3 1761 07825481 0

L61.
TOU

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/ujabbkoriismeret01heck

UJABB KORI

ISMERETEK TÁRA.

TUDOMÁNYOK ÉS POLITIKAI TÁRSAS ÉLET

ENCYCLOPÆDIÁJA.

ELSŐ KÖTET.

AARGAU — BROCKHAUS.

PESTEN.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1850.

AE
31
U45
V.1

Nyomatott Landerer és Heckenastnál Pesten.

A' legujabb események oda utasították a' magyart, hogy szép nemzeti nyelvét, 's ezen a' tudományokat nagyobb buzgalommal ápolja 's müvelje, mint valaha. Ha sok egyéb elveszett is, mihez a' nemzet előszeretettel ragaszkodott, nyitva maradt szabad versenyre a' szellemi munkásság 's küzdelem tere, 's a' népfajok teljes egyenjoguságának paizsa alatt már csak szellemi 's tudományos felsőbbség által lehet kivívni azt, mit más körülmények közt a' törvények kedvezése nyujtott, a' fajnak elsőbbségét, a' magyar nyelvnek 's nemzetiségnek terjedését.

Azon hittel, hogy a' magyar nemzet, felfogva jelen helyzetét, annál höbb szeretettel ragaszkodik zengzetes szép nyelvéhez 's ennek litteraturájához, 's nem egy meddő elcsüggedés sikeretlen busongásába merül, hanem férfias erővel 's bizalommal lép fel a' szellemi munkásság terére, hol számára egyedüli mentség 's vigasztalás nyílik, 's melylyen nemzeti létét 's kincseit nem csak megmentheti, hanem fejlesztheti 's növelheti is — bár a' jelen percz nagyobb irodalmi vállalatokat anyagi jutalommal kecseg tetni nem igen alkalmas — a' kiadó elszánta magát *„Ujabbkori Ismeretek Tárának“* kiadására, melyly, tekintetbe vévén a' társasági állapotok fejlésének gyors haladását 's a' kortársaknak e' fejlés iránt érzett élénk érdekét, a' legujabb kort (körülbelől 1830-tól kezdve) mozgató eszmék 's események tömegét, 's az eredményeket, mik ezalatt a' tudomány-, müvészet-'s gyakorlati életben elérettek, eleven képben állítsa elő, 's említetlenül ne hagyjon semmi fontosb eszmét, találmányt, eseményt és személyt, melly a legujabb korban érdeket keltett, de egyszersmind az 1831—4-ig megjelent Wigand-féle *„Közhasznú Esmeretek Tárának“* pótlója 's kiegészítője legyen. Az *Ujabbkori Ismeretek Tára* tehát, a' külföldi e' nembeli legjobb munkák nyomán, *egy már magában olvasható, önálló egészet* képez, a' menynyiben a' benne foglalt czikkek kimerítő 's bevégzett előadások leendnek, de egyszersmind a' *„Közhasznú Esmeretek Tárát“* fogja kiegészíteni, 's ezen munka birtokosai számára nélkülözhetlen pótlékúl szolgáland.

Természetes, hogy ezen encyclopaediai müben a' történet rendszerint csak általános fővonásaiban, és egyedül a' legneve-

zetesb események leirásánál a' lehetségig részletesen, — a' státustani 's tudományos fejlődések és egyéb érdekes kérdések megvitatásai csak fő eredményeikben adhatók, számos tárgy csak röviden érintethetik, 's csak a' legkitünöbb egyéniségek életirásai, ezek is többnyire minél rövidebben, közöltethetnek. Legnagyobb figyelem leend azonban fordítva a' hazai tárgyakra, legujabb történetre, társas életre 's irodalomra. Igyekezni fogunk az „*Esmeretek Tárának*“ e' részbeni hiányait gazdagon pótolni, a' legujabb kor történetirásához sok adatot összszeszedni, különösen pedig a' hazai litteraturát lelkiismeretes figyelemmel kisérni. — A' tudományok egyéb ágai közől, — hódolva a' kor irányának 's szükségeinek — bővebben lesznek elöadva a' státustudományi kérdések, 's különös gonddal dolgozva a' politikai, statistikai és jogtudományi rész. Azonban az *Ujabbkori Ismeretek Tára* magában foglaland, vagy legalább megérintend mindent, mi az ujabb korban, bár milyly téren 's irányban, jelentékenyen merült fel, rajzolni fogja a legközelebbi multat 's jelent, szóval: mindent egyesíteni szándékozik magában, a' mi a' müvelt olvasónak a' jelenkor megértésére szolgálhat, 's ilyly módon az események tolongása közt hü és józan vezető 's tanácsadó akar lenni. — Szempontja, melylyből kiindul, iránya, melylyet követ, nem lehet egyéb, mint a' kor általános kivánatainak, 's jeligéjének megfelelő : a' józan és renddel párosult *szabadság*, biztos de bakugrásoktól örizkedö *haladás*, 's felvilágosult és testvéreit tisztelő *nemzetiség* szempontja.

Midön az *Ujabbkori Ismeretek Tárának* 43 ívből álló első kötetét átadjuk a' t. közönségnek, örömmel hivatkozhatunk az időszaki sajtónak kedvező nyilatkozataira ez igénytelen munka iránt. A' menynyiben némelyly adatokban hiány mutatkozik: kérjük e' nehéz időket, mikben élünk, a' közlekedés akadályait, az emberek szétszórtságát 's visszavonultságát, elkülönzött helyzetünket, 's az ostromállapottal együttjáró körülményeket szives figyelembe vétetni. Minden esetre szándékozunk a' kimaradt 's hiányos czikkeket és adatokat még a' munka megjelenésének folytán lelkiismeretesen pótolni. Sok nincs elmondva, mit elmondani kellett, de semmi sincs elmondva, mi meggyözödésünkkel ellenkeznék. Ezen első kötet, melylyet a' t. közönségnek átadunk, az A. betüt 's a' B. betü nagyobb részét (Aargau—Brockhaus) foglalja magában, összszesen 367, 's ezek közt 90 eredeti, többnyire hazánkra vonatkozó czikket 's életirást. Vállalatát egyébiránt folytonosan tökéletesítni kedves kötelességének tartja

A' szerkesztőség.

Tartalom.

	Lap.
Aargau	1
Aargaui kolostorok	2
Abauj megye	5
Abbas Mirza	6
Abd-el-Kader	7
Abdul-Meschid-Khan	10
Abegg	11
Abel	11
Abercromby	12
Abernethy	13
Abinger	13
Abrahamson	14
Abrantes herczegnő	14
Abrudbánya	14
Absentismus, — Absenteek	16
Accisa	17
Achmet bey	18
Actia l. részvény	18
Acustica' haladásai	18
Adám	19
Adams (John Quincy)	19
Adelaide angol királyné	20
Adelaide orleansi herczegnő	20
Adlersparre	21
Administratori kérdés	21
Adóügy l. egyes adónemek	23
Adriai tenger	23
Adrinápoly	23
Adresse	27
Aesthetica	28
Afghanistan l. Keleti India	30
Afrika	30
Afzelius	35
Agassiz	36
Agnew	36
Ágostai vallástételt követök a' magyar korona alatt	36
Aguado	39
Ahumada	39
Akademia l. magyar, bécsi ak.	40
Akjermann	40
Alabama l. Éjsz. Amerika	41
Alava	41
Albert herczeg	42
Albert párisi kézmüves	43
Albrecht	43
Albrecht herczeg	43
Alcsuth	44
Algir	47
Alibeaud	57
Alkotmányok	57
Álladalmi hivatalnokok	62
Allard	64
Állatok Magyarországon	65
Állatkínzás	66
Allegany-hegyek	67
Allianz l. szövetség	67
Allopathia	67
Almásy	68
Almodovar	68
Alsó austriai karok és rendek	68
Alten	70
Altenstein	70
Althorp	71
Alvensleben	72
Amalia szász herczegnő	72
Aman	72
Amandement	73
Amarillas l. Ahumada	73
Amerika	73
Amherst	78
Amici	78
Ammon	78
Amnestia és kegyelmezési jog	78
Amortisatio	80
Ampére	82
Anatomia l. boncztan	83
Ancelot	83
Ancillon	83
Anckarswärd	84
Ancona	84
Anderloni	85
Andersen	85
Andorra vagy Andorré	85
Andrada	86
Andrássy grófok	88
Andrássy József	89
Angolország l. Brittország	89
Angol bank	89
Angol egyház	93
Angol gabonatörvény 's Peel	97
Angol irodalom	103
Angol kereskedelmi törvényhozás	117
Angol törvénykezés	119
Anhalt	127
Anschütz	128

Lap.

Antal Kelemen Tódor 128
Antilope 129
Anthropologia l. embertan 129
Antommarchi 129
Antwerpen 129
Apanage 130
Appel 133
Appenzell 133
Apponyi 135
Aprilisi nyugtalanságok és per Franeziaországban 139
Arabia 151
Arab irodalom 153
Arad 156
Arad vár ostroma 160
Arago 168
Arany János 170
Aranyos szék 170
Arbitrage 171
Archaeologia l. régiségtan 171
Arenberg 171
Arens 172
Aretin 173
Argelander 173
Argenson 174
Argout 174
Arguelles 175
Aristocratia 177
Arkansas l. Éjszakamerika 182
Arlincourt 182
Armansperg 183
Arnault 184
Arnaut-Kalessi 185
Arndt 185
Arnim Bettina 187
Arnold 188
Arriaza y Superviela 188
Artézi kutak 189
Artilleria l. tüzérség 189
Artner 190
Árva vármegye 190
Árvay 191
Arwidson 191
Aschbach 191
Ásia 192
Askelöf 199
Asphalt 199
Assecuratio l. biztositás 200
Assisek l. esküdszékek 200
Associatio l. egyesület 200
Ast 200
Aster 200
Astor 200
Aszszonyok l. nök 201
Asztalos 201
Ásványok Magyarországon 202
Athén 204
Athenaeum 206

Lap.

Athmosphaericus vasut 210
Átmeneti kereskedés 214
Attentat l. merénylet 215
Atterbom 215
Auber 216
Auckland 216
Audouin 217
Audry de Puyraveau 218
Auerbach 220
Auersberg 220
Auguszt oldenburgi herczeg 221
August porosz herczeg 222
Augusti 222
Aula l. bécsi forradalom 223
Aulich 223
Aumale herczeg 225
Auróra 226
Austrália 229
Austria, Austriai l. Osztrák 236
Authenrieth 236
Autonomia 236
Baader 240
Babarczy 241
Babbage 242
Bábolnai ménes, l. Komáromnegye . 244
Bach 244
Bachmann 246
Back 247
Bacsányi 247
Bácska 248
Baden nagyherczegség 255
Badeni forradalom 1848—1849-ben. 263
Baer 284
Bagnéres de Bigorres 285
Bagno 285
Bahil 285
Bähr 285
Baillet de Latour, l. Latour 286
Baillot 286
Baini 286
Balásházy 286
Balassa 286
Balaton 287
Balaton-Füred 288
Balbi 289
Balfe 290
Balla 291
Ballagi 291
Ballanche 291
Balogh Pál 292
Balogh János 293
Balzac 294
Bancroft 295
Bandiera l. Carbonárik 295
Bandtkie 295
Bánffy 296
Banim 299
Bankrott 299

	Lap.
Bankügy	299
Bankjegyek	306
Bánság	309
Bányász-akademia, l. Selmecz	314
Bányászat	314
Bányajog 's törvényszékek	320
Barabás	323
Barante	326
Bárány	327
Baranya	328
Baratinsky	333
Barbé-Marbois	333
Barbier	334
Bardaji y Azara	335
Bariez	337
Baromorvosi tudomány	337
Barreau, Bar	340
Barrot. l. Odillon-Barrot	341
Barrow	341
Barry Cornwall	341
Bars	342
Bartels	345
Bártfay	346
Barth	346
Barthe	346
Barthelémy	348
Barthold	349
Basel	350
Baskok, l. Vaszkok	353
Bassano, l. Maret	353
Bassermann l. Baden, német parlament	353
Batjusehkow	353
Batthyány család	354
Batthyány Kázmér	354
Batthyány Lajos	358
Bauer	371
Bäuerle	374
Bauernfeld	374
Baumgarten-Crusius	374
Baumgartner	375
Baur	376
Bautain	377
Bayer	378
Bajorország	378
Bajza	398
Bdellometer	401
Beaumont	401
Bechstein	402
Beck	402
Becker	403
Beckmann	404
Bécsi forradalom	404
Bécsi akademia	435
Becsületrend	436
Beély	437
Beer	437
Békebiróság	439

	Lap.
Békecongress	446
Békés	452
Behr	455
Belga forradalom	456
Belgium statistikája	467
Bell	475
Bellermann	475
Bellini	476
Belsö-Szolnok	477
Bélyegadó	482
Bem	486
Bendemann	492
Bene	492
Benecke	493
Benedict	493
Beneke	494
Bengália, l. keleti India	495
Benza	495
Beöthy	495
Beranger	502
Beregh	504
Bérenger	507
Berg	507
Berger, l. Arad ostroma	508
Berggren	508
Berghaus	508
Beriot	509
Berlin az 1848. évi mozgalomban	510
Berlioz	525
Bern	526
Bernadotte	528
Bernburg	530
Berneck	535
Bernhard szász-meiningeni hg.	535
Bernhard szász-weimari hg.	536
Bernhardy	536
Bernoulli	537
Berry	538
Berryer	540
Berserker	542
Bertha	542
Bertin	542
Bertrand	543
Berzelius	543
Berzeviczy	544
Berzsenyi	544
Beskow	547
Besson	547
Bestuscheff	548
Beszédes	549
Beszterczebánya	549
Besztercze-vidék	550
Bethlen	552
Beudant	557
Bezerédj István	558
Bezerédj Amália	560
Bibliographia l. könyvtan	562
Biddle	562

	Lap.
Biedermann	562
Biernatzky	563
Bignon	564
Bihar	564
Björnstierna	672
Biot	572
Birch-Pfeiffer	573
Birmánok, l. Kelet India	573
Birnbaum	573
Bischoff	573
Bitnitz	573
Bizonyitás, bizonyitási theoria	574
Biztositó intézetek	577
Blacas d'Aulps	577
Blanc	578
Blasius	583
Blaye	583
Blessington	583
Blittersdorf	584
Block	585
Blum Károly	585
Blum Róbert	586
Boas	587
Bobbinet-gyártás	587
Bock	588
Böckh	588
Bodrogh l. Bács	589
Boguslawszki	589
Bohlen	590
Bolivia	591
Bölcselet, bölcsészet l. Philosophia	592
Bolyai	592
Bolygócsillag-rendszer	592
Bombay l. Kelet India	594
Bommel	594
Bonald	595
Bonaparte-család	597
Bonaparte Lajos Napoleon	598
Bonin	612
Bonin-szigetek	613
Boncztan l. Orvosi tudományok	613
Bordeaux herczeg	613
Borghesi	614
Bortermesztés 's kereskedés	614
Börne	619
Bornhauser	623
Borrosch l. osztrák birod. orsz.gyülés	624
Borsod	624
Börtönreform	627
Bosnia és ujabb története	635
Botanika l. Füvészet	636
Botany-bai l. Ausztralia	636
Böttiger	636
Boulay de la Meurthe	637
Bourbon Károly Lajos Mária	637
Bourmont	637
Bowditch	639
Bowring	639
Boyen	640
Boyer l. Hayti	641
Brandis	641
Branyiszkó	642
Brasília	643
Brassai	649
Brassó	651
Braun	653
Braunschweig	653
Breithaupt	657
Bremer	657
Brentano	657
Bresson	658
Bresztyenszky	658
Breton de los Herreros	659
Bretschneider	659
Brewster	660
Bridgewater	660
Brittország alkotmánya a' reformbill óta	660
Brittország parlamenti története a' reformbill óta	666
Brittország statistikája	674
Brockhaus	684

A.

Aargau, a' helv szövetség 16-ik cantona 25 négysz. mérföldnyi területtel 's 184,000 lakossal. Fővárosa : Aarau. — A' canton három fő alkatrészből áll : a' sajátképi Aargauból, melly felett egykor Bern uralkodott; a' leginkább catholicus Badenből 's azon részekből, mellyek egykor több más canton alattvalói voltak, végre az egykor austriai uraság alatt volt Frickvölgyből. Napoleon 1803-ban önálló cantonná tevé. A' mediatio időszakában szépen virágzott az uj kis álladalom, democraticus alkotmányának paizsa alatt, 's a' külön szokásu és viszonyu részek szépen kezdtek összeolvadni, de Napoleon bukása után itt is elkezdte üdvtelen munkáját a' reactió 's a' canton, 13 tagból álló tanácsának uraság alatt, az olygarchia minden hibájának 's bünének áldozatul esett. A' növekvő elégületlenség, a' juliusi franczia forradalom után, 1830. dec. 6-kán fegyveres felkelésre birta a' felsősége által megcsalt népet, mellynek nyomán egy az összes polgároktól választott alkotmányos tanács uj alkotmányjavaslatot készitett, melly az ősgyülések többsége által elfogadtatván, jelenleg Aargau canton alkotmányát képezi. — Az aargaui alkotmány alapelvei hasonlók a' többi helv cantonokéihoz, mellyek egyazon időben fogtak alkotmányaik kijavitásához. Alapja ennek is, mint minden respublicának, a' státuspolgárok jogainak 's kötelességeinek egyenlősége, és a' népfölség, t. i. a' képviselőknek egyenesen a' nép általi választatása, 's az alaptörvény változtatásainak csak az ősgyülésekben összejövő szavazó polgárok összessége által lehető elfogadása vagy elvetése. Törvényhozó, végrehajtó 's birói hatalom teljesen el vannak választva, a' hivatalok nem egész életre terjedők, születésre vonatkozó czim, 's külföldi czimek, rendjelek, hivatalok elfogadása a' törvényhozó hatalom engedelme nélkül, tiltva van. A' lélekismeret, kereskedés és kézmüipar, sajtó, kérelmezési jog szabadsága, 's a' nagytanács (törvényhozó hatóság) és törvényszékek nyilvánossága az alkotmány által biztositvák. — A' törvényhozó hatalmat, melly egyszersmind a' végrehajtó és birói hatalom feletti főfelügyelést vezeti, az ugynevezett *nagytanács* gyakorolja, melly 200 tagból áll, kik, mint a' nép közvetlen képviselői a' nép által, ősgyüléseiben, 8 évre választatnak. — A' választás azonban nem a' népességi arány, hanem a' régi rendszer nyomán, kerületek szerint történik, 's a' legkisebb kerület épen ugy 's anynyi tagot választ, mint a' legnagyobb 's legnépesebb, 's noha a' r. catholicusok sokkal kevesebben vannak, mint a' reformáltak, különös kedvezésből épen anynyi tagot választanak a' nagy tanácsba, mint ezek. A' nagytanács választja saját kebeléből a' *kistanácsot*, melly 9 tagból áll, és szinte 6 évre választatik. A' *kistanács* gyakorolja a' végrehajtó hatalmat 's nevezi ki alárendelt közigazgatási hivatalnokait, valamint a' 16,000-nyi polg. katonaság tiszteit, a' lelkészeket és tanitókat is. Szóval ez a' belügyministerium.

— Ugyancsak a' nagytanács választja a' főtörvényszék 9, 's a' 11 kerületi altörvényszék 5—5 tagját; a' törvényszékek pedig nevezik saját hivatalnokaikat, 's minden kerületben egyegy békebirát. A' birák a' nép jelölteiből, a' békebirák az illető kerületi községek jelölteiből választatnak. — A' kistanácsnak van törvénykezdeményezési joga, de a' nagytanács a' törvényjavaslatokat elvetheti. A' kistanács felel 's évenként számol eljárásáról a' nagytanácsnak, 's előmutatja az évi budgetet és az álladalmi vagyon lelettárát. A' főtörvényszék szinte a' nagytanácshoz intézi évenkinti tudósitását 's ez határoz az igazságszolgáltatási eljárás felett. A' kegyelmezés, hivatalos fizetések meghatározása, az adókivetés, az álladalmi javak eladása, a' szövetségi gyülésre küldendő követek választása, kizárólagos jogai a' nagytanácsnak. — A nagytanács tagjai utasitással nincsenek kötve, 's kivévén a' papokat, az egész népből választathatnak, a' köztisztviselők 's kormánytagok sem levén kizárva. A' nagytanácsban azonban kistanácsi, vagyis kormánytag nem elnökölhet, hanem az maga választja elnökét, valamint a' kormányelnököt, a' Landammannt is. — Az igazságügy szerkezete itt is, mint a' legtöbb cantonban, hiányos. Azonban az alkotmány fentartotta a' nép azon jogát, hogy ez, ősgyülései, vagy nagytanácsi képviselői többsége által az alkotmány revisióját már 10 év mulva kivánhassa. A' nép élt ezen jogával 1840-ben, 's a' tapasztalás által javaslott (nem lényeges) változtatások megtörténtek. — *T.*

Aargaui kolostorok. Aargau, schweizi canton, mint felebb mondva volt, 183,800 lakost számlál, kik közől 102,400 reformált 's 79,300 r. catholicus. A' canton régi tökéletlen és a' népszabadsággal összeférhetlen alkotmányát az 1831. april 15-iki alaptörvény által javitotta ki a' felkelt nép. — Eltelvén az uj alkotmány első évtizede, a' törvényhozó tanács, az alkotmány rendelete szerint, ennek uj átnézéséhez fogott. Ezen átnézet bevégeztetvén 's a' cath. és protestáns népesség többsége által törvényes népgyülésekben elfogadtatván, az aargaui kolostorok környékének fellázított catholicus népe fegyveresen kelt föl az ellen. A' lázadás fegyveres erővel lőn elnyomva, 's a' státusellenes zárdák' eltöröltettek.

E' szomorú következésekkel terhes kérdésnek eredete a' jézsuita rendnek hetedik Pius pápa általi viszszaállitásában keresendő (1814), melly Schweiznak több cantonában, Wallis, Schwyz, Freiburg, Lucernben is megtelepedett. — Schweiz, hol a' r. cath. és evang. keresztyén lakosok békes egyetértésben éltek, vallásos visszavonás 's türelmetlenség harczmezeje lett. A' pápai nuncius a' gazdag schweiczi zárdák- 's apátságokkal összeköttetésbe lépett, 's cath. lelkészek segedelmével úgynevezett catholicus egyletet alapitott az egyháznak protestánsok elleni védelmére. Ezen egylet csakhamar elterjedt Luzern, Bern, Solothurn és Aargau cantonok falvaiban is. Röpiratok 's hirlapok segitették a' vakbuzgó vállalatot. Az einsiedelni apát 42,000 frankot áldozott egy ultramontán szellemű hirlap alapitására 's terjesztésére Schwyz városában. Illy eszközök által az ingerültség folyvást neveltetett 's a' szitogatott tüz végre lángokban tört ki.

Aargau canton népének többsége protestáns, a' Frickthal 's a' Reusstól Rajnáig terjedő kerületek azonban csaknem egészen r. catholicusok. A' Reuss-melletti kerületben nyolcz zárda van, *Muri* sz. Benedek rendű,

Wettingen cistercitáké, *Baden* és *Bremgarten* capucinusoké, a' többi négy apáczáké.

Schweiz egyéb cantonaiban a' jézsuiták terjedésével már több helyen mutatkozott egyházi baj, midőn még Aargau e' részben békének örült. Csak, miután 1831-ben a' kijavított alkotmány 's vele együtt igazságosb és szigorúbb közigazgatás lépett életbe, ekkor kezdé el a' papság annak ellenében veszedelmes játékát. Mivel a' kormány a' baseli püspök némelly követeléseit el nem ismeré, az egyháznak a' státusjogokkal ellenkező igényeit viszszautasitá, a' zárdajavak pazar kezelését saját tisztei által felügyelteté, a' törvényszékeknek egyes lázadó 's engedetlen papok elleni itéleteit végrehajtá : az ultramontán papság mindebből alkalmat vett az álladalom ellen nyilt harczot kezdeni, a' vallás elnyomatása 's veszélyei felett jajgatni, 's élő szóval és irásban, szó- és gyóntatószéken a' kormányt gyanusítni, a' cath. egylet tagjait toborzással szaporitni. — Muri és Bremgarten cath. kerületek némelly községeiben törvénytelen népgyülések tartattak 's világi és szerzetes papok titkos összejöveteleket rendeztek. Midőn a' kormány 1835-ben úgy a' cath. mint a' protestáns papoktól engedelmességi esküt kivánt a' canton törvényei iránt : a' cath. papok megtagadták az esküt, 's a' zárdák környékein folyvást erősödött az izgatás. A' papok vértanúkul adták ki magokat, közimákat rendeltek a' veszélyben forgó anyaszentegyházért, 's fegyverre hívák a' népet. A' tudatlan föld népe vakbuzgó dühre gyúlt, 's lőport és golyót kezde szerezni. A' lázadás közel volt kitöréséhez. Ekkor a' kormány hadi erőt küldött 1845. nov. 27-ikén 's megrakta Murit 's a' többi lázongó vidéket katonákkal. — A' papság megszeppent, 's letette az esküt. De azért nem szünt meg Schweiz egyéb cantonaiban az izgatás, előmozdíttatva a' politikai pártok versenygései 's álló katonaerő hiánya által. — Midőn 1840-ben eljött az időpont, hogy Aargau, Solothurn és Luzern cantonok törvényhozó tanácsai a' fenálló alkotmányokat átnézzék 's kijavítsák : e' három cantonban egyszerre feltámadt a' római cath. papság 's annak elvakított pártja, 's elhatározottnak mutatkozott az egyház állitólagos jogai védelmére a' legvégsőbb eszközhöz, lázadáshoz is nyúlni. — Solothurnban *Mariastein* apátság környékében tört ki a' lázadás, de annak idejében megjelent hadierő által elnyomatott. — A' mi ott nem sikerült, Aargau cantonban kelle több merészséggel ismételtetnie. Itt e' czélra saját bizottmány alakúlt Muri kerület egy falujában, mellyről „*Büntzener Comité*“ nevet viselt. Ez 1840. febr. 2-kára catholicus népgyülést hirdetett *Mellingen* városkába, mellyre sok nép jelent meg, de csak a' három zárdakerületből, 's igen kevés egyéb cath. vidékekről. Itt elhatároztatott : a' canton confessionális elkülönzése az egyházak és iskolák igazgatására hivatott külön tanácsok által, a' kolostorok régi korlátlan hatalmának viszszaállítása, azok birtokának a' népesség cath. része tulajdonává nyilatkoztatása, 's a' nép vetoja törvényhozásban. — A' mellingeni népgyülés ellenében több cath. népgyülés tartatott, Mumpfban (febr. 9.) 's maga Badenben, mellyek kinyilatkoztatták, hogy az emlitett státusellenes kivánatok nem az összes aargaui cath. nép kivánatai. A' protestáns lakosság boszankodva hallotta a' mellingeni határozatokat, 's a' feszültség nőttön nőtt. A' büntzeni comité főnökei, leginkább a' zárdák bérenczei, hivatalnokai 's szolgái, nem szüntek meg a' cantonban

szerte utazni, izgatni; Einsiedelnben nyomtatott felszólitás jelent meg, 's Muri falai alatt junius 22-ikén ismét népgyülés tartatott. Az izgatás nyiltabb 's nagyobbszerü lett, midőn az aargaui nép a' nagytanács alkotmányjavitási tervezetét 1840. oct. 5-ikén elveté, 's a' nagytanács kénytelen lett uj munkához fogni. A' büntzeni comité most kettőztetett erővel űzte működéseit a' hyerarchia javára. Nov. 29-kén nagy népgyülést tartott Badenben. Erre a' nuncius küldötte is megjelent, *Wettingen* zárda nyilt asztalt tartott, *Einsiedeln* apátság toborzó pénzt küldött, *Muri* kocsikat 's lovakat adott a' távolb lakó népesség elhozására. Mind a' mellett is csak a' zárdák szomszédságának felkorbácsolt népe jelent meg a' népgyülésre, melly a' mellingeni határozatokat ismételé; ellenben a' frick-völgyi népesség ellenkező szellemü népgyülést tartott Steinban (nov. 30-ikán), sőt Baden és Bremgarten kerületektől is feliratok intéztettek a' kormányhoz, mellyek a' canton egyházi 's politikai elkülönzése ellen nyilatkoztak. — Ez még jobban felbőszité a' fanatizált pártot; nyilt erőszakról kezde már beszélni, fegyvereket szerzett, összeköttetésbe tette magát más cantonok zárdáival 's a' jézsuitákkal, nyugodt protestáns polgárokat üldözni kezdett, kik részükről kénytelenek voltak több helyen védegyleteket alakitni. — A' kormány maga elébe idézteté a' büntzeni comité tagjait, komolyan inté 's felelősökké tevé őket a' történendők iránt, de sikeretlenül.

Midőn a' nagytanács az átnézett alkotmány tervezetét 1841. jan. 5-ikén másodizben a' nép elébe terjeszté : ez nagy többséggel fogadta azt el. A' zárdák szomszédságában pedig, miután a' büntzeni comité kivánatai az alkotmányba nem foglaltattak, vad lárma támadt, előbb Muri, majd Bremgarten, Baden és Zurzach kerületekben; a' felbőszült sokaság szabadságfákat, lázadás jeleit, állitott a' falukban, részeg csoportok 's követek jártak keltek minden irányban, az egyházak- 's korcsmákban lázasztó iratok olvastattak; a' büntzeni comité összeült, 's a' vidék kormányát magához ragadta. — A' kormány, hallván e' vakmerő anarchiai mozgalmakról, egyik tagját, *Waller* tanácsost, küldötte a' hely szinére, csupán három rendőrtől kisértetve, hogy a' főizgatókat fogassa el. Ez január 10-ikén vérig veretett, 's elfogatott, hasonló sors érte a' rendőröket 's Muri és Bremgarten kerületek tisztviselőit. Bremgartenbe fegyveres póreсapatok nyomultak, 's az ellenvéleményüek házait kirabolták, magokat fogságba hurczolták, sőt a' közpénztárt is elvitték. A' lázadás vezérei e' közben félrevereték a' harangokat, hadi tanácsot tartottak, 's pénzt és bort osztogattak. — A' kormány még az nap estve megtudván küldöttjének sorsát 's a' terjedő lázadást, azonnal parancsolt a' katonaerőnek 's jan. 11-ikén mély hóban már néhány brigada állott álgyukkal ellátva a' zárdakerületek határain *Frey-Herose* ezredes vezérlete alatt. Ez erőteljesen előre nyomult, 's *Wilmergen* falunál találván a' lázadókat, szétűzte ezeket, kiknek gyáva csábitói a' szomszéd cantonokba futottak. Másnap Muriba nyomult a' sereg, hol az elfogott egyének már szabad lábra tétettek, hogy szószólói legyenek azoknak, kik velök pár nap előtt kegyetlenül bántak. A' nép lefegyvereztetett, de a' katonaság legszigorúbb fegyelmet tartott, 's a' zárdák megkiméltettek. A' megszökött szerzetesek ezt hallván, lassanként viszszatértek. Egyetlen capucinus gvárdiánt kivéve, szerzetes és pap nem volt a' lázadók soraiban látható. De embereik vezeték a' tömeget,

's ezért senki sem kételkedett, hogy a' lázadás tőlök jött ki. Egyetlen egy csillapitó szavuk elég lett volna a' vakbuzgó népet megnyugtatni; ők nem mondák ki e' szót.

E' közben a' törvényhozó tanács január 13-kán elhatározta a' kolostorok felfüggesztését. — Néhány nap alatt végre is hajtatott az erőteljes határozat az egész canton nagy örömére, négy hét mulva a' katonaság is elhagyá a' vidéket, 's a' fegyverek viszszaadattak. A' béke teljesen helyreállott. A' zárdák elfoglalt vagyonából a' szerzeteseknek, rangjuk fokozatához képest 1200—2000, az apáczáknak 800—1200 franknyi évdij rendeltetett; egy millió frank a' canton cath. községei közt osztatott ki iskoláik és szegényeik számára; a' többi, levonván a' hadi költséget, kegyes alapitványokra fordíttatott. A' törvényszékekre bizatott a' főbünösök megbüntetése. A' vizsgálatból kitünt, hogy a' büntzeni comité megszökött tagjai csak az egyházi kar gépei voltak.

Az aargaui kolostorok eltörlése, a' gunyolt státushatalomnak ez erőteljes önvédelmi rendszabálya, nagy zajt okozott nem csak Schweizban, hanem Európa szerte is. — Bombelles gróf, osztrák követ, felelőssé tette az aargaui kormányt az egyházak, levél- és könyvtárak 's egyéb emlékek minden megsértéseért. — Rendkivüli szövetséggyülés tartatott Bernben, hol több canton követei az aargaui határozat viszszavételét kivánták, mint ollyanét, melly a' schweizi zárdák fenállását biztositó szövetségi szerződéssel ellenkezik. Metternich hg 1841. febr. 27-ikén, ugyanazon szerződési pontra támaszkodva, a' zárdák viszszaállitását követelé.

Sem ezen, sem az ugyanazon év juniusán tartott második, sem az 1842-iki harmadik szövetséggyülés nem vala képes a' tárgyat bevégezni; a' cantonok elágazó véleményei miatt tiszta többség nem képződhetvén. — Midőn végre 1843-ban az aargaui nagytanács a' további egyenetlenség elháritása 's szövetséges érzelmei bebizonyitása végett azon rendszabályt ajánlá, hogy a' férfi szerzetesek zárdái eltörülve maradván, a' négy apáczazárda, Fahr, Gnadenthal, Hermetschwyl és Mariä Krönung helyreállittassék, a' szövetséggyülés többsége 1843. aug. 31-ikén megnyugodott 's a' kérdést befejezettnek nyilatkoztatá. — A' cath. cantonok kevesebbségben maradván, kénytelenek voltak elhallgatni, 's hiában protestáltak.

A' protestáló cath. cantonok közt *Luzern* volt legmakacsabb. Itt ugyanis az alkotmány átnézete alkalmával 1841-ben sikerült a' hyerarchiai elvek győzelmét teljesen kivívni, 's a' felsőbbséget, a' közhivatalokat illy szellemben választani meg. A' jézsuiták azonnal behivattak a' cantonba 's átvevék a' nevelést. A' nuncius Luzernt választá székhelyeül. -- Hiában működtek a' józanabbak; Luzern elveté a' magvat, mellyből azután dühös polgári háború hydrája nőtt ki. (Lásd: Luzern) — T.

Abaujmegye népessége most már Fényes E. szerint 161,073 lélekre megy 's igy esik egy négyszeg mérföldre 3070 lakos. Vallásukra nézve: 93 536 r. cath., 14,772 görög cath., 5643 evang., 38,504 reform., 9 nem egyes óhitü, 8609 zsidó; nyelvükre nézve: 90,192 magyar, 35,000 tót, 14,772 orosz, 12,500 német, a' többi zsidó. 387 népes lakhelye közt van 1 szabad kir. város, német-magyar-tót; 12 mezőváros u. m. 6 magyar, 2 tót, 1 német-tót, 1 magyar-orosz, 1 magyar-orosz-német; 237 falu, u. m.

111 magyar, 52 tót, 14 orosz, 1 német, 11 magyar-tót, 20 tót-magyar, 12 magyar-orosz, 2 orosz-magyar, 2 orosz-magyar-tót, 5 orosz-tót, 2 tót-német, 1 magyar-tót-orosz, 1 tót-orosz, 3 tót-német-magyar, 37 népes puszta, u. m. 29 magyar, 8 tót.

A' *ránki* fürdőn kivül nevezetesb ásványos vizei: a' hideg kénköves *kékedi*, Kassához délre 3 órányira, 's a' vasas *rudnoki*. — Termékei a' növények országából: tiszta- és kétszeres buza, rozs, árpa, kevés kukoricza, sok köles, burgonya, hajdina, borsó és lencse (hires a' kékedi) kerti vetemények, spárga főleg Kassa körül; kender, melly fő kereskedési növénye. — Rétei 18,037 holdat foglalnak el. Gyümölcse sok, főleg Gönez körül. — Bora évenkint mintegy 150 ezer akó. — Az állatok országából: szarvasmarha (nevezetes a' szikszói baromvásár); ló, sok juh (a' nemesitett nyájak közt nevezetes Semsey Lajosé Saczán) sertés (nevezetes sertésvásár Jászón és Nagyidán); vadak különösen a' somodi bikkesekben 's a' Kanyapta mocsáron. — Az ásványok országából: arany, az aranyidkai bányában, melly ujolag 1807-ben nyittatott meg; piskolcz, réz, vas, drágakövek, különösen: jaspis, porphyr, zeolith, fa-opál, chrysopal, achat, chalcedon, carniol, chrysolith 'sat. porczellánföld, palakő. — Az ipar és földmivelés Abaujban szépen virágzik; a' bányászat 4000 embernek ad kenyeret; Kassán, Jászón, Szikszón, Meczenzéfen, Gönczön sok ügyes mesterember lakik; a' meczenzéfi németek többnyire vasmüvesek, de egyéb kézmüvekben is igen jártasak 's kövezni, árkolni, épitni, mocsárokat száritni messzire eljárnak. A' gyáripar főleg Kassán lakik, hol 80 embert foglalkodtató félporczellán-, továbbá posztó-, 's több tobák- és kalapgyár, papiros- és puskapormalom van; van még porczellángyár Telkibányán 's Hollóházán, pipirmalom Szinnyén, üveghuták Regéczen, Szalánczon, Sompatakon, 10 vashámor, rézolvasztó szín. — A' megyei kereskedés fő kiviteli czikkei: a' gabona minden neme, bor, gyapju, sertés, nyers bőr, gubacs. — Utai meglehetős karban vannak. — Kassán van académia, főgymnasium, normalis iskola, nemesi convictus 's katonai növelde. — A' nemesség Abaujban igen számos, már az 1785-iki összeirás szerint 8934 nemes személy találtatott. — Nevezetesb birtokok: a' jászói praemonstr. prépostságé, hg. Breczenheimé (Regécz) gr. Csákyaké, Kassa városé, b. Meskóé (Enyiczke) gr. Károlyi Istváné (Radvány) gr. Forgáchoké (Szalánez) b. Prényieké, gr. Péchy Józsefnéé (Bodókővárallya) tudományi kincstáré (Mislye) Sz. István seminariumáé (Olcsvár) gr. Keglevich Jánosé (Inánes) gr. Fáyaké, nagyváradi káptalané, rosnyai, kassai, és szepesi püspöké 's káptalané, kassai seminariumé, religiói kincstáré. — Nevezetes birtokos családok: gr. Andrássy, gr. Barkóczy, gr. Van der Náth, gr. Desewffy, gr. Szirmay, gr Vay, báró Fischer, b. Eötvös, b. Szepessy, b. Vay, b. Vécsey, — Bánó, Básthy, Bernáth, Bideskuthy, Bónis, Borbély, Boronkay, Csoma, Czékus, Darvas, Desseöffy, Fáy, Ferdinándy, Gábry, Horváth, Jakabfalvy, Jób, Jekelfalusy, Kandó, Kazinczy, Kelcz, Klestinszky, Komáromy, Koós, Korotnoky, Lánczy, Máriássy, Melczer, Ocsváry, Okolicsányi, Patay, Péchy, Piller, Puky, Ragályi, Rátkay, Roll, Semsey, Szalay, Szemere, Szentimrey, Sós, Szepessy, Vitéz, 'sat. — *h.*

Abbas Mirza, Feth Ali Schah persa király második fia 's öregebb

testvérének, Mohamed Ali Mirzának elmellőzésével, thrónörököse, szül. 1785 körül, 's meghalt, thrónra jutása előtt, 1833-ban, miáltal Persia polgári háborútól menekült meg. — Mig bátyja a' régi rendszer 's szokások mogorva pártolója volt, Abbas Mirza szelidebb erkölcsei 's az európai müveltség iránti meleg rokonszenve által vonta magára Európa figyelmét; európai könyveket 's képeket szerzett, 's midőn 1828-ban az ásiai társaság által taggá választatott, válaszában úgy nyilatkozott, hogy ezen oklevelet többre becsüli egy meghóditott tartománynál. — Különös vonzalommal viseltetett az angolokhoz, 's politikájának fő iránya volt Persiát az orosz befolyás alul felmenteni, 's ezért mohon nyúlt mindenhez, a' mi a' persa haderő emelésére szolgált. — A' gulistáni szerződésben (1814) azon királyfi részére biztosította Oroszország a' thrónöröködést, kit a' schah fog erre kijelölni. Ezen biztositás, 's Tabrisban, Abbas Mirzának, mint Azerbiján orosz határszéki tartomány kormányzójának, lakhelyén egy saját orosz követségnek felállitása olly kellemetlen függésbe tette a' királyfit, mellytől ohajtva akart szabadúlni. Az öreg schah gyülölte az oroszokat, s a' nép osztozott királya érzelmében. Ezen körülményeknél is erősebben hatott Abbas Mirzára hű szolgájának, Mirza Bozurgnak tanácsa, ki a' legügyesebb persa státusférfiak egyike volt, 's az angol érdekek pártfogója. Mirza Bozurg elhalt ugyan 1822-ben, 70 éves korában, de politikájának szelleme élve maradt, 's Abbas Mirza bebizonyitá, hogy tanairól el nem felejtkezett, midőn kilenez évvel később az angolok Trebisondon keresztül egyenes kereskedési utat nyitottak, melly azóta napról napra fontosabb lesz 's a' keleti kereskedésnek hatalmas lökést adott. A' britt érdek hatalmas képviselői voltak még Abbas Mirza udvarában Cormick orvos, a' királyfi udvari orvosa,'s Hart őrnagy. — És Abbas Mirza, hoszszasabb kétkedés után, csakugyan határozottan az angol politika mellé nyilatkozott, 's az utolsó háború kitörésekor élénken ragadta meg az alkalmat, hogy Oroszországnak árthasson. E' háború menetele azonban azt bizonyitá, hogy Abbas Mirzának vagy személyessége, vagy eszközei nem valának elegendők, politikáját sikerrel vinni keresztül. Része van e' rosz sikerben kétségkivül a' túlságos önbizalom- 's hevességnek is, mellyel A. M. előre nyomúlt a' nélkül, hogy hátát fedezve hagyta s erejét megmérte volna : de nagyobb részük van mégis az elégtelen hadi készületeknek, mellyek a' testvérek közti egyenetlenség-, Persia hiányos pénzügye-, a' közigazgatás tökéletlensége- 's az öreg schah rösvénységének tulajdoníthatók. Ha illy viszonyok közt a' roszul fizetett csapatok elpártoltak, az erősségek 's maga Tabris, a' királyfi lakhelye, roszúl védettek vagy árulás által ellenséges kézre jutottak, 's ha a' megszégyenült fiú nem mert atyja szemei elébe lépni, nem lehet csodálni. — Meghalt, nem vihetvén magával sírjába a' siker dicsőségét. Halála után 1806-ban született fiát, Mohamed Mirzát, nehézség nélkül elismerték a' britt és orosz kormányok persa thrónörökösnek. T.

Abd-el-Kader, a' beduin törzsek főnöke Algier tartomány nyugoti részében, vagyis Oran tartományban. Az algieri hadviselést 's Abd-el-Kadernek ebbeni részvétét Algier czim alatt adván, itt csak a' nevezetes főnök személyére szorítkozunk. — Abd-el-Kader, vagy egész nevével Sidi-l-Hadschi-Abd-el-Kader Mahiddin régi papcsaládból származik, melly-

nek eredete a' khalifákig megy vissza. Gueteában egy fiatal arab tudósok számára fenálló intézetben született, nem meszsze Mascarától 1807-ben. Atyja, ki 1834-ben halt meg, okossága és szentsége miatt nagy hírben állott, 's a' vidéknek beduin törzseire hatalmas erkölcsi befolyással volt. Kétszer ment bucsútjárni Mekkába, 's másodszor nyolczéves fia társaságában, ki e' miatt el Hadschi, azaz: szent vándor nevet nyert. Abd-el-Kader már akkor fényes tehetségeket árult el, az aráb nyelvet nagy könnyüséggel írta 's olvasta, vándorlása alatt megtanult olaszúl, 's visszajötte után, atyja vezetése alatt, nagy buzgalommal adta magát a' Korán tanulására, e' mellett azonban el nem hanyagolván a' gyakorlati életet. 1827-ben beutazta Egyptust, 's egy ideig Kairóban 's Alexandriában tartózkodott, hol a' keletre átültetett nyugoti műveltséggel megismerkedni alkalmat talált. — Abd-el-Kader minden tulajdonnal bír, mellyet az arábok vezéreikben keresnek 's szeretnek. Termetre alacsony, de nemes és vonzó külsővel bír; hoszszas halvány arczának élénk 's kifejezésdús nagy fekete szemei, szabályos kis szája, sas-orra 's fekete szakálla, lelkes, finom és vonzó, de egyszersmind harczias tekintetet adnak. Kezei 's lábainak szépsége kitünő 's hiúságának tárgya. Különben egész külsejében 's környezetében egyszerüséget szeret; bánásmódjában méltóság 's nyájasság vannak egyesülve. Sokat tart az erkölcsök tisztasága 's szigorúságára, 's nagy mértékben tud önmaga felett uralkodni; kegyetlenségre nem hajlandó, 's haragra ritkán ragadtatik. Mértékletességi elvéhez hiven csak egy nőt tart. Minden bajnoki gyakorlatban kitünő, fajának legügyesebb lovagja, a' fegyverekkel bánni igen jól tud, 's nagy személyes bátorsággal bír; azonban szellemének iránya inkább a' meghódolt törzsek belviszonyainak rendezésében, mint ragyogó hadviselésben keresi dicsőségét. Vakbuzgóságtól távol, mégis erősen ragaszkodik vallása erkölcsi 's külső elveihez 's kitünőleg érti népének fanatismusát czéljaira felhasználni 's önemelkedésének szárnyává tenni. — A' franczíák megtelepedése éjszaki Afrikában 's Algier elfoglalása adott jelt ezen emelkedésre 's lett alkalma Abd-el-Kader politikai fontosságának 's hírnevének, mert alig kötötte meg a' franczia kormány az arábokkal az első békét, Abd-el-Kader azonnal felállott 's mindent elkövetett, hogy a' szomszéd beduin törzsek gyülöletét 's vakbuzgalmát felizgassa. Szellemi felsősége, munkássága 's ügyessége, személyes vitézsége, 's atyjának befolyása segítették nagy czéljában; akadályúl csak a' tartomány régi urainak, a' törököknek, jelenléte szolgált. Ezek azonban nem soká tarthaták magokat Algier eleste után Oran tartomány birtokában, 's igy A. szélesre terjedő kinézéseinek szabad tér nyílt. Czélja pedig nem kevesebb volt, mint házának uraságát a' vidék beduinjai felett megalapítani. Néhány Mascara körül lakó törzsökök azonnal el is fogadák őt vezéreiknek. Hatalma 's befolyása nőttön nőtt. Oran második megszállása a' franczíák által 1831-ben új lökést adott a' tartomány aráb törzsei mozgalmainak, mellyet A. és atyja lehető legjobban tudtak felhasználni. — Ugyanez időben a marocczói császárral is összeköttetésbe bocsátkozott, de miután ezt a' franczia udvar Mornay gr. által komolyan kérdőre vonta, ez oldalról többé nem sokat reménylhetett. — Nagyobb támadásra még ekkor kevés erővel birván, csak apróbb lovascsapatokat küldött ki, mellyek már 1831. nyarán erősen nyugtalanították a' franczia előőrséget. — 1832. máju-

sában Boyer tábornokot már Oran átadására szólitotta fel, 's midőn választ sem nyert, 3000 lovas 's 2000 gyalog arábbal megtámadta Orant. Az ostrom sikeretlen volt ugyan, de mégis azon következést szülte, hogy 32 törzs Abd-el-Kader mellé állott 's hadi erejét 12000 főre nevelé. — 1834-ik évig folytonos küzdelmek következtek, ezen év februárjában pedig békekötés, mellynek következtében A. még azon évben megvethette hatalmának alapját. Lassankint meghódoltatta a' tartomány független törzsfőnökeit, 's okos szelidség által hű szövetségeseivé tette a' meggyőzötteket. — A' Sahara mesés homokpusztáiról új félelmes ellensége jött. Az európaiak foglalásainak 's Izlam veszedelmének hire azon pusztákba is eljutott, 's Mussa-el-Darkui schech kebelében hitbajnoki vágyakat ébresztett; fanatizált vad lovasságával először is Abd-el-Kadert támadta meg, ki a' keresztyénekkel békét kötött. Abd-el-Kader ellene ment, előbb Schelifig, mellynek átléptét a' februári szerződés tiltotta, majd kevés kétkedés után Titeri tartományig, hol Hausch-Amaránál csata lett. Adb-el-Kader álgyukat használt, 's ezáltal győzött, mert a' szokatlan dörgés elől Sahara lovasai honukig iramlottak. E' nyert csata után Abd-el-Kadert Oran és Titeri tartományok aráb törzsei szultánjokúl fogadák. Egy darabig sikerült neki arábjait a' békeszegéstől viszszatartani, de végre kénytelen volt engedni, 's erre következett a' maktai csatavesztés; majd Clauzel marschall győzelmes útja Mascarába, veszteséges viszszavonulása Tlemesanba, A. győzelme a' Tafnánál, ütközetei Bugeaudval, mellyeknek a' tafnai békekötés vetett véget. E' békeidőt arra használta A., hogy belső hatalmát tágítsa 's szilárdítsa. Kiterjeszkedett egész a' pusztákig; 1838-ban pedig a' kabylok tartományának fordúlt, 's annak egy kis részét meghódoltatta. Kabylország belsejében nem volt illy szerencsés; mint vendéget 's szövetséges társat elfogadták, de alávetésről tudni nem akartak Hogy e' vad népek barátságát meg tudta nyerni, már ez maga is elég eredmény 's személyes föllépésének hatályosságát bizonyítja. Következő évben ismét kiütött a' háború; Abd-el-Kader ürügye volt, határának az Orleansi hg. által megsértése, de valódi oka az arábok vakbuzgó szelleme, kik előtt e' béke isten elleni véteknek látszott. A. hatalma időközben igen nagy kiterjedést nyert, katonái pihentek voltak, fegyvere 's hadi készülete elegendő. A' támadás minden oldalról egyszerre legnagyobb dühvel 's erővel történt, 's a' főváros kapujáig nyomult; a' franczia gyarmatositás sokat igérő kezdetei feldúlattak, egész ország csakhamar régi lakosainak uralma alá került és a' franczíáknak csak anynyi birtokuk maradt, menynyit falaikkal 's bástyáikkal körülfoghattak 's álgyuikkal védhettek. Azonban az első siker nem volt állandó; a' franczia műveltség felsőbbsége 's három fiatal tábornok ügyessége fordulatot adott a' dolognak. E' három ifju vezér: *Lamoriciere*, *Cavaignac* és *Changarnier*, e' perczben mindnyájan nagy nevek, kik az algieri háborúban nevekedtek, 's a' tartományt és lakosainak hadviselési modorát alaposan kitanulták. Bugeaud ezen időponttól kezdve gyakorlatba vett strategiai rendszere nagybani kivitele azon hadviselésnek, mellyet a' három fiatal tábornok czélszerűnek tartott; t. i. a' partnak 's belföldnek hadviselési tekintetben fontos pontjait elfoglalván, ezekből mozgó csapatokat küldözni szét, mellyek az országot szélsebességgel át nyargalják, az ellenséget felkeresik, megtámadják, falvait, gulyáit meg-

semmitik, 's ha nagyobb erőre bukkannak, visszavonúlnak erősb csapatok védelme alá. Ezen rendszer ártott legtöbbet az emirnek, kinek vitézsége 's ügyessége egyébiránt semmitsem csökkent. Szerencséje elhagyta, 's ezzel együtt az aráb törzsek ragaszkodása 's hűsége, mellyeket a' folytonos razziák kipusztítottak 's éhhalálra juttattak. — Kiáltó szava nem volt már olly nagy hatással, mint előbb, 's népe buzgalmával együtt ő maga is lankadni kezdett. — Még egyszer tőn nagy kisérletet, 's terveinek mezeje ezúttal Marocco lőn. Izgatásainak, mellyeket a' maroccói nép fanatismusa támogatott, sikerült ugyan a' maroccói szultán 's a' francziák közt háborút idézni elő, 's magának Maroccóban nagy befolyást szerezni, de e' háború csakhamar megszünt, 's Mulei Abderrhaman marocczói szultán a' francziákkal kibékülvén, Abd-el-Kader ellensége lett. — A' szultán 's emir közti ellenséges viszonyok előkészitésének 's kifejlésének történetét a' déli hárempolitica fátyola fedi; 1847. nyarán azonban Abd-el-Kader nyiltan lépett fel, megtámadta a' maroccói császárt, leölte annak egyik kisebb táborát Wed-Azelef mellett, 's lenyakaztatta Kaid-el Hamar császári vezért. Már a' Riff nevü bérezes partvidéknek, melly a' franczia határ hoszszában a' tengerig terjed 's neki a' Gibraltarrali összeköttetést biztositotta, teljes birtokában volt, 's algieri törzsein kivül számos maroccói törzsre is számithatott, hogy hozzá csatlakozandnak és Fezbe követendik, hol a' maroccói császár roppant kincsei feküdtek. Azonban a' császár egyik fia megtámadta 's leölte az algiri csapatokat; maga pedig a' szultán, Mulei Abderrhaman, igen nagy sereget vezetett ellene. Ezt látva Abd-el-Kader törzsei, különösen a' kabylok, elhagyták táborát, 's helyzete kétségbeejtő lett. Két ellenség, a' maroccói császár 's a' franczíák közé szorulva, csekély seregével végső kisérletet tett. Dec. 11-ikén megtámadta a' nagy maroccói tábort. Négy szurokkal borított és száraz gyommal megterhelt tevét küldött előre, 's ezeket a' maroccói tábor közelében meggyujtatá. A' hadi csel sikerült; a' maroccói tábor egy része megfutott, 's az emir több fogolyhoz 's martalékhoz jutott. De más nap fordult a' koczka; a' maroccói táborok egyesültek, 's elfoglalván előbbi helyüket, csatát nyertek. A' franczíák 's maroccóiak közti összeköttetés rendesebb lőn, 's az utóbbiak tetemes menynyiségü hadszert kaptak amazoktól. Az emir híveinek száma napról napra fogyott, két testvére is elhagyá 's megadta magát a' franczíáknak. A' catastropha gyors léptekkel közeledett. 21-kén elhatározta magát Abd el-Kader, franczia határra lépni át, 's a' Maluia folyó torkolatán hősi bátorsággal tört keresztül. 40 ezer ellenség gátolta viszszavonulását, neki csak 1000 harczosa volt, szomorú romai éveken át betanitott, vészedzett seregének. A' franczia határon felhagytak a' maroccóiak az üldözéssel, Abd-el-Kader pedig a' puszták felé sietett, de a' franczia kémek minden léptét kisérték, 's Kerbans nevü hegyszorosnál Lamoriciere foglya lőn, ki őt Aumale hgnek adta át. Abd-el-Kader le volt verve, 's fáradságtól elerőtlenedve; szavaiból vallásos megadás tűnt ki, 's mint teljes hódolata jelét, utolsó lovát adta át a' herczegnek.— 24-ikén Asmodée hajóra vitetett, melly Franczíaországba szállitá, — hol mai napig fogva van. —

Abdul-Meschid-Khan török szultán (Padischa, nagy úr) szül. 1823. april 19-ikén, thrónra lépett már 1839-ben julius 1-jén; 's igy az európai

uralkodók közt korára nézve 44-ik. — Azonban 1840-iki sept. 22-ikén már thrónörököse született, Murad. Atyja halálával az ingadozó 's csupán az európai diplomatia kuruzs kezei által tartogatott thrónnal együtt a' Mehemed-Ali elleni háborút vette örökségül. (lásd : Törökország).

Abegg. 1) *János Fridrik* theologia tanára 's rendes tanítója a' heidelbergi egyetemben, badeni egyházi tanácsos, szül. Repheimban 1765. nov. 30-ikán, hol atyja lelkész volt. A' köztiszteletnek, mellyben e' derék pap 's oktató részesült, jele, hogy 1836-ban, ötvenéves jubilaeuma alkalmával, a' badeni főherczeg által a' zähringi oroszlányrenddel díszesíttetett, hallgatói pedig „Abegg-alapitványt" teremtettek, mellynek czélját ő határozta meg. Ezen alapítványból azóta theologiát tanuló ifjak segittetnek. Élete gyakorlati volt, és túlszerénysége nem engedé, hogy tudományát nyomtatva közölje a' világgal. Minden irata, a' mi nyomtatva van, néhány egyházi beszéd 's academiai alkalmi irat. 2) *Gyula Fridrik Henrik*, jogtudomány tanitója a' boroszlói egyetemnél, 's korunk egyik legmunkásabb irója a' büntető jog mezején, szül. 1796-ban Erlangenben. Königsbergben nevekedett, hol atyja *János Vilmos* superintendens, udvari hitszónok 's egyh. tanácsos volt, — később Erlangenben, Heidelbergben, Landshútban hallgatta a' legjelesebb német tudósokat. — Törvényes gyakorlatot Erlangenben Puchta oldalánál szerzett magának, 's ugyanott Feuerbachchal is megismerkedett. — Még Berlinben Savignyt 's Hegelt hallgatván, előbb Königsbergben, majd 1826. óta Boroszlóban lett a' jogtudomány rendes oktatója. — A' jogtudomány többi ágai közt főleg a' büntető jogot műveli. Munkái igen számosok ; a) Encyclopaedie und Methodologie der Rechtswissenschaft im Grundrisse, Königsberg 1823. b) Bemerkungen über das Studium der Rechtswissenschaft, mit besonderer Rücksicht auf Preussen, Breslau 1831. c) Ueber die Bestrafung der im Auslande begangenen Verbrechen, Landshut 1819. d) Grundriss zu Vorlesungen über den gemeinen und preussischen Criminalprocess, Königsberg 1825. e) System der Criminalrechtswissenschaft, Königsberg 1826. f) Untersuchungen aus dem Gebiete der Strafrechtswissenschaft, Breslau 1830. g) Lehrbuch des Criminalprocesses, Königsberg 1833. h) Historisch-practische Erörterungen aus dem Gebiete des Strafrechtes, Berlin 1833. i) Versuch einer Geschichte der Strafgesetzgebung der brand. preuss. Lande, Berlin 1835. k) Die verschiedenen Strafrechtstheorien in ihrem Verhältniss zu einander, 1835. — Ezenkivül igen sok jeles értekezést 's birálatot irt Mittermaier és Richter jogtudományi folyóirataiba, 's az általa is társaságban szerkeztett „Jahrbücher für die juristische Literatur" füzeteiben. — Műveiben szerencsésen van összekötve a' szilárd positív tudomány alapos philosophiai speculátióval és valódi humanitás szellemével. — 1835-ben Norvegia, 1836-ban Szászország számára készitett büntető törvénykönyvi javaslatot, melly utóbbi azonban a' szász kamarák által nem eléggé méltányoltatott. Erős csatát vívott, főleg Grohmannal, a' halálbüntetés kérdésében, mellyet Abegg, noha nagy megszorításokkal, fen kiván tartani.

—h.—

Abel (Niels Henrik) híres norvég mathematicus, kinek munkái azonban többnyire német 's franczia nyelven vannak, szül. 1802-ben Christiansand-

ban, kormány-költségen utazott Bécs- Berlin- 's Párisban, azután egyetemi közoktató lett hazájában, hol korán elhalt. —*h*.

Abel Károly bajor státustanácsos 's 1847. martiusaig belügyi minister, szül. 1788-ban Veczlárban; ottani jogtud.-tanitó 's igazságügyi tanácsos fia, ki neki igen jó házi nevelést adott. Már a' gyermeket élénk tudvágy, szorgalom 's akaraterő és dicsvágy jellemzék. A' jogtudományt Giessenben (1806—1808) 's szülő városában (1809) végezte. — Ettől fogva 1814-ig törvényszékek 's közigazgatási kormányszékek mellett gyakorlati ismereteket szerzett, 1814-ben pedig fegyvert fogott Németország ifjaival, 's másfél évig katona maradt. 1815-ben visszatérvén a' polgári pályára, járulnok lett az izárkerületi felebbviteli törvényszéknel, 's majd törvényszéki biró Münchenben és Straubingban. 1817-ben kormányülnökké neveztetett a' müncheni kerületben, 1818—19-ben pedig rendőrfőnök volt Bambergben, honnét a' belügyi ministeriumba lépett, 's e' minőségében polg. érdemjelet nyert és nemességet. — Gyakorlati életpályája ekkorig is sokoldalulag gyümölcsöző volt; politicai pályája azonban csak 1831-el kezdődik. Az 1831-iki zajos kamarában mint kormánybiztos a' legszabadabb 's nemesebb eszméket mondá ki; máj. 11-ikén a' sajtószabadság tárgyában mondott szavai aranybetüket érdemelnek. — „A' sajtószabadság" ugymond „dogmája lett politicai hitvallásunknak, ki tudná 's akarná pártolni még most is a' censurát, erőtlen kormányoknak e' töredékeny mankóját, erős és egyértő kormányoknak pedig bénitó békóját?" — Illy nézetek bátor kimondása akkorában nagy népszerüséget szerzett neki, de legfensőbb kedvezést nem. — Az 1831-iki gyülés siker nélkül mult el, 's annak szabadelvü szónokai üldöztettek és ha hivatalnokok voltak, ugy látszó előmozditás ürügye alatt hatáskörükből elmozdittattak. Ez történt Abel Károlylyal is, ki Görögországba küldetett, hol mint a' regensség helyettes tagja, kitünő szerepet vitt 's Armansperg politikája ellen nyilatkozott. Az ottani czivódások következtében 1834. őszén visszajött Münchenbe, 's ott ismét a' belügyi ministeriumba lépvén, ettőlfogva az uralkodó kormányrendszer 's az ultramontanus pappárt hive lett 's a' király kegyét olly nagy mértékben nyerte viszsza, hogy az 1837-iki országgyülésre ismét kormánybiztosnak neveztetett. Most már minden elvkérdéstől őrizkedett, azonban többszöri nyilatkozatai sejteték, a' mi történendett. Öttingen-Wallerstein hg. legmagasb kegyet vesztvén, a' belügyministeri tárczától megfosztatott, 's helyébe 1837. nov. 4-ikén Abel bizatott meg ideiglenesen ezen tárcza vitelével. — Egy belügyi minister helyzete Bajorországban, hol annyiféle elemek 's érdekek harczolnak, igen nehéz, 's A. e' helyzetnek elég ügyesen megfelelt. — Senki sem kételkedék ügyességén 's értelmességén, de fontos vád ellenében, hogy 1831-iki politicai hitét megváltoztatá, 's érdek- és dicsvágyból a' pappárt karjaiba veté magát. — Szorgalma, mint ministernek, fáradhatlan volt, reggtől estig dolgozék; külseje kellemes, magas erőteljes termete, nyilt homloka, élénk sötét szemei 's szellemdus vonásai igen vonzó jelenetté teszik. A' nyakára nőtt korszellem 1847. márczisán megbuktatá. (lásd: Bajorország). —*h*.

Abercromby (James) a' britt alsóház volt elnöke (speakerje) szül. 1776. nov. 7. britt tábornok sir Ralph Abercrombynak harmadik fia, — 1832. óta Edinburg képviselője, 1834-ben az első Melbourne-ministe-

rium tagja. 1835. febr. 19-ikén az alsóház speakerévé Sutton ellenében, választatott meg az egyesült whigek 's radicálok által 626 közül tiz szótöbbséggel, nem annyira fényes tulajdonaiért, mikkel nem birt, mint becsületességéért, elveihezi hűségéért, szerény és zajtalan erényeiért. A' haladásnak mindenkor következetes, 's Melbourne ministeriumának elvein némileg túlmenő barátja volt. 1837-ben ujra speakerré választatott, később pedig a' felsőházba lépett. —*h.*

Abernethy (John) hires londoni seborvos 's főorvos a' Bertalan kórházban, szül. Scócziában 1764-ben, megh. 1830-ban. Nevezetes seborvosi munkája van a' „daganatokról" több nyelvre forditva. —*h.*

Abinger lord. Anglia egyik legnépszerűtlenebb embere, felsőházi tag 's az Exchequer-törvényszék elnöke (Chief-baron), szül. 1760-ban Jamaica szigetén, James Scarlet néven, ottani régi családból. A' tudományokat Cambridgeben végezvén, nevezetes londoni ügyvéd lett, 's a' whigek segélyével az alsóházba megválasztatott, hol egy a' szegénytörvényt illető módositási javaslata által megkezdé népszerűtlen pályáját, mellyen annyira jutott, hogy kevés ember gyülöltetik ugy, mint őt gyülöli Angliában sok millió. — Később ügyvédi furfangossága miatt, mellyben kitünő volt, koronaügyvéddé neveztetvén, azon vádak vezetésével bizatott meg, mellyek a' manchesteri chartista-mozgalmakból eredtek. — Canning kormánya alatt Attorney-general (fő koronaügyész) 's baronetté lőn, 's e' hivatalát a' Wellington-kormány alatt is megtartá, melly minőségében általa inditott hirlapi és sajtóperek végtelen száma által növelte népszerűtlenségét. — Ezentul a' torykhoz ment át, Grey ellen lépett fel, 's a' parlamentreformnak egyik legdühösb ellenzője volt. — 1835-ben lord Abinger czimmel pairi helyet nyert, 's az Exchequer-törvényszék elnöke lett; 's e' hivatalában, ismét azon esküttszék vezetése bizatott rá, melly a' munkásosztályban kitört nyugtalanságokat vizsgálta 's büntette. Itt mutatá ki főképpen fekete lelkületét. A' renegát, a' dühös hightory, a' fenyegetett gazdag és uralkodó osztály tagja megsemmisitette a' birót 's a' vádolt, kétségbe esett, üldözött chartistákkal olly keményen és szenvedélyesen bánt, hogy e' miatt az alsóházhoz több rendbeli panasz nyujtatott be, 's Dumcomb, a' szegények egyik parlamenti szószólója, egyenesen bünvádi vizsgálatot kivánt a' főbiró ellen. Ennek nagy többségben levő pártja elvetette ugyan az inditványt, de a' rosz benyomás Abinger ellen megmaradt a' népben, mellynek gyülölete fokonként növekedett. — E' gyülölet forrása tehát nem valamelly törvényszegés, vagy jogilag vétkes tény, hanem Abinger durva és szenvedélyes modora, melly a' birót minden nymbusától megfosztja. — Ha a' fenyitő törvények alkalmazása általában nagy nyugalmat és szelidséget kiván, hogy a' biró a' büntető polgári társaság méltó képviselője legyen 's a' büntetés személyes boszu kifolyásának ne láttassék: ezen nyugalom és szelidség még szükségesebb a' politicai vétkek megitélésénél, hol a' vádolt bünhödést érdemlő erkölcsi vétség öntudata által alázatosságra nem indittatik, hanem csupán az forog kérdésben, hogy a' győző a' legyőzöttnek büntetése által másokat hasonló merénytől elijeszszen. Biró, ki illy férfiatlanul jár el, saját pártja által használtathatik 's jutalmaztathatik ugyan, de tiszteletre számot nem tarthat, áldozatai által pedig átkokkal halmoztatik. Illy helyzetben van

Abinger, ki a' közvélemény sulya alatt kénytelen volt lemondani birói hivataláról. — Személyére nézve magas és erős ember, husos veres arczczal 's haragos szemekkel, mellyekből a' renegátnak gonoszsága 's dühe villámlék — *cz.*

Abrahamson (József Miklós Beniamin), egy a' dán irodalomban jónevű atyának fia, szül. 1789-ben. — Nevezetes a' Bell-Lancaster rendszert illető oktatási munkáiról, 's ezen rendszernek hazájába lett behozatala körüli érdemeiről. — 1832-ben az ezen rendszerű koppenhageni elemi iskola igazgatója volt, azóta a' katonaiskola és siketnémaintézet főnöke, több rendek vitéze 's t. társaságok tagja lett. — *h.*

Abrantes herczegnő (Josephine Junot, szül. de Permon) Junot tábornoknak, Napoleon egyik kedvenczének neje 's több érdekes emlékirat szerzője, született Montpellierben 1784. nov. 6. Anyja után a' Komnenek nemzetségéből származik, melly hajdan a' keleti birodalom trónján ült, de a' 17. században kénytelen volt Corsicában keresni menhelyet. Férjének Napoleonnali meghitt társalgása alkalmat nyujta a' herczegnőnek e' rendkivüli embert közelebbről vizsgálni 's ismerni. Későbbi korlátolt helyzete, mellybe férje halála (1813) és a' császár bukása által sodortatott, kényszerité őt az irodalmi keresethez folyamodni, hogy csak némileg is kényelmesen élhessen. Legelső munkája volt „Memoires, ou souvenirs historiques sur Napoleon, la revolution, le directoire, le consulat, l'empire et la restauration." (18 köt. Páris 1831—35 ; 2-dik kiad. 12 köt. Páris 1835). Érdekes anekdoták és sikerült jellemrajzok, nem különben a' könnyü és mulattató előadási modor, mi azonban nem ritkán fecsegésbe megy át, a' közönség figyelmét nagy mértékben vonák e' műre, miáltal a' herczegnő magát felhivatva lenni vélé a' munkát folytatni, és igy jelent meg „Memoires sur la restauration, ou souvenirs historiques sur cette époche, la révolution de 1830 et les premiéres années du régne de Louis-Philippe (6. köt. Páris 1836). Továbbá „Souvenirs d'une ambassade et d'un séjour en Espagne (2 köt. Páris 1837). A párisi aristocratiai köröket, mellyekben anynyira otthonos volt, nagy szerencsével rajzolja következő munkáiban : „Histoire des salons de Paris." (2 köt. Páris 1837) és „ Une soirée chez Mad. Geoffrin" (Páris 1837). Mint regény- és történetiróné azonban a' középszerüségen fölül nem tudott emelkedni. Sokat hányatott életének utolsó éveiben fiatalságot érdeklő munkák kiadásával foglalkozott. Meghalt 1838. junius 7-én. Fia, Napoleon Abrantes, „Deux coeurs de femme" czimű regényéről ismeretes. — *V. L.*

Abrudbánya, Erdélyben alsó Fehérmegyének bányavárosa, a' magyar-oláh polgári háboruban szomoru nevezetességre tett szert azon rémitő dulás által, mellyet házain 's lakosain a' felbőszült oláhság boszúja elkövetett. A' móczok, vagy hegyi oláhok Fehér és Zaránd megyének bérczei közt *Janku*, az ugynevezett havasi király vezérsége alatt folytonos küzdelemben éltek a' magyar kormánynyal 's annak seregeivel, 's midőn már csaknem egész Erdély (Gyulafehérvár kivételével) hódolt a' debreczeni kormánynak, a' hegyeknek e' vad lakosai hozzáférhetlen bérczeik 's erdeik között megtarták anarchicus függetlenségüket, és pusztitva, rabolva látogatták a' vidéket, szorittatva 's üldöztetve pedig ismét viszszavonultak havasi fészkeikbe. — A' kormány *Csutak* őrnagyot küldé ellenük,

ki april. 21-kén 1849. Brádon kelt szózatában nyolcz napot adott a' megtérésre, kijelentvén, hogy azontul istennél a' kegyelem. „Oláh embertársaim! „ugymond" hallgassátok szavaimat. Én eddig csak ott sújték, hol fenyitő karomat a' bűn fertelmessége hivta fel; nem irtottam fajotokat, mint ti, kik butagyáván kinzátok 's öltétek ki a' védtelen magyar árvákat 's özvegyeket. Én eddig csak az ellenség táborába menekülő javithatlan vétkesek házait rombolám szét, holott ti válogatás nélkül porrá 's nektek ugy mint nekünk használhatlanokká tettetek bősz dühötökben várost és falut. Én az öntudatos vétkest üldözém, mig ti a' csecsemőig kiirtátok mindent, mi a' béke- és szabadságohajtók fajához tartozott. Ez boszut 's elégtételt kiván. De én nem követhetem az emberi indulatok szenvedélyes szavát, hanem a' kormány meghagyása folytán tanácslom, legyetek józanok 's hallgassátok meg az ész sugallatát 'sat." — Az alkudozások csakugyan meg is kezdődtek 's *Drágos*, születésére román, biharmegyei képviselő közbejöttével, kit a' debreczeni kormány e' czélra kiküldött, ohajtott sikert igérve folytattattak, midőn *Hatvani Imre* szabadcsapatvezér, Abrudbányát, be nem várva Drágos képviselő alkudozása végét, szelesen megtámadta, 's a' közel hegyeken tanyázó oláh csapatokat elkergetvén, május 7-ikén éjjel elfoglalta. A' város birája *Boér*, és *Drágos* képviselő mindent elkövettek, hogy miután a' béke készülőben van, Hatvani Imre ne vigye seregét a' városba, de az elbizakodott ifjoncz ezt viszszautasitá. A' magyar lakosság örömmel üdvözlé ugyvélt megmentőit és könyek közt panaszolta el a' méltatlanságokat, miket fél év óta *Janku* és *Butyin* vad csapataitól szenvedni kénytelenittettek. Az oláhok közt azonban síri csend, kitörendő vész félelmes előjele, uralgott. — Janku az abrudi oláhok fegyveres részével Topánfalvára vonult, ott nagy tömeget gyüjtött, 's egyesülve Bálint Simon és Axentie oláh vezérekkel, Abrudbánya 's az azt elfoglalt magyarok ellen fenyegetve készült. — Május 9-kén déltájban a' vöröspataki hegylánczon gyülöngtek az oláhok 's csatát víttak Hatvaninak odarendelt embereivel; más részről pedig a' topánfalvi hegysoron, Abrud nyugoti részén, nagy tömegben nyomultak a' város felé, de ellenük intézett álgyulövések elől megszaladtak, 's felső ruháik és élelmi szereik egy részét is elhagyták. A' butyesdi szorosnál ellenben az oláhok nyomták viszsza a' Reviczki-csapat egy századát 's egyesülve a' Vöröspatak felé nyomult tömegekkel, Vöröspatakot hirtelen elfoglalák, felégették, 's a' benszorult magyar lakosokat felkonczolák. — Most már tisztában állott, hogy Janku többé békélni nem akar, 's a' megszakasztott alkudozásokat folytatni nem lehet. *Drágos* a' megkezdett alkudozások *Hatvani* általi hűtelen fegyveres kettévágásának tulajdonitá a' szerencsétlenséget, melly Abrudra bekövetkezett 's őt magát is elsodrandó vala; *Hatvani* pedig Drágost és Boert vádolá, hogy őt az oláhok hamis békülési szándékával altaták, mig aztán az ébredés késő nem lett. — Janku május 9-kén beváltotta haragos szavát 's megkezdé a' harczot. — Vöröspatakot feldulván, Abrud ellen indult, 's délután 2 óra körül már elfoglalá a' város felett elnyuló kopasz bérczormokat. Népe irtóztatos dühvel kezdé minden oldalról megrohanni a' várost, mellyet a' magyar csapat vitézül védelmezett, 's a' csata változó szerencsével késő éjig tartott. A' bérczeket leölt oláhok holttetemei boritották, 's *Hatvani* hivatalos jelentése szerint a

magyar katonaságból csak két tiszt 's 17 közlegény esett el, mig az oláhok közül több száz. Azonban a' sok czerre menő dühös tömeg növekedő haraggal ujitá meg rohanásait, 's Hatvani, nem állhatván tovább a' tulságos erő nyomását, az éj homályában viszszavonult Butyesdig, miáltal a' városban lakó szerencsétlen magyarság védtelenül maradt 's a' vérszomjas tömeg dühének áldozata lett. — Abrudbánya felégettetett, 's a' magyarság, iszonyu kegyetlenséggel összekonczoltatott. Csecsemők 's őszhaju aggastyánok és gyenge nők rémitő barbárságnak estek martalékul, mellyet leirni remeg az iró toll. — *Dragos* képviselő, a' bőszültek hatalmába esvén, szinte fajrokonainak véráldozata lett 's békefáradozásait halálával pecsétlé.

Az elkövetett kegyetlenségek becsületére válnának minden kannibál csordának. A' leölt magyarok száma mintegy 3000-re mehet, de a' vér megfagy az ember szive körül, ha azon halálnemeket olvassa, mikkel ez emberiségből kivetkezett vandalsereg a' védtelen lakosság egyeseit legyilkolá. Virágzó fiatal szüzeket vágtak darabokra, 's nyúztak meg a' piaczon, sírokat ástak fel, 's a' holttesteket ebeknek szórták. Sok esetben saját jóltevőiket verék agyon. Némelly szülők látván e' rémeket, kétségbeestökben gyermekeiket önmagok ölték meg, vagy hányták az Abrud vize habjaiba, magok is követvén őket a' halálba, csakhogy vad elleneik hyenakörmétől megszabaduljanak. A' feldúlt városból 's futó szerencsétlenektől elvett pénz, 's egyéb vagyon, ugy az állománytól elrabolt bányatermékek, veretlen arany, ezüst, aranypor, 's egyéb bányaérték becse igen nagy. — Ez azon kép, melly felejthetlenné teszi Janku, 's más részről Hatvani emlékezetét. — A' katonaságból is sok elesett, 's ezek közt a' derék Visztág tüzérhadnagy, ki Hatvani futamodásakor nem akarván elhagyni álgyuját, elszántan reá feküdt, 's az oláhok által agyonveretett. A' menekvők, kiket útközben az oláhok agyon nem vertek, a' hegyekről visszatekintvén, borz sztó képet láttak; látták, mint öldöklik az oláhok a' megszoritott katonaságot, 's a' nőket és gyermekeket. — (Erdély' legujabb történeteivel összefüggésben, lásd : *Erdély*) — *T.*

Absentismus, — Absenteek. Igy neveztetnek azok, kik hazájokban nem laknak, a' nélkül, hogy távollétüket közügy vagy álladalmi szolgálat kivánná. — Kétséget nem szenved, hogy illy távollevők haza iránti kötelességüket sértik. Azért fontos politikai kérdés : valljon a' mondott ok 's czél nélkül távollevők, távollétük büntetéseül, különös adó alá vettessenek-e? — Rendkivüli fontosságu e' kérdés nevezetesen Irlandra nézve, hol az iszonyúan nagy vagyoni egyenetlenség 's a' lakosok többségének nyomasztó helyzete főképen onnét származott, hogy az országnak az angolok általi többszörös erőszakos elfoglalása alkalmával a' kath. egyház 's kath. irek javai a' győzőkéi lettek, miszerint jelenleg a' protestans egyház 's birtokosok sok százanynyit birnak, mint menynyire szükségök van, a' kath. irek pedig birtoktalanokká 's végtelenül szegényekké lőnek. — Bár milly természetesek voltak is úgy az irek függetlenségi küzdelmei, mint a' győztes angolok szigorú rendszabályai, most, ha Anglia állandó békés és jogos egyesülést 's közös testvéries álladalommá olvadást akar, méltányosan kell ezen nyomasztó, az irek létét 's életét fenyegető és a' mostani nemzedék által meg nem érdemlett egyenetlenséget elsimitani, 's a' terhet és élvezetet igazságosan kiegyenliteni. Egyik legközelebb fekvő kiegyenli-

tési módnak látszik, ha a' vagyonos, szükség 's czél nélkül külföldön tartózkodó irhoni birtokosok, kik épen távollétük miatt személyeiket képviselő haszonbérlőik 's alhaszonbérlőik által nyomják és szíják a' népet, arányos kiegyenlítési adót fizetnek azon jövedelemtől, mellyet az országból annak törvényei oltalma alatt vesznek, 's a' helyett, hogy az országban emésztenék el 's igy ismét annak javára fordítanák, külföldre visznek elkölteni. Illy adó által ki lehet némileg az absentismus kárait egyenliteni, 's egyszersmind közvetve annak korlátozására hatni. — Hazánkban szinte nagy fontosságu 's azért a' megyék, journalistica és törvényhozás figyelmét is már régebben foglalatoskodtató kérdés lett az absentisták megadóztatása, mellynek helyességét elismerte 's azzal indokolja az 1843-iki kereskedelmi orsz. választmány, hogy az absentisták, jövedelmeiknek külföldöni elköltésével egy részről a' nemzet értékét fogyasztják, más részről pedig távollétük ideje alatt magokat az ország többi lakosa által viselt terhek alul kivonják. Azért az orsz. keresk. választmány, az ország közpénztáráról szóló törvényjavaslat 197. 's köv. §-aiban azokat, kik egy évben az ország határán kivül akár egy folytában, akár ismételt kiutazással három hónapnál hosszabb ideig tartózkodnak, kétszeres adófizetéssel rója meg; ezen rendszabály alul azonban természetesen kiveszi azokat, kik: a) iskolai tanulásért tartózkodnak külföldön; b) kik tapasztalás-szerzés végett utaznak, de összesen csak két évig; c) kik hivatalos alkalmazásban; d) kik kereskedési viszonyok végett laknak a' hazán kivül. — Az 1848-iki pesti országgyülésen tárgyalt törvényjavaslat a' rendkivüli jövedelmi adóról (21. §) szinte azt rendeli, hogy azok, kik Magyarországon egy év óta félévet nem töltöttek, a' reájok vetett adómennyiséget kétszeresen tartozzanak fizetni, 's e' terhet az aug. 30-ki 45-ik orsz. ülés épen háromszorosra emelte, — mi azonban életbe nem léphetett. Duschek volt pénzügyministernek 1849. máj. 23-iki törvényjavaslata (VII. fejezet) melly Debreczenben tárgyaltatott, az 1843-iki orsz. választmány kivételeit megtartotta, 's még azzal pótolta, hogy a' gyöngélkedő egészségük helyreállítása miatt kormányengedelemmel külföldön tartózkodók is kivétessenek. — Az absentistáknak sok gyakorlati nehézséggel járó megadóztatásán kivül azonban, szükséges a' fáradhatlan izgatás, melly a' közvéleményt e' tárgyban lehető legnagyobb erőre emelje, 's a nemzedéknek hazafias nevelése, mert a' haza kényszerített hazafiak parancsolt hazafisága úgy sem sok áldást hoz az országnak. — *h.*

Accisa azon adó, melly belföldi termesztés és fogyasztás tárgyaitól szedetik. Magyarul: fogyasztási adó. Az ezen adó alá vetett tárgyak behozatalánál rendszerint, a' vám mellett 's azon kivül, megszokott vétetni; kivitelnél azonban rendszerint ismét viszszaadatik. Az accisa, *fogyasztási* adó, ha fogyasztás tárgyain fekszik; *közvetett* (indirect) adó, ha nem egyenesen a' fogyasztón vétetik meg; közönségesen mindkettő. Azonban rendkivül 's közbeszédmód szerint accisa névvel neveztetnek ollykor olylyan adók is, mellyek egyik osztályba sem tartoznak. — Az *accisa* szót némellyek *Cisa* (rovás) középkori kifejezéstől származtatják, millyennel az adózó parasztok nyugtatványoztattak; mások az *accidere* szótól, miszerint az *accisa* t. i. *pars* valamelly termesztménynek az álladalom által adóképen igénybe vett 's elmetszett részét jelenti, 's ide mutat ezen

adónak angol *excise* neve is. A' franczia törvényhozásban e' szó nem használtatik többé, 's a' „droit reuni" szónak adott helyet; Németországon is most már az adó alá vetett tárgy nevével köttetik összze az *adó* szó, p. o. seradó, pálinkaadó és ez használtatik accisa helyett. — Az accisánál könnyen 's gyakran előforduló csempészkedések meggátlására szükséges felügyelés 's ellenőrség rendesen nagyszámu rendszabályt léptet életbe, melylyek azután sokszor összeférhetlenek az ipar érdekeivel, polgári szabadsággal és tulajdon szentségével; és ez az sajátképen, a' mi az accisák felett pálczát tör 's nekik annyi ellenzőt szerez. Az erkölcsiségnek illy intézkedések által okozott kár kiszámithatlan. — *h.*

Achmet bey l. Tunis.

Actia. l. Részvény.

Acustica' haladásai. A' természettannak e' neme is ujabb időben érdekes felfedezésekkel gazdagúlt. — Savart tovább ment, mint Chladni; mert mig ez utóbbi szerint a' legmagasb még hallható hang az, mellyet a' hangadó test egy másodperez alatti 12000 egyszerü rezgés által hoz elő, a' legmélyebb hallható hangnak pedig ugyanannyi idő alatti 32 rezgés felel meg, amaz a' legujabb időben, saját készület által olly hallható hangokat hozott elő, mellyeknek egy másod perez alatt 48000 egyszerü rezgés felelt meg, 's más részről 14—16 egyszerü rezgésü még hallható hangokat származtatott. — Köztudomásra van, hogy két hangfenekes zeneműszer közül, ha az egyiken játszanak, a' másik együttzengésre biratik. Feltünőbb lesz Wheatstone szerint e' jelenet, ha két illy hangszer, melly két külön lakban állhat, merevény érczsodrony által akkint tétetik összeköttetésbe, hogy ez a két hangszer fenekén függőlegesen álljon. Ez esetben, ha egyik hangszeren játszanak, a' másik hallhatólag zeng a' nélkül, hogy a' hangszer, mellynek hangja mintegy elvezettetik, azon helyen, hol a' másik hangszer áll, 's a lakásokban, hol a' sodrony keresztülmegy, erősebben hallatnék, mint ez az említett készület nélkül fogna történni. — Cagniard de Latour természetbuvár kisérleteket tett a' folyadékok hangzása felett, 's azokból elméletet vont ki. Sajátságos sipot készitett, mellyet „conduit siffleurnek" nevez, 's különféle folyadékok hydraulicus hangjait összehasonlitotta. A' folyadékok hangzását azok legkisebb részecskéinek elválása- 's újbóli összeccséséből magyarázza, mellyet ő „vibration globulaire"-nek nevez. Ugyan ő fedezte fel, hogy a' phosphor azon perezben, midőn megmerevül, hangot ád. — A' legérdekesb acusticai vizsgálatok közé tartoznak a' megmelegitett érczek hangzását illetők, ha t. i. ezek hideg érczek fölébe tétetnek. Trevelyan, Faraday és Leslie kisérleteiből kitetszik, hogy minden forró érez csak bizonyos hideg érezek felett ad hangot. — Faraday a' Chladni-féle hangfigurákat illetőleg is tett felvilágositó kisérleteket. A' fövény, melly rezgő testekre hintetett, a' legerősbben rezgő részekről a' nyugodt állapotban levő helyre vettetik viszsza igen könnyü por ellenben a' legerősbben rázkodó részeken gyül összse, a' mi azon légi hullámzás következménye, mellyet a' hangzó testek hoznak elő. — Hangfigurák (Klangfiguren) származtatására új módot talált *Marx*, Aeolin nevü műszerével. — Kempele és Kratzenstein már régebben dolgoztak gépeken, mellyek az emberi hangokat utánozzák. Az utóbbi némi nyelvsipot használt kisérleteinél, mellyet Willis szinte alapúl vett későbbi ered-

ménydús próbatételénél Ezen nyelvsíp úgy van készülve, hogy abba folytonosan egyenlő nyomás által levegő hajtatik, mig a' cső egy mozgatható dugasz által tetszés szerint meghoszszabíttatik vagy rövidíttetik. Ha a' cső meghoszszabíttatik, egymásután 's egymásba lassankint átmenve származnak az i e a o u hangok, 's egyik magánhangzóból a' másikba átmenve alakulnak a' diphthongusok. — Az acustica elméletére nézve, egyes homályos tételek felvilágositása 's egyéb acusticai tüneményekkel öszhangzásba hozása által sokat tettek Weber W. Scheibler, Pellissov, Ampére 'sat.

Adám (Károly Adolf) a' jelenkori kedveltebb franczia hangszerzők egyike Auber könynyü iskolájából ; született Párisban 1804. jul. 24. zenészeti pályáját, mint zongorajátszó, tanítással kezdé. Első önálló dolgozata volt „Pierre et Catharine" kis opera (1829) mellyet csakhamar egy második „Danilowa" követett, melly már alkalmas volt a' szerző hírét megalapítani. Működésének fényesb időszaka a' „Longjumeau-i postalegény" czímű operával (1836) kezdődött, melly Franczia országon kivül is nagy tetszéssel fogadtatott. — Hangműveinek, a' kedvelt daljátékok thémáira irt divatos változatainak, vaudevilleinek 's tánczjátékokhoz készült zeneműveinek száma igen nagy, mert főleg a' piacznak dolgozik. Ezért alapos bíráló meglehetős üreseknek találja e' vásári munkákat, 's a' német világ nem talál azokban mély érzeményt, de Franczia országban, hol a' művészet leginkább az előkelő osztályok gyönyörvadászatának játékszere, elég azon könynyed, fris, játszi szellem a' közkedvességre, melly művein elömlik. — V. L.

Adams (John Quincy). A' végső láncszem, melly az éjszakamerikai egyes. státusok jelenének politicai történetét annak múltjával öszszeköti, megszakadt a' tiszteletre méltó Adams John Quincy 1848-ban martius 7-ikén történt halálával. — Elnöki hivatalát, mellyet 1825-ben nem egyenesen a' néptől, hanem a' cogressustól nyert, hazája javára viselte. Ugyanis sem Jackson, ki már 1825-ben vetélytársa volt, sem Adams nem nyervén a' szavazásnál általános többséget, a' választás joga, az amerikai alkotmány szerint, a' congressusra ment át, melly Adamsot választá. — 1828-ban azonban, az új elnökválasztásnál megbukott; 's csupán ő és atyja, Adams John, voltak azon elnökei az egyes. státusoknak, kiket a' nép e' hivatalaikban másodszor meg nem erősített. — Jackson pártja győzött, és Adams visszavonúlt Quincybe, szülő helyére, hol két évig boldog magányban élt. Azonban olly tapasztalt diplomata 's becsületes férfiú, mint A. nem lehetett sokáig távol a' nemzet tanácsából ; 1830-ban, már 63 éves korában, lakhelyének képviselőjévé választatott, 's a' congressusban helyet foglalt, hová még nyolcz ízben újra választaték. Utósó lehelletét is a' közügynek szentelé ; a' halál a' gyülésben érte el. — Végszava volt : „megelégedve halok meg". — Szélhüdés oltotta el a' 80 éves munkás életet. — 67 évig szolgálta híven hazáját, mint közoktató, diplomata, iró, követ, minister és elnök. Ünnepélyes temetése Quincyben, közrészvéttel, ment végbe ; mindenki, még politicai ellenei is érezték, hogy benne nagy hazafi veszett el, 's hogy Washington nem hibázott, midőn már 1797-ben úgy jellemezte az általa szeretett ifjú Adams Jánost, mint az amerikai diptomatia legügyesb tagját, 's az egyes. státusok egyik legtiszteletre méltóbb nyilvános characterét. —h.

Adelaide angol királyné, született szász-meiningeni herczegnő. — Atyja: György Frídrik Károly herczeg; derék anyja, ki neki igen jó, szívképző nevelést adott, Hohenlohe leány. — Született 1792-ben aug. 13-ikán; atyját már 11-ik évében elveszté, 1818-ban jul. 11-ikén történt férjhezmeneteleig a' szerény szász-meiningeni udvarnál élt, a' szegények ápolásában 's népnevelés előmozdításában találva örömét. A szerény virágot azonban Clarence hg. III. György angol király harmadik fia, kereste ki magának, ki 1830-ban jun. 26-ikán az angol thrónra jutván, őt is a' világ első thrónjai egyikére emelé. 1831-ben megkoronáztatván, házi erényeit magával vitte a' thrón magasságára; férjéveli házi boldogsága, jótékony emberszeretete példásak voltak az angol főnemesség előtt. Vádoltatik azonban, hogy férjérei befolyását a' reformbill ellen használta fel, a' mi jellemével összve nem fér. — Szerencsétlen szülései meggyengíték testi egésségét, 's örökös nélkül maradt. —h.

Adelaide orleansi herczegnő, Lajos Fülöp testvére, az udvarnál, régi szokás szerint, *Madame* névvel felruházva, — 's egyszersmind legbensőbb barátja és politikai tanácsadója, szül. 1777-ben, 's bátyjával együtt neveltetett Madame Genlis által. Osztozván Lajos Fülöp jó és rosz sorsában, vele együtt utazván, szenvedvén, és ismét örülvén 's élvezvén a' leghűbb testvériségben, ennek olly bizodalmát 's tiszteletét nyeré meg, millyennel a' királynő 's a' ministerek egyike sem dicsekhetett. Schweitzban, mig Lajos Fülöp Reichenauban iskolamester volt, Adelaide a' bremgarteni apáczazárdában lappangott, 's ügyes hímzésével táplálta magát. — A' herczegnőnek gazdag élettapasztalás által élesült magas elmetehetségeihez folyamodott a' király minden fontosabb határozat, minden eldöntő lépés előtt, a' ki ezért helyesen neveztetett L. F. Egériájának. Legnagyobb csapás, melly a' sokat szenvedett Lajos Fülöpöt viszontagságos életén keresztül érte, Adelaide herczegné halála volt, melly, hoszszasabb de aggasztó jeleket nem mutató tüdőbaj után 1847-iki dec. 31-kén rögtön lepé meg. — Franeziaország közvéleménye úgy tartja, hogy Ad. morganaticus házasságban élt Athalin tábornokkal, franczia pair- 's a' király segédtisztével. — Adelaide, azon hatalmas befolyás által, mellyet királyi testvérére gyakorolt, lényegesen hatott Franeziaország összes politikájára. Franeziaországban a' nők úgy politikában, mint irodalomban mindenkor sokkal nagyobb befolyással voltak, mint egyébütt. Igy egykor a nagy Condé testvére, Longueville herczegnő, Maine, Rambouillet marquisnők, Maintenon és Pompadour aszszonyok, Madame Roland és Genlis; ujabban az Angoulemei 's Berry herczegnő, Lieven hgnő 's madame Adelaide. — És Lajos Fülöp tántoríthatlan bizalmát hűn szerető és okos testvéréhez nem lehet csodálni. Adelaide egésséges szilárd értelemmel 's nyugodt bátorsággal bírt, melly utóbbi kezetfogva járt magas elmetehetségével. Midőn Lajos Fülöp ingadozott, Adelaide gyorsan határozott. 1830. juliusban, mondhatni, ő fogadta el L. F. helyett Franeziaország koronáját, midőn annak nem volt elég bátorsága rokonának thrónját, saját szelid és vallásos nejének ellenzése mellett, elfoglalni. L. Fülöp minden azótai tetteire lényeges befolyással volt 's főleg ő eszközlé, hogy a' franczia politica kizárólagos házi 's udvari jellemet öltött. — Okosságán kivül nevelte befolyását roppant vagyona, melly képessé tette a' kir. család azon tagjairól gondos-

kodni, kiket a' kamarák elegendő tartással el nem láttak. — Halálakor a' franczia kamarák minden pártja, színkülönbség nélkül, sajnálkozási látogatást tett a' királynál. — Örököseivé L. F. három fiát, a' belga királynőt, Chartres hget, (Orleans hgné fiát), az ifjú würtembergi hget 's Páris több jótékony intézetét tette. — T.

Adlersparre. (György, gróf) szül. 1760. Svédország Jämtland tartományában. Kezdetben tudományos pályára, később azonban katonai szolgálatba lépett. III. Gusztáv halála után, az uj kormánnyal nem lévén megelégedve, a' katonaságból mint kapitány kilépett, magát ezentúl a' tudományoknak szentelte és 1797—1800 egy folyó iratot „Lässning i blandade Amnen" czimüt adott ki, melly miatt a' kormány neheztelését vonta magára, minthogy nála jakobinusi elveket gyanitott. Viszszavonultságából az orosz-dán háboru kiütésekor egészen váratlanul az ugynevezett nyugoti hadsereg egyik osztályának parancsnokává 's nem sokára alezredessé neveztetett. Ezalatt támadt Svétzia sok nagyaiban azon meggyőződés, hogy a' hazát csak a' király bukása által lehet megmenteni. E' tervbe A. is be volt avatva, mihez azonban csak azon feltétel alatt adta beleegyezését, hogy vér ne folyjon, a' nép fel ne lázittassék és a' hadsereg csak az országgyülés összehivását követelje. Ő a' sereggel közeledett a' fővároshoz, de a' király elfogatása 1809-ik martius 13. a' sereg közremunkálása nélkül történt. Az országgyülés május 1-jén megnyittatott, és a' Södermanlandi herczeg királylyá választatott, ki most a' haza ugynevezett megmentőit megjutalmazhatta. Adl. több kegyelmi kitüntetésekben részesült, statustanácsossá báróvá és a' sereg parancsnokáva neveztetett. Mindezen kitüntetések ellenére befolyását későbben kisebbedni tapasztalván, a' statustanácsból kilépett, és mint Skaraborg — Län főkapitánya egy távol fekvő tartományba vonult. — 1811. grófi czimet nyert. Kezelése alá bizott tartományának igazgatása körül sok érdemeket szerzett; de ezen állásáról is később lemondott. Az általa kiadott „Okiratok Svédország régi, uj és legujabb történetéhez" munkája miatt, mint nyilvánosságra nem szánt magánlevelek kiadója, sajtóvétségi kereset alá vétetett és pénzbirságra itéltetett, mellyet lefizetvén, miután az ellene hozott birói itéletet erkölcsileg igaztalannak nyilvánitotta volna, munkája kiadását tovább folytatta. Megholt 1834-ik sept. 23-án, öregebb fia Károly Ágoston mint költő ismeretes. — *V.*

Administratori kérdés. Annak idejében heves vitákra alkalmat adott tárgy a' régi megyék zöld asztalainál, 's a' pozsonyi $184^{7}/_{8}$-iki országgyülésen, mellynek fontossága azonban az ujabb évek nagy eseményei előtt elhalványult. A' menynyiben mégis főleg épen e' kérdés volt, mellyet az 1844-diki országgyülés után napról napra erősödött ellenzék az utasitásadásoknál 's az $184^{7}/_{8}$-iki országgyülésen a' gróf Apponyi György-féle kormány ellen intézett kemény megtámadás zászlójára kitüzött, 's mellynek szikláján a' kormánynak minden népszerüsége megtörött, a' magyar közélet történetéből nem szabad annak kimaradni.

Gróf Apponyi György az 1844-diki országgyülés után előbb másodazután főcancellárrá neveztetvén, érezte az erős kormány hiányából 's a' megyék rendezetlenségéből származó nehézségeket, 's nem segithetvén ott, hol a' bajnak főforrása volt, a' megyei élet kinövései ellen akará

intézni csapásait.— Migazonban a' kinövéseket tűzte ki, hiszszük, legjobb akarattal, irtása czéljául, a' lényeget, az alkotmány életerét támadá meg. — Erős kormány! vala a' jelszó, 's ennek létesitésére a' megyéknek a' kormánytól fizetett 's egyenesen függő és felelős főnököket gondolt adni. 32 administratorral vagyis főispáni helyettessel árasztattak el a' megyék, mig a' törvényes főispánok félrelökettek. A' bizonyos tekintetben dicséretes szándéknak azonban sikere nem lehetett, mert hiányoztak 's a' cancellár által elő nem teremtethettek az erős kormánynak mellőzhetlen feltételei, t. i. az egység, önállóság, a' kormányhatalomnak nem testületekben, hanem személyekben öszpontosulása. Erős kormány, ha absolutisticus nem akar lenni, csak felelős ministerium lehet, melly a' parlamenti többség emanatiója. A' volt magyar cancellária, bármit tett is a' megyékben 's megyékkel, erős kormány nem lehetett, mert felette még egy másik hatalmasabb kormány létezett, mert collegialis szerkezete miatt, melly felelősségre nem vonható, a' legerélyesb kormányfő nézete 's akaratja is meghiusúlt, mert a' testületi kormánynál kikerületlen a' lassuság és az, hogy nem csupán szakértő egyének határoznak; végre mert a' cancellária heterogen működésekre is kiterjeszkedett, t. i. a' biráskodásra, a' mi a' közigazgatással összeférhetlen.

A' magyar ellenzék felhasználta e' tévedést, 's a' nemzetnek azon sok században át vallásos pietássá vált meggyőződését, melly egyedül a' megyék régi autonomiájában látta az alkotmányos szabadság támaszát. — A' rendszabálynak magok az administratorokon 's ezen hivatalra vágyókon és függelékeiken kivül alig volt barátja Magyarországon. A' municipalis ellenzék gyülölte azt, mert a' megyei mindenhatóságot akarta fentartani, 's erős középponti kormányt nem akart; az európai nagy koreszméknek hódoló felekezet pedig, melly akkor centralistának hivatott 's a' Pesti Hirlapot bírta organumául, erős középponti kormányt akart ugyan, de a' felelősség minden biztositékaival, 's az országgyülési többségből kifolyva, arra támaszkodva. — Mind a' mellett, hogy a' hivatalaikba tettleg belépett 's az utasitások adásánál befolyásuk egész erejét felhasználó főispáni helyettesek mindent elkövettek ezen rendszabály elfogadtatására, 30 megye sérelmet látott a' kormány ezen tettében, 's az országgyülés 1847-iki novemberben megnyílván, a' kk. és rr. táblája az első felirásban (adressben) mint a' kormány alkotmányellenes irányának legfőbb bizonyságát 's az ország legfájóbb panaszát emelé ki ezen megyei uj rendszert, melly törvényhozási uton kivül életbe léptetett. — A' kormánypárt 's a' főrendek táblája, melly részint épen főispáni helyettesekből állott, folytonosan ellenszegült a' kérdés illy felfogásának, a' mi az ellenzék haragját még inkább ingerlé, 's noha 1848-iki január 20-ikáról egy királyi motu proprio érkezett Bécsből, melly azt nyilatkoztatá, hogy a' főispánhelyettesek számosabb kinevezése által sem a' megyék hatásköre, sem a' főispáni hivatal méltósága csonkittatni nem szándékoltatott, hanem csupán az czéloztatott, hogy a' megyék irányában megnehezült országkormányzás törvényes működése, 's az ennek főkellékét képező megyei közigazgatás 's igazságszolgáltatás a' főispánhelyettesek állandó őrködése alatt gyorsabb-szabályosabb- és hatályosabbá tétessék: az ellenzék el nem tért aggodalmaitól 's azon nézetétől, hogy az administratori

rendszer alkotmány- és törvényellenes, 's a' megyei pezsgő élet elsorvasztása és a' kormány részére eszközlendő többséggyártás czéljából hozatott be. — A' vita még be nem fejeztetett, midőn a' martiusi napok közbejöttével hg. Metternich és Magyarországra nézve gr. Apponyi György kormánya megbukott, 's a' kormányrudat az ellenzék ragadván meg, a' megyék élére saját embereit ülteté. — *h.*

Adóügy, lásd : egyenes, indirect, jövedelmi, progressiv adó, accisa, — 's törvényjavaslatok M.-országon az adóügyben.

Adriai tenger. Neveztetik *Velenczei öbölnek* is. Része a' középtengernek, mellyel, az otrantoi szoroson a' jóniai tengerbe torkolván, ez által van összeköttetésben. Fekszik Olaszország (jelesül : Nápoly és az egyházi birodalom), az osztrák birodalom (jelesűl Velencze, Istria, a' magyar tengerpart és Dalmatia), — végül a' török birodalom (jelesül : Montenegro és Albania) között. — Egyetlen tengere az osztrák birodalomnak, mellynek határait, a' Pótorkolatától Budnáig, Galletti szerint 254 $^{4}/_{5}$, Springer szerint pedig 265 geogr. mf. hoszszaságban mossa, a' kisebb görbületeket nem számítva. — A' magyar korona birtokát csak 26 mérföldnyi hoszszaságban érinti. — Nevezetesebb öblei Nápolyban : Manfredonia; Austriában a' velenczei, triesti, fiumei és cattaroi. — Nevezetesebb *Kikötői* : az olasz partokon Otranto, Brindisi, Manfredonia, Bari, Rimini, Ancona, Brondolo ; az osztrák partokon Velencze, Triest, Capo d'Istria, Rovigo, Pola, Parenzo, Pirano, Zara, Sebenico, Spalatro, Ragusa, Stagno, Cattaro, Budna; különösen a' magyar koronabirtok partjain Fiume, Buccari, Portoré, Buccarizza, Zeng, Szent-György, Jablanacz, Carlopago. *Szabad kikötők* : Ancona, Triest, Fiume, 's eddig Velencze is, de a' mellynek e' részbeli kiváltsága legujabban megszüntetett. *Fénytornya* az austriai partokon összesen 8. — Mióta 1814-től fogva Anglia a' jóniai szigetekről az otrantói szorost őrzi 's ezt tetszése szerint elzárhatja, azóta az adriai tenger kulcsai az ő hatalmában állanak. — Austriának tengeri hadereje kizárólag e' tengeren alapszik. — A' kereskedés az Adrián minden nemzetnek nyitva áll. E' kereskedésben a' magyar partvidék is elénk részt veszen, — és hogy a' magyar benföld is minél nagyobb mértékben belevonassék a' világforgalomba, mellyre a' magyar birtok tengerpartjai minket is meghíttanak, némelly hazafiak inditványára a' *„magyar tengerhajózási társaság“* vala megalakítandó, de a' melly a' közbejött viszonyok között teljes létesülését el nem érhette 's viszszafizetvén a' részvénypénzeket, 1848-ban föl is oszlott. Lásd bővebben a' *tengerhajózási társaság* czikkelyben. — *Cs. F.*

Adrinápoly, *bevétele* (aug. 20.) és az ottani *békekötés* (sept. 24. 1829). Ezen esemény döntötte el a' bukaresti béke (1812) és akjermani egyezvény (1826) óta függőben volt, a' diplomatiában ugynevezett orosz-török kérdést, de egyszersmind a' görög-európai kérdést is, ez által ujra megalapitván Oroszországnak túlnyomó hatalmát mind Európa keleti részében, mind pedig Közép-Ázsiában, valamint ugyanannak egész mostanig tartó befolyását a' konstantinápolyi divánra. Miután Várna már 1828. oct. 11-én az oroszok által elfoglalva lőn, és *Diebitsch* orosz fővezér a' nagyvezért Reschid pasát 1829. jun. 11-én Kulawtschánál megverte, a' győző átvezeté seregét a' Balkánon (jul. 20—22.) elfoglalá Mesembriát,

rohammal bevevé Aidost (jul. 25.), 's a' partvidék birtokában levén, állását a' Balkán tövében födözé, 's biztositá magának a' tengerfelőli szállitást. Ezután elfoglalta Rüdiger aug. 3-án Jambolit, hol tömérdek élelmi 's hadi szerek jutván az oroszok kezébe, megkönnyenyiték az előnyomulást az elpusztitott tájékon. Diebitsch most (aug. 6.) 50,000 emberrel megindult Aidosból, a' török csapatok sehol sem állván többé ellent; 12-én a' seraskier, Halil, Sliwnónál megveretett, és e' város elfoglaltatott; aug. 19-én az orosz hadoszlopok a' Bujuk-Derbent nevű nagy hegyszorulatból leszálltak a' birodalom második fő- és székvárosa Adrinápoly előtt táborozni. Bár e' hét halmon fekvő, falakkal környezett és régi görög várral biró Adrinápoly helyzete igen alkalmas a' védelemre, de az ellenséges álgyuütegek még nem voltak tökéletesen elkészítve, és az őrség (10,000 gyalog és 1000 lovas, 12,000 fegyveres török lakoson kivül) nem mert csatába bocsátkozni, noha még három nagy ut állott nyitva előtte a' csatavesztés utáni viszszavonulásra; hanem a' seraskier, Halil pasa, a' várparancsnok, Mehemed pasa, és az adrinápolyi hatóságok Diebischet feladási alkuval kinálták meg. „Adjatok ki", lőn a' válasz, „nekünk mindent, mi az ozmán kormány tulajdona, 's minden fegyvert, azután engedelmet nyerend a' török sereg, vezéreivel együtt honába mehetni, csak Konstantinápoly felé nem. Határozzátok el magatokat 14 óra alatt!" És midőn aug. 20-án reggel az orosz hadsereg két osztályban a' város elleni rohamra előnyomult, a' küldöttek az adott határidő eltölte előtt két órával elébe jövének a' fővezérnek hódolatukkal. A' török katonák elhányták fegyvereiket, az oroszok pedig a' lakosok örömkiáltása közben vonultak be Adrinápolyba, melly 1360. óta, midőn I. Murád szultán az európai török birodalom székhelyéül választá, ellenségtől nem lőn megtámadva. Adrinápoly bevétele vér és rendetlenség nélkül történt meg. A' nap diadaljelei 56 álgyu 25 zászló, 5 lófark, több ezer fegyver 's nagy élelem- és lőszerraktárak valának. A' török őrsereg egészen feloszlott és elszéledt. Általában a' porta e' háboru folytában több mint 2000 álgyut és 200,000 fegyvert vesztett, 's érzékeny veszteséget szenvede nemes ménekben, mellyek aztán az orosz lótenyésztésnek hajtottak hasznot. Diebitsch, a' „balkáni győző" az Eski-Serail nevű császári palotában ütötte fel főhadiszállását. Valamennyi hatóság megmaradt működésében. A' lakosok — mintegy 100,000 — törökök és keresztyének egyaránt háboritlanul folytaták foglalatosságaikat, sőt a' vidékiek is elősiettek és önkényt átadták fegyvereiket; szóval: az orosz seregek jó bánása mindenütt bizalmat gerjesztett, ugy hogy a' konstantinápolyi nép csak böles királynak nevezé a' muszka czárt, miáltal nem kevéssé mozdittatott elő a' békeség. Adrinápoly bevétele után az oroszok tüstént elfoglalák a' Stambulba vezető utat, melly város Edrenétől (igy nevezik Adrinápolyt a' törökök) 48 óra vagyis 5—6 napi járás, és aug. 29-ig annyira előhaladtak, hogy a' fekete tenger mellékét egész a' Bosporusig lefegyverzették. Már az Adrinápolytól Konstantinápolyba — Kirkhilissán és Araba-Burgason keresztül — vivő mindkét ut az oroszok hatalmában volt; balszárnyuk a' fekete tengertől, jobb szárnyuk Enostól Rodostó felé födözteték. Az orosz tengeri erő minden munkálata pedig a' fővezér általános rendelései alá lőn helyezve. Ugyanakkor Ázsiában *Erzerum* bukása

az orosz hadsereg előnyomulását Trebisonde (Tarabosan, Trapezunt) felé tetemesen könnyebítette. A' szultán parancsa, melly már jul. 19-én a' még 60 évet be nem töltött mozlimokat mind a' szent zászló (Sandshak-Sheriff) alá szólitá, roszul teljesittetett, sőt az általános csüggedés mellett az 1826-ban csak részben megsemmitett janicsárok folytonos összeesküvései Mahmud császárt véres kivégeztetésekre kényszeritették. Ő maga, biztossága végett, a' ramis-tschiftliki táborban tartózkodék, hol 20,000-nyi rendes katonaságot gyüjtött öszsze. Egyszersmind serényen dolgoztatott Ejub külváros erősitésén egy angol mérnök vezetése alatt. De az orosz fővezér sem merte 50,000 emberrel megtámadni Konstantinápolyt, melly 80,000 fegyverfogható férfiut számlált. Itt a' kétségbeesés harcza 's még inkább az idegen hatalmak beavatkozása veszélyesen összszebonyolithatták a' béke munkáját, mellyet Miklós császár most már részéről is iparkodott siettetni. Ezenfölül az ugynevezett apró háboru még folyvást tartott a' felső Duna bal partján, hol Giurgewo vár makacs ellenállást mutatott; Schumna ostroma is csak aug. 31-én kezdődött, 's Philippopoli és Sophia közt állott a' skutari pasának a' Dunától összevont hadteste. Más részről a' mindenfelől szorongatott szultán most kevesebb idegenséget mutatott Oroszország kivánatai iránt; kevélysége Adrinápoly bukása által megtöretvén, többet bizott Miklós császárnak személyes nagylelküségében, mint a' távol európai hatalmak bizonytalan pártolásában. Ellenben a' porosz király lényegesen előmozditá a' békealkudozást, megbizván Müffling tábornokot: tenné bizonyossá a' portát a' császárnak változatlan békehajlamáról, 's ezáltal venné reá, hogy haladék nélkül meghatalmazottakat rendeljen az orosz főhadiszállásra a' békemunkálat megkezdése végett, melly küldetéssel báró Müffling tábornok Smyrnán keresztül már aug. 4-én Perába megérkezett, 's azonnal többszöri értekezésbe bocsátkozott a' reis-effendivel és Anglia 's Franeziaország követeivel, miáltal a' béke megkötése, az orosz nyilatkozvány föltételeire és a' görögországi békeszerződvény (London, 1827. jul. 6.) elismerésére alapitva, előkészittetett. A' nagyvezér csakhamar parancsot vőn, meghatalmazottakat küldeni Diebitsch tábornokhoz a' békealkudozás haladéktalan megkezdésére; mire az orosz fővezér is aug. 24-én késznek nyilatkozott. Ezután aug. 28. Konstantinápolyból két török meghatalmazott, Mehmed Zadik effendi defterdár és Abul Kadir bey, ugyszinte négy más a' nagyvezér táborából, megérkeztek az orosz főhadiszállásra, mire a' fővezér tüstént valamenynyi seregeit megállitá. Ez nagy hatással volt a' csend fentartására a' fővárosban, hol az oroszok előnyomulása iszonyú rémülést, általános forrongást és veszélyes lázongást gerjesztett. Az orosz császári meghatalmazottak, u. m. gr. Pahlen Frigyes titkos tanácsos és gróf Orloff Elek tábornok-segéd megérkezése után a' *conferentiák* sept. 1-én Adrinápolyban megnyittattak. A' jegyzőkönyvet báró Brunoff vezette. Báró Müffling ekkép megbizatását végezvén, miután a' nagyur által magán-audientián fogadtatott, — olly kitüntetés, mellyre ritkán van példa, — sept. 5-én egy sardiniai kereskedőhajón utnak indult Genua felé. — E' közben már sept. 4-én aláirták a' török meghatalmazottak a' békeelőzvényeket, csak a' kárpótlást tárgyazó pont talált még nehézségekre, mellyek elháritása végett Royer porosz követ, sokáig

vonakodva bár, nehogy mint közbenjáró látszassék föllépni, de mégis utóbb maga a' nagyur irásbeli felszólitásának 's az angol és francia követek kérésének engedve, 11-én az orosz főhadiszállásra Adrinápolyba megérkezett, hol az orosz fővezér által megelőző szivességgel fogadtatott. Miután Royer követ a' török meghatalmazottaknak eléjökbe terjeszté, milly szükséges legyen, urok parancsához képest, az orosz császár akaratára hajolniok, ezek végre felhagytak vonakodásukkal, és sept. 14-én a' *békekötés Oroszország és a' porta közt aláiratott*, és sept. 26-án Konstantinápolyban megerősittetett. Ezen az akjermani szerződésen alapult békének föltételei magokban foglalák mind azon kérdéseket, mellyek 1812. óta keleten tárgyaltattak. Oroszország gondoskodott ebben Moldva és Oláhország sorsáról, melly fejedelemségek gyakran egyes pasák szeszélyétől függöttek, és hitsorsosinak, a' szerbeknek, függetlenebb helyzetet biztositott; megalapitá Görögországnak, az európai fölvilágosodás ezen bölcsőjének, politikai lételét; megnyitá minden nemzeteknek a' szabad hajózást a' Bosporus és Dardanellák közt; meggátlá az európai Törökország határain felállított vesztegintézetek által a' ragályok könnyü terjedését. Önmaga számára pedig véghetlen kereskedelmi, katonai és politikai előnyöket nyert.

A' békeszerződés 16 czikkében ugyanis lényegesen a' következők foglaltatnak : Oroszország viszszaadta a' portának Moldvát és Oláhországot, mind azon helyek- és kerületekkel együtt, mik Bolgárország- és Rumeliában az oroszok által elfoglaltattak; a' Pruth vize képezé ezentúl mindkét birodalom határát, ugy hogy az e' folyam ágai által alakitott szigetek Oroszország birtokában maradnának, a' jobb dunapart a' porta birtokában maradván, szabad hajózás engedtetvén mindazáltal az orosz és török kereskedőhajóknak egyaránt az egész Dunán, egyszersmind a' jobb part két óra járásnyi távolságra a' folyamtól lakatlan hagyatván. Ázsiában az orosz és török tartományok közt pontos határvonal huzatott, mellynek déli részén minden a' portáé, éjszak-, kelet-, és nyugoti részén pedig minden Oroszországé maradt; minek következtében a' porta viszszakapá egy részét Akhalzik pasaságnak, Kars, Bajazet és Erzerum egész pasaságokkal együtt, Oroszország megtartá Anapa, Poti, Akhalzik, Azchour és Akhalkalaki várakat. Továbbá az akjermani szerződés, a' Szerviától elszakított 's ezen országnak viszszaadandó hat kerületre nézve, a' porta által pontosan és tüstint teljesítendő vala. Az oroszok kereskedési szabadsága különösen a' 7-dik czikk által az egész török birodalomra kiterjesztetik, a' szabad hajózás a' Dardanellákon keresztül is világosan kiköttetvén a' portával barátságban levő minden hatalmasság számára. A' 8. czikk szerint a' porta tartozott a' rendszabályai által 1806. óta megkárositott orosz kereskedelmi karnak 18 hónap alatt 1,500,000 darab hollandi aranyat kárpótlásul, 's ezenfölül bizonyos még meghatározandó pénzmennyiséget Oroszországnak hadi költségek fejében fizetni. Görögország politikai lételét a' 10. czikkben föltétlenül elismeré a' porta. Végre mindkét részről közbocsánat lőn hirdetve, 18 hónap engedtetvén alattvalóiknak, melly határidő alatt vagyonostul szabadon kiköltözhetnének. A' hadi foglyok mindjárt a' megerősités után váltság nélkül mindnyáján szabadon bocsáttattak. — Az ugyancsak sept. 14-én aláirt *külön czikkek* Moldva-

és Oláhország közigazgatásának az akjermani szerződés szerintinél tartósabb megalapitását illeték. Azok szerint most már mindkét fejdelemség hoszpodárai nem többé hét évre, hanem élethoszszig valának kinevezendők, a' beligazgatásban csak saját divánjok hivatván tanácsul a' szomszéd török parancsnok beavatkozása nélkül. A' Duna völgye választja el mindkét fejedelemséget a' török birtoktól; a' porta pedig minden erősitett pontot elhagy a' baldunaparton, hol török alattvalóknak letelepedni tiltatván, a' már letelepültek tartoznak földbirtokukat 18 hónap alatt benszülötteknek eladni. A' dunaszigeteken és bárhol másutt is felállitandó vesztegintézetek számára különös őrök alkalmazandók; egyszersmind a' portának le kelle mondani azon jogáról, miszerint addig dunamelléki várait és a' fővárost a' fejedelemségekből élelmezheté 's vármunkákra kényszeritett napszámokat használhatott. Ellenben a' fejdelemségek tartoznak az évi adón kivül a' portának bizonyos még meghatározandó pénzkárpótlást fizetni, és az évi adóval egyenlő összeget a' hoszpodárok halála-, lemondása- vagy letételekor letenni. Moldva- és Oláhország lakosainak tökéletes kereskedési szabadság engedtetett, és a' portának le kelle mondani a' fizetendő adóról két egész évre, az orosz seregek kivonulásától számitva. — A' porta most, miután a' megerősitések kicserélése oct. 28-án Adrinápolyban megtörtént, Halil pasát rendkivüli nagykövetté nevezé ki Sz.-Pétervárra, Redschib effendit követségi tanácsosul mellé rendelvén. Mindketten el is mentek fényes kisérettel és gazdag ajándékokkal 1829. decemberben Odessán keresztül Sz.-Pétervárra. A' porta ezáltal néhány föltétel elengedését reménylé eszközölhetni; ámde csupán a' hadköltség-megtéritési 10 millió arany összegből engedteték el a' portának 3 millió az 1830. máj. 15-én Pétervárott kötött egyezvény következtében. Általában a' békekötés végrehajtása török részről sok nehézséggel volt összekötve. A' skutari pasa, Mustafa, egyesitvén haderejét a' viddini pasáéval, oct. 10-én támadólag mert 30,000 emberrel Adrinápoly ellen indulni; de Geismar tábornok által az albániak megveretvén, ő is elismerte az adrinápolyi békét. Giurgewo átadása nov. 11-én történt meg. Ez volt az első vár, mellyet valaha a' törökök, béke idején, szerződés erejénél fogva átadtak. Az oroszok 1829. nov. 20-án hagyták el Adrinápolyt, 's csakhamar az egész meghóditott tartományt a' Duna jobb partján. E' közben Oroszország a' diplomatikai összeköttetést a' portával megujította. Az orosz meghatalmazottak, gróf Orloff Elek és Butanieff, 1829. dec. 17-én érkeztek Konstantinápolyba; az első rendkivüli küldetéssel és ajándékok átadásával volt megbizva; a' másik pedig a' követségi állomást vevé át a' portánál. Azóta Oroszország a' divánra gyakorlott korábbi befolyását helyreállitotta. — *M.*

Adresse. Országgyülési válaszfelirat a' thrónbeszédre, melly Franczia országban rendesen a' kormánypolitika bíráló taglalását szokta magában foglalni, a' felett a' többség helyeslését vagy roszalását kimondani. 's igy a' ministerium élete felett pálczát törni; Angliában pedig inkább csak általánosságban marad 's kevés jelentőségü. — Franczia országban, 's ott, hol a' franczia parlamenti formák követtetnek, az adresse feletti vita szokott főkép a' pártok küzdelmi tere 's erejöknek mérüje lenni,

's azért rendesen igen bő és érdekes. — Az utóbbi magyar országgyüléseken is, mióta a' parlamenti formák utáni törekvés jobban kifejlett, szokásba jött a' franczia modorú adress, melly a' kormány összes politikájára 's a' nemzet hangulatára 's vágyaira kiterjeszkedik. — h.

Aesthetica fejlődése a' legujabb időben. — A' philosophiának ez ága körül főleg a' németeknek van érdeme. A' többi művelt népek lényegesen most is azon ponton állanak, mellyen a' németek Eberhard aesthetikai leveleiben, Batteux átdolgozásában Ramlertől és Sulzernek „szépművészeti theoriájában" rég túlhaladtak. Az aesthetica azon állásában a' szépnek, felségesnek, 'sat. fogalmai csak definältatnak, sajátszerü levezetés nélkül, 's az egyes művészetek inkább egyenkint, mint összefüggésben tárgyaltattak. — Németországon főleg Austriában maradt meg ezen külsőségen kapó modor. Jeittele „Aestheticai lexicona" (Bécs 1835) a' legjobb, mi ez irányban világot látott. A' Kant-Schiller és Schelling-Solger-féle tárgyalási mód szinte még sok munkában tenyészik, minthogy Kant és Schelling rendszere Németország főleg éjszaki részében a' nemzet vérébe ment, és Schiller bájos előadása épen olly vonzó, mint Solger elmélete Tieckben ékesszóló 's buzgó védőre talált. Ezen iskolához tartoznak Fries és Bobrik aestheticai munkái. Bobrik (Zürich 1834) könyve azon részeiben, hol az aestheticai a' psychologicumot érinti, legbecsesebb, különben az ügyet nem igen mozdítá elő. — A' másik irány körébe tartozik Lommatzsch K. munkája „az ideál tudománya" (Berlin 1835); — a' két irány összezavarásának bélyegét viseli Weber Ernst Vilmos aestheticája (Darmstadt, 1834—5). — Valódi előmenetelre mutatnak Trahndorff, Weisse és Hegel e' nemű munkái. Trahndorff aestheticája (Berlin, 2 köt. 1827) ugyan ollykor emészthetlen abstract okoskodásokba megy át, de nagybecsük azon vizsgálatok, mellyeket a' plasticus művészet technicai része, 's a' zene és mimica elméletét illetőleg tett közre. — Weisse aestheticája (Lipcse 2. köt. 1830) ezen írónak legjelesb műve, mellyben, némelly homályos fogalmak mellett a' rútnak fogalmát mély tudományossággal fejti ki, 's mint organicus elemet állítja fel az aestheticában, az ideál tudományát pedig ő is Hegelkint inkább csak történeti szempontból fogja fel, megkülönböztetvén az antikot, regényest és a' modernt. — Hegel aestheticáját halála után adta ki sok gonddal 's ügyszeretettel hátramaradt irataiból Hotho H. professor (Berlin, 1835). Még nem jelent meg aesthetica, mellynek annyira sikerült volna a' speculatio mélységével sokoldalu szemlélet gazdagságát 's élénk nyelv festőiségét összekötni. Mérhetlen becse abban fekszik, hogy a' fogalmakat igen élesen határozza meg, 's azokat az egész világtörténeten 's egyes művészeti ágakon roppant tudományossággal vezeti keresztül. Ezen történeti átnézet mindennél jelesebb, a' mi e' nemben ekkorig megjelent. A' speculativumot nem emelte ki önállólag, hanem többnyire összeolvasztja a' történetivel. Izlése mindenben tiszta és nagyszerű. — Jelenleg az aestheticai mező napi kérdései leginkább a' Weisse és Hegel által meggpendített problemák körül forognak. A' mi ezentúl, Keyserlingk, Steckling, Nüsslein, Ficker, Guttermann 's egyebektől megjelent, nem nagyon mozdítja elő a' tudomány fejlését. — Ruge A. azonban „Neue Vorschule der Aesthetik" czimü munkájában (Halle, 1837) igyekezett Weisse definitióit részint bővitni,

részint igazítni, 's különösen a' comicumnak árnyéklatait sok új és szerencsésen választott példával világosítá. Hasonló kísérletet tett Vischer a' „felségesről és comicumról" írt munkájában (Stuttgart, 1837. — Ide tartoznak még Bohtz és Krause munkái; amaz a' tragicum eszméjét tárgyalja (Göttingen, 1836); ezt Leutbecher adta ki Göttingben, 1837-ben. — Kilépve az aesthetica bölcsészeti tárgyalásának köréből, egyes művészetekre nézve anynyi kisebb nagyobb becsü monographia jelent meg, hogy itt alig lehet csak a' neveket is felszámlálni. — Wendt A. a' művészet általános történetét kisértette meg „Ueber die Hauptperioden der schönen Künste" czímű munkájában (Lipcse, 1831), de a' zenét kivéve, kevés önálló itéletet mutat. Hasonló általános, 's főleg a' művészet történetére vonatkozó jelleműek Wienbarg L. „Aestheticai táborozásai" (Hamburg, 1834) 's Hotho H. „Vorstudien für Leben und Kunst (Stuttgard és Tübingen, 1835), melly utóbbi az ujabb német költészet 's a' régibb németalföldi festészeten kivül névszerint a' zenére 's Mozartra fordított nagy figyelmet, 's bizonyít eredeti felfogást. — Ruge A. Plato aestheticáját fejtegette (Halle, 1832); Müller Ede pedig a' régi művészet terjedelmes történetét dolgozta ki (Breslau, 1834—7, 2 kötetben). — Egyes művészetekre nézve a' tudományt előmozdító munkák: Seidel Károlytól „Charinomos, Beiträge zur Allg. Theorie und Geschichte der Schönen Künste (Magdeburg, 1825—1828, 2 k), becses különösen a' rhytmica és orschestica feletti alapos vizsgálatok miatt; Stieglitztől: az épitészet általános története (Nürnberg, 1837); Kugler Fereeztől „Ueber die Polychromie der griechischen Architectur und Sculptur und ihre Gränzen" (Berlin, 1835), Feuerbach Anselmtől „der vatikanische Apollo" (Nürnberg, 1833); Rumohrtól Italienische Forschungen (Berlin 1826—31, 3 kötet), melly különösen az olasz festészet byzanti alapját világosítja fel; Schnaasetől „Niederländische Briefe (Stuttgart 1834), melly a' németalföldi iskolák eredetét 's ágazatait vizsgálja; Kapptól: Italien (Berlin, 1837). — Az utazásnak gyorsasága 's könnyüsége és a' szép művek óriási öszpontosítása által a' saját szemlélet, hasonlítás 's megitélés végtelenül elő van segítve, 's a' régi korlátolt felfogásnak tág kapu nyitva. — Névszerint a' zeneművészet is új szárnyakra kelt. A' népdalok 's egyházi zene tanulmánya az úgynevezett „Kammerstyl" mellett helyet foglalt. Hand, Thibaut és Winterfeld munkái e' térre tartoznak. — Hasonló jelenetet mutat a' költészet. A' mult század végeig egészen csak az antik fogalmakra alapúlt költészet divatozott, azóta a' költői világ három nagy elemmel bővült, 's ezek: a' népköltészet tanulmánya, 's a' középkori és keleti költészet. Ezáltal sok előitélet, sok hibás sőt gyermekes fogalom megsemmisült, 's a' költészetnek némelly szokásosan magasztalt műveiről a' vélemény megváltozott. Rosenkranz K. „Handbuch einer allg. Gesch. der Poesie" (Halle, 1832—3, 3 kötet) ide tartozó nevezetes munka, melly megkisérti a' költészetet minden ethnographiai különbségeiben, általános alakulása haladásaiban, 's folytonos tekintettel a' népi és művészi költészet közötti különbségre, terjeszteni elő, — bár a' kivitel még hiányos 's egyes részeiben csupa compilatio. — A' költészeti critica, ujabb időben magasan jár, 's igen becses és eredeti monographiák gyakori jelenetek; mindezekben már új költészeti élet rej-

lik, melly csak a' megszülemlés pillanatára vár, hogy a' journálok chaosából positiv alakban merüljön fel.

Hazánkban Schedius Lajosnak, a' m. k. egyetemnél aesthetica közoktatójának nem magyar nyelvű munkáin kivül, aestheticai kisérletek leginkább a' különböző röp- és folyóiratokban vannak elhintve. — Ide tartoznak Bajza Kritikai lapjai, az Athenaeum társának, a' Figyelmezőnek számos értekezései, az Irodalmi Areopag 2 füzete, az Életképeket kisérő „Irodalmi Ellenőr" 's főleg a' Kisfaludy-társaság által 1847. elején meginditott de fájdalom csakhamar megszűnt „Magyar Szépirodalmi Szemle". — Az aestheticai fogalmaknak 's izlésnek hazánkba átültetése körül legtöbb érdeme van a' Kisfaludy-társaságnak, melly aestheticai pályairatokra kitett díjai 's e' téreni fordittatásai által feladatának, ereje csekélységéhez képest, igen buzgón felelt meg. A' magyar Szépirodalmi Szemlének fő tárgyául tüzetett ki a' szépirodalom és szépműtan elmélete 's története. Ugyanezen társaság eszközlésére látott világot az egyetlen önálló, nem forditott munka, melly e téren magyar nyelven megjelent, u. m. a' „Szépészet alapvonalai" Greguss Ákos szarvasi oktatótól, (Budapest, 1849) mert ekkorig e' tudományt, eredeti dolgozatban, csak Purgstaller vázlatos összeállitásában birtuk, mint philosophiai kézi könyve egy részét. — A' Magyar Népdalok kiadója Erdélyi János, úgy Henszlmann Imre e' mezőnek nagy reményü mivelői. — (l. bőv. m. irod.) —cz.

Afghanistan. Lásd: Keleti India.

Afrika. Ezen tömérdek nagyságu, közel 600,000 □ mérföldet tartalmazó földrész, 100—110 millió népességgel, — e' roppant félsziget, melly a' h. 1—69° és d. sz. 34° közt egész a' 37° 30′ é. sz.-ig fekszik, 's a' suezi földszorulat által függ összve az ó világ többi szárazföldével, ezen évezredek óta bámult ma is nagy részben ismeretlen csudaország, mellynek izzó homokában anynyi áldozata nyugszik a' legnemesebb tudvágynak, eleitől fogva minden müvelt népek szemeit magára vonta, és a' legbölcsebb férfiak buvárszellemét, valamint a' legmerészebbek bátorságát fölingerlette. Ámde, habár ugy szólván csak egy arasznyi tenger (Gibraltarnál alig $2\frac{1}{2}$ mfd. széles) választja el e' földrészt Európától, mégis csak külső körrajzai ismeretesek. Belsejét sötét fátyol födi, mellyet kevesen mertek föllebbenteni; még kevesebbeknek sikerült pedig, a' látottakat élve az élők között elbeszélni, legfáradhatlanabb 's legmerészebb utazók többnyire vagy a' barbár csordák gyilkának, vagy az éghajlat dühének esvén áldozatul. Mégis az utósó évtized sokban földeritette a' titokteljes homályt, melly Afrika belsejét takará 's a' földrészt közelebbi érintkezésbe hozá az európai polgárisodással. — A' Közhasznú Ismeretek Tárában Afrikáról elmondottakhoz, kiegészitésül még némellyeket csatolván, átmegyünk annak Európához ujabb viszonyára. — Afrika alakja már maga ollyan, mint egy tag nélküli törzs; tengerpartja, a' tömeg nagyságához képest, igen csekély, 's minden földrészek közt ez a' legzárkozottabb, 's a' közlekedést legnehezebben engedő. Ninesenek kiugró félszigetei, bemetsző tengeröblei, kikötőül alkalmas helyei, mellyek a' külföldit csalogassák, 's a' belföldiben vágyat ébreszszenek a' tengertúli távolságba. — Ismert *hegyei*: a' nagy és kis Atlás, amaz inkább délhez, emez pedig inkább a' partmellékhez közeledve. A' nilusvidéket két nagy hegylánez,

keleten t. i. az arábiai (Mokattam), nyugaton a' libyai hegység zárja be. E' két vonal egyesülése után emelkedik a' Gibbel Heikel Masur (a' festett templom hegye), Gibbel Addeheb (aranyhegy), Gibbel al-Komr (holdhegy), mellynek főtörzsöke a' hoszszaság 50° alatt látszik feküdni. A' keleti partmelléken éjszakról délre nyuló hegyvonalok Lupata és Spina mundi (világ háta) neveket viselnek. Egészen délszakon találtatnak a' havasok, a' Magaaga vagy vashegyek 'stb, mellyek mindnyájan inkább vagy kevesbbé a' Jóreményfokig terjesztik ki ágaikat, melly utóbbin kivül még keleten a' gardafui hegyfok tűnik ki leginkább. — A' *folyamok* közül mindenek előtt az ős hajdankorban és mai világban egyaránt híres Nilus érdemli figyelmünket. Nyugati ága, Bahr-el-Abiad (fehér folyam), melly a' Holdhegy sok forrásából ered, Golfeiánál Schillucktól éjszakra egyesül a' Bahr-el-Azrek folyammal. E' két főág egyesülése után a' Nilus, több zuhatagot képezve, az éjsz. szél. 16—30°-tól *egy* mederben tovább foly Batu el-Bakaráig, hol ismét két ágra oszlik, mellyek közül az éjszaknyugati Rozette mellett a' középtengerbe ömlik, mig a' nagyobbik ág csak Damiettenél éri azt el. Ez uton elébb is a' tág pusztát (Nubiát) találja, azután pedig Syene mellett a' termékeny nilusvölgybe lép. — A' Senegal, Madingótól eredve, magába fogadja a' Bafing (fekete folyam), Kokora (veszélyfolyam) és Faleme (aranyfolyam) nevü vizeket; aztán több ágakra oszlik, mellyeknek legszélesbike Saint-Louisnál dél felé a' világtengerbe siet. — A' Gambia, mellynek forrása 20 geogr. mérföldnyi távolságra fekszik nyugaton a' Senegalétól, St.-James erősségen alól hat órányi szélességben az atlánti tengerbe foly. A' Rio Grande, Trembo országban eredve, Dungo vagy Dunso név alatt meszszemorajló nagy vízesésekben a' határhegyek lánczán át a' Sierra-Leone felé rohan. A' Niger vagy Dscholiba (az az nagy víz, a' négereknél Quorra nevet is visel), — ezen rejtélyes folyam, Mungo Park adata szerint, Sankari táján, a' Loma hegyen, az é. sz. 11° alatt, ered ollyformán, mint a' Nilus Abyssiniában. Timbuktunál elhaladván, e' várostól délkeletre Nyffe irányában foly, aztán délnek 's délnyugatnak fordúlva, végre a' benini tengeröblébe ömlik.—A' Zaire az egyenlitőtől délszakra Aquilunda tóból Barbola név alatt ered, a' Vambre és Baucaor folyamokkal egyesül, a' sundi zuhatagot képezi, és Congo név alatt az aethiopai tengerbe ömlik, valamint a' Coanza is. Afrika délszaki részében leghatalmasabb folyam a' 70 évvel ezelőtt még csaknem egészen ismeretlen Oranje, mellyet Gordon 1777-ben talált fel először. Ered pedig a' bosjesmannok keleti határszélén; aztán négy folyammal egyesülve, a' délkör alatt már olly széles, mint a' Themse Londonnál; azután Pellából nyugat felé folyván, a' homokban vész el, mielőtt a' tengerpartot elérné. A' keleti partmelléken legnevezetesb a' Zambosa vagy Cuama, melly négy torkolatban egyesül a' mozambiquei csatornával. Tovább éjszakra a' Coavo és Quilimanci találtatnak. Afrika folyói általában nem alkalmasok a' népek 's álladalmak fejlesztésére; vagy a' homokban nyom nélkül enyésznek el, vagy rövid, sebes folyók, tele zuhatagokkal. Nagy részint csak a' földabroszon léteznek, és szabályozatlan, változó folyásuk csak gyanittatik. — *Tavakban* Afrika szegény. Belsejében említtetnek: a' Tsaad (200 angol mértföldnyi hosszú) és Aquilunda, a' Dibbi vagy Dembea tó Timbuktunál; onnan keletre a' Bahr

el-Sudan, Girrigi, Maragasi stb. — Afrika majd egészen a' forró égaljban feküdvén, csak két évszakot ismer : a' szárazat, vagyis nyarat, és a nedveset, vagyis telet. Az egyenlitő éjszaki részén az esőzés ideje csakhamar a' mi tavaszi éjnapegyenünk után, a' száraz idő pedig csakhamar a' mi őszi éjnapegyenünk után áll be ; mi az egyenlitő délszakán megfordítva van. Rendkivüli hőség, kivált az Atlás és a' Hottentotok országa közt, főjelleme az éghajlatnak. Afrika belsejéből kapja a' légkör azon égető, fojtó és kiszáritó jellemet, melly majd Samum (méreg, arab szó), majd Chamsin (Egyiptomban), majd Harmattan vagy Tornados név alatt fordúl elő. Gyengébb állapotban ezen szélfolyam déli Spanyolországot is eléri, hol Solano, és alsó Olaszhont, hol Sirocco a' neve. — Sehol sem találtatnak olly roppant *homokpuszták*, mint Afrikában, mellyek közt legnagyobb : Sahara, e' valódi homoktenger ; ugyanis az é. sz. 15—30° közt több mint 200 geogr. mérf. szélességben 's imitt-amott még nagyobb hoszszaságban terjed el kelettől nyugatra, és több mint 50,000 □ mfd. területet foglal magában, hol a' legkisebb nyoma sines a' növényzetnek, és kihalt fölszinével, izzó párájával 's forró homokával már az örök egyformaság miatt borzasztó kinézése van. Leginkább ez által különbözik ettől a' nagy libyai puszta, melly éjszakkeleti szögletével két napi járásra kezdődik Kahira várostól ; rajta ugyanis több helyütt nem csak nyomai találtatnak a' növényzetnek, hanem számos *oázok*, az az termékeny tájak is léteznek, péld. a' nagy vagy déli oáz, El Wah el-Kebir, melly thebai oáznak is hivatik, 24 órányi hosszú és 3—4 ór. széles ; arabok lakják, kik egy scheik alatt állanak. Siwah, Jupiter Ammon híres oáza, 14 napi járás egyenes irányban Alexandriától. A' gabonaföldek- , rétek-, naranesfák- és árnyékos pálmaligetektől fedett oáz közepén emelkedik egy sziklatömegen várilag a' főhely Siwah, melly körül öt falu fekszik, nyugtalan, veszekedő aráboktól lakva. A' házak épületkövei a' thebai pogány templomokból szedvék, mellyeknek terjedelmes romjai még most is hirdetik Ammonium hajdani nagyságát. Mindenütt vannak nyomai mumiamaradványokkal telt régi katakombák- vagy sírboltoknak. Agably, Tuat, Augila, Fezzan 's több más nagy és híres oázok. Ezek a' homoktenger karaványainak kikötőhelyei, és az oázok lakosi vagy vendégfogadósai a' megérkezőknek, vagy kalauzok, vagy tulajdonosai azon áruczikkeknek, mellyek ez uton Ázsiából ide egész Senegalig 's innen az új világig forgalomba jutnak. A' puszta azon része, hol oázok nincsenek, a' természet első vajudásának iszonyu képét viseli; mint nyúzott váz, csak meztelen csontokat mutat ; izzó kebelén nem csak egyesek, hanem egész karaványok lelték halálukat, 's a' homoktenger hűtlenségéről elszórt holttetemek 's csontok egész halmai tesznek bizonyságot.

Két emberfaj lakja főleg Afrikát : a' kaukazusi éjszakon, és az aethiopiai, vagy szerecsen, Afrika belsejében és délszakon. Ősilakosok : kabylok vagy berberek, koptok (a' régi egyptusiaknak görögökkel és arabokkal vegyült ivadékai), aethiopiak (törzsrokonai a' koptoknak), négerek, kafferek, hottentotok, és a' bevándorlottak : arabok, mórok, habessiniak, törökök, zsidók és európaiak vagy frankok, ezek közt jelesül : brittek, franeziák, spanyolok, portugálok, németalföldiek és dánok. Nyelvökre nézve éjszaki Afrika lakosai, mint berberek és guanchok, külön-

böznek, sokféle szóejtéssel. — Középafrikában a' népek ó és új kopt, aethiopi, amharai 's több ismeretlen nyelveken beszélnek, valamint nyugaton is, hol legkedvesb hangzásu a' fulahnyelv, melly már azáltal is nevezetes, hogy valamenynyi néger nyelv közül legelőször ezen nyomattak számos keresztyén hitkönyvek (a' „Society for missions to Afrika and the East" által), a' keresztyén vallás terjesztésére, vagy legalább ellenhatásul az Izlámnak. Valamint e' földrész déli csucsán a' beetjuanok, koranák, damarák, namaquák 's a' t. teszik a' hottentotok tulajdonképi törzsnépét, úgy mind ezen fajoknak külön nyelvök van, melly azon mértékben változik, a' mint közelebb laknak a' kafferekhez vagy az európai gyarmatokhoz. Afrikának valódi benszülött lakosai főleg a' fekete négerek, kiknek bölcseje Sudán és Nigritia. Leghiresebb fajaik : a' karcsú Jalosok a' Senegal mellett, a' Mandingók, a' Fulahk, Felatáhk, 's a' baromi vad Ashantik. — A' belső felföld népfajai névről sem ismeretesek, csak borzasztó vadságuk hire fagyasztja a' vért. Apák megeszik gyermekeiket, 's gyermekek a' szülőknek alig megholt tetemeit. — A' nép nagy tömege Afrikában buta fetischimádó. Az Izlám egész éjszakon 's mélyen Afrika belsejében el van terjedve. A' keresztyén vallást a' koptok követik a' Nilus fölvidékén, kik a' legtöbb keleti hitfelekezetekkel megegyeznek. A' habessiniak pedig *monophisiták*. Azonban a' keresztyénség csak igen tisztátalan alakban, vad babonákkal keverve fordúl elő. — Csak kevés helyen találtatnak római-catholicus keresztyének ; de a' Jóreményfokon a' keleti és nyugati egyház minden vallástételének léteznek követői. — Rendi különbség, mint Európában, nincs. Itt csak parancsolók és engedelmeskedők vannak ; amazok zsarnokok, ezek rabszolgák. A' torz fetischimádással, melly kígyót, kakast, gyíkot, tigrist, krokodilt emel oltárra 's emberáldozatokban gyönyörködik, öszhangzásban van az erkölcsiség 's társadalmi szokás. A' harczos Gallasok kiteszik gyermekeiket ; a' Madekassok megfojtják a' hibás testüeket ; Gvineában rabszolgák leölése ékesíti a' hatalmasok ünnepeit ; Lagosban fiatal leányt vonnak karóba az istenség tiszteletére ; a' királyok sírjain százak konczoltatnak le. — A' nő még alacsonyabb helyzetben van, mint a' keleti serailokban ; a' soknejüség általános 's az aszszony nem egyéb, mint munkára szoktatott kétlábú állat 's a' faj szaporitásának eszköze. Az ashantik királyának több mint 3000 neje van, 's övé az ország minden aszszonya, kiket csak bizonyos árért ad el másoknak. 50—100 gyermekkel biró családatya nem ritka tünemény. — Az ember története itt igen csekély különféleséget mutat fel családja, állodalma és vallása körében. Afrika terén csak undok kényuraság van, pompátlanabb mint keleten, de véresebb és rémitőbb. Gvineában vannak fejedelmek, kik palotáikat embercsontokkal ékesitik. A' lakosok — planétánk legerőteljesb emberfaja — még most is ezrenkint hagyják magokat részint királyaik ünnepein és sírjain lekonczoltatni, részint mind vad állatok, elfogatni, nyilvánosan árultatni 's a' leggyalázatosabb rabszolgaságba hurczoltatni. Harmadfél száz év alatt a' keresztyén és nemkeresztyén barbárok kincsvágya a' legerősb emberek közül több mint 40 milliót igavonó marha gyanánt adott 's vitt el idegen tájakra. Az atyák eladják gyermekeiket, a' néger királyok legfőbb jövedelme alattvalóik eladása.

Afrikának mind természeti, éghajlati, mind erkölcsi 's társadalmi állapota egyaránt gátul szolgálnak ezen titokteljes földrész kiismerésében. — A' mi Aristoteles korában huszonkét évszázad előtt igaz volt, hogy t. i. Afrikából mindig valami újat várhatni, most is épen olly igaz. — Európa, melly ekkorig a' többi világrészek gyámságát magára szokta vállalni, egyikre sem pazarlott anynyi áldozatot, mint Afrikára, hol anynyi nemes emberélet veszett. Ekkorig azonban csak kevés sikerrel fordíták egész nemzetek e' czélra ama három világkormányzó erőt, a' győzedelmes foglalás kardját, a' pénzt s kereskedést és a' szó szellemi hatalmát. Századok óta táboroznak Európa nemzetei, mintegy lesben, a' partokon; egyes pontokat bírhatnak, de Afrika rejtélyes magvát fel nem törhetik. Végtelen embersokaság ömlik elő e' titkos világrész belső méhéből, 's e' rajok eredeti forrása mostanig is felfedezetlen. — Mert a' természet nehézségein kivül a' népek rablóvágyai 's kegyetlensége csaknem lehetlenné teszik a' közeledést. — Timbuktu, Djinne, Kuka a' karaván ok czéljai, mellyek a' partokról jőnek Ásia 's Európa áruit elcserélni. Murzuk Fessanban és Kobbe Darfurban a' pusztai homoktenger legéjszakibb kereskedési pontjai. Legujabb időben támadt fel Augilah kereskedési életre, 's lépett Sus Marocco helyébe, melly mint Fez éjszakon és Furi keleten, kereskedelmi fokhelylyé lőn Afrika déli 's éjszaki része közt. — A' Nilus mellékén Kahira a' közvetitő piacz. De általában évezredek óta alig van valamelly változás. A' teve, a' puszták hajója, most is, mint legrégiebb korban, lassan halad a' karaván nal, egyazon uton, egyazon árukat emelve. — Illyen a' belkereskedés állapota, tengeri kereskedése pedig alig létezik; a' barbareskek 's Mehemed Ali hajói európai épitőmesterek művei. Tudomány 's mesterség természetesen ismeretlen e' viszonyok közt; könyvet, hirlapot, irodalmat (kivevén az arábokét éjszaki Afrikában, 's Egyptust) egész Afrika nem ismer. Egy európai iró sines afrikai nyelvre fordítva. Az izlés torz, a' képzelődés elkorcsúlt. A' legközönségesb kézművek is ismeretlenek, 's ha némelly irók az afrikaiak műveiről beszélnek, csak egyesek ügyességét értik némelly egyes tárgyakra nézve. Itt-ott majomszerü utánzás nyomait lelhetni. A' marhatenyésztés és földmüvelés sem terjed a' legsürgősb szükség kielégitésén túl; 's itt csak a' beduinek paripái 's a' teve tesznek némi kivételt.

Afrikának e' vigasztalan állapotán ügyekszik ugyan lassankint segiteni az európai szellem, de ekkorig kevés sikerrel. — Említni kell itt a' gyarmatositást, a' rabszolgakereskedés elleni rendszabályokat, a' missionáriusokat, főleg a' londoni „afrikai társaság" áldozatait. De a' gyarmatok, kivevén a' caplandit, melly ügyes angol kezekben van, nem igen jól tenyésznek; a' rabszolgakereskedés portugál, spanyol, sőt franczia és amerikai kalózok által titokban még folyvást üzetik, 's a' jótékony rendszabályok kijátszatnak; a' missiók és utazók többnyire elvesznek. — Liberia, ezen philanthropicus növényház a' négerek számára, csak igen sovány sikert mutathat fel. — Főkép három pontja van Afrikának, melly Európával szabályozott viszonyban áll, Egyptus, Algier és a' Cap; továbbá a' Neger folyónak, Afrika ezen életerének, Lander által 1827-ben feltalált torkolatja azon pont, melly reményekre jogosit, hogy az európai civilisatio egykor behathat Afrika belsejébe. — Közvélemény volt, hogy

Mehemed Ali uralkodása Egyptus ujjászületett jóllétének 's hatalmának időszaka, de a' gazdag föld ki van szíva 's elerőtlenítve Mehemed Ali despotismusa 's hóditási vágya által. — Algirban éjszaki Afrika ujjászületésének csirája rejlik ; a' franczia kormány tapintatlansága 's hibái daczára az előbb ideiglenesnek látszó európai uraság lassankint megszilárdúl, a' nomádfajok hatalma megtörik, a' rabló rendszer enged a' törvényes állapotnak. — Az eredetileg hollandi gyarmat Capban most is Hollandé a' nép rokonszenve, azonban az angol kormány böles gondoskodása, a' terjedő jóllét lassankint megnyerik a' kedélyeket, 's kár, hogy a' kafferekkel 1834. óta folyó ellenségeskedés megzavarta a' békes kifejlést. — (lásd Algir, Capland, Liberia, rabszolgakereskedés).

Előszámláljuk még e' helyen az európai nemzetek afrikai gyarmatait. — Az angoloknak legfontosb gyarmata Afrikában a' Jóreménység foka (Capland) 120,000 négyszög. angol mérföldön körülbelől ugyananynyi lakossal ; továbbá St. Heléna szigete, Portandik kikötő Senegambiától éjszakra, St. James vár a' Gambia folyó torkánál, Freetown kikötő Sierra-Leoneben, Cap-Coast-Castle felső Gvineában, Fernando de Po sziget alsó Gvineában ; Mauritius sziget, előbb Isle de France 14,000 fehér 's 60000 fekete lakossal. — A' portugallokéi az azori szigetek 140 ezer lakossal, Mádera és Porto Santo 105,000 lakossal ; a' zöldfoki szigetek 35000 lakossal, Szent Tamás szigete 15000 lakossal, a' szárazföldön és pedig a' nyugoti parton Cochu város St. Domingo folyó torkolatánál, Glegoa vár felső Gvineában, Congo városa alsó Gvineában 40 ezer lakossal 's 22 uradalommal ; Angola és Berquela királyságok feletti főuraság, hol több várral birnak ; a' keleti parton Coavo vár Quiloa királyságban és Mozambik szigete 's városa.— A' spanyolok a' 180 ezer lakossal biró Canári szigeten kivül Principe és Annobon szigeteket birják a' felső gvineai parton, a' titkos rabszolgakereskedés bűnös tanyáit, 's Tangert és Ceuta várat Gibraltarral szemközt. — Francziaország Algiron kivül Senegal szigetet és St. Louis várat birja Senegambiában, továbbá Gorce szigetet Senegambia partján 's néhány várat Fidahországban felső Gvineában; a' nyugoti parton pedig Bourbon szigetet 15000 fehér, mintegy 5000 szabad és 50000 rab fekete lakossal. — Daniáé felső Gvinea partján Christiansburg vár Afra országban, Friedensburg, Prinzenburg, Königstein gyarmatokkal. — Holland tizenegy várat bír felső Gvinea partján, mellyek közt Elmina a' főhely 's a' kormányzó lakhelye, 's ezek oltalma alatt hat gyarmatot. — M.

Afzelius, neve egy svéd tudós családnak. 1) *Ádám*, született nyugoti Göthlandban Larfban 1750. oct. 8., megholt 1837. jan. 30. Linné utolsó tanitványa. Az upsalai egyetemnél tanár, később mint természetvizsgáló Afrikába Sierra-Leone angol gyarmatba utazott, onnét viszszajövén Londonban követségi titkár lett. Mint iró több természethistoriai munkák és Linné életirásának kiadása által ismeretes. 2) *János*, amannak testvére, született 1753., megholt 1837. május 20. Az upsalai egyetemnél vegytan tanára 's az „acidum formicarum" feltalálója. 3) *Pehr* szinte amazok testvére, született 1760., szinte tanár az upsalai egyetemnél, 's a' leghiresebb svéd orvosok egyike. 4) *Anders Erik* a' fenebbiek rokona, 1818—21-ig Aboban törvénytudomány tanitója. Politicai gondolkodása miatt 1831. az

orosz kormány által az országból kitiltatott. 5) *Arvid Ag.* szül. 1785. enköpingi lelkész; mint költő, nyelvbuvár és népdalok kiadója ismeretes. 1840. óta Svédország történetirásával foglalkozik, alapitva néphagyományokra, (Svenska folkets sagohäfder). — *V.*

Agassiz (Lajos) a' legkitünőbb természetvizsgálók egyike, szül. 1807. Schweitznak Waadt catonában, Orbeben, hol atyja lelkész volt; tanult Bielben, Lausanneban 's később Heidelberg- és Münchenben. — Már kora ifjuságától különös vonzódással viseltetett a' természettudományhoz. Münchenben mulatása alatt a' muzeum számára Braziliában gyüjtött 116 fajtáju halnak meghatározása- 's osztályozásával megbizatván, nézeteit a' halak osztályozásáról kiadta, e' czim alatt „Pisces etc. quos collegit et pingendos curavit Spix, descripsit A. „(Neufchatel 1829—31, 91 lithogr. tábl.) E' munkája után rendszeres értekezést irt az Europa édes vizeiben létező halakról e' czim alatt: Histoire naturelle des poissons d' eau douce de l' Europe centrale" (Neufchatel 1839—42, 34 lithogr. tábl. német, franczia és angol magyarázattal). Az ősvilág halairól szinte irt köv. czim alatt" Recherches sur les poissons fossiles „(Neufch. 1839—42, 311 lithgr. tábl.) E' munkája különösen anyagokban gazdag, mellyeket több magán- és közgyüjteményekből, nevezetesen Párisban is szerzett, és a' menynyire a' zoologiának eddig nem igen müvelt terén munkálkodott, nagy hiányt pótolt ki. De leginkább magára vonta a' köz figyelmet következő munkája „Etudes sur les glaciers" (Neufch. 1840, 31 lithogr. tábl.) menynyiben fontos rendszerváltozást hozott a' geologiába. — A. ritka éleslátást tanusitott ezen költséges, nagy fáradsággal összekötött hévvel kezdett, kitartással és nyugalommal keresztülvitt vállalata körül. — Vannak még számosabb igen érdekes természettudományi értekezései különféle folyóiratokban. — *V.*

Agnew. (Sir Andrew) angol parlamenti tag, scót baronet, arról ismeretes, hogy a' vasárnap szigorú megülését, utóbb már köz mulatságra, kitartó türelemmel 's túlkegyes dühvel inditványozta minden parlamentben, mig a' parlamentből 1836-ban ki nem hagyatott. — Erőködései czélt nem értek, mert a' formákhoz merevényen ragaszkodó Angliában is mindinkább terjed a' meggyőződés, hogy a' keresztyénség szelleméhez sokkal méltóbb, keresztyéni érzelmek és jótettek, mint a' sabbath szigorú megtartása által imádni istent. Született 1793-ban. — *h.*

Ágostai vallástételt követők a' magyar korona alatt. *Számuk*: Magyarországban: 782,844. Erdélyben: 210,334. Horvátországban: 58. Az egész végvidéken: 12,954. Összesen 1,006,210. *Egyházkerületök* van 5; t. i. a' bányakerület; a' dunántúli, a' dunáninneni, a' tiszántúli és inneni, végül az erdélyi kerületek. — Van *anyagyülekezetök*: a' bányakerületben: 170, a' dunántúliban: 141, a' dunáninneniben: 86, a' tiszaiban: 120, az erdélyiben: 286, összesen: 863. Ezek közől van *magyar anyagyülekezet* a' bányai k.-ben: 13, a' dunántúliban: 94, a' dunáninneniben: 4, a' tiszaiban: 17, az erdélyiben: 14, összesen: 142. — *Tót anyagyülekezet* van: a' bányakerületben: 131, a' dunántúliban: 1, a' dunáninneniben: 71, a' tiszaiban: 69, az erdélyiben: 5, összesen: 277. *Német anyagyülekezet* van a' bányai k.-ben: 26, a' dunántúliban: 42, a' dunáninneniben: 11, a' tiszaiban: 34, az erdélyiben:

267, összesen: 380. *Vindus anyagyülekezet* van a' dunántúli kerületben: 4, a' többiekben egy sem. — *Egyes egyházkerületben* a' követők száma így áll: a' bányaiban van: 290,216, a' dunántúliban: 175,398. (ide számítvák a' horvátországiak is), a' dunáninneniben: 167,217, a' tiszaiban: 163,045, az erdélyiben 210,334. — *Nemzetiségre* nézve *magyar* van a' bányai k-ben: 18,896, a' dunántúliban: 92,680, a' dunáninneniben: 4660, a' tiszaiban: 18,503, összesen 134,996. (Nem számítván az erdélyi 14 magyar anyagyülekezet híveit, kiknek száma nincsen Fényes Eleknél kitéve) — *Tót* van: a' bányaiban: 225,111, a' dunántúliban: 1,500, a' dunáninneniben: 143,180, a' tiszaiban: 97,771, összesen: 467,562. (Itt sem számítván az erdélyi 5 tót anyagyülekezet híveit). *Német* van a' bányaiban: 46,209, a' dunántúliban: 68,360, a' dunáninneniben: 19,277, a' tiszaiban: 46,771, az erdélyiben: 210,334, összesen: 390,951. (Itt azonban le kell számítani az erdélyi 14 magyar és 5 tót gyülekezet híveit.) *Vindus* van a' dunántúliban: 12,701. — Az *egyes országkerületekben* következőleg áll az ezen vallásbeliek száma, a' dunáninneniben van: 366,857, a' dunántúliban: 178,965, a' tiszáninneniben: 129,660, a' tiszántúliban: 90,957, a' drávántúliban: 228, a' szabad kerületekben: 16,018, a' visszsakapcsolt részekben: 159, Horvátországban: 58, az egész végvidéken: 12,974, Erdélyben: 210,334. — *Egyes vármegyékben*, kerületekben és végvidékeken: Abaujban: 4,125, Aradban: 2,777, Árvában: 8,687, Bács-Bodrogban, 35,566, bánsági végvidéken: 8,169, Baranyában: 5,160, Barsban: 2,573, Békésben: 57,542, Bereghben: 572, Biharban: 866, Borsodban: 4,130, Csanádban: 5606, Csongrádban: 898: Esztergomban: 318, Fehérben: 2,618, Gömörben 69,361, Győrben: 13,804, Hajduvárosokban: 15, Hevesben: 1,203, Hontban: 25,554, horvát végvidéken: 23, Jász-Kunságban: 363, Komáromban: 5,186, Kőrösben: 6, Kővárban: —, Középszolnokban: 150, Krassóban: 358, Liptóban: 35,338, Mármarosban: 86, Mosonban: 5,958, Nógrádban: 50,596, Nyitrában: 52986, Pestben: 46,074, Pozsegában: 2, Pozsonyban: 21,931, Sárosban: 18,029, Somogyban: 9,750, Sopronyban: 24,923, Szabolcsban: 14,261, Szathmárban: 946, Szepesben: 26,569, Szepesi XVI városban: 15,624, Szerémben: 75, szerémi végvidékben: 4,782, Temesben: 4,335, tengerparton: 7, Tolnában: 25,578, Tornában: 186, Torontálban: 3,272, Trencsénben: 22,092, Turóczban: 27,889, Ugocsában: 10, Ungban: 310, Varasdban: 2, Vasban: 57,779, Verőczében: 151, Veszprémben: 20,450, Zágrábban: 50, Zalában: 6,598, Zarándban: —, Zemplénben: 5,175, Zólyomban: 27,253. Azonban 12 megyében és 3 kerületben nincsen ekklézsiájok, u. m. Bereghben, Esztergomban, Hajduvárosokban, Jászkunkerületben, Kővárban, Középszolnokban, Krassóban, Krasznában, Mármarosban, Szerémben, Tornában, Ugocsában, Unghban, Verőczében, Zarándban. 9 városban a' r. katholikusokat fölülmulják számra nézve az ágostaiak. Gömörmegyében legtöbb ágostai lakik, a' városok közől Libetbánya a' legtisztább ágostai hitv. város. — *Egyházi személyeik*: a' bányavárosi kerületben van 180 lelkipásztor, 24 káplán, a' dunántúliban: 148 lelkipásztor, 17 káplán, a' dunáninneniben: 92 lelkipásztor és 6 káplán, a' tiszaiban: 125 lelkipásztor és 4 káplán. 'S igy az erdélyi 286 anyagyülekezetet ide

nem számitván, a' többi 517 anyagyülekezetben van összesen 545 lelkipásztor és 41 káplán, a' melly számból minden 1,377 ágostai vallástételt követőre esik egy papi személy, — következőleg hazánkban az ágostaiak között van legkevesebb egyházi személy, mi onnan magyaráztatik, hogy egyegy anyaekklézsiához több fiókegyház van kapcsolva. — Egyébiránt az ágostai anyagyülekezetek száma szaporodóban van. József császár türelmi parancsolatja előtt már 213-ra olvadt a' gyülekezetek száma; de már 1805-ben 451, — 1840-ben pedig 517-re növekedett, magában a' bányai kerületben 1805. óta 26-tal, a' dunántúliban pedig 21-el szaporodtak az anyagyülekezetek. — *Tanitó személyeik*, Erdélyt itt nem számítván: fölsőbb tudományokat tanít 23 tanár; gymnasiumaikban seniorális és deák iskoláikban 51 az oktatók száma, elemi iskolatanitó van a' bányavárosi kerületben: 341, a' dunántúliban 223, a' dunáninneniben: 178, a' tiszaiban: 258, összesen tehát elemi iskolatanitó van: 1000. Az egész tanitói személyzet :1074. *Fölsőbb tanodáik*: az eperjesi collegium, a' késmárki, a' lőcsei, a' pozsonyi, a' selmeczi és a' sopronyi lyceumok, a' gömöri, kővágó-örsi, miskolczi, modori, pesti, rozsnyói és szarvasi gymnasiumok; — Aszódon, Balassa-Gyarmathon, Győrött, Kőszeghen, Lossonczon, Osgyánban, Szent-Lőrinczen, (Tolnamegyében), Szent-Mártonban (Turóczmegyében) és Uj-Verbászon: senioralis és deák iskolák, minden anya- és sok fiókgyülekezetnél elemi iskolák, mellyeknek száma 1836-ban 893-ra ment, ebből esett a' bányakerületre; 281, a' dunántúlira: 208, a' dunáninnenire: 162, a' tiszaira: 236. A' tanulók száma 1836-ban a' fölsőbb iskolákban 3,640, az elemiekben, az iménti 4 kerületet véve, 68,158, jelesül a' bányaiban: 25,596, (melly szám a' népességéhez ugy aránylik, mint 1 : 11), a' dunántúliban: 18,780; (a' népességgel aránylag, mint 1 : $9^1/_5$) a' dunáninneniben: 11,047, (az arány a' népességhez mint 1 : 15) a' tiszaiban 12,735, (a' népességhez arányozva, mint 1 : 13) az összes népességből tehát minden $11^2/_3$-ik iskolába járt, ide nem számítván azokat, kik a' más felekezetűek iskoláiba jártak. — *Egyházkormány*: ez demoeratiai; organumai: 1) az *anyagyülekezet*, ennek rendszerint egy inspectora van, papját szabadon választja, tetszése szerint fizeti, az iskolákról rendelkezik, minden egyház-pártfogói jogokat és kötelességeket gyakorol. 2) Az *esperesség* vagy *egyházvidék* (senioratus). Több anyagyülekezetből alakul. Előljárója egy világi gondnok és egy esperes. Ezt a' lelkészek választják szavazatok többségével. Az esperesség évenként egyszer vagy többször is gyüléseket tart, miken minden lelkész és patronus jelen lehet, e' gyülések egyházi és iskolai dolgokról végeznek. — 3) Több egyházvidék képezi az *egyházkerületet*, superintendentiát, mellynek szinte egy világi főgondnoka és egy superintendense van. Az egyházkerület is évenkinti nyilvános gyüléseket tart, hol a' főgondnok és superintendens elnöksége alatt az egyházvidéki küldöttek és urak minden fontosabb ügyeket elintéznek. Mind a' főgondnok mind a' superintendens az összes kerületbeli ekklézsiák szavazata által választatnak ollyformán, miszerint először a' kijelölésre történvén szavazás, választásul a' második szavazásra a' három legtöbb szavazatot nyertek tüzetnek ki. 4) Az *egyetemes convent*, melly évenkint egyszer Pesten tartatik. Elnöke a' főfölügyelő, kit az ágostai

főrendűek közül az összes magyar ágostai ekklézsiák választanak. E' gyülés is nyilvános, a' főgondnokokon és superintendenseken kivül minden egyházkerületből követek küldetnek e' gyülésre, mellynek végzései minden superintendentiára egyaránt kötelezők. — *Cs. F.*

Aguado (Sándor Mária) egyike a' leggazdagabb párisi pénzváltóknak, szül. Sevillában 1784., megholt 1842. apr. 14. — Portugalliai zsidó családból származik, korábban katona, 's nevezetesen Spanyolországnak a' francziák által történt elfoglalásakor Soult marschall mellett segédtiszt 's ezredes volt. — 1815-ben a' katonai szolgálatból kilépett, 's ez idő után bizományi vállalatot kezdett Párisban, miáltal spanyol rokonai segélyével nevezetes vagyont szerze, minek folytán eredeti bizományi vallalatát pénzváltói munkálatokkal cserélte fel. Vagyona évről évre szaporodván, már nagyobb pénzügyi vállalatokba bocsátkozhatott. Ezek közt nevezetesbek Spanyolországgal kötött pénzkölcsönei, mellyek által A. neve politikaivá lőn, 's mellyek által rendkivüli vagyonhoz jutott. VII. Ferdinánd spanyol király udvari pénzváltóvá és Marquis de la Marismas de Quadalquivir-rá nevezte. Görögországnak szerzendő pénzkölcsön körüli fáradozásaiért a' megváltó-renddel jutalmaztatott (1834.) 1828. óta Franczia-országban honosittatván, több igen kiterjedt jószágot szerzett, ezek közt a' boráról nevezetes Chateaux-Margaux-t. Halála után 60 millió fr. értéket hagyott hátra. — *V.*

Ahumada (don Petro Giron, Marquis de las Amarillas) hg., Spanyolország legnemesb családainak egyikéből származik. — Korán katona, a' spanyol függetlenségi háboru alatt a' vezérkar főnöke volt, 's hasznos szolgálatokat tett. VII. Ferdinánd viszszatérte után az udvari cselszövényektől távol maradt ugyan, de ki nem kerülhette, hogy bár igen mérsékelt és aristocratiai, de mégis alkotmányos érzelmei miatt a' király neheztelését ne vonja magára. Az 1820-iki forradalom részesei által hadügyministerré tétetett, — azonban ezek csakhamar átlátták, hogy benne csalatkoztak, mert A. mint hadügyminister, nyiltan forradalomellenes rendszabályokhoz nyult, sőt a' Riego parancsa alatt állott andalusiai szabadító-sereget feloszlatta. — Az Arguelles-ministerium feloszlásával ő is viszszalépett, 's anynyira elvonulva élt, hogy a' reactio győzedelme után is békén és bántatlanul maradhatott hazájában. — VII. Ferdinand, ki nem szeretett maga körül zsarnokságának ellenszegülő ministereket, őrizkedett ugyan Ahumada herczeget ministeriumába venni, azonban őt végrendeletében a' kormánytanács tagjává nevezé, melly Izabella királyné kiskorusága alatt a' regensnőt vala támogatandó. A' kormánytanács többi tagjával együtt A. is ünnepélyes óvást tett azon rendszabályok ellen, miket Martinez de la Rosa a' felkelt provinciákra nézve megtagadott. — Születése és hajlama szerint aristocrata, az osztályának kedvező rendszabályokat buzgón pártolta; egyébiránt Rayneval gróf, madridi franczia követnek befolyása alatt állván, a' regensségi tanácsban a' franczia politika képviselőjeül tekintetett. A' felsőháznak praesidensévé neveztetvén, ez csak nevelte népszerütlenségét. Ekkor nyerte a' királynétól herczegi czimét is andalusiai egyik birtoka után. — Midőn 1835-ben Toreno gróf lépett az ügyek élére, ki a' franczia szövetségre támaszkodott, ez alkalommal a' franczia politikát pártoló Ahumada herczeg is ministeri

tárczát vállalt, 's mint hadügym. sok czélszerű javitást akart behozni a' hadseregnél, mellyek azonban papíron maradtak. Vádoltatott, hogy irott javaslataival ellentétben, a' kinevezéseknél nem az ország, hanem családja érdekeit mozdította elő, 's korábban is kilépett hivatalából, mintsem a' tartományi juntáknak Toreno ellen felkeltek. — 1835—36-ban, mint a' proceresek kamarájának hatalmas tagja, erős ellenzést folytatott Mendizabal akkori ministerelnök ellen. Isturiz ministeriuma alatt 's annak bukta után viszszavonulva élt, 1837-ben elhagyta Spanyolországot 's Bourdeauxban tartózkodott. — A' herczeg méltóságos, büszke külsejű ember, arcza kevély 's elhatározott jellemének kifejezését viseli, ezért Spanyolországban igen gyülölt. Bár 1837-ig soha sem volt hazáján kivül, sokat tud, mert sokat 's hasznosat olvasott. — *h.*

Akademia. l. Magyar akad. Bécsi akad.

Akjerman (lengyelül Bialogrod, magyarul Fejérvár), 13,000 lakost számláló város Bessarábia nevü orosz tartományban; a' genuaiak által épitve, a' Dniszter egyik öble — Liman — mellett fekszik; kikötővel a' a' fekete tengeren, fellegvárral és közelében fontos sótavakkal bir; az orosz és török biztosok által ugyanott 1826. sept. és oct. hónapokban tartott *conferentiák*tól és kötött *egyezvény*től diplomatiai nevezetességet nyert. Miklós czár ugyanis a' britt statusminister Canning által a' török-görög ügyben Sz.-Pétervárra küldött Wellington herczegnek kinyilatkoztatá, hogy ő ugyan Görögország békitése 's függetlensége tárgyában Nagybritanniával és Franeziaországgal közre akar munkálni, de ezen európai kérdéstől az orosz-török kérdést egészen elkülönzöttnek tekinti, — forma szerint tiltakozván idegen diplomatiának ez utóbbi ügybe avatkozása ellen. A' Konstantinápolyban levő angol nagykövet, Sir Stratford Canning, a' porta és Oroszország közötti háború kiütését akadályozni akarván, pártolá az orosz ügynök Minziaky által a' reis-effendinek 1826. april 5-én átadott végnyilatkozványt (ultimatum), mellyben a' bukaresti békekötés szoros végrehajtása és a' portának Oroszország iránti ellenséges eljárásaért elégtétel, ugyszinte török meghatalmazottaknak orosz határra küldése kivántatott, hogy ott a' fenforgó villongásokat orosz meghatalmazottakkal békésen kiegyenlítsék. Még a' kitüzött hathéti határidő eltölte előtt elbocsátá a' porta a' szerb követeket fogságukból; egyszersmind elrendelé Moldva- és Oláhországban azon állapot viszszaállitását, melly ugyanott az 1821. évi fölkelés előtt volt, és Seid Mehemet Hadi effendit, 's a' sophiai kadi, Seid Ibrahim Iffet effendit meghatalmazottaivá nevezé az oroszországgali alkudozásokra. Ámde az orosz meghatalmazottak, u. m. gróf Woronzoff Mihály, Uj-Oroszország hadi főkormányzója, és titkos tanácsos Ribeaupierre Sándor marquis, hetekig kénytelenittettek várakozni a' török meghatalmazottak megérkezésére, mivel a' porta mindenféle ürügyet felhasznált a' kevélységét megalázandó lépés késleltetésére; 's igy lőn, hogy a' török diplomaták már jun. 9-én elutazván Konstantinápolyból, csak aug. 5-én érkeztek meg Akjermanba. Az első conferentia aug. 6-án, a' második 7-én, a' harmadik pedig 9-én tartatott. Jegyzőkönyvvezető báró Brunoff volt. A' török meghatalmazottaknak kitérő válaszai 's az oroszok fenyegetései után végre amazok oct. 6-án este aláirák a' nyolcz czikkbe foglalt *pótlékegyezvényt* („Convention additionel-

le"), mellyet a' nagyur oct. 24-én, az orosz császár pedig 26-án erősített meg. A' nagyuri megerősítő oklevél Akjermanban nov. 7-én adatott át, 8-án pedig a' megerősitések kicseréltettek. Nov. 29-én hirdettetett ki Sz.-Pétervárott ezen akjermani egyezvény, mint kiegészitése a' bukaresti szerződvény mind azon czikkeinek, mellyeket a' porta 1812. óta nem teljesített. Oroszország nyereményei e' diplomatiai győzelméből: lobogójának szabad hajózása' fekete tengeren és biztosság a' barbareski kalózok (tengeri rablók) ellen; divánok felállitása Moldva- és Oláhországban; ujra választhatósága az ottani hoszpodároknak hétévi kormányzásuk után; Szervia kiváltságainak viszszaállitása, melly tartományban a' török seregek csak a' várakat tartandják elfoglalva; elismerése az orosz alattvalók magánköveteléseinek, mik vegyes bizottság által kifejtendők. Az 1816. sept. 2-án elrendelt dunai határszabást a' porta elismeré. Az ázsiai határok mindkét birodalom közt akkori állapotukban meghagyattak. Az akjermani egyezvény czikkei egyébiránt az *adrinápolyi* (l. ott) békeszerződés által némi szorosabb meghatározást és nagyobb kiterjedést nyertenek. Az akjermani egyezvény közvetlen következése volt: hogy a' portához már előbb orosz nagykövetül rendelt Ribeaupierre marquisnak haladéktalanul Konstantinápolyba kelle ugyanazon minőségben mennie, részint a' mondott egyezvény foganatositása végett, részint pedig és kiváltkép azért, hogy csatlakoznék azon alkudozásokhoz, miket az ottani britt nagykövet az 1826. apr. 11-én Sz.-Pétervárott Anglia és Oroszország közt Görögország és ennek békitése tárgyában létesült egyesség következtében már megkezdett. — *M.*

Alabama. l. Éjsz. Amerika.

Alava. (Don Miguel Ricardo de) spanyol tábornok sz. 1771. Vittoriában, Alava tartománybeli birtokos nemes családból. Mint a' bayonnei gyülekezet tagja, VII. Ferdinánd leköszönése után aláirá a' Francziaország által adott uj alkotmányi okiratot és magát buzgó Alfrancesadónak mutatta. 1811-ben azonban elpártolt a' francziáktól, és mint spanyol biztos Wellington főtáborkarához csatoltatott. A' függetlenségi háboruban magát többször kitűntette és veszélyesen meg is sebesittetett. A' király viszszatértével szabad elvei miatt elfogattatott, de nagybátyjának Ethenard inquisitornak,'s Wellingtonnak közbenjárására ismét szabadon bocsáttatott, és Háagába követté neveztetett. Az 1820-iki revolutio kitörésekor viszszatértSpanyolországba ésArragonia főkapitánya lett,az exaltadokhoz csatlakozott és Madridban 1822. jul. 7-én a' testőrsereg fellázadásakor a' polgárkatonaság sorai közt állott. Mint tartományának képviselője, Sevillában a' királyi hatalom felfüggesztésére szavazott és részt vett Cadixban az Angoulemei herczeggel megkezdett alkudozásokban. A' korlátlan királyi hatalom viszszaálltával mint politikai menekvő, Brüsselbe és Angliába vonult, honnét őt Ferdinánd király halála után a' regens királyné viszszahitta és procerré nevezte. Herczeg Wellingtonnali hoszszasb társalkodása, 's Angliában tartózkodása angol rokonszenveket ébresztett benne, 's politikai elveit nagyon higgasztotta. — Wellington kormányra jutása után Martinez de la Rosa spanyol ministerelnök 1834-ben Alavát Londonba nevezte teljes hatalmú követté, hol teljesen Wellington 's az angol politika eszközévé lett, és ezért az exaltadók által keményen megtámad-

tatott. — Ő ajánlotta először Mendizabalt Toreno ministerelnöknek, kit amaz azután megbuktatott. Mendizabal jutván a' kormány élére, Alava 1835. végével Párisba küldetett, 's ezentúl a' franczia politika előmozditója lett. — A'la granjai lázadás után megtagadta esküjét az 1812. alkotmánytól, minthogy megunt szüntelen uj esküt tenni 's beadván lemondását, Franeziaországban maradt. Alava tábornok mankón jár ugyan, de azért igen kedves társalkodó; jelleme azonban ingatag. — *V.*

Albert herczeg, Victoria angol királynő férje. — Mindazon szerencsés sorshuzások közt, mellyek kevés év folytán a' Koburg-ház tagjait érték, legnagyobb az, melly Albert hgnek, Ernest szász-koburg-gothai herczeg második fiának, jutott. Szivvonzalom után választott férje a' szeretetreméltó angol királynőnek, 's atyja a' világ leghatalmasb thrónja örököscinek, e' mellett szép és egészséges ifju 's nemesebb lelki élvezetekre nagy mértékben fogékony, a' sorsnak olly kegyében részesült, melly a' földi legnagyobb boldogság regényes álmaihoz hasonlít. — Egész neve: Albrecht Ferencz August Károly Emmánuel. Anyja szász-gotha-altenburgi herczegnő volt. Született 1819-ben aug. 26-kán. — Testvérével, a' szász-koburg-gothai koronaörökös Ernesttel együtt leggondosb nevelésben részesült, a' bonni egyetemben tanúlt, 's ugyanott nem csak a' tudományokban, különösen a' természettan- és vegytanban, hanem a' katonai ismeretekben 's a' szépmüvészetekben is kimüvelte magát. Festésre természeti tehetsége van, a' zenét pedig olly mértékben szereti 's űzi, hogy több darabot componált is, sőt egész dalműhöz zenét irt, melly Londonban előadatott. Ezen nemes hajlamából foly, hogy mostani fényes helyzetében a' szépmüvészeteket hatályosan pártolja. Erős, lovagias, ifjú létére szereti a' testgyakorlatokat is, különösen a' vadászatot. Egész lénye nyájas, vidám, emberséges; szeret nevetni 's a' comicum iránt nagy fogékonysággal bir. Viszszatartózkodást, kevélységet nem ismer, a' cselszövényt 's hizelkedést gyűlöli, 's a' vele született emberismeretnek nem csekély foka képesíti őt személyek 's dolgok felett igen helyesen itélni. E' magas müveltségü 's kedélyes német herczeget választá magának férjül Anglia királynéja 's ünnepélyes öszszeköttetésük 1840-ki febr. 10-én ment végbe Londonban. Ugyanazon évi nov. 21-kén már egy leányuk, 's 1841-ki nov. 9-kén thrónörökösük is születvén, mindazon tisztelet 's kitüntetés özönlött a' herczegre, mellyet Britannia uralkodónéja gyermekei atyjának 's a' nép, királynéja férjének adni képes volt; „királyi magasság" czim 's honosítási oklevél már Kóburgba küldetett neki; neve felvétetett az egyházi imákba; tábornagy 's a' titkos tanács tagja, több külföldi katona-ezredek tulajdonosa lett, 's rendjelekkel diszesíttetett. London városa tiszteletbeli polgárává, a' régi hirű 's dúsgazdag aranymüves testület tagjává, az egyetemek tanárrá nevezék, a' szabad kőmüvesek a' megholt Sussex herczeg helyébe nagymesterükké, a' statistikai egyesület elnökévé választá. Számos jótékony és tudományos egyletben buzgó részt vett. Csak a' politikai pártszellem nyúlt kiméletlenül ez öszhangzó szeretetbe. A' whig-ministerium a' korona nevében 50,000 font sterling évi jövedelmet hozott a' parlamentnél javaslatba Albert herczeg számára; de a' toryk, hogy a' whigpárt gyengeségét a' királynéval minél érzékenyebben éreztessék, mindent elkövettek e' javaslat megbuktatására,

és a' radicálokkal 's gazdálkodókkal egyesülve, sikerült is az öszszeget 30,000 fontra szállitaniok. — A' királyné után következő első rangot sem akarták a' királyné férjének megadni, hanem fentartották a' családbeli herczegek számára, kik azonban eltürik, ha a' királyné, férje karján, elől megy. — A' pajkos angol sajtó is tiszteli a' herczeg igénytelen és jóakaró jellemét, 's megtámadásai és gúnyai türhetően kiméletesek, hasonlitva azokkal, miket e' féktelen sajtószabadság kevesbé kedvelt egyéniségre szórni szokott. —*h.*

Albert, a' nép fia, párisi kézmüves, 's a' februári forradalom után alakúlt ideiglenes kormány tagja és egyik titoknoka, Francziaország tanácsában a' munkások nagy osztályát képviselte. Általános a' vélemény e' derék kézmüvesnek becsületessége, békéltető szelleme, de egyszersmind jeles lelki tehetségei felől. Ö gépmintakészitő, sokáig csak napszámos volt, de hoszszas munka és szorgalom által mester, saját ura lett, és meglehetős vagyont szerzett. Befolyása a' munkás osztályra igen nagy. Az aprilperbe ő is be volt bonyolva, de felmentetett. A' monarchia öszszeomlásakor a' szakértők tanácsának tagja volt, 's egyszersmind azon lapokba dolgozott, mellyek kizárólag a' munkás osztályok sorsának javitására czéloznak 's egy illy *Atelier* czimü lapot ki is adott. A' munkások ügyében kiküldött kormányi bizottmánynak luxembourg-palotai nehéz tanácskozásainál, hol ő alelnök vala, a' gyakorlati nézeteket képviselte, 's erre gyakorlati ismeretei, világos értelme és lelkiismeretessége által kitünőleg képesítve volt. Használva a' munkás osztályra befolyását, — azon perczekben, midőn még veszély volt, hogy a' rend és tulajdonbiztosság communisticus megtámadásoknak lesz kitéve, — erélyesen intette a' munkásokat őrizkedésre azoktól, kik őket bármelly tulajdon- vagy a' gépek elleni kihágásra izgatták. — Azonban a' veres republicánusok majus 15-iki felkelésének névjegyzékeiben neve mint ministerjelölté fordul elő. —cz.

Albrecht (Vilmos, Eduard) hannoverai udvari tanácsos 's göttingai kitünő jogtanitó, szül. 1800-ban Elbingben, nyugoti Poroszországban. Előbb königsbergi professor volt, (1823—1830) azután Eichhorn helyét foglalta el a' göttingai nagy egyetemben, hol azonban részt vevén az 1837-iki nov. 1-jéről kelt alkotmányfelfüggesztő rendelet elleni tiltakozásban, hat tiszttársával együtt hivatalát veszté. — A' tiltakozás fontosságát igen nagy mértékben nevelé e' tudós jogásznak hozzájárulása, ki a' történeti alapú jogot olly mélyen bonczolá munkáiban, 's olly komolyan képviselé előadásaiban. — A' probatiókról irt deák munkáján kivül (Königsberg 1825 és 1827) nevezetes és a' tudományban időszakot képező munkája: „Die Gewere, als Grundlage des ältern deutschen Sachenrechts (Königsberg, 1828). —cz.

Albrecht (Friedrich Rudolf) austriai főherczeg, cs. kir. altábornagy, egy gyalog 's egy dzsidás ezred tulajdonosa, szül. 1817-ki aug. 3-kán. Károly főherczegnek 's Henriette nassau-weilburgi herczegnőnek második fia. — 1844-ben majus 1-jén nőül vette Hildegard bajor herczegnét, Lajos bajor király harmadik leányát. A' bécsi martiusi napokban erőteljesen lépett föl, mint katonaság parancsnoka, a' fenálló rend védelmére, de sikeretlenül, mert az Európaszerte fölébredt politikai lelkesülés sodra

hatalmasabb volt, hogysem annak szuronyokkal ellen lehetett volna állani, 's a' fejdelem jó szive sem engedte, hogy a' népre lőjenek, és a' régi rend fentartását annak vérén vásárolják meg. — Jelenleg Albrecht főherczeg a' mainzi várparancsnokság fontos hivatalát viseli. — cz.

Alcsuth. Helység és uradalom Fejérmegyében, Budához 5, Fehérvárhoz 4 mérföldnyire. — Az alcsuthi jószág azelőtt acsai uradalom név alatt az egyházi alap javaihoz tartozott, de 1819-ben királyi adományozás utján József főherczegnek és nádornak birtokába jutott; 's mivel ez még ugyanazon évben Alcsuthon épittetett palotát magának, ezentúl az uradalom is Alcsuthról nevezteték. — Tartozik ezen jószághoz két község, u. m. *Acsa* és *Alcsuth;* továbbá a' *mariavölgyi telepitvény*, *a' hatvani* és *vérthszentgyörgyi* puszták; emez utólsónak összegébe levén foglalva a' *kinzai*, *gőböljárási* és *bányavölgyi* puszták is. — Az urbériség a' hét helységben 124 telekből 's $7850^{7}/_{1200}$ holdból állott, — a' legeltetési jog 1828-tól kezdve, a' község határában kizárólag ennek sajátja levén, tisztán uradalmi birtok pedig az alcsuthi határban összesen 537 hold, 470 öl (egy hold = 1200 □ öl); az acsaiban: 3038. h. 80 öl; a' máriavölgyiben: 414. h. 992 öl; a' hatvaniban: 629 h. 1021 öl; a' vérthszentgyörgyiben: 7242 h. 834 öl. Összesen 11872 h. 997 öl.—Ebből a' belső telkek területe összesen 304 h. 575 öl; a' szántóföldeké: 6260 h. 652 öl; a' réteké: 488 h. 633 öl; a' legelőké: 2427 h. 429 öl; a' szőlőké: 463 h. 384 öl; erdőké: 1467 h. 857 öl; ut-, viz- 's egyéb hasznavehetlen térségé 460 hold 1167 öl. Hazánk mezőgazdasági üzletének az ujabb viszonyok között tetemesen, mondhatni tőből, kellvén javittatnia, korszerünek tartjuk, hogy földbirtokos hazánkfiait emlékeztessük, mikint az alcsuthi gazdaságot a' Magyar Gazdasági Egyesület, még 1841-ben honunknak legjelesebbjei közé számította 's mint illyet, előbb küldöttségileg megszemléltetvén, terjedelmesben leiratta 's leirását e' czím alatt ki is adta: „Magyarország legjelesebb gazdasági 's iparvállalatainak megismertetése. Első füzet. Alcsuth, gazdasági tekintetben 177. lap. Ára 4 frt. 30 kr. p.p." E' munka most is kapható még 's méltó, hogy gazdáink által megszereztessék. — Ugy hiszszük, itt is érdekes lesz némellyeket e' gazdaság felől kijegyzeni. — Midőn e' jószág magas birtokosának kezei közé jutott, egész majorsági területéből csupán 600 hold míveltetett robot-erővel; 1300 néhány hold részint saját jobbágyai részint szomszédok által felében szántatott; a' szántóföldek a' folytonos és trágya nélküli használat által minden tulevényöktől megfosztva, 's túlnyomó homoktartalmok majdnem röpülővé változtatva, a' növénytermesztés csak gabnafajokra szoritva, mig a' rendes termés a' 3—4 szemen túl soha sem haladott; természetes rét kevés, egy nyiretű, elvadult, silány; a' legelő nagyterjedelmü ugyan de a' jobbágysággal közös, kopár és kiégett; vonós marha és egyéb fundus instructus semmi; épület kevés; az egyes részek és puszták között semmi rendes összekötő ut, hanem minden, a' mi bevetve nem vala, bitang volt és szabad csapásnak szolgált; a' csekély erdő részint kipusztítva, részint megrongálva, erdő nevet nem is érdemelt 'stb. Esőtlenség miatt a' vidék gyakran szenved, 's e' bajt tetemesen növeli a' földnek azon tulajdonsága, hogy a' nedvességet igen könnyen átereszti; a' harmatok ritkák; a' szárító nyugati szelek leginkább láto-

gatják. Földvegyületében túlnyomó a' homok; — termőrétege a' legkönnyebb majd sárga majd fekete homoktól kezdve az agyagos homokig majdnem minden lépten változik 's olly könnyü, hogy a' szelek azt torlaszokra söprik; most egyébiránt, a' czélszerü mívelésnek következéseül e' réteg 16 hüvelyktől 2 lábnyiig mély immár. Alrétege nagyrészint sárgás homok, majd vas- majd mészrészekkel keverve; Máriavölgyben azonban murvává, a' bányavölgyi részben pedig homokos márgaréteggé alakul. — Növényzete az évszakhoz és időjáráshoz képest majd élénkebb majd tunyább, de buja vagy ritkán vagy soha. — A föltört földdek nehezen gyöpösödnek be, azért tarlólegelő nincs; ellenben néhány dudvafaj igen buján tenyész, nevezetesen a' bogácsok (carduus), a' parlagkóró vagy ördögborda (enyrgium campestre), a' fél gombamácsonya (dipsacus pilosus) és a' vadrepcze (sinapis arvensis) kiirtása sok bajt okoz. A természetes legelőkön csekély számu fűfajok tenyésznek, jelesül a' kora nápicz (aira praecox, zeitige Schmiele); fövényczimbor (elymus arenarius, Sandhaargras); falfű (bromus tectorum, Mauergras); itt ott juhcsenkesz (festuca ovina, Schafschwingel); agyagosabb tájon: farkastej (euphorbia verrucosa, Wolfsmilch), közönséges körfény (carlina vulgaris, gemeine Eberwurz) a' nagy és homok- utifű (plantago lanceolata et arenaria, der grosse und Sandwegerich), tippanfű (agrossis vulgaris, gemeines Straussgras); a' márgásabb részen: szattyu (tussilago farfara, Huflattich) és itt ott elszórva zörgőlóher (medicago lupulina, Hopfenklee). — Ezen földeken a' czélszerübb allodialis kezelés mindenek előtt a' kellő fölosztáson kezdetett, miszerint a' gazdasági épületek és majorok olly helyeken állittattak föl, honnan a' megmunkálás és fölvigyázás kényelmesen, erő- 's időpazarlás nélkül legyen végrehajtható. — Tehát hat egymástól elkülönzött 's független gazdaság alakíttatott. Ecsán kettő: a' belmajor és az ujmajor; — a' máriavölgyi a' 3-ik, hol a' csirászat (Schweizerei) is áll; 4-ik a' hatvani puszta; 5-ik, 's talán legfontosabb, a' gőböljárási; 6-ik a' bányavölgyi. — A' kinzai telepitvény a' gőböljárásihoz van csatolva. — A' szentgyörgyi pusztán vizhiány miatt eddig majort nem lehetett rendezni, ezért a' hozzátartozó 600 hold a' szomszéd helység lakosainak adatik ki felében. — Mind ezen gazdaságok a' legjobb csinált utak és fasorokkal vannak összekötve. — Az alcsuthi birtokban változhatlanul megalapított, ugynevezett gazdasági rendszer még nem létez, mert a' jószág még nincs kifejlődésének azon fokán, mellyen a gazdaság vitelének egyes elmei egymással tökélyes összehangzásba jőnek 's egy önmagát föntartó, független gazdasági rendszer szilárd megállapitását lehetségessé teszik. — A' rendszeres javitás 1825-ben kezdődött és sok nehézséggel járt. Hiányzott minden, 's hiányzott a' humuszerő. Ezt csak tetemes trágyamennyiséggel lehetett előállitani. E' tekintetből az állatok minél nagyobb szaporitása volt szükséges; mihez ismét czélszerü hajlék 's annyi takarmány kivántatott, mit a' kicsigázott földeken, réteken 's 's kiégett legelőn nem lehetett kiteremteni. A' javitás tehát csak lépcsőnkint történhetett, — 's a' külön majorságok is koronkint, u. m. 1825-ben 1827, — 1828 — 1836-ban, egyik a' másik után, létesittettek. Az állatok és a' trágya szaporitása főleg takarmánytermesztést parancsolt, — a' magtermesztés csak olly mértékben engedtetvén meg, mellyben a' szalma-

szükség igényelte. E' szerint a' gazdaság elejénte a' *holsteini rendszer* sajátságát ölté magára, mellyben a' takarmánytermesztés a' túlnyomó. A' szemtermő nyomások csak anynyiban tágultak, menynyiben a' föld televénye lábra kapott és igy magtermesztésre is alkalmassá lőn. 'S csak ez a' biztos ut, mellyen valamelly elpusztult jószágot tetemes pénzáldozat és koczkáztatás nélkül jövedelmezővé lehet tenni, és csak szánandók azok, kik minden előrelátás, takarmány- és trágyabiztositó előkészületek nélkül a' javitást az angol rendszer behozatalával kezdik 's egyenesen a' theoria fellegébe repülnek. — Az alcsuthi javitási eljárást igazolják az uradalomnak buján viritó vetései, takarmányszülesége, tele magtárai, évenkint szaporodó állatainak száma, ezeknek izmos termete, vidorsága, egészséges állapota, és az esztendőről esztendőre növekedő készpénzbeli jövedelem. — A' gőböljárási majornál különös említést érdemel a' *kinzai telepitvény*. E' telepitésmód utmutatásul ajánltatott, miképen lehetne legbiztosabb uton 's legkevesebb áldozattal tágas pusztáinkon czélszerü müvelésmódot honosítani meg. Kinzán 20 zsellér van megtelepítve. Mindnyájok számára egy épület van fölállítva, 's ebben minden zsellércsaládnak külön szobája és konyhája, ellenkezőleg azon, számos gazdaságainknál divatozó rosz szokással, hol ugyanazon szobában az egészség, erköles és szemérem rovására 3—4 szolgacsalád is szállásol. Szabad Kinzán minden zsellércsaládnak egy tehenet és ólban sörtéseket tartani, melly végre minden zsellér egy hold kukoriczaföld s nyári legelő használatában van. Mind ezért egy-egy család 20 gyalognapszámot tartozik az uradalomnak ingyen szolgálni, többi napszámaik a' folyó áron fizettetnek meg nekik. A' zsellérek gyermekeinek neveléséről is van gondoskodva; a' cselédség számára állitott iskolában a' zsellérek gyermekei is kapnak oktatást, és a' tanitó személyes fölügyelése alatt, korukhoz mért mezei vagy kerti munkákkal foglaltatnak el, mellynek napi dijaiból ruházkodásuk kitelik. — A' *megmunkálásnál* ugar- és vetési szántásra kétféle eke t. i. a' Zugmájerféle taligás és a' Schwertzféle lengő eke (Schwingpflug) használtatik; abba ökrök fogatnak, emebbe lovak, mivel több ügyességet kiván a' kormányzásban, mi körül a' könnyebb igazgatásu lovak alkalmasabbak. A' keverésre a' 7 vasu irtóeke vétetik. A' gabnaszem az ekeboronával szántatik alá. A' kapanövények töltögető-ekével munkáltatnak. A' burgonya ásóekével vétetik ki. A' legelőket irtóekével törik föl. A' sornövények megkapálásánál a' lókapa, — a' repczevetésnél a' hohenheimi 's egy ettől lényegesen nem különböző hazánkban készült vetőgép használtatik. A' sorok jegyzőkkel jelöltetnek ki. Nagy szerepe van a' hengernek, melly majdnem minden szántás és bizonyosan minden vetés után használtatik. — Minden nevezetesebb mezei munka majorsági erővel tétetett, — roboterő csak ott használtatott, hol nem árthatott. — A' trágya trágyavermekben készittetik; a' trágyakupaczok azonnal kiterigettetnek, és mihelyt az időjárás engedi, tüstént alászántatnak; fölhintvényekre (topdressing) az utczai sár, melly Alcsuthon havonkint egyszer fölsöpretik, és elegytrágya (compost) használtatik; — a' ganajlé, felényi állott vizzel fölereszstve, rétöntözésre használtatik; — ásványtrágyapótlékok, a' hamun kivül, nem alkalmaztatnak; a' főszszel (gypsz) kisérlet ugyan tétetett, hanem, mint állitják, a' harmat hiánya miatt sikertelenül; zöldtrá-

gyával is csak 1841-ben tétetett próba; de a' szárazság miatt szinte eredmény nélkül.—Termesztetik buza, rozs, (a' futó rozszsal is kisérlet tétetett), — tavaszi, repcze, burgonya (névszerint a' jakabkák, a' svájczi kék, a' sárga vese- és a' haszsziai piros burgonya), répa (de nem rendes vetésforgásban, mert a' jószágnak répatermő földje nincsen); tengeri (csak felében), pohánka (magra és zöld takarmánynak), muhar, bükköny, luczerna, baltaczim, stájer lóher, a' fehér lóher (trifolium repens) nem sikerült; sárgarépa, fehér csillagfür vagy farkasbab (lupinus albus), zöld trágyaul és magnak; végül az ugarban rostaalj. — A' takarmány, kimérve, adagokba kötözve nyujtatik a' marhának. — Rendes takarmányfélék: réti széna és sarju; luczerna; stájerlóher; baltaczim; angol perje, muharszéna. — Póttakarmányok: burgonya, nyersen, répavágón aprózva csak juhok számára; burgundi répa csak a' csirászatnál; sárgarépa, apritva, abrakkal, csupán csikóknak; darált pohánka martiusban és aprilisben a' zöld etetés előtt vonós marháknak; — zab, félig kicsépelve, szalmájában kosok-, annyabirkák- és bárányoknak; — zab, szemül és 12 óráig vizben áztatott szecskával keverve, csak juhok számára; zab, zúzva és szecskával, lovaknak és juhoknak; — párolt szalmaszecska, lovak-, ürük-'s meddő birkáknak; szarvasmarhának burgonya kevertetik szecskája közé a'párolás-kor; — sósvizbe áztatott szecska viselős birkáknak; — az angolperje, ha igen buja volt 's igy keményszáru lett, szecskává vágatik és ezt csak vonós marha kapja; — árpadara, szoptatós, gyönge birkáknak. — Szalma, szálasan, semmiféle marhának nem adatik. A' nagyszerü szecskavágók lóerővel hajtatnak. — A' zab is gép segedelmével zúzatik 's igy adatva $^1/_4$-del kevesebb kell. — A' szecska megpárolására gőzkészület van állitva. —' A' juhászat Alcsuthon egy saját kitünő jelességü, eredeti önálló fajt fejlesztett ki; ennek eredete az óvári és ürményi nyájakból vétetett; — külsejére nézve leginkább az infantádofaj bélyegét viseli; testalkata nagy, erős, izmos; feje, nyaka vastag; homloka széles; tokája ránczos; teste hoszszu, háta, fara széles; körmig gyapjas; lábai inkább rövidek mint hoszszak; gyapja hoszszu, tömött, rendes habozatu, egyenlő, tompa fürtü, jó, finom 's meglehetősen kiegyenlített; szóval szembeszökő, hazánkban talán páratlan nagyságu; vannak kosok, mellyek az ajaktól a' farktövig öt lábat, a' földtől a' hátgerinczig 27 hüvelyknyit mérnek. — A' munkalovak egyszersmind tenyésztésre is használtatnak; a' kanczák a' Bánságban és Csehországban szereztettek; a' mén bábolnai. — A' csirászatban mürzthali faj tenyésztetik tiszta eredetiségében. Az uradalmi ökrök egy részben e' csirászatból kerülnek és lassu lépésben, kedvező légmérsékletnél, csekelyebb távolságoknál nagyobb terhet birnak el mint a' magyar fajúak, mig ellenben ennek roppant erő mellett a' lovat megközelitő gyorsaságban alig lehet párja. — Sörtések a' khinai fajból neveltetnek keverés nélkül. — Az erdőmivelés 's a' fatenyésztés, fasorokban, porgolátokban (eleven sövényekben), facsoportozatokban, kitünő gondossággal és jeles eredményekkel üzetik. — Ki e' valóban mintaszerü gazdaságról bővebben kiván értesülni, a' munkában, mellyből e' kivonatok vétetvék 's mellynek czime főnebb közöltetett, óhajtását teljesitve látandja. — *Cs.*

Algir, 1830. óta egy franczia gyarmat bölcsője; a' történetben egyetlen fénypont X. Károly reactionalis kormánya és Polignac roszhírü ministeriu-

ma idejéből, jövendőben talán emeltyüje Afrika müveltségének és Franeziaország ismét feltörekvő kereskedési hatalmának, vásárpiacz Afrika 's Európa számára, világtere az európai polgárosodásnak és munkásságnak, hol a' politikai bölcseséget a' legfontosabb problemák megoldása veszi igénybe. E' szép, az Atlás, a' nagy puszta és a' középtenger által biztos természeti határok közé szoritott termékeny domb- és völgyvidék, a' vitéz numidák régi országa, legelőször Scylax, Massinissa és a' két Juba alatt a' Scipiók és Caesar diadalai által lépett az ismert történetek sorába. Ez ország, 33 városával, Italia gabnamezeje, virágzó kert volt, Róma gazdag lakosainak szép falusi 's nyári lakaival boritva; végre pedig itt is kiszoritá és eltörlé a' 7-ik század utóján és azóta az Izlám és arab elem a' római nyomokat és eloltá a' keresztyénség világát. Az arabok Mauretaniában maurus vagy mór nevet kaptak. Akkor épitteté a' régi Jomnium romaira Jussuf Zeiri arab fejedelem 935 év körül a' mai Algir várost. Belháboruk és vészes változásai az uralkodó nemzedékeknek meggyöngiték az uj nép erejét; végre a' 16-dik század kezdetén Barbarossa Dschereddin tengeri rabló bevivé az ozmán harczosok kalózéletét és a' török zsarnokságot Algirba. Azóta e' kis kalózállodalom 300 éven át daczolt Európa hatalmával és a' népjogokkal, több izben történtek ugyan kisérletek, nevezetesen az aacheni congressus végzése által, e' rablóköztársaság eltörlésére, de Anglia kereskedelmi politikája, melly 1662. óta szerződéseket kötött vele, megtüré fenállását. Végre egy legyezőcsapás, mellyel az utólsó dey, Hussein, a' franczia consult 1828. april hónapban személyesen megsértette, az Algir és Európa közötti csúfos versenygésnek véget vete. Ugyanis a' dey a' franczia kincstártól Bacri és Busnach algiri kereskedők nevében és részökre kárpótlást követelt, melly 1819-ben szerződésileg 7 millió frankra határoztatott, és ezen összegből már $4\frac{1}{2}$ millió utalványozva is lőn a' nevezett kereskedőházak számára, a' többi $2\frac{1}{2}$ millió pedig franczia hitelezők követelése fejében a' letéti pénztárban viszszatartatott, mig a' törvényszékek e' követelések érvényessége iránt itéletet nem hozandanak. Ezen törvényes vizsgálat 1824-ben kezdődvén, még 1827. octoberben nem volt bevégezve; miért is a' dey türelmét vesztve, a' külügyministerhez intézett levelében az egész összegnek tüsténti kifizetését kivánta, oda utasitván a' franczia hiteleztőket, hogy igényeiket ő előtte igazolják. Az akkori külügyminister, báró Damas, e' dölyfös levelet válaszra méltónak nem tartván, Deval franczia consulnak meghagyá, hogy adja értésére a' deynek, mikép kivánsága a' szerződéssel ellenkezik. Ezt rosz néven vette a' dey, 's midőn a' consul 1828. apr. 23-án a' nagy muzelman-ünnep előtt udvarlására ment, azon kérdéssel támadtaték meg általa: nem kapott-e levelére választ? mire a' consul tagadólag felelvén, a' dey többször rá ütött legyezőjével és távozni parancsolá. A' consul jun. 15-kén Algirt elhagyá. A' dey aztán megparancsolta a' constantinei kormányzónak, hogy a' franczia telepitvényeket és Lacalle erősséget romboltassa le, a' mi meg is történt, mintán a' franczíák e' helyeket jun. 21-én odahagyták. Franeziaország elégtételt kért, 's ez nem adatván, Algirt ostromzár alá véteté. Ezen ostromzár évenkint 7 millióba került, de ezélhoz nem vezetett; mert az elzáró hajóhad nem birta meggátolni a' barbaresk rablóhajók kievezését, még

kevésbbé a' brítt hajók beevezését Algir kikötőjébe. A' franczia kormány tehát 1829. julíusban elhatározá, sikeresb rendszabályokhoz nyulni, elébb mindazáltal még egyszer az alkudozás utját megkisérteni; miért is de la Bretonniére kapitány a' deyhez küldetett; de előterjesztései meg nem hallgattattak, és hajója, midőn a' révből kievezne, a' dey kastélyából adott jelre ágyuütegekből lövöldöztetett. Ekkor végrehajtá X. Károly az aacheni congressus határozatát, miszerint a' háromszoros gyalázat, t. i. a' tengeri rablás, rabszolgaság és adózás gyalázata e' partvidéken egy nagy csapással eltöröltessék.

Az Algir elleni hadüzenet 1830. apr. jelent meg, miután már 11-én a' hadügyminister, Bourmont, fővezérré lőn kinevezve. De e' hóditási hadjáratnak egyszersmind czélja volt: a' franczia nemzetet győzelmi dicsőség által a' Bourbonok iránt lelkesiteni, és a' közelgő választásoknál a' választókat a' Polignac-kormány nézeteinek pártolására megnyerni. A' kormány leggondosabban előkészitett mindent, mi e' hadjárat sikerét biztosithatá. 37,615 mindenféle fegyverzetü katona és 4526 ló hajókra szállittattak. A' szárazföldi hadsereg Bourmont tábornok vezérlete alatt 32,000 embert számlált. A' hadjáratra forditott költség tetemes volt, t. i. a' tengerészeti 23,446,900, az egyéb hadi pedig 31,740,000, összesen 55,186,900 fr. De a' dey sem mulasztott el semmit, hogy Algirt védelmi állapotba helyezze. A' porta pedig, valószinüleg Anglia tanácsára, azzal iparkodott az egész vállalatot meghiusitani, hogy Tahir pasa admirált fregáttal és nagyuri fermánnal Algirba küldé, melly szerint Tahir Algirban a' szultán főuraságát kihirdetendő és a' deyt hódolatra birandó vala, melly alkalommal a' franczia hajóhad, Algirba érkezésekor, ott az ozmán lobogót látta volna kitüzve; ámde Guilleminot tábornok kitudván e' tervet Konstantinápolyban, megüzente az algiri ostromzárparancsnoknak, ki aztán Tahir pasát se' be nem bocsátotta, se' pedig sürgönyeit a' deyhez küldeni nem engedte, hanem Toulonba Duperré admiralhoz utasitá, hol aztán azt nyerte válaszul, hogy majd tudtára fog adatni, ha közbenjárása szükségesnek találtatnék, e' pillanatot tehát várja be a' touloni révben.

E' közben a' franczia hajóhad, három osztályban, 75 hadi hajóval (ezek közt 11 sorhajó és 19 fregát) 's 274 szállitóhajóval, Duperré aladmiral főparancsnoksága alatt máj. 25., 26. és 27-én a' touloni öbölből kiindulváu, jun. 13-án a' sidi-ferruchi öblöt, Algirtól öt órányira nyugat felé, elfoglalá; 14-én pedig megtörtént a' kikötés, az ellenséget, egész tábora, 15 nagy rézágyuja 's két mozsara odahagyása után, Berthezene tábornok elüzvén. — 16. és 18-án kemény viharok szakíták félbe a' lovak és élelmi szerek kiszállitását. — Azonnal elkezdődék az ugynevezett apró háború a' beduinokkal és a' dey nemrendes katonaságával, ugy hogy mindennap volt kisebb nagyobb csata. Az elősereget Berthezene tábornok vezeté, ki minden alkalommal igen kitüntette magát. Jun. 19-én reggel a' franczia hadsereg mintegy 40,000 emberből álló többnyire török katonaság által a' dey veje Ibrahim aga hadügyminister vezérlete alatt a' legnagyobb hévvel megtámadtatott; de a' franczia főtábornok olly biztossággal intézé a' mozdulatokat, hogy szuronyroham által a' csata már délben meg vala nyerve. Már e' napon tehát Algir elébe nyomulhatott volna a' sereg, de az ostromálgyuk még nem érkeztek meg; és igy az ellenség uj megtáma-

dásokra készülhetett. 24-én a' harcz előre Sidi-Kalef felé a' constantinei bey seregeivel majd egész nap tartott. Végre 25-én az ostromálgyuk megérkezvén, a' hadsereg előnyomult az ugynevezett császárvár közelébe; a' Sidi-Beneti mellett fekvő dombok és álgyuütegek 29-én szuronynyal foglaltattak el és a' futóárkok megnyittattak; jul. 4-én pedig az ostromütegek Lahitte és Valazé tábornokok vezérlete alatt megkezdék tüzelésöket a' várostól délkeletnek egy óranegyednyi távolságra fekvő császárvár (Szultán-Kalessi) ellen, melly hét órai makacs ellenállás után a' törököktől elhagyatott 's légbe röpíttetett. Harel tábornok tüstint elfoglalá a' még füstölgő romokat. A' dey védintézkedései Sulcau egykori fzanczia tüzérezredes felügyelése alatt történék; egyszersmind ágyúi körül idegen tüzérek is tettek szolgálatot. — Egyszersmind a' Duperré admiráltól vezérlett hajóhad is, különösen pedig Rosamel ellenadmirál, már jun. 29-ke óta többszöri megtámadást tőn az algiri erősségek- 's tengeri ütegekre. Ez megrendité Hussein kevély nyugalmát a' Casaubában. — Jul. 5-én reggel a' következő egyezvény jött létre a' franczia vezér gróf Bourmont és a' dey közt: a' Casauba (a' város legfelsőbb csúcsát bezáró fellegvár) 's a' többi erősségek mind és az algiri kikötő a' franczia seregeknek reggeli 10 órakor átadattak; a' dey megtartá tulajdonát, és az általa meghatározandó helyre viszszavonulhatott; ugyanezen engedvényben az egész török katonaság is részesült; a' mahomedvallás gyakorlata, ugyszinte minden osztályu lakosok szabadsága és vagyona sértetlenül maradtak. — Igy tehát a' franczia zászló délutáni két órakor a' dey palotáján lobogott. Több mint 1500 álgyu és 17 hadihajó került, 70—80 millió fr. arany pénzzel együtt, a' francziák kezére. Zsákmányolás nem történt; a' kincstár (Hazrah) sem bántatott, hanem mingyárt átadatott a' pénzügyi bizottságnak. A husznapi hadjáratban 245 franczia tiszt és 3150 katona esett el. A' dey julius 11-én hajózott el, vagyonával és 118 személyből álló kiséretével, Mahonba. A' török katonaság, melly zendülési kisérletet tőn, hajókon Ázsiába küldetett. Gróf Bourmont marsalbotot, Duperré admirál pedig pairi méltóságot nyert fejedelmétől. — Ugyanazon időben apró csapatokkal követek küldettek Tunis- és Tripolisba. Ezek szerződést kötöttek Tunissal aug. 8-án és Tripolissal aug. 11-én 1830., melly szerint mindegyik pasa 800,000 frankot fizetett Franeziaországnak kárpótlásul a' tengeri rablásért; egyszersmind a' keresztyének rabszolgasága, az európai állodalmak minden adózása és a' kereskedési egyedárusság eltöröltettek. Végre a' tunisi bey (1824. óta Sidi-Hasom) kénytelen volt átengedni Franeziaországnak Tabarca szigetet.

E' fényes siker azonban legkisebb befolyást sem gyakorolt a' franeziaországi választásokra; ezek a' ministeriumra nézve igen kedvetlenül ütöttek ki, és az ellenzék a' választókamarában többséget nyert. A' Bourbon-ház idősb ágának bukása egykorulag történt az algiri dey számüzetésével. A' franczia hadsereg Algirban elismerte az uj rendet, és már aug. 17-én a' Casauba és többi erősségen a' háromszinü zászló lobogott. Gr. Bourmont, három vitéz fiával, — a' negyedik elesvén a' csatában — Mahonba 's innen Angliába X. Károlyhoz ment. Utódja Clauzel tábornok volt, ki is 1830. sept. 4-én vette át e' gyarmat főparancsnokságát; ugyane' napon tért viszsza Duperré admiral is a' hajóhaddal Toulonba. A' franczia hadsereg

száma e' hadjáraton, halottak-, sebesültek-, betegek- és viszszatértekben, mindöszsze 15,000 emberrel kevesedett. Most Franeziaországban az uj gyarmat megtartása 's müvelése mellett nyilatkozott a' közvélemény. Clauzel tábornok kormányzatának kettős czélja volt: az algiri tartományokat részint engedelmességben tartani, részint teljesen meghódítani, azután pedig a' földmüvelést 's kereskedést is európai gyarmatosok fölvétele által előmozdítani. E' tekintetben egy mintagazdaság alapittatott 1000 hectar földre, melly a' földmüvelés helyes elveit vala terjesztendő; mert a' régi népség még a' trágyázáshoz sem értett. Az ország kereskedésére nézve egyedüli vásárhelyek voltak eddigelé: Algir, Orán, Bona és Bugia; de a' három utóbbit még el kelle foglalni a' franeziáknak. Bona (8000 lakossal) csakugyan el is foglaltatván, Clauzel tábornok Titteri déli tartomány ellen ment az Átláson keresztül, és a' bey seregét 1830. nov. 21-én megverte; más nap bevette Mediaht, és a' bey 23-án meghódolt, ki aztán Franeziaországba küldetett, hol a' kormánytól 12,000 fr. évpénzt huzott, lakásaul akármelly várost tetszése szerint választhatván, csak Párist nem. Az oráni bey is letétetett 's Alexandriába küldetett. E' közben fellobbant ujra az apró háboru, minek következtében Mediahból a' franeziák kitakarodtak és Oránt feladták. Ekkor Clauzel tábornok magában az országban egy nemrendes hadtestet alakított arabokból (zuávok). Ő Constantine és Orán tartományokat adófizető fejdelmekre akará bízni; mire két tunisi fejdelmet nevezett ki. De eljárását a' kormány önhatalmúnak látván, a' tunisi beyjel 1830. dec. 18-án kötött szerződését is érvénytelennek nyilatkoztatá, 's Berthezéne tábornokot küldé — mint mondaték — alkormányzóul 's fővezérül Algirba, hová ez 1831. febr. 20 án megérkezett. Azonban Clauzel még kormányzó maradt 's csak april hónapban ment el Párisba, állitólag a' kormánynak Algir gyarmatositása iránti határozatait megtudandó 's őszszel ismét visszatérendő. Ugyanez időtájban a' tunisi beynek egy követe érkezett Párisba, és az első szerződés (1830. aug. 8.), mellyet Bourmont tábornok és Duperré admiral kötöttek, hagyatott helyben. Később (jul. 30.) a' király Clauzel tábornokot marsallá emelé. Clauzel marsal aztán csakhamar illy czimü iratot ada ki igazolásaúl: „Observations du général Clauzel sur quelques actes de son commandement à Alger.“ Mig ez Párisban történt, Berthezéne tábornok folytatta az apró háborút Afrikában. A' beduinok ugyanis Algir környékét háborgaták. A' tábornok tehát elhatározá, a' kabylok törzsökeit megzabolázni, és máj. 7-én a' mitidjahi síkságra 's az Átlás felé kirándulást tőn. A' franczia katonaság közeledésekor a' lakosok elfutottak, 's néhány falu felgyujtatván, a' törzsfőnökök meghódoltak; a' tábornok pedig máj. 13-án visszatért Algirba — de az apró háboru nem szünt meg. A' marokkói császár ugyan kihuzván seregét Tlemezen algiri tartományból, valamivel kevesebb veszély fenyegeté az uj gyarmatot; de Mediah és Blida, 63 franczia halottal és 196 sebesülttel, elveszett, és az atlási arabok ellen intézett szerencsétlen hadjárat ismételve megmutatá, milly kevéssé értenek a' franeziák a' gyarmatalapításhoz. A' helyett, hogy minden főnöknek nyugdijt adtak 's gyermekeit kezesül tartották 's ekkép az egész törzsök hűségét biztositották volna, a' tábornokok katonai gőgből megvették az ellenséget abbeli biztokban, hogy megverik. Ehhez járult még, hogy a' lakosok vallási gyü-

lölsége néhány mecset lerontása által, péld. Oránban, fölgerjesztetett. Az arabok azóta (jul. 17.) több megtámadást intéztek a' mintamajorra (1 órajárás Algirtól); egyszersmind Bona, mellynek tunisi őrsége volt, a' kabyloktól bezáraték, mellynek védelmezését sept. 21-én Huder parancsnok átvette ugyan és a' kabylok viszszavonultak, de már octoberben a' vár — árulás és az ellenség megrohanása által — bevétetvén, az őrsereg kénytelen lőn veszteséggel Algirba hajózni. A' földmüvelés pangása 's a' közlekedés megakadása miatt a' gyarmatot a' helyett, hogy déli Francziaország gabnatáraul szolgálna, Francziaországból kellett élelmezni. Igy Algir, mellynek népessége 1831. novemberben 22,000 lakosra sülyedt (köztük 5000 zsidó), még 1831. octoberben az állodalomnak havonként egy millió frankjába került. Végre a' kormány elhatározá, a' gyarmat igazgatását ujra rendezni, és a' polgári igazgatást a' katonaitól elválasztani. Berthezéne tábornok viszszahivatván, helyébe az 1831. dec. 1-én költ kir. rendelet által hadiparancsnokul a' rovigoi herczeg (Savary), polgári kormányzóul pedig báró Pichon státustanácsos neveztetett ki, mert ezuttal a' katonai 's polgári hatalmak elválasztattak. Mindkettő mellé egy igazgatótanács rendeltetett. Trezel tábornok az afrikai hadsereg vezérkarának főnökévé lőn, és Trobriant tábornok az oráni parancsnokságot vette át (1832. jun.) Boyer tábornok helyett. 'S 1832. évvel kezdődött Algir legujabb történetében egy uj szakasz.

Savary tábornok, rovigói hg., Berthezéne követője, december 25-kén 1831-ben érkezett meg Algirba. Ettől kezdve minden a' pénz- 's igazságügyet közelebbről illető dolgok a' polgári kormányzóra bizattak. Báró Pichon egy hóval később érkezett Algirba, mint a' rovigói herczeg. Az uj főparancsnok azonban egészen katona volt, 's ismét behozá Algirba a' katonai szokásokat 's a' császárság administrativ eszméit. Különös figyelmét foglaló hadtest rendezésére fordità. Némelly jeles rendeletei mellett azon hibás fogás emlitendő meg leginkább, mellyet a' foglaló hadtest összeállitásában követett el. Miután ugyanis majdnem minden ezred, melly az 1830-diki hadjáratban részt vett, ismét Frankhonba tért viszsza, a' hadügyministerium igyekezett a' juliusi forradalomban felmerült nyugtalan, vagy más országokból beszivárgott elemeket Algirba eltávolitani. Ezen eszmének köszöni a' többi között a' 67-dik gyalogezred eredetét, mellynek nagyobb része azon nyughatatlan fökből állott, kiket „párisi önkénytesek" neve alatt csapatonként küldtek Algirba, 's kiknél a' személyes bátorság nem hiányzott ugyan, de erkölcsi féktelenségük miatt csakhamar rosz hirbe jöttek. Az idegen legio Afrikábai áttételének hasonló következménye lett. A' hadi fők anynyira megbomlott, hogy külön ezredet kelle felállitani azok számára, kik büntetésük kiállása után ismét katonai szolgálatra bocsáttattak. Még 1832-ben ezen ezred két zászlóalja teljes számu lett, 's mivel ezen rendszer Frankhonra is kiterjesztetett, nem sokára a' hadsereg salakja Algirban gyült öszsze. Végre ezen csapatok fegyetlensége olly veszedelmes jellemet vett magára, hogy már nem is merték őket a' városokban befogadni, hanem csak azokon kivül épitett fabódékban táboroztak, a' rovigoi herczeg a' nélkül sem tartván jónak, hogy a' katona hoszszabb ideig mulasson a' városokban. Mivel pedig a' katonatartás mindeddig hanyagul kezeltetett 's a' hadügyministerium

részéről kellő rendszabályok nem történtek, a' rovigoi herczeg 5400 mázsa gyapju- adót (mázsáját 80 frankra számitva) vetett Algirra. Minek azonban nem volt kivánt sükere, a' benszülöttek között elégületlenség származott, sőt panaszok is támadtak e' miatt Párisban, mellyek ezuttal nem maradtak süker nélkül. A' hadügyminister e' bajon segitendő, a' katonák ellátására több figyelmet forditott, 's a' rovigoi herczeg által az adó iránti parancsot viszszavonatta. Ez elejénte vonakodott ugyan, de végre mégis engednie kellett, 's a' már beszedett pénzeket viszszaadatta. A' dolog illy kimenetére Pichon polgári kormányzónak nem csekély befolyása volt, ki épen akkor érkezett Algirba, midőn az adó beszedése történt. — Pichon Algirbani rövid mulatása alatt sok kormányzási ügyességet 's dicsérendő munkásságot fejtett ki. Az igazság kiszolgáltatása hiányait czélszerű intézkedései által a' menynyire lehetett kipótolta, Bonában polgári kormányszéket állitott az algiri mintájára, a' három főkikötőben egészségi rendőrségről gondoskodott, 's a' „Moniteur algerien" czimü hivatalos hirlapot alapitotta. De a' két kormányzó közötti szakadás azon arányban növekedett, mellyben Pichonnak Afrika belügyeibeni járatossága; 's a' szakadás anynyira ment, hogy a' ministerium 1831-diki dec. 1-jén költ határozatát, mellyben a' polgári hatalmat, mint a' katonaitól függetlent, önállónak nyilvánitotta, kénytelen lőn viszszavonni. Pichon azonnal elhagyá Algirt, 's helyét Genty de Bussy foglalá el. Ennek kormánya alatt nevezetes Kuba és Dely-Ibrahim két gyarmatfalu eredete, hova 500 német kivándorló telepedett le. Egyébiránt Genty de Bussy kormányzása, ki annak lényegét inkább bureaucraticus alakokban kereste, sokkal gazdagabb volt halvaszületett rendeletek-, mint tettekben, mellyek a' közéletre jótékonyan 's maradandólag hatottak volna. Tett ugyan valamit a' büntető törvény kezelése rendezésére nézve, a' rovigói herczeggel Algir-, Bona- és Oránban nemzetőrséget alakitott, több rendőri törvényeket bocsátott ki. Ezen időben még legnagyobb elismerésre talált egy nagy kórház (L'hopital du Dei) alapitása a' Dei' mezei lakában. — A' francziák által megszállott helyeken kivül élő arabokkal jó egyetértésben igyekezett maradni a' rovigoi herczeg. A' mit azonban egy oldalról jóvá tett, a' másikról, főleg a' császárság szellemében kiadott szigorú rendeletei 's ittott kegyetlen eljárása által, elrontotta. Itt csak azon vérfördőt emlitjük meg, mellyet aprilban Uffia törzsöke közt végrehajtatott egy rájok fogott gyilkolás miatt, minek legközelebbi következése lőn, hogy egyes arab lovagcsapatok többször támadák meg a' franczia táborvonalokat. Apróbb csatázások közt mult el az egész nyár, végre septemberben átalános fölkelés ütött ki. Midőn septemberhó második felében Ben- Zamun harczias főnök vezérlete alatt mindinkább szaporodott a' fölkelők serege 's a' hó végével minden ellenállás nélkül a' francziák részéről Koleahig nyomult előre. Mahiddin arab aga, ki a' rovigói hgnek már régen titkos ellene volt, félig önkényt, félig kényszeritve a' fölkeltek részére állott, 's őket Sugaliba követte. — Ez időtől fogva az ellenségeskedések komolyabb jellemet öltöttek 's a' rovigoi herczeg határozott lépéseket tett. October 2-kán két csapatot küldött Fodoat és Brossard tábornokok alatt Sugali és Koleah ellen; Sugalinál véres csatára került a' dolog, mellyben elejénte az arabok részére hajlott a' győzelem, de mégis az araboknak kellett a' csatatért

odahagyni, 's szétszakadozott csapatokban tértek hazájokba. Brossard tábornok szinte minden ellenállás nélkül bement Koleahba, 's minthogy Mahiddin Aga innen már előre eltávozott, annak rokonai vitettek el fogságba Algirba. — Ezen győzelem után alkalma lett volna a' rovigoi hgnek engedékenysége által a' benszülöttek hajlandóságát megnyerni, de ezt kemény katonai jelleme nem engedte. Igy Belida és Koleah lakosaira, minthogy állitólag a' pártütésben részt vettek, 1,000,000 frank adót vetett büntetésül, mellyet midőn a' szegény sorsu lakosok, csekély részét kivéve, meg nem fizethetnének, rabló csapatokat küldött ellenök, mellyek miután a' majdnem üresen álló várost kizsákmányolták 's elpusztitották, a' lakosokat, kik ingó vagyonaikkal az Atlas torkolataiba vették magokat, felkeresték, váratlanul megtámadván, mindenüktől megfoszták 's a' legkegyetlenebb módon végezték ki. Másik kegyetlensége az volt, hogy két ellenséges arab főnököt, irásban foglalt igérete daczára, legyilkoltatott. Illy bánásmód által a' többi arab törzsökök is, kik eddig csendesen viselék magokat, fölkelésre ingereltettek 's igy a' francziák minden oldalról megtámadtattak. Az 1832-ben tett hadjárások a' dolgon semmit sem segitettek 's csak Constantinében sikerült Monk d'Uzer tábornoknak biztos állást vehetni. Legroszabbul állott az ügy Orán tartományban, a' hol a' marokkói szultán segélyével *Abd-el Kader* (l. e' czim alatt) már olly hatalomra kapott, hogy a' francziákat nemesak folytonos nyugtalanságban tartotta, hanem magát Orán városát is több ezer arabbal, 1832-iki május hó 3-dik és 4-dikén — jól lehet sikeretlenül — megtámadni merészelte. Ezalatt a' herczeget folytonos beteg állapota 1833-diki martius hóban Frankhonba viszszatérni kényszerité. *Avizard* tábornok ideiglenes kormány vezetője 's a' rovigoi herczeg halála után *Voirol* tábornok neveztetett ki főparancsnokká, ki is minden figyelmét inkább a' gyarmat anyagi érdekei emelésére, mint Frankhon hatalma terjesztésére forditotta. Némelly rabló arab törzsök rendreutasitásán kivül semmi nevezetes nem történt, 's a' főváros körül is meglehetős csend uralkodott, több törzsök vetvén magát a' franczia hatalom alá. Annál dühösebb háboru ütött ki a' tartomány nyugoti részében, a' hol Abd-el-Kader minden Maskara és a' tenger közt levő arab törzsököt magának megnyert vagy meghóditott. Az 1833-iki csatázások mind süker nélkül maradván, kényszerülve látá magát az Oranban parancsnokoló Desmichels tábornok az emirrel alkudozásra lépni. Az egyezés meg is történt, melly szerint Abd-el Kader magát békére 's a' foglyok kiadására kötelezte, fentartván magának a' buzávali szabad kereskedést, 's a' hadi kellékek- 's fegyvereknek a' franczia kikötőkbeni szabad vásárlását. A' franczia tábornok elhallgatá kormánya előtt ezen utolsó föltételeket, csak később lettek ismeretessekké, mi miatt a tábornok viszszahivatott. — 1834-dik év vége felé a' kormányzási eljárat uj módositást kapott. A' hadsereg feletti főparancsnokság 's a' „*franczia birtokok éjszaki Afrikában*" névvel nevezett tartomány legfőbb kormányzása a' hadügyminister által kinevezendő főkormányzóra bizatott 's *Drouet d'Erlon* gróf hivatott meg ezen állomásra. Alatta állott a' sereg parancsnoka, tengeri parancsnok, egy katonai, egy polgári 's egy pénzügyigazgató. Az uj kormányzó september hó 28-dikán érkezett meg Algirba, 's a' gyarmat állapotát, kivevén a' még meg nem hóditott Constantine és Orán tartományt, egészben elégge

kielégitőnek találta. Trezel tábornok azonban, ki Oranban parancsnokolt, a' Makta mellett megveretvén, azonnal viszszahivatott. Drouet d'Erlon főparancsnokot, kinek gyengesége okozta főleg Abd-el Kader hatalma növekedését, nem sokára hasonló sors érte, 's most ujra *Clauzel* tábornok küldetett Algirba. Ő, a' francziákon Abd-el Kader folytonos paczkázásai által elkövetett gyalázatot lemosandó, 11,000 emberrel Maskara felé indult, azt elfoglalá 's nagyobb részt felégeté, nem tartván azonban tanácsosnak ott tovább tartózkodni, viszszavonult, mialatt Abd-el Kader ismét uj erőre kapván, a' háborut olly szerencsével folytatta, hogy Clauzel tanácsosnak látta az emirrel békességre lépni, melly május hó 30-dikán 1837-ben az emir és Bugeaud tábornok közt meg is köttetett. Egy másik hadjárat Clauzel vezérlete alatt szinte szerencsétlenül ütött ki; a' legroszabb évszakban ugyanis nem több mint 7000 emberrel Constantinét megszállotta, nehéz ütegek hiánya miatt azonban semmit sem végezhetvén, folytonos esőzésben serege roppant veszteségével viszszavonulni kényszerittetett, miért is Párisba viszszahivatott. — Clauzel helyére *Damrémont* altábornok neveztetvén ki, mig egy részről Bugeaud tábornok Oranban békét kötött Abd-el Kaderrel 's a' Constantine elleni működés e' részről fedezve volt, az uj főparancsnok legelső gondjának tartotta Constantine elfoglalását, hová 2,000 emberből álló hadsereggel elindulván, october 6-kán 1837. megérkezett. 13-kán a' magát vitézül védő város bevétetett. *Damrémont* még 12-kén elesvén, *Valée* tábornok vette át a' főparancsnokságot. *Valée* tábornok Constantine bevételénél szerzett érdemeiért december 1-jén 1837. főkormányzóvá neveztetvén, legelőször is Abd-el Kader terjedő hatalmának igyekezett ellenszegülni. De reményében csalatkozott, mert egészen 1840-ig viselt hadjárataiban változva bár, de fő eredményben mindenütt Abd-el Kader részére hajlott a' hadi szerencse. Sok véres ütközeteket vittak ugyan a' francziák, 's elég babért arattak a' csatatéren, de süker nélkül. E' mellett *Valée*, népét legkevésbbé sem kiméivén, ennek nagyobb része mindig a' kórházakban sinlődött. Végre maga is belátá Valée, rendszere nagy hibáit 's meg akará azt változtatni; de azalatt a' kormány *Bugeaud* altábornokot nevezte ki helyére, a' ki febr. 22-kén 1841-ben Algirba megérkezett. Az általa követett uj rendszer, mellyben őt az algiri forró nap alatt érett tehetségek, Cavaignac, Changarnier, Lamoriciére, később egyenkint hires nevek. gyámolitották, abban állott, hogy egy részről az arab törzsöket zsákmányozó csapatok által szüntelen nyugtalanitsa, más részről nagyobb hadjáratok által Abd-el Kader szabályzott erejét megtörje, 's megszállások és támaszpontjai szétrombolása által minden segédforrásait elzárja. A' Valée tábornok idejében már 65,000-re menő hadsereg alatta 80,000-re szaporittatott. Ezzel működött három támaszpontról, Algir-, Mostaganem- és Oranból Abd-el Kader hadserege központjára. Első két hadjárata Medeah és Miliana élelmezési ügye rendezésére 's a' körül lakó törzsökök elámitására volt szánva. Ezután május 18-kán 11,000 emberrel Mostaganemből Tedekempt, Abd-el Kader megerősitett székhelye felé indult, 's több apró csatározás után május 25-kén ezen várost elérte, melly, miután a' lakosok belőle vagyonaikkal kivonultak, felgyujtatott 's leromboltatott. Innen Maskara, Abd-el Kader bölcsője, felé indult, melly majus 30-dikán bevé-

tetett. Ennek az lett következése, hogy több törzsök ingataggá lett, 's a' medscherek alá is vetették magokat a' tábornoknak. Abd-el Kader igyekezett ugyan a' tábornokot fortély által kitüzött czéljától eltávolitni; de hasztalan. A' nyár legforróbb része is az arabok elleni apróbb csatározásokban tölt el, valamint azon törzsökök fellázitása- 's megvesztegetésében mellyek Abd-el Kader által leginkább nyomattak. De még eldöntőbbnek kellett lenni az őszi hadjáratnak. October 5-kén Bugeaud Maskara felé indult, hogy azt élelemmel ellássa, onnan 17-kén Saida, Abd-el Kader utólsó még be nem vett erőssége felé vonult. A' helyet üresen találta, 's a' régi római gyarmat romjain keresztyén szökevények által épült falak leromboltattak. Ezen város elpusztitása igen lesujtólag hatott a' körül levő törzsökökre, mellyeknek fő erőssége volt. Mindnyájan csendesen viselék magokat a' francziák iránt, sőt többen hozzájok is csatlakoztak. Bugeaud e' mellett azon kettős politikát követte: egyszer igéretek 's megvesztegetések által a' törzsökök hajlamát megnyerni, azután pedig az alá vetett törzsököket Abd-el Kader boszuja ellen tehetsége szerint oltalmazni. Nem csak a' nyár hanem a' tél is az elkezdett munka bevégezésére fordittatott. Már januárban 1842. a' még egyedül ellenálló táj felé, a' marokkói határok mellett hadjárás intéztetett, 's januárhó 30-kán Tlemezen városa, Tafrua vára, Abd-el Kader fegyverrakhelye bevétetett, 's az utóbbi le is romboltatott.. Ezáltal Abd-el Kader ereje egészen megtörve lenni látszott, mivel rendes csapatai anynyi ütközetek után igen kevés számra apadtak le, 's kényszeritve látá magát a' marokkói birtokba vonulni. A' legtöbb eddig neki hódoló törzsökök most forma szerint Bugeaudnak vetették alá, vagy legalább csendesen viselék magokat. Megjelent ugyan Abd-el Kader ismét martius 15-kén Marokkóban és Beni-Snussen törzsökéből gyüjtött hadsereggel Tlemezennél, az ott parancsnokoló Bedeau tábornokot megtámadta, hanem viszszaveretvén, haszontalan ide 's tova vonulásai után a' marokkói birtokba viszszatért. Ezenkivül Bugeaud aprilben az ellenszegülő törzsökök ellen indult, 's azokat alávetésre kényszeritette. Sőt Abd-el Kader fivérei is békesség- és kegyelemért könyörögtek. Ugy látszott, hogy a' tartomány meghóditása már be van végezve 's Abd-el Kader megsemmisitve. De a' ravasz emir sólyomgyorsasággal jelent meg 1842. nyarán a' tartomány déli részében. Sokan az elszakadt törzsökök közül ismét hozzá tértek, 's számos segédforrás birtokában levén, képes volt magának ismét uj erőt alakitani. Lamoriciére, d'Arbousille és Changarnier tábornokok, kiket hirtelen meglepett, augustus végével 's september folytában Tedekempt 's Maskara mellett megverettek. Jól megfontolt hadműködési tervre volt szükség Abd-el Kader viszszanyomására 's az elpártolt törzsökök ujonti meghóditására. Mert mindnyájan, de különösen a' kabylok fellázadtak egész Constantineig, 's 5000 kabyl már Setiffet is megtámadta. Csak igen nagy erőtetés által sikerült Abd-el Kadert olly vidéken, hol még egy franczia sem járt, szük térre szoritni, mert egészen kiüzni nem sikerült. E' végre a' főkormányzó maga vezérlé a' sereget a' birtok keleti részeibe, az ellenszegülő kabylokat hódolásra kényszeriteni. És igy az egész őszi hadjáratnak egyéb eredménye nem lőn, mint hogy körülbelől anynyi nyeretett vissza, a' menynyinek a' kormány már a' tavaszi hadjárat után birtokában volt. 'S ezen eredmény

számtalan ember életébe került, mivel a' folytonos száguldozások miatt, mellyek forró nyárban sem szüntek meg, a' 80,000-ből álló egyetemes afrikai hadseregből 24,000 ember feküdt betegen a' kórházakban. Köv. években is megújítá Abd-el-Kader hasonló merényleteit, változó sikerrel. — Mindezen változó harczi szerencse mellett azonban a' gyarmat állapota jobbra változott. Az utazási biztosság 's a' benszülöttekkeli közlekedés növekedett; igen ritkán lehete hallani megtámadásokról; a' kereskedés virágzóbb lett; a' státus jövedelmei a' vámokból 1831—41-ig egy millióról kilencz millióra szaporodtak. A' gyarmatositás, a' mint ezt Hin-Fuka katonai gyarmat 's mások alapitása bizonyitja, nagyobb szorgalommal 's jobb sikerrel üzeték. Az európai lakosság száma 1841-ben már majdnem 36,000-re szaporodott. A' tengerparti városok is virágzásnak indultak. — A' legujabb eseményeket 's Abd-el Kader szomoru végét lásd: *Abd-el-Kader.*— Nevezetes munkák Algirról: Pelissier: Annales algeriennes (2. kötet, Páris, 1836) Desjobert: La question d'Alger (Páris, 1837).

M. B.

Alibeaud (Lajos) egyik azon vakmerők közől, kik Lajos Fülöp franczia királyt meggyilkolni szándékolták, született Nimesben 1810-ben. Itt és Narbonneban némi oktatásban részesült 's mint másoló, üres óráiban történeti olvasmánynyal foglalkozott. 18 éves korában mint önkéntes beállt a' 15-dik sorezredbe, tizedessé, később hadszámolóvá lett. A' juliusi forradalom idején a' néphez ment át, 's julius 29-dikén egy torlasznál igen megsebesittetett. Történetesen támadt verekedési botrány miatt 1834-ben a' katonaságból kilépett, Perpignan- és Barcellonában élt, 's azon szándékkal tért viszsza Párisba, hogy a' királyt meggyilkolandja. Párisban nagy megfontolással fogott előkészületeihez, 's a' legnagyobb hidegvérüséggel közeledett a' merényhez. Jun. hó 25-én 1836-ban volt, midőn a' tuilleriák kapuján kikocsizó 's a' tisztelkedő nemzetőrségnek magát meghajtó királyra a' gyilkos golyót elsütötte, melly a' király feje mellett ment el. Rövid kihallgatás után, mint királygyilkos, halálra itéltetvén, jul. 11-én kivégeztetett. Ifjuságából merész elszántságra mutató tényeiről beszélnek, több törvényszéki bizonyitvány azonban jó szivét 's társalkodási szelidségét emelé ki. — *B.*

Alkotmányok. Alkotmány — szélesb értelemben — jelenti a' statuskormányzásnak törvény, vagy tettleges erőszak, vagy szokás által, vagy bármelly események következtében megállapodott alakját; szorosb értelemben pedig, mint itt is véve van, a' statuskormánynak sajátszerü, másoktól lényeges vonásokban különböző, 's bár többféle alakulásra képes, de mégis hasonló lényegü módját. Ezen szorosb értelemben az alkotmány tudományilag 's gyakorlatilag az újkor szülöttje. Az újabb alkotmányos rendszernek fő elve nem a' politika, hanem a' jog, nevezetesen a' népjog, 's ennek valósitására egy a' népet vagy azt híven és életerősen képviselő testületet a' kormány ellenében megillető, és az igaz közakarat uralmát biztosító helyzet. — Az alkotmányos szellemnek többé kevesbé tökéletes törekvéseit 's eredményeit látjuk ugyan már a' régi világban is, látjuk a' germán népfajoknál 's főleg a' hasonlítólag boldog Angliában, hol egy a' jogot 's szabadságot biztosító polgári állapotnak magvai már Alfréd király erénye 's bölcsesége, 's később a' János királytól kicsikart

1215-iki magna charta által megszülettek, az 1679-iki „Habeas corpus acta“ által megerősödtek, később pedig, sok küzdelem után, a' mostani alkotmányos fogalmakat megközelítő rendszerré fejlődtek. Helvetiában és Németalföldön szinte sikeres lépések történtek a' szabadság felé, 's más országokban is a' lelkismeret szabadsága után törekvés alapot rakott némi polgári szabadságnak, sőt itt-ott túlságos tanokra is vezetett. Mindez azonban nem bizonyít a' valódi alkotmányos rendszer ujdonsága ellen. Mert a' szabadon választott képviselők általi nemzeti képviselet eszméje nem létezett még, 's a' kormányzók és kormányzottak közti józan jogviszony csak kevéssé értetett. Az angol rendszer is, melly az éjszakamerikai és első franczia forradalom előtt bámuló tisztelet, ohajtás és irigylés tárgya volt, csak a parlamentreform által nyert az ujabb statustudományt megközelitő alakot. A' régi népek, úgy a' középkori respublikák democratiai szabadsága inkább csak egyes városokra terjedt 's városi és nem statusalkotmány volt, aristocratiai túlsúlylyal. A' helv szövettség köztársaságai 's németalföldi respublica korán elkorcsúltak részint az előkelő nemzetségek aristocratai bitorlásai, részint a' városi községeknek az alájok vetett kerületek felett gyakorlott erőszakos uralkodása által. Az itt-ott mutatkozó szabadsági törekvések, kivevén némelly szilaj pórlázadásokat, többnyire csak a' fejedelmek, 's nem az aristocratiák ellen voltak intézve, mert leginkább az aristocratáktól indúltak ki, 's azért nem is vezethettek az észszerü jogot kielégitő eredményre. A' régibb kor irói 's tanárai végre, kik a' szabadság érdekében felszólaltak, részint pártbuzgalom által a' böles mérséklet határain túl ragadtattak, mint Languet, Buchanan 'sat. részint korukat nagyon megelőzték 's ezért jelentékeny, vagy legalább állandó gyakorlati befolyás nélkül maradtak, mint az erényes Algernon Sidney 's a mély Locke. Ezt mondhatni a' politika és statusjognak a' franczia forradalmat megelőzött csaknem minden müvelőjéről, bár azon örökké élő érdemük megvan, hogy dicső magot szórtak el 's a' népeket előkészitették a' kitisztult alkotmányosság elfogadására, 's ezért Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Schlötzer, Filangieri, Smith Adám 's a' t. neve előtt kalapot emel a' tisztelő maradék. Az elvetett mag kikelt 's megtermé gazdag gyümölcsét az amerikai és franczia forradalomban, melly utóbbi, ha eredeti szellemétől el nem tér, európaivá lehetett volna, igy azonban túlságai által a' jókat is elidegenitvén, a' roszaknak pedig absolutisticus és aristocraticus ellenhatásra ürügyet szolgáltatván, csak azon nagy eredményt szülte, hogy a' népekben élénk vágyat keltett valódi jogállapot létesítésére. A' franczia forradalom tiszta alapelveinek alkalmazásából születtek az ujabb alkotmányok többé kevésbbé tökéletes alakban, 's a' halhatatlan 1789-iki costituante nézeteit 's irányait követve fejtette ki, a' revolutió kezdetét megdicsőitő lánglelkek, Franklin, Paine, Sieyes, Mirabeautól kezdve, mai napiglan sok jeles publicista az alkotmányos rendszert, mint az ma értetik.

Az alkotmányos rendszer, mikint az az amerikai 's az Európára közvetlenül ható franczia forradalom óta kifejlett, elméletben egészen, de gyakorlatban is legalább közelitőleg, egyazon a' fenforgó tettleges vagy történeti viszonyokra alkalmazott tiszta észszerü statusjoggal. Fő elvei: 1) a' statushatalom nem egyéb, mint társasági hatalom, azaz: a' polgári

társaság tagjainak a' társasági szerződés által meghatározott körben ható közakarata; tehát nem úri, nem tulajdonjogból eredő, nem menynyei, nem patriarchai hatalom. 2) E' hatalom a' társasági tagok szavazata, 's hol ez a' státus kiterjedése miatt személyesen 's közvetlenül nem gyakorolható, azoknak szabadon választott képviselői által nyilvánúl. 3) Kell, hogy e' képviselet és a' kormány közt a' hatalmak olly felosztása, vagyis a' munkáló és ellenálló erőknek olly aránya létezzék, hogy azáltal a' *valódi* közakarat uralma biztosítva legyen. 4) Ennek legjobb módja, ha a' törvényhozó hatalom az adómegadási joggal együtt a' nemzeti képviselet, a' végrehajtó 's közigazgatási hatalom pedig a' nemzetnek felelős kormány kezében van. 5) A' törvényhozó és közigazgatási hatalmon kivűl kell lenni a' kétséges jognak fenforgó esetekbeni elitélésére független bírói hatalomnak. 6) A' kormányrendeletek 's népképviseleti már akár országgyülési akár helyhatósági 's bírói tárgyalások nyilvánossága és a' sajtószabadság, lényeges czikkei minden alkotmánynak. 7) A' polgári társaság 's abban élő valódi közakarat fogalma magával hordja a' társasági tagok törvényelőtti egyenlőségének, azaz : a' status javaiban 's terheiben való részvétegyenlőség jogának fogalmát, tehát a' személyes szabadság 's jogszerü birtok és kereset egyenlő biztosítását 's egyenlő hivatalképességet a' kellő műveltséggel birók számára. 8) Az alkotmányos polgár lényeges jogaihoz tartozik a' vallásszabadság, míg az erkölcsiség és rend vagy közbiztosság elleni tényekre nem csapong, 's a' kivándorlás szabadsága. 9) A' statusvagyon csak közczélokra fordítható 's a' népképviselet ellenőrködő felügyelése alatt áll ; a' fejedelem 's udvara illő ellátásáról a' státusvagyonból utalványozott civillista által történik gondoskodás. 10) Az alkotmányos fejedelem személye nem áll felelősség alatt, ellenben ministerei felelősek neki és a' népképviseletnek ; a' népképviselet tagjai pedig, minthogy e' minőségben csak véleményeket nyilvánítnak, nem pedig tettleges hatalmat gyakorolnak, szavazás által határozatok hozásához járulnak, nem pedig azoknak kényszerítő végrehajtására hivatvák, hivatásuk ezen körében nem-felelősek, valamint nem felelős a' nép, mellynek nevében fellépnek. — Ezen tételekben áll körülbelől az alkotmányosság mostani fogalma ; ezek ellentéte képezi az absolutismust.

A' népek keblében évről évre ellenállhatlanabbúl fejlett ki az alkotmányos élet vágya. Főleg Franciaország szelleme volt, melly az ó világon keresztül lobogott, 's a' Rajnát túllépve, Németországot átjárta és felvillanyozta. — Ha Napoleon vaskeze képes volt is a' valódi alkotmányos szabadságot szuronyai alatt lenyomva tartani, a' hamu alatt meg nem szűnt élni annak izzó tüze, 's a' franczia kényúr ellen felkelő német nép, mellynek a' fejedelmek, koronáik megtartásaért némi engedményeket adni kénytelenek voltak, az 1815. junius 8-iki németszövetségi actában képviseleti alkotmányok biztositékát nyeré, millyennel némelly országok p. o. Szászország, ha nem forma szerint is, de legalább egyes törvények hasonértelmü halmazában, már előbb is bírtak. Míg Európa delén, Spanyolországban, Portugálban, Nápolyban, Piemontban alkotmány alkotmány után született 's bukott, Németországban is elkezdődött az alkotmányozás új időszaka. A' constitutionalismus urasága, mint Ahasvér, sohasem pihen ; szárnyai nem nyugodva repülik át a' világot ; épít és organizál jól, roszúl, romba

dönti, mit épített, és a' romokból új szebb épületet alkot. — A' kisebb nagyobb német álladalmak, Bajororszag, Würtemberg 's Badentől kezdve Lichtenstein- és Hildburghausenig megkapták papíralkotmányaikat, 's kevés német status volt, melly az alkotmányosság némi árnyékával nem bírt volna, midőn a' juliusi forradalom 1830-ban előtört. Ekkor a' constitutionalismus új szakába lépett. Az 1830-iki tökéletlen és következményeiben nagyon is szomorú franczia chartát már 1831-iki febr. 28-ikán tökélyesb kiadásban követé a' hasonló politikai műveltségü 's izgékonyságú szomszéd Belgium alkotmánya. Hatott a' franczia példa a' kevesbé mozgékony Németországban is. A' nép előkereste a' német szövetségi acta 13-ik szakaszát, 's nem csak papíron akarta azt látni. A' legatyaiabban kormányzott statusokban is nyugtalanság ütött ki. Ezen mozgalmak gyümölcsei Altenburg herczegség 1831. april 29-iki, Szászország ugyanazon év sept. 4-ki, Hessen választó fejdelemség ugyanazon év január 5-iki, Braunschweig 1832. oct. 12-ki, Hohenzollern-Sigmaringen 1833-ki, Lippe-Detmold herczegség 1836. jul. 26-iki, Hannover 1840 aug. 6-iki, Schwarzburg-Sondershausen 1841. sept. 24-iki alkotmánya. — Az alkotmányosság legújabb hatalmas haladása, melly az austriai birodalmat is magával ragadá, ismét Párisból indúlt meg az 1848. februári forradalommal, melly ott a' Bourbonok uralkodását teljesen megtörvén, Franciaországot respublicává változtatá. Az igazsággá sohasem lett 1830-iki chartát a' franczia respublicának 1848-ik novemberén elkészült alkotmánya váltá fel. Austria, Poroszország, az egyházi status, alkotmányokat nyertek ; a' kissebb német statusok közől pedig Anhalt-Dessau, Reuss-Greitz és többen. — Ezek az 1830. óta keletkezett akotmányok. Most azonban, hogy az európai alkotmányoknak teljes jegyzékét 's némi jellemzését adjuk, sorban el fogjuk számlálni azokat, tekintettel azon különbözési pontokra, melylyek korunkban a' közfigyelmet leginkább foglalkodtatják. —

Az alkotmányok vagy *octroyáltak*, mellyek egyoldalulag a' fejedelmektől adattak, 's igy a' fejedelmek elégséges garantiát nélkülöző ajándékai, vagy szerződés útján keletkezett, *pactált*, alkotmányok, mellyek a' fejedelmek 's népek közti egyezésből jöttek létre. Ezeken kivül a' népek által önmagoknak adott alkotmányok. Az octroyáltak következők : 1) a' nassaui, 1814. sept. 1-jéről. 2) A' hollandi, melly azért soroztatik ide, mivel a' király az 1815-iki aug. 24-iki „Grondwet vor het Koningryk der Nederlanden“ noha 796 szó 527 ellenében viszszaveté, alaptörvénynyé emelte. 3) A' schwarzenburg-rudolfstadti 1816. jan 18. és 1821. april 8-áról. 4) A' schaumburg-lippei 1816. január 15-éről. 5) Dániában az „Arve Enepold Acte 1651. január 10-ről (örökös egyuraságí törvény), a' „Köngelav“ (királytörvény) 1663. dec. 14-éről, az 1831. máj. 28-iki decretum, 's az 1834. máj. 15-iki választótörvény. 6) A' két Mecklenburgban az 1523-iki, 1755-iki 's 1817. dec. 23-iki acták ; a' képviselők 1849-iki aug 3-ikán tartott ülésében a' mecklenburg-schwerini alap- és választótörvény fogadtatott el. 7) A' bajororszagi 1818. máj. 26-áról. 8) A' badeni 1818. april 22-éről ; 9) A' lichtensteini 1818. nov. 9-éről. 10) Portugallban a' „charta de lei“ 1826. april 19-éről, elismerve 1842. febr. 11-kén. 11) A' hannoveri 1840. aug. 6-áról. 12) A' porosz 1848. dec. 5-éről. 13) A' lippe-detmoldi 1836. jul. 6-áról. 13) Az austriai 1849. márt. 4-éről. — Alkotmá-

nyoknak nem nevezhetők ugyan, de némi affélére emlékeztetnek a' nápolyi király 1821. máj. 16-iki rendelete, melly két statustanácsot (Consulta di stato) állít fel, egyiket 30 taggal Nápoly, másikat 18 taggal Sicilia részére; 's Törökországban „a' gülhanei hatti scheriff" 1839. nov. 3-káról, 's 1846. martiusi ferman, mellyek tanácskozó gyüléseket engedményeznek. — A' némellyek által szinte octroyáltaknak, de nem helyesen, nevezett, magok a' népektől eredt, vagy respublikák által hozott alkotmányok pedig: a' norvégiai 1814. máj. 31-kéről; a' spanyolországi kortesalkotmány 1812. máj. 19-éről; a' belga, mellyet a' nép nevében a' nemzeti gyülés adott 1831. febr. 25-ikén; a' franczia köztársaság alkotmánya 1848. nov. 4-éről; a' schweiczi cantonok, 's Hamburg, Bréma, Lübeck, Frankfurt szabad városok alkotmányai.

Egyesség útján létre jött alkotmányok pedig, nem is említvén a' történetileg kifejlett régi angolt és magyart: 1) a' svéd 1809. junius 7-éről. 2) A' waldecki 1816. april 19-éről. 3) A' weimari 1816. máj. 5-éről. 4) A' würtembergi 1819. sept. 25-éről. 5) A' hessen-darmstadti 1820. dec. 17-éről. 6) A' szász-kóburg-góthai 1821. aug. 5-éről, melly az ernesti linea 1826. nov. 15-iki osztályszerződése után 1829-ben módosíttatott, 7) A' szász-meiningen-hildburghauseni 1829. aug. 23-áról. 8) A' kurhesseni 1831. febr. 16-ról. 9) A' szász-altenburgi 1831. april. 29-éről. 10) szászországi 1831. sept. 4-éről, módosítva 1848 iki nov. 15-kén. 11) braunschweigi, 1832. oct. 12-éről. 12) hohenzollen-sigmaringeni 1833-ról, és hechingeni 1796-ról 's 1835-ről. 13) reuss-greitzi 1845-ről.

Fontos különbséget jelel az alkotmányok közt az egy vagy két kamrarendszer. — Egy kamra van azon kis statusokban, hol rendkivül nevetséges lenne a' 10—12 követet kétfelé osztani, mint p. o. Reuss-Greitzban, vagy Hohenzollenben, továbbá a' respublikákban, u. m. Franczia országban és Schweitzban, hol egy a' nép és annak hatalma; — ellenben két kamrarendszer létezik Angliában, Norvégiában, Svétziában, Hollandban, Bajorországban, Bádenben, Nassauban, Würtembergben, Hessenben, Hannoverben, Szászországban, Portugalliában, Spanyolországban, Belgiumban, Poroszországban és az austriai alkotmány szerint Austriában; létezett különösen magyar hazánkban is.

Némelly országgyülések képviseletiek, hol t. i. a' választmányi joggal bíró nép összesége lélekszám szerinti választókerületekre osztva választja a' követeket; mások karok és rendek (rendiek, ständische) hol a' nép bizonyos osztályai, főrend, nemesség, papság, polgárság, parasztság, mint illyenek küldenek követeket. Képviseleti országgyülések: a' norvegiai, spanyol, belga, szász, franczia, porosz; rendiek ellenben: az angol, svéd, a' hollandi, a' dán, sardiniai, bajor, bádeni, würtenbergi, hesseni, hannoveri, portugall 'stb. Egyenes közvetlen választás van Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Szászországban; a' nemesi követekre nézve Weimarban, Kurhessenben, Braunschweigban 's az első kamrára nézve Badenben; választóférfiak általi közvetett választás pedig: Norvegiában, Spanyolországban, Dániában, Bajorországban, Poroszországban, 's a' második kamarára és a' városi és paraszti követekre nézve legtöbb statusban Németországban. 'sa't. (lásd egyes országok alkotmányait az illető betük alatt). — T.

Álladalmi hivatalnokok. — Az álladalomnak, — melly névvel majd egy bizonyos földön közös főhatalom alatt egy egészet képező polgári társaság, majd egy nemzet közintézeteinek foglalatja, majd a' nemzet és egyes tagjai viszonyainak erkölcsi szempotból véve a' népszellem szerint meghatározott és systematizált rendezete neveztetik, — feladata és czélja az egyes erőknek a' nemzet javára összefogása. Ennélfogva fejthetni meg ama többféle kérdéseket, mik az álladalmi hivatalnokok, vagyis azok iránt, kik, mint az álladalom czéljának elérésére az álladalom hatalmának egy részével felruházott egyének által, csakugyan az álladalom maga kormányoztatik, régóta vitatva mai napig szőnyegen vannak. — Ide nem értve a' mechanicus szolgákat, kikről jelen czikk nem szól. — Bizonyos levén, hogy nincs ember, ki világra jöttének czélját álladalmi együttélésen kivül elérhetné, bizonyos az is, hogy minden egyes honfi szolgálatára az álladalomnak számot tarthatni és szükség esetére ezt követelhetni is kell; valamint viszont minden egyes honfi tehetségéhez képest méltán igényelheti, hogy az álladalom hivatalaiban részesülhessen. — Ezen képességgel jelesen Magyarhonunkban az 1844-ik évi országgyülésen alkotott törvény által minden honfi, születés- és valláskülönbség nélkül — csak a' zsidókat kivéve — ruháztatott fel. — Kétséget nem szenvedvén, hogy a' jó álladalom eszményének (idealjának) csak azon állapot felel meg, hol annak feladatainak lehető legtisztább 's legtökéletesb felfogása és leghívebb sikeresitése iránt az álladalom rendezete biztosságot nyújt, igenis kivánatos volna, hogy az álladalmak egykori hivatalnokaiknak a' hivataloskodásra mint kizárólagos életmódra való tudományos kiképezésük iránt intézkednének; mindenesetre pedig szükséges nem csak az, hogy az alkalmaztatásnál az illetők tulajdonai szorosan megvizsgáltassanak, az alkalmazott hivatalnokok hivatalban állásuk egész ideje alatt magokat a' hivatalnak kizárólag szentelni szoríttassanak, és későbbi vétkességük vagy használhatatlanságuk esetén az álladalom e' részbeni jogánál fogva elbocsáttassanak, jelesül a' vétkesek szigorúan meg is büntettessenek, hanem az is: hogy lelkiismeretes vizsgálat és törvényes megitélés nélkül — ide nem értve azon eseteket, hol a' hivatal maga törültetik el, mire az álladalomnak csakugyan szabad kezének kell lennie — állomásaikból ki ne szoríttathassanak; igazolt hü szolgálatuk jutalmául pedig magok és családjuk élelmezése éltük napjáig biztosíttassék. — Az egykori nagy porosz király, 2-ik Fridrikre, ki (valamint utána a' gyöngédebb érzelmü 2-ik József császár is) magát az álladalom első hivatalnokának szerette nevezni, kétségtelenül némi árnyékot vetett a' hivatalnoki nyugdíj kérdésében tagadólag adott amaz ismeretes kemény válasza, melly a' hivatalnokoknak viszszaélésekre utalványozását foglalta magában. — Léteznek országok, hol az álladalmi hivatalnokoknak próbatételgyanánti ideiglenes alkalmazása (provisoria applicatio) törvényileg is be van hozva a' végett, hogy az álladalmi szolgálat holtig megtartásának rendszere mellett a' kormánynak alkalom nyújtassék ügyetlen egyéneket jókor elmozdíthatni. Illy ideiglenes alkalmaztatás, úgy tetszik, hogy az álladalom czéljának csak akkor felel meg, ha nem hoszszasan, talán egy esztendőnél tovább nem, tartand és ekképen inkább gyakorlatba való bevezetésnek, mintsem próbatételnek színét viselendi. — Menynyire álljon magának az álladalomnak érdekében a' hivatalnokokat

könynyen el nem bocsátani, könynyen meg nem változtatni, kiderül onnan, hogy a' hivatalnokok ott, hol gyakran változnak, előljáróiknak ugyan nagyobb készséggel vetik alá magokat, de hivataluknak ritkán felelnek meg egész lélekkel és buzgósággal. — Főleg szükséges, hogy a bírák állomása tartósan biztosíttassék, hogy igy minden hatalom ellenében elfogultság nélkül járjanak el. Csalatkoznak, kik az önkénytes elbocsáthatás mellett a' hivatalnokoknak a' kormányhoz való hű ragaszkodásukat elérhetni vélik. Igaz, hogy az előljáróiknak kegyeitől függő hivatalnok ezen kegyeknek gyakorta mindenét még lelkiismeretét is feláldozandja, de mihelyt volt előljárójának befolyása csökken, ez többé neki nem árthat és a' kormány más párt kezére jő, a' hivatalnok is ehez fog ragaszkodni és az álladalmi szolgálat pártok játékává leend. A' kinek örökké félni kell, hogy egyik párt kormánya alatt nyert helyét másik párt felemelkedésekor megint elvesztendi, az minden módon saját hasznát fogja keresni; és részben innen eredtek a' vesztegetésekről gyakorta alaposan tett panaszok. Végre a' szolgálatnak illy bizonytalansága mellett az érdemnek alacsonyabb fokokról magasabbakra emelkedését nem várhatni, minthogy akkor az állomások nem a' szakismeretektől és tapasztalattól, hanem a' pártok felemelkedésétől vagy megbukásától függnek. — Illetőleg a' hivatalnokoknak a' legfőbb hatalom és a' nemzet irányábani kellő állását, melly az álladalmi jognak és a' politikának egyik legfontosabb és legnehezebb feladata, bizonyos, hogy még azon esetekben is, hol a' hivatalnok csak felsőbb meghagyást hajt végre, annak saját belátására és tiszta lelkiismeretes akaratára sokat kell bízni, mirenézve semmi felsőbb akarat által előre meg nem határoztathatik, hanem, emberi önkénytől függetlenül, physikai vagy erkölcsi szükségből keletkezett szabályoktól függ a' hivatalos eljárás, 's az eljáró hivatalnok önmaga több kevesebb felelősséggel tartozik. Igy az igazságügyben a' bírónak semmi felsőbb hatalom szabályokat nem rendelhet, mik szerint egyes esetekben itéljen és a' bírói itéletre a' fejedelemnek magának sem lehet befolyása vagy kedvezésre igénye ott, hol magát törvényes bírói itéletnek alárendelni tartozik, p. o. magánbirtoki jogaira nézve. Ugyanez az álladalmi szolgálatnak egyéb szakairól is áll, minthogy a' hivatalnok nem egyéni, hanem közczélra van felállítva. — — Ekképen mindenkire nézve csak egyetlen egy közös törvény állhat meg: *az igaz*, melly részint történetileg, részint tudományilag ki van fejtve, de szorosabban kötelez, mintsem az emberi önkénynek bármelly rendelete. Nem köteleztethetik senki arra, hogy valótlant érvényesítsen, p. o. hamis jegyzőkönyveket, számadásokat 'stb. készítsen, mit ha tenni merészelne, csak önmaga lenne felelős és felsőbb parancsesal magát soha ki nem menthetné. — Egyébiránt a' hivatalnokok servilismusának következménye lőn az, hogy több országban, valamint Magyarhonunkban is a' hivatali eskü mintájába az alkotmány iránti hűség, mintegy kisérlet elleni paizs, igtattatott be, mirenézve meg kell jegyezni, hogy ezen paizs haszontalan, mihelyt az alkotmány maga nem valóság. Az alkotmányra leteendő ezen esküvel a' hivatalnok elébe szabály tüzetni szándékoltatik, melly szerint felsőbb parancsok teljesítésében önfelelősségét megmérhesse, miután azon kérdés: valljon e' felelősség a' subalternus végrehajtókat is, vagy csak a' parancsoló felsőbbeket, jelesül a' ministereket, mint kútfőket, terhelheti?

nagy vitának tárgyát képezi. De feltételezve is, hogy a' hivatalnok csak alkotmány szerinti engedelmeskedéssel tartozzék előljárói irányában, ez maga magában még nem elegendő, ha maga az alkotmányban az illető hivataloskodások határai és korlátai benne nem foglaltatnak, minő szabályok azonban inkább a' törvényhozás terére valók. Leginkább czélszerűnek látszik tehát, nem csak az alkotmányra, hanem különösen a' hivatalt illető kötelességekre is szabandó minta szerinti eskü. — Nem alaptalanul okoskodnak azok, kik a' végrehajtandó felsőbb intézkedéseknek a' végrehajtásnál a' végrehajtó általi megbirálását a' kormány hatályosságával összszenemférhetőnek és csak bonyolodásra 's ártalmas halasztásra vezetőnek tartván, a' közigazgatásnál gyakorlatilag csak azt, a' mi jogilag lehetséges, t. i. az engedelmeskedést és subordinatiót, mondják kivihetőnek, a' felelősséget a' ministerre, mint legfőbb hivatalnokra, vetvén. — Ugyanezen okból az ujabban létrejött alkotmányok többnyire azon szabályt állítják fel az alárendelt (subalternus) hivatalnokokra nézve, hogy az előljáróságoknak kellő alakban kibocsátott parancsainál — az előljáróságok felelősek maradván — az engedelmeskedő végrehajtó hivatalnokok az alkotmány megsértését illetőleg minden felelősség alól felmentvék, de koránsem büntéteket, p. o. alkotmány elleni fölségsértést illetőleg. — Némelly törvényhozások egyszersmind a' hivatalnokokat arra is kötelezik, hogy midőn az előljáróság illetősége (competentia) bizonytalan, vagy ha a' hivatalnokok az intézkedés tartalmában bökkenőt találnának, ugyan'ők felelősségük alóli teljes mentségük végett felirásokat tegyenek. Ellenben más alkotmányok, alakilag érvényes ollyan parancsra nézve, miről kétséges, valljon benne alkotmánysértés foglaltatik-é? az altisztet felelősség nélkül hagyák, de koránsem akkor, mikor ama parancsban az alkotmánynak nyilvános megsértése foglaltatik. És ez úgy látszik, hogy legigazabb szempont. Ez eddig előhozottak tulajdonkép az álladalom és hivatalnokai közti viszonyokat taglalván, mi a' magányosoknak hivatalnokok elleni panaszait illeti, mi azokkal tartunk, kik a' hivatalnoknak a' kormány paizsa alá búhatását megnemengedhetőnek itélik és azon elv mellet nyilatkoznak, hogy a' hivatalnok önmaga tetteiről felelni tartozzék. Magyarhonunkban a' törvényhozás már a' legrégibb időkben a' bíráknak és tisztviselőknek viszszaéléseit és büneit legszigorúabb büntetések szabásával iparkodott zabolázni és elhárítani, mit a' honi törvénykönyv számos czikkei tanusítnak, miknek alapján a' megsértett feleknek a' megsértő tisztviselők elleni vád útja törvényes bíróságok előtt mindig nyitva állott. Hogy a' meghozott törvényeknek sikerük nem volt, úgy ez, mint sok más esetben, — egyéb viszonyok szomorú következése. — L.

Allard, a' lahore-i sereg fővezére, szül. 1783. Napoleon alatt Brune marschall segédtiszte volt. Ennek meggyilkoltatása után 1815. elhagyta Franeziaországot, hol a' restaurált Bourbonoknak szolgálni nem akart és Amerikába szándékozott, de egy barátjának tanácsára e' tervvel felhagyott és Egyptusba ment, innen pedig Abbas Mirzához Persiába, ki neki ezredesi czimet és zsoldot adott. Minthogy azonban ezredet nem kapott, ez állását is feladta és Afghanistanba, onnét pedig 1820. Lahore-be ment, hol a' merész Rundschit-Singh fejedelem szolgálatába lépett, kinek egész bizodalmát rövid idő alatt megnyerte, 's ki által fővezérré nevez-

tetett. Azon fogadás mellett, hogy Rundschit-Singhez viszszatérend, nőjével—indiai benszülöttel—'s gyermekeivel, 1835-ben Francziaországot meglátogatta, hol az udvar őt legnagyobb kitüntetéssel fogadta; gazdag pénzgyüjteményét a' párisi kir. könyvtárnak ajándékozta. Adott igéretét beváltandó, 1836. viszszament Lahorebe, mint egyszersmind franczia ügyviselő, de övéit Franczíaországban hagyta. Megholt 1839. jan. 23., miután még az afghánok ellen véres harczokat vívott, 's barátjának, Rundschit-Singhnek, az általa nevelt 's betanított katonaság által lényeges szolgálatokat tett. — *V.*

Állatok Magyarországon. 1) *Lovak.* A' lovak számát Fényes Elek (Statistica. Első K. 162 l.) hozzávetőleg 1,200,000-re teszi Magyarországon. Lovaink legnagyobb része rosz, szép és nemesitett lovak csak itt ott a' nagyobb földbirtokosoknál 's némelly vagyonosb polgárok- és földmivelőknél találtatnak. — A' lónemesitésre legtöbbet tettek a' gróf Széchenyi István halhatatlan hazánkfia által megindított pesti évenkinti versenyfuttatások, mellyeket egy e' czélra keletkezett részvénytársaság intéz, 's a' rokonczélú hetesi (somogy-megyei) és pozsonyi lóversenyek. — A' cs. k. mezőhegyesi, bábolnai és kopcsányi méneseken kivül nevezetesek gr. Hunyadinak ürményi, b. Wesselényi Miklósnak zsibói, gr. Károlyi Györgynek nagy-károlyi, gr. Széchenyi Istvánnak czenki 'sat. ménesei. — 2) *Szarvasmarha.* A' két nagy magyar róna a' szép magyar szarvasmarhafajnak valódi hazája, leghiresebb gulya gr. Csáky Petronellának *körmösdi* gulyája Biharmegyében, honnét lengyel és oláh gazdák is hajtanak bikákat 's teheneket, továbbá a' derekegyházi, paczini, sarkadi 'sat. gulyák. A' felföldi faj alacsonyabb, de zömökebb termetű, 's külföldi eredetű. A' magyar tehenek kevés tejüek, 's azért némelly uraságok schweizi vagy tyroli tehenészeteket állitottak. Fényes E. (Stat. I. 169 l.) a' magyarországi szarvasmarhák számát kerek számmal 4,800,000-re teszi. Bival csekély számmal tenyésztetik. 3) *Juh.* 2-dik Józsefnek az austriai tartományokba idegen posztó behozatalát megtiltó rendelete, 's a' posztógyárak ezen okon következett felvirágzása adta a' m.-országi juhtenyésztésnek az első lökést. A' magyar gyapju a' világkereskedési czikkek közt most már helyet foglal, 's hazánk a' juhnemesitésben, kivéve Angliát 's Németország részeit, minden egyéb országgal kiállja a' versenyt. A' juheladás 1823. óta évről évre növekedett; gyapju 1823-27-ig évenkint 14—15 millió forintot, 1834-ben pedig Becker szerint több mint 19 milliót hozott az országnak. A' juhok számát Fényes E. évenkinti 340 ezer mázsa gyapjutermést vévén fel, körülbelül 17 millióra teszi. — Egyes nagy birtokosok, gr. Károlyiak, Festetitsek, Batthyányak, Eszterházyak, Széchenyiek, Hunyadyak, Károly főherczeg, hg. Grassalkovich egyenkint 60—80,000 darab birkával birnak; hg. Eszterházynak 1839-ben volt 270,000 juha, 4000 kosa, 60 ezer báránya 'sat. — A' minőség is igen örvendetes haladást tett. Leghiresb nyájak gr. Károlyi Lajos tótmegyeri, gr. Hunyady, Festetics, Széchenyi, a' főherczegek 'sat. nyájaik, 's a' juhnemesités legkitünőbb hazái: Nyitra-, Fehér-, Somogy- megyék. — 4) *Kecske;* nem fontos czikk, leginkább a' rácz, oláh és felföldi vidékeken tenyészik. 5) *Sertés.* A' sertéskereskedés nagy fontosságú, de nem csupán m.-országi, hanem Servia, Bosnia 's Oláh-

országból hajtott 's itt meghizlalt sertésekkel üzetik. Az éjszaki megyéket 's Erdély egy részét Debreczen tartja szalonnával. A' sertések számát M.-országon Lichtenstein negyedfél millióra teszi; Fényes szerint 4 millióra bizvást tehetni. 6) *Vadak.* Az éjszaki 's keleti nagy erdőkben sok vaddisznó, különösen Mármarosban még medve is találtatik; szarvas, őz, dámvad elég van, zerge már ritkaság, 's csak a' Karpát legmagasb csúcsain jelenik meg; nyúl mindenütt nagy bőséggel jár; farkasok kemény teleken tetemes károkat okoznak. Számos uradalom tart nagy, bekerített vadaskerteket 's tilosokat. Legnagyobb- 's hiresebbek hg. Eszterházynak tolnamegyei tamási vadaskertei, 600 's 240 hold kiterjedéssel, mellyeket 8 helység határára terjedő, 25,000 holdnyi tilos vesz körül. 7) *Madarak:* fáczányok csekély számmal, némelly uradalom fáczányos kerteiben, császár-, huros-, fogoly- madarak, fajdtyukok, fenyvesmadarak az erdős 's hegyes vidékeken, tuzokok, darvak a' rónákon, vadludak 's kácsák, szárcsák, buvárok, szalonkák, (sneffek), gólyák, gémek, kócsagok, gődények, hattyuk a' tavakon 's mocsárokon. — Sasok ritkábban, sólymok csak igen ritkán találtatnak. — A' ludtenyésztés, mellynek tollával nevezetes kereskedés üzetik, (5 év alatt közel 2 millió forint árú eladás) mindenütt nagyban megy a' rónákon; ugy a' kacsa-,póka-, tyuktenyésztés, mellyekkel a' nyugoti megyék Austriába űznek kis kereskedést. 8) *Méh.* Méhtenyésztés leginkább a' katonai végvidéken, de másfelé is üzetik; a' ben elfogyasztott menynyiségen kivül külföldre is adatik el fél millió értéket túlhaladó méz és viasz. Rosnyó nevezetes kereskedést folytat ezen czikkekkel; a' méhser pedig a' tótnak 's a' szerémi és horvát végőrnek kedves itala. 9) *Selyembogár.* A' selyemtermesztés 1837-ben 260,000 forintra ment; az eperfák száma 1,340,000 darabra. Legjobban virágzik ez iparág Szerémben 's a' bánsági és varasdi katonai végvidéken 's Baranya, Sopron, Tolna, Krassó, Bács megyékben. — Gr. Széchenyi István sopronmegyei nagyczenki jószágán sok eperfát tenyészt, 's példájára mások is. Sopronyban 's Pécsen selyemtenyésztő egyesületek alakultak (Lásd: Selyemtenyésztés). — 10) A' férgek közt nevezetesek az ártalmas *kolumbácsi* legyek a' Bánságban, mellyek elszaporodván sok marhát ölnek el. 11) *Halak.* A' Duna 's Tisza igen haldús folyók, 's az aldunai vidék sok halat hord Bécsbe. A' Balatonnak saját és igen becses hala a' *fogas*; a' Tisza és Szamos különösen sok *kecsegét* ad; a' karpáti kristálytiszta vizek *lazaczot*. A' Dunában roppant nagyságú *vizák* és *tokok* találtatnak. 12) *Amphibiumok.* A' Lajta és Rába *rákjai* hiresek, 's Bécsbe hordatnak. Az alföldi mocsárokban *teknősbékák* találtatnak, Karánsebes vidékén *csigák* hizlaltatnak. A' *nadály* ujabb időkben kereskedési czikk lett; Franciaország ezen előbb figyelemre sem méltatott állatocskáért milliókat adózott már hazai mocsárainknak. —*cs.*

Állatkínzás. Korunknak humanismusa az oktalan állatokra is kiterjedett, 's tagadhatlan, hogy korunk főfeladatával, a' szív nemesitésével, a' valódi kedélymüveltség terjesztésével, melly nélkül az értelem legszebb virágai csak hideg jégvirágok, összse nem fér azon kegyetlenség, mellyet az állatokkali bánásban tapasztaltunk. Hogy a' tiszta emberi érzés köztulajdonná válhassék, ki kell irtani a' durvaságnak és szívtelenségnek azon jeleit is, mellyek az oknélküli 's meggondolatlan állatkínzásban mutatkoznak; mert minden élő teremtésnek megvan a' nagy természetben saját

jelentősége, 's az élethez és ennek élvezeteihez bizonyos joga, mellyet az emberi müveltség magasabb fokán álló embernek nem lehet felejteni. A ki az állatokon kegyetlenkedést megszokta, könnyen fog gyönyört találni embertársai kínzásában is, 's könnyen fog elragadtatni az élet minden viszonyában korlátlan szenvedélyei által. — E' tekintetekből indulva állíttattak fel külföldön több helyen állatkínzás-elleni egyletek, 's hasonló nemes czélból inditványozta illy egyletnek felállitását 1845-ik évben dr. *Balogh Pál* itt Pesten is, melly egyesület csakugyan felállott, czélúl tüzvén ki nem csupán az állatkínzás megakadályozását, mi a' humanitasnak csak egy ága, hanem általában az erkölcsök nemesitését 's szeliditését. Az egyesület azonban csekély sikert fejthetett ki, mert alapszabályainak felső helyéni helybenhagyása nem eszközöltethetett, azóta pedig vérengző idők álltak be, mellyeknek a' humanitas nem örül. — A' németországi állatkínzás-elleni egyletek közt legnevezetesb a' müncheni, melly 1842. óta áll, 's mellynek alapitója 's alelnöke *Perner* tanár udv. tanácsos, elnöke pedig *Eduard* hg. a' bajor királyné testvére, részvényesei száma túl megy 3 ezeren, ezek közt igen sok fejedelem 's fejedelemnő; fiókegyesülete van csak Bajorországban mintegy száz, miután maga a' kormány ajánlá illy egyletek felállitását. Munkálkodását ezen egyesület Bajorországon kivül is terjeszti nyomtatványainak szétküldése által, nevezetesen fillérképeit 1,200,000 példányban adta ki, 's a' legszivesebb tanácsot és segédkezeket nyújt hasonló intézetek alapitására. — Másik nevezetes egylet Németországon a' dresdai. — Párisban a' müncheniek mintájára alakult egyesület, 's lassanként mindenfelé elismertetik a' sokaktól könnyelmüen gúnyolt dolog fontossága. A' német törvényhozások e' tárgyra különös gonddal vannak, 's az állatkínzást mint büntényt tekintik, mellyre a' bünt. codexekben fenyiték van szabva. —*h.*

Allegany-hegyek vagy *Apalachok*, hegylánez Éjszakamerikában, melly 250 geogr. m.földnyi hoszszuságban az egyesült statusok keleti részeit a' nyugotiaktól elválasztja, 's délről éjszakkeleti irányban a' mexicoi öböltől 's Alabamától Maine éjszaki határaig a' Hudson mellé nyúlik; csekély szélességü 's párhuzamosan futó hegyvonalokból áll; ezek mély völgyekkel elválasztvák, mellyekben vad hegyfolyamok rohannak. Az egész hegység legnagyobb szélessége valami 20 geogr. m.föld, közép magassága 2500—3000 láb. A' legmagasabb pontok, körülbelől 6—7000 lábnyiak, 's Hampshireben vannak. Az A. hegység általában pompás erdőkkel fedett, a' völgyek kitünőleg termékenyek. Keleti oldala meredek, a' nyugati pedig lejtős. Több ponton nagy vastagságu kőszéntelepekre akadtak; egyébiránt a' hegység érczekben gazdag; vas, ólom 's délkeleti függő részén a' két Carolinában arany is találtatik, hanem a' bányászat még nem igen üzetik; nyugoti részén pedig számos sós forrás is létezik, mellyekről gazdag sóköveket lehet gyanitani. Ásványforrást eddigelé mintegy 100-at számlálnak. A' Hudson az egyetlen hajókázható folyó, melly ezen hegységet keresztül metszi. Több vaspálya 's csatorna megy el felette, mellyek az uj világ csodáihoz tartoznak. — *B.*

Allianz l. szövettség.

Allopathiának nevezik a' közönséges gyógymódot, ellentétben a' homoeopathiával, onnét indulva ki, hogy az allopathia az orvoslást

másszerü 's ellenkező, a' homoeopathia pedig *hasonlólag ható* szerek által eszközli. (l. Homoeopathia). — B.

Almásy (Zsadányi és Török Sz.-Miklósi) kiterjedt grófi 's részint főnemes magyar család, mellynek fészke főleg Hevesvármegye. Tagjai közől legujabb időben nevezetességre jutottak: 1) *Pál*, a' nemesek közől, József fia, született Pesten 1818. január 18-kán; az 1844-iki pozsonyi országgyülésen Hevesmegye követe, hevesmegyei alispán, az 1848-iki pesti országgyülésen Gyöngyös város képviselője 's a' képviselőház egyik alelnöke; ifj. Pázmándy D. és Pálfy János lemondása után a' debreczeni képviselőház egyedüli elnöke; az ellenzéknek mindenkor hü bajnoka. Neje: Batthyány Amália grófnő. 2) *Móricz*, gróf, Kristóf fia, szül. 1808-ban; a' m. k. kamarának 1848-ig alelnöke, 's a' conservativ párt egyik kitünőbb tagja; Kossuth pénzügyministeriuma idejében a' dugárusság 's csempészkedések felett itélő kamarai biróság elnöke; a' forradalom idején, miután Budapest a' cs. k. hadseregtől elfoglaltatott, kamarai elnök, kinek neve a' Magyarország közjövedelmeire kibocsátott 1849-ki utalványokon alá van irva. Második neje: Festetics Róza grófnő. —*h.*

Almodovar (Don Ildefonso Diez de Ribera, gróf) spanyol minister, szül. Valenciában vagyonos családból; a' függetlenségi háború kitörésekor mint tüzérhadnagy veszedelmes sebet kapot Olivenza védelménél. VII. Ferdinand viszszajövetele után titkos társaságokbani részvét gyanuja miatt az inquisitio valenciai börtönébe záratott, mellyből az 1820. forradalom szabadította ki. — 1823-ban Franeziaországba menekült, onnét VII. Ferdinand halála után viszszatért és a' Martinez de la Roza által összehitt cortes elnöke lett. Mint valenciai főkapitányt, Toreno ministeriuma alatt, kényszeríté egy népzendülés a' valenciai junta élére állni. Minthogy közönségesen az ellenzékkel szavazott, Mendizabal őt hadügyministerré nevezte; azonban ez állásától betegeskedése 's Isturiz és pártja kemény megtámadásai miatt nem sokára lemondott 's a' kevesebb bajjal járó külügyi tárczát vállalta fel, mignem az egész Mendizabal- ministerium kénytelen lett Isturiznak engedni át tárczáit. A la granjai esemény után 1836 augustusán az alkotmányozó cortesnél követ, Calatrava alatt ismét hadügyminister 's kevés ideig a' ministeri tanács ideiglenes elnöke. Utóbb a' regensnő által senatorrá, Espartero alatt ismét a' cortes elnökévé 1841. végével, és utóljára 1842. juniusán külügyi ministerré neveztetett. — Ajánló külsejü, finom nevelésü, de beteges és gyönge jellemü egyéniség, 's a' spanyolországi pártviharok közt teljesen alkalmatlan a' státushajó kormányrúdjának erőteljes vezetésére. — *V.*

Alsó austriai karok és rendek. — 1847-ki utósó gyülésökön a' 3 elsőbb rend akkint jelentette ki magát, hogy a' 4-ik rendnek ama befolyását kivánja ismét érvényesiteni a' tárgyalásokban, mellyet a' régibb időkben alkotmányszerüleg gyakorolt. A' 4-ik vagyis városi rend t. i. már régóta olyly anynyira lesülyedett rendi hatásköréből, miszerint országgyülési szereplése már csak a' puszta megjelenésben és hirtelen eltünésben határozódnék. Az előbbi időkben a' városi rend is hatályos, a' többi rendekkel egyenjogu befolyással volt a' tartománygyülési ügyekre. A' külön rendeknek elsőbben egyes gyülekezéseiből idővel mind a' négy rendnek egyesült tartománygyülései fejlődtek ki; és mig az elkülönözve

egybegyült főpapi, úri, lovagi 's városi rendek kizárólag saját rendjök ügyeivel foglalkoztak, a' már egyesült közös gyülések szabályszerüleg az összes tartomány egyetemes érdekeit tárgyalták. Igy 1247-ben az összes rendek gyülést tartottak Bécsben, hogy harczos Frigyes halála után ennek örökségét nagynénje Gertrud és testvére Margit között fölosszák. 1406-ban „mind a' négy fél" („von allen vier Parteien") közös országgyülésen V. Albert herczeget urokul 's Lépold herczeget ennek gyámjaul tették. 1407 Neuburgban az uraknak, főpapoknak és városoknak volt gyülésök a' Lépold és Ernő herczegek közti gyámság ügyében. 1411-ben mind a' négy rend egy magok által hirdetett gyülésre jelentek meg, hogy Albertet a' kormányba behelyezzék és igy az ártalmas gyámsági vitának véget vessenek. Azonban az illy közös gyülések példái egész a' 15. századig csak egyenkint jőnek 's csupán a' különösebb események által idéztettek elő. Szabály az volt, hogy a' fejedelem csupán azon rendet híjja összve, vagy hogy önként is azon rend gyült egybe, mellynek ügyeiben kellett végezni. A' 15-ik században fejlődtek ki teljesen a' közös gyülések. Az alsó austriai egyesült négy rendnek tartománygyülése, igy nevezve is, 1440-ben Bécsben tartatott. Ezen 's még az 1441-ben tartott gyülések kérelmeire III. Frigyes császár az osztrák rendekből 12 helytartót és tanácsost nevezett ki, 's ezek között 3 polgári egyént is, Holzer Konrád bécsi polgármestert, Hans Steger, bécsi biró és tanácsnokot, és Engelhausert, Korneuburgból. Ezentúl a' 4-ik rend nem csak az igazgatásiakban, hanem a' kormányzat magasabb föladataiban is, mik a' bel- 's külpolitikát érdekelték, a' többi 3 renddel egyenlő joggal vett részt. Az adó kivetésének rendszere úgy lőn megállapitva, hogy a' megajánlott adómenynyiségből mindenik rend hasonló részt fizetett és annak behajtásáról saját követei, megbizottjai (Verordnete) által gondoskodott. E' megbizottaknak egyébiránt nem csupán az adóbehajtás volt teendője, hanem a' tartománygyülés határzatainak valósitása, a' rendeknek képviselése a' fejedelem hatóságaival vagy más országokkal közbejött tárgyalásoknál, szóval állandó rendi bizottmány-féle voltak. — I. Miksa idejétől azonban a' polgári rend részvétele a' rendi tanácskozásokban alábbszállt, a' polgáriak a' mindinkább erősbülő kormánynak karjaiba vetették magokat, a' törvényhozási és igazgatási ügyektől elvonultak 's csupán az adókérdésekre és helybeli érdekeikre szorítkoztak. — 1544-ben már ünnepélyesen kijelentették, hogy az adó egy negyedét nem fizethetik és rájok valóban már csak egy ötöd vettetett ki. Hanem ettől fogva a' 4-ik rend megbizottai amaz állandó bizottmányba a' többi 3 rend által el nem fogadtattak; 1568. és 1604-ben ugyan a' 4-ik rend elkeseredett küzdelmek közben igyekezett ebbeli jogát viszszaszerezni, de mind hijában, mert a' többi rend e' részben állhatatosan vonakodott részint azért, mert már az adóviselésben megszünt az egyenlőség, részint mert a' 3 elsőbb rend I. Miksának egy rendeletéből, mellynél fogva a' kisebb városokat és mezővárosokat, kamarai jószágoknak, 's mint illyeneket fejedelmi hatóság alá tartozóknak nyilatkoztatta ki, azt következtették, hogy e' városoknak és mezővárosoknak az alsó austriai rendek működésében semmi részök nincsen. Igy a' polgári rend többé nem birt vagy nem használt a' törvényhozás és országkormányzás ügyeiben sza-

vazatot. — 1642-ben ismét megkisértette régi befolyását a' törvényhozás körül viszszanyerni, hanem a' föltételt, melly mellett őt a' többi rendek viszszafogadni nyilatkoztak, hogy t. i. az országnak akkori hadiadósságából, körülbelől 1 millió forintból aránylagos részt fizessen ki, nem teljesitette. — 1651-ben követei a' gyülésről forma szerint kiüzettek, mert a' már egyszer részökről is megigért adóajánlattól viszsza akartak lépni. Ezóta az országgyülési tárgyalások mindig telvék valának panaszokkal a' 4-ik rend késlekedése, sőt nyilt vonakodása miatt az adófizetésben. De a' kormány a' városokat pártfogása alá vette, nem adta meg ellenök, vagy a' megadás után viszszavette a' végrehajtási rendeleteket, a' miért a' többi 3 rend többször arról tanácskozott komolyan, valljon a' 4-ik renddel megmaradhatnak-e együtt. A' kisebb városok és mezővárosok többször elválni törekedtek a' rendektől, nem küldöttek sem követeket, sem adószedőket Bécsbe. Hatalommal kelle őket a' rendi tárgyalásokbani részvételre kényszeriteni; mindig nagyobb adórestantiákba estek, miket gyakran a' nagyobb városoknak kelle kifizetniök. Majd egészen kimaradtak a' gyülésekről és csupán Bécs város adott, a' nélkül, hogy a' gyülésen megjelent volna, irásban szavazatot. Ezentúl csak ritka esetek fordúlnak elő, hogy a' 4-ik rend a' gyülésen nem-adókérdésekben is részt vett volna. II. József a' rendi intézvényeket félretette. II. Lépold azonban alsó Austriában is egybehítta a' rendeket, és 1790-ben mind a' 4 rend megjelent. De már a' következett évben megint az előbbi szokás paranesoltatott viszsza. Ezóta a' 4-ik rend gyülési működése csak abból állott, hogy az adó-postulatió fölolvasásánál, és az országgyülés szétboesátásánál jelent volt 's az adó-postulatum iránt irott szavazatot adott. — Cs. F.

Alten (Károly August gróf) hannoveri tábornok, hadi főfelügyelő és hadminister, szül. 1764-ki oct. 20-kán Burgwedelben, Hannover mellett. — A' franczia forradalom kitörésével kezdődik diesteljes katonai pályája, mellyen előbb a' hannoveri hadseregnél (1800-ban már mint alezredes) azután, ennek feloszlása után, angol szolgálatban, mint a' német legio vezére, sok babért aratott. 1808-tól már mint tábornok vitézkedett Portugallban és Spanyolországban. Alten életirása összve van olvadva az egész franczia háború történetével, mellyben legmunkásabb részt vett. — Waterloonál kapott sebe alkalmatlanná tette további hadviselésre, 's ezentúl a' hannoveri contingens paranesnoka volt Franeziaországban, 1818-ban pedig viszszatért hazájába, hol gróffá lett, végtelen sok kitüntetésben részesült, 's 1831-ben a' hadügyi 's külügyi tárczával bizatott meg IV. Vilmos király által. — A' cumberlandi herczeg, Ernst August, thrónra lépése után 1837-ki decemberben a' külügyi tárczát letette, a' hadügyit azonban megtartotta. —*h.*

Altenstein (Károly, báró) porosz státusminister, a' vallás-, oktatás- és orvosi ügyi ministerium főnöke, szül. Anspachban oct. 7. 1770, régi nemes családból, megholt máj. 14. 1840. Erlangen- 's Göttingenben tanult; azután Franconiában némelly kisebb hivatalokat viselvén, 1799-ben Hardenberg minister által Berlinbe hivatott 's a' ministeriumban nyert alkalmazást. Egyik volt a' Hardenberg, Stein, Scharnhorst által előkészített nagy eszmék 's tervek legügyesb végrehajtói közöl. 1808-ban pénz-

ügyi ministerséget viselt; a' háború kiütésekor azonban viszszavonulván, Poroszország felkelése idején Sléziában a' tudományoknak élt, mig a' király 1813-ban Slézia polgári kormányzójává nevezé's 1815-ben Párisba hivá, hogy a' franczíák által a' poroszoktól elrabolt tud. és müvészeti kincsek viszszakövetelését Humboldt Vilmossal együtt vezesse. — Nevének fontossága azonban főleg ott kezdődik, midőn ujra ministeriumba lépett. 1817-ig nem volt Poroszországnak külön cultusministere; e' fontos és szent érdeknek, a' vallás- és oktatásnak vezetése, mint függelék, volt a' belügyi vagy rendőri minister nyakába vetve. 1817-ben külön cultus- és oktatási ministerium állittatván, a' király a' tudományos müveltségeről ismeretes Altenstein bárót hívta meg e' szép hivatalra. — Programmul azon hires törvénynyel lépett elő, mellynek Poroszország jelen müveltsége főrészét köszöni; t. i. az elemi népoktatásról szóló 1829-ki codexxel, melly egész Európa, 's még a' Poroszország ellen elfogult népek elismerését is kivívta. Azon meggyőződésből indulva ki, hogy csak ott bír a' nép valódi erővel, hol annak minden tagja az erkölcsi és értelmi müveltség magasb fokán áll, Altenberg törvénynyel kötelezé a' szülőket és gyámokat, hogy gyermekeiket iskolába küldjék. A' nép örömmel fogadta a' viszonyaihoz alkalmazott böles törvényt, az iskolák roppant arányban szaporodtak. 1821. egész porosz monarchiában 2462 városi's 17,623 falusi iskola volt; tiz évvel később már 22,612 elemi iskola 26,749 tanitóval. — Hasonló gondot fordított Altenstein a' mesterképző seminariumokra, mik nélkül az oktatásügy csak alaptalan épület. 1817-től 1831-ig 15 főseminarium nyilt meg, 's jelenleg Poroszország 110 fő- és segédseminariummal bir. És Altenstein mindezt a' legnagyobb gazdálkodással, a' status lehető legkisebb terheltetésével hozta létre. — Végre a' gymnasiumok- 's egyetemekre is kiterjesztette gondoskodását, 's a' korszellem szükségeihez képest reorganizálta azokat. Ugyanazon 1829-iki törvény, melly az elemi és polgáriskolákat rendezi, meghatározza a' középtanodai (gymnasialis) oktatás tárgyait is. Később ben, 1831. 's 1834-ben bővebb rendeleteket adott ki amannak módositására 's felvilágositására. — Kevesebb szerencsével működött, mint vallásminister. Mindent elkövetett ugyan a' cath. népesség megnyugtatására, iskolákat és seminariumokat alapitott részükre, szerződéseket kötött a' római pápával, de mindezt sikeretlenül. A' pappárt, a' jézsuitaszellem megtöré igyekezetét, 's a' protestánsok közt a' rationalismus ellenében lábrakapott pietismus előmozditá a' római cselszövényeket, mignem a' köllni érsek, Droste-Vischering nyilt lázadásban tört ki a' statushatalomnak az egyházra nézve gyakorlott felsőbbségi joga ellen. Kemény birálat kisérte minden lépését ugy a' vallási mint az orvosi ügy tárczája körében; de nem legroszabb gyümöles az, mellyet a' férgek rágni szeretnek. —*h.*

Althorp viscount, Spencer gróf legidősb fia, 1831 óta a' kincstár cancellárja Anglia thrónja mellett, született 1781-ben. Politikai pályáján, mellyre korán lépett, folyvást felvilágosodott szabadelműnek mutatta magát 's a' nép és haladás barátja volt; a' reformkérdésnél nevezetesen csak ő, Graham és Brougham voltak a' cabinet azon tagjai, kik tiszttársaiknak az aristocratiát legyező módositásait ellenezték, 's teljes és egész reformot akartak. Nyilatkozata, mellyben röviden kimondá, hogy Wel-

lington ministeriumában bizalma nincs, sokat tett ennek megbuktatására. — A' parlamentben, hol a' whigpárt egyik fejének tartatott, nem tünt ki ugyan fényes szónoki tehetség által, de beszédei fontosak, 's józan és éles észre, érett megfontolásra, helyes tapintatra mutattak; ezért, ha beszélni kezd, csend és figyelem kiséri szavait. — *h.*

Alvensleben (Albert, gróf) porosz státusminister, szül. Halberstadtban 1794-iki martius 23-kán. Atyja, braunschweigi ministerelnök, 's régi gazdag nemes család ivadéka, nagyreményű fiát porosz álladalmi szolgálatra készité 's Berlinben nevelteté. Mint önkéntes a' porosz lovas testőrseregnél, kevés idő alatt tisztté lett, és katonai szolgálatban maradt a' második párisi békekötésig. Ujra törvénytudományra adván magát, 1817-ben a' városi, utóbb a' kamarai törvényszéknél Berlinben előadó, 1822-ben ülnök, 1826-ban kamarai törvényszéki tanácsos, kevés hónapokra a' titkos főtörvényszéknél segéd, majd a' jobbágyi viszonyok szabályozására felállított brandenburgi vizsgáló szék tagja lett. Igazságügyi titkos tanácsossá neveztetvén, 1833-ban belépett a' statustanácsba. Az 1834-iki bécsi ministeri tanácskozmánynál mint második porosz követ, nemcsak királyának megelégedését, hanem a' véle alkudozó hatalmak elismerését is kiérdemelte. Maassen halála után 1834-ben ideiglenesen a' pénzügyministeriumot vezette. 1836-ban valóságos statusminister lett, és 1837-ben az épitkezési, gyári és kereskedési ügyek vezetésével is megbizatott. A' német vámegyesület, vasutak 's anyagi haladás melletti fáradozása, és az orosz kormánynak Poroszország keleti tartományai kereskedésére károsan ható zárrendszere elleni fáradhatlan, bár legnagyobb részben sikertelen törekvései A. maradó érdemeül számítandók. 1842 iki majus 1-jén önkivánságára a' pénzügyministerium vezetésétől felmentetett, 's e' helyett az ország közügyeinek közvetlen előterjesztésével bizatott meg. — *V.*

Amalia (Maria Friderika Augusta) szász herczegnő, II. Fridrik August király 's János herczeg legöregebb testvére, szül. aug. 10-én 1794. Nagybátyját később Antal királyt, valamint atyját Miksa herczeget is, több utazásában követé, 's már 1829-ben Heiter Amália név alatt „Der Krönungstag" czimű drámát irt, 1830-ban pedig egy másikat „*Metru*" cziműt, mellyek a' dresdai szinpadon tetszéssel adattak. 1833-ban „Lüge und Wahrheit" czimű vígjátékát a' berlini udvari szinházhoz küldte, hol az nagy tetszést aratott. Még fényesebb drámaköltői diadalt vitt ki „Der Oheim" vígjátéka, melly minden német szinpadon megfordult, valamint következő drámái és vígjátékai is: „Die Fürstenbraut", „Die Braut aus der Residenz", „Der Landwirth." „Der Verlobungsring." „Vetter Heinrich." „Der Pflegevater", „Das Fräulein vom Lande", „Der Majoratserbe" 'sat. Mindezen szinműben, mellyek néhányat kivevén, mind polgári tartalmuak, az erkölcsi irány különösen feltünő, 's ez kölcsönöz nekik érdem- és méltánylást. Összes szinművei „Originalbeiträge zur deuschen Schaubühne" czim alatt jöttek ki: (6. köt. Drezda 1837—42). — *B.*

Amann (Henrik) egyházi jog professora a' freiburgi egyetemnél 's bádeni udv. tanácsos, szül. Freiburgban 1786. dec. 28-kán, professor lett ugyanott 1820-ban. Munkái az egyházi jog körében forognak. Ismeretes főleg erőteljes küzdése által a' cath. papok nőtlenségének

további fenállása 's általában minden ultramontán irány ellen; a' papok nőszülhetése iránti petitiót, mintegy 300 badeni pap aláirásával, vitte a' kamarába, hol az pártolásra is talált, 's több éven át előfordulván, ajánltatott (noha sikeretlenül) a' ministeriumnak. —*h.*

Amandement : anynyit jelent, mint változtatás, javitás; 's különösen azon változtatásokról használtatik, mellyeket a' népképviselet tagjai, a' kormány által elejökbe tett törvényjavaslatokban ohajtanak életbe léptetni. — *B.*

Amarillas l. Ahumeda.

Amerika. Amerika az uj világ neve, 's rendeltetése uj világot alapitni. Negyedfél század óta feltaláltatásától kezdve menynyi uj törekvés-, uj szükségek-, uj kielégitések-, uj ösztönzetek 's uj-eszmékre van irányozva minden népek működése! Feltaláltatásának első évtizedeiben a' hajózásnak uj utak, a' kereskedés számára uj termények, a' pénzvágy előtt uj kincseskamarák, a' vitézség előtt uj harczmezők tárultak fel, később pedig 's ujabb időben tudomány és politika ugyanott uj törvényeket, uj jogokat alapitott. Az éjszakamerikai gyarmatok függetlenségi nyilatkozata óta 1776-ban julius 4-dikén ezen uj világ a' réginek menedékhelyévé vált, 's ide menekülnek, kik Európában nem birnak megélni. Európai gyarmatok hatalmas álladalmakká fejlődtek.

Tudományos tekintetben igen nevezetes viszszahatást gyakorolt Amerika Európára. Peruban az egyenlitő alatt a' Cordillerasok égig nyuló tetőin kezdte *Condamine* vizsgálódásait, mellyek *Saussurenek* az európai alpeseken vezérfonalai voltak, 's a' földgömb kiismerésére nézve uj korszakot nyitottak. Az uj földrész egyenlitői tájain gyüjtötte *Humboldt* azon tapasztalásokat, mellyek a' régi világ minden tudós academiájának főgazdagságát képezik. Amerika roppant gyors fejlődésének több viszony kedvezett. Minden földrész között mindkét végén legközelebb járul a' gönczölökhöz folytonos szakadatlan kiterjedésben, 's igy minden földöv előnyeivel bir. Délen 55°-ig, éjszakon 80°-ig ér fel, 's igy egy szélességi nagykörnek két harmadán nyulik végig. E' roppant 700,000 □ m.földnyi földterület, kitünőleg ellátva az Európávali közlekedésre tengerfolyásokkal, öblös partokkal, hajózható folyóvizekkel, a' panamai földszoros által két részre van osztva, 's mindkét félből saját különös fejlődési képessége, saját természete 's története különös földi-individuumot képezett. Hanem ismét az *Antillák* középtengere, mellynek partjain majd minden európai nemzet alapitott gyarmatokat, a' legtermészetesebben közvetiti déli 's éjszaki Amerikát. E' földközi tenger Amerikának valóságos szivkamarája, hová önti ki hullámait a' *Missisippi*, az *éjszaki folyó*, a' *Magdolna folyó* 's az *Orinocco*. Délamerika Uj-Hollandiával 's Afrikával együtt a' déli félgömbön a' három legnagyobb földháromszögöt képezi, 's az utóbbival gyakran egybehasonlittatik, de csak egy futólagos pillantás legnagyobb különbségeket tüntet fel, kivált földképződés-, hegy- és folyó rendszerben. Afrikának délen terjedelmes felföldje, Délamerikának ellenben keskeny hoszszu hegysége van; amott éjszakon a' legnövényszegényebb lapály, itt a' legbujább tenyészetű rónaságok vannak.

Délamerika egész területéből (321,000 □ mf.) alig egy negyedrész hegyes föld; a' más három negyedrészt roppant kiterjedésü erdőségek- és

faszerü füvekkel boritott szakadatlan síkságok képezik, mellyek a' keleti tengerparttól meszsze távolságban nyugot felé emelkednek 100 lábnyi magasságra a' tenger színe felett.

Amerika legnagyobb hegyláncza, a' *Cordilleras de los Andes*, a' délkörök hoszszában nyulik el, 's Amerikán délről éjszakra vonul át. Ez nem középponti hegység, mint az európai *Alpesek*, kettős fokozatos ellapulással, olasz 's german müveltségi oldallal; nem felföld karmahegysége, mint a' *Himalaya*, csak egy ereszkedéssel, egy oldalu müveltséggel, hanem a' földön legóriásibb tengerparti hegység. E' hegyláncz *Cap Horntól* délre *Diego Ramirez* sziklacsuestól kezdve Éjszakamerika gönczöli tengerpartjáig a' Mackenzie folyó torkolatjánál, az 56° d. sz.-től kezdve az éj. sz. 69°-ig 125°-on nyulik el a' délkör hoszszában, vagyis 1,900 geogr. m.földön. Ehhez hasonló tünemény nincs a' földön; e' tekintetben maga a' *Himalaya* 700 m.földdel áll hátrább. E' hegyláncznak több mint fele Délamerikához tartozik. De a' milly roppant hoszszusága, a' milly nagy magossága, épen olly esekély szélessége: ez középszámmal legfelebb 15 m.földnyi. A' déli szélesség 20° alatt a' *Cordilleras* két-három párhuzamos irányu láncza oszlik fel, mellyek ismét egyes hegycsomókban egyesülnek, 's e' párhuzamos hegyláncok között hoszszu, aránylag mély, de a' tenger színéhez képest magas fekvésü völgyek találtatnak. Hanem az uj világ havasi tájainak épen e' változatosság hegyláncokban, hegycsoportokban 's magas völgyekben, kölcsönöz sajátságos bájt. Itt találtatnak az uj világ legmagasabb hegytetői, *Yliniza* 16,300′, *Pichincha* 14,950′, *Cotocacha* 15,420′, *Chimborasso* 20,100′, *Kotopaxi* 17,700′, *Antisana* 17,960′, magassággal, valamint a' *Cajambe* 18,420′-nyival.

Ezen összefüggő hegyláncolattal kapcsolatban még három hegység a Sierra de Santa Marta, a Sierra de Parime, vagy a' felső orinocoi hegység, és a' brasiliai hegycsoportozat befejezi Délamerika földképzését, ezeknek azonban egy csucsa sem éri el a' 8,500′ magasságot. E' hegységek között feküsznek az Orinoco, Amazon folyó és a' la Plata roppant síkföldei. *Llanos*-nak neveztetik az Orinoco mérhetetlen növény-síksága, hol a' szem nem talál nyugpontot, 's melly annálfogva *fűtenger*-nek is neveztetik (mar de Yerbas); *Rosques* vagy *Selvas*-nak neveztetnek a' Maranhon vagy Amazonfolyó síkságain az áthatolhatatlan őserdők, *Pampas*-nak a' platai síkok, mellyek a' Llanosokhoz hasonló füves rónák. Ezek mind nagyszerü földi egyéniségek, mellyeknek olly hasonlithatatlan mesteri képét rajzolta *Humboldt* S. a' puszták és sivatagok természetéről irt munkájában. A' hegység még a' panamai földszoros elérése előtt csaknem egészen elvesz. E' síkság egyik felén a' *Rio Atrato* a' dariai öblölbe, másik felén a' *Rio Cupica* és *San-Juan* a' csendes tengerbe ömlik, 's itt van azon hely, hol a' *Raspadura* csatorna a' két világtengert, az atlanti és csendes óczeánt egymással egybeköthetné. A' tulajdonképeni hegyszoroson ujra kezdődik a' Cordillerasok vulkános hegyláncza mintegy 10,000′közép magassággal,'s a' *Toluca* 14,220′, *Orizaba* 16,320′, *Popocatepetl* 16,620′-nyi magas vulkán tetőkkel, 's az éj. sz. 21° alatt mint a' déli Andes, három vonalra oszlik, mellyek között legtetemesebb a' középső a' *Sierra Madre*; ez az uj-mexikói fellapályt képezve, keresztülvonul *Columbián* mint a' *Missouri* és *Mississippi* gazdag vízforrása; sziklahegy

név alatt a' *louisiannai* hegyilapályt képezi, 's az éjszaki gönczöli tengernél végződik, mint a' Mackenzie folyónak nyugoti partövedzése. Éjszakamerika keleti táján, épen ugy mint Délamerikában, egy külön hegycsoportozat találtatik, az *Alleghany* hegyek a' Missisippi bal partján az éj. sz. 34°-tól kezdve a' sz. Lőrinczfolyó torkalatáig terjedve. Legmagasabb csucsa a' Washington hegy, 6,240 láb. 'S ha Éjszakamerikának nincsenek is felföldjei, mint Azsiának 's Afrikának, azért ott az alföldek rendszere nagy mértékben ki van képződve. A' Missisippi, Ohio 's a' canadai tavak alföldjei megfelelnek Délamerikában az Amazon folyói, la platai 's orinocói alföldi síkoknak.

Az amerikai természet sajátságai közé tartozik, hogy gazdag változatos földképződése, nagyszerü folyórendszereinek, mellyek az állati fejlődésnek 's a' közlekedésnek mindenütt olly eleven, mozgalmas életet kölcsönöznek, 's minden éghajlaton át fokozatos kiterjedésének daczára, az állatországból csak gyenge nemeket és fajokat bir sajátjául felmutatni. Az amerikai állatvilág meszsze áll az afrikai- 's ázsiaitól. Házi állatai nem olly táplálók, mint a' régi világéi. Oroszlánjai, tigrisei, krokodiljai kicsinyek, gyenge testalkatuak 's nem olly erősek. Saját állatnemei a' régi világ megfelelő állatnemeivel szembeállitva mindenképen alábbvalóknak tünnek fel. Nevezetes, hogy Amerikában tökéletesen hiányzott a' ló, 's hasonlólag az ásványországban hiányzik ott a' vas, holott hatalom megalapitására épen e' kettő elkerülhetetlen feltétel 's különösen ezeknek segedelmével győzetett le olly könnyen Európa által. A' négylábu állatokhoz mérve aránytalanul nagy ott a' madarak száma, 's a' gyakran 600' vastag és kőszénréteghez hasonlitó *guano*-tömegek nem egyebek, mint tengeri madarak ganéja.

A' növényország roppant arányban fölülmulja az állatországi kiképződést. Az amerikai őserdők, amerikai füves sivatagok szintugy sajátságos elnevezésül szolgálnak legbujább tenyészet 's növényzet jelelésére. Amerika gazdag saját növényekben, mellyek közül több fontos szerepet játszik az emberiség szükségeiben 's kereskedési forgalmában, p. o. a' *burgonya* Peru- és Chiliből, a' *dohány* Éjszakamerikából, a' *chinahéj* Quitoból. Még fontosabbak Amerikának nemesérez-kincsei. Amerikának az egyenlitő alatt fekvő tájai az arany- 's ezüstnek valódi hazája, és sehol a' földkerekségén nincsenek olly gazdag bányák. A' *Guanaxuato*, *Potosi* és más bányákból jött roppant arany- 's ezüstöszszegek Európa iparában 's kereskedésében egész forradalmat eszközöltek. Az aranyra nézve az amerikai bányák mellé csak Afrika némelly részeiben, az indiai szigetes tengeren, China-, Japanban 's Európában az Ural hegységben előforduló bányák állithatók. Azt irja Humboldt: azon 73,191 márka aranyból és 3,554,447 márka ezüstből, mit a' 19-dik század első tizedében nyertek Amerika, Európa 's éjszaki Ázsia bányaiból, magára Amerikára 57,658 márka arany és 3,250,000 márka ezüst esik, tehát az összes tömegből 80 és 91 %, holott ugyanazon idő alatt Európának összes bányai csak 5,300 márka aranyat és 215,000 márka ezüstöt adtak, éjszaki Ázsia pedig 2,200 márka aranyat és 88,700 márka ezüstöt. Még sokkal nagyobb volt az aranybányászat eredménye, mielőtt, kivált 1804. óta, anynyira megcsökkenének a' brasiliai aranybányák. 1804-ig az amerikai spanyol birtokok évenként 45,000 márka aranyat, és 3,460,000 márka ezüstöt

adtak. Hanem 1811. óta a' dolog ezen kedvező állása roszra fordult. A' függetlenségi háborúk alatt a' szép tartományok nagyon elpusztittattak, sok bányában felhagytak a' munkával, sok helyt hiányzott az arany kiválasztására szükséges higany, sok bányába víz hatolt, sok beomlott, 's midőn több helytt ujra akarák kezdeni a' mivelést, hiányzott a' kellő pénzerő. 1824-ben angol tőkepénzesek társaságba állottak e' bányák müveltetésére, de nem olly nagy sikerrel, mint eleinte közönségesen reméltetett. Most közép számmal Amerika évi aranyterményezését 33,870 márka aranyra, és 838,857 márka ezüstre tehetni. tehát az aranybányászat eredménye szinte felényire, az ezüsté pedig épen egy negyedrésznyire csökkent. Humboldt számitása szerint az amerikai spanyol és portugall gyarmatok feltalálásuk óta 1830-ig 311 év alatt 3,625,000 márka aranyat és 512,700,000 márka ezüstöt adtak. Azonfölül Amerika sokáig a' platina egyedüli hazájának tartatott, mielőtt ez az Uralban is találtaték. Gyémántok 's más drágakövek leginkább Brasiliában, azontúl Uj-Granadában, Chili- és Peruban találtatnak.

Valamint az egész állatország, ugy az emberi nem is Amerikában gyenge 's számra nézve csekély volt, a' benszülöttek az európai müveltség és tetterő lehellete előtt lassanként enyésznek. Némelly mesterségeket, az igaz, eltanultak a' benszülöttek az európaiaktól, kivált a' pálinkaitalt, mi reájok nézve olly rontó hatással volt. Egyébiránt szelidség 's lomhaság, alázatosság és csuszómászó engedelmesség jellemzi kiválólag az ősi benszülöttet az európai bevándorolt népességgel szemben. Az amerikai indiánok ezen alábbvalósága minden tekintetben, még testalkatukban is kitünik, és csak egészen délen Patagoniában találtatik magas erőteljes faj, melly azonban még egészen eredeti vadságában él. Az amerikai benszülöttek erőtlensége volt főoka annak, hogy az európaiak négereket kezdettek oda bevinni, kikkel végeztették a' terhes gyarmati munkákat. Igy enyészvén a' benszülött népesség, Amerikának egész tevékeny népessége európainak mondandó, közvetve vagy közvetlenül. Európa Amerikába szállitja kivándorlás utján népességi feleslegét. Ki Európában meg nem tud élni, vagy állapotával, vagy a' közállapotokkal elégedetlen, vagy üldözés elől kiván menekülni, többnyire Amerikába vándorol.

Feltünő Amerikában a' régi történeti emlékek hiánya, China- 's Japánban a' 2,000 éves dolgot ujnak, Amerika spanyol gyarmatositású, tehát legrégibb tartományaiban a' 300 éves dolgot véghetetlen réginek tekintik. *Peru*, *Guatemala*- és *Mexico*-ban találtatnak ugyan romok, mellyek egy régibb polgárosodás létezését bizonyitják, de azon egész országokban alig létezik egy két család, mellynek kebelében az *Incas* vagy a' mexicoi uralkodók emléke élne. Sok helyett a' hagyomány egy századra sem terjed.

Az amerikai gyarmatok története általában két nevezetes eseményt foglal magában: alapitásukat 's elválásukat az anyaországtól. Az uj világban nem találunk évezeredekre terjedő küzdelmeket, az éjszak és dél nem lépett fel ugy egymás ellenében, mint az ó világban; ezen ellentét Amerikában inkább csak természeti, mint históriai. Sőt maga ezen ellentét is nem tettleges, hanem csak szenvedőleges: azaz, nem abból eredt a' jellemzetes különbség, minő befolyást gyakorolt egymásra dél és éjszak, hanem

a' kettő közötti tetemes különbség oka kivülről jött behatásokban fekszik. Délamerika meghódittatott, Éjszakamerika gyarmatosittatott, ott határozó a' vallás, itt politika, ott catholicismus, itt protestantismus volt; ott egyoldalu propaganda vakbuzgó szenvedélye, itt szabadelmű gondolkodás- és érzésmód békés vágya, ott a' keresztyénhitre térités vak vallási buzgalma, itt minden vallásfelekezet korlátlan türése volt az uralkodó elv. Délre az iberiaiak (spanyolok és portugallok), éjszakra pedig brittek mentek. Az amerikai spanyol a' legkegyetlenebb népgyilkosság kainbélyegét hordozza büszke homlokán, az amerikai britt általában munkás földmivelő, szorgalmas kereskedő. *Pizarro* és *Penn* a' kettőnek képviselője. A' spanyolok azért hóditák meg Amerikát, hogy uralkodjanak, hivatalok, huzavonák, fosztogatások által gazdagodjanak; az anyaországtóli nagy távolság az önkény előtt roppant tért nyitott, 's a' vad vitézség bűn-erénye a' pénzvágyó hóditóknak győzelmet szerze a' szerencsétlen benszülöttek felett. A' britt azért alapitott gyarmatokat Amerikában, hogy az anyaországbeli nyomás elől menedékhelyet készitsen magának. Itt keresett biztos menedéket az üldözött hitfelekezet, itt nyert becsületes keresetet a' szorgalmas ipar. Éjszakamerika az ipar és népesség gyarapodása, polgári rend és törvényes szabadság megalapitása által virágzott fel. Az egész éjszakamerikai szövetség mármár az egész éjszaki félvilágrészt magában foglaló egy álladalmat képez, és politikai közép- 's egyesülési ponttal bír. Ellenben Délamerikában a' köztársaságok csak is katonai hatalmon alapulnak, történetök folytonos forradalom. Itt a' szövetségesek elválnak egymástól, mások ott ujra szövetkeznek, 's minden változások katonai forradalmak által idéztetnek elő. Minden éretlen ott erkölcsileg: onnan van a' sok ellentét, ingadozás, egyik túlságból átugrás a' másik túlságba, katonai absolutismusból democratiai anarchiába, egység- és centralisatióból foederalismusba, 's innen teljes elválásba, rend- és takarékosságból tékozlás- és bukásba. Az anyaország elleni harcz ezeknek kevésbe került; nem is idézett fel *Washingtont*, *Franklint*. Megszünt ugyan az erőtlen anyaországtóli függés, de még hiányzanak vallás dolgában türelem és szabadság, valamint a' rendes státusélet előfeltételei: józan politikai elvek és szokások, müveltség és iparosság.

Ellenben Éjszakamerika a' köztársasági alkotmánynak szép és szilárd példányát tünteti fel: a' kormány egysége megvan az elnök személyében, uralkodási vágy ellen biztositékot nyujt hivataloskodásának rövid tartása; személy- és vagyonbátorság szépen létesitve, a' közterhek könnyen hordozhatók, 's a' mexicoi háboruig tavaly előtt státusadósság sem létezett. Folyvást roppant jövedelemforrással bír az Unio az álladalmi földek eladásában, mellyeknek ára egyenlő arányban osztatik fel a' középponti 's az egyes álladalmi kincstár között. Külföld előtt az egyesület becsület- 's tiszteletben tartatik.

Itt-ott ugyan az önérdek uralkodik a' közérdek felett: de ott az álladalom mentve van az élesen kitünő rendi különbségek és a' gazdagságnak a' közbátorságra nézve veszélyes felosztása bajától, nem kinlódik túlnépességgel, a' táplálékot 's keresetet bőven nyujtó nyugoti síkságok századokra elháritó csatornául szolgálandanak e' bajra nézve. Amerika valóban a' *remény* és *jövendő* világrésze. Ez jelenbeli viszonyainak fel-

fogására a' szem elott tartandó fötekintet. (Lásd továbbá *Délamerika. Éjszakamerikai egyesült státusok. Mexico*, 'sat. az amerikai álladalmak viszonyai 's történetére nézve). — *R. E.*

Amherst (William Pitt, gróf); báró Amherst britt tábornok fia, 1826. kapott grófi czímet. Pitt minister politikájában neveltetvén, szigoru tory. 1816-ban Chinába küldetett követségbe az ottani angol kereskedés akadályainak elháritására. Az időpont igen roszúl volt választva, a' chinai császár nagyon ingerülve vala az európaiak ellen valamelly élete ellen irányzott merény miatt, mellyet a' missionáriusokra kentek, 's melly miatt egy cath. püspök ki is végeztetett. A' követségnek tehát semmi sikere sem lett, 's Amherst, a' fogadási ceremóniák feletti hoszszasabb czivódás után a' császárt nem látva 's megvetéssel elutasíttatva, Európába viszszaindult. — A' sikeretlenség vádja azonban nem őt, hanem a' körülményeket terheli, 's azért nem sokára keletindiai kormányzóvá neveztetett, 'se' hivatalt 1828-ig nagy szigorúsággal vitte. — Hazájába térve, udvari hivatalokat viselt. —*h.*

Amici (Giovanni Batt.) a' florenczi csillagvizsgáló intézet igazgatója, egyik a' most élő leghiresb physicusok közől, nevezetes különösen ugy is, mint opticai és geometricai műszerek készitője. Szül. 1786-ban mart. 25. Modenában, 's tanúlt a' bolognai egyetemben. —*h.*

Ammon 1) Fridrik Auguszt, a' szász király udv. orvosa 's tanácsosa, szül. 1799-ben sept. 10-én Göttingenben, hol nagyhirű atyja, Kristóf Fridrik, akkorában theologia professora volt. — Tanúlt Erlangenben, Schulpfortában, 1818-ban Lipcsében, 1819-ben Göttingenben, hol az orvosi tud. tanára lett 's akademiai iratával „über den krankhaften Schlaf" jutalmat nyert. Bejutazván Német- 's Franczia-országot, tapasztalása eredményeit „Parallele der deutschen und französischen Chirurgie" czímű munkájában (Lipcse, 1823) rakta le. — 1832-ben Dresdában telepedett le, hol a' vakintézet orvosa lett. Ezóta különös előszeretettel művelte a' szemorvosi tudományt, mellynek mezején igen hasznos vizsgálatokat tett. — Az orvosi folyóiratokba adott igen sok becses értekezésen kivül, mellyek szerencsés gyakorlati munkásságának bizonyságai, adott ki egy tömeg önálló nagyobb munkát is, u. m. „Brunnendiätetik" (Dresda, 1835). — Die ersten Mutterpflichten und die erste Kinderpflege (Bécs, 1835). De genesi et usu maculae luteae in retina oculi humani (Weimar, 1830). Anleitung zur Behandlung der Cholera (Dresda, 1832) Pharmacopoea anticholerica (Lipcse, 1832); Symblepharon (Dresda, 1834). Fő munkája azonban, sokévi tanulmányának szerencsés gyümölcse a' „Klinischen Darstellungen der Krankheiten und Bildungsfehler des menschlichen Auges 'sat. (Berlin, 1838). 2) *Fridrik Vilmos Fülöp*, erlangeni theol. professor, szül. ugyanott 1791. febr. 7-ikén; tanúlt Göttingenben, Erlangenben, Jenában. — A' gyakorlati pályán nagy sikerrel működik; népszerű munkákat irt a' protestans hittörténet mezején; legkedveltebb műve: „Rudolf és Ida levelei a' prot. és cath. egyház tanainak különbségéről." —*h.*

Amnestia és kegyelmezési jog. Legfontosb és legmagasb fejedelmi jog az élet- és halál fölött határozás, melly jelenleg a' művelt népeknél csak *megkegyelmezés* útján gyakoroltatik. Ezáltal a' legfőbb hatalom a' ha-

lálra itélt embernek másodszor adván meg életét, annak szinte második teremtőjévé lesz, 's ekkint némileg isteni szerepet játszik. A'halálos büntetés czélja — akármit mondjanak magáról a' büntét megboszulásáról, melly agg szokás szerint, úgy látszik, hogy a' birák igazságának kitüntetésére az itéletekben többnyire olvasható, — tulajdonkép és igazán csak az emberi társaság büntétekkeli megsértésének rettentő példa általi elháritása, az elitélt bünösnek jobbulása a' kivégzés által lehetlenné válván. — De épen az itéletnek ezen czélja miatt az itélő birákat olly helyzetbe kellett tenni, hogy törvény szerint, a' bebizonyitott vétkesség fokához képest, hasonló esetekben lehetőségig hasonlóan itélni kénytelenek levén, tőlök az önkénynek legkisebb árnyéka is távol maradjon. — Mi magát a' szent igazságot illeti — minthogy igazán, a' dolgot legmélyebben véve, a' vétkesség tulajdonkép az akaratban fekszik, melly az egyénnek emberi szemmel meg nem nézhető bensőjét képezi — a' szent igazságnak, a' szó legmagasb értelmében, korlátnélküli valóságos birája csak isten, és kétséget sem szenved, hogy mióta biróságok léteznek a' földön, emberi itéletek mellett és emberi kezek által „optima juris forma" és a' biráknak jogtanilag legjobb hiszemével számtalanok végeztettek-ki, kik e' büntetést meg nem érdemlették, kiknek elitéléséhez talán az egyik vagy másik biró csak vérző szivvel járúlt, lekötöttnek gondolván magát a' törvény által, melly, lehetetlen, hogy ezer meg ezer hasonlónak látszó, de, valamint egy fán sem találtatik két tökéletesen egyenlő levél, korántsem egészen egyenlő esetről, egészen a' bünös bensőjébe betekintőleg, gondoskodhatnék. — Itt van tehát a' mentő eszköz, mellyen, úgyszólván, az isteni igazság eszméjéhezi közelités megkisértetik: a' bocsánat, a' megkegyelmezés, melly a' törvény felett a' legfőbb hatalomnál létezik, azon hatalomnál, melly, mint az igazság kiosztója, hajdan, a' nyers erő és önkény hatalma idejében, nem csak a' megkegyelmezési hanem a' nehezbitési jogot is gyakorolta, később azonban, tisztulván e' magas állása és az emberiség irányábani rendeltetése felől a' fogalmak, az itéletekben ismeretlen irgalmasság pótolójává lett, a' homályos lelkiismeret és az isteni igazság sejtelme szerint szükséges pótlást megteendő ottan, hol a' semmi kivételt nem tehető szigorú birónak kezei meg vannak kötve. Ekképen a' legfőbb hatalom egyes esetekben kivételeket tevén, ezek által a' törvény nem csak meg nem csonkittatik, hanem inkább meg is erősittetik. — Hogy a' kegyelemnek ezen gyakorlata semmi esetben el ne mulasztassék, jelesen magyar honunkban minden halálos itélet után legfelsőbb megkegyelmezés végett hivatalosan tétetik a' szegények ügyvéde által folyamodás az elitélt bünösnek kérése nélkül is. — Ez alkalommal eszünkbe jut Svédhonnak 1814-ik évben alkotott és mai napig fenálló törvénye, mellynél fogva a' halálra itélt bünösnek is szabad akaratára bizatik a' megkegyelmeztetést elfogadni, vagy ellenben a' büntető itélet végrehajtását kivánni; melly szabadságban némelly német jogtanárok botrányt találván, azt helytelennek mondják, miután a' legfőbb hatalom ez által legmagasb jogának teljes gyakorlatától fosztatik meg. Azonban a' népszellemnek legjobban megfelelő mód szerinti törvényhozás minden egyes országnak saját dolga levén, és külföldön tökéletesen meg sem itéltethetvén, mi ama törvényben nem anynyira az egyéni szabadság túlságát, mint inkább azon gondolatot tartjuk sze-

münk előtt, hogy talán épen illy törvény mellett tartandja a' kormány legszentebb kötelességének és főfeladatának a' fenyitő törvényszéknek jogés lélektani tekintetben anynyira haladt derék birákkali ellátását, hogy ítéleteik által a' legfőbb hatalom illynemü zavarokba ne egy könnyen hozassék.

A' fentebbiek a' megkegyelmezésről (gratia) átalánosságban szólván, mi az úgynevezett *amnestiát* vagy közbocsánatot és bünfeledést illeti, ez a' szónak szokott mindennapi értelme szerint nem közönséges büntetésekre nézve, hanem inkább politikai vétkesek irányában, hol a' büntetendők nagy száma inkább csak botránykozást, mintsem példa általi elrettentést vonna maga után, a' világtörténet tanusága szerint már a' legrégiebb időkben gyakorlatban volt, és a' közönséges büntetésekre nézve adott megkegyelmezéstől anynyiban is különbözik, hogy itten nem csak — mint amott — halálos, hanem kisebb nemü büntetések és marasztalások is, teljesen vagy részint engedtetnek el. — A' kegyelemnek ezen neme az, melly a' legfőbb hatalomnak valóságos diszesitésére szolgál a' nélkül, hogy a' kegyelem megadása a' lelkiismeretnek áldozatába kerülne. Gyakoroltatik mindenütt a' legjobb eredménynyel, ha jókor, ha annak idejében. — A' főhatalom itt saját érdekében 's jogában járván el, mint a' ki önmaga volt megsértve és e' sérelmet megbocsátja, — ezen bocsánatot anynyival könnyebben adhatja meg, minthogy itt a' közönséges aljas büntéteknél fenforgó nézetek elesnek. — A' megkegyelmezett közönséges gyilkosról, tolvajról és illyféle más gonosztevőkről — bár minden bün átalában tévedés — mégis alig mondhatni, hogy illető büntettük jogróli hiányos eszméknek tulajdonitandó, vagy hogy kár volna a' polgári társaságot ezen gonosztevők nemes tulajdonának gyümölcseitől megfosztani. Máskint áll a' dolog a' politikai vétkesekkel, kiknek számában jogbeli hibás fogalmak és szenvedélyek által elragadtatott, de különben legnemesb lelkü és legmüveltebb egyének létezhetnek, és a' világtörténet szerint mindenkor léteztek is, kiknek fentartásában és bocsánat általi lekötelezésében tehát a' főhatalom mind az ország mind önmaga saját nyereségét lelheti. Ezen nézetből az itten értelmezett amnestiából is a' közönséges gonosztevők ki szoktak vétetni. — L.

Amortisatio (Amortisation, amortir-tól, kiölni, elenyészteni). Egyik jelentése e' szónak (igy is jó elő régebben: amorticatio) fekvő javaknak vagy jövedelmeknek átruházása világi kézből egyházba, templom-, zárda- vagy alapitványra. Ezek többé nem valának elidegenithetők, a' forgalomból ki voltak véve, arra nézve elhalva, vagy mint mondani szokták, holt kézbe voltak jutva. Az illyen jószágok tömege utoljára olly nagy lett, hogy a' világi uralkodók úgynevezett amortisatio-törvény által gyarapitásának korlátokat kezdtek szabni. Az ujabbkori események sok egyházi jószágot viszszaadtak a' forgalomnak secularisatio által. Hanem e' szó jelenleg más fontos jelentéssel bir az álladalmi pénzügyben, 's anynyit tesz: mint álladalmi adósság' törlesztése.

A' státusadósságok kezelésénél két külön fődolog a' kamatok pontos fizetése és a' tőkék viszszafizetése. Ha az álladalom a' kölcsön tételekor a' tőke viszszafizetése iránt kötelezettséget vállalt, teljesitse, ha van módja adóssági terhét valódilag könnyitni, tegye azt: de olly esetek is vannak, midőn az álladalom helyesebben cselekszik, ha nem törleszti adósságát, ha-

nem a' kamat pontos fizetésére szoritkozik. Ezen állásban van minden ollyan ország, mellynek rendes jövedelmei nem elégségesek arra, hogy a' többi szükséges kiadásokon kivül még a' törlesztési alap költségeit is hordozzák, mert ha egyfelől törleszt, másfelől pedig uj kölcsönöket tesz, ugy hogy a' törlesztési alap sajátlag kölcsönök által tartatik fen, akkor a' státusadósság nem le, hanem fölfelé halad öszvegében.

Magát a' törlesztést illetőleg, legelőször dr. *Price* tanitotta Angliában, hogy a' kölcsöntőke 1%-ból álló törlesztési alap 5%-os adósságot 37 év alatt eltörleszt, ha a' beváltott kötelezvények mindig a' törlesztési alap birtokába adatnak, 's ezeknek is kamatja törlesztésre fordittatik. E' számitás sokkal kedvezőbbnek tetszett, hogysem mindenütt gyakorlatba ne vétetett volna. De a' tapasztalásban az eredmény, kivált nagyobb országokban, nem mutatkozott olly kedvezőnek. Többnyire mindenütt a' törlesztési terv fentartása olly áldozatokba kerül, mellyek annak eredeti előnyeit semmivé teszik, és az ország terhét nagyobb mértékben öregbitik, mint menynyire a' törlesztés enyhiti. Mert az igazi alap az évi jövedelmek felülsége az évi kiadások fölött: ha van illyen fölülség, fordittassék a' státusadósság törlesztésére; ha nincs, szoritkozzék az álladalom a' kamatok pontos fizetésére. Angliában 1829. julius 5-dike óta ezen elvet követik, eltöröltetvén ekkor az állandó törlesztési alap és terv. Hanem a' többi europai nagy álladalmak még mind ragaszkodnak az állandó törlesztési rendszerhez, ámbár többnyire mindenütt fölülmulják az évi kiadások az évi jövedelmeket, mellyeknek tehát egy része folyvást uj, megalapitott vagy függő adósság által fedezendő, minek következtében e' müvelet végén a' státusadósság öszvege közönségesen mégis nagyobb, 's a' mellett a' törlesztés költségei ingyen veszendőbe mentek. Legjobban felvilágositja ezt a' franczia törlesztési alap példája.

A' franczia törlesztési pénztár különösen a' törvényhozó testület felügyelése és kezelete alá helyeztetett; eredeti beruházása 20 millió frankból állott, mihez a' beváltott státuskötelezvények járultak, mellyeknek kamatja a' beváltás után annak jövedelmezett, 's csak bizonyos időnként és öszvegenként semmisittethettek meg. 1817-ben a' beruházás 40 millió frankra emeltetett, mi végre a legbiztosabb 's legjövedelmezőbb adónemek, 's az álladalmi erdőségeknek, mellyek a' törlesztési pénztár tulajdonául jeleltettek ki, eladásából bejövő pénzek rendeltettek. 1833-ban a' beruházási tőke az azonközben tett kölcsönök fedezésére 4,616,413 frankkal öregbittetett. Ezen pénzalap jövedelme a' különböző, 5, 4½, 4, 3%-os kölcsönök törlesztésére fordittatik meghatároztatván, hogy minden uj kölcsön törlesztési alappal láttassék el, melly a' névszerinti tőkének 1%-nál kevesebből nem állhat. Az alparin fölül álló kölcsönöknek megfelelő törlesztő alap jövedelme mindig a' törlesztési tartalékalaphoz csatoltatik.

Az eredeti terv szerint az egész státusadósságnak 35 év alatt el kellett volna törlesztve lenni, de ha az eredményt tekintjük, úgy találjuk, hogy a' törlesztésre fordított roppant költségek daczára az adósság több száz millióval nevekedett, mivel folyvást uj kölcsönöket kelle tenni. Kitetszik a' veszteség a következő két adat összehasonlitásából: 1816-tól 1832-ig kiadott a' kincstár 1,765,140,663 fr. 57 centimes-nyi kötelezvényt, mellyekért 117,404,561 frank kamatot fizetett, a' törlesztési pénztár pedig

ugyanazon idő alatt viszszaváltott 1,165,794,189 fr. 50 centimes költséggel csak is 62,162,537 franknyi évpénzt: igen, mert a' törlesztés 's a' kölcsönvétel folyvást ment egymás mellett, s azalatt míg a' kincstár 5 franknyi évpénzért 75 fr. 17 $^{4}/_{10}$ centimet kapott csak, ugyancsak 5 franknyi évpénzt a' törlesztési pénztár a' börsén 93 frank 77 centimen váltott be, és ezen idő alatt az ország csak e' két folyam különbsége által 307,543,680 frankot vesztett. Igy foly ez azóta is rendesen, egyik kézzel törlesztenek, másikkal kölcsön vesznek, 's mivel az új kölcsön mindig csak alacsonyabb folyam mellett eszközölhető, mint mellyen a' törlesztési pénztár váltja viszsza a' kötelezvényeket, folyvást kárát vallja az ország a' folyamkülönbségnek, 's a' milliók ingyen a' börseemberek zsebeibe folynak, 's a' törlesztés csak csalódás, míg az évi jövedelmek nem képesek fedezni az évi kiadásokat. Hanem ezen roppant hátrány daczára mégis többnyire még mindenütt fentartatnak az állandó törlesztési tervek, részint mivel a' kölcsönvételkor szerződésileg volt biztositva a' törlesztési beruházás, részint mivel az állandó törlesztés megszűntetésével a' státuspapirok folyama tetemes alászállásától tartanak.

Az austriai birodalomban 1817-ben alapittatott közönséges törlesztési alap egész kamatozó státusadósság számára. Ekkor az egyes kölcsönökre már azelőtt alapitott törlesztési külön alapok egyesittettek, azonkivül számára rendeltettek az álladalmi javak eladásából bejövő pénzek. 1818-ban a' végre, hogy a' régi státusadósságból mindig anynyit beváltható 's eltörleszthessen, menynyi sorshuzás utján az eredeti kamat teljes élvezetébe léptettetik, külön $1^{1}/_{2}$ millió évi jövedelem rendeltetett számára az országos jövedelmekből, de a' régi adósságból beváltott kötelezvények kamatjait nem huzza mind tovább a' törlesztési pénztár, hanem azon kötelezvények azután a' nagy státusadóssági könyvből kitöröltetnek 's megsemmisittetnek. A' törlesztési alap, a' pénzügyminister hatósága alatt állva, a' státusadósság törlesztésén ugy működik, hogy ha évi jövedelméből több mint 1 millio ftnyi kamatot vált be, egy millió kamatnak megfelelő tőke mindig elidegenithetetlen alaptőkejéhez levén csatolandó 's ennek jövedelmezendő, az 1 millión fölüli kamatnak megfelelő kötelezvények a' státusadósság nagy könyvéből kitöröltetnek s megsemmisittetnek. Alaptőkéje, mint emlitettük, elidegenithetlen, 's minden új kölcsönkor a' névszerinti kölcsöntőke legalább 1%-nak megfelelő összeggel, mint különös beruházással szaporitandó. Működése nem terjed ki a' sorsjátéki kölcsönökre, mert ezeknek törlesztéséről külön van saját terv szerint gondoskodva. Felállitásától kezdve 1818. végéig a' törlesztési alap az új conventiós értékü 's a' régi váltóczédulai értékü státusadósságból 357 $^{1}/_{2}$ millió ft. áru kötelezvényeket váltott be. Saját jövedelmén kivül a' státustóli évi dotatiója jelenleg mintegy 2 millió ft. 's összes alaptőkéje mintegy 200,000,000 pft. — R. E.

Ampére (András Mária) kitünő mathematicus és természetvizsgáló, szül. Lyonban 1775. jan. 20. Mind a' tanitói mind az irói pályán nagy munkásságot fejtett ki. 1814. óta a' franczia tud. akademiának tagja. Megholt 1836. julius 10. Eredeti nézeteit a' villany és magnetismus egységéről különösen „Recueil d' observations électro-dynamiques" (Par. 1822) és „Théorie des Phénoménes electro-dinamiques" (Par. 1830)

munkáiban terjeszté elő. Az „Annales de physique et de chemie“ szinte tőle becses értekezéseket adnak. 2) *Ampére* (János Jakab) Párisban az ujabb literatura professora, az előbbinek fia, szül. Lyonban 1800. — Különös érdemet szerze magának a' franczia literatura körül, összehasolitó tanulmányai által a' legkülönneműbb literaturáknak. — A juliusi forradalom után Andrieuxnek utóda a' franczia collegiumban és Villemain' helyettese, igen lélekismeretes tanitó 's nagy becsü iró. — 1840-ben Mérimée' társaságában Levantebe utazott, melly utazását a' „Revue des deux mondes“-ben irta le. Legujabb munkája „Sur la formation de la langue française“ (Par. 1841. 3. köt).

Anatomia l. boncztan.

Ancelot (Jacques Arséne Polycarpe Franc.) franczia költő, szül. 1794. febr. 9-kén Havreben, tanult Rouenben. Költői hirét 1819. „*IX. Lajos*“ tragoediájával alapitotta meg, mellyért a' királytól évpénzt nyert. 1823. irta kevésbé kedvelt „*Le Maire de Palais*“ szinmüvét. 1824-ben forditotta Schiller Fiescóját, 1825-ben irta „*Marie de Brabant*“ epost. 1826-ban a' ragúzai herczeggel Oroszországban utazván, még azon évben kiadta utazását „*Six mois en Russie.*“ 1828-ban *Olga* és „*Elisabeth d'Angleterre*“ drámáit irá. — 1830-ban elveszté évpénzét 's X. Károlytól nyert arsenál könyvtárnoki hivatalát, és kénytelen volt pénzszükségében vaudevilleket irni. Regényei is vannak: *L'homme de Monde*, és: „*Les emprunts aux salons de Paris*“ (1834).— 1837-ben összes munkái jelentek meg. 1841. Bonald helyére a' fr. academia tagjává választatott. Neje, *Virginie Ancelot*, ki 1792-ben született, több kedvelt regényt 's vaudevillet irt. Regényei: *Gabrielle*, *Marie*, *Emerence*. —*h*.

Ancillon. (Fridrik János Péter) Franczia országból kiköltözött protestans papok unokája, 's A. Lajos, főconsistorialis tanácsos fia szül. 1769-ben, Berlinben. Fő irata: Tableau des revolutions du Systéme politique de l' Europe“ mellyben, valamint egyéb sőt későbbi munkái szószerinti értelmét tekintve úgy jelenik meg, mint barátja a' reformatio 's politikai forradalmak által kifejtett 's csaknem általános elismerésre jutott szabadelmü rendszernek, a' teljes szellemi és polgári szabadság, képviselet és alkotmányosság rendszerének, 's mintha meg lenne győződve az ellenkező stuárti, bourboni, ultramonarchicus 's aristocratai rendszerek kárhozatosságáról. Midőn azonban alkalma lett ezen önmaga által is elismert igazságokat, a' mai emberiség ezen szentségeit, befolyásos helyzetében, az udvar véleményével ellentétben 's hivatal utáni hiú vágyai hátratételével, sikeresen védeni, mit tett a' Tableau szépszavú szerzője? — Poroszországban azonnal az úgynevezett német szabadsághaború után, már 1816-ban, mielőtt erre a' szabadelmüek bármelly állitólagos túlságai vagy fonák törekvései ürügyet adhattak volna, reactionarius párt keletkezett, melly a' már egy sor szabad szellemű intézkedés 's rendszabály által kellőleg előkészitett szabad alkotmányt, tehát az Ancillon-féle irott elvek megtestesülését, minden módon hátráltatni 's a' fejdelmeket, forradalmi rémképek által az absolutismus ugyanazon régi rendszerébe viszszavezetni igyekezett, melly csak épen akkor ismertetett el a' veszély főforrásául. E' párt, mellynek Schmalz volt nyiltan fellépő organuma, egész Németországon utálattal 's boszonkodással fogadtatott, 's Porosz-

ország legnemesb férfiai, Niebuhr, Schleiermacher 's egyebek szinte nyilt organumai lettek ezen utálatnak. — Ancillon egy kis iratában „Ueber Souveränetät und Staatsverfassungen" (Berlin, 1816) szép hangú álokoskodások 's czifra phrásisok burkában ugyan, de lényegre nézve elhatározottan a' reactio pártjához állott. — Ez értelemben fogták fel 's korholták ez iratot érdeme szerint az ellene intézett czáfolatok, nevezetesen Krug „die Fürsten und die Völker" czímű iratában (Lipcse, 1816). — Ancillon egész gyakorlati működése mezején, 's végre úgyis, mint hatalmas minister, folytonosan a' reactio szolgája volt. — Említett munkája a' párt jelszava 's bibliája lett; későbbi firkái 's gyakorlati munkássága teljesen megfeleltek a' felállított álbölcseségnek. A' porosz politika egész menete Bernstorff ministeriuma óta 's Ancillon kormánya alatt világosan ide mutat, mellynek főjelenetei: a' demagogiai vizsgálatok, a' sajátságos alkatú tartományi gyülések országgyülés helyett, a' városi-községi szabadság megszoritása, az oroszok pártolása a' lengyelek ellen 'sat.; megh. 1837. april. 19-én. — T.

Anckarswärd (Károly Henrik, gróf) a' svéd ellenzék egykori főnöke, szül. 1782-ben Sveaborgban; fia a' finn háborúban (1788—92) nevezetessé lett tábornok Mihálynak, ki káplárból vezér, gróf és országgy. marschall lett, 's kilenczvenéves korában halt meg 1835-ben. — Anckarswärd K. H. szinte katonai pályát kezdett, részt vett Adlersparre lázadásában 1809-ben, ki által a' nép felizgatására használtatott, 's a' lázadás szerencsés sikerültével ezredes lett. A' Franciaország elleni táborzásban 1813-ban Németországon szolgált a' koronaherczeg oldala mellett, de keményen nyilatkozván az oroszoknak francziák ellen adott svéd segitség ellen, a' herczeg által elbocsáttatott. Itt van életének forduló pontja. Visszatérvén Svédországba, hol Carlslund nevü jószágán viszszavonulva élt, az 1827-iki országgyülésen megkezdte ellenzését a' kormány ellen. Előbb Schwerin gróf zászlója alatt küzdött, később maga lett az ellenzék vezére, miben igen segitette szép külseje, zengzetes szava, 's heves ékesszólása. Kisebb mértékben birt tudományos müveltséggel, 's parlamenti vezérben megkivántató higgadtsággal. Őt roszúl fedezett személyes gyülölség ragadta ellenzésre, 's gyakran, elkapatva szenvedélyétől, túlment az illem határain, 's ártott a' jó ügynek. — Később nyugodtabb lett, de kitartó szilárdságát veszté el, 's 1829-ben épen el is hagyta az országgyülést, kinyilatkoztatva, hogy minden ellenzés sikeretlen. Ekkor legjobb baráti, maga Adlersparre is, elidegenedtek tőle, sőt egyenesen árulással vádoltatott. 1833-ban tehát kinyomatá „politikai elveit" melly iratban egész nyilvános pályájáról számot ad. Azután Richert jogtudóssal társaságban javaslatot adott „javitott nemzeti képviseletre" mellyet előadott 1839-ben is, midőn az országgyülésen az alkotmányozó bizottmány elnökévé választatott. De nézetei aristocratieusoknak találtatván, el nem fogadtattak; a' korona jogai ellen intézett megszoritó javaslatai szinte elbuktak. Mint szónok azonban ezen országgyülésen is nevezetes szerepet játszott. —*h.*

Ancona város, vár és nevezetes kereskedőhely az egyházi statusban. — Midőn 1831-ben az osztrák seregek, Franciaország élénk ellenmondása daczára, a' fellázadt római tartományokat katonasággal megrakták,

elhatározá a' fr. ministerium, hogy Austria befolyását az egyházi statusban egy csapással megtöri. Franczia escadre jelent meg A. előtt, 1,500 katona kiszállott éjjel a' partra 's elfoglalta 1832. febr. 22-dikén a' várost, ellenállás nélkül, capitulatio utján. A' pápa protestatiója mellett elfoglalva tarták egész 1838. decemberig Anconát a' franczíák, de pápai polgári kormány alatt, — midőn az austriai seregekkel együtt elhagyák az egyházi status földét. —*h.*

Anderloni (Pietro) hires rézmetsző, több müvészakademia tagja, 1831. óta a' majlandi rézmetsző iskola igazgatója, szül. 1784-ben Bresciához közel Sz. Eufemiában. Legkitünőbb metszetei, miket Titián, Rafaël, Correggio és Poussin után készitett, különösen Titián „házasságtörő neje 's Poussin Mózese, 'sat. —*h.*

Andersen (Hans Christian) az ujabbkoru dán költők egyik legkitünőbbike, szül. Odenseben 1805. Elei gazdagok voltak, de atyja szegény czipő-varga, ki nem sokat mesélt jobb régi időkről, 's kinek kora halálával A. egy gyárba, majd szabóinasnak adatott, honnét azonban kevés idő mulva a' kézmüvesek 's gyárosok durvasága elijesztő. Utóbb, 13 tallérral zsebében Koppenhágába utazott, hol magát a' szinháznál jelentette, de mint „igen sovány" elutasittatott. A' fiút szép hangja miatt Weyse és Baggesen zeneszerzők fogadták fel, de félév múlva hangját elvesztette, és igy ismét elhagyatva állott. Most tragoediákat kezde költeni, a' nélkül, hogy sajátkép irni tudott volna. Azonban Collin tanácsos és szinházigazgató közbenjárására statusköltségen tanittatása megengedtetvén, akademiai tanulmányait 1828-ban megkezdette. 1833—4-ben pedig utazási stipendiumot nyert, 's Európát beutazta. Azonnal, nagy tehetségre mutató első, főleg lyrai költeményei által több magas pártfogót nyert, 's a' legkitünőbb irók, Öhlenschläger, Ingemann 'sat. ismeretsége által a' legelső házakba bejárhatott. — Legkitünőbb dolgozatai: „Improvisatoren" „Ó. T." és „Kun an Spillemand" regények, — „Mulatten" és „Muarerpigen" drámák 'stb. — Korábbi költeményei közül már Chamisso forditott németre némellyeket; későbbi irásait, különösen az „Improvisatoren" czimüt Kruse ültette át, és a' kedélyes, bár nem correct költő Németországon nagyobb elismerésre talált, mint dán hazájában, hol Andersen költőben még sokan a' főváros utczáin kóborló kis szabóinast látják. —*V.*

Andorra vagy **Andorré**, nevezetes sajátszerüségben fenálló kis feudális respublica a' pirenei bérczek közt, a' franczia határon. Kiterjedése 9 négyszeg mérföld, lakosai száma mintegy 18,000. Minden oldalról magas hegyekkel keritett kebeléből csak Urgel spanyol város felé van kijárás az Andorra völgyön, mellyet hasonnevü folyam öntöz. A' kis respublica 6 községből áll: Ó-Andorra, Canillo, Emcamp, Lamassane, Ordino és La Serra, mellyekhez még 34 kis falu 's tanya tartozik. — Van gazdag vasbányája (Ransolnál) 's meleg ásványvize (Caldes-Suco) melly erősen látogattatik. — Főhelye Ó-Andorra 2800 lakossal 's a' respublikai kormány székével. — A' lakosok főleg állattenyésztésből élnek 's juhokat és öszvéreket adnak el Franciaországba, honnét ismét gabonát kapnak. — E' kis csodálatos respublikai embryo még nagy Károlytól 790-ik évben kapta szabadalmait, miket későbbi fejedelmek megerősitettek. Egyházi tekintetben az urgeli püspök alá tartozik, kinek 450 livre tizedváltságot

fizet. — Főtisztviselőinek (Viguier) egyikét Franeziaország adja tetszés szerinti időre, másikat a' spanyol urgeli püspök 3 évre, 's ezáltal van biztositva a' kis respublica neutralitása, mellyet szükség esetében, mint 1794-ben Spanyolország ellenében bebizonyitá, erőteljesen tud megvédeni bérezei közt. Az első viguier-en (helytartón) kivül, kit Franeziaország nevez és fizet, minden többi tisztviselő andorrai ; a' hatalom azonban néhány előkelő család kezében van, mellyek némi miniatur-olygarchiát képeznek. A' souverainitást 24 tagból álló tanács gyakorolja, kik közül 12 hivataloskodik, a' többi 12 pihen, de a' szerepeket évenkint felcserélik. Évenkint rendesen 5 ülést tart ; az utolsóban választatnak meg a' *consulok* a' 6 község jelöltjei közül, kik ezen községeket kormányozzák, 's a' nagytanács és viguier, ugyszinte a' syndicus rendeleteit teljesitik. A' syndicus a' souveraintanács legöregebb tagjai közől választatik, ez a' tanács elnöke, mellyet rendkivüli esetekben összehíhat. Az általa előterjesztett törvényjavaslatok absolut szótöbbséggel fogadtatnak, vagy vettetnek el. E' syndicus a' legfőbb végrehajtó hatalom 's a' külviszonyok vezetése is reá van bizva. — A' biráskodás a' viguierek köre ; mindegyiknek joga van egy birát (bail) nevezni a' souveraintanács hat-hat jelöltje közől, kik 3 évig maradnak hivatalban, 's kiktől a' felebbvitel egy Franeziaország és az urgeli püspök által kinevezett jogtudós főbirához, 's onnét a' párisi cassatioszékhez megy. Ezen megnevezett birák azonban csak polgári perekben itélnek ; különben rendőri kihágások felett egyenesen a' viguierek biráskodnak ; büntető esetekben pedig egy a' viguierekből, a' főbiróból, a' souveraintanács két tagjából 's egy ülnökül alkalmazott ügyvédből alkotott törvényszék, mellynek elnöke mindenkor a' franczia viguier, 's melly élethalál felett itél. Az itélet csak jó hiszemtől függ, mert irott büntető törvényekkel nem bir a' respublica. — Felebbvitelnek, bünteny esetekben, helye nincs ; a' gályarabságra itéltek Barcellonába vitetnek. — A' főbiró fizetése minden előtte folyó polgári perek tárgyai értékének tizenötödrészéből áll. — A' respublica jövedelme áll a' közlegelők haszonbéréből, 's némi kis személy- és birtokadóból ; ezen adót a' consulok szedik be, 's ebből tartatnak fel a' középületek, fizettetik az urgeli püspöknek tartozott tizedváltság, 's a' Franeziaországnak fizetett 960 franknyi évi adó. A' tisztviselők semmi fizetést nem húznak. — Minden férfi, 16-ik évétől 60-ikig katonaszolgálatra köteles és fegyverrel van ellátva ; minden helységnek van egy a' főtanács által nevezett kapitánya 's két hadnagya, *(Dannes)*. A' viguier-ek czime : illustres ; a' biráké : „honorables.“ —*h*.

Andrada neve egy régi, a' portug. literaturában és Brazilia ujabb történetében hires családnak. 1. *Diego de Payva d' A.* szül. Coimbrában 1528-ki julius 26-kán, meghalt Lissabonban 1575-ki december 1-jén ; a' trienti egyházgyülésen fényes szerepet vitt, és többek közt Chemnitz Márton ellen is irt „Defensio tridentinae fidei catholicae (Ingolst. 1580. és Lissab. 1595.) — 2. Testvére *Francesco d' A.* III-ik Fülöp portugalliai király historiographja, 's a' „Chronica de rey Don Joas“ (Lissab. 1613.) szerzője, meghalt 1614-ben. — 3. *Diego d'A.* ennek fia, megh. 1660-ban ; a' portugall régiségek körül buvárkodott 's „Exame da antiquidades“ (Lissabon, 1616.) munkája által ismeretes. — 4. *Pedro d' A. Caminha,*

meghalt 1589-ben, szép nyelven irt eclogái, levelei, elegiái és epigrammái „Obras“ (Lissab. 1791.) czimű gyüjteményben jelentek meg. — 5. *Antonio d' A.* jezsuita, szül. Oleirosban 1580-ban; az általa először megutazott Tibet éjszaki részén keresztül mint térítő Chinába utazott, és mint a' rend provincialisa, állitólag megmérgezés következtében, meghalt 1634-ki martius 19-kén Goában. Tőle van „Novo descubrimento dos reynos de Tibet“ (Lissab. 1626.) ujabban kidolgozva e czim alatt: „Voyage au Tibet fait en 1625 et 1626 par le père d' A.“ etc. (Paris, 1795.) — 6. *Jacinto Freyre d' A.* szül. 1597-ben Bejában, megh. 1657-ben; mint lelkes iró és hazafi nevezetes, különösen több nyelvekre átfordított „Vida de don Joao de Castro“ (Lissab. 1651. 1736., Paris, 1759. és Madrid 1802. 's kivonatban: Lindau' „Heldengemälden aus der Vorzeit“ Lipcse 1817.) classicus munkája által. — Brazilia ujabb történetében pedig különösen három A. testvér tünt fel, *Ignacio d' A. Silva* gyermekei, ki szinte Brazilia függetlenségén munkálódott. Mindhárom Paolo tartományban fekvő Santosban született. Legöregebbik 1) *Jose Bonifacio d' A. Silva*, ifju korában a' bányászati tudományokban szerzendő bővebb ismeret végett statusköltségen külországokba utazott, honnét 1801-ben Portugalliába viszszatérvén, főbányásztisztté neveztetett. A' függetlenségi háborúban kitüntette magát, 1819-ben a' sok törvényesavarás elől ismét Braziliába ment. Midőn a' portug. cortesnek Dom Pedrot Európába visszahivó 1821-iki végzése Braziliában általános felkelésre adott jelt, ő legfiatalabb testvérével, *Francescoval*, a' mozgalom élére állott, és mint alelnöke a' helyhatóságnak, ő fogalmazta Dom Pedrohoz a' felhivást, hogy Braziliát el ne hagyja. 1822-iki jan. 16-kán belügyi minister. Azon hajthatlansága, mellyet az uj alkotmány tervezése körül tanusított, és respublicai gondolkozásu ellenei elfogatása iránt kiadott túlkemény rendszabályai az ifju uralkodó kegyét elvonák tőle 's 1822-ki october 25-kén hivatalából elbocsáttatott, de öt nap mulva a' mellette nyilatkozó népakarat következtében ujra kormányra emeltetett. 1823-diki julius 17-kén ujra lemondott és ekkor az ellenzék soraiba állott, mint ennek vezetője, elfogatott és Európába küldetvén Bordeauxban több évig tudományos tanulmányoknak élt, mig hazamehetésre uj engedelmet nyert. Midőn Dom Pedro, fiának II. Dom Pedronak javára 1831-iki april 7-kén lemondott, ennek gyámjául a' császár által kinevezve, gyámgyermekének nevelését lélekismeretesen vezette. Utóbb azonban azon semmivel igazolt gyanuból, mintha a' volt császár viszszajövetelén működött volna, 1834-ben néplázadás folytán a' kormányzóság által elmozdíttatott gyámi tisztétől. Azóta viszszavonultan élt egy kis regényes szigeten Rio mellett, 's megh. 1838-iki april 5-kén.— Ennek testvére 2) *Antonio Carlo d'A.* az 1817-iki forradalombani részvéte miatt befogattatván, csak 1820 ban szabadult ki fogságából. Képviselőül választatván, mint kitünő szónok Brazilia függetlensége mellett nyilatkozott. A' braziliai forradalom kiütésekor Portugalliát titkon elhagyta és Rioba utazott, hol az alkotmányozó gyülés tagjává választatván, ennek megbizásából azon esküformát szerkesztette, melly Dom Pedronak és dynastiájának a' braziliai koronát biztosította. 1840-ben a' nagykorunak nyilatkoztatott császártól pénzügyi ministerré neveztetett. 3) *Francesco d'A.* harmadik testvér, előbb Portugalliában,

utóbb Braziliában ásványtan professora, öregebb testvérével együtt az 1821-iki san-paoloi mozgalomhoz csatlakozott. 1822-ben pénzügyi minister, később Braziliából számüzetett, de ismét viszszahivatott. 1840-ben testvére Antonio Carlo mellett belügyi minister, melly hivataláról 1841-ben ismét le kelle mondania. — *V.*

Andrásy (csik-szentkirályi és krasznahorkai) grófok. Régi magyar főrendi nemzetség, melly eredetét Andorástól, az Ásiából kijött ősmagyar vezérek vérétől származtatja. Ezen Andorás viadalra kelt egy híres külföldi bajnokkal, kinek sisakos fejét és vállát egy csapással ketté szelte. Ennek emlékezetére vétetett fel családi czimerül egy kardos férfiú 's koronát tartó kettős oroszlány. A' család tagjai, többnyire mint katonák 's vitézek jelennek meg a' magyar történet évkönyveiben: igy *Simon*, II. András király oldalánál a' szent földön, *Zsigmond*, temesi helyettes bán, nagy Lajos oldalánál Nápolyban; *Bertalan* Hunyady János ütközeteiben, és ugyan szent Imrénél 1442-ben, hol levágta Mezet-béget, 's Rigómezőn, hol elesett; *Boldizsár* 's ennek fia *Imre*, Szilágyi Mihály fegyverhordozója, ugy *Lázár* és *Tamás* Mátyás király idejében, *Márton* Szápolyay János hive, kivel együtt harczolt 1514-ben Temesvárnál a' pórlázadók ellen; ennek fia, *Péter*, előbb Békesi hive Bátori ellenében, azután Rudolf királyé, kitől Krasznahorkát kapta adományul; *István*, lőcsei várnagy, Rákóczy pártján, 1710-ben; *Dávid*, János fia, cs. k. tábornok, a' török és franczia háborúkban, különösen Aspernnél kitünő vitéz, ki 1813-ban Dresdánál esett el.— Jelenleg az Andrássy grófoknak, kik főkép Gömörmegyében fészkelnek, két ága van : az öregebbhez tartozott *Károly* gróf szül. 1792. meghalt 1845-ben aug. 11-kén tüdőszélhüdésben Brüsselben. Atyja gr. József, anyja : Csáky Valburga grófnő; neje : Szapáry Etelka grófnő. A' hazának buzgó fia volt, az ellenzéknek, mellynek elvei mellett az 1839. 's 1844-iki országgyüléseken 's Gömörmegye gyülésein küzdött, fáradhatlan és szeszélyes, elmés tagja, akadozó és nehezen érthető, de ötletdús szónok, a' szabolcsi tiszaszabályozó társulat elnöke, a' bányászat- 's gyáriparnak áldozatkész előmozditója. Végső utazásának czélja is az volt, hogy külföldön a' vas-, czukor- és gépgyárak körüli tapasztalatait gyarapitsa, 's hazánkban gyakorlatilag alkalmazza. Hirlapokban megjelent, részint az augsburgi Allgemeine ellen intézett elmés és tartalmas czikkein kivül a' maga idejében feltünt „Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn" munka is tollából folyt, 's ha ifjukorában tehetségéhez mért tudományos kiképzést nyer, hazánk első rangú csillagai közt foglalhatott volna helyet. Három fia maradt : *Manó*, *Gyula* és *Aladár*. 1) *Manó* szül. 1821-ben, az $184^{7}/_{8}$-iki pozsonyi országgyülésen Tornamegye egyik követe 's ellenzéki tag, később a' magy. minist. alatt tornai főispán volt. 2) *Gyula* nagy reményű 's tehetségű, sokat tanult 's utazott fiatal hazafi; az $184^{7}/_{8}$-iki pozsonyi országgyülésen Zemplénmegye egyik követe, a' tiszaszabályzó egyesület elnöke, ügyes és elmés ellenzéki szónok 's iró, aristocratai szinezettel, gr. Széchenyivel rokonelvű, de a' ki azért egész lélekkel a' forradalomhoz csatlakozott; az 1848-ik aprilisi m. ministerium alatt zempléni főispán, 's a' zempléni önkéntes csapat vezére Schwechatnál; később a' debreczeni kormánynak követe Stambulban a' török udvarnál, hol a' végcatastroph is találta. 3) *Aladár* Bem oldalánál harczolt

's vitézül viselte magát Erdélyben. — Az ifjabb ághoz tartozik : gróf *György*, cs. k. kamarás és sárosi főispán a' m. ministerium idejéig; született 1797-ben, atyja gr. István, anyja Festetits Mária grófnő; neje : Königsegg-Aulendorf Francisca grófnő, kitől több gyermeke van. Gróf Széchenyi Istvánnal együtt utazott a' budapesti lánczhid ügyében Angliában, 's vele együtt adott ki e' tárgyban egy röpiratot; a' m. academia igazgató, 's m. gazdasági egylet buzgó tagja 's egyik osztályelnöke, a' dernői hires vasöntőde és pőrölyde tulajdonosa, a' bányászat lelkes előmozdítója, melly körül kevés magyarnak van több érdeme; politikai elveire nézve mérséklett conservativ, 's az országgyüléseken illy szellemű szónok. — Jelenleg 9 Andrássy gróf 's 7 grófnő létezik. — cz.

Andrássy József, Esztergam megye követe az $183^{3}/_{6}$-iki 's $18^{39}/_{40}$-iki pozsonyi országgyüléseken, azután udv. titoknok, helyt. tanácsos, 's az említett megye főisp. helyettese 1846-tól kezdve a' martiusi törvényekig, szül. 1806-iki febr. 12-kén, Hatvanon, hol atyja herczeg Grassalkovich jószágai igazgatója volt. Politikai pályáját Esztergamban kezdé 1831-ben. Az országgyülésen a' conservativ udvari párt egyik legkitünőbb tagja 's vezére, könnyyű, sima és szódús, de nem annyira tartalmas szónok, kit az okoskodás erejére és súlyára nézve Zsedényi, későbben Somsich és Babarczy nagy mértékben fölülmúltak. Egyébiránt szeretetre méltó egyénisége 's mérsékeltsége, miszerint a' politikát a' magán-társadalmi életbe soha át nem vitte, és soha nem felejtette, hogy egy buzgó *magyar* megyének képviselője 's majd főnöke, — jó barátságban tartották politikai elleneivel is. Épen e' tekintetből küldetett a' nehéz politikai betegségben szenvedő Biharba kir. biztosúl. — h.

Angolország. l. Brittország.

Angol bank. Az angol bank Európában az e nemü intézetek között legnagyobbszerü, 's 1694-ben állittatott fel. Tervét a' skót *Patterson Vilmos* és *Godfrei Mihály* dolgozta ki. Kereskedők társasága 100 font sterlinges részvények utján 1,200,000 ft. st. tőkét tett összse és „*Angol bank kormányzója és társaságának*“ nevezett egyesületté alakult. Eredeti tőkéjét a' kormánynak kölcsönözte ki. Kiváltságlevele utójára 1833-ban ujittatott meg 21 évre, mellyben a' többi között az foglaltatik, hogy semmi, Londonban vagy környékében köröskörül 65 angol mérföldnyi távolságban 6-nál több tagból alakúlt társaságnak ne legyen joga *lát*-ra fizetendő bankjegyeket kiadni. 1844-ben a' bank kiváltságlevele, a' megerősitő rendelet értelme szerint ujra megvizsgáltatván, több módositást szenvedett a' pénzügyi világban olly hires Peel-féle banktörvény által, melly ezen okból közelebbről megismertetendő, e' végre azonban előbb a' bank szerkezete 's működése áttekintendő. — A' bank főkép váltóleszámitolási és arany 's ezüst kereskedési üzletet folytat : de főképen azáltal jutott jelen fontosságára, hogy érdekét a' kormány érdekével szorosan egybefüzte, és a' kormánynak minden fontos pénzügyi rendszabályaiban segédkezet nyujtott. A' bank a' kormány pénztárnoka, épen úgy, mint más bankárok magánosok pénztárnokai. Meg van bizva a' közjövedelmek beszedésével a' kincstár részére, 's a' kincstár által kifizettetni rendelt összegek kiszolgáltatásával az illető számadó tisztek kezébe. A' bank van megbizva a' státusadósság kamatai kifizeté-

sével és átirásával. E' szolgálataiért, mellyek sok költségébe kerülnek 's nehéz felelősséggel terhelik, kárpótlás fejében évenként az 1844-iki banktörvény értelmében a' kormánytól 68,000 ft. st. kap. Nevezetes teendője a' kormány által kiadatni szokott kincstári jegyek átvétele 's kifizetése. E' kincstári jegyek eszméjére legelőször III-ik Vilmos alatt *Montagu* lord, kincstári-kanczellár, jött. T. i. a' bank a' kormánynak a' kivánt összeget előlegezi, 's azért kincstári jegyeket, azaz, ollyan kincstári kötelezvényeket kap, mellyek 100—100 ft sterlingről szólanak, 's egy évre 3 ft. st. 10 penceryi kamatot hajtanak, mellyek beváltásig a' bank őrizete alatt 's birtokában maradnak. Hanem azért viszont a' bank ugyanakkora összeg bankjegyeket bocsát forgalomba, 's igy egyedül maga részére biztositja az azon összeg után járó kamatok huzását. Azóta állandón szokott a' kormány igy előlegezni a' banktól kincstári jegyekre, 's ez képezi az ugynevezett *„függő adósságot."*

Az angol bank egyszersmind kölcsönző, leszámitoló, letéti és jegybank. Fel van jogositva portékákra, fekvőzálogra, sőt kereskedelmi crisisek idején kereskedők egyszerü kötelezvényére is, kik segitségét igénybe veszik, kölcsön adni. Felhatalmazottsága papirpénz kiadására nagyobb kiterjedésü, mint bármelly más hitelintézetnek; bankjegyforgalma közönségesen jelenleg 21 és 22 millió ft. st. között jár. A' bank, túlsúlyát nem csak azon tőkék roppant nagyságának köszöni, mellyek felett rendelkezik, hanem azonfölül kiváltságlevele nevezetes előnyöket biztosit részére: csupán csak az ő jegyei birnak Angliában törvényes folyammal; fiókbankjai által a' megyei bankokkal versenyez, holott ezek a' bank saját kerületében versenytől el vannak zárva. Hanem ez még mind kicsinyszerü előny; mert óriási nagyszerüségét mindenek felett kitünő helyzetének köszöni. Mivel az egész kereskedelmi világnak London a' fővárosa, tartja kezében az angol bank az európai hitelügy fővezényletét. A' kereskedéssel való összeköttetései évről évre csökkennek, 's mégis mondhatni ugyanazon arányban évről évre nő befolyása. 1810-ben egy év alatt 75 millió ft. sterlingnyi kereskedelmi papirt discontirozott, 1825-ben még 19½ milliónyit, 1837-ben pedig már csak 4½ milliónyit. Mindamellett legnagyobb feszültséggel váratik mindig a' bank nyilatkozata a' discontoláb megállapitása körül; minden cselekvénye szabály 's követni szokott példa a' kereskedők és üzérek előtt. Az angol bank jegyei, mellyek Angliában az aranynyal egyenlő értékkel birnak, az európai szárazföld minden nevezetesebb piaczain forognak. Azt hiszik közönségesen, hogy az angol bank nem elegyedik váltóüzletekbe a' külfölddel. Az igaz, hogy egyenesen nem elegyedik illyenekbe, de azért behat a' váltófolyamra, 's nevezetes alkalmakkal ezt szabályozni igyekszik. A' kormány az angol bank jegyeit arany értékével ruházván fel, 's értékmérőül az aranyat fogadván el, a' folyam előnyét Anglia számára kivánta megszerezni: az angol bank megőrzi ezt azáltal, hogy pénztárában a' forgalomban nem szükséges pénzt felhalmozza. Criticus perczekben, midőn nemes érczek tetemesebb kivitele a' váltófolyamot Anglia ellen fordithatná, ismét a' bank lép fel a' súlyegyen helyreállitására, vagy felemelve a' discontot 's igy a' hitelt korlátolva, vagy kincstári jegyeket adva el, hogy azáltal saját jegyei forgalmát kisebbitse, vagy ezüstöt adva el, hogy aranyat

kapjon. Nem úgy kereskedik, mint üzér vagy tőkepénzes, hanem mint kormány, melly az egyéni törekvések tévedéseit általános rendszabályok 's eredmények által hozza helyre.

Mivel pedig a' banknak olly eldöntő befolyása van a' pénzforgalom viszonyaira, legfőbb és legsürgősebb gondja mind elegendő nemes érczkészletet tartatni 's gyüjteni, mind pedig forgásban levő bankjegyei összegét a' szükséghez arányositni. A' bank e' tekintetben következő igen egyszerü 's könynyen felfogható vezérelveket követ: kötelezettségeit a' forgásban levő bankjegyek, mellyek kivánatra azonnal érczpénzzel beváltandók, 's letétpénzek (köz- és magános letétpénzek) képezik. Elegendőnek tartja, ha e' kötelezettségek összegének egy harmada van arany- 's ezüstrudak és pénz által fedezve. A' többit statuspapirok, váltók, 's pénzzé tehető kötelezvények fedezik. A' bankjegyek kiadása a' forgalom szükségeihez képest történik; öregbittetik, ha utánok kereslet nyilatkozik azáltal, hogy a' bankba arany- 's ezüstrudak hozatnak bankjegyekkel kicserélés végett; kisebbiti, ha nem kedvező viszony nyilatkozik azáltal, hogy a' közönségesnél nagyobb mértékben hozatnak bankjegyek beváltás végett.

Az 1844-iki törvény, melly által nyerte az angol bank mostani alakját, ezt csaknem egyedárussági joggal ruházta fel bankjegyek kiadhatására nézve. Ezen törvényben t. i. az foglaltatik, hogy ha valamelly privatbank megszünik bankjegyeket adni ki, az angol bank titkostanácsi parancs által felhatalmaztathatik bankjegykibocsátását e' beszedett jegyek összegének kétharmadrészével nevelni; másfelől a' privátbankok bankjegykibocsátási jogát korlátolja, két év ótai bankjegyforgalmuk közép száma szerint kibocsátási maximumot állapitván meg. Hogy a' bank balfogásoktól megóvassék, 's némileg érdekeltlenné tétessék, továbbá, hogy azon részrehajlatlanságra tétessék képessé, melly azt, mint némi részben álladalmi intézetet illeti, meghatározta, a' banknak mint pénzügyi intézetnek viszonyait elkülönitni ugyanannak mint kereskedési háznak viszonyaitól. Mert valóban a' banknak mint disconto- és kölcsönző háznak, érdekei egyenes ellentétben állanak azon kötelességekkel, mellyeket elébe szab azon minősége, hogy a' pénzforgalomnak felügyelője és főszabályozója; minél több bankjegyet adhat ki, annál nagyobb nyeresége, 's annál nagyobb a' részvényesek osztalékja: ellenben igen nagy bankjegykibocsátás megzavarja a' pénzforgalmat, mellyben a' súlyegyent fentartani a' bank feladata. Ezen összeütközésnek véget vetett e' kettős viszony elkülönitése. Az 1844-iki törvény következtében a' bank jelenleg két különosztályból áll, mellyek közül mindeniknek saját előljárósága, személyzete 's számadása van: a' *bankjegykibocsátási* osztályból (issuing department), és a' tulajdonképeni *bankügyi osztályból* (banking department). Az első letétképen megkapta a' bank biztositéki alapját 14 millió f. sterling értékéig, azonkivül oda foly a' bank által birt arany és ezüst, 's mindezért hasonló összeg bankjegyet ad át; a' második osztály ezen bankjegyösszeget váltók leszámitolására, zálogos kölcsönökre, statuspapirok, arany-, ezüstrudak és pénz vásárlására forditja. Ha pénztárában igen sok készpénz hever, arra forditja, hogy a' kibocsátási osztályban letett összeget öregbitse azzal, 's a' forgalomban az igy letett készpénz helyét onnan kapott bankjegyekkel pótolja ki. Ellenben

ha ritkul az arany, azon mértékben, mellyben tőle készpénzt kívánnak, visszahúzza a' kibocsátási osztályból letétpénzét, 's a' helyett megfelelő bankjegyösszeget tesz be. A' bank minden héten közzé teszi számadását. Igy van két osztályra osztva az angol bank, mellyek egyike a' hitel műhelyét, másika pedig egy nagy kölcsönző és leszámitoló ügyviteli hivatalt ábrázol.

E' bank történetében nevezetes az ugynevezett *restrictio* időszaka 1797-től 1821-ig; midőn t. i. a' bank pénzsegédforrásait a' kormány a' franczia háború folytatására használandó, egy parlamenti határozat által megtiltatta a' banknak készpénzben tenni fizetéseket, holott alapszabályai értelmében, ámbár az egész országban törvényes folyammal birnak az angol bank jegyei, mégis azokat fizetésekre magának a' banknak és fiókjainak nem szabad használni. Ennek következtében Anglia pénze az egész európai szárazföldön elterjedt, 's az egész angol hármas királyság kiterjedésében bankjegyei képezték a' tulajdonképeni papirpénzt. A' bank ennek következtében mértéken túl nevelte a' jegyek kibocsátását, anynyira, hogy a' papirpénz az aranyhoz 's czüsthöz képest utójára 27%-it vesztett értékéből. A' papirpénzben fizetendő adók ehez képest voltak meghatározva; a' haszonbérlők, a' papirpénz alacsonyabb értéke folyvást tartásának hiedelmében, 's midőn az érczpénz helyét kizárólag bankjegyek foglalák el, nem is gondolva lehető változásra, kötötték jó hiszemben a' haszonbéri szerződéseket. Midőn azonban a' bank beszedé bankjegyeinek egy részét, ezeknek értéke rögtön felhága, holott a' portékák 's különösen a' gabona ára tetemesen csökkent. A' haszonbérlők, kik most már terményeikért kevesebb papirt kaptak, nem voltak képesek a' haszonbér megfizetésére. Ki valamelly megvásárlott jószágért vagy egyébért p. o. évi 100 f. st.-nyi kamat fizetésére kötelezé magát, midőn ezen összeg aranyban 27%-al ért kevesebbet; miután a' papir újra az aranynyal egyértékűvé vált is, 100 ft. st. fizetésére volt köteles. Az adók az előbbi arányban fizettettek, mi anynyit tett, mintha rögtön 27%-al emeltettek volna felebb; ebből az adófizetőkre uj terhek háromlottak, a' haszonbérlők között számos bukás ütötte ki magát, a' szegények száma tetemesen megnőtt, 's a' népességnek érdekeiben sértett osztályai nem voltak képesek szerencsétlenségök okát felfedezni, mert a' pénz értékét változhatatlannak hitték, 's csak a' portékák árát változékonynak.

Az angol bank szerkezete 's előjoga körül kiváltképpen két sokat vitatott kérdés forgott fen; egyik bankjegy kiadási egyedárussági jogát illeti, 's az 1844-iki törvény óta is gyakran felmerült azon terv, hogy vonassék viszsza a' törvény, melly a' részvényes-bankoknak 65 angol mérföldnyire London körül látra beváltandó bankjegyek kiadását tiltja, 's engedtessék e' tekintetben hely legszabadabb versenynek. De a' tapasztalás tanulságai mást javasolnak. Peel Robert e' körül igy nyilatkozott: „Az éjszakamerikai egyesült statusokban a' bankjegyek nem egyes bankárok, hanem banktársaságok által adattak ki, mellyek látszólag legkielégitőbb alapokon nyugodtak. Minden lehető elővigyázat meg volt téve e' társaságok fizetési képtelensége ellen, minden részvényes egész vagyonával jót állott, a' számadások közrebocsáttattak, a' jegyek akár-

mikor felválthatók voltak. 'S ha a' korlátlan verseny elve e' körül, igy szabályozva, igazán jó lett volna, miként történheték, hogy az egyesült álladalmakban roszul ütött ki ? Mértékentúli bankjegy-kibocsátások történtek, meggondolatlan vállalatok 's üzletek keletkeztek, miknek természetes következése a' készpénz-fizetések felfüggesztése, 's végre teljes fizetési képtelenség lőn.“ A' pénzjegyek kiadása körüli verseny ezeknek becsét csak csökkentheti, vagy épen egészen megsemmisitheti. Angliában épen ugy, mint egész Európában mindenütt, végre is arra fognak térni, hogy a' bankjegy kibocsátását kizárólagos egyedárussági joggá tegyék, mint a' pénzverési jogot, 's ekkor a' pénzjegyek értékének egysége épen ugy eszközölhető lesz, mint az arany 's ezüsté.

Azon kérdés is sokszor vittattatott Angliában, valljon nem cselekednék-e helyesebben az álladalom, ha maga szabályozná a' papirpénz kiadását, a' helyett, hogy részvényes társaságnak engedjen át olly előjogot, melly sajátlag az álladalmat illetné. Peel e' kérdésre 1844-ben megfelelt, mondván: „Az a' kérdés, a' bankjegyforgalomból szükségesképen felmerülő nyereség a' kormánynak jusson-é, vagy magánosok társulata kezébe ? Kormánybankban, társulati-bankkal szemben, azon egyetlen előnyt látom, hogy az intézet élén felelős igazgatás állana, de más oldalról ez több mint ellensúlyittatik azon politikai veszély által, mellyel a' banknak a' kormány általi igazgatása fenyeget. Azon meggyőződésben vagyok, hogy a' pénzforgalom feletti ellenőrködés, kizárólag a' kormány kezébe téve le, a' legveszedelmesebb következményeket szülné.“ Angliában ez a' közönséges nézet, mert nem egyez meg az ország politikai szokásaival, az álladalomnak illy egyedárussági jogot tulajdonitani. — *R. E.*

Angol egyház. Az angol püspöki egyházban, melly, hogy a' mellette Angliában fenálló protestans egyházi felekezetektől megkülönböztettessék és saját hyerarchico-aristocraticus léténél fogva, *magas egyház* (high Chursch) nevezete alatt is ismeretes, és mellynek hitelve a' praedestinatio tanára nézve némileg enyhitett calvinismusnak mondható, symboluma pedig az Ersébet királyné által 1562-ik évben kihirdetett 39 czikkben foglaltatik, a' felsőség a' királynál van, ki azt ugyanazon természetes és tevőleges jogokkal gyakorolja, mikkel hajdan a' római pápa birt Angliában. Az ő hatalmában áll mind azt elhatározni, mi sem az isten igéjével, sem az ország törvényeivel és szokásaival ellenkezésben nincsen. Az egyház feletti ezen felsőségénél fogva, melly a' parlament által a' korona kizárólagos jogának jelentetett ki és az angol püspökök által is, de azon korláttal, hogy a' király maga személyében se tanitói hivatalt ne viselhessen, se a' szentségeket (Sacramenta) ne kezelhesse, elismertetett, a' király különösen fel van jogositva: minden egyházi meghivás (vocatio) mellett a' hivatalmegadás díjait (annata) és minden javadalomtól az évenkénti dézsmát felvenni; a' legfőbb kegyuraságot (patronage, parament) mellynél fogva minden praebenda annak idején a' királyra viszszaháromlik, gyakorolni; a' püspökválasztásra engedelmet adni; a' választandót megnevezni; a' megtörtént választást megerősiteni; a' választotttól hűség esküjét követelni; mindazon egyházi egyéneket, kik a' béke háborgatása vagy a' királyi méltóság megsértése miatt a' polgári (civil) bíróság előtt vádoltatnak, hivatalaiktól felfüggeszteni és megitélni; minden peres tárgyban a' felebvitelt elfogadni

és az e' végetti bironevezést (delegation) megtenni; az egyházi törvényhozói hatalmat gyakorolni; a' törvényeket kezelni és végrehajtatni; nem különben azok alól felmenteni; végtére minden egyházi ügy felett főhatalommal bir, melly főhatalmában foglaltatik az érseknek megadandó utasitás, hogy a' püspökké választott egyén választását megerősitse 's azt fölszentelje; valamint továbbá a' király, ugyanazon érintett főhatalmánál fogva, püspöki és egyéb egyházi javadalmakat egyesithet vagy egymástól elkülönözhet; „fiduciario titulo" (commenda) mindennemü javadalmakat osztogathat, a'püspököket ide amoda áthelyeztetheti, és a' püspökmegyeket kiterjeszthetí vagy szükebbitheti.— A' ki a' királynak ezen suprematiáját, melly csak a' fenebb érintett 39 czikk által korlátoltatik, megtagadja, nehéz büntetés alá kerül, súlyosb esetben még a' felségsértés büntetése alá is. Hogy pedig ezen suprematia ellenéit nyakon lehessen ragadni, a' supremateskü hozatott be; melly azonban később, hogy a' püspöki egyházhoz nem tartozó külön protestans hitfelekezeteknek (dissenters) terhükre ne legyen, ollyképen módosittatott, hogy ne a' királyi suprematia igenleges egyenes elismerését, hanem csak minden külföldi hatalom suprematiájának elesküvését foglalja magában. A' parlamentban ülhetés végett le kell tenni a' supremát-esküt, ünnepélyesen elesküdni a' kath. tanokat, és az ebbeli okiratot aláirni. A' katholikusok ellenében azon alkalommal, midőn 2-dik Károly, kiről a' parlament azt gyanitá, hogy talán a' katholikus hitre áttérhetne, újra trónra lépett, az úgynevezett Test- (próba) eskü állitatott fel, arról tudniillik, hogy az esküt letevő az úrtesttéváltozást a' szent vacsoránál nem hiszi, és a' szentek imádását roszalja. — Ezen, öket a' parlamentből tettleg kizáró feltétel alól a' katholikusok az illető, úgy nevezett Test-actának megszüntével (1828-ik évben) szabadúltak csak fel; 1829-ik évben bekövetkezett emancipatiójuk alkalmával pedig más eskü szabatott elébök. — Egyébiránt a' supremát-esküt minden polgári vagy katonai hivatal megnyerése végett, még újabb törvényeknél fogva is, kinek kinek le kell tenni. — Valljon a' királynak ezen fenebbi főhatalommal ellátása tettleg 's gyakorlatilag szolgált-e és menynyire szolgált a' protestans szabadságnak a' tanitásban, isteni szolgálatban és fegyelemben való fentartására? — némileg kiderülend az érdekes angol egyházi viszonyoknak következő rövid megérintéséből. A' hittudományi tanulmányok irányában az angol egyház felette keveset tett. Az angol theologusoktól általában csak az úgynevezett classicus miveltség követeltetik, mellyet magoknak az általános egyetemi oktatásból szereznek meg; valódi hittudományi tanulmányokra legfelebb azon rövid időszakaszban szánják magokat, melly a' papi vizsgálat végetti bejelentésük és maga a' vizsgálat közt foly le. A' községek papjaiknak sem fölszentelésében, sem választásában nem részesülvén, a' püspökök pedig a' fölszentelendők tehetségeivel keveset gondolván; a' kegyúri plebániák többnyire csak eladatván 's megvétetvén, az alapitványi praebendák majdnem egyedül családi összeköttetésekhez képest osztogattatván; végre az egyházi beszédek kéziratainak árulása a' lustább papokat saját tanulmányok szükségétől megmentvén; nem csoda, hogy theologiai tudományosságra és gyakorlati hivatalképességre nézve az angol papság a' más országokbani protestans papsággal nem mérközhetik. — A' polemia azon tér, mellyre főszorgalmukat fordítják az angol

egyház papjai, minden változásnak dühösen ellenállva, melly által javadalmaik méltányosb arányra szorittathatnának. De roppant nagyok is ezen javadalmak! A' „Spectator“ hirlap hiteles kútfőkből meritett előadása szerint az angol papságnak évenként 6,400,000 font sterlinget tevő jövedelme van, holott az egész világ keresztyén papsága évenként 9,000,000 font sterlingnél többet nem húz. — Jelesül Irhonból az angol egyház 4 érseke, 18 püspöke, 300 főhivatalnoka és 1200 plebánusa nagy fizetéseket és dézsmát húznak, melly utóbbi csak maga 1821-ik évben 679,000 font sterlingre rugott fel. — Igen is szembetünő, hogy ezen nagy terheknek és az angol egyházi papság viszszaéléseinek — ide járulván a' javadalmak osztogatásában korlátlanul gyakorolt nepotismus is — Irhonban, hol körülbelől csak 500,000 angol hitü, ellenben pedig 6 millió katholikus lakik, szükségkép azon gyülölséges hangulatot kelle előidézni, melly az ottani szüntelen mozgalmakat szülte 's táplálja. —

Mindöszszesen az angol egyház azon praebendáinak száma, mellyeket illetőleg a' mostani felsőház tagjai a' praesentatio (elfogadás végett bemutatás) joga birtokában léteznek, körülbelől 4050, az alsóház tagjai szinte nevezetes számu praebendák iránt rendelkeznek, de a' felsőházhoz képest csak csekély arányban. Nincs püspökség, mellynek 1000 font sterlingnél kevesebb jövedelme volna, a' durhaminak van 10,000 fontnyi. — A' királyi supremátiának alárendelt kegyuraság nem csak a' korona, hanem az érsekek és püspökök, részint a' dekánok és káptalanok, részint bizonyos egyházi és világi testületek, egyetemek, collegiumok, ispotályok és magán személyek által is gyakoroltatik, és pedig sok viszszaéléssel, jelesül ezen kegyúri jognak a' legtöbbet igérőkre eladás melletti átruháztatásával, vagy a' csekélyebb praebenda feletti jognak jobbali megeserélésével. — A' kegyúrtól behelyeztetett papok nevezete incumbents (járadékosok), és ezek a' szerint, a' mint dézsmát húznak vagy nem, rectorok, vicariusok és „perpetual curates“ (plebánusok) — a' ki a' nagy dézsmát húzza, rector; ki csak egy monostor vagy egyházi szerzet dézsmájával bir, vicár, kinek plebániájával semmi dézsma sem jár, perpetual curate. Ezektől különböznek a' stipendiary curates, kik közönségesen „curates“ névvel jegyeztetni szoktak és az illető incumbent által gyakorta igen szük 30—50 font sterlingnyi fizetéssel láttatnak el. — Néha egy incumbent több plebániák birtokában van, 's vannak plebániák, mellyek a' jövedelmet másutt megemésztő rectorukat soha se látják. — Illyen curateféle állomás 10,000 plebánia közt 6155 találtatik. — A' püspökök választása alakilag ugyan illető káptalanaik, de valóban a' király által történik meg; mert a' püspök halála után a' káptalan a' királytól választás végetti engedelemlevelet kap, de egyszersmind egy másik levelet is, mellyben a' király a' választatandó egyént megnevezi. Ha a' káptalan 12 nap alatt nem választana, választási jogát vesztené el, ha pedig a' király által ajánlott egyént nem választaná, a' király minden jövedelmét foglaltatná el. Angolhonban minden püspökmegyében püspöki biróság (consistory) van, sok megyében főesperesi törvényszék is; a' felebbvitel a' főesperestől püspökéhez és ettől az érsekhez történik. Ha a' per az érsek főesperese előtt vette kezdetét, a' felebbvitelnek az érseki törvényszékhez, melly audience'nek neveztetik, és ettől még különösen magához az érsekhez is helye van. A' canter-

buryi érsek törvényszékének saját neve „court of arches“, mellyel most a' püspöki felügyelés alól ment plebánusok feletti felvigyázás végett felállított „court of peculiars“ összve van kapcsolva.— Minden érseknek egy kiváltságos udvara (court prerogative) is van a' végintézetek megerősítésére és végrehajtására, ha' az elhunytaknak vagyona az érseki kerület több megyéiben fekszik. Ettől, ha valamelly per első illetőségében az érsek előtt kezdetett, a' felebbvitel a' királyhoz a' cancellariába tétetik, mi végett a' király, nagy pecsétje alatt, egy választmányt (court of delegates) nevez. — Az angol egyház püspökeinek jó formán azon hatáskörül van, melly a' katholikusoknál divatoz. Ők, vagy helyettük főespereseik, a' papokat felszentelik és a' gyermekeket (gyakorta több ezret egyszerre) megbérmálják. Megyéiket minden harmadik évben megutazni kötelességeikhez tartozik. — Minden püspök mellett egy káptalan (chapter) van, mellynek élén a' dékán (dean) áll, ki törvényhatósággal ellátott méltósággal bir, és a' melly káptalan kanonokokból és praebendariekből is áll. Ezek a' püspök tanácsa és választói. Hogy a' választás tulajdonkép csak puszta formalitas, már felebb meg van érintve. — A' püspökségek főespereségekre (archdeaconries) és ezek alespereségekre (rural deanries) vannak felosztva. A' főesperesek a' püspök vicariusai. Az angol egyház 27 püspökmegyéjében 58 illy főesperesség létezik.

A' plebániáknak (parishes, parsonages) állapota a' régi viszonyokkal összefüggésben van. A' kolostorok tudniillik Angolhonban is már korán, úgynevezett bekeblezés (appropriation, impropriation) által, az ország plebániainak majdnem felét szerezték meg magoknak. Ezen kolostorok 8-ik Henrik által eltörültetvén, a' plebániák a' koronára estek viszsza, de ettől lassanként egyházi testületeknek vagy világi tulajdonosoknak adattak át ugyanazon feltételek mellett, mellyek alatt a' szerzetesek azokat birták.

A' plebániákon kivül az angol püspöki egyháznál sok udvari kápolna is találtatik, mellyek közt különösen kitünők a' st. jamesi és windsori királyi kápolnák. Az udvari papsághoz körül belől 100 egyén tartozik, kik közül a' királyi kápolna dekánja és a' főalamizsnás az előkelők.

Az angol egyház templomainak külseje igen egyszerü. Napkelet felé áll egy fehérre teritett asztal, melly felett fából vagy kőből készült két tábla függ, mellyen a' tiz parancs és a' keresztyén hit főczikkei fel vannak jegyezve. E' templom közepén szokott állni a' szónoki szék. Az orgonák többnyire nagyok és szépek. A' papok hivatalos öltözete köpönyeg, hosszú, elől begombolt öltöny 's kis gallér.

A' theologia előmenetének Angolhonban a' püspöki egyház nagyon útjában áll. Egy hazafi-egylet által alapitványok útján életbe léptettetett a' szabadabb irányunyal biró londoni egyetem; de a' magas egyház vitézei által szinte Londonban amannak ellenében alakitott „King's college“ nevü intézet működései azonnal megmutaták, minő féltékenységgel szokott az angol hierarchia minden, a' köz miveltség és oktatási ügy javitására czélzó kisérletet tekinteni. — Ámbár azonban a' szokásaihoz szeretve ragaszkodó angol nép egyházát is szereti, mindazonáltal épen az álladalmi egyház igazgatásában, szertartásában és tanaiban, azoknak Erzsébet királyné általi megállapittatásuk óta fenálló változatlanság annak, hogy e' mereve-

dett formákból egy eleven valami előteremtessék, elmaradhatlan szükségét az angolokkal is megérezteté, kiknek az egyéni szabadság iránti természetes hajlamuk és jóakaratuk mellett megfogható, miképen az angol egyház kebelében létre jött többféle hitfelekezetek vagy pártok, és az azon egyházból kiszakadt „dissenterek" mindenütt türetnek és részint, mint p. o. a' quakkerek és methodisták, hatalmasokká is lehettek. — Magának az álladalmi egyháznak keblében újabb időkben négyféle irány megjegyzésre méltó. Az úgynevezett *indifferentistáknak*, kik a' benső vallásélet fejlésével nem gondolva a'fenállóval megelégszenek, ellenükben áll az „*Evangelical party*", melyly a' szentirás szorgalmas használata és kiterjesztése által ama vallásos életet megnyerni törekszik, és a' melyly pártnak hittérítő és bibliatársaságai nem különben keresztyéni röpiratok elterjesztésére,'s új egyházi épületek épitésére szolgáló segédegyletei 's több ilyly eszközei vannak. Ezen evangelical party az álladalom irányában közönyös és egyeztetési öszpontját csak Chrisztusban mint isten fiában való hitének közös vallásában és a' Chrisztus általi megváltás hitének terjesztésében leli. — A' harmadik párt az, melyly a' „*church and stateprinciple*"-nek neveztetett amaz elvet követi: hogy az egyháznak nemcsak egyes tagokra, hanem az álladalom intézeteinek egészére is hatni és azáltal az ország vallásosságát rendezni, organizálni kell; és hogy viszont szükséges, hogy az álladalom, úgymint az emberiségben istenileg rendezett jelenet, egy bizonyos egyház vallását határozattan kövesse. Ezen iránynak jelesül sok kormányférfi hódol. — A' negyedik pártot végre, melyly Oxfordból vette eredetét, a' *puseyiták* képezik, azaz *Pusey Ede* és társai, főleg *Newman* által tanitott elvek követői, kiknek az úrvacsorára nézve a' Lutherféle tannal majdnem egyenlő vallásuk lassanként a' catholicismushoz anynyira közelitett, hogy közülök számosan jobbnak találták inkább egészen a'katholikusok egyházába ünnepélyesen áttérni (Lásd: Puseyismus.)

Az angol egyház és álladalom közti viszonyok ellen 1844. évben egy vallásos társaság keletkezett, „British Anti-State-Association" neve alatt, azon czélból, hogy a' szabad scotiai egyház példájára az egyháznak az álladalomtóli tökéletes elkülönöztetését Angolhonban is eszközölné ki. Az illető egyesület rendezésénél főelvül vétetett: hogy a' hitvallásra nézve az ember egyedül magának istennek felelős; minden világi kormány általi törvényhozás a' vallás dolgában csak az isteni jogba való benyúlás és isteni előjogra vágyás; az álladalom hatalmában álló segédszereknek a' vallástisztelet vagy vallásbeli oktatás akármelyly módjának fentartása végetti törvényes használata a' józan észszel összse nem fér, az emberi szabadsággal ellenkezik, és az isten igéjével egyenes ellentétben van. Igaz, hogy hasonló elv a' scotziai sabad egyházra nézve jó sikerrel követtetett. Scotia lakosainak több mint harmadrésze azt követi. (Lásd : Scót egyház.) — *L.*

Angol gabonatörvény 's Peel. Midőn Peel 1845-ben a' kormányról lelépett és Lord Russelnek uj ministerium alkotása nem sikerült: ekkor határozó fordulatpont merüle föl, melylynél fogva azon régi szövetség, mi 1841-ben az ó torysmust 's az új conservatismust egyesité, feloszlott. A' toryministerium visszalépését, Peel alsóházi nyilatkozata szerint, ama'

nagy és rejtélyes baj okozá, melyly Európát a' burgonyavész által érte; minthogy e' miatt kelle a' gabonatörvények' ügyében sürgetőleg határozni. A' ministerium tudósításokat vőn mindenfelől a' gabna- és burgonyaaratást illetőleg, mik anynyira aggasztók valának, hogy Peel javaslatba hozá, miszerint tizennégy nap alatt a' gabnavámok bizonyos időre szüntessenek meg. Lord Stanley 's a' cabinet' több tagja, a' vészhírt túlzottnak hivék, miáltal véleményszakadás keletkezett, melyly az egész ministerium viszszaléptét vonta maga után. A' királyné decemb. 8-kán 1845. Lord Russelt bizá meg ministerium alkotásával, ki e' megbizásnak, miután őt Peel a' parlamentben bizonyossá tevé, hogy támogatni fogja, engedett. Azonban Peel igérete korlátolt értelmü lehetett, minthogy vonakodék utódjával az általa ezélzott rendszabályokat közleni, valamint egy Russel által vázolt terv védelmezését is elháritá magától. Ehhez járultak a' whigek közt kitört viszongások, Lord Grey nem akarván olyly cabinetben ülni, hol a' külügyek' élén Lord Palmerston áll. Lord Russel tehát kénytelen volt fölhatalmaztatását a' királyné kezeibe viszszaadni és Peel a' ministerium elvállalásába ismét beleegyezett. Ügytársai pedig, Lord Stanleyt kivéve, azon meggyőződésre tértek, miként a' fenálló gabnatörvények megszüntetése kikerülhetlen. Russel viszszalépte a' protectionistákban reményt keltett, hogy a' gabnatörvények még egyszer mentve lehetendnek, noha Stanley kilépte e' reményt ismét eltapodá, de Peel és társai tulajdonképeni szándokáról senki sem értesült. E' viszonyok közt, úgy a' protectionisták, mint a' szabad kereskedelmi 's átalán minden pártok' izgatottsága főfokra hágott az országban 's nagyszámu gyülekezetek-, kérvények- 's egyéb demonstrátiókban nyilvánúlt. Mig az iparüző Lancashire grófságban egy 314,000 aláirású óriás kérvény jött létre, másfelől Staffordshireben a' népgyülés 500,000 haszonbérlővel fenyegetőzött, kik a' gabnatörvények' védelmére London felé fognának tartani. A' protectionistáknak sok keserüséggel és gyakran ismételt ama' nyilvánitása folytán, miszerint a' parlament, melylynek torytöbbsége olyly feltét mellett választaték, hogy a' fenálló 's különösen a' gabnatörvényeket pártolni fogja, — incompetens e' törvények ellen intézett akármi rendszabályok hozatalára: többen a' legkitünőbb parlamenti tagok közől, mint *Charteris, Lennor Arthur, Lord Astley, Jocelyn, Peel ezredes* 'stb. viszszaléptek. — Január 21-kén 1846. a' parlament olyly nagy feszültséggel várt megnyitása szokott ünnepélylyel véghez ment. A' trónbeszéd a' külviszonyokat érintve, áttért a' belügyek' több ágára, mig utóbb a' burgonyavészhez jutva, fölemlité azon óvó rendszabályokat, mikhez folyamodni kelle, 's melyly baj, újabb rendszabályok' követésére is fölhí. A' parlament — mondaték továbbá — a' védvámok mérsékletével márig sokat tőn a' kereskedés fejlesztésére, a' belföldi ipart tetemesen ébreszté, és az állomány jövedelmeinek virágzó állapota, valamint a' munkaszaporodás is, a' követett irány helyességének fényes bizonyságai. Végezetül lelkes szavakban ajánltaték annak haladéktalan vizsgálata: valljon a' követett elvek szélesebb alkalmazása nem történhetnék-e haszonnal? 'S valljon újabb vámkevesités 's vámmérsékletek által nem lehetne-e az emlitett nagy előnyöket akként biztositani, hogy mig egyfelől az ország kereskedelmi összeköttetései gyarapodnának, másfelől a' küllhatalmak irányábani baráti kötelékek szinte

erősödnének? — Peel az alsóház' január 27-ki zsúfolt ülésében adá elő tervét. Elején tekintetét azon kedvező eredményekre veté, miket a' szabadabb kereskedelmi politika az utóbbi három évben nyujtott 's megjegyzé, miként terve, melyly szerint újabbi vámcsökkentéseket ajánl, nem csupán a' földmivelési, hanem egyéb vidékeket is érintend. Legelébb is több manufacturalis czikket említvén, mint e' rendszabály alá tartozót, majdan áttért az Angliában szokásos élelmi czikkekre 's nyilvánitá, hogy terve nem fog tetszeni sem a' szabad kereskedés embereinek, sem a' protectionisták pártjának. Vámcsökkentést inditványoza a' vaj-, sajt- és komlóra — teljes vámtalanságot pedig az élő állatokra, a' marha- 's disznóhusra, sódar-, burgonya- 's minden főzelékneműekre. A' gabnavámok rögtöni megszüntetését nem hozza javaslatba, hanem végképeni elenyészésöket három év végére szabja. A' külföldi gabnára következő scalát ajánlja: ha a' benföldi ár 48 shilling felett 's 49 sh. 9 pence alatt áll, legyen a' vám 9 shilling; 49 sh. felett 's 50 sh. 8 p. alatti ár mellett legyen 8 sh. — 50 sh. feletti 's 51 sh. 7 pence alatti árnál 7 sh. — 51 sh. feletti 's 52 sh. alatti árnál 6 sh. 52 sh. feletti 's 52 sh. 5 p. alatti árnál 5 sh. ha végre a' piaczi ár 53 shillingig emelkedik, 4 shillingnyi álló vám lépjen életbe. Javaslatokat tett ezután a' mezőgazdasági érdekek' kártalanitására álladalmi előlegezések utján, továbbá a' rendőrség' és a' grófságokbani rabok' tartása terhének, valamint az utjavitás 's több más költségeknek álladalmi fedezése által. Miután sir Robert a' figyelmes ház előtt egész tervét bővebben kifejté, a' következmények' vizsgálatába bocsátkozék, miket az a' bel- és külpolitikára nézve előhozand. Nem igéri, miszerint Anglia példáját idegen országok fogják utánozni, mert több álladalom, melyly az angol vámleszállitásból nyereséget húzott, a' britt gyártmányokat magasabb vámokkal terhelé. Azonban ez nem tántoritja sőt inkább szilárditja őt a' kezdett ösvényen tovább haladni, mert ama' vámemeléseknek nem vala más hatásuk az angol kivitelre, mint azt még virágzóbbá tenni, minthogy azon országok lakosi a' dugárkodás minden fortélyát segitségül hivák. — Remek beszéde végén az ország belállapotára irányzá a' figyelmet: „Mi belpolitikánkat illeti, kérdeztetém, milylyen okok birtak arra, hogy a' három év óta tartó jóllétet zavarjam? E' jóllét 1842. óta a' gabnatörvények alatt kezdődék 's azóta virágzott. Miért azt zavarni? Feleletem következő: igen, még 1845-ki octoberben minden jelei mutatkozának azon jóllétnek; hanem azóta a' gyárkerületekben jelei nyilvánúltak a' munkások utáni tudakozódás és az élelmi szerek' ára közötti szoros összefüggésnek. Mi 1845-ki october óta történt, az főok arra, hogy az előterjesztett javaslatot kidolgozzam. Hiszem, hogy jelenleg a' gyárbirtokosok 's munkások közt olyly egyetértés van, minő 1842-ben nem vala 's melyly mindkét részt azon meggyőződésre birta, hogy a' törvények, mikkel önöket foglalkodtatni szerencsés valék, végkép mégváltoztatandók. Még most általános elégültség 's nyugalom uralkodik, mert a' parlament bölcseségébe bizalom 's remény helyeztetik. De épen, mert mindenhol nyugalom uralkodik, mert erőszak sehol nem alkalmaztatik, esdve kérem a' házat, ne feledje, hogy a' dolgok állapota változhatik. Még roszabb aratások is következhetnek, azért kivánatos, hogy az alkalom el ne mulasztassék 's a' kérdés megoldása, minek elvégre ugy is mulhatatlanúl meg kell történnie — ne halasztassék.“—

A' többség riadó tetszése követé e' beszédet. — A' törvényjavaslat elvetésére *Miles Fülöp* teve inditványt. — Leginkább 4 okra támaszkodott 1) Peel terve, melylynek szükségkép tovább tovább kellend terjeszkednie, a' tulajdonjog teljes felforgatására van irányozva 's a' státusalkotmányt nagyobb rázkodással fenyegeti, mint maga a' reformbill. 2) Az ürügyölt éhhalál veszedelme Irlandban nincs jelen, vagy ideiglenes rendelkezésekkel elháritható. 3) Az 1842-i gabnatörvény igen üdvös hatásunak mutatkozék, mert állandó piaczi árt biztositott. 4) Az emelkedés, melylyet a' honi ipar Peel hivatalkodása óta nyert, nem a' jelen kormány egykori szabadkereskedelmi rendszabályainak következménye, hanem következménye a' terjedtebb vasutrendszernek, mi a' munkát igen keresetté tevé 's a' vas árát rendkivül emelte, 'stb. — *D'Israelinak* Peel elleni szenvedélyes megtámadásai magva azon nézetben fekszik, melylyet ifju Angolország e' tagja február 21-kén nyilvánitott „Angliának sajátságos állapota kivánja meg," ugymond „hogy benne a' földbirtok' érdeke túlnyomó legyen, mert Anglia' alkotmánya territorialis, mert az egyház jövedelmei szintúgy a' földbirtokra nehezülnek, mint a' szegények eltartása 's a' törvényszolgáltatás. Nem a' gőg és kizáró uralkodási vágy eszméi tevék a' földbirtokot tiszteletessé, hanem ez onnan származott, mert őseitek és ti az ország eme' territorialis alkotmányában találtatok egyedüli biztositékot ama' centrálisált kormányrendszer ellen, melyly más országokban gyökeret vert. Ez választóim' véleménye, kik sem nagy földesurak, sem tőkepénzesek, 's én teljesen osztom véleményöket. Mélyebb szellemek érzik, hogy tulajdonkép nem anynyira a' gabnatörvények eltörlése, mint inkább a' hatalomnak egyik osztályról másikra átruházása czéloztatik, egy más osztályra, t. i. Anglia gyárosaira, kikről meg kell vallani, hogy vagyonosság és értelmesség tekintetében jeleskednek. Én nem tagadom ezen osztály értelmességét, nem irigylem vagyonosságát, hanem szomorú dolognak tartanám, ha a' politikai megifjodás eme' századában, midőn minden társadalmi bajaink az osztályérdekeknek tulajdonittatnak, mi egy osztály uralkodásától csak azért szabadittatnánk fel, hogy egy másiknak igája alá jussunk. Ha ez lenne küzdelmeink végeredménye, ez nagy müve felvilágosult századunknak, akkor én óvást teszek ilyly gyalázatteljes catastropha ellen. Hiszem, mikint Angliának az ország rendei tekintélye által mérsékelt monarchiája olylyan, melyly az állodalom javát biztositani képes, hanemha változásnak kell történnie, akkor az szilárd és széles democratiai alapokon eszközöltessék. Részemről a' felvilágosult és szabad democratiát elébe tenném az olylyan újmonarchiai elemnek, mit tőkepénzesek 's pamutszövők nem anynyira értelmiség mint inkább Mammonról hirhedt osztálya képezne." — E' fenyegetőzés, melyly az aristocraticus whigekre volt számitva, rájok csekély hatást tőn. Vezéreik egyike, Lord *Morpeth*, válaszolt, hivatkozva a' szövetséges státusokbani hoszszas utazása behatásaira. Ő Amerikából a' tiszta és korlátlan democratiának nem nagy csodálatával tért viszsza; sőt inkább változatlan szeretettel függ Angliának monarchico-aristocraticus státusszerkezetén. Azt azonban élénken érezé Amerikában, hogy az angol népélet koránsem mutatja föl az olcsó és kényelmes lét azon örvendeztető képét, melyly az amerikai népesség' nagy többségénél a' legszükségesb élelmi szerek olcsóságánál fogva szembe ötlik. Azt is elevenen érzé ott, hogy

Anglia hatalmasan előhaladt népe' kellékeit 's kivánalmait csak akkor elégittendi ki, ha aristocratiai intézményeit több democratiai szellemmel kezdi majd átlehelleni. Az értelmiségnek ezen korszakában egy olyly osztály sem kerülheti el bukását, melyly egyedül önhasznú érdekekre támaszkodik. 'S egy nemesség sem, még az olyly magasan álló mint az angol sem, tarthatja fen magát hoszszu időre olyly nyomasztó rendszer mellett, minő az eddigi gabnatörvények rendszere. Épen azért esdve kéri az aristocratiát, melylyhez ő maga is tartozik, emelkedjék fölül minden külön érdekeken 's járúljon a' kérdés igazságos megoldásához, melyly ha vele nem, ellene is meg fog oldatni." — A' protectionisták szónokaiban, kik még fölléptenek, nagy csüggetegséggel párosult ingerültség jelentkezett. A' whigek és a' liga vezérei, Lord Russel és *Cobden*, csak egyszer lépének föl hoszszabb beszéddel. Mindkettő ismétlé a' parlamenten kivül már előbb tett nyilatkozatát, miszerint előttök legkivánatosabb a' gabnatörvények azonnali eltörlése, hanem hogy Peel tervét, úgy is a' mint van, támogatni fogják. Cobden, ki a' tárgyalás alatt gyengélkedése miatt akadályozva volt a' parlamenten megjelenni, végső szónokúl lépett fel. „Kik a' ministerekre, megjegyzé ő, szenynyet és gyülöléget halmozának, hogy őket népszerütlenné tegyék, 's az ellenkezőt érték vala el — talán az országra akarnának hivatkozni? A' protectionistáknak legkisebb reményök sem lehet, a' legközelebbi választásoknál többségre vergődni. Három hó előtt, folytatá, ugyan ezt jósolá a' szabad kereskedés védőinek, most azonban, midőn a' protectionisták csak egy összerombolt párt, most változtak a' dolgok. De föltéve, hogy a' protectionisták többségre jutnának, mellettök lenne-e azért a' közvélemény? A' főváros részéről márig 18 tag áll a' szabad kereskedés mellett, ezekhez a' legközelebbi választáskor két tag fog csatlakozni a' middlesexi grófságból, kik együtt két milliónyi legértelmesb 's legszorgalmasabb népét képviselendők Angliának. Közvélemény ez vagy sem? Nem-mel felelnek a' protectionisták? Azt hiszik, ki lesz azzal elégitve a' főváros, ha felőle az nyilvánittatik, hogy nem nyom a' közvéleményben semmit is? Vagy tán Edinburg, Dublin, Manchester, Leeds, Birmingham és Liverpool képviselőit majdan soraikban gondolnák föltalálni? Nem lesz egy képviselő köztök olyly helyről, melylynek lakosai 20,000-en fölül vannak. És megengedve; hogy ismeretes módok által 30-ból álló többségre vergődnének: milyly helyzetet foglalnának még is el London, Edinburg, Dublin, a' yorkshirei választókerület 'stb. küldöttei ellenében? Megdöbbenésükben pártjok' részéről egyik desertio a' másikat érné, 's ilyly desertiók nélkül nem lenne üdv az országra nézve. A' kérdéshez érdemileg, miután már anynyira meg volna vitatva, nem akar hozzászólani. Tudomást szerze magának, valljon mióta a' kormány rendszabályai előállának, nem csökkent-e valamikép a' szántóföld' becse? És azon nevezetes tény bizonyosságára jött, miszerint a' selyem el nem adható, a' föld azonban magasabb áron adatik haszonbérbe és el, mint valaha; pamut-, gyapjú-, selyemgyártmányok veszteni foghatnak ugyan becsökben a' ház' rendszabályai folytán; azonban a' földbirtok iránt az emberi nem kedélye, különösen az angol kedély, vele született előszeretettel viseltetik, és esztelenség azt vélni, hogy a' föld becse csökkenni fogna, midőn olyly műtétel foganatositatik, melyly a' földtermékek' vevőit mindenesetre szaporitani fogja, és

szaporitani a' vállak számát, mik az ország' terheit viselendik. A' kérdés' megoldása tisztelet- és dicsőséget szerzend. Nemzetünk az emberi nemnek aristocratiája. Mi adtuk a' világnak a' szabadsajtó, a' képviseleti rendszer, a' polgári és vallási szabadság' példáit, 's most az ipar fölszabaditásának adandjuk még dicsőségesebb példáját azáltal, hogy azt minden égalj' előnyeiben részesitendjük 's népünket azon helyzetbe teendjük, miszerint a' legolcsóbb piaczon vásárolhasson 's a' legdrágabbon adhasson el." — A' ház 12 ülésében 103 tag szólott; 55 a' gabnatörvények mellett, 48 ellenök. A' szavazás február 27-kén reggeli 3 órakor ment véghez, 339 tag szavazott Peel' tervére, 242 ellene — tehát a' ministerialis többség 97 volt. A' ház legöregebb toryainak egyike, B. *Wynn*, a' szabad-kereskedés embereivel, a' radicalis *Roebuck* ellenben a' protectionistákkal szavazott. A' földmivelők vert hada végtelenig nyujtott vitatkozásokkal törekedett elleneit kifárasztani, azonban minden vitatásaik 's tárgyalásaik, a' Times szerint, csupán viszhangok' viszhangjai 's árnyak' árnyai valának. Ezzel czélt koránsem értek, mert mind a' második mind a' harmadik felolvasásnál a' ministerek részén volt a' nagy többség. — A' törvényjavaslat ennekutána a' felsőházba jutott, melylynek határozata szorongva váraték. Félni lehete nem csak a' whigpairek', de még inkább a' torypairek' ellenzésétől. Mindkét aggodalom alaptalan volt, mert a' toryk egy részeért kezeskedék *Wellington* herczeg, a' whigpairek közől pedig 70, még az ülések kezdete előtt, azon egyértelmü nyilvánitást tevék, hogy a' ministereket támogatandják. E' körülmények közt a' viták inkább csak szinlett mind valódi harczok valának. Midőn a' törvényjavaslat maj. 18-kán a' házba hozaték, az első felolvasást Wellington herczeg inditványozá. Richmond herczeg pedig első volt, ki azt elutasitani javaslá. Ezen törvény, ugymond ez, megsemmisiti az aristocratiát 's csak kezdőpontja azon megtámadásoknak, melylyek a' tróntmegingatandják, az egyházat elnyomoritják 's a' boldog és elégült világot inségbe és az anarchia zavarába döntik. A' harcz a' másod felolvasásnál kezdődék. Ekkor kelt fel a' törvény védelmezésére gróf *Rippon*, ki 1815-ben az alsó házban az első gabnatörvényt inditványozá, mi neki az ellenfél által nyomban szemére lobbantaték. A' rendszabályok' főpártolói valának: Lord *Grey*, *Landsdowne*, *Essex*, *Dalhousie*, *Wellington*, *Londonderry*, az ellenfél részéről kitünteték magokat *Ashburton*, *Eglinton*, *Beaumont* és *Stanley* lordok. Ez utolsó legsúlyosb ellenvetése abban állt, hogy a' rendszabályok nem egyebek kisérletnél; felhozván egyszer's mind, hogy egyezhetlen ellentéteket akarnának összeolvasztani: a' szegényt olcsó kenyérrel, a' földmivest nagyobb árakkal biztatván. „Kérdés tétetek a' ministerekhez,„folytatá ő," milyly eredményt várnak ama' rendszabályoktól? Mire azzal feleltek, hogy ők nem propheták. Tehát olyly kisérletet merjünk mi, melylynek következményét a' javaslattevő minister sem tudja? Régi példaszó tartja: fiat experimentum in corpore vili, tehát ne a' világ leghatalmasabb 's legdúsabb statusán, ne Anglián, melylynek társadalmi állapota a' legszövevényesebb, tétessék meg ama' kisérlet. A' felsőház püspökei részint a' törvényjavaslat ellen, részint mellette léptek föl. Az *exeteri* püspök a' gabnavámokat pártolá. Ő nem csupán a' 12,000 körül tevő státusegyházi pagságot vélné a' rendszabályok által károsulni, hanem egyenlő sérelmet szenvednének az egyház', a' szegények' és gazda-

gok' érdékei, szerinte a' jó munkabér többet érő az olcsó kenyérnél 's a' t. Majdan az *oxfordi* püspök állt fel, dr. *Wilberforce* (a' hires négerbarát' fia) 's hatásosan szólott a' javaslat mellett. Véleménye szerint a' gabnatörvény természetlen törvény. Kérdést tőn, ha tudják-e a' nemes lordok, mit tesz e' szó, természetes? Isten gondviselése 's a' természet rendje által felnő a' búza, az eső táplálja 's a' nap érleli azt. 'S nem rejlik-e a' természetben munkáló isten' gazdaságában, hogy az ember, ki a' földet miveli, lehetőleg olcson kaphassa kenyerét? Igen, ő természetlennek tartja a' gabnatörvényt. 'S noha a' törvényhozás legtöbb esetben a' természet' korlátozása, de kétségtelenül legjobb törvényhozás az, melyly legkevésbé hat zavarólag a' természet' rendére. Beszéde végén, az egyházi szónok, kissé keserü vonatkozásokkal illette azon nominalis birtokosokat, kiknek nagy jószágaik hitelezőiknek elzálogositvák. Ezek a' törvényjavaslat által károsodni fognak, mert ezentúl csak a' javitásos földmivelés vezetend ezélra, javitásokhoz pedig pénz kivántatván, mit az eladósodott földesúr nem adhat: ennek következése az lesz, hogy jószágaik nagyrészint idegen kezekre menendnek át, mi a' közre nézve ugyan nem kár sőt nyereség, mert szegény földesúr' haszonbérlője, rendszerint, maga is szegény, 's a' munkásokkal együtt, kikről az olyly földesúr nem gondoskodhatik eléggé, tönkre jut. — A' canadai gyülekezetnek a' gabnatörvények megszüntetése ellen intézett kérvénye épen jókor jött viz vala a' protectionisták malmára, de mivel e' viz nem régen is még ellenkező malmot hajtott 's azonkivül több más kérvény a' gabnatörvények megszüntetéseért esengene: sikeretlenül zajlékel. A' törvényjavaslat' másod felolvasása utáni szavazás által a' ministerek alig várható többséget nyertek. 211 pair szavazott mellette, 164 ellene. A' harmad felolvasás szavazat nélkül, puszta felkiáltással végeztetett be 's miután még két inditvány, mik Peel rendszabályait biztos vámokkal akarák fölcserélni, elvettetett, Lord Stanley. a' protectionistapárt nevében lemondott minden további ellenzésről. A' törvényjavaslat junius 26-kán királyi megerősités következtében törvénynyé lőn. Örömrivalgás hangzott az egész országban, és Peel viszszaléptének előestvéjén azon ritka elégtételben részesült, minélfogva a' nép legünnepeltebb embere lett, 's a' privátéletbe magával vivé politikai elleneinek becsülését.

A' gabnatörvények megszüntetésének időszaka Angliában epochát csinált; úgy hogy ezen parlamenti időszakot az *„egyetlen rendszabály"* ülésének szokják nevezni. Peel kormányzata 's a' whigministeriumé, melyly a' reformbillt keresztülvivé, legfontosabbak valának 1830 óta Anglia történeteiben. A' whig Melbourne a' politikai reformot létesité, a' tory Peel gyakorlati befolyásuvá emelé azt. — Peel, rendszabályai következtében, a' középosztály ministerének mondható. — (lásd: Peel). — *V. S.*

Angol irodalom. I. Az ujabb angol irodalmat illetőleg igaza van E. L. Bulwernek, ki „England and the English" czimű nevezetes munkájában 1833. elején azt mondá hazája e' századi irodalmáról, kivévén a' regény- és novella-irodalmat, hogy „több abban az ismeretes 's hires irói név, mint a' valóban jeles, nagyobbszerű mű". Ezen itélet 1833 óta is teljesen illik az angol irodalomra. E' jelenet fő oka, hogy az évnegyedi 's havi folyó iratok, a' kritikai lapok 's politikai journalistika és röpiratok, mely-

lyek száma folytonos növekedésben van, a' legjobb fők nagy részét igénybe veszik, kik ez uton könnyebben jutnak hirnévhez 's anyagi jutalomhoz is, és igy elmerülve a' jelen örvényébe, elvonatnak olyly müvek irásától, melylyek nagyobb gondot,'s hoszszasb tanulmányt kivánnak. A' közönség ugyan több hasznot 's élvezetet nyer az eszmék ezutoni általánosb elterjedése 's gyorsabb szárnyrakapásából, de a' tudomány és müvészet számára azon elszórt, elaprózott erők semmi által sem pótoltatnak. Az angol irodalomban ez új, felötlő jellemvonás azóta kezde mutatkozni, midőn *F. Geffrey, H. Brown* és *Sydney Smith* 1802. octoberén az „Edinburgh rewiew-t, megnyitották. A' whigek elveinek e' folyóirásban nagy ügyességgel vezetett terjesztése 's védelme a' torykat hasonló vállalatra birta, melyly *Gifford Vilmos* 's *Murray* könyvárus vezetése alatt 1809-ben indult meg. E' két nagy folyóirat hatása történeti fontosságú 's világhirű lett; ezen kincstárakban van lerakva a' mit Brittföld legnemesebb elméi a' folyó század első negyedében a' politika 's irodalom minden nevezetesb kérdése fölött irtak, 's az angol literatúra gazdag aranyfonala mai napig főkép e' Rewiewkon vonúl keresztül.

Az 1830-iki franczia forradalom új lökést adott a' politikának, melyly a' parlamentreformban érett létre; 's e' befolyás nem maradhatott eredménytelen az irodalomra, a' nemzeti élet e' kiegészitő részére nézve is. A' nemzetnek nagy vágásokbani oktatása, a' nyert eszmekincsek népszerüsitése, a' Bentham által régóta fellálitott közhasznúság az irodalomban is jelszóvá lett. Igy származott Angliában a' penny-(fillér) irodalom, melyly csakhamar elterjedt egyéb müvelt népekhez is. Ezen nemzeti közhasznúsági 's encyclopedicus irány főképen *Brougham* lord által képviseltetik. Azonban épen ezen irányok okozzák, hogy ha a' belső becset tekintjük, az angol irodalom minden ágában tespedés mutatkozik annyiban,a' menynyiben hiában keresnénk jelenleg olyly hatalmas, új irányt adó,'s az irodalmi életnek középpontúl szolgáló költői egyéniségeket, mint *Byron* és *Walter Scott*, 's nagyszerü, időszakot alkotó tudományos munkákat. Ez azonban nem azt teszi, mintha a' tudomány és költészet minden egyes ágában nagyszámú iró nem foglalatoskodnék, 's az említett kimerültség az irodalmi terméynek tömegében mutatkoznék, mert e' tömeg iszonyú nagy, 's hogy évről évre növekedjék, erről gondoskodnak a' könyvárusok nyerekedő szelleme, az egyletek, melylyek a' kereskedési és kézmüi vállalatok teréről az irodalomra is kiterjeszkedtek, egyes gazdagok 's a' kormány dijazásai és szükséget szenvedő irók ápolása, az utánnyomás ellen intézett parlamenti lépések, 's az irodalom iránt általában tanusitott méltánylat és tisztelet.

A' *journálok*, úgy politikaiak, mint tudományosok és szépliteraturaiak, folyvást szaporodnak, a' mit természetesen hoz magával a' kornak azon törekvése, hogy a' nagy néptömegre tudás kinesei árasztassanak. *Brougham* lord, a' „közhasznú ismereteket terjesztő egyesület" *(Society for the diffusion of useful Knowledge)* megalapitása által, melyly 1825. óta áll fenn 's jelentőségében évről évre halad, szilárd központot teremtett a' népszerü encyclopedicus iránynak. *Brougham* lord úgy tekintendő, mint a' jelenkori Anglia szellemi képviselője. Törvényszéki beszédei, különösen a' szerencsétlen Carolina királynő védelme által a' nemzet előtt

magát megismertetvén, példátlan szorgalma és sokoldalú fényes tehetségei által hazája politikai és socialis munkásságának vezérletét vivta ki. Alsó- és felsőházi szónoklata nagy mértékben segité elő a' reform diadalát; a' nemzeti nevelést nemzeti életkérdéssé emelte, az angol egyház kizárólagos befolyását a' felsőbb iskolákra egy az edinburghinak mintájára alkotott 's maig is sok ellenszenvvel küzdő londoni szabad egyetem felállítása által korlátozá; a' rabszolgák felszabaditásának egyik legékesszólóbb hőse volt, az „*Edinburgh Review*-ba" éleselmű, szellemdús czikkeket szolgáltatott a' kor minden életkérdése felett, sőt a' „*természetes theologiáról*" irt értekezésében (1835) jeles theologusnak is mutatkozott. Az „*Edinburgh Review*" közvetlen befolyása alatt áll. Nem csoda tehát, hogy saját könyvek jelentek meg, melylyek kivonatban szellemének quintessentiáját közlik, mint p. o. „*Opinions of Lord Brougham upon polities* 's a' t." (London, 1837). Ő maga is kiadta törvényszéki és parlamenti beszédeit. (Edinburg, 1838). Az általa felállitott, hasznos ismereteket terjesztő egyesület pedig, melylyhez Anglia legkitünőbb státusférfiai 's irói tartoznak, évenkint kiad egy mintanaptárt, a' *British almanac*-ot a' „*Penny-magazinet*" melylyből több százezer példány kél el; a' képes Bibliát, Anglia képes történetét havi füzetekben, a' sokkötetü „*Penny Encyclopediát*" imádságos könyvet 's a' t.

A' naponkint megjelenő hirlapokban 's a' heti lapokban roppant eszmekincs van lerakva. Kitünők ezek közt a' *Spectator* és *Examiner*. A' czikkek összeszedve becses könyvekké lesznek, igy p. o. az *Examiner* szerkesztője, *Albany Fonblanque* (1837, London) 3 kötetben, lapjának sokévi czikkeit állitotta összse ezen munkában „*England under seven administrations*", melyly telve van úgy súlyos okokkal, mint zúzó elmésséggel 's gúnynyal, a' legélénkebb stylbe foglalva. A' „*Quarterly Review*" *Lockhart*, Valter Scott vejének szerkesztése alatt, következetesen védi a' torypárt, az „*Edinburgh Review*" pedig a' whigpárt elveit. A' *London and Westminster Review*" 1824 óta a' radicál-reformerek folyóirata, az 1838. májusa óta megjelenő *Bulwer*, *Lardner* és *Brewster* által vezetett, igen élénk és jeles „*Monthly chronicle*" pedig a' független szabadelmü középosztály lapjaúl hirdette magát, egyébiránt mérsékelt whig pártlap. — A' „*Foreign Quarterly Review*" 's a' „*British and foreign Review*" jeles irodalmi folyóirat 's különös tekintettel van a' német irodalomra. A' *Campbell Th.* által kezdett, *E. L. Bulwer* által folytatott 's most a' hires humorista *Th. Hook* szerkeztése alatti „*Monthly Magazine*" szinte igen jeles. — A' „*Dublin Review*" catholicus érdekeket képvisel, 's az e' tárgyú iratokat kiséri különös figyelemmel. — *Fraser* „*Magazine of town and country*" ja; a' „*Metropolitan Magazine*, *Gentleman's Magazine*" *Fait Edinburgh magazin*je, melyly *Blackwood* 1817 óta megjelenő 's toryelveknek hódoló másik *Edinburgh Magazin*jével ellentétben, whigelveket védelmez, kiegészitik a' magazinok nagy számát. Legujabban, 1844-től a' „*North British Review*" jelenik meg Edinburghban. — *Chamber* „*Edinburgh Journálja* (1832 óta), melylynek 50 ezer vevője van, inkább a' penny-folyóiratok közé tartozik. A' *Jerdan* által szerkesztett *Literary Gazette*, 's *Dilke* „*Athenaeuma*" kitünő kritikai folyóiratok, melylyek a' britt 's külföldi irodalmat bőven 's alaposan ismertetik, különösen az

„*Athenaeum*“ irodalomtörténeti átnézeteket is hoz *Allan Cunninghamtól* az angol, *Jules Janintől* a' franczia, *Wolftól* a' német irodalom felett. Egyes kiadók vállalatai közt nevezetesek *Murray* „*Family library*“-je 's *Lardner* „*Cabinet-Encyclopediá*“-ja, melylyekbe a' legkitünőbb irók, *Southey Robert, Herschel* 's egyebek igen jeles munkálatokat adnak.

Irodalmi egyesületek száma igen nagy Angliában. Ezeket gyakran csak két három, az irodalmat kedvelő férfi tervezi 's állitja, gazdag tagtársak pedig eszközöket adnak pompamüvek kiállitására, 's hoszszas és fáradságos viszgálódások- vagy utazásokra. Angliában, a' kifejlett köz szellemnek e' nagy hazájában, a' legnagyszerübb közhasznú vállalatok, a' nemzet szelleméből indulva ki, a' kormány által magános vállalkozókra szoktak hagyatni; igy a' kormány egyes irodalmi egyesületek öszszeállásával sem sokat gondol, tudván, hogy a' hol korszerü szükség int, ezen az egyesületi szellem rögtön segiteni szokott. Az úgynevezett *Royal Society* is magánosok alapitványa 's azok által tartatik fen. Ilyly egyesületek közől melylyek az egész tudós világgal élénk érintkezésben vannak 's a' tudományokat évkönyveik által hathatóssan előmozditják, nevezetesbek a' földleirási, ásiai, régiségmüvelő egyletek, melyly utóbbi már több mint 30 kötetet adott ki, telve a' régiségeket, főleg az angolokat illető igen becses értekezésekkel, de főleg az „*angol történeti egyesület*“, melyly 1836-ban alakult 's azóta sok becses régi krónikát, tractátusokat, bullákat, leveleket 's a' t. adott ki kritikai gondos átnézés után; a' *Camden egyesület* 1838 óta, a' hires antiquár *Camden* tiszteletére igy nevezve, lord *Francis Egerton* elnöklete alatt, egy font sterling évenkinti aláirással, melyly sok igen kitünő tudós tagot számlál, 's becses anyagokat gyüjt a' történetirásnak; és a' „*brittisch association*“ melyly sir *David Brewster* felszólitására 1831-ben alakúlt természetvizsgálati czélokra. Ez utóbbi első ülését 1831-ben Yorkban tartá, azóta folyvást növekvő részvéttel Oxfordban, Cambridgeben, Liverpoolban, Neucastleben 's a' t. 's évkönyveiben (Transactions) közli működése eredményeit.

Gazdag angolok irodalmi 's humanitási czélokra kitett díjai közt első helyen áll *Bridgewater* grófé, a' ki végrendeletében 8000 font sterlinget hagyott olyly mű jutalmazására, melyly istennek a' teremtésben nyilatkozó hatalmát, bölcseségét 's jóságát legszebben tárgyalja. Ennek nyomán keletkeztek az ismeretes „*Bridgewater-könyvek*,“ melylyeket nyolcz természettudós irt. — Az udvar 's kormány sok esetben gyámolitá az irodalmi nevezetességeket, kik gyakran nem származnak dús családból. IV. György, a' tudományok 's müvészetek buzgó barátja, e' czélra alapította 1822-ben a' „*Royal Society of Literature*“-t évenkint, saját zsebéből 1000 guineet adván azon czélra, hogy tíz vagyontalan iró közt felosztassanak. Ezen tiz iró közt volt S. T. *Coleridge* költö, Th. R. *Malthus* nemzetgazdasági iró, W. *Roscoe* és *Sharon Turner* történettudósok. De IV. Vilmos uralkodása alatt kiapadt, egész Anglia boszankodására, a' királyi segédforrás. A' toryk, 1835-ben kormányra jutván, népszerüségüket akarták megalapitni azáltal, hogy az irókat kormányi pártolás alá vették. Peel minister *Airy* professornak, és *Southey* költőnek 300 font, *Sommerville* aszszonynak, és *Sharon Turner*nek 200, *Montgomery* költőnek 150 font évpénzt adatott, ezentúl saját zsebéből a'

dublini *Hemans*nak 100 fontot adott, *Moore Tamás* és *Milman* költőknek pedig jövedelmes plébániákat. Ezenfölül egyéb kitüntetésekben is részesült az irodalom. *Walter Scott* már előbb baronessé lett, *Southey* 1835-ben megkinált atott „udvari költői" czimmel, melylyet egykor *Dryden* 's utoljára *Pyat* viselt, de nem fogadta el; *Herschel I. F. W.* és *E. L. Bulwer* 1838-ban Victoria királynő által, a' tudományok körüli érdemeik 's ó Anglia irodalmi hirneve fentartásaért, ugyanezen kitüntetésben részesittettek. Az irodalmi estélyekre (Conversations), melylyeket a' sussexi herczeg, míg a' royal society elnöke volt, kensingtoni lakában szokott tartani, minden britt és külföldi irónak bemenete volt. Hogy az irodalmi munkásság nem tekintetik akadályúl a' legfőbb méltóságok 's hivatalok elnyerésében (mint egykor 's mint sokhelyütt most is), bizonyitja azon tapasztalás, miszerint az utolsó whigministerium tagjai többnyire irók. *Russel* lord történeti munkákat 's Don Carlos czimű dramát irt; *Holland* lord Lope de Vega költeményeit fordítá angolra; *Glenelg* lord már Cambridgeben költői díjt nyert, 's *„Restauration of learning in the East"* munkát irá; *Morpeth* lord olaszországi uti képeket, *(Scraps of Italy)* — *Normanby* marquis, előbb lord *Mulgrave*, *Mathilde*, *Yes and No*, és *Contrast* czimű regényeivel a' divatos regényiskola egyik hőse; *Spring Rice*, a' kincstár kancellárja, lyrai költeményeket irt, *Hobhouse*, lord Byron barátja, már 1809-ben eredeti versekkel 's régi classicusok utánzásaival, később pedig „Albaniai útjával" és Childe Haroldra irt magyarazatokkal lépett elő; *Palmerston* lord„ *New whig-guide*jában" sok elmésséget mutat, 's még *Melbourne* is *„Fashionables friends"* czimű végjátékot költött. Elegendő bizonyság, hogy a' musák és gratiák a' komoly státustudományokkal igen jól összeférnek. — Jótékony hatással van még az angol irók életére a' *"Literary Fund Society"* melyly magok az irók közt alakult szerencsétlen és szegény irók gyámolására 's olyly szégyenitő esetek meggátlására, hogy p. o. a' jeles lyricus *Chatterton*, *Keats*, *Burns* és sok egyebek csak nem olyly régen éhhalállal vesztek el. Ezen egyesület tagjaiúl számlál minden angol irót, és a' legkitünőbb státusférfiakon kivül számos dúsgazdag angolt. Igen nemes jelleme azon gyöngédség, melylyel a' megszorult irókat segéli; a' segélyosztás ugyanis csak az egylet igazgatói előtt van tudva 's egész világ előtt titokban marad. Évenkint 2000 font sterlinget oszt szét.

II. Vessünk most egy pillanatot az irodalom egyes ágaira Angliában, és ugyan először a' szorosan vett tudományokra. 1) *a' nyelvtan.* A' régi classicus nyelvek müvelésére most már kevesebb gond fordíttatik, mint előbb. Oxford és Cambridge egyetemekben ugyan ma is egész buzgalommal taníttatnak a' régi nyelvek, de az ottani philologia leginkább német forrásokból merít 's csak fordításokat ad; igy p. o. *W. Dobson* Cambridgeben *Schleiermacher* és *Sillig* munkáit fordította. A' héber irodalomnak, melyly pedig az élő keleti nyelvekkeli összefüggése miatt több figyelemben részesült, hasonló sorsa van; itt is csak fordítások jelentek meg, névszerint *Gibbs* nyomatá *Gesenius* szótárát, és *Ewald* héber grammatikája fordittatott. Ellenben a' keletindiávali folytonos politikai összeköttetés ébren tartá a' sanskrit nyelvtudósok munkásságát, kik szilárd támaszpontra találnak az ásiai társaságban 's az *„Oriental translation-fund*ban" *Horace Haymon*

Wilson e' nemben classicus név, ő adta ki 1832-ben a' jeles sanskrit-angol szótárt, 's 1835-ben a' „*Specimens of the theatre of the Hindus*“ második részét. A' korán elhalt *Rosen* sokat igért e' mezőn. *Milman* költő igen sikerült szabad fordítását ádá (1835) a' „*Nal és Damajanti*“ czimű hindu költeménynek, Rückert modorában. *J. Atkinson* kevesebb szerencsével fordította „*Laili und Majnun*“ persa költeményt. Az angol irodalomhoz kell számitani derék hazánkfia, *kőrösi Csoma Sándornak* tibeti nyelvtanát és szótárát, melylyek a' bengáli társaság segélyével jöttek létre (Calcutta, 1834). — Az angolszász *nyelv- és régiségtan*, nagyszámú kitünő tudós által nagy eredményekkel müveltetett. E' részben *Sharon Turner* történettudósnak van legnagyobb érdeme, ki Anglia figyelmét elsőbben fordità az angolszászok maradványaira, 's az angolszász nyelbuvárlat és critica historia új időszakát nyitá meg. Tőle van 12 kötetben „*az angolszászok története*“ összszekötve „az angol középkor 's ujabb idő történeteivel“ (1832). És mondhatni, hogy az angolszász nyelvtan Angliában minden ágán keresztül virágzik; grammatika, lexicographia 's az irodalmi maradványok biráló kiadásai valódi tudományos szeretettel 's szigorral üzetnek. Ugyane' mezőn *Thorpe Benjamin* és *Kemble János*nak van még sok érdeme, 's az első e' nembeli fáradozásáért 150 fontnyi évpénzt húz a' kormánytól. Az antiquárok egyesülete is élénken vesz részt a' philologia e' részének előmozditásában, 's *Thorpe*, *H. Ellis* és *Fr. Madden* által nyelvemlékeket adat ki, melylyek közt „*Béowulf*“ hires angolszász hőskölteméný fordítása. (London, 1833 's 1837). Az oxfordi egyetemben új tanszék állittatott fel az angolszász philologia számára. *Bosworth* R. I. az angol követség papja Hagában az angolszász nyelvnek nagy szótárát adta ki (London, 1838). Az angolszász irodalom körében tett fáradozások birálati átnézetét adta *Th. Wright*, melylyet *Larenaudiere* franczióra forditott. Ugyancsak *Wright* „*Early english poetry*“ czimű 4 kötetes munkájában (London, 1837) sok becses kincset vont napvilágra a' levél- 's könyvtárak poraiból. — Érdekes adatokat közlött a' régi angol nyelv ismeretéhez *John Bellendenker* Londonban 1834-ben megjelent e' czimű müvében: „*Essay on the Archaiology of popular english phrases*“ és *E. Guest* „*az angol rhytmusok historiájában*“ (2. k. London, 1838). A' szótárirodalmat *C. Richardson* gazdagította angol szótárával melylyben. Johnson eszméje szerint a' szóknak előbb eredeti, azután metaphoricus, végre mostani jelentését adja, 's mindezt példákkal világosítja, az irók korának sorozata szerint. Homér classicus fordítása *W. Southey*től csak halála után, 1834-ben jelent meg. A' legrégiebb angol, ugymint walesi irodalom iránt is új szeretet ébredt, 's a' walesi nyelvemlékekre sok figyelem fordítatik. „*Mabinogion*“ czimű walesi legendagyüjtemény, 's *Gwaith* walesi bard költeményei ide tartoznak. Gäel költemények gyüjtésével sokan foglalkodnak, legujabb időben *Mac Coll*.

2). A' *mathematikai* tudományokra tökéletesen illik *Babbage* azon panasza, melylyet 1830-ban kiadott ilyly czimű könyvében: *Reflexions on the decline of science*; a' komoly tudományos törekvések csökkenése ellen emel Angliában. Angliának gyakorlati szelleme elragadja a' legtöbb tudóst, 's mihelyt egy elméleti jeles mű által hírnevöket megalapitották, átlépnek a' gyakorlati mezőre, az alkalmazásra. E' szemrehányás éri magát

Babbaget is, ki hires számoló gépe miatt félretette a' magasb mathesis köréhez tartozó elméleti munkáit. Igy dr. *A. Ure*, a' „*Cotton Manufactury of Great Britain*" szerzője, melyly 1836-ban jött ki 2 kötetben Londonban. — Ugyanez áll Anglia legnagyobb mathematicusáról *Herschell*ről is, a' nagyhirű astronóm fiáról, ki jelenleg szinte főleg csillagászattal foglalkodik. Rajta kivül hires mathematicusok még *Dunlope* csillagász uj déli Walesből, és *Whewell* Cambridgeben. *Airy G. B.* greenwichi csillagásztorony igazgatójának népszerű astronomiáját *Littrow* németül adta.

3) A' *természettudományok* a' *Brewster* által 1831-ben alapított *British association*-ban szilárd támaszpontot találtak, melylynek segélyével a' tudomány különféle ágaiban létre jött eredmények könnyebb elterjedést nyernek. Az eszmecsere 's nyilvánosság gyümölcsöztetve hat a' tud. vizsgálatokra, 's a' közhasznú felfedezések, melylyeket előbb egyedárus gyáruraknak volt szokás eladni, nem tartathatnak többé titokban. — A' vegytan Angliában legszorosb kapcsolatban van a' physicával, 's chemicusok, mint *Faraday*, egyszersmind kitünő physicusok is. — A' „*Philosophical Transactions of the royal society of London*" czimű folyóirat becses e' nemű értekezéseket foglal magában, melylynek fődolgozótársai, *Faraday*, *Brewster*, *Daniel* 's a. t. Másik organuma a' természettudományoknak az 1837 óta megjelenő *British Annual*, melylyet *Thompson Robert* ad ki Londonban, 's a' régibb „orvosi és vegytani dublini folyóirat." — Mióta a' hires *Turner* 1837-ben Londonban 's *Henry* Manchesterben, meghaltak, legkitünőbb vegytudósai Angliának: *Faraday*, ki a' Royal Institutionban tartott leczkéiben nem szünik meg tudományát népszerűsíteni, *Thomson Tamás*, glasgowi professor, *Daniel* londoni professor a' Kings-Collegeben, *Gregory* Glasgowban, *Kane* Dublinban, *Thompson Robert* a' *Chemistry of organic bodies*" szerzője Londonban, és *Graham* az „*Elements of Chemistry*" szerzője, Scotiából, ki *Turner* helyét nyerte el a' londoni egyetemnél. — *Wheatstone*, londoni professor a' Kings-Collegeban, sokat foglalkodik az electro-magnetismussal 's versenyez e' részben Faradayvel. — A' meteorologok közől *Dalton* leghiresebb, ki 1834 óta leczkéket tart e' tudományból a' Royal Institutionben. — A' geologiában legtöbbet tesz a' *Buckland* oxfordi és *Segdwick* cambridgei professorok vezetése alatt álló geologiai társaság. *Hell* geologiája 1834-ben harmadik kiadást ért. — A' britt muzeum ásványgyüjteményei *König Károly*, született német, felügyelése alatt igen jól rendezvék; a' zoologiai gyüjtemény silányabb, melylyet azonban a' „Zoological garden" élő példányai pótolnak. — Zoologiai müvek közől, a' madarak- 's halakat illetőleg, megemlitjük *Macgillivray* munkáját: „*History of british birds*" (1837) és *Yarrellét* „*History of british fishes*" (1835).

4) Az *orvosi tudományok* Angliában gyakorlati uton járnak, a' hasonszenvi gyógymód, mint mysticus német termény, kevés pártolásra talált e' practicus országban, noha *Devrient* Dublinban már 1833-ban lefordità *Hahnemann* rendszerét. Anglia jelenleg csak a' seborvosi szakban szül nagy orvosokat. Legolvasottabb orvosi folyóirat a' „*Lancet*", melylyet *Wackley* seborvos, radical parlamenttag, ad ki. Forditásokban azonban megszerzi magának Anglia a' külföld legnevezetesb orvosi mnnkáit.

5) *Philosophiában*, ujabb korban. ugyszólván semmitsem tettek a'

practicus és a' német idealismust 's abstractiot nem szerető angolok. Előbb Edinburgh egyeteme volt fogékony a' német philosophiai speculatiókra, de *Dugald Stewart*, erkölcsi philosophia edinburghi professora, 's *Brown Tamás* óta, kik e' század harmadik tizedében elhaltak, nem tűnt fel jelesebb metaphysicus. A' bölcsészet ágai közt még legtöbb érdeket gerjeszt Angliában az erkölcstan, de ennek mezején is csak népszerü, gyakorlati értekezések iratnak, mint I. *Abercromby* „*Philosophie of the moral feeling*" (London, 1822). Az egyetemekben német munkák fordításai vétetnek a' tanitás alapjául, különösen *Tennemann* és *Ritter* bölcsészettörténete.

6) A' *státustudományok* J. M. *Malthus* 1835-ki évi dec. 29-én történt halála óta főkép *M. Culloch* által képviseltetnek Angliában. E' téren is azon törekvés mutatkozik már Bentham halála óta, hogy a' tudomány népszerüvé tétessék. Nevezetesen a' Bentham elvei nyomán okoskodó *miss Harriet Martineau* egy sor igen érdekes és kellemes elbeszélésben öltözteté népszerü ruhába a' statustudományt.— *H. L. Bulwer* „*the Lords, the Government and the Country*" czimü politikai pamphletjében a' lordok házának megszüntetését javasla. Tőle van továbbá a' „*the Monarchy of middle classes.*" Emliteni kell még e' téren *Bowring J.* nevét, ki a' parlamenthez igen jeles tudósitásokat intézett a' német vámegyleti 's egyéb kereskedési és gyáripari ügyekben. *Fowell Buxton* az afrikai rabszolgakereskedésről irt 's a't. — A' törvénytudomány Angliában egészen a' gyakorlati életben forgolódván, a' törvényszékek itéletein kivül alig mutat fel valamit; azonban az ifjabb ügyvédek közt mindinkább éreztetik a' külföldi jogirodalom ismeretének szüksége, 's Savignynek és egyebeknek munkái lefordittattak.

7) A' *theologiában*, az angol egyház dogmáihoz szigoru ragaszkodás szokása, ennek kebelében kevés philosophiai vizsgálatot enged. A' küzdelem, melylyet a' dissenterek a' státusegyház ellen folytatnak, a' gyakorlati életben gyökerezik 's inkább az uralkodó egyház mindenhatósága 's ezáltal kizárólag elfoglalva tartott egyetemek, mint az egyház tanai ellen van irányozva. Hanem helyzete 's nagyszerü forrásai és eszközei által arra látszik hivatva lenni e' hatalmas ország, hogy a' keresztyénséget világszerte elterjeszsze, 's a' missiók ügye körüli buzgalom rendkivüli. A' püspököknek a' felsőházbani jelenléte eltartóztat olyly férfiakat, mint *Blomfield* londoni és *Philpotts Henrik* exeteri püspök, a' tudós theologia mezejéni dolgozástól. — A' scót nemzeti egyház *Chalmers Tamásban* ékesszólló szónokkal 's kitünő egyházi és politikai polemista- és dialecticussal bir. Előadásai, miket 1838-ban Londonban nagy közönség előtt tartott, *(upon the establishment and extension of national churches)* fényes sikert 's aláirást eszközöltek. Nézeteinek czáfolatát a' „*protestant society for the protection of religious liberty*" kitett 100 arany dijjal eszközlé. Élénk vitát idézett elő a' kárhoztató itélet, melylyet *Rose*, londoni professor a' németországi protestantismus felett elmondott „*The State of the protestant religion in Germany*" czimü munkájában, melylyet E.B. *Pusey* bővitett 's magyarázott. Nevezetes jelenet *Tholuck* értekezése a',,bűnről" (1836), melylyel ellentétben a' német Strauss nézetei a' keresztyénségről megrettentették az angol orthodoxismust, 's még roszabb szinben tüntették fel a' német protestantismust Angliában. — *Brougham* l. „*Discourse of national theology*" czimü értekezésében, melylyet *Sporschill*

1835-ben németre forditott, a' dissenterek értelmében szabadelműebb egyház mellett nyilatkozik, sőt maga az angol egyház kebelében is kisért itt-ott némi forradalmi szellem, 's p. o. *Sidney Smith* diaconus (előbb az Edinburgh-Rewiew egyik szerkesztője), satyricus, szellemdús röpiratai eléggé fölfedezik az angol egyház sebeit. *Moore Tamás* ir költő „*Travels of an irish gentleman in search of a religion*“ czimű vallásos regényében a' katholicismus apologiáját irá (London, 1833, két kötet). — Vallásos és egyházi folyóiratok száma igen nagy. Az angol uralk. egyház fő orgánjai: „*Churchman's Magazine*“ havi lap, és „*The church of England*“ évnegyedi folyóirat; a' „*Methodist Magazine*“-nak 17 ezer, 's az „*Evangelical Magazine*“-nak 14 ezer vevője van.

8) A' *nevelés* és *oktatás* haladásban van Angliában; a' népiskolák (parochial schools) reformján *Brougham* lord dolgozott legtöbbet, ki az angol nemzeti nevelést életkérdéssé tette; jótékony hatást gyakorolnak erre a' számos egyesületek, 's mindenek előtt a' „*National society for education*“ és a' „*british and foreign society*“. — *Sedgewick* „*Discourse on the studies of the university*“ czimű munkájában megtámadta az eddigi egyetemi rendszert, *Whewell W.* pedig „*on the principles of english University education*“ czimű művében védelmére kelt az oxfordi 's cambridgei középkori rendszernek. Az 1836-ban szabadabb elvek szerint alapitott londoni egyetem a' magas papság pártfogása alatt álló szinte londoni Kings College felállitását vonta maga után, melylynek elnöke a' canterburyi érsek.

9) A' *történetlan*, melylynek olyly nagy és hatalmas ország, mint Nagy-Britannia, folytonos táplalékot nyújt, jelenleg kevés nevet mutathat fel, melyly *Mackintosh* és *Lingard* mellett állhatna. Azonban *Turner* óta, ki a' történeti források kritikáját ujra életbe lépteté, sok szorgalmas gyüjtő lépett föl, segittetve a' már emlitett történeti egyesületek által. A' kormány is bebizonyitá a' „*State papers*“ *Hobhouse Henrik* vezérlete alatti nyilvánitása által, milyly becset helyeztet a' történeti okleveleckre. Sok érdeme van e' körül *Lemon Robert* levéltárőrnek a' Towerben. Ezen „státuspapirok“ kivonatokat közlenek azon okleveleckből, melylyek a' State-paper-officeban, a' britt muzeumban, a' Chapterhouseban, 's a' lambethi levéltárban őriztetnek. — Az *irodalmi történet* mezején sincs még *Warton*-nak méltó utódja. *Southey* igérte annak munkáit folytatni. — *Isaac d'Israeli*, a' ki „az angol irodalom kritikai, philosophiai és biographiai történetét“ irá, 's a' Londonban tizenegy kiadásban közretett „*Curiosities of literature*“ban derék töredékeket szolgáltatott a' literariai historia teljes épületéhez, legelső név jelenleg ezen téren. A' német példányok után müvelt *Carlyle Tamás* 1838-ban Londonban tartott felolvasásai által nagy hirt szerzett magának. *Harlitt* „*Literary remains*“ei, melylyeket Bulwer és Talfourd adtak ki 1836-ban Londonban, sajnálatot gerjesztnek az olvasóban, hogy Angliának ez ujabbkori legelső kritikai lángesze hoszszabb ideig nem élt, 's egészen meg nem érhetett. Érdekes járulékok az angol irodalom legujabb történeteihez: *Lectures on poetry and general literature* (London, 1833) *Montgomery* Jakabtól, *Stanhope Busby* hasontárgyu felolvasásai a' Milton korabeli költészetről; „*Allan Cunningham*“ átnézete az angol irodalomról Johnson ideje óta; és *H.*

Chorley „autors of England“ (London, 1837). — *Jameson* aszszony Shakspeare női jellemeinek rajzolásában ritka művészetet tanusít. A' középkori literatura alapos tanulmányát bizonyitja a' jeles történetbuvár *H. Hallam* „*Introduction of the literature of Europa in the* 15-th *century*“ (London, 1837)“ munkájában. — Életirás igen sok jelent meg, de egyik sem mérközhetik Nelson életirásával *Southey*-től. Ugyanesak *Southey* folytatá *Lardner* „*Cabinet-Encyclopedia*“jában a' britt hajós vezérek biographiáit; *J. Mitchell* Wallenstein életét irta le (London, 1837); *W. Godwin* utolsó müve volt: *Lifes of necromancers* (London, 1834); *P. R. James* XIV. Lajos korát (2 kötet, London, 1837), *Barry Cornwall* Kean Edmund életét, *Campbell Tamás* Siddons aszszony életét, *Wright T.* Erzsébet királynőt 's korát rajzolák (mindnyájan 1837-ben). — Régibb fejdelmek történetéhez adalékot szolgáltatott *James*: „*the history of the life of the blach prince*“ művével (2 kötet, London, 1836) és *Tyler*: V-ik Henrik memoirjaival. — *Ch. Bury*, a' szerencsétlen Carolina királynő háládatlan udvari hölgye IV. György idejéről közlött naplót (London, 1837, 2 kötet) Carolina királynő eredeti leveleivel, melylyekben ennek leggyöngédebb viszonyait kiméletlenül kitárván, Brougham által keményen megdorgáltatott. — Statusférfiak memoirjai nagy számmal jelentek meg: *Shaftesburg* gróf élete, Sir *W. Temple* élete, *Pitt Vilmos* levelezései, *Marlborough* herczegné magános levelezése, *Lord Clive*, *Richard Howe*, Lord *Vincent Wilberforce*, *Hannah More* 'sat. életirásai érdekes adatok a' 18-ik 's 19-ik század történetéhez. (Mindezek 1834—8-ig kisebb nevü szerzőktől 's részint az illető örökösöktől). De a' leggazdagabb memoirkincs, melyly utóbbi időben Angliában megjelent, *Lockhart*-tól sir Walter Scott életének memoirjai (6 kötet, London, 1836—7), melylyekben Scottnak önéletirásán kivül, Anglia e' századbeli csaknem minden nevezetes emberétől levelezések foglaltatnak. — Lady *Blessington* „*conversations with Lord Byron*“ czimü emlékiratában (London, 1834) tudott még némi érdekes vonást előadni, melyly *Moore Tamás* figyelmét kikerülte. Sok eddig tudva nem levőt adnak „*Goldsmith Oliver* élete“ (London, 1836, 2 kötet); továbbá *Gillman*-nak *Coleridge*-ről szóló három munkája: *Memoirs of Coleridge*, *Coleridgés table talk*, és „*the letters, conversations and recollections of Coleridge*. Ezen müvek leghübb képét adják *Coleridgenek*, mert ő sok évig *Gillman* házában lakott London mellett. — *Talfourd*-tól Lamb Károly levelei 's élete, *Chorley*-től „*Hemans* aszszony élete, *Robert Mackintosh*-tól sir *J. Mackintosh* emléke, *ugy Roscoe* élete ennek fiától, sir *Humpry Daryé*, *John Dary*-tól, *Jenner* élete 's levelezései *J. Barontól* saját érdekkel birnak az illető szakbeliek számára. Az indiai történet buvárainak pedig nélkülözhetlen munka *Montgomery Martintól* „*the despatches, minutes and correspondence of the Marquess of Wellesley during his administration of India*“ melylyekben 1798 óta ez ország egész története 's a' mysorei háboru előadatik. — Nagyobbszerü uj történeti müvek nem igen jelentek meg, inkább csak a' már régebben (1830 előtt) kezdettek folytattattak 's végeztettek be vagy régibbkori classicusok adattak ki, mint *Hallam* „*Constitutional History of England*“jének 3-dik kiadása. — *Palgrave* a' Cabinet Encyclopedia és a' Family Library számára Angolhon történetét irta, továbbá „The rise and progress of english

commonwealth" (London 3 kötet). *Malcolm*, India történetének irója, ki 1833-ban halt meg, nagy vesztesége az angol történettudománynak. *Patrik Fraser Tytler* sok kötetű „Scótia története" igen mély és alapos. *J. Dunlop* „Spanyolország története IV. Fülöp és II. Károly idejében," igen fontos a' spanyol historiára nézve. Ide tartozó több kötetű müvek még: *Napier* kapitánytól *„History of the war of the peninsula and in the South of France from the year* 1807-*to* 1814" — *Ludlow Beamishtől „History of the Kings Legion"; Robert Southeytől „Naval history of England" Thomastól „Irland* története." — Lord *John Russel History of modern Europe*-ja, whigszellemben tartva, 1833-ban második kiadást ért; ennek ellendarabjául készült Angliának egy toryszellemű ujabbkori története *Mahon* lordtól (1836-ban). Alaposság és szép előadás által kitünő *Archibald Alisontol* Európa története a' franczia forradalom alatt (1836. 5. kötet); *Graham* éjszakamerikai egy. stat. története; *John Armitage* Brazilia története pedig (2. kötet, 1836.) Southey gyönyörű munkája folytatása- 's kiegészitésének tekinthetik. *Montgomery Martin* új térre lépett *„History of britisch colonies"* czimű nagy munkájával, melylyre élete sok évét fordítá. A' német nemzet iránti növekedő figyelmet bizonyitják *Greenwood Tamás* és *Dunham* „németek történetei" ez utóbbi *Lardner* cabinet-encyclopediájában. — *Gutzlaff*, mint missionarius, nagy bajjal 's veszélylyel juthatott csak a' forrásokhoz, melylyekből „chinai története vázlatát" meritette (London 1835. 2. kötet). — *E. L. Bulwer „Athenéje"* (London, 1837. 2. köt. *Athens, its rise and fall with views of the arts, literature and social life)* ügyes költői egészszé olvasztása a' szerző történeti tanulmányai- 's compilatioinak. — *Carlyle T. „French revolution"*-jában (3 kötet, London, 1837.) valódi epicus lélekkel fogta fel e' nagy eseményt. 'sat.

10) Az *utazási* literatúra elég gazdag. A' tudományt új eredményekkel gazdagitó felfedezési nagy utakat tettek *Lander Richard*, ki a' Nilus forrásait keresvén, 1834-ben a' vad négerek által agyonveretett és *Ross* kapitány. (l. Ross). A' parlament *Lander* érdemeit azáltal jutalmazta, hogy özvegyének 's leányának 70 és 50 fontnyi évpénzt rendelt. Két a' halálveszélyből szerencsésen megszabadult tiszt kiadta az expeditio leirását (London, 1837. 2 k.) — *Mitchell* örnagy (1832—36). Austrália belsejében, *Alexander* kapitány déli Afrikában, 's *Robertson* testvérek Paragvayban tettek vizsgálódó utakat. — Polgárosult népek 's országok festői rajzai közt, melylyek inkább a' divatos közönségre vannak számitva, legolvasottabbak: Mrs. *Trollope „Austria és az Osztrákok"* (3. k. London) *Fenimore Cooper „England, Sketches of the Society in the metropolis"* (2. k. London) 's *„Recollection of Europa"* (szinte 2 k. London) *Mrs. Jameson: „Visits and sketches at home and abroad"* melylyben Németország felől is érdekes közlemények foglaltatnak; — *Londonderry* marquis: *„A tour in the north of Europa"* (2 k. London); *H. L. Bulwer „France social, political and literary"* (2 k. London); *„Inglis Henrik" Irland* (2 k. London); és *Mrs. Harriet Martineau „Society in America"* (3 k. London); *P. Evan Turnbull* Austria (London, 1840. 2 k.) *Beattie* Scótia 'stb. — A' keleti viszonyokat főleg *Urguhart* tárgyalta alaposan *„Spirit of the East"* munkájában (2 k. London), ki 10 évig tartózkodott keleten; továbbá

Walsh konstantinápolyi követségi káplán: *Residence at Constantinople* stb. (2 k. London); kellemes elbeszélők pedig e' mezőn *Campbell Tamás* „*Lettres from the South*"-jában, hol Algiert írja le, és *Miss Pardoe* „*Traits and traditions of Portugall*" továbbá „*The city of the Sultan*" és „*the Beauties of the Bosphorus*". Magyarországot 's Erdélyt illető munkákat adtak: *G. Gleig*, *W. Paget*, *G. Hering*, *J. Quin*, és *Miss Pardoe* (*the City of Magyars, or Hungary and her institutes in* 1839—40. *London* 3 *k.*) *E. L. Bulwer* saját honának 's nemzetének igazságos, olykor talán túlszigorú rajzát adá „*England and the English*" munkájában (London, 2 kötet.); *J. Duncan* nyugotafrikai utazást Dahomey királyságon át; *H. Farr* spanyolországi, *T. J. Farnham* oregoni, *G. Fowler* persiai, *G. Gardner* brasiliai, *Kennedy* texasi, *Ritchie* oroszországi utazásokat adtak 'sat.

III. Átlépvén a' *költészeti* mezőre, sok ismerős és hires névvel találkozunk 1830. óta is úgy a' lyra- és drámában, mint a' regényirodalomban, noha Byront és Walter-Scottot hiában keresünk. Nemzeti elismerésben látjuk részesülni a' nemes, jellemszilárd *Wordsworthot*; *Bulwert* pedig korábbi regényeitől, melylyek inkább finom erkölcsrajzok valának, szabadabban 's merészebben alkotott élet- és lélekképekhez fordúlni. Ezek mellett az olvasó közönség kedvenczei *Dickens Károly*, ki valódi népszerű regényeivel új pályát tört az angol regényirodalomban, 's *Marryat*, kinek tenger az eleme. —

A' lyrában, úgy látszik, hogy az ifjabb költők egyik vagy másik költészeti iskolához csatlakoznak, 's azokon keresztül törnek önállóság felé. Sajátképi költői tanokon alapuló, szorosan elkülönzött költőiskolák nincsenek ugyan Angliában, azonban *Byron* és *Shelley* szellemét egyrészről, *Wordsworth* 's az epicus szélességü *lake*-iskoláét másrészről mégis úgy tekinthetni, mint külön költői iskolák irányadóit. — E' két iskola követése sok nyomorú, beteg művet hoz világra, mert a' byroni és schelleyi múza vad és titánszerű nagyságában anynyira sajátságos, költeményeik alakja olly féktelen és szabálytalan, hogy a' ki ennek csak külsejét majmolja Byron és Shelley lánglelke és sajátszerű egyénisége nélkül, gyülöletes modorba kell esnie; *Wordsworth* és társai (*Coleridge*, *Southey*, *Wilson* 'sat.) érzékeny és kedélyes iskolájának utánzása pedig azért veszélyes fiatal költőkre nézve, mert könnyen hamis érzelgésre csábitja azokat. E' két irány befolyása szerint a' legújabb angol lyrai költők két osztályba sorozandók, 's a' kétféle irány legfeltünőbben mutatkozik *Tennyson Alfréd* és *Károly* költeményeiben egy 's *Richard Menkton Miles* költeményeiben más részről, melyly utóbbiak czíme: *Poems of many years*. — Szép új kiadásokban jelentek meg Londonban *Southey Robert* összes munkái 10 kötetben, *Wordsworthéi* hat kötetben 's *Coleridgeéi* két kötetben (1836—7). — *Moore Tamás* 1807-ben kezdett dalainak tizedik kötetét adá, melylyen azonban érezhető már az ifjukori friseség és kellem hiánya. Ellenben „*Fudges in England*" munkájában, melylyet ifj. *Brown Tamás* név alatt adott ki, gazdag satyrai ér ömledez a' cath. vallás védelmére az angol egyház zsarnoki orthodoxiája ellen. Nemzeti dalait, miket egész Irland ismer, *Lover Samuel* teszi zenére, ki mint költő is jeles. — *James Hogg*, az eredeti ettricki juhász, ki Burns Robert hirét Scotiában újra felelevenité, megh. 1835-ben, nov. 24-ikén.

Helyét *Miller Tamás*, kosárfonó, igyekszik betölteni, ki „*Songs of the Seanymphs*“ és *A day in the woods*“ munkáiban magas lyrai tehetségét mutat. — *Felicia Hemans*, ki 1835-ben máj. 16-ikán halt meg, élte utósó éveiben leginkább a kegyes vallásos lyricát művelé; ilyly nemü munkái a' „*Hymns of childhood*“ 's a' „*Poetical remains*“ melyly utóbbiban gyönyörü hattyúdala, a' „*Despondency and Aspiration*“ is foglaltatik. Tehetségdús barátnéja, Mrs. *Fletcher*, előbb *Miss Jensbury*, ki a' zsebkönyvekben csinos verseket írt, megelőzte a' halálban. — L. C. *Landon*, később *Maclean*, caplandi kormányzó hitvese, kit déli Afrikába is követett, a' leghiresebb most élő angol költőné, kinek lángdalai a' zsebkönyvekben, 's „*Vow of the peacock*“ költeménye igen olvastatnak. — *Barry Cornwall* összszeszedte legújabb költeményeit, „*English songs*“ czím alatt. — A' sok almanac, nevezetesen az: *Amulet, Forget me not, Friendships offering, the literary Souvenir*, melylyet *Alaric Watts* ad ki, a' „*comic annual*“ mit *Th. Hook* szerkeszt, a' „*Keepsake*“ és „*Heath's book of beauty*“ évenkint hordják oltárra az élő angol költők 's költőnék lyrai áldozatait. Különösen számos Angliában a' költőné. Ezek közt nevezetes *Norton Carolina*, Sheridan unokája, lady *Emeline Stuart Wortley*, *Cook Eliza* igen radical költőné, *Twamley Luiza Anna*. — Jelesek még a' lyrai nemben W. *Motherwell* költeményei 's balladái (Glasgow, 1832). — Politikába csapongnak át a' radical *C. Cole*, és *Ebenezer Elliot* sheffieldi kovács *(Cornlaw-rymes)*; ellenben vallásos ihletben gazdag *James Montgomery* ki „*Poets-portfolio*“ czím alatt adta ki összes költeményeit, 's *Bernard Barton* quakker, Lucy leányával, 'sat.

Az epicus költészetet *John Heraud* gazdagitotta „*Descent into hell*“ és „*Judgment of the flood*“ költeményeivel, Milton nyomán, kitől azonban igen meszsze áll. Az ifjabb *d' Israeli* eltérvén a' biblicus útról „*Revolutionary-epic*“-jében a' különféle politicai hitvallásokat lépteti fel epicus küzdelemben.

A' drámai költészetet utóbbi években kitünő erők müvelék, 's nem csak költők, mint R. *Lator Shiel*, *J. Sheridan Knowles*, *Bulwer* és *Talfourd*, hanem előadó müvészek és szinházi igazgatók is, mint *Macready* és az ifju *Kean*, hogy az elsülyedt drámát ismét előbbi magasságára emeljék, 's a' szinpadról a' nemzetre hatást gyakoroljanak. 'S a' költők és előadó müvészek ezen összszefogó működése csakugyan kivivá, hogy a' közönség a' drama iránt egy kevéssé újra felmelegült. Legujabb időben a' királynő is, ki azonban csaknem kizárólag az olasz operába jár, pártolni kezdé az angol dramát. De azért a' dramai költészetnek nagyszerü virágzásáról épen olyly kevéssé beszélhetni Angliában, mint Németföldön. *Lator Shiel* szenvedélyes hévvel 's szónoki virággal gazdag darabjait „*The apostate*“ és „*Evadne*“ *O' Neil* nagy színésznő számára irá, 's midőn ez a' szinpadot elhagyta, ő is parlamenti pályával cserélte föl a' drámairói szerepet. — *Sheridan Knowles*, az úgynevezett új Shakspeare, maga is derék színész 's ismerős a' szinpad kellékeivel, Shakspeare ismerője és imádója, ilyly befolyások alatt irta Virginiusát, Cajus Grachusát; — *Tell Vilmosa* egészen különböző Schillernek idealizált néphősétől. — „*Bethnal-greeni vak koldus*“ és „*Love chase*“ vigjátékainál jobb a' „*Hunchback*“ czímü vigjáték. Későbbi müveiben, mint a' „*Womans wit*“ drámai nyelve classicitásra emelkedett és Shakspearre emlékeztet. Melodramái: a'

mariendorpti leány, a' *hitres* 'sat, — *Barry Cornwall* és *Milman* kevés sikerrel forgolódtak a' drámairói pályán 's csakhamar elhagyák azt. Azóta Sergeant *Talfourd* 's *Bulwer* léptek e' pályára, *Talfourd* az antik-tragoedia utára lépett 's görög történeti tárgyakat választott, mint „*Jon*" és az „*athenei fogoly*"; nyelvének 's gondolatainak nemes és nyugodt egyszerüsége, melyly Sophoklest vette tanulmányúl, nagy benyomást tettek az olvasóra, de új aerát nem tudtak előteremteni, 's a' közönségre kevés hatással voltak. Feltünő nála az aránytalanság a' jellemek gyöngédsége 's 's lágysága, és az antik hősök durva ereje közt. — *Bulwer*, jeles regény — de középszerü drámaköltő, első szinpadi tárgyát igen szerencsétlenül választá, 's „*Valliere hercegnéje*" megbukott; ellenben „*the Lady of Lyons or love and pride*" a' „*Pénz*" melyly nálunk is adatik, *Richelieu*, és „*a' tengeri kapitány*" kedvezően fogadtattak. *Shelley* tragoediája „*Cenci*" nem színpadra illő ugyan, de magas tragicai elemekkel bir. — *John O' Keafe* könnyü humoristicus müveket irt, melylyek a' közönséget mulattatják 's a' kisebb szinházakat megtöltik. Legjobb darabjai: *Wild oaths*, *Agreeble surprise*, *Modern antiques*, „*The poor soldier*, és *The Highland reel.*" — Ugyane' nemben kitünő *Colman György*, hasonnevü hires szinköltő fia, kinek „*Mountainers*"-je igen népszerü. — Kisebb darabok nagy számát irták: *John Tobin*, *Th. Morton*, *Prote*, *Planche*, *Buckstone*, 'sat. inkább alkalmi költők. Mrs. *Buttler (Fanny Kemble)* csak „*Sevilla csillagát*" irá, szép helyekkel, de kevés sikerrel, 's azóta elhallgatott. *Taylor* „*Arteveldé*-je *Jerrold*"-tól *Daves in a cage*: *Landor*-tól „*Andrea of Hungary and Giovanna of Naples*" (magyar tárgy) említést érdemelnek. — *Macready* törekvése Byron drámáit színpadra hozni, kedvező sikerrel koronáztatott, de anyagi jutalomra nem igen talált.

A' *regényirodalomra* forditott erők legkönnyebben születnek, fejlenek, 's legtöbb sikerrel müködnek. Mihelyt valamelly iró új pályát tör, egy rakás utánzó rohan nyomaira, felhasználni a' közönség kedvezését, melylyet a' pályatörő kivívott. Igy *W. Scott* nyomain számtalan regényiró jár, de maga *W. Scott* még most is anynyira kedvencze az angol közönségnek, hogy utódai egyike sem volt képes a' történeti regényben vele versenyezni. Utósó novellája „*Geierstein Anna*" is, melylyet beteg ágyán 's feldült pénzügyi viszonyai csüggesztő érzetében irt, 's különösen ebben egy tündér beszély, *Rudolf Donnerhugel's fairy tale*, egész köteteivel ér föl más regényiróknak. — Kitünő történeti regényeket irt azóta *Bulwer*, *L. C. Landon*, és *G. R. James*. — A' salonok (high life) regényirodalmát, melylyet lord *Mulgrave* (most *Normanby* marquis) és *Miss Edgeworth* alapitottak, folytonos szerencsével müvelik főleg a' nők, *lady Morgan*, *Trollope*, *Caroline Bury*, Lady *Blessington* és a' geniális Mrs. *Shelley*. — A' tengeri regényeket (a' mi csodálatos, Sue és Andrez franczia példányai után) *Marryat* és *Chamier* kapitányok kezdék müvelni. Német példák után pedig a' rablóregények is divatba jöttek, 's e' téren *W. H. Ainsworth*, *Ritchie* 'sat. legkitünőbb. — *Bulwer* legutóbbi néhány regénye, *Maltravers*, *Alice* 'sat. a' szabad regénykölteszet mezején forog, Göthe előképe után. — *Carlyle* kisérlete a' comicus regényben „*Sartor resartus*" nem sikerült, ellenben *Dickens* (Boz) eredeti, népszerü regényei általános szeretet tárgyai, 's a' comicus regény netovábbjai. — Az irlandi *Lover*

szép „*irlandi legendáival*“ az elnémult *Crofton Crockert* pótolja 's „*Rory O' More*“ regényével, melyly az 1792-ik évi lázadást festi, méltó helyet foglalt a' legjobb történeti regényirók közt. *Allan Cunningham* folyvást dolgozik e' mezőn ; *Benj. d' Israeli* „Venetia“-jában Byron velenczei életviszonyait tárgyalá. Az ethnographicus regények terén *Jan. Morier* a' leghiresebb név, ki ujabban az angol csöndélet rajzolására tért át. Hozzá méltán soroztatnak *Mrs. S. C. Hall* ír életképeivel, 's *Mary Mitford* kisvárosi képeivel. *Downing* a' chinai életet, *Basil Hall* kapitány a' syriait fejti enthnographicus regényeiben. *Charles Lamb* pedig, ki 1834-ben halt meg, kevéssel halála előtt az angol életet festé müvészileg *Elie* név alatt, munkáinak második gyüjteményében. Még csak *Miss Pardoet* említjük, ki *Hungarian Castle* czimü novelláiban (London 1842. 3 kötet) magyar tárgyakat dolgozott fel. — Legujabban igen nagy 's méltán érdemlett népszerüségre jutott gyönyörü regényeivel *Lever Károly*.

Az angol irodalom egy roppant oceán, melylynek habjai szinte elláthatlanok; egy végetlen virágkert, melylynek bimbóit 's virágjait egyenkint felszámlálni egész nagy könyvet igénylene. Itt csak röviden érintettük a' legismertebb neveket; egyes kitünő irókról, saját neveik alatt, valamint a' legeslegujabb literaturáról később fogunk mondani többet 's részletesbet. — *T.*

Angol kereskedelmi törvényhozás. Mióta Angliában a' gabnatörvény elleni egyesület győzelme kivivatott : ez az európai szárazon úgy üdvözöltetett sokak által, mint a' szabad kereskedés diadala, 's állittatik, hogy Britannia a' nemzetek közti forgalomnak minden korlátját ledöntötte. E' részben a' még most is fenálló kereskedelmi és hajózási törvények magok adnak választ :

A' forgalom Nagy-Britanniának kikötői és Guernsey, Jersey, Alderney, Sark és Man szigetek között kizárólag angol hajóknak van föntartva. Hasonlóan az ázsiai, afrikai és amerikai birtokok, — a' minden gyarmatok különféle kikötői, — meg ugyanezen gyarmatok és Nagy-Britannia közti közlekedés is. A' legfontosabb európai termékek, mint : árboczok, épületfa, dongák, kátrány, fagygyú, kender, len, aprószőllő, mazsola, füge, szilva, faolaj, gabna, bor, pálinka, dohány, gyapju, szömörcze, buzér, szoda, kén, cserhéj, parafa, déli gyümölcsök, len,- repcze- és lóhermag, angol használatra Britanniába csak britt vagy a' termesztő országbeli hajókon vitethetnek be. Az ázsiai, afrikai és amerikai termesztmények átalában nem, még angol hajókon sem vitethetnek Britanniába valamelyly európai kikötőből. Egyetlen kivételt, némelyly jelentéktelen czikkeken kivül, csupán ázsiai és afrikai származatú árúk képeznek, mik az ázsiai és afrikai partokról a' földközi tengeren érkeznek meg európai kikötőkbe a' gibraltári szoroson belül, honnan Angliába vihetők. Más országokból a' nevezett árúk csak angol vagy a' termesztő 's kiviteli országbeli hajókon szállithatók Angliába. Kivétetnek az arany- és ezüstrudak és a' török hajók kedvezéseül az ázsiai és arfikai török birtokok termékei, — selyem és teveszőr Ázsiából. Ugyanazon szabály áll fön az ázsiai, afrikai és amerikai angol birtokok bevitelére nézve. A' hajók csak akkor tekintetnek angoloknak, ha mint ilylyenek vannak belajstromozva, ha kapitányaik angol alattvalók, 's a' hajólegénységnek legalább két harmada (a' parti kereskedésnél az egész legénység) angol tengeré-

szekből áll. Hasonlóan az idegen hajók csak akkor tartatnak egy bizonyos országbelieknek, ha azok egészen ezen országbeli lakosok tulajdona; — a' hajó kell, hogy vagy ezen országban vagy Angliában épittetett legyen, valamint a' kapitánynak 's legalább három-negyed legénységnek is ez országból valóknak kell lenniök; — e' szabály, hasonló szigorúságban semmi más tengerész népnél föl nem található. Igy az amerikai álladalmak, hajóiktól csak anynyit kivánnak, hogy a' kapitány és a' legénység $^2/_3$-a legyenek amerikaiak. E' szabályoktól némi kivételek olyly álladalmak javára engedvék, melylyekkel Anglia kereskedelmi szerződéseket kötött. Azonban sok e' szerződvényekben foglalt kedvezmény csak általtó, legalább távol van a' teljes kölcsönösség elvétől. Igy gyakran benne van e' szerződvényekben e' tétel az árukra vonatkozólag: „melylyek törvényesen bevitethetnek", hanem elhallgattatik, hogy a' törvényesen tiltott áruk száma tetemesen nagy. A' legfontosabb valódi kedvezmények ezek: amerikai hajóknak, egy parlamenti törvénynél fogva, joguk van, hogy Angliából Keletindiába kivihessenek; ugyanezen jog megilleti azon álladalmakat is, melylyek angliávali szerződéseik által kereskedésöket Keletindiával a' legkedvezményezettebb nemzetek lábára állitották, mint Orosz-, Svéd-, Görög-országok és Austria. — Továbbá az 1838-ki julius 3-án kötött szerződésnél fogva az osztrák hajók melylyek a' dunai török kikötőkből, és a' német vámszövetség hajói, melylyek az Elbe és Maas közötti kikötőkből érkeznek, az 1841-ki május 2-kai kötés nyomán ugy tekintetnek, mintha saját országuk valamelyly kikötőjéből jönének. Hasonló engedvények foglaltatnak azon angol szerződvényekben, melylyek a' német tengerparti álladalmakkal köttettek az éjszaki és keleti tengerek kikötőire nézve, valamint az angol-orosz szerződésekben a' Niemen és Visztula folyók torkolatainak tekintetében. Végül az 1841-ki aug. 3-kai kötéshez képest minden német álladalmi termesztmények, ha a' hanzavárosokból vitetnek ki, anynyiba vétetnek, mintha hazai termesztmények volnának. — Ezek a' kivételek, miknek ellenébe a' következő még jelennen is fönálló tilalmak állithatók: idegen járművekkel Nagy-Britanniában nem lehet parti kereskedést űzni, — nem Britanniából valamelyly britt gyarmatba, — sem egy britt gyarmatból a' másikba, — sem egy 3-ik országnak termékével Britanniába vagy ennek valamelyly gyarmatába. Nemeurópai termesztmények semmi európai kikötőből nem vitethetnek Angliába.

Ezenkivül az angol hajózási törvény vámokat is rendel idegen gyárművekre és rakományaikra. Az amerikaiak e' részben is kedvezést vittak ki magoknak. Egy 1815-ki egyességnél fogva az amerikai hajók és a' rájok terhelt amerikai termények az európai kikötőkben nem vámoztatnak magasabban mint az angol hajók és megfordítva. Később megadta Anglia ugyanezen kedvezményt az amerikai hajókon amerikai szabad kikötőinek is. Majd Anglia és Poroszország között is köttettek a' viszonos kölcsönösségre alapitott szerződések e' részben. De e' kölcsönösség még koránsem teljes. Anglia ugy értelmezi e' szerződéseket, hogy a' különzeti vámok eltörlése az idegen hajókra és rakományaikra nézve nem terjesztetett ki keletindiai roppant birtokára is. 1845-ig idegen bevitel idegen hajókon négyszeresen vámoztatott meg, hasonlitva az angol bevitellel

angol hajókon. Igy az idegen ipar Keletindiában nem boldogulhatott. A' hazai kereskedők mégis tettek kisérleteket. A' Hamburgban Bombayba 's Kalkuttába rakodandó szállitmányok számára angol hajókat kelle fogadni, hogy legalább ama 4-szeres vámzattól megmenekülhessenek. De e' csekély forgalmat is megakadályozta Anglia. A' britt-ázsiai törvényhozó tanács olyly törvényeket alkotott, mik a' beviteli vámot a' legfontosabb beviteli czikkelyekre nézve még fölebb emelték és az angol lobogónak rendkivüli előnyöket biztositottak. Ezen, 1845-ki junius 1-jén életbe lépett vámszabályzatnál fogva, fizetnek angol hajóeszközök, fém-, gyapju-, gyapot-, selyemczikkelyek, ha angol lobogó alatt vitetnek be, öt százaléknyi vámot; hasonló idegen áruk, angol hajókon, 10%-it; idegen hajókon 20% -it. Hasonló módon angol gyapot-fonal fizet $3\frac{1}{2}$ — 7%-it,- idegen 7 — 14%-it; sör, almabor 5 v. 10%-it értéke után; bor 1 vagy 2 rupiát; szeszek $1\frac{1}{2}$ vagy 3 rupiát, gallontól; 's minden egyéb meg nem nevezett jószág 5 vagy 10 százalékot értéke után, a' szerint mint britt vagy idegen járműveken vitetik be.

Végül az angol kereskedelmi törvényhozás ismeri az idegen áruk magasabb vámozását is, mint a' minőt saját bel- és gyarmati készitményei viselnek. Azon czikkelyek, mik Angliában is előállithatók, olyly védvámokkal terhelvék, mik magosságuknál fogva tiltóvámokul tekinthetők. Az ujabb vámleszállitások nem az idegen iparnak kedveért, hanem egyedül a' honi termelés javára számitvák. Igy például a' gyapju bevámjának eltörlése annak volt következése, hogy Belgiumban, Francziaországban 's a' németvámszövetségben az angol posztó bevámja fölemeltetett. Az angolkormány e' leszállitással arra czélzott, hogy gyárnokai az idegen bevám fölemelésének daczára is megállhassanak. — Az angol bevám a' dohányra 21-szeresen nagyobb mint a' német vámszövetségé 's a' dohány értékét 10-szeresen haladja. 'S még van számos különzeti vám, mint p. o. marhahús, irósvaj, sajt, gyapju- és gyapotkelmék, bőrök, selyemkelmék, rizs, lóhermag, czukor, kávé, fagygyú, szeszek, épületfa, dongákra nézve. — *Cs.*

Angol törvénykezés. Angliát rendesen úgy szokás felidézni, mint a' társadalmi szerkezet remekét, főleg az igazságszolgáltatás- 's azon biztositékokra nézve, melylyeket intézvényeinek ez ága a' polgári szabadságnak nyújt. Mások azonban más véleményben vannak. És ez nem csoda, mert Anglia valóban a' legnagyobb ellentétek országa, 's földéről szednek az irók és statusférfiak példát minden vélemény támogatására. Fellelni ott, és pedig igen szép és csodálatos öszhangzásban, a' legellenkezőbb rendszereket. A' ki p. o. azon hittel lép Anglia földére, hogy ott teljes és tiszta jogegyenlőséget fog találni, menynyire elbámul, ha látja a' kevély olygarchiát, a' társasági osztályokat chinai fallal elkülönözve, melylyek a' magánélet száz meg száz jelenségében a' hűbéri korszakra emlékeztetnek; ha a' szabadság tiszta eszméjét keresi Anglia földén megtestesülve, menynyire meg fog lepetni, látván a' királyság „isteni" jogát minden czímeren, 's hallván, hogy a' király (közvetlenül, vagy közvetve, de minden esetben) *tulajdonosa* a' királyság minden földének, természetesen csak a' törvényszéki szólásforma szerint 's nem valósággal, hogy semmi törvényszék nem szorithatja őt valamelyly szerződés megtartására.

vagy elégtételre egyes alattvalók irányában, hogy csak *kegyelemből* szolgáltat igazságot 'stb. és szemlélvén a' sok nevetséges ceremoniát 's formaságot, mivel a' közélet fel van piperézve, p. o. a' birák 's ügyvédek roppant parókáit. Ez a' kép egyik oldala. De más részről, ha valaki olyly véleménynyel érkezik ó Anglia földére, hogy ott csak óságot, 's vakbuzgalmat fog találni vallásban 's politicában, még jobban el fog csodálkozni, látva a' nép kiterjedt jogait, az óriási népgyüléseket, a' végtelen 's határtalan nyilvánosságot, szólás- és sajtószabadságot, maga az uralkodó 's ministerei ellen intézett mérges gúnyiratokat 's carricaturákat. Ez a' kép másik fele. Azért Angliának a' csodálatos ellentétek ezen hazájának megitélésében őrizkedni kell az elhamarkodott itélettől, 's azért, hogy p. o. a' törvényszéki nyilvánosság, az ügyvédek szabad 's független helyzete a' birák ellenében, és gazdagsága, az elmozdithatlan 's tisztelt birói hivatal függetlensége, a' korlátlan szólásszabadság az ügyek védelmében, az esküttszék 'sat. meganynyi fényoldalak Anglia törvényszéki életén, nem lehet e' törvényszéki életet egészen épnek 's mocsoktalannak, sem azért, hogy az ügyvédi cselszövények, a' perbeli húzavona, a' méregdrága törvénykezés, a' juristai átgázolhatlan tömkeleg ellen alapos és általános panasz van, nem kell ugyanazon törvényszéki életet teljesen nyavalyásnak 's rákfenésnek mondani. Az igazság középen fekszik. Ó-Angliában minden institutio eredetét a' régi századok méhében kell keresni, 's minden fenállót történeti alapon itélni meg, melylyen ha nem épen igazoltatik is, legalább felvilágosittatik, 's helyes szempontra állittatik. Az angol törvényszéki institutiokról közzé tett munkák többnyire vagy túlságos dicsőitések, vagy igenis keserü megtámadások, mire nagy befolyása van kétségkivül azon érthetlen barbár nyelvnek, melyly az angol törvényszéki életben divatos. *Blackstone* túlságos szeretettel viseltetik az angol törvénykezés iránt, 's a' feketét is fehérnek látja, és a' legtöbb angol jogtudós, *Halle*, *Wynne* hasonló önző részrehajlásban szenved. E' jövedelmező, mert laicusok által meg nem érthető 's okvetlenül ügyvédi segélynyujtásra szoruló tömkeleg igen jól tetszik azoknak, kik belőle hasznot húznak, 's kik azt egy egész élet tanulmányává tevén, kedves tulajdonuknak tekintik. Sőt ezen önző okon kivül is igen megfogható az angolok előszeretete ön intézvényeik iránt, mert ezek nagy része valóban igen jeles és czélszerü. *Bentham* volt, ki merész müveiben először megtámadta *Blackstone* és érdektársai részrehajlását, 's lerántotta a' fátyolt Anglia törvényszéki állapotának sebei fölül. Nyomain azóta többen jártak, *Ensor György*, *M. Miller* 'sat., magok is angol törvénytudók, eléggé kijelölék az angol törvényszékek hiányait. *Brougham*, a' felvilágosodásnak e' hatalmas villáma, e' nagy reformer, ezen tömkeleget is átjárta sasszemeivel, 's el nem mulasztja ostorozni a' viszszaéléseket.

A' ki azt hinné az angol törvénytudók többségéről, hogy ezen urak szabadelmüek 's általános müveltséggel birnak, igen csalódnék. Az ügyvédek rendszerint a' szabadság legszózatosabb 's erélyesb bajnokai szoktak lenni; Angliában pedig épen a' juristák a' torysmus, a' régi korhadt institutiók fő támaszai. Sehol sincs a' juristasereg annyira alávetve a' szolgai praxis jármának, sehol sem kevesbbé szabadelmü, mint Angliában, és sehol sem kevesbbé tudományos. Ellenkező véleményt

csak azon kivételek alapitottak e' tekintetben, melylyek, az ügyvédi padról kikelve, parlamenti nevezetességekké lőnek. De a' kivétel csak erősiti a' szabályt. Az angol ügyvédek 's birák legnagyobb részben csak legisták 's gyakorlat emberei, csak specialis ismeretekkel birnak, elméletről 's jogphilosophiáról csak kevésnek van fogalma. Az iskolai rendes tanulmányok közt nines a' jogtudomány ; néhány évi gyakorlat csupán, 's ez is eléggé szabálytalan és meghatározatlan, a' mi az ügyvédi képességre megkivántatik. A' fiatal ember, ki ügyvédségre készül, beiratja magát valamelylyik ügyvédi testületbe (Inn of court), lefizeti a' megkivántató pénzösszeget, ott ebédel minden terminus alatt négyszer, 's igy évenkint tizenhatszor, és valamelyly gyakorlati ügyvéd ajánlatára, barrister (gyakorló ügyvéd) lesz. Csak legújabb időben kivántatik némi formaszerinti vizsgálat. Az ügyvédi czímre tehát, melyly anynyi fontos jogot ad Angliában, nem kell rendes előkészület, 's még valódi gyakorlat sem. Ezért a' többség igen korlátolt müveltségü, 's minden törekvést a' törvényes theoriák javitására üres álomnak, vagy épen rendbontó merénynek tekint, az általános jogeszméket nem ismeri, védokait a' vak és merevény gyakorlatból 's törvényszéki előzményekből meriti. E' jelenet a' parlamentben is gyakran előfordúl különben derék jurista-szónokoknál. A' legisták befolyása gyakran megbuktatja a' közügynek hasznos, de érdekeknek ártalmas billeket, 's főleg a' lordok házában, hol a' lord-cancellár, az angol legisták feje ül, több példa van ilyly eljárásra. *Ensor* ezt irja az angol birákról : a' birák határozott ellenei a' törvények minden reformjának ; makacsul ragaszkodnak a' dolgok fenálló rendéhez, mint iskolamesterek iskolai szokásaikhoz. A' törvények 's eljárás reformja felforgatná régi gyakorlatukat, megrögzött szokásaikat, csökkentené jövedelmeiket 's tekintélyüket. Minél hiányosb a' törvény, annál szélesb mezeje van a' magyarázatnak, 's több szabadsága a' birónak kétes esetekben. Kegyelemosztogatási kiváltságuk meg fogna szünni, nem követhetnék többé saját hajlamaikat 'sat." Bentham „Fragment on Gouvernement" 's egyéb munkáiban, a' Scotia számára készitett törvénykezési reformjában 'sat. kézzelfoghatólag bebizonyitja a' birák 's ügyvédek közti szoros szövetséget e' törvénykezési hibás gyakorlat kibányázására. Szomorú dolog, hogy a' bűnös practica az igazságszolgáltatás szent nevével fedeztetik, 's bámulatos, hogy a' birák és ügyvédek mind e' mellett nagy tiszteletben részesülnek. Az angol birák fizetése csak egy részben fizettetik az álladalomtól ; a' perlekedők az eljárás minden fokán keresztül kénytelenek még külön összeget fizetni (fees) a' birák- vagy ezek alárendeltjeinek. Pedig a' birói fizetés olyly roppant, hogy még azon is túl terjeszteni a' pénzvágyat, valódi szégyen az illetőknek. A' lord-cancellár fizetése 10 ezer font sterling, (százezer ezüst forint), a' vice-cancelláré ennek fele ; a' Kingsbench törvényszék elnökéé 4000, biráié 3500 font, végre a' többi főtörvényszék mindegyik közbirájáé 2500 font.— Az igazság megfizettetésének ilyly módja nem csak illetlen, hanem még egy rakás egyéb bajjal is jár, 's forrása számos viszszaélésnek. Hogy a' *feek* szaporodjanak, minden képzelhető húzavona elkövettetik 's eltüretik ; innét a' haszontalan halasztások, az eljárás lassusága és sokfélesége, a' törvényes hazudságok egész serege. Csak az úgynevezett „sham writts

of error" (bizonyos hasztalan birói parancs) 1400 font sterlinget jövedelmezett egy évben a' Kingsbench elnökének. Bentham „the art of packing" 's egyéb ilylynemü műveiben kimutatja, hogy csupán a' rendes jurynak special-juryvé változtatása, melyly egyedül birói találmány, 20 fonttal neveli minden pernek költségét, melyly ezen eljáráson megy keresztül. Ilylyen 's hasonló költségszaporitások lehetlenné teszik szegény emberre nézve jogának kikeresését, 's azon kénytelenséget idézték elő, hogy egyesület alakuljon szegények pereinek vitelére. Az igazságszolgáltatás ekkint üzletté aljasulván, természetes, hogy a' törvényszéki (alárendelt) hivatalok, mint egyéb iparág, eladás tárgyai. Egyébiránt e' hivatalok többnyire helyettesek (deputies) által vannak betöltve, kiknek a' czímzetes hivatalnok csekély fizetést ad, birtokosaikra nézve tehát sinecurák, melylyeket a' perlekedő fizet.

Másik árnyoldala az angol bíróságnak az önkény, melylyel eljárni szokott. Mig az angol nép törvénytiszteletéről világszerte hires, birái századok óta dolgoznak a' törvények kijátszásán. A' főtörvényszékek, a' westminsteri négy nagy udvar (court) bitorolva terjesztették ki hatáskörüket, 's egyik a' másiknak körébe vagdal. Igy p. o. Kingsbench eredetileg csak büntető hatósággal birt, most pedig minden ügyet elnyel, az Exchequer-court eredetileg csak kincstári ügyeket itélt, most sok egyéb polgári pert is körébe vont. A' cancellár törvényszéke, sajátkép fő equitasi törvényszék (equity-court) a' köztörvényi bíróságok teendőire is kiterjeszkedett. Az eljárás, melylyet mindegyik főtörvényszék követ, nem a' törvényhozás, hanem magok a' birák műve. A' parlament hoz ugyan olylykor e' részben szabályozó törvényeket, de egyenesen a' benne ülő legisták befolyásával, 's igy a' birák könnyen kijátszák az e' részbeni jó akaratot, különben is korlátlan törvénymagyarázási hatalommal birván. De nem csak az eljárást illetőleg avatkoznak az angol birák a' törvényhozó hatalomba, hanem gyakorolják a' felett a' díjszabás fontos jogát is, melylyet a' főtörvényszékeknek maga a' törvény adott meg. Más forrása ismét a' korlátlan birói hatalomnak azon hatóság, miszerint a' büntetések mértékét sőt természetét is körülményekhez képest változtatják, a' király által reájok átruházott jognál fogva megkegyelmezhetnek, azaz halál helyébe más büntetést, bezárást vagy transportatiót tehetnek, 's igy a' vádoltak felett élethalál urai, minek, az igaz, fő oka az angol büntető törvény kegyetlensége, melyly a' birákat olylykor kényteleniti a' halálos büntetés helyébe más szelidebbet állitani. Ha ez nem történnék, 's a' birák e' részben a' század humanus szellemének nem hódolnának, az esküttek ritkán mondanák ki a' „vétkest", választaniok kellvén teljes felmentés és halál között. Igy hat egyén közül, kire a' törvény halált mond, alig végeztetik ki egy. — Végre a' birák hatalmának főalapja az „előzmények" (decisiok, records) bizonytalansága. Ezen még e' fölött hoszszasan szerkesztett birói decisiók roppant száma 's tömege csaknem lehetlenné teszi feltalálásukat. A' feltalálás könnyebbitésére ezen itéletek, indokaikkal együtt, kivonatban összeszedetnek, és pedig jelenleg csak magánosok által 's elég hiányosan. Azonban a' szokás nagy hitelt 's fontosságot tulajdonit nekik; az ezekben megállapitott szabályok bizonytalansága tehát tárt mező a' birói önkénynek 's az ügyvédi cselszövénynek.

Honnét van tehát, hogy az angol birák, a' rendszernek ilyly vastag és kárhozatos hiányai mellett is, tiszteletben 's részrehajlatlan becsületesség és jellemépség hirében állanak? hogy, legalább gyakran és szembetünőleg az ártatlant el nem nyomják, a' bünöst nem legyezik, szenvedélyeiknek nem hódolnak? — Bentham, Ensor, Miller 's Rey ugyane' vád alól sem mentik fel őket, de a' közvélemény e' részben igazságosabb. Hogy ez igy van, bizonyosan nem a' birák érdeme, mert ilyly rendszer mellett isteni tökélylyel kellene birniok, hogy el ne vetemedjenek. Okozza ezt 1) az *esküttszéki* institutio, melyly mellett a' biró csupán a' törvényt alkalmazza az elébe adott, megállapitott tényre. Angliában nem a' törvényszék kezdi 's folytatja a' büntető keresetet, hanem a' sértett fél; a' feleselés az érdekelt felek, 's nem a' birák és vádoltak közt foly; a' biró önszeretete nincs az ügybe keverve 's nem ingerül fel a' törvényszéki vita közben, nincs érdeke valamelyly kedvencz nézetét keresztülvinni, 's nem is tartja hivatásának a' társaságot megboszulni. Egyes ellenkező példák nem sokat nyomnak ez általános igazság ellen. De a' birák, az angol nép uralkodó hajlamát 's véleményeit ismerve, nagy kimélettel 's tisztelettel is viseltetnek az esküttek iránt, 's ha azok jelenlétében kevélyen vagy részrehajlólag viselnék magokat a' vádoltak ellenében, az esküttek csak azért felmentenék azokat. Ezért a' birák rendesen a' legnyájasabb hangulatot 's viseletet mutatják az esküttek irányában. 2) a' *nyilvánosság* és *sajtószabadság* hatalma, melylynek őrszemei előtt semmi sem marad elrejtve, 's mellynek villámai a' részrehajló, vagy lelkismeretlen vagy tudatlan birót jövedelmes és tekintélyes helyéről kiméletlenül lesújtják; mellynek védelme alatt az ügyvéd teljes szabadsággal szólal fel a' birói önkény ellen, ha fele érdeke kivánja, 's melyly a' viszszaélő ügyvédet is érdemlett bélyeggel bünteti és igy keresetétől megfosztja. A' mit a' rendszer ellenében ekkorig ki nem vihetett ezen áldott sajtószabadság, kipótolja nagy részben az egyesek felett gyakorlott szigorú ellenőrség által.

Nem levén itt helye az egész, igen bonyolt és nehezen érthető angol törvénykezési rendszernek részletes leirását adni, csak röviden emlitjük meg az angol törvényszékeket. Angliának Londonban székelő főtörvényszékei a' lordok házán, vagyis pairek kamaráján 's a' cancellár törvényszékén kivül, a' három westminsteri törvényszék, ugymint: a' Kingsbench, a' Common plais, az Exchequer-court és az admiralitási törvényszék. Némelly törvényszékek *méltányosságiak* (equiti-courts) mások: *köztörvényiek*. A' köztörvény 's méltányosság tereinek ezen elkülönzése Angliában igen régi. Equity-court főképen a' cancellár törvényszéke, melylynek hatósága nem csupán olyly esetekre terjed, hol összeütközés van a' törvény és méltányosság közt, hanem mindazokra, melylyeket illetőleg nincs rendelkezés a' köztörvényben. Továbbá az Exchequer-court és admiralitasi törvényszék. E' két tér elkülönzése igen sok zavart 's önkényt szül az angol törvénykezési rendszerben. E' zavart nevelé az ujabb szokás, miszerint egy részről a' köztörvényi biróságok sok esetben elfogadták a' méltányossági szabályokat, más részről a' cancellaria is jelenleg előzményekre épit, mint más biróságok, kivevén az egészen új eseteket. Köztörvényi bíróság a' többi mind, 's az Exchequer és Admiralitási t.szék is, a' menynyiben köztörvény szerint szinte itél. Mindezen bíróság Londonban

van öszpontositva, a' melyly körülmény nagyon neveli hatalmukat, 's terheli a' perlekedőket, kik minden fontosabb pertárgyban kénytelenek Londonba utazni, 's ott ügyvédet tartani. A' westminsteri bíróságok egyszersmind első és felebbviteli bíróságok, 's igy egész ország kénytelen Londonba járni igazságot keresni, és a' vidéken lakó attorneyk (az ügyvédek egyik neme) kénytelenek Londonban ügyvivőt tartani. A' vidéki ügyvédek köre igen szűk, mert a' londoni ügyvédek, az utazó birákkal együtt, megjárják az országot. A' főtörvényszékek tagjai ugyanis beutazzák az országnak köztük elosztott kerületeit, kétszer az évenkint előforduló négy törvényszünet alatt, kisértetve egy rakás ügyvédtől, 's az úgynevezett *assisekben* elnököknek. Az illetőségek (competentia) emlitett összezavarása végtelenül szaporitja az igazságszolgáltatás nehézségeit 's költségeit. A' pert, melyly egyik törvényszék előtt elkezdődött, gyakran a' másik előtt kell folytatni, 's ismét viszszatérni az előbbihez és változtatni irányt 's organumokat. Gyakori szokásban vannak a' pereknek alsóbb törvényszéktől felsőbbekhezi átszállitásai, a' mi szinte öregbiti a' késedelmet, költséget 's bizonytalanságot. A' fontosb perek átmehetnek két, gyakran három felebbvitelen is. A' westminsteri főtörvényszékek egyesülve Exchequer-chambre nevet viselnek, melylyet jól meg kell különböztetni az Exchequer-courttól, 's melyly a' Kingsbenchtőli felebbvitelek felett itél; innét ismét a' pairek törvényszéke elébe megy a' felebbvitel. Ugyanezen nagy törvényszékek cassatio-törvényszékek is a' törvényszegés és formasértés eseteire. E' tekintetben különösen a' *Kingsbench* gyakorolja a' főhatalmat a' köztörvényi bíróságok felett, a' *cancellár* pedig egyedüli szabályozója mindannak, mi az equitas körébe tartozik. — Az angol törvénykezésről azon hibás fogalom van többi közt elterjedve, mintha az csak igen kevés számu személyek által 's igy gazdaságosan gyakoroltatnék. Ezt könnyen elhinné, a' ki látja, hogy Angliában csak néhány főbiró vezeti az egész igazságügyet, mig Franciaországban roppant számú első és felebbviteli bíróság van, melylyek tetején áll a' cassatió-szék. De ezen fogalom hibás; mert a' czimzetes birákon, a' főnökökön kivül, igen nagy számú egyén van Angliában, ki szinte birói hatalmat gyakorol a' maga körében, 's nagy fizetést húz. Igy a' cancellárnak van alcancellárja, 's egy „*master of the rolls*“ nevü birósegéde, kik szinte saját törvényszékekkel birnak 's itélnek; ezenkivül tizenkét más *master*, kik a' perek felkészitésével foglalkodnak, nem emlitve az igen nagy segédszemélyzetet.

A' *rendes* bíróságokon kivül vannak Angliában *kivételes* vagy *rendkivüli* bíróságok. Amazok egész országra 's annak minden lakosára tartoznak, ezek a' személyek bizonyos osztályára, vagy bizonyos helyre 's tárgyra vannak szoritva. Ez utóbbiak ismét igen sokfélék, a' mi ismét neveli az az egész rendszer bonyoltságát 's összeütközésekre ad alkalmat. Az egyházi, katonai, tengeri törvényszékek, az egyetemek 's egyéb testületek bíróságai a' személyek bizonyos osztályára tartoznak; a' *marschall-sea* a' *három grófság* 's némelyly városok törvényszékei bizonyos helyre; a' vadászati, lelkismereti (adósságok felfedezését tárgyaló) 'sat. törvényszékek bizonyos egyes tárgyakra.

Még egy elosztása az angol törvényszékeknek, eljárásaik 's okleveleik

hitelességétől vétetik. E' tekintetben némelyly törvényszékek *„courts of record“*, melylyeknek végzései 's eljárásai pergamentekeresekre iratnak, eltétetnek 's teljes hitelességgel birnak, mások *„nem-record“* törvényszékek, melylyek hitelessége megtámadható. E' különbség eredete szinte nem a' józan észben alapúl, hanem történeti eredetü. Amazok, Blackstone szerint, eredetileg *királyi* törvényszékek, ezek *magánosokéi ;* azonban most már olyly törvényszékek sem record-törvényszékek, melylyek tagjait a' király nevezi, p. o. a' magas admiralitási, 's a' két egyházi felebbviteli törvényszékek.

Egyébbiránt Angliában a' ténykérdés felett, mind polgári mind büntető perekben, rendszerint (mert kivételek vannak) esküttszék itél. Az esküttszék kétféle : *rendes* és *kivételes* (special-jury) melyly utóbbi ujabb találmány 's rendkivüli esetekre alakúl, amaz ismét *nagy* (grand-jury) és *kis-jury*, vagyis *vádoló* és *itélő*, melyly utóbbit lehet ismét szorosb értelemben *rendes* jurynek nevezni. A' *nagy-jury* itél, büntető esetekben, a' vád alá vétel fölött, (ezért szerették némelyly a' szavakkal játszani szerető elmés emberek megyei közgyüléseinket a' nemes emberek vád alá vételére nézve grand-jurynek nevezni) ; a' rendes *jury* pedig a' ténykérdések felett még polgári ügyekben is. A' *special-jury* pedig hibás szerkezeténél fogva, csak viszszaélés's birói önkény eszköze. (lásd : Esküttszékek). — Az esküttszékek alkalmazása, a' különféle törvényszékek természetéhez képest, különböző. A' békebirák kistörvényszékein (ugynevezett : pety sessions)'s egyéb alárendelt, apró adóssági, rendőri 'sat. bíróságoknál nem alkalmaztatnak ; a' békebiráknak évenkint négyszer tartott nagyobb ülésein (quarter sessions) csak első folyamodási ügyeknél ; a' Kingsbench, Common pleas főtörvényszékeknél, ugyszinte az Exchequer- és Admiralitas törvényszéknél, midőn ezek köztörvényileg 's nem méltányosságilag itélnek, esküttszék alkalmaztatik olyly ténykérdésekre nézve, melylyek nem az eljárást illetik, hanem a' dolog érdemét 's lényegét, de itt ismét némi kivételekkel ; az equitási törvényszékek 's a' pairek törvényszéke, ez utóbbi t. i. csak akkor, ha büntető perekben itél, mert polgári perekben csak jogkérdések tartoznak elébe, — mindig élnek az esküttszékek szolgálatával.

A' westminsteri három főtörvényszék birái, mint emlitve volt, évenként kétszer úgynevezett „circuitra“ mennek törvényt ülni, vagyis *assiseket* tartani. Az éjszaki megyékben azonban csak egyszer, némelyly kerületben háromszor, végre Londonban és Middlesex grófságban nyolczszor is tartatnak assiseket évenkint, hol mindazon ügyeket végkép befejezik, melylyek a' westminsteri törvényszékek 's a' békebirák és coronerek vidéki törvényszékei által előkészittettek, egyszersmind a' börtönöket is kiürítik, azaz a' büntető ügyeket elitélik. Ezen *assisek* alkalmával gyül öszsze a' vádoló vagy nagy-jury, 's folytattatnak az itélő vagyis rendes jury előtt a' büntető 's polgári perviták. Egész Anglia hat ilylyen circuitra van osztva, a' főbirák száma pedig 12 levén, egyegy kerületet rendszerint kettő látogat meg. Az assisek két osztályban itélnek, egyik előtt a' büntető másik előtt a' polgári perek folynak, 's mindegyikben csak egyes biró ül, kivévén, ha néha öszsze tetszik jőniök. A' polgári osztály neve: *„nisi prius oldal“* az idézési formula első szavaitól, a' büntető osztályé pedig *korona-oldal* (crownside). A' sheriff vagy

alsheriffnek mindenkor jelen kell lenni az assiseknél, 's egy csoport clerk és egyéb segédhivatalnok teszi a' mellékes szolgálatot.

Fontos közigazgatási 's egyszersmind biráskodó személyek Angliában a' cancellár által felhatalmazott 's elmozdítható, és sok százra menő *békebirák* (justices of the peace), kik kétféle gyüléseket tartanak, *kis üléseket* (petty sessions) és *érnegyedes üléseket* (quarter-sessions). Fontosabb tárgyakat rendesen az assisek elébe utasitnak. A' kis ülésekben apró pereket, rendőri kihágásokat 'sat. itélnek, a' quarter-sessiókban pedig többen jövén összze ugyanazon megyéből (legalább 2, de ollykor, ha buzgók a' szomszédok, 20—30-an is), a' kisülésektől átvitt ügyeket felebbezés utján 's némelyly fontosabbakat. Ha sok a' dolog, több osztályba mennek szét. Nem levén meghatározva sem a' birák száma, sem az egész eljárás, gyakran ugyanazok vesznek részt a' felebbezett itélet vizsgálásában, kik kisülésben az itéletet hozták.

1834-ik év juliusa óta London város 's Middlesex, Essex, Kent és Surry grófságok szomszéd részei számára Londonban középponti büntető törvényszék állittatott, melyly állhat a' londoni lordmajorból, a' cancellár- vagy pecsétőrből, a' Kingsbench, Exchequer, Court és Common-Pleas biráiból, a' bankrupt-törvényszék elnöke, 's két más birájából, London városa aldermenjeiből és scherifjéből 'sat. és évenként legalább tizenkét ülést tart. — Van ezenkivül saját assise London számára, és pedig polgári ügyekre nézve, valamelyly főtörvényszéki elnök vagy biró elnöklete alatt, minden terminus alatt hetenkint egyszer néhány óráig, terminus után pedig folytonosan az ügyek bevégzéseig a' *Guildhall*ban; büntető ügyekre nézve pedig évenkint nyolczszor *Old-Bayley*ben, hol a' londoni lordmaior, aldermanek, recorder, common-serjeant, 's két westminsteri főbirónak kellene az assist vezetni, de rendszerint csak a' *recorder és common-serjeant* vezetik azt, két külön osztályban is, ha szükséges. — Mindkettő jogtudós városi hivatalnok, az első az aldermenek, a' másik a' községi tanács által választva. — Londoni békebirák a' maior és aldermenek, 's quarter-sessióik évenkint nyolczszor tartatnak. Vásárok alatt tartatik a' „Piepowder-court" (poroslábú törvényszék), hol a' vásári felügyelő (stewart) itél a' jog, 's kereskedőkből álló esküttszék a' ténykérdés felett.

Külön törvényszékek Londonban, melylyeknek köre azonban egész országra kiterjed az „*insolvent-court*", melylynek birái „commissioneer" czimmel a' király által neveztetnek; az „*Excise-board*", melyly az adókérdésekben igen terjedt hatósággal itél, és szinte a' király által kinevezett néhány biztosból áll 'sat. Törvényszékek pedig, melylyeknek hatósága csak bizonyos helyekre 's tárgyakra terjed, a' megyei scheriffek csekély körü törvényszékei; a' megyei bukottak törvényszékei (Insolvent-courts) melylyeket a' középponti insolvent-court tartat a' hol szükségesek; a' martiális törvényszékek, melylyek csak egyes esetekre állittatnak összze, a' „Courts of severs", melyly a' folyóvizekre vonatkozó perkérdéseket itéli; a' cornwalli ónbányászok számára fenálló „Stannary-court" a' cambridgei és oxfordi egyetemek, a' londoni orvoscollegium 's bérkocsisok saját törvényszékei; a' londoni kis rendőri székek, a' „Court of Hustings" Londonban, melylyet a' lordmaior, recorder 's két scheriff tart, a' lordmaior törvényszéke, a' scheriffek törvényszéke, melylyekről a' „Hustings"-ra

megy a' felebbezés ; az aldermanekből 's községi tanácsosokból álló lelkiismereti törvényszék, a' Chamberlains-court.

Egyházi ügyekben a' király által világi 's papi lordokból kinevezett biztosokból álló törvényszék itél, kik közt azonban mindig van egy két westminsteri biró. A' felebbvitel innét egy másik bizottmányhoz megy (commission of review) melylyet ismét a' király nevez. Végre, ha a' király maga egyik a' felek közől, ekkor az összes püspökök jőnek összse (high chambre of convocation) 's mintegy parlamentet képeznek. A' canterburyi érseki megye 's alatta levő 21 püspöki megye feletti illetékes hatósággal itél az „Arches Court" melyly a' Doctors-Commonsban tarja üléseit ; e' törvényszékhez vitetnek felebb a' canterburyi megyebeli püspöki 's egyéb kisebb egyházi törvényszékek itéletei ; előtte pedig szinte kezdetnek 's folynak mindennemü egyházi perek , kivevén a' végrendeletieket , mik felett a' „Prerogativ-court" egy másik egyházi törvényszék kizárólag itél. Ezenkivül vannak a' püspökök Consistory-courtjai, 's az archidiaconok törvényszékei , 's némelyly a' rendes hatóság alul kivett eklézsiák külön törvényszékei (Courts of peculiars.)

Az ügyvédekről , kiknek Angliában is, mint Franeziaországban, két főneme van, u. m. az *Attorney* (procureur) és a' *Barrister* vagy *Advocate* (Advocat), l. *ügyvédek*. —

Kitetszik a' mondottakból, hogy törvényszéki szerkezetet tanúlni nem kell Angliába menni. Csak e' fajnak ősi szokásaihozi makacs ragaszkodásából magyarázható, hogy a' sokszázados tömkeleget, anynyi aggodalom, költség, boszúság forrását, mai napig fentartja 's csak cseppenkint alkalmazza a' szükséges törvényhozási orvosságot. Csak a' nyilvánosság, szólás- és irásszabadság , 's a' polgári ügyekben is féltékenyen őrzött esküttszéki institutió maradjon sértetlenül , a' többivel keveset gondol. Azonban legujabb időben Anglia is rátért a' reformok útára, melylyen haladni fog a' tökély felé. A' nagy néptömeg valódi érdekei felőli józan elméletek új rendszerre vezetnek, 's ezeknek uralma, bár az angolnak természetében fekvő ovatossággal , folyton halad az egyedárusságok és egyéb jogtalanságok lerontása felé, melylyeket az érdekeltek önzése, „társasági rendnek" szeret nevezni. Az angol törvényhozás sokban módosult, kezd már hozni általános törvényeket , 's kezdi érezni a' fenálló anomaliák képtelenségét ; a' büntető-törvényekben már is sok javitás történt , a' special-jury , ezen veszélyes fattyú-kinövése a' legdicsőbb institutiónak, módosittatott, többnemű viszszaélés, húzavona korlátoztatott 'sat. Bentham szelleme, a' halhatatlan, áttöri lassankint a' nemzeti előítéletek ködeit, 's az „Art of packing" a' hoszszú parókákkal együtt sírba száll. — T. L.

Anhalt. Éjszaki Németországnak egy fejedelmi ház három ága között felosztott részecskéje. Összes kiterjedése 48 □ mf. Az országocska nagyobbik része egészen porosz földtől van körülvéve, a' kisebbik rész Hannovera , Braunschweig és Poroszország között fekszik. Összes lakossága mintegy 150,000 ember.

A' kis fejedelemség az anhalti fejedelmi ház három ága között három külön álladalmaeskára van osztva. Legidősebb ág az *Anhalt-Dessaui*, közép az *Anhalt-Bernburgi*, legifjabb az *Anhalt-Kőtheni*. 1570-ben az egész fejedelemség egyesülve volt *Joachim Erneszt* alatt, de ennek fiai

megegyeztek 1603-ban egymás között a' fejedelemség felosztása iránt, melylynek kivitele ugyan az annál uralkodott testvéri egyetértés tekintetéből érdekes, de mint e' kis ország jelenlegi eldaraboltságának kutforrása, sajnálandó. 1815-ben az anhalti fejedelmek a' német szövetség tagjaivá lettek ; belügyeikre nézve fontos az 1653-ban kötött *örökség-egyesitési* szerződés ; ez által *senioratus* alapittatott, menynyiben a' fejedelmi ház legidősb tagja az összes fejedelmi házat illető ügyeket intézi, mi okból külön senioratusi jószágok jeleltettek ki, melylyek azonban már 1669-ben felosztatának, 's a' seniornak azok helyett pénz rendelteték. Jelenleg a' *kötheni* herczeg senior, mi azonban a' háznak csak uralkodó tagja lehet.

Az anhalti *enclave-* (más országok földje közepette fekvő terület) ügy sokképen kimutatta, menynyi nehézség fekszik a' német viszonyokban az új álladalmi szükségekkel és népszerü egyesüléssel szemben. Midőn 1818-ban Poroszország, a' tartományai közötti közbenső vámokat eltörlé és azok helyett magasabb határvámokat hozott be, e' viszony sokképen terhelővé vált a' Poroszországtól bezárt álladalmakra nézve, valamint másfelől ezek sokképen kárositották a' porosz rendszert. Poroszország tartozott az enclave-okra nézve a' szabad átvitelt megengedni, de ez sok ellenőrködési és korlátoló rendszabályt teve szükségessé. Ezek sem gátolhatták meg, hogy ezen átvitel viszszaéléssé ne fajuljon, és az enclave-ok nagyszerü csempészet rakhelyeivé ne váljanak Poroszország ellenében, mi ugyan az anhalti alattvalóknak sok hasznot hajtott, de a' hatalmas szomszéd- és az anhalti kormánynak sok zavart szerzett, mi csak az anhalti herczegségnek 1828-ban a' porosz vámszövetségbe történt beállásával szüntettetett meg. — *R. E.*

Anschütz; kitünő müvészcsalád Németországon. Legnevezetesb tagja : *Henrik*, ki 1787-ben született, Grimmában 's Lipcsében tanult, azután szinpadra lépvén, legelőször Bambergben, később 1814-től 21-ig Breslauban játszott, jelenleg a' bécsi udv. szinház egyik legjelesb tagja 's rendezője. Neje, *Emilia*, 's gyermekei közől *Augusta* ugyanazon szinpad kedvelt tagjai. —*h.*

Antal Kelemen Tódor, szász király, szül. 1755. dec. 27-én, meghalt 1836. jun. 6-án, ő eredetileg papi pályára volt szánva, életének legnagyobb részét minden státusügytől távol töltötte, egyedül zenével és genealogiával, kedvenez tudományával, 's vallással foglalkozva. Testvérének, *Friedrich August*-nak halála után 1827. máj. 5-én trónra lépett. Szivjósága 's a' szigorú udvari etiquette mellőzése azonnal népszerüvé tevék, de a' politikában nem volt hajlandó ezélszerü változtatásokra, míg 1830. erre nem kényszerité. Ekkor azonban ösesét, II. Friedrich Augustot corregensé vevén, alatta nyerte Szászország uj alkotmányát és ezzel kapcsolatban levő nevezetes törvényeit és átalakulását. Az ősz király buzgó hévvel ölelt minden rendszabályt, melylyet népei boldogságára hasznosnak hitt, miért is kevéssel halála előtt, 81-ik születésnapján rögtönzött népünnepélylyel tiszteltetett meg, legszebb bizonyságaul, milyly hálásan ismerte el a' nép erényeit, és milyly forrón viszonozza szeretettel a' szeretetet. Két izben lépett házasságra, először *Mária* sardiniai lignővel, ki meghalt 1782., másodszor *Mária Therézia*val, II. Leopold császár leányával, ki meghalt 1827. — *V.*

Antilope a' kérődző emlősállatok igen szép neme, melyly a' rokon kecskétől szakálltalan áll, a' juhoktól nem szegletes szarv által különbözik. Testük karcsú, szarvashoz hasonló, nagyságuk a' 8—9 hüvelyknyi magas törpe antilopetól 5—6 láb magasságig változik. Békes, társas, félénk és gyors állatok. Éjszaki Amerikában, Ázsiában, de főleg déli Afrikában laknak. Európában csak a' *zerge* találtatik közülök. A' gazellát antilope dorcas név alatt már a' régiek is ösmerték. Húsok ehető. Olyly számosak, hogy a' capi gyarmat belsejében ezerekből álló nyájak legelésznek, 's éhségtől üzetve, a' földeket ellepik. Most már 65 faj ismertetik; osztályozásuk körül nagy érdemük van Lichtenstein, Hamilton Smith, Smith Endre, Hardwycke 's egyéb utazóknak. Különösen feltünők a' zerge; a' saiga déli Oroszországban, a' gazella, a' capi elenn, a' gnu Afrikában, a' tsikarra és nylgau Ázsiában. —*h.*

Antommarchi (Francesco) Napoleon orvosa Sz. Helenában. 1812. óta Florenzben a' Sta-Maria kórháznál professor. 1818. Fesch bibornok által Napoleon anyjának nevében biratott rá, hogy Sz. Helenába menjen és Napoleonnak orvosi segélyt nyujtson. 1819. sept. 13-án tette első látogatását a' császárnál, kitől gyanakodva fogadtatott, később azonban teljes bizodalmát nyerte meg. Napoleon halála után, ki neki végrendeletében 100,000 ft. hagyott, Párisba ment, hol a' „Les derniers moments de Napoleon" sokat olvasott munkát irta. A' lengyel forradalomkor Varsóba utazott, hol az orvosi intézetek vezetésével bizatott meg. 1831. Párisba viszszatért. Megholt 1838. St- Jago- de- Cubában.—Szerény és igénytelen férfi, Napoleon emléke iránt nagy kegyelettel viseltetett, 's annak végperczeiben levett gypsz-arczképét legfőbb kincsül tekinté. —*V.*

Anthropologia l. embertan.

Antwerpen, jelenleg hasonnevű belgiumi tartomány főhelye. — Az 1833-iki franczia forradalom után kiütött belga fölkelés által csatoltatott Belgium' sorsához. Midőn a' belga forradalmi párt a' várost hatalmába kerité: *Chassé* (l. e' név alatt) tábornok 's főparancsnok a' fellegvárba vonult. A' fegyverszünet megtörése miatt felboszankodván, october 27-én 1830. hét óráig löveté a' várost, miáltal a' nagy raktár harmincz más házzal 's a' fegyvertárral együtt fenekig leégett. Hasonló szerencsétlenség fenyegette a' várost 1832-ben, midőn Frank- és Angolhon az 1831-diki novemberhó 15-kén kötött egyezkedés 24-dik czikke következtében a' mintegy 5000 hollanditól megszállott fellegvár átadásának erőszakos eszközlésére egyesültek, 's 50,000 emberből álló franczia hadsereg Gerard marsal alatt Belgiumban megjelent. A' fellegvár 's a' tőle függő erősségek megszállását a' Schelde két partján Haxo tábornok vezeté. November 29. 's 30-ikának éjjelén a' viárkok megnyittattak. Chassé tábornokot kétszer szólitá fel a' fellegvár feladására, de siker nélkül. Sőt ugy is nyilatkozott, hogy ha a' francziák a' város erősségeit különösen fort-montebellót használandják a' fellegvár ostromlására, a' várost neutrálnak nem tekinti, 's nem kiméleudi. Minthogy azonban a' francziák a' külső erősitéseket nem ismerék el a' városhoz tartozóknak, 's a' támadás innen sokkal könynyebb volt, mint ellenkező oldalról: elhatározák a' fellegvárat a' montebellói erősségről lődözni, Chassé tábornokot pedig a' város lődöztetésétől azon fenyegetés által rettenteni el, hogy minden

okozott kárt Holland fizetend meg. Részint vigyázatlanságból, részint azért, mivel az álgyutelepeknek a' laza földön nem volt biztos alapuk, sok golyó és bomba hullott a' franczia telepekből a' városba, miáltal nemcsak több ház sérült meg, hanem emberélet is veszett el. Miután a' franczíák legiszonyubb tűz közt a' fellegvárig nyomultak, dec. 14-én az egészen szét rombolt Sz. Lőrincz erősséget bevették 's a' fellegvárt romboló álgyuikkal majdnem romokba dönték, *Chassé* dec. 23-án estve 10 és 11 óra között megadta magát, mire a' franczíák 24-dikén a' fellegvárat megszállották. — Az antwerpi fellegvár ostroma az ujabb kor nevezetesb ostromai közé számittatik; a' magyar háború azonban 1848—49-ben még bámulatosb erőfeszitések példáit mutatá. — *B.*

Apanage: az uralkodó családok utóbbszülötteinek az elsőszülöttségi javakból kimért ellátás, melylyből állapotukhoz képest elélhessenek. — A' szót némelyly franczia jogászok, részint a' latin „panis" szóból, részint e' barbárlatin kifejezésből „appanare", (kenyérrel, élelemmel ellátni) származtatják; mások ellenben azt gyanitják, hogy „a' pennis" szóból lett előbb apennage, utóbb apenage, mert szerinte az „apanage" azon tollazat és eszköz, melylyel az atyai ház fészkéből kikerült fiatal főurak szárnyaikra keltek, szerencséjüket megkisérteni. Ez utóbbi származtatás jobban összeillik a' valósággal, mint az előbbi, miután csak mégis erős föltenni, hogy 200 milliónyi vagyon, menynyi az Orleansok régi apanage-a volt, vagy évenkinti 3 millió jövedelem, menynyivel a' császárság herczegei birtak, vagy 40—50 milliónyi ingatlan tőke, minővel Nemours herczeg apanage-a volt inditványozva, kelljen ahhoz, miszerint egy herczeg és családja kenyérrel 's hussal el legyen látva.

Magának az intézménynek eredete azon véleményben gyökerezett, hogy a' fejedelmek, országaikat családörökség czimén birják. Fejleménye pedig Duclerc szerint, Franciaországban, rövid vázlatban, ez volt: a' franczíák két első uralkodó házának gyermekei, atyjaik halála után, az egész országterületet fölosztották egymás között ugy anynyira, hogy 453 év alatt az ország 8 ízben osztályoztatott el meg anynyi kis királyságra. — A' trónra jutott Capet Hugo változtatni akart e' diriboló rendszeren, 's fölállitotta családjában a' koronának elsőszülöttségi öröklését. De az akkori örökségi jogfogalmaknak kényszerült anynyiban mégis engedni, hogy utóbbszülött gyermekeinek egy két tartományt juttatott osztályba, az elsőszülöttnek a' leendett királynak, fölsége alatt, de a' melyly csak névszerinti maradt. — Igy az apanage pusztán az örökösök közti egyezmény volt, 's ez elv mind IX. Károly, mind XIV. Lajos által világosan van kifejezve azon rendeletekben, mellyekben amaz az anjoui, emez pedig az orleansi herczegek apanageait alapitják meg. — Az ilyly apanage a' franczíáknál panagium néven is neveztetett.

Németországon, Pfizer szerint, ez intézmény a' főnemesség által képeztetett ki. Midőn t. i. a' német herczegeknek és uraknak sikerült az, hogy a' fölség némelyly jogait, mik eredetileg csupán a' császárok által adott hivatalok hatásköréhez tartoztak, családjaikban megörökithették és a' magántulajdon egy nemévé változtathatták: ezen viszony természetes következéseül állitották föl, hogy az azon fölségi jogok gyakorlatának alávetett országokra nézve is a' magánjog tételei- és elveihez

alkalmaztatták az öröklést. Az ilyly országokat önkényleg fölosztogatták. De az igy folyton üzött fölosztásoknak mielőbb az lőn eredménye, hogy az apró tulajdonosoknak illendő eltartásuk többé ki nem telt belőlök. — Ez elszegényedés egyfelől és növekedő tekintélye azoknak másfelől, kiknél az eset hasonló fölosztásokat nem idézett elő, vagy kiknél az örökösödés rende az örökségeket ismét egyesitette, tüntették föl annak szükségét, hogy az országok föl ne daraboltassanak. — E' szükség érzetében különféle módokon intézkedtek. Majd szerződésileg egyesitették többen birtokaikat olylyformán, hogy az egyiknek halála után a' másik örököljön; — majd az apa, fiainak beleegyeztével, végrendelkezett a' javak föloszthatlansága iránt 'sat. Aztán a' kormány joga is csak egynek adatott által 's az utóbbszülöttek majd egy majd más módon láttattak el. Ez ellátás a' házi törvényekben deputatumnak, pensiónak, herczegi, grófi tartásnak nevezteteett, mig a' 17-ik században a' franczia apanage szó vétetett szokásba. Az ellátás mértéke többnyire háztörvényileg lett megállapitva; az apanage örökség volt 's csak a' magszakadás után esett viszsza az uralkodóra. Szokatlanabb volt az, hogy az apanage csak a' személyhez lett volna kötve 's hogy minden jogosítottnak, halála után viszszaszálló, saját apanage adatott volna.

Duclerc szerint Franczia országban az apanagei intézmény törvénytelen volt, mert az ország javaiból el nem idegenithető részeket idegenitett el, 's mert az akkor fönállott hűbérjogot is sértette. Politikailag is helytelen, sőt veszélyes volt, mert még az első uralkodó házak idejében az apanage-ok fölfüggesztették az ország egységét, ugyanazok a' capetingek óta lehetlenné tették azt, a' mint nem ritka eset is volt, hogy a' király az apanageos rokonokkal nem mérkőzhetett. Minde'mellett ez intézményt a' szokás szentesitette, a' hallgatag közbeleegyezés törvényesitette 's mert e' jogot senki sem tagadta, a' jog létezett is; és a' királyok, minden keserű leczke daczára is, ugy vélekedtek, mintha az apanageos herczegek védői voltak volna a' trónnak a' bárók nagy hatalma ellenében.

A' forradalom azonban 1789-ki aug. 4-én a' hűbériséget, ebbe értve az apanageokat is, eltörlötte. 1790-ben a' nemzeti gyülés világosan szüntette meg a' régibb apanageokat, eltiltván, hogy jövőre földbirtokban alapitathassanak; a' régi apanageok helyett a' herczegeknek azontúlra a' nemzeti kincstárból tartáspénz (Rentes-apanagèrs) rendeltetett ki, 1792. ez is megtagadtatott „tekintvén, hogy a' gyülés többé nem ismer franczia herczegeket.“ — 1814-ben ellenben XVIII. Lajos rendeletet adott ki, melylynél fogva az orleansi herczegnek viszszabocsáttattak birtokába a' Palais-Royal és javai, mik el nem adattak. Lajos e' szerint motu proprio, önkényleg rontotta meg a' törvényt, melyly az érdeklett jószágokat közjavaknak nyilvánitotta, 's mikről ennélfogva csak törvényhozási hatalom intézkedhetett. Azonban Lajos tartván az orleansi háztól, vonakodott ebbeli rendeletét törvényesittetni, hogy ekkép az Orleansok, kegyelmétől függetegek maradjanak. — Csak X. Károlytól nyerte meg az orleansi család feje azon törvény inditványát, hogy „az orleansi ágnak viszszaadott javak, az 1814-ki rendeletek végrehajtásaul, mint a' XIV. Lajos által a' testvére és annak férfi maradékai számára alapitott apanagehoz tartozók, ugyan ezen czím alatt 's föltételek mellett az orleansi ág fejének

birtokában maradnak egész a' férfiág kihalásaig, a' melyly esetben az álladalomra szállandanak viszsza. Igy, mint Duclerc irja, az apanage a' civillistához csatolva, ennek utlevele mellett, mint a' királyi szállitvány csempárúja (contrebandeja) a' törvénybe bejutott. E' törvény megszavaztatott. Rá szavazott Foy tábornok is, mert ő a' restauratio alatt az orleanspárthoz tartozott. Rá szavazott a' bourgeoisie és szabadelvű ellenzék, mert akkor a' Palais-Royalban volt pénztára. De e' törvény kiáltólag sértette meg az uj jog' uralmát. Az apanage, mint hűbéri intézmény, bántotta a' társadalmi, polgári és politikai egyenlőséget; — sértette a' birtokok fölosztásának elvét, némelyly kiváltságolt egyéneknek veszélyes hatalmat adott; és tőben sebhette a' chartát, melyly az elsőszülöttségi jogot csak egyetlen esetben, a' trón öröklésében, ismerte el. — 'S mégis Lajos-Fülöp ismételve kisértette meg, hogy Nemours herczeg számára a' rambouilletti, sénonchesi, châteauneufi és montecauti uradalmakat apanageul rendelje ki a' nemzet. Tudjuk, hogy szándéka nem sikerült, tudjuk, hogy szádéka nagy vihart támasztott a' sajtóban is, hol kivált Cormenin volt fáradhatlan, éles röpirataival hiusitani meg a' királyi tervet, 's olyly eredménynyel, miszerint Duclerc szerint „hála istennek, a' forradalomnak és Cormeninnek, Francziaországban az apanage szónak már csak historiai értelme van!" — Pfizer szerint is ellenkezett Lajos-Fülöpnek dotatiói törekvése a' Francziaországban ekkor már két forradalom által szentesitett népfölség elvével, minthogy az apanageok a' család-álladalom rendszerére emlékeztetnek, melylyben az egész ország mint egy család fölosztható öröksége tekintetik, 's hol az egyik taguak javára a' többi tagok az ország rovására elégittetnek ki. Pfizer szerint a' polgárkirályság eszméjéhez valamint az általános egyenlőség igényéhez is sokkal inkább fogott illeni, hogy az álladalom feje, házi és polgári viszonyaiban, mint egyszerű polgár, maga gondoskodott volna hozzátartozandóiról, semhogy ezeknek ellátásával az álladalmi kincstárt törekedett terhelni.

Németországon az apanageok ('s most már igy neveztetnek az uralkodó házak herczegeinek az álladalmi pénztárból kirendelt jövedelmek is) ugy tekintetnek mint pótléka az utóbbszülött' örökségi osztályrészének, melylyet az elsőszülött jövedelmeinek szaporodtával jogosan és méltányosan szinte szapororittatni lehet követelni, mellyet az elsőszülöttnek rosz gazdálkodásból származott csődje esetében, mint folyó tartozást, a' csődtömegen meg lehet venni. — Ott tehát, hol a' civillistának behozatalával az uralkodó család minden tagjainak részére szolgált kamara- és hitrebizott javak az álladalomra mentek át, az apanage egyenesen azon követelés, melylyet az utóbbszülöttek azelőtt a' hitrebizottság birtokosától igényelhettek. Azért szerzett jogon alapszik az álladalomnak azon terhe, hogy ez apanageok fizetését átvállalja. Mert ámbár jogositottnak vétessék is föl az álladalom arra, hogy a' *jövendőbeli* maradékoknak valamelyly fideicommissum által alapitott jogait kereken eltörülje, de a' már *élő* utódokkal ezt tennie a' törvényhozási igazság elveivel ellenkeznék. A' hol ellenben a' civillisták behozatalánál semmi olyly családi birtok nem száll az állodalomra, melyly élő családtagoknak magánjogi követelésekre adna a' státus ellenében igényeket: ott magából az álladalmi hatalomnak örökségi birtokából semmi joga sem támad az uralkodó család tagjainak,

hogy kik közülök uralkodásra nem jutnak is, önálló részt igényelhessenek a' státusjövedelmekből. Ilyly álladalomban jog és természeti méltányosság szerint semmi sem áll ellen, hogy az uralkodóra magára bizassék, miként gondoskodik családja hozzátartozandóiról. Ellenben politikai okok igen is tanácsolhatják, hogy az uralkodónak civillistája mellett az uralkodó ház többi tagjainak is külön tartás rendeltessék, azonban, mivel korunkban a' népnek becsülete és fejedelmeik méltósága nem azon költekezéstől függ, melylyet az uralkodó ház tagjai az ország rovására űznek, azért ama politikai okokat csak a' valóságos közérdekekből kell meriteni. Ilylyen például, hogy miután az alkotmányos monarchiákban az uralkodó ház tagjai többnyire szavazattal is birnak az ország rendei között, tehát a' nekik az ország kincstárából biztositott illendő eltartás arra szolgálhat, hogy az álladalom fejének irányában kellő függetlenséggel birjanak.

Most Angliában és Németországon szokássá vált, az apanageokat a' státus pénztárából adni ki. Ennek azonban az uj rendszer mellett az előbbihez képest nem nagy előnye van. Mert akkor az egyszer kiszabott apanage szaporitatlanul szolgált mindnyája örökösöknek, mig most mindegyik herczeg, rendszerint az uralkodóhozi rokonságának közelségéhez képest kimért apanaget kap, melylyben a' herczegek házasodására mintegy ösztöndij tétetik ki, 's igy az apanageok szaporodása, kivált ha összegök is határozatlan, a' végetlenig emelkedhetik. — *Cs. F.*

Appel (Kapocsányi) Károly, Magyarország legjelesb gazdáinak egyike, szül. Würtenbergben, Ludwigsburgban, 1773. febr. hó 25-ikén. Gróf Hunyady József, ki lótenyésztési és birkanemesitési törekvéseiről már ismeretes hazafi volt, németországi utazásában találta fel magának e' kincset, ki neki gazdatiszte, 's végre legbensőbb barátja lett. Appel, ki egy stuttgardi nevelő intézetben nyerte első kiképzését, Magyarországra jövén, itt puszta nagy tért talált, mellyen fáradhatlan munkásságát kifejtheté. Gróf Hunyadyén kivül más uradalmaknál is működött, jelesen gr. Eszterházy Mihály és Károlynál 1819-től halálaig, herczeg Eszterházynál 1825—1829-ig, herczeg Grassalkovichnál 1822-től 1828-ig. A' gazdasági és kormányzási organisatio, a' termelés emelése 's a' birkanemesités különösen reá volt bizva, és valóban az általa szaporitva producált gyapjumennyiség minőségre nézve a' legfinomabb sléziai gyapjuval versenyez. Gazdasági érdemeit I. Ferencz király 1822-ben nemességgel jutalmazta, czimerébe ló- és kosfejet, méhet és tölgylevelet, szorgalom 's állhatatosság jeleit igtatván. A' würtembergi király 1833-ban diszjellel ruházta fel, több külf. gazd. egylet tagjává választotta. Megh. 1839. jan. 6-kán, 's elhunyt benne a' legkitünőbb hazai gazdák egyike, ki nem csak a' gr. Hunyadyféle 's egyéb reá bizott uradalmak, különösen a' szép *Ürmény*, de egész hazánk gazdaságára nagyban hatott. Három fia nyomain jár. — *h.*

Appenzell (Abbatis cella) a' helv szövetség 13-ik cantona, $8^2/_5$ négyszm. mérföldnyi kiterjedésü, 51,000 lakossal. Részei: *Ausserrhoden*, a' nagyobb és reformált rész, és *Innerrhoden*, cath. lakosokkal. Fő helye: Appenzell; nevezetesb helyei: Huntwyl, Herisau, Trogen és Gais, a' hires savógyógyhely. A' lakosok főfoglalkozása: havási gazdaság 's a' reformált részben, kiterjedt kézműipar. — Ausserrhoden és Innerrhoden két külön

státuska, melylyek otthon egymástól függetlenül alkotmányoznak és kezelnek, a' szövetségi gyülésen pedig együtt egy szavazattal birnak. — Innerrhoden alkotmánya 1829-ben, Ausserrhodené 1834-ben volt átnézve, melyly alkalommal azonban a' régi, ősi, sok tekintetben hibás és ügyetlen formák lényegesen nem változtak. — Ezen alkotmányok szerint Innerrhodenben csak catholicusok, Ausserrhodenben csak reformáltak birhatnak polgári joggal, 's hogy idegen ember e' jogot megnyerhesse, 5 évig kell a' cantonban laknia. A' 18 évet meghaladott becsületes és fegyvertfogható polgárok összessége gyakorolja a' legfőbb hatalmat. Az alkotmányok czikkei addig érvényesek, mig e' községnek másképnem fog tetszeni, 's a' felsőségnek ugy, mit egyes polgárnak joga van azokban módositásokat javasolni. A' népfölséget gyakorló ősgyülés után legfőbb státushatalom a' *nagytanács*, melylynek ülései nem nyilvánosok, 's melly a' választott tisztviselőkből, az egyes Roden-ek, községek tanácsosaiból, és az appenzelli anyaegyház gazdájából áll. A' *kistanács*, melyly mindenik Rhode tisztviselői- 's választott kistanácstagjaiból (Kleinräthe) áll, három osztályra oszlik, melylyek neve : *Wochenrath*, 's melylyek első folyamodásilag biráskodnak polgári és büntető ügyekben, ugyszinte intézkednek a' házassági engedelemadás felett, 's birói szemléket tartanak. Minden itélet négy felebbvitelen mehet keresztül a' birák számának egész 25-ig nevelése által, kik a' felebbvitel fokozatához képest nagyobb nagyobb számmal, nagy- és kistanácsi tagok meghivása által, szaporittatnak. A' „*Vogteirath*" a' nagytanács által saját kebeléből választatik, választja 's elmozditja a' vogtokat, 's a' szegényügyet kormányozza.— Ezen hatóságok mellett van még egy büntető, egy iskolai 's egy vásári bizottmány. A' tanácsülésekben a' Landammann elnököl, ki a' végrehajtó hatalmat 's rendőrséget is gyakorolja. — A' községek előljáróit, a' kapitányok- és tanácsosokat (Hauptleute und Räthe) a' „Kirchhőrök" azaz : a' község szavazattal biró lakosai választják. Az „*Ehegäumer*" nevü törvényszékek állanak a' helybeli lelkészből 's két kapitányból, kik házassági viszálkodások, erkölcstelenség 'sat. felett itélnek. Az egész épület igen tökéletlen munka; feltünő abban a' hatalmak összezavarása, 's a' különféle hatóságok 's törvényszékek egymásba folyása, melyly csak rendetlenséget szülhet. Ide járul azon tilalom, hogy peres ügyekben ügyvédet használni nem szabad. — A' szövetségi gyülésen a' két elkülönzött cantonrésznek csak egy szavazata levén, ha az utasítások Inner- és Ausserrhodenben különbözők, akkor Appenzellnek épen nincs szavazata. Pedig az utasitások ilylyen különbözősége minden vallásos kérdésnél előfordul, mint p. o. az aargaui kolostorkérdésben is történt. Ezért az utasitások a' két rész követei által közös tanácskozásba vétetnek, 's közösen szerkeztetnek. A' két szövetséggyülési követ közül az elsőt (a' szavazattal birót) mindegyik cantonrész évről évre felváltva választja, de az utasitás feletti tanácskozmány mindig azon cantonban 's azon canton főhivatalnokának elnöksége alatt tartatik, melyly a' második követet küldi. — Appenzellről lásd : *Hahn* Appenzell C. leirását (Heilbronn 1827); *Rüschtől* ugyanazt (St.-Gallen, 1835) és *Zellweger* „Geschichte des app. Volkes (4. k. Trogen, 1830—34). *L. Szell* Handbuch des schw. Statsrechts (Zürich 1844. 2. k.). — *T.*

Apponyi nemzetség a' M.országon már az Árpádok alatt virágzó *Peech* nemzetségtől hozza le eredetét, melyly több ágra szakadván, különféle neveket vett fel. Közülök *Péter*, ki 1350-ben született, Nyitramegye bajmóczi járásában fekvő Appony várat birván, melylynek a' nemzetség maig birtokában van, *Apponyi* nevet vett fel. Bárói czimet nyertek 1718-ban, *Lázárt* pedig VI. Károly gróffá emelte. A' család nevezetes tagjai ujabb időkben: *Antal György* tolnai főisp. 's helytartósági és b. t. tanácsos, az Apponyi könyvtár alapitója, sz. 1751-ben, meghalt 1817-ben; *Antal* párisi nagykövet (l. Közhasznú Ismeretek Tára) és legujabban:

Apponyi György gróf, udv. cancellár, *György* gróf fia, az Apponyiak öregebb ágából, *Zichy Anna* grófnőtől, unokaöcse gr. *Antal* párisi volt nagykövetnek, szül. 1808-ban; nőül vette *Sztáray Julia* grófnőt, a' lelkes conservativ mágnás *Sztáray Albert* leányát, melyly kapcsolat még erősbben lánczolá őt a' conservativ-aristocrata párthoz. Gróf György fiatal korában mint a' mágnások nagy része, némi ellenzéki rokonszenveket mutatott, később azonban, miután a' m. k. udv. cancelláriánál néhány évig fokonként fogalmazói 's titoknoki hivatalt viselt, 's miután az ellenzék, Kossuth zászlója alatt, a' meggyőződése szerinti helyes mértéken túl kezdett menni, egész erővel a' conservativ-aristocrata párt karjaiba dőlt, 's jeles tehetségeinél és nagy összeköttetéseinél fogva annak csakhamar egyik vezére lett. Sokat hatottak reá a' részben különösen gr. *Desewffy Emil* rokonsága 's barátsága, továbbá *Ürményi József*, *b. Ambrózy* 'stb., a' cons. pártnak eszes férfiai. 1839-ben az országgyülésen volt ugyan, de még keveset szerepelt; ezen országgyülés után 1844-ig kir. tábla bárója levén, igen elvonult életet élt a' legtisztább házi boldogság szárnyai alatt, az $184^3/_4$-iki országgyülés azonban, melylyen folyvást jelen volt, tágas tért nyitott szép tehetségeinek 's fenszálló dicsvágyának.

A' magyar conservativ-aristocrata párt már évek óta küzdött a' democratiai irányu uj elvekkel. A' bunkocratia fegyverein kivül, melylyek a' megyékben mindkét részről egész erővel felhasználtattak, journalistikai téren is hevesen folyt a' vita; a' conservativ párt ügyes tollak felett rendelkezett, 's engedve az idő szellemének, nem erőszakkal, hanem alkotmányos formák szerint akarta megbuktatni a' democraticus törekvéseket. A' háboru azonban ez oldalról csak kritika- és tagadással folytattatott; az ellenzék positiv javaslatainak nem tettek egyebet ellenükbe, mint azok érdemének becsmérlését, 's némi sophisticus irodalmat. A' szabadelmű sajtó élén pedig *Kossuth* állott, kinek halántéki körül a' politikai elveiért szenvedett fogság martyr koszorút füzött a' nép szemében, 's ki e' miatt, valamint jeles dialectikája, 's ügyes journalistai rugékonysága által, melylyel a' nap legfontosb kérdéseit megvitatá ugyanazon elvek szerint, miket aztán a' zöld asztalnál dörgő ékesszólással oltalmazott — valódi politikai hatalom vala már akkor is Magyarországon. *Kossuth* ilyly positiv, tervező, munkás politikájának a' conservativ sajtó, a' negatio puszta fegyvereivel nem állhatott ellen sikeresen, 's az ellenzék erős többségre vergődött az 1843-iki alsó táblánál. Azonban a' conservativ párt, támogatva a' kormánytól, annál nagyobb erőt kezde kifejteni; a' felsőházi conservativ többség igen jó fegyelmet tartva 's elkészülve

állott a' kérdések mezejére 's nézetei- és kivánatainak teszes álláspontját látta maga előtt, melylynek védelménél legmagasb segélyre számolhatott. A' conservativ elemek szorosan egyesültek, és főképen gr. Apponyi vezérlete alatt, kit erre ragyogó elmetehetsége 's nagy befolyása főleg képesitett. Ide tartoztak a' kitünőbb elmék közől: gr. *Desewffy Emil*, gr. *Széchen Antal*, gr. *Zichy Ferencz*, gr. *Cziráky János*, gr. *Forgách Antal* 'sat. Már az országgyülés folytán bizonyosnak tartatott gr. *Majláth Antal* udv. cancellár bukása 's az európai müveltségü, sokat olvasott, erélyes, munkás, lovagias gr. *Apponyi*nak cancellársága. A' cons. párt ennek fölemelésében látta saját győzelmének biztositékát, azon mediumot, melyly őt a' kormánynyal teljesen összekapcsolja; vele együtt egész párt kormányra vélt jutni. Azért már merészebben lépett elő, felébreszté, felhasználá 's elrendezé a' szunnyadozó és szétszórt erőket, 's élethalálharczra készen állott. — *Apponyi* gróf 1844-ben csakugyan alcancellárrá (csak névvel, de valóban főcancellárrá) 's b. t. tanácsossá neveztetvén, a' benne fölemelt 's megerősödött párt, melyly az országgyülésen a' követek házát sohasem ismerte el az ország képviselőjének, most már a' megyékben is meg akarta semmisiteni az ellenzéki többséget, 's számokkal bizonyitni be, hogy a' törvényes nemzet bizalmát csak a' kormány 's a' conservativ párt birja. E' czélra gondoltatott ki az uj administrátori rendszer, melylynek fontosságát mindenki átlátja, a' ki a' volt magyar megyei életet ismeri. A' megyék selfgovernmenttel, autonomiával birtak, tiszteiket, biráikat választák, 's gyüléseikben mint egyszersmind politikai, közigazgatási és birói testületek, uralkodtak, igazgattak és itéltek. Minden, a' mi csak törvényhozási körbe tartozik, a' megyék tanácskozásán ment előbb keresztül. Az ország egész politikai 's nemzeti élete a' megyékben egyesült, ezek voltak a' pezsgő források, melylyek az álladalom kerekét forgaták, a' magyar élet crystallisationális pontjai, 's ennek eleje és vége. — E' megyék a' végrehajtásra nézve gyakorlott vis inertiaenél fogva megvédhették a' törvényt önkényes és félszeg magyarázattól vagy alkalmazástól 's a' törvénytelenekneknek hitt udvari rendeleteket félre tehették, és igy az erős középponti kormányt, a' menynyiben ez a' törvényt félvállról vette, 's néha legjobb szándékában is gátolták. Tagadhatlan, hogy e' megyei rendszernek, melyly más időviszonyok közt fejlődött ki, volt igen sok rosz oldala is. Megtartani, akadályozni, ellenállni igen alkalmas vala, de haladni 's rendezni részint nagyon nehézkes és lomha részint nagyon anarchicus és viharos. A' megyék a' kormány jó szándékát épen ugy gátolhaták, mint a' törvénytelent, ha kolomposaik philosophiája vagy érdeke ugy találta jónak; olylyan tárgyakba is avatkozhattak, melylyek természetüknél fogva országgyülésiek, 's központi, egyöntetű megállapitást 's vezetést kivánnak, mint p. o. az adó kivetése, közlekedési eszközök; jó, de rosz statutumokat is hozhattak, miszerint a' helybeli érdekek gyakran elnyomták a' közjót, 's nem csak a' törvénytelen, de a' törvényes erős kormány is lehetetlen lett. — A' magyar nemzet azonban 's annak szószólói megszokták, a' megyét az alkotmány és szabadság egyedüli paizsának tekinteni, 's annak sérthetlensége kedves és sajátságos közkincse lett a' nemességnek, melylynek vesztével veszve hitte nemzeti létét is. 'S a' dolgot mélyebben tekintve, e' nézet

csakugyan helyes volt. A' magyar megyerendszert nem lehet a' mai európai alkotmányos álladalmak mértékével mérni; azt a' magyar nemzet sajátságos viszonyaiból kell megitélni, melylyek által az egy szabadságát századokon át megőrizni tudott nép egyéni sajátsága lett. A' benne fekvő gátló erők 's egyéb hiányai, miket emlitettünk, nem czélszerűek ugyan az egésznek szabályos és öszhangzó kifejtésére, 's terhesek és kellemetlenek főleg az egységet 's központi erőt akaró kormányférfiakra nézve: azonban olyly középponti hatalom ellenében, melylytől a' fenállónál jobbat nem, sőt ennek is csorbitását kelle tapasztalás szerint várni, mégis némi bíztositékot nyujtának. Az ellenzéki párt tehát, noha átlátta a' megyerendszer kárait 's hiányait, nem akarta ezt feláldozni, míg helyébe jobbat nem nyert.

A' megyéknek e' roppant fontossága okozta a' leirhatlan ragaszkodást, melylyel azokhoz a' m. nemesség viseltetett. De természetesen azoknak is, kik Magyarországot illetőleg uj kormányzási eszméket akartak keresztülvinni, mint gr. *Apponyi György*, a' megyék többségét kelle megnyerni igyekezni. A megyékben alakult szilárd testületté az ellenzék, 's lépett fel azután az országgyülésen is egy zárt phalanx erejével. Hasonlót akart eszközölni gr. *Apponyi* a' conservativ párt 's annak eszméi és törekvései javára. Versenyezni akart az ellenzékkel maga az alkotmányosság mezején, 's e' versenyzésre első lépés volt az administratori rendszer, melylyben a' többség kulcsát vélte feltalálni.

A' megyék első tisztviselője a' kormány által nevezett főispán volt; minthogy azonban a' főispánok többnyire nagy urak 's magas hivatalnokok voltak egyszersmind, rendesen keveset vesződtek a' megyei ügyekkel. Minden a' szabadon választott alispánok 's egyéb tisztviselőktől függött; a' főispán csak az instellatiokra, tisztujitásokra 's egyéb ünnepélyes alkalmakkal jelent meg, midőn, ha részrehajló akart lenni, kedvenczeit megválasztatá; egyébiránt kevés befolyása volt. Ennek az uj cancellár véleménye szerint nem lehetett igy maradni. E' hivatalnak kelle azon eszközzé alakittatni, melyly által a' kormánypárt alkotmányos túlsúlyra 's többségre jusson. A' megyékbe tehát 5—6000 p. forintnyi évdijjal ellátott főispánhelyettesek neveztettek, kiknek kötelességük volt a' megyékben lakni, működni 's a' kormány folytonos befolyását életben tartani. A' régi főispánok megtartották ugyan czimeiket, de a' sajátképi hivatalt elvesztették.

Az ellenzék átlátta e' czélzatokat, melylyek, hite szerint, az alkotmányt az alkotmány által akarták megdönteni, 's nagy zajt ütött az uj rendszer ellen, melyly vesztegetés, kegyelés, üldözés 's minden egyéb hatalmában levő eszköz által akarta felforgatni az addigi magyar politikai élet folyamát, 's olyly központi hatalom kezébe játszani át az erőt, melylynek gyökere nem a' m. alkotmányos élet földében nyugodott, melylyet feleletre vonni nem lehetett. Megkezdődött a' megyei harcz az uj rendszer ellen, és pedig sokszor kiméletlenül. — Ezen kemény ellenszegülés 's olylykor kiméletlenség és a' valónál sokkal sötétebb szinek felhordása elkeseritette a' cancellár kedélyét. A' szelid 's mérsékelt ember utóbbi időben mint cancellár, a' legnagyobb mértékben szenvedélyes, imperiosus, ideges lett. Némelylyek szerint, mint biró is, gyakran megkérdezte

azon egyének politikai hitvallását, kik az udv. cancelláriánál peres ügyeket folytattak, 's az udv. agensektől rosz neven vette, ha ellenzéki emberek ügyeit védelmezték. Általánosabb hit azonban felőle, hogy nem csak különben de politikai elvek tekintete által is az igazság ösvényéről el nem tántorítható biró volt; egyszersmind munkás, rendszerető cancellár. — Gróf *Apponyi* természeténél fogva kedélyes és lovagias ember levén, minden jelek oda mutatnak, hogy meggyőződésből tette, a' mit tett, mert sokallta az ellenzék lépteit, 's a' conservativ párt eszméiben találta a' haza üdvét, és épen ezért élesen fájt neki, hogy hite szerint jó és ártatlan törekvéseit az ellenzék befeketitette 's az indokokat gyanusitotta. Pedig természetes, hogy a' hol egyszer az alapos gyanú megszületett, 's a' panaszra méltó ok adatott, hol egy egész rendszer ellen régi harag él a' keblekben, mint élt Magyarországon hg. Metternich rendszere ellen, ott elkerülhetlen az ingerült hangulat, 's az alapos és bebizonyitható szemrehányások nem mindenkor választatnak el a' képzelt és gyanitott rosztól. A' kormány, melyly az uj rendszert behozta, nem bizonyitotta még be tények által jó akaratát, az ellenzék tehát aggódva látta, hogy az uj kormány merészen emeli saját nézetét a' régi népszerü fogalmak fölébe, 's kizárólag magát akarja vezérül feltolni; az ellenzék, gyanakodó hajlama szerint, azt hitte, hogy a' conservativ párt csak azért akart magának a' megyékben többséget szerezni, hogy függetlenségét alkotmányos uton áldozhassa fel később a' kormánynak. Politikában nem elég a' szép szó, ott tények 's eredmények kellenek. A' conservativ párt azt hirdeté, hogy a' kormány a' tettek mezejére lépett; az ellenzék nem látott még tetteket. Az uj kormány tettereje akkorig leginkább csak hivatalok osztogatásában mutatkozott; a' közjóra, a' rend érdekében mit sem tett, hacsak a' horvát tartománygyülésre nézve életbeléptetett önkényes rendszabályok ide nem számittatnak.

Gróf Apponyi György már az $184^3/_4$-iki országgyülésen, hol minden fontosabb kérdésben kimeritőleg, logicai, 's olylykor fényes szónoklattal nyilatkozott, 's e' mellett Bécscsel folytonos érintkezésben volt, népszerütlensége tetőpontját érte el. Az ellenzék nem szerette őt elveinek aristocratai és absolut szagu (bár európai alkotm. elvek ruhájába öltöztetett) irányáért, 's maga a' főrendi táblánál is sokak előtt kellemetlen volt a' fiatal, eszes vezér büszke modora, és csak legfelsőbb befolyás, dicsvágy 's közös érdekek tartották fen a' kellő fegyelmet. Néhány szép tehetségü mérsékelt conservativ elvált a' párt nagy testétől, 's a' két szemközt ellenkező vélemény között közepet akart képezni. E' középpárt azonban nem kegyeltetett, 's a' szakadás anynyira ment, hogy egyik vezére b. *Majthényi Antal* gróf Apponyinak nyilt ülésben felmondta a' barátságot. Ha ezen középpárt nyerhette volna meg a' legfelsőbb bizalmat 's juthatott volna kormányra: az 1844-iki országgyülés hihetőleg gyümölcsözőbb lett, 's a' kormány és ellenzék közti szakadás nem ment volna olyly meszszire, a' hazának kézzel fogható kárára. (Lásd 1844-iki országgyülés).

Gróf *Apponyi György* hazáját, nemzetét szerette, de nem eléggé ismerte. A' felvilágosodást e' részben nem mindenkor a' legjobb forrásokból meritette. 'S hatalomra jutása pillanatától kezdve a' fellegek mind inkább

inkább öszszevonultak. Előde 's egy ideig cancellár-társa, gr. *Majláth Antal*, kinek sok szép tulajdonai mellett, elhatározatlan jelleme 's munkátlansága ismeretes volt, nem sokára háttérbe szorult a' munkás, erőteljes fiatal cancellár mögött. Egész világ tudta ennek szoros öszszeköttetését a' legfőbb akkori hatalmakkal, 's ismerte imperiosus természetét; ezért az uj rendszer kizárólag neki tulajdonittatott, nevével ugyanazonosittatott. Ő nem hasonlitott elődeihez, kik a' kormány élére jutva, a' magasban nyugodt álmot aludtak. Neki Magyarországra nézve elvei voltak, miket a' birodalmi kormány is osztott, t. i. az ellenzéket kisebb körbe szoritani, az alkotmány nyilásaiba fúródni, 's a' szélvészeket megzabolázni, melylyek a' megyei élet tömlőiből alkalmatlanul fújtak a' felelősségtelen kormány utaira, 's igy erős és szabadon mozgó kormányt alkotva, ezáltal, saját nézetei szerint vezetni 's boldogitni a' nemzetet. — Egész országot átjárta a' jelszó, hogy az uj kormány a' cselekvés terére lépett; e' kifejezés divatossá lett a' conservativ párt szájában. Bizonyságul szolgáltak a' készülőben levő törvényjavaslatok; a' már 1846 elején életbeléptetendőnek hirdetett hitelintézet 's a' t.; de kézzel fogható munkássági jelek főképen a' sok kinevezés, uj hivatalok, 's az administratori rendszer valának. Sokan a' legjobb hiszemmel hivék, hogy gr. Apponyi kormánya alatt Magyarország pompásan felvirágzik 's erős és nemzeti kormány teendi azt gazdaggá 's boldoggá, hogy azonban ez lehessen, egységnek kell a' társaság felett uralkodni, erőteljes öszszehatásnak kell eszközöltetni; praefectusok, Kreishauptmannok kellenek. — Ezt hitte gr. *Apponyi* is, de felfogása hibás volt. Elfelejtette, hogy a' m. udv. cancellária nem független kormány, hogy felette más nagyobb hatalom van, melylynek beleegyezése nélkül Magyarországot boldogitni nem lehet; hogy erő és egység csak felelős és parlamenti többségből kifolyó kormányban lakozhatik, hogy a' nemzeteket csak saját hitük 's eszméik szerint lehet boldogitani 'sat.

Gróf *Apponyi* azt reménylé, hogy ha erőt 's akaratot fejt ki, a' nemzet tárt karokkal jő elébe. Ez nem történt, 's a' cancellár elkeseredett. A' megyéknek az uj administratorok által megnyert többsége elejénte hajlani látszott az uj rendszer elfogadására, 's bizalmat szavazott az uj kormány iránt, de 1847-ben megnyilván az utolsó pozsonyi országgyülés, a' többség másként alakult, az adresseben ezen lépés fősérelemül bélyegeztetett. 's ezáltal a' megyék többségének bizalmatlansága mondatott ki a' cancellár irányában. A' küzdelem egész elkeserültséggel folyt az országgyülési pártok, különösen a' kir. tábla többsége közt, mignem a' mártiusi napok kitörése gr. Apponyit lelépésre kényszerité. — Azóta a' közügyekbe nem avatkozott, távol tartotta magát ugy a' forradalomtól, mint a' hazát érdeklő minden rendszabálytól, 's Magyarországon kivül, nevezetesen legujabban betegsége miatt Gräfenbergben tölté idejét. — *Y.*

Aprilisi nyugtalanságok és per Francziaországban. Azon nyugtalanságok, mellyek 1834. april hónap első felében Lyonban, Párisban és éjszaki 's déli Francziaország különféle más egyes helyein történtek, az 1848. februariusi szerencsés forradalmat megelőző erőködései valának a' republicánus pártnak az 1830. juliusi forradalom által megalapított Lajos Fülöpféle monarchia 's tökéletlen charta felforgatására.

A' juliusi forradalomtól még fenmaradt republicanus egyesületekben

az 1832. évi fölkelés óta azon gondolat élt, hogy a' harczot, melyly 1832. juniusban a' legkedvezőtlenebb körülmények közt szerencsétlenül ütött ki, legközelebbi alkalommal megujitsák, 's előkészületeket tegyenek kedvezőbb kimenetel biztositására. Ugyanis 1832. év utóján, az emberjogok egyesülete (Société des droits de l' homme et du citoyen) összeállván, e' czél felé állhatatos kitartással törekedett. Terve volt: Franeziaországot hálójával vonni be a' titkos társulatoknak, melylyek aztán mindnyájan egymás közt összeköttetésben állottak,'s a' párisi középponti választmány vezérlete alatt az ország alkotványos kormánya ellenébe egy szintolyly szabályszerüen rendezett titkos republicai kormányt szegeztek. Azon törvény, melyly a' hatóságoknak jogot adott a' 20-nál több személyből álló társasági egyesületek feloszlatására, azáltal lőn kijátszva, hogy az egyesület szakosztályokra különité el magát, melylyek 10 tagnál kevesebbet és 20-nál többet nem számlálhattak. Ezen szakosztályoknak mindegyike különös jellemző nevet viselt, mint például: Jövendő, Egyetemes respublica (köztársaság), Vészharang, Zsarnokhalál, Brutus, Robespierre, Marat, Saint—Just 'stb. Az egyesület elvei és czélja iránt oklevelek nem adattak ki, mivel a' gyülésekben jegyzőkönyv nem vezettetett; ámde csak a' szakosztályok neveit kelle emlitni, hogy semmi kétség fen ne maradjon az érzelmekről, mik a' tagokat lelkesitették. Az egyesületbe egy tagnak a' szakosztályban tett ajánlására történt fölvétel, melyly ha csak két szavazat nyilatkozék is ellene, megtagadtatott: mégis igen sok álbarát csúszott be, kik folyvást tudósitották a' rendőrséget mindenről, mi az egyesületben előfordult.

A' republicánus párt Franeziaországban a' juniusi lázadás után három különbözö osztályból állott. Az első osztályba azon nem igen nagy számu jeles müveltségü férfiak tartoztak, kik a' régiek szelleme által táplálkatva, az éjszakamerikai egyesült álladalmak intézvényeiben minden okos alkotmány előképét látták. E' párt főnöke, mig élt, az ősz Lafayette volt, kinek és az ő érzelmeiben osztozó férfiaknak nézete az volt, hogy a' republicánus elvek magoknak mindinkábbi csöndes elterjedés által lassúdan önként utat törendnek, 's harcz és vérontás nélkül uralkodásra jutnak. Ők tehát nem bocsátkoztak összeesküvésbe a' kormány ellen, hanem a' jövendő békés kifejlődésétől várták eszméik győzelmét. Ezen békés republicánusoktól éles elkülönzöttségben állottak ama' tüzes fiatalok, kikre az első franczia forradalom iszonyú emlékezéseiből csak azon óriási alakok tettek benyomást, mik titáni erős karral, a' 18-ik század társadalmi épületét egészen ledöntötték, beszédök dörgése megrendítvén Európa minden trónjait. Szabadság és egyenlőség — e' szép szavak tevék rabjaikká ama' nemes de tapasztalatlan kedélyeket,'s nem látszott drágának előttök semmi áldozat illy nagy ügyért. Cavaignac, Raspail, Kersausie, Marrast azon nézetből indultak ki, hogy a' respublica az egyetlen jogszerü kormányforma Franeziaországban, mind a' consulatust és a' császárságot egész fenyével, mind pedig a' restauratio 15 évét és igy természetesen a' juliusi trónt is törvényellenes bitorlásoknak nyilatkoztatván. Az emberjogok egyesülete volt azon tábor, melyly által e' párt a' dolgok törvényszerü állapotát viszszaállittathatni vélte, miért is az egyesület minden tagjainak kötelességül tétetett, magokat fegyverrel ellátni és fegyverben gyakorolni.

A' republicánusoknak legszámosb és leveszélyesb osztályát az elégületlen kézmüvesek nagy tömege képezé, kik a' juliusi forradalom után kereskedésben és müiparban beállott pangás által kenyerüktől megfosztatván, minden politikai párthoz szivesen elszegődtek, melyly nekiek inségökben segélyt 's jobb állapot behozatalát igéré. Megjegyzendő: hogy a' munkások Franeziaországban több müveltséggel 's mások nézetei iránt nagyobb fogékonysággal birnak, mint legtöbb más országban. A' republicánus párt tehát használta e' hangulatot, 's Párisban sok munkás vétetett föl az emberjogok társulatába, még nagyobb szám, habár formaszerint föl nem vétetve, osztozék az egyesület érzelmeiben, 's kész volt annak terveit elősegíteni.

Valamenynyi franczia gyárváros közt legnevezetesb Lyon, középpontja a' franeziaországi selyemgyártásnak. 1829. és 1830. években az onnan kivitt selyemárúk több mint negyedrészét tevék a' franeziaországi összes selyemkivitelnek, ugy hogy azoknak értéke a' mondott két év mindegyikében 600 millió frankra becsültetett. A' juliusi forradalomnak Lyonra nézve azon szomorú következése volt, hogy a' selyemkereskedésben teljes pangás állott be, melyly 1831. év első hat hónapjában folyvást tartott. A' gyárurak, kik nagy részint csak azért dolgoztattak még, hogy munkásaiknak foglalatosságot adjanak, a legalacsonyabb árakat fizethették; miért is a' munkások közt annál érzékenyebb szükség uralkodék, mivel a' korábbi években fizetett jó árak őket jóléléshez szoktatták. Az ennek következtében már több hónapig tartott forrongás 1831-i novemberben kitörvén, a' helyőrség háromnapi véres csatázás után a' városból kiveretett; de a' győztesek ekkor nem a' kormány, hanem a' gyárurak ellen támadtak fel, kiktől jobb árakat kivántak. A' hadsereg, melyly Soult marsall parancsnoksága alatt vonaték összse Lyon kapui előtt, minden legkisebb ellenállás nélkül tartotta bemenetét a' városba. A' lázadók közül többen elfogattak, de a' riomi esküttszék által fölmentettek, mivelhogy szükségtől valának kényszeritve. A' lyoni győzelmes lázadásnak és csakhamar reá a' részvevők fölmentetésének hire egész Franeziaországban a' legnagyobb benyomást tevé. Mindezt a' republicánus párt fejei hasznukra akarván fordítani, az emberjogok párisi egyesületének legnagyobb befolyással biró tagjai közül többen Lyonba mentek, hol csakhamar korlátlan hatalmat nyertek a' dolgozó osztályok kedélyei fölött, 's ugyanott két más egyesületet, nekiek legkészségesb oszközül szolgálót, alapíttattak : a' mutuellisták és a' ferrandinierek egyesületét. Az elsőbb egyesület a' lyoni összes művezetőkből (chefs d' atelier) alkottatott, kik 120 páholyban, husz-husz tagonkint , egyesültek a' selyemmüvesek közös ügyében tanácskozni. Az utóbbi egyesület, melylyet a' társak (compagnons) képeztek, még számosabb volt amannál, páholyainak száma nem jutott köztudomásra. Mindkét egyesület a' legszorosb összeköttetésben volt egymás között; egyszersmind pedig az emberjogok egyesületében is sokan levén tagjaik közül, főleg ezáltal sikerült amannak, a' selyemmüvesek egész tömegét befolyása alá vetnie.

Az emberjogok franeziaországi egyesülete összeköttetésben állott a' más országokban levő egyéb republicánus egyesületekkel , melylyek egy közös fölkeléshez mindent előkészitettek. 1834. év kezdetén a' főnökök

elég erőseknek érezték magokat egy nagy csapást intézni a' fenálló rend ellen, melyly, ha sikerül, egész Európát lángba borította volna. Leginkább a' Schweizban összegyült idegen menekvők közremunkálására számítottak, kik Schweizból Savoyába beütvén, az elősereget, Lyonban pedig 20,000 munkás a' főhadat, végre a' Párisban levő számos szövetségesek a' tartalékcsapatot képezték. A' savoyai hadjárat azonban nem sikerülvén, a' republicánus egyesületek fejei kényszeritve voltak, tervök kivitelét határozatlan jövőre halasztani; a' franczia kormány pedig a' fenyegető veszélyt egész terjedelmében megismervén, a' republicánus egyesületek feloszlatását minden áron eszközölni eltökélte. Febr. 1-jén Ramorino serege a' savoyai határszélen lefegyvereztetett, és febr. 25-én a' pecsétőr előterjesztette a' következkamrában az egyesületek elleni hires törvényt, melly a' kormánynak csaknem korlátlan hatalmat adott az egyesületek felett. Az emberjogok egyesülete átlátván, hogy az uj törvény életbelépésen túl fen nem állhat, elhatározá, hogy mintsem régóta táplált reményeivel gyáván meghódolva felhagyjon, inkább fegyver döntse el az ügyet. Lyonban veté legnagyobb reményét. Itt már februariusban megujult a' régi viszály a' gyárurak és selyemmüvesek között az árak alábbszállitása miatt, ugyhogy utóbb a' vásártéren tettleges összeütközésre került a' dolog; miközben egy osztály gyalogság, a' rend helyreállitására küldetvén, hat mutuellistát elfogott, kik a' mozgalom vezetőinek tartattak. Mig a' foglyok pere felkészittetett, azalatt az egysületek elleni törvényt a' következkamara elfogadta. A' republicánus hirlapok erőszakos ellenállásra nyilvános fölhivást, a' lyoni mutuellisták pedig tiltakozványt bocsátottak ki, az egyesület 2557 tagjától aláirva. E' nevezetes oklevélben mondatik: „A' mutuellisták tiltakoznak a' szabadságggyilkoló társulati törvény ellen, 's kinyilatkoztatják, hogy ők ilyly lealázó járom alá fejöket nem hajtandják. Egyesületeiket nem fogják megszüntetni; ama' sérthetlen jogra, a' dolgozhatás 's élhetés jogára támaszkodva, minden durva megtámadásnak ellenállandanak azon erővel, melyly szabad férfiak sajátja, és nem irtóznak semmi áldozattól olyly jog védelmére, mellyet emberi hatalom tőlök el nem rabolhat.“ Ekép a' háboru megüzentetett, 's csak alkalom kelle még az ellenségeskedések kitörésére.

Szombaton, april. 5-én, vala a' befogott hat mutuellista pere a' rendőrszék előtt megindítandó. Előrelátható volt, hogy ez alkalommal a' komoly rendetlenségek nem fognak elkerültethetni; miért is a' hatóságok a' törvényszék bejárásait és a' nagyobb utczákat katonák által elfoglaltatni szándékoztak, de a' törvényszék elnöke minden rendkivüli szabályt eltiltott, azt hivén, hogy ez által a' törvényszék méltósága fogna csorbulni. Annál merészebben tevé intézkedéseit a' mutuellisták egyesülete. A' végrehajtó hatalommal felruházott elnök ugyanis azt rendelé, hogy a' 20. tag közül, melylyeket egyegy szakosztály számlált, öt a' törvényszék teremében vagy a' Chevrières palotának (hol a' törvényszék ülései tartattak) udvarán, más öt a' St.-Jean-téren a' palota előtt és a' szomszéd utczákon, a' többi tiz pedig páholyaikban gyüljenek összve, ott a' további utasitásokat bevárandók. Mihelyt az ülés elkezdődött, tömérdek emberrel tölt meg a' törvényszéki terem, udvar és a' ház előtti tér. A' vádlottak és tanúk mindinkább növekedő zaj közben hallgattattak ki, mignem az elnök

kinyilatkoztatá, hogy a' teremet kiüritteti és az ülést zárt ajtóknál tartandja, ha csend nem leend. A' tárgyalások csakugyan a' legközelebbi szerdára halasztattak; mire mindenfelől kiálták: „semmi halasztás! — semmi zárz ajtók! Testvéreinknek szabadság!" Az elnök most a' katonai hatóságtól egy hadosztályt kért az udvar kiüritésére, honnét a' legnagyobb zaj jött. Adaték is 60 gyalogkatona, kik azonban alig mutatkoztak az udvaron, tüstint körülvétettek a' dühöngő sokaságtól, egy részök lefegyvereztetett, 's azalatt, mig a' birák és rendőrségi hivatalnokok mellékajtón elillantak, a' vezértisztnek csak nagynehezen sikerült katonái számára szabad elmenetelt nyernie.

Másnap reggel egy mutuellistát temettek, kit 8000 selyemmüves zárt sorokban kisért sirjához. Este számos csapatok vonultak keresztül a' városon, a' Marseillaise és „Chant du départ" dalokat énekelve 's közbeközbe orditva: „Éljen a' respublica! Le a' zsarnokokkal! Le a' juste-milieuvel! „A' városban most a' legélénkebb nyugtalanság terjedt el. A' kormány 1831. nov. óta semmit sem mulasztott el uj lázadás esetére. A' helyőrség megszaporittatott; a' Les Brotteaux és La Guillotière külvárosokban, a' Rhone bal partján, valamint a' Croix rousse-on is, várdák és erős laktanyák épittettek; egy tapasztalt katona, Aymard altábornok, volt fővezére az ottani seregnek, melly 15 zászlóalj gyalogságot, 7 század lovasságot, 10 üteg ágyút 's 2 mérnökszázadot, összesen több mint 10,000 embert számlált, kikből mindazáltal levonván a' betegeket, még föl nem fegyverzett ujoncokat és az erősitvények őrizetét, csak mintegy 7000 volt tettleg használható.

Eljővén a' mutuellisták perének folytatására határozott nap (szerda, apr. 10.) gondosan megtétettek minden előkészületek, miket a' kedélyek fenyegető hangulata az alsóbb néposztályokban megkivánt. A' törvényszék bejárásai szabadon maradtak, hogy az erőszakos kitörés minden ürügye elhárittassék; ellenben a' főtérek, hidak 's minden fontosabb katonai pontok csatára tökéletesen fölkészült 's két napi élelemmel ellátott katonasággal már reggeli 7 óratájban megrakattak. A' tüzérek kanóczokkal álltak ágyúik mellett. A' város négy katonai kerületre volt felosztva, melylynek mindegyikét külön parancsnok kormányozta. A' Croix rousse-ot Fleury tábornok tartá elfoglalva, a' városházat Diettmann alezredes, az érseki palotát Buchet tábornok, a' bellecouri nagy téren pedig Aymard tábornok állott a' tartalékhaddal.

Kilencz óratájban a' St.-Jean-téren és a' Chevrières-palota udvarain sok ember kezde gyülekezni. Egy embert lehete észrevenni, ki az emberjogok egyesületének épen most kiadott lázító szózatát (proclamatio) olvasá fel. Azonban egy csendőrtiszt oda sietvén, kikapá kezéből a' lapot, magát pedig elfogá; mire mindazok, kik a' felolvasást hallgatták, elfutának, 's azon pillanatban megürült a' tér, de a' térre vezető valamenynyi utczában torlaszok emeltettek. — Eközben elkezdődött a' mutuellisták pere. Midőn egy puskalövés viszhangja a' teremben megharsant, a' befogott selyemmüvesek ügyvéde, Jules Favre, ki épen akkor kezdé el védbeszédét, rögtön megállapodott, és kinyilatkoztatá, hogy nem szólhat, mig a' polgárok egymást gyilkolják. Erre az ülés megszüntetett, 's a' jelenlevők birák, ügyvédek, mutuellisták, mind leszaladtak az udvarra. Körösleg

pedig a' St.-Jean térre vezető utczákon csakhamar a' legkeményebb puskatűz kezdődék. Kevesebb mint egy óranegyed alatt a' legkülönbözőbb pontokon torlaszok emeltettek. Déltájban a' zendülés általános volt; mindenütt lehete látni torlaszokat, melylyek a' katonaságtól erősen megtámadtatván, itt makacsul védelmeztettek, amott ellenállás nélkül elhagyattak. Egyes pontokon a' lázadók jóformán puskáztak; másutt a' rohanó katonákat kőzáporral fogadták. Buchet tábornok a' lázadók hatalmában levő du Change hidnak, melyly a' Saone mindkét partját összekapcsolja, elfoglalására 's a' jobb parttali összeköttetésnek helyreállítása végett négy század gyalogságot külde, de makacs harcz után a' katonák viszszaverettek. A' vészharang megkondult, 's mindenfelől pattogott a' puskatűz és megdördültek az ágyúk. A' leghevesebb csata a' praefecturatéren dühöngött, mignem végre a' republicanusok viszszavonultak a' szük görbe utczákba, hová őket a' katonaság nagy veszély nélkül nem követheté. Csak egy házból a' Rue de l' Hopital utczában folytattak még élénk tüzelést; egy ronesa (petarde) ugyan szétzúzá annak ajtaját, de egyszersmind olyly égést okozott, melyly a' szomszéd házakra átesapván, az egész tömött népességü városnegyedet pusztulással fenyegeté. A' munkások tehát kényszerültek a' csatával felhagyni 's a' mindig tovább harapódzó lángokat oltani. Száz más ponton hasonló makacssággal folyt a' harcz. A' nagy Croix rousse utczában az első lövésekre mindjárt torlaszok emeltettek, melylyeknek elfoglalására Fleury tábornok néhány század gyalogságot küldött; ez azonban viszszaveretett, 's mostantól fogva elégnek tartaték a' katonaság részéről, vigyázni a' fölzendült külvárosra, melyly miután a' belvárostól elvágatott, a' lázadást középpontjában nem gyámolíthatá, 's annak, mihelyt itt elnyomva lőn, önként buknia kelle. Eközben este lett, 's habár a' harcz még koránsem volt bevégezve, kimenetelét mégis már most előre lehete látni, mivel a' legfontosabb közlekedési pontok a' katonaság hatalmában voltak, mig a' republicanusok egyes elkülönzött csoportokban harczoltak, a' nélkül hogy egyesülhetnének 's egy közös terv szerint mozoghatnának.

Az éjt arra használták a' hatóságok, hogy a' katonaság élelmét a' legközelebbi napokra biztositsák. Reggeli 6 órakor megkondult a' vészharang a' Bonaventura-templom tornyában, és csakhamar a' szomszéd tornyok harangjai is megszólaltak. A' harcz azonban csak 8 órakor kezdődött meg. Mindkét részről a' tegnapi tactica követteték. A' legiszonyúbb tüzelés a' La-Guillotière külváros ellen folyt. Itt minden háztetőn emberek álltak, kik a' katonaságot nyugtalaníták és abban jólirányzott lövéseikkel sok kárt tettek. A' külvárosba vetett granátok több házat meggyujtottak, de a' csata szakadatlan hevességgel tartott a' füstölgő romokon. Déltájban a' katonaság kényszeritve lőn, a' Bon-Pasteur czimü laktanyát elhagyni, melyly a' Neycet-uteza kijárásánál feküdvén, a' szomszéd házak uralma alatt volt elanynyira, hogy aránytalan áldozat nélkül meg nem tartathaték. A' Saone jobb partján levő St.-Irénée erősséget is, élelemhiány és távolsága miatt, föl kelle adni. A' Sathonnay-térre vivő minden utczában torlaszok rakatván, a' téren felállitott hadosztály mindenfelől el vala vágva, az ennek segitségére egy század élén sietö Mounier ezredes pedig az első torlasz ostrománál elesett, de emberei, e' veszteség által elkeserít-

vé, mindent halomra döntének, mi elejökbe állott, és a' republicanusok futásban kerestek menedéket. Vaise külvárosban a' Saone jobb partján fekvő dragonyoslaktanyát egy csapat republicanus megrohanván, az ottani kevés katonaságot lefegyverzé. Csakhamar aztán 30 emberből álló osztály érkezett Vaise külvárosba, melyly épen őrizet alatt büntetésből Algirba vala küldendő, 's tüstint egyesült a' republicanusokkal, kik ezen erősödés által felbátoritva, a' katonaság ellen a' szomszéd városrészekben csatározni kezdettek, de a' beállott éj mindkét féllel abbanhagyatá a' harczot.

Éjjel a' két fél előörsei közt csak néhány puskalövés váltatott. Két órakor egy csapat republicanus a' városház felé tört, de veszteséggel viszszaüzetett. Viradatkor ismét megszólalt a' vészharang a' St.-Bonaventura-templom tornyából, 's a' tüzelés minden ponton elkezdődött. A' katonaság e' napon főleg a' Guillotière ellen irányzá erőködéseit, mivel innen folytonosan nyugtalanittatott, 's még csak gondolkoznia sem lehetett előbb a' középső városnegyedek megtámadásáról, mig hátát nem biztositotta; melyly alkalommal a' nevezett külvárosnak nagy része rommá lövetett. — A' republicanusok a' harcz e' harmadik napján már csüggedni kezdettek. Elcinte arra számitottak, hogy a' katonaság legnagyobb része hozzájok álland, vagy legalább ellenök nem harczoland. E' várakozásukban megcsalatkozván, reményöket a' st.-etiennei lakosság segélyébe vetették, melylyet nekiek egyesületeik főnökei megigértek. A' st.-etiennei selyemtakácsok 10-én csakugyan minden munkát félbenhagytak, 's 11-én közülök mintegy 1000-en összegyültek a' városház előtt, honnan egy csoport a' fegyvergyár felé nyomult, melylyet azonban egy osztály sorkatonaság megótalmazott, a' rá irányzott kődobásokat tűzzel viszonozván, mi a' lázadókat azon pillanatban elszéleszté. Csakhamar aztán a' városház előtti csapat is egy lovas csendőrszázad által szétkergettetett, 's a' megkezdett torlaszok is rögtön elrontatván, ezzel az egész st.-etiennei zendülés, melylynek Lyon közelsége miatt a' legaggasztóbb következései lehettek volna, végkép elnyomatott. Még ártalmasabb volt a' lyoni republicanusokra nézve a' fegyver- és lőszerhiány, melyly a' harcz alatt naponkint érezhetőbbé lőn; 's mivel a' népség nagy tömege nem vett részt a' csatában, az ellenállásnak erejéből mindig többet többet kellett veszteni.

A' zendülés negyedik napján sűrü pelyhekben esett a' hó, éles hideg volt, és a' katonaság, melylynek napot 's éjt fegyverben szabad ég alatt kelle tölteni, sokat szenvedett. Ezért Aymard tábornok az eddigi védhelyzetből kilépni 's támadólag munkálni elhatározá. A' Guilletiére, melyly tegnap este meghódolt, ma reggel ujra kezdé tüzelését. Három csapat indittatott meg a' republicanusok ellen, hogy e' fontos városrészből kiszorittassanak. És a' republicanusok csakugyan futásnak eredtek, 50 elfogatván közülök. Fleury tábornok pedig e' közben Vaise külvárosba két csapatot küldött, ezek a' torlaszokat lerombolták, és a' házakat, melylyekből rájok tüzeltek, rohammal bevették. A' katonák elkeseritve a' veszteség által, melylyet nekik a' csekély számu lázadók tüzelése okozott, dühökben mindent leöltek, a' mi utjokba akadt; egyetlenegy házban 15 holttest, 's ezek közt aszszonyok, gyermekek és öszek is találtattak.

Délutáni 4 órakor Vaise külvárosban minden ellenállásnak vége lőn. Ámde másutt a' harcz annál nagyobb hevességgel folyt. St.-Nizier és Sz.-Bonaventura templomokból, a' város közepén, még a' fekete zászló lobogott, szüntelen kongott a' vészharang, és számos republicanuscsapatok tartották magokat a' de la Fromagerie és des Cordeliers téreken, valamint a' szomszéd utczákban is : végre mégis Buchet tábornok serege által elüzetvén, St.-Nizier és St.-Bonaventura templomok is makacs harcz után bevétettek, melyly utóbbi templom a' lázadás egész ideje alatt a' republicanusok főhadiszállása levén, most már a' lázadás bevégzettnek tekintetheték; mindazáltal a' csata még két egész napig tartott, mialatt a' La Croix rouse, Bresse és St.-George külvárosok, ugyszinte Fourviéres is, meghódittatván, apr. 15-én délben a' csend minden ponton helyreállittatott. A' ház, melylyet a' város, igen sok épület elromlása 's a' közlekedés félbenszakadása miatt szenvede, tömérdek volt, de emberéletben sokkal csekélyebb, mint a' hoszszú és makacs csatázásból következtetni lehete; ugyanis a' halottak számát a' katonaság részéről a' hivatalos tudósitások 155-re tették, kik között 12 tiszt vala; a' republicanusok veszteségét nem lehet ugyan pontosan kiszámitani, de alkalmasint ez sem sokkal volt nagyobb, mivel ők majd mindig födött helyzetben harczoltak 's mihelyt onnan kiszorittattak, futás által menekültek.

A' lyoni harcz kimenetelétől függött akkor Franeziaország 's talán Európa jövője; ámde a' lyoni bukás megsemmité egy időre a' reményeket, melylyeket a' republicanus párt egész Franeziaországban ekkorig táplált. Azon nap, midőn a' lázadás kitörésének hire Párisba érkezett, az egyesületek elleni törvényjavaslat már mindkét kamara által el levén fogadva, megnyeré a' királyi jóváhagyást, és a' hatóságok rögtön megkezdék annak végrehajtását. Az emberjogok egyesületének számos tagja befogatott. E' miatt a' szövetségesek közt könnyen megfogható forrongás keletkezett, 's már az utczákon nyugtalan föllépések előjelei mutatkoztak. A' lyoni események hire apr. 12-én minden rendü és osztályú lakosok közt szinte roppant ingerültséget idézvén elő, este és éjjel több helyütt számos csoport alakult, lázitó kiáltozások 's éneklések közt; de az őrök első felszólitására tüstint elszéledtek. Másnap, apr. 13. reggel rendkivüli haderő-kifejtés történt, melyly alkalommal a' király a' Tuileriák udvarán két ezred sorgyalogság és egy huszárezred fölött szemlét tartott, és Páris egész őrsége mozgásba tétetett. Délelőtt azonban még legkisebb nyoma sem mutatkozott valamelyly feltünő mozgalomnak a' nagy főváros népségében. Délutáni 4 óratájban három fiatal ember, ismeretlen okból elfogatván, egy osztály városőrség által a' Châtelet-téren keresztülvezettetett. Itt töméntelen ember tódult összze, 's a' foglyok egyike a' tolongásban szerencsésen megszökött. Csakhamar aztán csoportozások képződtek a' város különböző részeiben, mire közriadal (Generalmarsch) veretett, a' nemzetőrök gyülhelyeikre siettek, és számos őr czirkált keresztül a' városon. Ekkor egy népcsoport a' St.-Martin utczán menő omnibusból 's néhány szekérből kifogván a' lovakat, felfordította a' szekereket, 's a' Jean Robert-utcza szögletén torlaszt készite; csakhamar ezután más torlaszok is emelkedtek a' környékbeli szük utczákban, 's ezekben és St.-Martin 's St.-Denis utczákban a' lámpák mind széttörettek. Egy

nemzetőrségi dobos, ki a' tomboló népcsoportok közepett riadalt mert verni, és a' tábornoki kar egyik parancsvivő tisztje a' lóról lelövettek. E' közben mindenfelől számos osztály nemzetőrség és sorkatonaság nyomult elő, 's a' torlaszok itt is, valamint a' Szajna déli partján, a' Rue d'Enfer táján, majd mind bevétettek, melylyeknek birtokáért konok csata vivatott 's csak az éj által szakittatott félbe. Nap feljöttekor a' republicanusok bátorsága 's reménye, mindenfelől számos hadtömegektől látván magokat körülvéve, lassanként hanyatlani kezdett. A' külső torlaszokat elhagyák, és csak néhány szük utczát tartának elfoglalva, melylyekben még egy ideig a' legélénkebb ellenállást mutatták. Reggeli 6 órakor Orleans és Nemours herczegek a' csatatérre mentek lóháton. Midőn a' St.-Martin-utczára belovagolnának, mindkettőre lövés történt. Egy óra mulva azonban az egész harcz bevégződött.

A' lyoni lázadás hire nemcsak Párisban, hanem több más helyen is nyugtalanságokat idézett elő. A' st.-etiennei lázadást már említettük. A' kis Arbois városban apr. 13-án a' respublica kikiáltatott; ugyane' napon Nimes és Grenoble városokban is nyugtalan mozgalmak voltak, de a' hatóságok által könnyen elnyomattak. Befordba egy futár azon álhirt hozá, hogy a' republicanusok Lyonban győztek; a' helyőrség már épen ki akará kiáltani a' respublicát, midőn egy másik futár érkezett, kitől a' dolgok valódi helyzetét megtudták. Lunevilleből néhány altiszt Párisba készült menni ezredével, a' republicanusok lázadását gyámolitani, de elfogatásuk a' merész tervet meghiusitá.

Az *aprilisi nyugtalanságok* a' börtönöket Francziaországban mind betöltötték; igen sok ember fegyverrel kezében a' lázadás alatt, még több pedig részvét gyanujából fogatott el. Egy pillanatig zavarban volt a' kormány, mit tegyen foglyai tömegével, mivel a' tapasztalás megmutatta, hogy az esküttszékek a' fegyveres erő elleni szegülést magában igen sulyos bünnek nem tekintik; az ostromállapotot pedig a' cassatioszék törvényellenesnek nyilatkoztatván 's a' hadi törvényszékek itéleteit megsemmisitvén, a' kormánynak lehetlen volt ezen eljárást ismételnie; az udvar és kormány szerencséjére mégis az 1814-ki chartának azon czikke, melyly a' felségsértés 's az állodalom közbátorsága elleni vétségek eseteiben a' biráskodást a' pairkamarára bizza, elsietésből az 1830-iki chartában is benmaradván, ezt a' kormány, bizonyos levén a' pairkamara hajlékony ragaszkodásában, az aprilisi foglyok ügyében a' maga hasznára forditani elhatározá.

Az *aprilisi vádlottak pere*, politikai fontosságát mellőzve is, a' legnevezetesb jogügyekhez tartozik, melylyek a' föld bármelyly törvényszéke előtt valaha eldöntettek. A' pernek csak előkészitése hét egész hónapig tartott. A' vádlottak száma, kik Páris és Lyon, Luneville, Marseille, Epinal, Besançon, Artois, Grenoble és St.-Etienne városokban raboskodtak, többre ment 500-nál, kiknek nagy része azonban már az előleges vizsgálat alkalmával, mint büntelen, szabadon bocsáttatott. A' vizsgáló bizottságnak nem kevesebb mint 17,000 darab okiratot kellett átolvasni 's 4000 tanut kihallgatnia, miért is a' franczia hirlapok e' pert méltán nevezték óriási pernek (le procés monstre). 1834. nov. 24-én tartá a' pairkamara első (titkos) ülését a' három nagy folio kötetet megtöltő

bizottsági jelentés felolvasásának meghallgatása végett, melyly felolvasás számos ülésben egymásután folytattatott. Miután Girod de l'Ain, a' bizottság elnöke, jelentésének felolvasását bevégezte, Martin főügyész olvasá a' maga requisitoriumát, melylyben kivánja: hogy a' 334 aprilisi fogoly közül 128 fölmentessék, nem levén ellenök elegendő vádalap, a' többi 206 ellen pedig a' birói eljárás teljes szigorral folytattassék. A' pairkamara ülésterme szük levén ilyly nagy számu vádlottak befogadására, elhatároztatott, hogy a' Luxenbourg-palotához egy uj és elég tágas terem épittessék, de időközben még tarta néhány ülést a' régi helyen, a' főügyész requisitoriumának megbirálása végett. A' főügyész által fölmentetni javaslott 128 fogoly közül 124 a' pairszéktől is tökéletesen büntelennek ismertetvén, tüstint szabadságba helyeztetett, 4 pedig a' főügyész véleménye ellen vádállapotba tétetett; ellenben a' főügyész által vádállapotba tétetni kivánt foglyok közül 89 fölmentetett: e' szerint a' foglyok egész száma 121-re olvadott. — Az uj törvényszéki terem és a' szükséges melléképületek csak 1835. aprilisben készültek el. A' Luxenbourg-palota udvarán levő laktanya egy nagy börtönné alakittaték át, és a' vádlottak a' különféle városok börtöneiből mind ide hozattak. Eljött a' nap, melylyen a' per nyilvános tárgyalása megkezdendő vala. Ekkor olyly akadály gördült elő, melylyre senki sem gondolt. A' vádlottak ugyanis használni akarván a' törvények által világosan kimondott jogot, miszerint Franeziaországban az esküttszékek előtt mindenki fölléphet mint védő, kit a' vádlott bizodalmával megajándékoz, ha szinte az ügyvédi karnak nem tagja is, olyly férfiakat választának védőikké, kik republicanus elveikről ismeretesek voltak, mint Cormenin, Carrel, Voyer d'Argenson, Lamennais 'sat. Azonban mart. 30-án királyi rendelet adatott ki, miszerint a' pairszék előtti védelmezés csak a' kir. törvényszéknél bejegyzett ügyvédeknek engedtetik meg, 's a' pairszék azon vádlottak részére, kik védőt az ügyvédi karból választani vonakodnának, tiszti pártfogót rendel. E' rendelet ellen nem csak az aprilisi vádlottak által választott védők, hanem egész Franeziaország legtekintélyesb ügyvédei is ünnepélyesen tiltakoztak ugyan, de az ügyvédi kar tanácsában ez iránt Párisban hozott végzést a' kir. törvényszék apr. 13-án érvénytelennek nyilatkoztatta.

Majus 5-én a' per tárgyalása megkezdetett. 121 fogoly egymásután vezettetett be katonai fődözet alatt a' törvényszéki terembe. Midőn a' pairszék elnöke a' vádlottakat neveiken szólitotta, a' lyoniak, st.-etienniek 's némelyly más városbeliek szokás szerint feleltének; de a' párisi és marseillei vádlottak, kik amazoktól elkülönözve más börtönben őriztettek, midőn a' sor rájok jött, vonakodtak az elnök kérdéseire felelni, valamig részökre a' szabad védelem joga nem biztosittatik. A' pairszék e' kivánatra tanácsteremébe vonult, a' védőválasztás kérdését pro forma még egyszer eldöntendő. Határozata nem máskép ütött ki, mint előre várni lehete, melyly midőn a' vádlottakkal közöltetett, ezek felkiáltának: „Az ügyvédek vonakodni fognak érettünk szólani, mi pedig az elénkbe terjesztendő kérdésekre felelni nem fogunk.“ Ezzel az első ülés berekesztetett. — A' másik ülésben, mihelyt a' jelenlevő pairek nevei kikiáltattak, azonnal fölkelt a' vádlottak egyike, mondván, hogy egy észrevétele volna, mire az elnök megjegyzé, hogy mindenek előtt a' vádiratot kell felolvasni; de erre nem

ügyelve *Beaune*, a' lyoni foglyok egyike, monda neki: „Mi tiltakozunk a' tegnapi végzés ellen, mivel a' szabad védelem jogát sérti. Lemondunk védelmeztetésünkről.“ Az elnök inté a' foglyokat: maradnának nyugottan 's ülnének le, de ezek tömegben keltek föl ilyly kiáltással: „Mielőtt elitélnek, meg kell minket hallgatni!“ Miután több hasonló felszólalás történt a' vádlottak részéről, 's az elnök iránti engedetlenséget a' rendőrség is hasztalan erőködött fékezni, 's miután *Cavaignac*, az emberjogok társulatának egyik főnöke, a' pairszék eljárása elleni kikelése miatt, vádállapotba helyeztetni rendeltetett, a' tárgyalás folytatása másnapra halasztaték.

A' legközelebbi ülésben a' tárgyalás rendesebben látszék menni. *Crivelli* ügyvéd, kit *Guichard* lyoni vádlott választa védőül, törvényes kifogást tőn azon pairek jelenléte ellen, kik a' per fölkészitésében részt vettek. Okait a' főügyész megerőtleniteni igyekezett, melylyeket amaz nagy ügyességgel védelmezett. De csakhamar uj zaj keletkezett. *Reverchon* lyoni fogoly ugyanis kinyilatkoztatá, hogy mindenek előtt a' pairszék illetékességét kell kimutatni. A' vádlottak mindnyájan kiálták, hogy az ő véleményök is ez, 's *Lagrange* (Lyonból) beszédet kezdett, melylyben ezen egész eljárás ellen tiltakozott, de az elnök csakhamar félbenszakitá, az ülést felfüggesztettnek nyilvánitván. A' pairek tanácstermökbe vonultak, *Crivelli* ügyvéd fentebbi kifogását megfontolni, miután pedig végzést hoztak, melyly által ama' kifogás félrevettetett, az ülés ismét megnyittaték. Most *Martin* lyoni vádlott lépett föl, állitván: hogy az egész aprilisi zendülést a' rendőrség készitette, a' republicanusoknak kelepczét vetendő, a' pairszék biráskodása önkényes, melylyet a' foglyok el nem ismernek; ő és a' többi vádlott, ha az általok választott védők meg nem hagyatnak, minden felelettől tartózkodni fog. „Itéletünk“, mond végül, előre ki van mondva: miért bocsátkoznánk tehát egy nevetséges komédiába? Franczia ország pairei, erőszak barátai! folytassátok önkényteket, itéljetek el minket, vegyétek fejeinket azokéihoz, kik már általatok elestek! Mi nyugottan várjuk itéleteteket; ti pedig a' világ kárhoztató itéletét el nem kerülenditek!“ Az elnök most fölhivá a' pairszék titoknokát a' vádirat olvasására. De ennek nem volt rá ideje, mivel *Jaubert* fogoly felkiálta: „Ön a' vádiratot védőink távollétében fel nem olvashatja.“ Ezután *Beaune* fogoly kezdett irott beszédet olvasni. Hiában parancsolt neki hallgatást az elnök, hiában iparkodtak az őrök őt erővel helyére lehuzni, erős ember levén ismét és ismét kiragadá mag át őreinek kezei közül, 's ismét és ismét olvasni kezdé beszédét. Végre olyly iszonyú lőn a' zaj, hogy egy szót sem lehetett érteni. Az elnök jeladására az őrtiszt a' foglyokat a' teremből kivezetteté, a' pairszék pedig tanácsteremébe vonult, eszközökről tanácskozandó a' háborgatások meggátlására, 's kétnapi tanácskozás után végeztetett: hogy azon vádlottak, kik további háborgatásokat okoznának, az ülésteremből távolittassanak el 's a' per okiratai távollétökben olvastassanak fel. Alig nyilt meg a' következő ülés, midőn a' vádlottak, kikkel e' végzés közölteték, tömegben fölkeltek, kiáltván: „Mindnyájan el akarunk távozni!“ 's *Beaune* hozzá tevé: „Nem fogadunk el birákat, ha védőink nincsenek.“ Egy óranegyed mulva többen behozattak ismét a' foglyok közül, mindnyájan lyoniak, kikről föl lehetett

tenni, hogy csendesen viselendik magokat. A' titoknok olvasni kezdé a' vádiratot; ekkor fölkele *Lagrange*, a' viszszahozottak egyike, és hangosan mondá: „Én tiltakozom távollevő társaim, valamint az itt levők nevében is!" Az elnök intésére *Lagrange* nyolcz őr által megragadtatván, a' teremből kivezettetett. Eltávolitása után csend lőn és a' vádirat felolvasása elkezdethetett.

Ezek valának első jelenetei a' hires *aprilisi pernek*. A' pairszék eddigi eljárása miatt az itélő tagok közül többen viszszavonultak, ugy hogy a' törvényszék végre csaknem kizárólag hivatalnokokból 's az udvar embereiből lőn összeállitva. A' vádlottak közül csak kevesen vetették alá magokat a' pairszék rendelkezésének. A' republicánus vádlottak által választott védők pedig kötelességöknek tartották a' pairszék eljárása iránti véleményüket kimondani. Két republicanus hirlapban („Reformateur" és „Tribune") levél jelent meg az aprilisi foglyokhoz, melyly alá 91 név volt irva, 's melylyben természetesen a' nemes pairek nem igen kiméltettek. Ezáltal a' perben episod idéztetett elő, a' maga nemében csaknem épen olyly nevezetes, mint maga a' per. A' pairkamara ugyanis azon határozatot hozá, hogy a' levél aláirói feleletre vonassanak, őket, mint a' törvényhozó hatalom egyik ágának megsértőit, sorompói elébe idézvén. Minthogy pedig a' 91 név közt két követ, u. m. *Cormenin* és *Audry de Puyraveau*, nevei is aláirva voltak, tehát e' rendszabályt a' követkamarával is kelle tudatni 's két tagja elleni kivitelére tőle meghatalmazást kérni, mit ez meg is adott, ámbár akközben két aláiró, *Bourges* és *Trelat*, kinyilatkoztatá, hogy ama' levelet csupán ők ketten fogalmazták, adták ki és látták el aláirásokkal. *Cormenin*, kinek a' levélről kiadatásakor legkisebb tudomása sem volt, kikerülé az üldözést, elég jókor igazolván magát a' követkamara vizsgáló bizottsága előtt; de a' makacsabb *Audry de Puyraveau*, ki épen nem akará magát igazolni, a' többi állitólagos aláiróval együtt a' pairkamara sorompói elébe idéztetett. Itt a' levél eredeti kiadói ismételék előbbi nyilatkozatukat, 's előadásuk kétségtelenné tevé, hogy csupán ők voltak a' tettesek, mégis az idézettek mindnyájan több vagy kevesebb birság fizetésére 's fogságra itéltettek.

Ezután a' nagy per tárgyalása folytattatott. A' vádirat felolvasása botrány nélkül ment végbe; a' tanuk kihallgatása is könnyen ment elejénte; de később a' szembesitések alkalmával olyly botrányos jelenetek fordultak elő, minők a' világnak bármelyly más törvényszéke előtt nehezen történtek valaha. A' szembesités végett elővezetett foglyok közül legtöbben megelégedtek annak nyilvánitásával, hogy ők csak az erőszaknak engedtek, midőn olyly törvényszék előtt jelentek meg, melylynek tagjait biráiknak el nem ismerhetik. Mások tettleg megmutaták, hogy e' nyilatkozat komolyan tétetett. *Reverchon* lyoni fogoly a' Conciergerie börtönében 10 őrrel két óráig viaskodott, 's még sem birták a' pairszék elébe vezetni; 's midőn a' következett ülésbe csakugyan behurczoltatott, olyly beszédet tarta, melyly teljes volt a' legmerészebb kifakadásokkal a' kormány és birái ellen. A' főügyész megkeresésére a' pairszék *Reverchont* rendkivüli büntetésre, u. m. öt évi börtönre 's 5000 frank birságra itélte, mivelhogy beszédében a' király személyét megbántotta 's a' pairkamara iránti tiszteletet megsértette. Egy másik lyoni fogoly *Catin*, a' terembe hurczoltatván,

itt egész hoszszában a' földre feküdt. Ismét egy lyoni, *Hugues*, erővel huzatott be két őr által a' terembe. Fején vörös jacobinus-sapka, karjai felgyürkőzve, ábrázata az ellenállási erőködés miatt halálsáppadt volt; fogolytársai pedig, kik szinte behozatandók valának, nagyrészint kimaradtak, t. i. meztelen vetkőzve találtattak ágyaikban, 's nem lehetett őket felöltözésre birni. Fárasztó volna mind felszámlálni az egyes botrányos jeleneteket, melylyek a' per folytában majd minden lépten előfordultak. E' látványtól a' birák megrenditve 's kimeritve, nem voltak képesek az óriási pert az első roppant terv szerint végig vinni, hanem három osztályra különitvén a' vádlottakat, egyenként intézték el azok sorsát. Legelőször a' lyoniak ügye tárgyaltatott; azután a' St.-Etienne 's egyéb kis városok vádlottai következtek, és a' párisi vádlottak utóljára hagyattak, ámde ezek közül a' St.-Pelagie börtönből egy földalatti folyosón keresztül 28-an, köztök a' legnevezetesbek, mint *Cavaignac*, *Marrast* 'sat. szerencsésen megszöktek. A' párisi foglyok szökésével az aprilisi per elveszté legfőbb érdekét, mivel csupán ők adhattak volna fölvilágositást 's kellő értesitést a' nagy összeesküvés iránt, melylyre a' vád intézve volt. A' tárgyalások sokféle megszakadásokkal még hat hónapig huzódtak, és a' per nem előbb, mint január 23-án, a' megszökött párisi foglyoknak makacsságból elitéltetése által végeztetett be. Aug. 13-án mondatott itélet a' lyoni vádlottakra, kik közül hét mentetett föl, ugyanannyi deportatiora, a' többi 40 pedig egy évtől 20-ig tartandó fogságbüntetésre itéltettek. A' st.-etiennei, grenoblei 'sat. számos fogoly közül csak 19 itélteték el; ezek közül is igen kevesen kaptak súlyosabb büntetést. A' börtönben maradt 21 párisi fogoly közül, nyolczan fölmentetvén, ketten deportatiora és a' többiek csekélyebb büntetésekre itéltettek. Aránylag legkeményebben bántak a' szökevényekkel, kik közül csak kettő mentetett föl, nyolcz pedig deportatióra itéltetett; ez utóbbiak közt voltak: *Cavaignac*, *Marrast* és *de Ludre* követ, ki befogatását még a' per megkezdetése előtt szökéssel kerülte ki. — *M. S.*

Arabia. (lásd: Közh. Esm. Tára I. K.) Ezelőtt a török szultán országa volt; mióta azonban Mehmed Ali egyptusi alkirály a' hedsási és yemeni tengerpartokat elfoglalta, 1818-ban a' vahabitákat legyőzte, fővárosukat Derreiyeht elpusztitotta, imánjukat, Abdalláht, ki azután Konstantinápolyban lefejeztetett, elfogta, nagy része az egyptusi alkirályság alá jutott. — Maradtak mindazáltal azontúl is Arabiában egyes tartományok, melylyek függetlenségöket, legalább annak szinét, megtartották, alkalmasint csak azért, mivel Mehmed Alinak, e' tartományok távolsága miatt, 's egyéb vállalatokkal is el levén foglalva, nem lehetett kedve őket meghódoltatni. Név szerint a' déli partokon Hadramant, a' nyugoti partokon Oman, továbbá Hadzsar tartományok most is önálló fejedelmek alatt állanak. — A' vahabiták (külön vallásos secta, melyly Muhamed isteni küldetését tagadja) csekély maradványai fölött is Vahabinak szép és vállalkozó leánya uralkodik 's Hadzsarban néhány emir 's törzseik neki hódolnak. — Mehemed Ali mindent elkövetett, hogy az arabiai partok birtokát, melyly neki a' veres tengeri kereskedést biztositá, megtarthassa, de az 1840. jul. 15-iki szerződésnél fogva kénytelen volt az elfoglalt földek nagy részében való igényeiről lemondani. — *Hedsas* ismét török birtokká

lett, legalább névszerint, mert a' nagyúr nem képes parancsainak a' nagy távolból olyly érvényességet szerezni, mint Mehemed Ali, ki verestengeri hajóserege által Meccának és Medinának valódi ura volt. Ezért a' déli határhegység *Asir*-nak fejedelme, *Ain-Ibn-Muri*, és *Sherif-Hussein*, ki Moccát elfoglalva tartja, ismét függetlenekké tették magokat, 's a' vahabiták is emelik fejüket. — 1837- 's 1838-ban Dereiyeh újra felépült 's az egyptusi seregek több vereséget szenvedtek. (l. Wehabiták.)

Arabiának benszülött lakosai között megnevezendők a' *beduinok* (bedevi-k, puszták fijai) kik sátorok-, gunyhók- 's barlangokban laknak; a' *fellah*-k vagy szántóvetők, kikből Egyptus is nagyobb részint megnépesittetett; a' *hadhesi*-k, kik mesterségeket és müvészeteket űznek; a' nyaranta nomád *mädi*-k, *anaseh*-k, és *sararat*-ok, csoportosan vándorló, családfők alatt álló és schejkek, 's emirek által kormányzott arábok; végül a' vad és rabló *szukheusok*. Mind ezek között legszámosabbak, egyszersmind legtudatlanabbak a' beduinok. Az ország egyes részeiben 's ott is csak némi olvasást, irást, számolást és vallást tanul a' fiatalság; Zebidben és Damarban akademiák vannak 's tanittatik bennök gyógytan, philosophia, csillagászat és csillagjóstan, nagy vegyületével a' babonának és meséknek, a' historia vagy inkább hagyomány és költészet legjobban virágoznak. — Termékei között nevezetesek a' fűszerek és gyógynövények; amazok között kávé 700,000 mázsa; indigó, dohány. Gazdag salitromban, sóban, ékkövekben, fémekben, de aranya hiányzik 's a' többi ásványok is csak csekély menynyiségben nyeretnek. Állattenyésztése nevezetes a' lótartásról, melyly itt már régóta a' tökély magas fokán áll; sehol sem ápoltatnak úgy mint itt e' nemes állatok; sehol sem fordittatik anynyi gond mint itt, a' fajok tisztántartására és származásuk felől rendszeres lajstromok vezettetnek. A' gyárak és kereskedés a' banjánok, örmények és angolok kezében van. Az országnak évenkénti egész kivitele 8 $^1/_2$ millió piaszternyi értékre megy.

Arabia történetére nézve lásd: *Marigny*, *Cardonne*, *Pococke*, *Sylvester de Sacy*, *Johannsen*, *Rühle von Lilienstein* és *Hügel* munkáit (ez utóbbi: Geschichte der Araber, 2 k. Dresda és Lipcse 1832—38); földleirására nézve pedig *Niebuhr*, *Burckhardt*, *Kennedy* J., *Burnes* J., *Bird*, *Botta*, *Buckingham*, *Sadle*, *Robinson*, *Laborde*, *Jomard*, *Hammer*, *Fresnel*, *Wellsted* 's a' t. utazásait. — *Niebuhr*tól „Yemen földrajza" utazásának egyik legjelesb gyümölcse; *Berghaus* pedig ázsiai Atlásában, melylynek egy része Arábiát foglalja magában, igen jeles geographiai munkát adott. — *Wellsted* britt tengerészhadnagy útja 1835-re esik. Ő Mehemed Ali sergeit akarta kisérni, de e' czéljával az egyptusi sereg legyőzetése után fel kellett hagynia. Tehát *Oman* tartományba ment, melyly, mint a' keleti part nagyobb része, még csaknem egészen ismeretlen volt. A' maskati imam, e' tartomány ura, mint angolt, igen szivesen fogadá. E' fejedelemről, kinek neve *Sayyid Said*, 's ki 27 óta uralkodik Maskatban, igen kedvező képet ad; uralkodása minden elnyomás, túlterhelő adók, önkényes büntetések elkerülése, külföldi kereskedők iránt figyelem, 's vallásos türelmesség által kitünő. *Welsted* szerencsésen Obri-ig jött, hol azonban már wechabitákat talált, kik meg akarák ölni, és igy ezek fővárosába Dereyehbe el nem juthatott. Azután még a' verestenger több parti pontját

meglátogatá, 's utazását Londonban 1838-ban adá ki. Szerinte Arábiának egy országgá egyesülése most kevesbbé hihető, mint 20 év előtt. Egyes fajok, egész ország területén elhintve, majd békében majd háborúban élnek scheikjeik vagy sherifjeik alatt. A' városokban rendezettebb kormány van. — Emliti az utazó a' beduinok sajátszerü restségét a' legnagyobb erő megfeszitésre képes lélek mellett. Mig a' nők dolgoznak, a' férfiak serege egész nap a' fige- és szilvafák árnyában henyél, szendereg vagy a' koránból 's nemzeti költőkből verseket mondogat. Ez igy tart hetekig. De egyszerre felpattannak, tevéik 's lovaikon több száz mérföldet bejárnak, 's e' leirhatlan fáradság és nélkülözés között a' békétlenségnek egy hangját sem hallatják 's a' t.

Nevezetes a' legújabb időben az *adeni* kikötőnek, Arábia déli partján, a' keletindiai angol társaság általi megszerzése. — E' kikötőt az adeni szultán, *Mahassan* 1838-ban adta el az angoloknak, a' menynyire tudva van, 1500 font évi jövedelemért. *Aden*, európai kezekben bevehetetlen hely, 's fontossága a' jövendőre igen nagy. A' társaság ügyes kezeiben az arábiai 's afrikai kereskedés középpontja 's főrakhelye leend. — Cs.

Arab irodalom. A' nagyszerű előlépések során, melylyeket tőn legujabb időben a' keleti nyelvek 's irodalmak studiuma, fő helyet foglal az arab nyelv 's irodalom tanulmánya. Évenkint növekszik az ide vonatkozó munkák száma. Az arab grammatikában *Ewald Henrik* adott kitünőt: Grammatica critica linguae arabicae, 2. k. Lipcse 1833., melyly kezdők részére sokkal jobb, mint *De Sacy* hires arab nyelvtana, 's egyszersmind magas tudományos becsü. *Roorda* arab nyelvtana (Leyden, 1835) világos képét adja a' nyelvnek, de tudományos mélység nélkül. Az arabok saját nemzeti grammaticusaik ismeretére nagy jelentőségű *de Sacy* Anthologiája (Paris, 1829), melyly a' legkitünőbb arab nyelvtudósoktól kivonatokat közölt forditással 's magyarázattal kisérve, 's ugyanattól *Alfija* kiadása (Paris, 1833), melyly *Dschemaleddin Mohammed Ibn Melek* arab nyelvtudósnak rimes grammatikája. Egy másik eredeti német nyelvtan, *Adschurumija*, *Moham. Ibn Daud*tól újra kiadatott franczia forditással kisérve *Vaucelle* által (Paris, 1833.), de gondtalanúl 's ki nem elégitőleg. A' köznépi arab nyelv ismeretére jó segédforrás *Caussin de Perceval:* Gramm. arabe vulgaire pour les dialects d'orient et de Barbarie (2-ik k. Páris, 1833). — A' szótárirás mezején legkitünőbb jelenet: *Freytagii* Lex. Arab. Latin. (Halle 1830—38. 4 vol.), melyly által sürgető szükség van pótolva. E' munka leginkább két eredeti szótárra, *Friruzabadi Kamus* czimű, és *Dscheuhari Sihah* czimű szótáraira épült, tökéletesnek 's bevégzettnek azonban nem mondható. Ugyanebből kivonat is jelent meg Halleban 1837-ben. Franczia-arab szótárt *Ellious Bochtor* adott (Paris, 1829. 2 k.). — Olvasókönyveket, chrestomathiákat és anthologiákat adtak *J. Humbert* (Páris, 1834), melyly kezdők számára igen jó; *Freytag* (Bonn, 1834). Kezdők számára szolgáló chrestomathia helyét pótolják *Lokman* meséinek kiadásai is *Rődigertől* (Halle, 1830), melyly legjobb, *Schiertől* franczia forditással (Dresda, 1839) és *Rasktól* (Kopenhága, 1831). *Kosegarten* jeles arab chrestomathiája (Lipcse, 1828) igen jó glossariummal, eredeti kéziratokból vett jeles darabokat közöl, de kezdők számára igen nehéz. Még jelesebb ennél *De Sacy*nak egy kevéssé

régibb chrestomathiája (Páris, 1826), melyly valódi bányája az arab tudományosságnak. Izletes és gonddal dolgozott költői virágfüzér *Grangeret de Lagrange* arab anthologiája (Páris, 1828). *Ettsealebi* eredeti arab anthologiáját, német fordítással *G. Flügel* adta ki (Bécs, 1829).

Arab irók kiadásaira 's magyarázataira menvén át, első helyen áll itt a' *Koran*, mint az egész mohamedanismus alapja, 's az aráb styl előpéldánya. Ezen fontos könyv szövege ekkorig csak *Hinkelmann* silány fordításában forgott közkézen, mert a' pétervári és kazáni kiadások, magas áruk miatt, nem valának megszerezhetők. E' hiányon segitett *Flügel*, (Lipcse, 1834, stereotyp kiadás), melylyet ujra kiadott 1837-ben *Redslob*. Más fordítását a' Koránnak *J. Wahl* eszközlötte (Halle, 1828), de olyly nehézkes prózában, hogy általa az eredetinek minden szépsége elvesz. *J. Hammer* a' „*Fundgruben des Orients*" 2-ik és 4-ik kötetében jeles mutatványokat közlött a' Koranból, remekeit a' fordításnak. — A' muhamedán vallással összefügg egy oldalról a' babona, melyly amuletek-, talizmánokban 'sat. mutatkozik, más részről a' muzulmánok jogtudománya. Az elsőre nézve *Reinaud* nyújt becses adatokat „*Description des monuments musulmans du cabinet de Duc de Blacas*" czimű munkájában; az utóbbinak körébe tartozik: *Solvet „Instituts du droit mahométan sur la guerre avec les infideles"* (Páris, 1829); *Zeilinger „Kriegs- und Friedensgesetze der Musulmänner"* (Erlangen, 1828); de ezek a' jognak csak egy kis részére szoritkozván, nevezetesb *Alemgiri* birói itéleteinek (Fetavi) gyüjteménye, melyly megjelent Calcuttában 1828. Nem régen erős vita keletkezett a' felett: valljon az arabok költészete egyáltalában meltó-e figyelmünkre, 's nem kellene-e azt, mint a' nyugoti izléssel egészen ellenkezőt, félre lökni 's csak a' történeti, földirati, mathematikai, szóval az anyagi hasznot igérő munkákat ismertetni? A' vita oda dőlt el, hogy a' keleti költészetnek saját magas becse van, 's az, mint az emberi szellem sajátságos szépségű virága, mint más testvérei gondos ápolást érdemel. Főleg a' legrégibb, még Mohamed korán is túlmenő arab költemények, költői, nyelvészeti 's történeti becsük miatt, méltó elismerésre találtak. Ide tartozik egyes *Moallakat*, a' leghiresb régi arab költeményeknek, három kiadása, u. m. *Lebid* (kiadta arabul 's deákul *Peiper*, Breslauban 1828); *Hareth* (deák fordítással 's jegyzetekkel *Vullerstől*, Bonn, 1827), *Tarapha* (ugyanattól, 1829.); továbbá *Amrilkeis* hires moallakat-költő egyik költeménye, *A. Arnoldtól* (Halle, 1836) 's ugyanennek egész divánja *Mac Guckin de Slane*-től (Paris, 1837); régi arab költemények egész gyüjteményét (Abu Jemam Hamasája) *Freytag* adta ki *Tebrisi* jegyzéseivel (Bonn, 1828). Ugyane' mezőn dolgoztak *Rückert*, *Kosegarten*, *Rődiger*. — Kevesebb buzgalom fordittatott az ujabb költőkre, melylyek valóban kisebb becsüek is. *Ibn Doreid „Maksura"* czimű költeményét *Boysen* adta ki (Koppenhaga, 1828) 's *Wolff Fr.* ismertetett egy pár ekkorig nem ismert költőt, *Abulfaradsch Babbaghát*, és *Abu Ischákot* a' 10-ik századból.

A' költészetből prózába átmenetelt az arab irodalomban azon irásmód képezi, melyly a' versmértéktől ment nyelv szabadságával a' rím széphangzását köti összze, 's leginkább költői elbeszélésekre használtatik. A' Korán maga is ilyly nyelven van irva. Remekek e' nemben *Hariri „Maca-*

men" melylyeket *De Sacy* és *Caussin de Perceval* már előbb teljesen kiadtak, *Peiper* pedig 1832-ben deák fordításban ujra kiadott. *Rückert Fr.* ugyane' költeményeknek szabad német átdolgozását adá (Stuttgard, 1837), a' német fordítási művészet valódi netovábbját, melylyre a' német irodalom kevély lehet. Jeles továbbá e' nemben *Ibn Arabschah*, kinek „*Fakihal-cholafa*, seu: *fructus imperatorum et iocatio ingeniosorum*" czimü munkáját Freytag adta deák fordításban 's megjegyzésekkel (Bonn, 1832). — *Samachschari* erkölcsi jelesmondatait „*arany nyakkötők*" czimmel *Hammer-Burgstall* (1835, Bécs) *Fleischer* (Lipcse, 1835) és *H. Weil* (Stuttgard, 1836) fordították. — Az arab erkölcsök, szokások és népjellem megismerésére anynyira fontos példabeszédek gazdag gyüjteményét *Meidani* szedte összse Chr. után 1125-ik évben. Ennek kiadásával 's fordításával *Quatremère* és *Freytag* foglalkodtak. Uj arab példabeszédek gyüjteményét *Burckhardt* adá angolul, 's ezt németre fordította *Kirmss* (Weimar, 1834). — Nem anynyira ékes nyelv, mint képzelet dúsgazdagsága által kitünő a' magyar nyelvre is fordított, kedves „ezeregy éjszaka"; ennek aráb szövege kiadását *Habicht Max* eszközlé Breslauban, uj fordítását pedig *Weil G.* kezdte meg Stuttgardban.

Igen gazdag az arab irodalom történeti és földleirási munkákban, melylyek közől több igen fontos a' kelet történeteire nézve. A' történeti munkák közt legelső *Taberi*nak nagy közöns. historiája, alapja sok más történetirónak, kik ama' terjedelmes munkából szedegettek; ennek közzétételét *Kosegarten* vállalta magára (1831-ben kezdve Greisswaldében). — *Wüstenfeld* Göttingenben kiadott több arab történeti munkát: „*Abu Zacarja en-Navavi*" melylyben Muhammed rövid életirása foglaltatik (1832); „*Abu Abdalla Dahabi*" (1833) és „*El Lobabi*" (1835). Ezen általános történeti munkákon kivül az arab történet egyes részei is adattak ki, p. o. „Takieddini Makrizi hist. Coptorum" H. J. *Wetzer*től 1828. Historia Merdasidarum ex Halebensibus Cemaleddini annalibus excerpta a Jos. *Müller* (Bonn, 1829). — „Hist. Jemanae" *Johannsen*től (Bonn, 1828) — *Frähn* „die ältest. Nachrichten über die Volga-Bulgaren aus Ibn Fasslans Reiseberichten (Petersburg, 1832); végre *Reynaud*: Extraits des historiens arabes relatifs aux temps des croisades" (Paris, 1829). — Az irodalom történetére két nevezetes munka jelent meg, t. i. *Hadschi Chalfa* nagy bibliographiai szótára, kiadta Flügel (Lipcse, 1835) és *Ibn Challipan*" nevezetes emberek életirásai; kiadta *Wüstenfeld* (Götting. 1835).

A' földleirás mezején kevesebb történt. *Rosenmüller* Syria rövid leirását adá *Sherif-El-Edrisitől* és *Khalil-Ben-Schahin Dlahertől* (Lipcse, 1828); *Lee Samuel* pedig Londonban angolra fordította *Ibn Batuta* utazását (1829). Főfigyelem azonban *Abulfeda* földleirására fordittatott, melylynek neve: „*Kitab Tekquoim al-buldan.*" Ennek részeit *Wüstenberg* adá ki autographicus alakban; hasonló kiadás jelent meg Párisban *Jouy*tól (1830). Az egésznek kiadására *Reinaud* és *Mac Guckin de Slane* vállalkoztak (1836). A' történettudomány másik segéde, a' nummismatica egyes uralkodó családok pénzeiről irt monographiák által gazdagult, p. o. *Frähn*től Pétervárott.

A' mathematika terén még csak igen kevés ültettetett át Európába

az arab irodalom gazdag kincseiből, mert az arab nyelvtudósok nem kedvelik a' mathésist, a' mathematicusok pedig nem tudnak arabúl. Math. tárgyat tartalmaz: *the Algebra of Mohammed ben Musa*, melylyet *Fr. Rosen* adott ki Londonban (1831) és „*Traité des instruments astronomiques des Arabes composé par Aboul Khassan Ali de Maroc*“ ford. *Sedillot* (Paris, 1835). — Gazdagabb valamivel az orvosi irodalom, azonban minden ide tartozó munka Calcuttában jelent meg; milylyenek: *Mundschis ol-Kanun*, *Scherh ol-Moghni* nagy commentár ama' felett, *Bahr ol-Dschewahir*, orvosi szótár, és *Avicenna' Ardschuset-e.* —*h.*

Arad. Magyarország egyik vármegyéje a' tiszántúli kerületben, melyly a' legujabb felosztás szerint Biharvármegyének belényesi, szalontai és nagyváradi járásaival együtt egy polgári kerületet képez. Földterülete 108^{364} □ m.föld; fele része a' megyének és pedig a' keleti, hegyekkel bővelkedik, melylyek az Erdélyből bejövő kárpátok ágazatai, meglehetős zordonok, 's köztök legmagasabbnak tartják a' *Higyist* Aranyág falu határában. A' nyugoti rész merő rónaság, melyly fában nagy szükséget szenved, kivevén a' Biharmegyével határos *Lunkaságot*, melyly gyönyörü erdőkkel boritott lapályság. Használható földe 1.183,421 hold, 1200 □ ölével, melylyből 410,764 h. szántóföld, 131,220 h. rét, 23,523 h. szőllő, 11,740 h. kert, 481,154 h. erdő, 125,020 h. legelő. Folyóvizei közt legnevezetesebbek: 1) a *Maros*, melyly tutajokra hajókázható 's a' megyének egész déli oldalát mossa. 2) a' *Fehér-Körös*, ebből szakad ki azon hires nádori malomcsatorna, melyly számos nagy jövedelmü malmokat forgat; 3) a' *Fekete-Körös*; 4) *Csiger*; 5) *Tőz*, ennek mellékén vannak a' legszebb lapályos tölgyes-erdők. Éghajlata szelid; levegője egészséges, ugyhogy a' halandóság nem nagyobb 3 %-nál. Járványok: a' vérhas, tüdőlob, vörheny, vörös himlő; meghonosult bajok pedig a' váltóláz és szemhályog. Ásvány- és gyógyvizei közül megemlitem a' *monyászait*, melyly 22 foknyi meleg, főalkatrészei vas, mész, 's némelyly középsavak, különösen használtatik a' némberi kórokban, melylyek idegbeli gyengeséggel párosulnak. A' *pankotai* igen meleg, majdnem forró, hévfoka 30-on fölül van, a' törökök idejében Mehádiával mérközött. A' *borosjenői* és *mokrai* savanyuvizek, kevés vasat, magnesiát, kénsavas mészeget foglalnak magukban 's jelenleg igen elhanyagoltatnak, valamint a' *világosi* 10 foknyi meleg forrás és az *ó-aradi* vasat és meszet tartalmazó fördő is. E' megye Magyarországnak legszebb 's legtermékenyebb megyéi közé tartozik, mert a' természetnek csaknem minden termékeivel pazarul meg van áldva. Keleti hegyes vidéke ásványok közül szolgáltat arany és ezüst nyomait Zöldes, Jószás körül; rezet Sólymos vidékén; igen sok és jó vasat Dézna, Monyásza, Tautz, 'sat. helységek határaiban; sok tűzi és épületi fát, gyümölcsöt, különösen szilvát, melylyből csaknem minden helység éget pálinkát. A' rónaság ellenben gazdag szántóföldekkel 's kövér legelőkkel birván, termeszt hires tisztabuzát, 's különösen sok tengerit; dohányt nagy menynyiségben, mert egész dohánykertészetelepitvények vannak itten, minőségre nézve a' glogováczi és uj-paulisi legjobban dicsértetik. Gyümölcse közül hires sárgadinnyéjét emlitem, 's itt-ott tudományosan müvelt gyümölcsösök láthatók, például Lökösháza pusztán Bánhidi Antal kertjében csak az almák különböző faja 80-ra rug

fel. De legnevezetesebb terméke a' megye dombos részének a' bor. Ki nem hallotta hirét a' hires ménesi vörös, igen édes és zamatos aszszubornak, melylyhez hasonló termesztetik Paulison, Kovaszinczon, Gyorokon is; valamint kedves első osztálybeli fehér borairól ismét Magyarát, Galsa, Muszka, Agris, Pankota helységek ismeretesek. A' terjedelmes rónaságon pedig a' ló-, szarvasmarha-'s különösen sertéstenyésztés virágzik, 's az aradmegyei sertésfaj más vidéken is nagy becsben van. — Az 1846-ki hivatalos összeirás szerint volt a' megyében Arad királyi városon kivül, melyly külön iratott összse, 24 mezőváros, 145 falu, 31 puszta, 37,760 ház, 38,863 háznéppel. A' férfiak közt találtatott 505 tisztviselő és honoratior, 1345 kézmüves, 1135 nemesi szolga, 22,285 paraszt, 20,353 zsellér és kertész, 62,706 figyermek. A' nőnem száma pedig 102,851 főre menvén, az összes népesség tett 211,180 lelket. Melylyhez hozzáadván Arad város népességét 's a' nemességet, melylyből 1,632 szavazható egyén volt, az egész megyei népesség felment 239,984 lélekre, kik közt nyelvre nézve 36,061 magyar, 1,789 tót, 18,107 német, 180,268 oláh, 1,406 rácz, 153 görög, 2,200 zsidó; vallásra nézve 41,892 római katholikus, 15,960 görög katholikus, 2,939 evangelikus, 11,037 refomatus, 165,956 nem egyesült óhitü találtatott, kik 1 sz. k. 's 23 mezővárosban, és 156 falun laknak. — A' m.városok közül 8 oláh, 1 német, 2 magyar-rácz-oláh, 4 oláh-magyar, 3 oláh-magyar-német, 2 német, 3 oláh-német-magyar. A' faluk közül 138 oláh, 5 magyar, 4 német, 3 magyar-oláh, 1 oláh-tót, 3 oláh-német, 1 oláh-magyar-német, 1 oláh-rácz-magyar-tót-német. — Müipara sem megvetendő e' megyének. Igy vashámorok számosan vannak a' borosjenői uradalomban, Monyásza, Dézma. környékén, melyly utóbbi legnevezetesebb, pedig a' telep még csak csirájában van 's egy nagy olvasztóból 's egy ujabb rendszer szerint boritott hámorból áll. Az olvasztó 14,000 mázsa nyers vas termelésére van fölszerelve, melylyből 5000 mázsát saját hámora dolgoz fel, a' többi 9000 mázsa nyers vas pedig a' többi vidékbeli vashámoroknak adatik el. Számos szeszgyárai közül legnagyobbak a' kisjenői 3000 akó 20 foknyi évi termeléssel, és a' pankotai, hol egy gazdag szökőkut érdemel említést, melyly 24 óra alatt 1500 akó vizet szolgáltat. A' már fentebb érintett fehérkőrösi nádori csatorna telve jövedelmes, kitünő lisztet őrlő malmokkal, Lökösháza pusztán pedig egy hollandi módon épitett hires szélmalom dolgozik. Mész több helyen égettetik, csak Agrison 80 kemenczében évenként 24,000 köböl mész készül. — Jobbágyok kezén, kik eddig egyedül viselték a' közterhet, van 7034⅛ egész állomány, szabad telek 283⅝, összesen 731⅛ urbéri állomány. Az 1828-ki országos összeirás adó alatti földből 275,586 holdat tett ki. — Milyly nyomoru állapotban van itt a' népnevelés, megtetszik onnan, hogy az egész megyében csak 1 egyesült, 1 nem egyesült óhitü, 12 zsidó, *normalis*, továbbá 20 kath., 15 protestans, 20 nem egyesült óhitü, 2 zsidó *elemi* iskola találtatik; és igy 165,956 n. e. óhitü oláhnak csak mintegy 20 tanodája van! — Fővárosa a' megyének Ó-Arad. — Aradvármegye e' néven csak a' tizenhetedik század utóéveitől kezd igy neveztetni az oklevelekben; előbb Orod vármegyének iratott. Régi nevét a' megye Orod vártól vette, hol egy káptalan is volt 's a' mostani Glogovácz falu helyén feküdt. Itt tartotta

II. Béla király 1135-ik évben azon gyászemlékü országgyülést, melyly hitvesének Ilonának inditásából 68 főembert, mint a' király vakságának egykori eszközlőit, összekonczoltatott. A' megye régi történetéből egyébiránt keveset tudunk, anynyi bizonyos, hogy a' török idők alatt végtelen sokat szenvedett 's anynyira elpusztult, hogy 1732-ben még csak 3 birtokos családot számlált, 's 1741-ben hadi és házi adója összesen 10,156 fr. 58 krt. tett. 1747-ben Zarándmegyének két járása ide csatoltatván, ez időtől fogva nem csak területben, hanem vagyonosságban is folyvást gyarapodott, 's még az 184⁸/₉-ki forradalom előtt egyike volt gazdagabb megyéinknek, hanem a' forradalom alatt 's különösen annak végén a' magyar, muszka, osztrák táborok átvonulásai alkalmával milliókra menő kárt szenvedett. E' megye kebelében ért ugyanis véget az 184⁸/₉-ki magyarországi nagyszerű drama. Itt adta meg magát feltétlenül *Görgei Arthúr*, a' magyar hadak fővezére 's már ekkor dictator, a' muszka seregeknek augustus 12-kén 1849-ben, (l. bővebben Világos). Aradmegye nagy része (544,832 hold) egykor a' modenai herczeg uradalma volt, kinek magvaszakadta után minden magyar jószága fiscusra szállván, a' kamaráé lett 's ezáltal kir. adományképen adatott 's adatik el mai napig. Legtöbbet nyertek ezen uradalomból b. Ditrich (a' pankotai és butyini districtusokat, közel 200 ezer holddal) 's cs. kir. főherczeg József nádor (a' kisjenői és zarándi districtusokat mintegy 168 ezer holddal). — *Aradvármegyei birtokosok jelenleg.* Legnagyobb birtokos e' megyében a kamara, melylynek jószágai *ménesi* és *pécskai* tiszttartóságokra, 's *aradi* számtartóságra osztatnak el. Austriai főherczeg István birja a' 10 □ mf. területű *kisjenői*, b. Ditrich a' *pankotai* és *butyini*, gr. Königsegg a' *borossebesi*, Bohus a' *világosi*, Csernovics a' *mácsai*, Aczél a' *borosjenői*, Forrai Iván a' *soborsini*, gr. Gyulai a' *fazekasvarsándi*, gr. Hadik a' *szemlaki*, *b. Simonyi a' vadászi*, b. Névery a' *gyulavarsándi*, Szalbek a' *petrisi* uradalmat. Ezenkivül *királyi adományos birtokos családok*: Algyai, Almay, Almásy, (palatinális adományos), Alexics, Bánó, Bochdanovics, bodrogi g. n. egyesült zárda, Brassay, Czárán, Czigler, Deső, Edlsbacher, Foky, Hampel, Hendrey, Institoris, Izsáky, Józsa, Kászonyi, Kabdebo, Kerülösi Kiss, Tauczi Kiss, Korneli, László, b. Lopresti, Marczibányi, Nákó, Nasztredinovics, Purgli, Remekházy, Reviczky, Scherez, Stetner, Szőke, Takácsi, Tibold, Déznai Török, Szelezsányi Török, Urbán, gr. Wenkheim. *Királyi adományt felkérve birtokba léptek, de nem statuáltattak*: Bánhidy, Dániel, Fascho, Glacz, Hengelmüller, Jakabffy, Kovács, Langó, b. Mandorf, Sánka, Vásárhelyi. *Hagyományosok, Zálogosok*, és *örök-felvallásnak*: gr. Almásy, Balás, Bíró, Bittó, Csapó, Fribeisz, Házy, Kiss, Kornya, Kövér, Lonovics, Mahler, Regent, Szalazár, Szalatkay, b. Tomassich, Tóth, gr. Wickenburg, Vörös. — *F.*

Arad. E' nevet három hely viseli, u. m. *Ó-Arad* királyi város a' Maros jobb partján Aradvármegyében; *Uj-Arad* mezőváros a' Maros bal mellékén az előbbeni várossal átellenben Temesvármegyében; végre *Arad* vára szinte a' Maros bal partján. *Ó-Arad* 1826-ban lett királyi várossá 's fekszik termékeny rónaságon, Pesthez 18 posta állomásnyira. Lakosai, kik 18156 főre mennek, részint németek, részint oláhok, magyarok és

ráczok; a' kézmüvességet 's a' kereskedést élénken folytatják, különösen dohánynyal, gubacscsal, gyapjuval, borral, nyersbőrökkel, mézzel és sertésekkel. Országos vásárai a' gyári és fényüzési portékákra nézve a' pesti és debreczeni vásárok után mingyárt következnek. Van egy kath. gymnasiuma, fő polgári tanodája 's egy mesterképző-intézete a' n. e. óhitü oláhok számára. Székhelye a' vármegyének és egy nem egyesült óhitü püspöknek. 1848—49-ben *Arad* czimü politikai lap is jött ki Aradon. *Uj-Arad* csinos német mezőváros 4000 lakossal. Fakereskedése nagy fontosságu, kivált fenyőszálakkal, deszkákkal, melylyek Erdélyből a' Maroson szállitatnak ide. Vizimalmai őrlik azon hires aradi lángtisztet, melylyel még külföldre is nevezetes kereskedés üzetik. Az *aradi vár* négyszégletre van épitve, erős sánczokkal, bástyákkal és két kapuval. Ezen várat még a' törökök kezdték épiteni, de Eugen hg. ujonnan felépittette, 's belőle jeles erősséget csináltatott. A' mostani vár II. József alatt végeztetett be 's Ó-Araddal egy hid köté öszsze, a' minthogy a' vár is Aradvármegyéhez tartozik. Nevezetessé teszi e' várat a' legújabb forradalmi korszak alatt kiállott 8 hónapi kemény ostrom, és a' szinte jeles, elszánt vitézséggel folytatott védelem. Ugyanis a' várparancsnoka *Berger* osztrák tábornok az 1848-ik oct. 3-ki császári proclamatio következtében az engedelmességet a' magyar kormánynak nem csak felmondá, hanem Aradot is felszólitá a' megadásra, mit midőn ez és az őrsereg viszszautasita, elkezdé bombáztátni a' várost, mi a' forradalom alatt több izben megujittatván, e' szépen virágzó hely nagy része igen megrongáltatott. Más oldalról a' magyarok is komoly készületeket tevének a' vár ostromához 's bekeritéséhez, anynyira, hogy 1849-iki junius végével Berger csakugyan kénytelen volt capitulatioval magát megadni, miután az őrsereg főképen éhség és betegség miatt képtelen volt további védelemre. Ezen nevezetes ostromnak történetét azonban bővebben közöljük „*Arad ostroma*“ czikk alatt. Később azaz jul. elején a' magyar kormány Pestről Szegedre költözvén, az egyesült osztrák-muszka főcsereg közeledte miatt itt sem maradhatott meg, hanem Aradra tevé át székhelyét, mint azt az aug. 4-kén Aradon kiadott proclamatio tanusitja. Kossuth 's az országgyülés egy része szinte Aradra érkezvén, aug. első napjaiban több tanácskozmány tartatott, melylyben a' ministeriumot a' dolgok állásáról kérdőre vonták. Határozott választ azonban az uralkodó zürzavar legfelsőbb fokán senki sem tudott adni. Ezalatt a' magyar seregek Szőregről is viszszanyomulván, a' magyar kormány egy része Lugosra vándorolt, más része pedig, valamint *Kossuth* is, az aradi várban maradt, 's innen tevé végső intézkedéseit, melylyek azonban Magyarhon sorsát többé meg nem változtathaták. Nagyváradról *Görgei* jött ugyan Arad felé, hogy itt a' déli magyar sereggel egyesüljön, de már későn, mert ez Temesvárnál aug. 11-kén az egyesült osztrák-muszka főcsereg által szétszóratván, ugyaneznap *Kossuth* is letevé kormányzói hivatalát 's átruházá azt Görgeire, ki még aznap Ó-Aradról kelt levelében meghitta *Rüdiger* orosz tábornokot, miszerint erejével saját seregei közé vonuljon, 's válaszsza el őt az üldöző osztrák seregektől, mert mint irá, osztrák seregek előtt fegyverét feltétlenül letenni soha és semmi esetben nem fogja. Ennek következtében történt a' világosi fegyverlerakás (l. Világos), 's ezután

adá át Rüdiger a' fegyverlerakó magyar sereget tábornokaival együtt az osztrák sereg szabad rendelkezése alá, minek következménye lőn, hogy Aradon, melylyet *Damjanics* várparancsnok *Görgei* dictátor parancsolatjára aug. 19-kén az osztráknak védelem nélkül átadott, a' magyar seregben szolgált tisztek mindnyájan katonai törvényszék elébe állittatván, részint többévi várfogságra, részint halálra itéltettek 's gr. *Vécsei Károly*, *Aulich Lajos*, *Török Ignácz*, *Lahner György*, *Pöltenberg Ernő*, *Nagy-Sándor József*, *Knezich Károly*, gr. *Leiningen Károly*, *Damjanics János*, mind magyar tábornokok, oct. 6-kának hajnalán felakasztattak, *Kiss Ernő*, *Dessewffy Aristid*, *Lázár Vilmos*, *Schweidel József* pedig főbe lövettek. — *F.*

Arad ostroma. A' honvédelmi bizottmány, Jellachich bán elvonulása 's Róth- és Philippovicsnak elfogatása után, oct. 8-ikán a' király és nemzet nevében szorosan 's kemény feleletterhe alatt meghagyta minden hazabeli várparancsnoknak, hogy 7 nap alatt a' magyar háromszinű lobogót mulhatlanúl kitüzzék, a' parancsolat nem teljesitőit hazaárulóknak 's törvénykivülieknek nyilatkoztatván. Okot adott erre a' katonaságnak több helyen mutatott magaviselete. Aradon már oct. 3-ikán kitörtek a' katonaság és város közti egyenetlenség első jelei. A' városba ugyanis egyfelől Leiningen gyalogság, másfelől 600 Schwarzenberg dsidás akart bevonúlni. A' dsidások ezredesének *Blomberg*nek ismert gondolkodásától semmi jót sem várván az aradiak, a' nemzetőrség a' katonák bejövetelét gátolni akarta, az István-térre 4 álgyut vitt, 's 400 aradi nemzetőr, segittetve az Aradon állomásozó 600 debreczeni 's 400 gyulai nemzetőrtől, elállotta a' város bejárásait; a' boltok bezárattak 's követek küldettek a' csapatnak ezredeseihez, hogy ezeket benyomulási szándékuktól viszszatartsák. Az alkudozások két óráig tartottak, végre *Berger János* tábornoknak, a' várparancsnoknak közbevetésére a' nemzetőrök viszszavonúltak, 's a' gyalogság zenével, magyar dalokat játszva, csakugyan bement a' várba, a' dsidások pedig Új-Aradon maradtak. 4-ikén ismét riadó doboltatott, mert a' várba hadszerekkel terhelt szekereket akartak vinni. Ezt a' nemzetőrök ismét gátolni akarák, de aradi főispán *Bohus János* közbeszólására a' szekerek is csakugyan bebocsáttattak. Ekközben a' megerősitett vár bástyáiról töltött álgyúk irányoztattak a' város felé, és a' várba senki be nem bocsáttatott. A' várparancsnok *Berger János* (sopronyi születés) oct. 4-ikén felszólitá a' várost, hogy oct. 5-ik regg. 10 óráig nyilatkozék: valljon akar-e a' császárnak engedelmeskedni? a' város felelé: a' királyért vérét is ontani kész, csakhogy minden tőle jövő parancs magyar minister által legyen ellenjegyezve. A' városbeli nyugtalanság nőttön nőtt, és nem ok nélkül. Oct. 6-ikán a' várparancsnok a' városnál levő álgyuk mint kincstári tulajdon kiadását 's a' honvédek közé állt sorkatonák viszszaküldését, 's a' *Máriássy János* parancsnoksága alatti tiszántúli mozgó nemzetőri csapatoknak a' városból kiutasitását sürgeté; mire közgyülés tartatván, határozatott, hogy kivánsága teljesittetni nem fog. A' várost kezdék eltorlaszolni, a' Maros partjait sánczolni, 's mindenki csatára készült. A' sorkatonák 's dsidások közől a' bezárt várból egyesek át szökdöstek. Egy ilyly esetben a' várőr lelőtt egy átszökni akaró sorkatonát. Ez jeladás lett az oct. 7-iki álgyuzásra. *Berger* várparancsnok déli 12 órától 1 óráig ál-

gyuztatta a' várost 's kartácslövéseket is tétetett. Ezúttal kár kevés, személyes sérelem még kevesebb történt. Egy gyermek maradt halva, 's két debreczeni nemzetőr kapott sebet. Összesen 27 lövés volt, közte 2 bomba. A' boltok bezárattak, az álgyuk 's nemzetőrök a' Sz. István-téren készen állottak. A' debreczeni nemzetőrök az ablakokban töltött fegyverrel várakoztak a' dsidásokra, de ezek nem jöttek. Mondják, hogy az első álgyút a' várbeli ferenczick szerzetének gvardiánja, egy horvát, süté el. A' várparancsnok ismét megújitá követeléseit, mire egy városi küldöttség ment hozzá azon izenettel, hogy kivánatára sem pénz, sem álgyú nem fog adatni, a' nemzetőrök fegyvereiket le nem rakják, a' feketesárga zászló ki nem tűzetik, 's a' Maros körüli előőrök be nem huzatnak. Nők és gyermekek kezdék elhagyni a' várost. Ennek okát kérdezvén a' várparancsnok, azon választ nyeré, hogy a' város a' legvégsőre is készen áll, 's a' nők és gyermekek sirását hallgatni nem akarja. Egyébiránt a' várparancsnok igéré, hogy a' várost, ha okot nem ad, többé lövetni nem fogja; azonban a' legnagyobb készületeket tétette, a' vár melletti élőfákat vágatá 's takarittatá. *Blomberg* és különösen *Siliák* horvát ezredes vettek igen nagy részt a' hadi tanácsban 's készületekben. A' várbeli őrök és előőrök közt gyakori lövések váltattak, hogy azonban minden további ingerültségi alkalom elkerültessék, a' nemzetőröknek a' viszszatüzelés megtiltatott.—A' bécsi oct. 6-ikának hire, melyly oct. 11-ikén érkezett Aradra, 's a' városból a' várba azonnal beszállittatott, nagy örömet okozott a' fenyegetett városban, 's némi levertséget a' várban. — Azonban az ostromállapot folyvást tartott, a' várban haditörvényszék alakúlt, statarium hirdettetett, 's óránkint új hirek rémiték a' város lakóit, a' nemzetőrség éjjel nappal fegyverben állott. A' várőrizet fel sem vette a' honvédelmi bizottmány oct. 8-iki rendeletét, sőt egyenesen kitűzte az ellentállás zászlóját; a' terv nem kevesebb volt, mint Aradot összeköttetésbe tenni Temesvárral 's a' rácz mozgalmakkal, 's igy az ellenállás középpontjává az alsó tiszai részekben. *Török Gábor* élelmezési biztos és aradi polgármester 's *Hadzics Lázár* képviselő, az aradi várkerületén kivül, dsidás előőrök által elfogatott, amattól 10 ezer forint nyugtatvány mellett elvétetett, maga, mint kezes, oct. 16-áig őrizet alatt tartatott, azután azonban 3 dsidás fogolyért kicseréltetvén, miután *Hadzics* már előbb elereszteteti volna, szinte szabadon bocsáttatott. A' vár ügyével összefüggött a' megyebeli oláhok lázongása, kiket folytonosan nemzetőri erővel kellett féken tartani 's újonczállitásra kényszeriteni, igy p. o. oct. 18-ikán 300 debreczeni nemzetőr ment ki *Kovasincsra* az ottani pórlázadás elnyomására.

Oct. 21-ikén (az aradi állandó megyei bizottmánynak a' honv. bizottmányhoz intézett hivatalos jelentése szerint) az aradi magyar csapat *Angyalkutig* haladván, azt az Új Aradról kivonúlt 's odáig üzött dsidás és Rukawina-ezredbeli gyalog ellenség megverésével vitézül bevette, oct. 22-kén pedig *Máriássy János* őrnagy parancsnok Pécska felől szinte előnyomulván, Új-Aradot minden ellenállás nélkül elfoglalta. A' nemzetőrök összes vesztesége a' csatánál 12 halottra, 37 sebesültre ment; a' dsidások Temesvár felé szaladtak. Ezalatt *Berger* tábornok, ki már 20-kán reggeli 8 órakor is tétetett 5 álgyúlövést a' városra, most ezt reggeli 6 órától 8-ig, és ismét 9-től 11-ig folytonosan álgyuztatta, több házban sé-

rülést okozott, különösen a' megyeházat megrongálta, melly 35 lövést kapott. Összesen golyókkal és bombákkal mintegy 500 lövés történt, 7 egyén megsebesült. A' bombák nem igen gyújtottak. Aradon 's környékén már ekkor mintegy 12,000 nemzetőr 's önkéntes volt összegyülve; kedv 's bátorság nem hiányzott, csak álgyúk szüksége éreztetett. A' helybeli, debreczeni 's békesi edzett nemzetőrséghez számos népfelkelés is csatlakozott, de sorkatona egy sem volt, s puskás összesen csak mintegy 1500. Ezen erő harezolt vár és sorkatonaság ellen. A' lelkesedés azonban olyly nagy vala, hogy a' várból az előőrökre lőtt golyókat ezek kalapjaikkal hajgálták. — Az emlitett működések által megkezdetett Arad várának elzárása, melyly azóta több izben feloldatott 's ismét megújittatott.

Oct. 23-ikán d. u. 3 órakor ismét álgyuztatott a' város, melyly alkalommal egy golyó *Gallini Pál* gyógyszerészt kocsijában fiával együtt a' szó teljes értelmében szétlőtte. A' várból ugyanazon napon egy álgyúval kitörtek, de *Máriássy* által megszalasztattak, 's álgyujok elrontatott. A' békesi önkéntesek a' várfalakhoz húzódva, több őrt lelődöztek. — Oct. 24-kén 420 debreczeni önkéntes érkezett Aradra. Báró *Wesselényi*, Hannover-ezredi százados (Farkas' fia) elfogatott. — A' vidéki oláhok e' közben folytonosan izgattatván, meg nem szüntek lázongani. A' kovasinczi véres leczke nem használt nekik. *Világoson Zám*, *Soborsin*, *Konop* vidékén, az erdélyi határszélen gyüléseztek, összeesküdtek 's előrenyomulni készültek. Az aradiak Világosra kimenvén, ott több ezer oláhot találtak jól fegyverezve, kik azonban néhány kártácslövés után szétfutottak a' hegyekbe. A' fibisi oláhok pedig az urasági tisztek minden vagyonát 's az uradalom magtárát, pecsétjét és marháit rabolták el. — Az oláh lázongók ellen *Gál László* őrnagy harezolt két század aradi nemzetőrrel, 's egy század bihari honvéddel, 's Aradmegyét kitisztitván, Zarándba is átlépett, mindenütt a' legszigorúbb rendszabályokhoz nyúlván, de kevés sikerrel. A' legyőzöttek meglapultak ugyan, de boszút esküdtek 's újra kitörtek.

November 3-ikán néhány dsidás az aradi várból, a' Maroson keresztül úsztatván, a' mikalakai gyepről mintegy 150 darab marhát hajtott, vakmerő bátorsággal, a' várba. — Ugyanaz napon egy a' hid melletti kaszárnya felgyújtására megbizott káplár átjött a' honvédekhez. — A' város helyzete azonban naponkint súlyosodott, mert a' segitségre jött békesi, csanádi, csongrádi nép ezrei, megunván a' fáradságot, viszszavonultak tüzhelyeikhez. A' békésmegyeiek viseletéről kevés jót mondhatni; az angyalkúti csatát elhagyták, a' világosi lázongók elleni hadjárat alkalmával féktelenül raboltak; a' *gyulai* 's *békesvárosiak* azonban emberül kiállták a' sarat. A' szentesiek helyébe Vásárhelyről jött 600 nemzetőr, 's megérkezett a' vásárhelyi 30-ik zászlóalj is, 2450 egyénből álló, de fegyvertelen 's ruhátlan. A' sereg lelke, Debreczen' veres-szalagosai valának, rettenthetlen emberek 's edzettek, mint a' legjobb régi sorkatonák, kik az Aradon maradt békesiekkel együtt olyly vitézséget bizonyitottak, milylyet egy elfogott levél szerint *Blomberg* ezredes is méltányolva elismert. — Nov. 5-ikén *Berger* tábornok lővonalat készitendő, az útjában álló, Zsigmondháza 's Ó-Arad felől eső ölfák 's kaszárnya felgyújtása végett kirohanást tett, 's az aradi előőrök golyózáporára álgyuival felelt. Noha a' gyújtók közől több

lelövetett, a' szándéklott gyújtás jól sikerült; Zsigmondházán 3 ház elégett, a' tömérdek ölfa 's kaszárnya pedig késő éjig lobogott. A' Maros 80 ezer forint értékü nagy hidját pedig a' magyarok gyújtották fel, hogy a' reájok rohanást gátolják. Új Arad megtámadása naponkint váratván, az erősen elsánczoltatott. A' mikalakai malom, melylynek a' vár hasznát veheté, szinte elégetteték, a' marosi kisebb hajók elfoglaltattak, a' még szabadon álló vároldalt pedig *Máriássy* erősen megrakta csapataival, és igy a' várbeliek egészen el voltak zárva minden közlekedéstől. — A' városi lakosság lassankint megkezdé már szokni az ostromállapotot, az oltó készületek megtétettek, 's az álgyuzások alatt legéberebb figyelem fordittatott a' netaláni gyuladás meggátlására. — Nov. 10-ikén estve ismét elkezdődött az álgyuzás 's egész reggelig sürün hullott a' golyó és granát. E' gyakori álgyuzás czélja az volt, hogy a' fegyveres erő Aradon bentartassék 's a' Lippán levő debreczeniek segitségére ne mehessen, kiket a' temesi várőrség megtámadni készült. A' megye elhagyta Aradot 's Peregre tette át székhelyét.

Novemb. 12-kén a' dsidásezred két százada, 2000 gyalog sorkatonával 's több ezer felkelt oláhval megtámadták Lippát. A' lippai magyar sereg, főleg debreczeniekből álló, mintegy 1400 főre mehetett, az ellenséget azonban bátran viszszanyomta, sőt szuronyszegezve, rohammal megszalasztotta. Nov. 13-kán *Máriássy* alezredes 400 nemzetőrrel 's egy álgyuval kivonúlt a' lippaiak segitségére. A' magyaroknak 5, az ellennek 11 álgyuja volt. A' csata megkezdődött reggeli 8 órakor, 's tartott 12 óráig szakadatlanúl, változó szerencsével. Az oláh tömegek háta mögé dsidások és granitsárok állittattak, kik a' hátrálókat leöljék, 's az oláhok holttesteiből egész torlaszok emelkedtek. Mindazáltal a' legnagyobb rendetlenségben futottak el. Azonban a' 11 álgyú a' hegytetőről folyvást ontá golyózaporát, melylyet a' m. sereg, miután töltése is elfogyott, többé ki nem állhatott, 's több halott és sebesültből álló veszteséggel elhagyá Lippát és viszszavonúlt. Az Alf. Hirlap a' magyarok e' csatábani veszteségét csak 15-re teszi; ezek közt 5 debreczeni önkénytes. Az oláhok holttestei pedig kocsikkal hordattak el. E' viszszavonulás hirére az Új-Aradon levő sereg minden megtámadás nélkül elhagyta állomását 's beszaladt Aradra. A' várbeliek, használva ez alkalmat, kirohantak, 's Új Aradról magokat minden szükségessel ellátták. A' város nagy rémülésbe jött, a' mit nevelt a' megyei tisztviselőség elköltözése, 's férfiak és nők szaladtak a' fenyegetett falak közül. Új-Arad vigyázatlan és szükségtelen elhagyása, 's ezáltal azon reménynek, hogy a' most már élelemmel újra ellátott vár feladásra szorittathassék, meghiusulása leverőleg hatott a' lakosságra. És pedig Lippa bevétele után, az oláh csapatok eloszolván, az osztrák erő veszteg maradt, a' magyar sereget nem üldözte, hanem részint Lippán mulatott, részint Lugos és Temesvárra viszszament. E' körülményeket 's az ellenség fekvését *Máriássy* kifürkészvén, a' védtelenül hagyott Új-Aradot nov. 16-ikán éjjel szép csendesen újra elfoglalta, 's a' várrali közlekedést újra elzárta. Lippából szinte kivonulván az ellenség, a' magyarok oda ismét bementek. November 18-ikán délután ismét két óránál tovább bombaztatott a' város. E' hónap végén megérkeztek az Aradra rendelt székelyek is, és most már komolyabban látott *Máriássy* az ostromhoz. Próba tétetett 5 darab hat-

vanfontos bombával, melylyek közől kettő sikerült, három pedig, miután a' távolságot a' főbombász még nem ismerte tökéletesen, nem esett kellő helyre.

Dec. 3-ikán megérkezett a' lengyel csapat, 400 ember, 100 tüzérrel 's 11 álgyuval. Beérkezésükkor zápor hullott, 's ők még meg sem szárították átázott ruháikat, midőn a' székelyekkel 's debreczeniekkel és békesi önkénytesekkel ostromra indúltak. Hajnali 5 óra tájban, hidakkal 's lépcsőkkel ellátva, csöndesen bevonúltak a' vár elősánczába. Midőn a' székely csapat már a' második bástyán állt, 's a' más oldali támadóknak jel adatott a' megrohanásra, a' békesiek „éljen a' magyar" kiáltása felébreszté a' várbelieket; riadó veretett, a' harangok zúgni kezdtek 's irtózatos golyózápor fogadta a' merész de vigyázatlan ostromlókat. A' lajtorják rövidek voltak, 's a' felmászás lehetlenné vált, 's a' mi legfőbb, a' harmadik sánczban a' várabrosz szerint létezőnek feljegyzett hid hiányzott. Végre *Máriássy*, a' bátor, de nem igen tudós katona, látván a' lehetetlenséget, viszszavonulást parancsolt. És igy hiában áldoztatott fel több hősi élet, mert 2 lengyel, 's 1 debreczeni önkéntes, több székely és honvéd elesett, a' sebesültek száma pedig 22-re ment. A' sebesültek közt volt őrnagy *Czikó*. A' strategicus számitás hiánya, melyly e' vállalatot bélyegzé, mindenkit boszantott. Mindenki érzé, hogy a' helyzetnek tökéletes ismerete nélkül egy erős vár ostromához fogni, már csak a' rosz erkölcsi hatás tekintetéből is, menthetlen bűn. Járult azonban a' dologhoz szerencsétlenség is. A' vezényszót ugyanis, melyly hátrálást parancsolt, némelyly csapatok roszúl értvén, inkább előre nyomúltak; különösen a' lengyelek. Ezt a' többiek észrevevén, szinte nem akartak hátra maradni, 's az elsőséget a' lengyel atyafiaknak engedni, 's a' debreczeniek, székelyek 's honvédek közt vetekedés támadt. Köszönetül a' vár ismét lövette a' várost, esti 5 órától 10-ig; azután azonban néhány fogoly új aradi lakost kibocsátott, kik hirét hozták, hogy a' várban, szarvasmarha fogytán, lóhúst is esznek, 's bádog pénz jár. Az elesett áldozatok ünnepélyes szertartással eltemettettek; négy holttetemet, öt sebesültet, 's még 17 foglyot a' várbeliek magokkal vittek a' sánczokból. Ilyly gyilkos ellenségeskedés mellett azonban nem hiányzott a' kölcsönös lovagiasság a' vár 's város közt. *Berger* tábornok parlamentair által ujságot, *Siliák* ezredes pedig szép leányai számára czipőket kért, 's *Máriássy* mindkét kérést teljesité. E' közben a' lázongó oláhokat *Zám* környékén *Asztalos* százados vette üldözőbe, nagy sikerrel. Ellenben *Kedves Lajos* százados, ki egy század székely katonasággal Lippára küldetett az ott talált bor, liszt és nagy menynyiségü só átvételére 's Aradra szállitására, midőn e' szereket a' Maroson át Radnára szállitaná, a' Károly Ferdinánd gyalogság egy zászlóalja 's több ellenséges erő által meglepetvén, csak alig tudott menekülni és Radnára több legénye vesztésével vonúlhatott csak viszsza. Az ellenség oda is üldözvén, ő pedig álgyúhiányában ellen nem állhatván, kénytelen volt Radnát is elhagyni 's élethalálveszély közt távozni (dec. 11-kén). Ennek hirére *Gál László* alezredes 2 század székelylyel 's 1 század honvéddel, 's egy pár álgyuval még aznap éjjelén elindúlt Radna felé. Radnát azonban üresen találta; az ellenség az elfogott élelmi szerekkel átment Lippára 's egy része azt is elhagyván, csatlakozott a' temesvári erővel.

Arad város, hirére annak, hogy a' magyar tábor több oldalról fog megtámadtatni, 48 óráig folytonosan fegyverben állott, dec. 13.'s 14-én. E' napon déltől estig a' bombázás megújult, pogányabbúl mint valaha. Más részről a' lippai ellenség, a' Maros mentén, Új-Arad felé közelgetett 's 11 órakor már Angyalkutat elfoglalta, ugyan Új-Aradra nyomúlt más uton más ellenséges csapat is. Dec. 14-ike rosz és szégyenteljes nap lett. Az újaradi sánczokban székelyek állottak, utánok a' vitéz lengyelek. A' támadó tábor mintegy 2500 sorkatonából 's 3 század lovasból állott; a' magyar erő rámént 6—7000-re, de közte csak 48 Sándor-huszár lovasság; amaz 15 álgyuval lőtt, ez alig vitt 30 álgyuja közől 3—4-et a' tüzbe. A' magyar tüzérek botrányosan lőttek; a' székelyek pedig a' támadók jól irányzott első lövésére megszaladtak. Helyöket a' lengyelek 's a' békesi önkénytesek foglalák el, kik vitézül helyt álltak, de a' székelyek példája megzavará a' 3-ik honvéd zászlóaljat is, 's az egész tábor borzasztó rendetlenségben futva hagyta el Új-Aradot. A' tüzérek közől 20 átment az austriaiakhoz; 2 álgyú, melylyet a' székelyek elhagytak, elveszett, 's ha *Kun* nevü aradi polgári tüzér az ó-aradi parton ügyesen nem működik álgyújával, minden magyar álgyú 's több ezer ember oda vesz. Igy is sok volt a' veszteség, egy honvéd-zászlóaljból csak 560 ember maradt, a' többi fogollyá tétetett. Új-Arad tehát másodszor is a' vár birtokába jutott, 's azonnal 300 kocsi élelem vitetett a' felszabaditott várba. 15-ikén délben érkeztek, de már későn, a' Lehel-lovasok.

Élénken kezdett éreztetni, hogy mindenek felett ügyes és értelmes vezérre van szükség. *Máriássy János*, oroszlánybátorságú de szerencsétlen, gondatlan 's tudománytalan vezér volt, 's dölyfös modora által minden népszerüségét elvesztő. Rendet nem tartott, fegyelemről szó sem volt táborában. A' honvédek romlottak, garázdák, részegesek; tisztet alig lehete látni az újaradi csatában. Általános lett az óhajtás, hogy az aradi ostrom vezetése más parancsnokra bizassék. E' várva várt új parancsnok *Vetter* tábornok volt, ki dec. 16-ikán estve érkezett Aradra. Megjelenésével enyhülni kezdett a' nép elcsüggedése, melyly azonban sohasem ment annyira hogy a' város feladása nyilván kivántatott volna, noha az ágyúzás 16.'s 17-ikén megújittatott. Azonban *Vetter* csakhamar, már 17-ikén, elhagyta Aradot 's más rendeltetést nyert. Helyébe *Gál Miklós* ezredes lépett, ki dec. 19-ikén érkezett Aradra. Dec. 22-ikén a' vár 48 óra alatti feladásra szólitá fel a' várost, fenyegetvén hogy különben irgalom nélkül halommá lövetik. A' vár közelében cső utczák lakosai mind kitakarodtak házaikból, azonban *Gál Miklós* ezredes a' felszólitásra erőteljesen felelt, kijelentvén, hogy a' honvédek számára lefegyverzett városnak nincs is hatalmában magát átadni, miután magát 's környékét az ország serege megszállotta. E' mellett azonban megtette készületeit Új-Arad viszszafoglalására. Dec. 26-ikán a' Maros beálltával igen nagy fáradsággal készült mesterséges hidon *Nagy Jenő* 's *Zurich* őrnagyok vezénylete alatt átment egy csapat gyalogság 's lovasság néhány álgyuval, és újra viszszafoglalta a' csúfosan elvesztett Új-Aradot. A' vár tehát ismét el lőn zárva minden közlekedéstől, most már harmadszor.— A' dec. 22-ikén 24-ére igért rombolás, melyly miatt Aradon egész népvándorlás kezdődött, nem történt ugyan meg, 's az ünnepek rendzavarás nélkül folytak le, de 28-ikán beváltá fenyegető

szavát a' vár. Estve megindúlt a' legszörnyűbb bombázás; 500-nál több legnagyobbféle golyó lövetett a' városra, 4 helyen kigyúladt, 14 ház, 's ezek közt a' püspöki lak is, elégett, mert oltani a' bombák miatt nem lehetett, számtalan ház megrongcsoltatott.

Beköszöntvén az 1849-ik év, az ostromállapottal egybekötött nyomor meg nem szünt, sőt különböző okokból örökülni látszott. Az ostromló erő csekélysége, 's az előbbi vezérek értetlensége egy részről, a' várőrség kitartó vitézsége más részről, minden béketürést kifárasztó hoszszuságra nyújták a' kinos állapotot. A' decemberi roham roszul sikerülvén 's a' várárkai a' Maros kiáradása miatt vizzel levén megtelve, szándok volt a' várat kiéheztetés által venni be, 's ismételt rohamok által az emberi vért nem pazarolni. Ezen nézetet előmozditották a' várból kiszökött katonák vallomásai, kik a' várban napról napra növekedő szükség-, éhség- és sanyaruságról beszéltek. Miután tehát jan. 24-étől 28-aig sikeretlen ostrom folytattatott, *Gál Miklós* tábornok jobbnak látta nem csak a' vár rohammali bevételét meg nem kisérteni, hanem a' kölcsöges álgyuzást is félbe szakasztani, és csak arra ügyelni, hogy a' vár minden közlekedéstől el legyen zárva, 's Temesvár felől segitséget és élelmet ne nyerhessen. Az ostromálgyuk egyébiránt helyeiken maradtak 's készen állottak a' kitörési kisérletek akadályozására. A' vár is hoszszasabb ideig megkimélte a' várost ismételt rombolásoktól. A' várnak illy helyzetében természetesen mindent elkövetett az ellenerő, hogy azt a' bezárástól felmenthesse.

Febr. 9-ike nevezetes nap volt Aradra nézve. Az austriai 's vele egyesült rácz erő febr. 7-ikén Vingától Új-Arad felé nyomulván, ezt ellenállás nélkül elfoglalta, 's a' várat újra felszabaditotta. *Gál* tábornok katonáival 's álgyuival Ó-Aradra vonúlt át. Az ellenség egyesülve a' várbeliekkel, febr. 8-ikán a' befagyott Maros partját megrakván, elkezdte a' csatát álgyúkkal 's apró fegyvertüzzel. Glogováczról négy honvédszázad Aradra sietett, hogy a' magyar tábor jobb szárnyát fedezze, 's Aradtól a' csálai kis erdőig volt felállitva. Reggeli 9 óratájban a' véderő nagyobb része, 's a' rémült lakosság futni kezdvén, nagy zavar támadt, melyly azonban erélyes rendelkezések által csakhamar rendbe jött. Ezalatt az ellenfél a' jégen a' városba benyomúlván, azonban csakhamar középbe 's két szárnyba fogatván, és d. u. 3 óráig feltartóztattatván, elkezdődött az uteczai csata. A' főtér, reform- és szabadsajtó uteczák vérben piroslottak. Legjobban kitüntette itt magát *Asztalos Sándor* 29-ik zászlóalji százados, ki egyik kezében nemzeti lobogóval, másikban karddal járt elől, 's négy századával anynyira viszszaverte az ellent, hogy midőn d. u. 4 órakor *Villám* 38-ik zászlóalji őrnagy és *Szentiványi* százados, csapataikkal megérkeztek, az ellenség minden oldalról megtámadtatva, több száz halottat hagyván hátra, kénytelen volt a' Maroson át viszszavonúlni. A' holtak közt volt *Joannovich Mihály* őrnagy, 's nevezetes szerbfőnök. A' Rukovina-ezredből két tiszt 's 50 közlegény szökött át a' magyarokhoz, kik kevés kárt vallottak. A' marosparti sóraktár azonban, gyújtó röppentyükkel lángba borittatva, elégett, 's a' város a' várból éjjel nappal álgyuztatott.— *Asztalos* százados vitézségejutalmául, melylynek az eredményt csaknem kizárólag lehete köszönni, azonnal őrnagygyá neveztetett.— Egy óra mulva a' tüzelés megszünt, 's az ellenerő egy része Vinga és Temesvár felé elsietett, a' többi

Új-Aradot őrizé. Febr. 9-ikén új csatározás volt, de Asztalos századainak vitézsége nemcsak meggátolá a' jégeni áttörést, sőt a' szerbeket Új-Aradról el is űzte. Főszerepet játszottak itt a' 29-ik zászlóaljba beosztott békesi önkénytesek, 's a' nagyváradi század, kik vitéz tiszteik vezetése alatt, álgyú 's lovasság nélkül, csupán szegzett szuronynyal, sőt tilalom ellenére, rohantak át a' Maros jegén Új-Aradra, 's ezáltal példát és kedvet adtak a' többi honvéd századnak. A' Maros bizonytalan állapota miatt azonban sem lovasságra, sem álgyúsegitségre nem számithatván az Új-Aradon győztes honvédek még 9-ikén este viszszatértek Ó Aradra, 's Új-Arad az ellen kezében maradt. A' Maros olvadozó jege az ismételt áttörést lehetlenné tette.

Február hó folytán nem történt ezentúl valami jelentékenyebb esemény. Február 20-kán a' várbeliek kitörtek Új-Arad 's Mikalaka felé, de a' magyar őrséggel váltott lövések után, az éjszaki kapun ismét viszszatértek, 's elkezdék a' várost bombázni. Esti 10 órától éjfelig tartott a' kölcsönös tüzelés, és több ház megrongáltatott. A' pangó állapot, melylyet csak koronkint zavart meg a' kicserélt álgyuzás, ismét beállott. Aradot a' vagyonosb lakosok nagy része elhagyá, a' piacz szép házai lakatlanúl maradtak. Az álgyúgolyók körében nem maradt ház sértetlenül; a' középületek 's egyházak különösen sokat szenvedtek. A' benmaradt lakosok azonban annyira megszokták az álgyuk harczi zenéjét, hogy legnagyobb álgyuzáskor is sétáltak az utczákon, sőt a' marospartról nézték a' repkedő gólyókat.

April folytán b. *Vécsey* tábornok vette át Aradon a' főparancsnokságot, ki alatt új erő 's kedv szállott az ostromlókba; a' honvédek szorgalmasan gyakoroltattak, új telepek készittettek, az új-aradi részen 400 ölnyi hoszszu árok húzatott, melyly a' várat a' Bánságtól teljesen elzárá. Márt. 25-ike óta több izben megújult az álgyuzás. 25-ikén éjfélkor kezdődött 's tartott három óraig; april. 3-ikán d. u. 4 órától esti félnyolczig. April. 9-kén, husvét másodnapján erős puskázás zavarta az ünnep csöndét; a' magyarok a' hidat felgyújtották, a' várbeliek oltani jöttek, 's egymásra dühösen lődöztek; ugyanekkor félszázad dsidás élelmet akart a' várba szállitani, de a' békesi önkénytesek 's a' csak háromhetes katona Lehel huszárok egy pár szakasza által Sz. Miklósról viszszaveretett, és Keresztesig üzetett. April 13. 's 14-ikén egész éjjel az új-aradi sánczokra tüzelt 's onnét lődöztetett a' vár. Következő napokon, egész 18-aig, úgy szintc 26-ikán virradóra naponkint álgyuzás volt; 's a' vár golyói főleg oda intézve, hol *Vécsey* tábornok, ki ez időben Aradon parancsnokolt, lenni gyanittatott! jelül, hogy a' vár, némelyly egyetértők által, jól vala értesitve a' városi körülményekről. E' részben főleg a' városi ráczságra volt gyanu, 's a' népfajok közti elkeserültség napról napra növekedett, 's már gyermekek játékaiba is átment.

Enynyi nyomor 's enynyi vitézség és kitartás után mindkét oldalról, mindinkább növekedvén a' várvédek élelembeli szüksége, *Berger* tábornok hajlandónak mutatkozott a' várnak tisztességes feltételek alatti átadása iránt alkudozni. Ezen kedvét öregbitette hihetőleg a' magyar ügynek 1849 tavaszán lett fölemelkedése és szerencsés sikere. Juniusban parlamentairek mentek Budára a' m. hadügyministeriumhoz az átadás feltételei iránt

alkudozni, kik 17-kén érkeztek viszsza Aradra. A' parlamentirozás azonban még junius végéig folyt. Julius 1-jén szállották meg 8 hónapi ostrom után Arad várát a' magyar seregek, kiknek 61 álgyú, 2000 mázsa puskapor 's 1500 lőfegyver 's több százezer álgyugolyó és töltés jutott birtokukba. Akkor volt kénytelen magát megadni, midőn a' forradalmi hadsereg szerencsecsillaga megfordúlt, 's a' Pestről szaladó kormány útközben, futtában hirdeté ez eseményt. A' nemzet olyly régen várta e' hirt, hogy a' hoszszú várakozás egészen elvette ahozi étvágyát. A' várőrség mintegy 1300 ember, jul. 1-jén délelőtt vonult ki a' várból, fegyvereit lerakva, *Berger* és *Siliák* tábornokok után, 's Új-Aradra, onnét pedig elegendő fedezettel Styriába kisértetett. A' feladásnál *Vetter*, *Guyon* és *Vécsey* magyar tábornokok valának jelen. *Berger* és *Siliák* tábornokok 's az emlitett átvevők közt a' kölcsönös udvarias idvezlések egész lovagiassággal kicseréltetvén, *Berger* azt kivánd, hogy „a' várat ők is anynyi sikerrel és szerencsével védhessék, mint ő tevé," — Aradi parancsnokká *Damjanics János* tábornok neveztetett, 's a' vár azonnal védelmi állapotba tétetett, azonban *Görgey* parancsára már aug. 19-kén védelem nélkül átadatott a' győzelmes orosz, 's ezek által az austriai hadseregnek. — Y.

Arago. (Ferencz Domokos) a' párisi tud. akademia tagja, 's a' term. tud. osztály titoknoka, az új franczia köztársaság első havaiban Franczia ország tengerészeti ministere (l. Közh. Ism. T. I. K.). Gyermekkora legkevésbé sem hagyta gyanítni egykori hirességét, mert 14 éves korában még nem tudott olvasni ; azonban 20 éves korában már jeles tudós volt, 's algieri fogságából kiszabadulta után azonnal megkezdte tud. vizsgálódásait, főleg Biottal társaságban, 's először a' világosság sajátságairól 's polarizatióról. Tudományos működése 's feltalálásai csakhamar világhirüek lettek a' természettudományok, különösen a' physika és csillagászat mezején. Fő érdeme az is, hogy a' tudományt világos és könnyüi úgy irás- mint szóbeli előadása által könnyen érthetővé 's népszerüvé tudja tenni. — 1816-ban Gay-Lussaccal az *Annales de physique et chemie* szerkesztését vállalta fel. Ezen becses folyóiratban több száz értekezés van tőle 1816-tól legujabb időkig, nem számitva a' meteorologiai resumeket, 's azok közt nem egynek tárgya a' nagy közönség előtt is érdekkel bir p. o. Europa éghajlatának állitólagos megromlásáról, a' föld, tenger 's egyes országok temperaturájáról, arról : valljon Grönland sziget-e ? 'sat. Mint a' „bureau de longitudes" tagja ezen hivatal évkönyveinek szerkesztését vivé, 's ezekbe, valamint más hasonló tárgyu folyóiratokba sokat és becseset dolgozott. Arago tudományos munkásságát nem az általa külön kiadott munkák száma után kell megitélni, mert e' részben sokan fölülmulják, kik az övéhez hasonló mély tudománynyal nem birnak, hanem a' folyóiratokban lerakott értekezései tömege 's becse után, melylyekben magát önálló vizsgálódónak 's olyly tudósnak bizonyitja, ki nagyon is képes volna önálló nagy munkákat irni, de csak akkor szeret tollhoz nyúlni, ha a' tudós világgal közleni való új felfedezése van. E' czélból adja ki 1827. óta almanacformában, kedvelt „*Annuair*"-jét, melylyben, naptáron kivül, a' mértékek, súlyok, posták, földleirási adatok 'sat. foglaltatnak, 's hol „*notes scientifiques*" czim alatt apró értekezéseket közöl a' physika legújabb 's legérdekesb tárgyairól, mély

tudományt, világos, egyszerü, sőt szép előadással kötve összze. Ezért mondja róla Cormenin, hogy ha a' tud. akademia tagja nem volna, a' nyelvakademia (acad. française) tagjává kellene lennie. — Felfedezéseit pedig örömest, 's minden fösvénység és irigység nélkül közli barátival 's a' világgal. Menynyire tudja az idegen érdemet méltánylani, bizonyitja 1833-ban kiadott munkája: *Eloge historique d'Alex. Volta.* — Kémleléseit 's tapasztalatait szilárd öntudattal 's felsőbbségi érzettel szokta előadni, de az ellenmegjegyzéseket szerényen fogadja el, 's ezáltal bebizonyitja, hogy hiú dicsvágytól ment kebellel, nem ön személyét, hanem kizárólag a' tudomány előmozditását tartja szem előtt. Enynyi tud. érdemeért a' berlini 's több más acad. tagjává választá, a' londoni royal society érdempénzt adott neki, az edimburghi egyetem, 1834-iki ott létekor, tanárrá, a' porosz király a' tud. érdemrend lovagává nevezé. A' kitünő tudós egyszersmind nevezetes politikai személy is. Mint polytechnicumi tanuló, első tett a' tanulók közül óvást az örökös consulság ellen. Később (1830 után) az alkotmányos királyság alatt, mint keletpyrenéi követ a' kamarákban többnyire az ellenzék soraiban ült, 's mindig őszintén, félelem 's tartózkodás nélkül fejezte ki véleményét, nevezetesen Páris erősitése ellen, mi hihetőleg állásának elvesztését vonta volna maga után, ha a' tudományok országában lett volna valaki őt kipótolni képes. A' hires csillagász, anynyiban különös tünemény, hogy nem csak az egész világ müvelt és tudós köreiben ismertetik 's nagy tiszteletben tartatik a' fejedelmek által, kik őt diszjelekkel halmozták el, hanem egyszersmind nép embere is; gyakran midőn a' szónokszékről melegen 's erélyesen felszólalta' nép joga és java mellett, másnap több száz munkás gyült összze a' csillagda körül, 's ablaka alatt megéljenezték. E' népszerüségének köszönte, hogy a' februári párisi forradalom után az ideiglenes kormány alatt tengerészetügyi ministeri tárczával tiszteltetett meg. Később franczia követ volt a' berlini udvarnál, azonban Bonaparte Lajosnak elnökké választatása után követi állomásáról viszszalépett, 's jelenleg a' törvényhozó nemzeti gyülésben, a' baloldalon, a' mérsékelt republicanusok között foglal helyet. Szónoki tehetségének gyakran adta fényes jeleit, 's valahányszor felszólal, csendesség kiséri szavait. Mert csak arról szól, a' mit lényegesen ismer, de akkor aztán erővel, tüzzel 's szónoki ügyességgel, uralkodva a' felvett tárgy felett. Oktatva fejti ki tárgyát, kitisztázza a' tapasztalás tereit, megtöri a' csalódásokat 's féligazságokat, eloszlatja a' hamis feltevéseket 's tudatlanságot, megmondja, mi kivihető, mi valószinü, mi lehetetlen. Tudós *raportja* a' vasutakról az előadás és analysis remeke. — A' természet méltóságos, magas termettel látta el, homlokán, melylyet természetes hajfürtök övedznek körül, 's világos szemeiben a' szilárd akarat hatalma lakik, 's komoly elmélkedés kifejezése olvasható. Arago előképül szolgálhat a' német tudósoknak, mikint mély tudományosság soha sincs belátás nélkül az élet gyakorlati viszonyaiba. Ő tudós a' tudomány iránti szeretetből, de nem felejti el, hogy a' tudomány csak akkor valódi kincs, ha a' hidat el nem szakitja, melyly őt a' való élettel összzeköti. Midőn a' juliusi forradalom kitört, ő nem vonult gyáván iróasztala mellé, hanem kisietett a' viharba, a' hullámok közé, mint védője az észnek 's az emberi jogok-

nak, 's teljesité a' szabadságszerető, de müvelt és becsületes polgár kötelességét, egész befolyását a' nagyobb vérontás 's territorismus meggátlására használván fel. Lajos Fülöpöt több izben elhatározott bátorsággal meginté rendszabályainak fonáksága iránt, 's midőn a' polytechnicai iskola, melylynél oktató volt, 1832-ben, a' felkelésbeni részvéteért, a' hadügyminister alá rendeltetett, oktatói hivatalát azonnal letette. *Cormeninnek* tehát igaza van, midőn az „*Etudes sur les orateurs parlamentaires*"-ben Aragoról szólván, 's emlitvén a' tudós világnak csodálatos meghunynyászkodását a' hatalom lábai előtt, azt mondja, hogy Arago hősiesen kiragadta magát e' szolgai viszonyból, 's jobb szeret a' néppel maradni, mint az udvar teremeiben hizelkedni. — *R. T.*

Arany János, szalontai aljegyző Biharmegyében, Szemere B. ministeriumában fogalmazó lett. — Legelőször a' Kisfaludy-társasághoz pályázásra beküldött 's jutalmat nyert Toldyja által lett ismeretes. Szerény fellépése a' birálókban 's olvasókban általános csodálatot szült; a' Kisfaludy-társaságot anynyira meglepé a' munka jelessége, hogy azt a' kitüzött díjon fölül is jutalmazá. Ugyanazon társaságnak víg népies époszra kitett 1845-iki pályadíját szinte ő nyerte el „*Az elveszett alkotmány*" czimü müvével. — Minden müvét valódi népies szellem 's erőteljes sajátságos nyelv, de e' mellett gazdag és mély költőiség jellemzi, melyly tulajdonok Toldyja olvasásakor anynyira elragadták Petőfit, hogy azonnal hozzásietett (Pestről Szalontára), ismeretségét 's barátságát keresni. Számosabb jeles költeménye jelent meg különféle szépirod. lapokban. A' Kisfaludy társaság 1848-iki gyülésén e' társ. tagjává választatott. —*h.*

Aranyos szék. Legkisebb az erdélyi 5 székely szék közt 's a' többiektől egészen elválva A. Fejér és Torda vármegyék közt fekszik. Földterülete 6 ngysz. mfd és 3514 geogr. ngysz. öl. Az ujabbi felosztás szerint Erdélynek kolozsvári kerületéhez csatoltatott, melylyhez még egész Kraszna és Közép-Szolnok megyék, aztán Torda, Kolozs, Doboka megyéknek 's Kővárvidéknek nyugoti fele 's Belső-Szolnokból egy kis rész tartozik. Földje nagyobb részt hegyes és dombos, rónasága kevés. Hegyei közül legmagasabb az ugynevezett *Székelykő* szikla, melylynek tövében egy régi vár romjai most is láthatók. A' számos hegyek szinte számos folyóknak 's patakoknak szülői, de legnagyobb folyója a' széknek, melyly különben egészen a' Maros völgyéhez számittatik, az *Aranyos*, egy korlátlan, igen sebes folyamú viz. Természeti nevezetességei nincsenek, hacsak a' *csegezi* télben meleg, nyárban hideg forrást ide nem számitjuk. Termeszt mindennemü gabonát, buzát, rozsot, de legtöbb tengerit. Gyümölcse, bora, erdeje is elegendő. 1846-ban adó alatti szántóföldje volt 4773, szőleje 179, rétje 1356 hold, 1600 ngysz. ölével számitva. Népessége ugyancsak a' fenebb érintett évben tett 23,000 lelket, kiknek fele r. kath. és ref. magyarokból, fele egyesült és nem egyesült oláhokból állott 1 mezővárosban és 21 faluban lakván. Negyvenegy egyházi gyülekezetből 4-et r. katholikusok; 13-at görög katholikusok, 9-et reformátusok, 15-öt n. e.óhitűek birtak. A' r. katholikusoknál és reformátusoknál minden gyülekezetben van egy elemi iskola; de az oláhoknak épen semmi tanodájuk nincsen. Végre megemlitendő, miszerint e' székben végvidéki katonaság is lakik 6 helységben, 's ezek a' székely huszárezredhez soroltattak. — *F.*

Arbitrage, magyarul, a' szótárak szerint, váltókémlet, váltókkali kereskedés azon czélból, hogy a' folyamkülönzet nyereséget adjon. A' kereskedő, kinek valamelyly távol helyen fizetést kell tennie 's e' végből váltókat keres, ezeket olyly piaczon vásároltatja meg, melylyen legolcsóbbak. És csupán nyerész szándékból, bár ne kelljen is másutt fizetnie, vesz a' kereskedő váltókat. És minél több piaczokat von be számításaiba, a' nyerés ugyan annál nehezebb, de anynyival nagyobb is. Például nyereséges lehet, midőn Frankfurtból Párisba kell fizetni, Frankfurtban hamburgi váltókat, ezekkel Hamburgban amsterdamiakat, ezekkel ismét Amsterdámban londoniakat, és végül ezekkel Londonban párisi váltókat venni 's Párisban ezekkel fizetni. Az e' részbeni combinatióknál a' folyamokat, költségeket, időt és kamatlábat kell hánylásba (calculatióba) venni; mindezeket ismernie kell a' vállalkozónak lakpiaczán, honnan munkálatát számitja; a' czélpiaczon, melylynek rovására vállalkozik, és a' középpiaczokon, melylyeket használni akar; kell például Lipcséből 20,000 márkot Hamburgba fizetnie, és Lipcsében a' hamburgi rövid látú váltók 151-en állanak, míg Berlinben 150-nél jegyezvék, berlini váltók pedig Lipcsében 99 $^3/_4$-be kerülnek, ekkor igy számit: 20,000 márk Lipcsében, 151-gyével 10,066 tallérba és 20 ezüst garasba kerül, — de e' 20,000 márk, ha 300 márk Berlinben 150 tallér, — 100 berlini tallér pedig Lipcsében 99 $^3/_4$ tallér, és a' 100 tallér a' berlini bankárnak fárdija (provisiója) miatt 100 $^1/_4$-vel számitandó, csak 10,000 tallérba kerülend, a' mi 66 tallér és 20 garast ad nyereségül, ha a' fizetést Berlinen áttéteti 's nem közvetlenül küldi meg Hamburgba.

Hasonlóan lehet a' statuspapirosokkal nyerészkedni (speculálni). Ennek nagyban példáját adta Ouvrard bankár, a' ki 1832-ben az elűzött franczia királyi család számára tervezett kölcsönt. Szerinte, valamelyly londoni tory bankárnak 6 millió franknyi 3%-járadékokat (Rente) kell vala kibocsátania, mikért 60-as folyam mellett 120 milliót remélhettek volna kapni. Ezen tőkén 5%-es papirokat fogtak vásárolni az európai statusok adósságpapirjaiból, 's ezekkel fogták a' kiadott 6 milliónyi renté-ket fizetni. 'S minthogy az 5%-sek 90-en állottak, azért 108 millió elég leendett, hogy 6 milliót lehessen 5 %-es renté-kben kapni, 's igy 12 millió nyereség fogott maradni, melylyel a' legitimitás javára lehetett volna rendelkezni.

Az arbitragei ügyzeményekkel (Geschäftekkel) nagyon lehet arra hatni, hogy a' folyamoknak tetemes elhajlásai a' hasonbecstől tartósak ne maradjanak. Ez azonban inkább áll a' váltók mint a' statuspapirok folyamáról, mert emezeknél más eszközökkel, névszerint az agiotage-zsal hathatósban lehet működni. Ha A piaczon B piaczra olcsók, azaz hasonbecs alóliak, a' váltók, — ellenben B piaczon az A piaczi váltók drágák, hasonbecs fölöttiek, akkor egy 3-ik piaczróli váltók vétetnek meg B piaczra A piaczon, és A piaczi váltók B piaczra fognak eladás végett küldetni. Az olcsó váltók utáni kérdezkedés, és a' drágább váltók árulása kieszközlendi a' folyamok közeledését az érczpénz hasonbecséhez. — Cs. F.

Archaeologia. l. régiségtan.

Arenberg (Aug. Maria Rajmund, herczeg) szül. 1753. aug. 30-dikán Brüsselben, megh. 1833-ban sept. 26-dikán. Főleg Mirabeauvali szoros összeköttetése által lett nevezetessé a' nagy franczia forradalom alatt.

Anyai nagyatyja után *von der Mark* grófi nevet is viselt, a' ki reá egy ilyly nevű, franczia szolgálatban levő, német gyalogezred tulajdonosságát hagyá, 's a' franczia történetiróknál e' név alatt fordul elő. Ezredével az angol-amerikai háború idején két évig Keletindiában volt 's az angolok elleni egyik ütközetben megsebesült. Viszszajötte után a' II. József esászár elleni brabanti nyugtalanságokba volt, családjával együtt, bonyolódva 's a' felkelők egy részét kelle vezetnie, de e' szinpadról csakhamar viszszavonult, 's József utódának, II. Leopoldnak meghódolt. — Fontosabb mező nyilt működéseinek a' megifjodott Francziaországban. Neje ugyanis született franczia, Danois de Cernay marquisnő levén, ez után nagy birtoka volt Francziaországban, 's minthogy a' XVI. Lajos által Versaillesba összehivott Generalstatusokba Francziaországban birtokos idegenek is választathattak, Arenberg, le Quesnoy kerület nemessége által követté választatott. Mint az udvar biztos hive, 's egyszersmind Mirabeau grófnak közelebbi ismerőse, ő bizatott meg, Mercy-Argenteau gr. osztrák követtel együtt, Mirabeau megvesztegetésére. És sikeresen. Mirabeau megfogadta, hogy minden befolyását a' mérsékelt monarchia 's királyi tekintély megszilárditására fordítja, — 's ez helyes, de e' szolgálatért tetemes pénzösszegeket fogadott el, és igy meggyőződését nemtelenül eladta. Azonban csakhamar meghalt 's igéretét meg nem tarthatá. Arenberg herczeget tette végrendelete végrehajtójává, 's az udvarrali összeköttetését érdeklő papirokat ennek kezeibe tette le. A' fontos papirok birtokosa 1792. aug. 10-kén elhagyta Francziaországot, hol a' forradalom erőt vett 's élete veszélyben forgott. Bécsben megjelenvén, ott Mirabeaunak összeköttetése 's a' brabanti felkelésben részvéte miatt hidegen 's gyanuval fogadtatott, és csak sok idő mulva bizatott meg rendkivüli küldetéssel Genuába. A' háboru kiütvén, viszszavonult a' közügyektől, 's Brüsselben élt, tudományos és müvészeti élvezetek közt, hol érdekes képgyüjteményt állitott. Fia *Engelbert Ernest* hg. 1777-ben született, 's a' kihalt *Mark* grófok nagy jószágainak birtokában, *Windischgrätz* herczegnőt vett feleségül. — *h.*

Arens *(Ferencz József,* báró) a' darmstadti főtörvény- és cassatio szék, 's később a' statustanács elnöke, sz. junius 7-ikén 1779. Arnsbergben Westphaliában, hol atyja kereskedő volt. Először ő is kereskedő akart lenni, később azonban jogtudományt tanult Marburgban, mire természeti hajlama ragadá. Jogtudori rangot nyert Gieszenben 1803-ban, 's ugyanott előbb rendkivüli jogtanár, azután 1806-ban az egyházi törvény rendes tanára lett. Hogy továbbá egyetemi kormánybiztossá, cancellárrá, majd a' gieszeni udvari törvényszék 's a' darmstadti legfelsőbb itélőszék elnökévé neveztetett ki, 's hogy végre bárói rangra is emeltetett, részint sógora, Grolmann statusminister befolyásának, részint különös politikai munkásságának köszönheti. Ez akkor kezdődött, midőn 1817-ben a' tanulók politikai vizsgálata Gieszenben majdnem egyedül az ő kezeibe adatott; midőn határozatai sinórmértékeül erkölcsi meggyőződését nyilvánitotta, 's ennélfogva a' rendőrtiszt, esküdtszéki vádló, 's politikai hivatalnok szerepét önszemélyében tudta egyesitni. Ezen elhalmozás némelyly helyeken megütközésre adott alkalmat, 's A. a' második kamra leghevesebb megtámadásainak lőn kitéve; ellenben bebizonyitott buzgalma

legfelsőbb helyen annál nagyobb elismerésben részesült, 's I. Lajos nagyherczeg által 1824-ben a' hesseni udvari érdemrend, a' porosz király által a' veres sasrend, az austriai császár által a' Leopold-rend keresztjeivel jutalmaztatott. Kevés emberről léteznek olyly szemközt ellenkező vélemények, mint Arens felől. A' szabadelmü párt 's az ifjúság politikai rosz szellemnek 's egyetemi új divatú Albának tekinti, míg mások dicsőitik energiáját. Legerősbben kelt ki ellene a' strassburgi „Constitutionelle Ztg." melyly a' miatt el is tiltatott. Mint a' rendek első kamrájának tagja, 1820 óta 1833-ig mindig tántorithatlan conservativnek mutatta magát, világosan hajolván a' monarchicus-absolutismusra, és csak akkor, midőn a' szemmel látható igazságot már többé nem tagadhatá, látszott némelylykor liberalisabb nézeteknek hódolni. Igy nevezetesen a' hannoverai statusalaptörvény egyoldalú eltörlését „törvényelleni"-nek, 's szomoritó eseménynek nyilatkoztatá. Mint előadó egy igen érdekes perben tagadá az új porosz egyházi agenda kötelező hatalmát, 's némelylyek ellenei közül úgy vélekedtek, hogy erre kath. hitvallásának nem csekély befolyása volt. Mint státusférfi, a' fenálló rendnek, 's viszszaéléseknek, az önkénynek, az eseményszülte bár hibás jelen állapotnak mindig hű őre volt; mint gyakorlott jogtudós 's mint törvényszéki elnök azonban olyly helyen állt, hol magának a' munkálatok gyors vitele, 's a' rendszeres ügymenet feletti felvigyázás által nem csekély érdemeket szerze. *Hofmann* minister halála után septemberben 1841. a' státustanács elnökévé neveztetett ki. — B.

Aretin (Ádám, báró), bajor státusférfi. Sz. Ingolstadtban aug. 24-én 1769., mh. 1822. Miután a' jogtudományokat elvégezte, statushivatalba lépett, hol *Montgelas* alatt a' diplomaticai osztály elnökségeig vitte. Több fontos statusügyben vett részt; februárban 1817. Rechberg gróf helyére szövetséggyülési követ lett Frankfurtban, hol magának bölcs mérséklete és a' bajor ügyek erélyes védelmezése által általános tiszteletet vívott ki. A' mit nyomatott, nem neve alatt jelent meg, 's leginkább műkedvelésére vonatkozik; Aretin ugyanis szép rézmetszet-gyüjtemények 's képek birtokában volt, melylyek halála után elárvereztettek. Hasonlítsd öszsze: *Brouilot*, *Catalogue des estampes du cabinet d'Aretin* (3 dar. Münch. 1827. 's köv.) Ocsese, báró *Aretin György* sz. Ingolstadtban 1771., tanult Heidelbergben, 1796. udvari kamrai tanácsnok, 1799. tartományi főnök Ambergben, és 1806. út- és vízépitészeti felügyelő lett Tirolban. Midőn itt 1809-ben a' lázadás kiütött a' sacki kerület főbiztosa volt Brixenben, 's mint osztrák fogoly Pécsre Magyarhonba vitetett. Kiszabadulása után 1810-ben a' bajor királytól szép jószágot nyert hübérbe, 's tetemes nyugpénzt, és ezentúl egészen a' tudományokra, művészetekre 's gazdászatra szentelte magát. Számos munkája között, melylyek legnagyobb részt gyakorlati 's honi érdekük, legnevezetesebbek: *Zeitbedürfnisse mit besonderer Rücksicht auf Baiern* (4 köt. Regensb. 1817—20); *Versuch eines Defensions-Systems von Baiern* (Regensb. 1820. — 4.); *Stoff zum Nachdenken für Geschäftsmänner.* (2 köt. Regensb. 1822.) — B.

Argelander (Fr. W. August) astronomia professora Bonnban, szakmájának egyik kitünőbb embere, több t. acad. tagja, szül. 1799. mart.

22-ikén Memelben, hol atyja kereskedő volt. Königsbergben végezvén tanulmányait, Bessel vezetése alatt adta magát a' csillagászatra, melynek mezején nagy érdemeket szerzett. —*h.*

Argenson (Marc René Voyer Marquis d') a' menynyiben élete az ezen munka körébe tartozó időkorra átnyúlt, folytonos következetességgel védelmezte az alkotmány 's szabadság elveit, miknek már a' restauratio alatt hű bajnoka volt. 1829-ben letette követi hivatalát, de 1830-ban ismét megválasztatott. Juniusban 1832. óvást tett a' kormány azon határozata ellen, hogy Páris ostromállapotba helyeztessék, 's a' junius 5-ik 's 6-iki vétkesek hadi törvényszék elébe állittassanak. A' juliusi forradalom után, az úgynevezett „Charbonnerie democratique" tagja 's előkelő vezetője volt, 's többen az ezen társulathoz tartozók közől, elég nyiltan olyly férfiúnak jellemzék, mint a' ki új forradalom esetében a' majdan szükségesnek talált dictatura átvételére legalkalmasabb leendne. — B.

Argout (d'-Apollinaire, gróf) régi és gazdag családból, La Tour du Pin tájékán, Isère departementben szül. 1783-ban. Igen fiatal korában főadószedő lett Antwerpben, 's 1811-ben, auditor minőségbe jutott a' státustanácsba, hol Napoleon buktáig megmaradt. A' restauratio alatt buzgó royalista 's a' Bourbonok védője, 1815 „Maitre du Requet", nem sokára ezután, az alsó pyrenäi departement praefectusa, 's végre, főleg Decazes pártolása által franczia pair lett 1819-ben. A' juliusi események után elejénte vonakodott a' nép ügye mellett nyilatkozni, 's a' juliusi napokban, Sémonvilleel együtt, hasztalanúl igyekezett a' küzdő feleket megegyeztetni. Ezután azonban mint az új dynastia igen buzgó párthive 1830-diki ősztől fogva 1834-iki tavaszig mindenféle tárczákat viselt, mint tengerészeti, igazsági, kereskedelmi 's nyilvános munkaügyi, és ismét mint külés belügyi 's közoktatási minister működött, 's mint ilylyen Périer Kázmér reactionarius rendszerét gyámolitotta, azonban míg a' X-ik Károly családja számüzéséről szóló törvényt a' pairek előtt védelmezte, más részről az 1831-ben Lafayette által inditványozott, 's Lengyelhon függetlenségét tárgyázó amandementet megtamadta, 's 1834-diki év kezdetén az egyesületek (association) ellen irányzott törvényt élénken védelmezte. Az aprili nyugtalanságok kitörése előtt kevéssel, 1834-ben letette tárczáját, azonban Thiers ministeriuma alatt 1836-ban újra tárczát vállalván, pénzügyminister lett, de csak september 6-káig; ekkor a' *Broglie* ministerium feloszlása után, a' tárczát újra letevén, viszszalépett 1834-től 1836-ig már viselt hivatalába t. i. a' franczia bank kormányzója lett, 's ezen állásában sok érdemeket szerzett magának. Mint pénzügyminister az adó leszállitása ellen nyilatkozott, 's a' belföldi czukor megadóztatását illető, sok oldalról megtámadott törvényt terjesztette elő. Ez idő óta A. ki mint minister hoszszú ideig a' párisi lapok elméneczkedéseinek tárgya volt, a' politikai világban meglehetősen elhangzott. Csak 1842-iki jannárhó 12-kén lépett ismét fel, nyomadékosabb előterjesztéssel, melylyben a' pairkamrának a' Belgiummal kötendő kereskedelmi szövetség lehetetlenségét statistikailag taglalta. A. sok ismerettel 's administrativ ügyességgel bir, de minden kitünőbb képességet 's erős meggyőződést nélkülözvén, nagy státusférfinak nem mondható, sőt *politikai jellem* nevet sem érdemel. Minister, a' milylyenre Lajos Fülöpnek volt szüksége, a'

ki örökké akaratlan 's önállástalan gépe volt a' ministerelnöknek vagy az udvarnak, magasabb politikai régiokba nem merészkedett, de napi munkáit gondosan kezelte. Megtestesült középszerüség, milylyenek világa a' kisszerü és roszúl sikerült 1830-iki revolutio után viradt fel.—B.

Arguelles (Ágoston) ismeretes spanyol statusférfiról (lásd Közh. Ism. Tára I. köt.) csak anynyiban szólunk itt, a' menynyiben élete 's hatása az ezen munka körébe vágó életkorba átszolgál. 1820-ban VII. Ferdinand király belügyministernek nevezé, e' tárczát azonban csak egy évig viselte. Már magában képtelenség volt feltenni, hogy az 1812-iki alkotmány 's VII. Ferdinánd egymással megférjenek. Hogy szenvedhette volna el az absolutisticus hajlamu király, hogy neki a' nép parancsoljon. A. azonban ministeri méltóságában anynyira elkábult, hogy a' mint az a' többi spanyol szabadelmüekkel is többnyire történt, sem ezen ellentétet észre nem vette sem a' belügyet szilárd 's következetes terv szerint nem vezette. A' király elég korán megismerte ministerének ingadozását 's csak a' hirlapokból kölcsönzött tétovázó elveit. Van egy anekdota Ferdinándról, melyly A. egész valóját világosan kitünteti 's egyszersmind megmutatja, milyly kevéssé volt hivatása olyly ország ministerévé lenni, melyly uralkodóinak bünei 's hibás fogásai által századokon keresztül egészen elvadulva, most egyszerre a' politikai 's erkölcsi boldogság legnagyobb fokára akart repülni. A' király egy társaságban mindig összszeraká és ismét szétteríté zsebkendőjét, 's midőn kérdezték tőle, miért teszi ezt? azt felelé: csak azt teszem, mit A. ministerem; ő is viszszavonja ma, a' mit tegnap megparancsolt, 's ha holnap elmulik, semmi sem történt. „A. jól érzi magát azon társadalmi álomvilágban, melylyben a' fellengősdi hirlapok élnek; a' francziák régi forradalmi eszméitől egészen elfoglalva, többnyire üres agyrémekkel foglalkozott, 's mint valódi spanyol, a' gyakorlati tért kevessé ismeri, 's ott, a' hol leginkább szükséges, nem működik. Mivel hát nem tudta, mit akart sajátképen vagy mit kelle akarnia, a' ministeri tárczát letette. Ministeriumból kilépte után a' cortes tagjává lett, 's a' későbbi ministerelnök Calatrávával a' moderantista párt főnöke; midőn a' király a' francziák győzedelme után, az általa szabad ég alatt több ezerek jelenlétében esküvel pecsételt alkotmányt viszszavonta, hogy a' régi spanyol absolutismust 's inquisitori paphatalmat viszszaállitsa, A. Angliába szaladt, 's ott élt mindaddig, mig az uralkodó királyné 1833-ban viszsza nem hítta. A' kormány ezt azért tevé, hogy pártját crősitse, 's nem hitte hogy elegendő támaszt lesz képes közelében feltalálhatni, mivel Ferdinand nyomoru uralkodása nem tudta az erélyes jellemeket felhasználni 's termékenyiteni. Hanem a' regensné igen megcsalatkozott. Arg. jóllehet nem birt anynyi vagyonnal, hogy a' procuradorok kamarájába megválasztassék, mégis a' cortesbe jött, mivel pártolói hiányzó jövedelmét látszólag kiegészitték. De ő azonnal az ellenzék padára ült. Minden fogalma 's politikai reformeszméjével tetőtül talpig az 1820-ik régi ellenzék képviselői közé tartozik. Szünet nélkül kikelt Martinez de la Roza és Torreno rendszerei ellen, kiknek ékesszólása ellenében az övének háttérbe kellett vonulni. Csak Mendizabal és Calatrava alatt állt a' ministeri párt mellett, mivel szándoka volt Mendizaballal együtt a' vörös sapkát föltenni,'s az előtte anynyira gyülölt statuto royal ellen lázadást támasztani.

A' rövid látásu spanyolok, de az angol 's franczia journalisták is régen törték fejüket a' felett : miben áll Mendizabalnak azon eszköze, melyly által ő, uj kölcsön, interventio, uj adó 's magán vagyonhozi nyulás nélkül az álladalmat megmenteni igérte. Az eszköz nem egyéb volt mint a' királyi statutumot eltörleni, 's annak helyébe az 1812-iki alkotmányt kikiáltani. Erre mutat minden későbbi esemény. Midőn Mendizabal a' ministeriumból kilépett, az Istúriz ministerium legerősebb ellenhatása daczára egész Spanyolország fölkelt az alkotmány kikiáltására , 's maga a' királyné La-Granjában az alkotmány elfogadására kényszerittetett. A. is bele volt avatva e' cselszövénybe, hogy ezen szabadelvű alkotmányt, melyly politikai hire pályáját megnyitotta, ismét életbe léptesse. Hévvel pártolta a' kamarákban Mendizabal merész inditványait, a' kolostorok 's papi alapitványok elfoglalását, a' nemzeti jószágok eladását, korlátlan sajtószabadságot , mindennemü tized eltörlését, a' titkos szavazatot, a' választási jog kiterjesztését, a' papság kizárását a' képviseletből 'sa't. Mendizabal rendszerében feküdt sem interventiót sem a' vegyes szövetség közremunkálását meg nem engedni. Ezen nézetet hevesen védelmezé A. a' procuradoroknál; de midőn Mendizabal, szoritva elleneitől, cooperatiót elfogadni hajlandó lett, föleszmélt A. is 's azt ohajtá, vajha jőne 200,000 kozák, lengyel, kalmuk és beduin Spanyolhon segedelmére, bár csak egy lélekzetvétellel előbb erősen állitá, hogy minden cooperatio a' spanyol szabadság sirját ássa meg. Arguelles hatalmas szónok, nemes kebel, de elég ingatag 's tudatlan fő volt. Mézédességü beszédében, melylyel az „isteni" szónok egy lélekzet alatt elveté 's ismét dicséretekkel halmozva sürgetősen ajánlá ugyanazon eszmét, nagy páthoszszal mondá többek közt : adjatok nekem anynyi hadi erőt, menynyivel birt nagy Fridrik a' harminczéves háború alatt 's elhozandom nektek a' győzelmet nem csak Spanyolhon, hanem egész Európa számára. Menynyire emlékeztetnek e' fenhangzó phrásisok hazánk bizonyos nagy szónokaira! Mind ezen igen feltünő járatlanság mellett is a' világtörténetben, melylynek tudása nélkül nincs szilárd politikai kifejlődés, A. mégis kitünő tekintélynek 's vezetőnek tartatik Spanyolhon statusférfiai között, mert szereti a' szabadságot, 's mert hévvel tud a' mellett szónoklani. — Tervezve volt azon kormány tagjává választatása is, melylynek a' kormányzó királyné megbukása után 1836-ban kellett alakulnia. A' procuradorok különféle bizottmányok tagjává nevezték; 's midőn barátai, Calatrava és dela Cuadra, Mendizabal eszközei, az Isturiz-ministerium megbukása után ministeriumba jutottak, A. az 1812-iki alkotmány átnézésével bizatott meg. Többször különféle tárczákkal kináltatott meg, de ő el nem fogadta azokat, valószinüleg azért, mivel jobban ismeré magát, mint barátai. 1837-ben az uj senátus tagjává nevezte Christina királyné. A' regens választásánál Espartero után legtöbb szavazatot (103-at 179 ellen) nyert, 's nem sokára azután 150 szavazattal Isabella királynő gyámnokává neveztetett ki. Az egyházi javak eladása feletti vitában 1841-ik juliusán minden rómávali concordatum ellen szavazott. A. mindenesetre a' legkitünőbb spanyol szónoki tehetségek, 's a' legszilárdabb szabadság-ügyvédek közé tartozik, melylyek a' spanyol polgárháboru viharai közt felmerültek. Méltán lehet a' fellengősdi öreget Spanyolhon Lafayettéének nevezni. — B.

Aristocratia. Ismeretesek Plátónak ama' szavai : „Míg a' philosophusok nem lesznek királyok, vagy a' királyok nem bölcselkednek helyesen, addig az álladalmak, sőt az egész emberiség bajainak vége hoszsza nem leend." — Plátó a' hatalmat a' bölcseséggel összeolvasztani szerette volna, és kétséget nem szenved, hogy ő, midőn a' köztársaságról tanával fellépve, az álladalmat erkölcsi lényként fogta fel, politikájának alapvonalaiban pedig a' honpolgárok három osztályát, u. m. az előljárók vagy uralkodók, az őrök vagy végrehajtók és az álladalom igazgatásában részt venni alkalmatlan 's a' külső életszükségekről gondoskodó iparemberek osztályait sorolván elő, az első (uralkodó) osztályba a' legjobbakat (ἀριστοι) kivánta helyeztetni, ezek alatt csakugyan a' bölcseket értette; igen természetesen : mert az igaz bölcseség az erénynyel tulajdonkép ugyanaz, erényes ember pedig csak jó lehet.

Valamint általában a' régi görög kifejezések a' tudományokkal együtt más nemzetekre is átmentek és mintegy önkénytelen háladatosságból más nyelveken is honosíttattak, úgy az e' jelen czikkünk czimét képező szó : *aristocratia* (legjobbak uralma) is görög tudományi örökségként mostanig fenmaradt a' müvelt világ minden nyelvében, bár nem többé ama' szoros értelemben véve, melyly neki Plátónak valóságos életbe soha nem léptetett eszményi tanában meg volt adva. — Ez pedig igen természetes. Mert a' hatalom a' legszebb czimeket is szereti maga magának tulajdonítani. Ha tehát egy részről az emberi gőg, más részről az emberi gyávaság és butaság által lehető volt, hogy a' régi caesaroknak még életükben isteni czimek adattak meg és tiszteletükre oltárok épültek, annál kevesbbé csudálhatjuk, hogy az előkelő osztályok, bármelyly úton módon értek is e' polczokra, a' legszebben hangzó czim örök birtokához jutottak, legkevesbet sem gondolva azzal, valljon Plátó őket az ἀριστοι sorába helyeztette volna-e vagy sem? Igy lett, hogy az aristocratia alatt, ahhoz képest, a' mint fogalmát objective vagy subjective veszszük, mai napon a' nemzet előkelő osztályának uralmát értjük, vagy ugyanazon előkelő osztályt önmagát; és ekképen szinte lehetséges lőn ama' lehetetlenség, hogy a' legjobbak neve gyakorlatilag imitt amott a' legroszabbakéval azonittathatott és a' disznév gúnynévvé válhatott. — Ha már magában az, hogy valamelyly osztály a' többinél jobb lenni, a' többinél nagyobb joggal kizárólag birni akar, a' kizártakban természetesen keserű érzelmeket idéz elő: ezen keserűség még inkább gyülölséggé válhatik, bizonyosan pedig megvetésbe megy által, mihelyt az ugynevezett „*legjobbik*", cselekedetei által, nevezetének ellentételével önmaga magát megfertőzteti.

Az aristocratia többféle; nem akarunkitt ahhoz szólni, melylyik volna az álladalom javára legczélszerűbb? Ilyly criteriumnak — ámbár eziránt a' tudósok tollai már régtől fogva mozgásban vannak — a' közéletben kevés hasznát látjuk, sőt azt feleslegesnek is tarthatni véljük azon időkben, hol — kevés kivétellel — már is minden aristocratia sírjához közelíteni látszik. — Minthogy az emberi ész az évekkel és az azokban nyert tapasztaltsággal szokott megérni, a' „*Kor-aristocratia*" volt az, melyly Plátó bölcseség alapján felállított theoriájának megfelelhetni látszott. Találjuk nyomát a' zsidó egyházi és álladalmi, nem különben a' régi keresztyén

egyházi alkotmányokban; ismerjük azt a' régi spartaiaknál (γερουσια neve alatt), a' régi rómaiaknál (Senatus), de a' németeknél is, kiknél még most is megvan a' grófi név „*Graf*", vagy mint annakelőtte eredetileg iratott „*Grave*" azaz: „*Graue*", ősz. A' „Senatus" neve más nemzeteknél is fenmaradt, bár nem többé a' korral járva. — Mit a' mostani világ közönségesen és tulajdonkép az aristocratia neve alatt érteni szokott, és a' melyly aristocratia, kiváltkép hol mint *oligarchia*, azaz: mint magának az aristocratiának kebléből kisebb számú előkelők által gyakorlott uralom lépett fel, a' világ történeteiben legnagyobb szerepet játszott; ez az ugynevezett *nemesség*. — Ez papi és világi. — Mi a' papságot illeti, melyly az ismeretes széles világon, mind az eddig még bölcsőjükben ringatott, mind a' polgárosodás emeltebb fokára ért nemzeteknél legelső vala az uralom gyakorlatában, eziránt lásd: *Hierarchia*. Itt csak a' közönségesen értett világi, jelesül *örökös családi nemesség* uralmáról szólandunk. — Miután — az emberi természet úgy hozván magával — minden családfő, majdnem kivétel nélkül, önszerzeményeit, ide értve még hivatalos állását is, magzatjainak örökül hagyni 's ugyanezt minden úton módon kieszközölni törekszik, de különben is, ha az atya közéletbeni feladatának jól megfelelt, a' tőle született 's általa nevelt gyermekekre is könnyen átmegy a' bizalom, innét, részint érdemből és háladatosságból, részint hatalmasságból és gyávaságból is bekövetkezett az, hogy az uralom a' családok vagy nemzetségek tulajdonává lehetett. — Ha figyelmünket igénybe véve tapasztaljuk azáltal, hogy azon aristocratia, melylyről most szólunk, mintha egy kisajátító kéz ugyanennek számára szerzett volna meg mindent, előjogait még az emberrel magával született és attól elvehetetlen benső javak terére is legalább anynyiban kiterjesztette, hogy a' pórember semmi felsőbbség által ki nem sajátítható legszentebb lelki tulajdonitól, mintegy felsőség elismerése jeleül, az aristocratia irányában megadóztatik azzal, hogy *erényes* hajlami, indulati, gondolkozásmódja és cselekedetei, mintha az erény szüleményeit kölcsön vagy bérbe vette volna a' nemességtől, *nemeseknek* (nobilis, generosus, noble, edel 'sat.) neveztetnek — valljon mit gondolhatunk erről? — Honnan várhatunk erre kielégitő választ, ha a' világ történetétől nem, melyly a' legnagyobb tanitó és egyszersmind az utolsó itélet is? — az örökös családi nemességet majdnem mindenütt már a' nemzetek gyermekkorában feltaláljuk; de ámbár eredete, melyly úgy látszik, hogy igen különféle forrásokból, majd fegyveres erő általi leigázásból, majd magasb miveltségből vagy vallásbeli titkok őrzéséből folyt ki, a' világ ismert története előtti homályban vész el, mindazáltal anynyit tudunk a' népek eddigi történeteiből, hogy minden egyes nemzetnek volt korszaka, melylyben az emberiség egyedüli igaz javainak, a' valódi felvilágositásnak, az igazságnak, az erkölcsi tisztaságnak és a' jó 's szép iránti lelkesülésnek gondját egy választott osztály viselte és azokat fentartani iparkodott. Ilyly tündöklő példával előment nemek tiszteletéből ama fenebbi epitheton méltán keletkezhetett, és a' fejedelmek — mert a' monarchiák azok, mikben a' nemesség legnélkülözhetlenebbnek szokott tartatni — amaz aranykorszakban, amaz őrangyalféle osztályban láthatták azon aristocratiát, melyly által a' magok és népeik közt középfokozatul 's kapcsolatúl szolgá-

landó osztály szükségéről eszükbe jutott és életbe léptetett elvük helyessége a' józan ész itélete előtt és a' népek szivében igazoltatott. — Amaz aranykorszakban a' logicával kevesbé megütközőnek látszatott volna ama későbbi Marmontelféle ismeretes mondat: hogy „a' nemességi rang megadása kölcsön, melylynek kamatjai az ivadék által megfizettetendnek." — De ellenben szinte a' világ történetéből tudjuk, hogy ugyanazon osztály által, melyly azelőtt a' már fenemlitett kincsekről gondoskodott, mik nélkül az álladalomnak sem értéke, sem okos czélja nincsen, ugyanazok semmivé tétettek, lábbal tiportattak, és Marmontel még alig járhata első gyermekczipőjében, midőn már tudós földije, ama hires Montesquieu, a' franczia udvari nemességet következő kifejezésekkel festette le: dicsvágy henyélés mellett, alacsonylelküség a' kevélységben, munka nélküli meggazdagodás vágya, igaztóli irtózás, hizelkedés, árulás, hitszegés, minden igérkezésének elmulasztása, a' polgár kötelességeinek megvetése, a' fejedelem erényétőli rettegés, ennek gyöngeségeibe helyeztetett remény, és mi több mind ezeknél „az erénynek szakadatlan nevetségessé tétele, ezek képezik, úgy hiszem, az udvaronczok nagyobb számának mindenütt és minden időkorban kitünő jellemét". — Ámbár azonban Montesquieu fenebbi, általában különbség nélkül minden, 's akárhol találtató udvaronczok lefestésére szolgáló jellemrajzával tulajdonkép csak az ennek mintául szolgált, t. i. a' szeme előtt forgott franczia aristocratiának élén állott udvaronczokat bélyegezte, a' franczia udvarnál pedig épen akkor az aristocratia az elkorcsulásnak olyly fokán állott, minő más országokban nem találtatott, és ámbár ugyanennélfogva ama fekete jellemképet minden aristocratiára illőnek nem mondhatni: bizonyos mégis, és jelesül a' monarchiák történetei által legrégibb idők óta a' legujabbakig ki van mutatva, hogy az álladalmi kormányok az igazságnak, rendnek és békének kezelésében leginkább a' főnemesség által akadályoztattak, minthogy ez az, melyly a' polgári engedelmességhez csak nagy nehezen szokott, bár a' hatalomnak hódolni igen könynyen megtanult ott, hol benne maga is részesült. Ott, hol a' nemesség a' hatalomban nem részesülhete, gyakorta a' legjobb fejedelmek és legnagyobb státusférfiak hiában kisérték meg erejüket azon túlsúly ellen, melylyet a' nemességnek nagyjószágbirtoka és számos védencze megadott, és melyly által a' monarchia nem ritkán gyöngébb lett, mintsem bármi más alkotmányos korlátok által lehetett volna. Innen következett, hogy — valamint a' megmérgezések ellenmérgekkel szoktak gyógyittatni — ellenszer gyanánt egy, mesterséges aristocratiának nevezhető testület találtatott felállitandónak, t. i. az álladalmi hivatalnokoknak központositó rendszer mellett működő serege, melyly — franczia eredeténél fogva — *Bureaucratia* név alatt ismeretes. (Lásd: álladalmi hivatalnokok, Bureaucratia.)

Az örökös családi aristocratia — melyly természetes aristocratiának is szokott neveztetni és hatályosságát nem csak monarchiákban, hanem köztársaságokban is, sőt ezekben még inkább mint p.o. Velenczében, bebizonyitotta, úgy, hogy Montesquieu ismeretes szavai: *„point de monarque point de noblesse, point de noblesse point de monarque!"* (fejedelem nélkül nem lehet nemesség, nemesség nélkül nem lehet fejedelem) e' nagy státus tudós legnagyobb tévedéseinek egyikét képezik — az emberiség irányában

roppant adósság megtérítésével tartozik merevedett, érzéketlen, makacs ragaszkodása miatt a' régihez, vagyis: ugynevezett conservatismusa miatt. Azon szinlett jó szándék ürügye alatt, mintha, erős oszlop gyanánt, a' thrónok és álladalmak biztosságát vállaival támogatná, ezen aristocratia a' köznépnek még legszerénvebb igényei ellen is a' régi törvényeket gördité, melylyeket egy betüjükben sem változható alaptörvényeknek tetszett keresztelni, 's még a' legcsekélyebb engedményekhez sem akart járulni, hol beleegyezése szükséges volt; hol pedig ez tőle nem függött, nem hiányoztak útai 's módai ellenzését sikeresitni. Érezte tudniillik, hogy a' természet maga a' személyes tehetségeknek szülőkről magzatokra átmenetét nem biztositja. Azon javak és előjogok, mik az atya erényeinek, erejének, érdemeinek vagy akárminemü mesterséges működéseinek, talán cselszövényeinek is, jutalmul, a' vak szerencsétől jutottak, olylyképen valának biztositandók, hogy azokat nem csak a' derék, hanem az elfajult, gyönge, tevékenytelen, tudatlan, sőt buta ivadék is élvezhesse és azoknak fentartása irányában semmi módon zavarba ne hozathassék. Horgonyra vala szükség, melylyet a' leggyöngébb kisdedkéz is kivethessen, ha talán az emberi természetes jog, a' józan ész, az igazság követelései, az ékesszólásnak viharával tánczoltatnák meg a' szirtek közé került hajót. Ezen horgony — a' holt betü; olyly horgony, melylyet régen elhamvadt kezek kovácsoltak, kezei olyly kovácsmestereknek, kiknek maga idején tisztességes czéhe kimulván, most e' horgony másodpéldányának elkészitésére, vagy csak kis töredékének összeforrasztására is alkalmas mesterember hiában kerestetnék.

Az aristocratiai elem semmi monarchiában sem mutatkozott szembetünőbben, vegyithetlenségét sehol sem óvta meg szorgosabban, változhatlanságát sehol sem védte féltékenyebben, mint Magyarországban, ezen a' monarchia küszöbén érvágással felszentelt alkotmány által szentesitett uralomnak majdnem ezeresztendős honában, hol minden egyes nemesember, bár birtoktalan és tudatlan is, a' szent korona tagja levén, a' nemtelennek, személye megbántása vagy becsülete megsértése miatt, a' megsértő nemesember elleni egyenes személyes magán-vád legelőször csak az 1836-ik évi országgyülés 13-ik t.cz. által engedtetett meg; ilyly sérelmeinek orvoslása azelőtt csak az illető uradalmi, városi és megyei tiszti ügyészeknek törvényhatóságilag megrendelt pártfogása alatt, és ezeknek nevében emelt vád mellett, nagy nehezen nyerethetvén meg és ugyanazért csak ritkán kerestetvén. — De jóllehet Magyarországban a' nemesség alsóbb osztálya, a' köznemesek, vagy mint legujabban a' spanyolok példájára gúnyolva neveztetni szoktak — „*cortesek*", a' magyar aristocratiát tulajdonkép tevő mágnásokkal vagy főrendekkel (magnates, proceres), kivevén a' hindu-féléhez hasonló törvényszellemre mutató emberdíjkülönbséget (homagium, Blutgeld), személyes és birtoki jogaik irányában a' törvény előtt tökéletes egyenlőséget élvezve, a' nemtelen ellenében mindketten ugyanazon egy összes aristokratiát képeztek, és általuk — egész az $18^{47}/_{48}$-ik országgyülésig — a' törvényeket szentesitő és a' végrehajtó hatalmat képező királylyal és a' főrendekkel egyetemben, a' törvényhozói hatalom kirekesztőleg, azaz olylyképen gyakoroltatott, hogy abban a' bár sok ezernyi lakossal biró, mindazáltal csak egyes nemesembernek tekintett,

szabad királyi városok is csak igen kétes részt vevének; mégis mondhatni, hogy a' nemteleneknek a' honpolgári, sőt némileg az emberi természetes jogoktóli megfoghatatlan hoszszas távoltartása nem anynyira a' köznemesség, mint a' valódi aristocratiát tulajdonkép tevő főrendek többségének rovására irandó, kik valamint egy részről, különben is az álladalom legfőbb hivatalait és főtisztségeit viselvén 's a' thrónhoz legközelebb állván, ez utoni eljárásukkal és befolyásukkal működhettek, úgy más részről az országgyüléseken a' felsőházban nem csak személyesen tetszésük szerint szavazhattak, hanem e' fölött még az alsó házi szavazatokra is közvetve befolytak azáltal, hogy birtokuknál fogva a' megyei követválasztásokban egyenként részt vettek, sőt a' megyéket ujabb időben a' szegény oktalan köznemes erkölcseinek tiszta egyszerüségét megvesztegető korteskedéssel, egészen magokévá tenni, a' divatban volt, és az országgyülési szavazásnak sinórmértékül szolgált követutasitásokat is önérdekükben alkotni törekedtek. — Igy történt, hogy a' magyar törvénykönyv számos czikkében, a' szegény adózó néprőli gondoskodásnak egy orsz.gyülésről másikra halasztása anynyiszor ismételve olvasható és a' „misera contribuens plebs" nevezet ugy szólván stereotyp lett; mi kétségkivüli jele annak, hogy, miután az inditványok mindig az alsóház részéről szoktak történni, a' nemességnek a' nemtelenek sorsának javitására czélzó iditványai a' főrendek többségénél rokonszenvre nam találtak, vagy legalább, hogy ha talán magában az alsóházban is hiányzott a' komoly akarat, a' főrendek fenebb emlitett hatásukat az emberiség érdekében korán sem használták fel elég erélyesen. — Legujabb időben is mutatkozott a' főrendeknek ezenönző iránya, miszerint az 1836—1837. években tartott országgyüléseken az alsóház népszerü törekvései a' főrendi tábla részéről felette nagy nehézségekre akadtak, és meglehet, sőt valószinű : hogy, ha a' felsőház a' helyett, hogy az 1848. évi martiusi napokban lélekéberségét egész elvesztve, az időviszonyok által okozott gyöngeségének érzetében, és a' köznépre nézve a' törvényes uton azelőtt teljesithető, de évek óta halogatva, alkudozva elmellőzött követelések iránti öntudatában, férfias bátorság és méltóság nélkül, saját többségének nézetei és kivánatai ellen, automatok szerepét játszotta, annak idejében a' még szerényebb inditványokat méltányosan és jókor elfogadta volna, — talán hazánk a' forradalomtól megmentve, nem siratná most a' martiusi napok szivrepesztő következményeit. *(lásd:* magyar országgyülések; magyar forradalom). De a' nyolczszázados királyságban fenálló aristocratiai kormányformának vak imádói, előjogaikba szerelmesen, és sajátságos öntetszéssel az angol és magyar formák közti hasonlatosság hamis eszméjétől ringattatva, azt vélték, hogy az anynyi századok óta fenálló alkotmány régiségéről annak örökkévalóságára lehet következést vonni. — Azonban Angolhonban a' nemességnek nincsenek olyly előjogai, melylyek miatt más osztályok roszabb lábon állanának; az semmi adómentességgel, semmi hivatalképességi elsőbbséggel nem bir, semmi törvényhatóságot és semmi uradalmi, urbéri jogot nem gyakorol, a' magas aristocratia jogai 's méltóságai pedig a' családnak csak egyik tagjára háromolnak, mig a' többi folytonosan a' néptömegbe vegyül. De a' magas aristocratiáról, ellentétben a' köznemességgel, ilyly kemény itéletet mondva, kötelesség egyszersmind megemliteni, hogy a' magas aristocratia szelleme ujabb időben szemlátomást javult, a' korszellem kivánataihoz bölcsebben

kezde simulni 's számos tagja nemcsak a' felhozott vádak alá nem esik, hanem e' felett a' nevelésben, szokásokban és sikeretlen küzdelem folytonos leverő érzetében fekvő akadályok óriási nehézségei ellen hősiesen küzdve, a' méltányos történetirónak tiszteletét és a' nemzet hálaját érdemli.

Végre még egyet kell megemlitenünk — talán a' mostani legnagyobb tényezőt — a' *gazdagsági* vagy *pénzaristocratiát*, melyly a' természetjogilag is fenálló vagyonegyenetlenség természetes eredménye, t. i. mindenütt találtatván szegények, gazdagok és bőség nélkül olyly karban levők, melylyben elegendő élelemmel vannak ellátva, a' gazdagok felsőbbsége ezen egyenetlenségnek természetes következménye. A' gazdag ugyanis kenyeret ad a' szegénynek, ki e' tekintetben tőle függvén, ha nem is egészen használhatandja fel minden esetben a' tőle függő szegénynek akaratát, de annak legalább tetszése szerinti irányt adni könnyen lesz képes, az ekképen tőle függők számával pedig anynyival biztosabban öregbedik a' polgári társaságban befolyása és hatalma, minthogy egyéb dolga nem levén, élelmi gondokkal nem terheltetvén, magasb vágyai teljesitésére eszközökkel birván 's több időt és jobb sikerrel szentelhetvén önművelésére, mindezen előnyei mellett nem csuda, hogy a' hatalom kezelésére 's közdolgokbani tanácscsal és tettel lehető részesülhetésre nézve a' szegényt rendesen fölülmulja. Tagadhatlan igazság, hogy a' *pénzaristocratia*, mikint az Francziaországban az 1830-iki szerencsétlen charta szerint életbe lépett, 's mikint, nemtelen természetéhez képest, dúlni fog mindenütt, hol a' jogok magas censushoz levén kötve, azoknak egyedáruságát körmei közé ragadhatja, a' leggyülöletesb 's undoritóbb kép, melylynek aljas tőzsérszelleme mellett csaknem viszsza kellene kivánni a' legalább ősök szép példái által lelkesithető születési aristocratiát: azonban, minthogy mindenkinek szorgalma 's szerencséje által elérhető, a' jogegyenlőségi tannak csakugyan jobban megfelel, mint a' születéshez kötött kiváltság. A' törvényhozás gondoskodjék felőle, hogy a' gazdagsággal természetesen együttjáró társasági előnyök mellett, egyszersmint még politikai jogok kizárólagos forrásává is ne tétessék a' szivtelen Mammon, melylynek hideg keblén a' legnemesebb érzemények megfagynak, hanem a' józanul széles alapra fektetett népképviselet keblén csak azon valódi aristocratia virulhasson, melyly a' név eredeti jelentésének megfelel, a' *legjobbak*: azaz: a' legerényesebbek és legbölcsebbek felsősége. — L.

Arkansas l. Éjszakamerika.

Arlincourt (Victor, Vicomte d') ismeretes regényiró, sz. septemberhó 10-kén 1789 Merantris várában Versailles mellett. Atyja, ki vagyonának legnagyobb részét a' királyi család javára áldozá, a' forradalomkor guillotine alatt végzé életét. Fiát Napoleon először az anya császárné szolgálatába, később az arragoniai hadseregnél fő-ügyelővé tevé. A' Bourbonok viszszatérte után maitre de requetes lett 's javait viszszanyerte, de a' száz nap után ezen hivatalából letétetett, 's St. Paer kastélyába vonulván viszsza Normandiába, azóta egyedül a' tudományoknak élt, mig X-ik Károly által tiszteletbeli kamarásáva neveztetvén, az udvarnál újra megjelent. A. neve fényes volt a' restauratio alatt, később azonban csillaga hanyatlani látszott. Legismeretesebb munkái: „*Charlemagne ou la Caroléide*“, hőskölteméný (2 köt. Pár.; 3-ik kiad. 1824); „*Le solitaire*“ (Páris 1821),

„*Le rénégat*“ (2 kötet. Páris 1822), „*Ipsibre*“ (2 köt. Páris 1823), „*L'étrangere*“ (2 kötet. Páris. 1825), „*Ismalie*“ (Pár. 1828), „*Les écorcheurs*“ (2 kötet. Páris 1833), 's a' t. regények. Azon nagy olvasó közönséget, melylynek munkái örvendettek, nem anynyira költői tartalmuknak, mint inkább royalistico-katholicus 's regényes irányuknak köszönhették, melyly tollának minden szüleményéből kirítt, 's az aristocraticus osztályoknak hizelkedett. Irói érdeme csekély, de hiusága nagy. Munkáit saját költségén fordittatja más nyelvekre, hogy europai hírre kaphasson. — Hollandia- és Németországon tett hoszszabb utazását, melylyben a' magas aristocratiától mindenütt a' legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott, „*Le pelerin*“ (Pár. 1842) czimű munkában irta le. 1830 óta ugynevezett carlisticus regényeket költött, miket már kisebb közönség olvasott, p. o. „*Les rebelles sous Charles V.*“ (Pár. 4 köt. 1832), „*Bannissement et retour de Charles VII.*“ (2 köt. 1832), „*Le brasseur roi*“ (2 köt. 1834), „*Double regne*“ (1836). — B.

Armansperg (József Lajos, gróf) a' görög kormány egykori elnöke, régi 's nevezetes családból született Köczingben, Bajorországban febr. 28. 1787. Miután tanulmányait Landshutban bevégzé, 1808-ban státusszolgálatba állott. Az 1813 és 14-iki háborús években ő is katona lett, bajor hadseregbiztos volt, 's a' párisi béke után néhány hónapig a' vogesi departementet kormányzotta. Részt vett 1815-ben a' bécsi congressusban, hol Bajország érdekeit buzgón, de sikeretlenül védelmezte, az ugyanezen évi hadjáratban teljeshatalmu bajor minister minőségében volt a' szövetségesek fő hadiszállásán 's a' hat departementből képződött auxerrei bajor kormányszék elnöke volt. A' második párisi béke után 1816—23-ig több fontos hivatalt viselt, mint a' feldunai 's rajnai kerület igazgatója, 's a' főszámvevőszék elnöke. Különösen kitüntetvén magát ezen hivatalok viselésénél a' pénzügyek rendezésében, a' bajor kormány által ilyly tárgyú bizottmányoknál alkalmaztatott. Mint jószágbirtokos az aldunai kerületben 1825-ben követté választatván, a' második kamara másod-elnökévé lett 's az elnökségtől is csak néhány szavazattal esett el. Itt mérsékelt, de szakértő fellépése által közméltánylatot vivott ki, jeles szónoki tehetséget mutatott, 's a' legfontosb tárgyakban élénken részt vett. Lajos király mingyárt uralkodása elején felhasználta őt, 's a' kormányzási ügyek rendezésére nagy befolyása volt. 1826elején már országtanácsnok, majd belés pénzügyi minister, 's végre pénz- és külügyi ministerré lett. Mint pénzügyi minister sok czélszerü javitást hozott be; ide tartozik 1827-iki adótörvénye, a' tartományi tanácsosok behozatala 's a' t. Ő volt egyike a' német vámszövetség alapitóinak; tárczája körében munkás, értelmes, főleg a' státusadósság ügyében szigorú rendet tartott, 's az ultramontanismus követeléseinek erélyesen ellenszegülvén, a' camarilla és papi congregatiók gyülöletét vonta magára, melyly még nagyobb fokra hágott, midőn az 1831-iki országgyülésen többször egyenesen a' szabadelmű párt mellett nyilatkozott. Minek következménye az lőn, hogy az országgyülés bevégeztével a' ministeriumból eltávolittatott, 's londoni követté neveztetett ugyan, de ő jobbnak látá családi jószágaira viszszatérni. Azonban kevés hónap multával még nagyobb tér nyilt előtte; a' király unszolásának ugyanis ellen nem állhatott, hogy a' görögországi regensség elnökségét

Ottó királynak kiskorusága alatt vállalja magára, melylynek tagjai rajta kivül még Abel és Maurer voltak. Itt kezdődik A. életében az új, és legjelentékenyebb időszak. — A' fiatal Ottó királylyal, januárhó utólján 1833. Naupliánál kötött ki. 1835-diki juniustól fogva 1837-dik évi februar 14-dikéig teljhatalmu praesidens levén, főcancellár czimmel, 's 40 ezer drachma fizetéssel, az utólsó hónapokban, a' király távolléte alatt, majdnem korlátlan hatalommal uralkodott. Négyévi kormányzása alatt sok üdvös történt ugyan Görögországra nézve, azonban ezer akadálytól környezve, felhevült 's kölcsönös bizalmatlansággal tölt pártok tolakodásai közt, az európai nagy hatalmak követeinek folytonos cselszövényeitől körülvéve, 's az országlás többi tagjaival folytonos surlódásban levén, nem volt képes azon bizodalomnak teljesen megfelelni, melylyel őt az európai diplomatia e' fontos polczra emelé. Azért is 1837-ben *Ruthart* nevezteték ki helyébe. Mindenütt felzúdultak ellene 's különféle vádakkal állottak elő; hiában igyekezett az angol követ, A. barátja 's meghittje, a' viszszatérő királyt meggyőzni, hogy A. hivatalban hagyásához az ország nyugalma 's a' király saját biztositása van csatolva. A. mindezek daczára azonnal elbocsáttatott, midőn a' még ki sem szállt királynak *Portland* hajón udvarlását tevé 's 1837-iki márczius elején Göröghonból elutazott. Két leányát görögökhez adá nőül. Viszszatérte óta családi körébe vonulva él Bajorhonban. 1838-ban szó volt róla, hogy Oettingen-Wallenstein herczeg helyébe belügyi minister lesz, de e' helyre ellensége *Abel Károly* lépett, kit ő 1834-ben Görögországból viszszahivatott, ő pedig engedelmet kapott, hogy nyugpénzét külföldön költhesse el. *Armansperg* gróf hivatása előbb Bajororszag, majd az ujdonszületett Hellasz kormányán igen nagy és fontos volt. Amott, Lajos király trónra léptével, az egész nemzetgazdasági mechanismust kelle lényegesen átalakitani; itt a' hoszszas függetlenségi haború 's anarchiai zavar dulásaiból felmerülő új országban a' jótékony békeállapot első alapjait tenni le. Rendes viszonyok közt is, midőn elv- és rendszerváltoztatás nincs szőnyegen, fényes tehetségek kivántatnak azon emberben, ki a' kormányrudat kezébe meri venni, annál magasb követelések vannak pedig azon kormányférfi irányában, ki új állapotok teremtésére, új institutiók megalapitására vállalkozik, melylyek által egy egész nép- 's országnak kell újjászületni 's megnemesedni. E' nagy feladásnak Arm. nem volt képes megfelelni, azonban ellenségeinek túlságos vádjai, mik szerint Arm. a' jelenkornak legüresebb, legtudatlanabb 's leghiúbb embere, alaptalanok, és tények sora által czáfoltatnak meg. (l. Görögország.)— B.

Arnault (Antoine Vincent), franczia költő, szül. Párisban januárhó 22-kén 1766. Neve „*Marius á Minturnes*“ és „*Lucréce*“ czimü szomorújátékok által lőn ismeretessé. Az 1792-diki septemberi jelenetek után Angolhonba, onnan Brüsselbe ment. 1793-ban viszszatérvén, mint emigrans elfogatott, mégis, mint „*Marius*“ szerzője a' törvény szigorát elkerülé. 1797-ben a' jóniai szigetek rendezését bizta rá Bonaparte; viszszatérvén Párisba „*Les Venetieus*“ czimü szomorújátékát vitte szinpadra, melylyet Velenczében költött. Ugyanazon évben az institut tagja, 1805-ben alelnöke 's 1808-ban az egyetemi tanács ülnöke-'s főtitoknokává lett. Napoleon megbukása után elveszté mind ezen hivatalait, melylyeket a' száz

nap után ismét viszszanyert. A' második restauratio beállásával meg kellett szöknie, 's Brüsselt választá menhelyeül. „*Germanicus*“ czimü szomorújátéka, melyly a' szerzőnek számkivetéséből viszszahivatása kieszközlésére, a Théâtre français-ban adatott, nagy nyugtalanságot okozott a' szinházban, miért is annak adatása továbbra letiltatott. Csak 1819-iki novemberben kapott engedelmet Frankhonba viszszatérhetni. Mint a' „*Miroir des spectacles, des lettres, des moeurs, et des arts*“ egyik szerkesztője, 1821-ben a' párisi fenyitőtörvényszék elébe idéztetett, hol azonban a' többi szerkesztőkkel együtt felmenteték. „*Vie politique et militaire de Napoleon*“ (3 köt. Páris 1822) czimü munkájáért Napoleon végrendeletében 100,000 frankot hagyott számára. 1826-ban adta ki „*Les Guelfes et les Ghibelins*“ 's „*Lycurgue*“ és „*Guillaume I.*“ szindarabjait, melyly utóbbi II. Fülöp jellemzése által kitünő. Irt ezenkivül meséket is. 1829-ben az akademiába ismét felvétetvén, 's *Andrieux* halála után annak állandó titoknokává nevéztetvén, a' hanyatló classicismus buzgó védőjeként lépett fel. Ezentúl adta ki „*Les souvenirs d'un sexagenaire*“ czimü emlékiratait (4 köt. Páris 1832) 's összes munkáit 4 kötetben, melylyek újra megjelentek Brüsselben 1 kötetben. Megholt normandiai utjából viszszatértében, néhány órányira Páristól, september 20-kán 1837. Fia *Lucien Emil*, szinte tragoediairó, szül. Versaillesben 1787-ben; 1808-ban már statustanácsi auditor lett, 's hoszszasabban Istriát kormányzá. A' restauratio után a' juliusi napokig viszszavonulva élt; ezután departamenti prefectus lett, 's mint köztisztviselő, igen tiszteltetik. Tragoediái: „*Pierre de Portugall*“ (Páris 1823) „*Regulus*“ (1825) melylyet *Talma* előadása tett hiressé; „*La mort de Tybere*“ (1828) „*Catherine de Medicis*“ (1829). E' művek a' classicismus hanyatlásának bágyadt bélyegét viselik. — B.

Arnaut-Kalessi. Az adrinápolyi békekötés után (l. Adrinápoly) 1829. a' scutari passa, 35,000 emberével az orosz sereg háta mögött megindulván, átkelt a' Balkánon. Főhadiszállását Sophiában vevé, az orosz fővezérnek megirván, hogy oct. 10-kén Adrinápoly ellen indul. De *Geismar* tábornok sebes marschokban követé a' Dunától, 's a' két sereg Arnaut-Kalessinál talált egymásra. Az albániaiak 1700 emberrel jól elsánczolva állottak ott, 's midőn *Geismár* szabad átmenetelt kivánt, parlamentairjára lőttek, 's megtámadták. Az ütközet késő éjig tartott, reggel ujra kezdődött, 's az albániaiak futásával végződött. Ez ütközet volt legutolsó hadijelenet az orosz-török háboruból 1829-ben. — *h.*

Arndt. (Ernő Móricz) a' szabadságháború korabeli német nemzeti irány egyik legfőbb képviselője, 1769-ben december 25-ikén született Schoritzban Rügen szigetén, melyly akkor még Svécziához tartozott. Atyja gazdatiszt, 's első nevelése, szüleinek nem nagy gazdagsága mellett, épen nem volt fényes; később barátjaitól gyámolitva a' stralsundi iskolába került, 's ifjuvá fejlődvén a' greifswaldi egyetembe, 's 1793—1794-ben a' jenaiba. Mindkét egyetemben theologiát tanult, de haza térve, felhagyott e' tanulmánynyal, nem levén kedve papi életre, 's 1798 és 1799-ben több felé utazott, hogy a' széles nagy világgal közelebbről megismerkedjék. Ujra haza térve Greifswaldban telepedett meg, mint az egyetemnél történészet magán-tanitója, megházasodott, 's 1805-ben ugyanott rendkivüli tanárnak neveztetett ki. Itt fejlődtek ki lassanként politikai nézetei.

Eredetileg svédbarát volt, kora ifjusága benyomásainak engedve, 's kezdettől fogva ellensége a' franczia forradalomnak, hanem kivált miután Napoleon, Franczíaországban kezébe ragadva a' kormányt, mindinkább fenyegette Németországot, 's miután az austerliczi 's jenai ütközet és a' rajnai szövetség által Németország egészen le volt tiporva, hagyott fel svéd és pommeraniai particularismusával, 's ölelte fel hő kebellel a' német egység ügyét. *Arndt* azon kor ama bátorszivü férfiai közé tartozik, kik sohasem alkalmazkodtak gyáván a' viszonyokhoz, habár ezek benső meggyőződésökkel ellenkeztek, hanem véleményöket legnagyobb veszélyek közepett bátran 's nyiltan kimondták. Reményét sem veszté el soha Németország szebb jövője iránt 's épen e' reménye ösztönzetéből bocsátotta iratait világ elébe. Az akkori nemzedékre különös hatással volt „*Geist der Zeit*" czímű munkája, melylynek első kötete 1807-ben, második kötete pedig 1809-ben jelent meg. Ebben előadja a' Németországra bekövetkezett szomoru viszonyokat, okaikat fürkészi, 's kortársait nagy nemzeti érzésre buzditja. A' második kötetben borzasztón megtámadja Napoleont, 's még inkább általában a' franczíákat, 's a' németeket a' birodalom ezen ősi ellenségei ellen közönséges felkelésre szólitja. Természetesen nem lett volna biztosságban Németországon, ilylyen dolgokat irva, hanem 1807. óta Stokholmban vala hivatalban. De itt sem maradhata sokáig, mert csakhamar bekövetkezék a' forradalom, melyly IV. *Vasa Gusztávot* megfosztá koronájától, 's franczia tábornagyot (Bernadotte-ot) emele trónra. Nagy veszedelmek között tehát hazájába téré, hol 's Berlinben lappanga egy darabig, mig végre 1812-ben eltökélé, Oroszországba menni, épen midőn Napoleon és Sándor czár között a' háború kiütendő volt. Oda utazva, Boroszlóban, hol a' legjelesebb porosz tábornokokkal, *Blücher* és *Scharnhorsttal* találkozott, értesüle, hogy volt porosz minister, báró *Stein*, hivatta magához Petersburgba, munkái által iránta figyelmetessé tétetvén. Ezen időben minden Napoleon ellen harczra kelt elemek lelke *Stein* volt; különösen ő döntötte el személyes befolyása által Sándor czár addig ingadozó szándékát, ő vette reá, hogy a' háborut Oroszország határain kivül vigye 's alkalmat nyujtson a' németeknek felkelésre. — 1813-ban kezdődött Arndt életének legfényesebb korszaka. Tudniillik ezen 's a' következő években irt egy csomó röpiratot, 's részint nagyobb munkákat, melylyeknek czélja volt a' németeket Napoleon ellen harczra szólitni, 's arra forditni a' közvéleményt: mivé alakuljon Németország jövendője. Iratai roppant tetszéssel fogadtattak. Csakhamar Arndt tartatott annak, ki a' német nemzet reményeit's ohajtásait leghatározottabban 's legtisztábban fejezi ki. Az általános béke helyreálltával Németország belügyei rendeztetvén, a' császárság viszszaállitása, az egyes német fejedelmeknek Napoleon alatt nyert függetlenségökből a' császár és birodalom iránt alárendelt tartományi főnökökké való leszállitása, az egész birodalmat felölelő egyenlő katonai 's hadügyi szerkezet, nemzeti fejedelmeket és népet egyaránt képviselő congressus egybehivása, egyenlő pénz- és mértékrendszer, végre az egyes német álladalmakban tartományi rendek mellett szólalt fel. Arndtot politikai törekvései ama lelkesedési korszakban Poroszország legjelesebb férfiaival hozták érintkezésbe; báró Stein közbenjárása által hivatali állomás szereztetett neki porosz szolgálatban.

1818-ban Bonnban történettanárrá neveztetett ki, de e' hivatala nem sokáig tartott, mert 1820-ban őszszel a' demagógiai mozgalmak miatti ismeretes vizsgálatba ő is bele jövén, fizetése megtartásával, hivatalától felfüggesztetett, 's bár 1840. óta ismét szabadságot nyert, leczkéket tartani, nagyszerű működése ezen időszakkal be lőn fejezve. Életleirásában maga megvallja, hogy azóta inkább ábrándozott, mint cselekedett, azonban több munkát adott ki, mint „*Erinnerungen aus dem äussern Leben*“; „*Versuch einer vergleichenden Völkergeschichte*“; „*Schriften für und an seine lieben Deutsche*“ — *Schwedische Geschichte* 'sat. Versei 1840-ben új kiadást értek; 1842-ben a' porosz veres-sas-rendet nyeré. A' 80 évet meghaladt aggastyán még egyszer fellépett a' közélet mezejére a' frankfurti parlamentben, 's az olyly hoszszú életen át egyenlő hévvel ápolt német egységi reményét még egyszer már-már füstbe menni látja. — R.

Arnim Bettina aszszony. A' mult évtized első éveiben hozott német szövetségi korlátozó határozatok a' német sajtónak csaknem minden politikai működését lehetetlenné tevék, az irodalom bizonyos pangásra juta, a' mint az éretlen szabadsági törekvések rég elhangzott zaja után egyszerre valódi költészet bájoló hangja emelkedett; de az édes hangokhoz szabadság és a' békók lerázása utáni vágy férfiasabb gondolatai voltak vegyitve. E' mű „*Göthe levelezése egy gyermekkel*“, melylynek 3-ik kötete a' „*gyermek naplóját*“ foglalja magában. Szerzője egy lelkes nő, *Brentano Bettina* (Erzsébet), ki majnai Frankfurtban született 1785-ben, testvére *Brentano Kelemen* költőnek, *Arnim Achimhoz* ment férjhez, azóta Berlinben él, 's a' fenemlített munka által magának az első rangu német classicusok között vivott ki helyet. E' műnek nincs ugyan közvetlenül politikai, de van annál nagyobb társadalmi érdeke. Bettina bizonyos irányok nevezetesebb jeleneteihez különösen a' „romantiká“-hoz személyesen közel állva, mégis minden személyességek 's irányokkal szemben végtelenségre törekvő egyéniségének szabadságát, érzelmei és szemléletei eredetiségét tisztán megőrizte, 's igy az önhatározásu (autonom) szellemnek egyik legtökéletesebb képe, melylynek költői teremtő ereje 's tisztán emberi eredetisége gyakran játszva megtalálja a' feleletet olyly kérdésekre, melylyeken hijában kinlódott a' speculativ philosophia.— *Bettina* természetes egyszerüsége által foglal el olyly magas helyet az irodalomban. Második műve „*Günderode*“ jeles ajánlóbeszéddel az anynyit korholt tanuló ifjuságnak ajánlva, a' gyermek Bettina és a' „Tian“ szerzőnéje, Günderode kisaszszony közötti levelezést foglalja magában. Politikai irányu „*Das Buch gehört dem König*“ czímű munkája, melyly teli van nemes korszerű intésekkel; egyébiránt a' Göthe anyjával, Rath aszszonyali beszélgetés pongyola alakjában van tartva, ki frankfurti németséggel 's leplezetlenül merész igazságokat mond ki egyház és álladalom iránt. *Arnim* aszszony eszméi megvalósitása végett a' földi nagyokhoz fordult, de ámbár Berlinben bizonyosnak tartják, hogy személyes befolyása által sok jót eszközölt, p. o. Grimm testvérek tanári meghivatását, és sok szegény ördögöt a' protestans politikai inquisitió kezei közül kimentett, mégis úgy látszik, hogy királyi könyve illő helyen nem nagy benyomást tett. E' királyi könyvében Bettina az új kort forrongtató kér-

désekbe olyly tűzzel és eredetiséggel ereszkedett bele, mint nem könnyen más valaki Németországban. — Férje : *Arnim Lajos Achim* szül. 1781-ben Berlinben, 's mint természettudós és egyszersmind költő ismeretes a' német irodalomban. *Brentono Kelemen*nel, neje testvérével együtt, népdalgyüjteményt adott ki, „*Des Knaben Wunderhorn*" 's több jeles regényt és lyrai költeményt. (l. Közh. Ism. Tára. I. K.) — *R. E.*

Arnold (Tamás dr.) nevezetes férfiu Angolhon egyházi életében. Szül. jun. 13. 1795. Cowesben Wight szigetén; tanult Manchester- és Oxfordban, ezen utolsóban végezte a' theologiát, 's 22 éves korában doctorrá lett. 3 évvel később Oxfordban felszenteltetett; de a' nevelési hivatás fontosabbnak látszván előtte, elejénte mint magántanitó, az utolsó 13 évben pedig Rogbyban, mint a' nyilvános iskola igazgatója működött. Utazásai által bővebben ismerkedett meg Némethonnal, 's ennek literaturáját megkedvelé. Ő Niebuhr római történeteinek nem anynyira fordítója, mint átdolgozója. Németországgali ismertsége adott neki vallásbeli irányt is, 's ez szülte benne azon eszmét, hogy a' szabadabban mozgó, de az orthodox theologok előtt épen ezért gyülöletes és gyakran eretneknek tartott német protestans egyháznál is tovább menve *angol nemzeti egyházat* alapitson, melylyben minden, bár legkülönbözőbb szertartásu keresztyének egyesülhessenek. Terve azonban nem sikerült, sőt inkább elkeserült ellenségeket szerzett neki, úgy hogy legjobb baráti is elhagyták. Ilyly szellemben élénken érdekelte magát a' londoni új egyetem felállitásánál, de elhatároztatván, hogy ezen intézet egyházi grádusokat nem osztogathat, fájdalommal vonúlt attól viszsza. Utóbbi időben mégis ezen körülmény megváltozott; számos tanitványai mindinkább elterjesték nézeteit, 's példás magokviseletével is bebizonyiták azok jó hatását, más részről a' Puseysmus ügye, melylynek legnagyobb 's legveszedelmesebb ellensége volt, leálarczoztatott. Most már eltökélhette magát nyilvános hivatal elvállalására, 's a' történettani tanszéket Oxfordban, korábbi ellenségei fészkében elfogadá. De a' halál közbe lépett, jun. 22. 1842-ben. — *B.*

Arriaza y Superviela (Don Juan Battista de) egyik a' legkedveltebb spanyol költők közül; sz. Madridban 1770., pályáját a' kir. tengerészetnél kezdé, melylyben mindaddig szolgált, mig egy terhes szembetegség, melylynek rövid látás lett következménye, 1798-ban a' katonai szolgálatot elhagyni kényszerité. Már azelőtt két évvel Alba herczeg halálára irt nagyobb költemény által kitünteté költői tehetségét (1796), és 1797-ben megjelent „*Las primicias, ó colleccion de los primeros frutos poeticos de D. J. B.*" czimű munkájának első kiadása. A' londoni udvarhoz követségi titoknokká neveztetvén ki, befejezé oktatva festő költeményét, melylynek czime : „*Emilia*" (Madrid, 1803). Miután 1805-től fogva Párisban mulatott, 1807-ben viszszatért hazájába. Mint a' korlátozatlan királyság párthive, *Bonaparte József* az országra tukmált király, az 1812-iki cortes 's az 1820-diki forradalom ellen ő is fölkelt. Mint státusférfi 's egyszersmind költő, elleneit komolyság és satyra fegyvereivel egyaránt igyekezett legyőzni. „*Poesias patrioticas*" (Lond. 1810., 3. kiad. Madr. 1815) czimű költeménye által harczolni buzdítá hazafiait a' nemzeti önállóságért; ezenkivül folytonosan megjelenő politikai röpiratokban („*Discursos politicos*") igyekezett azon rendszert, melylynek követője volt, védelmezni, 's az

ellenfél befolyását gyöngitni. Ezen érdemeiért VII. Ferdinand tanácsosává 's cabineti titoknokává, külügyministeriumi tisztté 's kamarásává nevezte ki. Megholt Madridban 1837. Költeményeinek legjobb kiadása a' 6-dik (2 köt. Madr. 1829—32; utánnyomva Par. 1834 és 1841.); kiválogatott példányokat lehet találni belőlök *Wolf Ferdinand* „*Floresta de rimas modernas castellanas*" (2 kötet) czimü munkájában. — Ő és *Lista* egyedül azon ujabb spanyol költők, kik szoros és vakbuzgó royalisták. Mint költő azok közé tartozik, kikben több a' telentum, mint a' genie. Minden költői gondolat vonzó 's tökéletes formába alakul nála, de teremtő erővel, eredetiséggel kisebb mértékben bir. És igy költői működése csak alárendelt, hasonlitva a' költészet azon nagy hőseihez, kik nem egy nemzetéi, hanem az emberiségéi. Mezeje különösen a' lyra, melylyen igen termékeny volt a' könnyű népes daloktól kezdve föl a' méltóságos óda legmagasb röpteig. — *B.*

Artézi kutaknak neveztetnek azon mesterséges forráskutak, melylyek földbefurás által nyeretnek. Nevüket vették *Artois* grófságtól Frankhonban, hol a' 18-dik század közepétől fogva igen gyakran furattak, de azért franczia találmánynak nem mondhatók, mert már azelőtt Austriában, felső Olaszhonban, sőt Chinában még sokkal hamarabb voltak használatban. A' 17-ik század utolsó felében *Cassini* csillagász Austriában 's Magyarhonban tett utazásában tanulta azokat ismerni, 's már *Ramazzini* leirja a' Modenában létező artézi kutakat „De admiranda fontium scaturigine" czimü munkájában (Modena 1691). Az a. kutak a' másféléktől azáltal különböznek, hogy valóságos földalatti vizérre vezetvék, azért is jó, iható vizük soha el nem apad, 's a' kut mélységével növekedő mindig hasonló hévmérséklettel bir. Artézi kutakat ott lehet furatni, hol a' hegyalkat meszsze elvonuló 's vizzel tölt üregeket sejtet, melylyek egy magasabb ponttal olylymódon vannak összekötve, hogy a' furás általi megnyitásra, a' hydrostaticai nyomás a' vizet egész földszinig űzheti. Az artézi kutak sok tekintetben méltán legnagyobb figyelmet érdemelnek. Reményleni lehet, hogy általuk a' forróság és szárazság miatt lakhatlan vidékek is müvelhetőkké lehetnek. Mindig fris, tiszta ivó vizet adnak; de ezenfölül az iparnak 's gazdagságnak fontos előmozditói. Mivel ugyanis a' nagy mélységről felbuzogó viz dúsan foly ki, 's télen nyáron egyenlő mérsékklettel bir, azért az artézi kutak vizét nem csak gépek hajtására, kertek, földek, rétek, növényházak öntözésére, halastók felmelegitésére, hanem a' gyártermek fütésére 's gőzgépekkeli gyártásra is használják. Még azon előnyük is megemlitendő, hogy az artézi kutak ásásánál gyakran, ahol nem is volt sejthető, igen hasznos ásványokra akadtak. — Lásd : *Garnier :* Traité sur les puits artésiens (Paris, 1826) *Waldenstein* „Die neuesten Beobachtungen und Erfahrungen über die Anlage artesischer Brunnen (Bécs, 1831); *Bonner* Vollständige Unterricht über die Anlage art. Br. (Münster, 1831) *Spetzler* (Lübeck. 1832) *Bruckmann* (Heilbronn, 1832) *Frommann* „die Lehrmethode der Chinesen (Koblentz, 1835) *Paulucci* „das technische Verfahren bei Bohrung artes. Br. (Wien, 1838) 'sat. Legujabb korban a' kutásás mestersége tetemesen javult, különösen a' chinai kötélfuró-módszer alkalmazása által. — *B.*

Artilleria. l. tüzérség.

Artner (Maria Ther.) mint költőné, *Theone* név alatt ismeretes a' német irodalomban, szül. Pozsony mellett Schnirau faluban, 1772-ben. Atyja tábornok volt. Művei: *Feldblumen* (Jena 1804); „*neue Gedichte von Theone*" (Tübing. 1806) „*Die That*" és „*Stille Grösse*" szinjátékok (1820, 1824, Lipcse és Kassa). — Uti leveleket írt Horvátországról 's Olaszország egy részéről (Pest, 1830). Megh. 1830-ban Zágrábban.

Árva vármegye. Magyarországnak legfelsőbb éjszaki megyéje, részint Gallicziától, részint Liptó, Trencsén és Thurócz vármegyéktől környeztetve. Földterülete 37^{422} □ mfd. Az ujabb felosztás szerint a' pozsonyi polgári kerülethez kapcsoltatott. Használható földe 400,610 hold, melylyből 193,614 h. szántóföld; 18,535 h. rét; 825 h. kert; 79,203 h. legelő; 113,433 erdő. E' megyét a' Kárpátok bérczei nem csak határszélein kerítik be, hanem belsejét is keresztülágozzák, úgy hogy tulajdonképeni rónaságot csak Kubin és Velicsna körül 's a' Bori mocsár mellett láthatni, sőt völgyei is nagyobbára szűkek, 's inkább hegyszorulatok mint völgyek. Legmagasabb hegye a' szép alkotásu *Babagura*, ezután jön a' 6107 láb magas *Rohacs*, a' 4813 lábnyi *Chots*, a' 3493 láb magas *Kis-Fátra*, 'stb. Kisebb nagyobb folyója 51 van e' megyének, melylyek közt leghatalmasabb az *Árva*, egy igen sebes ragadó folyam, melylynek minden mérföldre 83 láb esete van; tutajokra hajózható, 's minden megyei vizet öblébe felvevén, maga Kralovánon alul a' Vágh vizébe szakad. Éghajlata a' nagy és számos hegyek miatt hideg és durva, a' szőlő már itt meg nem érik, hanem levegője anynyival egészségesebb. Földje is sovány, terméketlen; mindazáltal a' természetnek több ajándékát bírja. Főbb ezek közt a' fa, melylynek különböző nemei közt az öreg- és vörösfenyő leginkább elterjedtek. E' fenyveseken fölül pedig a' henyefenyő díszlik, melyly nem fölfelé nő, hanem a' földön terjedvén el, egymásba csipeszkedik, 's felette gyenge ágaiból olaj, valamint a' gyalogfenyőből szeszes borovicska készittetik. A' szép erdőségek után legnagyobb kincse fekszik e' megyének a' gazdag zsiros hegyi legelőkben, melylynélfogva itt a' tehén- és juhtartás, a' vaj- és túrókészités egyik fő kereseti ága a' lakosoknak. Ellenben ásványokban nem igen bővelkedik, mert kevés vasérczen, melyly Malatinán, Haborkán, Zubereczen, Hamriban 'stb. ásatik, 's a' stepanoi különben gazdag erű kőszénbányán kivül nem sokat mutathat fel e' megye. Polhorán van egy konyhasóvízforrása, melylyben sok iblany (jodium) találtatik, 's egyik volna a' leghasznosabb gyógyvizek közül, ha czélszerüen alkalmaztatnék. Népessége 84,156 lélek, kik 6 mezővárosban, 93 faluban és 33 népes pusztán v. majorban laknak, 's köztök 73,611 r. katholicus, 8127 evangelikus, 2418 zsidó. Nyelvre nézve csaknem mindnyájan tótok, 's magyar helység egy sincs, csupán a' nemesek és honoratiorok közt találtatván magyarok. Az árvaiak igen szorgalmas és munkás emberek, sovány földjeikben minden szokott gabonanemet termesztenek, tengerit kivéve, buza is csak a' déli részeken sikerül, de legfőbb termesztményeik a' zab és burgonya. A' földmüvelésen kivül vászonszövéssel és fehéritéssel is nagyban foglalkoznak, anynyira, hogy itt még a' férfiak is széltében szőnek, fonnak, 's az évi készitmény 3,575,000 rőf vászonra becsültetik. Posztót és szűrt is több helységekben készitnek 's 3 papirosmalomban közönséges papir gyártatik. E' mellett fenyőszálak-

kal egész Komáromig leusztatnak, 's túrót, vajat csak maga Zazriva helysége évenként 300 mázsát hord szét az országba; a' borovicskával, olajjal, taplóval, húrosmadarakkal 's dróttal szertejárókat nem is emlitvén. Kereskedését előmozdítják jó utai, melylyek egész országban legjobbaknak tartatnak. Ezelőtt egész jobbágytelek 4774 volt itt, 's az 1828-ki országos összeirás 241,299 h. adó alatti földet talált. Székhelye 's fővárosa a' megyének: Alsó-Kubin. Birtoki tekintetben csaknem az egész vármegyét az árvai uradalom birja, melyly áll 6 mezővárosból és 75 faluból. Az uradalom jövedelmében osztozik a' kamara, h. Eszterházy, gr. Erdődy Józsefné, gr. Zichy, gr. Pálffy, religiói kincstár, 's több kisebb család. Az uradalmon kivül birtokos családok: Abaffy, Ambrózy, Bajcsy, Bajza, Buján, Bukovinszky, Csaplovics, Csemniczky, Dedinszky, Dluholoczky, Gyurcsák, Gyurgyovics, Ivanovics, Kanyerka, Klinovszky, Koroda, Kubinyi, Lokcsánszky, Medzidkraszky, Medveczky, Mesko, Monyák, Okolicsányi, Ország, Parniczky, Plathy, Porubszky, Reviczky, Rakovszky, Szkrabák, Trukóczy, Vilcsek, Zmeskál, Zsuffa 'sat. — *F.*

Árvay Gergely, csornai prépostsági premonstrat. szerzetes kanonok, jelenleg jánoshidi uradalmi kormányzó, m. akad. lev. tag., szül. Vajtán, Fejér megyében, akad. taggá választatott 1834-ben. Deák iskoláit végezvén, a' kegyes iskolák intézetébe lépett, és Kecskeméten, majd Kőszegen a' nyelvosztályi növendékeket tanitotta. E' pályáról a' praemonstrati kanonokrend csornai prépostságába ment át (1810.); philosophiai tanulmányait. Szombathelyen, theologiaiakat a' pesti papnöveldében végezte. Utóbb a' türjei prépostságban mint segédlelkész, Csornán a' rend praelatusa mellett mint titoknok, Keszthelyen és Szombathelyen mint költészettanitó hivatalkodott, 1833-ban pedig ugyanott gymnasiumi igazgatóvá neveztetett. A' magyar irodalmat 1825-től több jeles dolgozattal, eredeti és forditott szép literaturai müvekkel gazdagitotta koronként, melylyek a' *Felsőmagyarországi Minervában*, *Egyházi tár-* 's *Athenaeumban* láttak világot. Tőle birjuk igen jeles forditmányban nyelvünkön Molière *Nők iskoláját*, 's Voltaire *Tancrédját*. Mindkettőt kiadta a' m. t. társ. 1833—34-ben. — F.

Arwidson. (Adolf Ivár), a' kir. könyvtár segéde Stokholmban, sz. 1791. Finnhonban, hol atyja prépost volt. Tanult Aboban, 's ugyanott 1817-ben, mint történettanitó lépett fel. 1821-ben alapitotta az „Abo morgonblad" czimű irodalmi 's politikai hirlapot, melyly szabad beszéde miatt az orosz kormánynak mindjárt elejénte nem tetszett, 's már septemberben 1821. letiltatott. Egy czikk, melylyet A. a' következő évben a' „Mnemosyne" be iktatott, volt oka, hogy májusban 1822. az egyetemből, 's átalában Finnhonból számüzetett, mire Svédhonba ment. Itt adá ki *Rüh*' *„Finnhon és lakosai"* czimű munkájának alapos kidolgozását, továbbá *Calonius Mátyás* minden munkáit (3 köt. 1830—33); végre *Rääf* gyüjteményéből régi svéd népdalok igen jeles gyüjteményét („Svenska fornsänger" Stockh. 1834—37), melyly a' Geyer és Afzeliustól kiadottakhoz csatlakozik. Mint a' könyvnyomó társulat titoknoka több év óta irodalmi leltárt ad ki, melylyben minden Svédhonban megjelenő irodalmi tüneményről terjedelmesen, 's pártszinezet nélkül tudósit. — *B.*

Aschbach (József) egyik a' legujabb kor nevezetes történetirói közől, jelenleg gymnasiumi tanár Frankfurtban Majna mellett, sz. Höchstben

április 29-kén 1801, tudományos kiképzését Heidelbergben nyeré, a' hol 1819 óta tanult. Elejénte egészen theologia-, és philosophiára adta magát, egyetemi pályája vége felé azonban, leginkább *Schlosser* biztatására, a' historiát választá szaktudományaul. Frankfurtban már 1823-ban nyert hivatalt. Legnevezetesebb munkái Spanyolhon történetében tett vizsgálodásai, melylynek nagyobb felvilágositása körül maradandó érdemet szerzett magának. Ide tartoznak mindenek előtt „*Geschichte der Westgothen*“ (Frankf. 1827.) „*Geschichte der Omajjiden in Spanien*“ (3 köt. Frankf. 1829—30.) és „*Geschichte Spaniens und Portugals zur Zeit der Herrschaft der Almoraviden und Almohaden*“ (3 köt. Frankf. 1833—37). Méltányos elismerést érdemel ezekenkivül következő munkája is: „*Gesehichte Kaiser Sigmund's* (3 köt. Hamburg 1838—42) „*Geschichte der Heruler und Gepiden*“ Schlosser és Bercht történeti archivumában; valamint számos apróbb czikke különböző folyóiratokban, nevezetesen a' heidelbergi és berlini évkönyvekben. — *B.*

Ásia, az emberi nem, vallások és állodalmak, nyelvek, művészetek és tudományok bölcsője. Területe 810,000 négyszeg mf., a' hozzá tartozó szigeteké pedig 72,000 nsz. mf. A' szárazföld lakosságát 444 millióra, a' szigetekét pedig 51 millióra becsülik. Főfajok a' mongoli és kaukázi; amaz éjszak- és keleten, ez pedig dél- és nyugaton. Ezenkivül a' malayi- és aethiopiai vagy négerfaj. A' *mongoli* 296, a' kaukázi 168, a' malayi 30, négerfaj 1 millió. A' maláyok leginkább hátulsó Indiában 's a' szigeteken, négerek egyedül a' szigeteken tartózkodnak. Mind a' két főfaj olyly különbözőleg van keverve, hogy a' törzsek és nyelvek száma végetlen. Vallást illetőleg, a' lakosság legnagyobb része sokistentimádó, csak nyugaton uralkodik Mohamed vallása. Keresztyének és zsidók imitt-amott elszórva találtatnak. Armenia-, Syria- és Indiában pedig mint régen letelepedett felekezetek. Mellső (Vorder) Indiában Brahma tisztelete, hátsó Indiában pedig a' Buddhismus uralkodó, 's ezen utósó Ásia legnagyobb részében el van terjedve. Ezen népek 's törzsökök állodalmi viszonyai igen különbözők. Általában azoknál, kik állandó lakhelyekhez jutottak, a' leghatártalanabb despotismus uralkodik, mig ellenben a' vándor életet folytatóknál a' patriarchalis uralkodásforma századok óta fentartotta magát. Az állandóul letelepedett népek között leginkább kitünők a' Chinaiak, Japánok, Indok és Persák, az ipar különböző ágaiban, szövésben, kötésben, érez- és bőrárukban, fénymázolásban, ékszerkészitésben, 's ezek egy némelylyikében az európaiakat is fölülhaladják. A' szárazi kereskedés egész Ásián elterjedt, mig a' tengeri kereskedés többnyire európaiak kezében van, kik itt a' 16. század óta letelepedtek. Angolok uralkodnak egész déli, oroszok pedig egész éjszaki Ásián. A' Jóreménység foka fölfedezése 's körülhajózása után a' portugallok által, legelőször ezek telepedtek le déli Ásiában, utánok a' hollandiak, később a' franczíák és angolok. Az önálló ásiai státusokon kivül bir Ásiában Angolhon 33,346 □ m.földet 98,381,000 lakossal; Frankhon 8 □ mf. 170,000 lak.; Hollandia 9,724 □ mf. 12,502,000 lak.; Dánia 44 □ mf. 43,000 lak.; Portugal 312 □ mf. 579,000 lakossal; Spanyolhon 2,507 □ mf. 3,286,000 lakossal.

Ásia éghajlata, földének helyzete 's az éjszaki földrész minden

övei alatt való fekvése szerint, különböző tájakon, igen különböző. Valami $^1/_8$ a' forró, $^6/_8$ a' mérsékelt 's $^1/_8$ része a' hideg égöv alatt fekszik. De átalában mégis azt állithatni, hogy kivévén déli részét, az éghajlat sokkal zordonabb, mint Európában ugyanazon szélességi fokok alatt. Ezen tünemény Ásiának mind fekmentes mind függőleges alkatából magyarázható. Mivel egyrészről a' forró öv alatti részt nagyobbára tenger fedi, melyly a' mellette fekvő tartományok egyébként forró éghajlatát hűsiti, más oldalról pedig 1,500 m.fnyi hosszúságra az éjszaki jegestenger érinti. Ehez járul még, hogy egész Ásián keresztül nyugattól kelet felé hegyhát vonul el, melylynek hideget terjesztő befolyása minden oldalra hat, hogy a' lapályok nagyobb részt a' mérsékelt vagy hideg öv alatt fekszenek. Az Industól nyugat felé fekvő tartományok éghajlata száraz, aránylagosan igen forró, egyrészt afrikai égalj, melyly utolsó főleg Syriában 's Arabiában uralkodik. Szelidebb mérséklettel birnak a' hegyek dombtérei. A' déli tájakon, Indiában, a föld alkotása szerint az éghajlat is igen különböző. Mig a' Ganges és Indus mellett fekvő lapályok egészben forrók, az utolsók szárazok, az elsők tikkasztók és nedvesek, a' dhekáni magas térség, valamint a' szigetek éghajlata legszebb a' világon. Az évszakok változására igen nagy befolyással vannak Indiában az időszaki szelek, melylyeket *mossou*nak neveznek. Octobertől martiusig éjszak-keleti, 's nemsokára ismét egész octoberig délnyugoti *mossou* fuj. Az utolsó, ködöt, tikkasztó léget 's esőzéseket hozván, először a' malabari partokat érinti, itt azonban a' Westgath által feltartatván, lassanként ér el a' földmagason keresztül a' déli partokhoz. Épen ellenkező éghajlattal bir a' siberiai alföld. Eléggé sőt túlságosan vizekkel födve, a' sark közelében a' durva éjszaki szeleknek kitéve, a' meleg déli széltől pedig a' dél felé fekvő földmagas által elzárva az egész ország olyly hideg éghajlat alatt fekszik, hogy a' föld majdnem mindig fagyos. Ehez járul még az évszakok aránya is. Mert hosszú kemény tél uralkodik, rövid napokkal, majdnem az egész éven át, mig a' rövid nyár, ámbár nyomasztólag forró, csak kevés lábra képes a' földet felolvasztani, mivel a' rézsutosan leható napsugarak ereje igen csekély.

A' természet Ásiát minden kincseivel bőven megáldá mind a' három országából. A' forró öv alatt a' pálmák 200 lábnyi magasan emelkednek. A' gyógy- és fűszerek egész serege, a' föld minden részében elterjedt gabonanemek, gyümölcsfák, a' szőlőtőke, pamutbokor, czukornád onnan származik. Az ásványországból a' déli hegyekben találtatik: gyémánt, rubin, saphir, lazurkő, naphta, tajtkő, a' legfinomabb arany, legjobb ón és higany, réz és ezüst, vas, porczellánföld. Legtisztább gyöngyök tengereiben. Az állatok közől honosok az orangutang, bezoárkecske, angorikecske, pézsmamacska, elefánt, tigris, selyembogár, nagy és mérges kigyók. Ezenkivül találtatnak különféle majomnemek, teve, irámszarvas, párducz, oroszlán, schakal, medve, hyena, hölgymenét, czoboly, fekete róka, struez, papagájok, kigyók, teknősbékák, krokodil 's megehető puhányok (moluskák). Ásia, főalkatrészeit tekintve, éjszaki, déli, keleti, nyugoti 's közép Ásiára oszlik, a' hová még a' déli, nyugati 's keleti szigetek is tartoznak. Éjszaki Ásia, egészen orosz uralkodás alatt, ezen földrész egyharmadát teszi, 276,200 □ m.földet, melyly területen

azonban egész népességének csak $^1/_{38}$ része, azaz 13 millió ember lakik, miből a' következik, hogy 12—13-szor ritkábban van népesitve, mint Ásia egyéb részei. Ezen nagy térfogatu földből, a' mi a' 6-dik fokon fölül fekszik éjszak felé, 's az egész ásiai Oroszbirodalomnak körülbelől felét teszi, vad pusztaság, a' hol csak apró nyomoru csemeték tenyésznek. Ezen részen csak kevés számu vadász, halász 's pásztor lakik, 's itt a' népesedés nagyobbodása, 's a' mivelődés gyarapodására nézve nem sokat várhatni; annál többet déli Siberiában, az Aral tavánál 's a' Caspi tenger mellett, a' hol szép erdőségek, jó legelők, nagy darabon tartó hantföld, elegendő vizmennyiség, mindenek felett pedig nemes érczekben 's következendő gazdagsága miatt, szintannyi lakosságot lehet foglalatoskodtatni, mint Európának ugyanazon szélesség alatt fekvő országaiban. De e' gazdag tájakon többnyire pogány, barbár, vándor és félvándor népfajok tanyáznak, melylyek közől némelylyek az orosz főuralmat csak alakjáról ismerik; a' helyett, hogy adót fizetnének, ajándékokat nyernek, saját fejedelmeik 's törvényeik alatt élnek; vagy pedig, mint a' kozákok 's nehány bashirtörzsök, egészen katonai alkotmánynyal birnak 's mint határőrök, a' kormány szolgálatában állanak; vagy végre, letelepedett földmüvelő népek, mindnyájan a' müvelődés igen alacsony fokán. A' főeszközök ezen nagyterületü földet a' benső erő 's müvelődés azon fokára emelni, mellynél fogva idő jártával azon magas rendeltetését elérhetné, hogy közép és nyugoti Ásia nagyobb részét a' müvelődésben részeltesse 's ezen országokat a' müvelt Európával szabályos összeköttetésbe hozhassa, abban látszanak állani, hogy az orosz kormány, a' középkorbeli európai monarchák példájára, pártfogása alatt álló, de maga magát kormányzó városokat és községeket alapitson, 's hogy részint ezáltal, részint a' szállitási könnyebbitések által, milylyenek a' legujabb korban fedeztettek fel, Európa lakosságának fölöslegét oda vezesse.. A' legtermészetesebb út vezet Európa belsejéből nyugoti Ásiába a' Duna mentében, a' fekete tengeren által a' kaukazi partokra. Ezen úton Bécs nem sokkal meszszebb van a' Kaukazustól, mint Pittsburg Uj-Orleanstól, melyly utat 10 nap alatt gőzhajón meglehet tenni. Ezen út tehát csak $^1/_4$-ét tenné az útnak Némethonból Amerikába, előre feltevén, hogy a' gőzhajózás itt is olyly lábra állittatnék, mint ott, mire a' dunai gőzhajózás haladásai legszebb reménynyel kecsegtetnek. — Ha Oroszhon az ujabb tudósitások szerint Pétervártól Moszkváig vasutat épit, reményleni lehet, hogy egykor Varsó Moszkvával, 's ez utolsó a' Volga déli részével, 's igy tovább az ásiai Oroszbirodalom főbb pontjaival fog összeköttetni.

Nyugati Ásia, kivévén Arabiát (l. e.) most fel van osztva a' konstantinápolyi szultán, és a' tőle külsőleg függő, de lényegesen sokkal hatalmasabb egyptusi vicekirály között. Ezen, „ásiai törökbirodalom“ név alatt ismeretes országok magokban foglalják : Kis-Ásiát (Natoli vagy Anatoli) Mesopotamiát, Török-Georgiát, Turkomanniát, Kurdistannal és Syriát. 21,085 □ mérföldön, melylyből 518 a' szigetekre esik, 's melyly területen mintegy 11 millió ember lakik, t. i. *Osmanok* vagy *törökök*, az uralkodó népfaj (mintegy 4 millió) *Turkomannok*, a' törökfaj mellékága ($1^1/_2$ millió), *Örmények*, (leggazdagabb kereskedők, $1^1/_2$ millió) *Görögök*

(a' szigeteken, Syriában és Kis-Ásiában 2 millió); *Arabok* (Mesopotámiában és Syriában 1 millió); *Persák*, *Georgiaiak*, *Zsidók*, *Kurdok*, *Syriaiak*, *Druzok* (ezen utolsók saját fejedelmeik alatt vannak, kik emireknek neveztetnek, 's a' török szultánnak csak adót fizetnek.) *Matavelik* (független emir alatt álló rablóbanda, a' Libanon keleti oldalán tanyázó) *Nazarenek* (egy főnök alatt álló, 's a' portának szinte csak adót fizető földmüvelők) *Maroniták* (a' Libanonon lakó szinte adót fizető földmüvelők), 's *Czigányok*.

Vallásra nézve van itt 7 millió mohamedánus, $3^1/_2$ millió keresztyén, (görögök, katholikusok, monophisiták, őrmények, János-keresztyének, nestorianusok), 300,000 zsidó, és 190,000 bálványimádó.

Ásiának ezen része legérdekesebb, nem csak mint a' történetek szinhelye, melylyekről az ó és uj testamentom tesznek bizonyságot, mint a' föld legkitünőbb vallásainak hazája, 's mint a' keresztes hadak czélja és csatatére, hanem mint azon ásiai tartomány, melyly a' fekete-'s középtengerrel, 's az archipelagussal határos levén, Európávali közlekedésre igen alkalmas, azért is mind magára, mind pedig benső és déli Ásiában üzhető kereskedésre nézve, minden európai kereskedő hatalom figyelmét méltán megérdemli. Tetemes nagyságu hegyektől átmetszve, nagy és hajózható folyóktól öntözve, sok nagy tavat is foglal magában, azonkivül, hogy három oldalról tengertől környeztetik. Azért is éghajlata legkülönbözőbb; termékenysége kitünő (főleg az ásványországból), 's kereskedésre igen alkalmas. De a' törökök barbarismusa, melyly a' termesztés minden előmozditó eszközeit szétrombolja azon földet, melyly a' görögök idejében a' legmüveltebbek közé tartozott, a' müveltség c' fokáról letaszitá. Azonközben a' gőzhajózás behozatala, a' tengeri kalózok elnyomatása a' földközi tengeren, 's a' portának az európai hatalmaktóli függése, igen nagy befolyással volt arra, hogy a' kereskedés a' kikötőkben fölébresztessék, 's a' török durvaságnak korlátok vettessenek. 'S bármennyi harczot kelljen még azon országoknak kiállani, mégis bizonyos, hogy ezek mindenesetre jobb létre vezetendik őket. A' török és egyptusi hatalmak vetélkedése, hogy magukat európai müvelődés behozatala által fölemeljék, leginkább e' tájakon, hol ellenségesen ütődnek összse, fog hatni erélyesen. Az előny ekkorig az egyptusi vicekirály részén volt, 's minthogy hatalma sokkal szilárdabb alapon nyugszik, mint a' nagyuré, mivel ezen alap sem benső meghasonlások, sem vallásbeli előitéletek vagy janicsári szellem, sem hatalmas 's dicsvágyó szomszédok által meg nem ingattatott, sőt ellenben szorgalmas, általános engedelmességre, teherviselésre 's európai hadi szolgálatra szoktatott munkás osztály által gyámolittatik; 's mivel végre a' vicekirály korábban kezdé meg reformjait: bizonyossággal fel lehet tenni, hogy ha az európai hatalmak akadályozólag vagy mérséklőleg nem lépnek a' két párt közé, övé leend a' győzelem, 's idővel egész török Ásiát hatalma alá keritendi. Ezen túlsúly 1833. nyárán kétséget nem szenvedő módon tünt fel, a' midőn a' vicekirály csak az európai nagyhatalmak közbevetése által akadályoztatott, hogy a' szultán hatalmának Ásiában egészen véget nem vetett. Minthogy azonban Syriát 2,300 ngysz. m.földdel és $2^1/_2$millió lakossal át kellett részére engedni, olyly darab földet, melyly valamint földrajzi fekvése, ugy benső segédeszközei által egész

török Ásián uralkodik, a' török hatalmat Ásiában méltán megsemmisitettnek mondhatni. Ezen foglalás jótékony befolyása már eddig is nagy mértékben mutatkozott azon tartományok müvelődési haladására. Mehmed Alinak elejénte szándokában volt Syria fölött úgy, mint Egyptuson uralkodni, de nemsokára belátta, hogy itt nincs arab Fellâhkkal dolga, 's ennek következtében czélra vezető változtatásokat tett az ujonnan elfoglalt tartományok rendezésében. Bármenynyire barbárnak lehete is mondani ezen despotát, az uralkodása alatt élő népek jóllétére nézve mégis elég eszélylyel birt belátni, hogy ha egész török Ásiát hatalmába akarja keriteni, Syria lakosaival jobb módon kelle bánnia, mint a' törökök bántak azokkal. Ha mindezen várakozás beteljesednék, az ősidő második kereskedelmi útja is Európából déli Ásiába az egyptusi vicekirály hatalmába kerülne, t. i. a' persa öböl hoszszában, az Euphrát és Tigris mellett (Bassora és Bagdádon keresztül) a' közép- és fekete tenger kikötőibe.

Európa, Ásiának leánya, ásiai gyarmat épen ugy, mint Amerika európai. Valamint itt Uj-Angolhon, ott az öreg Görögország képezi az átmenetet. Ha tudni akarjuk, mi vezette Ásia népeit Európába, vizsgáljuk csak meg, mi ingerli Európa népeit az Amerikábai kiköltözésre. Nem vak eset, sem szeszély, hanem szükség, nyomor, táplálékhiány, előbbi sorsukkali elégedetlenség, kiváltságos osztályok és papi kasztá̀k általi nyomás, rendkivüli események 's szorultságok, imittamott vállalkozási szellem, sőt büntett is, hanem még a' felett leginkább egy bizonyos az emberiségben rejlő ösztön, boldogságát nyugaton keresni. Már a' legrégibb népfajok a' boldogabb földet, a' paradicsomot, nyugaton keresték, 's ezen hit a' nyugati ind törzsöknél még most is feltalálható. Ha akarjuk tudni, mi emelte föl az európai emberiséget olyly magasan az ásiai fölött, vizsgáljuk meg ismét, mi emelte a' görög mivelődést az egyptusi fölébe. A' régi Görögország mutatja nekünk Európát kicsinyben, a' mint van, vagy a' mint még lenni fog. Göröghonba küldé az ó világ minden státusa kalandorait, a' koldusokat, némelylykor a' lángelméket is. Igy a' kivándorlott népek előbbi házájokban divatozó előitéleteket 's müvelődési akadályokat viszszahagyván, az uj földön szebb, erődusabb, egészen uj virágok 's gyümölcsök tenyésznek. A' kasztákrai felosztás, a' korábbi időszakban az emberi müvelődésnek valószinüleg hatalmas emeltyüje, 's az ó világbeli czéhszerkezet, most a' valódi müvelődésnek legnagyobb akadálya, mivel a' közügy eszméje valósitásának ellene áll, mint holt test, viszszamaradt. Olylyan kalandorok közt, kik tengereket járnak összze, uj tartományokat foglalnak el, 's csak kölcsönös segedelemmel daczolhatnak a' folytonosan elejökbe gördülő veszélyekkel, kaszták fen nem állhatnak, a' születési különbség, a' legkitünőbb személyeket kivevén, egészen eltünik, 's ezek is csak népszerűség által tarthatják fen tekintélyüket, ezek között az egyenlőség 's a' közügy eszméjének van helye; itt a' kitünő lelki és testi erők, a' régi előitéletek daczára, szabadon működhetnek. A' helyzet ujdonsága 's a' szükség minden lelki 's testi erőt megedznek 's felébresztenek. Az ebből eredő cselekvőség méltánylása vetélkedést szül, a' kifejlődés és haladás ezen hatalmas segitőjét, melylynek csodaereje

azon országokban, a' hol a' társadalmi állapot szokások, előjogok 's családi összeköttetések által pangóvá tétetett, majdnem egészen ismeretlen.

Idejárul még a' népek és fajok vegyülete. Több fajból álló, vegyes nép hasonlitásokra vezettetik, mi jobb, mi szebb, mi okszerűbb ez vagy amaz eljárásnál. Az ész uralma győz a' szokás 's állati egykedvüségen. A' társasági viszonyok birálata tekintélylyé emelkedik, hatalmat gyakorol, 's többé nem vétek a' régit letenni 's ujat venni föl. Ugy látszik, hogy az emberi nemre is rá illik azon természeti törvény, melyly szerint a' növények más földbei átültetés, a' gyümölcsök pedig oltás által nemesittetnek. A' fajkeveredés hatására például szolgálhat három nagy nép : a' régibb történetből a' görögök, a' közép korból az angolok, az ujabból az éjszakamerikaiak. Ellenkező példákul szolgálhatnak a' kevésszámu családra olvadt, 's időjártával testileg 's lelkileg elkorcsosult oligarchiák. — Az emberi nem Ásiában született, Európában neveltetett; ott még gyermek, 's a' gyermeki állapotból a' gyermekesbe ment által; itt már férfi vagy még csak ifju, talán még nem érett. Ásiából ered minden szellemi 's anyagi mag. Ott találtattak a' gabonanemek vadan, 's azután müveltettek, mint most Európában a' takarmányfüvek. A' szőlőtő, a' legtöbb gyümölcsnemek 's kertivetemények Görög- és Olaszországon által jöttek Európába; igen sok még csak a' keresztes hadak idejekor. Ugy a' házi állatok is. Hanem az állati erő csak Európában nyert tökéletes alkalmazást. Ásiában majdnem egyedül a' tevét használják teherhordásra, a' lovat lovaglásra. A' legelső selyembogarakat görög barátok hozták Chinából, mivel azoknak kivitele a' legrégibb időtől fogva tiltva volt, kivájott fatuskókban Konstantinápolyba. Csak a' földmüvelésben és iparüzletben tüntette ki néhány nép magát, mint a' Chinaiak, Japánok, Indok, hanem ebben is bizonyos fokon megállottak, mivel a' szellemi 's társadalmi müvelődés nem tartott egyenlő lépést a' gazdálkodás- 's iparral. Minél inkább halad előre az emberiség müvelődésében, annál inkább szokott gépeket használni, hogy magának az élet gyönyöreit 's kellékeit olcsón megszerezze, annál inkább végzi a' nyers természeti vagy állati erő a' rabszolga munkáit 's megforditva. Ásiában a' despotismus és rabszolgaság gátlá ezen találmányok használatát, 's egész országok vannak, mint Persia, a' hol egyetlenegy szekérre sem találunk. Másokban a' gabona még emberi kéz által dörzsöltetik, mint egykor Mózes idejében. — A' keresztyén vallás, melylynek az európai müvelődés olyly sokat köszönhet, Ásiában csak született, Európa nevelte nagygyá. Az egynejüség, a' családi élet, az emberiség egy családsorbani fentartása 's terjesztése, tehát a' nevelés, erény, ipar, háziasság, polgári rend 's haladás alapföltétele Európában úgy a' vad mint a' polgárosodott népek között már régen szokássá vált, mig Ázsiában olyly vallás, melyly ezt parancsolja, a' soknejüséget engedő vallások mellett lábra nem kaphat. Az elsőre nézve Európában, az utólsóra nézve pedig Ásiában volt kedvezőbb az éghajlat 's társadalmi szerkezet. Forróbb tartományokban a' nemi ösztön hevesebb, mint a' mérsékeltekben, ott a' képzelődés elnyomja az észt, főleg ha nevelés által rajta uralkodni nem tanultak. — Sehol sem látjuk Ásia népeit a' közügy eszméjére felemelkedni; kivevén a' zsidókat, kik először

papok által vezettetve, hasonlólag a' despotismus hatalmába estek. Csak Görögh-honban 's Rómában lépett ezen eszme napvilágra, hanem itt is csak mint városi alkotmány, 's népgyülések alakjában, nem támogatva a' nagy tömeg felvilágositása, szabad kézmügyakorlás 's vallás által, még mindig rabszolgasággal fertőztetve, mivel még hiányzék a' helyes eszköz a' közvélemény kitanulására, t. i. a' képviseleti rendszer. — Egyébiránt az ásiai despotismus sokkal különbözik az európaitól. Európában az autocratia 's absolutismus hatalma szokások, nevelés, tudományok és müvészetek, vallás és történet, az aristocratia érdekei, a' státushivatalnokok tudományos kiképeztetése, a' közvélemény hatalma, az alkotmányos státusok példája, 's a' dynastiák saját érdekei által olylymódon szabályoztatik 's korlátoztatik, hogy a' társasélet küloldala a' legszabadabb országokétól lényegesen alig különbözik. Egész Ásián ellenben egyedül a' szenvedély uralkodik, az uralkodók puszta akarata 's magán érdeke. A' vagyonbátorság, sok tartományaiban, főleg a' Mohamed követői által lakottakban 's belső Asiában olyly alacsony fokon áll, hogy a' birtokosabbaknak el kell vagyonukot rejteni a' rablócsoportok előtt, 's hogy sokszor félnek düledező hajlékaikat kijavittatni, nehogy gazdagoknak tartassanak. Sőt a' jobbágy élete is ura tulajdonának tekintetik, melylyet tetszése szerint elvehet. Itt a' törvényhozás 's jogszolgáltatás még a' vallással 's uralkodási hatalommal, a' gyógytan a' büvészettel, a' vegytan az alchymiával, a' csillagtan astrologiával, a' történet mesével van keverve; vallás és morál, parancs és jog, tudomány és tudományosság, házas élet 's kölcsönös becsülés, hatalom és mivelődés, munka és jóllét, kereskedés és bátorság ellenben nyilt szakadásban élnek. Ásia állapotát összehasonlitva Európaéval azon meggyőződésre jutunk, hogy minél szilárdabb alapon nyugszik a' jogállapot, minél korlátozottabb az uralkodók önkénye, minél felvilágosodottabb, miveltebb 's erényesebb a' nép, minél inkább jutalmaztatik meg a' munka és szorgalom, minél inkább utasittatik viszsza a' papság kiszabott hatáskörébe, vonatnak a' státus szolgái felelősség terhe alá, 's minél szabadabb a' közvélemény, annál gazdagabb a' nép, annál hatalmasabb a' státus, annál nagyobbra becsült, biztosb, hatalmasabb 's gazdagabb az uralkodó 's az uralkodó dynastia. Ásiában alig van uralkodói változás háború nélkül; Európában egyedül ünnepélyek jellemzik azt. A' dynastiához tartozóknak itt apanage adatik, ott szemeik tolatnak ki. Itt a' nép önkényt százszor többet ád, mint a' menynyi ott tőle a' legnagyobb kegyetlenséggel kizsaroltathatik.

Az európai folytonosan előre haladó müvelődés jellemében három főkövetkezmény támad, melyly mindenkinek, ki a' fát gyümölcséről szokta megismerni, jót áll a' felől, hogy az európai müvelődés az egész földön elterjedend, t. i, 1) uj találmányok, felfedezések, 2) a' tőkék szaporodása, 3) a' népesedés folytonos növekvése által. Ezen három hatás közől egyet sem veszünk észre Ásiában, hol a' termesztés, biztosság 's müvelődés hiányában inkább hátra, mint előre megy, kivevén azon tartományokat, melylyekben az európai müvelődés már némileg gyökeret vert. A' hol a' tőkéket el kell dugni, hogy el ne raboltassanak, ott azok nem szaporodhatnak. 'S a' hol a' termesztés 's tőkék nem szaporodhatnak, a' lakosság száma sem növekedhetik. Azonban ugyanazon indokok,

melylyek egykor Európát Asiából gyarmatositák, idő folytával viszsza fognak hatni. 'S Ásia Európából fog ujraszületni. A' fajok vegyülete 's ezzel együtt az ásiai nemzetek ujjászületése fog bekövetkezni. Ezen ujjászületés folyama már el is kezdődött. Az angolok 88 millió lakost számláló birodalmat alapitottak a' Ganges partjain. A' kereskedés után európai müvészetek és tudományok, szokások, rend, katonai fegyelem 's mindennemü institutiók telepednek ott le. 'S maga az angol nyelv is nem csak felsőbb körökben, hanem a' legalsóbb osztályokban is ismeretes már. A' barbár szokások lassanként eltünnek. A' nép tömege boldogabbnak érzi magát, mint előbbi despotái alatt. 'S igy lassanként az angolok és benszülöttek maradékaiból támadand egy a' két osztály között álló müvelt népfaj, melyly arra látszik rendeltetve lenni, hogy miután a' civilisatió kellő fokát elérte, az angolokat keletindiai kormánygondjaiktól fölmentse. — Milyly hatalmasan hatott Ásia nyugoti részének ujjászületésére az európai hadi tudomány és fegyelem, az európai mechanica 's iparüzlet, mutatják Arábia, Egyptus, Syria, 's több e' részen fekvő tartományai. — A' mi keleti Asiának polgárisodását illeti, ez szinte biztosan várhatja, hogy azon esetre is, ha talán Európa ezen vállalatot igen terhesnek tartaná, az európai müvelődés mindenesetre hozzá is be fog köszönteni. Az éjszakamerikai státusok, hol a' productiv erők szaporodása, tőkék gyarapodása 's a' lakosság számának növekedése sokkal nagyobb arányban történik mint Európában, azon természeti törvények szerint, melylyek már egy század óta azon uj világban beteljesedtek, 150 év mulva több mint 300 millió embert számlálandnak. 'S igy miután népességük fölöslegével a' spanyol és portugal eredetű népek pangó culturáját fölfrisitették, a' gőzhajózás 's végetlen vaspályáik segélyével ezen földrész egész nyugoti partjait 100 millió iparos, szabad, birtokos, vállalkozó emberrel fogják betölteni, kiknek, a' chinaiak szomszédságában levén, a' mostani angol tengeri hatalmat jóval fölülhaladó hajósereg segedelmével könnyü feladat leend, a' chinai 's japáni tengervárosok elfoglalása. Hihető, hogy ezen esemény az éjszakamerikaiak kereskedési érdekei 's a' japánok konoksága által előidézve, hamarabb is bekövetkezhetik. — *B.*

Askelöf (János Ker.) hires svéd journalista, szül. 1787-ben. 1809-től 12-ig kiadta a' „*Polyphem*“ lapot, melyly főleg a' svéd akad. ellen volt irányozva, 's sokat tett a' svéd irodalom akkorában kezdődő átalakulására. 1815—16-ban a' „*Lifoet och Döden*“ 1816—17-ben pedig Schwerin gróffal egy statustani lapot szerkesztett. 1829-ig viszszavonulva élvén, 1829-ben „*Den obudne Gästen*“ czimű lappal lépett ujra elő, melyly 1840 óta „*Svenska Minerva*“ czimet hord, 's az akkori ministeriumot védte, 1840 óta pedig az uj ministerek ellen erősen opponált. —*h.*

Asphalt, sötét szinü kemény igen törékeny földiszurok, fényes töréssel, magában íz és szag nélkül; könnyen megolvad 's élénk lánggal ég. Találtatik különösen Svédhonban, Dániában, több keletindiai tavakon, a' holt tengeren 'sa't. Használtatik kőszén-, kátránynyal 's földes anyagokkal keverve vizmentes utczakövezetre, házfedésre 'sa't. Minthogy azonban a' természetes valódi asphalt igen drága, e' helyett egyrészről a' több helyeken előforduló mészkőben találtatott 's belőle lepárlás által nyert

szurkot, másrészről pedig az ugynevezett *mesterséges* asphaltot, az az: a' kőszénkátrány befőzésénél viszszamaradó fekete gyantát használják. Az ugynevezett Dorn-, Sachs- 's több efféle födélnemek sárból, agyagból, melylyeket kőszénkátránynyal 's mesterséges asphalttal vizmentessé tesznek, szinte az asphalt pótlékaiul tekinthetők. — *B.*

Assecuratio L. biztositás.

Assisek l. esküdtszékek.

Associatio l. egyesület.

Ast (György Antal Frigyes) német nyelvtudós, sz. Gothában 1778. m.holt. dec. 31. 1841. A' góthai gymnasiumban nyeré első tudományos kiképeztetését. A' jenai egyetemben, hová 1798-ban ment, a' theologiai tanulmányokról, melylyekre elejénte szánta magát, nem sokára átlépett a' nyelvészet tanulmányára, különösen lelkesitetvén az *Eichstädt* elnöklete alatti latin társaság által. 1805-ben a' landshuti egyetem meghivását a' classicai literatura tanszékére elfogadta, 's ugyanezen minőségben tétetett át 1826-ban Münchenbe, hol mint udv. tan., 's a' tud. akademiájának tagja, meg is holt. Számos nyelvészeti munkái maradtak, u. m. Sophocles forditása (Lipcse, 1804.) „Handbuch der Aesthetik" (Lipcse, 1805.); „Grundriss der Aesthetik" (Landsh. 1807.); „Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik" (Landsh. 1808.); „Grundlinien der Philosophie" (2 Aufl. Landth. 1809.) melylyben Schelling nézeteihez közeledik; „Grundriss der Geschichte der Philosophie" (Landshut 1807.; 2 Aufl. 1825.), és „Hauptmomente der Geschichte der Philosophie" (Münch. 1829.) Később majdnem kizárólag Plato munkái magyarázatával foglalkozott. Ide tartozó bevezető munkája: „Platons Leben und Schriften" (Lipcse.1816.) az ilyly nemü vizsgálatok legkitünőbbike. Előbb Plátó egyes munkáit nevezetesen „Phaedrust" (Lipcse, 1810.) 's a' „Politiát" (2 köt. Lip. 1814.) dolgozván ki, utóbb összes munkáit is kiadta, latin forditással 's igen gazdag magyarázatokkal. (11 köt. Lipcse 1819—32.), melylyhez végre záradékul „Lexicon platonicum" czimü leltárt is adott, (3 köt. Lipcse, 1834—39.) — *B.*

Aster. Porosz katonacsalád, több hozzátartozóval. Legnevezetesb: *Ernst Lajos* gyalogs. tábornok 's a' várak, mérnök- és utásztest főfelügyelője, szinte tábornok Aster Fridrik Lajos fia, szül. 1778-ban Dresdában; főleg a' várépitési szakban tekintélyes és tanult katona. Testvére ennek: *Károly Henrik* szász alezredes, szül. 1782-ben Dresdában, 's nevezetes munkákat irt a' katonai szakban, p. o. „*Die Lehre vom Festungskriege*" (Dresda, 2 kötet 1835. 3-ik kiadás) és: „*Unterricht für Pioniere*" 'sat. (Dresd. 1837—41).

Astor (János Jakab) gazdagságáról 's vállalkozásairól hires newyorki polgár, szül. 1763-ban Heidelberg mellett, hol atyja törvényszéki szolga volt, megh. 86 éves korában, 1848-ban. Élete azon pereztől kezdve, midőn mint szegény, tanulatlan kivándorlott német fiú Amerika partján kikötött, roppant gazdagsága felhalmozásaig, folytonosan igen munkás és igazán amerikai volt. 1784-ben érkezett Amerika földére; útközben megismerkedvén egy szűcscsel, annak mesterségére adta magát. Egész vagyona hét darab fuvolyából állott, miket bátyja, e' nemben gyáros, ajándékozott neki; ezeket eladván, prémeket vett, *Bown Robert* öreg

quäkkernél boltsegéd lett, később saját kereskedést kezdett, roppant arányokban gazdagodott, 45 éves korában az amerikai prém-egyletet alakitotta ; hajói a' világ minden részébe hordták árúit, melylyek most már mindennemü ker. ezikkek valának ; fejdelmi lábon élt, a' müvészetekre sokat költött, 's halálakor 30 millió dollárnyi értéket hagyott hátra. Csupán könyvtáralapitásra Newyorkban 350 ezer dollárt ajándékozott. Nemesen használt vagyonának legnagyobb részét olcsón vett földbirtok képezé Newyorkban és Missouri, Viscounsin, Jowa's egyéb új nyugati státusokban. Évi jövedelme két harmadát sok év óta földbirtokba szokta helyezni, melylynek értéke idővel roppant mértékben megnőtt, 's melylyből soha el nem adott. — *B.*

Aszszonyok l. nők.

Asztalos Pál, fia az egykori mármarosi követ 's későbben váltófeltörvényszéki ülnök Asztalos Pálnak, maga is mármarosmegyei követ az $184^{7}/_{8}$-iki pozsonyi, 's országos képviselő ugyanazon megye egyik választó kerületéből az 1848-iki pesti országgyülésen, szül. 1816-ban, meghalt 1849-ben mart. 11-én agylobban Kolozsvárott, mint ottani orsz. teljhatalmú biztos Csányi Lászlónak segéde. Egyike volt a' legbuzgóbb, tevékenyebb és szeplőtlenebb jellemü hazafiaknak. Ennek alapját megvetette a' gyermeknél hazafias érzésü édes atyja, öregebb *Asztalos Pál*, e' derék, patriarchalis jellemü házi apa 's régi magyar szabásu törvénytudó, ki egykor inkább lemondott diszes követi állásáról, mint tiszta meggyőződése ellen legyen eljárni kénytelen. Iskolai pályáját végezvén, azonnal megyei hivatalba lépett 's nem sokára főszolgabiró lett. Folytonosan e' körben élvén, 's élvén különösen azon megyében, melylynek az országban, Borsod- és Szabolcsesal, legtöbb köznemessége van, innét fejlett ki némileg elfogult előszeretete a' megyei institutio 's a' kortesrendszer iránt. Már a' megyében következetesen és rendíthetlenül a' nép ügye 's a' haza törvényes jogai mellett vívott, 's pártjának egyik vezérszónoka volt ; hatalmas hangú, dörgő, lángoló, de logikai fejü, 's ügyesen bonczoló szónok, ki védokait főleg történeti ismereteinek tárházából, 's a' magyar törvényekből és szokásokból merité. Európai müveltséggel nem birt, de egyike volt a' legjobb megyei capacitásoknak. Ha feje erős volt, még erősebbnek mondhatni lelkét és jellemét ; elveiben szilárd, mint ember, mint polgár 's mint tisztviselő egyiránt becsületes és következetes. Ezen tulajdonainak köszöné, hogy a' mármarosi roppant számú nemesség által ezen megye egyik követének választatott az 1847-iki országgyülésre, hol ismét követtársai kerületi jegyzővé választák, 's mint ilylyen, több fontos törvényjavaslatnak nevezetesen a' honositási törvénynek, szerkesztője volt. Követtársai szeretetét 's bizalmát nagy mértékben kiérdemlé, minden nevezetesb tárgyban szabadelmü 's nemzeti irányban szónokolt, megyei légből hozott elfogultságát azonban nagy mértékben kitünteté a' sz. k. városok ügye tárgyalásánál, 's a' „glacé keztyüs- és lakirt-topános bourgeoisie" ellen több izben keményen kikelvén, e' miatt a' városi követekkel több lándsát tört. Azonban még azok is elismerték legtisztább jó akaratát 's különböző nézeteinek nemes forrását, kik vele legerősbben vitatkoztak. — Győzvén az országgyülésen a' népképviseleti rendszer, 's megalakulván a' magyar ministérium, *Asztalos*, mintha sejtette volna a'

veszély magvát, melyly e' rögtönzött nyereményekben a' hazára nézve rejlett, nem tudott örülni azoknak ; ő jobban sajnálta a' bukott megyerendszert 's jobban félt a' felelős ministériumtól elválaszthatlan centralizatiótól, mint örült az európai észme diadalának. Később, midőn a' rögtönzött martiusi törvények keserü gyümölcsei érni kezdettek, ő is gyakran keserü mosolylyal emlékeztetett jövendöléseinek teljesültére. Ismert becsületessége 's alapos törvénytudománya tekintetéből Deák Ferencz igazságügyi minister a' kir. tábla közbirájává nevezé ; e' téren azonban aligalig működött, mert a' jul. 2-ikára 1849. megnyilt, első népképviseleti 's pesti országgyülésre megyéjének huszti kerületéből képviselővé választatott. Ezen országgyülésen a' legelhatározottabb 's önállóbb jellemek egyike volt. Debreczenből, hová az országgyülést követé, az anarchia legiszonyúbb dúlásainak kitett szerencsétlen Erdély rendezésére segédbiztosi minőségben távozott. 's e' tárgyu fáradhatlan munkálkodása közepette lepte meg az agylob, 's 9 napi betegség után a' halál. Ő az elhirtelenkedett 's túlságos rendszabályok iránt rokonszenvet sohasem érzett, miután azonban imádott hazája azon örvénybe sodortaték, melylyből annak menekülését nem látta lehetőnek, honával 's nemzetével együtt ohajtott élni 's halni. A' debreczeni parlamentben bucsúbeszéd tartatott emlékezetére. Testvére *Asztalos Sándor* honvédőrnagy Aradon 's a' móczok ellenében tüntette ki vitézségét. (l. Arad ostroma.) — Y.

Ásványok Magyarországon. I. *Érczek.* Hazánk az érczek menynyiségére 's különféleségére nézve leggazdagabb része az austriai birodalomnak, ez ismét Európának. A' Magyarországon 's Erdélyben ásott *arany* úgy áll a' többi tartományokéhoz, mint 100 : 3-hoz, az *ezüst* mint 100 : 35-höz. Öt év leforgása alatti közép termelési menynyiség *(Fényes* szerint) aranyból szorosan vett Magyarországon, Zarándot sem számitva ide : 2231 márk; ezüstből 62,890 márk, *Erdélyben pedig aranyból 3272 márk,* ezüstből 6053 márk, holott a' többi austr. tartományok összesen aranyból csak 116 márkát,ezüstből 25,252 márkát adtak. *André* és *Malchus* épen 92,000 márkaezüstöt számitnak évenkint Magyarországra. *A' tiszta aranytermés* Erdélyben leggazdagabb ; Magyarországon többnyire ezüstérezczel van keverve. Leggazdagabb aranybányák sajátképi Magyarországon : a' körmöczi Barsban, selmeczi Hontban, nagy- és felső-bányai Szathmárban , budfalusi Mármarosban , bóczai 's magurkai Liptóban, aranyidkai Abaújban, ujabban a' bazini Pozsonyban ; Erdélyben pedig : a' boiczai, kőrösbányai 'sat., Zarándban, a' kapniki Kővárban ; ezüstre nézve pedig legdúsabbak szinte a' selmeczi, körmöczi, lóczai, nagy,- felső- és kapnik-bányai, de a' szomolnoki is. Egy márka aranyat 366, egy márka ezüstöt 20 ezüst forintra becsülve, e' két érez több mint 2 millió forinttal növeli évenkint a' nemzeti gazdagságot. Ezenkivül a' Duna, Maros, Tisza, Dráva, Mura, Kőrös 'sat. vizekből tiszta sárarany mosatik, 's a' bánsági aranymosók 5 év alatt 2138 aranyat adtak be a' beváltó hivataloknak. — A' *réz* termelés menynyisége öt év alatti középszámmal 34,452 mázsa, melylyből a' végvidékre 112 mázsa esik. Hazánk e' részben is Orosz- és Angolország után leggazdagabb Európában. A' rézéreznek legfőbb fészke a' felső-magyarországi vagyis : szomolnoki bányakerület, hol 137 tiszta réz, 70 ezüsttel vegyes rézbánya van, 's évenkint 20—24000

mázsa tiszta réz nyeretik ; leghiresebb olvasztók a' *Phoenix huta* Márgitfalva mellettSárosban, a' *György-* és *János-huták* Igló határában, *Szent-Miklós-huta* Szlovenkán 'sat. Az *orariczai* vagy *bánsági* bányakerület évenkint 4—7000 mázsa tiszta rezet ad, 's ebből legtöbbet és legfinomabbat Krassómegye és *Rézbánya* Biharmegyében ; ezután jő Zólyommegye évenkinti 3—5000 mázsával. A' szomolnoki, urvölgyi 'sat. *czémentvizek* vagyis rézvitriol-források a' vasat rézzé változtatják, és szinte adnak évenkint 3—400 mázsát. E' szerint a' magyarországi évi réztermés értéke, mázsáját csak 40 forinttal véve, mintegy 1,400,000 p. forintra megy. — *Vas*ból öt év alatti középszámmal 270,000 mázsa nyers, és 36,000 mázsa öntött menynyiség nyeretik ; ebből a' kir. kincstár bányái termelnek mintegy 100 ezer mázsa nyers, és 16,500 m. öntött vasat. A' vas főfészke Gömörmegye, 150—160 ezer mázsányi termeléssel, hol a' rosnyói, csetneki, garani, jolsvai, kis-honti völgyek tele vannak vashámorokkal. Ezenkivül sok vasat ásnak Szepesben *(Igló, Krompach, Jakabján* 'sat.) Abaújban, Tornában (gróf *Andrássy György* bányáiban) Borsodban *(Diós-Győr*, hol híres aczél is készül, *Szilvás)* Sárosban (b. *Palochay* bányáiban) Zemplénben, Unghban, Bereghben, Mármarosban *(Kabola-Polyana)*. A' felső m.országi bányakerület mintegy 70—80 ezer mázsát ad ; a' többit adja az alsó m.országi bányakerület, főleg Liptó és Zólyom, honnét 50 ezer mázsa kerül ; Bihar ad 3000, Arad 4000, Krassó 8000, az oláh-bánsági végezred (itt van *Ruszkabánya)* 14000, a' másik báni ezred 12000 mázsát. — Mindez azonban a' legszükségesb érczből igen csekély menynyiség, ha meggondoljuk, hogy Nagy-Britannia 4,500,000 mázsa vasat ad, 's a' kis Stájer is több mint 600 ezeret. — Minőségére nézve a' magyar vas jó középszerü, de a' svéd és stájer vassal nem versenyezhetik. Egy mázsa nyers és öntött vasat általában 8 p. ftra becsülvén, ezen érez mintegy harmadfél millió ezüst ft. értéket képvisel, azonban a' belső szükség fedezésére sem elég, melyly főleg Stajerből pótoltatik. — *Ólom*ból keveset ad hazánk, ötévi középmenynyiség csak 4178 mázsa, 's ebből az oláh-bánsági végvidék adott közel három ezeret. A' hiány a' többi austr. örökös tartományokból pótoltatik. — *Dárdany* (Antimonium), melylyből legjobb a' rosnyai, ötévi középszámmal 5350 ; *büveny* (Cobalt) 798 mázsányi készül, *horgany* (zincum) főképen Dognacskán, 1837-ben 1717 mázsa, *higany* (kéneső) pedig, *himany* (arsenicum) és *hátrany* (wismuth) igen kevés készittetik. — II. *Savak.* Konyhasó hazája főleg Mármarosmegye *(rhónaszéki, sugatagi, sándorfalvi, szlatinai, királyvölgyi* aknák), melyly ötévi középszám szerint 714,000 mázsát ad ; Sárosmegyében pedig *Sóváron* 113,000 mázsányi főzetik. A' hiányzó menynyiséget Galliczia és Erdély pótolja, melyly utóbbi ötévi középszámmal 776,000 mázsányi sót vág, minek nagy részét Magyarországnak engedi. Árva, Liptó, Turócz galicziai, Horvátország pedig dalmátiai tengeri sóval él, melyly utóbbiból Dalmátiában több mint 100 ezer mázsa készittetik. *Székső (soda)* a' nagy magyarországi rónákon nagy bőséggel található, különösen Debreczen és Szeged vidékén, hol a' szappanfőzés alapját teszi. A' tetemes belszükség fedezésén kivül még 8000 mázsányi ki is vitetik az országból. — *Csodasó (sal mirabile Glauberi)*, vagyis : gálicz savanynyal vegyült székső, Buda körül 's Mosony- és Fehérmegyében

természetesen és nagy darabokban találtatik. — Természetes *salétrom* Szaboles, Bihar, Szathmár, Fehér, Mosonymegyében 's Alibunáron találtatik; a' nagykállói 's nyiregyházi főzőházakban 5000, Debreczenben 3000 mázsa főzetik, 's több ezer mázsa ki is vitetik. — *Timsó* legnagyobb menynyiségben Bereghben *(Podheringen)* 's Hevesben *(Parádon)* készül; ötévi középmenynyiség 11,500 mázsa 's több mint 4000 ezer mázsa kivetetik. — *Hamuzsírt* 45,000 mázsa körül adunk el a' szomszédoknak. — Van még több helyen természetes *vas-* és *rézgálicz (vitriol)* is. III. *Kövek* és *földek*. — Drágakövek közől a' becses *opál* Európában csak nálunk találtatik olyly tökélyü, hogy a' keletivel versenyezhet. Darabja 2000 aranyért is adatott el. Ásatik Sárosban *Czervenicznál*. Van továbbá kevesbbé szép 's tiszta *chalcedon, jaspis, achat, carniol, rubin, granát, amethyst, hyacinth, hegykristály* (álgyémánt, különösen Beregh- 's Mármarosban). — *Fazekas agyagon* kivül van jó *porczellánföld* Veszprémben, Abaújban, Zólyom,- Szepes,- Hont,- Bereghben, jó *fedél palakő* Borsodban; *malomkövek* Barsban *(Geletnek)* Baranyában, Zólyom-, Liptó-, Trenchén-, Gömör-, Beregh-, Krassóban 'sat.; minden szinü márvány Baranyában, Komáromban, Veszprémben 'sat. Krassóban pedig *Ferenczy István* szobrászunk a' carraraihoz hasonló fehér márványt fedezett fel. Van végre *kréta, gyps, alabastrom, asbest, serpentin, szappanföld*. — IV. *Égő ásványok*. u. m. *Kőszén*, barna és fekete, igen sok helyen; különösen jó fekete kőszénbányák Krassó, Baranya, Soprony, Komárom 's Esztergam megyékben és a' bánsági illyr végvidéken. Legjobb az *oraviczai*, Krassóban; leggazdagabb bánya pedig a' *brennbergi* Sopronban; az összes menynyiség évenkint 350,000 mázsát túlhalad, melylyből a' soproni bányák 180 ezer a' baranyaiak 100 ezer mázsát adnak. — *Kén* több helyen van, de legjobb 's legtöbb Varasdmegyében *Radobojon*, ötévi középszámmal 6000 mázsa. A' *turfa* vagy *gyeptőzeg*, melyly a' mocsáros vidékeken nagy bőségben van, de nem használtatik, 's *kőolaj (petroleum)* csekély jelentőségüek. (l. bányaügy.) — *h*.

Athén Görögország mostani fővárosa és a' király lakhelye, a' görög forradalom előtt csekély fontosságu tartományi város volt, székhelye egy görög metropolitának és egy török vajdának, melyly utóbbi ismét az euriposi (eubocai) pasától függött. A' városban egészen a' török styl uralkodott, többnyire két-, részint háromemeletes házak, kiálló erkélyek, kevés ablak az utczára, ellenben az udvarok belsejében több kényelem, számtalan márvány- vagy más kőoszlopon nyugvó nyilt csarnok; minden háznál cziprus-, naranes- 's czitromfákkal és szőlőlugasokkal díszlő kert; mindenütt folyó viz, sok helyütt szökőkút is. Az utczák szükek és görbék 's a' nagy házak és a' keleti féltékenységből magasra emelt falak miatt sötétek és komorak. Kivülről a' város 1772-ik évben mint egy 15 lábnyi magas, de alig két lábnyi vastag fallal vétetett körül, lőrésekkel 's imittamott négyszegü tornyokkal ellátva bár, még is legfölebb valamelyly roszul fegyverzett ellenség első rohamának állhatva ellent. Athént csak Akropolisa tette várrá, melyly régi falainak maradványival környezve 's a' törökök által az utólsó velenczei háború óta több izben uj vármüvekkel és bástyákkal megerősitve, néhány ágyuval 's egy várparancsnok (disdar) alatti őrizettel megrakva lőn.

Ilylyen volt Athén, midőn Görögország 1821-iki martiusban békóit lerázni kezdé. Athén fiai is siettek követni a' szabadság szózatát; aprilisben elfoglalták a' várost, és a' törököket beszoríták a' várba; de tapasztalatlanok levén a' hadviselésben, ügyetlenül folytatták az ostromot, ugy hogy a' törökök csak 1822-iki juniusban kényszerültek az Akropolisból kitakarodni. Négy évig maradt most már Athén a' görögök birtokában, 's elkezdé némileg a' szabadság gyümölcseit élvezni, A' közigazgatás elrendeztetett; tanodák állittattak; *Stanhope* ezredes könyvnyomdát hozott Angliából 's *Psyllas* hirlapot adott ki. Ámde 1826-ki augustusban a' törökök túlnyomó erővel ismét bevették a' várost és elkezdék az Akropolis hires ostromát, melylyet a' várőrség makacs védelem után, végre *Karaiskaki* halála és *Church* tábornoknak Koliasnál történt megveretése következtében 1827-ik juniusban elhagyni kénytelenittetett. Athén, kevés házat kivéve, romban hevert; a' szerencsétlen lakosok pedig Salamis-, Aegina-, Póros- és Peloponnesusba menekültek; a' tartomány falvai is legnagyobb részint elpusztittattak. A' háboru végével (1829) a' lakosok elpusztult honukba viszszatérni, a' romok közt kunyhókat épitni, 's a' Kephisos és Ilissos elárvult partjain szántóföldeket és kerteket müvelni kezdettek. Azonban e' különben sem igen termékeny és a' háború által iszonyuan megrongált ország kiépülése fölöttébb lassan haladt, mignem végre Otto király 1833. tavaszán Görögországba megérkezvén, 's majusban Athént meglátogatván, kijelenté, hogy ezen várost választja jövendő lakául; ettől fogva Athén bámulatos gyorsasággal kezde fölvirágzani, egyik ház a' másik után emelkedett; naponkint uj bevándorlók érkeztek; a' környék megélénkült szép kertek, szőlőhegyek és faültetvények által. 1834-ben tétetett át Naupliából Athénbe a' király lakása; mi által a' város fölvirágzása uj emelkedést nyert. Előbb *Kleanthes, Schinzel* és *Schaubert* német müvészek görög tanitványa készitett tervet 100 ezer lakosra, de mivel ennek kivitele igen költségesnek találtaték, *Klenze* bajor épit. tanácsos készitett uj tervet. A' régi török fal néhány nap alatt összeomlott; uj egyenes és széles utczák nyittattak a' romhalmokon keresztül. A' kormány különféle uj épitvényeket rendelt, melylyek közül a' királyi istállók, pénzverőház, két laktanya, katonai kórház 'stb. már rég elkészültek. Magánépületek szinte nagy számmal keletkeztek, minők akármelyly várost ékesítnének. Egykorulag a' Pyraeusba is műút készittetett, és csakhamar (1835) ezen elpusztult révben mintegy varázsütés által egy kis város látszék keletkezni. A' régiségekre is figyelmet forditott a' kormány; az Akropolison igen nevezetes kiásások tétettek. Végre 1836. martiusban tétetett le egy nagy és csinos királyi kastély alapköve, a' város keleti részén a' Hermes- utcza előtt.

A' forradalom viharaiból kiszabadult és szülővárosukba viszszatért eredeti lakosai Athénnek nem igen mennek többre 7—8000 léleknél, kik mintegy 100 albániai földmüvelő 's baromtenyésztő pórcsaládon kivül, tisztán görög származásuak. 1833. aprilisben néhány száz bajor költözött be, 's csakhamar száz meg száz keresztyény követé őket, részint európaiak, részint europaisult görögök. Török szokások, nyelv és elnevezések, 's a' sok százados viszonyok kiszorittatván, helyökbe frank szokások, nyelvek és állapotok léptenek, kivált midőn az udvar 's a' soknemű kormányhatóságok

Athénbe telepittettek át. De a' régi makacsul megmaradni törekszik; 's nem minden uj tudja mindjárt megtalálni a' jó utat. Viselet, ruházat, szokás, életmód, sőt házépités tekintetében is az idegen elem nyere túlnyomóságot, a' több ezer bevándorlott európainak nagyobb müveltsége 's jólléte által. De az athéni ember nem szereti polgárjogát idegennel megosztani; idegen pedig előtte minden, a' ki nem Athénben született, habár a' legközelebbi görög városból származott volna is. Az autochthonok tehát, mint magokat nevezni szeretik, községökben elsánczolva, választások alkalmával, egymás közt ugyan pártokra szakadnak, az idegenek ellen mégis összetartanak 's igy sikerült nekik, a' községi főbb hivatalokat ekkorig a' benszülött polgártársak kezeiben megtartani. Athén közigazgatási tekintetben az attikai kormányzó *(Dioiketes)* alatt áll, ki közvetlenül a' belügyministeriumnak van alárendelve. A' városi ügyeket pedig egy polgármester *(demarchos)*, több alárendelt ülnökkel és községtanáccsal, látja el, melyly utóbbi hatóságok mindnyájan a' község *(demos athenaion)* által választatnak.

Ilyly viszonyok közt alakul és fejlődik az uj város. Az autochthonok inkább a' régibb városrészben laknak a' vásártér 's Hadrián stoája körül, űzik foglalatosságukat, 's örülnek a' házbér- 's kereskedésből bejövő nagy nyereségnek; a' bevándorlottak, az udvar, a' hivatalnokok 's az idegen ministerek pedig jobban szeretik az uj utczákat a' város éjszakkeleti részében. Ott látni a' vásárterén jeleneteket 's hallani nyelvet, mik csudás hasonlatosságuknál fogva a' régi comicusok munkáiban olyly élénken és szellemdúsan rajzolt athéni közlekedésre emlékeztetnek. Itt pedig Európa van kicsinyben; kocsizörgés 's bálzene, 's ékesen öltözött mindkét nemű sétálók beszélgetnek Európa minden nyelvén. De még eddig, a' viszonyok hatalma és az első intézvények elutasithatlansága miatt, minden a' külsőségekre volt irányozva; a' szellemi szükségekre kevés gond fordittatott. A' hirlapok csak politikai vitákkal 's napi eseményekkel foglalkoznak. Egy fasátorban majd olasz, majd görög szindarabok adatnak. A' számtalan kávéházban csak henyék tanyáznak. Még néhány évvel ezelőtt egyetlen jó szerkezetű tanintézet sem volt. Egy jól rendezett 's látogatott gymnasium azonban már egy jobban kiképezett ifju nemzedéket kezd nevelni; a' müncheni egyetem után ujanalkotott egyetem gondjaihoz tartozik pedig, a' tudományok ismeretét felsőbb és tágasb körökben terjeszteni. Az egyetem már 36 tanitóval bir, 's ezektől mintegy 300 ifju tanul. A' gymnasiumban 30 szegény tanuló számára van alapitvány. Van továbbá városi iskola, tanitóképző seminarium, 's több magán nevelő intézet. Egyébiránt olyly országban, olyly városban, hol mindent még teremteni 's épiteni kell, minden békes nap megbecsülhetlen nyereség; mert bizonyosan lát valami ujat, a' mi tegnap még nem volt. Engedjen Athén nemtője igen sok ilyly napot neki! — *M.*

Athenaeum. Több tudományos, kritikai és szépirodalmi folyóirat, 's tudom. intézet neve, nevezetesen Angliában a' legjelesebb folyóiratok egyike (l. angol irodalom). — Nálunk szinte, 7 éven át (1837-től 1843-ig) igen jeles, tartalmas, jó izléssel szerkesztett 's irodalmunk történetében időszakot alkotó folyóirat, mint czime tartá, tudományok és szépmüvészetek tára, *Figyelmező* czimü kritikai laptársával, *Schedel* (most Toldy),

Vörösmarty és *Bajza* szerkesztése alatt, hová a' haza legjobb irói rakták le a' müvelt közönség többségének élvezhető alakban, népszerűen tartott tudományos munkálataikat, 's válogatott költői és szónoki müveiket. — Mingyárt az első (1837-ik) évi folyamatban *Bajza*, *Bugát*, *Csató Pál*, *Czuczor*, *b. Eötvös József*, *Heténvi*, *Kölcsey*, *Luczenbacher* (Dobokai) *Nagy Károly*, *Schedel*, *Szlemenics*, *Szontagh G.*, *Tóth L.*, *Tarczy*, *Vállas*, *Warga János*, *Vajda Péter*, *Vörösmarty*, *'sat.* neveit látjuk tudom. és szépmüvészeti értekezésekkel, az utolsót különösen nagy becsű „*dramaturgiai töredékeivel*" megjelenni; ezenkivül a' kevesbé ismert irók közől *Katona Dénest* és *Gézát*, dr. *Csilchertet*, *Ivanovicsot* és *Soltészt* a' természettudományokban. Költeményeket *Bajza*, *Czuczor*, *Eötvös*, *Erdélyi*, *Gaál*, *Kuthy*, *Ormos L.*, *Székács* (Orosházi) *Tóth Lőrincz* és *Vörösmarty* adtak, 's ezek közt van *Eötvöstől* a' gyönyörü „*Bucsú*" 's „*Vár és kunyhó*" *Vörösmartytól* az „*Elhagyott anya.*" Eredeti beszélyeket 's novellákat és humoreskeket nyujtanak *Gaál*, *Jósika*, *Kovács Pál*, *Tóth L.*, *Vörösmarty*. Egyik főérdeme már ezen évi folyamában az Athenaeumnak, hogy a' külföldi irodalmak jó izléssel válogatott, legillatosb virágait correct forditásokban ültteté át nyelvünkre. Igy számos novellát 's rokonnemüt közölt *Balzac*, *Irving*, *Laube*, *Mery*, *Morier*, *Sheridan*, *Knowles* 'sat. után legtöbbet *Csató*, *Horváth Lázár*, *Kazinczy Gábor*, *Szenvey*, *Tasner*, *Tóth L.* által forditva. — Közölt továbbá mutatványokat mindennemü jeles munkákból, *Jósika* regényeiből, *Péczeli* magyarok történetéből, *Szenczi* Tacitus forditásából. Mindenek felett legszebb 's legbecsesb gyöngye azonban ezen évfolyamnak *Kölcsey* halhatatlan *Parainesise*, 's egyéb a' társas viszonyokat 's erkölcsöt érdeklő philosophiai müvei, mint „*a' gyilkos anya*, *a' férjölő*, *Coelestina*", melylyek egyéb folyóiratok egész köteteivel érnek föl. A' *Figyelmező* ez évi folyama valódi kincs a' tud. történetére 's irodalmi izlés tisztitására, helyes fogalmak megalapitására 's terjesztésére nézve. *Schedel* fáradhatlan szorgalommal 's a' legjobb izléssel gyüjté itt az irodalom történetére szolgáló adatokat 's becses viszszapillantást ad az ujabb m. literaturára; alapos birálatok 's ismertetések közöltetnek a' tudomány 's szépirodalom minden ágából *Schedel*, *Vörösmarty*, *Szontagh G.*, *Luczenbacher*, *Waltherr L.*, *Péczeli József*, *Vállas*, *Nagy Károly*, *Fabriczy*, *Czuczor*, *Vajda*, *Tóth L.*, *Kazinczy Gábortól*, és *Szigeti*, *Tornai*, *Karácson Tivadar*, álnevektől; irodalmi mesék *Czuczortól*, szóbirálatok *Vörösmartytól*. — Az 1848-iki folyamban a' tudományos részben, a' már emlitett neveken kivül *Fogarassyt*, *Peregrinit*, *Gátyt*, *Vásárhelyit*, *Pulszkyt*, *Szeremleit*, *Horváth Mihályt* 's *Istvánt* (az erdélyit) *Fábián Gábort*, *Fáy Andrást*, *Jerneyt*, *Lugossyt*, *Egressy Gábort* 'sat. 's a' kevesbé ismért nevekből is többeket látunk fellépni, 's a' kor, különösen a' hazai haladás legnevezetesb kérdéseit megvitatni; nevezetes e' folyamban *Kölcsey* és (erdélyi) *Horváth István* értekezése az Unió felett. — A' beszély 's novella terén *Vajda* és *Nagy Ignácz* termékeny munkások voltak, a' külföldi novellairodalomból sok kedves virágot átültettek az emlitettek és kevesbé ismeretes egyebek: költeményeikkel pedig az ismertebb irók közől szinte a' már emlitetteken kivül, *Pap Endre*, *Sárossy Gyula*, *Vahot Sándor*, *Beőthy Zs.* *Makáry*, *Kriza*, *Szabó István*, *Sujánszky*, *Egyed A.*, 's még *Soltész D.* *Spetykó G.*, *Lászlavik*, *Eördögh D.*, *Matisz P.*, *Terray K.*

'sat. gazdagitották az 1838-iki folyamot. — A' Figyelmező' tartalmas 52 számában *Schedel* folytatja literaturai szemléjét; az alapos birálatok ugyanazon irók 's *Bugát*, *Warga J.*, *Barra M.* és többek által folytattattak; de megkezdődik a' kellemetlen és keserü irodalmi harcz a' Hirnökkel, 's *Csató Pál*lal, *Munkácsy*val, a' *Rajzolatok* szerkesztőjével, *Kanos*sal, a' *Természet* szerkesztőjével, *Hazuchá*val, *Csaplovics*csal, és a' szinházi tárgyu vita *Szentkirályi Mór* igazgatóval. Bármilyly diadalmasan vitta is az Athenaeum e' küzdelmeket, a' közönség nagy része kezdé e' polemiát megsokallni, 's e' szenvedélyes pofozódások bármilyly szükségesek lehettek különben viszonyaink közt, ártottak a' lap azon férfias nyugodt méltóságának, melyly születése első évében jellemzé. — 1849-ben a' tud. részben *Szalay Lászlót*, *Szemere Bertalant*, *Hunfalvit*, *Taubnert*; a' novellai téren *Lukács Lajost*; mint Byron szerencsés fordítóját, *Lukács Móriczot*; a' lyrában *Garayt*, *Riskót*, *Adorjánt* látjuk az eddigi munkatársak sorába lépni; *Gaál*, *Nagy Ignácz*, *Kazinczi G.* igen sokat dolgoztak. Az Athenaeum 1838. decemberi jelentésében 86 irótársat nevez meg, ezekhez 1839-re még 10 új járult, összesen tehát 96 iró, kik közől a' két év folytán csak 8 nem vett részt dolgozataival. A' Figyelmező folyvást hü társa Athenaeumának, *Schedel*, *Szontagh*, *Jerney*, *Szemere Pál*, *Péczeli*, *Vásárhelyi*, *Fogarassy*, *Szeremlei*, *Warga J.* 's egyéb álnevü vagy számmal jegyzett, de mind kitünő irók segédmunkálásával. Ez évfolyamban a' mult év mérges polemiája némileg szelidültebb alakot ölt. Nevezetes viták merültek fel a' hegelismus tárgyában *Varga János* és *Szeremlei*, a' magyar dramairodalom tárgyában *Schedel* és *Szontagh*, a' duna-tiszai csatorna tárgyában *Vásárhelyi* és *Beszédes* között 'sat. — 1840-ben még megmaradt a' testvérlapok addigi alakja. A' tudományos részben *Jászay Pált*, *Briedl Fidélt*, *Kossorich Károlyt*, *Edvi Illés Pált*, *Fabriczyt*, *Csécsi Imrét*, *Török Jánost*, *Wildnert* (Jászayval együtt, 's általa fordítva), különösen a' képzőmüvészetek terén *Henszlmann Imrét*'s *Vahott Imrét*; a' novellában 's regényben b. *Kemény Zsigmondot*, *Kuthyt*, *Barthost*, *Árvayt*; a' lyrai 's rokonnemü költészetben *Császárt*, *Lisznyait*, *Nagy Imrét*, *Szakál Lajost*, *Perlaky Gábort*, *Szilágyi Istvánt*, *Vidor Emilt*, *Laknert*, *Pájert*, *Zorányit* több azóta elfelejtett és álnév társaságában látjuk járulni az eddigiekhez. Sok jeleset hoz ez évben *Erdélyi*, *Garay*, *Vahott Sándor*. Mutatványok közöltetnek több jeles magyar irodalmi műből, *Horváth M.* történeti munkáiból, *Fábian G.* Tocqeville fordításából; népmondák *Pulszkytól*; — az értekezések közt kitünő *Fáy Andrásé* a' nőnevelésről, a' nagyszámú, jól választott külföldi novella közt „*Colomba*“ *Merimétől*, *Szenvey* által fordítva. Nagy helyt foglal az ez évben megszületett váltótörvényt illető irodalom *Wildner* és *Jászay*tól. A' *Figyelmező* gondosan folytatja itt is, mint elejétől fogva, a' magyar irodalom ismertetését, 's annak minden ágából alapos birálatokat nyújt, figyelemmel van az egyesületekre, hazai 's külföldi necrologot ad, de ismét mérges polemiával van elárasztva *Orosz*, a' Hirnők szerkesztője ellen, 's megkezdi háborúját *Nyáry Pál* mint szinházigazgató 's a' daljáték túlkegyelése ellen. — 1841-től kezdve a' Figyelmező, mint magánálló független lap, közsajnálatra meg lőn szüntetve, 's helyette az Athenaeum hetenkint háromszor jelent meg, és saját helyet adott a' literatura mozgásainak. A'

tudom. részben *Bloch M.*, *Szücs István*, *Szatócs (Kramartsik) K. Tóth Mihály*, *Bertha Sándor*, *Hrabovszky*, *Kemenessi*, *Mezriczky*, *Irinyi József*, *Szőllősi Balás*; a' novella- 's rokonnemüben *Eördegh I. Remellay*, *Lakner*; a' lyra- 's rokonnemüben *Tompa*, *Tárkányi*, *Szemere Miklós*, *Szelestey*, *Lauka*, *Király Károly* az Athenaeumban új nevek. A' novellában sokat dolgoztak *Gaál* és *Nagy Iguácz*; a' lyrai költészetet valódi remekekkel gazdagitá *Vörösmarty* (p. o. *Liszt Ferenczhez*, az *Élő szobor* 'sat.); a' színészeti mezőn legbuzgóbbak *Vahott I.*'s *Egressy G.* — A' könyvbirálati rész nem pótolja ugyan egészen a' Figyelmezőt, de azért igen becses ismertetéseket 's birálatokat ad *Fogarassy-*, *Hunfalvi-*, *Warga J.*, *Lugossy-K. Tóth Mihálytól* 'sat. A' polemia 's antikritika megtartja mérges természetét, 's ez évben főleg a' Közlemények ellen, *Vahott I.* és *Fáncsy*, és ismét *Csaplovics* 's *Szontayh G.* és *Szatócs* közt vivatik. A' magyar játékszini krónika mint előbbi években, igen tartalmas és tanuságos. — 1842-ik év első felében még megtartja az Athenaeum 1841-iki alakját, 's nagyrészint előbbi dolgozótársait. Uj élénkséget adnak lapjainak a' jeles humoristikai életképek *Zajtay* 's *Tyukody* álnevektől. A' nagyobb készültségű fiatal irók közől *Henszlmann I.*, *Irinyi J.* 'sat, bővebb tért foglalnak lapjain. A' könyvbirálatok során többi közt *Wildner Ign.* találja meg csipős ostorát. A' beszélyirók közt *Alt Móricz (Jósika M.)* gerjeszt legnagyobb figyelmet humoristikai mutatványaival. A' lyrai költők közt itt látjuk először fellépni a' genialis *Petőfit*, még ekkor *Petrovics Sándor* családneve alatt „*a' borozó*" czimű költeménynyel. Az antikritika és polemia mezején *Egressy G.* és egyik szinházi biráló *Szebeklébi* (álnév) közt, és ismét a' hitelbank tárgyában *Fogarassy* 's *Farkas Ferencz* közt foly éles harcz és háború. — 1842-ik év második felében már soványabb alakban látjuk a' csökkenő 's belső becsében is némileg alábbszálló folyóiratot. Egy iv helyett csak féliven jelenik meg. Van azonban e' lapokon még most is elég igaz gyöngy. *Vörösmarty* halhatatlan *Fóti dala*, számos dal *Petőfitől*, *Adorjántól*, *Tompától* 'sat. eleven humoristica *Alt Móricztól* és *Zajtaitól*, orvosolják az unalmat, melylyet a' *Vahott-Lauka* féle *ne ki de mi* pör okoz. A' birálati rész, szinházi kritika, értesitő 's egyveleg folytonosan érdekes és tartalmas. — 1843-ra uj folyam kezdődik nagy nyolczadrétben, szükebb de különben hasonló tárgyú 's becsű tartalommal, mint az előbbi évek. E' folyamban nagyobb értekezéseket látunk *Schedel*, *Lukács M.*, *Tóth L.*, *Horváth M.*, *Fogarassy*, *Irinyi Józseftől*, könyvbirálatok- 's ismertetéseket *Schedel*, *Horváth M.*, *Baksay*, *Hanák* 's egyebektől; eredeti beszélyeket 's rokonneműeket *Jósika M.*, *Gaál*, *Nagy I.*, *Fáy A.*, *Császár Ferencz*, *Remellay G.*, 's ujabb irók *Dózsa Dániel-*, és *Péter Károlytól*; gyönyörű költeményeket legjobb nevű költőinktől, mint *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Tompa*, *Vahott S.*, *Adorján*, *Szemere M.*, *Vidor Emil* 'sat, kikhez járult ez évben, mint uj név, *Samarjay Károly*. — *Szebeklébi*, *Keve* 'sat. folytatták alapos szinházi birálataikat; a' polemia pedig főleg a' Honderű ellen fordult. Ez év végével megszünt az alakját már több izben változtatott 's fokonkint elsilányodott jeles folyóirat.

Ha végig tekintjük az Athenaeum nyolczévi folyamát, ugy találjuk, hogy haladás és szabadelműség jellemzik annak minden lapját, ugy politikában mint tudomány- müvészet- 's birálatban. A' tudományos értéke-

zések, lehető legjobbak, a' menynyire a' magyar tudományos erőktől kitelt, mindenkor szem előtt tartották a' kor szükségeit, a' napi kérdéseket, 's kerülve a' mélységes, abstract, unalmas modort, eredményeket közölve inkább, mint hoszszadalmas fejtegetéseket, minél nagyobb népszerűségre törekedtek; a' szépirodalmi izlés 's nyelvbeli tisztaság és szabályosság terjesztésére pedig egy irodalmi vállalat sem tett anynyit, mint az Athenaeum. A' beszélyek 's versek, miket e' lapok kiadtak, irodalmunk legjobbjai, 's szív- és észmüvelésre kitünő táplálatok. Sokat korholtatott az Athenaeum és Figyelmező azért, hogy lapjain igen sok helyt engedett a' polemiának, 's ezt, természetével egyezőleg, nem tarthatta mindenkor a' gyöngéd kiméletesség határai közt. E' polemiának azonban, bármit tartsanak felőle a' gyönge idegűek, tagadhatlanul sok haszna volt némelyly elhomályositott igazságok tisztába hozatalára, elleplezett roszakarat viszszariasztására, 's kártékony sáfárkodások leálarczozására. Azért e' lapok megszüntetése általános sajnálkozást is okozott, kivevén azokat, kik ostora alatt szenvedtek. —*y.*—

Ahtmosphaericus vasut, magyarul: légnyomásu vasut. A' földünket körülfogó lég, mindamellett hogy fölötte csekély specificus sulylyal bir, igen jelentős nyomást gyakorol a' testekre. Ez magasságától származik, melylyet a' földszin fölött 810 mérföldnyinél többre becsülnek. A' légoszlop az ember testére is 34000 fontnyi sulylyal nehezedik, melylyet csak azért nem érez, mert a' lég és ennek nyomása ugy fogja körül minden oldalról, testét mint a' viz és ennek nyomása a' halat. De szünjék meg a' nyomás egyik oldalon: a' másikon azonnal nyilvánkozni fog a' légoszlop hatása. 'S ezen hatásnak erejét már kora időkben használták a' nélkül, hogy a' tünemény saját természetéről tisztában voltak volna. Igy p. o. a' vizszivattyu hatása a' lég sulyától van, mert, mivel a' kuteső köldökének fölhuzása által a' kutcsőben légüres tér támad, a' csővön kivül álló vizre azonban a' lég nyomása folyvást ráhat, azért a' viz olyly magasra emelkedik a' csőben, menynyire a' légnyomás föltolja. Igy történik a' higany emelkedése is a' légmérüben a' külső lég nyomása következtében. A' viz 32 lábnyira emelkedik, mig a' légnyomásával egyensulyra jut, a' viznél 14-er nehezebb higany pedig 27½ hüvelyknyire. A' légnyomás ez erejét gőzerő helyett használni a' vasutaknál, közel álló eszme volt. 'S valóban 1824-ben, *Vallance*, angol, rá is jutott e' gondolatra, és az egész pálya hoszszában ürhengert akart építtetni, elegendő nagyot, melylyben nemcsak a' sínek, hanem a' kocsivonat is egészen elférjen. Ez ürhengernek minden menet előtt légüresre kellett volna szivattyuztatnia, a' midőn a' légnyomása egy, az első kocsi elejére illesztett és légmenten fürmölő (schlieszender) köldökre hatva, az egész kocsivonatot előre tolta volna. Ez eszme kivihetlen volt, mert mi nagy erőnek kell vala arra hatnia, hogy olyly roppant ürhengerből a' levegő kiszivathassék!—Az eszmét a' közönség elfeledte. Azonban *Samuda*, portugál, és *Elegg*, irlandi, viszszatértek rája. De egyszerübb, kivihetőbb tervet készitettek. Ők az ürhengert egy lábnyinál kevéssel nagyobb átmérőre számitották 's csak hajtó köldökét fogták a' légtelen ürbe helyezni, a' kocsi-vonatot pedig a' köldökkel összekötni. *Wurmwood-Scrabbs*-ban, London mellett, meg is tették az első kisérletet. Pályájok 1200 láb hoszszu, hengerjök 9 hüvelyknyi átmérőjü,

légszivattyujok pedig 16 lóerejü volt. Az eredmény szerencsés volt. Azonban, ennek daczára is csak érdekes kisérletnek tartatott az egész, de kivihetlennek itéltetett nagyban, mivel azt hitték, hogy a' légürités csak kicsinyke távolságra lehetséges. Egyetlen vasuttársaság sem akarta alkalmazni. Végül Irlandban, a' *dublin- kingstowni* vasuttársaság mégis rászánta magát, hogy a' Dublinból Dalkeyba vezetendő, $1^3/_4$ angol vagyis $^1{}_3$ német mértföldnyi hoszszu szárnyvonalat a' légnyomás erejére épittesse. Ezen utvonal igen kedvezőtlen fekvetü. Sok és kicsiny kanyarodásai vannak,'s ezek olyly gyorsan következnek egymásra, miszerint fél angol mérföldön négy változó irányu görbülete van 's az egész vonal nem fut fél mérföldnyire egyenesen. Ezenkivül emelkedései is nagyok ugy anynyira, hogy közönséges vasut e' téren vagy épen nem, vagy csak igen nehezen leendett épithető. — *Samuda* és *Elegg* mindemellett vállalkoztak és az utat megépitették. Készülete mintegy következő : a' közönséges vaspálya két sínsora között egy vasból öntött, odros (hohl) henger fut, melyly az ászkokhoz hozzáöntött lábakkal és csavar-végszögekkel van megerősitve 's melylynek minden egyes darabjai tyu-val (Muff), és gallérral (Kragen) ellátva, egymásba tolottan, légmenten vannak öszvecsavarva. E' hengernek belső átmérője 15 hüvelyknyi. Bele egy tömör köldök (Kolben) van helyezve, melylynek zárolása (Liderung) fölötte szilánk, miszerint a' henger belfalainak netaláni apró hoporjait (Unebenheit) teljesen befürmölje. A' köldöknek azon végén, melyly a' henger odra (vacuum) felé áll, gombja van, melylyel a' szelepet föllöki ; hátulsó végén pedig rudja van, melyly 18 láb hoszszu, 's egy lemezre van akasztva olylyformán, hogy mindig fekmentesen legyen és ellensulyjával a' köldököt sulytalanná tegye. E' rudnak, közepén, aj-a (hasadéka, Schlitzje) van, melylyben négy görge (Rolle) áll. Az öszszekötő eszköz, melyly a' hajtó köldököt és a' kocsivonatot egymáshoz köti és a' köldöknek mozgását a' kocsivonattal közli, ugyanazon lemez, melylyen a' köldökrud függ. E' lemeznek tehát a' hengeren át kell törnie. E' végből a' henger egész hoszszában, legtetején, anynyira van bevágva, hogy ajján az öszvekötő lemez (kötesz) ide-oda járhasson. — E' nyiladék, nehogy általa levegő tolulhasson a' hengerbe, ugy van elzárva, hogy csak akkor engedjen nyilást, midőn az öszszekötő lemez épen elhalad, ezentúl pedig tüstint bezáródjék. E' nyiladék nehézségeinek mellőzése volt a' föltalálók egyik fő föladata. Elsőbben a' henger aja fölébe billentyüket alkalmaztak, melylyek az ajat, mint födél, takarták 's ezen helyzetökben rugonyok nyomása által tartattak mind addig, mig az öszszekötő lemezre alkalmazott siklap (schiefe Ebene) által fölemeltettek. De igy teljes légmentesség nem vala elérhető, tehát a' henger odorja is tökélytelen marad. Azért egy más kötél-készületet alkalmaztak. Ennél a' billentyük elmaradtak. Helyettök kötél vétetett, melylynek számára a' henger nyiladéka, mint csorga, (Rinne) félhengörüleg (halbcylindrisch) volt kivájva. E' csatornafélébe helyeztetett a' hasonló átmérőjü kötél, melylyet a' külső lég nyomása szorosan bele tolt a' nyilásba. Az öszszekötő lemez pedig villa módjára volt meghasítva, hogy a' kötelet áthereszthesse, egyszersmind egy görgével (Rolle) ellátva, melyly a' kötelet fölemelje és levegőt ereszen be a' köldök nyomába. De mivel a' kötél, tetemesebb átmérője mel-

lett, nagy merevenségü is volt és igy a' fölemelésnél a' hengerajt nagy hoszszaságban tárta föl, azért a' kocsik aljára az összekötő lemez előtt és után görgés villák voltak alkalmazva, melylyek a' kötelet lenyomták, akadályozólag, nehogy hoszszan emelkedjék. De ezen készületnek is hiányai voltak. Azért más czélszerübbet találtak ki. A' henger aja most is megmaradt a' régi. Hanem a' hengerhez, egész hoszszában két oldalról egyegy mellékzet (Ansatz) van hozzá öntve; az egyik a' billentyük alkalmazása végett, a' másik egy teknő képzéseül. Magát a' hengerajt födösz boritja, legvastagabb bőrből; erre, nehogy a' külső lég a' hengerajba bele nyomhassa, fölülről öntött vaslemez van rászögezve, melyly szélesebb mint a' hengeraj; a' födösz alulról hasonlóan vaspléhvel van bélelve, melyly a' hengernek belső sugarához van teljesen hozzá homorítva, miszerint a' köldök hozzá is mindenütt oda illjék. Az igy készült födösz sarkaknál fogva az egyik mellékzethez van csatolva és fölnyilhatik. A' másik mellékzet tekenőjében viasz- és fagyukeverék van, melyly, ha megolvadt 's a' födösz fölébe ömlött, ezt, megfagyván, légmenten tapasztja be. E' tekenő ismét más, öt láb hoszszu, vékony vaspléhből készült, egymásra érő, magát a' hengert és födöszét is beernyőző billentyükkel van a' lég behatásától ótalmazva; e' billentyük is sarkon járnak 's ugy fölemelődnek, hogy alattok a' szükség esetében levegő férhessen be. Már, ha a' hajtó köldök a' légüres hengerben tova mozdul, a' köldökrúdban levő és a' köldök mögött 9 lábnyi távolságban következő görge a' bőrfödöszt érinti 's mivel e' görge magasabb mint a' födösz belső lapja, azt fölüti és viasztapaszát fölszakasztja. Ugyanekkor a' kocsi aljához alkalmazott egy készület fölemeli a' tapasztekenő billentyüit is, következőleg már most a' hajtóköldök nyomába levegő, tehát hajtó erő is férkezik. A' hajtó köldök menetével a' köldökkel az összekötő lemeznél fogva kapcsolatban álló kocsivonat is tova vitetik. A' köldökrudnak, mint láttuk, 4 görgéje levén, ezek a' hengerajfödöszét addig emelve tartják, mig szükséges. De hogy e' födösz kelleténél tovább nyitva ne maradjon és megint kellő fekvetébe viszszahelyezkedjék: a' kocsi aljához egy kis kerék van illesztve, melyly a' födösznek tetősínjén, mint valami kis vaspályán, fut el és a' födöszt a' hengerajba viszszanyomja. Ugyanekkor a' tapasztekenőben egy, a' kocsival járó kemenczéből fülő, cső a' tapaszt föloldvasztja 's a' becsukódott födöszre ömleszti ugy, hogy a' kocsi elhaladta után a' hengeraj megint légmenten van betapasztva. A' tekenő billentyüi végre önsulyok miatt magoktól esnek viszsza rendelt helyzetökbe. Igy az ürhenger kiszivattyuzása azonnal eszközöltethetik megint. A' készület, melyly arra szolgál, hogy a' hajtó köldök a' mind a' két végén légmenten elzárt hengerbe bejusson, csak technikai részleteiben levén érdekes, leirását itt elmellőzzük. Nagy nehézségül tekintetett továbbá kieszközölni, hogy a' már megindult köldök megálljon és kény szerint megállittathassék. E' nehézség is legyőzetett. A' szokásos kerékjármokon (Bremse) kivül, még igen elmés készület van alkalmazva. Mint tudva van, a' légmérü pontosan mutatja a' légnyomását. Miszerint tehát a' conductor (vezetér?) minden pillanatban láthassa a' hengerbeni légürességet állapotát, egy cső van a' köldökből, ennek rudján és az összekötő lemezen (kötesz-en) keresztül vezetve a' conductor üléséig, hol egy légmérüvel

van kapcsolatban, melyly esése és emelkedése által folyvást mutatja a' köldök előtti henger-odor légmentességének fokát, 's evvel a' menetnek kisebb nagyobb gyorsaságát. 'S minthogy e' gyorsaság a' légürességgel egyenes viszonyban áll, a' conductor mindig utasitva van a' menetet szabályozni egy másik cső által, melyly, az első cső mellett vezetve, a' hengerköldökbe szolgál és egy légcsappal van elzárva. Ha a' menetet mérsékelni kell, a' légcsap megnyittatik és levegő tolul a' köldök elejébe, hol a' lég megsürűdik 's a' mozgást megakasztja. Ha ellenben a' légcsap becsukatik, minthogy a' szivattyuzás folyton folyhat, rövid játéka kell csak a' szivattyu köldökének, hogy a' légüresség helyreálljon. A' szivatytyuszok eziránt eddig lobogókkal voltak értesitve, de már most alkalmasint villany- távirás (electrischer Telegraph) használtatik.

Samuda és Elegg készületénél legnehezebb az ürhenger ajának légment elzárása. 'S ámbár a' föladatot teljesen megoldották, mégis, mivel egyrészről készületök nagyon összszetett, másrészről pedig a' födöszbőr idővel, sőt, a' légnek és az olvasztó cső hevének befolyása következtében, gyorsan megkeményzik és törékenynyé válik, készületöknek további javitása jelentékeny föladat maradt. Egy franczia mérnök, *Halette*, igyekezett ezt is megoldani. Ő a' hengeraj oldalait megvastagittatta 's félkörded csorgákat (Rinne) helyezett rájok; ezekbe pedig lég- és vizment 's olyly átmérőjü tömlőket (Schlauch) fektetett, melylyek, miután a' szivattyuból léggel megtöltettek, szorosan egymást érik 's a' hengerajt épen ugy, mint az összszeszoritott ajkak a' szájat, bezárolják, befürmölik. A' kötesz, azon lemez, melyly a' hengerköldököt és a' kocsivonalt egybeköti, ékörüleg (keilenförmig) levén készitve, a' két tömlő közé tolakodik, melylyek elhaladta után, azonnal összszecsukodnak. Tett kisérletek bebizonyitották, hogy a' surlódás, valamint a' tömlők kopása, jelentéktelen.

E' javitás mellett is azonban még egy másik nehézség igényelt mellőztetést, 's ez abban állott, hogy *Samuda* és *Elegg* rendszerénél az ürhenger a' pálya fölszinén feküvén, miatta a' pályán sem keresztút, sem keresztsín nem mehet. Pilbrow, angol erősz (mechanikus) rendszere ezt is megszüntetni igérkezik. Ő az ürhengert nem hasitja meg hoszszában. Hanem 8—10 lábnyi távolságokban, mindkét felől oldalművezettel (Backenstuck, talán szabadna egy szóval oldalzatnak mondani) látja el, 's ott hol ezen oldaldarabokat a' hengerhez állitja, a' hengert is, oldalvást annyira ajazza meg (schlitzt), hogy a' hajtókerekek fogait a' henger belfalán belül ereszthesse. E' hajtókerekeket pedig az oldalművezetben függélyesen fönálló tengelyekre vonja. A' tengelyen azon hajtókeréken túl, melyly a' hengerbe benyul és a' tengely alján áll, van fölül egy másik kerék, melyly az alsóval mind vastagságra mind számra hasonló fogakat bir. A' mint e' kerekek közül egyik vagy másik, bármi okból megmozdul, a' másiknak is meg kell indulnia, 's társával egyenlő számu és gyorsaságu fordulatokat tennie. — A' hengerhajtó köldökén és ennek rudján továbbá hasonló oldal-fogazat van, minő a' benyuló hajtókereké. A' mint tehát a' köldök tovahalad, oldalfogaival a' benyuló kerek fogaiba kap, 's a' kereket forgásba teszi 's mindaddig forgásban tartja, mig rudjának utolsó foga is elhaladt mellette. — E' forgás, melylybe a' köldök és rudja az alsó kereket hozta, a' fölső kereket is meginditja. — E' fölső kerekek

aztán egy másik fogas rudba kapnak, melylynek fogazata a' hajtó kerekek fogazatának teljesen megfelel. E' rud pedig a' kocsivonathoz van erősitve, 's a' mint a' forgó kerekek ezt a' rudat, fogaiknál fogva, magokkal viszik, szintugy tova ragadják az egész szerkezetet is. — Hogy a' hengerbe, a' köldök hátuljába, levegő juthasson, melyly a' köldököt hajthassa, a' hengerbe nyuló kerekek ugy vannak alkalmazva, hogy e' kerekek az eléggé tág ajban fölemelkedhessenek, és igy hengerbe ereszthessék a' levegőt, melyly a' fölső kerekek megfelelő emelkedése által megnyitott egy szelepen át betolult. A' szelep, midőn a' kerekek előbbi állásukba viszszaesnek, bezáródik. A' kerekek emelkedését pedig eszközli egy siklap, melyly közvetlenül a' köldök mögött kezdődik, 's az alsó kerekek alá tolul, de mihelyt alattok elhaladt, ismét előbbi állásukba ejti, a' midőn a' henger megint kiszivattyuztathatik. — E' készületnél a' henger 's az alsó hajtó kerekek a' föld alatt levén, a' pálya fölszinén természetesen lehet keresztutakat vezetni; de a' pálya is átszeldelheti magát, 's ehhez nem is kell egyéb, mint hogy az átszeléseknél az alatt menő henger lassudan lemélyedjen, a' két fogas-rud összeköttetése végett pedig a' hajtókerekek függélyes tengelyei hoszszabbodjanak. Az átszelést meghaladva, a' henger ismét hasonló menedékesen fölemelkedik, a' tengelyek megrövidülnek. Pilbrownak ez uj rendszere egyébiránt még eddig csak mintában van.

Pilbrow rendszere mellett, minthogy tökélyesebb légmentességet lehetősit, a' légszivattyu-gépek is sokkal nagyobb távolságokban helyeztethetnek szét, mint a' *Samuda- Elegg-* féle rendszernél; 's ez a' gőzgépek fölállitásának 's fütésének költségeit tetemesen alábbszállitja. Mind e' mellett mégis, mivel, mint hiszik, egy szivattyuval egy mérföldnyi távolságon túl alig lehetend a' léget kiüriteni 's igy minden mérföldön egy-egy ilyly drága gépnek kellene fölállittatnia, ezenfölül mindezen gépeknek egész napon füttetniök, a' költségek rovata mégis nagyra rugna. Ellenben, mivel uj vonal addig meg nem indulhatna, mig a' már elindult vonal utja végén a' henger ismét kiüritve van, 's igy a' vonalok egymásrai következésében sok és gyakori késlekedés fogna lenni, az időveszteség nagyra menne. Ennélfogva ugy látszik, hogy a' légnyomásu vasutak, legalább hoszszabb távolságokra nem igen fognak haszonnal alkalmaztathatni, mig ellenben rövid, népes, sebesen meghaladandó, nehéz fölszinü téreken, kétségtelenül, nagy előnyöket biztosithatnak. — *Cs. F.*

Átmeneti kereskedés. A' kereskedés többféle neme közt az átmeneti kereskedés nem olyly nagy fontosságu ugyan, mint egy országnak belső forgalma, vagy idegen országokkal üzött külső kereskedése : mindazáltal az egyik határszélen behozott 's másikon ismét kivitt termesztmények és gyártmányok fuvarbérei 's az illető kereskedők által időközben tett utazási költségek a' közbenső országra nézve tiszta haszonnak tekinthetvén, e' szempontból az átmeneti kereskedés is megérdemli a' statusok figyelmét, a' minthogy ez csaknem minden polgárosodott kormány részéről az átmeneti kereskedés különböző ágai szerint vagy teljes vámmentességben, vagy legalább tetemes vámkedvezésekben részesül. Az átmeneti kereskedésnek ugyanis több ága van. Első ága az, midőn a' termesztmények vagy gyártmányok valamelyly országon csupán csak keresztülvitetnek, 's más harmadik vagy távolabb országban adatnak el.

Ez általában legnagyobb terjedelmü 's legfontosabb szokott lenni. Második ága az, midőn a' nyers anyagok elkészités, vagy nemesités végett egy országból másikba átvitetnek, de onnan további egész kikészitésre ismét viszszahozatnak. Végre harmadik ágát képezi az átmeneti kereskedésnek a' bizonytalan eladásra kiküldött, 's el nem adhatás esetére ujolag viszszatéritett portékák forgalma. Mind a' három ágat tekintve, köv. eredménynyel folytattattak a' minket legközelebb érdeklő austriai birodalomban, az 1845-ki évet véve fel, melylynél közelebbi hiteles adataink nincsenek: összesen az austriai birodalmon keresztülvitt áruk értéke tett 70,705,879 ezüst forintot, melylyért csak 75,240 ft. 45 kr. vám fizettetett. E' fentebbi sommából a' gazdasági czikkek értéke 7,388,333, iparanyagoké 21,444,431, kész gyármüveké 41,873,115 forintra rugott. Legnevezetebb átviteli czikkek voltak: gyapot, gyapju, len és kender, selyem, nyers anyagok 's ezekből készült gyártmányok. Névszerint nyers gyapot 930,976 f., gyapotkészitmények 15,954,600 f., gyapju 3,137,280 f., gyapjumüvek 6,919,250 f., kender 2,984,800 f., len és lengyártmányok 6,055,800 f., selyem 5,839,200 f., tiszta selyemáruk 1,540,800 f., vegyes selyemkészitmények 3,418,800 forint értékben vitettek keresztül. — Nyers anyagok elkészités, átalakitás, vagy nemesités végett vámmentesen behozathatnak, 's bizonyos idő eljártával ismét kivitethetnek, ha az illető anyagok különben a' vámrendszer szerint kereskedési forgalomból ki nem zárattak. Ez engedelem azonban csak olyly kelmékre terjesztetik ki, melylyek az átdolgozás által lényeges tulajdonságukat 's alakjukat anynyira meg nem változtatták, hogy meg nem ismerhetők legyenek. A' kereskedelmi forgalomból kizárt portékák közül átdolgozás végett kivételképen behozathatnak: gyolcs, fehéritès, nyomás, festés végett; érczedények és eszközök, közönséges lakatosmüvek és gazdasági eszközök kiigazitás végett, igy szinte régi ruhanemüek és anyagok. A' többi forgalomból kirekesztett czikkek csak nyert engedelem mellett hozathatnak be és vitethetnek ki. Ha a' behozott portékák a' megszabott idő alatt ismét ki nem vitetnek, a' rendes behozati vámmal rovatnak meg. Az átdolgozás végett behozott áruk összes értéke szinte 1845-ben tett 4,077,330, a' kivitteké pedig 697,161 ezüst forintot. Bizonytalan eladásra csak különös engedelem mellett hozathatnak be és vitethetnek ki portékák, 's ha a' szabott idő alatt viszsza nem vitetnek, behozatali vámmal rovatnak meg. Ilyly bizonytalan eladásra 291,259 f. értékben hozattak be különféle áruk. Ellenben az austriai birodalomból külföldre szabadon és vámmentesen vitethetnek ki az áruk bizonytalan eladásra, és csak akkor terheltetnek kiviteli vámmal, ha a' határozott időre viszsza nem hozatnak. 1845-ben az eladatlanul ismét viszszahozott portékák értéke 373,986 f., az összes kivitt áruk becse pedig 970,336 p. forintra rugott. — F.

Attentat. l. merénylet.

Atterbom (Per Daniel Amadé) nevezetes svéd iró, szül. 1790-ben Ostgothlandban, 1805-től az upsalai egyetemben tanult, 's ott barátaival az „Auróra-egyletet" alapitá, melylynek czélja volt a' svéd irodalmat, különösen költészetet az akademiai merevénység békóitól felszabaditni, továbbá a' „Phosphoros" folyóiratot, melyly éles kritikái által az izlés tisztitására igen sokat tett. Ez úton, 's a' svéd irodalmi újságban közlött

jeles czikkei és költői dolgozatai által Phosphoristáknak gúnyolt társaival együtt egyike volt az új svéd irodalom legmunkásb előmozditóinak. 1817—19-ig uazott Német- 's Olaszországban, hazajövetele után Oscar koronaörökös oktatója lett a' német nyelvben, 1821-ben Stockholmban történettanitó, 1828-ban Upsalában logika 's metaphysika professora, mit 1835-ben az aesthetika székével cserélt fel, 1839-ben akadémia tagja. —*h.*

Auber (Dan. Franc. Esprit), dalműköltő, 's 1842. óta, Cherubini helyében, a' párisi hangászati conservatorium igazgatója, sz. 1790-ben Párisban. Atyja gazdag kereskedő volt, 's fiát is kereskedőnek szánta. E' czélból Londonba ment, de a' hangászati hajlam, melylyet addig csak maga gyönyörüségére gyakorlott, erőt vevén rajta, viszszatért Párisba. A' forradalom atyjának mindenét elrabolván, most a' fiú elhatárzá magát, hangászati hajlamát, saját 's hozzátartozandói fentartására, kenyérkeresetül használni. Apróbb hangszerzemények által igyekezett magának kisebb körökben bemenetelt szerezni. A' fensőbb hangszerzést *Boieldieu* 's *Cherubini* vezetése alatt tanulta, 's egy mise volt tanulmányának első gyümölcse. Drámai szerzeményeinek két víg daljáték lett első zsengéje, melylyek házi dilettans társaságok számára iratva, legközelebbi rendeltetésük határát túl nem haladák. Nyilvánosan adatott legelőször 1813-ban „*Le sejour militaire*“ czímű daljátéka, melyly azonban épen olyly kevéssé volt szerencsés, mint egy későbbi „*Le testament et les billets doux*“ (1819.) Csak a' harmadiknak „*La bergére chatelaine*“ volt elhatározó hatása. Ettől fogva következtek egymásután rövid idő alatt „*Emma*“ (1821), „*A' hó*“ (1823), „*Az udvari concert*“ (1824), „*Léocadie*“ „*A' kőmüves*“ (1825), „*Fiorilla*“ és „*Le timide*“ (1826.) Hirének tetőpontját „*a' Portici néma*“ (1828) által nyerte el, melylynek tárgya különös rokonszenvet volt képes a' politikai hajlamokban is gerjeszteni. Erre következtek 1832-ig „*A' menyasszszony*“, „*Fra Diavolo*“, „*Isten és Bajadere*“, „*A' bájital*“, „*A' hamis pénzverők*“; ezután hoszszabb időközökben: „*Gusztáv*“ vagy „*az álarczos bál*“, „*Az érczló*“, „*A' követnő*“, „*A' tündértó*“ és „*A' koronagyémántok*“. A. hangászatának lényege, mikint ez első kifejlődésében a' „*Kőmüves*“ legérettebbnek pedig „*a' portici néma*“ és „*Fra diavolo*“ dalmüben mutatkozik, a' melodia dús és könnyüü folyamában áll, 's nem bir ugyan olyly felette kitünő egyéni jellemmel, nevezetesen a' styl és technika eredetisége- 's tökélyével, hogy sajátlagos iskolát képezzen, talált mégis néhány követőre, kik közt legkitünőbbek: *Herold* és *Ádám* és igen sok kedvelőre Európa szerte. — Nagyon szerencsés a' tárgyak választásában, 's müvei egyrészben ennek köszönik kedvességüket. A' tetszés szorgalomra birta Aubert, de csak a' menynyiségben, 's nem a' kivitelben. Utóbbi operáiban hanyatlás's üresség van, és sok ismétlés.—*B.*

Auckland (William Eden gróf), az admiralitás első lordja, (tengerészeti minister) Angliában, szül. augusztus 20-án 1784, családi jószágán a' kenti grófságban. Eredetileg, mint második fiú, jogtudományi pályára volt szánva, miután azonban bátyja 1810-ben a' Themzébe fúlt, pairségre kilátás nyilott előtte diplomatai érdemeiért a' felső házba emelt atyja báró *Auckland* (William Eden) után. 1810—1812-ig Woodstock várost képviselé az alsóházban, a' hol azonban, valamint 1814-től, mint második báró *Auckland*, a' lordok házában nem igen kitünő szerepet viselt. Nem

volt valamelyly különös parlamentaris tehetség, a' mit közönségesen úgy szoktak nevezni, hanem igen tiszteletre méltó szónok. Egészséges itélete, általános ismeretei, mérséklése, finom müveltsége, ellenei irányában szelid bánásmódja, 's barátainak hű gyámolitása által mindenek szeretetét kivívta magának. Igen jó, hű whig volt, 's még sem tartozott ezen párt mindenkitől félt tagjai közé, 's hasznosabb volt a' tanácsban, mint kitünő a' vitatkozásban. Azért is a' nagy közönség alig tudott valamit lord Aucklandról, mig meg nem tudá, hogy 1830. novemberén a' Grey cabinetben kereskedelmi ministerré nem neveztetett ki. 1834-iki juliusban Sir James Graham, mint az admiralitas első lordja leköszönt, 's lord Auckland vette át ezen osztályt a' következő négy hónapra, mig Sir Robert Peel Olaszhonból viszszahivatott. Barátainak hirtelen viszszatérése által a' hivatalba, lord Auckland tehetségei is egészen más hatáskörbe tétettek. Mint tengerészügyi minister, szakértő birák itélete szerint, igen kitünő volt; hanem kevésbé olyly szerencsés, mint főhelytartó Indiában, hová mint olylyan 1839-iki septemberben hajózott. Mindjárt megérkezése után a' britt birtokok ezen legfontosabbikába, az indiai fejedelmek 's angol kormány közt már régen létező viszonyok, igen mély 's meszsze beható változásokat szenvedtek. A' persa fegyverek előnyomulása Herat ellen, az orosz befolyás sőt fegyveres seregek közeledése az indusokhoz, elijeszték a' britt kormány hű alattvalóit, a' honnan a' benszülött fejedelmekben az indo-britt ország megbukásának reménye keletkezett. Lord Auckland a' körülmények borzasztó bonyolodásai által ostromoltatott. Inkább kivánván csendes és békeszerető, mint terjeszkedés után kapkodó fejedelmet gyámolitni; majdnem kényszeritve látá magát *Schach Sudschach* fejedelem ügyét, ki mint szökevény sokáig tartózkodott az angol birtokokban, az erélyes *Dost Mohammud* Afghanistan uralkodója ellen védeni. Meg levén győződve a' felől, hogy valameddig Kabul ezen fejedelem kormánypálczája alatt maradand, nem lehet békességre számolni a' britt határokon, 's azon remény, hogy a' nyugati megtámadások ellen korlátokat lehetne felállitni, határozták el lord Aucklandot azon nagy indiai hadjáratra, melylyhez itteni kormányzatának olyly szomorú emlékei köttetvék, — azon rendkivüli csataveszteségek emlékei, melylyeket a' britt fegyverek szenvedtek, 's melylyek egy más hadjáratot, lord Auckland követője lord *Ellenborough* vezérlete alatt tettek szükségessé. 1842-ben Angolhonba viszszatérvén, 's már előbb a' bárói rangból grófira emeltetvén, a' felsőházat ismét pontosan látogatá. Ellenzéki padokon ülő barátait nagy hévvel pártolá, 's némelylykor beszédeket is tartott olyly tárgyak fölött, melylyek a' kereskedéssel, tengerészettel, vagy indiai ügyekkel kapcsolatban állottak. Midőn a' mostani ministerek, 1846-ban ismét a' kormányra jutottak, gróf Auckland sem felejtetett el 's átvevé ismét a' tengerészi ügyet, melylynek kötelességeit hűen 's mély belátással teljesité, mig a' halál 1849-diki jan. hó 1-jén hivatalából 's tisztelő barátainak karjai közül kiragadta. — *B.*

Audouin (János Victor) az ujabb korbeli legtudományosabb zoologok egyike, szül. Parisban apr. 27-dikén 1797, megholt ugyanott november 9-kén 1841; korán elhagyá a' családja által elébe tüzött jogtudományi pályát, 's orvostudományt tanult. Később a' természettudományokhozi hajlamát követé, 's nem csak oktatást hanem segedelmet is nyert *Cuvier*,

Geoffroy, St. Hilaire, Brogniart és mások mellett. Első munkája a' robarok, héjaneczok, 's az eddig anynyira elhanyagolt gyürüsférgek bonczolatáról (1818) igen nagy tetszéssel fogadtatott. Többi müvei, melylyek sebesen következtek egymásután, *Lamarck* és *Latreille* helyettesévé tették 1826. — 1833-ban tanár lett a' museum mellett, 's különösen a' robartant tanitá ujabb nézetek szerint közmegelégedésre. A' kormány megbizásából több utazást tett, a' selyemhernyók halálos ragályát, a' bevándorlott termitek 's más ártalmas rovarok természetét tanulni 's fedezett is fel eszközöket azok kiirtására. Közönségesen tisztelve, szeretve 's sajnálva mindenkitől túlsigázott munkásságának áldozata lett. — *B.*

Audry de Puyraveau (Péter, Ferencz) szül. alsó Charentben, 1773. gazdag családból. Tetemes vagyonát mindenféle speculatiók által majdnem egészen kimeritvén, a' napi renden levő politikára adta magát; 1822-ben Rochefort által a' követkamara tagjává választatott, a' hol azonnal az ellenzék élére állt. Ezen ellenzék zászlója alatt sikerült neki, a' restauratió lefolytán mindig újra és újra megválasztatni 's elhiresedni. A' juliusi forradalom előtti években nagyszerű fuvarozási vállalatba bocsátkozott, melyly azonban az 1830-iki politikai mozgalmak alatt már meglehetős gyönge lábon állt. Ezen mozgalmakban A. de P. legélénkebb részt vett, 's egyik volt azon követek közül, kik a' kamara feloszlatása után Párisban viszszamaradtak a'nép felizgatására. Mingyárt a' julius 25-iki ordonnanceok megjelenése után buzgón igyekezett partját határozott lépésekre tüzelni. Már julius 27-ke reggelén háza mintegy nemzeti fegyvertárrá változott, 's egész fuvarozási készületét oda adta, hogy abból torlaszokat csináljanak. Ugyanazon nap aláirá a' Párisban levő bátorabb követekkel a' kir. ordonnanceok elleni óvást; de hiában igyekezett 28-kán reggel a' követeket, kik lakában gyültek összze, arra birni, hogy magok is álljanak a' csatázók élére. A' csata alatt többször a' legnagyobb életveszélynek tette ki magát, 28. és 29. közti éjjel szüntelen a' nemzetőrség rendezésével foglalkozott, és saját felelősségére falragaszokat nyomatott, melylyek Lafayettet a nemzetőrség főparancsnokának 's őt magát segédének nyilvániták. 29-ikén a' követek Lafittenél összegyülvén, az ideiglenes kormánybizottmány tagjává választatott, melyly párisi „municipálcommissió" név alatt, a' státusügyek vezetését 's felelősségét magára vállalá. Midőn ezen bizottmány előtt X. Károly küldöttsége megjelent, melyly által késznek nyilatkozott a' törvényszegő ministeriumot eloszlatni, 's az ordonnanceokat viszszavenni, A. volt az, ki anynyira vitte a' dolgot, hogy a' bizottmány a' királylyal semmi alkudozásba nem ereszkedett. Még eddig azonban semmi hajlamot sem mutatott azon politikai radicalismusra, melyly őt később a' juliusi monarchiával 's Lajos Fülöp dynastiájával olyly ellenséges helyzetbe hozta. De már a' juliusi királyság első hónapjaiban politikai nézetei republicanus élesség és szigoruság jellemét ölték magokra, melylynek további kifejlődésében szükségképen olyly túlságokra kellett vezetni, melylyek a'dolgoknak a' juliusi napok által előidézett rendével legfelötlőbb ellentétben állottak. Még septemberben 1830. egész bizodalmát helyezé a' kormányba, 's azon reménységben élt, hogy az a' juliusi forradalom szellemében haladand. A' novemberhó 6-ikai gyülésben is, a' hol mint a' sajtószabadság leghőbb pártolója lépett fel, legkisebb kifejezést sem hallottak tőle, melyly

által a' kormányt mégsértette volna. December végével már fenyegetőbb hangon szólt, midőn az ezen hóban történt nyugtalanságok után a' szószéken ezen szó „*Összeesküdtek*," kimondatott, nem minden vonatkozás nélkül azon pártra a' kamrában, melylyhez A. is tartozott. 1831-ben ismét Rochefort követévé választatván, miután a' septemberi nyugtalanságok alkalmával, a' kamarából hazamentében a' katonák által boszantatott, nagy hévvel kelt ki a' kormány ellen, hűtelenségének tulajdonitván a' juliusi forradalom czéljának meghiusulását 's azon szomorú állapotot, melylyben Frankhon sinylik. „Ime a' gyönyürű állapot, melylyben a' főváros ismét nyomorog „igy kiálta fel a' semptember 20-diki gyülésben" a' mozgalmakra tolnak minden hibát, 's ezek még is csak következmények. A' nyomort a' munkahiány szüli; ezt a' kereskedés fenakadása, melylynek oka ismét a' nyugtalan állapot, melylyben a' nemzet úszik, 's ezen nyugtalanság az által, a' mi hon és külföldön történik, eléggé igazolva van. Kivülről egy millió katona, belülről polgári háboru fenyeget, 's mi tétetett eddig ezen nyugtalanságok megszüntetésére. A' mult évben a' kormány 1600 milliomot kivánt 's a' t." Ez maradt körülbelől folyvást azon főthema, melyly felett A. mint az ellenzék elkeseredett taga, a' *Périer* ministerium 's a' justemilieu ellen, több alkalommal, mindig növekedő hévvel 's erővel szónokolt. Parlamentaris polemiája most már folytonos keserüséggel volt elárasztva, melyly egy részben magánviszonyain is alapult. Vagyona ugyanis mindinkább kevesbült, főleg mióta azon reményében, hogy annak roskadozó állapotán a' kormány által segithet, megcsalódott, midőn ugyanis zavaros pénzügyi állapota mindinkább nagyobbodott, azon kéréssel folyamodott a' kormányhoz, hogy neki a' kamarák által megszavazott 30 millió fölsegélési alapból 300,000 frank előlegeztessék. A' kormány azonban csak 100,000 frankban egyezett meg, melyly összegért azonban minden alsó-charentei jószágát biztositékul le kellett kötnie. Ezen összeg azonban a' követelők kivánatainak épen nem felelt meg. Hitelezőitől sürgettetvén, azon gondolatra jött, hogy jószágait, melylyeken már 300,000 fr. adósság feküdt, sorshúzás által kijátsza. Ezt tette a' nélkül, hogy a' kormánytól a' szükséges engedelmet kikérte volna, melyly cselekedete törvényszéki üldözést vont maga után, mire a' sorsjáték rendezésében állitólag elkövetett csiny is adott alkalmatosságot. A' helyett ugyanis, hogy jószágainak értékét, mint azelőtt, 315,000 frkra. tette volna, a' sorsjáték alapjaul szolgálandó öszveget 400,000 frankra tette, és ezen összegre, a' sorsjátékra kiadott költségek ürügye alatt, öszvesen 729,000 sorsjegyet (1 frankon darabját) készitett. A' dolog octoberben 1832. a' párisi fenyitő rendőrség elébe vitetvén, A. de P. minden szónoki védelmezése daczára Odilon Barrot által 3000 frank büntetésre itéltetett. Az ilyly kellemetlenségek természetesen nem szolgáltak ösztönül a' kormánynyali kibékülésre. Ellenzéki működése most már nem csak a' követkamara szószékére szoritkozott. Januárhó 6-kán 1834, önmaga a' szószékről kinyilatkoztatá, hogy ő, mint az emberi jogok társaságának tagja, becsületének tartja ezen társulat választmányi tagai közé felvétetését. Az 1834-iki választáskor megtartá ugyan helyét, mint Rochefort követe, de az aprilisi rabokhoz intézett heves levelet szinte aláirván, perbe keveredett, 's jun. 4-ikén egy hónapi fogságra 's 200 fr. büntetésre itél-

tetett, azon kikötéssel, hogy ezen büntetést csak az ülések után kellend kiállania. Mindjárt ezután családi dolgok ürügye alatt szabadságot vett a' kamarától, september végével azonban önként megjelent, a' rászabott büntetést kiszenvedni. Ezen kedvetlen eseménynyel nyilvános pályája egy időre bevégezettnek látszék. Hitelezőitől szüntelen nyugtalanittatván, személye biztositása végett Schweitzba menekült, a' hol Lausanne tájékán elvonulva élt. Az 1837-ki választásoknál a' jelöltek névsorában már elő nem fordult. — B.

Auerbach (Berthold) hires népiró, sz. Nordstettenben, a' würtembergi Schwarzwaldban, zsidó szülőktől febr. 28. 1812. A' helybeli zsidóiskola derék tanitója *Frankfurter Bernát*, nagy befolyással volt A. kiképzésére. Minthogy zsidó theologusnak volt rendelve, már korán kezdé a' Talmudot tanulni. 13 éves korában a' hechingeni, azután a' carlsruhei talmudiskolában, 1830-ban Stuttgartban tanult, majd ismét a' tübingi 's müncheni egyetemet látogatá meg, 's nevezetesen Schellinget hallgatta. Burschi vizsgálatokba bonyolódva, 1833-ban a' telet Stuttgartban töltötte, de 1834-ben ismét a' heidelbergi egyetembe ment, 's ugyanott 1835-ben tanulmányait bevégzé. Az emlitett vizsgálat következtében, kéthónapi várfogságra itéltetett. Munkái: „*Das Judenthum und die neuesle Literatur*“ (Stuttgart 1836); „*Spinosa, ein historischer Roman*“ (2 köt. n. 12. Stuttgart 1837): „*Dichter und Kaufmann.* Ein poetisches Lebensgemälde“. (2 köt. Stuttgart 1839.) „*Spinoza's sämmtliche Werke*“. Aus dem Lateinischen, mit einer Biographie (5 köt. Stuttgart 1841); „*Wer ist glücklich?* philosophische Novelle. (Freihafen folyóiratban).“ „*Der gebildete Bürger.* Buch für den denkenden Mittelstand“. (Carlsr. 1845); „*Schwarzwälder Dorfgeschichten.*“ (2 r. 2 kiad. Mannh. 1841.); „*Deutsches Familienbuch*“ vezetése 1844. végeig; „*Der Gevattersmann*“ naptár 1845. és 1846.; „*Grundzüge der volksthümlichen Literatur*“ (Carlsr. 1845.); „*Die Sträflinge. Dorfgeschichte*“ (az 1846-diki Urániában); 's különböző czikkek hirlapokban. Népirónak lenni a' szó legnemesebb értelmében, a' felvilágosodás, igaz vallásosság, emberszeretet, az élet tiszta felfogása, ember- és világismeret érdekében minden erőből küzdeni, ez volt azon szép czél, melylyet A. kitüzött magának, 's melylynek elérésében tett buzgó törekvése által eddig is nagy érdemeket szerzett magának. Szerencsés képzelődése- 's mindig a' tárgyhoz 's olvasóihoz mért előadása különösen kiemelendő, melylynek saját bájt kölcsönös mély rokonérzete az emberiség szenvedései iránt, főleg az alsóbb osztályokban, valamint minden rosz, minden hazugság iránti mély gyülölete, 's azon férfias ékesszólás, melyly a' szivhez vezető utat bizton megtalálja. — „*Dorfgeschichten*“ és „*Gevattersmann*“ czímü munkái anynyira elterjedtek minden rendüek között, hogy már ez maga elegendő bizonyság a' felőle itt kimondott itélet igazolására. — *B.*

Auersberg (Antal Sándor gróf) *Grün Anastas* név alatt, mint lyrai költő, nevezetes, sz. Laibachban a' régi hires herczegi 's részint grófi családból, melylynek ősi vára Auersberg, Laibach vidékén fekszik, — aprilhó 11-ikén 1806., 's korán elhúnyt atyjától Queckfeldet, 's Thurn és Hart grófságokat örökölvén, a' költői szellemnek anynyira kedves független helyzetbe jutott, melyly őt képessé tette jobban, mint bárkit Austriában,

lelke röptét követni 's fenhangon kiáltani ott, hol mások moczczani sem mertek. Braun lovaggali nyilvánossá lett vitájának az lőn eredménye, hogy valódi nevét megvallá, melyly egyébiránt tisztelői előtt soha sem volt titok. Szabadelvüségeért egykor Lenauval együtt, szobafogsággal bűnhödött. De később közeledett az udvarhoz, nőül vevé *Attems* gróf, stajerhoni tartományi kapitány leányát, melyly lépését a' radical párt méltatlanul roszalá 's kamaráskulcsot fogadott el. Első költeménye a' kedélyteljes 's regényes hőskötlemény : „*Der letzte Ritter*“ (Stuttg. 1830. 2 kiad. 1838.) mindjárt első megjelenése után nagy figyelmet gerjesztett. E' költemény egy sor balladában I. Miksa életét 's cselekedeteit irja le. A' kitétel ereje 's merészsége, nyilt őszinteség, jól czélzott elmésczség 's a' nyelv emelkedettsége által is nagy mértékben kitünik névtelenül megjelent munkája : „*Spaziergänge eines Wiener Poeten*“ (Hamb. 1831. 2 kiad. 1832.) A' gyöngédérzelmü, rajzolatdús, ámbár egy kevéssé egyhangu elegiáknak, melylyek „*Schutt*“ (Lpz. 1835. 5 kiad. 1842.) czím alatt jelentek meg, szinte hasonló emberbaráti 's szabadelvü alapjok van. Sok szépet lehet olvasni összszeszedett lyrai költeményeiben is. („*Gedichte*“ Leipz. 1837. 3 kiad. 1841.) Átalában A. költeményeinek olvasása a' kedélyre igen gyöngéden 's jótékonyan hat. Mert érzelmei mélysége 's heve, képzelő erejének dúsgazdagsága, valamint nyelvének kelleme 's ereje, legtökélyesb költői forma, 's nemes szabadelmüség által egyaránt kitünő, és ezért Németország legelső lyricusai közt méltán foglal helyet. — *B.*

Auguszt (Pál Frigyes) oldenburgi uralkodó nagyherczeg, *Péter* Frigyes Lajos 's Erzsébet würtembergi herczegnő legidősb fia, született Rastede mulató-kastélyban jul. 13-kán 1783. Oldenburgnak a' francziák általi megszállása után, 1811-ben atyjával Oroszhonba ment, a' hol ifjabb testvére György, (m. holt 1812.) Katalin nagyherczegnő, később würtembergi királyné férje 's Novgorod, Twer és Jaroslaw kormányzója volt. Mingyárt ezután kitünő 's érdemszablyával jutalmazott részt vett a' Napoleon elleni háborúban, 1813-ban Reval kormányzója lett, 's mint olylyan maradó emléket hagyott maga után, különösen a' személyes rabság eltörlésére irányzott inditványa által. 1816-ban viszszatérvén Oldenburgba, először egybekelt *Adelheid*, anhalt-bernburg-schaumburgi herczegnővel (1817), ki 1820-ban meghalt; másodszor 1825. *Idával*, első neje testvérével (megholt 1828); és 1831 harmadszor *Ceciliával*, IV. Gusztáv Adolf, egykori svéd király legfiatalabb leányával. Az első házasságból származik *Amalia* herczegnő, 1836. óta *Otto* görög király neje; a' másodikból az örökös főherczeg *Miklós Frigyes Péter*, szül. jun. 8. 1827. Már mint koronaörökös igen buzgó részt vett az országlati foglalatosságokban, 's különös figyelmét fordítá az egyes igazgatási ügyek javitására. 1830-ban egyességre lépett a' poroszszal Birkenfeld herczegségnek a' porosz-haszsziai vámszövetséghez leendő csatolása végett, 1836-ban pedig Hannover- és Braunschweiggal. 1831-ben a' katholikus lakosok egyházkerületi dolgaik szabályoztattak. 1831-dik év vége felé községi rendet, a' falusi és kisebb városi községek rendezésére, két évvel később, városi rendet tétetett közzé a' főváros számára, miután már 1830-ban a' mesteremberekre illető rendelet kihirdettetett, 's mivel az uralkodó személyessége, igazságszeretete, szelid-

sége, atyai készsége mindenkit kihallgatni, alattvalóinak jólléteért időszerint kezeskedék, 's nem csak a' benszülöttek, hanem az idegenek is boldogoknak érzék magokat kormánya alatt: innét magyarázható, hogy Oldenburgban az alkotmány utáni vágy kevésbbé erősen 's később nyilatkozott. Atyjának országába viszszatérése emlékezetét a' főherczeg novemb. 27-kén 1838. nem csak érdemrend alapitása által ünnepelte, hanem ekkor tette le egyszersmind a' Péter- Frigyes- Lajos-kórház talpkövét, melyly nagyszerü stylben épitve 's mindennel herczegileg ellátva, 1841-ben elkészült 's felnyittatott. — B.

August. (Fridrik Vilmos Henrik), legnagyobb érdemü porosz herczeg, gyalogsági tábornok 's a tüzérség főnöke, sz. sept. 19-kén 1779; *August Ferdinandnak* (m. h. 1813), nagy Fridrik testvérének, 's *Anna Erzsébet Luiza*, brandenburg-schwedti markgrófnőnek (m. h. 1820) fia. Hadi szolgálatra neveltetvén, midőn a' francz. háboru kiütött 1806. egy granátos zászlóalj parancsnokává lett, melylyel a' jénai ütközetben részt vett 's azután Prenzlauba viszszavonult. Itt midőn kimenetelt keresni merészlett, a' legelszántabb ellenállás után a' francziáktól elfogatott, 's Frankhonba vitetett, hol is legelőször Nancy mutattaték ki tartózkodási helyeül. Később Soissonsba, végre Párisba jött. Tizenháromhónapi fogsága után kiszabadulván Schweitzon és felső Olaszországon keresztül utazott, 's ezután Pétervárrá ment. A' porosz hadsereg uj rendezésével vezérőrnagygyá 's a' tüzértest főnökévé neveztetett ki, 's igyekezett ismereteit ezen szakban mind elméletileg mind gyakorlatilag életbe léptetni. Minthogy azonban tüzérfőnöki állásában személyesen nem harczolhatott, 1813-ban mint altábornok átvette a' tizenkettedik dandár vezérletét a' második hadtestnél. Ezen seregosztály élén harczolt a' drezdai, kulmi, lipcsei, montmiraili, lyoni és párisi ütközetekben, 's más több apró csatározásban. Többször neki 's dandárának lehete köszönni a' győzelmet. Még nagyobb volt hatásköre, midőn 1815-ben a' második éjszaki német hadtest vezérletével bizatott meg, melyly a' Frankhon éjszaki határán fekvő erősségek bevételére rendeltetett. E' mellett a' megszállás rendes módjától anynyiban eltért, hogy a' csapatok veszélyeztetése nélkül, az ellenséget tettetett megtámadások által ámitotta, a' parallelákat igen közel nyitá meg az erősséghez, a' futóárkokkal sebesen ment előre, az erősitéseket és a' várost, folytonos tüzelés által nyugtalanitotta. Rövid időn bevette Maubeuge, Philippeville, Marienbourg, Longwy, Rocroy, Pivet, Montmed, Sedan és Mézier erősségeket. A' háboru után ismét átvette a' tüzérség parancsnokságát, melylynek magasabb kiképzésére fordità minden igyekezetét. Atyjáról. 's Lajos Ferdinand (elesett Saalfeldnél 1806) bátyjáról rá szállott örökség által legelső magánbirtokos a' porosz státusban. — *B.*

Augusti (János Keresztély Vilmos) a' legujabb idő egyik legnevesebb theologja, szül. Eschenbergben gothai herczegségben, hol nagyatyja *A. Frigyes Albert*, ki mint Herschel Rabbi 1772. keresztyénségre tért, mint lelkész halt meg, atyja pedig *A. Frigyes Antal Ernő*, ki később Jehtershausenben superintendens lett 's 1820. Jénában holt meg, fia születésekor lelkész volt. — A. első kiképzését *Möller* lelkésznek köszöné, később Jénában tanult. Ezután Gothában élt, mig 1798-ban ismét Jénába

ment, hol a' bölcsészet magántanitója lett 's felolvasásokat tartott a' keleti nyelvekről. 1800-ban a' bölcsészet rendkivüli, 1803-ban pedig a' keleti nyelvek rendes tanárává neveztetvén ki Jénában, 1812-ben, mint a' theologia rendes tanára Boroszlóba, onnan 1819-ben Bonnba hivatott, a' hol 1828-ban tanári hivatala megtartása mellett, főegyházitanácsnokká Koblenzbe, és midőn 1835-ben Darmstadtban praelatusnak hivatván, azt el nem fogadta, az egyházi tanács igazgatójává neveztetett ki. Megholt Koblenzben, hová a' theologia jelöltei vizsgálatára utazott april 28-kán 1841. Tudományossága- valamint gondolkozásmódjáról is különbözők a' vélemények; átalában tőle élénk alkotó tehetséget, elmésséget 's ügyességet megtagadni nem lehet. Már Jénában elhiresedett nyilvános vitatkozásairól. Irodalmi munkái közt legnagyobb méltánylást érdemel: *„Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie"* (12 db. Lipcse 1817—31.), melyly egy ujonnan rendezett 's pontosan kijavitott kivonatban ismét megjelent: *„Handbuch der christlichen Archaeologie"* cz. alatt (3 db. Lipcse, 1836—37); 's ezután *„Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte"* (Lipcse, 1805. 4 kiad. 1835). Dogmaticus tekintetben előbb a' rationalismushoz ragaszkodott, de már *„System der christlichen Dogmatik"* czímű munkájában (Lpcs. 1809 2 kiad. 1826). határozottan a' régi egyházi rendszer mellett nyilatkozik. Nevezetesebb munkái még: *„Grundriss einer historisch-kritischen Einleitung in das alte Testament"* (Lpcs. 1806. 2 kiad. 1827.); *„Corpus librorum symbolicorum ecclesiae reformatorum"* (Elberf. 1827.); *„Historisch-dogmatische Einleitung in die heilige Schrift"* (Lpcs. 1832.); *„Beiträge zur Geschichte und Statistik der evang. Kirche"* (Lpcs. 1837—38). és *„Beiträge zur christlichen Kunstgeschichte"* (1 köt. Lpcs. 1841). — *B.*

Aula l. bécsi forradalom.

Aulich Lajos, tábornok a' forradalmi magyar hadseregben, született Pozsonyban 1795-ben. Az 1848-iki marcziusi napok előtt a' Sándor nevü magyar gyalogezeredben mint alezredes szolgált az osztrák hadseregnél. Ezrede az utósó pozsonyi országgyülésen kivivott uj magyar alkotmány életbeléptetésekor történetesen ben lévén az országban, az első magyar ministerium által a' fegyveresen fellázadt ráczok legyőzetésére küldetett, 's a' nagyobbára tót ajku, de magyar érzelmü Sándorgyalogok a' hatalmasan megerősitett és körülsánczolt Szent-Tamás ostrománál, mint kik szuronyszegezve az első sánczokat már be is vették, elszánt vitézségök által mindenek közt leginkább kitüntették magukat, noha hősies bátorságukat ez alkalommal siker nem koszoruzá. Ekkor a' Sándorezred parancsnoka 's ezredese báró *Bakonyi* volt, *Aulich* pedig mint alezredes vőn részt az emlitett ostromcsatában. Báró *Bakonyi* később tábornokká neveztetvén ki, helyébe *Aulich* lépett, ki 1848-ik év utósó negyedében már mint ezredes a' Duna balpartjára volt kirendelve olyly czélból, hogy a'folyamon innen összpontositott haderővel Schwarzenberg és Simunich egyesült hadteste ellen működjék. Azonban Aulich hadi hirnevét főleg a' következett 1849-ik évben a' marcziusi és aprilisi táborzáskor vivta ki. Tábornokká a' Debreczenbe vonult forradalmi kormány által, *Mészáros Lázár*, mint akkori hadügyminister ellenjegyzése mellett marczius 7-én neveztetett ki. 'S a' régi tapasztalt és értelmes katona, mint tábornok és a' 2-ik hadtest parancsnoka, a' forradalmi hadsereg egy részét többször ügyes tapintat-

tal és szerencsével vezeté a' harcz tüzébe. 'S ezért említé őt Kossuth, mint kormányozó elnök, a' magyar hadvezérek legérdemesebbjei közt, midőn april 9-én Gödöllőn szózatot intéze a' viszszaszerzett országrészek lakosaihoz. Különösen, miután *Perczel* alvidéki győzelmeit diesőité, igy folytatta kitüntető szavait: „Ide fen pedig, *Görgei* fővezér, 's alatta Damjanics, *Aulich*, Klapka, Gáspár tábornokok, Schlicket Hatvannál, Jelasicsot Tápió-Bicskénél, Windischgrätzet, Schlicket, Jelasicsot, egyesülve az isaszeghi rémitő pontokon megvervén, Gödöllőt elfoglalák, győzelmes seregeikkel már a' Rákoson állanak." Görgei ekkor a' Duna bal partján Komárom felszabaditása végett fölfelé vonult hadseregével, és Aulich tábornokot olyly rendelettel hagyá Pest előtt, hogy a' császáriakat folytonosan nyugtalanitsa. A' próbált hadvezér megtette kötelességét, 's a' császári sereggel, melyly még egy ideig Pest előtt táborozott, néhányszor jó sikerrel csatázott, 's különösen 11-ik aprilisi ütközete, melylynek kivitelében Asboth ezredes anynyira kitünteté magát, legnevezetesebb vala. Görgei Váczot ostrommal bevette, 's mint ez a' fővezér april 10-ki jelentéséből kitünik, Aulich és Gáspár Dunakeszi és Czinkota felől szoriták az ellenfélt a' Dunáni átkelésre. April 23-ának éjelén a' császári tábor csakugyan kivonulván Pestről, másnap, 24-én, Aulich hadtestének táborából, melyly csakhamar a' főváros közelébeni Rákostért foglalá el, néhány huszár vágtatott be a' fővárosba. A' városi hatóság, *Rottenbiller* polgármester vezetése alatt, ünnepélyes küldöttséggel üdvözlé az agg tábornokot és seregét. 'S már 25-én Pestnek minden utczaszegeletén Aulich proclamátiója volt felragasztva, melylyben biztatá a' főváros lakóit, hogy Magyarország nem sokára teljesen föl lesz szabaditva, 's miután, állitása szerint, a' győztes hadsereg békét hozott nekik, felhivá őket napi foglalkozásaik folytatására, 's a' béke és rend fentartására. A' főváros közelében nem táborozván ekkor más hadtest, mint csupán az övé, a' pesti lakosság előtt Aulich volt a' legünnepeltebb hős, a' mint valóban is mindent elkövettek az ő személye és hadserege tiszteletteljes kitüntetésére. Az utczákon egész erdeje hullámzott a' háromszinü zászlóknak, a' fővárosi nép nagy része folyvást a' rákosi táborban mulatozott, a' kocsik egész serege vonulván ki ide naponkint, mig viszont a' koszoruk- és szalagokkal felcziczomázott honvédek csoportosan jártak fel 's alá a' főváros utczáin, 's különféle ajándékokkal halmoztattak el. A' tábornok egy izben a' nemzeti szinházat is meglátogatván, a' jelen volt közönség által rendkivüli lelkesedéssel fogadtatott. Ugyanez időben tudatá Pest alatti táborából Komárom fölmentésének hirét; a' Rákoson pedig nagyszerü hadi misét tartatott, melyly alkalommal a' Don Miguelek egyik zászlóaljának harczi lobogóját érdemjellel diszité föl. Május elején Aulich hadteste, ostromlás végett Buda falai alá rendeltetvén, a' Csepelszigetnél vert hajóhidon átkelt a' Dunán, 's Budának ostrommal történt bevételében részt vevén, osztozott e' csodált diadal fáradalmaiban. Buda bevétele 's Komárom felszabaditása után Aulich neve nem igen fordult elő többé az ünnepeltebb vezérekéi közt, 's a' forradalom végnapjaiban leginkább mint a' kormány országos követe, és mint utolsó magyar hadügyminister szerepelt. Különösen Csányi- és Kiss Ernővel ő vitte meg a' kormány azon parancsát Görgeihez, miszerint ez Komárom

alól 25 ezer emberrel gyorsan Buda felé vonuljon, 's az alvidéken levő sereggel egyesüljön, melyly parancsnak azonban Görgei nem engedelmeskedett. Szegeden Aulich,mint hadügyminister, elég értelmesen intézkedett, de a' honvédtisztek gyávaságán 's egyéb sok bajon ő sem birt segiteni. Midőn *Perczel M.* a' polgári kormányzókat kemény szemrehányásokkal illeté 's a' subordinatio szabályait áthágá, annak elmozdittatását A. eszközlé leginkább. Kossuth a' forradalom végnapjairól Widdinből irt levelében azt állitja, hogy Görgei nem mert volna árulásra vetemedni, ha egy országgyülési párt által nem támogattatik, 's mintegy szemrehányólag emliti azt is, miként „az utólsó perczben még 3 minister szövetkezett vele : Csányi , Vukovics és *Aulich*, lemondó-leveiket azzal indokolván, hogy más menekülési eszköz nincs, mint az oroszszal alkudozni.“ — *Aulich* a' forradalom utósó napjaiban *Görgei* által mint követ Dembinszkyhez olyly parancscsal küldetett, hogy ez déli seregével Debreczen alá vonuljon. Dembinszky azonban nem engedelmeskedett 's igy most már másodszor látjuk Aulichot olyly küldetésben, melylynek sikere nem volt, 's ha lett volna, máskép fordulhatának a' dolgok. Görgeinek fegyverlerakása után, kihez az agg tábornok mindenkor hiven ragaszkodott, *Aulich* is a' császáriak hatalmába került, 's october 6-án ő is azon szerencsétlen forradalmi hadvezérek sorában volt, kik kötél általi halállal végeztettek ki. *Aulich* átalában véve értelmes, bátor és szigoru katona, 's tiszta jellemü férfiu volt. Tábornoki egyenruhája ez igénytelen hadvezérnek a' legegyszerübb honvédátillából állt, minden pléhgallér nélkül. Kőre rajzolt arczképe jól van találva. — *V. I.*

Aumale herczeg. E' czimet viseli Lajos Fülöp franczia királynak negyedik fia *Henrik*, ki szül. 1822. jan. 16-ikán. A' beduinek, nevezetesen a' puszták villáma, Abd-el-Kader ellen viselt harczbani vitéz részvéte által lett hiressé. Fegyvert fogván franczia hazája érdeke-'s dicsőségeért, egy közkatona fáradalmait, és szenvedéseit türé el a' folytonos hadviselésben. 1843-ban május 14-kén meghallván, hogy Abd-el-Kader mozgó tábora (Smalah) melylynek védelme alatt vala családja 's kincse is, egy völgyben tanyáz a *Taguin* forrás mellett, 1300 gyalog 's 600 lovas katonával felkerekedett annak megtámadására. Gyalogságát huszonöt órai fárasztó hadmenet után kénytelen volt a' vizetlen pusztában hátrahagyni, 's a' beduintábort csak 500 bágyadt lovassal érte el. Azonban bátran megtámadván, két órai harcz után legyőzte a' meglepetteket, 's 3600 foglyot, 4 zászlót 's álgyut, igen sok martalékot 's Abd-el-Kader egész kincsét vitte magával viszsza. — 1844. tavaszán *Dschebel Aureb* független Kabyl-törzs meghódoltatására indulván ki, hoszszas razziák után, elérte és szuronynyal vette be az ellenségnek magasan fekvő *Meschunesch* nevü erős várat. Azonban a puszták lakosai ezért meg nem hódoltak, sőt viszszamentében folyvást háborgatták. A' további vállalatokat ez oldalról meggátlá Abd-el-Kader rögtön megjelenése maroccói segédcsapatokkal. 1847. nyarán a' fogolylyá tett Abd-el-Kader (lásd : Abd-el-Kader) Aumale herczegnek adta át utolsó lovát, hódolata jeleül, mielőtt Franczia országba vitetnék. Az 1848-iki februári forradalom *Aumale* herczeget is, atyjával Lajos Fülöppel, 's egész családával együtt földönfutóvá tevé. — *B.*

Auróra. (Magyar szép irodalmi almanach). Az e' században teljesebb virágzásnak indult magyar szépirodalom egén alig mutatkozott nevezetesebb tünemény a' derék *Kisfaludy Károly* által meginditott *Auróra* czimü szépirodalmi zsebkönyvnél, melyly mint a' rózsás korány képviselője, valódi hajnalfénynyel árasztá el nemzeti irodalmunknak azelőtt sürü fellegekkel boritott láthatárát. *Kisfaludy K.* e' vállalatát 1822-ben inditá meg, midőn nemzeti nyelvünk még távol állott a' müveltség és kifejlettség azon fokától, melyly jelenleg sajátja, midőn még a' valódi hivatással biró magyar irók száma igen csekély volt, 's külső kiállitás tekintetében is igen sok akadálylyal kellett küzdeni. Azonban a' lánglelkü Kisfaludy K. egyike volt a' legvállalkozóbb és tevékenyebb magyar iróknak, ki a' legnagyobb nehezségekkel is férfiasan megküzdött, 's az akkori mostoha körülményeket tekintve, bámulandó erély- és sikerrel tudá a' szellemi erőket fölébreszteni és egyesiteni, a' mint ezt mindjárt az Auróra első kötetének szerkesztése 's kiállitása által is fényesen bebizonyitá. Ez ugyan az ujabbkori szépirodalmi almanachok fényüzésig vitt diszes külsejével nem állhatja ki a' versenyt, de az időben *Trattner János Tamás* által eszközlött nyomatása már eléggé csinos volt, 's bécsi művészek és aczélmetszők által készitett eredeti képei a' kényes izlést is kielégitheték. Ez első kötet stylje átalán véve még igen darabos, áradozó; de miután az akkori legjelesebb irók majdnem valamennyien közremunkáltak abban, tartalma az öszpontositott erők 's az ügyes szerkesztés által anynyira érdekessé, változatossá tétetett, hogy e' nemben ilyly jeles mű azelőtt még soha nem tünt fel nálunk. Ennek tulajdonitható az, miszerint Kisfaludy K. Aurórája mindjárt kezdetben meleg részvéttel fogadtatott, mi őt vállalata folytatására és fokonkénti javitására buzditá, ugy hogy az évről évre tökélyesbülvén, mint tekintélyre vergődött irodalmi vállalat sok ideig fentartá magát, a' magyar olvasó világnak, különösen a' szép nemnek legkedvesebb olvasmányává lett, 's igy iradalmunk, nemzetiségünk, 's átalán véve a' magyar müveltség és közszellem kifejtésének egyik leghatékonyabb emeltyüje volt. És ezen Auróra maga az alapitó nevére is örök fényt deritett, és még mai napig is legszebb világban tünteti föl a' magyar irók szellemi erejét.

Kisfaludy K. Aurórájának első kötetét szépirodalmi műveikkel, magán a' termékeny szerkesztőn kivül a' többi közt e' következő irók gazdagiták: *Kulcsár István*, gróf *Majláth János*, *Kisfaludy Sándor*, *Szemere Pál*, *Kazinczy*, *Szentmiklósi*, *Döbrentei*, gróf *Teleky Ferencz*, *Töltényi*, *Kölcsei*, *Thaisz*, *Vitkovics*, gróf *Dessewffy József*, *Helmeczy*, *Horváth Endre*, *Vay Ábrahám*, gróf *Teleki József*, *Dukai Takács Judit*, *Fáy András*, *Schedius*, *Horvát István*, *Kis János*. Milyly szép és tiszteletreméltó koszoruja a' legjobb nevü magyar iróknak! Az első kötet Carolina Augusta, austriai császárné 's Magyarország királynéja arczképével jelent meg, 's e' felséges hölgynek volt ajánlva. A' Schärmer által jellemzőleg rajzolt és Blaschke által aczélba metszett képek közt legjelesebbnek nevezhető az, melyly a' töröktől üldözött Dobozyt és nejét, 's Árpádot Pannon hegyén, tünteti föl. Ugyanitt Füred és Tihany tájképei is csinos metszetek. A' kötet végén 3 magyar zenemű hangjegyei mellékelvék *Fáy Lászlótól*, *Kisfaludy Sándortól* és *Schreiber Károlytól*. A' második évi Aurórába a' neve-

zettirók ismét majd mind dolgozának, a' következő ujabbak is hozzájárulván munkáikkal, mint : *Guzmics Izidor*, *Makáry*, *Kovacsóczy*, *Bajza*, *Ponori Török*, *Szeder Fábián*, *Schedel*, gróf *Rádai Gedeon* 'stb. E' kötet aczélmetszetei ugyancsak az érintett müvészektől Auróra istennő allegoriai és József nádor symbolicus arczképét, továbbá Kisfaludy Sándor közkedvességü hajdonkori regéiből néhány megható jelenetet tükröznek viszsza. E' kötethez is, melyly az akkori nádor neje Mária Dorottya főherczegnének volt ajánlva, két eredeti magyar hangszerzemény mellékeltetett *Kisfaludy Sándor-* és *Spech Jánostól*. Az 1824-iki Auróra ujabb iróinak száma a' többi közt *Berzsenyi*, *Verseghy*, *Czuczor*, *Edvi Illyés Pál*, 's *Vörösmarty* jó hangzásu neveivel szap orodott. Itt a' bécsi müvész, *Axman* allegoriai aczélmetszetei gyönyörüek, ugy szinte Clarot által rajzolt, 's *Blaschke* és *Langer* által, Kisfaludi Károly, Sándor és Czuczor müveihez metszett magyar történeti képek is igen jók. A' budai egyetemi nyomtatás is szebb mint az első köteté. E' 3-ik kötet Ürményi József akkori országbiró hitvese , Komjáthy Anna csill. ker. dámának volt ajánlva. Az 1825-iki Aurórában feltünőbb uj iróval nem találkozunk, 's átalánvéve e' kötet nem olyly tartalmas mint az előbbiek, sőt még a' nagyobbára *Schnorr* által rajzolt és *Langer* által aczélba metszett képek is sokkal gyöngébbek az előbbieknél, egyedül a' bekötés, a' diszesen nyomott boriték és az irók nyelvezete csinosabb. E' kötethez is, melyly gróf Gyulay Ignácz nejének van ajánlva, mellékelvék magyar hangjegyek. Az 1826-iki Aurórában *Kisfaludy Károlyén* kivül legsürübben találkozunk *Bajza*, *Vörösmarty* és *Szemrei* neveivel. Itt *Hoffmann* aczélmetszetei csinosak, de a' magyar történeti rajzok, kivéve a' „László Cserhalmon" czimüt, gyöngék. E' kötet gróf Brunszvik József volt országbiró neje, Majthényi Anna csill. ker. dámának van ajánlva. Az 1827-iki folyamot, *Bajza*, *Vörösmarty*, *Kölcsey*, *Kisfaludy Sándor* müvei és *Schwind* rajzai, különösen a' „Hazai szeretet" czimü allegoriai kép és a' Tündér völgy, emelik leginkább. E' kötet gróf Cziráky Antal, akkori tárnokmester neje-, gróf Batthyány Mária csill. ker. dámának van ajánlva. Az 1828-iki Aurórában nem tünnek föl uj nevek, hanem a' régibb ismert iróktól annál több jó dolgozat. Clarot és Hoffmann, Vörösmarty Zalán futásához ügyekeztek e' kötetben képeket adni, hanem tökéletlen felfogással, bár meglehetős technikai kivitellel tevék azt. E' kötet Végh István, akkori koronaőr hitvese, gróf Almássy Amália csill. ker. dámának van ajánlva. Az 1829-iki folyamban uj irói névvel találkozunk, *Trattner Károly*éval, ki itt igen ügyesen irt novellával mutatá be magát. Érdekes lesz tudnia az olvasónak, miként ugyanezen *Trattner*, most már ezredes a' geniecorpsnál, taval, midőn Windischgrätz hercz. Buda-pestet megszállotta, a' hadi vizsgáló bizottmány elnöke volt, 's humánus bánásmódjával mindenkit lekötelezett. E' kötetben, melyly gróf Pálfi Fidél, akkori főtárnok neje- , gróf Dőri Ernesztina cs. ker. dámának van ajánlva, az előbbieknél sokkal jobb képek láthatók Ender rajza után. Az 1830-iki folyamban ismerkedett meg először a' magyar szépiralom-kedvelő közönség egyik legügyesebb beszélyirónk-, *Kovács Pállal*, 's itt egy magyar rajzoló-, *Melegtől* néhány csinos nemz. történeti kép látható. E' kötet gróf Széchenyi Pál neje- gróf Zichy Ferráris Emilia cs. ker. dámá-

nak van ajánlva. Az 1831-iki folyam volt az utósó, most már a' tizedik évi, melyly a' fáradhatlan Kisfaludy Károly által szerkesztetett, de nem egészen, mert közbejött betegsége 's az egész hazát fájdalommal eltöltött halála miatt egy részben már az üdvezültnek egyik legkedveltebb barátja, *Bajza József*, szerkeszté azt. Ezen kötetet, melylyben báró *Wesselényi Miklóstól* is két dolgozat áll, 's melyly Majláth György, akkori personális neje-, Uzovics Karolinának van ajánlva, *Toldy Ferenczuek* csinos szerkezetü végszava zárá be, melylyben figyelmezteté az olvasókat, miszerint az elhunyt költő barátai az Aurórát továbbra is egybevetett vállakkal folytatandják, 's szerkesztőül *Bajzát* választák, mint kinek a' boldogult e' provinciát régen szánta. És Bajza a' következett 1832-ik évben csakugyan folytatá a' Kisfaludy K. által alapitott Aurórát, ugyanazon irók közremunkálásával, kik az előbbi években legjobb dolgozatokkal gyámoliták azt. Az almanach külsőleg is olylyforma volt, mint az előbbiek, a' magyar eredeti képek rajzolói, metszői is ugyanazok, a' kiadók, Trattner és Károlyi is a' régiek valának, még a' dedicatió is folytattatott annak rende szerint. E' kötet gróf Keglevich Gábor, akkori koronaőr hitvese-, gróf Sándor Matildnak ajánltatván. Az 1833-iki folyam szinte sokban hasonlitott az előbbiekhez. Itt azonban nem mellőzhetjük Bajzának azon érdemét, miszerint a' munkák megválasztásában kellőkép szigoru volt, 's a' csinos és szabatos nyelvet ő hozá be főkép az Aurórába, valamint az is jó tapintatát tanusitá, hogy almanachjai első képeül mindig valami nevezetes hazafi vagy kitünő iró aczélba metszett arczképét adá. Igy az előbbi kötetben *Kohári István*, ebben pedig *Fáy András* arczképe jelent meg, 's ez utóbbi gróf Elez Imre, akkori szerémmegyei főispán neje-, gróf Somogyi Mária csill. ker. dámának van ajánlva. Az 1834-ik év nevezetes fordulati pont vala az Aurórára nézve. Ez évben egyszerre két Auróra tünt fel a' magyar irodalom egén, egyik ismét *Bajza*, a' másik *Szemere Pál* szerkesztése mellett. E' kettős irodalmi hajnalhasadás valódi oka: Bajzának az Auróra eddigi kiadója, Károlyi István nyomdárrali összeütközésén alapult. Bajza ugyanis, mint az Almanach jogos tulajdonosa, a' Trattner-Károlyi nyomdát elhagyá, 's ifjabb Kilián György segélyével adá ki a' Kisfaludy Károly által alapitott, 's reá mintegy szellemi örökségül szállt Aurórát. E' miatt Károlyi István ügyvéde, a' tudós *Horvát István*, nagy zajt ütött, 's a' hires auróraperben kiméletlenül megtámadá Bajzát, kétségbe vonva ennek jogát az Auróra kiadásához. Azonban Bajza nem maradt adós a' felelettel, 's az 1834-iki Kritikai lapokban napnál világosabban bebizonyitá, miként a' bitorló nem ő, 's a' két Auróra közül a' pseudo-Auróra Szemere Pálé. Ez irodalmi vita, tisztába hozván némelyly, a' magyaroknál eddig még ismeretlen 's homályban rejtezett kérdéseket az irói tulajdon iránt, nagyobb fontossággal bir, mint egyelőre gondolnók. A' két Auróra megjelenése pedig mind külső mind belső kiállitás tekintetében csak jótékony versenyt idézett elő, miután Bajza és Kilián olyly izletesen, olyly meglepő csinnal és diszszel adták ki Aurórájukat, mint azelőtt és ezután is még soha senki e' hazában. Trattner Károlyi nyomását és papirját egyszerre a' legtisztább finom élü betük 's finom szép velinpapir váltá fel, *Schwerdgeburth* gyönyörü aczélmetszetei szinte megtették a'

a' magukét. A' czimlap mellett elől báró Wesselényi Miklós arczképe pompázott, 's a' többi kép is mind eredeti 's érdekes hazai tárgyu vala, 's tartalmát *Bajza, Bustari, (Kunoss), Csaba, Csató Pál, Czuczor, Fáy András, Gaal, Kovács Pál, Szabó József, Székács, Toldy Ferencz, Vajda, Vörösmarty* jeles müvei fölötte élvezetessé tevék. E' mellett a' Károlyi és Szemere Aurórája semmi tekintetben nem állhatott meg, sőt amaz anynyira túltett ezen mind külsőleg mind belsőleg, hogy Károlyinak végre is viszsza kellett vonulnia a' versenytérről 's az Auróra helyett még egy két Hajnal czimü zsebkönyvet ada ki, melylybe leginkább a' Bajza elleni irói párttöredék dolgozott. Az 1835-iki Auróra beltartalomra nézve szinte érdekes, papirja, betüje hasonlag szép, ámde a' két első képen kivül, (egy igen csinos allegoriai kép, és az akkor anynyira 's méltán ünnepelt gróf Széchenyi István arczképe), a' többi keves becsü, idegen tárgyu utánnyomat. Az 1836-iki Aurórát az eddig még ismeretlen *Erdélyi János* gazdagitá uj és feltünő lyrai müveivel, 's átalában a' legjobb belletristák közremunkálása mellett jeles tartalma volt. Képei, Kölcsei arczképét kivéve, mind külföldi utánnyomatok levén, igen kevés részvétre találtak, egyébiránt az egész kiállitás finom izléssel volt rendezve. E' kötet, valamint a' következő is, senkinek sem volt dedicálva.— Az Auróra utósó évi folyama 1837-ben jelent meg *Bajza, Csaba (Vörösmarty), Czuczor, Erdélyi János, Fáy András, Gaal, Holló (Vörösmarty), Kovács Pál, Lukács Móricz, Makáry, Nagy Ignácz, Pintér Endre, Szenvey, Székács, Szontagh, Toldy, Tóth Lőrincz, Vajda* és *Vörösmarty* közremunkálása mellett, jobbnál jobb dolgozatokkal. A' képek vezérczikke, az ünneplett nagy költő, *Vörösmarty* arczképe volt, a' többi is, mintha az alapitó Kisfaludy Károly nemzeties irányát akarta volna szent fényben viszszatükrözni, mind magyar történeti tárgy vala Csák Máté dicső korából. 'S ezzel be volt fejezve a' magyar szépirodalomra hajnalfényt deritett Auróra pályafutása. És valóban a' nemzeti büszkeség túlbecsülése nélkül méltán el lehet mondani, miszerint a' Kisfaludy Károly által alapitott 's tiz évig dicsőségesen fentartott Auróra a' magyar szépirodalom jobb és szebb korszaka csarnokának alapját veté meg, sőt ezt félig föl is épité, azonban a' tökéletes fölépités nagy munkáját Bajza remekül végezte be. — *V. I.*

Austrália. Oceania vagy Polinesia (szigetes világ) 160,000 ngysz. mértföldnyi területü, 's az ismert föld legkisebb és legtökéletlenebb részét képezi, 's mig Afrika egészen száraz földi, ez egészen oceáni természettel bir, 's szakadozott szigetvilágnak nevezhető. Fő részei: *Új-Holland* és végtelen sok sziget. E' szigetek legujabb felfogás szerint, melyly a' földrészeket elemeik, életelvük, alkotó és éltető organismusuk után osztályozza, *belső* és *külső* szigetsorra oszlanak, amazok magas és hegyes, ezek alacsony szigetek, melylyeknek ismét egyes nevei következők: *Ujguinea, Ujseeland, Ujcaledonia , Ujhebrid , Santacruz* vagy *Sarolta, Salamon, Louisiade, Ujbritannia , Auckland-* és *Macquarie*, mindnyájan hoszszas alakuak; *Karolina, Cook, Barátságos , Társaságos , Mulgrave* és *Mendana*, szigetek többnyire gömbölyü alakuak; a' soron meszszekivül feküsznek a' *Sandwich* szigetek, vulkános természettel. Austrália természete sajátságos typusu 's épen a' legkülönösebb és feltünőbb képletekben mutatkozik, 's főkép állatvi-

lága a' legbizarrabb 's ellentétesebb abnormis tüneményekkel különczködik; illyen például a' fekete hattyu, fehér sas, szőrös madarak, a' madárorru ornithorynchos, a' csodás alkotásu känguru 'stb. Növényzete is néhol tullámzó (üppig), másutt pedig sovány, élvezhetlen. Az európai gyarmatositás által azonban sok hasznos állat- és növényfaj honosittatott már meg e' világrészben. Különösen a' Barátságos szigeteket anynyi bájjal és kellemmel áldá meg a' természet, hogy Ausztrália édenkertjeinek méltán nevezhetők, hol a' gyönyörü, pompás növényzet örökké virit, a' virágok szünet nélkül nyilnak, az igen magas kenyérfák folytonosan virágzanak és gyümölcsöznek, 's a' kiapadhatlan források a' legjobb vizzel kinálkoznak. Tengerben lebegő kerteknek látszanak ezek távolból, melylyekről a' dús virágillat előre elhat a' közelgő hajósok elé, 's melylyeken a' lakosok is igen szivesek, nyájasak, barátkozók, ugy hogy ezen tulajdonaiknál fogva nevezék el lakhelyeiket Barátságos szigeteknek. —

E' világrész mintegy 3 millió lakót számit, mi aránylag Európa népességéhez, fölötte csekély, ugy hogy itt csak 13—14 ember esik egy négysz. mérföldre. A' lakók egy ötödrésze az Európából áttelepitett Kaukazi faj embereiből áll, 's az őslakók a' malayi néptörzshöz tartoznak, 's mint ilylyenek ismét két fajt képeznek. Az austrálnégerek vagy *pápuák* feketeszinüek, kondor gyapjas hajuak, lapos széles orruak, vastag ajkuak levén, az afrikai szerecsenekhez hasonlitanak; hanem szellemi fejlődöttség tekintetében minden ismert népfajnál alább állanak. Fölötte idomtalan soványak, majd mind meztelen járnak, nyelvök igen fejletlen, tizig is alig birnak számlálni, ipar- és földmiveléshez nem értenek, valódi vad nép, melyly, a' fehérekkeli közlekedést egyátalában kerüli, 's az európai műveltséghez legkevésbé sem akar simulni. Az idomosabb, szebb testalkatu, és rézszinű *malájok* sokkal hajlandóbbak a' müveltségre, miért is a' keresztyénség 's európai polgárosodás már sok helyen gyökeret vert náluk; hanem kevés kitartóság van bennök, a' munkára hamar ráunnak, 's még köztük is sok a' vad és egészen állati. Ezeknek már van némi polgári életök, fölmivelésök, iparuk, kereskedésök.

Az austráliai száraz föld és szigetek politikai létele még csak most indult fejlődésnek, hanem mostani képe is anynyi jellemzetest, 's érdekest mutathat már fel, hogy alakulásában az európai gyarmatositási rendszernek legszebb 's legáldásosabb gyümölcsei vehetők már észre. Az austráliai gyarmatok története külsőleg az amerikai gyarmatok, különösen Virginiának Angliától elszakadásával kezdődik, hová a' 17-ik század kezdetétől fogva a' bünösök számüzettek; belsőleg azonban Európa beteges állapotában alapszik, melylyet fél század óta egész életének gyökeres reformja által megsemmiteni törekszik, 's miben Angolhon minden nemzetet jó példával előz meg. A' nagy Pitt agyában fogamszott meg először az eszme, elitélt vétkesek befogadására 's erkölcsi javitására egy külön gyarmatot alapitani, mihez *Banks* által Ujdéliwalesben *Botanybai* környéke szemeltetett ki. 1787-ik év májusában vitorlázott oda a' kormányzóvá kijelölt hajókapitány, *Philipp*, frankfurti német fia, 11 hajóból állt flottával, melylyek, a' kellő tisztviselőkön kivül, mintegy 200 tengeri katonával, 776 elitélttel és a' szükséges holmikkel voltak megrakva. Junius 26-n 1788-ban veté meg *Philipp, Sidney* város alapját,

Ujdéliwales gyarmat középpontjául, (l. Sydney és Ujdéliwales); hanem egész erélyét és fáradhatlan tevékenységét vállalata megszilárditása- és fentartására kellett forditania, mert az első években nem volt az egyéb, mint egy nagyszerü stilben épült fenyitőház, roszul és költségesen rendezve és a' hazai kormány gondoskodását nélkülözve, A' gyarmatosok leginkább kiszolgált katonákból, kalandorokból és büntetési idejöket kitöltött bünösökből állottak 's az igy alakult szabad lakosság természetesen semmi erkölcsi basissal nem birt; gátolá továbbá a' sikert egy elhibázott rendszabály is. Ugyanis egy külön, csak a' gyarmat számára rendelt, Angonhonból ujonczozott ujdéliwalesi ezredet állitottak fel, olyly czélból, hogy ennek tagjai lassankint gyarmatosokká alakuljanak át. A' tiszti állomások nagyobbára nőtelen, 's nem a' legszilárdabb erkölcsi elvekkel biró embereknek adattak el, kik erősen öszszetartottak, és a' kisszámu polgári tisztviselők ellenében elég kártékonyan olyly túlnyomó tekintélyt vivtak ki, miszerint az egész kereskedést csakhamar magukhoz ragadták, a' szeszes italok árulását 's ezáltal a' részegeskedést előmozditák, 's igy különféleképen az erkölcstelenség rosz példájával mentek elöl. Midőn az ujdéliwalesi ezred 1791-ben megérkezett, *Philipp* hivataláról a' következő évben lemondott, helyébe 1795-ben *Hunter* kormányzó lépett, ki a' szabad népesség szaporitása, és uj telepek alapitása által érdemeket szerze magának, mert ő alatta keletkezett *Castlehill*, *Bankstown* és *Windsor*, ki azonban a' tiszti testület kártékony befolyását nem birta elnyomni, 's ezért 1800-ban ismét viszszament Angolhonba. *Hunter* utóda *King* volt, nyers, heves és szenvedélyes férfiu, ki azonban igen nagy barátja vala az uj telepitvények- és felfödözéseknek. Őt 1806-ban *Bligh* követé, ki tüstént harczot indított a' tisztek ellen, hanem mint a' *Macarthur* által vezetett pártütés áldozata, csakhamar fogolyként kényszerült Angliába viszszatérni, ugy hogy csak az 1810-ben utána következett *Macquarie* kormányzása alatt nyomatott el a' tiszti testület befolyása. *Macquarie* 12 évi kormányzása átalán véve Ujdéliwales történetében fényes korszakot képez. Ekkor keletkeztek Liverpool és a' telepek Emufordnál, Cocopasturenél, Appin-, Airds és Illawarában, Bathurst bensejében (1815) és az első gyarmatok Camden-, és Argylében; azonban egy uj szakadást nem lehetett elnyomni, és ez az *exclusionisták*, azaz önként letelepedett birtokosok és tisztviselők és az *emancipationisták*, vagyis az elitéltek és azok maradékai két pártjának szakadása volt, melyly társaséleti és politikai tekintetben a' gyarmatositás történetére nyomatékos befolyással vala 's van jelenleg is. A' következett kormányzók *Brisbane* (1822) *Darling* (1825), és *Bourke* (1831) alatt a' bevándorlások tetemesen növekedtek, és a' földmivelés is gyorsan emelkedék. A' büntetési állomások nagyfontosságu felállitása a' legterheltebb bünösöket jobban elzárta, elkülönité, és a' gyarmatoknak szabadabb, erkölcsösebb elemet törekedett kölcsönözni. Még Ujdéliwalesnél is gyosabban emelkedett föl azalatt a' szép hegyes sziget, *Vandiemens-tartomány* (lásd ezt), egy sokat igérő, virágzó gyarmattá, hanem hasonlag egy puszta bünöstelep alapján. A' többi gyarmatok Austráliában nem gonosztevők gyarmataiból, hanem szabad telepitvényekből keletkeztek. 1829-ben *Darling* kormányzó nagy akadályok legyőzésével, hanem már önálló

kereskedés által koronázott sikerrel, a' száraz föld délnyugati részében alapját veté meg a' nyugataustráliai gyarmatnak, és *Guilford*, *Freemantle* és *Perth* városoknak, melyly utóbbi a' kormányzó székhelye lőn. Már 1833-ban déli Austráliában a' Vincent-öbölnél telepitvények tétettek 's egy évvel ezután gyarmattá rendeztettek, melylynek tulajdonképi megalapitása *Adelaide* főváros által 1837-ben következett be. Angliában a' gyarmatositási ügy átvételére részvényes társaság alakult, melyly a' földek eladása jogát olyly föltétel alatt kapta meg, miszerint a' nyert alapitványi pénzt a' kormány által tett előlegezés törlesztésére és a' telepitvények érdekében használja, továbbá, hogy a' gyarmat, mig 50,000 lakót nem számit, közvetlenül a' királyi hatalom által igazgattassék, 's akkor aztán képviseleti alkotmányt fogjon nyerni. A' kormányzó (1836-ban *Hindmarsch)* minden viszálkodás megelőzése végett, egyszersmind azon társaság bizottmányának is tisztviselője. A' földek eladása olyly gyorsan haladt előre, hogy egy holdnak ára 1836. martius 1-ején már egy font sterlingre ment föl és 1838 elején már 64,358 hold föld volt eladva. 1836 és 1837-ben kivándorlott németek és angolok épiték *Adelaidet* a' magukkal hozott szerszámok segélyével, faházakkal, melylyek ott állittattak összve, és 1839. már 3000 lakóval biró 500 házig terjesztették a' várost. És most már Adelaideben bank is van, melyly, mintha csak varázslat által idéztetett volna elő, tüstént bankjegyeket adott és váltókat bocsát ki Europába, Indiába, 'stb.; 's két hirlap is jelen meg e' városban. Juhtenyésztése a' legnagyobb virágzásra emelkedett, mert már 1838. 30,000 juhuk volt a' legnemesebb fajból, 's most már ezen számot bizton lehet tizenkétszer anynyira tenni. Mig *Adelaide* alapitása után egy évvel a' *Spencer*öbölnél ismét egy uj város, *Port-Lincoln*, keletkezett, a' *Murray*torkolat délnyugati részén is, az ugynevezett *Australia felix*ben *Port-Philipp* nevü gyarmat alapittatott, a' gyorsan felvirágzott *Melbourne* fővárossal, Ujdéliwales közvetlen igazgatása alatt. Az Éjszakaustráliábani telepités 1838-ban ismét megkisértetett, miután 1829 ben kénytelenek voltak *Dundas* erősséget *Melville* szigeten feladni. Az uj telep a' *Koburg* félszigeten fekszik, 's neve *Victoria*, sürü erdőség, 's tullámzó forróövi fák és hegyek által környezve, melyly a' keletindiai archipelhezi fekvésénél fogva egykor nagy jelentőségre fog vergődni.

Miután a' britt kormány 1840-ben czélirányosnak láta Ujseelandot is hatalmába keriteni, most az európaiak, különösen az angolok austráliai gyarmatai, a' következő hat részre oszlanak, melylyek körülbelől 20,000 négysz. m.földre terjednek 's mintegy 140—150 ezer európai, leginkább angol, scott és ir, lakót számlálnak. 1. *Ujdéliwales*, *Sydney* fővárossal; 2. *Vandiemens* tartomány *Hobarttownal*; 3. Nyugataustrália *Perth* fővárossal; 4. Déli austrália *Adelaide* fővárossal; 5. Éjszaki Austrália *Victoria*, és 6. Ujseeland, *Wellington* fővárossal. Ezen gyarmatok élén kormányzók állanak, kik mellett törvényhozó és végrehajtó tanács működik. Még ugyan nincsenek népválasztás által betöltött képviselőházaik, ezt azonban nem sokára meg fogják nyerni. Az angol kormány mindenekelőtt arról gondoskodik, hogy a' beligazgatás legyen elrendezve 's a' jóllét előmozditva, 's ezáltal önálló élete erős és értelmes alapot nyerjen. Az elsőnek előmozditását a' grófságokrai administrativ felosztás, (Ujdéliwa-

lesben 19, nyugati Ausztráliában 26 grófság és Vandiemens tartományban 9 kerület létezik), az utóbbiét pedig a' földeladásnak 1830 óta behozott rendszere hathatósan eszközli, melyly szerint a' földek árverés utján adatnak el, 's deportált bünösök nem kaphatnak földet. Illymódon saját földjük érdekében működő földbirtokosok támadnak, alapitványok képződnek a' gyarmatositás lehető pártolása tekintetéből 's a' birtoktalan deportáltakból szolgák, munkások lesznek, kiknek hiánya eddig olyly érezhető volt. Ha tekintetbe veszszük az austráliai gyarmatok fiatalságát, 's már eddig is magasra emelkedett állását, a' déli tenger ezen szigetvilága az europaiak számára a' legbiztosabb menhely gyanánt tünik fel, hová veszély idejében elvonulhatnak mint szivesen fogadó enyhelybe, melylynek oceáni frissében erejök még megifjodhatik.

A' vallás az austráliai gyarmatokban potestans és catholicus; ez utóbbit az irlandiak tartják, kik Uj-déli-walesben olyly arányban állanak a' protestánsokhoz, mint 7 : 3. hoz. Uralkodó egyház az angol episcopális, ez van törvényesen elismerve 's kedvezésekben részesitve. Élén áll egy püspök Sidneyben. Alatta állanak a' csekély számu papok 's káplánok, 's a' missionarius-egyesület küldöttei *Newcastle* és *Wellintonvalley*ben az ős lakosok megtéritésére, kik azonban ekkorig csekély sikerrel működtek. Van ezenkivül kevés számu methodista, independens és zsidó is. A' lakosok fő foglalkozása marhatenyésztés, melyly előtt végtelen mező nyilt a' kék hegyek túlhágása által; főleg alkalmas Uj-Holland földe juhtenyésztésre; a' juhfaj ezen legelőkön 's éghajlat alatt nemesedik, a' gyapju hoszszabb 's puhább lesz; a' juhokra forditott tőke 40 száztólit kamatoz. Magyarországra nézve fontos, de nem igen kecsegtető kilátás, hogy Anglia maholnap egész gyapjuszükségét Ausztráliából fedezheti. A' tengeri átvitel előbb is csak anynyiba került, mint Lipcséből (3 penny egy fontra), most csak felényibe kerül. A' szarvasmarhacsordák, bivalyokhoz hasonlitván, bengáli eredetükre mutatnak; a' tehenek vadságuk miatt kevés hasznot adnak, de a' sajt- és vajkészités most már mégis nagyban üzetik. A' lótenyésztés, mióta lóversenyek is tartatnak, tetemesen gyarapodott. A' földmüvelés elejénte igen tökéletlenül üzetett, de főleg *Macquarie* kormányzása alatt igen javult, 's azóta folyvást halad. 1817 óta a' gyarmatok már magok fedezik gabonabeli szükségeiket. Uj-déli-Wales, hol gyakori meddő szárazság jár, pótlékot nyer az áldott Van Diemenföldről. Kerti gyümölcsök közt legszebb 's különösen diszlik az őszi baraczk. A' dohánymüvelés szinte előre megy, 's a' behozatalra vetett vám által védetik. Uj-déli-wales éjszaki részében kisérletek tétettek pamuttal 's czukorral is. Nemes borveszszőt *Cunningham* hozott be 1833-ban. Fő iparág e' gyarmatokban a' halászat is, különösen a' czethalfogás; mihelyt észrevétetett, hogy a' czethalak nagy számmal látogatják az austráliai partokat, azonnal saját kereskedőházak telepedtek le csupán ezen üzlet kedveért. *Sidney*, *Hobarttown* és *Launceston* foglalkodnak főképen a' czethalászattal 's hajóikat e' czélból egész csendes tengeren jártatják. — A' kereskedés ekkorig csekély, de folyvást erősödik 's már is kétszer olylyan erős mint a' capi gyarmaté; a' bevitel természetesen még most nagyobb, mint a' kivitel. A' legujabban alapitott *Adelaide* kikötőjében már 1837-ben 32 nagy tengeri gálya kötött ki. Kiviteli czikkek

Angliába : gyapju (már 1835-ben $4\frac{1}{2}$ milló font), halak, fa, bőrök, akáczihéj; beviteli czikkek : mindenemü gyármű 's érez, mert bányászat nincs még Ausztráliában, kivevén némi kőszén telepeket Newcastle mellett. Anglián kivül Indiával van kereskedési összeköttetés; Calcutta ad rumot, Móritz-Sandwich- és Otahiti szigetek czukrot, China teát, Rio Janeiro dohányt, Uj-Seeland kendert. Egyes parti pontokat gőzhajók kötnek összse. *Sydney* már 1834-ben 94 hajóval birt. A' financziát illetőleg : a' jövedelmek folyvást növekedő arányban mulják fölül a' kiadásokat, 's főleg beviteli vámokból állanak, mikhez még eladott földek ára 's haszonbére járul. A' kiadások fő ágait, t. i. katonatartást 's a' deportáltakra szükséges költségeket az angol kormány fedezi.

A' gyarmatok alkotmánya eleinte tisztán katonai volt, 's minden jog, még a' feltétlen megkegyelmezés is, az ujdéliwalesi kormányzóra ruházva. Ez lassankint megváltozott, 's a' gyarmatok most egyenkint külön kormányzóval birnak, kik a' kir. hatalom képviselői, 's kiknek oldala mellett öt tagból álló végrehajtó tanács van (már 1823-tól fogva), melyly őt a' közigazgatásban 's törvényjavaslatok készitésében segiti; van ezenkivül másik, 15 tagból álló, törvényhozó tanács (1828-tól), melyly a' másik tanács 4 tagjából, 7—8 a' kormány által egész életükre kinevezett tekintélyesebb gyarmatosból, 's néhány főbb tisztviselőből alakul összse. Ez a' gyarmatok parlamentje, melylynek joga van törvényeket hozni 's adót vetni, 's a' közpénzekről intézkedni. Törvényei azonban csak ugy érvényesek, ha a' kormányzó által helybenhagyattak 's a' főtörvényszéknél belajstromoztattak, melylynek feladása, őrködni, hogy az angol törvényekkel ellenkező végzések ne hozassanak. E' felett az anyaország kormányának feltétlen vétója van. Enynyit érhettek el ekkorig a' gyarmatosok az angol parlamenthez intézett kérvényeikkel. Népképviseletre alapitott törvényhozó házat, a' többi angol gyarmatokbeli assembleek hasonlatosságára, nem nyerhettek még; az anyaország nem tarja őket erre eléggé éretteknek. A' közigazgatás bonyoltabb, mint más európán kivüli angol birtokokban. Osztályokra van elkülönözve, meganynyi ministeriumra. Legfontosb tisztviselők : a' gyarmati titkár, a' mérnök, a' kincstárnok 's a' főauditor. Legfőbb törvényszék a' „*supreme court*“ melyly áll egy főbiró- 's két ülnökből és itél polgári 's büntető ügyekben. Büntető esküttszék alkalmaztatik, melyly előbb csak katonatisztekből vala összeállitható, most azonban minden szabad lakos közől választathatik. De a' jelenetek, melylyek az esküttszékeknél előfordulnak, valódi satyrák e' dicső intézvényre, 's teljesen igazolják az angol kormány hoszszasb vonakodását, e' jogot az erkölcsiség alacsony fokán álló népességnek magadni. Ezenkivül vannak gyarmati altörvényszékek, egy admiralitási törvényszék, circuitusok, 's koronaügyvédek mint Angliában; legfőbb felebbviteli biró pedig a' kormányzó. A' társadalmi élet legfőbb sebe e' gyarmatokban a' fenebb említett szakadás 's összeférhetlenség a' szabad beköltözöttek 's tisztviselők (Exclusionisták) és a' felszabadult bünösök 's ezek maradéki (Emancipationisták) közt; amazok t. i. megvetéssel tekintik ezeket, mint erkölcsi mocsokkal bélyegzetteket 's a' népesség szegényebb részét. E' két párt közti szakadás és haragos feszültség leghevesebben mutatkozott 1820 és 1830 közt, midőn a' politikai jogok kivi-

vásáról volt kérdés, de tart ma is folytonosan politikai körökben, társas viszonyokban és lapokban, a' bölcsebb kormányzók ellentörekvéseinek daczára. Az emancipationisták betolakodott bitorlóknak tekintik ellenfeleiket, ezek megvetik amazokat. Ezért az angol kormány megváltoztatta mindazon rendeleteket, melylyek a' népesség egyik osztályát a' másiknál alább helyezték, minden szabad gyarmatost esküttszéki képességgel ruházott fel 'sat. de mind hiában. Ezen szomoru viszony életkérdés a' státusra nézve, melylynek szebb virágzására az exclusionisták szellemi emancipatiója szükséges, hogy az emancipationisták irányában otthonról hozott aristocratiai elfogultságukat levetkezzék 's az austráliai egészen sajátságos életelemeket megismerjék. A' kormányzók közől *Macquarie* és *Bourke* inkább az emancipationistákhoz hajlottak, *Brisbrane* és *Darling* pedig az aristocraticus-angol párthoz. Az emancipationisták többnyire szegények, kis birtokosok, haszonbérlők, napszámosok, kiskalmárok, kézmüvesek, hajósok, kivételkép mégis akadnak köztük dúsgazdagok is.—Az iskolák csak bölcsőben vannak még. A' nevelési ügy haladását gátolja a' lakosok elfogultsága 's az erkölcstelenség. Ujabban nevelési bizottmány állittatott fel különféle vallásu papokból. Főiskola még nincs, de Sidney két gymnásiummal bir. Magánnevelő intézetek is vannak; a' vagyonosbak azonban Angliába vagy Indiába küldik gyermekeiket. A' szellemi törekvések általában, mint az iskolaügy, a' státus rövid fenállása 's az anyagi durvább érdekek túlsúlya mellett, csak gyermekpólyában vannak ez uj világban. A' hirlapok száma aránytalanul nagy (*Sidneyben* már egy évtized előtt 8, *Hobarttownban* 9, *Launcestonban* 2 lap volt) de belső becsük csekély 's hetenkint csak kétszer jelennek meg. Sidneyben 1836-ban kezdődött a' Reformer, ellenzéki journál, melylynek évnegyedi előfizetési ára csak negyedfél shilling (1 ftr. 45 kr. p.p.) 's melyly a' legjobb czikk irójának félévenkint 5 arany értékü díjpénzt ad. Leghevesb ellenzéki lapok az *Australian* és a' *Monitor;* a' kormánynak saját hiv. lapja van. Az irodalom, e' lapokon kivül, főleg népszerü gyakorlati 's vallásos könyvekből és politikai röpiratokból áll; ujabban regény és költemények is jelentek meg. *Paramattában Brisbrane* kormányzó csillagvizsgáló intézetet alapitott, *Sydneyben* pedig van könyvtár, muzeum és füvészkert, valamint szinház is.

Enynyi jelben mutatkozó gyors felvirágzás vakitó külszine alatt azonban szomoru erkölcsi rothadtság lappang az uj világban. Már egyéb státusokban is, melylyek előbb gyarmatok voltak, európai emberre nézve undorító alakban tünik fel az anyagi érdekek túlsulya a' szellemi 's erkölcsi érdekek felett, anynyival inkább itt, hol a' népesség a' leirt elemekből van összetéve. Pénz mindennek rugója 's lelke; legnagyobb biztosság mellett is 10—12 száztólit kamatoz, magok a' takarékpénztárak 7 percentet fizetnek; rút fösvénység, kapzsiság, csalás általi meggazdagodás gyakori jelenet. Bizonyos *Terro*, ki Botanybai Rothschildének hivatott, lúdlopásért transportáltatott Ujdéliwalesbe, ott pálinkaboltot és zálogra kölcsönző intézetet nyitott 's a' legalacsonyabb módokon 60—70000 font sterlingnyi évi jövedelemhez tudott jutni. Fő bűn itt a' lopás, csalás, 's hamis eskü, kezet fogva a' részegességgel, mire alkalmat nyujt a' sok csapszék. Sehol sem isznak aránylag olyly sok szeszes italt. 1828-ban

a' fogyasztás 268,320 gallónra ment 30,000 felnőtt ember mellett, miszerint egy személyre 9 gallon jut, holott Nagybrittanniában, hol szinte sokat isznak, csak $1\frac{1}{2}$. A' korcsmák tulajdonosai egyszersmind többnyire órgazdák. *Mac Arthur* munkája (*New-South-Wales*, London 1837) 's legujabb tapasztalat szerint a' büntettek száma anynyira szaporodik, hogy még 1810-től 1818-ig csak 375 ember közől volt egy elitélt, 1831—35-ig már 119 közől akadt egy criminalista, ide nem értve az apróbb kihágásokat. Másik oka a' bünöknek a' *nemek aránytalansága*, sokkal több levén a' deportált férfiak, mint aszszonyok száma. Az arány ugy áll, mint 1 : 3-hoz. Természetes, hogy a' nemi bünök igen gyakoriak, 's ezen roszul segit az angol kormány gondoskodása, melyly Angliából egész hajóteher erkölcstelen lányokat szállittat a' gyarmatba. Az uj státusnak ilyly szomoru erkölcsi állapota sok becsületes gyarmatost elriasztott már a' különben szép földről, melylyről *Mackintosh* azt jövendöli, hogy előbb utóbb kalóz-státus lesz, tengeri rablók országa . E' sötét kilátás azt teszi szükségessé, hogy a' kormány még hoszszasb ideig a' szigoruság utján járjon, 's inkább katonai, mint szabad institutiók szerint kormányozzon. — *V.* és *T.*

Austria, Austriai l. osztrák.

Authenrieth I. *János Herm. Ferd.* szül. Stuttgartban oct. 20. 1772. Nagy hajlammal birván az orvosi 's természettudományokra, már 20 éves korában orvostudorrá lett. Olaszországi 's pensylvániai útjából viszszatérvén, Stuttgartban udvari orvos, az állatkert igazgatója, 's nemsokára ezután az orvosi tanulmányok rendes tanárává lett Tübingában ; az ottani egyetemnél kórodát alapitott, 's azt egész 1841-ig vezette is ; 1812-ben a' würtembergi polgári érdempénzzel ékesittetett, melylyhez 1818-ban a' würtemb. koronarend is járult. 1822. cancellárrá lett az egyetemnél. Meghalt 1835-ben. Számos iratai közt kitünő : „*Handbuch der empirischen Physiologie*“ (3 köt. Tübinga 1802.) *Reil*-lel társaságban adta ki az „*Archiv für Physiologie*“ folyóiratot. — II. *Hermann Fridrik* az előbbeni fia, született Tübingában, 1821-ben orvostudorrá lett, 's Angolhonban tett utazása után Tübingába telepedett. 1826-ban a' gyógytudomány rendkivüli tanárává lett 's atyja felolvasásait átvevé. Nevezetes munkája : „Disquisitio quaestionis academicae de discrimine sexuali jam in seminibus plantarum dioicarum apparente (Tübing 1821. 2 réztáblával.) Ezenkivül emlitést érdemelnek számos munkái közől : „Übersicht der Volkskrankheiten in Gross-Brittannien“ (Tübing 1833.) „Über das Gift der Fische mit vergleichender Berücksichtigung des Giftes von Muscheln , 's a' t. so wie die sogenannten mechanischen Gifte“ (Tübing. 1833. — 8.) 'sat. — B.

Autonomia, legszélesebb értelemben szabadsággal egyértelmü; politikai 's jogi értelemben alatta az álladalom és különböző alkatrészei 's hozzátartozóinak öntörvényhozáson és végrehajtáson nyugvó szabadságát értik ; hanem az álladalmi függetlenség kifejezésére inkább a' *souverainitás* szó szolgál, ugy hogy az *autonomia* saját körét az álladalomnak alárendelt és csak viszonlagosan önálló részeit illető önállóság és öntörvényhozás teszi , 's az autonomia fő nemei : a' *községeknek*, mint az álladalom alapjának és politikai alkatrészeinek, továbbá, álladalmi egyesületben az *egyes egyesült álladalmak*, végre az *egyházak* autonomiája.

Mivel az álladalom nem holt gépezet, hanem életműszeres szerkezet, melylyben minden egyes részt, mint tagot, bizonyos önélet, alárendelt önállóság illet, az álladalomban az egyes községek, községi alakzatok és tartományok bizonyos önállósággal kell, hogy birjanak, hogy minden tag önfentartásán működvén, a' többinek is dolgozzék fentartásán 's életkörét kitöltse. 'S mivel az álladalom által elismert községek és tartományok nem csupán erkölcsi magán személyek, hanem az álladalom tagjai és életműszerei,'s ennélfogva közjellemmel birnak, természetszerüleg autonomiájok nem lehet csupán a' magánjog körére szoritva, hanem magában kell foglalnia természetesen a' középponti kormány főfelügyelése alatt alárendelt módon az álladalmi hatalom functioit is.

Hogy tehát a' községek magok vagy önválasztotta előljárók által rendezzék és kezeljék vagyonukat, nem csak nem valami rendkivüli dolog, hanem, a' község a' közéletnek egyik, bár az álladalomnak alárendelt, alakja levén, őt mindazon közjog illeti, melyly az egész ország egysége-'s erejével megférhető, 's a' helyhatósági jog fogalma nincs a' községi vagyon kezelése 's községi pénzügy rendezése jogára szoritva, hanem helyhatósági jog tárgya lehet a' közhatalomnak minden joga, melylyet a' község is képes gyakorolni, 's melyly az álladalom léte 's egységes hatalmával megfér. A' községi czél az álladalmi czélnak minden alkatrészeit magában foglalja, 's az álladami élet legfontosabb viszonyai a' községélet körében feltalálhatók : rendőrség, pénzügy, oktatás- és egyházügy, adóügy. 'S a' mint sok község kezében tartja helybeli czélokra a' helybeli rendőrséget és adóügyet, épen ugy felruháztathatnak álladalmi felügyelés alatt 's az álladalmi czél és törvények kisebbsége nélküli, helyhatósági törvényhozási joggal (statutumok jogával) sőt törvénykezési joggal is, menynyiben erre kellő móddal birnak.

Igy nálunk a' helyhatóságok a' magánjognak csaknem minden tárgya körül birtak statutumok jogával, 's egy csomó szokásos törvény, statutum 's községi rend keletkezett, melylyek a' fejedelemtől, az álladalmi hatalomtól részint világosan meg voltak erősitve, részint hallgatagul el voltak ismerve. 'S a' városok is külön törvényhatósággal birtak, sőt az autonomia ékkövének ez tartatott.

Már az álladalom politikai alkatrészeinek autonomiája, alapjában 's fővonásaiban tekintve, nem egyéb, mint az ugynevezett helyhatósági igazgatás rendszere. Ez ellentéte a' nép és álladalmi egyes alkatrészek minden sajátságos önállóságát, minden természetes és historiai különbségeket megsemmisitő egyenlősitésnek; elháritja a' minden nagyobb álladalomban az egész ereje 's egysége fentartására megkivántató központositás hátrányait, 's legbiztosabban ellenhat az álladalmat polgár-atomokra felbontó elvont egyenlőségi és szabadsági elveknek és elméleteknek. Ugy, a' helyett, hogy kizárólag egyetlen rajtok kivül fekvő erőnek engedelmeskednének az egyes részek, önállólag hatnak együtt a' közczélra, 's ennélfogva a' községi és tartományi autonomia az igazi politikai szabadságnak lényeges alkatrésze. Hol a' községi, megyei, tartományi autonomia hiányzik, a' legszélesebb alapu egyéni szabadság mellett a' központositás épen olyly nyügzővé válhatik, mint a' korlátlan despotismus. Igy Francziaor-

ságban az egyeseknek minden szabadsága 's egyenlősége mellett a' túlságos központositás által előteremtett egyetlen főváros olyly kényuraságot gyakorol, melyly a' nép különféle sajátságos csoportozatainak minden helybeli 's tartományi életét megölte, vagy megölni irányllik, az igazgatásban az igazi életelvet, t. i. az alárendelt életműszerek saját működését kiöli, 's ha a' tartományi élet jövendőre ujra szabadabbá nem fejlődhetik, az ország minden erejét fölemészteni fenyegeti.

A' községi és tartományi autonomia nagy előnye azonban nemcsak abból áll, hogy a' szabadságnak kedvezőbb, a' köz szellemet ébreszti és táplálja és a' tevékenységet jobban előmozditja mint a' központositás, hanem abból is, hogy ha kellő határokon túl nem üzetik, nemcsak legczélszerübb, hanem sokszor az egyedül czélszerü igazgatási rendszer: mert ki a' dolgokat közelről szemléli, saját tapasztalása- és nézeteiből itél, többnyire mindent jobban képes gyorsabban 's olcsóbban elrendezni 's elintézni, mint ki helybeli 's egyéni viszonyok közvetlen ismerete nélkül csak távolból kormányoz.

Azonban átalában meg nem határozható, menynyire kiterjesztendő az egyes községek 's más helyhatóságoknak, valamint a' tartományoknak megadható politikai jogok köre. Önként értetik, hogy a' részek önállósága által nem szabad az álladalom egységének 's erejének szenvedni vagy megsemmisittetni: de azon jogok 's működések, melylyeket a' községek és tartományok épen olyly jól vagy még jobban elintézhetnek, mint maga az álladalom, menynyire terjedjenek, adott viszonyoktól, a' népjellem sajátságától, a' historiai fejlődés menetétől, és különösen a' politikai éretség és belátás fokától függ, 's világos, hogy nagy és tetemes értelmiséget 's anyagi eszközöket magában foglaló város nagyobb mértékben feljogositható, mint a' faluközségek; egész tartományoknak több 's nagyobb jogok megadhatók, mint egyes tartományi városkáknak.

Az organicus alárendelt álladalmi alakzatok autonomiájától különböző a' magános személyek vagy egyes álladalmi polgárok autonomiája. Ez már fogalma szerint a' magánjog körére van szoritva, minden a' közhatalom jogkörébe vágó jogositvány kizárásával, mert ha nem is anomalia, midőn községek és tartományok törvényhatósággal, rendőri hatalommal és helybeli törvényhozással birnak, de igenis az volna, ha ilylyen jogositványok magánosokat birtokukkal járó tulajdonjog gyanánt illetnének. A' személyi autonomia sajátságos tárgya birtok és tulajdon, 's legközönségesebb alakja a' szokásos törvény, azaz olylyan törvények, melylyek nem a' törvényhozó álladalmi hatalomtól származnak, hanem a' nép és népitélőszékek közönséges és egyforma joggyakorlatában 's a' nép közvetlen jogi öntudatában gyökereznek. 'S az tapasztalati tény, hogy minden álladalomban a' fenálló és törvényes erővel biró jogszabályok jó része nem a' törvényhozó világosan kifejezett akaratának köszöni létét, hanem szokás utján lépett életbe. Hanem az ujabb korban az elvszerü, rendszeres és codificáló törvényhozás elfogadásával a' magánszemélyek ezen autonomiája mindinkább megszüntettetett, 's a' magánjogi törvényhozást egész kiterjedésében többnyire mindenütt az álladalmi hatalom vette kezébe; 's a' szokásos törvény helyét mindenütt ugynevezett irott törvény foglalja el.

Az egyház autonomiájáról csak ott lehet szó, hol az egyház vagy tisztán magántársulatnak, vagy önálló, az álladalom mellett fenálló 's ezzel egybe nem eső intézetnek tekintetik, mint azt az egyháznak az embernek legbensőbb lényegére ható fontossága megkivánja. Az egyházat csak magán társulatnak vagy magán intézetnek nézni ellenkezik a' vallásos egyházi élet egyetemies jellemével, 's kivált a' keresztyénségnek világot 's az egész emberiséget felölelő természetével.

'S mivel az álladalom különösen az emberiségnek és népeknek külső, az egyház pedig belső, erkölcsi és vallásos életét ábrázolja, különbözik ugyan egymástól az álladalom és egyház; de mivel a' belső szellemi élet becsben és méltóságban a' külső álladalmi életnél épen nem áll hátrább, az egyház sem lehet átalában az álladalomnak alárendelve. 'S ezen alapul az egyház igénye autonomiára; mivel pedig az egyház, mint a' népek sőt az egész emberiség szellemi összes életének organuma nem vonható valamelyly magán társulat mértékére, méltán igényel másnemü magasabb autonomiát, mint milylyen csupa magán társulatokat illet, melylyek mindig függésben állanak az álladalmi hatalomtól, 's ennek alá vannak rendelve.

De miben áll az egyháznak ezen autonomiája, melyly ma már legalább elvileg majd minden álladalomban el van ismerve, 's a' keresztyén egyháznak álladalmi szerződésekben, alkotmányokban biztositva? Azt mondják: mind a' kettő határozzon és hajtsa végre, mi őt illeti, 's mire természete-'s szerkezeténél fogna fel van jogositva; mind a' kettő tisztelje egymást, mint külön emberiségi czélok megvalósitására fenálló intézetet, de mind a' kettőnek van joga felügyelni, hogy a' másik az ő körébe be ne vágjon, hanem saját körében mindkettő kövesse utját függetlenül: 's valóban e' szabály követésével minden vita el volna szüntetve, ha az álladalom és egyház anynyira külön működési téren mozogna, hogy a' természetes határok megtartása által minden összeütközés elkerülhető lenne, ha a' világi és egyházi közötti elválasztó vonal olyly tisztán kijelelhető lenne, hogy kölcsönösön sehol egybe ne vágjon mezejök.

Igaz, hogy az egyház saját és elidegenithetetlen köre a' hit és isteni tisztelet, egyházi fegyelem és hierarchia: az álladalomé a' jog megvalósitása. De az álladalom körébe sok más egyéb is tartozik, 's az egyház is, mihelyt a' dogma köréből kilép, hogy azt tan, isteni tisztelet és formaszerinti törvények által életbe léptesse és külsőleg is megvalósitsa, olyly térre áll, hol az álladalmi érdekekkel találkozik, hol a' polgári élet is mozog, 's hol ennélfogva a' czélok és érdekek összeütközése igenis lehető. Az egyháznak sok törvénye és intézete, mint az egyházi fegyelem és büntetésekről, házasságról, az ifjúság vallásos neveléséről szóló törvények, a' papi nőtlenség és zárdák intézetei mélyen bevágnak a' polgári viszonyokba.

De másfelől nem csekélyebb befolyással van az álladalmi törvényhozás az egyház virágzására és foganatosságára, 's elég legyen emlitni az egyház jogi állapotját, az álladalomhozi viszonyait, a' közoktatást és iskolákat, esküt és házasságot, szegények felsegélését és jótékony alapitványokat szabályozó törvényeket; 's az egyháznak szüksége van védeszközre olyly álladalmi törvények ellen, melylyek az egyháznak álladalom-

hozi viszonyait az egyház kárára rendeznék, vagy az egyházi életet megnyomoritnák, az erkölcsiséget veszélyeztetnék, a' keresztyénség szellemével ellenkeznének, 's a' nép jellemét megroszabbithatnák.

Egyház és álladalom nem ugy különbözik 's van elválasztva egymástól, mint belső és külső; mert bár az egyház kiváltképen az ember belsőjére belső eszközök által hat, mégis épen ugy, mint az álladalom, valami külső is egyszersmind és küleszközökkel működő: az álladalom tagjai egyszersmind az egyháznak tagjai, 's ha e' közösség mellett, a' polgári és egyházi működés közös terének nagy kiterjedése 's a' mindenütt felmerülhető összeütközés mellett nem akarjuk, hogy az egyházi autonomia a' most sokkal hatalmasabb álladalmi hatalomtól elnyomassék és elnyelessék, mindkettőnek autonomiája egyenlő vagy kölcsönösön korlátolt, kell, hogy legyen.

Eddigelé tudomány és élet e' coordinatioi viszonynak az álladalom iránti azon alárendeltséggel, melyly alól az egyház és tagjai sem vonhatják ki magokat, összeegyeztetésére csak egy foganatos és próbált módot ismer, 's ez az egyháznak részesedése az álladalmi törvényhozásban vala, mint másfelől a' népszabadság érdeke tekintetéből a' nép részesedése az álladalmi hatalom gyakorlásában. Az egyháznak az összes álladalmi élet egyik tényezőjévé emelése egyszersmind legméltóbb ut az egyháznak az álladalmi organismusba való beleillesztésére, mind azt a' magasabb álladalmi ezél is megkivánja. — *R. E.*

B.

Baader (Ferencz) szemlélődő hittan tanára Münchenben, képviselője azon cath. theologicus pártnak, melyly a' mysticismus és philosophiai sonnambulismus ködös leplébe burkolva, a' philosophiát ismét az orthodox theologia szolgálójává akarná tenni, sz. Münchenben 1765-ben. Első neveltetése már igen alkalmas volt, benne a' természet iránt vonzalmat kelteni és már gyönge korában hivatást mutatott természetbuvárságra. De 7 éves korában álomjáró lett, melyly körülmény minden tehetségeit elölni fenyegetőzött. Néhány év mulva azonban Euclides jutván a' gyermek kezébe, a' mértani ábrák láttára, mintegy mély alomból ébrede föl, a' crisist kiállotta és egy esztendő alatt túlszárnyalta két testvérét a' tanulásban. Atyja, *Ferencz*, kitünő orvos lévén, ő is gyógytanra adta magát, hanem mert betegeinek szenvedései övéi is voltak 's ezáltal akkor gyönge testalkota sokat szenvedhetett volna, a' bányászathoz fordult, 's ezért 1788-ban a' freibergi bányász academiába ment, 's már korán némi javitásokat tőn a' technikában. Freibergben töltött 3 év után 's megszemlélvén előbb éjszaki Németországnak több nevezetesebb bányait és hutáit, 1791-ben Angliába utazott, hol és Scotiában megutazta a' bányákat és hutákat. Viszszatérve honába, otta' bányászi igazgatóságban magasabb hivatalokra

alkalmaztatott, nemességre emeltetett 's a' polgári érdemrenddel díszesíttetett. Angliából viszszatérte után nem sokára a' bajor tudományok akadémiájának tagjává tétetett 's ez arra inditotta, hogy kizárólag a' természeti tudományoknak éljen annálinkább, mivel a' bureaui szolgálatot és a' vele kapcsolatos sok irást megunta. Óhajtása támadt a' tudománynak szabadon szolgálhatni. Ez ohajtását teljesülni látta a' müncheni egyetem megnyitásakor, melylyben a' szemlélődő hittan számára önmagának tanszéket alapított. 1831—32-ben „Philosophische Schriften und Aufsätze" (2 kötetben), 1828—36-ban „Vorlesungen über Speculative Dogmatik" (4 füzet) című dolgozatokat és több a' természet- és vallásphilosophiát tárgyazó értekezést adott ki az emlitett szellemben. Ez irányára, a' Schelling philosophiájának befolyása mellett, alkalmasint sok behatással volt azon körülmény, hogy Angliában néhány régibb mysteriológgal ismerkedett meg, kik által egy benne régtől szunnyadó sejtés teljes erőre fejtetett ki. A' theosophiának és mysticismusnak ködös szellemében voltak tartva müncheni egyetemi leczkéi is, melylyek 1827-ben jelentek meg nyomtatásban. — Valahányszor pedig a' jelenkor napi kérdéseiről nyilatkozott, üres általánosságban maradt. (*L. Fr. Hoffmann's Vorhalle zur speculativen Lehre Fr. Baaders.*" *Aschaffenburg* 1836). Azonban még 72 éves korában is ernyedetlen erővel, üde (frisch) ifjonti lelkesedéssel küzdött meggyőződései mellett 's vőn részt a' jelenkor ügyeiben, mikhez számos röpiratai által járult szavazatával. Nevezetesen, élte utósó éveiben az egyházi vitákat akarta közvetitőleg kiegyenliteni 's ilyly irányu 1841-ben, halála után megjelent munkája: „*Der morgenländische und abendländische Catholicismus.*" Megh. 1841. máj. 23-ikán. — *Cs.*

Babarczy Antal jelenleg a' magyarországi tart. biztosság főnöke, szül. 1813-iki februárhó 12-kén Budán, iskoláit kitünő sikerrel végezé Szegeden és Pesten; hivatalos pályáját kezdé, mint megyei jegyző 1832-ben Csongrádmegyében, hol később szolgabirói hivatalt vitt, míg 1840-dik év novemberén a' kir. helyt. tanácshoz titoknokká nem neveztetett. Ugyanott 1847-ben számfeletti tanácsossá, e' minőségben szegedvárosi kormánybiztossá; Csongrádmegye részéről pedig az utolsó pozsonyi országgyülésre, *Klauzál Gábor* megbuktatásával, egyik követté lett. Mint már előbb a' megyében, 's a' conservativ párt budai tanácskozmányain, ugy az országgyülésen is a' conservativ udvari 's aristocrata-párt egyik legeszesebb 's legbuzgóbb tagja volt. *Andrássy József* és *Zsedényi Eduárd* nem lévén már a' tábla tagjai, *Somsich Pál* és *Babarczy Antal*, mindketten helyt. tanácsosok, 's ügyes szónokok, vették által a' conservativ zászlót 's emelték azt kitartó erővel 's elszántsággal, míg a márcziusi napok vihara ki nem sodrotta kezeikből. A' kettő közől *Babarczy Antal* volt a' kevesbbé mérsékelt, 's közeledésre és alkudozásra kevesbbé hajlandó, ki, nem gondolva a' népszerűséggel (mert a' népszerűtlenségnek csakhamar legfőbb fokára jutott), a' karzatok piszszegésével, a' hallgatóság zajával 's gúnyaival, merészen vágtatott minden kérdésnél az uralkodó eszmékkel szemközt, 's kész volt lándzsát törni, a' legünnepeltebb 's hatalmasabb ellenzéki szónokokkal, miért *Kossuth, Szentkirályi* 's egyebek által gyakran kiméletlenül meg is paskoltatott. Különösen kitünteté magát az adresse- 's annak letétele feletti mérges vitákban. —

Mint szónokot, előadási könnyüség 's világosság, logikai rend, 's tiszta és ékes nyelv jellemzi. — Az 1848-ik év márczinsa sikeretlenné 's lehetetlenné tévén további vívását az akkor diadalomra vergődött eszmék ellen, ő is hódolt a' dolgok uj rendének 's tagja volt az országgyülés azon nagy választmányának, melyly a' criticus márcziusi napokban Bécsbe ment független magyar ministeriumot hozni haza. A' magyar nemzeti kormány idejében, hivatal nélkül 's viszszavonúlva élt, és csak 1849 elején, herczeg *Windischgrätz*nek Pestre bevonulása után, látjuk őt ujra fellépni 's szerepelni, mint pestmegyei 's jászsági cs. kir. biztost, ki e' helyzetében a' tisztviselőséget rendezi, 's mindent elkövet, hogy a' megye népét hódolásra birja. — A' dolgoknak 1849 tavaszán történt ujabb fordulatával, melyly Kossuthot, az april 14-iki határozatnak kierőtetése után, kormányzóvá tevé, *Babarczy* is, mint a' cs. k. ház többi hivei, a' hadsereggel együtt viszszavonult Pestről, 's ezentúl, mint hadseregélelmezési fő polgári biztost látjuk őt működni. Több izben volt hire leköszönésének — mert *Babarczy* conservativ 's aristocratai meggyőződésű ugyan, de magyar, és a' Corpus Juris embere — azonban még ekkorig folyvást viseli terhes hivatalát. Mint hivatalnokot pontosság 's erélyesség jellemzi, ritka becses tulajdonok Magyarországon. — *V.*

Babbage (Károly) mathematica tanára a' cambridgei egyetemnél, szül. 1790-ben. Több év óta egyike a' legünnepeltebb angol tudósoknak, kiben a' találékony szellem 's észlelő tehetség mély tudományos képzettséggel olyly szerencsésen vannak párosulva, miszerint neki sikerülhetett olyly intézeteket, mik részben nyerészet által állittattak föl, 's a' közjóra tetemes befolyást gyakoroltak, elveikben kitanulni 's iráutok a' közönségnek bizalmi mérüt nyujtani; sikerülhetett továbbá erőszeti tehetségekben olyly dús hazájának összes tudományos és iparköri törekvéseit átvizsgálni, kortársait több jeles munkával 's egy minden eddig adottat fölülmuló számgéppel (Rechnenmaschine) megajándékozni, melyly, anynyi hires mathematicusnak sikeretlen törekvései után, végre megoldá a' nagy problemát, 's csodához hasonlit, a' menynyiben a' szellem szabad munkásságát holt gépbe büvöli át, 's e' holt gépezetet úgy megeleveniti, hogy az csaknem egy gondolkodó 's önállólag működő lélek helyét pótolja. — Fontosabb munkái közül egyik a' „*View of institutions for assurance of lives*" melyly németre is van forditva. Tömérdek időáldozattal és fáradalommal kelle előbb szerzőnek megismerkednie az angol különböző és gyakran meglehetősen bonyolt rendezetü életbiztositó társaságokkal, hogy azokat azon becsök szerint leirhassa, melylyel a' czél elérésére, az intézeti szilárdság mellett, birnak. A' fölösleg, czélszerütlen, jogtalan intézkedéseket megrótta; — kidolgozta az életbiztositó társaság legtökélyesebb rendezetének tervezetét; — és előadván a' valószinüségi hánylás (calculus) segélyével megoldandó számviszonyokat és fáradságosan kiszámitott több táblázatokat: a' megitélés mérőjét felállitotta. Már 1827-ben foglalkodott B. mathematicai táblázatos munkákkal. Arányszámi (logarithmus) és háromszögmérési (trigonometriai) táblai, mik közül az elsők már három tömnyomati (stereotyp) kiadásban jelentek meg, épen ugy ajánlkoznak külső hibátlanság, mint szép, czélszerü kiállitás és kényelmes elrendezés által. B. volt az első ki a' hasonló táblázatok kiállitását komoly

gondolkozás tárgyává tette. Azon nehézség, melylyel nagyobb táblázatos munkák elkészitése jár, azon gondolatra juttatta, hogy ezt gépre bizza. A' kormány által levén megbizva egy ilyly gép egybealkotásával, mielőtt az épitéshez fogott, megjárt nagyszámu erősz- (mechanicus) mühelyeket, vizsgált géprendszereket, úgy hazájában mint a' continensen, hogy az erőszeti művesség minden segédforrásával megismerkedhessék 's majd óriási épitményénél combinálva használhassa azokat. E' szemleutja még más vonatkozásban is lett előnyös ; ez adott első alkalmat anynyira szellemdús munkájára a' gép- és gyárügyről, (*Manufactures and machinery of Great Britain*, németül fordítva Berlinben, 1833.), melylyben az összes erőszeti processusok magasabb szempontok alá rendezvék 's a' legkülönfélébb gyártások legérdekesebb példái előadvák. Távol attól, hogy csupán a' technicai szempontból indult volna ki, a' gyárászatnak történeti kifejlődésére és jelentőségére is fordított figyelmet. Munkája előbb csak részletesen jelent meg a' Metropolitán Encyclopedy 6 kötetében. Kivonata is jelent meg „*An essay on the general principles, which regulate the application of machinery to manufactures and the mechanical arts*“ czim alatt. B. e' munkáján kivül : „*Decline of science in England*“ ezimű nagyobb munkát, és sok fölötte érdekes értekezést irt, mik az edinburgi és londoni társaság „*Transactions*“-jaiban jelentek meg.

A' számgép, melyly teljesen az angol kormány tulajdona, kettős czéljánál fogva, mathematicai és tengerészeti táblázatokat kiszámitani és nyomtatni, két lényegesen különböző részből áll, az egyik a' számvető, másik a' nyomtató. Az első résznek készitése 1828-ban kezdetett meg és 1833-ban már nagyrészint csodálandó szépségben és tökélyben volt készen, midőn a' gép épitése félbszakasztatott ; a' nyomtató rész még félig sem volt kész és az összes épitési kiadás már 17,000 font stg-re hágott, az egésznek költsége pedig kétanynyira vala menendő. A' *Royal Society* egy bizottmánya, melylyben egyebek között *Herschel*, *Bailly*, *Brunel* és *Rennie* vettek részt, csodálkozását fejezte ki a' gép járásának pontosságán, melyly hibáit azonnal maga igazítja helyre, — továbbá az egyes részletek sokasága fölött, miknek részlet-rajza maga 400 négyszög lábnyi tért foglal el ; — kedvezőn nyilatkozott ezenfölül a' gép készitésénél föltalált új segédeszközökről, mik az összes iparnak kitünő szolgálatokkal igérkeznek. — B. azalatt, mig ezen gépe készülőben volt, egy más még nagyobb gép épitésére csinált tervet, melyly minden betüvetési (algebrai) formulák szerinti számolásoknál szolgálhasson és 4000 elemmel dolgozzék, mig az előbbi csak 120-szal bír. A' számgép alkotása a' különzetek elvén alapszik ; — 's a' lehetséget, mihez képest ez elv valamelyly mechanismusra átvitessék úgy, hogy általa bizonyos minőségü számok előállittassanak, mutatja a' következő példa, melylyet B. fölvilágositásul maga hoz föl : Kelljen például az egymásra következő, 1. 2. 3. 4. 5. 'stb számoknak négyzeteit, tehát 1. 4. 9. 16. 25. 'stb. számokat kiszámitanunk. Fölkeressük mindenek előtt két egymásra következő számok különzeteit, 's igy megnyerjük az első különzeti sort 3. 5. 7. 9. 'stb, melyly 2-ik különzetsorul 2. 2. 2. 'stb. ad. Képzeljünk már most három óramüvet, melylyek A. B. C. betükkel különböztessenek meg egymástól. Mindegyiken egy-egy mutató 's egy, nem 24 órára, hanem 1000 részre osztott számlap van.

B.- és C-nek olyly ismétlő műveik legyenek, melylyek akkint vannak alkalmazva, hogy mihelyt mozgásba tétetnek, anynyiszor ütnek, menynyit a' szám jelöl, melylyen mutatójuk áll. — A. legyen továbbá B.-vel úgy összekötve, hogy midőn A. egyet üt, B.-nek mutatója egy résznyi vonallal előbbre mozduljon 's hasonló módon hasson B- és C-re. Végül üssön A.-nak müvezete mindig kettőt, midőn lejárt. — Már most álljanak B.- és C-nek mutatói 1-en, A. pedig üttessék, ekkor B. mutatója 1-ről 3-ra ugrik ; ütessék ezután B, ennek három ütése következtében C 1-ről 4-re száll 's igy C. a' kivánt második számot, u. m. 4-et akár ütheti, akár mutathatja a' gépnek külsején. — Ekkor A.-val 2 üttetik, miáltal B. mutatója 3-ról 5-re mozdittatik elő ; üssön már most B., akkor C. 4-ről 9-re tolatik és C. ismét a' kivánt harmadik számot, t. i. a' 9-et mutatja. Miszerint tehát a' C. óraműnek számlapján az 1. 2. 3. 'stb számok négyzetét meg lehessen kapni, nem kivántatnék más, mint A. és B.nek ütműveit a' kellő egymásutánban működtetni. — A' gyorsaság, melylyel a' valóban elkészülendő gép számolna, abból kivehető, hogy egy tett kisérletnél előbb 33 majd 44 számjegyet mutatott egy percz alatt. — *Cs.*

Bábolnai ménes, l. Komárommegye.

Bach Sándor, austriai birodalmi előbb igazság- majd belügyi minister, született Bécsben 1811-ben, 's 1835-ben a' bécsi egyetemnél jogtudorrá avattatván, ugyanekkor a' cs. kir. kamarai ügyészi hivatalnál állomást nyerve státusszolgálatba lépett, melylyet azonban 1845. dec. 19-én atyja halála után elhagyott, 's annak szélesen kiterjedő ügyvédi üzleteit vevé át. *Bach* csakhamar egy lett a' legkedveltebb 's leghiresebb bécsi ügyvédek közől. Már ekkor örömest társalgott azon kevés számu férfiakkal, kik az akkori szomoru viszonyok közt életük fő feladatának tüzék ki, hazájuknak jobb és szebb jövőt előkésziteni. Ilyly irányban nem egy elmemüve közöltetett egy bizonyos köz kedvességet nyert lapban. Külföldre is több rendi utazásokat teve ; különösen soká tartózkodott Franczia országban, hogy ennek intézményeit gyökeresen ismerhesse. Szélesen elágazó ügyvédi foglalatosságai 's azon ohajtás, hogy a' régi classicus földet is saját tapasztalata által vizsgálja , Görögországba vivék őt, hol több hónapig tartózkodott. Hazajöttével egy jogi 's politikai olvasótársaság (juridisch-politischer Leseverein) felállitásán buzgósággal működött 's egyszersmind több jótékony és közhasznu egyletnek részvevője volt. Midőn az 1848-ki martiusi napok után a' csend és rend helyre kezdett állani, *Bach* a' bécsi ideiglenes polgári választó bizottság által előbb a' megszaporitott tartományi, később a' bécsi polgári bizottmány tagjául választatott el, melyly akkorban Bécs városnak legfontosabb ügyeit kezelte. Máj. 20. *Bach* községi tanácsnok lett a' harmadik városrészben, 's e' hivatalt egészen ministerré lett kineveztetéseig folytatta. Mint községi tanácsnok e' testület használatára ügykezelési rendszert dolgozott, 's átalában minden tekintetben nagy ügyességet és munkásságot fejte ki. Időközben elkezdődtek a' frankfurti parlamentre való követválasztások. *Bach*ot több oldalról unszolták, hogy lépjen föl mint kijelölt, de ő azt gondolá, hogy több hasznot teend hazájának, ha a' fővárosban működhetik. És midőn később az austriai országgyülésre kelle követeket választani, szinte nem akart fellépni kijelöltül, 's csak akkor jelent meg a'

választóülésben, midőn erre különösen meghivatott. Junius 27-én Bécs hetedik választókerületében, Mariahilf külvárosban politikai hitét fejezé ki e' következő szavakkal: „Akarom a' haladást, akarom azt teljesen, de nem forradalmat; én épitni szándékozom a' haladásban; ki a' mozgalmakat követi, az épit, a' holt veszteglésben nem rejlik üdv. Ne tartsunk tőle, hogy elmerülünk, bizzunk, ne lássunk mindig feketét; minden nehézség el fog enyészni, 's mi még homályos és sötét, majdan békésen fog kiderülni." Ilylyformán nyilatkozott Bach a' wiedeni választóülésben is, 's csakugyan e' kerülettől választatott el követnek az austriai országgyüléshez. Julius 10-én volt az első előkészitő ülés, 's már 15-én *Bach* elnökévé választatott egy küldöttségnek, melyly az országgyülés részére ügykezelési rendszer kidolgozásával bizatott meg. Két nappal utána bekövetkezett a' *Doblhof-Wessenberg*- ministerium alakitása, 's ebben *Bach* az igazságügyi tárczát vállalá el. A' jul. 25-ki országos ülésben *Rieger* követ felszólalására *Bach* kifejtette a' ministerium elveit, melylyeket követni szándékozik a' prágai eseményekre 's a' prágai ostromállapotra nézve. Az ostromállapot jul. 2-án már megszüntetett, 's a' ministerium, nem akarván gyanitásokon alapuló pereknek 's ezek végrehajtásának eszközül szolgálni, feloszlattatta a' *Windischgrätz* herczeg által kinevezett katonai vizsgáló bizottmányokat, 's a' vizsgálattal rendes törvényszékeket bizott meg. Aug. 26-kán, midőn *Kudlich*nak a' jobbágyok viszonyai iránt tett inditványa feletti tanácskozások befejeztettek, 's ez alkalommal számos követ minden legkisebb kárpotlást viszszautasitott: *Bach* az egész ministerium nevében szót emelt 's kinyilatkoztatá, miszerint az összes ministerium a' kárpótlási elvhez szorosan ragaszkodván, azzal együtt állani vagy nélküle lelépni elhatározott szándéka. Igen nevezetes többség a' ministerium mellett szavazott. Midőn a' sept. 2-ai országgyülésben inditvány tétetett a' végzéseknek a' köznéppeli tudatása végett, 's midőn sept. 13-án a' hadügyminister közlése következtében az országgyülés magát permanensnek nyilvánitotta, 's midőn ugyane' hó 16-án egy bizottság kinevezése inditványoztatott, melyly a' földesurak és jobbágyok közt fenforgó kérdéseket eldöntené; 's végre midőn sept. 19-én a' magyarországgyüléstől küldött követek elfogadása vagy viszszautasitása olyly erélyesen vitattatott: *Bach* mindezen emlitett kérdéseknél legbuzgóbb 's leghevesebb védője volt a' korona jogainak 's a' végrehajtó hatalomnak. Mind e' számos csaknem szakadatlan parlamenti harcz közepett is nem szünt meg *Bach* nehéz hivatalának minden oldalról eleget tenni. Igy már jul. 26-án az országgyülés előtt két törvényjavaslattal lépe föl, melylyek egyike az országgyülés erőszakos háborgatását, másik a' követek személyes szabadságát tárgyalá; 's sept. 16-án bejelenté az országgyülésnek, miszerint nem sokára a' törvényszékek uj rendezési tervét terjesztendi elő, miután a' legtöbb koronatartomány véleményei e' tárgyban beérkeztek, 's talán az ujonnan rendezett itélőszékek működésüket 1849-ben már megkezdhetik. És ez meg is történheték, ha az octoberi bécsi események a' rend kötelékeit föl nem bontották volna. Az oct. 12-ki országos ülés tudósittatott az iránt, hogy a' császár *Bach* és *Doblhof* lemondását a' ministeri tárczáról, elfogadja. Midőn az országgyülés a' kevés számmal megjelenni szokott követek

miatt már ülést alig tarthatván, oct. 19-én határozatba tevé, hogy minden követ 10 nap alatt vagy megjelenjék, vagy kimaradását igazolja, ellenkező esetben helyeik üreseknek 's betöltendőknek nyilvánittatnak: az országgyülési állandó választmány oct. 23-án *Bach*nak egy levelét közlé a' parlamenttel, melylyben kimaradását betegségével mentvén, kinyilatkoztatja, hogy egészsége helyreálltával az ülésekben részt venni kötelességének tartja. Oct. 22-én legfelsőbb parancsolatnál fogva az országgyülés félbeszakittatott, és csak nov. 22-ére hivatott összse Kremsirben. Időközben herczeg *Schwarzenberg Bódog* uj ministeriumot szerkesztett, melyly nov. 20-án a' közönségnek tudtára is adatott. Ebben *Bach* ismét átvette az igazságügyi tárczát, ámbár hoszszas habozás után. A' kremsiri országgyülésben dec. 2-kán jelent meg először azon napon, melylyen *Schwarzenberg* herczeg I. Ferdinand császár lemondását 's a' mostani császár ő felsége trónra lépését az országgyüléssel tudatá. Midőn jan. 4-én az egész ministerium tiltakozott az alapjogok 1-sö czikkének e' következő szavai ellen: *„minden statushatalom a' néptől veszi eredetét"* *Bachot* sok oldalról megtámadták, és szemére hányták, hogy e' tiltakozása sehogysem egyeztethető azon elvekkel melylyeket ő ministersége előtt, sőt minister korában is elejénte vallott. És e' vádra csak a' kérdéses czikknek a' ministerium értelmébeni elfogadása után felelé *Bach*: hogy épen a' *Doblhof-Wessenberg* ministerium volt az első, melyly egy nagy osztatlan és szabad Austria eszméjét lobogójára tüzte, 's ilyly értelemben működött; 's hogy épen e' ministerium bátorkodott először a' korona és országgyülés összeegyeztetési elvét kimondani azon párt anarchiai törekvései ellenében, melyly a' végrehajtó hatalmat gyengiteni, országgyülésből conventet alakitani, a' korona jogait nyirbálni sőt megsemmisiteni szándékozott. Ezen elveket a' mostani ministerium is elfogadván, őt következetlenséggel vádolni nem lehet." Az országgyülés mart. 6-án eloszlattatván, *Bach* továbbra is buzgó munkás és erélyes hivatalnok maradt. Már jan. 8-án megjelent a' törvénykezés uj terve, 's eztegymásután követték az austriai főherczegséget, Cseh-, Morva-, Szileziaországokat és Tirolt illető rendezési törvények. Julius 28-án a' császárnak egy igen kegyes kézirata következtében, hol *Bach* fáradhatlan szorgalma a' törvényszékek uj rendezése körül dicsérőleg kiemeltetik, az igazságügyi tárczától föhmentetvén, a' belügyi tárcza viselésével bizatott meg, melylyet *Stadion* gr. betegsége miatt ugy is ideiglenesen több hónapig erélyesen kezelt. Mint belügyi minister szinte roppant munkásságot fejt ki *Bach* minister. A' koronaországok uj rendezése, a' szerb vajdaság felállitása, nagy részben az ő müve, 's mindezeknek következetes életbe léptetése erélyességének kifolyása. — *F.*

Bachmann I. *Károly Frigyes*, altenburgi udv. tanácsos, 's a' bölcsészet tanára Jenában. Sz. Altenburgban, 1785-ben, jun. 24. A' jenai egyetemben tanult előbb theologiát, utóbb philosophiát, melylyben *Hegelt*, *Krauset*, *Astot* hallgatta. 1806-ban tudor lett 's Dresdába ment, az ottani könyvtár használata mellett, akademiai pályára készülni. Később *Bern* közelében házi tanitóságot viselt. 1810-ben Jenában magán oktató (Privat-docent), 1812-ben rendkivüli- 1813-ban rendes tanár lett, 's mint ilylyen tanitotta a' morált és politikát. Több évvel azután tanártár-

sainak természettudományi leczkéit járta, hogy tudásának e' részbeli hézagait pótolhassa. E' közben kiválólag az ásványtant (mineralogiát) kedvelte meg, tetemes ásványgyüjteményt szerzett, 's ásványtani értekezéseket is irt a' „*Hermes*"-nek 1824. 's kkező folyamaiban. A' nagy herczegi ásványtani társaságnak előbb aligazgatója 's 1832-ben igazgatója lőn. — Munkái közül a' korábbi időben emlitendők: „*Über Philosophie und ihre Geschichte, drei academische Vorlesungen*" Jenában 1811. és 1820. — „*Über die Philosophie meiner Zeit, zur Vermittelung*" Jena 1816. Ez a' Németországban 30 évvel ezelőtt volt philosophiai pártokra vonatkozik.— 1820-ban „*Über die Hoffnung einer Vereinigung zwischen Physik und Psychologie*" czímű értekezése az utrechti tudós társaságtól pályadíjjal jutalmaztatott. Megjelent Utrechtben 1821-ben. 1828-ban kiadta „*System der Logik*" czímű, szorgalmasan és terjedelmesen dolgozott munkáját. Rendszere nem tartózkodik ugyan szigorun az alaki logika határi között, sem nem csatlakozik a' logika olyly átalakitásához, minőt *Hegel* és iskolája igényel, 's a' „gondolkodás philosophiájának" épen nem mondható: azonban a' benne foglalt anyagzatok dús tartalma 's a' bölcsészet más részeire vetett propädeuticus pillanatok miatt, minden túlbősége 's alárendelt becse mellett is nagy tetszést aratott 's 1831-ben oroszra is fordittatott. — Majd a' Hegel-féle rendszer ellenében lépett föl éles polemiával ez iratában „*Über Hegel's System und die Nothwendigkeit einer nochmaligen Umgestaltung der Philosophie*". Leipzig 1833. A' Hegel-iskolának fölötte nagy boszankodását idézte ezáltal magára és sokszorosan lett is megtámadva annak tagjai, jelesen *Rosenkranz* által (*Hegel. Sendschreiben an den Hofrath und Prof. der Philosophie Dr. K. F. B. Königsberg* 1834). B. nem soká maradt adós válaszával, melylyet e' czím alatt adott: „*Anti-Hegel; Antwort an Profess. Rosenkranz, Jena* 1835". A' vita kivált e' két utóbbi iratban igen élénk 's itt-ott személyeskedő is volt. E' munkák a' fontosabb irományok közé tartoznak, habár nem is a' philosophia történetére nézve nagyban, de legalább korunk philosophiai pártjai kölcsönös állására nézve. Egyébiránt látszik az előadottakból, hogy *Bachmann* a' kanti iskola régibb szabásu megállapodott embere, ki *Fichte, Fries, Schelling, Oken, Steffens* és *Hegel* rendszereit elutasitván magától, az ó-kanti rendszer formalismusában tesped. — H. *Gottlob Lajos Ernő* a' rostocki főiskolában classica literatura rendes oktatója, számos philologiai munkájáról ismeretes, szül. 1792-ben Lipcsében. — *Cs.*

Back György, angol hajóskapitány, azon bátor férfiak egyike, kik legujabb korban életüket arra szánták, hogy éjszaki Amerika égsarki részét kikémleljek, 's a' természet által ezen ismeretnek vetett korlátokat áttörjék. Már 1825-ben részt vett *Franklin* expeditiójában, 1833-ban pedig az elveszettnek tartott *Ross* kapitány felkeresésére indult hajó parancsnokságát vette át. 1836-ban ismét új expeditiót tett a' jégsarki vidékekre. Mindezen alkalmakkal tett vizsgálódásai által nem keveset tett arra, hogy az Amerika éjszaki részén lehető átjárás, vagy inkább az amerikai szárazföldnek az éjszaki jégestenger felé való határa sokat vitatott kérdését megoldásához közelebb hozza. — h.

Bacsányi János, (l. Közh. Esm. T. II. k.) m. akad. lev. tag, szül. maj. 11. 1763. Tapolczán, Zalamegyében, iskoláit Veszprémben, Sopron-

ban és Pesten járta, hol *Horányi Elek* ajánlására b. *Orczy Lőrincz* tábornok *István* fia mellett tanitóskodott, 's már ekkor jelent meg hazafiui buzgóságának első gyümölcse. 1) *A' magyarok vitézsége* (Pest, 1785.) Ugyanez évben Kassán a' kamarai igazgatóságnál hivatalt nyert, hol *Bárótival* és *Kazinczyval* a' kassai m. társaságot alkotá, melyly a' B. által szerkesztett 2) *Magyar Museumban* (Kassa és Pest, 1788—92) rakta le munkálkodása gyümöleseit. Egy szabadon zengő versezete miatt 1793. tisztségéből kitétetvén, gr. *Forgách Miklós*nál vállalt titoknokságot; 1794. pedig *Martinovics'* dolgaiba keveredvén, 1796-ig a' spielbergi börtönöket ülte. Innen kiszabadulván, a' *M. Minerva* czimü irodalmi gyüjteményhez járult 3) *Ányos Pál Munkái* kiadásával (Bécs, 1798). Időközben a' bécsi bankóhivatalban alkalmazást nyervén, 1805. a' directoriumnál fogalmazóvá lett, 's *Baumberg Gabriela*val, ki akkor Bécsben mint német költőné nagy hirben állott, összekelt, melyly házasság azonban nemcsak meddő maradt, hanem mindkét félre nézve a' nem szerencsések közé tartozott. 1809-ben, a' francziák Bécset elfoglalván, B. vállalta magára Napoleonnak a' m. nemzethez intézett proclamatioja fordítását, minek következtén Párisba vonulni kénytelenült, honnan a' párisi béke után kiadatván, Linczbe számüzetett, de azon kegyelemmel, hogy franczia kegypénzét holta napjáig vonhassa. Ott ismét folytatá irodalmi foglalatosságait, 's megjelentek tőle: 4) *A' magyar tudósokhoz* Faludi Fer. 's több más magyar költők munkáinak kiadásáról, a' nemzeti nyelvről 's poesisról, és a' mai nyelvrontók törekvéseiről, Pest, 1821. 5) *Versek* a' szép lit. ajándékban. 6) *Faludi Ferencz Versei, kiadta B. J.* Pest, 1824. 7) *Bacsányi János Versei.* Első köt. Pest, 1827. 8) *Bacsányi J. poetai Munkái.* Más. megbőv. kiadás, Buda, 1835. A' m. akademia őt 1843-ban, miután élte nyolczvanadik évét üllötte, lev. tagsággal tisztelte meg. Meghalt maj. 12. 1845. Tetemei a' linczi temetőben nyugosznak. Hazájától távolléte okozá, hogy az ujabb irodalmi fejlődés szinvonalán alul maradt, hazája iránti hű szerelme azonban utolsó perczig lelkesité. — *F. S.*

Bácska. Szoros értelemben Bácska név alatt csak a' hajdani Bács, Bodroggal egyesült vármegye vétetett, de tágasabb értelemben a' Csajkások kerülete is ide számittatott és igy Magyarország déli részének azon egész vidéke, melyly a' Duna és Tisza folyók közé szorult, 's melyly éjszakról Csongrád és Pest vármegyéktől és a' Kis-Kunságtól határoztatott. Bácsvármegye ezelőtt Magyarországnak kiterjedésére nézve harmadik, népességét tekintve második, vagyonossági nézetből első megyéje volt, de jelenleg az egész austriai birodalomnak legszerencsétlenebb tartománya. Ugyanis nem elég, hogy a' hajborzasztó véres polgári háborunak, a' magyarok és ráczok közt epés elkeseredettséggel folytatott élethalálharczaknak Bács vala fő szinhelye, hanem, midőn a' birodalomban másutt a' kedélyek csillapodni 's a' polgárháboru által okozott sebek behegedni kezdenek: akkor e' bajok Bácskában ujitott erővel törnek ki, 's a' nemzetiségek harcza csak most vitetik igazán, ha nem fegyverrel is, de más eszközökkel, 's e' miatt a' nyilvános lapok telvék legkeservesebb panaszokkal, 's a' népfajok által küldött, orvoslást kérő küldöttségek egymást érik Bécsben és Pesten. E' tünemény oka, hogy ő felsége 1849-diki nov. 18-ról szóló legfelsőbb leiratában megengedvén azt, hogy Bácskának azon vi-

dékei, melylyeket túlnyomólag szerbek laknak, a' felállitott új *szerb vajdasághoz* kapcsoltassanak: ez okból a' szerbek csaknem az egész Bácskát erőszakkal szerb népességű megyének kivánják tartatni, csakhogy nagyobb kiterjedésű vajdaságot nyerjenek. Valóban nevetséges, ha gyakorlati következményei olyly szomoritók nem volnának, menynyire levegőből meritett statistikai adatokat használnak a' szerbek, népességük túlnyomóságának megmutatására. Legközelebb a' belgrádi szerb újság 1849-diki 9- és 10-dik számaiban Bácska népességét 538,678 lélekre számitván, ebből a' szerbek számát 420,478, tótokét 10,000, németekét 91,207 és a' magyarokét (halljuk!) 17,000 lélekre teszi!! És igy Bácskában a' belgrádi szerb lap szerint csak 17,000 magyarság laknék. Valóban csekélység. De annak megbirálására, menynyiben fér összse az igazsággal ezen levegőből irt statistika, tekintsük meg a' hivatalos polgári és egyházi összeirásokat, Bácsvármegye az 1848-ki törvény értelmében 10 követválasztó kerületre osztatván fel, e' kerületek népessége hivatalosan következőleg iratott összse:

Követválasztó kerület.	Összes népesség	Az összes népességből						A' vegyes népesség a' községekbeni többség szerint veendő.
		magyar	német	tót	szerb	orosz	vegyes	
Almási	35547	17313	2262		670		15296	5571 magyar-szerb. 2373 német-szerb. 8352 német-szerb-magyar.
Rigyiczai	40323	7847	7083		2535		22859	8233 magyar-szerb-német. 7439 német-szerb. 4079 német-magyar-szerb. 3108 szerb-magyar.
Apatini	38155	10250	11975		8744		7190	2629 magyar-tót. 4561 szerb-német-magyar.
Hodsáki	35287	1591	15659				19037	3603 magyar-német. 4205 orosz-magyar. 9466 német-szerb. 1733 szerb-német.
Bácsi	37247		6170		1978	2230	26869	3540 német-szerb, 3196 orosz-német-magyar. 4987 szerb-német. 1288 orosz-magyar. 4358 szerb-tót.
Petrováczi	39053		5689	6819			26548	2392 magyar-szerb. 3234 szerb-magyar-német 6873 német-szerb. 4669 szerb-tót. 4873 tót-szerb. 5717 szerb-német.
Kulai	39080	7331	8919				22330	7119 magyar-szerb-német 3436 magyar-tót-szerb 8196 német-szerb. 4079 orosz-magyar,
Omorovicza	39027	11589	3263				24185	7367 magyar-szerb, 4005 magyar-német-szerb, 7413 német-szerb-magyar,
Ó-Becsei	41565	7042			1314		26713	21581 magyar-szerb, 5232 szerb-magyar,
Kanisai	36243	4230					32013	24855 magyar-szerb, 1072 szerb-német, 6086 szerb-magyar,
Összesen	362528	67493	61026	6819	15241	2230	210019	

E' hivatalos összeirásból láthatjuk, hogy Bácskában Szabadka, Zombor, Újvidék városokon kivül csak tiszta helységekben 67,493 magyar lakik, holott szerb tisztán csak 15,241 találtatott. De lássuk már a' királyi városok lakosaival együtt az egész Bácska népességét hivatalos polgári és egyházi számitások szerint kidolgozva. Bácskában volt 1848-ban 170 $^{759}/_{=}$ □ mfnyi területen 454,087 lakos, kik laktak 3 királyi városban, 87 faluban, 31 népes pusztán. Nemzetiségi tekintetben volt köztök 181,213 magyar, 90,220 szerb, 85,767 német, 70,418 horvát, kiket bunyevácz oknak, shokaczoknak, dalmatáknak is nevez nek 's mindnyájan római katholikusok, holott a' szerbek n. e. ó hitüek; 11,619 tót, 7070 orosz vagy rusznyák, 7770 zsidó. E' szerint a' szláv ajkuak összesen is csak 179,337 lélekre rugván, látható, miszerint e' számot magok a' magyarok meghaladják, a' németekkel együtt pedig ők teszik a' nagy többséget 's nem a' szerbek, kikhez még a' katholikus horvátok sem kivánnak számittatni, mint ezt a' szabadkaiak nyilvános lapokban kijelenték. Vallásra nézve van 290,386 római katholikus, 90,230 nem egyesült 7070 egyesült görög hitü, 36,213 lutheranus, 22,418 református, és 7770 zsidó.

Bácska lakosai a' török háborukban kipusztulván, a' mostaniak különböző vidékekből, sőt országokból telepedtek ide. A' *magyarok* főképen Pest, Heves vármegyékből és Jászságból jöttek, 's a' többi magyaroktól semmit sem különböznek. A' *szerbek* a' török fegyver elől menekültek ide Szerbországból, valamint a' horvátok Horvát- és Dalmátországokból. A' bácskai rácz termetére nézve középszerü, köpczös, vállas, inkább barna mint szőke; jellemét tekintve könnyelmü, vig kedélyü, az éneket szenvedélyesen szereti a' jó lakomákkal együtt, de nem igen szorgalmas, sőt a' bácskai különböző népek közt legtunyább, a' nőnem dicséretes kivételével, mert ez mindennemü háziruhát, vásznat, szőnyeget, lábtekeröket készit 's a' gyapjuszöveteket ügyesen megtudja festeni. A' *németek* Maria Theresia 's II. József császár alatt Würtembergből, a' régi Palatinatusból 's a' zweibrückeni herczegségből szállották meg Bácskának elhagyott gazdag rónaságait, 's jelenleg legmunkásabb és legvagyonosabb lakosai ennek. Szorgalmuk kifáradhatlan, a' földmivelést kettőztetett iparral folytatják, 's leginkább olly terményeket igyekeznek termeszteni, melylyek aránylag legjövedelmezőbbek, például: tisztabuzát, repczét, kendert, dohányt. Ökröket nem, juhokat is kevesbbé tartanak, hanem tehenet és lovat, 's a' szántást is lovakkal végzik. Házaik általjában csinosak, sőt több helyen olyly szépek, hogy uri lakásoknak tekinthetők. Butoraik fényüzést árulnak el, 's csak azt sajnálhatni, hogy a' tisztaságnak nem olyly barátai, mint a' rendnek. Szobáikban a' savanyu penészszag csaknem elszenvedhetlen, öltözeteik rondák, ételük készitése rosz, rozs kenyérrel 's burgonyával élnek, a' szép tisztabuzát pedig inkább pénzzé teszik, 's ezért igen vagyonos pénzes gazdák is találtatnak köztök. Férfiaik közt ritkán láthatni rendes testalkotásuakat; ábrázatban, vállban elég szélesek ugyan, de hátuljok, lábaikkal együtt, sehogy sem állanak arányban testük többi részeivel. Aszszonyaik, kik többnyire szőkék és hoszszukás képüek, a' szép nevezetre kevés számot tarthatnak, mert vagy igen soványak, vagy igen testesek, 's még inkább elrutitja őket Németországból hozott csúf öltözetük, kivált a' fejet befedő állas főkötő, melylyből csak

elől a' homlok felett áll ki egy kevés kóczos, sokszor vörös hajból álló üstök. Végre a' német parasztokat együgyüséggel épen nem vádolhatni, mert több helyen ujságlapokat olvasnak, kávéházakba járnak, politizálnak, szóval sok olyly dolgot és fogást értenek, melylyekkel más magyarországi parasztok keveset szoktak törődni. Az *oroszok* és *tótok* együgyü földmivelők, 's a' mezei gazdaság egyedüli foglalatosságuk. — Bácska egészen rónaság levén, hegyei ninesenek, mert az éjszaki részén elhuzódó *telecskai* dombokat ilylyeknek nem nevezhetjük. Ellenben folyói hatalmasak, mint a' Duna és Tisza, melylyek 3 oldalról kerítik be e' gazdag tartományt. Kisebb folyói: a' mocsáros 's teknősbékáiról, 's halairól ismeretes *Mosztonga*, melylyet hajdan *Várday Pál* kalocsai érsek hajózhatóvá tett; a' *Csernabara*, melyly a' Tiszát a' Ferencz csatornájával kötné összse, ha ágya kitisztittatnék; *Körösér*, *Csikér*, *Almásér*, *Ostrovaér*, *Vajas* apró vizek 's a' Dunába szakadnak. Tavai közől emlitést érdemlenek: a' *palicsi*, *vérti*, *ludasi* és *jezeri*. A' *Palics* legnagyobb Szabadka határán; a' *Jezer* Madaras és Kumbaja közt halat eleget szolgáltat. A' Duna és Tisza hajózható vizeket pedig a' Ferencz csatornája köti összse, melyly a' Duna felül Monostorszegnél veszi kezdetét 's végződik Tiszaföldvárnál, melylynélfogva hoszsza 14 és $^1/_2$ mérföld. Került 3 millió 200,000 ezüst forintba, 's a' hajózási utat 47 mérfölddel rövidité meg, de medre a' tisztitást már nagyon megkivánná, mert ha a' Duna kissé apad, jelesen már akkor, ha Pestnél 5' áll, Monostorszegnél anynyira meggyérül vize, hogy alig képes a' hajókat befogadni. — Földe Bácskának legnagyobb részt fekete homok és agyag, televénynyel gazdagitva, sárga homokos földek csak éjszaki részén láthatók. Innen gabonatárháza volt ez nemcsak Magyarországnak hanem az egész austriai birodalomnak is, 's az évenkint kivitt gabona menynyisége 3—5 millió pozsonyi mérőre becsültetik. A' megye 1826-ban felméretvén egész kiterjedése használható földben tett 1,623,311 $^5/_8$ hold földet 1600 négyszög ölével számitva. Ezerkétszáz ölével pedig szántófölde 813,253 hold, rétje 572,488, szőleje 26,000 h., erdeje 108,400 h., legelője 437,436 hold. Legtöbbet termeszt buzát, tengerit és zabot, kevesebb rozsot, árpát, kölest és burgonyát. Kereskedői növényei közül első helyet érdemel a' *kender*. Ez fejérségére 's hoszszuságára nézve legjobb az egész magyar birodalomban, 's vele élénk kereskedés üzetik (*apatini* név alatt) Pestre, Bécsbe, Linczbe, 's a' bányavárosokra; az évi termés 25,000 mázsára becsültetvén. A' *dohány* szinte főtermesztménye Bácskának, különösen Szabadka határán 's a' Tisza mentében mintegy 50,000 mázsa. *Komlót* csak Zombor kezd ültetni körülbelől 10 mázsát. *Bab* igen sok termesztetik; hires a' *kupuszinai* fejes káposzta és a' *kelebiai* foghagyma. Gyümölcse kevés és nem igen jó, azonban sárga és görög dinynyét nagy menynyiségben termeszt. Bora sem igen dicsértetik, még legjobbat szűrnek Jankovácz, Baja, Szabadka körül, az ottani homokos, apró köveccsel kevert földeken. A' nagy kiterjedésü Bácskában 1826-ban csak 45,500 hold makktermő erdő, és 35,800 harasztos, sürü és füzes találtatott; holott a' rétes, nádas, szitytyós térek 75,600 holdat foglaltak el, ugyhogy minden erdőség 45, a' nádas rétségek 57 községre jutának, $^1/_4$ része pedig a' megyének csupán szalmával és ganéjjal tüzelt. Az ujabb időkben azonban Jankovácz, Szabadka vidékein a' homokos téreket erdőkkel kezdték beültetni. A' selyem-

bogártenyésztés nagy divatban van, kivált a' németeknél. Igy 1847-ben az apatini selyemfelügyelő biztos tudósitása szerint beszolgáltatott 99,778 $^3/_4$ font galétáért 52,124 f. 40 $^3/_4$ kr., 's a' palánkai biztos jelentése szerint 32,356 fontért, 15,361 f. 18, azaz összesen 132,135 font galétáért 67,485 ezüst forint és 58 kr. fizettetett ki. Szarvasmarhát sokat és szépet tenyészt Bácska; a' ráczok lovai aprók ugyan, de zömökök, erősek és gyorsak; a' németek pedig magas 's néha valóban szép lovakat nevelnek. A' bajai sertésvásár távolabb vidéken is ismeretes, 's az itteni miklósnapi vásár határozza meg a' sertés árát a' körülfekvő vidékre. Ellenben a' műiparról nem sok dicséretest mondhatunk. A' házivászonkészitésen kivül említést érdemeltek a' zombori gyapot- és gyapjuszövetgyár, a' csatorna mentében lakó kötélverők, az ujvidéki burnótgyár. A' nyers termékekkeli élénk kereskedést előmozditja az apatini hajóbiztositó társaság, melyly 1844-ben alakult 25,000 f. alaptőkével, 's azóta mindinkább gyarapodik. A' bácskai népesség értelmiségét körülbelől megitélhetni azon jegyzékből, melyly az iskolások számát tárgyazván 1846-ban a' megyei közgyülésnek a' főispán által benyujtatott. E' jegyzék szerint volt:

romai katholikus	11,877	fiu 's	7386	leány
görög egyesült	569	„	214	„
görög nem egyesült	2776	„	457	„
ágostai	2586	„	1773	„
reformatus	1642	„	1779	„
zsidó	59	„	7	„

E' jegyzékből láthatjuk, hogy a' reformatusoknál, kik többnyire magyarok 's kevesebb németek, minden 13 lélekre esett egy iskolás fiugyermek, holott a' tisztán szerb óhitűeknél csak 32 lélek közt találtatott egy fiu, kit iskolába küldöttek. Ez iskolai elhanyagolás következménye lehet aztán az, hogy 184$^6/_7$-ben csupán a' vármegyei hatóság előtt (a' kir. városok, 's a' kamarai és érseki uradalmak külön vérhatósággal birtak) 630 rab fordult meg, kik közt utonálló volt 13, gyilkos 50! rabló 84, tolvaj 154, gyujtogató 6, verekedő 47, kisebb vétségű 276; a' formalis fenyitő pereket, mellyek 53 számra mentek, ide nem értvén. Uradalmaiból, a' szabadalmas tiszamelléki kerületet birja a' korona; az *apatinit, szántovait, palánkait* és *kulait* a' kamara, és igy Bácska nagyobb része a' status birtokában van; a' *bajait* Szentgyörgyi Horváth tartja záloghaszonbérben, különben Grasalkovich herczegnőé volna; a' *futaki* uradalmat birja özvegy b. Forray Andrásné, és özvegy gr. Chotek Hermannné: a' *bácsit* a' kalocsai érsek; a' *temerinit* gr. Széchen család; *jankovácsit* Mayer bécsi nagykereskedő; *topolyait* özvegy Kray bárónő; *staniesicsit* b. Redl család; ezekenkivül főbirtokosok; Antunovich, Cseh, Csejtei, Császár, Groman, Horváth, Koronay, Kovács, Köröskényi, Kászonyi, Latinovics, Márffy, Milaszin, Mészáros, Nagy, Némethszeghy, Odry, Pilaszanovics, Polimberger, Piukovics, Polyák, Pocskay, Rudics, Sándor, Siskovich, Szalay, Stratimirovics, Szucsics, Tomcsányi, Vermes, Vojnics, Zákó, Zlinszky. 1846-ban szavazó nemes volt 3527, 's az összes nemesség 14,108 lélek. Gyüléseit tartotta Zomborban. — Fenebb emlitettük, hogy Bácska is Magyarország testétől elszakittatván, az ujan állitott „Szerb vajdasághoz és temesi bánsághoz" kapcsoltatott. Milly váratlan vala ez Bács népessé-

gének többségére, könnyen megitélhető azon népességi számokból és viszonyokból, mellyeket már előadtunk. Lássuk már most röviden a' történteket, mellyek itt 2 év leforgása alatt előfordultak. 1848-iki martius előtti korszakban nem létezett e' megye kebelében ellenzék a' kormány ellenében, ujabb időkben nem volt benne oppositio az uralkodó ház irányában. A' bácsmegyei mozgalmak jelleme a' szerb lázadás által szükségessé tett önvédelemben kereshető, 's koránsem tekinthető a' fenséges uralkodóház, vagy a' törvényes kormány ellen irányzott fölkelésnek. A' szerb lázadás a' többi lakosok többsége elleni törekvésnek nézhető, vagy legalább csakhamar ilylyenné fajúlt el. Az utolsó pozsonyi országgyülés alatt vettük hirét a' *Kikindán* (Torontál megyében) husvét hétfőjén kitört szerb lázadásnak, 's ezután nem sokára Bácska kebelében (apr. 27-kén) Ó-Becsén ismételve lőnek ezen irtoztató események. Minden egyes jelenet tanusága volt a' féktelen nép dühének, melylynek legalsóbb rétegei a' rend 's törvény alul felszabadultak. E' mozgalom mingyárt elejénte közönséges lázadás és nem politikai mozgalom jellemét viselé, mert rablás, fosztogatás és rombolásban mutatkozott. Ilyly okból kötelezve érezé magát a' hatóság ezen iszonyu mozgalomnak ellenállani 's a' vétkeseket megbüntetni, mi a' megyében szállásoló 's nagyrészt Péterváradról küldött cs. k. katonaság segedelmével meg is történt. De ezen szigoru rendszabályok, a' helyett, hogy a' kedélyeket lecsendesitették volna, a' szerb népességnél annál nagyobb elkeseredést idéztek elő. A' szerbek ezen büntetés miatt hangos panaszokat emeltek, a' hatóság eljárását a' magyar párt kegyetlenségének talajdoniták, mindenütt összsereglettek, a' máj. 13-kán *Karloviczon* tartott viharos szerb gyülésre követeket küldtek, végre számos csoport a' Csajkás-kerületben összejött, a' katonai hatóságon erőt vett, a' titeli álgyúkat elfoglalta 's jun. 8-kán *Földvár* felé indult, azon nyilt szándékkal, hogy a' megyébe betörjenek, 's az ó-becsei és zombori foglyokat kiszabaditsák. A' tiszai kerület fenyegetett községei könyörgő leveleket küldöztek a' nevezetesebb községekhez, „Krisztus urunk szenvedései" nevében szólitván fel azokat, siessenek megmentésükre. Most még nem került harczra a' dolog, mert a'lázadók a' római sánczok éjszaki pontján állottak meg, 's a' vészfenyegette vidék oltalmára összsereglett nemzetőrök ismét elszéledtek. E' félelmes napokban történt, hogy Don Miguel cs. k. ezrednek egyik zászlóalja, melyly Péterváradról Becsére volt rendelve, ujra viszszaparancsoltatott, János főherczeg nevét viselő dragonyos ezred pedig Bács megyéből kivonult, a' nélkül hogy harczba keveredett volna a' lázadókkal, kik a' cs. kir. katonaság közeledtével mindig császári színeket tűztek ki, de távoztával az illir-nemzetieket vették elő, miket aztán meg is tartottak. Most az összes nem szerb lakosság állapota bizonytalanná és kétségessé lőn; az önvédelemre szükséges előkészületek ezen hangulatban történtek meg. A' cs. k. haderő eltávozta 's a' jun. 10-kén kelt insbrucki rendeletek után Bácsmegye hatóságának csak egy teendője volt: nemzetőrséggel látni el a' vészfenyegette helységeket 's ismételt előterjesztésekkel unszolni a' magyar ministeriumot, hogy rendes katonaságot küldjön le. Azalatt a' lázadók előrenyomultak, 's nagy számu szerviánusok 's mindenféle szökevények által szaporodva Szent Tamást besánczolták. A' polgárháboru elkezdődött. A' magyar seregek, névszerint junius utolsó

napjaiban a' császár-huszárok, julius elején Ferdinánd főherczeg huszárjai, az Este- és Don Miguel zászlóaljak megérkeztek *Bechtold*, *Wolnhofer*, *Eder* cs. k. tábornokok vezérlete alatt. Sz. Tamás római kath. lakói, kiknek menekülni sikerült, borzasztó vérontásokról beszélnek, melylyek ott a' magyarokon elkövettettek. Az elkeseredés nőttön nőtt, 's nem sokára a' szerb lakosság a' nem szerbekkel mindenfelé a' legvéresebb harczra kelt, miről a' történetek valaha emlékeznek. A' szenttamási sánczokat august. 19-kén a' magyar seregek megtámadták, de sikeretlenül; melylynek következtében hangosak valának a' gyanusitások, miszerint a' cs. k. tábornokok a' szerbekkel egyetértenek, 's a' pesti országgyülésen *Perczel Móricz* budai követ nyiltan árulással vádolta a' magyar seregek vezérségét, mi miatt mind az ülésben ingerülten megtámadtatott, mind az ülésen kivül párbajt kelle vívnia. Később a' magyar seregek hevesi, jászkunsági, majd pesti nemzetőrök által erősittetve, bekeritve tarták Sz. Tamást, de a' sánczokat be nem veheték, hanem *Temerin* magyar és *Járek* német községek a' ráczok által felgyujtatván, lakosaik nagy részben elszéledtek, 's iszonyu nyomorra jutottak. De Bácskának rettenetes korszaka csak akkor kezdődött, midőn a' magyar seregeket a' debreczeni kormány a' fősereg szaporitása végett a' felső Tiszához viszszaparancsolá. Ez a' „mészárlás korszakának" mondathatik. A' magyar hadtestek utnak indultak, 's az utolsó osztályok f. é. január 20-ika déli óráiban hagyták el a' verbászi tábort. A' hadmenet iránya és szándéka senki előtt nem volt titok, minthogy a' csapatok elindulása csak 14 napi heves vitatkozások után határoztatott el. Ezen vitatkozások a' sereg viszszatartását, 's a' debreczeni határozott parancsok elmellőztetését vették tárgyalásba. E' kérdéshez a' megyei hatóság összes személyzete szólt, 's minden erővel ellenszegült e' parancsolatnak, de eredmény nélkül. A' szerbek csendesen hagyák elvonulni a' magyar sereg utolsó csapatját is, 's csak ezután 24 órával jan. 21-kén történt a' szerb felkelők első hadmenete Új-Verbász felé, kiséretökben gyilkolás, rablás és gyujtogatás. A' tettek, mellyek szinhelyévé Új-Verbász lőn, az egész megyét borzalommal és iszonynyal tölték el annál inkább, mert e' német helység előre jelenté maga-feladását, 's kebelében nemcsak semmi fegyveres erő nem rejlett, hanem magyar lakosság sem találkozott. Még ezen helységben, fosztogatás közepette, parancsot küldtek Kulára a' kamarai tisztekhez, melylyben a' kulai uradalom a' szerb nemzet tulajdonává kijelenteték, 's kiadatása követeltetett. Később hasonló felszólitások küldettek a' megye minden községéhez. Néhány nap mulva a' lázadók két csapatra oszolva két irányban árasztották el a' megyét, 's most középkori iszonyu jelenetek következtek be, melylyeknek iszonyuságát egészen leirni lehetlen. Megemlitjük csak a' kulai és szivaczi cs. k. raktárak elpusztitását, a' kamarai és megyei épületek lerombolását, az ó-becsei, kulai és zombori levéltárak elkobzását, a' zentai, kulai, kanisai és topolyai gyógyszertárak elpusztitását, a' börtönbe zárt fegyenczek kiszabaditását, a' zentai mészárlást, melylyben nem- és korkülönbség nélkül, részint a' legmesterkéltebb kinzásokkal, két ezer lakos végeztetett ki, a' kulai vérbiróságot, melyly vandali kegyetlenséggel ártatlanokat akasztatott 's hagyott órákig a' bitófán kinoztatni. Ilyly iszonyu jelenetek következtében a' megye éjszaki szélei valódi képét mutatták a' népvándorlásnak; a' menekülők ezrei végtelen

csoportokban lepék el az utakat, éhséggel és fagygyal küzdve. Végre Bácskának rettentő állapota a' debreczeni kormány figyelmét magára vonván, a' lakosság védelmére új sereget gyüjtött 's annak vezérévé *Perczel* tábornokot nevezvén, ezt gr. *Batthyányi Kazmérral* mint teljhatalmu kormánybiztossal együtt leküldé. Az emlitett férfiak a' viszszatorlás rendszerét választák. Csaknem az egész megye férfiait fegyverre szóliták föl, 's az elfogott szerb rablók megbüntetése végett Szabadkán vérbiróságot állitottak. A' magyar seregek mind inkább előre nyomultak, 's végre a' bevehetlennek hitt szent tamási sánczokat is szuronynyal bevévén, borzasztó mészárlás következett be, 's csaknem az egész város földig romboltatott. A' szerb lakosok mindenfelé menekültek, a' hová tudtak, 's a' véres polgárháborunak utolsó iszonyatos korszaka tünt föl, melylynek sebei, hogy valahára begyógyuljanak, egyedül a' fiatal uralkodó igazságos és nemes érzésétől várja a' szerencsétlen bácskai lakosság. — F.

Baden nagyherczegség, Németország délnyugoti szegletében fekszik, 's 270 négyszög mérföldnyi földterületen 1.300,000 lakost számlál, és igy ámbár területének egy harmadát hegyek boritják, mégis átalában 4,400 lakos esik 1 négsz. mérföldre.

Baden nagyherczegség alkotmánya 1818-iki aug. 22-ikéről kelt. Eredetileg octroyrozva, de a' nép örömteljes beleegyezése 's az összehivott országgyülés elfogadása sőt reá esküvése által főtartalmára nézve szerződésileg létrejött alkotmány jellemével felruházva, alaptételeiben tisztán alkotmányos eszméknek hódol ugyan, de mégis itt-ott némi zavaros hozzátételekkel van elferditve, mint minden octroyált alkotmány, melylyek azt, a' mi általánosságban igértetik, részletekben megsemmítik vagy lényegesen korlátolják, önkényes magyarázatnak vetik martalékul. Ugyanis: a' főherczeg egyesiti magában a' státushatalom minden jogát, 's gyakorolja ezeket az alkotmányban megszabott korlátok közt; személye szent és sérthetetlen. A' nagyherczegségnek rendi alkotmánya (ständische Verfassung) van. Az országgyülés, vagyis: a' rendek két kamarára oszlanak, de a' badeni két kamararendszernek nevezetes sajátságai vannak. Az első kamara áll, az uralk. ház herczegein kivül, a' rendiséggel biró családok fejeiből, a' kath. püspökből, egy protestans főpapból, a' két (heidelbergi és freiburgi) egyetem követeiből, a' főherczeg által kénye szerint, és rendesen csak egy országgyülésre nevezett de 8-nál nem több tagból, 's a' földbirtokos nemesség 8 követéből. A' második kamra áll a' városok és kerületek 63 követéből. A' földbirtokos nemesség teljesen ki levén zárva a' második kamrába lehető választás és választathatás jogából, ezáltal a' második kamra tisztán democraticus elemű gyüléssé lesz; ellenben az első kamrában túlnyomó aristocratai elem némileg szelidittetik 's korlátoltatik a' főherczeg kinevezettei által, kik a' monarchiai érdeket képviselik, 's az egyetem követei által, kik democrata elvekhez hajlanak. Innét magyarázható legnagyobb részben a' badeni második kamarában — kevés kivétellel, megnyitása óta — uralkodó democratai, azaz: a' népszabadságnak 's népjogoknak kedvező irány, melylyet azonban a' kormányhivatalnokoknak alkotmányilag megengedett választása könnyen ministeriálissá változtathat, mig ellenben az első kamrában a' főherczeg által nevezett 8 tag, főleg ha ezek is a' nemesi rendből vétettek,

nem állhatnak ellen sikeresen a' nemes földesurak aristocraticus ellenzésének. Ez utóbbiak 21 éves korukban kezdenek szavazattal birni, 's 25 éves korukban lesznek választhatók. A' választás 8 évre történik. A' második kamara tagainak pedig legalább 30 éveseknek kell lenni; ezek a' kerületek polgárai által szabadon választott, de legalább 25 éves, *választók* (Wahlmann) által, az alkotmányban megszabott választó-rendszer szerint választatnak; keresztyéneknek kell lenniök, 's adó alá eső 10 ezer forintnyi értékkel birniok, 8 évre választatnak, 's a' kamra két évenkint egy negyedrészében megujíttatik. — Létezik egy országgyülési választmány, melylynek hatásköre azonban egész korlátolt. Az országgyülési működést 's a' tanácskozás rendét illető rendeletek többnyire a' franczia charta után alakitvák, alkalmazva a' kisebb badeni álladalom viszonyaihoz. Az első kamra elnökét a' nagyherczeg nevezi, a' másodikaét pedig az elébe terjesztett három jelölt közől választja. Utasitást a' küldőktől elfogadni nem szabad. A' nagyherczegnek civillistája van, melyly a' rendek egyezése nélkül nem emeltethetik, a' nagyherczegé nélkül pedig le nem szállittathatik; a' domainek felesleges jövedelme a' státusterhek fedezésére van rendeltetve, 's azok eladása a' rendek helybenhagyása nélkül tiltva van, de ugyanezen domainek egyszersmind az uralkodó család tulajdonául vannak nyilvánitva. Az adótörvény csak két évre hozatik, 's a' budgettel együtt a' közelebbi időszak alatti költségek részletes kimutatása is előterjesztendő; azonban a' rendek az adó megszavazását feltételekhez nem köthetik, 's feloszlatás esetében a' régi adó még 6 hónapig szedethetik azon időn túl, melylyre megszavaztatott. — Pénzügyi- 's adótörvények először mindenkor a' 2-ik kamarához mennek, 's csak ha ettől elfogadtattak, akkor vitetnek az első kamarába, hol azok elfogadása vagy el nem fogadása felett történik szavazás egészben, 's részletes változtatás nélkül. Ha az első és második kamra meg nem egyeznek: a' két kamra szavazatai összeszámittatnak (egészen sajátságos!) 's az igy összeszámitott szavazatok többsége szerint mondatik ki a' határozat. A' két kamra sem egészben, sem küldöttségek által össze nem jöhet, hanem csupán végzéseit közli egymással, egyébiránt pedig a' ministeriummal van hivatalos érintkezésben. A' főherczeghez csak különkülön, és csak előlegesen kinyert engedelem után küldhetnek küldöttségeket. Mindkét kamra ülései nyilvánosak; azonban ezen üdvös rendelet jótékonysága nagyon korlátoztathatik azáltal, hogy a' kormánybiztosok, vagy három tag kivánságára, ha ezt a' többi tag egy negyedrésze pártolja, zárt ülésekké változtathatnak. Csak a' nagyherczegi biztosok- 's egyes tárgyakban megbizott előadóknak szabad irott beszédeket olvasni; a' szavazás nyiltan történik. Az első kamrában 10, a' másodikban 35 tag jelenléte szükséges a' határozatok érvényességére; alkotmány-változtatásra azonban a' tagok kétharmadának jelenléte, 's a' jelenlevők háromnegyedének beleegyezése kivántatik. A' személyek szabadságát vagy tulajdonát illető minden új törvényre, vagy a' fenállónak minden változtatására és hiteles magyarázatára mindkét kamra általános többségének helyeslése szükséges (általános elv); azonban a' nagyherczeg, a' ki megerősiti 's kihirdeti a' törvényeket, egyszersmind a' főfelügyelési 's kormányzási jogból folyó, a' törvények végrehajtására 's kezelésére, valamint

a' státus biztosságára egyáltalában szolgáló mindennemü rendeletet adhat ki, még olylyat is, melyly természeténél fogva országgyülési tárgyalás alá tartoznék, de a' közjó tekintetéből sürgetősen szükségeltetik (kivételek, melylyek megölik a' szabályt); — Továbbá: A' kamaráknak joguk van sérelmeiket előterjeszteni 's kérelmezni, és *alapos* sérelmeik azonnal orvoslandók. Kérhetik okadatolva a' főherczeget, hogy bizonyos törvényt terjeszszen elő, felterjesztéseket tehetnek a' közigazgatási viszszaélések iránt, vád alá helyezhetik a' ministereket 's státustanács tagjait alkotmánysértés miatt 'sat. (ismét szép általános elvek); azonban semmi panasz, vagy vád nem juthat a' nagyherczeg elébe mindkét kamra többségének beleegyezése nélkül, 's a' ministerek vád alá vételéről szóló törvény csak igéretben maradt. — Látszik ezekből, hogy az alkotmány egészséges alapelvei alkalmazásban folytonos megsértések veszélyének lehettek kitéve, mire nyilt mezőt hagyott a' kifejezések határozatlansága; p. o. a' *főfelügyelési jogból folyó*, vagy: a' *státus biztossága által szükségessé tett rendelkezések*, melylyek a' nagyherczeg kényére bizatvák az alkotmány által, olyly tág értelmű kifejezések, melylyek mellett alkotmányosan lehet megsemmisítni az alkotmányt; ezen jog, melylyet az 1830-iki franczia charta is megadott Lajos Fülöpnek, minden alkotmányosság- 's igy maga a' királyi hatalomnak is megölő betüjévé válhatik, 's e' jog értelmének, és a' szinte emlitett *ideiglenes törvényhozásnak* önkényes kiterjesztése szülte a' polignaci ordonnanceokat, 's a' juliusi forradalmat. — A' státuspolgári és politikai különös jogok, jog- és teheregyenlőség, személyes, és vallásszabadság, hivatalképesség, vagyonbiztosság, birák függetlensége, confiscátiók eltörlése, sajtó-szabadság 'sat. (ez utóbbi azonban a' német szövetségi gyülés rendeletei szerint alkalmazandó kezelés szomorú feltétele alatt) egyenkint benfoglaltatnak a' badeni alkotmányban, de mindezekre nézve hiányzott még a' kellő szoros meghatározás 's biztositék. Az alkotmány kiegészitése 's megszilárditása tehát, természetesen, folytonos munkát adott a' badeni országgyüléseknek, 's élénk harczot idézett elő a' pártok között. — Az alkotmányos élet áldásaiban a' német szövetség alkotása után Baden a' német álladalmak között egyik legelső részesülvén, földirati korlátoltsága daczára sokáig alkotmányos német álladalom példányképének tartatott; 's Baden politikai élete a' többi németországi politikai szélcsend és korlátolt közéleti fejlődés korszakában több érdeket ébresztett maga iránt, mint a' menynyi különben csekély kiterjedéséhez képest megillette volna. A' badeni nép elevensége, az ország fekvése, 's talán, mivel magok a' kormányon ülők átallottak szélső eszközökhöz nyulni, a' politikai életnek olyly tért nyita, hogy a' kis Badennek sikerült, alkotmányát, melyly Németországban legjobbnak tartatott, épségben megőrizni. Baden azon dicsőség hirében állott, hogy Németországban az alkotmányos élet legbátrabb 's legkitartóbb előharczosa, 's csakugyan a' februári franczia forradalom után is a' marczius-ban egész Németországon elhatalmasodott mozgalom első ösztönzete Badenből eredt. Még a' forradalom előtt jött volt Badentől inditvány egész Németország nemzeti képviselete iránt, 's a' német frankfurti parlament gyors egybegyüjtését népválasztásai által Baden siettette. Az 1848-diki tavaszelő lelkesedett reményei azonban csakhamar csaló-

dássá foszlottak szét; először 1848. april havában történt nagy rázkodás Badenben, melyly első lett lázzadás és pártütés színhelyévé, midőn a' többi Németország választott férfiait küldé az első német parlamentre, Baden polgárháborúi keserves epizódot élt keresztül, 's az olyly reményteljesen kezdődött 1848-ik évet szomorúan bélyegezte meg e' korán beállott catastropha, 's ennek fájdalmas utókövetkezménye lőn az országnak anyagi 's szellemi feldulása.

Az ottani republicanus forradalom legfelötlőbb jelét nem anynyira a' minden nagy politikai rázkódással járó tünemények képezték, mint inkább azon bizonytalanság 's ingadozás, melyly minden létező állapoton 's mindenen, mi addig drága kivivott nyereménynek tartaték, erőt vett. Nem azon lehet csodálkozni, hogy két respublica, t.i. Schweicz 's a' rögtönzött franczia köztársaság közepett efféle mámornak engedte át magát a' népességnek még józanabb része is, vagy hogy a' kor roppant mozgalma a' sepredéket itt is felvetette a' fölületre, 's a' mozgalomhoz minden társadalom-ellenes bűn és vágy, mint „társadalmi elem" csatlakozott, vagy hogy a' rögtön alakult republicanus párt kiséretébe szegődött minden elégedetlenség, minden bűn 's erkölcstelenség, minden, ki vagyonban bukva volt; hanem alkotmányos országban meglepő jelenet vala a' hirtelen fordulat minden ellen, mi a' fennálló alkotmányhoz tartozott, 's hol gyülölet nem volt, ott a' közhatalom megbénulása, 's határozatlansága 's gyávasága azoknak, kik a' kormány legszilárdabb gyámolóinak tartattak. Ez bizonyitja, hogy a' közállapot Badenben nem volt egészséges, 's a' két utóbbi év eseményei az 1848 előtt történtek ismerete nélkül át nem érthetők.

Baden, alkotmányában a' józan politikai szabadság minden alapját birta, de a' sajtó el volt nyomva, a' ministeri felelősség csak igéret maradt, 's Baden alkotmánya is azon félszeg, tökéletlen 's őszinteség nélküli állapotban tartatott, melylyben minden német alkotmányt igyekezett tartani a' Németországban követett rövidlátó politika, melyly kiváltképen 1834. óta az alkotmányos élet ellen egyenes küzdelmet kezdett. Badenben nem léptek át olyly rögtön ezen utra, mint másutt. A' *Winter*-ministerium, bár többféleképen szolgált a' reactionak, mégsem tagadhatá meg egészen származását, 's gátot képezett a' türelmetlen, háttérben lappangó reactio ellen. Hanem *Winter* halála után *Blittersdorf* alatt az 1834-diki titkos conferentiai határozatok politikája került kormányra. E' nagyravágyó és szenvedélyes férfi alkotmányos ministernek nem volt alkalmas, de annál alkalmasabb volt arra, hogy az alkotmányosság lényegét aláássa. Minő gondolkodással fogott a' badeni ügyek kormányzásához, kitetszik *Tettenborn*hoz irt egyik levele szavaiból. „Anynyira viszem a' dolgot, menynyire vihetem, ha én ki nem vihetem, kisértse meg más, a' siker nem csak tehetségeimtől függ, hanem attól is, menynyire fognak gyámolitni." E' szellemben fogott művéhez *Blittersdorf*, alá akarta ásni az alkotmányos monarchiát; de műve csak egyrészt sikerült. Az alkotmány túlélte a' vihart, de a' monarchia Badenben alapjában megingattatott. Eszközei voltak, az ismeretes szabadalom-megtagadások, a' szabadelmű hivatalnokoknak kizárása a' kamarákból, a' sajtó lenyügözése, a' választásokra nagyszerü mértékben gyakorolt ministeri befolyás,

szolgai 2-dik kamarai többség nyerésére, 's mi legveszélyesebb volt, a' leghevesebb szenvedélyek és erkölcstelen eszközök küzdelmébe az uralkodó személyét is bele keverte, holott a' jóakaró és polgári gondolkodásu nagyherczeg addig pártokon fölül álla 's népszerűségnek örült. Mindezen eszközökkel sem sikerülvén a' 2-dik kamara ellenállását megtörni, alkotmányos elv szerint a' kormányzó rendszernek és az azt képviselő ministeriumnak le kellett volna lépni, ez azonban inkább akart a' kisebbséggel kormányozni, 's e' bűn az által boszúlta meg magát, hogy később majdnem lehetetlenné válék a' többséggel kormányozni. Igen szerencsétlen gondolat volt azon mód is, melylyel a' ministerium az első kamarát czéljaira felhasználta, miáltal azt jövendőre nézve teljesen megrontotta. Azonban e' rendszer fenállása nem volt kizárólag *Blittersdorf* személyességéhez kötve, 's valamint gyökerei meszsze el voltak terjedve Badenen kivül, ugy itt is számos támogatója volt, kik *Blittersdorf* kilépte után is készen ajánlkoztak folytatni e' politikát, melyly habár szeliditett alakban, egész a' februari forradalomig fennállott. 1845. marcziusán az ország kedves meglepetéssel értette, hogy *Nebenius* igen hizelgő módon belügyministernek neveztetett ki. Minden párt tökéletesen meg volt győződve, hogy *Nebenius* őszintén alkotmányos gondolkodású, és semmi méltatlan cselekvényre nem képes, barátai 's ellenségei egyaránt elismerték emberséges személyességét, nagy kiterjedésü alapos tudományát és kitünő észtehetségeit. Hanem e' különben tökéletesen becsületes férfinél hiányzott a' határozottság, az akarat és jellem erélye; *Nebenius* egy német tudós legjobb 's legszebb tulajdonságaival birt, de nem birt az alkotmányos kormányférfiban megkivántató óvatossággal és eltökéltséggel. 'S ha mindenki meg is lehete győződve az iránt, hogy ő maga nem fog semmi alkotmányellenes dolgot tenni, de lehető volt, hogy mellette 's háta mögött efféle kisérletek tétessenek. Voltak optimisták, kik az uj ministeriumtól azt várták, hogy őszintén 's eltökélten térend viszsza az alkotmányos kormányzáshoz; de ezek feledték, hogy Nebenius csak czíme, valódi mozgatója pedig az egész igazgatásnak *Rettig* volt, egy hátramenő cotteria eszköze; nem gondolták meg, milyly képtelenség olyly ministerium, melylyben az elnöki helyet az alkotmányos monarchia őszinte hive foglalja el, holott az ügyeket a' reactionak egy ügyes és munkás képviselője igazgatja. Maga Nebenius sem fontolta meg eléggé állását, 's annálfogva e' hamis állásnak legnagyobb véteksulya épen reá nehézkedik. 'S valóban ezen állás hatányai csakhamar érezhetők lettek. A' kormánytól jött kinevezések, rendszabályok bizonyitották, minő szakadás uralkodik azon ministeriumban, melylynek vezérei egészen szétiránylottak. Minden épen ugy ment, mint a' blittersdorfi kormány legszebb napjaiban; különösen épen a' Nebenius-Rettig-kormány alatt a' censura mindent fölülhaladt, mit a' kormány 1830. óta e' tekintetben elkövetett. 1846. február 9-dikén a' kamarák feloszlattatván 's uj választás rendeltetvén, a' választások eredménye az addig legkevésbé engedélyre hajlandó státusférfiakban is felébresztette annak gondolatát, hogy ideje némileg megfordulni 's eltérni az addig követett iránytól; a' kormány több szavazatot veszte az uj választások által, 's az ellenzék soha sem lépe a' kamarába olyly határozott számszerinti többséggel, mint 1846-ik év májusán. A' már többé

nem ingadozó 's biztalan kamarai többség szilárd, de mérsékelt állást vett, a' ministerium is engedékenységi hangot vált, mire egyébiránt a' körülmények is kényszeriték, mert hacsak ujra fel nem akará oszlatni a' kamarákat, legalább türhető lábra kelle magát tennie azokkal, mi meg is történt: az élesebb személyességek és nyersebb alakok inkább háttárbe nyomattak, 's a' ministeriumot a' kamarákban leginkább *Nebenius* és *Bekk* képviselte. *Bekk*el uj elem járult a' magasabb igazgatásba. Becsületes tiszta jelleme, 's egyszerű igénytelensége minden párt osztatlan becsülését bírá, ismeretei 's éles elméjénél fogva uj hatáskörét kitünő jelességgel töltötte be; de a' közfigyelmet különösen parlamenti állása vonta magára. Nem volt ugyan tulajdonképen ellenzéki tag, de a' kormányhivatalnokok azon független csoportozatához tartozott, kik *Winter* halála után mind inkább kiszorittattak a' kamarákból. A' kamarai vitatkozások most már ugyan nem folyának olyly ingerült, ellenséges hangon, melyly az előbbi országgyüléseket jellemzette; mindkét oldalról félreismerhetlen törekvés mutatkozott közeledés- és kiengesztelődésre, azonban a' kormány mégis sokkal kevesebb engedélyre állott, mint menynyit a' választások eredményéhez képest közönségesen várának. *Rettig* hivatalban maradt, 's akkor sem adta be lemondását, midőn a' kamara két harmadrésznyi szavazattöbbséggel fejezte ki iránta bizalmatlanságát. A' sajtó túlságos korlátolása, rendőri hatalmi kihágások, kérelmezési jog korlátozása, 's a' régi rendszer más utómaradványai miatti panaszok sem maradtak el a' napirendről. Mindezekben legfájdalmasabban hatott látni, hogy *Bekk* dialekticai ügyességét és ékesszólását olyly ministeri rendszer mellett koptatá, melyly hoszszasabb időre ugy is tarthatatlan volt. A' szabadelmű ellenzék átalában véve igen szeliden 's mérsékelten lépett fel, 's a' ministeriummali alkudozásokban olyly barátságos, engesztelő hang uralkodott, milylyenhez ott évek óta nem valának szokva; láthatólag oda volt irányozva a' törekvés, hogy kiegyenlittessék az engesztelődés utja olyly férfiakkal, mint *Nebenius* és *Bekk*. A' kormány által tett kis előlépést lehetőleg viszonozni, 's a' parlamenti kormányzáshoz való viszszatérést lehetőleg könnyuitni törekedtek. Azonban a' régi politika működése sokkal kiterjedtebb és behatóbb vala, hogysem az átmenet egy pár nap alatt eszközölhető lett volna, 's a' népszerű nevek daczára az igazgatás élén száz meg száz alkalommal a' régi rendszer nyomaira bukkantak, 's az ebből eredt hangulat a' kamarákban abban nyilatkozott, hogy az 1846-diki ülés végével a' költségvetés felett szavazás történvén, az csak 38 szavazattal fogadtatott el 19 ellen, holott addig az mindig legfelebb egy két szavazat hijával szokott elfogadtatni, ekkor pedig a' kisebbség nagyobbnak tünt ki, mint bármikor azelőtt 's benne olyly férfiak foglaltak helyet, mint *Welcker*, *Mathy*, *Bassermann*, *Soiron*, kik bár ellenzékhez tartozva, nem léptek fel ellenségesen a' ministerium irányában. E' szavazatnak a' kamarán kivül azonban váratlan utóhatánya lett: ekkor vált el először nyiltan és határozottan a' mérsékelt szabadelmű és radical ellenzék, melyly azóta csak pillanatokra közeledett egymáshoz, 's az 1848-diki rázkódások után nyilt ellenségeskedésre tört ki. Addig a' szabadelmű középrend, melyly őszintén akarta az alkotmányos monarchiát, egy sorban állott olyly pártférfiakkal, kiknek ellenzése más utógondolatokat rejtett háttérben: mert a' régi

rendszernek legszerencsétlenebb következménye épen az vala, hogy a' reformerek és forradalmiak, mérsékeltek és túlzók, az alkotmányosok és republikánusok, egy ellenzéki párttá alkottattak és tömegesittettek. A' rosz időkben együtt haladtak volt, de mióta a' kormány engesztelőbb hangot vált, az alkotmányosok nagy mérsékletet tanusitottak mindenben, 's készek voltak támogatni a' ministeriumot, ha szabadelmű inditványokkal lép fel, 's az alkotmányosság lényegéhez őszintén ragaszkodik. 'S ezért a' nagyrészint radicalok kezében levő sajtó mérges polemiát kezdett a' szabadelműek ellen, kivált *Struve*, az általa „félszegeknek" nevezetteket leghevesebb szenvedélyességgel támadta meg. Az ellenzék névszerinti vezetője régibb időktől fogva még mind *Itzstein Ádám* volt, ámbár személyes jelentősége tetemesen meg vala csökkenve. *Itzstein* igen nevezetes szerepet játszott a' badeni ellenzékben, ámbár sem szellemi eredetiség sem különös politikai képzettség által ki nem tűnt, ismeretei leginkább pénzügyiek voltak, 's hiányzott benne magasabb törvényhozói felfogás. Mint gyakorlati 's organizáló státusférfi, nem sokra lett volna képes, hanem a' tagadó ellenzéki szerepre mintegy születve volt, 's 1822. óta a' badeni politika épen e' szerepet igen könnyüvé tette neki. Az emberekkel bánni jól tudván, a' parlamenti választások körül olyly befolyást nyert, milylyet *Rotteck* halála óta senki sem, 's Badenben a' szabadelmű ellenzéket ő rendezte 's gyakorolta be. Már mint hivatalnok, sokat tartván a' fegyelemre, igen alkalmas pártvezér volt arra, hogy a' szétirányló elemeket együtt tartsa. A' pártok elválása után a' radicalok működését belsejében bizonyosan gyülölte, mivel ez az általa létrehozott művet, a' szabadelműek és radicalok közötti szoros szövetséget, felbontotta. Látszólag vele egy sorban állott *Welcker* Károly, ámbár természet- és fejlődési irányra nézve tőle nagyon különbözött. *Welcker* nem birt *Itzstein* diplomatai tehetségeivel, simaságával, hidegvérűsége- 's kimértségével, de szellem-, képzettség- 's ismeretekben sokkal fölülhaladta azt, 's ha *Itzstein* különösen a' tiszta badeni ügyek körül birt kitünő jelességgel, *Welcker* ismét akkor volt legragyogóbb, midőn eszmedús emelkedett szónok létére átalános politikai viszonyokat, 's a' német alkotmány ügyét tárgyalta. *Welcker* a' régi politika elleni leghevesebb megtámadásában is magát mindig a' positiv, fenálló törvényhez tartotta, és soha sem hivatkozott a' forradalmi hatalomra, a' radical nihilismust mind politikai, mind egyházi ügyekben gyülölte, 's e' gyülöletét még azon időben is kifejezte, midőn a' szabadelműek és radicalok közötti szövetség virágzásban állott. Hasonló viszonyban állt a' radical-párthoz *Bassermann* és *Mathy*. *Bassermann* Fridrik első fellépését a' kamarában inkább ifjui hevesség és a' ministeri rendszer feletti boszankodás, mintsem politikai érettség jellemzette; de csakhamar beletanult a' parlamenti formákba, 's a' badeni kamarák egyik legfőbb diszévé vált; a' polgári középrendnek nem volt nálánál jelentékenyebb képviselője. *Bassermann* is, mint *Welcker*, a' változhatlan ministeri rendszer ellenébeni hoszszas ellenzés által sokkal tovább szorittatott volt bal felé, mint természetével megegyezett, 's el kelle jőni azon időnek, midőn elvált az igazi telivér radicaloktól, mert nála is az alapot conservativ gondolkodásmód képezte. *Bassermann* egészen azon középosztályhoz tartozik, melylyből felmerült, 's egyik legbuz-

gobb előharczosa volt az alkotmányos monarchiának és nemzeti irányu politikának, mint azt e' polgári középosztály egy pár évtized óta felfogta, 's azért a' badeni radical-sajtó rég „*bourgeois*"-nak keresztelte el őt, 's anyniyiban igen helyesen, ha az által a' müvelt és vagyonos középosztálynak alkotmányos szabadelmüsége, szilárd és jólrendezett álladalmi formák iránti előszeretete demagogiai és forradalmi mesterkedések, radical nihilismus, socialisticus és communisticus kisérletek, a' jelenkor társadalmi alapját felforgatni irányló tövekvések iránti ellenszenve jeleltetik. Szoros barátságban állott vele *Mathy* Károly. Legelőbb 1842-ben Konstanz város választá követté, 's az ekkori választások alkalmával benne nyerte az ellenzék legjelentékenyebb gyarapodását; mivel általa nemcsak egy pártszavazattal többet, hanem pénzügy, kormány és nemzeti gazdászat tapasztalt ismerőjét, 's ügyes tollú irót nyert, ki igazgatás és politika tárgyairól egyszerün, kellemesen, alaposan 's mégis népszerün tudott irni. Minden áron ellenzék embere legkevésbé sem volt, az alkotmányos monarchiához hün ragaszkodott, 's nem lehete kételkedni, hogy crisis idején hová fog szegődni. Egyébiránt már 1846-ban Bassermannal együtt kijelentette volt, hogy a' kormány ellen nem mint a' kormány ellen, hanem csak az addigi rendszer gyakorlata ellen küzd. A' badeni kamarai ellenzékben általában az alkotmányos párt birt túlsulylyal a' radicalok felett, 's azon párt nem vett részt a' *Struve* által megkezdett izgatásban. A' radical-sajtó által az ellenzékben előidézett szakadás kiengesztelésére összejövetel rendeztetett *Durlach*ban 1846. november 29-re, melylyben minden ellenzéki szinezet 's töredék *Zittel*- és *Dennig*től kezdve *Itzstein*, *Brentano* 's *Richter*ig részt vett. Kevés héttel ezen összejövetel után hozta meg a' kormánylap a' régen várt ministeriumi változásokat. *Nebenius* a' belügyet *Bekk*nek engedte, 's az álladalmi tanács elnökségét vette át, *Rettig* kilépett, vele együtt mások is, kik a' régi rendszer eszközeinek tartatának. A' polgárság java az uj igazgatást örömmel üdvözölte, 's remélhető volt, hogy a' tisztviselők és polgárok közötti feszült állás jobbnak adand helyet, 's ezáltal a' közügyek menete is sikerdúsabb és kedvezőbb leend. Minden legüdvösebb kibékülést remélt; a' kormány a' parlamenti többség szellemében vala megujitva, 's e' többség Durlachban kiengesztelési ünnepet ünneple. De az egyszer felmerült szakadás más oldalról ujra kiütötte magát. Durlachban, történetből vagy szándékosan, egy ember nem jelent volt meg: *Hecker*. E' név a' badeni viszonyokba nagy mértékben van szövődve, ugy hogy ő is bővebb említést érdemel. Mannheimi ügyvédi pályája legkevésbbé sem gyanittatá előre a' leendő social-democratapárt egykori vezérét, ámbár tanulói éveitől fogva mindig észrevehető volt benne a' különczség 's rendkivüliség utáni törekvés és hajlam. A' közéletben még *Blittersdorf* idejében lépett fel. Weinheimban követté választaték, de sokáig nem vala képes nagyravágyásának megfelelő jelentőségre vergődni, minek legfőbb oka ő magában feküdt, a' parlamenti vitatkozásokba olyly „bursch"-féle léhaságot vivén be, mi ellenkezett a' badeni kamara szokásaival, 's ezenkivül is minden müvelt emberre nézve viszszatetsző volt. Az ellenzéki vezérek közül *Itzstein*nel, 's *Sander*rel, míg élt ezen utóbbi, állott közelebbi viszonyban. Különben az ellenzékre nézve, *Hecker* szeszélyes önfejü természete terhes melléklet

volt ellenzéki szavazatához; nem volt képes magát a' párt taktikájának és többségének alávetni, kivált ha hiusága érdekelve lőn. Léhasággal határos könnyelműségnek engedte át magát gyakran, midőn a' politikai élet egész komolysága forgott fen, 's könnyen előképzelhető volt, mivé teendi Heckert a' viharos izgalmu forradalmi kor. Minden tehetségeivel birt egy tüzes demagogiai szónoknak, 's befolyása ott kezdődött, hol a' józan meggondolt nyugodtságé megszünt. Állhatatlan könnyelmüsége, saját képzelődésének álmaiban elfogultsága, hizelgők és demagogiai udvarlók irányábani hozzáférhetősége előre gyanittatták, minő szerepet játszandik, politikai hazardjátékos kalandos könnyelmüségével fogott olyly dolgokhoz, melylyek a' nemzet egész komoly figyelmét igényelték, 's nem lett egyéb vakmerő pártütőnél, ki jobbra érdemes tehetségeit igy hiában elpazarolta. 1846. végével már meglevén a' szakadás közötte és a' mérsékelt ellenzék között, a' radical sajtó tisztán őt jelelte ki politikájának parlamenti képviselőjeül, és *Struve* mindenképen igyekezett benső egyetértésre jőni *Heckerrel*. 'S maga *Hecker* is kezdett megbarátkozni a' socialisticus iskola tanaival, 's igy előkésziteni átmenetét a' socialisták táborába, 's 1847-ben tökéletesen elvált a' régi ellenzéktől, midőn egyszersmind a' kamarából is kilépett, mig végre a' radicalok unszolására követi székét ujra elfoglalta. Midőn pedig az 1848-diki forradalom legelőször is Badent meglepte, az alkotmányos létet ott megingatva, a' kormány iránti bizalmat megrendülve 's még viszsza nem állva, az álladalmi organismust a' régi politika maradványaival, mindenféle rosz 's kór anyagokkal teli, 's a' szabadelmü 's radical párt közötti ellentétet élesen kifejlődve találta, élesebben talán, mint akár hol másutt. Még szerencse volt, hogy 1847. kezdetén őszintébb parlamenti kormány vette volt át az ország kormányrudját, 's csak az a' kérdés, valljon az akarat szilárd és békés végrehajtására nem volt-e igen nagy már a' kóranyag, a' békés orvoslás kora nem volt-e már különben is elszalasztva?

Badeni forradalom 1848—1849-ben. Az előbbeni czikk végszavai, ámbár csak Baden szük körére kimondva, egész Németországra alkalmazhatók voltak: a' kormány iránti bizalom egész Németországban meg volt rendülve, az álladalmi szerkezet mindenütt aláásva, 's a' társadalom mindenféle erkölcsi 's politikai romlottság bontó elemeitől átjárva. Baden csak Németország előpontja volt, melylyet a' kivülről jövő rázkodás legelőbb kelle hogy érjen; az egész Németországon erőt vett forrongás Badenben különösen szitva 's ébren tartva levén a' konok ministeri politika elleni hosszas küzdelem által. 'S az ügyek vezérletét *Bekk* vevén át, habár nagy részt el is enyésztek a' bureaukratikus rendszer legnyomasztóbb 's leggyülöletesebb kinövései, 's már a' februari forradalom előtt tétettek a' ministeriumban előmunkálatok népszerűbb igazgatás behozására, 's kivált lépések a' szövetségi gyülésnél és nagyobb német kormányoknál a' német sajtótörvények javitására: de a' baj sokkal mélyebben feküdt, hogysem azonnal megszüntethető lett volna, 's azonkivül a' ministeriumban is hiányzott elegendő erőhatály régi viszszaélések kigyomlálására; végre a' régi kormányból két legnépszerűtlenebb tag az új kormányban is részt vett, *Regenauer* pénzügy- és *Trefurt* igazságügyi minister. Csakhamar kifejlett a' régi ellenzéki pártnak *alkotmányossá*,

melyly csak az alkotmányos monarchia valódi életbeléptetését kivánta, 's *radicállá* szétválása, melyly utóbbi azon túl is kiterjeszté igényeit. Az 1847 őszi kiegészitő választások alkalmával a' szabadelműek és radicalok legelőször állottak ellenségként egymással szemközt, 's nevezetesen *Struve* követté választatása a' polgári szabadelműség határozott ellenállásán szenvede hajótörést; és most *Struve*, lapjában a',,*Deutsche Zuschauer*"ben még annál dühösebb 's megtámadóbb polemiát folytatott a' ministerium 's a' kiengesztelődő polgári szabadelműség ellen. Mind szorosabb összeköttetésbe jött vele *Hecker*, kinek ideges izgékonyságát az ifju radicalismus nagyon fel tudta használni, túlságokrai hajlandósága őt különben is a' *Struve* által képviselt socialis democratia szövetségesévé tevén, 's bele engedvén magát kevertetni kisérletekbe a' munkás néposztályokat politikai mozgató erőül használni, *Struve* pedig mindenképen dolgozván, hogy *Hecker* és ennek régi barátai között a' kiengesztelődés többé lehető ne legyen. Gondatlan odaengedése és könnyelmű nyiltsága *Heckert* már ekkor olyly forradalmi propaganda ügynökévé alakitá át, melylynek vég czéljaiba 's eszközeibe még hihetőleg be nem volt avatva.

1847 december 9-dikén nyitá meg Leopold nagyherczeg a' kamarákat, öt országgyülés óta először lépe személyesen a' népképviselők elébe, 's szólott hozzájok egyszerű és szives beszéddel; „szivének jól eső magasztos érzettel" fejezte ki köszönetét a' nép iránt, melyly a' lefolyt inséges év alatt a' rendet sehol meg nem zavarta, 's igérte, hogy a' ministerium nemsokára olyly törvényjavaslatokkal álland elő, melylyeknek előterjesztését magok a' rendek kérték. A' kamarák válaszfelirata legengesztelőbb 's legelismerőbb hangon volt szerkesztve; 's a' kamarában a' polgári szabadelműség legtöbb képviselője, ezekkel *Mathy*, *Soiron*, *Bassermann*, a' jobb és baloldalból kiválva, mindinkább középpárttá alakulva, magvát képezték egy jövendőbeli szilárd ministeri többségnek; a' radicalismus a' kamarában csak néhány szavazatra volt szorulva, 's különösen roszul esett neki e' kiválás és új pártalakulás.

Azonban már szaporodni kezdének az új forradalom előjelei Schweiczban, Olasz- és Franczia országban. Németországban a' népnek minden ellenszenve különösen a' szövetséggyülés ellen vala központosulva, mivel ez volt fészke azon kislelkű politikának, melyly mindenütt alélt 's erőtlen hol jót kelle tenni, csak a' jó meggátlásában volt hatalmas; egyszersmind az vala a' nagy bűnbak, melylyre minden német kormány hárintotta a' 30 év óta követett elnyomási politika felelősségét. Képzelhetni tehát, minő hatást gyakorolt *Bassermann*nak a' badeni kamarában 1848 februar 12-dikén tett inditványa a' szövetséggyülésnél behozandó népképviselet iránt. A' német nemzet tompa, forrongó mozgalmának ez által nagyszerű jelszó vala adva; a' nemzet legfontosabb és legmagasabb igénye ki vala mondva, 's a' német nemzet legmüveltebb 's legjelesebb férfiainak törekvése jobban rendezett új szövetséges álladalomra vala irányozva, melyly kiemelje Németországot az európai álladalmak körében addig elfoglalt méltatlan állásából.

Ekkor érkezett lecsapó villámként nyugatról az új események hire, Lajos Fülöp bukása 's köztársasági ideiglenes kormány felállitása. Badenben kimondhatlan volt e' hir benyomása; hanem az első bámulati és örömu-

perczek után, kiki egyetértett az iránt, hogy a' hazai dolgok fontosabbak, mint a' nyugati hirek. Mannheimtól Konstanzig mindenütt egybegyültek a' községek, 's feltették a' kivánságok ismeretes négy pontját: sajtószabadságot, népfelfegyverzést, esküttszékeket, német parlamentet. Az első ösztönzet Mannheimból jött, hol *Struve* most diadalt üle, 's menynyire meg vala gyökerezve mindenütt a' méltatlanság mély érzete, menynyire egyező volt mindenütt az itélet a' régi politika felett, bizonyitja az, hogy Németország minden táján azonnal egyhangulag és hevesen ismételtettek azon követelések, melylyeknek teljesitése a' szerény kérelmezéstől állandón megtagadtatott. Még egyszer egyesülve lépett fel a' szabadelmű és radical párt. Február 27-én Mannheimban számos polgári gyülés tartatott, melylyben *Mathy*, *Bassermann* és *Soiron*, *Itzstein* és *Struve*val együtt vett részt: a' vélemények csak a' fellépés erősebb vagy szelidebb módja körül ágoztak el, egyébben egyetértettek. Itt fogadtatott el *Struve*től szerkesztve ama' felirás, melylynek tartalma csakhamar egész Németországot bejárá. Hasonló tartalmu felirások érkeztek egész Badenből, 's a' különben olyly békeszerető főváros Karlsruhe az első volt, melyly a' nép kivánságai mellett felszólalt. Egyetértés és örvendetes remény napjai voltak ezek.

Azalatt a' franczia köztársaság kikiáltásának is megérkezék hire; 's a' kormány engedélyekre hajlandó lőn. Februar 29-dikén a' ministerek a' kamarában megjelenve nagy kiterjedésű reformokat igértek. Hanem azon néhány nap alatt a' mozgalom már óriási arányokat ölte magára, a' kérelmezési mozgalom az egész országot elfogá, 's marczius 1-sőjén kelle e' kérelmeknek minden badeni város küldöttségei által a' kamarákba beadatni. Azonban aggasztó körülmény volt, hogy több városból azokhoz nagy tömeg proletarius és mesterlegény csatlakozott, kiknek számára ismeretlen pénztárból vasuti jegyek váltattak, 's Karlsruheben sok mindenféle gyülevész ismeretlen nép kezde feltünedezni, melyly 1848-ban mindenütt szokott hirtelen mutatkozni, hol a' forrongás kitörendő volt, 's ép' olyly rögtön el is tünni. Már februar 28-ikán éjjel elfogtak egy csomó ilylyen népet, melyly a' városnak távolabb fekvő részében forradalmi emissariusok, különösen *Blind Károly* iró által vezettetve, a' köztársaságot éltette 's utczai zavart próbált előidézni.

Marczius 1-sőjén a' radicalok, különösen *Struve*, mindenképen azon voltak, hogy minden küldöttség személyesen 's tömegesen bocsáttassék be a' kamarai terembe, a' kérelmek átadását szónoklattal kisérjék, 's a' kamarán keresztül vonuljanak. Az alkotmányosoknak, kik még befolyásukat nem vesztették el egészen, egész szilárdsággal 's erélylyel kelle fellépniek, hogy e' szándékot meghiusitsák, mig végre anynyira vitték a' dolgot, hogy a' kérelmeket egy kis választmány nyujtsa át hallgatva a' korlátoknál. A' kamarában izgalmas ülés volt. A' karzatok 's folyosók forradalmi ifjuság, mesterlegények 's munkásokból álló tömegtől voltak ellepve, melyly minden intés daczára, mint mindenütt, illetlenül, sőt fenyegetőül viselte magát. Az ülés kezdetén *Bekk* minister kijelenté, hogy a' kormány az 1831-ben szövetséggyülési határozat által felfüggesztett badeni sajtótörvényt azonnal életbeléptetendi. A' többség ezt kitörő örömmel fogadta, csak *Hecker* és *Brentano* állott elő nyolcz követtársa

nevében további új kivánságokkal, nevezetesen kivánta: a' kivételes törvények eltörlését a' katonaság' felesketését az alkotmányra, minden hitfelekezet politikai jogegyenlőségét, népfelfegyverzést, hűbérség és kiváltságos törvényszékek eltörlését, fokozatos jövedelmi adó, népszerű igazgatás és általános német nemzeti képviselet behozatalát. A' kamara többsége ezeknek nem anynyira tartalma, mint módja ellen tett ellenvetést, *Hecker* ezeknek azonnal minden további tárgyalás nélküli elfogadását kivánván; de a' kamarai többségnek volt még anynyi erkölcsi bátorsága és becsületérzete, hogy nem engedte magát terrorizáltatni, 's jogaihoz ragaszkodott. A' tárgyalás azonban olyly gyorsan folytattatott, hogy *Welcker* már másnap beadta jelentését a' kiküldött vizsgáló bizottmány nevében, melyly az inditványozott pontokat nemcsak elfogadá, hanem még ujakkal is bővitette, nevezetesen kivánta a' ministerek felelősségét, a' birák függetlenségét, a' ministerium és szövetségi követek kitisztázását a' régi rendszer követőitől. A' kormány marczius 4-dikei feleletében megfelelő törvényjavaslatokat igért, 's marczius 9-kén hivatalosan közzététetett az új ministerium névsora, *Regenauer* és *Trefurt* lemondván; azonnal elküldetett a' frankfurti szövetséggyüléshez a' népképviselet iránti inditvány; *Blittersdorf* viszszahivatott, helyébe *Welcker* és bizalmi férfinak *Bassermann* neveztetvén ki, 's ugy látszott, mintha a' békésen kezdődött mozgalom békésen fogna végződni; 's mialatt a' népmozgalom árja egész Németországot elözönlé, Badenben a' dolgok nyugodt állapotra jutottak. Itt-ott mutatkoztak ugyan rendetlenségek 's kihágások, zsidóüldözések, 's parasztdulások ugyanott, hol a' 16-dik században a' parasztháború dühönge, de ezek nem birtak politikai forradalom szinezetével. Ekkor hirtelen nyomtatott felhivás jelent meg marczius 19-dikén *Offenburgban* tartandó nagy népgyülésre. Az aláirók nevei között *Hecker*, *Struve* 's hasonlókon kivül *Welcker* és *Soiron* is olvasható levén, ugy vették az emberek, hogy az nem a' szélső párt demonstratioja lesz, hanem minden szabadelmű pártszinezetet egyesitend. Első eszméje annak, hogy a' népre nagy gyülésekben hassanak, clubbok és honvédelmi bizottmányok felállitását eszközöljék, 's a' demagogiai kormány utját lassanként megegyengessék, *Struve*től származott, 's *Hecker*től készséggel fogadtatott; mások, mint *Welcker* és *Soiron*, vagy nem látták át a' radicalok czélzatát, vagy talán a' tömegen még uralkodhatni reméltek; ámbár a' többi szabadelmű követ 's az egész közép polgári osztály, nyiltan kijelenté ellenszenvét, 's nem vett részt a' gyülésben. Az offenburgi népgyülésen még nem kisérteték meg ugyan republicanus felkelés, de kikémleltetett az alap, a' mező. A' tömeggel, melyly az előadottaknak legnagyobb részéből egy szót sem érte, elfogadtatott *Struve* egy határozati pontot, melyly az ő 's társai czélzatát nyiltan elárulá: e' határozat egész Badennek clubbok hálójával teendő elboritását czélozta; 's ha *Hecker* itt tartott beszédében minden lázadási merényektől tartózkodásra intett is: nem ok nélkül utalt arra, hogy majd hallatni fogja szózatát, ha ennek ideje eljövend, midőn szüksége lesz a' nép karára.

A' dolgok további folyama a' badeni republicanus lázzadók terveit hamar megérlelte. Még az offenburgi gyülés alatt megérkezék a' bécsi 's

berlini események hire. A' nyugati forradalmi propagandának, melyly a' franczia ideiglenes kormány egyik tagjában hathatós támaszszal birt, reményei magasabbra emelkedtek; a' francziaországi és schweiczi propaganda soha sem nyugodott, 's ekkor azt hivé, hogy eljött a' siker perecze. Bern cantonban történt azon összebeszélés, melylynek czélja volt fegyveres berontást intézni Németországba; számitottak a' francziaországi munkások szabad csapatai együtthatására, 's e' napokban csakugyan nemcsak Elsassból szállingóztak egyes dologtalan munkáscsapatok a' badeni rajnai határszélre, hanem Párisban is fegyverkeztek és készültek azon democrata legiók, melylyeknek bevallott czélja fegyveres berontás volt déli Németországba. 'S mi akkor még nem vala bizonyosság, később nyilvánosságra jött; t. i. a' franczia ideiglenes kormány bizonyos tagjainak részessége. *Ledru Rollin* hiu ábrándozókat 's kalandorokat, mint *Herwegh, Börnstein, Bornstedt*, arra használt fel, hogy egy részről Francziaországot felesleges dologtalanok terhétől megszabadítsa, másfelől forradalmi elemeket ültessen át déli Németország- és Belgiumba. A' badeni szélső baloldal vezetőinek részessége e' merényekben kitetszik abból, hogy mind Schweiczban, mind Párisban a' Badenből jövő szózatot 's felhivást emlegették 's várták. Forradalmi emissariusok jöttek mentek Badenben; rosz kinézésű, gyanus emberek nagy számmal tünedeztek fel, forradalmi viharmadarakként; a' városi proletárságot minden módon izgatták; készpénz volt látható olylyanok kezében, kik azt sem vagyonukból sem munkájokból nem szerezhették. Azonban a' vezetők előtt is vakmerő, és siker kinézésével nem igen kecsegtető merénynek tetszett egy elkülönzött badeni republicanus lázzadás; azért reményeiket egy különösen Frankfurtban sikerülendő csapás eredményeibe helyezték, melylynek sikerültével egy jeladásra a' Badenben ásott minák azonnal fellobbantandók lettek volna.

E' szellemben kezdtek működni. Legnagyobb mértékben folyt az izgatás a' *schwarzwaldi* és *bodenseei* kerületben. Főizgató Konstanzban kivált *Fickler* volt, ki e' szerepet itt évek óta vitte. Marczius kezdetétől fogva folyvást respublica mellett izgatott, 's elhitette a' néppel, hogy a' német alkotmány ügye a' Bodensee egy szegletében fog eldölni. 'S menynyire sikerüle az izgatóknak a' nép gondolkozását elforditni, kitetszik az offenburgi után tartott népgyülésekből. A' mérsékelt vezérek már egészen viszsza valának vonulva, 's a' vezérletet egészen *Struve* 's hozzá hasonló demagógok vevék kezökbe. Számosan jelenkeztek a' forradalom commisvoyageurjei jacobinus divatöltönyben. Az alkotmányosok legfelebb ellenfél gyanánt jelentek meg, utálattal kelve ki a' demagógiai mesterkedések ellen. Freiburgban sikerült *Struve*nak fanatisálni a' tömeget, melyly a' német szövetséges köztársaság mellett szavazott; Heidelbergben azonban a' republicánusok vereséget szenvedtek, mig más helyeken a' Schwarzwaldban és bodenseei kerületben több népgyülés tartatott, melyly a' freiburgi határozatokhoz járult. Próbálták megnyerni a' badeni katonaságot is, melylynek állapotja eféle ármánykodásoknak kedvezett; mert egy német seregben sem volt az igazi katonai szellem kifejtése anynyira elhanyagolva, 's az áltestületi és kasztszellem anynyira ápolva: lakomázások, csábitások 's hizelgések által anynyira vivék a' dolgot, hogy a'

fegyelem megtágult, 's a' tisztek e' mesterkedésekkel szemben erőtlenek voltak.

A' kormány mintegy bénulva levén, a' republicanus párt szerkesztése akadály nélkül haladt előre. Igaz, hogy e' párt csak igen kis részben állott valódi hazafiakból, vagy komolyan lelkesültekből : de annál gonoszabb elemekből állott azon sereg nagyja, mit a' republicanus demagogia gyüjtött. A' vezetők, csakhogy párthiveket szerezzenek, a' legaljasabb indokokat hozták mozgásba. Előszámlálták a' civillista kiadásait, a' vagyonosok gazdagságát; terhek és adó nélküli kormány káprázatát állitották az ámitott tömeg szemei elébe, a' pénz- és élvvágyot serkentették. Az elvadult ifjuságot illy eszközökkel vadászták, a' dolgozó néposztályt munka nélkül élv, vetés nélkül aratás reményével kecsegtették, 's a' munkás takarékos vagyonosság ellen ördögi vak gyülölséggel töltötték el. 'S ha a' falusi nép némileg ellenállott is, annál kedvezőbb mező volt a' városi proletárságnál. A' társadalomnak egész tönkre jutott része e' párt soraiba állott, a' közönséges romlásban saját javát remélvén.

Ilyly forradalmi előkészületek között érkezék el az elhatározás órája, mivel nem Badenben, hanem Frankfurtban kelle történni az eldöntő csapásnak. Az egész déli németországi radicalismus talpon volt; a' forradalomnak minden mozdítható csapatai, ifjak, mesterlegények, turnierhősök Frankfurtba voltak szállitva, ha nem is barrikadi harczosokul, de legalább tapsolókul. Már több nappal a' Sz.-Páltemplomi gyülés megnyilása előtt *Hecker*, *Struve*, egész viharos ékesszólásuk által a' forradalmi szellem gyarapitásán 's a' jövendőbeli convent előkészitésén dolgoztak. Hanem mindez csak a' párt számszerinti kisebbségének felfedezésére szolgált. A' legkülönbözőbb elemekből álló gyülés épen nem birt forradalmi ábrázattal, 's a' republicanus párt minden kisérlete hajótörést szenvedett, anynyira, hogy *Hecker*, mint pártoskodó, még az ötvenes választmányba sem választatott meg. A' frankfurti dolgok a' badeni eseményekre elhatározólag hatottak. April 2-dikán *Hecker* és *Struve* kijelentették a' rokongondolkodásuak között, hogy eljött a' cselekvés ideje, 's Frankfurtban nem levén kedvező tér, másutt kell próbálni. Senki sem kételkedett, hogy Badent érti. Itt mindenki a' jövendő dolgok feszült várakozásában élt ; a' felvidéken tartott népgyülések tisztán kitüntették, minő czélra dolgoznak. *Struve* 's *Fickler* azt emlegette, hogy a' nagyherczeg tartasson szavazást a' felett, valljon a' nép monarchiát akar-e vagy republicát. El volt rendezve a' badeni kitöréssel egyesitendő franeziaországi és schweiczi berontás terve; a' crisis kitöréséhez közel álla. April 6-dikán a' kamara szózatot bocsátott a' néphez, melyben elészámlálta, mi történt már az álladalom ujjáalakitására, 's inté, ne koczkáztasson ujolag mindent bünös merények által.

A' kormány sem ült tétlenül. Siettette a' 8-dik német hadtest kiinditását, 's már april első napjaiban megérkeztek az első szövetségi csapatok. Ez természetesen nem tetszett a' republicánus pártnak, 's egész országban azonnal szétküldöztek, vihar-kérelmeket rendezni az „*idegen*“ csapatok eltávolitásáért. A' kamarában ez iránt interpellatió történvén, a' többség helyeselte a' kormány eljárását, 's csak a' részes tagoktól jött ellenzés. Azalatt azonban a' párt ernyedetlenül működött a' csapás elő-

készitésén. A' tói kerületben *Fickler*, ki ott legnagyobb népszerüséggel birt, szitotta a' népben az izgalmat. Az alföldön *Mannheim* volt az izgatók fő fészke. *Fickler* innen, hová társaival összszebeszélni jött, épen amoda viszszatérni készüle, a' midőn *Mathy* april 8-dikán a' karlsruhei vaspályaudvaron elfogatta. Ezen elhatározott tény által az összeesküvés hálója felszakasztatott, 's a' vezetők elsietett kitörésre kényszerültek. A' kitörésnek csak a' hónap végével kellett volna történni; akkorra lettek volna mindennel készen, 's érkeztek volna meg a' schweiczi és francziaországi csapatok. *Hecker* és *Struve*, bizonytalanok levén a' felől, menynyire vannak *Fickler* elfogatása által magok is compromittálva, megszöktek a' tói kerületbe, hogy ottan minél előbb elrendezzék a' lázadási kitörést, 's Konstanzban jöttek összse a' többi vezetőkkel, kik a' rögtöni kitörés elhatározásán magok is bámultak. Soha kalandosabb 's eszelősebb módon kitörés nem próbáltatott, mint ekkor *Hecker* és *Struve* által. Pedig az első jelenségek felnyithatták volna szemeiket eszelős merényök jövendője iránt. *Hecker* Konstanzban hideg hangulatra talált, vélt párthivei agálylyal voltak eltelve, 's ugyanazok, kik minden előkészületben részt vettek, most kezdeményével felhagyni unszolák. Mindamellett april 12-dikén *Hecker* és *Struve* felhivást intéze több községhez, miszerint 14-én délre minden fegyverfogható ember fegyverrel, lő- és 6 napi élelem-szerrel ellátva a' donaueschingeni piaczon jelenjen meg. A' siker minden várakozásán alóli volt, és *Struve*, ki más uton sietett ugyanoda, épen ugy nem talált tettleges gyámolitásra, minden kérkedő hirdetése daczára. Pedig *Hecker* azt irta: „bizonyos volt benne, hogy egyetlen kardcsapásra sem lesz szüksége, ünnepélyes diszmenetet tartand, 's egész Németország követendi Baden példáját. Midőn april 13-ikán *Konstanz*ból kiindult, 50 főből állott csapatja *Engen*en keresztülmenve alig szaporodott 400 főre, 's a' *Donaueschingen*ben egybegyült tó-kerületi felkelés is nyomorún ütött ki; gyéren 's roszul fegyverkezve jelenkeztek; 's ha e' merény erkölcsi 's politikai utóhatányaiban olyly vészes következményü nem lett volna, az egész inkább nevetséges mint borzasztó 's félelmes alakban tünnék fel. *Hecker* a' rajnai sikra igyekezett jutni, remélte, hogy összszetalálkozván badeni katonacsapatokkal, ezek zászlójukat hitszegőn elhagyva, hozzá fognak csatlakozni; onnan *Lenzkirch*en át a' Schwarzwald legjáratlanabb ormain *Bernau* falubament, hová april 17-dikén érkezett. *Hecker* megérte ugyan azon diadalt, hogy Baden két városában *Konstanz*ban 's *Offenburg*ban ephemér köztársaságot látott felmerülni, de mindkét episod csak a' mozgalom gyáva erőtlenségét tanusitotta, 's e' két kisérletnek csak anynyi eredménye lőn, hogy a' törvényes kormányhatóság letételével 's forradalmi kormány felállitásával a' dolog nagyobb szinben tünt fel a' földnépe előtt, 's számosabban kezdettek a' forradalmi zászló alá gyülekezni. Konstanzban volt badeni hadnagy *Siegel* alatt olyly csapat gyült egybe, melyly számra a' Heckerét felülhaladta; ehez csatlakozott egy másik csapat, melylyet a' lottstetteni fogadós *Weishaar* gyüjte. *Siegel* csapatja ugyanazon uton indult el, melylyen Hecker vezette a' magáét; 19-én *St.-Blasien*ben, 20-dikán *Todtnau* táján állomásozott, de minden összeköttetés nélkül volt *Hecker*rel, kit Freiburg táján lenni gyanitott. *Hecker* e' tájt már 18-dikán odahagyta volt, 's egyik sem tudott a' másikról semmit; *Schopf-*

*heim*ban hadi tanácsot tartott, 's azon volt, hogy *Lörrach*nak menjenek, de a' többség *Kandern* és *Schliengen* mellett nyilatkozott; 's estve meg is érkezett a' csapat *Kandern*be. E' táj kedvezetlen hangulatban volt reá nézve. *Schliengen*ben szövetségi csapatok feküdtek; *Siegel* és *Weishaar* csapatáról meg semmit sem hallott.

Igy sütött fel april 20-dikának napja; épen áldozó csütörtök volt. Az előbbi napon *Schliengen*nél felállitott szövetségi sereg 3 gyalogzászlóalljból, 's néhány század lovasságból állott, és 6 ágyut vitt magával. A' vezér *Gagern Fridrik* tábornok volt, a' tisztes *Hans von Gagern*nek legidősebb fia. *Hecker* csapatának legnagyobb része reggel, a' katonaság előnyomulása jelentetvén, odahagyta *Kandernt*, 's a' városka mögötti dombokat foglalta el a' *schlechtenhausi* uton. *Gagern* előlépve, beszélgetést kivánt *Heckerrel*, melylyben hiában igyekezett ezt a' fegyver letételére birni. Mindkét vezér viszszatért a' találkozásból csapatjához. A' szabadcsapatok még mint egy órányira vonultak felebb a' hegyen mig a' *scheideggi* tetőt elérték. A' katonaság nyomban követte. *Kaiser*, egy iró, előlépve, felkiáltott a' katonákhoz „ne lőjenek testvéreikre.“ Egyes lázadók, soraikból kilépve, a' katonaságot átállásra birni próbálták. Ekkor megjelent *Gagern*, 's komoly szavakkal megpirongatta őket. A' kilépett szabadcsapatosok viszszavonultak. Agályos feszültségi szünet álla be, a' mint hirtelen puskalövések ropogtak, 's *Gagern* három golyótól találva lerogyott. A nemes férfi hazafias szándékáért, miszerint még az utolsó perczekben is kimélni akarta a' vérontást, 's példája által a' katonaságot megőrizni kötelességéről megfelejtkezéstől, halállal lakolt. *Gagern* elesése elkeseríté a' katonaságot, 's csak a' véres eldöntés utja maradt fenn. A' szabadcsapatosok közül a' kaszások mingyárt elejénte megszaladtak; a' többi is rövid ideig tartotta magát 's a' hegyszoros alig volt félóráig oltalmazva. A' katonaság tüzétől üldözve, a' csapat vad szaladásban keresett menedéket. Maga *Hecker* alig tuda az üldöző vadászok elől menekülni. Az erdőségen keresztül menekülve, ismeretlen helyeken, egészen kimerülve nagy bajjal tudott éjjelre a' schweiczi határszélre *Rheinfelden*be érkezni. *Basel*be menvén, kiutasittatott, 's onnan Elsassba szállott át, mindenképpen azon törekedve, hogy a' Rajnán ujra átjőve, biztos uton *Siegel* csapatához jusson el. De mielőtt ez sikerülhete neki, hirét vette *Siegel* és *Struve* sikertelen végerőködéseinek. Ekkor aztán Basel cantonban *Muntenz*be ment. A' scheideggi ütközet a' vezetők megszökésével 's a' csapatok felbomlásával végződött; azok többnyire a' Rajnán átmenekültek; csak *Struve*, utjában megismertetve, fogatott el 's vitetett *Säckingen*be; de az idevaló hatóság gyávaságának köszönheté, hogy ezuttal szabadon boesáttaték. 'S ámbár *Hecker* megveretésének erkölcsi behatása eldöntő, a' lázadók két fő csapatja felbomolva, a' vezérek többnyire Schweiczba menekülve valának, a' harcznak még nem volt vége. A' schweiczi határszélen uj csapatok gyülöngtek, a' vezetők néhányai ujra megjelentek, 's a' Schweiczből átrontó német munkások, több kihágást követve el, egyesültek a' megszaladt csapattal, csatlakozni akartak *Siegel* csapatjával; 's uj csapatok is léptek fel a' harcztérre. *Siegel*, sikerülvén a' *bodenseei* kerületben a' Heckerét számra nézve meghaladó csapatot gyüjteni egybe, *Freiburg*nak indult, a' lázadás második felvonására e' fontos működési

támaszpontot elfoglalni. *Freiburg*ban szorgalmasan folytak az előkészületek. A' bátorságot vesztett alkotmányos párt viszszavonulása után az erőtlen hatóság elhatározta neutralisnak maradni; ellenben a' népgyülési választmány mindenképen fegyveres népgyülés létrehozásán dolgozott. Nagyszombatra (22-re) több ezer felizgatott falusi nép gyült *Freiburg*ba, 's bár estvére nagyobb része ujra elszéledt, de tetemes rész maradt ott mégis, melyly fenyegetőzve szállásozta be magát a' polgároknál, 's nem titkolta, hogy *Hecker* segitségére akar sietni. A' polgárság terrorizálva elnézte, hogy a' városi radicalok, többnyire mesterlegényekből 's turnerekből állva, az előbbiekkel egyesülve, szabad csapatot rendezzenek. Husvét napján ott mintegy 2000 fegyveres lázzadó állott talpon, azon szándékkal, hogy *Freiburg*ot elbarrikádozva, mindaddig tartsák, mig a' *Todtnau* felül érkezendő csapatokkal egyesülhetnek. A' katonaság, badeni, hesseni, 's nassaui csapatokból állva, már 21 's 22-dikén a' város közelében feküdt. Hanem vezérei a' drága időt el engedték telni, mig a' lázadók némileg rendbeszedék magokat, a' várost elbarrikádozák, 's a' hatóságtól négy álgyut kicsikartak. 'S csak husvét hétfőjén indult meg a' város ellen a' katonaság, ekkor sem kellő gyorsasággal 's egybehangzó mozdulatokban, hanem inkább egyes csapatokban. Ezalatt *Siegel* előnyomult *Todtnau*ból, első zászlója csak egy órányira állott a' várostól, maga két órányi távolságban, utócsapatja husvét vasárnapján délután 3 órakor ért *Todtnau*ba. Az előcsapatnak nem lett volna szabad tovább előnyomulnia, mig maga a' tartalékokkal meg nem érkezik, 's a' freiburgiak kirontására is számitott. De egyik sem történt meg: az előcsapatok gondatlanul előnyomulván, a' katonasággal a' *günthersthali* erdőben harczba keveredvén, megverettek. A' városi szabad csapatok is próbáltak kirohanni, de viszszaverettek. Épen olyly sikertelenül kisértette meg *Siegel* az előnyomulást, valamint másnap *Siegel* és *Mögling* az erdőn keresztül a' városba behatolást. Estvére a' város környéke megtisztitva, 's a' város szorosan körülvéve volt. 24-dikén megtámadtatott a' város, 's a' katonaság két kapun behatolván, seholsem talált tartós ellenállásra. A' szabadcsapatok egy része a' várhegyen át megmenekedett, más része fogságba esett, — Igy e' csapás is meghiusult, 's mint azelőtt négy nappal, ujra elszéledtek az egyes csapatok, 's a' vezetők Schweiczba szöktek ki. Azonban mialatt a' felföldön verekedtek, az alföldi pártütők sem vesztegeltek. Itt a' mozgalom egészen vadsággá 's anarchiává fajult, és politikai nemesebb rajongás vagy idealismus leghalványabb színéből is kivetkezett, kivált *Mannheim*ban, hol az alkotmányos ellenzék befolyásos tagjai távol levén, egy korhely csoport a' legalávalóbb népsepredékből, gyakorolt rettegtetést 's 26-dikán egész nap dulongott a' városon, mig 27-dikén hesseni katonaság nyomult be. Május 1-sőjén még néhány ezer bajor katona járult ezekhez, 's a' város lefegyvereztetvén, ostromállapotba helyeztetett. Husvét hétfőjén Heidelbergben is megkisértetett hasonló jelenet előidézése a' szomszéd helységbeli csőcseléknép segedelmével, mint ugyanakkor Freiburgban, de a' kisérlet itt is hajótörést szenvedett. Nehány eltökélt férfi szilárdságának lehete köszönni, hogy maga a' polgárőrség elegendő volt a' kisérlet meghiusitására, ámbár itt is felötlött a' hatóság gyávasága és kétértelmű magaviselete.

Az aprilisi lázadás utolsó felvonása is lejátszatott; ez a' franczia-német legió berontása. Mingyárt a' februari forradalom első napjaiban felmerült azon gondolat, német munkásokat és szökevényeket Franczíaországból a' Rajnán átszállitani, 's azon üres ürügy alatt, hogy a' parlament rendelkezése alá bocsátassanak, republicánus lázadás előidézésére felhasználni. Költők, mint *Herwegh*, oda kölcsönözték neveiket, 's a' dolog élére állottak. A' propaganda, a' franczia ideiglenes kormányban *Ledru Rollin* által képviselve, ebben alkalmas eszközt látott a' forradalomnak a' szomszéd országokba átültetésére, 's pénz és fegyverrel segitett. Ezen ugynevezett *democrata-legio* magvát a' februari forradalom által Parisban kenyeret vesztett német munkások, 's minden más nemzetbeli kalandorok képezték, kiket a' vezérek kicsapongó reményekkel kecsegtettek, 's melyly Parist már marczius első felében odahagyván, közelgett a' német határszélhez egyes csapatokban. A' franczia főváros democraticus sajtója leplezetlenül kijelentette eziránti rokonszenvét, 's egyes német szökevények, mint *Börnstein*, egyenesen felhivták a' franczia kormányt az alapitni remélt badeni respublica elismerésére, 's a' szabadcsapatok bevonulása alkalmát felhasználni beleelegyedésre a' német viszonyokba. Nem is titkolták, hogy e' legió vezérei a' badeni lázadás vezetőivel egybeköttetésben állanak, 's a' német lázadásokkal egybehangzólag szándékoznak működni. *Herwegh* a' legió egy részével april közepe táján érkezett Strassburgba; neje vállalta el az emissariusi szerepet, felkereste *Heckert* a' Schwarzwaldban, 's vele két összejövetele volt. A' legio husvét másodnapjára a' Rajnán átkelvén *Kandern*en át *Todtenau*nak indult. *Kandern*ben értette meg *Hecker* szétveretését és a' *Siegel* csapatja szétbomlását. *Herwegh* minél gyorsabb viszszavonulásról gondolkozott, de midőn már a' schweiczi határszéltől csak egy órányira volt, egy század würtembergi katonaságra bukkanván, csatába keveredett 's szétveretett. A' vezetők közül *Bornstedt* fogságba esett, *Schimmelpenninck* elesett, *Herwegh* 's mások kalandos átöltözésekben megszöktek a' Rajnán át. Igy lön vége a' badeni aprili lázadásnak; hamarabb 's könnyebb szerrel leverettetett semmint várható vala. Az inkább nyomorú, mintsem félelmes merényen meglátszott, hogy inkább politikai kalandorok könnyelműségén, mintsem politikai pártfőnökök komolyságán alapult. Hanem a' demagogiának ez csak első próbatéte volt, 's mi ekkor nem sikerüle, remélé, hogy jobban fogván ismételve hozzá, majd sikerülend.

A' frankfurti parlamentre május havában történt választások a' legyőzött párt reményeit emelni látszának, 's azzal dicsekedett a' radicalismus, hogy Baden 19 követe közől 12 tartozik e' párthoz; 's a' demagogia működése csak *Hecker* megveretése után kezdette meg nagy mértékben felhasználni az izgatás eszközeit, clubbokat, és rakonczátlan napi sajtót. A' radical egyesületek legnagyobb tevékenységet fejtettek ki; az anarchiai sajtó féktelenségben sokkal felülhaladta a' lázadás alattit, 's a' proletárság feslettsége inkább gyarapodni mint elszünni látszék. A' törvény és végrehajtói aléltsága felötlőbben tünt ki, mint azelőtt, 's a' „kedélyes anarchia", melyly lármázás, kiabálás, macskazenékben nyilatkozott, legvirágzóbb korszakát élte. A' kormány és kamara békés organisatióval foglalkozott. Takarékosságra készültek az álladalmi költségvetésben a'

nagyherczeg a' folyó évre lemondott civillistája egy részéről, régóta igényelt reformok életbeléptetése készittetett elő, 'sat. Minderre a' demagóg-sajtó csak gyalázás- és gyanusitással felelt. A' kormány amnestiát adott olyly időben, midőn a' forradalmi izgatás legnagyobb virágzásban állott, pedig kevéssel azelőtt egy elfogott emissarius leveleiből kiviláglott, hogy a' népegyesületek uj lázadás emeltyüiül tekintetnek, 's az izgatás főképen a' badeni katonaság közötti fegyelem felbontására van irányozva. Nemsokára azután megjelent egy röpirat *Struve*- és *Heinzen*től „*Németország felforgatása- 's republicanizálásának terve*", melyly egész nyiltsággal ajánlotta Németország egyetlen mentőszerül a' forradalmi terrorismust, az erőszakos felforgatás eszközeit. Ezen irat több ezer példányban terjesztetett, 's a' legelvetemedettebb jacobinismus bélyegét anynyira magán hordozta, hogy a' baseli kormány annak következtében a' két szerzőtől megtagadta a' további menedék jogát. *Konstanz* környékén, *Basel* cantonban, a' badeni határon, vagy attól csak a' Rajna által elválasztva, gyakori összejövetelek tartattak, melylyek bizonyitották, hogy új csapásnak kedvező alkalomra leselkednek. Ezen ármánykodásokban azonban nem vett részt *Hecker*. Reménye, hogy *thiengeni* megválasztatása által tettleg amnestiát nyerend 's parlamenti ülését elfoglalhatja, meghiusulván, duzzogva *Muttenz*be vonult viszsza, 's előbbi elvbarátaival összeveszvén, august havában eltökélé magát Amerikába vándorolni ki: és Strassburgban párthiveinek egy tisztelgő küldöttségét elfogadván, september 20-dikán Southamptonban gőzösre ülvén, New-Yorkba utazott. — Ugyanazonnap, midőn *Hecker* hajóra szállott, a' schweiczi határszélen a' menekültek között nagy sürgés-forgás volt. *Struve* és társai, *Hecker*nek némelyly viszszamaradt barátaival új csapásra készültek. A' németországi crisis az emigransoknak sikerre kedvező kinézést látszott nyujtani. A' *malmoei* fegyvernyugvás 's ennek a' német nemzeti gyülés általi elismerése sok helyt kedvetlen hangulatot ébresztett, 's a' parlamentbe vetett reményeket lecsökkentette. Megérezte ezt a' forradalmi párt, látta, hogy az alig szilárduló közállapotak ujra ingadozni kezdenek, 's azt hitte, eljött az idő, 's ha csak egy maroknyi nép betör Németország valamelyly szegletébe, egész Németországban ellenállhatatlanul meg fog történni a' respublica kikiáltása. September 21-ikén *Struve* több társával Baselből kiindulva átlépte a' badeni határt; a' fegyverek szekereken hozattak át. Ugyane' tájt *Lörrach*ban, hol a' népesség nagy része forradalmi hangulatban volt, nyugtalan mozgás keletkezett: lármadobot vertek, 's felfegyverkeztek. Estve 6 óra tájt érkezett meg *Struve* mintegy 30 fegyveressel. A' tanácsházból szónokolt az egybegyült tömeghez, 's kikiáltotta a' német respublicát, harangok félreverését 's a' fegyverfoghatók kiállitását rendelte, ellenkező esetre rögtönitélettel fenyegetvén. Egy csomó proclamatio adatott ki, tisztviselők elfogattak, mások, kik reá állottak, a' respublica hűségére lekötelezttettek, veres szalaggal diszittetvén. A' postákat feltartóztatták, a' pénzküldeményeket letartóztatták, a' közpénztárakat kirabolták. Az ellenállókat, vagy kiknek lehető ellenállásától tartottak, elfogták, 's mi még gyalázatosabb, pénzbeli sarcz fizetése után szabadon bocsátották. Igy kezdődött az új ugynevezett socialis respublica, 's folytatása megfelelt kezdetének. Személyes fenyegetőzések 's rosz

bánások napi renden voltak; szorgalmasan kiraboltattak a' pénztárok, 's hol „herczegi gondolkodást" gyanitottak, magánosok is. Pénzt zsaroltak, gondolkodásuk miatt fenyegetett személyeknek 's családoknak fejenként 1000 ftért bátorság biztosittatván, vagy olyly család-atyáktól, kiknek fiai nem állottak ki, pénz csikartatván. A' mindenfelől összetódult csőcselék nép az egész dolgot *razziá*nak tekintette a' müvelt és vagyonos osztály ellenében; ugy hogy maga *Struve*, bármilyly dühös és rakoncátlan fanatikus volt, 's bármenynyire kivetkezék minden szemérem- és jogérzetből, néha fellépni kénytelenitteték segédeinek gonosz üzlete ellen. A' terroristicus őrültségnek nem maradt ugyan idő szándékolt teljes kifejtésére; a' rettegtetésnek még csak elejénél voltak, midőn a' drama erőszakos vége beköszönte. De mégis elég történt arra, hogy meglássék, minő természetű lenne az új socialis álladalom. Eszközei és ügynökei erköles- és vagyonban bukott emberek voltak; a' legkisebb faluban ha egy ilyly elvetemedett találtatott, azonnal eléállott a' merény részeseül. Hanem a' pénztárok kirablása és védtelenek elfogása könnyebb volt, mint forradalmi sereg rendezése. Hiában hirdette a' „köztársasági kormánylap" általános felkelését minden 18—40 éves fegyverfogható férfinak; kevesen állottak ki, 's azok sem voltak biztosok. És ez alkalommal a' kormány sem volt készületlen, a' frankfurti lázadás által óvatosságra intve. Sietve küldött Karlsruheból csapatokat a' felföldre, 's a' német középponti hatalom is jó korán szállittatott át csapatokat Badenbe. Az alatt az ugynevezett republicanus harczosok *Müllheim*ból *Staufen*be indultak, utközben kiüritve a' pénztárakat, a' falukban az embereket részvétre kényszeritve, 's egyes előttök gyanusokat hivatalukból kitéve vagy elfogva. Sept. 24-kén reggel érkeztek *Staufen*be. A' népség a' tanácsház előtt gyült egybe. *Blind* és *Struve* szónokolt, mialatt mások a' pénztárt üritették. Hirtelen kiáltás hallatszék: jőnek a' katonák! a' tömeget azonnal panicus félelem fogta el, 's melyly épen akkor éljenczé a' respublicát, egyszerre elszéledt. Délben a' katonaság vezére *Hoffmann* tábornok a' városka közelébe érkezék. Két rohamcsapatban *Hoffmann* és *Gayling* vezérlete alatt nyomult előre. A' szabadcsapatok hirtelen elbarrikádozák a' városkát, 's a' hidat leronták. A' harcz itt-ott élénk volt, ablakok- 's pinczékből lődöztek; hanem a' rohamcsapat előnyomult, 's két óra alatt a' városka el volt foglalva, a' republicanus sereg szétverve. A' katonaság kevés halottat veszte, többet a' szabadcsapatok halott- és foglyokban. A' harcz alatt *Struve* a' tanácsházban volt. Midőn a' katonaság a' város végén mutatkozék, a' mintegy 800 főből álló csapatnak csak egy része álla helyt, a' többi vad szaladásban kerese menedéket. Hiában próbálta szóval, fenyegetéssel feltartoztatni. *Struve*, neje és *Blind Károly*, ha a' katonaság hatalmába nem akart esni, kénytelen vala papirja 's holmije egy részének hátrahagyásával szaladáshoz fogni. A' hegységen keresztül *Todtnau* és *Schönau* felé vették utjokat, 's itt paraszt ruhát szerezve, reméltek szerencsésen kimenekedni Schweizba; hanem midőn a' Rajnától már csak egy órányira voltak, megismertettek 's letartóztattak, mig a' *schopfheimi* polgári őrség megérkezett, 's a' *säckingeni* amtmann, most szerencsésebb mint tavaszszal, a' foglyokat átvette. Ezek *Schliengen*be vitték, hol egy badeni katonatiszt 's egy

osztrák vadász vette át és Freiburgba szállitotta. Az uton a' fedezet egész erőhatályára vala szükség, hogy *Struve*t élve vihesse oda; *Wiesenthal*ban a' népség dühösen rohanta meg a' szekeret, 's a' szerencsétlenség szerzőjét darabokra szaggatással fenyegette. Evel vége lőn a' septemberi lázadásnak. A' *Doll* és *Willich* által a' Schwarzwaldban még együtt tartott, nagy részint erőszakolt csapatok az első szerencsétlen hirekre szétszaladtak. E' septemberi lázadás, tartásának négy napja alatt nem hozott egyebet napfényre, mint durva erőszakot, terrorismust és szellemi ürességet; *Struve*, *Blind*, *Neff* rabló-kalandozása mindenkiben legmélyebb utálatot 's megvetést költött. Ez volt a' nép roppant többségének közérzete; örvendett *Struve* elfogatásán, 's midőn ez a' freiburgi haditörvényszék elébe állitva onnan rendes törvény utjára utasittaték, mivel a' rögtön-törvény csak elfogatása után vala kihirdetve, nyiltan és sok oldalról kifejeztetett az e' feletti boszonkodás; 's a' nép roszaló itélete olyly határozottan nyilatkozék, hogy a' veres respublica titkos párthivei *Struve* merényében reményeikre nézve halálos csapást láttak; a' rokongondolkozásu sajtó is egy kissé lehagya a' magas hanggal. A' kormány e' szomoru lázadás által nyert tekintélyt és hatalmat, az események közvetlen benyomása alatt, használva, szilárdabbul felléphetett, 's a' forradalmi párt ellen a' törvénynek addig erőtlen fegyverét sikerrel használhatta volna. Hanem erre az igazgatás élén gyorsan és eltökélten cselekvő férfiak, tetterős és kötelességökhöz hű hivatalnokok, bátorszivü közügyvédek, a' fenálló hatóságoknak tekintélyes és erős, félelmet nem ismerő 's belátó alkotmányos párt gyámolitása kivántatott volna : mindez pedig hiányzott Badenben. Azon hit uralkodott, hogy a' dolgok magoktól jól fognak menni. A' kormány és a' kamarák tovább folytatták békés rendezési müvöket, és pedig olyly szabadelmüleg, anynyira bizva a' nép politikai érettségében, olyly engedékenyen a' democratia minden igénye iránt, hogy a' törvényhozási munkálatokból itélve, senki sem gyanitotta volna, miszerint az ország kétszer vala hat hónap alatt republicanus lázadás által megrázkodtatva.

A' pártütők ezalatt meg nem szüntek a' béke alapjait aláásni. *Blum Róbert* halotti emlékünnepei, melylyeket megültek, alattuk más czélokat rejtegetve, bizonyiták, hogy reményök ujra éledez. A' radical clubbok és lapok zajongtak és dühöngtek a' kormány ellen; e' kormánynak, sok más becsületes emberrel együtt, a' marczius előtti rendszerrel azon közös hibája volt, hogy e' sajtó befolyását és fontosságát igen kevésre becsülte. A' radical párt a' Mannheim-, Heidelberg-, Freiburg-'s Konstanzban megjelenő lapokon kivül szinte minden kisebb lapokat le tudott foglalni, 's igy hatalmába keritni minden csatornát, melyly a' tömegnek megvitte politikai táplálékát. E' lapok kicsiny kiterjedésüek, olcsók voltak, 's clubbok, utczai árusok, fogadósok, 'sat. által szorgalmasan terjesztettek. A' világos kihágásokat törvény elébe idézni a' kormány elmulasztotta, még akkor is, mikor a' sajtó jacobinus dühösségben, jog és törvény féktelen kigunyolásában az első franczia forradalom előképeit is felülmulta. A' nép között az állhit minden nyomtatott iránt nagy volt; 's ámbár szabadságában legkevésbé sem volt korlátolva, mégis elhitették vele komolyan, hogy legnagyobb despotismus alatt él. E' sivár, duló sajtóval

egyenlő irányban működtek a' clubbok. A' democrata-egyesületek a' kormány tilalma után népegyesületekké alakultak, rendszeresen szerkesztve, 's a' mannheimi „országos választmány" alá helyezve. Ezen egyesületek kis városokban és faluvidéken még inkább mint népes városokban, folytonosan izgatták a' tömeget, gondoskodtak lapjaik terjesztéséről; 's főleg az éretlen ifjuságnak, különösen az ujoncozás alá esőnek, és a' szabadsággal haza bocsátott katonáknak estek. Legfürgébb működők iskolamesterek, ügyvédek, fiatal emberek, néhol papok is voltak. 1849 január elején a' választmány köriratot bocsátott ki, melylyben lehető legnagyobb nyiltsággal volt kifejezve, hogy új csapásra készülnek. 'S a' kormány, és az alkotmányos párt keveset tett az ellen. Ez a' népegyesületekkel szemben a' „honi egyesületeket" alapitá, melylyeknek czélja ugyan igen dicséretes vala, de bajuk az, hogy a' conservativeknek nem feküdt természetében ellenfeleikéhez hasonló fáradhatatlansággal, kitartással és tolakodással működni. Szerkezetük nem volt olyly egybefüggő 's szilárd, mint ellenfeleiké; nem állott rendelkezésökre anynyi henye, tehát anynyi ügynök. 'S e' jelenet mindenütt felmerül, hol a' társulati ügy clubbokká fajul, 's hol az alkotmányos és képviselő hatalommal szemben rejtekben lappangó, meszsze szétágazó ellenhatalom működik. Az aprilisi lázadás hajótörése után a' demagogiai működések vezetője mannheimi ügyvéd *Brentano Lőrincz* volt. 1845-ben Mannheimban követül választatván, 1848 marczius után kezde inkább feltünni, midőn szenvedélyes hevességés dühös szónoklat többet kezde nyomni józanság- és hazafiságnál. *Hecker* merényénél óvatosan háttérben tartá magát; ügyes, kész szónok volt, de minden fellengés nélkül, teli factiosus szenvedélyességgel. *Brentano*ban még a' demagógoknak is roszabb oldala birt túlsulylyal. Hideg önző létére, politikai magaviseletét túlnyomólag személyes indokok, gyülölség, nagyravágyás határozák meg. *Brentano* volt az, ki a' clubbok organizálásán fáradatlanul működött, ki minden demagogiai fogást mozgásba hozott, 's az álladalmat megrenditni 's feldulni minden erejéből segitett, nem hogy respublicát alapitson, hanem hogy a' ministeriumban gyülölt ellenfelei helyét foglalja el; 's nem sok ember van, kit olyly terhes felelőség súlya nyomna a' badeni eseményekért, mint őt. *Brentano*nak, ki egy harmadik felkelés veszélyességét belátta, czélja volt a' kamara feloszlatása által keritni pártja kezébe a' kormány rudját. Az általános szavazatjoggal, a' népegyesületek szilárd szerkezete mellett, remélheté, hogy a' feloszlatás a' forradalmi elemnek túlsulyt szerzend. Azért a' párt jelszava a' kamarák feloszlatása 's alkotmányzó gyülés egybehivása lön; erre izgattak minden kitelhető eszközzel; elhitették a' néppel, hogy ez iránt szükség most kérelmezni. A' radicalok a' vezetőktől feltett és nagyobb kényelem kedvéért kinyomtatott kérelmi példányokra aláirásokat toborzottak. A' párt sürgelme, 's a' népegyesületek működése, melyly minden pontra kiterjedt, néhány száz petitiót hozott létre, melylyek azonban nemcsak tartalmuk, hanem az aláirások száma által sem nyomtak igen sokat. Aláirattak nőkkel, gyermekekkel, idegenekkel, 's legnagyobb politikai őrjültséget tanusitó aláirások fordultak elő, midőn p. o. egy-egy túlzó ezt tette neve után „*souverain*", vagy „*isten kegyelméből*", vagy „*veres republicanus.*"

Az alkotmányos párt nem mulatta el ez ellen fellépni. Mintegy 150 petitio tiltakozott az izgatás ellen, 's az ellenpárt ezélját és ármánykodásait valódi szinben tüntette fel. A' feloszlatás kérdése februar 10-dikén tárgyaltatott. A' pártok teljes számmal jelentek meg, 's viharos hoszszu vita után a' feloszlatás inditványa elvettetett, a' radicalpárt tökéletesen megveretett, 's a' kamarában megsemmisittetett. De nem volt megverve kivül a' kamarán; ott uralkodott a' sajtó, egyesületek, 's ezek által a' tömeg felett, 's a' küzdelem a' februar 10-diki szavazattal nem volt bevégezve, csak más harczmezőre vive. Le levén verve a' vitatás terén, a' harczot ujra kezdték clubbok- és népgyülésekben; nem levén képes a' kormányt és kamarát törvényes uton megbuktatni, törvénytelen eszközökhöz nyultak. Ha petitiok által el nem érték ezéljokat, remélték tömeges gyülések és vihar-küldöttségek által elérni, 's e' végett a' radical párt ujra a' lázadás eszközeihez nyult. Igy közelgett a' crisis. Az álladalmi szerkezet sarkaiból ki volt mozdulva, a' sajtó féktelen, a' clubbok folytonos összszeesküvésben, a' közhatalom erőtlen, az alkotmányos élet legbensőbb életelvében meghamisitva. Politikai józanság helyett a' tömegek és vezetőik vaksága uralkodott, törvényes képviselet helyett clubbok, felelős kormány helyett demagogok és forradalmi választmányok akarták kezökbe keritni a' kormány rudját. Kevéssel februar 10-dike után nehány tagja a' szélső baloldalnak a' kamarából kilépett, nemsokára követte ezeket *Brentano* több rokongondolkozásuval, ugy hogy végre a' radicalok közül csak *Itzstein* harmad magával maradt a' kamarában; a' kilépések nagy részint a' clubbok és a' velek tartó sajtó sürgetésére történtek; mert a' clubbok és az ezek befolyása alatt álló sajtó uralkodása már akkora túlsúlyra vergődött, hogy többé nem birtak azzal magok a' demagogiai szerkezet alkotói és kezdői sem. Megbukott irók- 's iskolamesterektől szerkesztett lapok adták a' tónt. Üres fejü egyének, éretlen ficzkók és kalandorok voltak már azon hirlapi terrorismus eszközlői, melyly magát közvéleménynek vetette fel. A' kilépés ezélja vala a' kamarát határozatra képtelenné tenni, de a' ezél meghiusult; mert ámbár a' tagoknak valamivel több mint egy negyedrésze kilépett, 's többen különféle hivatásokban távol voltak, mégis a' kamara tagjai még határozatra képes számmal maradtak együtt, 's hűn kitartották helyeiken. Következett vészes eredményeivel a' freiburgi esküttszék előtt tárgyalt felségsértési pere *Struve* és társainak, lázadási merényeikért; ez a' tömegben a' jogérzetet végkép megrenditette. A' vádlottak és ügyvédeik a' pert vitakérdésnek vették monarchia és respublika között. A' törvényszéki terem népgyülléssé fajult, hol a' monarchia, kormány és a' ministerium ellen zajongtak, a' hallgatók türelmetlen tapsolókká, kik a' legféktelenebb beszédeket tetszéssel fogadták, a' vádlókat és birókat kigunyolták. A' ki jelen volt, nem tudta min csodálkozzék inkább, a' magokat utczai és barrikadi szónoklókként viselő védlők illedelemből kivetkezett taktikáján, a' közönség feslettségén, vagy az elnök alélt erőtlenségén, ki mindezt történni engedte, 's az álladalmi ügyészek ügyetlenségén, kik ellenfeleik vakmerősége előtt meghunynyászkodtak. Alattomban folytonos mesterkedések sem hiányzottak; az egyes esküttekre hizelgés vagy fenyegető levelek által hatottak. Az esküttek többnyire oberlandi és breisgaui falusiak voltak, belátás nélkül

nélkül az esküttszékek új intézete lényegébe, 's megfélemlités és hizelgések iránt könnyen fogékonyak. 'S csak igy fogható meg azon itélet, melyly némi egyezkedés volt a' pártoskodás és lelkiismeretesség között. A' törvényszék nem mondta ki a' felségsértésre szabott legkeményebb büntetést; hanem *Struvet* és *Blindet* 8 évi fogházra itélte. Kevesen érezték akkor, minő seb ejtetett az által a' nép jogi érzetén, 's a' törvényen, 's hogy olylyan esküttszékekre katonai rögtönitélőszékeknek kelle következniek. Igy a' politikai életmozgalom minden emeltyüje a' türelmetlen forradalmi párt kezeibe juta; a' sajtó, 's az egyesülési jog, a' clubbokat az álladalomban organisált második álladalommá szerkesztvén 's a' törvényes kormánynyal szemben ellenkormányt állitván, most az igazságkiszolgáltatás is párt fegyverévé aljasittaték. Ezekkel szemben az alkotmányos párt keveset vagy semmit sem tett. Mindent a' kormányra és kamarára bizott, vagy az izgatástól megfélemlittetni engedte magát; a' határozatlanok most a' radicalokkal tartottak, mert csak ezek fejtettek ki erőhatályt és fáradatlan működést. Az alkotmányosok, a' helyett, hogy a' kormányt gyámolitsák, attól vártak támaszt. A' kormánynak pedig minden eszköze el volt már használva; a' tisztviselői kar, rég óta megfosztva bizalom és erkölcsi tekintélytől, minden bátorságát elvesztette 's tettlenségbe süllyedt. A' mint egyszerre a' német alkotmányügynek közbejött fordulata, Poroszország által a' Frankfurtban hozott alkotmány elvettetvén, az alkotmányosokat utolsó támaszuktól is megfosztá, melylyet a' közönséges német birodalmi ügyek megszilárdulásába fektettek, crisis előérzete lepte meg őket. 'S a' szászországi 's bajor-pfalzi események csakhamar bizonyitották, hogy a' forradalmi párt az alkotmányosoknak a' német alkotmányi ügy fordulatából eredt boszszuságát 's elkeseredését menynyire ki tudta bányászni. Ravaszul harczot kezdett azon birodalmi alkotmányért, melylynek létrehozása iszony volt előtte, 's forradalomürügyére használta fel; ámbár Badenben még ezen ürügy is hiányzott, a' kormány 's a' nagyherczeg az alkotmányt elfogadván 's országában kihirdettetvén. A' veres respublica el vala tökélve használni ez alkalmat. Lapjai a' népet fegyverre szólitották, számtalan népgyülés tartatott, a' clubbok anynyira mentek, hogy az „országos választmány" minden népegyesületek országos ülését május 12-re, 's május 13-ra nagy népgyülést hivott egybe Offenburgba. E' perczben, midőn minden kérdés alá jöve, 's a' conservativek működésök 's hatásukban egészen megbénulva voltak, érkezének az első hirek a' badeni katonaság között kiütött lázadásokrul. A' badeni sereg két lázadás alkalmával teljesitette kötelességét, 's a' kormány azt hitte, hogy mindig bizton számithat reá. De a' forradalmi párt a' rosz siker miatt nem hagyott fel reményeivel, hanem csak meggyőződött, hogy a' katonai rend és fegyelem megbontására nem elég jól működött, 's jövendőre ide forditá figyelmét. Mingyárt *Struve* berontásának meghiusulása után nyiltan kimondták lapjaik, hogy legfőképen arra kell irányozniok a' működést, hogy a' katonák a' helyett, hogy „testvéreikre" lőnének, tiszteikre lőjenek. E' működést elősegitette több hiány 's baj a' badeni seregben, melylyek régiebbek voltak a' marczíusi forradalomnál 's azt túlélték. Megvolt a' tiszt és katona közötti hideg és feszült viszony, a' durva bánás miatti panaszok nem voltak alaptalanok;

a' bizalom, az erkölcsi befolyás kellőleg nem ápoltatott. Különben a' legügyesebb 's legernyedetlenebb forradalmi duló működésnek sem sikerülhetett volna az egész badeni sereget megrontani. A' demagogia azonban a' katona fogalmai megzavarására semmi eszközt sem kimélt. Az alapos panaszokat véve fel kiindulási pontul, a' legénységben rendre minden katonai fegyelem és alárendeltség fogalmát megrenditette. A' népegyesületek különös feladata volt az ujonczoknak esni, 's hol az atya és testvérek a' forradalmi hálóba estek, nem volt bajos a' tapasztalatlan ifju katonát bele keritni. A' szállásolási helyeken levelekkel hatottak reá, helyben pedig a' forradalmi egyesületek ostromolták. Mozgásba hozatott nagyravágyás, henyeség, élvvágy, a' fegyelem táguló kötelékeinek szétszaggatására. Külső körülmények is járultak ennek előmozditásához. A' birodalmi hatalom által rendelt contingens-öregbités következtében besoroztatott sok fiatal ember, ki részt vett az utóbbi szabadcsapatozásokban, 's viszszamenve korábbi évekre, bejárult még sok elem a' félmüvelt 's felkelt középosztályból, melyly nagy hatást vala képes gyakorolni a' müveletlen parasztficzkókra. Igy a' dulás gyümölcse gazdagon kezdett teremni, 's burjánként terjedt a' legénység között az engedetlenség és féktelenség tana. A' tiszteket gyülölni kezdték; kevesebbet kivántak őrt állani, több zsoldot, több szabadságot, 's kevesebb engedelmességet igényeltek. A' katonaságba nem is sajátlag forradalmi vagy republicanus, hanem féktelenségi szellem oltaték. Minden lehető panaszaik 's igényeik összesége ebből állott: több élv, kevesebb munka. Igy ütöttek ki aztán váratlanul 's egymással összefüggve azon katonai lázadások, melylyek a' majusi forradalomra a' külső ösztönzetet adták. A' gonosz jelei legelőbb *Rastadt*ban mutatkoztak. Majus 11-dikén egy izgató beszédeiért elfogott katona erővel kiszabadittatott. Estve új tolongások keletkeztek, 's a' legények a' Leopoldkaszárnyát ostromolni készültek, hol egy engedetlenség miatt degradált káplár ült fogva. A' tisztek kőzáporral fogadtattak 's többen megsebesittettek, ezek között egy ezredes, 's maga a' várkormányzó, ki egy század dragonyossal segitségre jöve. Éjre a' legénység a' sebzett ezredes házát feldulta 's a' zászlót kiragadta. Reggel megérkezett maga a' hadügyminister *Hoffmann* tábornok egy pár század lovassággal, de nem volt többé képes a' rendet helyreállitni, miután a' magával vitt csapatok is a' várbeliekhez állottak át, 's személye is veszélyben forogván nagy sietséggel kénytelen lőn távozni Rastadtból. Alig sikerült *Struvet* és *Blindet Bruchsal*ba a' fogházba szállittatni. Azontul ott durva rakoncátlan tömeg uralkodott együtt a' rastadti lakosság forradalmi részével. A' tisztek erőtlenül állottak, minden perczben a' lázadásnak áldozatul eshetők. Igy állának a' dolgok majus 13-kán, midőn az offenburgi népgyülésnek meg kelle tartatni. Ugyanazon időben, mikor Rastadtban, a' schweiczi határszélen is *Lörrach*ban hasonló lázadás ütött ki. *Freiburg*ban és környékén hasonló jelenetek. De midőn 12-dikén a' minden népegyesületek küldöttjeinek gyülése tartaték, mindezeknek hire még nem érkezett meg egészen. Azért volt akkora külömbség a' két napi határozatokban. Mert az offenburgi népgyülésre, melyly a' népesség legforradalmibb részét foglalta magában, már megjött a' rastadti események hire, idevaló katonák által meghozva, 's mámoritó hatást gyakorolt a'

népgyülésre, melyly már többé nem akart anynyival megelégedni, menynyivel azelőtti estvén a' népegyesületek választmánya. Ennek kivánságai ugyan a' badeni clubbkormányt állitották volna alkotmányos ministerium gyanánt a' nagyherczeg oldala mellé, tehát tettleg megsemmisítik vala a' monarchiát, de alakjára nézve ez mégis fenmaradt volna. Hanem a' népgyülés legfélizgultabb részének enynyi már nem volt elég; ilyly kedvező előjelek között tovább akartak menni, 's igy keletkeztek ama' határozatok, melylyek délben a' népgyülés akaratjaképen közzététtettek. E' határozatok az alkotmány felforgatása és erőszakos forradalom programmját foglalták magokban. *Brentano* követői saját művök előtt reszkettek. Ott volt most a' forradalom, melylyel anynyit játsztak, melylyet olyly sokáig készitettek elő. *Brentano* csak viharpetitiot kivánt, melyly a' ministeriumot megbuktassa 's az ő kezébe játsza a' kormányt. Most pedig olyly tökéletes forradalom álla készen, melylynek czélja 's eszközei meszsze túlhaladták azt, mit a' badeni democratia szájhősei szándékoltak. — Karlsruheban a' veszélyt egész kiterjedésében átlátták. Azonnal küldöttek Frankfurtba, hogy onnan legalább egy ezred biztos katonaságot küldjenek. De Frankfurtban a' dolgok épen felbomlásban valának; a' *Gagern*-ministerium már csak ideiglenesen látta el az ügyeket, 's az új ministerium még csak alakuló félben volt. 'S mivel itt a' veszélyt igen csekélynek vették, vagy akármi más okból, a' kivánt segitség nem küldetett meg. Azalatt pedig a' karlsruhei nem igen számos állomásozó katonaság között is elterjedt a' rendetlenség, fegyelmetlenség és lázadás szelleme. *Karlsruhe* teli lett ismeretlen kóborlókkal, kikhez odavaló mesterlegények 's egyes fiatalok csatlakoztak; ezek szünet nélkül izgatták 's itaták a' katonákat. Kiütvén itt is a' katonai lázadás, az orditozó 's dulongó tömeg a' fegyvertárnak rohant, melylyet egy osztály polgárőrség ótalmazott; a' lázadók csaknem két óráig ostromolták, de a' polgári őrség által viszszaverettek; éjjel új megrohanást intéztek, de újra sikeretlenül. De Karlsruheban ekkor még nem tudták, hogy az ország fő és kormány nélkül van. A' nagyherczeg, a' rendetlenség legnagyobb fokra hágván, éjjel oda hagyta Karlsruhet, gyalog a' Rajnapartig ment az udvari kert mögött kezdődő *Haardtwaldon* át, ott a' hadügyministerrel találkozott, ki Karlsruheban is mindent veszni látván egy osztály dragonyossal 's egy lovas ágyuüteggel a' nagyherczeg után indult. A' nagyherczeg egy ágyuszekérre ült; külsője legnagyobb levertséget árult el. Igy indult meg a' bús csapat *Germersheim*ba. 14-dikén reggel Karlsruhe lakosai bámulva értették a' nagyherczeg távozását. A' polgárság jobb része, a' lázadók boszszujától is tartva, elvesztette minden bátorságát. Fájdalmas és elfogódott szivvel küldött a' város Rastadtba, felhivni az „országos választmányt", hogy Karlsruhe városát jelenléte által helyezze rend és bátorságba. Az országos választmány majus 14-dikén érkezett meg Karlsruheba szabadcsapatok és a' lázadó praetorianusoktól környezve. Az országban a' catastroph hire sebesen elterjedt; a' foglházak feltörettek, 's a' politikai meg más bünösök kiszabadittattak. A' forradalmi szellem mindenütt eltökélten és vakmerőn jelenkezett. A' sereg felbomlása sebesen haladt előre. *Rastadt* elvesztése 's a' karlsruhei catastropha után a' lázadás ragályos hatása az Oberlandban nem volt többé elenyésztethető. Mindenütt megjelentek a'

forradalmi emissariusok, a' népséget a' katonaság, 's a' katonaságot a' tisztek ellen lázitották, 's hol kis időre jobb szellem ébredé is, csakhamar elfojtotta az engedetlenség, nagyravágyás és féktelenség hatalma. A' következő napokban majus 14—18-dika között az egyes zászlóaljak vagy felbomlottak, vagy az országos választmány parancsát követték, melyly kevesebb munkát, több zsoldot, és a' tisztek szabad választását igérte. Az Unterlandban is hamar eldőltek a' dolgok, 's csak a' lovasság, a' 2-dik dragonyos ezred maradt hű, melyly *Landau*ba szállittatván, itt hathéti cernirozás alatt katonai becsületét szeplőtlenül megőrizte. A' nagyherczeg után a' ministerium is eltávozván — az álladalmi pénztárban találtató mintegy harmadfél millionyi forintot sem mentve meg — az országos választmány volt az egyetlen tettleg fenálló kormány. Mindamellett gyengeség 's felbomlás eszméit hordozta keblében. Olyly emberekkel, kikből e' választmány állott, megromlott iskolamesterekkel, papokkal 's irókkal, üres fejü ügyvédekkel 's hitszegő katonákkal nem lehetett kormányozni. Erezte ezt különösen *Brentano;* azért tüstént Karlsruheba érkezése után mérséklet és megnyugtatás által kivánta a' polgárság és tisztviselők hangulatát megnyerni. A' ministeri hivatalnokokat reá vette eskületételre, melylyben engedelmességet fogadtak; 's ezek, azon hitben, hogy igy gonoszabb dolgot előznek meg, elég gyengék voltak az esküt letenni. Kinos helyzetben volt *Brentano.* A' nagyherczeg lázadások és forradalmi gyülések által menekülésre kényszerittetett, pedig *Brentano* semmit sem kivánt volna inkább mint a' nagyherczeg nevében kormányozni. Hanem vele szemben azonnal fellépett *Struve*, *Blind*, *Bornstedt*, *Oppenheim*, szóval és irásban. Az országos választmány végrehajtó bizottmányt nevezett ki, melyly *Brentano-*, *Peter-*, *Eichfeld-* és *Goegg*ből állott. Kormányát egy csomó proclamatioval kezdte; ezekben hol „Németország zsarnokai", hol a' „vérszomjazó 4-dik Fridrik Vilmos" ellen kelt ki, hol mérsékeltebb hangon szólalt fel 's kerülte néha a' respublica kifejezést; ezen emberek egy része olyly aljas volt, mint Marat, Hébert, 'sat., de a' fanatismus erőhatálya nélkül. Az első rendeletekben a' menekült ministerek letétettek, a' kamarák feloszlattattak, 's alkotmányozó gyülés hivatott egybe junius 10-re; elhatároztatott „*Hecker polgárnak*" viszszahivása Éjszakamerikából, elrendeltetett minden község felfegyverzése, minden 18—30 éves fegyverfogható férfi kiállitása. Az egyes országrészekben dictatorszerű agensek által uralkodott, kik csaknem kizárólag a' népegyesületek vezetői vagy a' felforgatásban legnagyobb mértékben résztvett egyének közül választattak, iskolamesterekből, ügyvédekből, gyógyszerészek, irók, néha papok közül. Azonban az országos választmánynak a' külpolitikáról is kelle gondoskodni 's szövetségeseket keresni. Sietett szövetkezni a' Stuttgartban összegyült csonka német parlamenttel; a' pfalzi forradalmi ideiglenes kormánynyal. Hitágozatként hitették el a' tömeggel, hogy segitségül 100,000 franczia közelg. Egyébiránt a' badeni lázadás Németországban elszigetelve maradt, 's az örvénybe a' kitett kisebb német álladalmak sem ragadtattak bele, mire pedig a' badeni lázzadók, különösen Hessen-Darmstadtra, anynyira számitának. Más oldalról pedig tetemes haderő vonatott egybe a' lázadás elnyomására. A' badeni kormány 's a' nagyherczeg közvetlenül Poroszországhoz folyamodott segit-

ségért. A' nagyherczeg május 23-dikán *Koblenz*be érkezett, 's a' poroszszali alkudozások *Ehrenbreitstein*ban befejeztettek. Ezzel a' dolgok új stadiumba léptek. Poroszországnak az alsó Rajnánál 's középNémetországban állomásozott seregei parancsot kaptak előnyomulásra 's a' fővezérséget maga a' porosz herczeg vette át. Badenben mindenütt zavar és tehetetlenség uralkodott. Kivülről semmi segitség sem jött, benn pedig a' felkelés nem volt olyly általános és tömeges, mint a' forradalmi párt várá. Mégis eltökélé minél előbb megkezdeni az offensivát, és pedig először Hessen ellen, melylyet még mindig remélt fellázaszthatni. Május 30-dikán a' badeni lázadó sereg hirtelen átlépve a' hesseni határt, *Heppenheim*ig nyomult, de onnan keményen viszszaveretett, ugy hogy a' vert sereg szaladva vonult viszsza *Heidelberg*ig. Nem ütött ki szerencsésebben a' Würtemberg ellen próbált merény, 's Badenben mindenki előtt szomoruan bizonyossá 's világossá vált, hogy semmi sem lesz a' Würtembergtől remélt segitségből.

Junius 10-kén egybejött az alkotmányozó gyülés. A' választások a' polgári biztosok és forradalmi agensek zavartalan befolyása alatt tétettek; az alkotmányos gondolkozásuak elvből nem vettek részt a' törvénytelen cselekvényben, 's engedték választani a' katonákat, szabadcsapatosokat és idegeneket. A' 76 választott követ mind telivér radical volt. A' gyülés junius 10-dikén nyittatott meg *Brentano* által, ki az általa megismert állapot vigasztalanságát vakmerő hazugságokkal leplezte el. Uj kormány alakittatott triumviratus alakjában; tagjai voltak *Brentano*, *Werner* és *Goegg*. De mialatt négy hét óta harmadik kormányt alkottak, közelgett a' véres eldöntés órája. A' *Peucker* porosz tábornok parancsnoksága alatt álló birodalmi hadtest junius közepe táján tökéletesen központositva volt a' badeni határokon, 's junius 13-dikán *Peucker* ezen ugynevezett neckari hadtestnek napi parancsban tudtul adá a' táborozás megnyitását. A' porosz hadosztályok a' Pfalz nyugoti 's éjszaki részéről közeledtek, 's egy harmadik hadtest *Wetzlar* felöl jövc a' Majnáig terjesztette ki előőrseit. A' badeni részen is fontos változás történt; a' tehetetlen vezérek helyébe ügyesebbek léptek. A' kormány *Mierolawski* lengyelhez fordult, 's megkinálta a' fővezérlettel, ki el is jött, 's az addigi vezéreknél sokkal több képességet 's ügyességet fejtett ki. Némileg a' fegyelmet és taktikai rendet viszszaállitotta 's az elcsüggedt katonákba újra bizalmat öntött. Más lengyelek is, mint *Oborski*, *Tobian*, használhatóbbak voltak a' hires kardczipelő szabadcsapati vezéreknél. Anynyira vitték a' dolgot, hogy a' csapatok többnyire jól helyt állottak a' tüzben, 's verekedtek, mint katonához illik.

A' Neckar vonalán junius 15-dikén kezdődött meg a' harcz, melyly konokul ugyan és élénkül, de inkább kis csaták sorában, mintsem nagy, döntő ütközetben folyt. A' badeniek többnyire minden ponton kénytelenek voltak viszszavonulni; ámbár e' hadtestnek nem volt más czélja, mint a' badenieket a' Neckarnál foglalatoskodtatni 's állásaikat recognoscirozni, mivel a' Neckaron való átmenetelt kivivni még nem volt elég álgyuja, 's a' hidpontonok sem érkeztek volt meg. A' badeniek általában jól védték e' vonalt, 's épen azon zászlóaljak küzdöttek legjobban, melylyek a' forradalom ügye iránt legkevesebb rokonszenvet tanusitottak. Hanem a' poro-

szok előnyomulása által a' bekeritő háló mind szorosabbra vonatott. A' poroszok már junius 15-dikén megszállották *Kaiserlautern*t. Egyszersmind felszabadittatott *Landau* és *Germersheim*, 's junius 20-dikán a' *Hirschfeld* tábornok alatti porosz hadtest minden tetemesebb ellenállás nélkül átkelt a' Rajnán. *Peucker* hadteste pedig rövid, de heves ütközet után a' felső Neckarnál, *Zwingenberg*nél, átlépte a' Neckart. A' *Gröben* tábornok alatti porosz hadtest a' *Peucker* által elfoglalva tartott állomásokba nyomult. Igy *Mierolawski* egyszerre bekeritéssel volt fenyegetve. Eltökélé megtámadni *Hirschfeld* hadtestét, 's e' czélra egész rendelkezhető erejét (12,000—15,000 embert) vasuton *Langenbrück*be szállittatta. Jun. 20-dikán *Waghäusel*nél ütközetre került a' dolog. *Mierolawski* egész ereje itt a' *Hirschfeld* hadtestének egy részére bukkant, melyly nem több mint 4 zászlóaljból 's fél üteg álgyuból állott. A' badeniek, kivévén a' népőrséget 's a' lovasságot, hevesen harczoltak, kivált a' tüzérség jó volt. A' poroszok a' túlnyomó erő elől elébb viszszavonultak, mig délire megérkeztek az erősitések. A' harcz uj tűzzel kezdődött, 's a' badeniek tökéletesen megverettek, 's rendetlen szaladásban siettek részint *Wiesloch*, részint *Heidelberg* felé. A' poroszok részéről az üldözés nem levén elég gyors, *Mierolawski*nak maradt ideje seregét ujra egybegyüjteni, 's felvonult a' Neckar völgyén, vele *Struve* 's neje, *Schlöffel*, ki még az utolsó napokban is éreztette Heidelbergben kormányzása sulyát. Csak egy vad töredék maradt viszsza Heidelbergben, a' hires *schweiczi legio*, melyly nem igen gondolt ugyan komoly ellenállásra, hanem elvonulása hirét legalább gonoszsággal kivánta megörökitni; fel akarta vettetni a' Neckar hidját, 's alig lehetett a' csapatot reá venni, hogy a' duló tervvel felhagyjon. Heidelbergre nézve borzasztó idő volt a' hathéti drámának ezen végideje, midőn a' dolgok kétségbeejtő állása mellett a' vad, féktelen, erőszakos emberek korlátlan hatalmaskodása még dühösebben tört ki, mig junius 23-dikán *Gröben* hadtestének egy része benyomult. Hamarább eldőlt a' dolog *Mannheimban*. *Mieroslawski* ott junius 16-dikán rögtön törvényt hirdettetett, azon kijelentéssel, hogy ha 10,000 főbe kerül, sem adja fel a' várost. Junius 22-dikén a' poroszok kis távolságban feküdtek a' várostól; kiki beszélte a' waghäuseli csatavesztést. Hirtelen kifejlett az ellenforradalom eszmeje. Számos polgár egyetértve a' dragonyosokkal, lefegyverzett egy osztály népőrséget, elfogta polgári biztos *Frützschlert*, épen midőn több czinkostársával 's a' hadipénztárral meg akart szökni, 's a' benyomuló poroszoknak szabad utat nyitott a' hidon át. A' lázadás ezekkel megkapta a' halálos csapást.

Mierolawski seregével Heidelbergből *Sinsheim*nak ment, hová már elébb más csapatok is érkezének. Itt mintegy 20,000 lázadó lehetett együtt. *Peucker* hadteste még nehány órával hátra volt, 's előcsapatai csak estve találkoztak az insurgensek szaladó utócsapataival. Igy sikerült *Mierolawski*nak a' neckari hadtest és a' poroszok között keresztül csuszamlani 's *Bruchsal*nál ujra megjelenni. 24-dikén *Ubstedt* és *Stattfeld*nél valamint *Durlach*nál is kemény és konok csatázás volt, de a' lázadók nem tudták többé tartani magokat. 25-dikén a' poroszok bevonultak Karlsruheba. A' lázadók a' Murg-vonal mögé vetették magokat. Karlsruheban az ideiglenes kormány és az alkotmányozó gyülés ideje korán megszökött,

épen azon perczben, midőn az első német parlament maradványa 's a' „*birodalmi kormányzóság*“ Badenbe megérkezék. A' dictatorok is megszöktek, kiüritve előbb az országos, posta- és törlesztési pénztárt. Freiburgba szaladtak, hol egészen felbomlottak; ámbár elébb még egyszer összeüle az alkotmányozó gyülés, hol *Struve* felülkerekedve *Brentanon*, inditványt tett, „mindenkit, ki az ellenséggel alkudozni próbálna, hazaárulónak nyilatkoztatni.“ Ez *Brentano* ellen volt intézve, ki junius 29-én két kisérőjével megindult, 's nagy bajjal Schafnausennál a' schweiczi határt elérte 's átlépte. Az alkotmányozó gyülés árulónak nyilvánitotta; ő pedig erre hires igazoló iratával felelt, melylyben saját társait kiméletlen szigorúsággal bélyegzé, 's magát igazolni vélé. A' harcz végéhez közelge. A' Murg-vonal sem volt többé tartható. Mig a' poroszok szemben támadták meg 's a' Rastadthoz támaszkodó badenieket az egész vonalon foglalkoztatták, *Peucker* behatolt a' Murg-völgyébe 's hátulról fenyegette a' lázadókat. Azonban nem sikerült utjokat az Oberlandba elvágnia, 's maradt idejök a' rajnai utat elérni. De lehetetlen volt a' további ellenállás. *Mierolawski* letette a' fővezérséget, 's Rastadt teljesen bekerittetett. A' poroszok julius 7-dikén már Freiburgot, 's 11-dikén Lörrachot épen a' schweiczi határnál megszállották. Azalatt *Peucker* hadteste is benyomult a' bodenseei kerületbe, 's julius 11-kén a' meklenburgiak és hesseniek is bevonultak Konstanzba. Ugyanezen nap lépett át *Siegel* az utolsó lázadó csapattal a' schweiczi határra; a' többiek már előbb megérkeztek. Ugyanekkor érkezék meg *Hecker* Franeziaországba. A' szaladók viszszavonulása tökéletesen kimutatta a' kezdők 's vezetők jellemét, kik most minden tekintetet félre tettek 's minden szégyent levetkeztek. A' viszszavonulás alatt elkövetett rablások mindent felülmultak, mi addig a' három badeni lázadás alatt történt. Azalatt végre Rastadt szorosan bekerittetvén, a' bezártaknak nem maradt fen semmi ut a' menekvésre. Julius 23-dikán a' vár magát kegyelemre feladta, 10 héttel azután, hogy oda az ideiglenes országos választmány bevonula, négy héttel a' poroszoknak Badenbe való benyomulása után. Badent azóta porosz seregek tartották megszállva; a' lázadási anarchia után ostromállapot és katonai rögtönitélőszékek alatt élt, és sok lázadó főnök és eltévített, részint életével lakolt, részint több évre terjedő fogsággal lakol merényeért. A' nagyherczeget maga a' porosz herczeg vezette be viszsza Karlsruheba, fővárosába. — Baden legujabb történetében az utolsó forradalom óta legnevezetesebb két esemény a' nagyherczegnek a' majus 26-diki ugynevezett három királyi szövetséghez történt hozzájárulása, és Poroszországgal kötött azon katonai szerződése, miszerint a' badeni sereg egészen porosz mintára porosz lábon alakittassék, ujra kiképzése porosz állomáshelyeken porosz tisztek vezénylete alatt történjék, addig pedig Badenben katonai szolgálatot porosz seregek tegyenek. Az utolsó forradalom káros következményei közé számitandó mindenekfelett Badennek azon leverő jelenállása és jövendőbeli szomorú kinézése, hogy az önálló álladalmak sorából csaknem kitörölve, ugy tünik fel, mintha Poroszország részére mediatizáltatott volna. — *R. E.*

Baer (Károly Ernő) szül. 1792-ben Esthlandban, Piep nevü ősi jószágán. 16 éves koráig atyja *Baer Magnus* tanácsos házában, azontul a' revali lovagi iskolában tanult, katonaságra készülve. — De korán

kifejlett hajlama a' természettudományok, nevezetesen a' füvészet iránt, 1810-ben a' dorpati egyetembe vivé, hol orvosi tudományokat végzett, tudor lett 's a' rigai katona-kórházban szolgált. Németországban tudományos utat tévén, ezóta főleg a' zootomiára adta magát, 's 1817-ben a' königsbergi egyetemnél prorector, 1819-ben a' zootomia rendkivüli, 's 1822-ben ugyanazon tudomány rendes oktatója lett, és az ottani zoologiai muzeumot alapitotta ; 1826-ban a' boncz-terem igazgatását vevé át, 1829-ben pedig Pétervárra ment, mint az ottani akad. tagja, 's zootomia közoktatója. Még egyszer viszszatért Königsbergbe, és ujra, 1834-ben, Pétervárra, hol az akademia könyvtárnoka lett, orosz csász. tanácsosi czímmel. — 1837-ben, császári parancsra, tud. utazást tett Novaja Zemblába 's Lapponiába, melylynek eredményeit az akademia bulletineiben rakta le. 1838-ban státustanácsossá neveztetett. A' legtanultabb és szellemdúsabb természettudósokhoz tartozik, kinek főleg a' zootomia, az állatok kifejlési története sok új felfedezést köszön. E' tárgyú, deák 's német nyelven irt nagybecsü munkái 's értekezései közül névszerint azért, melylynek czime „*Ueber Entwickelungsgeschichte der Thiere*“ 1831-ben a' párisi tud. akademia arany érdempénzét nyerte el. —*h.*

Bagnéres de Bigorres, egyike a' leghiresb, már a' rómaiak által ismert, sok ezrektől látogatott franczia fürdőknek, melyly a' regény- és drámairodalomban is nagy szerepet játszik, fekszik a' magas-pyrenéi departamentben, a' *Mont-Oliver* lábánál, a' *medousei* és *campani* regényes völgyek nyilása előtt, az *Adoux* mellett. Van 8,000 lakosa, több gyára, nevezetes pyrenéi muzeuma. Másik *Bagnères* fürdő is van a' felső garonnei departamentben, st. gaudensi kerületben, melylynek mellékneve *de Luchon;* szinte igen látogatott 's regényes fekvésű. —h.

Bagnonak neveztetik a' rabszolgák lakhelyén kivül keleten p. o. Galatában Konstantinápoly mellett, gályarabságra itélt fegyenczek letartóztatási helye is, p. o. Toulonban Franczországban. —h.

Bahil (Mátyás) magyarországi születés, 1734-ben evang. lelkész volt Eperjesen, 1746-ban a' jezsuiták elfogatták, mert Cyprián munkáját a' pápák eredetéről *Hyblai Theodor* név alatt magyarra forditotta. Börtönéből Sléziába szökött, hol II. Fridrik menhelyet adott neki, sőt a' boroszlói jezsuitákat arra is szoritá, hogy az eperjesi jezsuiták által Bahiltól elvett könyvtáraért ennek kárpótlást adjanak. 1747-ben Briegben ezen munkáját adta ki: „*Tristissima Eccl. Hung. protestantium facies.*“ —h.

Bähr (Keresztély) szül. 1798-ban Darmstadtban, hol atyja ref. lelkész volt. Még csak egy éves volt, midőn atyja Heidelbergbe jött, azon városba, hol számára később befolyásos és tekintélyes hatáskör nyilt. — Tanulmányait szinte Heidelbergben végezvén, főleg a' theologiára és philologiára adta magát. 1821-ben már rendkivüli, 1826-ban pedig a' régi literatúra rendes oktatója, 's 1833-ban főkönyvtárnok lett. — 1836-ban egyetemi prorector 's badeni udv. tanácsos. A' könyvtár rendezése körül nagy érdemei vannak. Egyébiránt nem anynyira mély és alapos, mint szorgalmas és termékeny iró. *Plutarch* életirásain kivül, *Ctesias* muukáit adá ; ezenkivül, felolvasásai nyomán „a' római literatúra történetét“ melyly műve alapos és szellemdús felfogás hiányában, csak külsőségeket állit öszsze, 's elkopott véleményeket ismétel ; azonban az előadás népsze-

rüsége 's az adatok gazdagsága miatt nagy tetszést nyert. E' tetszés, szakértő birálók roszalásai daczára, felbátoritotta őt, hogy a' munka második kiadásánál is hasonló modorban járjon el. (1836—1840). — 1838-ban a' régi classicusok fordításainak stuttgarti gyüjteménye számára *Plutarch* erkölcsi iratait fordità; 1831—1836-ig *Herodot* új kiadását 4 kötetben. Fáradhatlan munkásságának igen sok gyümölcsét rakta még le *Jahn* évkönyveiben, *Ersch* és *Gruber* encyclopaediájában, *Pauly* real-encyclopaediájában, 's a' heidelbergi évkönyvekben, melylyeknek 1834. óta *Schlosser* és *Munke* társaságában szerkesztője. Enynyi tudományos fáradozása jutalmául több t. társ. tagja lett. — *h.*

Baillet de Latour, l. *Latour.*

Baillot (Péter), az ujabb fr. violin-iskola egyik alapitója, szül. Passyban 1771. megh. 1842-ben. Számos compositióján kivül nevezetes *violin-iskolát*, és ismét 1835-ben „*Art du violon*-t" adott ki. Sokat utazott, 's előadásai nagy tetszéssel fogadtattak. —h.

Baini (József) abbas, a' pápai zenekar igazgatója Rómában, szül. 1775-ben ugyanott. Jeles compositióin kivül úgy ismeretes, mint mély és alapos vizsgáló a' zeneművészet történetének mezején, nevezetesen *Palestrina* munkáit 's ugyanannak történeti-birálati emlékiratát adta ki, melyly németül is megjelent Lipcsében 1834-ben; továbbá az 1000—1700-ig élt zeneköltők történetét 6 kötetben. —h.

Balásházy János m. akad. rend. tag, szül. 1797. évi mart. 6-án nemes szülőktől S. A. Ujhelyben Zemplénmegyében. Iskolai pályáját kezdé szülővárosában, majd a pataki collegiumban 's a' lőcsei lyceumban, ismét a' kassai akademiában folytatá. Később a' keszthelyi georgiconba lépett, magát a' gazdagsági tudományokban kiképezni. Mint elméleti 's gyakorlati gazdászati iró több nevezetes, jobbára mezőgazdaságot tárgyaló, munkával gyarapitá a' magyar irodalmat, milylyenek: 1) *Gyüjtemény a' juhtenyésztésről.* 2 köt. Kassán, Werfer K. betüivel. 1827. 2) *Tanácslatok a' honi mezei gazdák számára.* B. Deresényi P. alapitványából jutalmazott pályamunka. Megjelent 1829. 3) *Okos Gazda.* Pesten, 1830. 4) *Adó és még valami.* Pesten, 1830—33. 5) *A' felsőmagyarországi* 1831. *évi zendüléseknek történeti leirása.* Pest, 1832. 6) *Észrevételek a' honi gazdasági szorgalom akadályairól 'stb.* Pest. 7) *Ujabb tapasztalások a' juhtenyésztés tárgyában.* S. Patak, 1833. 8) *Háztartás és a' mezei gazdaság tudománya*, 2 köt. Debreczen, 1839., melyly munkát a' m. akademia nagyjutalomra méltatá. 9) *Elárult Pályamunka.* Debreczen, 1842. 10) *Debreczen a' mint van.* Debreczen, 1844. 11) *Politikai és státusgazdasági nézetek.* Első köt. Debr. 1847. Ezeken kivül több eredeti gazdasági értekezést közlött különféle folyóiratokban. 1830-ban neveztetett ki magyar akad. rendes taggá.

Balassa (János), orvos és sebésztudor, szülészmester és műtevő 's egyetemi tanár, Pestnek 's hazánknak egyik legjelesb, legkeresettebb orvosa 's e' szakbeli tudósa, szül. 1814-diki máj. 5-kén Tolna megyében, Szent Lőrinczen, hol atyja köztiszteletű evang. lelkész volt. Nem a' hires ősi Balassa-nemzetség sarjadéka ugyan, de saját érdeme 's lelki tulajdonainak nemessége által oda vívta fel magát, hová ősök érdeme senkit sem emel, ki önmaga repülni nem tud. Alsóbb iskoláit születése helyén vé-

gezte, azután a' soproni 's posonyi evang. főiskolákban tanúlt; 1832-ben a' pesti egyetemnél orvosi tudományok hallgatója lett 's az elméleti 3 évet itt, a' gyakorlati 2 évet pedig a' bécsi egyetemnél töltötte, hol 1838-ban nyert tudori oklevelet. 1839-ben a' cs. k. műtő intézetbe vétetvén fel ugyanott a' hires sebész és műtő (operateur) *Wattmann József* tanár vezérlete alatt két évig képeztetett; 1841-ben a' bécsi közöns. kórház negyedik sebészi osztályában másodorvossá lett, hol mint helyettes főnök egy évig önállólag működött 1842-ben a' bécsi egyetemnél felállitott második gyakorlati sebész tanszék segédévé, 1843-dik mart. 21-kén pedig a' pesti kir. egyetemnél a' gyakorl. sebészet tanárává neveztetett, hazafiainak, kik a' fiatal jeles orvostól legjobbat vártak, őszinte 's általános örömére. Midőn azonban e' tanszékre 1843. őszén fellépett volna, előbb külföldre utazott 's Párisban, orvosi tapasztalatok gyüjtése végett, hosszasb ideig tartózkodott. 1844-ik év májusán a' m. közoktatási ministeriumnál tanácsossá 's az orvoskar igazgatójává neveztetett, 's e' hivatalt tanári széke megtartása mellett, a' magyar ministerium megszünteig viselte. 1849. végén, feladás következtében, pár hónapig fogva volt 's 3 havi fogságra iéltetett, de ezen idő kitelte előtt a' szenvedő emberiségnek viszszaadatott. Átalános volt a' részvét, melyly szabadon boesát tatása iránti kérelmekben is nyilatkozott. —h.

Balaton. Magyarországnak legnagyobb tava. Fekszik Veszprém, Zala és Somogy vármegyék közt, 's nyugoti fele tartozik csak Zalához, melyly rész azonban minden tekintetben legnevezetesebb. Hoszsza *Fenék*től *Akaratjáig* 40190 öl; szélessége Füred és Fok közt 6770, Fenéknél 240 öl. Mélysége 2—8 öl, Tihanynál 24. Az egész, a' szélein levő posványokkal együtt 24 □ mérföldet foglal el. Vize csendes időben meszsziről kék, közelről savószinü. Mikor vize csendes, láthatni benne némelyly setétkék kigyódzásokat, melylyek helyeiket 's alakjukat még télben is állandóul megtartják, 's minthogy ritkán fagynak be, nagy hó idején igen veszedelmesek az utazóknak. E' meleg források *hevesek*nek neveztetnek a' köznéptől. Partjain, kivált *Kenese* mellett, találtatik azon finom vaspor, melyly az irószobákban anynyira becses. Növényei e' következők : sás, nád, csoka, gyékény, buzogányos káka, hinár, 's az ugynevezett derezde, melyly a' gyenge libáknak kedves eledel. Halakból fognak benne *fogast*, melyly Magyarországon csak itt találtatik; harcsát, fogassüllöt, süllőt, pontyot, czompót, önöt, csukát, keszeget, konczért, gárdát, pirosszárnyut, fejérszárnyut, 'stb. Május és junius hónapokban, mikor az idő fölmelegszik, szinte forrani látszik a' tó partja a' sok apró haltól, 's ezeket a' lakosok rostával meritik réczéik számára. A' köznép ezeket különös fajnak tartja, 's *küsz*nek nevezi, de nem egyebek, mint gárdafiak, melylyek ikráikból kikelvén, a' partra tódulnak élelmet keresni. Van még a' Balatonban a' ráknak 3 faja, u. m. fekete-, kecske-, és cseresznyerák; ez utóbbi olylyan mint egy makk, 's elevenen is piros; továbbá van srófcsiga, kanálcsiga, melylynek teknőjét a' képirók szokták használni. Teknősbéka kevés találtatik benne és csak ott, hol patak szakad bele. Vizimadarai : vadlud, csergő récze, örvös récze, gém, gödény, szárcsa, buvár, halászmadár. Parti madarak : seregély, parti fecske, nádveréb, de gólya nincs. Ugyanitt ásatnak a' zsombékok, melylyek nem egyebek, mint elfü-

részelt, törzsök alakjára összszenött fagyökerek, igen puhák, 's ülőszék helyett használtatnak. Említést érdemelnek még a' Tihany mellett találtató kővévált kecskeköröm- alakok. A' Balaton, melylynek partvidéke Zalavármegye felől igéző szépségü, 's felséges erdős és szőlős hegyekkel övedzett, közel 40 folyót és patakot vesz fel magába. A' Sió vizének szine a' Balaton torkolatján, szabályozás következtében leszállittatván, a' tó szine 3 láb és 3 hüvelyket apadt meg egész kiterjedésében, minek következménye lőn, hogy a' Balaton vize medrébe viszszahuzodván, szélei, melylyek azelőtt nagy kiterjedésben viz alatt voltak, attól most szabadok, 's közel 40000 hold nyeretett meg eddig is a' földmivelésnek. Végre 1836-ban egy társaság, melylynek élén gr. *Széchenyi Istvánt* látjuk, gőzhajót is épittetett e' tóra, 's ez most is megteszi szokott utjait a' Balaton partján fekvő nevezetesebb helységek közt. — *F.*

Balaton-Füred. Fekszik Zalavármegyében a' Balaton tó éjszaki partján, a' tihanyi sz.-benedek régi apátságtól 1, Veszprémtől 2, Székesfejérvártól 9, és Pesttől 18 mérföldnyi távolságra. E' hely savanyuviz forrásairól hiresedett el, melylyek különösen szénsav- és vas-tartalmukra gazdagok. E' források a' fördőépületekkel együtt a' helységtől negyedórányira feküsznek épen a' kies Balaton tava mellett, olyly gyönyörü regényes vidéken, melyly a' természet ajándékaival pazarlásig ellátva. csak kevés emberi szorgalmat kiván, hogy Füred Europának egyik legszebb 's leglátogatottabb fördőhelye legyen. Maradványai azon régi kornak, melylyben itt rómaiak és törökök üték föl tanyájukat, 's a' hajdani magyar lovagvilág emlékei a' különben is igéző szép vidéknek még vonzóbb alakot kölcsönöznek. *Csobáncz, Szigliget, Tátika, Rezi,* a' magyar Petrarcától, Kisfaludy Sándortól megéneklett régi lovagvárak omladékai, melylyek a' Balaton közelében még most is láthatók, a' Balaton félszigetén hegyecsucsra épitett tihanyi apátság, mind anynyi érdekes pontok, melylyek az erdőkkel 's szőlőkkel koszoruzott hegyekkel, 's a' Balaton csillogó tükrével együtt nemcsak érdekes de valóban gyönyörü tájvidéket képeznek. Fürednek vannak hideg és meleg fördői. Amazok csak 1822-ben állittattak fel magában a' Balatonban, 's jelenleg 12 használtatik. E' hideg fördés különösen sülyöseknek ajánlható. A' melegitett fördők a' régi fördőépületben, 16 szobában 32 kádra, 's az uj épületben 9 szobában ugyananynyi kádra vannak elkészitve. Ezenkivül a' füredi források mint igen kellemes és könnyü italu savanyuviz, belsőképen italra is használtatnak. Ugyanis három különböző helyen három forrás fakadoz itt szüntelen buzgással és morajjal. A' főforrás czélszerü kőtartóba foglaltatott be, melylyet vas rostélyzat fedez, 's az egész, oszlopokra épitett réztető alatt áll. Italra főképen e' forrás használtatik; másik két forrás ellenben melegitve fördőül szolgál. Természeti tulajdonaikra nézve, mint a' *Schuster*, és *Sigmund* orvostanárok vegytani vizsgálataikból kitünik, nem sokat különböznek e' források egymástól. Fő tartalmuk mindenesetre a' szénsav és vasag, csakhogy az utóbbi nem olyly menynyiségben, honnan a' füredi forrás a' valódi vasas ásványvizekhez, milylyenek *Bártfa, Vichnye, Parád, 'stb.* egyátalában nem számitható. Orvosi hasznait mi illeti: már maga a' füredi levegő nyáron, tavaszszal és őszszel, megfelelő diaeteticai életszabályok mellett több kórbajt gyökeresen meggyógyit; névsze-

rint mellbetegek, mig csak életmüszeri bomlások nem mutatkoznak, nagy sikerrel használták már a' füredi lakást. Azonban legszebb eredménynyel használtatnak e' források : gyomorgyengeségben, gyomorégésben, májdugulásban, sárgaságban, vizkórban; továbbá az aranyérben, csuzos nyavalyákban, fejérfolyásban és nemi tehetetlenségben. — A' fördőhely tulajdonosa, a' tihanyi apát, különös tisztség által viszi a' felügyelést 's pedig erélyesen és gondosan. A' lakások, fördők, ételek, a' savanyuvizzel megtöltendő edények árjegyzéke nyomtatásban adatnak ki, 's a' bér jun. 15-től kezdve julius 31-ig fölemelve, ezentul felényire szállittatik. Lakást a' vendégek nemcsak az urasági épületekben, hanem magánházakban is, különösen a' Horváthházban szép szobákat kaphatnak. A' társalgást előmozditják egy szinház, kávéház, sétahely és kis angolkert. Az Anna napján tartatni szokott tánczmulatság pedig a' legfényesebbek közé tartozik, 's Budapestről és Bécsből is számos látogatója van. Van itt továbbá fiók- postaintézet, gyógyszergyár, fördőorvos és sebész. Kirándulások Füredre, Arácsra, a' közelfekvő helységekbe, 's a' tihanyi apátsághoz mindennap történnek, 's ez utóbbi rendesen vizen történvén, e' végett *Horváth* uraságnak szépen elkészitett hajója áll készen, melyly mindenkinek előleges megrendelésre szivesen átengedtetik. Egy szóval Füredet nemcsak a' betegek, hanem az egészségesek is gyönyörködve élvezhetik, a' minthogy évenkint a' vendégek száma az 1000-et jóval fölülhaladja.—*F.*

Balbi (Adorján) statisticus és földiró. Sz. Velenczében 1784-ben régi nemes családból. Már 1808-ban jelent meg tőle Velenczében egy földirati munka, melyly nagy reményekre jogositott. Figyelmet ébresztett ez *Zurla* bibornokban is, ki őt Muranóban a' San-Michael collegiumban a' földirás oktatójaul alkalmazta. — 1811-ben *Fermoban* a' természettan tanitója lett; innen azonban 1815-ben, mint idegen, elbocsáttatott, 's a' pápai kormány által Velenczében a' vám-igazgatóságnál mint titoknok alkalmaztatott. Itt időt nyert kedvencz-tanulmányaival foglalkodni. Kidolgozta „*Compendio di geographia universale*“ munkáját, melyly őt *Maltenbrunnal* barátságos viszonyokba juttatta, kitől a' „*nouvelles annales des voyages*“ számára több czikket is nyert. Házassági ügyei 1820-ban Portugalba vezérelték, hol az akkori forradalom közepett a' királyi levéltárakban adatokat gyüjtött e' munkájához : „*Essai statistique sur le royaume de Portugal et d' Algavre*“. (2 köt. 1822.) Párisban maga nyomatta. E' munkája kivált azon részében becses, melyly Portugalliának a' rómaiak alatti időszakát tárgyazza, sok van benne a' portugal irodalom- és művészetről is, mi másutt nem olvasható, politikai tekintetben azonban igen tartalmatlan, minthogy B. az akkori állapotok által hallgatásra kényszerittetett. Párisban adta ki az „*Atlas ethnographique du globe*“ dolgozatát (1826. atlaszszal, levélrétben). Ez az azelőtti hasonló német munkák fölött, rendezete által, előnyösen tűnik ki, 's a' már tudottakhoz sok újat ad, miben B-t a' leghiresebb utazók, nyelvbuvárok és földirók segitették. Ethnographicus része azonban sokkal jelesebb, mint a' tisztán nyelvi. Kiválólag vonzó a' föld különféle népeinek irásáról szóló szakasz. Noha e' munkában egyetlen politikai észrevétel sincs, de mivel Párisban nyomatott, gátolva lőn a' munka terjedése 's e' nehézségek csak *Humboldt Sándor* közbenjárására hárittattak el. Azóta B. államismei táblázatokat

adott ki 1827-ben Persiáról, — 1828 és 29-ben Francziaországról, — 1830-ban Oroszországról, — 1829-ben Angliáról, — 1831-ben Németalföldről. Mindezek tetszéssel fogadtattak. — 1830—31-ben B. és *Larenaudière* meg *Huot* együtt adták ki *Maltebrunnak* gyüjteményeiből, ennek „*Traité élémentaire de géographie*“ munkáját (2 köt.) B. dolgozott még czikkelyeket a' „*Revue encyclopédique*“, — a' „*Revue des deux mondes*“, — a' „*Revue brittanique*“ számára is. — Míg Párisban volt, a' Martignac-ministerium segedelemmel könnyitette ottani munkálkodását, melylynek Párisban utósó szüleménye volt az „*Abrégé géographique*“ 1833-ban. Ezt *Andréé* németül e' czím alatt adta ki. „*Handbuch der politischen Erdbeschreibung*“ (2 köt. Braunschw. 1834—35.) — *Canábich* szinte, igy czímezve: „*Hausbuch des geographischen Wissens*“ Kőszeg 1834. — B. 1832-ben Párist elhagyta 's Padnában dolgozta e' művét: „*Essai statistique sur les bibliotheques de Wienne*“ (Bécsb. 1835). Legujabban Turinban jelent meg földirati munkáinak gyüjteménye (1842). Minden munkáját végtelen gyüjtő szorgalom 's az idézetekben pontosság jellemzi. — *Cs. F.*

Balfe (Guglielmo) énekes és zeneköltő. Született Irlandban, Dublinban 1804-ben. Neve az ujabb időkben gyakran emlittetik a' divat és müvészet világában. Eredeti neve *Balph William*, melylyet olaszhonbani hoszszasb tartózkodása alatt változtatott meg. Zenészeti tanulmányait először Dublinban kezdé meg, hol már 7 éves korában hangversenyeket adván a' hegedün, zenészeti csodagyermek volt, azután Londonban, *Horn* vezetése alatt, 's később Párisban folytatá, hol már 1824. mint énekes működött a' szinpadon. Azután kellemes bassusát Florencz-, Bologna-, Palermo- és Genuában hallatá, a' nélkül, hogy kitünő tetszésben részesült volna. 1832. Majlandban, a' Teatro Calcano padán mint bassista működött, 's a' következő évben ugyanitt egy operetteje adatott „*Enrico IV. all passo della Marna*“ czim alatt, melyly tetszett ugyan a' nagy közönségnek, de a' müértők kedvezésében nem részesült, 's többi a' korbeli hangszerzeményeit is: *I Rivali, Un Avvertimento, Manon Lescaut* 'sa't. ilyly sors érte. 1835-ben Fenice szinház tagja volt. Itt igen feltünővé tette magát Mayerbeer „*Crociato*“jának szerencsétlen eltorzitásával, melylyet, hogy nagyobb hatása legyen mint azelőtt, Rossini- 's Donizettiféle melódiákkal és sajátjaival czifrázott fel. Balfe ehhez hasonló művészi csinyek által sok bajba kevervén magát, kénytelen volt Olaszhont elhagyni, és most, egészen a' zenemüvészetnek szentelve idejét és erejét, Londonban él. Jelentékenyebb hangszerzeményei közt első volt a' *Puits d'Amour*, melylyhez a' szöveget *Scribe* irta, 's melyly Párisban az Opera comiqueban nagy tetszéssel adatott; de legnagyobb tetszést aratott a' „*Négy Haymonfi*“ és „*Czigánynő*“ operák könnyen folyó, kellemes és jellemző zenéjével. Az első nemzeti szinházunkban is folyton jó sikerrel adatik. Az utóbbit eddig csak hiréből ismerjük. Tőle vannak még *Rochelle ostroma, Grey Catharina, Jeanne d' Arc, Falstaff, Fátyolosnő, Keolanthe* dalmüvek. Ránk nézve azt is érdemes még megemliteni, miszerint *Balfe* neje, ki Olaszhonban *Roser-Balfe* név alatt több ideig mint primadonna működött, magyarhoni, pesti születés, egy, több évvel ezelőtt elhunyt pesti karmester, *Roser* leánya. — *V. I.*

Balla Károly, m. akad. tag, szül. Pestmegyében, Nagy-Kőrösön 1792. évi april 2-án, honnan a' philosophiai tanfolyam végeztével Pestre jött törvényhallgatásra. Különféle hivatalokat viselvén Pestmegyénél, ugyanennél csaknem harmincz évig kapitányi tisztséget viselt. Egyike volt a' magyar irodalom önzetlen hű mivelőinek. Ifjabb korában a' szépirodalom mezején sükerrel munkálkodék; igazolják ezt az *Aurora*, *Hebe*, *Urania*, *Aspasia* almanakokban kijött költeményei; de leginkább „*Hős regéi a' magyar előidőből*“, melylyek a' magyar hajdankor dicsőségét, tiszta hazaszeretetet bizonyitó, egyszerű, búskomoly érzelmekben zengedezik. 1825-ben jelent meg tőle a' *Zsebtükör*. 1836—37-ben a' *Kémlő* czimű gazdasági, ipar- 's kereskedelmi lapot szerkeszté, melylyet számos szaktudományos czikkel gazdagitott. Vegyes tárgyu értekezéseket közlött a' *Tudom. Gyüjtemény*ben, *Társalkodó*ban, *Athenaeum*ban. 1841-ben jelent meg tőle: *Vélemény a' büntetésmód javitása iránt*, melyly sok szakismerettel van irva. Kapitányi hivataláról lemondván, jelenleg Pestmegyében kebelezett mezei jószágán magán életben tölti munkás napjait. M. akad. taggá választatott 1839. nov. 23. — *F. S.*

Ballagi (ezelőtt *Bloch*) *Móricz*, m. akad. l. tag. Szül. 1816. évi april. 17-én Tarnokán Zemplén megyében. Gyermekkori főtanulmánya, mint izraelita születésűnek, a' Thalmud vala; a' latin iskolákat minden idegen segély nélkül magán szorgalma utján végezte. A' bölcsészeti tudományokat 1836—37-ben Pápán *Tarczy Lajos* alatt tanúlta. Tudományos műveltségét gyarapitani Németországba utazott 1839-ben, mi közben elhagyva ősei hitét, evangelikus hitre tért. Párisban lakása közben a' görög és keleti nyelveket tanulta meg, honnan hazájába térvén Pestet választá állandó lakásul. Tudományos képzettségénél 's hazafias hajlamainál fogva nagy munkásságot fejte ki a' magyar irodalom mezején 's philosophiai és philologiai ismereteit számos dolgozatokban közlé az olvasó közönséggel, melylyeken azonban mindenütt érezhető a' német philosophia szelleme. Nevezetesb munkái következők: 1) *Móses öt könyve*, jegyzetekkel, 1—5 köt. 1840—43. 2) *Új kimerítő magyar-német és német-magyar Zsebszótár*. Első német-magy. rész. Más. magy.-német rész. Pest 1843—44; mi azonban nem egyéb mint összeirása a' m. akademia és *Fogarasi J.* szótárainak. 3) *A' Zsidókról*, (1840) melylyet barátja, *Vajda P.* adott ki. Megemlitendő még 4) német nyelven irt magyar nyelvtana, melyly 1846-ban másod-kiadásban jelent meg e' czim alatt: *Ausführl. theoretisch-praktische Grammatik der ungr. Sprache.* 1845-ben a' szarvasi ev. gymnasiumban a' mathematikai tudományok tanitójává 's később rector-professorrá is választatván, e' hivatalában közkedvességet vívott ki magának hallgatói 's pályatársai előtt. A' forradalom őt is elsodrotta magával 's tanitószékét karddal cserélte föl. Magy. akad. l. taggá vál. 1840. sept. 5-én. — *F. S.*

Ballanche (Péter Simon) szül. 1776. Lyonban 's 1814-ig ugyanott könyváros volt, azóta mint iró Párisban él, 's a' franczia irodalomban új tért nyitott, t. i. a' bölcsészet történetének terét, melylyen egy valódi franczián ak könnyedségével 's elmésségével, de a' németek alaposság a nélkül dolgozik. Korán megismerkedett Chateaubriand, Nodier, 's Camille Jordánnal, 's már 1801-ben irá akkor figyelemre nem igen méltatott művét: „*Du sentiment sans ses rapports avec la litterature et les arts.*“ —

1814-ben jelent meg prózában irt költeménye, „*Antigone*“, 1818-ban pedig „*Essai sur les institutions sociales dans leur rapport avec les idées nouvelles*“ melylyet a' Francziaországban ez időben a' régi 's új közt vívott harcz teremtett; 1819-ben adta ki „*Fragment*“-jeit, melylyben isten, 's emberiségröli nézeteit ismérhetni meg, és dialogusát, melylynek czime: „*le vieillard et le jeune homme*“ 's melylyben platói gondolkodás 's előadás mutatkozik. Ki ezen töredékek által érdekelve, a' szerzőt 's annak világnézeteit egészen akarja ismerni, olvassa „*Palingénésie sociale*“-ját; ebben raká le összes nézeteit az emberi nem fejlődéséről, 's e' fejlődésnek már átfutott phásisairól. A' mű bevégzetlen maradt, megjelent egyes részeiben, *Orphée*, *Vision d'Hebal* 's egyéb czimüekben mégis sok mély, sok igaz és érdekes van elmondva. Mindezen munkák igen jelentékenyek, ha nem a' német költészeti irodalom mértékével méretnek, hanem a' franczia philosophia fejlettségének mértékével. *Ballanche* nyelvre választékos, sőt pompás, olylykor dagályos és világosságot nélkülöző. 1842-ben az akademia tagja lett, miután összes munkáinak 4 kötetben eszközlött kiadása után általános figyelmet vívott ki. — h.

Balogh Pál (Almási), orv. dr., a' pesti orvosi kar, a' kir. m. természettudományi társulat r., 's a' berlini orvosi és seborvosi társaság lev., a' m. akad. rend. tagja, szül. N.-Barczán, Borsodmegyében, 1794. oct. 18. Alsóbb iskoláit végezte Rima-Szombatban, honnan tanulmányai folytatására 1810. S. Patakra 's 1814. Késmárkra ment, hol *Adorján* prof. alatt a' törvényt hallgatta. Iskolai év végével a' franczia és olasz nyelvvel ismerkedett meg. Késmárkról ismét S. Patakra tért viszsza, hol elvégezvén az ott tanittatni szokott tanulmányokat 's megismerkedvén az angol nyelvvel is, 1817-ben az orvosi tudományok hallgatása végett Pestre jött, 's azokat 1822-ben végezte. Az orvosi oklevelet következő évben elnyervén, a' gyakorló orvosi pályának szentelte magát. 1825-ben ismeretek öregbitése végett beutazta Németország legfőbb városait, 's ez ország legkitünőbb tudományosságu férfiaival ismerkedett meg. Viszszatérvén Pestre, 1830-ban a' m. t. társ. l.tagjává neveztetett ki. 1834-ben a' lyoni orvosi társaság lev. 1835-ben a' m. t. t. rendes tagjává választatott, 1836-tól fogva a' m. akademia által kiadott *Tudománytár* literaturai részének szerkesztésével bizatott meg. 1820-tól fogva mai napig megjelent igen számos munkájának felsorolásával lapokat kellene betöltenünk. Elég legyen megemliteni, hogy a' philosophiai, természeti, orvosi mechanicai tudományoknak alig találtatik egyegy ága, melylyben kitünőt ne adott volna a' magyar irodalomnak. Mint iró gazdagitá a' franczia és német irodalmat is több rendbeli értekezésekkel 's önálló munkával. A' *Közhasznu ismeretek tárát* 180 kisebb nagyobb czikkel gyarapitá. A' legujabb időben keletkezett 's minden üldözés daczára elterjedt hasonszenvi gyógyitási mód terjesztése miatt az alleopathákkal több izben surlódásba kellett jőnie, mi őt azonban koránsem riasztá viszsza az emberiség javára üdvösnek tapasztalt hasonszenvi gyógymód gyakorlásától 's azt mai napig mint Pest nagy nevezetességű homoeopathája folyton folytatja. 1835-ben jelent meg tőle a' m. t. t. által kiadott philosophiai pályamunkák első kötete, melyly 100 db. aranynyal jutalmaztatott. Élete nem egyéb az emberiség javára 's a' m. irodalom mivelésére szentelt foly-

tonos munkásságnál. És ezen nemes irányát főleg az egyesületi téren is buzgón követé. Az *iparegyesület* első eszméje tőle jött, bár későbben tetemesen módosúlt; az *állatkinzás elleni egylet* szinte az ő műve; hetenkinti tud. társalgásokat is inditványozott, 's azokra szerkezeti tervet készitett, de ez utóbbit kevés sikerrel. — *F. S.*

Balogh János (galánthai) szül. 1800-ban, fia az öreg becsületes és köztiszteletü Balogh Jánosnak, Bars és Komárom megyék 8 országgyülésen ünnepelt szabadelmü követének; ő maga is, kalandos ifjuság után, melylynek egy részét, az iskolából megszökve, huszár-egyenruhában, 's kenyerét fuvolyával keresve élte át, Barsmegye tisztviselője, 's ugyanazon megyének, szabadelmü utasitással ellátott, bátor, ékesszólló, és hires követe az $183^2/_6$-iki országgyülésen; az ifjuságnak akkori egyik bálványa, kinek arczképét Wesselényiével együtt adá ki tisztelete jeleül. — *Balogh* ez országgyülésen nemcsak ellenzéki, hanem valóban szabadelmü követ is volt, ki nemcsak a' sérelmi téren vívott merészül 's fáradhatlanul, hanem a' nép érdekeit is lelkesen védelmezte, 's épen e' miatt párviadala is volt a' véleményét változtatott *Péchy Ferenczczel*, Pestmegye későbben viszszahivott követével, melylyben ezt kardjával, mint előbb éles szóval, jól megszabdalá. Az öreg *Rohonczy* kir. tanácsos egy alkalommal a' nép érdekében emelt szavai miatt, alkotmány-ellenségnek hivá 's *Gustermann*hoz hasonlitá, *Balogh* pedig kijelenté, hogy ő a' nép érdekeit képviselve ül székén, 's hogy e' szerepben jobban tetszik magának, mint a' követ úrében, ki csak Werbőczy kopott törvényeit authenticálni jött az orsz.gyülésre. Legnevezetesb pontja azonban *Balogh J.* országgyülési életének azon merész fellépése, midőn a' szathmári megyegyülésen mondott kormánysértő szavai miatt kereset alá vett b. *Wesselényi Miklós* kifejezéseit az orsz.ülésben magáévá tevé, 's ezáltal önmaga fejére is a' kir. fiscus keresetét voná. E' miatt követi állásától egy k. leirat által felfüggesztetett 's Barsmegye utasittatott, hogy más követet válaszszon; *Balogh* azonban a' megye által követségében megerősittetett, 's az országgyülés tagja maradván, ezentul mindinkább megközelitette népszerüsége legmagasb fokát. Ő volt azon megyei követ is, ki az akkor szerény távollevői követ *Kossuth Lajos* első fellépését észrevevé, mutatkozó tehetségeit méltánylá, 's őt azután közel barátává fogadá. — Később azonban *Balogh*ot, mint Barsmegye alispánját, részint az ellenzék általi elhanyagoltatása miatti neheztelésében köpönyeget látjuk forditani, 's régi baráti és társai a' politikai küzdhomokon, sajnálva látják, hogy az administratori rendszer behozatala alkalmával administratori szék után jár. Ezt azonban el nem érhetvén, ismét ellenzéki lesz, és pedig túlságosan. A' népképviseleti alapon összszehivott első pesti országgyülésre Barsmegye egyik vál. kerülete részéről ő is képviselővé választatván, veres tollat tűz kalapja mellé, 's azon párthoz csatlakozik, melyly az első m. ministerium eljárását nehezíti 's keseriti, és túlságai által az ország hajóját forradalmi örvénybe sodorni segíti. A' pesti országgyülésen azonban igen alárendelt szerepet játszott, mint szónok fel nem tünt, 's a' közvélemény súlya alatt jelentőségét veszté. *Lamberg* gr. meggyilkoltatásábani részvéttel vádoltatván, ez ellen nyilvánosan tiltakozott, 's pár apró inditványt és azon csatákról, melylyeknek, mint biztos, vagy már

őrnagy, szemmel látó tanuja volt, jelentést tett. Ezután rögtönzött őrnagygyá lett, ott volt Schwechatnál, később, *Hurbán* szláv csapatai ellen harczolt a' karpátok közt mint kormánybiztos; mind végiglen képviselő maradt, 's hir szerint Kossuththal együtt menekült a' török földre. *Balogh János* szép és elegans férfi, szép, erőteljes, merész szónok a' régi phrásis-pengető, nagyszavu iskolából, bizonyos hetvenkedéssel 's öntetszéssel előadásában, de azért nem üres, sok alkalommal talpra esett elmésségü, 's epigrammi élü; — mint politikai jellem azonban ingatagnak mutatta magát, 's a' körülményekhez és hiusága 's önzése sugallatához képest változtatta szineit, mig végre legujabban a' tricolornál megállapodott, 's e' mellett mindvégig elhatározottan és önfeláldozással harczolt. — Y.

Balzac. (Honoré de), egyike a' legtermékenyebb, legolvasottabb 's legjelesebb ujabbkori regényiróknak Franeziahonban, született Toursban, 1799-ben; a' vendomei collégiumban végezvén iskoláit, 1820-ban Párisba ment, hol néhány irodalmi kisérletet tőn. Nem sokára ezután könyvnyomdát állitott fel, de miután vállalatának keves sikere volt, ismét tollat ragadt kezébe. Elejénte ugyszólván semmi hatást nem csináltak művei, de ez őt nem rettenté viszsza, 's majdnem 30 kötet munkát bocsáta közre 1829-ig a' nélkül, hogy a' középszerüségen fölülemelkedett volna. Később, midőn már jobb nevet vivott ki magának, addig különféle álnév alatt kiadott regényeinek nagyobb részét nem ismeré el sajátjának. Balzac irodalmi működésének fordulatpontjául „*Des derniers Chouans, ou la Bretagne en* 1800" czimü regényének megjelenése tekinthető, melylyben az általa addig utánzott pigault-lebruni modorral felhagyott. Ez idő óta a' legkedveltebb regényirók sorába számiták őt. Legjobb művei közé tartoznak a': „*Physiologie du mariage*" (2 kötet 1831), „*Scénes de la vie privée*" (5 kötet 1831), *Scénes de la vie de province*" (1832), „*Scénes de la vie parisienne*" (1832) „*Le medecin de campagne*", „*Le pére Goriot*", „*La peau de chagrin*", „*La recherche de l' absolu*", *Contes bruns*, 'sa't. melylyek a' közönség által mind legnagyobb részvéttel fogadtattak. Különben minden regénye közt főleg kettő igényelheti a' művészeti tökély teljes diadalát. Egyik a' „*Histoire intellectuelle de Louis Lambert*", a' másik: „*Eugéne Grandet*". Többi műve kisebb nagyobb mértékben a' természetlenség 's hányavetiség és a' valódi egészséges világnézet hiányának bélyegét viseli magán; azonban egyes vonások gazdagságát, mik az emberi szivből meritvék, nem lehet tőlük megtagadni. Balzac leginkább a' nőolvasók fölött uralkodik. Műveinek nagy hatása miatt igen elbizza és túlbecsüli magát, mit összes müveinek ujabb kiadása leginkább tanusit, melyly „*La comédie humaine*" követelő czim alatt jelent meg, 's melylynek előbeszédében minden idők első költői- és philosophjaival egy rangba teszi magát, és irodalmi működése czéljául az egész emberi életnek minden irányzatábani előadását tűzi ki. Ujabban a' drámairást is megkisérté; azonban „*Vautrin*" és „*Ressources de Quinola*" czimü szinművei tökéletesen megbuktak. 'S e' tekintetben *Balzac* csakugyan egy sorsunak mondhatja magát a' világ legjelesebb regényiróival, kik közül, ugyszólván, egy sem tud jó drámát irni. Nem emlékszünk, hogy Balzacnak roppant munkahalmazából *Grandet Eugeniáján* kivül, melyly a' Kisfa-

lúdy társaság Regénytárában jelent meg, csak egy is magyarra volna fordítva, mi talán azt is jelenti, hogy a' magyar irók és olvasók nem tartanak felőle anynyit, mint a' francziák, vagy inkább mint ő maga a' parisi irók egyik leghiúbb arszlána. *Balzac* naponkint 16 órát dolgozik, és mindig nyereségre; mindamellett gyakran van adóssága. Sok vásári munkát ad, azonban tagadhatlan, hogy szép, sőt nagyszerü szellemi segédforrások felett rendelkezik. Tündöklő phantásiája mellett sok ismerettel is bir az emberi tudás számos ágában. A' különczködésre nagy hajlama van, 's ezért felőle ezer anecdoton kering. Bár sokat javit és törül, mi miatt kéziratának a' szedőknél borzasztó hire van, stylje mégis gyakran czikornyás, erőtetett, csodálatos kitételekkel elrutitott. Ezért néhány biráló keservesen megpiszkolá, de a' reá tetézett sok gúny és piszok daczára is el kell ismerni, hogy munkái nagy része magány hordja a' jeles elme 's valódi költői szellem bélyegét 's az emberi sziv mély ismeretét, miket, pártosság nélkül is, csodál az olvasó. — *V. I.*

Bancroft György sz. 1800. oct. 3-kán Massachusets egyes. státusban, Worchesterben. Vagyontalan szülei minden tehetségüket nevelésére fordították. Az exeteri, akkor Amerikában legjobb, iskolában, azon dr. *Abbot* vezetése alatt tanult, ki sok más híres amerikait is oktatott, p. o. *Everett*-et és *Jared Sparks*-ot. — 13 éves korában Angliába a' cambridgei egyetembe jött, 's később a' göttingai és berlini egyetemekben *Heerent*, *Eichhornt* 'sat. hallgatva, 's a' legnemesb szellemekkel társalkodva, szerezte meg magának azon magasabb tudományos műveltséget, melyly Amerikában olyly ritka. Hoszszabb utazásai után hazájába térvén, ott előbb görög nyelvet tanitott, 's német szellemü és rendszerü saját iskolát *(Round-Hill)* nyitott, de csakhamar politikai mezőre lépett, 's mint iró és a' tisztán democraticus párt tagja olyly befolyásra jutott, hogy Bostonban adószedői, Amerikában igen fontos, hivatalt nyert, melyly egyedül a' pénzügyminister alatt áll 's alárendeltjeit szabadon nevezi. *Polk* jövén az elnöki székre, *Bancroft*ot ministeriumába hivá, 's a' tengerészeti tárczával bízta meg. E' helyzetében Annapolisban tengerészeti iskolát, Washingtonban csillagvizsgáló-intézetet alapitott, bár különben bölcs gazdálkodásáról volt hires a' közigazgatásban. E' mellett azonban nem szünt meg iró és oktató lenni. Adószedő korában leczkéket tartott Schiller és Gőthe, a' német bölcsészet 's történet felett; 1834—1840-ig „*Amerika történetét*“ adta ki 3 kötetben; 1847-ben Londonban volt, az amerikai függetlenségi háború diplomaticus történetéhez adatokat gyüjteni. —h.

Bandiera l. Carbonarik.

Bandtkie (György Sámuel) sz. nov. 24. 1768. Lublinben német Siléziából bevándorlott szüléktől; m.holt, jun. 11. 1835. Krakkóban, mint könyvtárnok 's a' bibliographia r. tanára az ottani egyetemnél, a' lengyel történet, nyelv, literatura — valamint a' krakkói egyetem körül is általánosan elismert érdemeket szerzett magának. Tanulmányait 1779—1787-ig Boroszlóban, azután pedig Hálában 's Jénában végzé. 1789-ben Boroszlóban a' lengyel nyelv tanárságát fogadta el, hol egyszersmind a' királyi kamaránál fordító is volt. Első munkája: „*Historisch Kritische Analekten zur Erläuterung der Geschichte des Ostens von*

Europa". (Berlin 1802.) Erre következtek azon munkái, melylyek által nevét leginkább megörökité a' lengyel literaturában, u. m. : „*Polnisch-Deutsches Wörterbuch*" (2 köt. Berlin 1806.) „*Polnische Grammatik für Deutsche*" (Breslau 1808.) Legfőbb munkája : „*Dzieje (dzieje* anynyit tesz, mint : *res gestae) narodu polskiego*" (Breslau. 1810. 3. kiad. Br. 1835.) Lengyelország története. Testvérével *B. János Vinczével* együtt adák ki : „*Polnisch-deutsch-französisches Taschenwörterbuch*" (4 kötet. Boroszló 1811). Az egészen elhanyagolt krakkói könyvtárt czélszerüen rendezve helyreállitotta, 's a' közönség használatára alkalmassá tette. Krakkói könyvtárnok korában irt munkái : de incunabulis cracoviensibus ; 's a' lengyel nyomdák története. — Ön életirása a' krákkói *Kwartalnik* folyóiratban foglaltatik. — *B.*

Bánffy. I. **László** báró 1795-ben született. Kolozsvárt tanult. Oskoláit végezvén beutazta Olasz országot b. *Wesselényi Miklóssal*. — Hazaérkezése után az erdélyi főkormányszéknél fogalmazóvá 's később titkárrá lőn, 1830 körül pedig Kraszna-megyei főispáni helytartóvá neveztetett ki. Ezen időben váltak a' kormánypárt és az ellenzék közti harczok élénkebbekké. Erdélynek t. i. 1811 óta nem volt országgyülése, bár jogilag évenként kellett volna tartatni. A' törvényhozásnak ilyly hoszszas felfüggesztése a' dolgok' természeténél fogva az alkotmányos, formák megbontására 's az ország' szabadságát biztositó institutiok' mellőzésére vezetett. A' sérelmek növekedése békétlenséget támasztott a' kedélyekben 's a' tartós apathia után végtére Erdély' tekintélyesebb egyénei a' közügyek iránt érdekkel viseltetni 's a' megyei gyülésekben részt venni kezdettek. *Bánffy* noha megyéjének elnöke volt, határozottan az ellenzék mellé nyilatkozott, 's nemcsak a' Krasznamegyei közgyüléseken mozditotta elé pártjának érdekeit, de azon mágnások közé is tartozék, kik megyéről megyére járván mindenütt a' gyülésekben részt vettek, 's folytonosan ostromolták a' kormány politikáját és törvénytelen helyzetét. Ha most tekintünk viszsza e' küzdelmekre, a' kérdéseket, melylyekért anynyi szenvedély lépett sorompóba, többnyire csekély fontosságuaknak fogjuk tartani ; azonban az ellenzék fő iránya, t. i. a' közigazgatásnak az alkotmányos vágásokba viszszavezetése, minden esetre megérdemelte a' legnemesebb erőknek kitartó munkásságát. Bánffy és elvbarátai, kiket az első időkben a' megyei gyülések fölkeresése miatt „*rándorló patriotáknak*" neveztek, míg a' kormányszéknek és a' többi hivatalhatóságoknak viszszaéléseit megtámadták, maguk valának egyszersmind a' rend és tanácskozási szabadság' legbuzgóbb őrjei ; azonban az ország állapota az ellenzék' agitatioi által fölzavartnak rajzoltatván, ő felsege b. e. 1-ő Ferencz császár a' csend helyreállitására teljes hatalmu biztosul küldötte b. *Wlasich* altábornagyot és horvátországi bánt. A' megyei gyülések megszüntettek, vagy csak a' kormánytól különösen kijelelt czélok végett tartatának. A' megyei hivatalok választás utján többé nem valának betölthetők 's a' helyettesités lőn szabálylyá, de ez az erdélyi törvényekbe ütközvén anynyira gyülöletessé vált, hogy semmi hivatalra sem akadtak elég számu alkalmas egyének, és a' közkezelés minden birálaton alolivá süllyedt. Egyébiránt az országban mély csend volt. Senkit politikai bünökért vád alá vonni nem lehetett. Minden politika az ösmeretes „*vis inertiae*-

nak" óvatos használatából állott. *Wlasich* báró hamar belátta, hogy a' kivételes állapot, melylynek kezelőjévé lőn, nincs a' viszonyok által indokolva, mert Erdélyben anarchicus elem nem mutatkozik, és az ellenzék kivánatai nemcsak törvényesek, de mérséklettek is, melylyeknek megadásából veszély nem támadhat. Sürgette tehát az országgyülés mielőbbi megtartását, mint a' bizodalom helyreállására vezető eszközt, — tanácskozott az ellenzék tekintélyesebb egyéneivel is a' dolgok' kiegyenlitése felől, 's egyátalában rokonszenvet látszott e' párt' főnökei iránt mutatni; de még mielőtt a' kiengesztelésre határozottabb lépéseket tehetett volna, Bécsbe hivatott, 's helyére esztei *Ferdinand* főherczeg küldeték, ki rövid idő mulva az országgyülést kihirdette, 's május hó 2-kán 1834-ben ugy nyitotta meg, hogy a' megelőzött körülmények- és k. határozatokból itélve, kevés kilátás volt a' pártok' közelítésére. Bánffy László, mint hivatalánál fogva regalista, részt vett az országgyülési tanácskozmányokban, 's rövid, erélyes és folyékony előadási modora által magára tudta vonni a' közfigyelmet, 's haszintén a' pártvezérek közé nem is tartozott, kevés birt egész Erdélyben több népszerüséggel mint ő. Az 1834-ki országgyülés' eredménytelenségének okait előadni nehéz volna. Az ellenzék és a' kormánypárt egyaránt befolytak a' siker' kimaradására. Talán ha egy centrum alakulhatott volna, melyly a' conservativ párt és a' baloldal közt a' sulyegyent föntartsa, ez esetben kikerülheti vala Erdély azon makacs küzdelmeket, melylyek az országgyülés' véletlen föloszlatását, és a' kivételes állapotot, minden szigorával és kellemetlenségével együtt, vonták maguk után. De e' centrum alakulása a' többek közt Bánffyban sem talált pártolóra, ámbár ő temperamentumánál és tanulmányainál fogva, inkább látszott a' mérséklett szabadelvüekhez, mint a' szélső baloldalhoz hajolni. Ferdinand főherczeg átvévén a' diaeta eloszlatásakor az ideiglenes de teljhatalmu kormányzást, mindazon hivatalnok, ki ez önkényes lépésben az alkotmány' alapjainak fölforgatását látta, hivataláról lemondott. Ezek közé tartozott Bánffy is. — Az 1837-ki országgyülésnek, melylynek megnyitására királyi biztosul a' főherczeg volt kinevezve, a' ministerium óhajtása szerint feladata lett volna, a' lefolyt három év alatt követett politikát helybenhagyni az által, hogy a' főherczeg a' kormányzóságra szavazattöbbséget nyerjen. A' ki az erdélyi volt törvényhozás alkrészeit ösmeri, a' ki tudja, hogy a' tagoknak legalább kétharmada vagy mint hivatalnok, vagy mint a' kormány által kinevezett regalista foglalt ottan helyet, — az minden esetre csodálkozni fog e' terv' meghiusulásán. 'S pedig a' főherczeg nemcsak legtöbb szavazatot nem nyert, de még a' kormányzóságra kijeleltek sorában utolsónak sem esett be. E' diadala az ellenzéknek, melyly a' conservativekkeli titkos transactio utján történt, volt egyedüli nevezetes ténye az 1837-ki országgyülésnek. Bánffy mint Kraszna megye' követe vett részt e' diaetán; de olyly utasitás mellett, hogy a' *részek'* viszszacsatlásán kivül más ügyhöz hozzá se szóljon. A' *partium* kérdése t. i. már az 1837-ki szebeni országgyülés alatt élénk vita és fölirások tárgya volt. Egy törvényczikke Magyarországnak az Erdélyhez szakadt részeket viszszacsatolta ugyan, 's a' reincorporatio végrehajtását a' kormány' kötelességévé tette; de az erdélyi országgyülés nem ösmerte el Magyarország jogát a' részekhez 's tiltakozott a' viszsza-

csatlás ellen. Ebből a' legcsodálatosabb bonyodalmak fejlődtek ki; mert az erdélyi kormánypárt a' három pör alatt levő megyét Erdély, a' magyarországi kormánypárt pedig Magyarország számára vindicálta. Mind a' két országban az ellenzék e' kérdésben egyetértett a' kormánypárttal, 's Bécsből a' Magyarországi helytartó-tanácshoz utasitások mentek a' reincorporatio végrehajtására, mig szintén Bécsből az erdélyi főkormányszék e' végrehajtás meggátlására buzditatott. Több évig folyt e' különös eljárás, melylyet még az is tetézett, hogy maguk a' partiumi megyék a' legváltozóbb szeszélyt követve, majd Magyarhonhoz csatlakozni, majd Erdélynél maradni akartak. Bánffy az 1837-ki erdélyi diaetán kijelenté küldőinek eltökélett szándékát a' magyarországgali reincorporatio iránt. E' nyilatkozásához hiven később is megyejében mindent elkövetett, hogy a' főkormányszéknek az engedelmesség a' viszszacsatlást gátló kérdésekben megtagadtassék. A' partiumban az anarchia mind inkább lábra kapott, a' megyék jogai majd a' magyarországi, majd az erdélyi fogalmak szerint definiáltattak, 's a' függés minél kevesebb vala. Ilyly bonyodalmak közepette tétetett a' magyarországi kormány által a' partiumi megyéknek kötelességévé, hogy az 1839-ki pozsonyi országgyülésre követeket válaszszanak; az erdélyi gubernium erről értesülvén szigoruan megparancsolta az ellenkezőt. A' főispánok Kolozsvárra hivattatván a' megyei közgyülések szétoszlatására utasíttattak, azon esetre, ha a' többség követeket akarna küldeni. Bánffy keresztülvitte Krasznában a' követküldést, 's magát *Szentmarjai*val együtt megválasztatá, mig a' szomszéd Középszolnokban *Wesselényi Farkas* főispán az ellenkező vélemény élére állván, a' megyét a' követ-választástól viszszatartóztatta. Ezért Magyarországon Bánffy rendkivül népszerüvé, Wesselényi Farkas főispán pedig szintolyly gyülölté vált. — Az 1839-ki pozsonyi országgyülésen hatásos állást nem foglalhatott el Bánffy; mert megyéje illiberális utasitásokkal látta el, és követtársa a' kormánypárt mellé szitott. A' két képviselő örökké egymás szavazatát semmisitette meg, 's Kraszna-megyének kivételes helyzeténél fogva soha nem volt alkalma az iránt nyilatkozni, hogy követjei közül melylyik fejezi ki a' többség valódi akaratját. Egyébiránt még mielőtt a' legfontosabb kérdések szőnyegre kerültek, már sulyos májbetegsége kiragadta Bánffyt az élők sorából, 's épen azon kor' kezdetén mult ki, melylyben aránylag leginkább tudott volna a' hazának hasznos szolgálatokat tenni; mert a' reformkérdések, 's főként a' közgazdászatra vonatkozók valának kedveltebb tanulmányai. — Bánffy sem a' vas szorgalmu, sem a' mély fölfogásu emberek közé nem tartozott; de sokféle 's némelyly szakokban alapos ösmeretekkel birt. Könyvtárának egy részét a' kolozsvári ref. tanodának, melylynek főgondnoka volt, más részét Krasznamegyének ajándékozta. Becses oklevélgyüjteményét az erdélyi museumnak, melylyet gr. Kemény Józseffel és Sámuellel egyesülve, nagy áldozatokkal készültek megalapitani és föntartani—hagyta. II. *Bánffy János* ugyanazon bárói családból, szül. 1816-ban. Előbb a' Sándor gyalogezrednél szolgált. Onnan a' székely huszárokhoz tétetett át, hol őt mint főhadnagyot találta a' forradalom. Csakhamar a' 11-ik zászlóaljnál kapitánynyá aztán őrnagygyá lőn. Hogy e' zászlóalj, melyly Erdély' hadi történeteiben kitünő szerepet játszott, a' fegyelem' és hősi bátorság' példá-

nyává vált, nagy mértékben lehet *Bánffy J.* erélyének és rendező talentumának köszönni. Midőn *Bem* az erdélyi fővezérséget átvette, Somlyoról Szathmárra küldötte őt hogy *Katona Miklós*tól a' Deésen megvert és szétszalasztott sereg maradványait átvegye. — Később Bem személyesen oda menvén, Bánffyt nagybányai térparancsnokká tette, hol azonban kevés ideig maradhatott, mert a' hadi események Bem mellé szólították, kinek *Mikes*sel és *Bethlen Gergely*lyel együtt legkedveltebb alvezére volt. Bánffy vezérelt a' *frecki* csatában és a' már elfoglalt Szeben védelmére sietö *Puchner* altábornagyot viszszanyomta. Később a' Bánátban hagyott erdélyi sergek vezényletét vette át 's midőn *Vetter* altábornagy elkezdette *Jellasich* bán elleni operatioit, Bánffy mint hadtest-parancsnok csatlakozott hozzá. — K.

Banim (János) kedvelt ír novellista, Irhon W. Scottja kisebb mértékre véve, szül. 1800-ban. Egy csoport életképben erős sugarak- 's árnyakkal rajzolja az ír nép sajátságait, az ír földmüvest nyomorában 's tévedéseiben, és rajzai elevensége- 's hűségére nézve minden pályatársát túlhaladja. Művei szerkezetében 's bonyolitásában igen szerencsés, de gyakran hosszadalmas 's felette részletes mint W. Scott. Először „*Tales of the O'Hara family*" czimű munkája, 1825-ben vonta rá a' közfigyelmet, azután következett a' „*boynei ütközet*" 1828-ban, a' „*the Croppy*" ugyanazon évben, „*The denonced*"1830-ban, „*The Smuggler*" 1831-ben, „*The mayor of Windgap*" és „*Father Connell*" azóta. 1837-ben a' whigkormány adott ugyan neki némi csekély évpénzt, de azért nagy szegénységben halt meg 1842-ben aug. 1-jén „*Windgap-Cottageben*" Kilkenny mellett. Több regénye németre is van forditva, magyarra egy sem. —h.

Bankrott; ezen olasz szavaktól: *banca* és *rotta*, (minthogy régi szokás szerint az eladósodott's fizetni képtelen kereskedők fizető padait-bankösszse szokták törni) jelenti azon állapotot, midőn valaki tartozásait kifizetni nem képes 's fizetéseit megszünteti. l. *Bukás.*

Banügy. A' kereskedés és ipar előmozditására, 's a' pénzforgalomra 's viszonyaira a' bankok minden müvelt országban olyly elhatározó befolyást gyakorolnak, hogy ezek virágzása vagy bukta egyszersmind az álladalmak javát sőt lételét is feltételezi. Az üzletek különfélesége szerint a' bankoknak is, melylyek egyébiránt *álladalmi* vagy *magánbankok*, többféle nemei különböztetnek meg; 's a' bankok aztán vagy csupán egy üzletre szoritkoznak, vagy többekre kiterjeszkedvén, ugyanegy banktársaságban több neme a' bankoknak egyesitve működik. Fő nemei a' bankoknak e' következők:

1) *Jegybank* (Zettelbank), melyly készletül bizonyos összeg ezüst és aranz érczpénzt, vagy arany és ezüst vert rudakat tesz le, 's ezek helyett kisebb nagyobb összegről szóló papirospénzt, vagyis ugynevezett bankjegyeket ad ki forgásba olyly kötelezetéssel, hogy azokat a' bank pénztárában mindenkinek 's minden órában, minden levonás nélkül valóságos érczpénzzel beváltja. Milyly arányban álljon a' készen tartott érczpénz a' kibocsátandó bankjegyekhez, ezt minden országnak 's minden banktársaságnak saját körülményei határozzák meg. Elméletileg a' statusgazdák a' kibocsátott bankjegyeknek egy harmadára szabják a' mindig készen álló érczpénzmenynyiségét, a' másik két harmad pedig rövid lejáratu 's

biztos kereskedői váltók, vagy könnyen pénzzé tehető arany 's ezüst edények, 's állandó értékü 's nem romolható ingóságok által fedeztetik. Ez azonban csak elméleti feltétel, mert gyakorlatilag e' tárgyban igen nagy különbség mutatkozik az európai statusok jegybankjai közt. Igy például az austriai nemzeti bankban az 1849. nov. 30-ki kimutatott állás szerint, ezüst vertpénzben és rudakban volt 29,062,747 forint és 55½ krajczár, holott a' forgásban levő bankjegyek 252,920,298 forintra rugtak: ellenben az angol banknak 1849. dec. első napján 29,720,195 font sterling forgásban levő bankjegyeire 15,443,118 font sterling arany és ezüst készlete volt, 's igy az angolbankban az érczpénz aránya a' forgalomba tett bankjegyekhez körülbelül 1 : 2 volt akkor, midőn az austriai nemzeti bankban 1 : 8-ra sem ment egészen. A' jegybankok főkellékének tartják továbbá a' statusgazdák azon elvet is, hogy az érczpénzkészleten kivül a' kibocsátott bankjegyek csak biztos váltók és könnyen pénzzé tehető ingóságok által fedeztessenek; és hogy a' kormány a' bank működésére felügyelettel legyen ugyan, de azokra közvetlen befolyást ne gyakoroljon, hanem a' banktársaság egészen független privattársulatnak tekintessék. Innen magyarázható, hogy a' jegybankok fekvő javakra ritkán kölcsönöznek, 's még az austriai bank is, melylynek erre kiváltsága volna, üzletét idáig ki nem terjeszté, egy két a' kormány által biztositott esetet kivéve; hanem a' földbirtokosok javára külön *zálogbankok* vagy ugynevezett *hitelintézetek* állittattak több statusban, mint ezt alább bővebben előadandjuk. Általában a' jegybankok körül nagy óvatosság szükséges; mert ámbár ezek a' pénz mesterséges szaporitása által a' földmüvelést, ipart, kereskedést, egy szóval az ország évi termelését tetemesen fölemelvén, a' közvagyonosságot virágzó karba hozhatják, mint ezt különösen Angolország példája tanusitja: de másrészről az illő korlátokat túlhágó 's hitelüket veszitett jegybankok nem csak egyesek hanem maga az álladalom bukását idézhetik elő.

2) *Leszámitolási-bank* (Escompte-Geschäft); váltóleveleket fogad el, 's azokért készpénzt ad, a' váltók lejártáig bizonyos száztóli dijt követelvén. Minő váltólevelek fogadtassanak el, a' bankszabályok határozzák meg. Csaknem általános kellék, hogy a' leszámitolandó váltólevelek 3 hiteles kereskedő vagy gyáros aláirásával biztosittassanak, 's ha egy aláirás hiányoznék, ez kipótolható azáltal, ha egyik az aláirók közül a' váltólevélben foglalt összegnek felét kész arany- 's ezüstben vagy statuspapirosokban zálogképen leteszi. Nem fogadtatnak el rendszerint olyly váltók, melylyek a' bank lakhelyén kivül más városokban fogadtattak el 's csupán kifizetésük utasittatik a' banki városokra; továbbá olylyanok, melylyek a' pénznem meghatározása nélkül idegen pénzértékben utasittatnak kifizetendőknek; vagy melylyekben a' pénznemek meghatároztatnak ugyan, de börzei értékük ki nem tétetik, 'sat. A' lejárat is közönségesen 3 hónapra szabatván, hoszszabb lejáratu váltólevelek hasonlóul nem fogadtatnak el. Végre a' leszámitolási dij is különböző 's 2—6 % közt változik. Hogy a' leszámitolási bér olcsósága elhatározó befolyást gyakorol a' forgalom menynyiségére, ezt a' gyakorlat bőven igazolja. Igy ez az austriai nemzeti banknál előbb 6 száztólira határoztatván, később 5, majd 4 száztólira szállittatott le, 's ennek olyly jótékony következménye lőn,

hogy 1818—1825-ig 37 milliót nem haladta meg évenkint a' leszámitolt váltók értéke, holott később 1836-tól kezdve a' mai időkig a' 200 millió értéket is jóval túlhaladják.

3) *Forgató-bank;* (Girobank); ebben magán egyének letehetnek kész bankjegyeket, érczpénzt, vagy helyben fizetendő 's bankértékre szóló váltóleveleket folyó számadásra (conto corrente), 's e' letét iránt külön lapot kapván, a' bankban letett készlet vagy más lapra átirathatik, vagy a' lapbirtokosától készpénzben viszszakövetelhető, vagy a' tulajdonos ennek kifizetését más harmadik javára utalványozhatja. Az utalványozandó összegek menynyisége meghatároztatik, nehogy kénytelen legyen a' bank igen aprólékos fizetésekkel bibelődni; például az austriai nemzeti bankban 100 forinton alul nem lehet rendelkezni, 's az ennél kevesebb összeg csak a' végső számadásnál fizettetik ki a' lap (folium) illető tulajdonosának. Olyly utalványozás, melyly a' forgató lapon még benlevő tartozást fölülhaladná, benyujtás alkalmával keresztülhuzatik 's használat nélkül a' benyujtónak viszszaadatik.

4) *Letéti-bank* (Depositenbank); elfogad letétképen minden olyly tárgyat, melylynek vagy állandó becse van, vagy letevés alkalmával közös egyezkedés szerint megállapittatik. Az első nemű tárgyakhoz tartoznak a' folyamatban levő arany és ezüst pénznemek; második nemüekhez arany és ezüst rudak és edények, pénznemek, melylyek törvényes forgásban nincsenek, bel- és külföldi statuskötelezvények, végrendeletek, házassági szerződések, egyesületi oklevelek, alapitványok, haszonbéri 's vételi szerződések, 'sat. A' leteendő tárgyakkal együtt ezek részletes jegyzéke két párban beadandó, melylynek egyike a' bankhivatalban marad, a' letevőnek a' fizetendő dij átvételét bizonyitó levél mellett viszszaadatik. A' letéti költségdijakhoz számittatnak a' felvételi, megmérési, megbecsülési és lepecsételési dijak, melylyek a' letett tárgyak belértéke számba nem vételével, különbség nélkül a' letett csomagok súlya és száma szerint rovatnak fel; a' megőrzési dij, melyly idő és belérték szerint előre fizettetik; végre a' hoszszabbitási dij, melyly akkor áll elő, midőn a' birtokos az először megszabott letéti határidő meghoszszabitásaért irásban folyamodik, vagy a' határidő elteltével a' letéti tárgy viszsza nem vétetik, melyly utóbbi esetben a' bank jogositva van minden félév multával a' dijt kétszeresen követelni. Olyly tárgyaknál, melylyek bizonytalan határidőre tétetnek le, a' dijak minden év végével a' következő évre előre fizetendők. Letételek csak saját vagy egy harmadik nevére történhetnek, 's ha a' letevő nem ismertetik, köteles személyességéről két hiteles tanut előállitani. Egyébiránt a' bankintézetnek szorosan tiltva van a' letevők nevét, a' letett tárgyak számát, értékét, tulajdonságát más idegeneknek kijelenteni, vagy a' letéti tárgyakat a' birtokos meghatalmazása nélkül más harmadiknak kiszolgáltatni; hanem a' birtokosok tulajdoni jogukat másra szabadon átruházhatják, 's vagyonaikat a' letéti levél előmutatása 's nyugtatványozása mellett minden időben viszszavehetik A' bank kezeskedik a' letett tárgyak hűséges megőrzéseért szám és minőség szerint, hogy azok meg nem hamisittatnak, vagy el nem sikkasztatnak; de olyly veszteségekért, melylyek a' tulajdonost jogilag érik, a' bankintézet jót nem áll. A' letéti bank forgalma főképen a' dijak magas vagy alanti állásától föltételeztetik;

's az austriai nemzeti bank ebbeli üzlete is 1827-ig igen csekély terjedelmű vala, 's csak akkor kezdett gyarapodni, midőn a' letéti dijak az emlitett évben leszállittattak, 's jelenleg 10 évi középszámot véve a' letéti tárgyak értéke 74,404,407 ezüst forintra rug.

5) *Kölcsönzőbank* (Leihbank), vagy zálogbank, kölcsönöz arany- és ezüstre, pengő pénz kamatu státuskötelezvényekre, a' magyar kereskedelmi bank egyszersmind honi termékekre, portékákra, gyár és kézművekre, melylyek azonban nem romlékonyak, 's az azokérti köteleztetése és fáradsága fejében illendő dijt és helybért veszen. Fekvő vagyonokra a' tulajdonképeni jegybankok és kereskedelmi bankok nem örömest kölcsönöznek, ha szinte erre szabadalmuk van is, mint a' bécsi és pesti bankoknál láthatjuk. Megjegyzendő az austriai banknál az, hogy első években, midőn a' hitel még szük korlátok közt forgott, az aranyra és ezüstre, 's stutuspapirosokra kikölcsönzött összeg nagyobb volt, mint a' leszámitolt váltók értéke, és pedig megforditott arányban állottak egymáshoz, hogy midőn az utóbbi növekedett, a' kölcsönzött összeg lejebbszállott, és megfordítva. 1825 után a' kikölcsönzött összegek tetemesen megkevesedtek, és csak az utóbbi években hágtak ujolag nagyobb menynyiségre, melyly azonban csak mintegy 9- és 10-ed részét teszi a' leszámitolt váltók értékének.

6) *Hitelbank*, (Creditanstalt). Fentebb emlitettük, miszerint a' jegybankok és kereskedelmi intézetek nem örömest kölcsönöznek pénzt ingatlan javakra; az elsők azért, mert a' fekvő birtokokat nem lehet hirtelen pénzzé tenni, melyly feltétel a' jegybanknak életkérdése; az utóbbiak pedig azon okból, mivel az ingatlanokra kiadott tőkék, a' kereskedés élénkitésére szánt összegeket vonják el a' forgalomból. Hogy tehát a' földbirtokosokon is segitve legyen, különös intézkedésekre 's különös bankokra volt szükség, 's igy keletkeztek a' *hitelbankok*, vagyis az ugynevezett *hitelintézetek*. Ezek tudnillik olyly egyesületek, melylyekbe valamelyly tartománynak belépni kivánó földbirtokosai közös jótállás és kormányzat alatt tőkepénzeket vesznek fel záloglevelekre, melylyek határozott fekvő javakra kibocsátvák, 's azokat kamatositani 's viszszafizetni magukat kötelezik. Ilyly hitelintézetek az austriai birodalomban csupán Galicziában léteznek, de Porosz-, és Bajorországban már régóta fenállanak, és pedig kimondhatlan javukra a' földbirtokosoknak. Mindegyike ezen egyesületeknek, sajátlagos szerkezettel bir. Ilylyen például az, hogy némelylyik tartományban, névszerint keleti Poroszhonban minden bizonyos értéket elérő jószág, másutt ismét csak azok, kik az egyesület tagjai, közösen kezeskednek a' kiadott záloglevelek hitelének fentartásaért. A' záloglevelek különböző összegekről szólanak, de 25 talléron alul, 's 1000-en felül nem adathatnak ki. Némelyly hitelintézeteknél, bizonyos költségek fedezése végett, a' megállapitott kamathoz, melyly rendesen 4 száztólira rug, még $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{6}$ % hozzáadatik; másokban semmi járulékot nem kivánnak. Az üzlet pontos vezetésére, minden tartomány, hol ilyly hitelintézet létezik, kerületekre van felosztva, melylyeknek mindegyike egy tartományi központi igazgatóság felügyelete alatt áll. E' képezi a' tartományi küldöttekkel együtt a' tartományi kormányszéket. A' kormányszék vizsgáltatja meg a' záloglevé-

leket kérő birtokosok jószágait, 's a' küldöttek adják ki 's irják alá a' zálogleveleket. Ilyly hitelintézet jelenleg 6 van a' porosz birodalomban, 's ezek közől a' poseni azon követésre méltó sajátlagos szabálylyal bir, hogy az adós 5% kamatot fizetvén, ebből 4-et a' hitelező kap, egy száztóli pedig a' lassankénti törlesztésre fordittatik. — *F.*

A' mi már a' bankok történetét illeti, legrégiebbek ezen intézetek közől a' már 12-ik században alapitott, 1587-ben ujra szerkesztett, 1808-ban pedig Napoleon által megszüntetett *velenczei*, továbbá az 1345-ben alapitott és szinte eltörlött *genuai* girobankok, tehát az olaszországiak. Következett 1609-ben az *amsterdami*, 1619-ben a' *hamburgi*, 1621-ben a' *nürnbergi*, olasz előkép után. Jegybankok közt legrégibb a' *stockholmi* 1657-ből, azután a' roppant *londoni* 1694-ből. A' közh. Esm. Tára (II. k. 51 lap) szólván a' bankokról, az *altonai*, *amsterdami*, *bécsi*, *berlini*, *dánországi*, *franczia*, *hamburgi*, *londoni*, *madridi*, *nápolyi*, *norvégiai*, *római*, *rotterdami*, *orosz*, *svéd*, *stuttgarti*, végre a *philadelphiai* 's az éjszakamerikai egyes. statusokbeli magánbankokat emliti meg. Ezekhez, a' menynyiben legujabb időben uj bankok keletkeztek, vagy az emlitettekre nézve lényeges események merültek fel, még következőket adunk: 1) *Belgiumban*, névszerint Brüsselben, három bank van, az úgynevezett *belga*, a' *brüsseli*, és a' *territorial-bank*. A' két első leszámitol, zálogra kölcsönöz, 's bankjegyeket, de csak 500 és 1000 frankosokat ad ki, 's letéteket is fogad el; az utóbbinak köre földbirtokra hitelezni. A' *belga* és a' *territorial-bank* 1835-ben alapittattak; a' belga-bank 1838-ban nagy zavarba jött, de a' kormány erőteljes segélye által kirántatott. A' *brüsseli* banknak fiókja van *Antwerpenben*. 2) A' *koppenhágai* dán bank részvényei (mintegy 85,000 darab, 150 talléros) 1841-ben az alparit túlhaladták. 1840-ben engedelmet nyert *Flensburg*ban fiókbankot 's *Rendsburg*ban ezen fiókbank alá rendelt ügyszobát nyitni. Ez ellen a' schleswig-holsteini herczegségek protestáltak, 's külön bankot akartak állitani. 3) Németországon nevezetes új bank a' *bajorországi hypotheka-* és *váltóbank*, melyly 1835-ben 500 forintos részvényekre alapittatott, Münchenben székel, 's az ország nevezetesb városaiban fiókbankokkal bir. Czélja a' földmüvelés gyámolitása földbirtokra adott kölcsönök, 's egyszersmind a' kereskedés és ipar emelése egyes bankműködések által. A' bankalapja 10 millio rhenusi forint, de 20 millióig emelkedhetik; ezen tőkének három ötöde hypothecális kölcsönökre, két ötöde egyéb működésekre fordittatik. Jegyeket is ad ki, de nem 10 forintosokon alul; a' kiadott jegyek értéke legalább egy negyedének kész érczpénzben, $^3/_4$-ének pedig hypoth. kötelezvényekben kell jelen lenni. A' kereskedői üzletekre fordithatő bankalaprész' három negyede csak könnyen készpénzzé tehető tárgyakba helyheztethetik. Kölcsönt csupán bajorországi első hypothékákra ad, 500 forintnál nem kevesebb kerek összegekben, a' fekvő birtokok értékének feleig. Ilyly adósságok viszszafizetése az eredeti adósság 1%-jának évenkénti fizetése által történik, miszerint az 43 év alatt törlesztetik el. Királyi biztos viszi a' főfelügyelést, saját bizottmány az ellenőrködést. Ezen bank a' közönségnek nagy kegyében áll, sokoldalú hasznosságánál fogva. — Másik új bank a' *lipcsei*, melyly 1838-ban, scót rendszerre (l. alább) $1^1/_2$ millió tallérnyi, tetszés szerint szaporitható tőkével alapittatott,

's a' banküzletek minden ágával, jó sikerrel, foglalatoskodik. Bankjegyeket 20 tallérosokon alúl nem adhat ki, 's kibocsátott jegyeinek mennyisége nem állhat nagyobb arányban a' kész érczpénzben vagy rudakban letett kincshez, mint 3:2-hez; hogy ezen arány soha túl ne legyen lépve, kir. biztos ügyel fel szoros felelettelherrel, ki azonban a' banküzletbe nem avatkozhatik. A' bankot 20 tagból álló választmány ellenőrsége mellett, 6 kormányzó, 's 1 végrehajtó director igazgatja. Részvényei, már az aláíráskor, 108-an állottak, 's azóta folyton nőnek értékben 's hitelben. Harmadik új bank a' *stettini lovagrendi magánbank*, melyly 1824-ben pommeráni földbirtokosok egyesülete által részvényekre alapittatott, némi ingadozás után 1833-ban átalakittatott, 's 500 talléros 2000 részvényben, 1 millió tallérnyi tőkével kezdett működni. Földbirtokra adott kölcsönein kivül egyéb üzleti ágakkal is foglalkodik, 's 1831 végén már 3069 részvényt adott ki. A' *bécsi* vagyis: *osztrák nemzeti bank*ról l. *osztrák nemz. bank.* 4) Görögországban 1841-iki april. 11-kén jelent meg a' banktörvény, miszerint a' banknak akkor kellett volna felállani, ha 1000 drachmás 2600 részvény alá leendett irva; a' részvét azonban csekély levén, a' megnyitáshoz szükséges részvények száma 1841. aug. 31-kén 1500-ra szállitatott. Most a' részvét anynyira gyarapodott, hogy 1842 elején a' bankot 3432 részvény után járó 3,472,000 drachmával lehete megnyitni. A' görög (athenei) banknak rendeltetése, tőkéjének két harmadát földbirtokra kölcsönözni, a' többit arany-czüst zálogra adni kölcsön, 's leszámitolási üzletekre fordítani; a' földbirtokrai kölcsönzés mindenkor törlesztési alapon történik, de az adós, ha akar, előbb is fizethet. A' bank által kiadott jegyek minden közpénztárban elfogadtatnak, 's a' banknak jegykiadási kizárólagos szabadalma 25 évre terjed. Pénzügyi állapotát félévenként nyilvánosságra kell hoznia. 1842 óta *Sirában* is nyittatott fiók-pénztár. 5) *Scót bankok.* Minthogy ezekről a' Közh. Esm. Tára nem szólott, mi kicsit bővebben szólandunk. Az 1708-iki parlament-törvény, melyly megtiltotta, hogy hat személynél több léphessen társaságba bankűzletek folytatására, Scótiára nem terjesztetett ki; ennek következése lett, hogy a' britt birodalom ezen részében folyton, számos tagból álló 's több banktársaság állott fenn. Első volt a' *scótiai bank*, melyly 1695-ben lépett életbe, 100 ezer font sterlingnyi alappal. Parlament-acta által tőkepénzei minden közteherviselés alul fölmentettek, 's 21 évre kizárólagos szabadalmat nyert. Pénzalapja 1804-ben már 1,500,000 font sterlingre növekedett. Ezenkivül szabadalmas bankok még az 1727-ben 151 ezer fontnyi tőkével alapitott, most 2 millió fontnyi tőkével biró *scót királyi bank*, 's a' *britt rászon-egylet.* De igen sok más bankegyesület is létezik, egyenként szoros felelőség alá vetve, minthogy egyes részvényesek, egyenként 's összesen kereskednek a' banktársaság firmája alatt csinált adósságokért. Némelylyek igen sok részvényes tagot számlálnak, mint a' *nemzeti bank*, a' *kereskedelmi bank*, a' *dundee*-i 's *perthi* ker. bankok. Mindezeknél az alapelvek, a' rendtartás, az ügyes kezelés igen kitünők. Nemcsak nagykereskedéssel, hanem részletes kiskereskedéssel 's mindennemű egyéb üzletággal is foglalkodnak. Mint *letéti bankok*, 10 fontnyi 's még ennél kisebb összegekből álló letéti pénzeket is átvesznek. Az összes scót bankokban letett pénzek felénél

több 10—100 fontnyi kis összegekből áll, 's igy a' scót bankok letéti üzlete nem egyéb, mint a' takarékpénztári rendszer kiterjesztése, és a' munkás osztályok, cselédek 'sat. rendesen ezen bankokba teszik le meggazdálkodott filléreikből összegyült, 's 10 fontra nevekedett kis összegeiket. Hogy a' legkisebb összegek 10 fontra szaporodjanak, a' takarékpénztárak eszközlik. A' bankokba tett pénz saját kamatai által növekedvén, néhány év alatt olylyan összegre megy, melyly a' cselédet vagy napszámost képessé teszi saját kis gazdaságot kezdeni, 's Scótia vagyonos gyárosainak 's bérlőinek jó része ilyly uton kezdett jóllétre vergődni. Pénzkölcsönök vagy előlegezések a' scót bankoknál, magánszemélyeknek, 2—3 elfogadható egyén jótállása mellett (ritkán 100—200 fonton felül) adatnak, 's a' kinek ilyly hitel van nyitva, az az egész összeget vagy annak egyes részeit tetszése szerint kiveheti 's viszszatéritheti, a' kamatok mindenkori számbavételével. Ezen módszer jótékony hatása a' scót népesség középvagyonú és szegényebb osztályaira, melylynek szorgalma 's takarékossága ekképen felbátorittatik, általánosan el van ismerve, 's dicső példa a' követésre; mert azon könnyüség, melylyel itt, az emlitett nyilt számvitel útján, a' kiskereskedők 's iparüzők pénzsegitségre találnak, 's azon gyámolitás, melyly főleg ügyes és jóakaratú kezdőkre, kiknek becsületes jellemükön kivül semmi tőkéjük sincs, ez intézetekből kiárad, leirhatlan hasznú az egész országra. A' bankok pedig innét azon hasznot huzzák, hogy alkalmat lelnek jegyeiket folytonos forgásban tartani 's a' letett tőkék egy részét nyereségesen felhasználni. Összesen 50 bank van Scótiában, de magánbank igen kevés. 1843-ban 2,891,865 font st. értekü bankjegy volt ezen bankok részéről forgásba téve. A' nyilt előlegezések mintegy 5 millió fontra becsültetnek. 6) *Ir bankok.* Ezek, ellenkezőleg a' scót bankokkal, nagy megszoritás 's igen hiányos rendszabályok alá levén vettetve, ellenkező eredményeket is mutatnak. A' papirpénz-kibocsátás sehol sem nyert károsabb kiterjedést. 1783-ban egy ír nemzeti bank állittatott fel, körülbelől ugyanazon előjogokkal, mint az angol bank, 's ugyanazon megszoritással is, hogy t. i. egy banknál ne lehessen több hat részvevőnél. A' sok bukás, melyly Irland bankjait, 's a' kár, melyly ezáltal egész Irlandot érte, leginkább e' hiányos rendelkezésnek tulajdonitható. Ha itt is, mint Scótiában, szabad fejlés engedtetett volna a' bankügynek, a' kereskedés haladásaival aránylag növekedő papirpénzszükségen valószinüleg bölcsen lett volna segitve a' nagy, egyesült tőkékkel biró 's czélszerüen vezetett bankegyletek által. 1797-ben a' bank által kiadott jegyek összege már felülment 600 ezer fonton, 1814-ig pedig 3 millió fontra rúgott. Ez a' bankjegyeknek a' magánbankok általi szaporitására vezetett, melylyeknek száma 1804-ben már 50-re ment. A' papirpénz ilyly megszaporodása annak becsvesztésére vezetett; az arany- ezüstrudak 's gvineek ára 10 pcttel haladta meg a' pénz árát, 's a' londoni folyam épen 18 pctre hágott, noha a' pari csak 8⅓ pct volt. A' sok magánbank, kivevén egynehányat, mind megbukott, 's roppant kárba dönté az országot. — 1821-ben az ír bank egyezésével megengedtetett Dublintól 50 ír mérföldnyi távolságban részvénybankokat állitani, de csak úgy, hogy 5 fonton aluli jegyeket ne adhassanak ki; ezen bankok

hiteleznek is kamatra 's discontó-üzletet vezetnek, a' mit az *ír bank* nem tesz. 1843-ban az ír bank kibocsátott jegyeinek összege felülment 3 millió, a' magán- és részvénybankoké pedig 2 millió font sterlingen. 7) Lengyelországban *Varsó*ban 1828-ban alapittatott bank 10 millio forint készpénz, 's 20 milliónyi más értékben, u. m. záloglevelekben 's földbirtokban fekvő tőkével. Mint forgató bank, a' státusadósságok törlesztésével, ezenkivül földbirtokra 's zálograi kölcsönzéssel, legalább 100 ftra menő összegeknek kamatrai átvételével, 's általában letéti üzlettel foglalkodik. 1842-ig üzletei igen jól mentek, ez évben roppant tisztviselői viszszaélések fedeztettek fel. 8) *Lissabon*ban 1822-ben állittatott portugál nemzeti bank, melyly jegy- és discontóbank egyszersmind, 5000 mill. rei alappal. Csak hamar zavarba jött, mert a' kormány folytonosan új előlegezéseket kivánt, 's czáltal olyly mélyen bonyolódott a' kormánynyal, hogy sorsa maig is a' közrend megszilárdulásától függ. 9) Schweizban a' *zürichi* részvény-bank 1 millió ft. tőkealappal bír, 's mindennemü üzlettel foglalkodik; jegyei 10 és 100 tallérosok; a' kibocsátott jegyek értéke' harmadrészének érczben kell a' bankban letéve lenni.

Az *angol* és *franczia*, úgy az *éjszakamerikai* bankokról, lásd ezen czímek alatt. A' *pesti* keresk. bankról, mint bennünket közelebb érdeklő hazai intézetről, lásd : *pesti bank.*

Ásiában, a' britt indus gyarmatokban, az anyaország mintájára, sok bank működik, melylyek közt legnevezetesbek a' calcuttaiak. A' *bengáli-bank* kormányilag meg van erősitve; ez, és a' *hindostani-bank* jegyeket is adnak ki, a' *keresk. bank* és *unió-bank* ezt nem teszik. Afrikában, a' *capi* angol gyarmatban, szinte van nehány bank; Egyptusban pedig 1843-ban alapított a' vicekirály bankot a' pénzforgás szabályozására. — Australiában minden angol gyarmatban van egy saját bank; új déli Walesben 7, mintegy 2 millió font st. befizetett tőkével.

Nevezetes munkák a' banküygben *Busch : „Sämmtliche Schriften über Banken und Münzwesen* (Hamburg, 1801); ujabban pedig : *Mac Culloch : Dictionary of commerce* (London, 1842) és *G. Julius : Bankwesen, ein neues Gespenst in Deutschland"* (Leipzig, 1846) 'sat. Nálunk *Fogarassy J., Nagy Károly, Trefort G., Fényes E., Farkasfalvi Farkas Ferencz, Kovách László, Brassai* 'sat. foglalkodtak főképpen a' banküggygyel. Az Ath. 1841 's 1842-iki folyamában 's a' *Századunk* folyóiratban, *Orosz* pozsonyi Hirnökének társlapjában, élénk polemiára adott alkalmat e' kérdés, az illető tervezők *Fogarassy* és *Nagy K.* és ismét *Fogarassy* 's *Farkas F.* közt. — *Y.*

Bankjegyek. Láttuk az előbbi czikkben, hogy a' *jegybankok* (Zettelbanken) papirpénzt adnak ki bankjegyekben, melylyek vert pénz helyett forognak és a' *sajátképeni papirpénztől* anynyiban különböznek, hogy kényszeritett cursussal nem birnak. — Ha a' bankok több jegyet nem adhatnának ki, mint menynyi pengő érczpénzkészlettel birnak, nemcsak nyereségük nem volna, hanem a' jegyek készitése költségének elvesztése által még kézzel fogható káruk, 's egyedüli előnyük a' fizetéseknéli könnyebb kezelésben, kényelmes elküldésben, 's a' forgó érczpénz kopásának kevesbedésében állana. De ez által nem nagyon lenne segitve a' közönségen 's a' bankokon, mert ez utóbbiak elvesztenék a' kamatot

jegyeik azon része után, melylyet pengő pénztömegükön felül adnak ki, a' közönség pedig elvesztené azon hasznot, melylyet a' forgó pénz szaporodása 's a' kamatlábnak ez által okozott leszállásából nyer, melyly őt képessé teszi a' terményeket 's gyártmányokat olcsóbban adni. — A' viszszaélés, melylyet a' jegybankok a' jegykiadásra nézve űztek, 's az ebből sok helyütt és többször származott roppant kár a' közönség nagy részét méltó bizalmatlansággal töltötték el a' bankok iránt. Mert, ha a' jegyek igen kis összegeket képviselnek, 's igen nagy menynyiségben adatnak ki, kihajtják az érczpénzt az országból, 's túlságosan felverik a' kereskedelmi czikkek árát. — Azonban a' viszszaéléseket, becsületes és értelmes kezelés mellett, el lehet kerülni. A' bankoknáli zavar 's megakadás a' bankjegyek túlságos kibocsátásából, 's a' különféle bankűzletek helytelen összekötéséből szokott származni. A' jegybankok ugyanis rendesen disconto- és letételi bankok is, mert a' letéti banknak discontírozni kell, hogy a' betételek után hasznot húzzon, 's a' disconto-bank örömest elfogadja a' betételeket, hogy pénzhez olcsóbb kamatláb mellett jusson, mint az övé. Mindkettőre nézve pedig igen hasznos, ha jegyeket ad ki 's forgatási űzletet is von munkássága körébe. De ha a' keringésbe tett jegyek aránya a' bankban levő készletet túlságosan felülmulja, ha a' pénzek nem könnyen 's azonnal valósitható kölcsönök által mintegy leköttetnek, vagy merész vállalkozások által elfecséreltetnek, mint néhány év előtt az éjszakamerikai bankoknál történt: igy az országok kereskedési viszonyai 's egész pénzügye végtelen zavarba bonyolódhatnak, 's a' tulajdonnak teljes bukása következhetik bé. Ezen vészt azáltal lehet elkerülni, ha a' jegy-kibocsátás a' bankok érczkészletével helyes arányban tartatik (legjobb, mint 1 : 2-hez), ha a' készletek sohasem köttetnek le, hanem mozgó és rövid látra fizetendő kötelezvényekbe tétetnek, 's a' disconto- és kölcsön üzérletek rövid időre szoritatnak. — Ezért legjobb, ha olyly bankintézetek, melylyeknek czélja az ipar és kereskedés gyámolása, jól elkülönöztetnek a' fekvő birtok segélésére czélzó bankoktól, 's ez utóbbiaknak nem engedtetik meg a' jegykibocsátás, hanem inkább a' porosz hitel-intézetek mintájára alakittatnak, melylyek erős lábon állanak; mert bármi biztosságot nyújtsanak is a' fekvő ingatlan zálogok, a' beléjök helyzett banktőke csakugyan csupán hoszszabb idő multán kerül szabad rendelkezés alá, 's beálló crisisek idején, midőn a' bankjegyek beváltás végett tolongva mutattatnak elő, nincsen kéznél. Hasonló okból tartózkodni kellene a' bankoknak kormányok részére adandó előlegezésektől, mert ezek is lekötik a' bankérték egy, sokszor tetemes részét, 's elvonják azt a' szabad rendelkezés alul. Egyes bankok története eléggé intő példa e' részben, világosan mutatva, hogy a' hol bankintézetek zavarba jutottak, ezt többnyire a' kormányokkali szorosb összeköttetésüknek 's azok részére tett előlegezéseiknek köszönheték. E' tekintetből a' kormányok felügyelése alatt levő magán-bankok elsőséget érdemelnek a' státus-bankok előtt, 's a' kormányoknak, a' közérdek tekintetéből, sohasem kellene a' bankoktól kölcsönözni. — Kellő vigyázat és felügyelés mellett a' bankjegykibocsátás hasznai tagadhatlanok; mert ezáltal neveltetik a' forgó pénz hiányzó menynyisége, vagy ha hiány nem volna is, megkiméltetik a' költségesb 's drágább forgalmi eszköz, az érczpénz. Ha a' bank teljes

hitelben áll, jegyei kedvesebbek a' kereskedőnek, mint az érczpénz, mert könnyen, kevés költséggel 's veszély nélkül küldhetők, 's vihetők. Jótékonyan hatnak a' kereskedés 's ipar emelésére, részint előlegezések, részint azon befolyás által, melylyel alacsony kamatlábot eszközölnek, részint végre a' tőkepénzek megelevenitése által, melylyek közől sok talán, könnyen 's gyorsan lehető viszszavétel feltétele melletti biztos elhelyezés hiánya miatt, szekrényben zárva maradna. — Természetes azonban, hogy az álladalomnak fel kell ügyelnie a' bankokra, gondosan megvizsgálnia a' mérleget, a' forgó bankjegyeknek a' készletekhezi arányát, és gondoskodnia, hogy a' helyes, biztos arány meg.ne zavartassék. Tovább menve, életbe lehetne még léptetni a' britt parlamentben tett javaslatokat, u. m. 1) hogy a' bank minden részvényese nemcsak a' részvények erejeig, hanem egyik a' másikért egész értékével álljon jót. 2) hogy a' bank köteleztessék saját jegyeit letétbe elfogadni, 's az országban divatozó kamatláb szerint kamatoztatni. Az első javaslat hatása a' bankjegyek biztositására 's hitelére, világos; a' másik szinte kétségen kivül igen jó eszköz lenne a' túlságos jegy-kibocsátás ellen; ugyanis ha a' bank több jegyet ad ki, mint menynyire a' forgalomnak szüksége van, ezek a' helyett, hogy beváltatnának 's új forgalomba jőnének, a' banknál le fognának tétetni, hol szokott kamatot hoznának, 's a' bank saját pénzétől kamatot fizetne. E' jegyeket ujra ki nem adhatná a' nélkül, hogy magát új letétel veszélyének ne tegye ki, 's azon szükségbe ne jőjön, hogy ugyanazon jegyektől kétszer, 's ha ismét kiadná, még többször is kelljen kamatokat fizetnie. Ezen lehetőségtől tartva, saját érdeke által fog vezettetni arra, hogy a' keringés szükségét szem előtt tartsa 's túlságos menynyiségü jegyek kibocsátásától őrizkedjék. — Angliában nem szabad bankjegyeket kiadni 5, Scotiában 1 fonton alól. A' párisi bank legkisebb jegyei 500 frankosak, a' porosz státus-banké és lipcsei banké 100 talléros, 's mindezek főleg csak a' kiadás helyén forognak. Németországon csak két bank keringtet apróbb jegyeket: a' *bajor* és a' *bécsi*. — Nagy hátrány a' bankjegyeknél, hogy könnyen meghamisithatók, azonban ezen is segitett már az ujabb kor müvészete.

A' papirpénz folyama, vagy értéke, melylyre az ország belsejében, mesterséges törvényes rendszabályok egy ideig, 's míg a' húrok túlságosan meg nem feszittetnek, némi befolyást gyakorolhatnak, rendesen azon könnyüség- 's biztosságtól függ, melylyel azt az általa képviselt pengő érczpénzért fel lehet cserélni. A' közönség talán nem akarja azt felcserélni, de kell, hogy felcserélhesse. A' csere könnyüsége 's biztossága pedig, mint mondva volt, részint azon bizalom által feltételeztetik, melylyben a' kibocsátó státus, vagy magánbank részesül, részint azon arány által, melylyben a' forgó papirpénz tömege a' csereeszközök szükségével, főleg a' benső közlekedésre nézve áll. Az első körülmény fontosabb a' külföldi, az utóbbi a' belföldi értékfolyamra. — Mindkettő hat a' keresésre 's kinálásra. — A' papirpénz külföldi értékére nézve még tekintetbe jő az egyes helyekhez képest változó értékesitési könnyüség, melyly a' belföldön rendesen mindenütt egyenlő. Külpiaczon meg kell a' papirpénz elfogadójának gondolni, hogy az a' piaczuak benső kereskedésében gyakran nem bir olyly hitellel, mint az érczpénz, vagy belföldi papirpénz,

hogy tehát saját honába kell viszsza szállitani 's ott értékesiteni. Örömest elfogadtatik 's magas folyamra szökken, ha a' piaczon tetemes fizetések teendők olyly helyre, hol már magas folyama van, 's ilyly esetben, a' csekélyebb szállitási költség 's fáradság tekintetéből még magasb folyamra is szökhetik, mint az általa képviselt érczpénz. Ellenben, ha az elfogadók kéntelenek lesznek a' papirpénzt hazájába szállitani viszsza, hogy érczpénzzel elcserélhessék, természetesen meg fogják magoknak térittetni a' küldés költségét, 's a' papirpénz folyama ez esetben alacsonyra sülylyed. (lásd bővebben : egyes országoknál). — h.

Bánság. Hajdan a' magyar birodalomban Bánságnak nevezték azon tartományokat, melylyek egy bán kormányzata alatt állottak. Ilyly bánok többen voltak, például horvát, slavoniai, temesi, szörényi 'stb., hanem a' hoszszas török háboruk alatt csak az egyesült horvát-szlavon 's dalmátországi bán maradt meg hivatalában. A' temesi bánság viszszajött ugyan a' passaroviczi békekötés erejénél fogva a' magyar koronához, de bán többé nem neveztetett, csak maga a' tartomány tartá meg Bánság nevezetét egész a' legujabb időkig. Azonban az 1849. nov. 18-ki legfelsőbb kézirat szerint a' magyar birodalomból egy uj koronaország szakittatott ki *Szerb vajdaság és temesi bánság* czim alatt, de ebben még nincsenek külön kijelölve a' vajdaság és bánság határai, sőt a' bánság egyik alkotó része, t. i. a' bánsági végvidék az ujdon alkotott egyesült koranatartományból egészen kihagyatott. Ilyly körülmények közt az uj temesi bánság leirását a' „*szerb vajdaság*" czikkre tartván fel : jelenleg azon temesi *Bánságot* ismertetjük meg, melyly régóta e' név alatt ismeretes, 's melylyet állandó geographiai határok különöznek el. E' határok nyogatról a' Tisza, délről a' Duna, éjszakról a' Maros hajózható folyók, 's keletről részint a' Cserna vize, részint az Oláh- és Erdélyországokat Magyarországtól elválasztó bérczek. E' tartomány, szerfeletti termékenysége 's szelid éghajlata miatt már a' rómaiaktól nagyon kedveltetett, 's azért ide több várost épittettek, melylyek közt nevezetesebbek voltak : *Cernes, Margum, Arcidara, Turris litterata, Centum Putea, Bersovia,* 'stb. A' hoszszas török iga alatt ez az egész tartomány elpusztult, és csak csekély számu oláh 's rácz maradt meg. Hanem 1716-ban az osztrák ház győzelmes fegyvere a' törököket innen végkép kiszoritván, ujabban feléledett 's még egy pár év előtt a' magyar koronának egyik legszebb gyöngyét képezte. 1751-ig az egész katonai igazgatás alatt állott, 's temesi, becskereki, csanádi, verseczi, lippai, lugosi, karánsebesi, mehádiai, uj-palánkai és páncsovai kerületekre vala felosztva; de 1751-ben csak mehádiai, uj palánkai, pancsovai kerületek, a' karánsebesinek és becskerekinek egy része maradt meg katonai kormány alatt, a' többi a' kir. kamarai jószágokhoz csatoltatott. Már Mária Therézia, de főkép II. József idejében mindenfelől tódultak ide a' jövevények, különösen pedig németek a' Rajna, Mózel vidékéről, a' régi sváb kerületből, 's most ezen faluk legszebbek az egész országban. Magyarok igen kevesen fészkelték meg magukat, 's csak később és nagyobbára mint dohánykertészek jöttek ide. - 1779-ben gr. *Niczky* 's gr. *Zichy* kir. biztosok eszközlése által az egész Bánság 3 vármegyére és két katonai végezredre, u. m. a' német-bánsági és oláh-illirira osztatott fel, 1838-ban e' két végezredi vidékből előbb egy uj zászlóalj, majd később

egy ezredi terület szakittatott ki *bánsági illir* nevezet alatt, az *oláh- illir* ezred nevét *oláh bánságira* változtatván. Nagyságát a' Bánságnak egész biztossággal nem határozhatjuk meg, miután ez szabályosan mindeddig fel nem méretett, mindazáltal *Lipszky* ezredes adatai az eddigi részletes felmérésekből itélve az igazsághoz legközelebb járván: ennek kiszámitását veszszük alapul. E' szerint pedig Torontálvármegye 132,1, Temesvármegye 116,5; Krassóvármegye 108,8; Katonai-végvidék 182,2; az egész Bánság 539,6 geogr. □ mérföldet tevén, még 3 □ mérfölddel nagyobb lenne mint a' poseni nagyherczegség. Természeti alakját tekintve, a' Bánságot inkább róna, mint hegyes tartománynak mondhatjuk. Hegyei az Erdély- és Oláhországokból bejövő Karpátokból erednek, melylyek a' határszélen legnagyobb magasságukat elérve, az egész oláhbánsági ezredet 's Krassóvármegyét elboritják, Temesvármegyében pedig dombokká lapulván el, végre a' rónaságban egészen eltünnek anynyira, hogy Torontálvármegyének és a' német-bánsági ezerednek épen semmi hegye nincs. Az oláhországi határszélen levő bérczek felette zordonok, 's vadságra és darabosságra nézve a' liptai és szepesi havasoknak mit sem engednek. Ezek közt tünik szembe a' borzasztó *zsivány barlang (Piatra Kapcseguli)*; itt képezik repedő sziklák a' meredek Cserna völgyét. Legmagasabb hegy a' *Szemenik*, továbbá a' *Mare* (nagy) és *Mika* (kicsiny), melyly utóbbinak magasságát *Griselini* közel a' tetőhöz 2136 bécsi lábnyinak találta. Egy szirtes hegylánez, felső és alsó *Klissura* nevü, huzódik el a' Duna bal partján, *Alibég* és *Allion* csucsairól 's a' *veterani* barlangról ismeretes. Egyébiránt e' sziklás bérczeket közép magasságu erdős hegyek kötik öszsze, vagy választják el, melylyek közt völgyek nyulnak el, mint például a' tündérszép *Almásvölgy*. Az egész Bánság a' *Duna* folyóvidékéhez tartozik. E' hatalmas viz Belgrádnál érinti a' Bánság határát, 's ezt Szerviától elválasztván, ez oldalon alacsony mocsáros part közt hömpölyög, de Palánkán túl mindkét oldalról magas hegyek szoritják öszsze, 's ámbár Moldaván fölül 600 öl széles, csakhamar tajtékzó habjai 80 öl széles mederbe szoritttatnak. Itt emelik fel fejüket az ugynevezett *papagáj- sziklák*; itt veszélyeztetik a' hajózást a' mederben levő szirtek 's a' tátongó örvények, és ámbár Orsovánál ismét 330 ölre szélesedik, lentebb a' Vaskapunál *(Demir Capi)* ujabb veszedelem áll elő. A' hajózás akadályainak elháritására, a' mederben elrejtett sziklák kipuskáztatása már régen szándékban levén, a' kormány gr. *Széchenyi István* felügyelése alatt 1834. és 1835. években hozzá is kezdetett e' nagyszerü vállalathoz, 's a' meder jó darabra kitisztittatott, de a' vállalat óriási erőt igényelvén, a' munka félbenhagyatott, hanem e' helyett a' bal parton temérdek munkával a' szirtek oldalain egy minden tekintétben remek ut nyittatott meg. A' *Tisza* Szegedtől kezdve elválasztja a' Bánságot a' hajdani Bácsvármegyétől, a' Csajkások kerületétől, 's ugy Titelnél a' Dunába szakad. Mindenütt hajózható nagyobb hajókra 's gőzösökre is. A' német-bánsági ezredben a' *Custos*csatornán által magába veszi a' *Bégát*, melylynek egyik ága *Karas* nevezet alatt *Leopoldovánál* egyenesen a' Dunába ömlik. A' *Béga* Erdély határszélén ered *Pojen* és *Sankán* hegyipatakokból. *Facsettől Temesvárig*, innen *Klekig* mesterséges csatornára vétetett, 's hoszsza e' közben 86970½ öl,

*Klek*től a' Tiszáig ismét 23516 ölre nyulván, az egész csatorna hoszsza $33\frac{1}{2}$ német mérföld. E' csatorna Temesváron fölül csupán fák és kövek leusztatására használtatik, de Temesvártól kezdve egész a' Tiszáig különféle nagyságu és szerkezetü hajók járnak rajta. A' *Maros* Erdélyből jövén 's Arad és Csanád vármegyéktől a' Bánságot elkülönitvén, szinte hajózható folyam, 's rajta nagy menynyiségben szállittatnak só, különféle fenyőszálak, deszkák, épületfák Szegedre, hol a' Tiszába szakad. A' *Temes* az oláh bánsági ezredben fakad 's Krassót, Temest, Torontált, a' német-bánsági ezredet keresztül folyván, itt *Tomasovecz*től kezdve 1000 mázsa terhet megbir, 's *Pancsovánál* a' Dunába merül. A' *Néra* az oláh-bánsági ezredben a' *Szemenik* hegyből ered, 's a' regényes almási völgyet, majd Krasóvármegyét keresztülfutván, a' bánsági illir ezred vidékén a' Dunába ömlik. Járhatlan bérczek közt rohan le a' *Cserna* az oláh-bánsági ezred hegyeiről a' mehádiai völgybe, hol a' *Béla-Rekával* öblösödvén, utat keres magának a' Duna felé, 's ezt az *Allion* tövében csendes folyással meg is találja. A' Krassóvármegyéből jövő *Berzava Gertenyes*től *Dentáig* (4 mérföld) foly , hol csatornára vétetvén, nyugotnak tart, Torontálvármegyét nedvesitvén. E' folyó mellékein vala divatban a' rizstermesztés, melyly jelenleg csak *Topolyán* gyakoroltatik. A' *Beregszó*, *Pogon is*, *Aburda* 's más számos vizeket és patakokat nem is emlitvén, látható, hogy a' Bánság gazdagon van nedvesitve, 's mi legfontosabb, ilyly kisterületen 5 hajózható vizet számlál. A' fenelőszámlált folyóvizek, mindenütt kisebb nagyobb mocsárok okozói. A' két legnagyobb mocsár, u. m. *Alibunár* és *Ilancsa* nagyrészben már kiszárittattak. Mi a' föld tulajdonságát illeti, ez a' rónaságon homokkal vegyitett fekete agyag, igen sok televénynyel gazdagitva, anynyira, hogy a' Bánság, az olaszországi tartományok után legtermékenyebb vidéke az austriai birodalomnak. Azonban e' gazdag rónaságot a' német- és illir-bánsági ezred vidékén széles kiterjedésü homokbuczkák szaggatják még. Igy a' két utóbb nevezett ezredben 71503 austriai hold homoktérség méretett fel, melylynek harmada futó homok, és csak kétharmada van fűvel benőve. E' homokdombok egymás mellett nyuló lánczolatokban huzódnak éjszaknyugotra majd szélesebb, majd keskenyebb körben, 's egyik sem haladja felül a' 30 öl magasságot. E' homokos pusztaságot a' *Karas* vizén kivül több források és tavak nedvesitik, mindazáltal nagy szél alkalmával a' közelfekvő termékeny földek ki vannak téve az elhomokosodás veszedelmének. Igy csak 1811-ben 140 hold termékeny földet boritott el a' sivó homok. Krassó vármegye, 's az oláhbánsági ezred hegyes földje inkább marhatartásra alkalmas, de vannak termékeny szántóföldei is a' *mehadiai* és *almási* völgyekben. A' bérczes oláhbánsági ezred éghajlata középmérsékletü ugyan, de gyakoriak a' tavaszi fagyok, záporok, felhőszakadások, még a' szép almási völgyet sem vevén ki: ellenben Temes, Torontál vármegyék, a' német és illir bánsági ezredek éghajlata hasonló a' lombard- velenczeihez. Itt már teljes mértékben diszlik a' nemes szőlő, hasznos szederfa, a' frissitő dinynye, és száraz esztendőkben a' gyapot is. A' Bánság növénygazdagsága még nagyobb részben ismeretlen; pedig milyly elragadtatással beszél *Rochel* a' bánsági hegyek növénygazdagságáról, ki egy uttal a' homokdombokon is olyly növényvilágot gyüjte öszsze, melylyben a' déli európai tenyé-

szet a' közép és éjszaki európai tenyészettel egyesülve tünik elő. Tiszta buza mindenütt termesztetik, kivévén az oláhbánsági bérczes vidékeket, 's ez az egész austriai birodalomban legsikeresebb és legbecsesebb, 's e' mellett olyly bőségben állittatik elő, hogy évenkint 2 millió pozsonyi mérőt más vidékeknek is juttathat. Árpa, zab, tengeri szinte sok terem, de rozs, burgonya kevés, rizs pedig, melyly hajdan nagy kiterjedésben müveltetett, jelenleg csak *Topolyán*, Temes vármegyében termesztetik. Dohány termesztéssel Torontál vármegyében 41 nagy népesitett kertészségben 5000 család foglalatoskodik, de egyéb vidékein a' Bánságnak csekély terjedelemben van divatban. Izacs a' németbánsági ezredben vadon nő, 's ugyan itt a' homoktérségen évenkint 40,000 okka ($2^1/_4$ font) szömörcse (Rhus Cotinus) szedetik, 's e' növényt a' homok megkötésére megbecsülhetlen eszköznek tartják. Gyümölcse a' rónaságnak nagyon kevés, a' dombos és hegyes vidékeken már több, különösen szilva szerfeletti bőséggel; ezenfelül az oláhbánsági végezredben egész diós és cseresznyés erdők találtatnak. Bor szinte bőven terem, de minőségére nézve nem hiresedett el, ámbár a' *fejértemplomi* vörös, és *verseczi, szilasi* fejér borok a' jobb magyar borokhoz számittattak. Rétje, legelője a' rónaságnak elég, ugyhogy csak a' katonai vidéken 218,072 hold iratott összve, 's még ebben nem foglaltatnak be a' rétnek vagy legelőnek használandó, 's a' végőröknek haszonbérbe adott kincstári puszták, a' Duna mentiben levő posványok szárazság idején, 's a' dunai szigetek, melylyek összesen 122,985 holdat foglaltak el. Midőn Torontál vármegyében, 's a' német bánsági ezredben a' fa érezhető hiánya miatt nagy részt csak szalmával, náddal tüzelnek: akkor a' Bánság keleti hegyes részén a' használható földeknek közel harmadát erdők teszik, 's a' 106 □ mérföldre terjedő oláhbánsági ezredben *Maretich* alezredes, előleges mappázás után, az erdőség kiterjedését 700,000 holdnál többre becsülte. Ebben tölgyesek csak a' Duna mellékén, a' hegyek déli oldalain láthatók; az éjszaki 's keleti magas bérczek fenyvesekkel borittatnak, de vegyesen, mert tisztán csak a' legmagasabb csucsokon növekednek; a' többi erdőkben bikk az uralkodó fanem. A' Bánság baromtenyésztéséről általában megjegyezhetjük, hogy ez menynyiségére nézve igen is tetemes, de minőségére gyarló lábon áll, mert a' bánsági lakos inkább gyönyörködik a' sok, mint a' kevesebb, de jobb marhában. Azonban a' lótenyésztés Torontál vármegyében 's a' németbánsági ezredben figyelmet érdemel; mert itt nemcsak sok, de részint nemes faju, 's derék magas lovak neveltetnek. Sertések szinte e' két megyében neveltetnek legnagyobb számmal, ámbár makkos erdők hiányában maggal kelletik őket kiteleltetni. Mióta *Mercy* tábornok a' selyembogár tenyésztést a' Bánságban ujonnan életre hozá, azóta kisebb nagyobb részben a' szorgalomnak ez ága mind a' mai napig talál kedvelőket, különösen a' katonai végvidéken. Selyemgombolitóházak vannak: *Páncsován, Fejértemplomon, Temesváron, Verseczen.* A' nagyobb 's kisebb ragadozó és éneklő madarakon kivül a' bérczes vidékeken találtatik fajd és nyirtyuk, hurosmadár, császármadár; a' rónaságon vizityuk, 20—30 font nehéz tuzok, igen sok vadkácsa és vadlud, 's a' németbánsági ezredben homokityuk, mint ritkaság. Sokkal nagyobb fontosságu ezeknél a' halászat; mert csak a' németbánsági ezredben ezért 20,000 p. fr. haszonbér fizette-

tik évenkint. Legjövedelmesebb vizahalászat esik a' Tiszának Dunába szakadása környékén, továbbá *Ogradina* tájékán az oláhbánsági végvidéken; 's ugyanitt *Karánsebes* tájékán, 's az *Almás* völgyében találtató jó izű csigák meszsze földön ismeretesek. Hogy a' Bánságnak minden természetajándéka meglegyen, gazdag buzatermő rónaságokon felül, sok és nagy részben jeles ásvány-tartalmu hegyekkel is megáldatott. 1841-ben hivatalos adatok szerint a' Bánság ásványtermelése e' következő volt: *arany* privát bányákban 45 márka; *ezüst* szinte privát bányákban 4773 márka; *czinn* az oraviczai k. bányában 1948 mázsa; *réz* privát bányákban *Oravicán* 541, *Szászkán* 1550, *Moldován* 1991, *Csiklován* 788 mázsa; *ólom Ruszkahegyen Maderspachnak* 3203, *ólomag* 1865; ólom a' többi bánsági bányákban 1865 mázsa; *nyers vas: Bogsán*ban 27928, *Preschiczán* 10034; privátbányákban *Ruszkahegyen* 24123, *Tergován* 4691, mázsa; *öntött vas*, k. bányákban *Bogsánban* 927, *Reschiczán* 10584 privát bányában *Ruszkahegyen* 8583 mázsa. De legnagyobb kincse a' Bánságnak kimerithetlen kőszén ágyazataiban fekszik, melylyek az egész osztrák birodalomban legjobb kőszenet adnak, anynyira, hogy minőségi tekintetben az angol kőszenet is felülhaladja, mint ez a' dunai gőzhajó-társaság kisérleteiből kivilágosodott. Ez okból 1846-ban intézkedett a' társaság, hogy e' kőszénből 1 millió mázsát felhasználhasson, menynyit az itteni privát bányák *Oravicán, Gerlistyén, Dománban, Reschiczan*, 's a' nagyszerü kincstári telep *Porkáron*, melyly maga idővel több milliom mázsára menő készletet adhat, könynyen kiszolgáltathatnak. Ásványforrások is több helyen találtatnak, névszerint savanyuviz források: *Lippán, Bruckenauban, Buziáson*, melyly, fördővel összekötve, leghasználtabb; de mind ezeket hirben felülmulják a' *Herkules*-melegfürdök, melylyek *Mehádiánál* igen regényes szikláskvölgyben a' *Cserna* partján feküsznek, 's már ezer évek óta adnak életet és egészséget a' számos látogatónak. Itt egy területen, melyly 1650 lépésnyi körben fekszik, 21 ilyly melegforrás buzog fel, 9 viztartóban felfogva, 's ugyananynyi különös fürdökre használtatva. Alkatrészeikre egymástól nem igen különböznek, de a' viz melegsége változik anynyira, hogy midőn a' Ferenczforrás hévfoka 32° R., akkor a' császárforrásé 51° R. Hasznuk különösen a' bőr-, gyomor-, czuzos és köszvényes bajokban kitünő, 's már a' rómaiaktól dicsértetett.

Ha az osztrák birodalmat polyglott országnak nevezhetjük, akkor a' Bánság ennek tökéletes képmása, sőt amazt még felülmulja. Fentebb már emliténk, miszerint a' törökök kiüzetése után, mindenünnen, 's a' külföldről is tódultak ide a' gyarmatok, 's azert itt összse viszsza zagyválva a' legkülönféle nemzetek laknak. Legszámosabbak azonban az oláhok, 's utánok jőnek a' németek, ráczok, magyarok, bolgárok, horvátok, tótok, francziák, zsidók, az elszórva lakó czigányokat, örményeket, görögöket meg sem emlitvén.

Az arányt és számot e' következő 1848-ik évből vett táblázat mutatja:

	Krassó	*Temes*	*Torontál*	*Végvidék.*
Oláh	194000	194654	61806	159312
Német	11650	93920	88030	23628
Rácz	—	17385	124447	63411
Magyar	2500	5827	54869	4059

	Krassó	*Temes*	*Torontál*	*Végvidék.*
Bolgár	—	3180	9760	—
Tót	—	3213	2725	5320
Horvát	10040	—	—	2500
Franczia	—	160	5531	—
Zsidó	640	1821	2450	426

azaz összesen van 1,147,265 lakosa, kik közül 609,773 oláh, 217,228 német, 205,243 rácz vagy szerb, 67,255 magyar, 12,940 bolgár; 11,258 tót; 12,540 horvát; 5,691 franczia; 5537 zsidó.

Vallásukra néze; 815,016 görög hitű: 298,971 római katholikus, 16,213 lutheranus, 11728 reformatus, 5537 zsidó. A' rácz'ok és oláhok mind görög hitüek, csupán az utóbbiak közt van *Szlatinán* néhány száz római katholikus; a' bolgárok és franczíák mind katholikusok, valamint a' tótok lutheranusok; a' németek és magyarok nagyobb részben katholikusok, kisebb részben reformatusok és lutheranusok.

Bányász akademia, l. Selmecz.

Bányászat. A' bányászat czélja a' föld gyomrában rejtező nemes érczeket és más ásványokat napfényre hozni, 's azokat zuzás, olvasztás által olyly állapotba tenni, hogy az illetők használhassák, vagy tovább nemesithessék. E' czél elérésére bányák, kohok, stompok, 'stb. használtatnak. Bányákat nyitni azonban a' legtöbb országban álladalmi kizároló jog vagy egyedáruság szokott lenni, 's az ugynevezett regálékhoz számittatik. E' kizáró jog minden országnak saját positiv törvényei szerint kisebb vagy tágasabb körben mozog. Néhol, mint Magyar-, Csehországokban csupán a' nemes ásványokra; másutt, például Poroszországban, minden tulajdonképeni érczre kiterjesztetik. A' status ismét vagy maga költségén müvelteti a' bányákat, vagy ezek müvelését magán egyéneknek is megengedi bizonyos terményrész (urbura) kiszolgáltatása mellett, 's azon köteleztetéssel, hogy a' kiásott nemes érczeket szabott árért csak az álladalom válthassa magához. Egyébiránt a' bányamüvelés financiai tekintetben nem nagy hasznukra van a' statusoknak, mert kevés tiszta nyereséget igér, sőt gyakran tetemes veszteséggel tartatik fen. Igy az osztrák birodalomban (1842) a' kinestári bányatermékek értéke 6,885,633 ezüst forintra rugott, holott a' tiszta jövedelem csak 1705882 forint volt, pedig ebben már a' magánbányákból adott dézma is be van számitva. Poroszországban meg 4,859,226 tallér nyers jövedelemre, csupán 1,100,000 tallér tiszta haszon maradt. De a' bányamunkások sorsa még kevesbbé irigylendő, sőt ezek szegénysége példabeszéddé vált. Mind ezek daczára a' bányászat egyik legfontosabb ága a' nemzeti szorgalomnak; mert részint olyly nemzeti vagyont állit elő, melyly különben örökre használatlanul maradhatott volna, részint olyly anyagokat szolgáltat, melylyek nélkül földmüvelés 's müipar soha virágzó karba nem jöhetne. Csak a' vasat és kőszenet emlitsük meg. Az első legszükségesebb anyagszere a' földmüvesnek ugy, mint az iparosnak; a' kőszén pedig alapja a' virágzó müiparnak. Hogy a' stájer 's karinthiai különben jeles minőségü vas, az angollal a' versenyt ki nem tarthatja, egyedül a' tüzelőszer az oka, mert egy mázsa vas kiállitási költségében a' stájer és angol vas közt 51¼ krajczár különbség mutatkozik a' tüzelésiszert illetőleg, miután Stájerországban

fa, Angliában pedig kőszén használtatik. — De lássuk már futólagosan a' bányatermékeket: minő arányban 's menynyiségben állittatnak elő a' különböző országokban, az érczek különnemei szerint: 1) *Arany* és *Ezüst*. Hajdan déli Amerika volt az arany és ezüst valódi hazája, különösen a' spanyolok által birt *Peru*, *Mexico*, *Buenos- Ayres*, *Chili*, és *Brasilia*, hol az arany és ezüstbányák igazán mesés nagyságu gazdagsággal birtak. Azonban jelenleg e' gazdagság teljesen megcsökkent, 's a' bányákat hajdani jövedelmükre az 1826-ban öszszeállott angol társaság sem tudta fölcsigázni (l. Amerika). Az Amerikában leszállott arany- és ezüst-nyereséget bőven kipótolták az éjszaki orosz Ásiában fölfedezett aranybányák, melylyek még most is évről évre gyarapodnak. Igy 1828-ban Oroszországban 290 pud arany (egy pud=29 font, 7 lat, 2 nehézék bécsi értékben) ásatott, 's 1837-ben már 469 pud, 1847-ben pedig 580 pud vagyis mintegy 17300 márkára növekedett az évi termés. Leggazdagabb aranyerekkel birnak az *Ural*, ezután az *Altai* és *Nertschink* bérczes hegyek. Az öreg Európa, aranybányák tekintetében igen szegény, kivévén Magyarországot, 's különösen Erdélyt, melylyek már századok óta ontják az arany áldást. Erdélyben az érczek rakhelye azon hegyág, melyly a' nyugoti határszélen délre lenyulik, az ugynevezett *Csetrás* hegyvonal. A' számos aranybánya közt legerőteljesebb *Naggág*, hol 1746-ban nyitottak először bányát, 's keletkezése óta 1844-ig adott 110308 márka aranyat ezüstöt, 17,957,200 pengő frt. értékben; ezután következnek *Ruda*, *Vulko*, *Boicza*, *Csertés*, *Toplicza*, *Füzesd*, *Zalatna*, *Abrudbánya*, *Topánfalva*, *Bucsum*, *Faczebája*, *Tresztia*, *Körösbánya*, *Kapnik*, 'stb. Az öszszes aranytermés tett 1842-ben 3597 márkát, 's igy többet, mint egész Európa adott. Egyébiránt az anya Magyarország méltó vetélytársa e' tekintetből Erdélynek, mert itt ugyan az emlitett évben 2408 márka arany ásatott, midőn az egész osztrák birodalomban Salzburg 71, Tirol 15, Stájerország 15, és Csehország csak 1 márkát jövedelmezett. Már ezüstben nagyobb áldással müveli Európa többi része is bányáit; csakhogy itt nem Erdélynek, hanem Magyarországnak van elsősége minden európai ország felett. Évi ezüsttermése Magyarországnak (1842) 69,833 márka, Szászországnak 57,000, Hannoverának 's a' Harz-hegysornak 38000, Csehországnak 29,126 Poroszhonnak 23000, Francziaországnak 15000, Svédhonnak Norvégiával együtt 14000, Erdélynek 5881 márka. 2) *Réz* legtöbb ásatik Nagybrittaniában, u. m. évenkint 241000 mázsa, Oroszországban 235,492 m., Magyarországban 36,796 m., Poroszországban 15,755 m., Galicziában 2292, Velenczében 2820, Tirolban 2094 mázsa. 3) *Vas*. Az érczek legszükségesebbike a' vas csaknem minden országban müveltetik, de igen különböző sikerrel. Az óriási iparral biró Anglia a' műipar alapját a' vasat is legnagyobb menynyiségben állitja elő, u. m. évenkint 5,000,000 mázsát, Poroszország 4,200,000 mázsát, Francziaország 2,348,783 mázsát, Oroszbirodalom 2,123,257 mázsát; a' legjobb vasat, melylyet az angol sem nélkülözhet, adja Svédhon 1,800,000 m., Stájerország 781,061, Magyarország 1845-ben 575,000 m. Cshország (1842) 506,295, Koronth- és Krajna országok 497000 mázsát. A' kisebb fontosságu ásványok közül Európában legritkább a' higany (kéneső), czin, és dárdany (antimonium). *Higany* a' legtöbb országban épen nem találtatik, 's itt Spanyolországé az első-

ség, melylynek *Almaden*ben levő gazdag higanybányái már sokszor kirántották a' pénzügyi zavarokba merült kormányt. Ezek évenkint 20,000 m. szolgáltatván, 's mázsáját 260 ezüst forintra becsülvén, 5,200,000 pengő forinttal növelik a' spanyol bányatermékek értékét. Az osztrák birodalomban csak Krajnaországban, a' gazdag *idriai* bányákban, továbbá Magyar- és Erdélyországokban ásatik higany, Krajnában 3005, Magyarhonban 493, Erdélyben 52 mázsa évi termeléssel. *Czin* Magyar és Erdélyországban nem kapható, de Csehország 1166 mázsát ad évenkint. Ellenben *dárdanya* (antimonium) ismét Csehországnak nincs, hanem Magyarország 8608, Poroszhon 1138 mázsát szolgáltat. Az emberek, mint a' barmok nélkülözhetlen fűszere a' *Só*, szerencsére nemcsak a' tengerekből 's más sóstavakból főzetik nagy menynyiségben, hanem számos hegylánczolat is gazdag sóbányákkal dicsekedhetik. Leggazdagabb, csaknem kimerithetlen sóbányák vannak azonban Erdélyben *Dézsaknán, Koloson, Tordán, Marosujváron, Parajdon Vizaknán* 817,385, Galiczíában *Vilicskán, Bochnián* 1,295,000, Magyarországon Máramarosban 638,641 mázsa kősó évi termeléssel. Átalában az egész osztrák birodalom sótermése volt 1843-ban 2,761,058 mázsa kősó; 1,875,141 mázsa főttsó (főképen felső Austriában *Gmunden, Hallein, Aussee*, 's galiczíai sóhegyekből); 790,422 mázsa tengeri só; összesen 5,426,621 mázsa. Az orosz birodalom sószükségét fele részban (4,000,000 m.) külföldről pótolja; igy szinte Törökország is évenkint 900,000 mázsát vesz; Poroszország, 1,920,000 mázsa saját termelésén felül még 375,000 mázsát külföldről kénytelen vásárolni. Nagybrittania sótermelése, mióta a' sóadó 1824-ben eltöröltetett, roppant menynyiségre azaz 7,000,000 mázsára szaporodott. Francziaországban pedig 1845-ben elfogyasztatott 4,140,000 mázsa só 100 kilogrammtól fizetendő 30frank adó mellett, adómentesen az ipar számára ismét 2,300,000 és igy összesen 6,440,000 mázsa. Végre a' *kőszénbányák* mivelése, melyly 50 évvel ezelőtt figyelembe alig vétetett, a' jelenidőkben roppant kiterjedést nyert, 's méltán a' müipar nékülözhetlen alapjának tekinthető. Mondanunk sem szükséges tehát, hogy e' tekintetben Nagybrittania minden országot a' világon tulhalad 450 milliom mázsa évi termeléssel; utána következik Belgium 83,000,000, Francziaország 50,000,000, Poroszhon 50,000,000 mázsával. Az osztrák birodalom ezelőtt 30 évvel csak 1,689,408 mázsát állitott elő, 's már 1842-ben hivatalosan 10,025,411 m. mutattatott ki, pedig e' számitásba, mint meg is jegyeztetik, a' magyarországi termelés nagyon hiányosan van felvéve 788,811 mázsával. 1847-ben a' bánsági bányák magok 1,200,000 az esztergommegyeiek 500,000 baranyaiak 150,000, sopronmegyeiek 180,000, a' többi szétszórt bányák 200,000 összes 2,230,000 mázsát szolgáltattak. Ezek közt jóság tekintetéből a' bánsági (*Oravicza, Gerlistye* 'stb. helyeken) legjobb 's még az első osztálybeli angol kőszenet is tulhaladja, mint a' dunai gőzhajótársaság kisérleteiből kitünt. Ugyanis egy órára, egy lóerőre kelletik

Az angol kőszénből (New castlei)	10	—font.
Oraviczaiból , ...	9½	—10
Waidhofeniből (austriai)	11	—11½
Siblini cseh kőszénből	12	—
Rossiteziből	15	—

Németujhelyiből . . . . . 15—16 font
Pécsi és Vasasiból . . . . . 16 —
Tirolból . . . . . 16 —
Esztergommegyeiből . . . . . 17 —
Krajnaiból . . . . . 18—20

Befejezőleg a' minket legközelebb érdeklő osztrák birodalom ásványtermelését hivatalos táblázat után itt előadjuk, a' magyarországi vas- és kőszéntermelésnél olvasóinkat a' fentebb előadottakra figyelmeztetvén:

Koronaországok és bányák	Arany	Ezüst	Higany	Czin	Réz	Nyers ólom	Tiszta ólom
	Átmérőleges ára ezüst pénzben.						
	365 ft 34 9/7 kr	23 ft 38 1/10 kr	259 ft 45 kr	46 ft 24 kr	51 ft 6 kr	7 ft 6 kr	11 ft 12 kr
	Márka		Mázsa				
Kincstári bányák.							
Felső-Austria	71	209	—	—	405	—	—
Stájer	—	—	—	—	—	—	—
Karinthia 's Krain . .	—	—	2974	—	—	—	16335
Tirol	15	528	—	—	2094	—	—
Csehország	—	27596	—	91	—	2288	12
Galiczia	—	—	—	—	—	—	—
Velencze	—	—	—	—	2820	—	190
Magyarország.	1262	26167	—	—	7101	—	5429
Erdély.	822	2355	—	—	—	—	—
	2170	56855	2947	91	12420	2288	21996
Magán bányászat.							
Stájer	5	354	1	—	857	—	—
Karinthia 's Krain . .	—	—	31	—	—	—	44061
Tirol.	—	79	—	—	903	—	1973
Csehország	1	1530	—	1074	3	16376	1801
Galiczia	—	703	—	—	2292	—	—
Magyarország.	1763	43120	493	—	31916	—	1459
Erdély.	2941	3571	52	—	914	—	—
Végvidék	1	546	—	—	—	—	2247
Összesen . .	4711	49903	77	1074	36885	16376	51536

Koronaországok és bányák.	Ólom-ag	Ólom-taj	Galmei	Horgany fényle Zinkben	Horgany (Zink)	vas: nyers	vas: öntött
	Átmérőleges ára						
	9 ft 45 kr	10 ft 18 kr	50 kr	40 kr	10 ft 45 kr	3 ft 10 kr	5 ft 42 kr
	Mázsa						
Kincstári bányák.							
Felső-Austria	—	1	—	—	—	30088	1547
Stájerország	—	—	—	—	—	289139	50400
Karinthia és Krain	—	—	7907	—	—	—	—
Tirol	—	114	—	4033	1146	55654	9606
Csehország	—	17020	—	5636	—	53314	27969
Galiczia	—	—	—	—	—	—	—
Velencze	—	—	1882	—	652	—	—
Magyarország	13384	10055	—	—	286	113483	23839
Erdély	1655	—	—	—	—	30205	2304
Összesen	15029	27199	8789	9569	2089	511883	115165
Magánbányák.							
Felső-Austria	—	—	—	—	—	16151	—
Alsó-Austria	—	—	—	—	—	12670	—
Stájerország	—	—	—	—	—	427656	13859
Karinthia 's Krain	—	—	16195	—	1928	480047	16953
Tirol	—	—	2	—	1845	9909	—
Csehország	—	—	—	—	—	287586	137956
Morva és Szilézia	—	—	—	—	—	265228	75494
Galiczia	—	792	—	—	—	57177	10947
Lombard	—	—	—	—	—	89177	6550
Magyarország	6787	1221	—	—	—	272599	10540
Erdély	495	—	—	—	—	16736	—
Végvidék	—	1609	—	—	—	17795	9608
Összesen	7282	3622	16197	—	3773	1953034	281379

Koronaországok és bányák	Dárdany (Antimonium)	Timsó	Réz: Vitriol	Vas: Vitriol	Piskolcz	Uran
	Átmérőleges ára					
	10 ft 54 kr	6 ft 33 kr	14 ft 33 kr	1 ft 20 kr	21 ft 30 kr	50 ft
	Mázsa					
Kincstári bányák.						
Felső-Austria	—	—	614	5	—	—
Csehország	—	—	—	—	4	23
Velencze	—	—	—	10923	—	—
Magyarország	2167	nyers	—	—	—	—
	242	tisztított	—	—	—	—
	249	—	614	10928	4	23

Koronaországok és bányák	Dárdany (Antimonium)	Timsó	Réz / Vitriol	Vas / Vitriol	Piskolcz	Uran
	Átmérőleges ára					
	10 ft 45 kr	6 ft 33 kr	14 ft 33 kr	1 ft 20 kr	21 ft 30 kr	50 ft
	Mázsa					
Magánbányák.						
Alsó-Austria	—	2000	—	—	—	—
Stájer	—	573	1030	—	600	—
Tengerpart	—	619	—	710	—	—
Csehország	—	14038	3090	49432	—	—
Morva	—	2279	—	—	—	—
Magyarország	6199	16275	—	66	1975	—
Összesen	6199	45834	4120	50208	2575	—

Koronaországok és bányák.	Hímany (Arsenik)	Zöldе (Berggrün)	Kén	Graphit	Barna kő	Kőszén	Pénzértéke az illető országok bányatermékeinek
	Átmérőleges ár						
	9 ft	16 ft 30 kr	6 ft 24 kr	1 ft 50 kr	20 kr	9 kr	
	Mázsa.						forint p. p.
Kincstári bányák.							
Felső-Austria	—	—	703	—	—	—	168817
Stájerország	—	—	—	—	—	25261	1206716
Karinthia és Kraina . .	—	—	—	—	—	—	962037
Tirol	—	—	—	—	—	—	372307
Csehország	—	—	—	—	—	5180	1179330
Galiczia	—	—	7011	—	—	—	44871
Velencze	—	—	635	—	—	—	173533
Magyarország	—	—	4556	—	—	17525	2297301
Erdély	—	—	—	—	—	—	480671
Összesen .	—	—	12905	—	—	47965	6885633
Magánbányák.							
Alsó-Austria	—	—	—	2118	—	1241266	254337
Felső-Austria	360	—	—	—	90	168377	68649
Stájerország	—	—	560	885	—	589223	1612305
Karinthia és Kraina . .	—	—	—	265	—	687897	2256497
Tengerpart	—	—	—	—	—	80572	17038
Tirol	—	—	—	—	—	56551	130084
Csehország	652	—	9236	20104	—	5693651	3078370
Morva és Szilézia . . .	—	—	—	4248	—	2295544	1638519
Galiczia	—	—	—	—	—	3342	383007
Dalmátország	—	—	—	—	—	78089	11824
Lombard	—	—	—	—	—	73452	342224
Velencze	—	—	—	—	—	93300	13955
Magyarország	—	—	—	—	—	771286	4762441
Erdély	—	—	—	—	—	—	1276187
Végvidék	—	—	—	—	—	—	166014
Összesen .	1012	—	9796	27620	90	11838290	16011541

Bányajog 's törvényszékek. A' bányajog *tárgyilagos* értelemben magábanfoglal minden a' bányászatot illető jogszabályokat ; *alanyi* értelemben mindazon jogelveknek fogalma, melylyek a' bányatulajdon szerzésre, az abból folyó viszonyokra, vagy annak megszünésére vonatkoznak. A' mi az alanyi értelemben vett bányajogot illeti, a' birtok fogalmának — a' feudalis viszonyok miatt — nem eléggé szabatos meghatározásából folyó nehézségek elsőben is azon kérdést állitják elönkbe : kit illet a' bányamivelés joga ? A' földalatti kincsek természetjogilag a' földbirtokos tulajdona-e ? vagy pedig a' földbirtok csak a' föld felszinére szoritkozik, és a' mélyebben fekvő alap, kincseivel együtt egy másiknak birtokbavételétől függ ? vagy végre a' társaság' természettel elismert közjogához tartozik ? A' földbirtok, mint minden egyéb tulajdon — a' természetjog szerint a' *birtokbavétel-* és használat- vagy *alakitásban* áll, tehát e' két határpontnál tovább nem terjed, csak a' közakarat, vagy tényleges jog szélesitheti ezen határt. Egy ilylyen birtokba vett földrész alakitása vagy használata nem megy tovább mint a' föld felső szine, a' mélyben fekvő kincsek e' mellett illetetlen maradnak, a' földtulajdonosnak joga mindenesetre fenmaradván e' tekintetben az ő saját földjén minden másnak a' bányanyitást, vagy oldalróli lyukasztásokat, melylyek a' föld felszinét veszélyeztetnék, betilthatni. Már ezen szempontból minden földalatti kincs, mint urnélküli vagyon, a' társaságot illeti, a' menynyire ez a' földtulajdonos kármentesitése nélkül történhetik, anynyival is inkább, mivel minden földtulajdon a' közmegegyezésből származottnak lenni mondatik, tehát fel lehet tenni, hogy a' társaság magának tartotta fen a' jogot minden a' föld kebelében levő kincsekre nézve. Vagy azt is lehet képzelni, hogy az eredetileg szabad magánföldbirtokosok, midőn személyökre nézve társaságba állottak és birtokaikat az álladalom területévé egyesitették, a' közjóllét szempontjából birtokaiknak kérdéses megszoritását magokra vállalták, t. i. előbbeni bányanyitási jogaikról lemondtak. Vagy azt is lehet gondolni, hogy egy ilylyen *lemondás* a' közakarat által parancsoltatott, azaz, a' földbirtoknak — a' földalatti kincsekre nézve — történt megszoritása, egy a' polgárok közakaratából folyó törvény által lépett életbe. Mindezen feltételeknek megengedhetősége világosan fekszik előttünk, mihelyt azon elveknek észszerüségét és helyességét elismerjük, melylyek a' társaság tagjait a' kérdéses lemondásra indithatták. A' kérdés tehát az marad, hogy ilylyen elvek vagy alapok valóban léteznek-e ? Kivételével a' szélesen kiterjedő földbirtokoknak, minők, egy nagyobbszabásu földesuri jószág, a' korona javai s. t., magánbirtokok többnyire nem birnak azon tulajdonsággal, hogy rajtok *bányamivelést* lehessen kezdeni, nem értvén ezen nevezet alatt azon mindennapi érczkeresést, melyly felhagyott bányászati vállalatok 's régi *evések* nyomán, vagy történetes felfedezések szerint vitetik véghez. Ezenkivül a' bányamivelésnél, sikerrel akarván munkálni, valódi tudományos elveken épült utmutatásra van szükség. Ismerni kell az ásványfajokat fokozati elágazásaikban, hegytani összefüggéseikben, ismerni kell az érczereket, érczágyásokat, azoknak alkati, vegyületi 's éreztartalmi viszonyait, feltalálni azokat irányi- hajlási-, és terjedési tekintetben ; kijelelni azon pontokat, melylyek érczhegyek megnyitására nemcsak

a' jelenben, de jövendőre nézve is a' legczélirányosabbak. Tehát a' bányamivelés tudományos és technikai oldalán kivül a' vállalat gazdasági sorsa is, a' miveléssel összekötött törő, mosó, tisztáló-gépek, olvasztás, magasabb erőművészet, egyes földbirtokosok crejét anynyira fölülhaladják, hogy csak az érztermelés egyenes kárával lehetne ilylyen vállalatokat magánosok kezeiben hagyni, az álladalomnak teljes kirekesztésével. A' bányászatnak ezen álladalmi érdekéből következik, hogy vagy minden földalatti kincsek korona-, vagyis álladalmi javaknak nyilatkoztatnak, tehát, hogy a' földbirtok kizárólag a' föld felszinére szoritkozik, vagy legalább a' bányamivelési jog anynyiban az álladalmat illeti, a' menynyiben a' magán bányamivelés a' közjóllétre nézve a' bányászati szorgalom emelkedését és eredményeit veszélyeztetné, vagy azoknak meg nem felelne. Még egy olylyan közép uton, melyly szerint ilylyen vállalatok kizárólag társulatokra hagyatnának, sem volna tanácsos az álladalomnak beavatkozási vagy főfelügyeleti jogát e' tekintetben megtagadni, a' menynyiben a' bányászatnak politikai, nép- és statusgazdászati, pénzügyi és rendőrségi oldalán kivül, ilylyen vállalatok, tetemes tőke, bányásziskolák és álladalmi segélyezés nélkül fel nem állhatnak. A' társaságnak, vagy ennek nevében a' kormánynak, e' tekintetben feltartott joga, *felségi jognak* neveztetik.

A' tárgyilagos értelemben vett bányajog, *köz* és *magán* bányászati jogra oszlik. A' bányászati közjog az álladalom és bányamivelők, egyesek mint társulatok, a' bányászati magánjog a' bányapolgárok egymáskőzti jogviszonyait tárgyalja.

A' mi a' felségi jogot illeti, ezt meg kell különböztetni az ugynevezett *bányaregaletól*, melyly nálunk a' *bányatized* nevezete alatt ismeretes. A' regale szerint t. i. különös törvények határozzák meg, minő érczek és ásványok a' királyi jog tárgyai, és melylyek vétetnek ki ezen szabály alól. Francziaországban a' forradalom alkalmával minden regale megszünt, 's a' földalatti kincsek használata szabad rendelkezésére hagyatott a' nemzetnek. A' felségi jogból folynak az adományozás-, engedményezés-, álladalmi beavatkozás- vagy igazgatási jog s. t. melyly nálunk a' *kincstári igazgatás* neve alatt ismertetik. Az álladalmi beavatkozás alapját gazdasági tekinteteken kivül az ugynevezett *rablóbányamüvelés* teszi leginkább. Francziaországban e' beavatkozás abban áll csak, hogy a' vállalkozónak egy arra szolgáló utasitványban bizonyos előleges feltételek szabatnak ki, melylyek szerint az engedmény ideje alatt benső bányászati 's külső feldolgozási munkálkodását intézheti. Egyébiránt e' beavatkozási jog csak anynyira terjedhet, a' menynyire azt a' birtokjogok méltánylása terjedni engedi. Ezen jogméltánylat megsértésével maga az adományozás alkudozóvá, a' beavatkozás jogtalanná válnék.

Mint általában a' régi népek, a' rómaiak sem ismerték az emlitésben levő felségi jogot, bár a' későbbi időkben igyekeztek is a' császárok a' bányászatot egészen magokhoz vonni. Még az ujabb idő népeinél is, például a' németeknél, kezdetben ismeretlen volt e' jog. Elsőben I. Fridrik császár tette jelentékenynyé e' jogot, melyly e' császártól egyszersmind a' herczegeknek is bérbeadatott, ugy, hogy ezek a' bányászattal egyedáruskodhattak. Később tisztulni kezdtek e' tekintetben a' jogi fogalmak,

mert az megjegyzendő, hogy a' felségi jog tulajdonképen az ugynevezett regaléból származott, e' szó feudalis jelentésétől lassanként megfosztatván. Erdélyben a' bányászat felszabaditásának ideje 1618—1633-ra esik ; a' bányászati törvényhatóság szabályozása 1747—1755. Magyarországra nézve Maximilian király 1573-ban kiadott bányarendeletei tették a' szabályozó törvényt, nemkülönben Mária Therezia két rendbeli válasza a' sz. k. bányavárosokhoz ; mig nem az 1844-iki országgyülés kerületi választmánya egy javaslatot dolgozott ki, melyly azonban törvény erejére nem emelkedett. E' törvényjavaslat négy részből áll : I-ső rész, bánya közjog; az adományozás és engedményezési királyi jogról, bányavámról, érczbeváltás, pénzveretés, főfelügyelési királyi jogról, bányahatóságokról, 'sat. II-ik rész : a' bányászathoz tartozó személyekről 's azok jogairól és kötelességéről. III-ik rész : bányai és bányászati tárgyakat illető jogról. IV-ik rész : a' bányai törvénykezésről, 's hozzá egy függelék : az esküformák- és bányatárgyakban használandó tiszti irásmódról tanit. Alig van tárgy, melylyben a' reform szükségesebb volna, mint a' bányaügyben, de sehol a' reformnak nagyobb nehézségei nincsenek, mint épen ez ügyben; azt mindenki érzi, hogy a' bányamivelésnek egészen ujból kell alkottatnia, melyly a' köz- és magánjogi bányaviszonyok teljes kifejtésében, ugynevezett bányászati polgárság teremtésében, a' bányászati törvényhatóságnak minden más törvényhatóságtól szoros elkülönzésében 'sat. keresendő.

A' menynyiben a' bányászat az iparnak egy egészen különálló ágát képezi, ugy mint a' kereskedés ; a' bányászati néposztály is egy külön állapotu testületet alkot 's mint ilylyen külön törvényhatóság alá tartozik. Azonban, a' bányaregaleban uralkodó fogalomzavar és szerződési megkötöttségek miatt a' bányai törvényes eljárásokat ez ideig, inkább csak gyámsági törvénykezésnek lehetett mondani. Az 1844-iki törv. javaslat szerint nálunk a' négy bányakerületi törvényszékek 's alájuk rendelt helyettes bányabiróságok, valamint magán urodalmakban létező bányahatóságok megszüntetvén, helyettük minden kerületben, járásbeli bányaszékek, mint első biróságu itélőszékek állittatnak fel, és pedig a' selmeczi kerületben 7, a' szomolnokiban 5, a' nagy-bányaiban 3, a' bánátiban 6. Minden ilyly járásbeli bányaszék, egy bányabiróból mint elnökből, és a' körülmények szerint három, vagy egy rendes, 's mindig ugyananynyi helyettes ülnökből és egy jegyzőből állandott, a' bányabiró és szavazattal bíró jegyző felsége által neveztetendik, a' kincstár fizetendő, az ülnökök a' bányabirtokosok által valának választandók. A' választás fejenkénti szavazattöbbséggel 's birtokmenynyiségre való tekintet nélkül történendék. A' járásbeli bányaszékek ülései nyilvánosok. Szegény bányamivelők ügyében ingyen eljárás. Felebbvitel a' királyi és hétszemélyes táblára. 's a' t.

A' bányajog kitünőbb forrásai : v. *Cancriss : Grundsätze des deutschen Berg- und Salzrecht* (1790) és ugyanattól : *Berg- Cameral- u. Berg-Polizei-Wissenschaft* 1791. — *Danz*, *Runde*, *Eichhorn*, *Mittermaier*. D. E. *Eschenmaier*, *Lehrbuch des Staatsokenomierechts* (1. k. Frankfurt 1809) v. *Jakob* ; v. *Malchus*. — *Heron de Villefosse : de la richesse minerale*, (Paris 1810). *Journal des mines*. Nálunk: *Szentkirályi Zsigmond* „Erdélyi bányászat ismertetése" (Kolozsvárt 1841) 's egyes jeles czikkei; *Bányajog : Kovács Lajos* értekezései a' P. Hirlapban 'sat. — Sz.

Barabás Miklós, akademiai képiró 's külföldön is ismert jeles művész hazánkfia a' székelyföldön, Márkosfalván 1810-ben született. Atyja, mint főhadnagy az 1809-iki felkelt nemességnél, mindenét elpazarolván, anyja tőle elválni kényszerült, 's a' kis *Miklós* ezzel együtt nagyanyjánál talált menhelyet. A' szép tehetségü gyermeket már 3 éves korában irás- 's olvasásra kezdék tanitani, 's a' szépirást — mint képirási tehetsége előjelét — csakhamar nagy tökélyre vitte. 6 éves korában Enyedre küldék a' collegiumba, 's itt rajzolási hajlama, szenvedélye mindinkább fejlődött, 's e' szép hajlamát akkori tanitója *Madarasi Kiss Sámuel*, nem hogy elnyomta volna, sőt élesztè. Barabásnak most is vannak rajzai, pályájának ezen gyermeki kezdetidőszakából, a' többi közt különösen Zrinyi Miklós képe, ilyly aláirással: „*Nemo me impune lacessit*", 's ezen mondat értelmének jellemzése egészen ki van fejezve a' szigeti hős arczulatán, mi egy gyermektől valóban igen sok. 9 éves koráig meglehetősen folytak dolgai, de ez időtől fogva több ideig a' szenvedés, nyomor és nélkülözés sanyaraival kellett küzdenie. Csak fejlődő művészi tehetsége enyhité némileg nyomorát, miután egy pár garasért névnapi versekhez koszorukat festegetett. 14 éves korában *Császár Zsigmond* tanitó keze alá került, ki nagy barátja levén a' művészetnek, erre őt hathatósan buzditá. A' derék tanitó arczképét hálajelül lerajzolá, 's e' nemben ez volt első kisérlete. 15 éves korában arra szóliták fel, hogy a' gróf *Bethlen Ferencz* által alapitott művészeti pályadíjért az öregebb diákokkal versenyezzen, 's miután meg is tette ezt, a' birálók akkép itéltek, hogy a' jutalom kétfelé osztassék, és igy az 50 v. forintnyi pályadíj felének nyertese az ifju *Barabás* lőn, 's noha ő e' pénzt mai napig sem látta, a' puszta hir és dicsőség is buzditólag hatott reá. Ez időben lett tógásdiákká, de nagy ügygyel bajjal, mert nem volt anynyi pénze, hogy tógát csináltathasson. Mig tehát e' czélját elérheté, gazdag rokona *Gál Mihály* segélyével saját kivánatára Szebenbe ment, a' híres *Neuhauser*től rajzolást tanulni, 's a' rajzoktató észrevevén tehetségét, dicséreteivel lelkesité őt. Egy hónap elteltével nagyanyja az általa megkuporgatott pénzecskéből tógát szerzett számára, 's csak igy lehetett tógásdiákká. Ekkor egy ifjunak szépirásban leczkéket adott, 's ezért táplája volt, 's szabad óráiban arczképeket, spanyolfalakat festegetett; szünidőre *Madarasi Kiss József* hivá meg, hogy szobái falára néhány saját eszméit lefestené, miért is 20 v. forintot kapott. Hallván azt, hogy csak az a' jó arczfestész, ki egyszeri látásból 's ülés nélkül is jól talál, ebben kezdé magát gyakorolni, és több sikerült arczképet készite igy. Az év vége felé *Gál* bátyjának fölhivására, további kiképeztetése végett, ismét Szebenben jelent meg, hol *Barra Gábor* kőnyomdatulajdonos arczképét rajzolá le, melyly köztetszésben részesülvén, általa több előkelő szebeni hölgy vételé le arczképét. Később ismét az enyedi collegiumba ment, 's báró *Kemény Simonné* sok másolnivalót adott neki, miáltal nagy gyakorlatot szerze magának különösen a' crayonnali rajzolásban. 1828-ban az inkább művészi mint papi candidatus örökre bucsút vett a' collegiumtól, 's határozott szándéka lőn egyedül a' festészi pályára lépni. Szebenbe menvén, itt több fényes rangu egyént 's előkelő családot kellett festenie gyorsan egymásután. Üres óráit a' Bruckenthal-féle kép-

tárban másolásra fordità. 'S bár nagyatyja erővel papot akart belőle csinálni, ő követve a' keblében fölgerjedt művészi szikra buzditását, ingadozás nélkül haladt kitüzött szép czélja felé. — A' 18 éves ifju Szebenből Kolozsvárra ment szerencsét próbálni, hol szinte arczképeket festett 's leczkéket adott. Itt látá legelőször bizonyos *Gentiluomo* nevű olasztól az olajfestést, 's e' nemben is kisérletet tőn. — 1829-ben fontos és életrehatható lépés volt tőle Pesten át Bécsbe indulni megtakaritott pénzével, olyly czélból, hogy itt a' szépmüvészeti akademiában valódi tanult müvészszé képezhesse magát. Itt eleinte, minthogy rajziskolai bizonyitványokkal nem birt, nem akarták fölvenni, 's az elemi rajziskolába utasittatott. Azonban B. bizva erejében, az aggasztó körülmények közt feltalálta magát ; egy gypszöntet után hirtelen csinos Venuszfőt rajzolt akademiai modorban, 's bemutatta ezt az akademiai igazgatónak, ki azonban nem akarta elhinni, hogy a' müvet ő készité. *Barabás* kikelt e' méltatlan bánásmód ellen, 's az igazgató jelenlétében is lerajzolá a' Venuszfőt, mire az elszégyenelve magát, az antikfejekhez vezette őt, 's egy fej másolására szólitá fel, mit B. olyly ügyesen teljesitett, hogy az igazgató meglepetve a' mű jósága által, azt kérdé tőle : miféle rajzakademiában tanult ? B. felelé, hogy egyikben sem, 's az igazgató kijelenté, hogy az akademiába föl van véve, és soha többé meg nem szólitá a' szép tehetségü székelyt, ki őt kétszeresen, nem csak szóval, de tettel is megszégyenité. — Ugyancsak itt 's ez évben ismerkedett meg B. *Markó Károly*lyal, a' híres magyar tájfestővel, kit gyakran meglátogatott, 's ki a' legnagyobb készséggel ada neki utmutatásokat. A' következő év tavaszán már az alakok és minták (modell) festésében gyakorlá magát. Bécsből ismét Kolozsvárra ment, noha *Ender* professor erősen marasztalá, azzal biztatván őt, hogy leczkéket fog neki szerezni, 's művészetéből a' birodalmi székvárosban is megélhet. Az 1831-iki telet Kolozsvárt tölté leczkék adásával, 's arczképek festésével. Ugyanakkor festé a' lyceum számára *Ferencz* austriai császár és magyar király arczképét életnagyságban, 's a' kialkudott 100 p. ft. helyett 800-at kapott értte. Innen ismét Szebenbe ment, hol még többet szerzett. Télre Bukarestbe utazott, hol számos grófot, bojárt és muszka tisztet festvén, igen szép jövedelemben részesült. Majdnem kétévi ittmulatása után előbb Erdélybe, 's innen Bécsbe ment, 's 1834-ben rég tervezett olaszországi utja létesülvén, mindenekelőtt Velenczét látogatá meg, hol hat hónapot töltött csupán müvészeti tanulmányokkal, innen Bolognán 's Florenczen keresztül, utazása főczélpontja-, Rómába érkezett, hol ismét nagy örömére szolgált *Markóval* találkoznia, ki mindenkor kész volt őt jó tanácsesal segiteni. Ugyancsak Rómában találkozott *Lövenstern* tábornokkal, kit Bukarestből ismert, 's ki itt általa ujra lefesteté magát, melyly arczkép az akkori orosz követ testvére- *Jourjeff* tábornok tetszését fölötte megnyervén, ez egész családját lefestette általa. Őszszel Olaszhonból Bécsbe ment viszsza, hol véletlenül *Szemere Miklóssal* megismerkedvén, ez Pestre ajánlólevelet adott neki *Bajzá*hoz. Barabás Pestet csak utban akará ejteni, azonban a' sors és körülmény megakasztá akarata tengelyét, szerencsénkre fővárosunk állandó lakosává tette őt, hogy müveivel bent a' hazában diesőitse meg a' magyar nevet. Pesten mulatván, legelőször is *Ráday* grófnét kellett

lefestenie, 's midőn Péczelről Pestre viszszajött, már ekkor utitársai elindultak Kolozsvár felé, 's nem lévén kedve a' rosz utakon egyedül barangolni, itt maradt, 's Pétervárra leendő utazásának terve füstbe ment. Pesten *Bajza* által sokakkal megismerkedett. *Vörösmarty* arczképét festvén, a' mint ezt gróf *Széchenyi István* meglátta, Biharmegyének ajánlá őt, melyly épen akkor kérte meg a' nagy hazafit, hogy életnagyságú képét számára lefestetni engedné. Gróf *Széchenyi* által a' nagytehetségü magyar művészt kis idő alatt a' főranguak is megismerék ; 's csakhamar számos megrendeléseket kapván, *Széchenyit*, Bihar és Hontmegye számára, a' luccai herczeget, *gróf Károlyit*, *Fáy Andrást*, gr. *Teleki Józsefet* (ez utóbbit a' tudós társaság számára) 's többeket köztetszésre festett ; és dolgainak ezen szerencsés folyama elhatározó befolyással volt arra, hogy Oroszország helyett végképen Magyarhon fővárosát válaszsza lakhelyül. — 1836-ban Barabást a' magyar akademia művészi érdemeinek méltánylatául, levelező taggá nevezte ki. 1837-ben szülőföldét, Erdélyt meglátogatván, több főrangu urat és hölgyet festett ott, 's különösen Nagyszebenben országgyülés tartatván, egészen el volt halmozva a' sok munkával. Télre ismét viszszatért Pestre, hol szinte igen sok dolga volt. 1839-ben megrongált egészsége helyreállitása végett Gräfenbergre utazott, 's noha itt nem volt szándéka festeni ; mindazáltal a' mint albumát megl átták, a' minden nemzet előkelőbbjeiből számosan összesereglett fürdővendégek unszolására kénytelen volt többek arczképeit lefesteni. 3 hónap alatt összesen 32 kép festésével bizatott meg. Itt készité a' többi közt báró *Wesselényi Miklós*, herczeg *Lichtenstein* és neje, 's a' nassaui herczeg és több főrangu külföldiek arczképeit, mi a' magyar művésznek európai hirt szerzett. 1840-ben Budán közel a' városmajorhoz igen csinos 's jóizlésü nyári lakot épittetett, 's ugyanakkor egy szellemdús hölgyet vett nőül, kivel legelőször külföldön találkozott. Ugyanez évben festé a' többi közt a' *Galambpostát*, a' következő évben a' *Szalagfüvet*, és a' *Czigánycsaládot*, melyly jeles festmények a' műkiállitásban is kitétetvén, köztetszésben részesültek. 1842-ben *Pyrker László* volt érsek életnagyságu képét festé Egerben, 's ugyanakkor egy igen szép emlékkel tiszteltetett meg. 1843-ban Európa nagy részét beutazta. Bejárta a' nevezetesb német városokat, Hollandiát, Belgiumot és Angolhont, hol mindenütt a' jelesebb képtárak megtekintése lévén főczélja, keveset dolgozott. Londonból Párisba ment, hol az austriai követ, gróf *Apponyi* és fia arczképének festésével bizatott meg. Innen Schweiczon át Pestre viszszajövén „*Oláh-család*"-ját festé, melyly a' pesti magyar gyalog őrsereg által a' nemzeti muzeum képcsarnoka számára vétetett meg. A' mint megérkezése köztudomásra jutott, ismét tömérdek munkával bizaték meg. 'S ime ugyanazon egyén, ki egykor szegény diák korában még csak festéket sem birt magának venni, most már több ezer forintra menő évi jövedelemmel dicsekhetik. *Barabás* a' forradalom előtti évben herczeg *Breczenheim*, *Liszt Ferencz*, gr. *Batthyányi Lajos* és az elhúnyt *József* nádor életnagyságu képeit festé. Több hazai almanachban jeles rajzai láthatók, 's még a' külföldön is olyly jó hirben áll, hogy a' lipcsei almanach kiadói a' leghizelgőbb bókokkal keresék őt meg a' végből, hogy vállalatuk számára évenként néhány rajzot küldeni sziveskedjék, az eddig megjelentek fölött

legnagyobb megelégedésüket nyilvánitván, mi a' magyar festésznek nem kis dicsőségére válék. Az 1844-ben *Vahot Imre* által megindított Pesti Divatlap mellett a' magyar irók és művészek arczképeit szinte ő rajzolá, 's e' czélra mintegy 30 képet készite el, mik a' legnagyobb tetszéssel fogadtattak. Közben volt saját arczképe is igen jól találva. A' forradalmi időszak alatt Barabás *Kossuth* arczképeit többféle alakban készité el, 's az első magyar ministerium tagjainak arczképeit egy lapon adá ki, utóbb pedig a' magyar hadvezérek arczképeit kezdé kőre rajzolni; kik közül azonban csak *Görgei* arczképe jelent meg, 's a' többi már nem láthatott napvilágot. — *Barabás* átalán véve az arczvonások, az arczkifejezés és jellem hű találásában valódi génievel bir; arczképei a' megszólalásig hasonlitanak. E' tekintetben rendkivüli ügyességet, 's gyakorlottságot tanusit. Kőrajzai igen finomak, olaj és aquarell-festményeinek szinezete sajátos, erőteljes, eleven, friss. Festményeit egyszerre föllehet ismerni a' többi közül; — különösen hölgyideáljai rendkivül szépek, 's bájoló hatásuak. Mint arczképfestész bármelyly most élő külföldi művészszel kiállja a' versenyt. És remélni lehet, hogy koszorús művészünk, ki jeles munkái által az egész müvelt világ előtt olyly szép hírt szerze magának, hazai tárgyú, nagyobbszerü történeti képek elkészitése által is megörökitendi nevét, 's emelni fogja nemzeti festészetünk becsét, melylynek előmozditására már eddigelé is nagy hatással működött — *V. I.*

Barante (Amable Vilmos Prosper, Bruguière, Baron de) franczia státusférfi és tudós. Sz. Riomban, 1783-ban, ó-nemes családból. Korán státusszolgálatba állott 's Napoleon alatt a' fontos vendéei és loirei praefecturákat viselte. Az első restauratio alatt hivatal nélkül maradt, de a' 100 nap után, midőn XVIII. Lajos belátta, hogy nagy hibákat kell azontúl helyreütnie, a' kormány meghitta Barantet az államtanácsba 's a' belügyi ministeriumban general-secretair lett. Ugyanekkor Puy-de-Dome departementben követül is választották. — B. *Guizot*tal, *Royer-Collard*dal, *Brogli*evel, *Villemainnel* 's a' többi doctrinairrel a' *Richelieu-Lainé-Decazes*, — a' *Richelieu*, — 's a' *Dessoles-Deserre-Decazes*- ministeriumok alatt azon státusférfiakhoz tartozott, kik *Lainé-*, *Pasquier-*, *Siméon-*, *Roy-* 's *Molé*val legtevékenyebben és szerencsésben hatottak arra, hogy a' royalistai reactio dühe lehetségig ártalmatlanná tétessék. E' végből valamelyly középső térre, a' szabadelvű ellenzék és a' royalistai ellenoppositio közé kelle helyezkedni. Egy ideig az indirect adók igazgatója volt, innen az ultrák teljes győzedelme után kiszoritatott, de a' pairkamarába emeltetett. Itt *Talleyrand*dal, *Brogli*eval 's másokkal együtt az ellenzékkel tartott; sok beszéde, mint p. o. a' melylyet 1823-ban a' spanyol hadjárat ellen mondott, mesterműnek tekinthető. 1826-ban a' fr. akademia tagja lett. Lajos Fülöp, kinek thrónra lépte alatt nem volt jelen Párisban, de a' kihez buzgón csatlakozott, követül küldte Turinba, melyly állomás bensőleg jelentékenyebb volt mint külsőleg, mert az ottani absolutisticus udvarnál ép olyly hajlékonyság igényeltetett, minő szilárdság is szükséges volt. B. nehéz állására termettnek bizonyitotta magát. Innen, midőn doctrinaire baráti ministerek lettek, Petersburgba küldötték, honnan csak 1840-ben tért viszsza. — Minthogy a' közönség nem igen van azon helyzetben hogy a' diplomaták szelleme irányáról itélhessen, miután ezek-

nek munkái, természetöknél fogva a' nyilvánosság elől elvonatnak: B. inkább ismertetik mint történettudós, semmint státusférfi. Első könyve volt „*De la litterature francaise au 18-ième siècle.*“ (1809), melylyről *Göthe* egykor azt mondotta hogy egy szó sem sok vagy kevés benne. Alkalmat e' munkára a' fr. *Institut* adott, melyly a' 18-ik századbeli irodalmat pályakérdés tárgyavá tette. Az Institut irodalmi kritikát akart; B. mélyebben fogva föl a' kérdést, nem is pályázott, hanem megirta a' 18 századbeli irodalom történetét, vonatkozásaival a' nemzet öszves, kivált politikai mivelődésére. Meg akarta mutatni, miképen egyéb intézmények hiányában az irodalom is intézménynyé válék. Napoleon nem volt egészen megelégedve e' könyvvel, a' voltairianusok pedig haraggal rohanták meg. Mint vendéei prèfet, megismerkedett *Laroche-Jacquelin* marqnisnővel 's az ezen hölgy által 1814-ben kiadott igen érdekes *memoir*-ok B. által szerkesztvék. Részt vett a' *L'advocat* által kiadott „*Théâtre étranger*“ dolgozásában is és *Schillertől* néhány színdarabot leforditott. E' mellett több journal, egyebek között az 1828-ban *Guizot* és *Broglie* által alapitott „*Revue francaise*“ számára is dolgozott; sok és jelentős czikkeket adott a' „*Biographie universellebe*“ is. Legtöbb ezen apró czikk közül 1835-ben együtt jelent meg ezen czim alatt: „*Mélanges historiques et literaires*“ (3 köt.). Legnagyobb hirt szerzett azonban B.-nak a' nagy „*Histoire des ducs de Burgogne de la maison de Valois* 1364—1477. (13 köt.). E' munka Francziaországban a' leghiresebbek között áll és Thierrynek „*Histoire de la conquête d'Angleterre par les Normands*“ munkája mellett az ujabb nemű azon történetirás élén van, melylyet a' régiebb pragmatikaival ellentétben „*école descriptive*“-nek neveznek. A' *pragmatikai iskola* ugyanis, melylyben *Guizot* és *Mignet* ragyognak, azon nem alaptalan kifogást vonta magára, miképen csak azon eszmék történetét irja meg melylyek valamelyly világeseményben valósulnak, de mellőzi a' történet külső oldalát; csak a' logikai analysis eredményét adja, de a' tartalmas drámából csak a' száraz argumentumot közli. Ennek ellenébe lépett a' *leiró iskola*, melyly Quintiliánnak „*scribitur ad narrandum, non ad probandum*“ját véve jelszavul, mellőzve minden reflexiót, csak a' tényeket adja. B. a' krónikák styljében ir, 's története olyly könnyü olvasmány minő *Scott*nak valamelyly regénye. Politikai hitvallását B. e' munkájában tette le legteljesebben: *Des communes et de l'aristocratie* 1821. és 1829-ben. Több év óta pedig a' párisi parlament történetének leirásával foglalkodik. — *Cs. F.*

Bárány Ágoston (Debreczeni) m. akad. l. tag. szül. 1793. dec. 29-én Miskolczon Borsodmegyében. Iskolai pályáját Miskolczon kezdette 's folytatta. Philosophiát 's törvényt Egerben végze, 's 1821-ben tette le az ügyvédi esküt. 1817. óta levelezésben állott *Kazinczy Ferenczczel.* Majd Torontálmegyébe költözött 's ott különféle hivatalokat viselt a' megyénél. Literaturai munkásságát még ifjukorában kezdte meg német, görög, latin vegyes tárgyu költemények magyarra forditásával, később több jeles magyar hazafi 's históriai nevezetességü férfi és hölgy életiratát adta a' *Minervában*, *Tudományos Gyüjteményben* 's vegyes tárgyu czikkelyeket közlött ugyanott, 's a' *Társalkodóban*, verseket az *Aurorában*, *Hebe* és *Urania* zsebkönyvekben. — F. S.

Baranya vármegye fekszik Magyarországnak dunántuli, jelenleg soproni *katonai*, és tolnai *polgári* kerületében, keletről Bácska, délről Verőcze, nyugotra Somogy, éjszakra Tolna vármegyék közt, Bácskától a' Duna, Verőczétől a' Dráva választván-el. Nagysága *Lipszky* szerint $91^{7}/_{10}$ mérföldnek vétetett közönségesen; de *Kóczián József* megyei mérnöknek 1838-ban készült földképe után Pécs város határával együtt 1,340,820,000 bécsi négyszeg ölet teszen, vagyis $83^{8}/_{10}\square$ bécsi posta-mérföldet, — egy ilyly mérföldre 4000 bécsi ölet, egy geographiai mérföldre $3905^{595}/_{}$ bécsi ölet számitván. Baranya, akár természeti szépségét, akár termékenységét tekintsük, Magyarországnak első megyéi közt foglal helyet. Hajdan az egész megye tengertől volt boritva, mint ezt bizonyitják a' fölszinen hátrahagyott iszapföld, melylynek köszönheti megyénk jeles termékenységét, 's a' mélységben terülő fövénynek tengeri csigákkal vegyülte, és több ismeretlen óriási csontnak napfényre hozatala. Igy *Sz. Erzsébet* mellett 1828-ban igen számos mammuth-csont találtatott. *Pécsett* és környékén sok tengeri állat-kövülés fordul elő. *Pécsváradon* a' kővévált *ostrea edulis*ból egész telep van, szinte olylyan találtatik *Kékesd* és *Fazekasboda* határában is. — Hegyei, a' Stajerországból bejövő *dobrai* hegylánczolatnak ágazatai, három főtömegben feküsznek, 's ezektől elválva, mint elszigetelt hegyek állanak, a' *berementi* és *siklósi* csucsok. Mind ezen hegysorok többnyire mészképletek vulkános alakulások világos nyomaival; 's tartoznak az átmenetszaki hegyekhez, alkotási idejükre nézve közép helyet foglalók az első- és harmadkori, vagyis legujabb képletek között. Mint másodkori képletű hegyek, jeleskednek magasságuk és kiterjedésük, nyilt hasadékaik és barlangjaik által, melylyekben tufa, vagy darázskő és csepegőkő is találtatik. A' tömöttsége és különféle szine miatt igen jeles, és szobrászatra alkalmas márványon kivül, találtatik még sok vöröses kemény homokkő, melylyhez kőszén van kapcsolva. *Berks* ur, a' pécsi bányászati kerület igazgatója, e' kőszén rétegeit, melylyek Pécstől éjszak-kelet felé *Szabolcs, Vasas, Váralja, Mázsa, Császta, Szászvár, Kárász* és *Komló* irányában vonulnak el, régóta vizsgálván nem alaptalanul gyanitja, hogy kiterjedésük igen meszsze elnyulik annyira, hogy Tolna, Fejér, Pest, Heves, Szabolcs, Bihar, Arad, Temes, Torontál megyék mélységében a' homokrétegek alatt szinte nagyobb kőszéntelepek feküsznek. Márgát vagyis csapóföldet, továbbá Pécs mellett szappanföldet, és helyenként kavicsvegykövet is mutat Baranya mészkovacsesal kapcsolva, valamint homokot, és tiszta agyagrétegeket. Egyébiránt a' megye hegyei gyönyörü nézetet nyujtanak csaknem minden felől; 's távulról igen szép alaknak levén, bájoló tájfestmények alapjául szolgálhatnának. E' hegyeket ismét termékeny rónaságok váltják fel, melylyek közül legkiterjedtebb az, melyly a' *Dráva* mentében 2 mfdnyi szélességben terül el; továbbá azon szeglet, melylyet a' *Duna* és *Dráva* összefolyása képez, csakhogy ennek nagy részét árvizek rongálják. Számos folyói közt két hatalmas hajózható folyama van, u. m. a' *Duna* és *Dráva*, melylyek, mellékeiken sok posványságot és mocsárt hagynak maguk után. Kisebb folyók a' *Karasicza, Kapos, Almás, Okor, Gyöngyös, Feketevíz*, és a' gyászos emlékü *Csele*, melyly a' mohácsi vérmezőn foly keresztül. Ezekenkivül a' *Mecsekhegyen*, de a' többi hegyeken is szám-

talan, igen tiszta és egészséges vizzel bővölködő forrás buzog, melylyek kisebb nagyobb folyamokká alakulván, lisztmalmok 's más ipargépek forgatására felette alkalmasak. Ilylyen a' pécsi patak, a' kárászi plebániát átfutó vizecske, melyly mindig elegendő vizzel bir, és csak az emlitett plebániában 11 malmot hajtván több mint 60 helységet lát el liszttel, stb. Nevezetes tavak nincsenek, de a' *Duna* és *Dráva* mentiben levő lápok közt számos halastó találtatik, melylyek halak, csíkok és rákok bőségéről ismeretesek. A' *Mecsekhátán*, közel Pécshez van 2 hegyi tó, egyik felette mélynek mondatik; *Orfű*nél pedig egy nevezetes vizokádó lyuk, 's *Abaligethez* közel egy dagadó forrás, melly csak koronként ontja vizét. *Abaligeten* és *Mánfán* csepköves barlangok találtatnak, de geognosticai vizsgálaton még nem mentek keresztül. — Éghajlata egészen megfelel geographiai helyzetének, azaz igen mérsékelt, szelid és kellemes, szép az emberi életnek, 's mint *Wimmer* mondja: „Baranya, nemcsak Magyarország, hanem bujdosó csillagunk legkellemesb lakhelyei közé tartozik." Azonban a' légmérséklet nem egyenlő; hűvösebb az úgynevezett *Hegyhát*, melegebb *Pécs* és *Siklós* környéke. Itt mondola, birs, füge, gesztenye és vad olajfák szabadon tenyésznek; a' cseresznye és eper május végével érik, a' szőlő augusztusban, és september alkonyán többnyire a' vig szüretnek is vége. — Használható földje Baranyának 948,031 magyar hold (1200□öl), melylyből 466,766 h. szántóföld, 96,314 h. kaszáló, 57,128 h. kert, 231,200 h. erdő, 87,120 h. legelő.—Különféle terményekben olyly gazdag, hogy nem csak maga bőségben uszik, hanem meszsze vidékeknek is juttathat feleslegéből. Búza minden részében termesztetik, még pedig sikerességét illetőleg a' bánságival vetélkedő; rozs kevés, zab és tengeri több, mert a' parasztok inkább kétszerest vetnek, hajdina a' Somogygyal határos vidékeken, de lisztnek nem használják. Burgonyát a' német, kölest a' siklósi és baranyavári helységek termesztnek főképen. Dohány leginkább Tolna megye szomszédságában, hol *Hidas* maga 2000 mázsát állit elő évenként. Spárga a' *sátoristyei* mezőkön és *Pécs* közelében vadon is elég terem, 's kötése 1 váltógarason kél Pécsett. Gyümölcsben, melyly különös édességéről, szamatjáról, más éjszaki megyebelitől egyszerre megismerhető, igen gazdag Baranya, 's még gazdagabb lehetne, ha többen követnék *Vlasics*, *Gruber*, *Jankó*, *Ujváry*, *Szalay*, *Pápay*, igazi néplelkészek és *Siskovics* uraság jó példáját, kik mindent elkövettek a' gyümölcstermesztés nemesitése- és gyarapitására. Igy *Gödrén*, *Siskovics* birtokán, 10,000 forintot vesznek be évenkint gyümölcsből szorgalmas német lakosai. Pécsett az őszi baraczkok érdemlenek kitüntetést, melylyek nagyok (16 lat) és jók is szoktak lenni. Gesztenye legalább is 3000 posonyi mérő terem *Pécsváradon*, *Várkonyban*, *Varasdon* és *Pécsett*. A' nyári gesztenyének mérője 6, a' télié 8 v. forinton kél. *Hoszszuhetény*ben van egy gesztenyefa, mellynek átmérője 2 öl, területe 20 öl, s közönséges évben 10 mérő termést ad. Dió is bőven terem a' *Mecsek* oldalain, szilvát pedig a' Dráva mentében egész erdőkkel láthatni. Különös méltánylással emlithetjük még a' legjobb epert (fraga,) melyly olyly bőséggel terem a' *Mecseken*, hogy Pécsett itczéje egy váltó garasért szokott kelni; továbbá nagy bőséggel terem a' *Mecseken* a' vörös, vagyis török mogyoró. Görög és sárga dinynye sok, valamint cseresznye is, melyly közt hires az ugynevezett

borizű 's közte a' *pellérdi*. Hogy Baranya bornak hazája, közönségesen tudatik. Ez, szinre nézve fejér és vörös. A' fejérek közt legjelesbek a' *szilvási, pécsi, helyesfai, üszögi, hidori, szilágyi, versendi, karancsi, berkezdi, pellérdi*, és a' pécsi káptalannak *szentmiklósi* bora, melyly közel Pécshez tokaji veszszőkön terem. A' vörös borok közt a' *villányit* a' külföld is ismeri. Van *Villány*ban urodalmi pincze, mellyben 8 ezer akó a' legczélszerübben kezeltetik. Többnyire palaczkokban árulják e' nemes nedvet, 's Mohácsra szállittatván, innen a'Dunán Pestre, Bécsbe, sőt Brasiliába is elhordatik. Egyébiránt *villányi* név alatt jön a' szomszéd, délnek fekvő, magas és árnyékával a' villányit mintegy eltakaró *harsányi* hegy terméše is, és szinte jó vörös borok a' *gyüdi, siklósi, ráczpetrei, palkonyai, kövesdi, báni, bodolyai, sepsi, kői*. A' szőlőmivelést leginkább a' pécsiek értik, és több slavoniai uraság innen vitet magának szőlőmunkásokat. A' honi szőlőfajokon kivül ujabb időkben a' rajnamelléki rizlinggel is szerencsés próbát tettek, különösen néhai *Károly* főherczeg villányi szőlejében, 's az ebből szürt bor palaczkonként egy pengő forintért is adatik. — Erdeje elég, 's fő fanemek a' cser, tölgy, bikk, gyertyán, szil, eger, nyár, jegenye, ihar, a' *Mecsek* több helyein fenyőbokor, melyből igen tartós szőlőkarók készülnek. - Czimeres szarvasmarhát nem igen nevel a' baranyai nép, legjobb van még a' Duna és Dráva menteben. A' németek ökröket épen ritkán tartanak, hanem lovakat, minden nagyobb helység maga költségén tartván csődöröket. *Szederkény, Lorásztelény, Szajk, Nyárad, Boly, Keménd, Babarcz, Lak, Geresd* legjelesebb parasztlovakat tenyésztenek. A' rácz, ha szabad neki, tej végett kecskét tart, 's van falu, hol százanként találtatik a' kecske. A' nemes juhtenyésztést az uradalmak nagyban üzik, a' rácz pedig goromba nagy gyapjas magyar juhokat tartanak. A' sertéstenyésztés a' drávamelléki népnek fő jövedelmét teszi, és a' cseres, tölgyes, bikkes erdők, a' sok kukoricza és posványság nagyon előmozditja azt. *Mohácson, Vaiszlón* hires sertésvásárok tartatnak. Ellenben selyembogár-tenyésztésre, melylyre az éghajlat olyly alkalmas, nehezen veti fejét a' baranyai ember. Siklóson a' megye 1842—1845 mintegy öt mázsa selymet nyert. Pécsett 20,798 szederfa van és egy selyem tenyésztő társulat, melyly intézetét bérbe adta, valamint a' mohács-pécsi selyemtenyésztő társaság is hamar feloszlott. — Szarvas, őz, dámvad szabadon tényeszik a' *keskendi, berementi, raszari*, és néha a' *pécsi* erdőségben. Vad madarak közt leginkább a' fenyvesek érdemlenek említést, melylyek télen át seregesen tanyáznak a' *rarasdi, bodai, laki, geresdi* határokon; a' duna- és drávamelléki posványságok pedig tömvék minden faju vizimadarakkal. *Dárda* körül hattyuk is találtatnak, és Somogy szélén a' ritka fekete harkály. — A Duna és Dráva, de még inkább ezeknek lápjai között találtató számos halastó anynyira bővelkedik halak-, csikok- és rákokkal, hogy ezekből nemcsak Kaposvár, Kanisa, hanem Pest és Bécs is kap. A' Duna halai közt legnevezetesebb a' viza, 's vizahalászatról hires helyek: *Mohács, Batina, Béllya, Darócz, Laska, Izsép*. Ráktájok közül legkedvesebbek a' Dráva ugynevezett kőrákjai. Végre nem hagyhatjuk említés nélkül a' hólyaghúzó körösbogarat, melyly Spanyol- 's Franczia-országokból mint vándor jön ide, 's leginkább a' pécsváradi erdőkben

tanyázik, főleg a' bodzafát szeretvén. Jókor reggel kimennek az emberek, lepedőt teritnek a' fa alá, könynyen lerázzák a' harmattól még nedves, gyógyerejű állatkákat és megszáritván a' patikákban eladják. — Ásványok országából e' megye megbecsülhetlen kincse, a' kimerithetlen bőségű kőszén első helyet érdemel. 1807ben csak *Vasason, Pécsett,* és a' pécsi püspök jószágaiban müveltettek kőszénbányák; 1840-ben már 99,386; 1848-ban pedig közel 200,000 mázsa kőszén ásatott. Eddigelé legjobb kőszénnek tartaték a' *szabolcsi* és *vasasi;* az elsőből a' pécsi vasgyártársulat igen hatalmas koaksot kezde égetni, szándékozván ezt kereskedés végett nagyban is megkezdeni. A' kőszén után első helyet foglal a' 3 főhegylánczban nagy bőséggel találtató márvány. Pécs határában eddig ötféle ásatott, *Berementen* 2, *Bükösdön* 4, *Siklóson* 2, *Tótfaluban* 8, *Trinitáson* 4, *Ketényben* 4, stb. *Bükösdön, Szászváron* és *Váralján* a' zöldmárvány vagyis kigyókő, kigyla nyomaira is akadt *Berks* ur. Mészégetésre leginkább a' márvány használtatik. *Pécsett* palakő van irótáblákra és házfödözetre alkalmazható, Homokkő: *Pusztafalun, Pécsváradon, Pécsett, Szabolcson; Kővágószőllősön* jó malomköveket készitenek, melylyekből legalább is 500at visznek ki a' megyéből évenkint. Köszörű és fenőkövek leginkább *Szőllősön* készittetnek; sőt a' pécsi határban találtató kőből is sokkal jobb fenőkövek válnának, mint milylyenek Stájerországból hozatnak. Épületkő sok és olcsó; kénköves ércz *Vasason,* tűzkő *Szabaron,* szappanföld *Pécsett;* ugyanitt fazekasok számára a' legfinomobb agyag; szép fehér edénynek való agyag *Bükösdön.* Végre ásvány- és gyógyvizekben sem szükölködik Baranya. A' siklósi hegyláncztól délre eső rónaságon 3 meleg kénköves forrás buzog, igen csekély távolságra egymástól, u. m. a' *tapolczai, siklósi,* és *harkányi,* melyly utolsó legnevezetesebb. Ennek melegsége a' forrásnál 47 foknyi. Alkatrészei: szénsavas mészag, keserag, vasag, szikag, sósavas szikag, kevés kénsavas szikag, iblany, kovaföld, gyánta, hamag, nyers timsó és villó. Hamuszinű iszapja nagy hatásu. Evenként 800—1000 vendég látogatja e' fördőt; 's különösen a' bőr és vérrendszer, kivált az altesté, a' nyirok és mirigyrendszer, a' köszvény és csuz tapasztalják foganatját. Környéke felette regényes, 's a' harsányi hegyekre kilátása bájoló. — *Hetény*ben olyly forrás van, melylyben még a' beleeresztett rákok is megkövülnek; ugyan illy forrás találtatik a' pécsi ugynevezett *Mélyvölgyben.* A' *pölöskei* határban szinte van jeles ásványos vizforrás, melyly eddigelé vegytani vizsgálat alá nem vétetett. — Népessége Baranyának 251,552 lélek, kik laknak 1 szabad királyi városban Pécsett, 13 mezővárosban, 341 faluban 's 40 pusztán és majorságban. Legszámosabbak a' magyarok 374 helyen 132,480; a' németek 278 helyen 76,834; horvát 32 helyen 26,462; szerb 45 helyen 14,538; zsidó csak 1238. Vallást illetőleg legtöbben vannak római katholikusok 174,579 számmal, 's helyben Pécsett püspökjük 's káptalanjuk is van; ezután jőnek a' reformátusok 53,248 lélek, 80 anyaegyházban; nemegyesült óhitűek 14,538, 28 parochiában; ágostaiak 7949-en 2 anya és 15 fiókegyházban; zsidó 1238, 4 synagógában, fő rabbijuk Pécsett tartózkodik. A németek többnyire katholikusok, kevesebben ágostaiak; a' reformátusok mind magyarok, de katholikusok mégis számosabban vannak; a' horvátok mind katholikusok, valamint a' szerbek mindnyájan

nemegyesült óhitüek. — Baranya népének fő foglalatossága a' föld- és szőlőmüvelés. Az elsőben, valamint a' mezőgazdaság minden ágában, első helyen *Albert* főherczeg *bélyei* uradalma áll, melyly legnagyobb részt, *Elsner* bizonysága szerint is, a' legszebb angolkerthez hasonló. A' többi nagy uradalmakban szinte utánoztaték a' jó példa; de a' közönséges földmüvesek közől csupán a' németeket emelhetjük ki dicsérőleg. Hanem a' müipar és kereskedés gyülpontja *Pécs*, hol 859 kézmüves és több gyár találtatik. Számos mesterember van még *Nádasdon* (252) melyly pedig csak falu. Pécsett hires pokróczokat készitenek. Német falukban sok a' takács, de azért finomabb vászon Csehországból hozatik. Papirosmalom csak egy van Pécsett, melyly 4—5000 rizmát készit. Gőzmüves pálinkafőző-házak vannak *Villányban*, *Berementen*, *Pécsett*, *Pellérden*, stb., de a' villányi legnevezetesebb 's 5000 mázsa burgonyát használ fel; rozsólis- és eczetgyár Pécsett. Az erdők szélein fekvő magyar és német helységekben csaknem minden parasztgazda kádár, kerékgyártó vagy más famives; ezenkivül a' németek faczipők csinálásával is foglalatoskodnak. Olajütő malom igen sok van. *Nádasd*, *Vaszar* igen sok konyhaedényt, *Pécs*, *Mohács*, *Szék*, *Bükösd* fejéredényeket, *Pécs* kapós fejér kályhákat készit; *Hertelenden* pedig a' korsókészités a' fő foglalatosság, de nem nagy hasznukra a' lakosoknak. Bőrkészitményekből Pécs állit elő legjobbakat. De legnagyobb gyárvállalata Baranyának a' *csetnek-pécsi* vasgyártársulat, melyly 200,000 pengő forintnyi részvényeken alakult, 's két gőzmozgonynyal dolgozván, nyers anyagját Gömörből hozatja. Még fiatal intézet, de idővel 40,000 mázsa vasat akar feldolgozni.

Kereskedése Baranyának, 2 hajózható folyó közt feküdvén, a' természetnek csaknem minden ajándékaival megáldva, jó országutjai mellett, elég élénk. A' stájerek talpakkal, csajkákkal a' Dráván leereszkedvén és a' páli révnél 's Eszéknél megállapodván, fenyőfa-szálakat, deszkákat, léczeket, zsindelyt, vasat, vasmiveket, gréczi almát, 's némelylykor hordókban káposztát hoznak. A' falukbani kereskedelmet zsidókon kivül az ugynevezett vásznas tótok, kosarasok, és krániczok üzik; különben főkereskedőhelye a' megyének Pécs, 's utána Mohács. Hajókon kivül a' magyar fuvarosok szállitják az árukat. Nekik Bécs, Posony, Szabadka, Temesvár, Pétervárad, Zágráb, Grécz, stb., csekély ut. Pesten otthonosak. Hanem a' német és rácz, fuvarozással nem foglalkozik. Hires gabonavásárok tartatnak *Pécsett* és *Mohácson*; sertésvásár *Vaiszlón*. Országutjai Magyarországban a' jobbak közé tartoznak 's mintegy 40 mfdnyi téren kövekkel kirakvák. Mi a' tanodákat illeti, a' r. katholikusoknál van egy lyceum Pécsett 14 tanárral, ugyanitt nagyobb gymnasium, rajz- és zene-iskola, továbbá mesterképző intézet, 's egy kereskedői tanoda, melylyben vasárnaponként 30—40 kereskedőnövendék nyer oktatást. Az 52-ik magyar gyalogezrednek szinte Pécsett volt nevelőintézete. Mohácson van egy kath. kisebb gymnasium, 's általjában van Baranyában 221 kath. iskola 271 tanitóval és 15,493 tanitványnyal; 74 reform. elemi tanoda 3939 tanulóval, 19 ágostai iskola 1203 növendékkel, és 28 óhitü tanoda 667 tanulóval. Ezekből kitünik, hogy a' népnevelés aránylag a' szerbeknél áll legesekélyebb lábon. A' zsidók közől a' legszegényebb is tart házitanitót, de a' tanitványok számát megtudni lehetlen; mert a' főrabbi

vallomása szerint a' megyében lakó 250 családot tevő zsidóságnak nem voltak könyvei, melylyekben szülötteik, halottaik, vagy házasultaik, stb. följegyeztetnének. — Egész-jobbágytelek volt itt 1848-ban 11,989, melylyekhez az 1828-ki országos összeirás szerint 641,394 hold szántóföld, rét és szőlő tartozott. Ezenkivül Pécs határa 15916 hold 1200□ ölével, melylyből a' szőlő 1745 holdat tesz. — A' töröknek itteni uralma előtt számos volt Baranyában a' nemesség. Régi okleveleink említést tesznek a' *kisaszszonyfai, dinnyeberki* és egyéb köznemesekről, kik azonban most mindnyájan nemnemes földmüvesek. Utóbb a' nemesség száma 3405 főre ment], kik közt szavazó 1846-ban 738 találtatott, 's ezek nagyobbára *Szabad-Sz. Király* mezővárosban laktak. Vérhatalommal 6 uradalom birt. Ezek közül *Albert* főherczeg birja a' roppant *bélyeit*, melyly 15 □ mérföldet foglal el és 32,000 lakosnál többet számlál. A' szép *dárdai* uradalmat, melylyben 17,000 lélek lakik, *Schaumburg-Lippe* uralkodó herczeg vevé meg gróf *Eszterházy Kazmértól* 2 milliom 30 ezer p. forintért. — Gróf *Batthyány Kazmér* e' megyének utolsó főispánja után jelenleg az álladalomé a' *siklósi*, gróf *Batthyány Gusztávé* az *üszögi*, mind a' kettő együtt 46,000 lakossal. Herczeg *Esterházy* baranyai birtokában 18,000 a' lélekszám. A' *pécsváradi* uradalom a' pesti egyetemé, 24,000 népességgel. A religyiói kincstár birja a' *mágócsi* és *vaiszlói* uradalmakat 9000 lélekkel. A' többi nevezetesebb birtokosok: a' pécsi püspök, káptalan, főtemplom, papnevelőintézet, k. kamara, aztán Bésán, Czindery, Czirer, Festetics, Gál, b. Gervay, Hrabovszky, Jeszenszky, Kardos, Majláth, Mihalovics, Nunkovics, Perczel, b. Puchner, Répás, Sauska, Siskovics, Skerleez, Scitovszky sat. — Magyarország legujabb rendeztetése szerint Baranya vármegye a' *tolnai* polgári, 's a' *soproni* katonai kerülethez tartozik. A' tolnai *polgári* kerületet képezik Tolna, Baranya, Somogy vármegyék; a' soproni *katonai* kerületet a' régi dunántuli kerület, melylynek fő kerületi törvényszéke szinte *Sopron*ban székel. — F. E.

Baratinsky (Ábrahám) orosz költő, *Puschkin* barátja, 's iskolájának követője, szül. e' század elején. *Kőnig* oroszországi irodalmi képeiben irja róla, hogy a' pétervári apródok közt nevekedett, de onnét pajzán csinyai miatt eltávolíttatott, 's az őrseregbe soroztatott, pajzánkodását azonban ott is folytatván, egy finnlandi ezredhez küldetett, 's ezen kényszeritett szolgálatban 8 évig maradt. Csak Miklós czár trónralépése után volt neki szabad elhagyni szolgálatát, 's ekkor megházasodván magánéletbe vonúlt. Finnlandi szomorú élete 's kényszeritett szolgálata mély benyomást tett költői kedélyére, lelkülete komoly és busongó lett. Költeményei is e' szint viselik. Első költeménye „*Eda*" czimü költői beszély, finn modorban 's szellemben tartva. Több lyrai költeményt irt, miket részint *Puschkinnal* társaságban adott ki. Későbbi müveiben finom analyticus tehetség, mély szemlélet, 's az emberi léleknek azon részletes, apróságokig menő rajza, és szinte azon jeles és dús nyelv mutatkozik, melyly a' franczia Balzacnál, 's ezért müvelt, magas körökben igen kedvelt. Összes régibb költeményei 2 kötetben 1837-ben jelentek meg. —h.

Barbé-Marbois (Ferencz) marquis, franczia pair, a' feliratok akademiájának tagja, 's számvevő udvar tiszteletbeli elnöke, megh. 1837. mint a' legöregebb franczia státusférfi, ki 67 évig állott nyilvános hivatalban, 's

Napoleon császár, a' directorium és consulatus 's Lajos Fülöp alatt a' legfontosabb státushivatalokat viselte. Született polgári szüléktől Metzben 1745; magánytanitóvá lett *Castries* herczeg házában, ki szép tehetségeit észrevevén, a' kül-diplomatiánál állomásra segitette. 1796-tól fogva titoknok lett a' regensburgi 's drezdai követségnél, azután ügyviselő a' szász választó fejedelemnél, 's később Bajorhonban. 1778—1780-ig parlamenti tanácsnok volt Metzben; 1780-ban a' kormány, mint követet 's ügynököt küldé az egyesült éjszakamerikai státusok congressusára, azon meghagyással, hogy ott az új franczia követséget rendezze. Itt nőül vevé 1784-ben *Moore*, Pensylvania kormányzójának leányát; 1785-ben XVI. Lajos St. Domingo gyarmat főparancsnokává nevezte ki, 1790-ben viszszatérvén Franeziaországba, 1791-ben mint franczia követ küldetett a' német országgyülésre Regensburgba, azon meghagyással, hogy Bécsbe is menjen *Noaillessel* II. Leopold császár tervét kikémleni. A' national-convent uralkodása alatt lemondott hivataláról, 's Metzbe viszszavonult, és jóllehet soha ki nem vándorlott, mégis kivándorlás miatt bebörtönöztetett, nem sokára azonban viszszanyeré szabadságát, sőt 1795. a' metzi polgárságtól mair-ré, a' moseli departamenttől pedig az öregek tanácsa tagjává választatott. 1797-ben azonban itélet nélkül Cayenne- és Synnamariba számüzetett. De a' számkivetésben sem maradt munkásság nélkül; önkéntesen ellátá a' tengerészeti titoknok hivatalát. Az alkotmány megbukása 1799-ben viszszahivá; *Lebrun* consul által Napoleonnal közelebbről megismerkedvén, ez őt 1800-ban státustanácsnokká 's kincstári ministerré emelé, 's a' becsület legio különböző foku jeleivel diszesité. Ezután Napoleon megbizásából, az egyesült éjszakamerikai státusokkal való alkudozást vezette Louisiana gyarmat átadatása ügyében, melylyért Napoleon 50 millió frankot kért, B. azonban 80 milliót hozott. Midőn 1805-ben az Ausztria- 's Oroszország elleni hadjárat a' franczia státushitelt egy pillanatra megrendité, 's Napoleon az erre vonatkozó figyelmeztetést nem szivesen vevé, B. beadá lemondását, *Molliét* ajánlván maga helyébe, kit Napoleon azonnal kincstári ministerré nevezett. B. ellenben 1807. a' számvivő udvar első elnőke lett, melly hivatalában a' restauratio őt megerősitette, 's pairségre emelte. 1813-ban tanácsnok 's azon bizottság tagjává lett, melly a' szövetségesek kivánatait vizsgálta. 1815-ben nehány hónapig az igazságügyi tárczát viselé, később a' nyilvános oktatásra, kórházakra 's börtönökre felügyelő tanács tagjává lőn. 1830-ban a' pairség azon első tagai közé tartozott, kik a' nép által választott dynastiához csatlakoztak. 88 éves korában, testének növekedő erőtlensége kényszerité őt hivatalától viszszalépni, kérelme azonban csak april 4-kén 1834. teljesitetett; miután *Barthe Bódog* (l. ott) követőjévé neveztetett ki; 's a' számvivői udvar első tiszteletbeli elnökének czimével vonult viszsza csendes magányába, a' királytól saját arczképével ajándékoztatva meg, tisztelete jeléül. Bokros foglalatosságai mellett B. mint iró is lépett fel. Több czikket irt a' pénzügyés státusgazdászatról; ezeken kivül „*Louisiana történetét*“ 's a' „*számüzöttek naplóját*“ (1829.). A' legnagyobb emberek, *Washington*, *Adams*, *Jefferson* valának barátai. Megholt 92 éves korában. — B.

Barbier (Auguszt). Szül. Párisban 1810-ben. Vagyonából függetlenül és hivatal nélkül él. A' juliusi forradalom után 9 évvel néhány erős gúny-

irata által korunk átalános romlása és erkölcsi ernyedtsége ellen, lőn ismeretessé és csakhamar hiressé. Sájátképen ő az egyetlen költő, ki egyenesen a' franczia juliusi forradalomból kelt ki. Mint a' franczia nemzet, csak az ordonnanceokra várt, hogy rég forralt boszujának kitörést engedett legyen: hasonlóan ez uj Archilous muzsája is ugyanazon alkalmat ragadta meg, hogy az utczára kiálljon és az elmenőket megcsúfolja. Legelsőbben megjelent tőle „*La curée*" a' Revue de Parisban 1834-ben. Itt B. a' cselszövőket ostorozza, kik, a' három nap alatt láthatlanok, azután, ki lévén víva a' győzelem, előszállottak, mint varjak, melylyek dögöt érzenek. Ezt követte „*L'idol*," igen haragos költemény Napoleon ellen; — ezután jött „*la popularité*"; erre következett egy egész gyüjtemény, „*Jambes*" czim alatt 1832-ben. Ezt Förster németre is áttette e' czim alatt „*Geiszelhiebe für die grosse Nation*" Quedlinburgban, 1832-ben. — Bármi szépek voltak e' gúnyversek, miknek előpéldája Francziaországban nincsen: tartalmuk miatt még is sokféle kifogás alá jutottak. Leginkább tulzással vádoltatnak, 's ebben viszonyos igazság van. B. a' szépnek és megengedettnek határait meszsze elhagyta 's erős szavai nem igényelhetik, hogy költői szempontból tessenek. A' dologban azonban B.-nak igaza lehet. Ki a' mostani világból többet látott, mint menynyit egy leánynöveldében el lehet mondani: annak B. nyilatkozásait a' színházi előadások alávalóságáról, a' nagyvárosiak erkölcséről, a' műhelyek és inasszobák népességéről igazaknak kell találnia, mint hű jegyzőkönyvet, a' miért is nem kell elszörnyülködni, ha a' műtétezőnek (operateurnek) keze a' sebtől, melylyet megmetszett, befekélyeztetett. Versei méreggel befent éles tövisek, bár nyelvre simák és correctek. Ő több is, kevesebb is a' költőnél. Neki a' művészet csak szolgálója, versei pamphletek; jó vagy rosz ügyben: az aesthetikai tekintetben, mindegy. Ujabb gyüjteményei: „*Il Pianto*" 1833-ról; — „*Lazare*" 1837-ről, amaz Olaszországon, ez az angol népen sajnálkodva, és ismét „*Nouvelles satires* 1840-ben, 's „*Chants politiques et religieux*" egészben, némileg szelidebb hangon irvák ugyan; de mégis nagyon azon téren vannak, melylyen a' költő a' „*Jambes*"-ben mozgott, 's igy a' költőnek jövendőjéről vagy arról, hogy B. igazán költő-e, még tiszta itéletet mondani nem engednek. — Cs. F.

Bardaji y Azara (Don Eusebio de) spanyol minister-elnök 1837-ben. Sz. 1765-ben Hueteben, Cuenca tartományban, hol családja jószágokat bir. Ama' hires, műértelme által is kitünő Azarai lovag, a' ki Párisban és Rómában spanyol követ volt, és korának statusügyeiben nagy részt vet', nagybátyja vala, 's ez elhatározta őt, hogy jó korán a' diplomatai pályára lépjen. — Alkalmaztatva a' madridi statuscancellariában, azon álladalmi átváltozásoknál, miket a' francziák beütése és IV. Károlynak thrónról lemondása 1808-ban okoztak, osztályfőnökségig emelkedett. Bayonneba küldetvén, ő volt szerkesztője a' hires statusiratoknak, mik a' bayonnei értekezésekre anynyi világot vetnek. Bayonneból viszszatérte után hozzácsatlakozott az aranjuezi központi juntához és ezt Sevillába is követte. Innen Bécsbe küldetett, hogy ott az Austria és Francziaország közti háboru kiütésénél Spanyolország javára hasson. De, miután az 1809-ki hadjárat Austriára olyly szomoruan ütött ki, innen haza ment. Mikor Cadixbe megérkezett, a' központi junta már föloszlott, 's az első regensség,

Castanos tábornok elnöksége alatt, megalakitotta magát. Ez B-t külügyi ministerré nevezte ki; — 's mint ilylyen, az angol követ, sir *Henry Wellesley*vel egyetértve, kiválólag ellene szegült az orleansi herczeg kivánatának, ki Palermóból Cadixbe hajózott és spanyol szolgálatba akart lépni. — B. nemcsak azt eszközlötte ki, hogy Orleans el nem fogadtatott, hanem kivitte azt is, hogy eltiltatott partra szállnia. Az angol követ befolyása mellett küldetett el Lissabonba, és midőn a' háboru Franczia- és Oroszországok között 1812-ben kiütött, spanyol követül Pétervárra. Itt sikerült ügyességének a' *welicki-lucki* szerződést megkötni, melylyszerint Oroszország a' spanyol regensséget és az 1812-ki alkotmányt elismerte. — Midőn *Ferdinand* király ismét viszszalépett thrónjára 's a' korlátlan hatalmat viszszaállitotta, B. jószágaira vonult. Azonban 1816-ban a' király turini követté nevezte ki. De, mivel itt az 1821-ki fölkelés egyik főbb okozójának tartatott, ama fölkelés rövid tartása után, Turinban többé meg nem maradhatott, hanem kormánya által Párisba küldetett. Ott alkalma volt az orleansi herczeggel, ki akkor egy az udvar ellen irányzott ellenzéket gyüjtött maga körül, a' cadixi események iránt kibékélni. — 1822-ben rövid ideig igazgatta a' külügyi ministerium ügyeit, aztán, az alkotmánynak másodszori bukásával, megint jószágaira vonult. Midőn 1834-ben az Estatuto Real folytában a' cortesek ismét egybehivattak, a' királyné B-t a' főrendek közé nevezte ki, egyszersmind a' királyi tanács külügyi osztálya elnökévé. — Midőn 1836-ban az alkotmány isméti viszszaállitása után e' testület föloszlott: B. a' *Calatrava* ministerium ellenzőihez csatlakozott, és midőn ez a' hadsereg akaratára megbukott, a' királyné által első statustitkárrá neveztetett. Mint ilylyen 1837-ben a' ministerium élére állván, ezt olyly férfiakból alakitotta, kik közől csaknem egyet sem ismert, még csak külsejében sem. Kineveztetése leginkább a' franczia követ ajánlatára történt, ki benne azon férfit hitte feltalálni, ki a' királyné akaratához hajlékonyan simuland és *Luchana* gróffal egyértőleg a' bel- 's külpolitika mérséklett rendszeréhez viszszavezető első lépéseket megteendi. A' cortesek tetemes nehézségeket nem tettek a' ministeriumnak, minthogy benne a' szabadelvüek, sőt az exaltáltak is képviselve voltak férfiak által, minő *San Miguel* és *Pita Pizarro*. — Azonban előre volt látható, hogy B. nem azon férfi, kinek sikerülhetne a' kérdést, mikint kelljen a' belháborut befejezni, jobban megoldani, mint elődeinek. A' külügyi politikában B. határozottan Franczia országhoz hajlott, ellenben az angol követ cathegoricus kérdései elől kitérni igyekezett. Midőn sept. 12-én a' követelő serege Madrid előtt megjelent, a' ministerium hevesen támadtatott meg 's mindinkább világosban tünt ki, hogy benne magában is szakadás volt. Egyik oldalon állott B. és a' pénzügyminister *Pita Pizarro*; a' másikon *San Miguel*, *Salvato* és *Gonzalez Alonso*. A' corteseknek fontos vitáinál Pizarronak pénzügyi szabályai fölött, a' 3. utóbbi elhagyá ezt, 's így személyes ellenségei kivitták, hogy a' cortesek többsége egy rendeletét, melylynek erejénél fogva különféle, elődétől kiállitott váltóknak kifizetését fölfüggesztette, sept. 29-én alkotmány-ellenesnek nyilatkoztatta. Ez a' ministerium föloszlásához vezetett, mivel a' financzminister a' cortesek határozata miatt viszszalépni kényszerült, a' királyné pedig a' többieket elbocsátotta, mivel a' fölfogott

rendszernek csak akadályai voltak. Egyedül B. távol attól, hogy állását elhagyja, elhatározta magát csak olyly férfiakat gyüjteni maga körébe, kiknek teljes alárendezkedéséről meg lehete győződve. Azonban ez tüstént nem sikerült neki és több napig ministerek nélkül volt az álladalom. Végül, oct. 6-ára mégis összeszerkezett egy ministeriumot, de olyly elhatározott semmiségűt, hogy a' mint a' ministerek egyike a' cortesekben szót ejtett ki, azonnal általános nevetés követte. B. is óvakodott száját fölnyitni és csak a' cortes utolsó napján, nov. 4-én kényszerüségből távozott el e' szabalyától, midőn a' fölosztalási kir. parancsot személyesen olvasta föl, reszkető hangon. A' közelebbi cortesekhez saját születési tartománya Cuenca ajánlotta őt senatorságra, melylyben a' királyné által meg is erősittetett. A' többi senatorok választása természetesen az általa a' koronának adott tanács szerint történt. A' trónbeszéd, melylyel nov. 19-én az uj cortesek megnyittattak, az ő munkája gyanánt tekinthető. Ez uj gyülésen azonban csakhamar erős ellenzék keletkezett a' fönálló ministerium hitványsága ellen. De B. jobban tetszett önmagának a' hatalomban, semhogy önkint viszszavonult volna ; mind a' mellett, midőn *Toreno* és *Cordova* Párisból Madridba érkeztek, a' viharnak többé ellen nem állhatott. A' királyné meggyőződött a' szükségről, hogy valamelyly elhatározó lépést tegyen 's igy B-nek dec. 17-én 1837-ben alá kelle irnia a' rendeletet, melylynél fogva gr. *Ofalia* ministerelnökké neveztetett. Politikai végrendeletében, viszszalépése előtt még sok hivatalt és rendet osztott ki baráti között, nevezetesen fiját kinevezte a' külügyministeriumban osztályfőnökké. — Ezentul távolt maradt a' politikai csatatértől 's meghalt mezei jószágán 1844-ben. — Cs. F.

Baricz György, m. akad. ltag, szül. 1779. oct. 28. Nagy-Enyeden, hol atyja ref. predikátor volt. Szülővárosában végezvén a' philosophiai, theol. és törvénytud. tanulmányokat, Bécsben a' cs. mérnök akademiába vétetett fel. Öt esztendei tanfolyam után, János fő hg. 1805-ben a' hadi mérnöki testbe kadetnak befogadta, 1807. pedig ugyanott főhadnaggyá nevezte ki. E' testületnél aztán rangról rangra emelkedve, 1839-ben már alezredessé neveztetett. Irói pályáját *Tacitus* fordításával kezdette meg, melylyet 1822-ben inditott el ilyly czimmel : *Cornelius Tacitus munkái. Ford. Baricz György cs. kir. ingenieur-kapitány. Bécs*, 1822-en 8 r. 1823-ban a' M. Kurirban jelent meg tőle egy értekezés, első e' nemben nálunk, a' *Dunán Pest és Buda között épitendő, lánczon függő, állandó hidról*, melylyet az Ephem. Posonienses diákra forditott. A' halál dec. 27-kén 1840 érte utól Zárában, élte 61-ik évében. — *F. S.*

Baromorvosi tudomány, (Állatgyógytan, Baromgyógy-tudomány), azon ismeretek összegét foglalja magában, melylyek által képesek vagyunk hasznos házi állatainkat czélainkra fölnevelni, megtartani, nyavalyáktól oltalmazni, vagy ha kóros változat adná magát elő, azt megismerni, a' többitől megkülönböztetni, 's eltávoztatni vagyis gyógyitni. Innen látható az állatgyógytan nagy fontossága ugy az egész álladalom, mint annak egyes polgáraira nézve is. E' nézet méltánylásának következménye, hogy az állatgyógytan és segédtanai legujabb időben olyly gyors haladást tettek, 's főleg gyakorlati részének, 's részletes ágazatainak literaturája olyly dús, hogy azt itt csak vázlatban adhatjuk. Az állatgyógytan *előké-*

szitő és segédtudományai közé tartoznak mindenek felett a' természettudományok, 's azoknak egyes részei. Az *ásványtan* anynyiból nagy fontosságu a' barmászra nézve, mivel az ásványok közvetlenül befolynak a' légre, a' föld felületére 's főleg a' vizre, melyly az állatoknak italul szolgál. E' részben leginkább ajánlható kézi könyv: *„Breithaupt : vollständiges Handbuch der Mineralogie“* (Drezda és Lipcse 1841). Még fontosabb a' *növénytan*, különösen annak gazdászati, orvosi alkalmazott ágai; az elméleti növénytan mélyebb tanulmánya igen meszszire vezetne. Itt is találunk jeles munkákra, nevezetesen: *„Dittweiler: Lehrbuch der Botanik für Thierärzte, Landwirthe, und die betreffenden Lehranstalten.* (Stuttgart 1846); *„Langethal: Lehrbuch der landwirthschaftlichen Pflanzenkunde*, (képekkel 3 rész 2. kiad. Jena, 1847). Az állattan elkerülhetlen előkészitő és segédtudománya a' baromorvoslásnak; a' legujabb állattani munkákon kivül, ide vonatkozólag megemlitendő: *„Weisz: Grundrisz der Veterinär-Zoologie von Grognier.* (Stuttgart, 1845). A' természettan (physica) köréből ide vágó munka: *„Buchmüller: Anfangsgründe der Naturlehre für angehende Thierärzte und Oekonomen.“* (2. kiad. Bécs 1842.). Mindezek fölött azonban a' *vegytan* áll, melyly a' barmásznak nemcsak elméleti tanulmányaiban, hanem gyakorlati pályáján is hű vezére. A' legujabb vegytani munkák közől ide tartozó ujabban *„Buchmüller : Handbuch der Chemie für angehende Thierärzte und Landwirthe.* (1 rézm. Bécs 1836.); *Erdmann : Lehrbuch der Chemie und Pharmacologie für Aerzte und Thierärzte.* (Berlin 1841) ; *Hering : die thierärztlichen Arzneymittel.* (Stuttgart 1847). Az állatgyógytan főágainak legujabb literaturája olyly gazdag, hogy az ide tartozó munkáknak csak legjelesebbjeit emlithetjük: Az elméleti tanok közől az állatboncztanban kitünők: *„Brunot : anatomische Studien des Pferdes“.* (Karlsruhe 1848); *„Gurlt: Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haussäugethiere“* (3. kiad. Berlin 1844). Ugyanattól : *„anatomische Abbildungen.“* (2. kiad. Berlin, 1844. pótlékfüzet. Berlin 1848); *„Leyh : Handbuch der Anatomie der Haussäugethiere. Mit besonderer Berücksichtigung des Pferdes.“* (200 fametsz. Stuttgart 1849); *„Riquet* et *Lavocat : Traité complet de l'anatomie des animaux domestiques* (7 part. Paris 1848); *Schwab: Lehrbuch der Anatomie der Haussäugethiere.* (3. kiad. Stuttgart 1839). Az *élettan* (physiologia) köréből: *Girard : Traité de l'anatomie vétérinaire, ou histoire abregée de l'anatomie et de la physiologie des principaux animaux domestiques“* (4 edit. Par. 1841); *Gurlt: Lehrbuch der vergleichenden Physiologie der Haussäugethiere.* (2. kiad. Berlin 1848). Az átalános *kórtan* (pathologia) köréből : *„Buchmüller : allgemeine Pathologie und Therapie der Hausthiere* (Bécs 1840); *„Delafond : Traité de Pathologie et de la terapeutiques generales vétérinaires.* (Par. 1838.); *Fuchs: Handbuch der allgemeinen Pathologie der Haussäugethiere* (Berlin 1843); *Vix : Lehrbuch der allgemeinen Pathologie für Thierärzte.* (Lipcse 1840) A' *kórboncztan* (anatomia pathologica) köréből nevezetesek: *„Gurlt : Lehrbuch der pathologischen Anatomie der Haussäugethiere“* (2 rész. ábrákkal. Berlin, 1832.) *Falke : die veterinär-anatomischen Praeparate des zootomischen Kabinets der Universität Jena.“* (Jena 1848). Az eddig előszámlált tanulmányok alkalmazott részei : a gazdászati állattan, s az éptan (diätetica). Az első-

nek lényeges része, a' házi állatok külsejének ismertetése, azoknak jóságavagy hiányaikra vonatkozólag. 'S ide tartozik a legujabb állattenyésztést 's ismeretést tárgyazó munkák egész serege. Az éptan vagy életrendtan köréből emlitendők *„Kuers : die Diätetik, oder Gesundheitspflege des Pferdes, Schafes und Rindviehs.* (2. kötet, Berlin, 1839.); *„Magne : die Grundlehren der Veterinärhygiene". Nach dem franz. v. Fuchs.* (Berlin, 1844.); *„Haubner : die Gesundheitspflege der landwirtschaftlichen Haussäugethiere".* (Greifswald 1845); *Seeger : die Gesundheitspflege des Pferdes.* (Berlin, 1849); Nem kevésbbé fontos ágát teszi ezen gyakorlati résznek a vasalásróli tudomány, 's itt ismét a legujabb munkák egész tömegével találkozunk, bizonyságaul annak, hogy a' vasalás a' lóra, e' hasznos házi állatunkra nézve, menynyire fontos. Emlitjük: *Falke : Lehrbuch über den Hufbeschlag und die Hufkrankheiten.* (Lipcse 1848); *Riquet: considerations generales sur la Maréchallerie.* (Paris 1840) *Riquet* hideg vasalási modora az egész franczia lovasságnál bevétetett. A' szoros értelemben vett állatgyógytan nevczetesebb része a' *gyógyszertan* (pharmacologia, jamatologia). Ide tartozó bevégzett munkák : *„Grundrisz der Veterinär-Pharmakologie etc".* (Weimar, 1839); *„Giese: Hausapotheke zum Gebrauche in Thierkrankheiten* (Magdeburg 1841); *„Hertwig : praktische Arzneimittellehre für Thierärzte.* (3. kiad. Berlin 1847.).A' rendelettant (Receptirkunde) tárgyazók : *„Kreutzer : Handbuch der allgemeinen Arzneiverordnungslehre, mit Inbegriff der veterinär-pharmacentischen Receptirkunst.* (Augsb. 1840); *Falke : die thierärztliche Receptirkunde.* (Lipcse 1849.) A' sajátképeni *gyógytan* (therapia) körében szinte számos igen jeles munka jelent meg, a' házi állatok nyavalyáinak megismertetését 's orvoslását illető; szerzőik között kitűnök: *Baumeister, Binz, Bleiweisz, Burger, d' Arboval, Falke, Gurlt* és *Hertwig, Haubner, Hering, Jörg, Körber, Leutin, Pradal, Rainard, Richner, Spinola, Vix, Wagenfeld, Waldingel, Willburg, With* 'sat. Igen nagy figyelemre méltó az *állatgyógytani rendőrség* (Politia veterinaria) az egész álladalomra, a' lakosság egészségi állapota, tiltott kihágások, nyerészkedések, beteges állatok leölése, 's számos egyéb rendőrségi tárgyak tekintetéből, midőn ilyly esetekben a' barmász nem mint gyógyász, hanem mint statushivatalnok lép föl. Ide tartozó munkák : *„Wirth : Lehrbuch der Seuchen und ansteckenden Krankheiten der Hausthiere.* (2. kiad. Zürich 1846.) *„Reche: die Kennzeichen des erkrankten Schlachtviehs nebst gesetzlichen Verordnungen, betr. das Schlächtergewerbe.* (Gleiwitz 1847) ; *Delafond : Handbuch der Veterinär-Sanitätspolizei.* (Karlsruhe 1839.). *Vix : Beiträge zur gerichtlichen Thierarzneikunde.* (Gieszen 1841). Következnek azon legujabb munkák, melylyek az állatgyógytan 's a' barmász egész hatáskörét átalában tárgyalják; nevezetesebbek: *Braun : Encyclopaedie der gesammten Thierheilkunde.* (Lipcse, 1839.) *„Engelmann : Bibliotheca veterinaria.* (Lipcse 1843.) *Falke: Universallexicon der Thierarzneikunde."* (2. köt. Weimar 184²/₃). Folyóiratok : *„Archiv für die Thierheilkunde.* Von der Gesellschaft Schweizerischer Thierärzte. Aarau 1816, később Zürichben 1849-ig (17 kötet.) *Hollmer : hyppologische Blätter* (Kiel. 1848,) *„Thierärztliche Zeitung von Fuchs.* (6 évi folyamat Karlsruhe 1849.) *„Zeitschrift für die gesammte Thierheilkunde und Viehsucht von Dietrich, Nebel und*

Vir. (Giessen, 1847). Az állatgyógytan legujabb literaturáját rendszeresen összeállitva, lásd: „*Falke* (Dr. 2.): *Propädeutik und encyclopädische Uebersicht der Thierheilkunde, und ihren neuerer bessern Literatur.* (Lipcse, 1849). — A' mi az állatgyógytan magyar literaturáját illeti, ez távol sem bir ugyan versenyezni a' külfölddel, mutathat mégis fel egy pár eredeti 's több fordított munkát. Eredetiek: *A' keleti marhavész.* Irta *Zlamal Vilmos.* (Pest 1841.) *A' lónak lábai* (végtagjai) *egésséges és kóros állapotukban.* Irta *Zlamal Vilmos.* (Buda 1849.) Nevezetesebb fordítások: *Baumeister W. Alapos utmutatás a' szarvasmarha-tenyésztés üzletéhez.* Ford. *Wirágh József.* (Pest 1845.) *A' juh, annak fajai, betegségei, gyógymód, orvos- és óvszerek.* Angol források után. (70 fametsz. Pest 1848.) *Általános baromorvoslási könyv. Wagenfeld* után ford. *Mihálka Antal.* (2-dik magyar kiadás. Pest 1848.) *Alapos utmutatás a' ló nyavalyái ismeretére 's gyógyitására. Wagenfeld* után ford. *Bajnok Antal.* (Pest 1850.) Számos gyógytani értekezés lelhető a' *Magyar Gazdában.* — *B.*

Barreau, Bar, amaz franczia, ez angol neve azon középső helynek a' törvényszék teremében, melyly a' birák némileg fölemelt ülőhelye, az esküttek székei, a' vádoltak pada 's a' nézők helye közt, korláttal elkülönözve, fekszik, 's hol az ügyvédek ülnek, kik innét *barristereknek* is hivatnak. Ezért e' név alatt a' törvényszékhez tartozó összes ügyvédeket is szokás érteni, valamint *Bench* vagy *Bank* nemcsak az emelt helyet jelenti, hol a' birák ülnek, hanem magát a' birói hivatalt 's testületet is. A' törvényszék titoknokai, jegyzői, irnokai, lajstromzói nem foglaltatnak a' *bar* nevezett alatt, ezek neve: *clarks-table,* iró-asztal, melyly a' birói ülőhely (bench) alatt áll. Ha Angliában 's Franeziaországban törvényszék neve emlittetik, az alá minden törvényszéki hivatalnok, 's a' törvényszéknél gyakorló jogtudós foglaltatik; de megkülönböztetnek a' *bank'* és *bar'* urai. — *Bar'* ura (gentleman of the bar) legdiszesb kifejezés az ügyvédi hivatal jelölésére, melyly egyszersmind sejteti, hogy a' *bench,* a' birói szék uraival egyjogu, egy méltóságu, 's azoktól csak hivatása másfélesége által tér el. Nyilvános ünnepélyeknél a' *bank* megelőzi ugyan a' *bart,* de összeségében épen ugy tiszteltetik ez is, mint amaz. A' dolgok ilyly rendében a' birói székre csak olyly férfiak ülnek, kik magokat a' *bar*-ben kitünteték. Az angliai *gyapjuzsákra,* (a' lord-cancellár, mint felsőházi elnök ülésére), a' *parquetre* (a' franczia főügyész helyére), a' *nagy pecséthez* (franczia igazságügyi ministerség) 's a' birói hivatalokra egyedül a' *bar*-on keresztül vezet az út, 's kinek nincs elég esze vagy szorgalma az ügyvédi pályán hirt nevet szerezni és magát az első osztályu ügyvédek közé felvívni, az ne tartson számot magasb hivatalokra az igazságügyi körben. — Egyébiránt a' *bench* anynyira nem ad akár nagyobb méltóságot, akár gazdagabb jövedelmet, hogy gyakran az első rendü ügyvédek el sem fogadják a' birói helyeket, mert jövedelemben vesztenének. — A' *bar* nemcsak a' közönség, hanem a' *bench* ellenében is olyly testületi méltósággal bir, melyly őt egy részről méltatlan tagoktól megóvja — minthogy csak becsületes viseletü férfiak maradhatnak benne, — más részről a' törvényszék tagjaitól is a' legszivesb 's tiszteletteljesebb bánást biztosit számára. A' biró sohasem fog egyébkint bánni az ügyvéddel, mint jogtudós tiszttársával; 's ha egyes esetekben magáról elfelejtkeznék,

az egész barral lenne dolga, 's annak minden tagja fel fogna kelni a' megbántott ügyvéd védelmére. Mig az ügyvéd a' tárgynál marad 's illetlen kifejezéseket nem használ, addig legteljesebb szólásszabadsággal bir, sőt a' birák hibáit és tévedéseit is bátran megróhatja, a' kik a' hatalmas testület független tagja ellenében sohasem merik használni tekintélyük menyköveit. A' *bar* ezen folytonos hatása 's befolyása által a' birói testületre azon nagy hasznot okozza a' polgári társaságnak, hogy a' dolgok ilyly állásában csak elismért jó hirü, hitelü 's elmetehetségü férfiak juthatnak birói hivatalra, 's oda jutva is, csak folytonos munkásság, figyelem, részrehajlatlanság, hivatalos kötelességeik pontos teljesitése, és szakadatlan tanulás által tarthatják fenn magokat; mert az elrestülő, durva, vagy épen részrehajláson kapott biró azonnal hitelét veszti az ügyvédek előtt 's ezzel eljátsza egész tekintélyét, sőt oda sülylyed, hogy a' bar tagjai olyly tükröt tartanak elébe a' nyilvánosság őrszemei előtt, melylyből azon meggyőződést kell meriteniök, hogy hivatalukat többé becsülettel nem viselhetik. — T.

Barrot. l. Odillon-Barrot.

Barrow (János) a' londoni kir tud. akad. tagja, világszerte hires kosmográf, 's admiralitási titkár, kora ifjusága óta a' földleirás- mathematikai tudományok- és csillagászatra szentelte életét. *Macartney* lordot magántitoknoki minőségben kisérte Chinába, azután Afrikába. Itt bejárta a' hottentoták, namaguák, kafferek és sok vad szerecsenfaj földét, 's 1801—5-ig adta ki azután Londonban hires útleirását déli Afrika belsejében. Később chinai 's cochinchinai útját is leirta. Igen nevezetes munkája még: „az arcticus tartományokba tett utazások történetirása" (London 1818). 1830-ban terjesztette elő a' „londoni geographiai társaság" czimü intézet eszméjét, melylynek alelnöke lett, 's melyly a' legkitünőbb férfiakat számlálja tagjai sorában, mint *Fraser, Brisbane, Parry, Elphinstone, Ward* 'stb. — *h.*

Barry Cornwall. E' név alatt jelennek meg a' mai angol irodalom egyik legjelesb költőjének dolgozatai. A' költő valódi neve: *Bryan Waller Proctor;* éjszak-angliai tekintélyes családból. Született a' mult század végén Londonban; tanuló társa volt *Byron*nak, *Peel*nek, kik közől az elsővel szoros barátságban maradt élte végeig. *Proctor* életét semmi nevezetes esemény nem jelöli. Vagyonos, tekintélyes, független helyzetben él Londonban, czimmel ügyvéd, de ügyvédi gyakorlat helyett csak múzájával társalkodva, melylynek szüleményei egész Anglia elismerését vívták ki. 1815-ben lépett fel először „*Dramatic scenes*" müvével, azután a' „*Sicilian Story*"-val, melyly már kedveltté tette nevét. 1820-ban következett *Marcian Colonna*, 's 1821-ben *Mirandola*, azóta a' *Monthly Magazin*ben és zsebkönyvekben igen sok szép költemény. — *Barry Cornwall* erősebb a' festésben, mint a' feltalálásban. Költeményeit búskomoly szellem lengi keresztül. Költői nyelvét Anglia régiebb drámai és lyrai költőinek példányain müvelé, 's folytonos tanulmánya e' mezőn olylykor, talán tudta nélkül, utánzóvá teszi. Hiányzik ugyan nála ezen régi költők hatalmas ős ereje, de pathoszukból, szenvedélyeikből, és sötét jellemükből sokat eltulajdonított. Szeret keserü érzelmekkel táplálkozni, 's az emberi természetnek inkább árny- mint fényoldalait látja. Sokféleséggel nem bir,

mindig egy uton jár, de ezen út örökké a' valódi mély érzés és tiszta, szüz gondolatok útja. Jelleme, mint embernek, ki van fejezve nemes és szeplőtlen költeményeiben. — *h.*

Bars vármegye fekszik Magyarországnak hajdani dunáninneni, az ujabb rendezés szerint a' *posonyi* katonai és a' *zólyomi* polgári kerületben; éjszakról Nyitra, Turócz, keletről Hont, Zólyom, nyugotról Nyitra, délről Esztergam, Komárom vármegyéktől keritve. Nagysága 49 $\frac{163}{\square}$ mérföld. Eredetét, Zólyom vármegyéével irta le Béla királyunk névtelen jegyzője e' szavaiban: „Hi quatuor domini, inito inter se consilio, per petitionem incolarum sibi fidelium constituerunt, ut tertia pars de exercitu cum incolis terrae irent in sylvam Zoulon, qui facerent in confinio Regni munitiones fortes, tam de lapidibus, quam etiam de lignis, ut ne aliquando Boemi vel Poloni possent intrare causa furti et rapinae in regnum eorum. Tunc communi Consilio hac de causa missus est Borsu, filius Bunger, cum suis militibus, et cum equitarent juxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus ante eos cacumina montium ascendit, quem Borsu celerrimo cursu prosecutus, ictibus sagittarum in vertice montium interfecit; et tunc Borsu cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit ut ibi castrum construeret. Et statim congregata multitudine civium, in vertice unius altioris montis castrum fortissimum construxit, cui nomen suum imposuit proprium, ut castrum *Borsu* nuncuparetur, etc.“ E' várnak jelenleg csak romjai láthatók *Bars* helység határában. Bars vármegyének egész fele, azaz éjszaki része igen hegyes, erdős, csak a' *Garan*, *Nyitra* mellékein vannak némelyly keskeny völgyek: ellenben déli felének Hont felől eső része általjában róna lapály, Nyitra felé pedig szelid dombokkal változó. Hegyei két fő hegylánczhoz, u. m. a' nyitraihoz és selmeczihez tartoznak, 's arról nevezetesek, hogy Európában a' legjobb aranyat rejtik kebleikben; továbbá a' selmeczi hegysorban buzognak a' hires aczélos *vichnyei* és *szklenói* meleg gyógyvizek. Legmagasabb hegycsucsa a' *Klak*, honnan tiszta időben Komáromot (16 mfd,) beláthatni. Ugyanezen hegyek vizgazdagok levén, a' megye bőségesen van nedvesitve, 's igen számos patak és folyó hasitja, melylyek közül azonban valódi hajózható egy sincs. Fő folyóvize a' *Garan*, Zólyomból bejövén csaknem az egész megyét hoszszában metszi, előbb hegyek közt, majd 12 mfdnyi távolságra sik lapályon folydogálván, Esztergammal átellenben ömlik a' Dunába. Áradásaival tetemes károkat szokott okozni. A' *Nyitra* csupán éjszaknyugoti szegletén megy a' megyének, 's mellékén vannak a' legdúsabb rétek. A' *Zsitva*, *Velkapolánál* a' megyében fakad, 's *Verebélytől* kezdve Barsot Nyitrától elválasztván Komárom vármegyében *Zsitvatőnél* a' Dunába szakad. Folyása lassu, partjai alacsonyok 's mocsárokkal és nádas rétekkel kisérvék. — Éghajlata nagyon különböző, mint ezt a' tenyészet világosan mutatja. Igy éjszaki részén *Sz. Benedeken* felül már nem érik meg a' szőlő, sem a' tengeri, holott ezek a' déli részeknek főterményei. Levegője általjában egészséges; de éjszakon a' bányák körül a' sok gőz, füst miatt nem legegészségesebb, főképen a bányákból kifolyó viz igen ártalmasnak tartatik, 's ennek tulajdonitják, hogy e' tájon számos gelyvás találtatik. Földe minősége szinte változó, az éjszaki hegyek közt köves, vörös vagy sárga agyagos, hideg természetű; a'

Nyitra mellett fekete homok; Zsitva környékén porhanyós fekete agyag, valamint a' Garan alsó vidékein is sok iszapfölddel keverve. Buza legtöbb 's legszebb terem a' Zsitva mellékén, továbbá *Léra, N. Salló, Zseliz* körül; de fő gabonaneme mégis a' rozs, mert e' legtöbb termesztetik; kétszeres már kevesebb; árpa, zab, 's a' déli részeken tengeri elég; len *Sz.Kereszt* körül, kender főleg a' Garan mellékén; burgonya mindenütt; dohány csak a' *lévai* és *verebélyi* járásokban; komló *Trabin, Zdánya, Lovcsa, Radobicza* stb. helységekben termesztetik. Általjában az 525,028 holdra menő haszonvehető földből eke alá 232,318 hold jut. Réte 40413, legelője 44664 holdra terjed ugyan, de mind menynyiségre, mind minőségre nézve igen egyenetlenül van felosztva, mert midőn a' Garan alsó melléke nagy terjedelmű, a' Zsitva és Nyitra völgyei pedig zsiros rétekkel és legelőkkel dicsekedhetnek: akkor Körmöcz táján csak kopár hegyi legelők, és felette kevés rét láthatók. A' mondottakból az állattenyésztésre is huzhatunk következést. Szarvasmarhát a' *Garan* alsó vidéke, lovakat pedig a' déli dombos tájék nevel legtöbbet és legszebbet *N. Salló, Zseliz, Dekér, Nyér* körül. Nemesitett birkákat minden uradalom nagyban tenyészt; az éjszaki rész pedig inkább tej és turó kedveért tartja a' hoszszu gyapjas juhokat. Sertést házi szükségre elegendőt nevel, 's aprómarhákkal is maga a' megye ellátja a' bányavárosokat. Halakból csukát, czompót, harcsát, sügért, kárászt, keszeget a' *Garan;* csíkot, teknősbékát a' *Zsitva,* pisztrángot a' számos hegyi patak bőven szolgáltat. Gyümölcs dolgában Bars sok megyét felülhalad, mert itt csaknem minden helység mutathat gyümölcskerteket. Éjszakon fő gyümölcs a' szilva, melylyet aszalva 's becsinálva meszsze földre el szoktak hordani; ezután jön az alma, körte és dió; hires az *oszlányi* cseresznye. Déli részén a' mondott gyümölcsökön kivül sok őszi baraczkot, 's itt ott dinynyét is találni. Az összes kertek 9671 holdra terjednek. Bor az éjszaki részeken nem terem, azért ez nem sok van 's nem is hires, mert a' szőlőhegyeket gyümölcsfák lepik el; legiobbnak tartják még a' *sz. benedekit, garanszőlősit, csejkőit, lévait.* A' szőlőhegyek 3450 holdat foglalnak el. Sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek az erdők. Ugyanis ezek 194,512 holdra terjedvén, minden helység kevés kivétellel mind tüzi, mind épületi fát könnyen szerezhet magának. Nagy része ezen erdőknek tölgy és bikkfákból áll; e' mellett van gyertyán, cser, nyir, hárs, vadkörte, a' *Klak* hegyén öreg, veres, topolya-fenyő. Végre a' Garan partját délfelé füzesek, rekettyések kisérik, melylyek a' hajdani török időkben menedékhelyül szolgáltak a' bujdosó lakosoknak. De az ásványok országából is bőven megáldatott Bars megye. Aranyat ásnak Körmöczön, Ujbányán, Vichnyén. Ezelőtt különösen Körmöcznek gazdag arany és ezüstbányái voltak, mert 1780 előtt és után 12 év alatt az itt veretett arany és ezüst pénzt 48 millióra lehet becsülni, ide nem számlálván $11\frac{1}{2}$ márka aranyat, 's 1500 márka ezüstöt, melylyek hónaponként Bécsbe küldettek az odavaló aranymüvesek és sodronyhuzók számára. A' jelenlegi bányanyereség nem tesz többet 2 mázsa aranynál és 14 mázsa ezüstnél; e' mellett ásatik még kevés réz és vas, ólom; piskolcz, továbbá vasvitriolból főznek mintegy 400 mázsát. Ólombányái vannak *Velkapolán*ak; az országban legjobb malomköveket szolgáltatja *Geletnek,* 's azért meszszi vidékekre elhordat-

nak. Szinte kitünő mész égettetik *Pilán* és *Szkiczovon*. Kőszén volna *Sz. Keresztnél*, *Fenyő-Kosztolánynál*, *Ebedecznél*, *Lehotkánál*, de nem használják. Ásványvizek találtatnak. *A. Zsdánya*, *Bukovina*, *Cserénye*, *Körmöcz*, *Koszorin*, *Magaspart*, *Nyitraszeg*, *Pozba*, *Szlászka* helységeknél; de mindenek felett hiresek a' *vichnyei* és *szklenói* gyógyvizek és fördők. *Vichnye* Selmecztől nyugotra $1^1/_4$ mfdnyire fekszik, 's ásványforrásai a' helységtől keletre $^1/_2$ órányira buzognak. Melegsége 32 foknyi, 's Magyarországon a' legjobb vasas erősitő gyógyvizek közé számittatik. E' viz erősíti az elgyengült testet, továbbá használ a' belső részek dugulásaiban, vérfolyásban, az epés nedvtől eredt betegségekben. Vidékét a' gyönyörü erdők, szép gyümölcsösök igen bájolóvá teszik. Másik nevezetes gyógyvize és fördője Barsnak *Szklenó* falunál van, Selmecztől 2 órányira. Meleg forrásai domboldalból erednek, 's több közönséges fördőbe szolgáltatnak vizet; fő ezek közt az ugynevezett *izzasztó lyuk*, melyly barlang formára tófa-kősziklákba van beásva 's benne 20 személy is elülhet; itt a' viz melegsége olyly nagy, hogy a' legerősebb ember sem állhatja ki tovább $^1/_2$ óránál. Használ a' dugulásokban, tagok zsugorodásában, szédelgésben, vese-, lép-, májdaganatokban, vizellethólyag- vagy kőnyavalyákban, fekélyekben: kivált belsőkép használva foganatos. — Népessége 140,864 lélek, kik laknak 2 szabad királyi városban, 13 mezővárosban, 200 faluban és 49 pusztán 's majorságban. Nyelvre nézve legszámosabbak a' tótok, u. m. 80,128 l., utánok következnek a' magyarok 46,096, a' németek 13,940, 's a' zsidók 700 népességgel. A' termékeny déli részt a' magyarok, az éjszaki hegyes vidékeket a' tótok és németek foglalták el. A' németeket Körmöczön, 's vidékén kell keresni, 's ezek közvélemény szerint a' turóczi és nyitrai németekkel együtt maradékai azon gothok, szászok, 's thuringiaiaknak, kik bányamivelés végett hivattak kia' 12-ik században 's most *krikehájok*nak neveztetnek. Nyelvök felette durva 's más németeknek alig érthető. — Vallást illetőleg 119,446 római katholikus, 17,290 reformatus, 3420 ágostai, 700 zsidó. A' r. kath. 80 anyaegyház az esztergami érsek- és besztercei püspöktől; a' reformatusok 18 anyaegyháza a' dunántuli superintendenstől igazgattatnak. Az ágostaiak 4 anyaegyháza pedig a' bányavárosi egyházkerülethez tartozik. — A' barsi nép fő foglalatossága a' föld- és szőlőmivelés, de bányászok és műiparosok is meglehetős számmal vannak. *Ujbányán* a' posztókészités hajdan nagy virágjában volt, most a' posztósok száma 24-re szállott, kik évenként 7-8000 rőf közönséges jó posztót készitenek; 's e' város olcsó fa és vizerő tekintetéből posztógyár felállitására nagyon alkalmas volna. Posztósok vannak még *Aranyos-Maróton*, *Kis-Tapolcsán*ban és *Léván*. Papirosmalom van *Ebedeczen*, *Körmöczön*, *Perlepen*, *Kameneczen*. Üveggyár: *Klakon*, *Fenyő-Kosztolány*ban, *Szkiczovon*, *Ebedeczen*, *Csávadon*, 's legnagyobb *Zlatnón*. Ez készit alabastromot, agáthkövet, fekete hyalitkövet, zománczolt színes és fehér üvegből asztali diszedényeket, aventurin üvegből pálczagombot, solutáblákat, stb. Kocskatalajgyár (parquette) van *Kosztolány*ban dr. *Wildner* úré. Csipkekötéssel a' körmöczi 's környékbeli aszszonyok foglalatoskodnak. *Zsarnóczán* bir a' k. kincstár nagy olvasztószint, hova Selmeczről küldik a' nyers érczeket, 's e' helység söréről 's kenyeréről is hires. De főhelye a műiparnak 's

bányászatnak *Körmöczbánya*. Készitenek itt közönséges és finomabb kalapokat, különféle bőröket, asztalkendőket, abroszokat 's más gyapotszöveteket, bányaköteleket, csipkét, burokat. Van jó kőedény-gyára, a' pesti kir. egyetemnek papirosmalma, melyly jó minőségű géppapirost készit. Ezenkivül a' rézmivesek, kolompárosok, lakatosok, harangöntők, késcsinálók felette számosak. Végre találtatik itt kincstári pénzverőház, nagy olvasztóház, melylyben az arany különöztetik el az ezüsttől, és 18 érczzuzó és mosószín. — Kereskedése a' megyének élelmi szerekkel elég eleven. A' *lévai* heti és országos vásárok igen nevezetesek szoktak lenni, kivált gabonára és marhára nézve. — Nemessége a' területhez képest számos volt, mert 1848-ban 5452 főt számlált. - Uradalmai közül a' *saskőit* és *revistyeit* birta a' k. kincstár, a' *lévait* h. Eszterházy, *szentkeresztit* a' beszterczei püspök, *szentbenedekit* az esztergomi káptalan, *kistapolcsányit* gr. Keglevich János, *verebélyit* és *nagy-sallóit* az esztergami érsek, *aranyosmaróthit* gr. Migazzi, *lekérit* hasonnevű apát, *csiffárit* a' nagyszombati papnövelde; ezekenkivül nevezetesebb birtokosok még: Körmöczbánya, Ujbánya, Selmecz városok; gr. Hunyady, h. Pálffy, gr. Majláth, gr. Forgách, gr. Pálffy Ferencz, b. Horeczky, b. Majthényi, b. Perényi, Agárdy, Ambró, Balogh, Bajcsy, Bajkay, Bencsik, Benkovics, Bocskay, Bodó, Boronkay, Bossányi, Botka, Brogyáni, Csaplovics, Csiba, Czagányi, Darányi, Domby, Emődy, Foglár, Gál, Gyürky, Hidvégi, Jékelfalusy, Jezenszky, Jezerniczky, Kazay, Kürty, Kvassay, Kosztolányi, Lieszkovszky, Lipovniczky, Liptay, Majthényi, Marjány, Mátéfi, Motesiczky, Nagy, Névery, Okolicsányi, Oláh, Pély, Pereszlényi, Plathy, Rajcsy, Reinprecht, Simonyi, Szabó, Szelle, Szentiványi, Süttő, Tajnay, Tarnóczy, Zsembery, Zerdahelyi, Zorkóczy. — Bars megye az uj felosztás szerint tartozik a' *posonyi* katonai, és *zólyomi* polgári kerülethez. Ez utóbbit képezik: Zólyom, Bars, Hont, Nográd vármegyék, 's székhelye *Balassa-Gyarmat*, a' megyének magának *Aranyos-Maróth*. A' posoni *katonai* kerületet teszik az emlitett megyéken kivül: Poson, Nyitra, Trencsén, Thurócz, Árva, Liptó. Székhelye *Poson;* a' kerületi főtörvényszéknek: *Nagy-Szombat*.

Bartels. I. *Ernő Dániel Ágost.*, egészségi titk. tanácsos, gyógytanár, egyetemi kóroda-igazgató Berlinben, tagja az egészségügyi tudományos küldöttségnek. Szül. 1770-ben Braunschweigban, 1801-ben Jenában gyógytudor lett; tanitott előbb Helmstedtben, Erlangenben, Marburgban, Boroszlóban, mig 1828-ban Berlinbe ment a' hires kórodai oktató *Berend*-nek utódaul. Azonban *Bartels* alatt, ki egész személyességénél fogva inkább tudós mint gyakorló orvos, jelesebb a' dolgozó szobában mint a' mozgalmas közéletben, a' berlini gyógyintézeti kóroda régi fényét meg nem tarthatta. Számos irományaiból nevezetesbek: „*Anfangsgründe der Naturwissenschaft*“ 2 köt. 1821—22. Lipcsében. „*Pathogenetische Physiologie*“ (Kassel 1829). „*Die gesammten nervösen Fieber*“ 'sat. (2 köt. Berlin 1837—38). „*Grundzüge einer speciellen Pathologie und Therapie der orientalischen Cholera*“ Berl. 1832. Egyéb bölcsészeti és természettudományi dolgozataiban is tanulságos gyümölcsei vannak letéve e' szakokbeli törekvéseinek. De gyógygyakorlati irományai, jóllehet alapos miveltségü férfira mutatnak, mégis alakban és tartalomban

nélkülözik ama bélyeget, melyly a' valódi gyakorlászok iratait jellemzi. — II. *Károly Móricz Miklós* jeles orvostudor 's csász. orosz udv. tanácsos szül. 1800-ban Pétervárott, megh. Hamburgban 1835-ben. Munkája: „*Beiträge zur Physiologie des Gesichtssinnes*" Berl. 1834. — Cs. F.

Bártfay László, h. ügyv. a' m. t. t. pénztári ellenőre 's lev., és a' Kisfaludy-társaság tagja, szül. 1797-ben maj. 6-án Felső-Vadászon, Abauj megyében. Iskolai tanulmányait Kassán végezte. 1807-ben Pestre jövén, alig hogy táblai jegyzőnek felesküdt, az ügyészi censura felfüggesztetése folytán szabad idejét *Schwartner M.* heraldikai leczkéinek hallgatására fordítá. 1819-ben a' gróf Károlyi házhoz jött, mint titoknok. Már ezelőtt megismerkedvén *Kazinczy Ferenczczel*, ez a' jeles, lángkeblű 's nagy reményü ifjuval levelezést kezde 1822-ben. Köv. évben ügyvédnek esküdt fel. 1832-ben Csongrád megye megbizásából az országgyülési munkálathoz „*in re literaria et educationali*" terjedtebb hivatalos véleményt nyujtott be, melyly a' megyei követek számára készitett utasitásnál használtatott fel. Irodalmi munkálatai *Kisfaludy K.* Auroráiban 's a' *Tud. Gyüjtemény*ben jelentek meg. Szoros barátságban egykor *Kazinczy*val, *Kölcsey*vel, *Kisfaludy Károly*lyal, 's jelenleg is báró *Wesselényi Miklós*sal, *Vörösmarty*val' 's a' hazának egyéb legszebb lelkü férfiaival, azon magas müveltségü de szerény emberek egyike, kik ha hivatalos száraz munkáik kevesbedésével, a' túlszerénységből kivetkezni, 's terjedt és mély jogi, történeti 's szépliteraturai ismereteikkel a' közönség előtt fellépni akarnának, az első rangu hazai irók során fognának ragyogni. — *F. S.*

Barth I. *Károly Keresztély* kir. t. tanácsos Münchenben, szül. Bayreuthban 1775. 's Németország legrégibb történetében tett vizsgálódásai 's e' tárgyú munkái által lett hiressé, melylyek közt legfőbbek: *Deutschlands Urgeschichte* (új kiadás, 3 köt. 1840—42.); *Ueber die Druiden der Kelten* (Erlang, 1826); *Hertha* (Augsb. 1828) *Die Kabiren in Deutschland* (Erlang. 1832); *Die altdeutsche Religion* (4 k. Lipcse, 1835). — II. *Károly*, szül. 1792-ben 's él ma is Hildburghausenben; jeles, mint rajzoló, részmetsző és lyrai költő. — III. *Barth-Barthenstein* (János Lajos) gr., szül. 1784-ben Elsassban, 1804 óta osztrák szolgálatban állván, gróffá, 's korm. tanácsossá lett. Gyakorlati hivatalos ügyességén túl irodalommal is sokat foglalkodott. Munkái: *Oesterr. Gewerbs- und Handlungsgesetzkunde;* (9 k. Bécs); *Beiträge zur politischen Gesetzkunde* (Bécs, 3 k.) *System der österr. Administrativen Polizei* (1829, Bécs); *Das Ganze der österr. polit. Administration* (Bécs, 20 kötet, 1836—42); *Oesterreichs geistliche Angelegenheiten* (Bécs, 1841) —*h.*

Barthe (Felix), franczia országi igazság-, vallás- és közoktatási minister, nagy pecsétőr, a' hü szolgákat kereső 's független ministerektől őrizkedő juste-milieu-király Lajos Fülöp alatt, 's fr. pair, szül. Narbonneban 1795. jul. 28-kán, középrendű, csekély vagyonu családból, 's ügyvéddé képzé ki magát a' toulousei egyetemben. Párisba jövén, még egészen ismeretlen fiatal ügyvéd volt, midőn 1820-ban *Lallemand* tanuló-s barátjának halála, ki egy utczai lázadás alkalmával, egy katona által meglövetett, az akkor uralkodott bourboni kormányrendszer legnagyobb ellenségévé, 's az oppositio egyik legmunkásabb organumává tevé. Különösen midőn a' hadi

törvényszék, azon katonát, kit B. *Lallemand* megölése miatt bepanaszlott, fölmentette; a' censura pedig akadályozá ez iránti neheztelését hirlapok utján nyilvánossá tenni: ez idő óta mindig kész, 's gyakran győzelmes védője volt a' szabadságra törekvő sajtónak a' pénzbeli büntetések ellen, a' titkos társulatok előmozditója, 's buzgó tagja; folyvást ébren őrködő 's gyanusitgató szem minden reactionalis kormányrendelet irányában, 's igy nemsokára mint a' szabadság és nép ügyes és bátor védője közönségesen szerettetett. A' nép kegyét különösen több politikai per, névszerint *Caron* alezredes, e' *béfordi* és *rochellei* vádoltak, *Köchlin* követ, de főleg a' szabadelmű *Journal de Commerce* hirlap merész és részint diadalmas védelmezése által vitta ki magának. A' juliusi napok bekövetkeztével 1830. B., kinek a' megbukott kormányrendszer elleni gyülölsége ekkor határt nem ismert, azonnal a' legbátrabb rendszabályokhoz nyult, 's mindent elkövetett, hogy a' forradalom győzelemmel végződjék. Nevezetesen ő volt szerzője azon proclamatiónak a' franczia néphez, melyly e' szavakkal kezdődött: „A' bourbonok öregebb ága nincs többé, 'sat.“ Most *Barthe* elérte dicsvágyának czélját, 's eljöttnek látta az időt, hogy választani kellvén a' hatalom és elvei közt, a' hatalmat válaszsza 's elveiről lemondjon. A' juliusi dynastia, melyly benne tevékeny és jól használható szolgát talált, igen sebesen lépteté elő. A' szajna-departementi itélőszéknél közügyvéd, 's nemsokára annak elnöke lett; Páris városa két vál. kerületéből követnek választatott, 's még 1830 év vége előtt dec. 27-én cultus- és oktatási ministerré, melyly két tárcza még akkor nem volt elválasztva, 's egyszersmind a' státustanács elnökévé neveztetett. Ez idő óta gyökeres változás történt jellemében; csak egyszer hozott még, mingyárt új magas pályája kezdetén, szabadelvű rendszabályokat inditványba, t. i. a' hirlapbélyeg eltörlését, melyly azonban félrevettetett; azontúl a' hatalomnak mindenre kész szolgájává lett, 's ugy lépett föl, mint mérges üldözője mindazoknak, kiknek elveik előbb az övéi is valának, a' sajtó szabadabb mozgásának ostora, a' titkos társulatok nyilt ellensége, miért egykori társaitól, ugyanazon titk. egyletek tagjaitól, piritó szemrehányásokat kelle szenvednie, 's miáltal egykori népszerűsége csakhamar elenyészett. Az egykor ragyogó szónoklatú ügyvédnek szónoklati tehetsége is eltávozott tőle, mióta belsejét megtagadá, 's nem szónokolt többé az általa anynyiszor védett szabadsági elvek mellett. Nem lehet tagadni, hogy a' renegát B. is nagy részben oka volt Lajos Fülöp uralkodása gyülöletességének a' franczia nép nagy része előtt. Mint közoktatási minister e' felett szakbeli járatlanságának is sok tanujelét adá, 's e' miatt a' sajtó csipős gúnyainak volt kitéve. Különösen az elemi oktatást illető törvényjavaslatát, melylyet a' kamarák elébe terjesztett, szembeszökő hiányai miatt, viszsza kellett vennie. Tárczája tárgyainak nem ismerése, a' tanulók üldözése, 's literaturai világbani járatlansága igen sok, gyakran nevetséges, kellemetlenséget okoztak neki. Mint cultusministernek első intézkedése volt a' tanulók közti minden egyesületet eltiltani, 's e' rendszabálynál egy a' juliusi forradalom által megsemmisült 1820 iki bourboni ordonnancera támaszkodott. Sok tanuló ellenmondott ezen a' forradalom elveivel ellenkező ordonnance alkalmazásának, 's az óvás a' „*Revolution*“ czimü republicánus lapban jelent meg, melyly a' minister eljárását keserű birálat alá veté. „Elfelejtette-e

minister úr — kérdé többek közt a' nevezett lap — ki előbb szinte egyesületünk tagja volt, a' mire akkor mindnyájan megesküdtünk? az egykori carbonaronak, ki most minister, valóban nagyon feledékenynek kell lenni, hogy törvénytelen ordonnanceokkal merészel uralkodni akarni" 'sat. — *Barthe* a' protestatio aláiróit saját elnöklete alatti akademiai tanács elébe idézteté; azonban néptömeg gyült egybe, megrohanta a' tanácsot 's mindent összetört a' teremben. *Barthe*, ki szónoklata erejére számolva a' népharaggal daczolni akart, kövekkel, tojásokkal 's rothadt almákkal dobáltatva, alig tudta életét megmenteni. Az 1831-iki marczius 13-diki ministeri változás fölmenté őt ezen kellemetlen állásától, 's az igazságügyet adá kezébe, melylyet három évig kezelt. Azonban itt is csak az önkény 's reactio elveit követé, és még több gyülölséget vont magára; egyébiránt több korszerű törvényt is hozott javaslatba. Különös említést érdemel a' halálos büntetésekről szóló törvény szelidítő módositása, p. o. az atyagyilkos keze kivégzés előtti levágásának, bélyegsütésnek 'sat. eltörlesztése. A' kabinetnek 1832-ik évi october 11-én történt módositásakor, az igazságügy mellett, még vallásministerré is lett, mivel *Guizot*, az akkori közoktatási minister mint protestans, ezen tárczát nem kezelhette. B. mind a' két hivatalt vitte az 1834-diki aprilhóban történt ministerváltozásig, 's ez idő alatt minden politikai befolyását lejárván, 's csak a' népszerűtlenségben haladván elő, a' politikai térről lelépett, 's dús sinecurával jutalmaztatott, a' számvevő-udvar elnökének helyét foglalván el az öreg *Barbé Marbois* után. Az 1837. évi aprilisi hosszú ministeri crisis alatt B. neve ismét gyakran emlittetett, mivel jól tudák, hogy a' juliusi dynastiának kivánt vak eszköze leend, 's végre a' vallás- és igazságügyi tárczát valóban el is nyeré. *Persil* ugyanis, *Barthe*nak az igazságügyi ministeriumban utóda olyly kiméletlen dühvel vitte, a' juste-milieu szellemében, hivatalát, hogy még a' puha franczia kamarák is megsokallták, és czélszerűnek látszott helyét a' hasonló elvű, hasonlólag szolgai, de kevésbé durva és viszszataszitó egyén által pótolni. Ilyly egyén volt *Barthe*, a' ki az 1837. april. 15-iki ministeriumba lépvén aláirá a' politikai bünösök amnestiáját, melylyet *Molé* gróf az új ministerium politikájának alapjául tett, noha ő volt, ki ezen politikai bünösöket legkeményebben üldözte, sőt nagy részben, ingerlése által, teremtette. Azt azonban kivivá, hogy ezen amnestiából azok, kik futás által menekültek, 's igy épen a' legjelentékenyebb férfiak, mint *Cavaignac*, *Marrast* 'sat. ki lőnek véve. *Molé* szegény és tehetségtelen ministeriuma feloszlatásaig aprilhóban 1839. *Barthe* a' nagy pecsétőr hivatalát vitte; ez idő alatt azonban e' ministerium gyámolitására majd semmit sem tett. — *B.*

Barthelémy (Auguste) nevezetes franczia gunyiró, szület. Marseilleben 1796-ban, *Mery* társával 's barátjával együtt kolostori növelést kapott, 's leginkább sokoldalu olvasás és buzgó öntanulmány által képezé ki magát. Midőn 1822-ben *Méry*vel, ki jelenleg Marseilleben mint könyvtárnok él, és később a' „*Le bonnet vert*" (Páris, 1830) és „*L'assassinat, Scénes méridionales de* 1815. (Par. 1831)" czimü müvekben mint önálló regényiró is szerencsés kisérletet tőn, Párisba jött, mindketten mint fizetett satyrikusok, de egyszersmind hajlamból is a' szabadelvüség zászlójához szegődtek, 's gyorsan egymásután egész halmazát adák ki a' verses pam-

phleteknek, ilyly czimek alatt: „*Sidiennes, épitres- satires*“ (1825). „*Les Jésuites, épitre à Mr. le président Séguier*“ (1826) „*La Villéliade, poëme héroïcomique*“ (1826) „*Rome à Paris*“ (1826), „*La Corbiéréide*“ (1827), „*Une soirée chez Mr. de Peyronnet, ou le 16 avril, scène dramatique*“ (1827), „*Le congrès de ministres, ou la revue de la garde nationale, scènes historiques*“ (1827), „*La censure*“ (1827), „*La Bacriade, ou la guerre d'Algér*“ (1827), és „*Étrennes a Villéle , ou nos adieux aux ministres*“ (1828). *Martignac* ministeriuma idejében kevés tárgy levén satyrára, történeti költeményt irtak „*Napoleon en Egypte*“ czim alatt (1828., Schwab által németre fordittatott 1829-ben). *Barthelémy* olyly czélból, hogy e' költeményt Napoleon fia-, a' Reichstadti herczegnek átadja, Bécsbe utazott, hol azonban nem bocsáttatott be a' herczeghez. Visszatérvén Bécsből boszuból ilyly czimü költeményt irt: „*Le fils de l' homme, ou souvenirs de Vienne*“(1829), melyly a' rendőrség által tüstént elkoboztatott, 's a' szerzőnek 3 hónapi fogságába került. Fogságában ismét költeményt irt: „*Watterloo au général Bourmont*“ czim alatt. A' revolutio majdnem egészen uj korszakot idézett elő *Barthélemy* és *Mery* költészetének modorában. Eddig ők, átalán véve, a' classikus iskola szoros szabályaihoz ragaszkodtak; az időtől fogva szabadabban kezdtek mozogni 's nagyobb költői jelentőséggel birni. Még Méryvel együtt irá a' „*L'insurrection*“ czimü győzelmi éneket (1830) és a' „*La Dupinade, ou révolution dupée*“ költeményt, valamint *Lamarque* tábornok halálát is együtt örökiték meg (1832). Eddigi müveik összes kiadása 1831-ben jelent meg. *Barthelémy* egyedül irá a' „*Douze journées de la revolution-*“*t* (1832), melylyben az első revolutio 12 nevezetes napja dicsőittetik; ugyanakkor költői heti folyóiratot adott ki „*Némésis*“ czim alatt, melylyben a' republikánus hirlapok szellemében az uj kormány irányában heves ellenzéket képezett. De a' mint a' republikánus egyletek elveszték befolyásukat, 's a' pénzforrások dugulni kezdtek, B. is megszüntette folyóiratát, sőt röpiratot bocsáta közre az ostromállapot mellett. Ez idő óta a' közvélemény elfordult tőle, 's 1832-ben kiadott „*Ma justification*“ költeményével nem volt képes magát igazolni, 's ezután Amerikába utazott. Később Virgilt fordità le francziára (1837.) — *V. I.*

Barthold (Fridrik Vilmos), a' történettan rendes tanára Greifswaldban, korunk egyik leghiresebb 's legjelesebb történettanára 's e' nemben irója, született Berlinben sept. 4. 1799. tanult ugyanott, és ugyan először theologiát, később pedig, már gyermekkori hajlamát követve, 's *Wilken* társasága által elhatározva, egészen a' történettanra adta magát, 's e' nembeli tanulmányait Boroszlóban *Wachler* és *Raumer* alatt folytatta. 1826-ban a' Fridrik-collegiumban tanitott, 1831-ben pedig a' történet rendkivüli, 's 1834-ben ugyanannak rendes tanárává neveztetett ki Greifswaldba. Legnevezetesebb munkái, melylyek azonnal megjelenésükkor nagy figyelmet gerjesztettek, 's valóban a' történeti remek munkák közé méltán számithatók: „*Johann von Werth im nächsten Zusammenhange mit seiner Zeit*“ (Berlin, 1826); „*Der Römerzug Königs Heinrichs von Lützelburg*“ (2 kötet. Königsberg 1830—1831); és „*Georg von Frundsberg, und das deutsche Kriegshandwerk zur Zeit der Reformation*“ (Hamburg. 1833.). Újabban *Pommerania* történetén dolgozott, melylyre nézve min-

den forrás nyitva volt előtte; azonkivül jeles értekezéseket adott *Raumer* Történeti Zsebkönyvében, mint : *Jürgen Wullenweber*, *Anna Iwanowna*, 'sat. Müveit általában meleg tárgyszeretet, vizsgálati szorgalom, és a' szinek elevensége jellemzi. Az előadásban itt-ott mutatkozó pathosz, melylyet némelylyek kárhoztatnak nála, épen nem zárja ki az éleselmü vizsgálódás eredményeit, 's természetes okozata a' kor felületességre hajló irányának, 's azon főleg fiatalabb iróknál természetes vágynak, hogy az olvasót lekössék, 's a' történeti olvasmányok szeretetét minél nagyobb körökre terjeszszék, a' mi csak az által elérhető, ha eleven szinekkel rajzolnak, 's a' tárgyakat minél érdekesebb ruhába öltöztetik. *Barthold* elhatározott tehetséget mutat, minden egyes felvett tárgynak részletes, és egyes jelenetekig terjedő plastice felékesitett előadása által, a' rajzolt kor szellemének hü 's megragadó képét adni, 's az általánost és részletest úgy egészitni ki egymás irányában, mintha mindegyik kitüzött czélja lenne. Képei, mint egyesek, tökéletesen bevégezvék, 's egyszersmind nagy egészet is képeznek. A' történetirásnak ez új, érdekes neme eszközli, hogy a' történeti anyagnak úgynevezett „rongyai" is, melylyeket előbb, szárazságtoli félelemből, félrevetettek, becsesekké válnak 's élvezhetőkké lesznek. A' történetirás e' nemét, anyagára nézve, krónikai történetirásnak lehetne nevezni nemesitett, szellemesitett alakban. —*h.*

Basel tizenegyedik helv. canton, mintegy 8 négysz. mérföldnyi kiterjedésü volt. A' Jura éjszaki ágai hasitják, számos völgyet alkotva, 's lapálysággal csak a' Rajna felé bir. Földe igen jól van müvelve. Lakosai foglalatossága főleg földmüvelés, gyümölcs- bor- marha- tenyésztés és halászat; ujabb időben sok sót is készitnek, legfőbb iparáguk pedig a' selyemszalagszövés, melyly évenkint 10 millió frank értékre megy, és bőrkészités. Igen fontos az átmeneti kereskedés. Basel canton 1833-iki aug. 17-ike óta két elkülönzött részből áll, u. m. a' *városból* (Baselstadt), melyly nem egészen 1½ órányi területen 24,500 lakost számlál, és a' *vidékből* (Basel-land) melylynek főhelye *Liestal*, 's melyly 4 kerületben és 75 községben 41 ezer lakossal bir. — A' városban kifejlett polgár-aristocratia ugyanis századokon át elnyomva 's jobbágyi alárendeltségben tartotta a' népesebb vidéket, 's a' zsarnoki nagytanács csak az első franczia forradalom szellemétől kényszeritve 1798-ban adta meg a' nem városiaknak az emberi 's polgári jogokat, de ekkor is olyly hibás arányban, hogy a' 18,000 lakossal biró város anynyi tagot válaszszon a' kormányzó- tanácsba, mint a' kétszer anynyi népességgel biró vidéki községek összesége. —1830-ban, midőn a' helv szövetség többi cantonai nagyobb részint kijavitották alkotmányaikat, *Basel-landschaft* polgárai is összejöttek *Bubendorf* fürdőben, 's hasonló javitások iránt folyamodtak a' nagytanácshoz; ez a' kérésre hajlott ugyan, de a' javaslatot saját keblebeli bizottmány által akarta kidolgoztatni, mig ellenben a' *Landschaft* külön alkotmányozó gyülésre akarta e' fontos munkát bizni. A' harcz kitört, 's a' *Landschaft* 1831-ben jan. 6-ikán Liestalban ideiglenes kormányt választott, de a' városi zsoldosok által legyőzetett, 's a' város által egyoldalulag adott alkotmány elfogadására kényszeritetett. A' polgári háború 1832-ig tartott 's mindkét részről sok áldozatba került, midőn a' szövetség 10,000 főből álló hadserege Baselbe nyomult rendet és békét eszközleni. A' szövetségi gyülés 1833. aug.

17-ikén elismérte a' két cantonrész teljes elválását, 's meghatározta mindegyik rész jog- és teherilletőségét.

Basel város canton, melyly magán a' városon kivül 3 faluból áll, már 1833-iki oct. 3-ikán uj alkotmányt adott magának, melyly fő elveiben hasonlit a' többi canton kijavitott alkotmányaihoz, adván törvényelőtti egyenlőséget, sajtószabadságot, a' státushatalmak elkülönzését, 's a' hivataloknak, kivévén a' bíróiakat, 6 évre szoritását 'sat. A' népfelség az activ polgárok öszszeségénél van kik 119 polgárból álló ugynevezett nagytanácsot választanak 6 évre. Ezen nagytanács képezi a' legfőbb törvényhozó és felügyelő hatalmat, két hónaponkint legalább egyszer öszszeül, 's tagjainak egy harmada két évenkint kilép. A' nagytanács tagjául csak olyly polgár választathatik, ki a' cantonban hivatalt viselt, vagy 1500 franknyi értékkel bir, vagy 6 franc évi tőke- vagy keresetadót fizet. Alkotmány változtatásra a' nagytanács kétharmadának beleegyezése 's az öszszes szavazó polgárok többségének elfogadása szükséges. A' kormány a' nagytanácsnak, saját kebeléből 6 évre választott 15 tagjából álló *kistanács* kezében nyugszik; ennek feladása a' törvények előkészitése 's végrehajtása, a' legtöbb tisztviselő kinevezése 's az évenkinti számadás és budgetnek a' *nagytanács* elébe terjesztése. Ugyanazon kistanács tagjai közől választ a' nagytanács 2 polgármestert, kik évenkint változva, mind két tanácsban elnökölnek. Egyes közigazgatási ágak kezelésére külön bizottmányok és testületek vannak. A' nagytanács, kivévén annak a' faluból választott 8 tagját, egyszersmind Basel városának községi tanácsa is, 's a' város községi ügyek kezelésére ismét külön kistanácsot választ. Legfőbb törvényszék polgári és büntető ügyekben a' felebbviteli-törvényszék, melylynek 13 tagját a' nagytanács nevezi ki, 's melyly a' két kerületi polg. törvényszék, 's a' büntető- és javitó törvényszék feletti felügyeletet viszi. A' mi Basel városnak, mint cantonnak, szövetségi politikáját illeti, régibb események 's a' Landschafttali háboruja alkalmával más helv cantonok ellenében ingerült helyzetbe hozatván, az aargaui kolostorkérdésben conservativ szavazatot adott. A' kölcsönös haragos hangulat azonban legujabb korban szelidült már, 's a' baseli lövészek részt vettek a' szövetségi lövészünnepekben, sőt magok is tartottak 1844-ben ilylyen ünnepet a' sz.-jacobi csata százados ünnepeül. A' haladó párt, melylynek organuma a' „*Schweizerische National-Zeitung*" legutóbbi korban némileg gyarapodott a' vakbuzgó, 's aristocraticus városban. A' mi pedig magát a' régi hires és hatalmas várost illeti, ez jelenleg,sokkal több lelket befogadható házaiban, 22,300 lakost számlál. Egyeteme, melyly a' reformatio korában a' szellemi élet egyik középpontja volt, jelenleg legkevesbbé látogatott a' helv egyetemek közt. Nevezetes missionáriusi növendékháza; a' legujabban pedig régiségbuvár-egylet állott fel itt, melyly 1841. óta megjelenő közleményeiben sok érdekes adalékot nyujtott a' canton és város történetéhez. Basel egyébiránt azon ósdi városok egyike, melylyek szokások-, életmód- 's vallásban erősen csüggenek a' megszokott régin, gyülölnek minden ujitást. Azt hinné az ember, hogy egy kereskedő város, melyly kiterjedt öszszeköttetéseinél fogva egész világgal érintkezik, 's egy főiskolás város, hol egykor tudományok 's müvészetek fészke volt, folyton előrehalad a' szellemi müveltségben; itt ellenben a' még olyly fonák, izetlen sőt káros

régit is szeretettel conserválják. Basel még csak néhány év előtt léptetett életbe utczai világitást. A' város órái egy órrával mind előbbre járnak, mint a' világ többi városainak órái. Főleg pedig uralkodik Baselben azon pietismus, melyly minden gyönyört 's vidámságot kárhoztava, az életet komoly szinezettel fátyolozza be. Lásd bővebben : *Ochs : Geschichte der Stadt und Landschaft B.* (Basel, 8. K. 1796—1822); *Köllner : Stat. Geogr. Beschr. des Cantons B.* (Basel, 1823); *Burckhardt : Stat. Gemälde von Basel-Stadt.* (St.-Gallen 1841); *Lutz : Geschichte der Universität Basel* (Aarau, 1826).

Basel-Landschaft cantonnak főhelye *Liestal*. Lakosai száma 41 ezer. Tisztán democratico-republicánus alkotmánya 1832. april 27-én készült, máj. 6-án elfogadtatott, 's 1839-ben már átvizsgáltatott. A' népfölséget az összes nép gyakorolja; nincs rangi, születési, vagyoni, lakási előjog; minden polgár egyenlő a' törvény előtt; a' sajtó, szólás, vélemény, vallás szabadsága biztositva van; a' tanitás is szabad a' status főfelügyelése alatt, a' közoktatásnak alkotmányilag kitüzött tárgyai : a' keresztyénség alapelvei, a' természeti jog, a' hazai törvény 's történet. Szabad letelepedés, és üzlet jogával a' canton minden községében minden cantoni polgár bir, 's kölcsönösség feltétele alatt más cantonok polgára is. Élethoszszig tartó szolgálati kötelezések érvénytelenek; a' telkekre nézve minden ősiség 's feudalitás eltörültetett. A' hivatalnokok felelősek; a' törvényhozó, birói 's végrehajtó hatalmak el vannak választva; a' törvényhozó 's birói testületeknél nyilvánosság van. A' hivatalok csak ideiglenesek; minden polgár rendszerint minden hivatalra választható, de a' törvényhozásnak van fentartva különös képességet igénylő hivatalokra nézve a' választhatóság feltételeit megszabni. A' ki idegen hatalomtól rendet, czimet vagy fizetést fogad el, hivatalképességét veszti. Legfőbb hatósága a' cantonnak a' törvényhozó 's főfelügyelést vivő *Landrath*, melylynek hatásköréhez tartozik : legfőbb intézkedés a' külügyeket 's pénzügyet illetőleg, választása azon hivatalnokoknak, kiket nem az összes nép választ, megváltoztatása vagy megerősitése a' büntető itéleteknek, 's határozás törvényszékek vagy hatóságok közti összeütközés eseteiben. A' Landrath tagjai 6 évre választatnak, választó kerületek által, melylyekben 500 lélekre esik egy választandó. A' Landrath választja, de nem saját kebeléből, hanem a' canton összes polgársága közől az 5 tagból álló kormánytanácsot, melyly a' legfőbb végrehajtó hatóság, törvényjavaslatokat készit 's véleményez a' nagytanács által hozzá utasitott tárgyakról, kezeli a' kül- és pénzügyet a' Landrath felügyelése alatt, 's felvigyáz az alárendelt hivatalokra. A' főtörvényszék 7 tagból áll, 's itél utolsó folyamodásban minden polgári, közigazgatási, és büntető ügy felett; ez utóbbi ügyeket azonban csak a' Landrath által kinevezett 4 ülnök hozzájárulásával 's annak jogai fentartása mellett itéli. A' kormánytanács tagjai 4, a' főtörvényszékei 6 évre választatnak, 's két évenkint egy-egy rész kilép; a' kilépettek azonban ujra választhatók. 1834-ben máj. 27-én adatott ki egy kiegészitő alaptörvény, melyly a' cantont 5 törvénykezési 's 4 közigazgatási kerületre osztá; minden közigazgatási kerületbe egy, rendes fizetéssel ellátott kerületi felügyelő választatik 4 évre, vegyesen a' Landrath 's kerületbeli választó férfiak által. Az igazság- szolgáltatás békebirákra 's

kerületi bíróságokra van bizva, melylyek körébe azonban büntető perek nem tartoznak. Az 1835 iki april 8-iki törvény a' nagyon elhanyaglott nevelési ügyet rendezte. A' férfi nemü ifjuság magasb tudományos és ipari kimüvelésére 4 kerületi iskola nyittatott, jó tanitók képzése iránt pedig Zürich cantonnal lett egyezkedés, melyly *küssnachti* képző intézetét ajánlotta e' czélra. A' reformált 's r. cath. lelkészeket a' canton fizeti, a' reformáltakat 1832-ik óta a' községek választják, és pedig csak 5 évre. A' canton főgyakorlósága a' közigazgatás mechanismusában előforduló rendetlenség, szakemberek hiányának 's az uj kis álladalom gyakorlatlanságának természetes következése. Népességnél, melyly századokon át a' városi aristocratia járszalagán vezettetett, nem csoda, ha némi ingadozás van a' közigazgatásban, 's a' hatóságok körüket vagy be sem töltik, vagy túl is hágják. Ilyly rendetlenség okozta 1835 ben a' francziaországgali kellemetlen összeütközést, melyly kereskedési elzárásra vezetett. A' kezdetben roszul rendezett pénzügy azonban már meglehetősen rendbe jött. A' cantonok elválása alkalmával, szövetségi bíróság osztotta el közöttük a' státusvagyont olyly módon, hogy a' *Landschaftnak* 964 ezer sweiczi frank egyenes közvetlen státusérték, és 1,900,000 frank egyházi 's iskolai tőke jutott. A' szövetségi hadseregi 's adó illeték 900 főre 's mintegy 9000 frankra megy. Sokévi zavarok daczára is tetemesen emelkedik a' jóllét 's erkölcsiség, bizonyságul, hogy a' vidék nem ok nélkül kezde harczot a' város ellen 's hogy a' szabadság nemesit. A' bünök száma igen csekély; halálos büntetés ugyan még 14 esetben van fenhagyva, de 1832 óta alig fordult elő, 's a' Landrath által egyéb testi büntetéssé változtattatik. Szövetséggyülési pártkérdésekben *Baselvidék* mindig szabadelmű szavazatot ad, ugy hogy a' két baseli fél-canton szavazata egymást rendesen megsemmisiti, sőt mondhatni, hogy Basel-vidék legszabadelműbb canton egész helv szövetségben, 's menhelye legujabb időben igen sok politikai szövekénynek. A' város és vidék közti régi gyülölség is lassankint szelidül már. — *T.*

Baskok, l. Vaszkok.

Bassano, l. Maret.

Bassermann l. Baden, német parlament.

Batjuschkow (Konstantin Nikolajewits), orosz költő, született 1787-ben Wologdában, egy pétervári intézetben nyert növelést, 's az 1806-iki háború kiütésekor a' pétervári vadászcsapatba lépett. *Heilsbergnél* megsebesülvén, kénytelen volt Pétervárrá viszszamenni, 's miután a' gárdavadászezredbe tétetett át, a' finnlandi sanyaru táborozásban vett részt. Innét viszszatértekor a' nyilvános könyvtár őre lett Pétervárott. 1812-ben ismét hadi szolgálatba állt, és mint százados 's *Bachmetjew* tábornok táborkari segéde az 1813-iki és 14-iki hadjáratban szinte részt vett; 1816-ban pedig a' külügyek tanácsánál ismét polgári hivatalba lépett. Hirlapokban szétszórt „költői és prózai kisérletei" *Gnjeditsch* által összegyüjtve adattak ki 1817-ben Pétervárott. Költeményei elégiák-, epistolák-, beszélyek-és dalokból állanak; prózai iratai nagyobbrészint az orosz irodalmat tárgyazzák. Leginkább az olasz költők, különösen *Tasso* modorában képezte ki magát; és ugy látszik, hogy ez befolyással volt nyelvére is, melylyet rendkivüli lágyság és harmónia bélyegez. 1818-ban alkalma nyilt Olaszhonba

jutni, miután a' Nápolyban levő orosz követségnél mint udvari tanácsos nyert alkalmazást. De itt csakhamar mély komorkórba esett; hasztalan látogatá meg 1821-ben a' cseh fürdőket, elmebeli megzavarodása mind inkább növekedett; 's Drezdából, hol astronomiai tanulmányai mellett Schiller „*Messinai hölgyét*" fordità, viszszatérvén Pétervárba, állapota gyógyithatlan lett 's azon alkalommal, midőn barátai, gyógyitási szándékból, az általuk *Tasso halála* czimű költeményére irt érzékeny zenemüvet játszatták el kedves meglepetésül előtte, dühös őrültségbe tört ki. Ezentúl egy Moszkwa melletti faluban élt, kedvencz költője, Tasso sorsát osztva, kinek halálát szép költeményeiben megéneklé. — *V. I.*

Batthyány, herczegi 's grófi nemzetség; egyik hazánknak legfényesebb nevei közől. *Örs* ősvezértől származtatja magát, 's hoszszú századokon keresztül hős bajnokokat 's magas hivatalnokokat adott a' honnak, kiket az austriai fels. háznak magyar thrónra jutása óta legújabb korig, feláldozó hűség tüntetett ki az uralkodó ház iránt. Nem említvén itt bővebben a' történeti nevezetességü két *Boldizsárt*, *Farkast*, *Kristófokat*, *Ferenczet*, *Ádámot*, az erdélyi tudós püspök *Ignáczot*, a' nádor *Lajost*, az eszterg. érsek 's bibornok *Józsefet*, a' fővezér *Károlyt*, kikről *Buday* Lexicona 's *Vállas* Nemzeti Encyclopaediája bővebben szólanak, itt csak anynyit mondunk el, hogy *Ádám*nak, ki 1630-ban grófságra emeltetett, fiai, *2-ik Kristóf* és *Pál* lettek a' most is virágzó ágak alapitói, melylyek közől a' *kristófi* ág 1764-ben herczegségre kapott. — A' *herczegi* ág tagjai közől valók, *Fülöp*, a' mostani herczeg, a' ki született 1781-ben, *Lajos* herczeg és *Pergen Erzsébet* fia, nőtelen 's gyermektelen; azon förendek egyike, kik legelőször kezdtek az 1825-iki országgyülésen ellenzéket képezni. A' m. akademia alaptőkéjét 40 ezer p. forinttal szaporitá, de ujabb időben a' nyilvános pályáról egészen viszszavonult; *Irán* gr. *Fülöp* hg. testvére, kire legközelebb a' herczegség néz, 's ki az akademiát 10 ezer forinttal gyarapitá, szül. 1784-ben; *Gusztáv* gr. *Antal* fia, született 1803-ban, Angliában lakik, a' m. akademiának 30 ezer kötetből álló könyvtárt ajándékozott; *Kázmér* gr. *Gusztáv* testvére, kiről alább. A' nagyszámú grófi *(Páli)* ág most élő nevezetesb tagjai: *Imre* volt zalai főispán 's hétszemélyes táblai ülnök szül. 1781-ben, köztiszteletü hazafi, ki az administratori kérdésben az ellenzékkel szavazott, 's *István*, polgárdi gr. *István*nak, *Imre* testvérének fia, szül. 1812-ben, fehérvári követ 's fehérmegyei kormánybiztos a' forradalom idején, most számüzetésben. — Ezen ághoz tartozott *Lajos* gr. ministerelnök, kiről bővebben.

Batthyány Kázmér, a' kristófi vagy herczegi ágból; az 1828-ban meghalt *Antal* fia, *Roggendorf Cecíliától* szül. 1807-ben jun. 4-ikén. Rosz szokás szerint és a' főrend akkori kores hajlamai 's haza iránti hidegségéhez képest, csaknem egészen külföldi 's nemzetietlen, bár különben gondos nevelésben részesült. És kétségkivül a' sok fiatal dúsgazdag mágnás seregében, hullámzó kényelem, pipere 's testi élvezet közt, enyészik ő is el, ha sajátságosan nemes természeti hajlama 's ritka tisztaságu józan esze más irányba nem vezetik. De amaz érezteté, ez pedig világosan megérteté vele, hogy minél nagyobb élvezetet 's jogokat nyújt a' haza, kincsforrásából egyes fiainak, annál nagyobbak és szentebbek ezek kötelességei a' jóságos közanya iránt. Miután tehát, nem ugyan ex

professo, hanem nemes dilettantismusból igen sokat olvasott, többször és sokfelé utazott 's az európai müvelt nyelveket, francziát, angol, olaszt tökéletesen elsajátitotta, megtelepedett magyar hazájában, 's megosztozván külföldön, többnyire Londonban élő, és tory elvekbe merült bátyjával *Gusztáv*val, ezentúl egészen hazájának kezde élni, buzgón tanulta ennek nyelvét, irodalmát, történetét, törvényeit, megismerkedett érdekeivel, szokásaival, szükségeivel, szerelmes lett szép hazájába, melyly neki anynyi kényelmet 's élvezetet nyujtott, 's minthogy a' haza javát azon időben csak azon uton vélte sikeresen előmozdithatni, melylyet az ellenzék követett, hiven és tántorithatlanul az ellenzék zászlójához csatlakozott. Sokat tett a' külföldi nevelésü ifju dúsgazdag olygarchának e' nemes irányba vezetésére egykor magyar nyelvben oktatója, majd tanácsosa, 's javainak teljhatalmu igazgatója *Nagy Károly*, m. akad. r. tag, 's a' Daguerrotyp irója, a' ki egyszersmind eszközlé, hogy a' grófnak elhanyaglott, 's elparlagult nagy kiterjedésü uradalmai szemlátomást felvirágoztak. — Gróf *Batthyány Kázmér* először az $18^{39}/_{40}$-iki országgyülés főrendi táblájánál látjuk fellépni, mint hazafit, a' nyilt küzdelem terén. Még ekkor Bécsben lakott, 's igen tökéletlenül és akadozva fejezte ki magát magyar nyelven, melylyet azonban mindinkább magtanult, 's utóbbi időben, ha hibátlanul nem beszélt is, de nemcsak helyesen, hanem díszesen is irt. Könyvtárában, a' világirodalom összes gyöngyei közt, egy jóra való magyar könyv sem hiányzott. A' hazai tudomány 's müvészet minden ága benne bőkezü, nemesen jutalmazó ápolóra talált, 's a' jó és rosz könyvek és hangmüvek ajánlatai százankint intéztettek ünnepelt nevéhez. Az $184^{3}/_{4}$-iki országgyülésen már többet, 's jobban beszélt, és a' főrendi ellenzék kitünőbb tagjai közé számittatott, és épen ezért az ezen országgyülés végén felállitott, 's az országgyülés pártfogása alá helyezett, nagy eszméjü 's széles alapu országos védegylet elnökévé választatott, 's ezen ügy miatt gr. *Zichy Ferenczczel* párviadalt is vitt, melylynek jelét, az ellenfele által reá rótt sebet, arczán viselé. 'S e' perez óta a' legmüveltebb világ legkényesb élveihez szokott gazdag fiatal mágnást, ki London, Páris és Bécs salonainak minden gyönyörét, 's pompáját ismeré és kimerité, folyvást Pesten és falusi jószágain látjuk lakni, kizárólag magyar kelmékbe öltözni, 's ön személyén bizonyitni be, hogy a' külföldieskedés, és finynyáskodás épen nem lényeges tulajdona a' valódi úriasságnak, hogy lehet lenni magasan müveltnek 's tisztán magyarnak, élvezni és a' honival beérni, 's nélkülözni azért, hogy a' haza majdan ne nélkülözzön, és e' nélkülözésben találni jóllétet 's boldogságot. Beszédei, miket a' védegyleti közgyülésekben, az ország tapsai közt, tartott, kizárva minden separatismusi irányt 's meghazudtolva minden eféle gyanusitást — remekei a' józan felfogásnak, meleg hazafiui érzésnek, és sajátságos európai zamatúak, melyly lényegesen különbözik a' magyar megyei szónoklat sallangosságától. — E' beszédek, az akkori censurai körülmények közt, ittbenn vagy épen nem, vagy csak töredékesen láthatván napvilágot, részint lythographia utján terjesztettek el, részint a' külföldön 1847-ben megjelent „*Magyar szózatok*"-ban vannak lenyomtatva. *Batthyány Kázmér* a' védegyletnek 's minden ezzel összekötött nemzeti iparvállalatnak, mint a' „gyáralapitó társaság, iparműtár 'sat.

nemcsak névszerinti elnöke, hanem mindenkor tettre 's áldozatra kész legelső előmozditója is volt, nevét mindenütt ott látjuk mindenek előtt tetemes összegekkel aláirva a' hazafiság ivein, 's a' száraz és valóban egy cseppet sem mulatságos védegyl. bizottmányi hetenkinti üléseken táblabirói kitüréssel látjuk a' salonok kellemes és élvezethez szokott emberét elnököln. Nincs olyly hazafias egylet 's vállalat, hol neve az első és legáldozóbb részesek közt ne álljon ; a' fiumei vasútra, gyáralapitó egyletnél, az iparműtár megalapitására, egyes gyárok, 's gyárosok és iparosok felsegéllésére mindenek közt legtöbbet tett ; e' fölött kisdedovódát 's iskolákat épittetett jószágain, könyvtárt ajándékozott a' m. akademiának 'sat. A' másik mező, melylyen gróf *Batthyány Kázmér* nevét elismeréssel kell emliteni, az örökváltsági ügy. Senki sem tett anynyit a' magyar földesurak közől ezen ügyben, mint gr. *B. Kazmér* saját, és bátyjának gr. *Batthyány Gusztávnak* birtokaiban. — Gróf *Apponyi Györgynek* az 1844-iki országgyülésre következett cancellársága alatt mindinkább tágult a' politikai pártok közötti szakadás az administrátori rendszer behozatala 's egyéb az ellenzék által kárhoztatott rendszabályok által. A' pártok teljes ingerültségben állottak egymással szemközt, 's mindegyiknek megszületett saját clubbja és programmja ; az ellenzéké Pesten gróf *Batthyány Lajos*, a' conservativeké Budán gr. *Keglevich Gábor* tárnokmester elnöklete alatt ; itt *Kossuth*, ott gr. *Dessewffy Emil* voltak a' legmozgékonyabb 's tehetségesb izgatók. Gróf *B. Kázmér* munkás részt vett az ellenzéki párt minden működésében, tagja volt ezen párt kormányzó bizottmányának, melyly többek közt a' pártgyülések összszehivása 's előkészitésével 's a' hazában censurai korlátok miatt kiadhatlan szabadelmü munkák díjazásával 's külföldön kiadatásával foglalkodott. Személyes ingerültségét nevelte házassági viszonya előbb gróf *Szapáry Antalné*, született gróf *Keglevich Ágostával*, ki vele együtt protestans hitre térvén, 's előbbi férjétől porosz törvények szerint Boroszlóban elválasztatván, vele a' pesti reform. egyház kebelében összeesküdtetett ; ezen házasság ugyanis a' cath. papság üldözésének, 's a' papi befolyás által felizgatott kormányhatalom szigorúbb rendszabályainak tárgya lett. — Az 184⅞-iki országgyülés bekövetkezvén, nagy részt vett *Kossuth*nak pesti követté választásában, 's a' baranyai és fehéri választásban, amott azonban sikeretlenül. *Kossuth*tali szorosb viszonya, melyly őt a' házi boldogságra, 's csendes életfolyamra született embert a' zajos politikai térre voná 's végre számüzetésbe kergeté, védegyleti elnökségével kezdődék, 's azóta folyvást tartott. A' márcziusi napok után *Batthyány Kázmér* baranyai főispán 's baranyamegyei és pécsi kormánybiztos lett, 's ezért a' parlamentben kevés részt is vett, 's megyéje határait őrizte a' déli szlávok ellen, olyly sikerrel 's buzgósággal, hogy e' miatt az országgyüléstől is megdicsértetett. Mint önkéntes átment Bácsba, a' ráczok ellen harczolni, 's jelen volt Szent-Tamás első, sikeretlen ostrománál, hol *Fack* tábornok oldala mellett, mint nyargoncz, a' fütyülve repdeső golyók között, legnagyobb hidegvérüséggel szivarozott. Midőn sept. végén a' határőrvidékiek, a' baranyai roszul fegyverzett önkéntesek ellent nem állhatván, csakugyan benyomultak Baranyába, *B. K.* felszólitá az alárendelt hatóságokat, hogy a' különben bekövetkezhető

rablások kikerülése tekintetéből, elegendő erő nélkül az ellenségnek ellent ne álljanak, 's ő maga, a' pénztárok 's fegyverekről eleve gondoskodván a' hirtelenében rögtönzött kis erővel Mohácsra vonult. Itt népfelkelést rendezvén, miután a' horvát hadtestnek 6 zászlóaljból álló része 12 ágyuval *Róth* tábornok alatt Pécset sept. 26-án elhagyta, 's Tolna felé elindult, annak utána vonuló minden hadi szerét elfogatta *Perczel Antal* nemzetőrs. őrnagy által. Ez alkalommal 80 határőrt szuronyos fegyverekkel ellátva, 16 szekér lőszert, 's közel 200 ezer töltést keritett hatalmába. Az elfogott horvátokat azonban, miután az alkotmányra felesketé, haza bocsátotta. Eszéken a' tiszti kart, melylyet *Bunyik* báni biztos elcsapott, megyénél 's városnál, ugyszinte a' posta és sóházi tisztséget helyreállitotta, 's *Jovich* várparancsnok által a' várban a' magyar zászlót kitüzette. Ott a' várőrség, kivévén a' Zanini ezredbeli tiszteket, magyar részre nyilatkozott. Oct. 20-ikán maga B. K. kiindulván Pécsről egy felszerelt, 's a' Hardegg-vasasok elfogott lovai által vontatott ágyuteleppel, nemzetőri ruhában, a' baranyai önkéntesek zászlóaljával az eszéki várba vonult, hol már magyar lobogó intett elébe. Itt mindent elkövetett a' katonaság megnyerésére 's a' vár védelmére, és roppant nehézségekkel küzdött. Megtisztitotta a' Duna- 's Dráva partot, 's lehetségessé tette Fridrich gőzös elmenetelét becses szállitmányaival. Nemcsak a' Drávapartot őrizte, hanem támadólag is lépett fel 's nagyobbszerü kirohanást tett Diakovár felé. *Csepinnél* dec. 19-ikén jelentékeny ütközet volt, hol 130 határőr elfogatott, 's *Vásárhelyi* kapitány elesett. November 13-ikán pedig, Vukovár felé tett kirándulásában, *Szarvas*nál nyert győzelmet, elfoglalt egy ágyut 's egy zászlót. Az országgyülés nov. 20-ikán, *Ágoston* inditványára, B. K. érdemének, ki az ütközetben maga is részt vett, méltányló elismerése mellett, az elfoglalt zászlót 's ágyut neki ajándékozá. Nov. végén *Kossuth* által a' külügyi tárczával kináltatott meg, de ezt ekkor el nem fogadá. — *Eszék* vára megadása után, melyly időben gr. B. K. Debreczenben volt, 's melylyre nézve ő az országgy. 's a' hadügyministerium által teljesen felmentetett, (l. Eszék) Bács, Csongrád megyék, Pestmegye alsó része, a' Kiskunkerület, Szeged, Szabadka és Zombor városok teljes hatalmu kormánybiztosává 's fő katonai parancsnokává neveztetett 1849. febr. 12-ikén a' honvédelmi bizottmány által, csaknem dictátori hatalommal. Ilyly minőségében Szegeden székelt, rendezte a' reá bizott törvényhatóságokat, igen erélyes rendeleteket adott ki, 's miután még *Perczel Mór* tábornok is mellé rendeltetett, ezzel kezet fogva részt vett a' szőreg-szentiványi csatában mart. 22-ikén, hol saját maga vezérlett egy huszár szakaszt, megrohaná a' ráczokat 's egy szertárszekeret elfogott. Következett most Bácsmegye kitisztitása, Sz. Tamás véres bevétele, Pétervárad felszabaditása, 's a' ráczok elleni szigoru rendszabályok, viszszatorlásai az általuk elkövetett bajborzasztó kegyetlenségeknek. Sz. Tamásról proclamatiót bocsátott Bácska lakosságához, melylyben M. O. ellenségei minden bünfészkének a' leégetett 's kiölt Sz. Tamás ijesztő példáját mutatá fel, 's a' békes lakosokat haza jövetelre szóllitá. April 14-ike után, midőn Kossuth a' függetlenséget kikiáltván, kormányzóvá lett, ministeriumába vette gr. *Batthyány Kázmért*, és pedig ennek ellenzése daczára. Gróf *B. K.* jól érezte, hogy főleg a' haza dúlt

viszonyaiban, teljességgel nem lesz képes a' fontos külügyi tárcza gondjainak megfelelni, azonban *Kossuth*, kinek fényes névre volt Európa ellenében szüksége, hazafiságára hivatkozott, áldozatot követelt, 's Batthyány engedett. Debreczenben május elejétől kezdve, 's Pesten junius folytán, és ismét Szegeden, juliusban, ezen üres és sikeretlen tárczát kezelte, természetesen minden haszon 's eredmény nélkül. Ideiglenesen Debreczenben a' hadügyi tárcza aláirásait is ő vitte egy darabig. A' muszka avatkozás elleni óvástételt ő irta alá, mint külügyminister, ugyszinte a' felszólitást, hogy „a' haza veszélyben van" 's a' keresztes háboru iránti rendeletet is együtt aláirta, mint minister. A' dolgok végbomlása idején 'ő ment Szegedről, *Szemere Bertalan*nal, *Görgey* táborába, a' muszkákkal, ha lehetséges lett volna, egyezkedni. *Kossuth* leköszönése után, ezzel 's nejével együtt, Widdinbe szaladt, 's azok közt emlittetik, kik Schumlába menet Kossuth oldala mellett lovagoltak. Jelenleg talán Ásiában siratja azon ügy vesztét, melyly mellett anynyi önfeláldozással 's kitartással küzdött. Ő ezen ügynek, melylyet igazságosnak's becsületesnek hitt, fél milliónyi évi jövedelmet's kényelmes és boldog életet áldozott fel.

Batthyány Kázmér gr. kitünő szép, karcsu, érdekes egészséges férfi volt, nem ugyan alapos-tudományos, hanem nagy belletristikai 's encyclopediai müveltséggel; nagyúrias, lovagias egyéniség, kiről roszul mondják a' röpirat-kovácsok, hogy „jacobinus volt grófi koronával, 's democrata diszes négy fogatu hintóban, Don Juan, boudoir-hős, hazafi csak hiuságból," 'sat. *Batthyány Kázmér* más szerepre született, 's nagy elmetehetség nem volt ugyan, de birt józan, tiszta felfogással, nemes érzelmekkel, sok férfiassággal; hazafi volt természeti hajlamból 's kötelesség-érzetből, jacobinus rokonszenvekkel épen nem vádolható, sőt aristocrata volt a' szó jobb értelmében; a' salon és boudoir kényelmeit 's örömeit pedig mindenkor alá tudta rendelni komolyabb feladásainak. – Y.

Batthyány Lajos (gróf) az első független felelős magy. ministerium alakitója 's elnöke; szül. 1809-ben, Pozsonyban, Atyja: gr. *B. Nep.János* cs. k. kamarás. Korán fosztatván meg atyjától, anyja pedig gyermekeivel keveset gondolván, első nevelése nagy mértékben elhanyagoltatott. Szilaj 's nagyratörő természete az iskolai szükkörü életet nem kedvelvén, igen fiatal korában katona lett, 's teljes ereje szerint pazarlott és élvezett, mint fiatal mágnásaink szoktak. Katona korában Velencze közelében állomásozván, a' szép 's müvelt Olaszország tetemes benyomást kezde gyakorolni az ébredő ifjunak szivére 's lelkére; Velencze műgazdagsága 's Itália pompás természete felrázta észtehetségeit 's képzelődését. Itt érte el 18 éves korát, melyly év életében fordulatpontot képez; elvadult kedélye a' déli szelid ég alatt némileg megszelidült, esze nyilni 's érni kezdett, 's a' magasztos, nemes és nagy iránti fogékonysága fejledezni. Komolyan fogott a' tanulmányokhoz, érezte magában az első nevelés hiányát, 's a' mulatság és élvezet mellett önképzésre is szánt időt. Már ekkor felesirázott elméjében azon eszme 's lelkében azon forró vágy, hogy hazájában kezdjen állásához méltó pályát, 's a' háború ekkor ugyis valószinűtlen lévén, kilépett a' katonaságból. — Anyja ezalatt nagy pompával élt, 's mulatságot vadászva, gyermekeit elhanyagolva, Európa fővárosaiban

utazott és fecsérlett. Végre erszénye megapadván, kénytelen volt haza jöni, azonban előbbi életmódját Ikerváron is folytatván, pénzszorultsága mindinkább növekedett. *Batthyány Lajos* tehát Olaszországból, 21 éves korában, haza sietett, 's pazarló anyja ellen pert kezdett, melylyet meg is nyert, anyja tékozlónak, ő pedig nagykorunak nyilvánittatván 's a' jószágok birtokába beültettetvén. Anyja özvegyi tartásul a' szalonaki uradalmat kapta, 's azután nem sokára elhalt. A' most már gazdag és független ifju mágnás lelkülete veszélyes crisisbe jött. Főrendi büszkesége 's keménysége tisztei 's alattvalói iránt e' korban gyakran zsarnoksággá fajult. A' pénzt csillogás 's különcz szeszélyei betöltése eszközének tekinté, 's igy p. o. Bécsben egykor egy álarczos bálban az egész czukrászatot megvette, 's az egy ideig frisitő után epedő közönséget megvendégelte. Időközben szerzett ismereteivel képes volt ugyan kitünő szerepet vinni a' társalkodásban, de a' hiányokat önmaga is érezte. Ekkorában ismerkedett meg *Neuróhr* tanárral, tudós és müvelt emberrel, ki csakhamar nagy befolyást nyert reá, 's észtehetségei és izlése további kiképzésében tetemes részt vett. Olvastatta vele a' német és franczia irodalom remekmüveit 's bevezette a' történeti tanulmányokba. Jószágai független birtokába lépvén, igy nyilatkozott *Neurohr* előtt: „most már gazdag vagyok, 's nem fogok atyámkint koldus nőt venni, de ez nem elég nekem; nevet akarok szerezni hazámban; mit tegyek e' végre?" — „Lépjen a' gróf álladalmi hivatalba" mondá *Neurohr*. „Erre igen keveset tudok" felele *Batthyány*. — *Neuróhr* tehát rábeszélte, hogy adja magát politikára, 's ő végkép felhagyván a' katonai pályával, vérmes természete egész hevével lépett uj pályájára, státustudományi könyvekből álló nagy könyvtárt gyüjtött, 's bámulandó szorgalommal és kitartással tanult, eljárt a' megyei gyülésekre 's részt kezde• venni a' közügyekben. A' közélet szinpadán legelőször a' lengyel forradalom után jelent meg, tagja lévén azon megyei küldöttségnek, melyly a' császárt a' lengyelek segitségére felkérni küldetett. E' közben ismerkedett meg gr. *Zichy Antoniá*val, a' gazdag gr. *Zichy Károly* egyik leányával, 's a' magyar Croesusnak, gr. *Batthyány János*nak unokájával, kit később nőül vett. Hoszszasabb időt töltvén napkeleten, az ottani dús természet kéjelgési közt, miután megházasodott, ifju lelkes nejével majdnem egész Európát beutazta. Utazásából haza jövén, nagyuri életet kezde élni Bécsben 's Ikerváron, melylyet pazar fénynyel ékesitett. Nagy jövedelmét elhanyaglott uradalmai virágzó karban tartására, de egyszersmind pompás életre forditotta. Czukorgyárt épitett 's gr. *Széchenyi István* példájára 50 ezer darab eperfát ültettetett, de egyszersmind fényes mulatságokat 's vendégségeket adott, melylyek keleti fényt, angol confortot 's franczia izlést egyesitettek hazafiui, politikai fűszerrel. — Lelkét azonban a' házi kör 's a' mulatságok betölteni képesek nem lévén, mindinkább kezde foglalkozni a' haza politikai viszonyaival, 's e' czélból hozzá fogott az akkorig csak roszúl beszélt magyar nyelv alapos megtanulásához. 1838-ban már tevékenyen működött szabadelmű követek választására. Az országgyülésen megjelent a' főrendek tábláján, de a' szónoklatban gyakorlatlan lévén, inkább csak gyülésen kivül működött, ellenzéki kört alakitván, melyly akkor még csak kevés tagot számlált a' magas aristocratiából. Első beszéde, ellenzéki

szellemben, nagy hatást csinált, 's e' siker elragadá *Batthyányt*. Kezdett pályáján tovább tovább haladva, mindinkább népszerüvé vált, 's mohon szitta a' népszerüség édes mérgét. Ettől fogva felhagyott bécsi lakásával, hol a' teleket szokta tölteni, 's Pestre, az ország szivébe költözött. Magára vonta mind a' haza, mind a' kormány figyelmét, 's többek közt gr. *Széchenyi* is elébe jött a' nagyratörő Batthyány büszke hiuságának 's törekvéseinek 's ügyekezett őt megnyerni a' kormánynak. — 1841-ben kezdte meg *Kossuth* hirlapirói pályáját, kivel ekkor *Batthyány L.* semmi összeköttetésben nem volt, sőt kinek beszéd- 's irásmódját nyiltan roszalta is, 's kit pénz- és dicsvágyó proletárnak tartott. Ellenben *Kossuth*, ki látta *Batthyány*ban a' nagy jövőjü tehetséget, már ekkor hizelgett a' gazdag, hatalmas, eszes, nagyratörő mágnásnak. Legelső érintkezése volt *Kossuth*hal, midőn az iparegyesület elnökévé választatott. — Az $184^3/_4$-iki országgyülésen gr. *B. Lajos* a' főrendi ellenzéknek már kitünő tagja, sőt feje 's vezére volt, 's büszke arra, hogy a' kormány és a' nép figyelmét egyaránt magára vonta. *József* főhg nádor becsülte az eszes, lovagias ellenzéki vezért, 's báljain, melylyekre a' conservativ párt egy tagját sem hivá, főherczegek jelentek meg. Ez országgyülésen már igen magas fokra emelkedett hire 's népszerüsége. *Metternich* hg. folyvást vonakodott a' legsürgetősb reformoktól; a' cath. papság felzaklatta az országot a' vegyes házasságok körüli eljárása által, a' censura korlátai nem tágittattak, a' kormány némelyly vakbuzgó szolgái országgyülési körön kivül is sok botrányt okoztak. Ellenzésre tágas és alkalmas mező nyilt. A' *Metternich*-kormány mind tovább ment, 's a' pártok ellentéte mindinkább éles 's keserü lett. Gróf *Apponyi György* cancellárrá neveztetvén ki, 's az administratori rendszer behozatala azon félelmet ébresztvén az országban, hogy a' kormány az alkotmányt mellékes uton akarja megsemmisiteni, gr. *Batthyány Lajos* élesen szegült az uj cancellár 's rendszere ellen, és szövetségeseket keresve hatályos ellenzésre, *Kossuth*hal, kinek Pesti Hirlapja és pestmegyei szónoklata, valamint egyesületi tevékenysége nagy politikai hatalom volt ez időben, közelebbi érintkezésbe jött. Legtöbb megyei gyülésen kikeltek a' cancellár ellen, 's csakhamar az egész ország izgalomban volt. Senki sem támadta meg élesebben a' cancellárt, mint gr. *Batthyány Lajos*. Az ország hangulatát Pestmegye saját küldöttség által akarta kifejezni ő felségénél; 's e' küldöttségnek gr. *B. Lajos* is tagja volt, melyly azonban el nem fogadtatott Bécsben 's új sérelem tárgya lett. Ekkor alapittaték a' védegylet is, melylynek elnökeül gr. *Batthyány Kázmér* választaték ugyan, de gr. *B. Lajos* is egyik munkás és buzgó igazg. vál. tagja volt, 's nagy részt vett a' vele összekötött intézetek, gyáralapitó társaság, iparmütár 'sat. alakitásában. Itt azonban *Kossuth*hal többször eltérő véleményben volt, 's köztük némi ellenszenv is fejlődék ki, melyly azonban nagyobb tekintetek 's czélok előtt háttérbe szorult. — Igy jött el az 1847-ik év, 's az ország 's különösen Pestmegye keményen készült a' választási harczokhoz. Ellenzéki clubb állittatott fel *Batthyány Lajos* munkás befolyásával 's elnöksége alatt, ellentétben a' budai conservativ clubbal, melylynek lelke gr. *Keglevich Gábor* elnöksége alatt, gr. *Desewffy Emil*, gr. *Széchen Antal*, *Ürményi József* főispán 'sat. valának. A' választási mozgalomnak legnevezetesb eredménye *Kos-*

*suth*nak pestmegyei követté választása vala, melyly ellen a' kormány 's conservativ párt mindent elkövetett, mellette pedig *Batthyány Lajos* és *Kázmér* hozák a' legnagyobb áldozatokat. *Batthyány L.* nyiltan kimondá, hogy *Kossuth*hal nincs mindenre nézve egy véleményben, hogy iránta rokonszenvet nem érez, de azért kötelességének tartá a' legnagyobb ellenzéki izgatót, és szónokot a' parlamentbe hozni, kinek tárgyismeretére 's dörgő ékesszólására szüksége volt. E' választásnak eldöntő befolyása lőn az $184^7/_8$-iki országgyülés menetére 's fejleményeire, különösen a' marcziusi eseményekre. Még fontosb lett ezen időszak az öreg nádor, *József* főherczeg halála által, kinek helyére az ország roppant többsége *István* főherczeget ohajtá megválasztani. *Batthyány Lajos* ellenkező véleményben volt, bár nyiltan ki nem kelt, 's ezért gyanuba vétetett, hogy diesvágya önmagát szánta el ezen polczra, mi azonban be nem bizonyitható. Sőt *Batth. Lajos*, mint ministerelnök, egészen a' fiatal nádorhoz csatlakozott, 's annak teljes bizodalmát nyerte meg.

Megnyilván az 1847-iki örökké nevezetes országgyülés, *Batth. Lajos* erőteljes részt vett annak munkálódásiban, tagja volt a' naplóbiráló választmánynak, miről azonban csakhamar lemondott; a' nádor-választás tárgyában ő volt, ki a' kijelölési levelet felbontatni kivánta, és felszólalt, még pedig vezéri hangon, többnyire röviden, velősen, olylykor közvetitve, másszor jogokat óva 's fentartva, a' főrendi tábla jogai felett minden megrövidítés ellenében szigorúan örködve, majd minden fontosabb tárgyban. Legnevezetesb nyilatkozatai : a' dec. 7-iki a' KK. és RR. adresse mellett, melyly is spartai rövidségü szerkezetében, 's tartalomdús fontosságában, remeke a' m. országgyülési beszédeknek; az örökváltság tárgyában, midőn *tökéletes* kárpótlás, kifejezés helyett „*méltányost*“ kivánt tétetni; végre a' febr. 4-iki, midőn a' magyar nyelv és nemzetiség tárgyában, azon elvből indúlva ki, hogy nemzeti nagyságunk nem a' nyelv, hanem a' szabadság affinitásától feltételeztetik, a' kapcsolt részeknek a' latin nyelv használata helyett a' horvát nyelvet kivánta megengedtetni. Ez utóbbi nyilatkozata, melyly a' hallgatóságot igen meglepé, 's a' grófra sok roszalást vont, nyilt jele józan politikájának. „Sem az igazsággal, sem a' józan politikaival összse nem fér „ugymond“ hogy mi, kik felhagytunk a' reménynyel, hogy a' m. nyelvet a' kapcsolt részekre ráparancsolhassuk, őket egy holt nyelv használatára akarjuk szoritani. Ez olyly zsarnokság volna, melylynek példája a' történetekben nincs; ilyly félszeg és gyáva eszköz az egész világ roszalását 's kaczagását idézné fel, 'stb.

Batthyány Lajos ilylyen politikai előzményeinek természetes következése volt azon nagy és szomorú szerep, melylyet fejére a' márcziusi napok hoztak. Elmetehetség, kitartás, erős akarat, hazafiság, 's nagy vagyon voltak azon tulajdonok, mik őt a' főrendi táblai ellenzék vezérévé tevék. Áthatva az ujabb kor reform-eszméitől, a' gazdag mágnás harczra kelt a' kiváltságok előitéletei ellen : büszke olygarcha létére gyülölte az idegen bureaucratia jármát, szegletes, kevély viselete 's modora által sok ellenséget szerzett ugyan magának, de pártja erkölcsi erejének sohasem ártott. A' sok ragyogó phrásis-kovácsolás, de csekély politikai érettség közt, melyly Magyarországon napi renden volt, *Batthyány* hajthatlan jelleme, 's nagyszerű egyénisége természetes felsőbbséget gyakorolt,

melylyet nagyuriassága's gazdagsága még inkább gyámolított. Márcziusban természetes út nyilt előtte a' ministerelnökségre, mert e' viharos napokban ő volt *Kossuth*hal, egy főirányt tartva, bár részletekben eltérve, a' magyar ellenzék vezére, melylynek gazdagsága és neve 's tekintélye nyomadékát kölcsönzé. *István* főherczeg kézirata által tudósitva lőn, hogy ő felsége a' király által, mint ministerelnök, az első m. ministerium alakitásával bizatott meg. Engedett a' felszóllitásnak, 's a' márcz. 23-iki ülésben felolvasá ministerei sorjegyzékét, miután Bécsben, az *István* főherczeg vezérlete alatti magyar küldöttséggel, 's kezet fogva *Kossuth*, gr. *Eszterházy*, gr. *Széchenyi*, gr. *Cziráky János*sal, sőt *Somsich Pál*- és *Babarczy*val, tehát a' politika minden szinezetü férfiaival, a' jóságos fejedelmet, hoszszasb habozás után, a' márcziusi törvények megerősitésére birá. A' ministeriumban azonban olyly ellenkező tényezőket halmazott összse, minden oldalra eleget kivánván tenni, hogy ebben már ekkor lehete látni a' későbbi egyet nem értés magvait. *Kossuth* mellett ott vala gr. *Széchényi*, 's a' két politikai modorellenség közt a' böles *Deák*. Nagy elhatározottsággal kezdé el ministeri pályáját, 's hallván a' pesti zajokról, azon szigorú kijelentést tevé, hogy „ha rend nem lesz, Budáról fog a' fővárosra lövetni" — a' törvényhatóságokhoz körlevelet intézett, melylyben ezeket a' néplázitók 's tulajdonsértők elleni érczszigorúságra szólítja fel. — Épen a' szerencsétlen függetlenségi nyilatkozat előtt egy évvel, april. 14-ikén pénteki napon, érkezett a' ministerelnök Pestre. Álgyuk dörögtek, a' nemzetőrség díszben tisztelgett a' Dunaparton, röppentyük szálltak a' levegőbe, ékes hölgyek hoztak virágkoszorúkat, de vihar és záporeső vágott közbe 's az ünnepély elázott, a' tüzek kialudtak. — *Batthyány L.* feladása kezdettől fogva lehetetlen volt: azonban a' dolgok eleinte elég csendesen és rendesen mentek, noha az austriai státusadósság, a' szerbek 's horvátok haragja, kiknek élén a' bán 's a' patriarcha elhatározottan állottak, elejétől fogva roppant akadályok voltak az új rend megszilárdulásának utában. Julius 4-ikén nyilt meg a' képviseleti alapon összszehivott pesti országgyülés, melylyre B. L. két vasmegyei kerület részétől egyértelműleg képviselővé választatott; minő szerepet játszott itt *Batthyany*, annak helyén fogjuk bővebben elmondani. (l. pesti országgyülés) Kinszenvedése napjai az országgyüléssel kezdődtek, melylyen, noha nagy többsége volt, az események hullámai közt, nem lehete uralkodnia. A' bánnali conferentiák Bécsben, hol *János* főherczegnek kelle a' horvát ügyben békebiróvá lenni, valamint előbb az innsbrucki út, sikerre nem vezettek. *Batthyány*, ezt látva, az országgyülésen mérséklő szellemben működött ugyan, de a' Duna 's Dráva-közti hatóságokhoz rendeletet bocsátott, hogy mozgó nemzetőröket 's szabad csapatokat állitsanak ki. A' katonaság 's katonai becsület és szeplőtlenség irányában minden lehető ovatottsággal 's kiméllettel volt; az aug. 21-iki ülésben, *Mészáros* hadügyministerrel együtt, egyenesen kinyilatkoztatá, hogyha *Perczel Mór* nyilatkozata, melylyben a' katonaság árulásáról beszélt, roszaltatni nem fog, ő a' ministerségről azonnal lemond. Ez idő tájban elkezdődött a' harcz *Batthyány* és *Kossuth* pártja közt. A' kis lapok feecsegtek, gúnyoltak, haraptak, a' mint csak tüdejök- 's fogaiktól kitelt. Különösen a' fulánkos, veres tarajos *Márczius tizenötödike* folyvást sárral

dobálta *Batthyányt*, 's az egész ministeriumot, *Kossuth* kivételével. Mellette csak a' józan *Pesti Hirlap* küzdött eszesen és férfiasan. — A' sept. 15-iki ülésben *Pázmándy Dénes* elnök értesité a' házat a' bécsi küldöttség rosz sikeréről, a' ministerium leköszönt, 's felolvastatott a' nádor főhg. leirata, melylyben jelenti, hogy a' ministerium leköszönvén, ő fogja megragadni az ország kormányát, *Kossuth* ennek ellenemondott, 's újra elfoglalá ministeri székét. *Batthyány* ezuttal gyámolitá fölibe nőtt ministertársát, 's igy nyilatkozott: felteszem „ugymond", hogy senki sem hiszi rólunk, mintha mi azért tettük volna le tárczainkat, hogy a' veszélytől félünk 's az országot készakarva kormány nélkül akarjuk hagyni. De a' kormány tetteiben egységre van szükség, a' mi ekkorig nem volt. Én is azt mondom, hogy felelős kormánynak kell lenni, 's erre jelenleg legalkalmasabb *Kossuth Lajos*." Ez önmegtagadást nagy éljen kisérte, 's a' veres tollasok ujongtak. Anynyival nagyobb vala meglepetésük 's haragjuk, midőn *Batthyány* még az nap este tudatá, hogy a' főherczeg-nádor által új ministerium-alakitásra van megbizva. *Batthyányt*, a' másodszor ministerelnököt, események roppant tömegei rohanták meg. Az országgyülésen mérges, boszantó, és örökké interpellálgató ellenzék szoritotta, kivül a' gyorsan közelgő horvátországi bán. Igy, felülről eltaszitva, alulról gyanusitva, ismét resignálni akart. De *Kossuth*, *Nyáry*, *Madarász* a' haza nevében hivták fel, hogy helyét megtartsa, Megtevé olyly feltét alatt, hogy bizalomra számithasson; a' ház tapsolt örömében, 's *Batthyány* még egyszer minister maradt, noha aljas utczai demonstrátiók nem hiányoztak. E' napokban roppant munkásságot fejtett ki roppant felelősége érzetében. Sept. 17-ikén előmutatá ministerei sorjegyzékét, a' tárczák kiosztása nélkül. — *Ghiczy Kálmán*, *Szentkirályi Mór*, *Erdődy Sándor* gr., *Vay Miklós* báró, *Kemény Dénes* báró, *Eötvös József* báró 's *Mészáros Lázár* valának a' nevek. *Deák* és *Klauzál* nem akartak részt venni. — E' napokban, parlamenti parforce-vadászat következett 's *Batthyány L.* volt az üldözött vad. Négy ellennel kelle küzdenie; a' legfelsőbb kegyvesztéssel, a' bán seregével, a' római sánczokban ülő ráczokkal, 's az események által óránkint erősödő verestollas párttal a' parlamentben. — A' catastropha óriási léptekkel közeledett. A' bán közel álla már a' fővároshoz, a' nádor elhagyta az országot, midőn ő felsége gróf *Lamberget* kir. biztosúl küldé. Ezen kinevezésről *Batthyány* a' biztosnak érkezése előtt csak néhány órával tudósittatott *Pulszky Ferencz* bécsi státustitkár által. *Kossuth* távol volt Pestről a' tiszai népet felkölteni, 's gróf *Batthyány* tanácskozmányt tartott, melylyben elhatároztatott gr. *Lamberg* elismerése 's elfogadása, 's megigértetett, hogy mig a' táborba utazó ministerelnök viszsza nem jő, az országgyülés semmi elhatározó lépést nem tesz. E' lépése által egészen elvesztette népszerüségét, a' viszszatért *Kossuth*nak könnyü volt határozatot hozatni, melylyben *Lamberg* gr. küldetése törvénytelennek bélyegezteték. A' szerencsétlen *Lamberg* a' felbőszült nép utczai dühének áldozata lett. A' forradalom első vérfoltjai általános sáppadást okoztak, mindenki látá a' tátongó törvényt, a' revolutió halálmadarait, mik fekete szárnyakat terjesztettek a' szerencsétlen haza fölé. *Batthyány* ekkor a' pákozdi táborban volt, hol a' bánnal fegyvernyugvás köttetett. Ő mint maga egy levelében előadja,

a' magyar táborban vélte gr. *Lamberg*et feltalálni, de csalatkozott. Ezalatt eljött a' pesti határozat hire, 's *Batthyány* levert lélekkel és a' legkeserűbb sejtelmekkel indult Pest felé. Útközben hallá gróf *Lamberg* rémes halálát, 's kapta kezeibe ő felségének gr. *Lamberg* által küldött kéziratait, melylyekben ő, mint ministerelnök, felszólittatott, hogy *Lamberg* gr. kineveztetését ellenjegyezze. Már minden későn volt, *Batthyány* viszszasietett a' bánhoz, hogy ezt, ő felsége irását előmutatván, Magyarország földének elhagyására birja. Ez nem sikerülvén, Bécsbe sietett, hogy mentsen, a' mit menthet, de itt akkor már *Récsey* tábornok m. ministerelnökké lévén nevezve, semmit nem eszközölhetett, 's ingerülten hagyta el a' fővárost, és jószágára ment. Nyilt levelében, melyly Kossuth Hirlapjának 18-ik számában le van nyomtatva, igazolja eddigi eljárását rágalmazói ellen, 's egyszersmind actákat szolgáltat önmaga ellen későbbi perében. E' levél, melyly Batthyány Lajost egészen jellemzi, szórul szóra igy hangzik : „Hat nehéz hónapon át küzdöttem a' kormány gondjaival, 's midőn a' körülmények kényszerüségénél fogva viszszalépek, teendő mindent, mit a' hon tőlem mint hű közpolgárától igényelhet, az első, mit izlelnem kell, keserüség. Mert mi lehet keserübb a' tisztakeblű hazafira nézve, mint midőn az ugyis anynyi cselszövénynyel körülhálózott 's ocsmány árulással veszélyeztetett hazában rejtélyességgel vádoltatik?! Ha valaki eddig követett politikámat egyenesen kárhoztatja, ezen nem ütközöm meg; de arról nem gyanusithat, arról nem szabad senkinek gyanusitani engem, mintha titkos müködésekre, hazám függetlenségét veszélyeztetőkre, használtam volna befolyásomat, mert ezt egész multam, nyilvános térrei föllépésem óta a' mai napig, melyly nyitott könyv gyanánt fekszik a' nemzet előtt, tökéletesen megczáfolja. Sokan leginkább azon akadnak fenn, mit csináltam 's mért voltam anynyi ideig Bécsben? Hogy e' tekintetben is megnyugtassam a' kétkedőket, száraz röviden tényeket fogok elsorolni ; szóljanak azok. Ön tisztelt barátom tudja, miként a' honvédelmi bizottmány 's több nálam összegyült képviselők megegyezésével mentem a' táborba, ott Lamberggel találkozandó 's őt, a' menynyire tőlem függ, a' törvényes téreni maradásra kényszeritendő. Ott azonban nem találtam, 's azt hittem, tán Jellachich táborában lesz, 's azért Moga fővezér megegyezésével Bubna őrnagyot oda küldöttem olyly utasitással : miszerint még azon éjjel Lamberg vezért nevemben egy találkozóra kérje meg, ha pedig még nem volna ott, ittlétemről említést se tegyen. Bubna őrnagy Lamberget természetesen ott nem lelvén, azon reményben, miszerint Lamberg ez alatt megérkezendik, eszközlötte ki minden előleges tudomásom és befolyásom nélkül a' fegyverszünetet. Ezt csak azért emlitem meg, mert e' fegyverszünet létrehozását is, mintegy gyanusitólag, némelylyek nekem tulajdoniták. Ekkor hozták a' táborba küldött képviselők a' háznak azon végzését, melyly nemcsak ellenemi bizalmatlanságon alapult, hanem hitem szerint hadi seregünkre nézve is veszélyes leendett. Ezt kijelentettem az oda érkezett képviselőknek azon tanácscsal : miszerint ezen tárgyat minden beleavatkozásom nélkül terjesztenék a' tisztikar elé, mi megtörténvén, veszélyességéről ők is meggyőződtek, 's azért a' végzés kihirdetésétől el is állottak, miután az összes tisztikar megigérte és

kinyilatkoztatta : hogy ők, ha *Jellachich* a' manifestumnak nem hódol, 's őket megtámadandja, fegyvereiket addig le nem teszik, mig seregei közül csak egy is e' haza földét tapodja. Innen Pestre indulván, útközben egy futár által *Lamberg* kimultáról tudósittattam, 's egyszersmind ő felségének hozzám intézett három rendbeli kézirata kezemhez szolgáltatott. Föl szólittattam, t. i. hogy Lambergnek, mint meghatalmazott kir. biztosnak 's Majláth Györgynek, mint helytartónak kinevezését 's az országgyülés elhalasztását tárgyazó okleveleket ellenjegyezzem. Rögtön viszszasiettem a' táborba, hogy, miután Lamberg már az élők között nem volt, magam szólván Jellachichchal 's a' kir. kézirat által igazolván Lamberg kineveztetését — mert Jellachich ezt, a' manifestummal együtt csak koholmánynak állitá — őt arra birjam, hogy seregével együtt az országból kitakarodjék. Ez nem sikerült. Ekkor indultam Bécsbe, 's pedig két okból : először, hogy a' kapott kir. kéziratok törvénytelenségét kifejtsem; másodszor, hogy Lamberg szomoru halálára nézve a' dolgot kiegyenlitsem, nehogy önkény és rosz akarat ezen esetet egy státuscsapás merényletére fölhasználja. És sejtvén már ekkor, miszerint ügyeink legközelebbi fordulata Bécsben fog eldőlni, azért is mentem oda, hogy törekvéseim által a' fenyegető veszélyt ott háritsam el, honnan az hazánkra nézve leginkább származott. Szóltam *Wessenberg*gel, mint a' kihez mindig utasitottak, 's mondám neki, miszerint helytartót a' törvény nem ismer, az országgyülést pedig elhalasztani vagy berekeszteni a' törvények értelme szerint addig nem lehet, mig a' budget tárgyalva és befejezve nincsen, 's ezért az e' tárgyban kiadott okleveleket ellenjegyezni nem fogom. Lamberg ügyében pedig mondám, hogy a' mint e' szomoru esetet illetőleg a' törvényes nyomozás szükséges, ugy azt politikailag egy coup d'état végbevitelére kizsákmányolni annál kevésbbé lehet, miután ezt a' képviselőház is általánosan roszalta. Arra is figyelmeztettem őt, miszerint e' szomoru esetnek közvetett okai ők is, mert ez a' törvényes formák mellőzésének gyászos következménye, 's nehogy effélékre ujolag okot szolgáltassanak, küldjék hozzám báró *Vay* ministerelnök kinevezését, mit ellenjegyezni kötelességemnek ismerek. Ezen értekezésnek eredményeként a' következő napon megkaptam ő felségének azon kéziratát, melylyben hivatalróli lemondásom elfogadtatik, 's egyszersmind megküldetett b. Vay ministerelnökké neveztetése egy más irattal megtoldva, melylyben fölkérettem, hogy b. *Récsey* Ádámnak kinevezését hg Esterházy helyébe, ellenjegyezzem, mit természetesen nem tettem, mután a' lelépő ministerelnök törvényesen csak utódát ellenjegyezheti, ennek levén hatalmában ministertársait megválasztani 's megerősités végett fölterjeszteni. Erről Wessenberget egy irat által tudósitottam ; egyszersmind figyelmeztettem b. Récseyt, hogy ne hagyja magát eszközül felhasználni egy készülendő státuscsapásra, mit ő nekem egyelőre meg is igért. Nemsokára azonban tudósitásomra jött ama hires manifestum, melyly ellenjegyezve van b. Récseytől, 's a' melyly Magyarország függetlenségét semmivé tenné; fölkerestem tehát őt, 's miután találkoztunk, tanuk előtt szemére vetettem ingatagságát és törvénytelen lépését, a' manifestumról pedig kinyilatkoztatám, miszerint az olyly megvetése minden törvényszerűségnek 's önkényes hadizenet a' magyarok ellen, melyly után

Magyarországnak nem marad más hátra, mint önvédelméről gondoskodni. És ezzel többé dolgom nem levén, tüstént odahagytam Bécset, és Sopronyon keresztül jószágomra mentem, hol felszerelvén magamat, 's fegyvereimből ellátva tiszteim 's volt jobbágyaim közül is többeket, csatasíkra indulék, hogy mint hű fia szeretett hazámnak, nemcsak tanácscsal, hanem életemmel és véremmel is őszinte szolgálatomat bebizonyitsam. Azonban a' gondviselésnek másképen tetszett rólam rendelkezni, 's egy szerencsétlen esés következtében jelenleg ágyhoz szegezve tétlenül vesztegelnem kell, de hiszem, miként rövid idő alatt ismét gyülekszik roncsolt karomba anynyi erő, hogy a' hazát duló ellenséggel szembe szállhassak, 's a' győzelem dicsőségében, vagy ha lenni kell, a' gyászos, de nagyszerű temetkezésben részt vehessek. Ezekben van Pestről eltávoztam óta napjaim rövid vázlata. A' mi pedig a' számtalan pletykákat illeti: sokkal többre becsülöm magamat, semhogy azok mindegyikére válaszolgassak, melylyek ugy is már olyly szemtelenekké fajultak, miszerint még az Augsburgi Allgemeine szerkesztőjét is mardosta a' lelkiismeret, és kénytelennek érezte magát egy csillag alatt oct. 7. 281. számában védelmemre szállani. Azt sem hittem, hogy ilylyen védelmezőre szoruljak!... Egyébiránt csak záradékul jegyzem meg, hogy én soha semmit ministertársaim beleegyezése nélkül nem tettem, olylyanokról pedig hallani sem akartam, mikáltal az 1848-ki törvények megcsonkittattak volna; ezt nemcsak soha nem változott jellemem, hanem mind privát nyilatkozataim, mind nyilvános és hivatalos előadásaim eléggé bizonyitják."

Lássuk már Batthyánynak, mint embernek, státusférfinak és magyar ministernek jellemzését 's politikáját.

Gróf *B. Lajos* erőteljes, szilárd, rendülhetlenül elhatározott, elvekben soha nem ingadozó jellem volt, tele bátorsággal, józansággal, 's kitartással, de egyszersmind önérzettel 's büszkeséggel is; hazája 's nemzete javáért lángoló hazafi, de egyszersmind aristocratai, urias modorú 's fellépésű, valódi nemesember, kinek komolyan hideg, olylykor éles és keserű valója igen jól állott; aristocrata a' szó teljes de nemes értelmében, ki a' nemességet korona- 's nép közötti összekötő, közelitő kapocsul tekinté, 's annak történeti előjogait, magasb szellemi aristocratia emeltyűiül 's gyámolaiúl. Büszke volt őseire, 's családának ősmagyar törsfájára, de főleg azért, mert elődi közt számos kitünő hőst 's hazafit látott. — A' mi elmetehetségeit illeti: *Batthyány L.* nem anynyira leleményes, önállólag alkotó, eredeti, mint fontolgató, itélő, az összehordott anyagot rendszeresen feldolgozó 's alkalmazó, világosan gondolkodó fő volt, egészséges, fris nézetekkel. Sokat olvasván, sokat utazván sokoldalú ismeretekkel birt, melylyek azonban nem anynyira alaposak 's positivok, mint pillanatnyi izlése 's kedvetelése szerint irányzottak valának; státus- vagy szakférfivá — mint már mondva volt — nem neveltetett, sőt a' bőség és jóllét elpuhitó ölében; anynyival bámulatosb, hogy miután utazásai közben hazájának alacsony müveltségi fokát 's nemzetének hiányait és szükségeit megismerte, erős akarattal tevé élete feladásává, minden erejét 's idejét nemzete lehető kifejtésének előmozditására szentelni. Az eszközök választását sokban elhibázta; 's ez volt szerencsétlensége. — Jól ismerte az anyagi érdekek

magas jelentőségét ama' czélra; azért minden eféle anyagi 's ipari vállalatoknál lényegesen, többnél épen vezetőleg látjuk őt részt venni; az orsz. védegylet, a' pesti iparegylet, gyáralapitó társaság, jégkármentő, kereskedelmi, czukorgyári, gépgyári 'sat. egyletek nagy részben neki köszönik létezésüket, 's elnöklete vagy legalább együtt vezetése alatt állottak. A' politikai téren pedig azon percztől kezdve, midőn arra fellépett, az elkopott kiváltságok megszüntetése, a' státuspolgárok egyenjogositása, a' közigazgatás, igazságszolgáltatás, közlekedés javitása, a' nemzeti érzelem ébresztése mellett küzködött folytonos következetességgel. — *Batthyány* úgy volt meggyőződve, hogy a' pragmatica sanctio 's az ösi m. alkotmány által, nemcsak az austriai fels. házzali közösség, a' személyes unio értelmében, hanem Magyarország önálló kormányzása is biztositva van. 'S minthogy ő és véleménytársai ezen megbomlott státusviszonynak helyreállitásában egyszersmind a' nemzet jóllétének fő emeltyűjét látták, sok éven át e' czél után törekedtek 's 1848 márcziusát is ennek elérésére használták fel. Az új, vagy inkább új életre keltett magyar alkotmány kir. helybenhagyást nyert 's törvényes erőbe lépett. E' percztől kezdve *Batthyány*-nak következetes igyekezete lőn ez alkotmányt teljesen életbe léptetni, erősiteni, minden külső megtámadás 's belső rákfene ellen állandóul biztositani. Ezen alkotmányt tekintette ő az egyedüli alapnak, melylyen tovább akart épiteni, 's melylyet minden, úgy a' viszszalépő, mint a' radical magyar párt megtámadásai ellen erélyesen védelmezett. Tagadhatlan, hogy sem *Batthyány L.* sem az akkori gyenge és megijedt bécsi ministerium nem látták át kellőképen ezen életbeléptetésnek roppant nehézségeit, 's ezek annál nagyobb mértékben törtek elő, mert az eszmék 's események lázas gyorsasággal rohantak, és igy nem csodálhatni, hogy *Batthyány* és ministerei — különben is ujoncok 's igen különböző politikai elemek — nem mindenkor a' legjobb eszközöket választották a' nehézségek leküzdésére, a' bajok megelőzésére, 's gyakran ingatagságot 's elhatározatlanságot mutattak. Végczélját érez következetességgel tartotta szemei előtt, elvre nézve tisztában volt magával *Batthyány L.* de az eszközökre nézve nem mindig, 's végre örökké csak meggyőződése 's lelkismerete szerint, de politikailag sokszor nem helyesen határozott. Hogy czélját érhesse, bölcsen akará megválasztani eszközeit, de a' *ma* jónak látszó eszköz, az események rohamában, *holnap* már hiányos vagy épen használhatlan lett. És a' minden oldalról tolongó események főleg személyét érték. — Csakhamar belátta a' márcziusi törvényekben foglalt engedményekből Bécsre 's Austriára származó kárt 's veszedelmet, 's érezte, hogy az ezen törvényekhezi szigoru ragaszkodás az egész magyar alkotmányt sőt nemzetiséget veszélyeztetheti; innét folytonos törekvése békes kiegyenlitésre. Nézeteinek ilyly módosulása, olylykori ingadozása az eszközök megválasztásában, melyly természetes következése volt az idő viszonyainak, 's jele gyengesége önérzetének, de egyszersmind józanságának — a' túlságos magyar párt részéről gyengeség, következetlenség, sőt udvari rokonszenvek 's árulás, ausztriai részről pedig Kossuthtóli függés 's illoyalitás vádját vonák a' gróf fejére. Mások, jobbra és balra, eltértek a' márcziusi törvények teréről; a' bécsi ministerium sokallta 's a' birodalom fenállásával összeférhetleneknek tartotta, a' m. radicalpárt kevesellte azokat, csak

Batthyány állott szilárdul a' két eltérő erő között, hajthatlan újjal mutatva azon törvények tábláira. Mindkét ellenkező párt mezőt nyert magának, szenvedélyek 's pártviharok fejlődtek ki, melylyeket B. ismét a' márcziusi törvények által akart zabolázni. Igy mindkét felől roszaltatott, helyzete napról napra nehezebb, hatása szükebb körü lett. Lelépni nem engedé hazafisága, látta a' veszélyt mindkét oldalról, látta a' forradalomra vezető irányt, 's nemzete jellemének és gyengeségeinek és a' túlzó párt ezekre számitott hatásának ismerete mellett, látta nem meszsze távolban az Austriával, sőt királysággali végszakadást, átlátta más részről Ausztriának a' márcziusi törvények által rögtönzött helyzetét, 's minthogy csak az összes monarchia fentartásában hitte feküdni a' magyar királyság megmentését melylyhez elhatározottan ragaszkodott, ezek által hatását két ellenkező tényező közé látta szoritva, hogy a' túlság ne győzzön, 's egy részről az ország alkotmánya megmaradjon, más részről a' forradalom és anarchia elmellőztessék. Ilyly helyzetben természetes volt, hogy mindkét oldalról sok ellensége támadt, 's csaknem isolálva érezte magát a' legnehezebb perczekben. — Batthyány sziklakemény jellem volt, hajlani és simulni nem tudó, ha elvéről, ha törvényről, ha működése végczéljáról volt szó; de meggondoló 's békülésre, kiegyenlitésre hajló, ha arról vala kérdés, hogy nem-lényeges engedmények 's áldozatok által a' lehetőleg elérhetőt érhesse el, 's az egészet ne koczkáztassa. Ő sohasem akarta M. O. teljes és egész elválását Austriától, elhatározott ellene volt a' respublikai törekvéseknek, 's bár hg. *Metternich* kormánya elveitől idegen, sőt azokat gyülölő, a' királyság eszméjének mégis, valamint királya személyének, 's az austriai házzali kapcsolatnak a' márcziusi alkotmány értelmében mindig következetesen hódolt, 's e' nézetei mellett elég gyakran koczkára tette népszerűségét, tekintélyét, hivatalát, sőt életét, 's kitette magát félreismerésnek, nyilvános mocsoknak és botránynak. — Midőn Austria ügye Olaszországban roszul állott, 's Kossuth az ott levő magyar haderő viszszahivását kivánta, *Batthyány* leghevesebben küzdött ez ellen, nyiltan lépett fel a' közös egy monarchia érdeke mellett, 's még akkor birt nagy többségével nézetét keresztül is vitte a' parlamentben. *Kossuth* már 1848 juniusán lengyel legiót akart alkotni, *Batthyány* ennek is ellene volt 's minden idegen beavatkozás ellen nyilatkozott. *Batthyány* őszinte rokonszenvet érzett Frankfurttal, de e' mellett fel akarta tartani a' fenálló köteléket Austria 's M. O. közt, és ezért igen roszalta a' képviselőház többségének fenyegető nyilatkozatait Németország mellett, Austria ellen. Midőn *Kossuth* az austriai szinek elvetését 's a' magyar szinek felvételét kivánta a' seregnél, ismét *Batthyány Lajos* volt, ki erőteljesen e' rendszabály ellen szegült. Szóban forogván a' státusadósságok egy részének elvállalása, *Batthyány* ismét *Kossuth* ellenében, 200 milliónak elfogadására szavazott, nem jogi vagy méltányossági, hanem csupán eszélyességi okokból, az ország érdekében, böles takarékosságból, melyly olylykor költ, hogy többet megmenthessen. Milyly böles volt e' nézete, melylynek elfogadása talán uj fordulatot adhatott volna M. O. ügyének, bebizonyitá a' következés. Még később is, midőn a' bécsi ministerium a' pénz- és hadügyi tárczák viszszaadását követelé, *Batthyány* ennek lényegesen ellene volt ugyan, de azt hitte, hogy kerek megtagadás

által nem kell mindent élére állitani, 's nyugodt tanácskozás után lehet valamelyly, mindkét rész által elfogadható kiegyenlitési módot találni; azonban a' tulzó párt a' kiegyenlités minden lehetségét elmetszé. *Kossuth* magasb dijt határoztatott az új honvéd mint a' régi rendes katona zászlóalljaknak, a' mi természetes ösztön 's jeladás volt tömeges zászlóhagyásra 's áttérésre. *Batthyány* roszalta 's tiltotta ez áttérést, és ekkor történt, hogy egy csapat budai granátos, radicál ifjuságtól vezetve, a' gróf szállására tört, és az áttérési engedelmet ki akarta csikarni. *Batthyány* egyedül lépett a' dühös tömeg közé, 's himezés nélkül mondta el véleményét, hogy „minden katonát, ki zászlóját, esküje daczára elhagyja, hitszegő 's becstelen ficzkónak tart, ki hasonló hitszegést követhet el a' magyar zászló ellenében is, és neki ilyly katonák nem kellenek." A' tömeg haragra gyúlt, lámpáskaróról, bitófáról, árulóról beszélt. *Batthyány* oda ajánlá életét, de megtagadta a' követelt engedelmet. Bátor 's méltóságos viselete nem téveszthette el hatását; a' tömeg morogva szétoszlott. Midőn kevéssel ezután laktanyai lázzadások, 's a' leggonoszabb nemű kicsapongások fenyegették, 's a' képviselőház, és az egész ministerium sürgeté az engedelmet, végre engedett a' szükségnek, de ekkor is igyekezett legalább a' törvényes szint megtartani. — Midőn a' törvényhozó test 's *István* főherczeg-nádor 1848 septemberén egyesülve hitták fel *Batthyány*t egy második ministerium alakitására 's ezekhez még a' sept. 16-iki kir. leirat is járult, *Batthyány*, teljesen átlátván a' dolgok kétes helyzetét, előre kijelenté, hogy csak kiegyenlitési ministeriumban lát mentséget, melyly a' magyar pártoknak talán nem leendne inyükre, A' ministeri névjegyzék ílyly szellemű volt, *Kossuth* és társai nem voltak azon olvashatók, 's azonnal meg is kezdék az ellenzést. Midőn e' ministerium életbe nem léphetett, a' bonyolódások pedig növekedtek, 's ő felsége, atyai szándokában, *Lamberg* grófot küldé rendkivüli kir. biztos minőségében a' magyar dolgok kiegyenlitésére, az országgyülés pedig e' küldetést, ministeri ellenjegyzés hiánya miatt, törvénytelennek bélyegzé, *Batthyány* kijelenté, hogy a' küldetés azonnal törvényes lesz, ha ő azt ellenjegyzi, 's erre késznek is nyilatkozott, mert igy reménylé csak a' kiegyenlitést lehetőnek, a' revolútiót elkerülhetőnek. Igéretet vőn, hogy a' pákozdi táborbóli viszszajövetele előtt semmit sem fognak Pesten e' tárgyban végezni. E' közben *Lamberg* gróf Pestre jött, 's gyalázatosan öszszekonczoltatott. A' honvédelmi bizottmány elkezdte működését. *Batthyány* mindkettőt útközben tudta meg. Azonnal Bécsbe ment. 's ministeri megbizatását a' felség kezébe viszszaadta. Ugyanonnét oct. 1-jén a' képviselőházban irt levelében roszalva nyilatkozott *Lamberg* gróf rémes meggyilkolásáról. Lemondott egyszersmind követi állásáról is, 's viszszalépett a' magányéletbe. E' percztől azonban közpolgárrá lévén, engedett a' honvédelmi bizottmány parancsainak, 's a' loyalitás terét elhagyta. Fegyvert fogott *Theodorovich* tábornok ellen *Vidoss József* seregében, Vasmegyében, mint közkatona, hol azonban lováról leesvén, karját öszszezúzta, 's további harczolásra tehetetlenné lett. Felgyógyúlván, követi állását választóinak itéletére bizta, 's igy történt, hogy novemberben ujra követté választatván december végső napján 1848. ismét ő tette az inditványt, hogy hg. Windischgrätzhez, 's ha lehet Ollmüczbe ő felségéhez küldöttség menjen

békés kiegyenlitést eszközölni. Ez inditványt, az akkorában uralkodó terrorismus mellett, merésznek lehete nevezni. Inditványát a' karzatok haragos moraja kiséré. *Madarász László* durván támadta meg satelleseinek ujongása közt, ő szilárd 's nyugodt maradt, 's maga is a küldöttség tagja lett, bár sokan ellenkezőt tanácsoltak. Ez volt utolsó működése.

A' herczeg Windischgrätzhez küldött békekövetségből, melyly általános feltétlen megadásra utasittatván, czélra nem vezetett, miután nehány napig társaival együtt le volt tartóztatva, Pestre jött 's Pesten maradt a' gróf, hol a' Debreczenbe futott országgyülést nem követve, nyugottan élt. Azonban január 8-án, 1849. gróf Károlyi Györgyné teremeiben egyszerre elfogatott, 's egy budai laktanyába záratott. A' forradalmi erőnek az emlitett év tavaszán lett előhaladása 's a' fővároshoz közelitése idejekor, több fogolytársával együtt Pozsonyba, Lajbachba, Olmützre, 's a' főváros viszszafoglalása után juliusban ismét Pestre, az uj-épületbe hozatott, 's itt felségsértés büne miatt bitófára itéltetvén, oct. 6-ikán, épen gr. *Latour* hadügyministernek a' bécsi pórnép általi kegyetlen meggyilkoltatása évnapján, — azonban a' közbejött esemény miatt nem kötéllel hanem golyóval, kivégeztetett ; egyszersmind minden vagyona elfoglaltatott. — Itélete oct. 5-ikén reggel hirdettetett ki. Elitéltetésének alapja, hogy ministerelnöki minőségében olyly határozatokat hozott vagy teljesitett 's engedett teljesedni, melylyek a' M. O. és austr. ör. tart. közti kapcsolatot tágitották 's az alkotmány erőszakos felforgatására vezettek ; hogy továbbá fegyvert fogott 's ujra követté választása által a' forradalmi pártot erősitette. Ezenkivül a' Wiener Zeitung leveleket emlitett, melylyekből kisülne, hogy gr. B. L. a' bécsi octoberi napokat előkésziteni segitett, 's e' czélra pénzt adott. — A' gróf azonnal a' halálra itéltek számára rendelt külön szobába vitetett. Itt egy ismerős franczia abbénak, gr. *Károlyi István* udvari káplánjának, látogatását kérte ki. Este miután nejét rövid időre 's többek jelenlétében látta volna, lefeküdt, 's a' vele egyazon szobában maradt tömlöeztartótól rendesen használni szokott lószőrvánkosát kivánta. Ez ohajtása teljesitetett, az őrök azonban ágya közelében maradtak. Midőn oct. 6-ikán reggel fel akarták ébreszteni, látták, hogy aludt vérben úszva, ájulva fekszik, testén négy sebbel, 's egyik kezéből kis tőr hullott ki, melyly a' vánkosban volt rejtve. Rögtön orvosi segély magához hozta, de ereje nem tért viszsza többé. Döfései, mik által a' bitófa halálát megelőzni akarta, roszul sikerültek, de bizonyitják lelki erejét, 's érezakaratának uralkodását a' test felett. Hogy a' közel álló őröket figyelmesekké ne tegye, nem volt szabad moczczannia, nem egy hangot, egy sohajt bocsátnia ; csöndesen, némán, mozdulatlanul kellett tűrni a' fájdalmas sebeket. E' közbejött esemény miatt el kelle halasztani a' végrehajtást, 's a' reggel korán a' fapiaczon összegyült tömegek aggodalmas kétségben oszlottak széljel. Egész napon át bizonytalan hirek keringtek a' városon. Délután 5 órakor azonban csakugyan végrehajtatott a' halál-itélet, a' kötél, a' sebesült nyak látása által okozható botrány elkerülése végett, golyóra változtattatván. Ezen valtozás Batthyánynak őszinte örömet látszott okozni. — Nap közben a' tábori pap volt mellette, ennek karára támaszkodva ment esti 5 órakor a'

vesztő helyre, kérve őt, hogy segitse, mert testileg igen erőtlen, és pedig nem akarna ájulási látványt mutatni a' népnek. Szokott sápadtsága rendkivülivé nevekedett a' sok vérvesztés miatt ; azonban egyenesen 's erős léptekkel ment a' közönség közt, melylyet kezeivel intve köszöntött; vonásaiban felmagasztalt szelid megadás feküdt vég szavai a' vadászokhoz voltak intézve, kik életét egy percz alatt kioltották : „Allez , allez, Jäger !“ monda sürgetőleg, levette himzett házi sapkáját , letérdelt, beköttetè szemét a' tábori káplánnal, 's egy percz alatt nem élt többé. Holt tetemei a' józsefvárosi temetőben zaj nélkül, egyszerüen temettettek el, egy pap, házi orvosa 's komornyika által.

A' mi Batthyány Lajos külsejét illeti, az classicai nemességü volt ; ép és szép növése , urias, szabad, egyenes tartása, valódi nagyurat jelentő méltóság teljes mozdulatai, ritka szépségü, soha nem beretvált nagy barna szakálla, görök antikokra emlékeztető arczmetszése , kevessé hajlott orra , tüzes, átható , éles szemei , magas homloka, neki kitünőleg jól álló kopasz feje, halvány arczszine, élénk 's ingerlékeny véralkatát eláruló, éles metszésü vonásai egygyé tevék a' legérdekesb jelenetek közül. Rendszerint fekete egyszerü ruhában járt, kihajtott inggallérral, nyakkendő nélkül ; csak ünnepi alkalmakkal öltözött a' gazdag magyar főaristocratia fényébe, 's ekkor méltóságteljes megjelenésével mindent elhomályositott maga körül. Fellépése mindenkor tiszteletgerjesztő, olylykor döbbentő volt ; átható szemei, szigoru hideg valója , mindenkor a' dolog lényegébe vágó, kitérést nem engedő vitatkozási modora félelmet gerjesztettek elleneiben, de önkéntelen tiszteletet is. Nem volt sem bő, sem szenvedélyes szónok ; ritkán 's röviden , de mindenkor a' kellő időben, alaposan 's logikával beszélt , ezért szavai sohasem tévesztették el hatásukat. A' magyar nyelvet előbb hibásan 's nehezen beszélte, később jól megtanulta 's ügyesen használta. Beszédeit maga készité németül 's forditotta azután magyarra ; a' megyegyüléseken azonban, 's később a' parlamentèn is, már rögtönözve 's talpraesetten szólott. Magát épen nem becsülte kelletén túl; közigazgatási járatlanságát, mint minister, maga is gyakran elismerte, 's ilyly esetekben felvilágositást kért.

Ez volt az első m. ministerelnök élete 's halála. Emberek itéltek felette emberi törvények 's azon szigoruság szerint, melylyet egy forradalomtól feldúlt 's szétzilált ország rendbeszedése szükségesnek mutatott ; a' történet múzája szinte fog itélni azon adatok szerint, melylyek még nincsenek a' jelenben egészen tisztára hozva, 's alapos és részrehajlatlan vizsgálóra várnak. — Y.

Bauer I. *Antal* jogtanitó 's igazságügyi tanácsos Göttingenben , hires criminalista 's e' téren termékeny iró, szül. Marburgban 1772-ben, tanult, és 1793 óta tanitott is, mint privát oktató, ugyanott, 's 1813-ban jött a' göttingeni egyetemhez ; ezen minőségében résztvett a' hannoveri bünt. törvénykezési rendszer kidolgozásában ; melylyet, mint már életbe léptetett törvényt is, felvilágositó munkákkal kisért 1828. 's 1831-ben Munkái : a) *Grundsätze des Criminalprocesses* (Nürnb. 1805.) melylyet 1835-ben, *Lehrbuch des Strafprocesses* czím alatt ujra kidolgozott. b) *Lehrbuch des Naturrechts* (Marburg. 1808, 's Götting 1825)., c) *Grundzüge des philo-*

sophischen Strafrechts (Götting. 1825) ; melyly munkáiban a' büntetőjog philosophiáját bőven tárgyalja. d) *Lehrbuch des Strafrechts* (Götting : 1827. és 1833), melylyben az előbb általa is követett feuerbach-féle elmélettől eltér, 's az ugynevezett „*Warnungstheoriát*" állítja fel. e) *Die Warnungstheorie* (Götting. 1830.) melyly művében ezen elméletét bővebben kifejti. f) *Anleitung zur Criminal praxis* (Götting. 1837.) g) *Sammlung von Strafrechtsfällen* (4 k. 1835—39) ; gazdag szakbeli gyakorlatának szüleménye. h) *Abhandlungen aus dem Strafrecht und Strafprocess* (2 k. Götting. 1840—41), melylyben a' bünt. jog legfontosb tanait birálatilag átnézi. — Korábban sokat foglalkodott Napoleon Codexével is, 's még Marburgban irta i) *Lehrbuch des franz. Civilrechts* (1809. és 1812). k) *Beiträge zum deutschen Privatfürstenrecht.* (Götting. 1839). — Mint egyetemi oktató félszázadon át hasznosan szolgált 's figyelmét főleg a' bünt. jog gyakorlati oldalára forditotta. — II. *Bruno*, szül. 1809-ben szász-altenburgi herczegség *Eisenberg* nevü kis városában ; 1829-ben a' berlini egyetembe ment theologiát tanulni, melylyet teljesen áthatott 's kimeritett. 1838-ban már privat-docens lett ugyanazon egyetemnél ; ez időben azonban még Hegel speculativ-orthodox iskolája tanait vallotta mint e' korbeli munkái, különösen az általa szerkeztett „*Zeitschrift für speculative Theologie*" folyóiratban 1836—7-ben megjelent értekezései bizonyitják. De 1838-tól kezdve már mutatni kezdi véleményének gyökeres változását. 1839-ben megjelent művében pedig, melylynek czíme : *Kr. Dr. Hengstenberg Kritische Briefe über den Gegensatz des Gesetzes und des Evangeliums*" egészen elvált az orthodoxiától. E' leveleket *Edgar* öcséhez intézte kalauzul, ki épen theologiai pályára lépett. Ekkorig még csak az ó testamentomot illető kritikája hányta le a' hit lánczait, de 1840-iki Bremenben kijött „*Kritik der evang. Geschichte des Johannes* munkájában, már úgy jellemzi az evangeliumot, mint az evangelisták szemlélődési munkáját, melylyben csak itt-ott van némi történeti valóság. „*Die evang. Landeskriche Preussens und die Wissenschaft*" czímű munkájában pedig ugyanazon évben azt tanitja, hogy az egyháznak a' státusban fel kell olvadni. E' közben *Bonnba* tétetett át professornak, hol 1841—42-ben irá : „*Kritik der evang. Geschichte der Synoptiker*" munkáját, melylyben már az egész theologiára nézve megsemmisitő eredményekre jut, a' theologiát az ujabb történet sötét foltjának, a' theológokat képmutatóknak nevezi, 's Jézus létén is kételkedik. Ilyly munka, egy theologia-oktató tollából, vizsgálatokra adott alkalmat, 's a' porosz cultus-ministerium 1841. aug. 20-ikán megkérdezte az ország összes evang. theol. facultásait, maradhat e' *Bauer Bruno*, miután a' keresztyénség irányában ilyly szempontot választott, közoktató ? — Noha sokan, nevezetesen *Marheineke*, az oktatási szabadság érdekében, javára nyilatkoztak, 1842. márt. 29-ikén csakugyan eltiltatott a' közoktatástól. Ügye most már nyilvános, és úgy politikai, mint theologiai lapokban, 's röpiratokban sokat vitatott kérdéssé lett. *Bauer* számosabb polemiai iratban, mint : *Posaune des jüngsten Gerichtes, über Hegel dem Atheisten und Antichristen ; Ein Ultimatum ; Hegels Lehre von der Kunst und Religion; die gute Sache der Freiheit* 'sat. ügyesen 's hatalmasan védelmezte magát ; 's védelmeztetett testvére *Edgar* és *Ruge* által. — Elkeserültsége tovább tovább ment, a' theologiát egészen

elhagyta 's meggyülölte, 's theologiáróli nézeteit összesitve magában foglaló ilyly czimü munkája: „*das entdeckte Christenthum*“ még Zürichben is elkoboztatott, 's kiadója *Frőbel* börtönbe vettetett. — 1843. óta bevégezé szerepét, mint theologiai biráló, 's átment a' társas állapotok birálására. Irt már előbb a' zsidókérdésről ; 1843-ban pedig Charlottenburgban testvéreivel együtt könyvkereskedést állitván, az: „*Allg. Litteratur-Zeitung*“ havi lapot alapitá, melylyből azonban csak 12 füzet jelent meg egy év alatt. Úgy *Brunó*nak, mint testvérének *Edgar*nak irodalmi vállalatai Charlottenburgból indultak ez idő óta, 's mindketten folytonos küzdelemben éltek a' porosz censurával és rendőrséggel. A' 20 ivnyinél nagyobb munkákra nézve Poroszországban is kiterjesztett szabad nyomtatás jótéteménye e' két testvértől megtagadtatott. Nevezetes munkája az időből: „*Geschichte der Politik, Cultur und Aufklärung des 18-ten Jahrhunderts*“ 's ennek második része: „*Deutschland und die franz. Revolution*“. Utóbbi időben régi baráti is, mint *Marx*, és *Stirner* kikeltek ellene. — III. *Edgar*, *Bruno* testvére, szül. 1820-ban, 's bátyja védelmére, és azonkivül is, annak szellemében, több értekezést 's önálló nagyobb munkát irt, melylyek ügyes dialecticát 's éles elmét bizonyitnak. Irt novellákat 's egy comicus hős költeményt is „*die bedräute Bibel* (1842). — Kritikája legörömestebb a' német alkotm. mozgalmakkal bibelődik. — „*Der Streit der Kritik mit Kirche und Staat*“ munkája elkoboztatott, 's ő maga 7 évi várfogságra itéltetett. Azalatt is, mig pere folyott, hasonló irányban dolgozott 's elkobzott munkáját Schweizban adá ki, saját perével együtt. 1845. májusán, pere lefolyta után, Berlinben házi fogságba, augustusán pedig a' magdeburgi várba záratott. Házi fogsága ideje alatt jött ki „*Geschichte der const. und revol. Bewegungen in südl. Deutschland*“ czimű munkájának 2 első kötete, a' harmadikat Magdeburgban irá meg ; de 1846-ban eltiltatott neki fogsága ideje alatt valamit nyomatni. IV. **Bauer** *Carolina* kitünő színésznő, Aspernnél elesett badeni kapitány leánya, született Heidelbergben 1808. Már gyönge korában kitünő hajlamot érzett magában a' színészetre, és sok sirás 's könyörgés által rávevé ellenszegülő szülőit, hogy legalább szini próbát tennie engednék meg, melylyet 1822-ben 14 éves korában, a' karlsruhei udvari szinházban, mint *Margit*, Iflandnak „*Hagestolz*“ cz. darabjában olyly fényes eredménynyel állott ki, hogy a' család maga átlátván leányának müvészi rendeltetését, megengedé neki, hogy a' színészetet válaszsza életpályául. — 2 évig még Karlsruheben maradván, *Demmer* jeles színésznő vezetése alatt folytonos önmivelésén dolgozott ; kitünő tehetségei hire nemsokára anynyira elterjedt, hogy a' *königstädti* ujonnan épitett szinház igazgatósága szerződést ajánlott neki, melylyet el is fogadott, 's 1824-ben ezen szinpad megnyitásánál működött. Több nagy müvész példája igen jó hatással volt további kiképződésére, 's nemsokára a' közönség első rendü kedvencze lett. Hamburgban, Königsbergben, Pétervárott 'sat. szerepelvén, mindenütt legnagyobb tetszést aratott. 1829-ben, különös viszonyok következtében egészen elhagyá a' színészetet, 's mint *Montgomery* grófné élt 2 évig Londonban, Párisban 's mezei jószágán Angolhonban. Ezután azonban önkényt viszszatért a' színészethez, 's a' pétervári német szinházhoz szerződött. 1833-ban elhagyá Pétervárt, 's nagyobb utazási körben, Riga, Königsberg, Danzig, Pest,

Bécs, Berlin, Hannover, Magdeburg, Mannheim, Karlsruhe 'sat. városokban vendégszerepelt. Ezen utazása valódi győzelmi menete volt tehetségeinek. 1834-ben a' drezdai udvari szinházhoz rendes tagul szerződött, 's azóta e' jeles szinház legkedveltebb szinésznői közé tartozik. B. C. a' legkedvesebb müvésznők egyike; finom vígjátékban, magas társalgási darabokban, naiv, kaczérka, enyelgő, pajzán, csalfa jellemekben különösen kitünő; de utóbbi években a' szomorujátékban is igen nagy előmenetelt tett. Igéző külseje még annál inkább emeli müvészi tehetségei hatását, igen jól tudja a' természettől nyert szép tulajdonokat czélszerüen felhasználni, a' nélkül, hogy azokat bármikor is helyén kivül venné igénybe. — *B.*

Bäuerle (Adolf) szül. Bécsben 1784-ben; a' népszinmüvek körül van érdeme. Darabjai, tele élethü helyzetekkel „*Komisches Theater*" czim alatt jöttek ki Pesten 1820—26-ig; köztök leginkább tetszettek: *Staberles Hochzeit* és a' „*Falsche Primadonna*". — 1808. óta a' bécsi *Theater Zeitung* folyóiratot alapitotta, hol igen sok birálatot irt. — *h.*

Bauernfeld (Ede), német vigjátékiró, szül. 1804-ben Bécsben, hol tanulmányait is végezé, 's a' marcziusi napok előtt udvari fogalmazó volt, azonban csaknem kizárólag a' litteraturának élt. Mint vigjátékiró eredetiség, találékonyság tekintetében nem igen feltünő, hanem a' kivitelben erős, a' mi helyzeteiben újdonság 's változatosság tekintetéből hiányzik, szerencsés fogások 's a' jelen állapotok szellemdús rajza által pótolja; különösen dialógja sebes, mozgékony, és erőteljes; müveinek elrendezése, gyors menete 's az alakok csoportozása, nagy ügyességet tanusitanak, 's a' szinpadi hatást, melylyre számitvák, el nem hibázzák. — Kivált a' saloni életet jelesen rajzolja, s habár magasabb értelemben nem is nevezhető költőnek, a' szinpad jelen állásában mégis dicséretre méltó iró. — Legnagyobb tetszéssel következő müvei fogadtattak: „*A' kérők*" „*Könnyelmüség szerelemből.*" — „*Az utolsó kaland*" „*Örök szerelem.*" — „*Az irodalmi salon.*" „*A' szerelem jegyzőkönyve,*" — „*Walter Ferencz,*" — „*Vallomások,*" — „*Polgári és regényes*" — „*A' napló*" — „*A' nagykoru*" melylyek nyomtatásban is megjelentek. — Több vigjátéka nemzeti szinpadunkon is jó sikerrel adatott. Legujabb szinmüve „*Sickingen Ferencz,*" a' bécsi udvari szinházban szerencsét csinált. — A' magasb társaságban nem kevesbé jártas, mint a' sziv kis kamarájában, 's e' kettőnek összeütközései képezik főleg darabjai tartalmát és teszik ezeket valódi életképekké. Legfőbb ingere azonban müveinek elmés, sima, szeszélyleyl, tréfával, élettel teljes dialógja. — *V. I.*

Baumgarten-Crusius I. *Lajos Frigyes Otto*, egyházi tanácsnok, a' theologia tudora's rendes tanára Jénában, szül. Merseburgban 1788-ban. 1805-ben a' lipcsei egyetembe ment theologiai tanulmányok hallgatására. Alapos iskolai előkészület 's szép tehetségei által rövid időn annyira vitte, hogy már 1809 Lipcsében mint magánytanitó fölléphetett. Azonban csak azóta fejlődött ki leginkább, midőn 1812-ben mint a' theologia rendkivüli tanára, Jénába hivatott 's ugyanott 1818ban rendes tanári hivatalába belépett, hol már erejéhez mért hatáskör jutott számára. Oktatói fáradhatlan szorgalmu munkásságának hatását hálásan érzi 's méltányolja számos tanitványa; ő egy azon kevesek közől, kiknek sikerült tanitvá-

nyaikat a' pártos szűkagyúság sziklái között biztos léptekkel vezetni, nézeteiket szabadon megtartani,'s a' gondolkodás önállóságára kimivelni. Ő tulajdonképen dogmaticus ,'s jóllehet azelőtt tágasabb körben mozgó irataiban (*„De homine dei sibi conscio"* Jena 1812; *„Das Menschenleben und die Religion"* Jena 1816) még a' Schellingféle philosophia befolyása alatt állott, ennek uralmát azonban mind inkább lerázta,'s azon önállóságra vergődött, melyly neki pártszellemtől hányatott korunkban sajátlagos állást, biztosit. — Legnevezetesebb munkái: *„Handbuch der christlichen Sittenlehre"* (Lipcse 1827.); *„Grundzüge der biblischen Theologie"* (Lipcse 1828.); *„Lehrbuch der Dogmen-Geschichte"* (2 köt. Jena. 1831—32.); *„XCV theses theologicae contra superstitionem et profanitatem"* (Jena 1817); és *„Ueber Gewissensfreiheit, Lehrfreiheit und über den Rationalismus und seine Gegner."* (Berlin 1830). Egyébiránt igen csalatkoznék, a' ki *B. Crusiust* rationalistának tartaná azon alakban, mellybe újabb időkben a' rationalismus fogalma szoritva van. Éppen ezen alak ellen, melylyet *Wegscheider* és *Róhr* képviseltek, t. i. a' rationalismusnak a' Kantféle criticismus alapján nyugvó alakja ellen kelt ki B. C. *Einleitung in das Studium der Dogmatik* czimű munkájában (Lipcse 1820) nyilván és világosan, 's ez által egy ideig gyanúban is volt, hogy mysticismusnak hódol. Milyly mélyen 's alaposan vizsgálja 's itéli meg a' legujabb theologiai 's philosophiai irányokat, megmutatá *Strausz, Bauer* és *Feuerbach* felől irt remek czikkében, melylyel a' *„Neue Jenaische Literaturzeitung"* (1842) folyóiratot megnyitotta. — Munkái közt emlitendők még a' *Schleiermacherről* és *Lamennais*ről szólók (1834-ből). Általánosságra törekvése 's tárgyába mélyedése miatt, előadására nem mindenkor fordit elég gondot, 's homályosságba esik, — II. *Károly Vilmos* dresdai, később meisseni oktató, szül. 1786-ban Dresdában, megh. 1845-ban. Sok jeleset irt az iskolaügyben, ezenkivül a' polgári 's vallásos életről nézeteit kifejtette több munkáiban, mint: *Licht und Schatten*, *Die unsichtbare Kirche* 's a' t. végre kiadta Plutarch és Xenophon *Agesilausát*, *Svetoniust*, *Homér* odysseáját. 's a' t. — B.

Baumgartner (Gallus Jakab) St. Gallen cantonbeli Landamman, 's helv szövetségi követ és iró, egyszerü mesterember fia, *Altstetten* városkában született oct. 18. 1797. 's a' st. galleni gymnasium 's a' (schweiczi) *freiburgi* egyetem növendéke volt, melylyet 1814—1816-ig látogatott. Ezután 1817-ben Bécsbe ment, 's mintán ott rövid ideig valamelyly schweiczi titkos társaságban részt vett, nevelő lett egy ott tartózkodó magyar család gyermekei mellett. — Innen váratlanul a' rendőrség által elvitetett, 's szigoru vizsgálat alá vétetett, az akkori kormányrendszer folytonos félelemben lévén titkos összeesküvések, 's forradalmi törekvésektől. — Tíz hónapig tartották fogságban ; azonban mivel semmit sem tudtak ellene bebizonyitni, 1820-iki augustusban a' határon kivezettetett, azon meghagyással, hogy soha többé osztrák földre lépni ne merészeljen. Ezen szigoru tiltó rendszabály valószinüleg a' kihallgatás eredménye volt, melylynél a' tüzesfejü ifju a' democratismus valódi hiveül mutatkozott ; 's ezen irányban lépett föl, midőn hazája szabad bérczei közé viszszatért 's elfogatásának történetét *Zschokke Henrik „Überlieferung"*-jaiban közlötte. Kitünő tehetségei, tudománya, haszna-

vehetősége 's becsületessége miatt mindenkitől szerettetve, igen sebesen léptetett elő. Közönséges levéltár-őri hivatalából 1825-ben a' cantoni nagy tanácsba jutott, 1826. státustitoknok lett 's az 1823—30-diki szövetségi gyülésekben lelkesen működött, nevezetesen az idegenekről szóló rendőrségi törvényt, Schweicz függetlenségét 's önállását, és a' szabadsajtót 's nyilvánosságot illető kérdésekben hevesen harczolt. Általában, mint a' nyilvánosság és sajtószabadság derék védője, az elsők között állott Schweiczban, 's ez ügyet különösen a' sz. galleni nagy tanács eljárásainak közzététele által is segitette elő. 1830 ban, a' párisi juliusi napok által táplált felbuzdulás a' B. által anynyira ohajtott szövetségi reform szükségét még inkább előtüntette. Mint az alkotmányozó tanács tagja 1831-ben nagy befolyással volt arra, hogy az uj alkotmány St. Gallenben létre jött; ő maga a' kis-tanács első tagjává választatott, 's az administratio körül kitünő érdemeket szerzett magának. 1833-ban, különösen 20,000 ember fölkelése, Schwyz cantonbai berontás, és Neuenburg megszállása mellett erélyesen működött. Telve buzgósággal a' szövetség becsülete 's külhatalmak irányábani önállósága érdekében, 1834-ben az idegen követek kivánatai ellen óvást tett; hasonló állhatatossággal szegült 1836-ban a' polg. szökevények ügyét illető rendelet ellen. A' sz. galleni igen jól szerkesztett „*Erzähler*“ hirlapban szinte a' mozgalmi párt legelső irói között állott. Különös erélyt fejtett ki cantonában, a' római nunciatura által vezérlett ultramontán párt reactionalis kisérletei ellen. Jó sikerrel védelmezé a' nyilvános oktatás szabad rendszerét, 1835-ben a' cantonra nézve olyly ártalmas kettős püspökség eltörlését ő vitte ki, 's a' pápa által megátkozott badeni conferentia legbuzgóbb tagja volt. Igy vala több éven keresztül egyike a' radical párt legmunkásb főnökeinek, mig végre az aargaui kolostorügyben pártjával meghasonlott, 's a' szt. galleni nagytanács nagyobb részével a' kolostorok bizonyos feltételek alatti teljes helyreállitása mellé állott; mint cantonának követe a' szövetséggyülésen is ez ügyet védelmezé, bár azt átvinnie nem sikerült. Ez idő óta a' schweiczi szabadelvü sajtó nem szünt meg a' renegát B.-t üldözni, 's ennek részéről sem hiányzottak a' viszszatorlások, mi által előbbi barátait 's új ellenségeit maga ellen még jobban felingerelte. Többszöri megtámadtatás következtében 1841. a' kis tanácsból kilépett, követi állását azonban megtartotta; az „*Erzähler*“-től is viszszalépett, 1842-ben azonban átvette a' „*Neue Schweizer Zeitung*“ szerkesztését. A' püspöki kérdés új fordulata B-t ismét a' kormány élére állitotta, midőn 1845-ben nagy szavazattöbbséggel ismét *Landammannná* választatott. — *B.*

Baur (Ferdinand Keresztély) született Schneidenben julius 21. 1792; 1826. óta az evang. theologia tanára Tübingában. Kitünő tanári tehetségei 's jeles irományai által, az ujabb időbeli leghiresb theologok egyike, 's a' protestans egyház szilárd gyámola lett a' papismus nyilt megtámadásai 's alattomos kisérletei ellen. Leginkább történeti anyag, a' mit B. eddigi munkáiban feldolgozott, melylyekben igen széles tudományt, 's összehasonlitás- és következtetésbeli élességet tanusit. A' felvett tárgyat, minden oldalról alaposan felfogja 's midőn itélő ereje élével mélyen annak természetébe hat, gyakran sikerül neki historiai tévedéseket és előitéleteket, melylyekre a' papismus támaszkodik, alaposan kiirtani. A' tübingai

folyóiratban közlött 's „*Ueber die Christusparthei in Korinth*“ czímű értekezésében legyőzhetlen bizonyitékokkal mutatta meg, hogy Péter sohasem volt Rómában. Hasonló, a' papismus életkérdéseit tárgyazó értekezése : „*Appollonius von Tyana und Christus, oder das Verhältniss des Pythagorismus zum Christenthum*“ (Tüb. 1832). Terjedelmesb's mélyebb befolyásu munkái a' theologia állására nézve : „*Symbolik und Mythologie, oder die Naturreligion des Alterthums*“ (3 köt. Stuttg. 1824—25.); „*Das manichäische Religionssystem*“ (Tüb. 1831.); „*Die sogenannten Pastoral-Briefe des Apostels Paulus*“, (Tüb. 1835.); „*Die christliche Gnosis, oder die christliche Religionsphilosophie in ihrer geschichtlichen Entwickelung*“ (Tüb. 1835.) ; „*Das Christliche des Platonismus, oder Socrates und Christus*“ (Tüb. 1837.) Ezekenkivül éles polemiát folytatott a' rejtett jezuitismus, 's a' hengstenberg-féle folyóirat pietisticus eretneküldözése ellen. *Mőhler* Symbolicáját, melylyet *Hengstenberg* egyházi lapja teljes torokkal magasztalt, több éles és diadalmas polemiai irattal zúzta tönkre, milylyenek : „*Der Gegensatz des Katholicismus und Protestantismus*“ 'sat. Legjobb férfi korában lévén, folyvást erőteljesen működik azon téren, melylyen *Schleiermacher* szellemi örökösének tekinthető. — *B.*

Bautain (Lajos) tiszteletbeli kanonok 's a' philosophia tanára Strassburgban, a' philosophia, theologia 's orvostudomány doctora, született Párisban 1795. Egyik azon férfiak közől, kik elegendő bátorsággal birnak, a' catholicismusnak, melylyhez magok is tartoznak, ingadozását felmutatni 's a' pápának hirül adni, hogy országa, ha az emberiség 's lélekismeret szabadságán nem alapszik, végromlásnak indul. A' különböző nemzetek philosophiáját eredeti nyelveken tanulta ; nevezetesen igen nagy jártassággal bir a' német nyelv- és irodalomban. 1817-ben philosophia tanárává neveztetvén ki a' strassburgi akademiában, itt adá ki először „*Paraboles de Krumm*“ czimü munkáját (Strassb. 1820). Itt tanulá bővebben 's tanitá másoknak a' német philosophia rendszereit, Kantot, Fichtét, Jakóbit, 's ezeknek nézeteivel 's elveivel összeköté Plátó és Augustinus alaptanait. Ő azon szabadelvü, 's szabad tudományosság után törekvő párt emberének tartatott, melylyet Párisban *Cousin*, *Guizot* és *Villemain* képviseltek, 's ezekkel hasonló sorsban is részesült 1824-ben, mert hivatalából, valamint ezek, elbocsáttatott. Ha B. 1824-ig kizárólag olyly philosophiát művelt, melyly valódi mélység 's tudományos következetesség utáni minden törekvése mellett is inkább csak önmagára támaszkodott 's azért inkább világias szinü volt, a' mondott év óta más irányt vett magának. *Ágoston* és *Anselmus*, a' szentirás, kivált az evangeliomok tanulása, nagy változást szült benne, melyly anynyira ment, hogy pappá szentelteté föl magát. Ezóta, külsőleg tekintve, a' philosophia tiszta eszméjétől eltávozott, 's olyly közvetitő, de lehetetlen rendszer után törekedett, melyly által a' kijelentés és tudomány, a' philosophia és catholicismus, a' tekintély és szabad gondolkodás közti szövetség helyre állitassék. Egy pár czikk, melylyet a' „*Siécle*“-ben lenyomatott, arra volt szánva, hogy meggyőződésének változását kijelentse ; 1827-ben pedig, egy évvel tanári székébe viszszatétele előtt, kiadta „*La moral de l'Evangile comparée a la morale des philosophes*“ Nancyban koszorúzott munkáját, melylyben minden, úgymint csupa önzésen alapuló philosophiai morál alaptalanságát

's hamisságát igyekszik bebizonyitni. A' catholicus párt örült a' jó fő megtérése által nyert szerzeménynek, azonban következő munkája, melyly stylistikai tekintetben is nevezetes: „*De l' enseignement de la Philosophie en France en XIX siécle*“ (Strassb. 1833.) 's melylyben kortársainak scholasticus tanrendszerét élesen ostorozza, ujra ellenségek egész seregét bőszité fel ellene. A' papok a' strassburgi püspök 's a' pápa előtt mint vészes ujitót, vádolák be, és ő nézeteinek viszszahuzására szólitatott fel, 's hivatalából is letétetett 1834-ben. 1838-ban ő maga Rómába ment, hogy a' roszszul tudósitott pápától a' jobban tudósitottra hivatkozzék. Az összeütközés anynyiban egyenlitetett ki, hogy B. frankhonbai viszszatérte óta hivatalát viszszanyeré, de philosophiai felolvasásait helyettesére bizván, Párisban él, hol télen át nagy számu tanitványt, (többi között az ismeretes *Ratisbonne* apátot) gyüjt maga körül öszsze, a' nyarat pedig a' Páristól 10 órányira fekvő 's közvetlen befolyása alatt álló *Collége Jully*ben tölti. Egyházi beszédei a' leglátogatottabbak. „*Philosophie du Christianisme*“ czimü nevezetes munkáját, tanitványa és követője *Bonnechose* apát adá ki 1835. Strassburgban. Ő egyébiránt a' menynyiben irásaiban nem a' vallásos téren mozog, mint philosophus, gnosticus, 's egész philosophiája 's erre alapitott elmélete, a' gnosison épül. Hasonlitsd öszsze ezen munkáját: „*Philosophie, Psychologie experimentale*“ (Strass. 1839. 2 köt.) — *B.*

Bayer (Jeromos János Pál) bajor udvari tanácsnok, jogtudor 's rendes tanár a' müncheni egyetemnél, hol legjobb juristának tartatik, született 1792-ben *Rauried*ban a' salzburgi grófságban, tanult Salzburgban, Landshútban, Göttingenben, hol *Hugót* hallgatá. 1819-ben mint magánytanitó telepedett le Landshutban, 's ugyanott 1822. rendes tanárrá lett, 's 1826. az egyetemmel együtt Münchenbe tétetett át. Itt többször viselé a' rectori hivatalt. Legkitünőbb hasznos munkái: „*Theorie der summarischen Processe*“ (5. kiad. München, 1841.); „*Vorträge über den gemeinen ordentlichen Civilprocess nach Martins Lehrbuche*“ (7. kiad. München 1841.); „*Theorie des Concursprocesses*“ (Müneh. 1836.) — *B.*

Bajorország. Bajorország középkori alkotmánya, tömérdek sérelmek után, végre formailag is egészen megszüntetett 1808-ban maj. 1-én, miután Maximilian József, ki először vette föl ez országban (1806 jan 1-én) a' királyi czimet, saját teljhatalmából, mint mondá, uj alkotmányt adott. Az uj alkotmány fontos alapelveket hirdetett. Közteherviselés, törvényelőtti egyenlőség, a' lelkiismereti szabadság biztositása, 's valódi népképviselet, melyly minden polgárok, 's nem csupán egyes osztályok jogait védi. Lássuk nehány pontjait. Az első czim 2 §. minden különös alkotmányokat, kiváltságokat, öröködési hivatalokat, 's egyes tartományok önálló testületeit megszünteti. Népképviselet; közteherviselés. A' földadó a' jövedelem ötödrészénél több nem lehet. A' 3 §. eltörli a' rabszolgaságot. A' 4 §. lehetőleg egyenlő kerületekre osztja az országot, semmi tekintettel az addigi tartományi felosztásra. A' nemesi czimek és földesuri jogok fenmaradnak. De a' hivatalviselés nem lesz kiváltsága ez osztályoknak. A' vagyon és lélekismereti szabadság biztositatik. Sajtószabadság az 1803-ki censurarendelet szerint. A' 3 czim 4 §. minden kerület igazgatására a) közgyülést és b) bizottmányt rendel. A' közgyülés választja a' népképviselőket. A' bizott-

mányt a' király választja a' kerületi gyülésekből. E' bizottmány készíti a' helyi kiadások költségvetési tervét, mi aztán az évi budgetbe fölvétetik 's az állományi költségekkel együtt szedetik be és csupán azon czélra fordíttathatik, mire határozva van. A' bizottmány juttatja a' belügyi ministerium által a' király elé a' kerület állapota javitására czélzó javaslatokat és kivánatokat is. A' 4-ik fejezet a' képviseletről szól. Minden kerületben a' legtöbb adót fizető 200 földbirtokos, kereskedő és gyárnok közől hét tagot választanak a' választók, 's azok képezik az országgyülést, mellyet a' király évenkint egybehiv. Az orsz. gyülés 3—4 tagból álló bizottmányokat választ, a' pénzügy, a' polgári és büntető törvényhozás, benső közigazgatás és statusadósság törlesztése ügyében. Ezen bizottmányok értekeznek a' titkos tanács illető szakosztályaival a' törvényjavaslatok és fő kormányzási szabályok tervezése 's az évi költségvetés iránt, valahányszor a' kormány kivánja. Az igy tervezett törvényjavaslatok a' képviselőházba 2—3 titkos tanácsos által vitetnek be. Az orsz. gyülés titkos szavazattal határoz felettök. Tanácskozási jog csupán a' királyi biztosoknak 's a' képviselőház bizottmányi tagjainak van engedve. Az alkotmány életbeléptetésére 1808 első oct. volt kijelölve. 'S ez alkotmány kétségkivül nevezetes előhaladás lett volna. Azonban sohasem lépett életbe. Egyetlen népképviselői gyülés sem tartatott; minek egyik fő oka a' hoszszas háboru 's a' határok szünetlen változása.

Midőn Napoleon bukása után Európa politikai viszonyai consolidálódni látszottak, 's a' bécsi congressuson a' német szövetségi alkotmány 13 fejezete fölött azon nevezetes tanácskozások tartattak, miknél fogva minden német tartományba rendi alkotmányt (mi alatt a' *rendi* és *képviseleti* alkotmányok közt később tett éles megkülönböztetést nem is sejtették) kell bevinni: a' fölségi jogaira féltékeny bajor kormány e' határozatot ki akará hagyatni a' szövetségi iratból, miután saját ösztönéből különben is uj alkotmányt akart adni. 1814-ben e' czélból bizottmány alkottatott, melly föladását elég gyorsan teljesité. Ennek munkálata az 1841-ki „átvizsgált alkotmányjavaslat", mi ugyan sohasem hirdettetett ki, mindazáltal fontossággal bir, mert Abel minister határozott nyilatkozata szerint, (a' bajor követi házban 1840) a' mostani alkotmány alapját képezi.

Az 1814-ki alkotmányozó bizottmány legtöbb tagjai a' legföltétlenebb aristocratia szóvivői voltak. Értelmetlen 's hol saját érdekök fen nem forgott, önállással nem biró férfiak. Abel minister mondása szerint egy fő pontban megtarták ugyan az 1808-ki alkotmány alapelvét, a' képviseleti rendszert; azonban főtörekvésük volt azon (1808) alkotmány szavainak megtartása mellett, a' régi, elavult viszszaéléseket ismét föleleveniteni. Az országgyülés gyöngitése végett, egy állandó bizottmányt képeztek. Két kamarai rendszer, különös ügyelettel az alsóház alakitásában, hogy a' választásban az elemek összetételében 's a' tanácskozások és határozatokhozatala mechanismusában olyly korlátozások legyenek, hogy sehol semmi lelki erő ne legyen észrevehető. A' földes uri hatalom alatti jobbágyok képviseletéről hallani sem akart senki, miután azokat képviselik földesuraik. (!) Átalában a' hübéri rendszernek uj életre kelle támadni. — A' képviselet ideje 5 évre szabatott. A' papság külön képviselete még nem volt megállapitva. A' terv papíron maradt, soha életbe nem lépett.

A' német szövetségi alkotmány 1816 jun. 18-án hirdettetett ki Bajországban. Ennek 13 §-a, mint láttuk, alkotmányt rendel adatni a' német statusoknak. A' bajor alkotmány mindazáltal csak 1818-ban jelent meg. Hogy ekkor is megjelent, fő okául az állomány pénzügyének zavart állapotát mondják. Noha béke volt 's még mindig szedték a' háboru alatti kivetéseket, a' jövedelem nem volt elég fedezni a' szükségeket. Ez állapot hasonló eredményt idézett elő itt, mint már másutt, többször. Az alkotmány 1818 maj. 25-án csak ugyan kihirdettetett. Egy bizottmány műve, melyly, Wrede tábornagy elnöklete alatt, 5 ministerből, 5 alstatustitkárból 's a' statustanács elnökéből állott. A' bevezetésben mondja a' király: „Lelkiismereti szabadság 's az állam és egyház körének gondos különválasztása. Vélemény-szabadság, törvényes korlátozásával a' viszszaéléseknek. Egyenlő joga a' benszülötteknek az állományi szolgálat minden lépcsőire 's az érdem minden kitüntetéseire. Egyenlő hivatás a' fegyverviselés kötelességére 's diecsőségéhez. Egyenlőség törvényben és törvény előtt. Részrehajlatlan 's kikerülhetlen igazságszolgáltatás. Rend a' statusháztartás minden részeiben, jogi átalom a' közhitelre, 's az arra határozott eszközök biztos kezelése. A' községi testületek fölélesztése, a' jólétöket közelebbről illető ügyek kezelésének viszszaadatásával. Az állományban lakó polgárok minden osztályaiból származó testület, tanácsadás, határozat, jóváhagyás kivánatok 's alkotmányos jogokon ejtett sérelmek előterjesztésének jogával; arra hivatott testület, hogy nyilvános gyülekezeteiben a' tárgyalást bölcseségével előmozditsa, a' nélkül, hogy a' kormány erejét gyöngitené. Végre az alkotmány biztositása erőszakos változtatás ellen, nem akadályozva a' jobbra fejlődést érett tapasztalás után. Bajorok! Ezek alapelvei az ön jószántunkból nektek adott alkotmánynak, — tekintsétek benne azon király alapelveit, ki szive boldogságát 's trónja diecsőséget csak hazája boldogságától 's népe szeretetétől várja."—Az alkotmány 10 fejezetre oszlik. I. Fejezet. *Általános elvek.* Az 1 §. szerint az ország, minden régibb és ujabb alkatrészeinek öszvegében, egyedurasági állam (monarchia). A' 2 §. igy szól: Az egész országra nézve egy általános, két kamarára osztott rendi gyülekezet alakittatik. II. fejezet. *A' királyról, trónöröködésről és kormányzóságról.* (Reichsverwesung.). 1. §. A' király az állomány feje, ki magában minden statushatalmat egyesit 's e' hatalmat a' maga által adott, az alkotmányi okiratban kijelölt határozatok szerint gyakorolja. Személye szent és sérthetetlen. — Az 5. § szerint a' férfi ág kihaltával a' nő-ág is öröködik a' trónon. 10. §. A' fejedelem háza herczegei közől kormányzót választhat. Különben a' trónhoz legközelebb állót illeti e' jog. 11-§. Ha a' fejedelem, valami ok miatt, melylynek hatása egy éven tul terjed, a' kormány vezetésében akadályoztatik, 's ez esetre maga előre nem rendelkezett, a' rendek hozzájárultával alapittatik meg a' kormányzóság. (regensség). III. Fejezet. *Az állambirtokról* (Staatsgut.) 1. §. Az ország egész tartalma egyetlen, megoszthatlan 's elidegenithetlen összeget képez. Minden más, magány czimen szerzett ingatlan javak is, szereztettek legyen bár a' fő vagy mellékágak által, ha az első szerző életében nem rendelkezett felőlök, a' férfi ág öröködése alá esnek. — §§. 3—7. A' (közvetlen, ingatlan) statusvagyon alkatrészei csak kivételes (határozottan előre látott) esetben idegenittethetnek el, és pedig hasonértekü ujabb szerzeményekért csupán,

vagy egyéb, az ország jólétére czélzó tekintetekből. IV. Fejezet. *A' köz jogokról és kötelességekről.* — 4. §. Minden bajornak, különbség nélkül nyitva az út minden polgári, katonai, egyházi hivatalokra. §. 5. Az országban rabszolgaság nem türetik. — 6-§. Minden határozatlan menynyiségű robotok határozottakra változtatnak, 's ezek is megválthatók. — 7-§. Az állam minden polgárnak személy-, vagyon- és jogbiztosságot ad. Rendes birája elől senki el nem vonhatja magát. Senkit sem szabad üldözni és elfogni a' törvényben meghatározott eseteken és formán kivül. Senki sem köteles magánvagyonát, még közczélra is, odaengedni, csak a' statustanács forma szerinti határozata 's előre bocsátott becslés következtében. — 8-§. Teljes lélekismeretszabadság; az egyszerü házi istentiszteletet tehát senkinek sem lehet megtiltani, bármelly valláshoz tartozzék. Az országban létező három keresztyén egyház egyenlő polgári és politikai jogokat élvez. A' nem keresztyén hitsorsosoknak teljes lelkiismereti szabadságuk van; a' polgári jogokban menynyi részök van, külön rendeletek határozzák el. — 10-§. A' sajtó és könyvkereskedés szabadsága az ez iránt kiadott különös rendeletek szerint biztositatik. — 11-§. Minden bajor egyformán köteles hadi és nemzetőri szolgálatokra. — 12-§. Közteherviselés, tekintet nélkül a' rég fenállott különös kiváltságokra. V. Fejezet. *Különös jogok-és előnyökről.* 1-§. A' koronahivatalok, az ország legfőbb méltóságai, részint öröködéseik, részint élethoszant adatnak. — 2-3-§§. az előbbi mediatisált magasabb nemeseknek előjogokat biztositnak, mellyek különös rendeletekben jelöltetnek ki. A' 4-§. biztositja a' többi összes nemességnek, egyéb kisebb fontosságu előnyök közt, a' földesuri jogszolgáltatás kizárólagos jogát, családi hitbizományok állithatását, 's azon kitüntetést, hogy a' nemesek fiai kadétoknak vétetnek be a' katonasághoz; és — a' mit a' 6-§ a' papságra is kiterjeszt — kiváltságos törvénykezést. VI. Fejezet. *A' rendi gyülésről* (Ständeversammlung.) 1-§. Két kamrából áll. 2-§. Az országtanácsosok (Reichsräthe) gyülését képezik a) a' teljkoru herczegek; b) koronahivatalnokok; c) a' két érsek; d) a' hajdani országrendi (reichsständische) családok fejei, mig illető uradalmaik birtokában vannak; e) egy, a' király által kinevezett püspök 's a' protestans fő consistorium elnöke; f) azok, kiket a' király- vagy az állománynak tett kitünő szolgálatokért, vagy születésök avagy vagyonuk miatt tagokul nevez. Ezek állása élet hoszszaig tart vagy öröködhető. 3-§. Az örökös felsőházi tagságot csak nemes földbirtokosoknak lehet adni, 's pedig csak ollyanoknak, kiknek hitbizományi jószága legalább 300 frt. föld- és uradalmi adót fizet. Ezen javakkal a' méltóságot is, melly velök jár, elveszti az illető család. — 4-§. Az élethoszszig tartó tanácsosok száma az öröködésiek egyharmadát meg nem haladhatja. — 6-§. A' felsőház megnyitására legalább a' tagok felének jelenléte szükséges. — Az alsóházban a' 8-§. szerint 7000 családra esik egy követ. A' 9-§. szerint az osztályok aránya e' részben igy áll: a' nemesekre esik $^1/_8$, a' catholicus és protestans lelkészekre $^1/_8$, a' városok és mezővárosokra $^1/_4$, földbirtokosokra $^1/_2$, 's mind három egyetemre külön egy követ — 11-§. A' választás kerületek szerint történik, 's a' kamra eloszlatása esetét kivéve, 6 évre érvényes. 13-§. A' távollevők fölhatalmazottaik által magokat egyik kamrában sem képviseltethetik. — 18-§. A' statusköltségekre tett ajánlatok először a' követi kamarában tétetnek;

semmi egyéb tárgyra nézve nincs illy kivétel téve. — VII. Fejezet. *A' rendek gyülése hatásköréről.* 1-§. A' két kamra csak olly tárgyak fölött tanácskozhatik, mellyek különösen hatáskörére vannak bizva. — 2-§. Az ország rendeinek tanácsa és beegyezése nélkül nem adathatik ki általános uj törvény a' személyes szabadságot vagy a' polgári tulajdont illetőleg, sem változtatni, hitelesen magyarázni vagy eltörleszteni illy törvényt nem lehet. — 3-§. A' király a' rendek hozzájárulásával vet ki uj egyenes adókat, 's emeli föl és változtatja a' már fenlevőket. — 4-§. Azért az ülések megnyitása után a' rendek elé terjesztetik az állományi szükségek 's összes bevételek (budget) pontos átnézete, kik ezt bizottmány által megvizsgáltatják 's az adókivetést tárgyalás alá veszik, — 5-§. A' rendes, állandó 's határozottan előre látott statuskiadások fedezésére, ide értve a' tartalékalapot is, szükséges egyenes adók mindenkor *hat* évre ajánltatnak meg. — 9-§. *Az adómegajánlást a' rendek semmi föltélhez nem köthetik.* — 10-§. Az állományi bevételek kezeléséről minden országgyülés elé kimutatás adatik. — 11-§. Az összes statusadósság a' rendek biztositéka alá helyeztetik Minden uj statusadósságra, mi által a' már fenlevő adóssági öszlet tőkében vagy évi kamataiban szaporodik, az ország rendeinek beegyezése szükséges. — 17-§. A' rendek határozási joggal birnak a' közalapitványok elidegenitése vagy rendeltetésöktől különböző czélokra fordítása fölött. — 18-§. Egyezésök kivántatik az állománynak tett fontosabb szolgálatoknak statusjavak vagy statusjövedelmek ajándékozása általi jutalmazásokra. — 19-§. A' rendeknek joguk van minden hatáskörükhez tartozó tárgyak iránt alkalmas alakban kivánatokat és javaslatokat terjeszteni a' király elé. — 20-§. E' tekintetben minden egyes követnek joga van kivánatait 's inditványait saját kamrájában előterjeszteni, melly szótöbbséggel határoz azoknak fölvétele iránt, 's elfogadás esetében az illető választmány vizsgálatára bizatik. Az egy kamrában ekkép hozott határozatok a' másik házzal aztán közöltetnek, 's ha ez is beleegyezett, a' király elé terjesztetnek. — 21-§. Az alkotmányos jogokon ejtett sérelmeket minden egyes polgár és község is a' rendek és pedig mindkét ház elé viheti, mellyek azokat illető bizottmányaik által megvizsgáltatják,'s ha arra valóknak találják, tanácskozás alá veszik. Ha a' ház szótöbbséggel alaposaknak találja e' sérelmeket, közli a' másik házzal, melyly, ha pártolja azokat, közös fölterjesztésben adja a' király elé. — 22-§. A' király legalább minden *három* évben összehivja a' rendeket. Az országgyülés ülései *két hónapnál* tovább rendesen nem tarthatnak, 's a' rendek kötelesek a' királyi előterjesztéseket *minden egyebek előtt* tárgyalni. — 23-§. A' királynak mindenkor joga van a' rendek üléseit meghoszszabbitani, elnapolni vagy egészen föl is oszlatni. Az utóbbi esetben legfölebb három hónap alatt uj választás rendeltetik. — 24-§. A' statusministerek mindkét kamra üléseiben jelen lehetnek, habár nem is tagjai azoknak. — 26-§. Az országgyülésnek egyetlen tagját sem szabad elfogni az illető kamra engedelme nélkül, ha csak az elkövetett büntett nyomán nem fogatik el. — 27-§. Az országgyülésen mondott beszédeért bármelyly tagot saját rendszabályai szerint csak az illető kamra vehet kérdőre. — 28-§. Olyly tárgy, melly fölött a' kamarák nem tudtak megegyezni, azon ülések alatt többé föl nem vetethetik. — 29-§. A' királyi

határozat az országos rendek fölterjesztéseire nem egyenként, külön, hanem minden tárgyakra együtt, az országgyülés végén adatik ki. — VIII. Fejezet. *A' katonai szerkezetről.* 1—5-§. Csak a' papi rend van föl mentve a' fegyverviselés alól. Az állandó hadsereg összeirás utján egészitetik ki. A' nemzetőrség csak az ország határain belül használtathatik. Béke idején a' benső bátorság fentartását eszközli, menynyiben kivántatik, 's menynyiben az arra rendelt seregek nem elegendők. — 6-§ A' hadsereg külső ellenség ellen működik, az ország bensejében csak ugy, ha a' katonai hatóság az illető polgári tisztség által e' végett rendesen fölhivatik. — 7-§. A' katonák szolgálati ügyekben, 's kihágásokért és mulasztásokért katonai törvényhatóság alatt állanak, tisztán bünügyekben, vagy vegyes jogi esetekben polgári törvényszékek alá tartoznak. IX. Fejezet. *Az alkotmány biztositásáról.* 1-§. Trónra léptekor a' statusministerek, országos tanács tagjainak 's a' rendek küldöttségének, ha épen együtt ülnek, ünnepélyes gyülekezetében következő esküt tesz a' király: „Esküszöm, hogy az alkotmány és az ország törvényei szerint fogok uralkodni. Ugy segéljen isten és szent evangeliuma." Hasonló esküt tesz a' kormányzó 's ha teljes korukat elérték, az uralkodó herczegek is esküt tesznek az alkotmány pontos megtartására. — 4-§. A' királyi statusministerek 's minden állományi hivatalnokok felelősek az alkotmány megtartásáért. — 5-§. A' rendeknek joguk van közös fölterjesztésben a' király elé vinni az alkotmányon ejtett sérelmeket 's ha kétség van fölöttök, a' király azokat a' statustanács vagy legfőbb biróság által a' tárgyak minősége szerint megvizsgáltatja 's iránt ok határozatot hozat. — 6-§. Ha kötelességöknek tartják a' rendek, valamelyly magasabb hivatalnok ellen, az alkotmányon ejtett sérelem miatt vádat emelni, a' vádpontokat tisztán ki kell jelölniök 's mindenik házban különös küldöttségek által megvizsgáltatniok. Ha mindkét ház megegyezik a' vádakban, azokat, minden hozzátartozó iratokkal határozott alakban a' király elé terjesztik. Ez azokat a' legfőbb törvényszék elé terjeszti határozat végett, 's a' rendeket a' hozott itéletről tudósitja.— 7-§. Az alkotmányban változtatások vagy hozzáadások nem történhetnek a' rendek egyezése nélkül. Erre nézve inditványt csak a' király tehet, 's a' rendek csak akkor tanácskozhatnak ilyly inditványok fölött, ha a' király eléjök terjeszté. Ilyly fontos határozatra ekkor is a' jelenlevő tagok $^3/_4$ részének együttléte, 's a' szavazatok két harmadrésznyi többsége kivántatik.

A' történetirók mondják, hogy a' német nép szerfölött nagy többsége az időben megvolt elégedve ilyly névszerinti alkotmánynyal is. Mindazáltal ez uj alkotmány már kezdetben igen éles birálókra talált. *Hazzi*, a' szellemdus tanácsos, a' benne foglalt sokszerü ovakodások mellett, hogy valahogy a' népi elemek tulnyomóságra ne jussanak, az uj alkotmányt, mindjárt kihirdetésekor egy óriás kocsihoz hasonlitá, melylyben nemcsak elől, hanem hátul is pompás négyes fogat van ragasztva, nagy lármával egyszerre elül hátul nógatják a' vontatást, 's isten tudja, minő meszsze remélnek jutni. Maga az optimistának mutatkozó *Weitzel* is nyilvánitá: Nehéz megfogni, hogyan nyilatkozzék e' két kamrában, a' mint szerkesztve vannak, a' nemzeti akarat." Mindenek fölött éles pedig az itélet, melylyet az előadott alkotmányról *Lang* mond emlékirataiban: „Nagyobb sze-

rencsétlenségnek tartom az elmult évek drágaságánál (1816—17) a' bajor népnek, tudta és egyezése nélkül, csupán az észellenes és már elavult nemesi igények fölélesztése végett, ministeri önkényes hatalom elvén, kényszeritve adott ugynevezett 1818-ki alkotmányt. A' hűbériség legerősb bélyege van arra ütve, melyly a' már elenyészett uriszékeket ismét életbe hozá, az eddig közvetlen királyi jobbágyokat és paraszt földbirtokosokat lelettár és földrögök gyanánt a' nemességnek átadá, 's behozta a' törvényszéki kiváltságot, e' bojár eredetü nyers intézményt, a' nemességnek mind az összszeirásban, mind a' hadseregbe lépésnél előjogot adott, a' nemesi és nem nemesi javakra egyenetlen adómértéket hozott be, a' pusztán nemesi czimből nemesi előjogokat csinált, a' rendek egész képviseletét kizárólag (?) a' nemesség kezeibe adta, t. i. felsőház kezébe, melyly csupán nemesekből áll, 's alházába, melylyben ismét a' nemesi sorsosok, szolgák 's a' nemesség baráti képezik a' többséget. A' nem-nemes népből származó tagoknak olyly sok hátulsó ajtókkal, a' választásokban anynyi bizalmatlansággal, nehezitésekkel, 's az országgyülés foglalkozási rendszerében anynyi akadálylyal kell küzdeniök, hogy tapasztalas szerint, mindig (?) csak a' legképtelenebb 's a' közre legártalmasabb dolog a' végeredmény, mit ilyly képviselők együgyüsége nélkül a' legönkényesebb 's merészebb ministerek sem mertek volna saját felelősségökre keresztül vinni. 'S ez alkotmány aztán az „alattvalók"nak seholsem hirdettetett ki, hanem mindenütt csak a' statushivatalnokoknak, szolgáknak, papoknak stb. 's csak ezek eskettettek meg rá. A' nép maga, melyly mint nemzetőr tisztelgett mellette, hidegen és részvétlenül oszlott szét ismét." Ez észrevételekhez mi csak nehány megjegyzést teszünk.

Részünkről az ilyly alkotmányt is jobbnak tartanók az absolutismusnál. Azonban ez alkotmány tagadhatlanul viszszalépés volt. Az 1808-ki alkotmány szem előtt tartá a' statusegység és polgári egyenlőség elvét. Eltörlé a' tartományi különbségeket 's azon uj elemeknek is képviseletet adott, melylyek a' középkor rendei mellett fölmerültek a' társalomban. Előállottak 1818-ban a' német szövetségi alkotmány ódon elvü magyarázói 's ellentétbe helyezék a' rendi és képviseleti alkotmányt. Igy lett a' népképviseletből rendek gyülekezete. Igy történt a' viszszalépés. 'S midőn az észszerübb alapokat elvetették, a' régibb alapelveket sem tarták szem előtt ez alkotmány tervezői. Történeti jog szerint nem lehete két kamara. Minden rendeknek együtt kelle tanácskozniok, vagy, szorosan külön érdekeiket tekintve, mindeniknek külön. Észellenes dolog is, midőn a' felsőház tisztán nemesekből és papságból áll, az alsóházban még egyszer a' nemességgel és papsággal találkoznunk. — Továbbá az 1818-ki alkotmány négy vagy öt rendet teremtett. A' történeti jog csak hármat ismer el, 's az észjog a' polgárokat egyenjoguaknak tekinti. Ha pedig a' társalomban létező külön érdekeket, osztályokat tartjuk szem előtt, nem csupán négy vagy öt osztályozást tehetünk a' polgárok közt, kiknek érdekei képviseletet követelnek. Történeti jog szerint végezetre viszsza kelle adni a' rendeknek a' jogokat, melylyek összes munkásságuk alapját képezék Bajororszag egész történetén át. Nem is emlitjük a' szövetkezés jogát az alkotmánysértő fejdelmek ellen; elhallgatjuk a' tényt, hogy az ilyly fejdelmeket a' bajor szö-

vetséges rendek többször le is tették; nem követeljük a' fegyveres ellenállás jogát sem; pedig mindezt következetesen el kellene fogadniok azoknak, kik az észjog ellenében olyly igen szeretnek a' történeti jogokra hivatkozni. Csupán azon jogot emlitjük, melylynek féltékeny őrzése szülte az angol forradalmat, melylyel a' középkorban, sőt később is, hoszszas időkön keresztül Bajorország rendei is birtak, t. i. az adómegtagadás korlátlan jogát 's az ezzel egybefüggő jogot, bármelyly föltéthez kötni az adómegajánlást. E' nélkül kártyavár, légállitmány az egész alkotmány. De legyen elég általánosan enynyi. Ki részletesen akarja birálni, ám hasonlitsa egybe az alkotmány bevezetésének sokat igérő szavait magával az alkotmánylevél korlátozó pontjaival, 's ismét e' pontokat a' gyakran épen ellenkező irányu kormányrendeletekkel, melylyek a' választást, a' sajtóügyet, az országgyülés foglalkozási rendét 'stb. szabályozzák.

Az első országgyülés ez alkotmány kihirdetése után 1819 febr. 4-én nyilt meg. Ez már megmutatta az éles ellentétet a' két kamra alkotásában. A' válaszfeliratban a' királynak meg akará a' felsőház köszönni a' vett kiváltságokat, 's kifejezé, hogy kötelességének ismerendi a' democratiának gátokat vetni. Mélyen sérté ez az alsóházi tagok érzését. *Behr* tanár, a' német iskolák disze, elleninditványnyal lépett föl. Az alsóház azonban elégnek tartá jegyzőkönyvi nyilatkozatban emelni szót alkotmányos illetősége érdekében. Elhangzott az inditvány is, hogy a' katonaság az alkotmányra megeskettessék. Megfoghatatlan, minő okból. Hiszen a' bajor alkotmány inkább a' trón, a' nemesség és papság jogait védi, mint a' nép jogait helyezi biztositékai alá. — Az ellenzék vezére ez országgyülésen *Hornthal* volt Bambergből. Ez több oldalu, *Behr* alaposabb ismeretekkel birt. —A' szabadelmüség ez orsz.gyülésen többnyire leszavaztatott. Mindamellett a' követi ház már ekkor majd általánosan pártolá az igazságszolgáltatás nyilvánosságát és szóbeliségét, 's az esküttszékeket. A' felsőház azonban még akkor csaknem hasonló egyértelmüséggel elveté e' kivánatokat. Legnagyobb fontosságu tárgy volt ekkor a' háztartás ügye. Már több éve, hogy béke volt 's még szedték a' háború alatt fölemelt adókat, és mégis nevezetes deficit volt. A' kormány vonakodott az eddigi kezelésről számot adni; az új alkotmány keltétől számitá a' rendek beleszólási jogát. A' státusadósság már 105 millió ft. volt. A' bevétel 30,200,000; a' kiadás 700 ezerrel több. A' pénzügyi bizottmány, melylynek *Behr* volt előadója, takarékosságot javaslott, főleg a' szövetségi tartozásnál nagyobb számu katonaság tartásában. Az alház a' bizottmányi javaslatnál nagyobb összletet 's új adónemet és három millió kölcsönre fölhatalmazást szavazott meg. Mindez azonban nem volt elég a' felsőháznak. A' királytól egy levelet közlött *Wrede* tábornagy és felházi elnök, melylyben saját személyes civillistejából (2,745,000) 25,000-et ajánl a' hadi költségek pótlására. „Kétségkivül, ugymond, sok szüköllködő megsinyli ezt, de ez azok lelkére esik, kik el akarják vonni tőle, a' mi külső tekintélye fentartására 's szövetségi kötelességei teljesitésére nélkülözhetlen.“ E' királyi ajánlatot viszszautasitva, 300 ezernyi adóval akarák sokan meghálálni. De az adófölemelés ellen az alsóházi ellenzék többségben vala. A' király ezután a' kamrákat jul. 22-én csakhamar eloszlatá. Az eloszlató irat dicsérte a' felsőházat 's erős megrovást intézett a' követi kamra ellen, szemére vetvén

a' törekvést, alkotmányos hatásköre szélesbitésére. 1822. jun. 26-án gyültek ismét egybe a' rendek. Még kevesebb örvendetes eredmény. Az alapos és független jellemü *Behr* szálka volt az ellenpárt szemében. Időközben würzburgi polgármester lett. A' ház, mint gróf *Benczel-Sternau* mondá, az öngyilkosság egy nemét követte el, midőn a' derék *Behr* kizárására szavazott. Ott volt azért az ellenzék élén *Hornthal*. A' pénzügy ismét zavart állapotban. Némelyly jövedelem kevesebbre téve ; 's a' hadügyminister nemcsak a' rendek ajánlatánál, hanem annál is többet költött, menynyit a' kormány maga kivánt. 'S azért nemcsak felelősségre nem vonták a' ministert, sőt a' takarékosabb kezelésben sem értek czélt. A' következő országgyülés már sok millióval szaporodott státusadósságot talált. 1825 mart. 2-án nyilt meg ez. Uj választások, új, de nem jobb emberek. Sok sérelem, tömérdek panasz, és semmi eredmény, mi miatt örömmel emlékezhetnék viszsza a' bajor ez országgyülésre. Eloszlott sept. 17-én. Szinte ilyly eredménytelen az 1827 nov. 17-ki rendi gyülés. Magának a' kormánynak erős küzdelme volt a' nemességgel. Kiváltságok sérelmei panaszoltattak. Kerületi tanácsok (Kreislandräthe) rendeztettek. Magában jótékony, de itt igen hiányosan alkalmazott intézmény. Páratlanul czélszerütlen adótörvények hozattak, főleg a' házadó iránt. Több szükséges intézkedés nem nyert királyi szentesitést. A' fárasztóan unalmas országgyülés 1828. aug. 18-án végződött.

A' julinsi franczia forradalom *Schenk* ministeriumát találta Bajorország kormányán. Annál nagyobb elégületlenség e' kormány retrograd lépései miatt. Addig a' sajtó a' banküggyeket szabadon tárgyalhatá. Korlátozására most elővizsgálati rendeletet adott ki a' kormány. 'S a' hivatalnoki engedély megtagadása által akadályozá *Behr*, *Hornthal* 's más szabadelvűek belépését a' kamrába. Báró *Closen*, hogy megszüntesse ez akadályt, ministeri tanácsosságát letette. Ilyly körülmények közt nyitá meg a' király 1831. mart. 1-én az 5-ik országgyülést, többek közt ilyly szavakkal : „Nem óhajtanék korlátlan uralkodó lenni.“ Az 1831-ki gyülést némelyjek forradalmi iránynyal vádolják. Ok nélkül. Csak egyetlen republicanus volt a' kamrában, *Schüler* ügyvéd. Jeles szónok, de ritkán beszélt. A' dynasticus ellenzék élén *Culmann*, *Seuffert* 'stb. — Kétségtelenül szabadelvübb irányt követtek a' kamrák, mint eddig. De nem magokból meriték az erőt. A' közvélemény hatalma, 's a' sajtó önállóbb működése nem maradhatott hatás nélkül. 'S még igyis minden lépten föltünő volt a' házak aristocraticus szerkezete 's a' politikai képzettség hiánya. Feláldozák a' jogot, hogy a' rajnai részekben fenmaradt franczia törvények szerint, békebiráit ott a' nép maga válaszsza. A' többség a' királyi kinevezést állapitá meg. Az ors.gyülés foglalkozási szabályaiban tett változtatások szót sem érdemlő haszontalanságok. A' házszabályokat föl kelle terjeszteni, hogy lássa a' kormány, nem tettek-e bennök a' házak valamelyly balmagyarázat által vagy máskép változtatást. A' nehézkes rendszer lényege, melyly átok gyanánt fekszik a' kéthónapos országgyülésen, megmaradt továbbra is. Nem ez országgyülés, hanem a' sajtó és közvélemény hatalma buktatá meg *Schenk* ministeriumát. *Stürmer* ujdon alakult ideiglenes ministeriuma a' sajtó-szabályokban könnyitő, de még sem egészen kielégitő javaslatokat terjesztett elő. E' javaslat elő-

adásakor mondá *Abel* (később retrogad minister) a' censurát: „eine morsche Krücke lahmer Regierungen", 's kárhozatva azt, Tacitus hires szavaival kezdé beszédét: „Rara temporum felicitas." A' két ház a' tárgyalásban nem tudott megegyezni. Némelyly pontokban mégis, főleg kezdetben, nagyobb erélyt kezdtek kifejteni a' követek. Leszálliták a' civilliste-t, a' katonatartást, 's megtagadák némelyly díszépületek költségeit. Többnyire azonban viszszavonták határzataikat ismét magoktól. 'S midőn bezáratott az országgyülés (1831 dec. 29-én): a' közönség, várakozásában csalatkozva, már egészen elhidegült iránta. Az országgyüléssel *Stürmer* ideiglenes ministeriuma is feloszlott. Az új cabinet legkitünőbb egyénisége herczeg *Oettingen-Wallerstein* volt. Erős visszahatás kezdődött. Sok hivatalnok letétetett, sok új neveztetett a' törvényszékekhez, számos politikai pörök, elfogatások, erőszakos, szigorú korlátozása a' sajtónak. A' hambachi ünnepély szónokain 's egyéb népszónokokon kivül kereset alá vették *Behrt* is, 's *Eisenmann*nal együtt a' király képe előtti esdeklésre 's határozatlan idei fegyházi fogságra itélték. 1845 végén még nem nyerték viszsza szabadságukat. A' mult országgyülés ellenzéki tagjai is üldöztettek. *Schüler* Francziaországba menekült.

A' terrorismus hatása alatt nyiltak meg 1834. mart. 8-án a' kamrák. Többnyire ugyanazon egyének, a' kik 1831-ben, de semmi nyoma az akkori szellemnek. Mi példátlan másutt, 's azóta is csak Bajorországban ismételtetett, egy minister a' követi ház elnökjelöltei közé soroztatott, 's a' kormány által alsóházi elnökké valóban ki is neveztetett. A' sérelmekkel egészen elhallgattak. Elő sem hozták, hogy Görögországba bajor sergek küldettek. Az ingolstadti vár épitésére több milliónyi adót szavaztak. A' civilliste-t örök időkre megajánlák, az akkori menynyiségben. A' görög hitvallást a' bevett vallások jogaiban részesiték. *Willich* Frankenthalból csaknem egyedül képviselte az ellenzéki nézeteket, alig 6-od magával. Sok, előbb szabadelvü követ megváltozott. Jun. 18-án oszlottak el a' kamrák. A' kormány különös megelégedését fejezé ki. Sőt emlékpénzt is veretett az országgyülés emlékére, ilyly fölirattal: „Ehre dem Ehre gebühret."

Az 1837. febr. 11-én megnyitott következő országgyülésen ismét csak *Willich* küzdött. Kevesen szavaztak vele. A' kormány nevezetes kölcsönöket tett törvényes fölhatalmazás nélkül. Szóba sem hozták. A' görög királynak folyvást megengedék húzni a' bajor herczegi apanaget. A' kölcsönkép Görögországba küldött közpénzekről is hallgattak. Sőt az adót fölemelték, a' menynyire a' kormánynak tetszett. Csak abban nem egyeztek meg, hogy a' budgeti maradványokról a' rendek tudta nélkül rendelkezhessék a' kormány. Ez ellen a' kormány országgyülést elo szlató (nov. 4-én) iratában, ellenmondását kifejezé 's nyilvánitá, hogy a' királyi jogokat fen fogja tartani.

Ez országgyülés befejezésével bucsut vőn *Wallerstein* ministeriuma is. Ezen férfiu a' követi kamrában, mint a' kormány közlönye, pártolta ennek elméletét a' budgeti fölöslegekre nézve, 's a' felsőházban, mint országtanácsos, ellene szólott. Helyébe *Abel* lépett, ki a' belügytárczát vette át. Hinni lehete, hogy a' következő ülések zajosak lesznek a' mult országgyülést feloszlató rendelet miatt, melyly mindkét ház jogait megtá-

madta. Azonban a' kormány új kerületekre osztá az országot 's új választást rendelt. A' képviselet alapját alkotmányos országban nem lehete változtatni országgyülésen kivül. 'S e' jogkérdések mégis meg sem emlitettek az 1840. jun. 8-ki országgyülésen. *Thon Dittmer* volt itt feje a' számra gyönge 's csak általánosságban tartott beszédekre szoritkozott ellenzéknek. Királyi megelégedés kisérte haza az april 14-én szétoszlott rendeket.

1842. nov. 20-án már nem az országházban nyilt meg az országgyülés, mint eddig. A' királyi palotába hivták a' rendeket a' trónbeszéd meghallására. A' követekül választott hivatalnokoktól megtagadtatott a' kormányi engedély. Ezért 's más okból történt lemondások következtében anynyi hely ürült meg a' követi házban, hogy igen sok pótló követ, *Wallerstein* szavai szerint, meganynyi „megbukott jelölt" volt jelen. Az országgyülés végeig (aug. 30-án) folyvást bizonyos feszültség tartott. Most is a' budget körül forgott főleg a' harcz, 's az azzal kapcsolatban álló alkotmányos elvkérdések körül. A' menynyit a' kormány kivánt, megajánlák. 'S végre a' király által e' végre felhatalmazott ministerium 's a' felsőház közt, az alkotmányt, adómegajánlást 's ezzel rokon pontokat illetőleg ugynevezett: „Verfassungsverständniss" jött létre. A' követek nem nyilatkoztak fölötte különösen.

Az 1845. dec. 5-ki országgyülés sérelmekkel nyilt meg. A' hivatalnokoknak a' követség elvállalására szükségelt engedélyt több tagtól megtagadta a' kormány. E' tagok szabadelvü vagy protestans egyének voltak. Sőt kifogást tőn a' kormány *Willich* ügyvéd ellen is. Van-e az ügyésznek szüksége kormányi engedélyre, státushivatalnok-e az ügyész? ez volt a' kérdés. *Willich* személye e' kérdést a' pártok próbakövévé tette. Mutogaták pártolói, hogy az ügyész a' közhatalomnak semmi részben nem ügyvivője, közpénztárból nem kap fizetést. A' vizsgálaton tanusitott ismereteit saját törvényszéki kerületében a' jogkeresőknek szenteli, 's védi benne bizó polgártársainak életét, vagyonát, becsületét. Hivatalos jelleme nincs, aláirása csak anynyit ér, mint bármelyly magánosé. Nincs hivatali pecsétje. Az általa aláirt oklevél semmi különös hitelességgel 's végrehajtási erővel nem bir. Ez okok ellenében a' kormány védői a' gyakorlatra hivatkoztak, melyly ellen pedig az illetők mindig fölszólaltak. 1825 óta, mondák, egyetlen ügyvéd sem lépett parlamentbe kormányi engedély nélkül. Hivatkoztak a' pfalzi franczia törvényre, melyly szerint az avoués 's az officiers-ministeriels egy állásuak. *Abel* minister az engedélyosztás szükségét lehetőleg kiterjeszteni ohajtá. Franczia- és Angolországban, ugymond, a' kormány a' választásokba beavatkozik, 's ha valamelyly hivatalnok az ellenzékkel szavaz, elbocsáttatik. A' bajor kormány a' választásokba nem avatkozik; 's az utóbbi eljárás is ellenkezik a' bajor státushivatalnokokat illető rendelettel, 's a' kormány nézeteivel, jogaival. Ezért kárpótlásul tartá fen az engedélyadás jogát. Ennek megváltoztatása jövőben feladata lehet a' törvényhozásnak. A' jó király önként teend ilyly javaslatot. De ha összeütközés lesz most e' kérdésnél, olyly utra lép a' törvényhozás, melylynek kimenetelét még lepel fedi. A' többség kikerülte a' minister által rejtélyesnek rajzolt utat. Elveték *Willich* reclamatióját. Ez azonban, a' kormány kegyéből, később megnyeré a' követségi engedélyt. Hoszszas vitákra

adott okot ez orsz.gyülésen a' vallásügy. Herczeg *Wrede* sérelmeket terjeszte elő a' protestansok részéről. Botránynak mondá, hogy a' Te Deumhoz tartozó énekből egy cath. pap kihagyta a' protestans királynét. A' püspökök erre válaszolák, hogy már III. Miksa és Károly Theodor alatt is csak a' fejedelemért fohászkodtak, sőt Austriában II. József rendelete szerint a' király neve előtt emlitik az egyházmegyei püspököt. Panaszlá a' protestans közzsinat tanácskozási körének akadályozását, az átmenetel korlátozását nem teljes koruakra nézve. De legtöbb vitákra adott alkalmat a' növelési és zárdaügy. A' pápával kötött concordatum szerint nehány zárdát kelle felállitani. A' ministerium igen buzgón teljesité e' rendeletet. Inditványozák a' zárdaalapitványok megvizsgálását, korlátozását, a' vallásos béke fölzavarására törekvő redemptoristák (jesuiták) kitiltását. A' sérelmek közől csak a' nem teljes koruak átmeneti szabadsága pártoltatott. A' szavazatok egyenlőn állottak. Az elnök a' protestansok részére adta szavazatát. Annál hevesebb pártolókra találtak azonban, némi módositásokkal, az érintett zárdaügyi inditványok, noha a' protestans szónokok teljesen hallgattak e' tárgyban. Általában mindkét kamra vitái tanusiták, hogy a' sötét, türelmetlen ultramontanismus szelleme a' nagy többségben nem talál viszhangra, 's amolylyan, a' Miksaliga szellemében vezetett bajor politika magában az országban a' legerősb kárhoztatásra találna. A' szellemi érdekek közt szinte egyértelmüleg pártolták a' szóbeliség és nyilvánosság behozását 's a' sajtószabadságot. *Abel* ministeriuma óta ugyanis ismét bevitetett az előző vizsgálat minden viszonyokra, 's utóvizsgálat, censori kimetszése által a' nem tetsző czikkeknek még terhesült. Kivánatosbnak mondá *Closen* előadó még az orosz eljárást is, melyly szerint a' nem tetsző czikkeket befeketitik. Az anyagi kérdések közt nevezetes volt a' sörkérdés. Életszükség Bajorország bort nem termesztő részeire. 1811-ben, két évi műtani vizsgálat után, hozatott a' sör árviszonyait illető rendelet, miszerint a' hatóság a' sör árát félévenkint meghatározza. E' fölött a' sörre több czim alatt fogyasztási adó van vetve. Időközben szokássá kezdett válni a' sör árát nem csupán tavaszon és őszszel, hanem évenkint négy ötször változtatni, mi által az ár mindig emelkedett. A' hirdetményben mindanynyiszor emlitetvén, hogy az árfölemelés a' sörfőzők panaszára történik, a' közönség elégületlensége e' miatt 1844 maj. 1-jén valódi sörforradalomban tört ki. Több mint harmincz sörházat feldultak. A' rombolás hőseivel a' hatóságok nem tettek semmit. A' sörfőzők e' miatt panaszszal járultak az országgyüléshez. Közben a' kormány új rendeletet adott ki a' sörfőzők és sörkorcsmárosok közötti viszony rendezésére. Mindkét kamara kimondá ohajtását a' sörárszabályozás megszüntetése iránt. A' vasutakra nézve a' státusköltségen épitést fogadták el. 'S minden panaszok mellett, a' státusadósságok szaporodása iránt, három vonal épitését határozák el. Nyom nélkül hangzottak el *Willich* követ szavai, hogy egész Németországra egy vasutterv készittessék. Ott, ugymond, a' szövetség Frankfurtban, de az érdekek egyesitésére nem történik semmi. Hány millió kiméltetnék pedig meg egy általános terv mellett. Most minden kis státus saját parányi érdekeire tekint. Sőt érdekeit ellentétbe helyzi a' szomszéd, szinte német státusokéival. Küzdés áll elő, párhuzamos vona-

lok, 's nem egyeznek meg az egybekötés iránt a' határoknál. Igy van aztán, hogy éjszaktól a' Bodensee irányában négy párhuzamos vonal készül a' Rajna vizi útja mellett. A' vasutügyben, csak az árszabályozás jogára nézve fordult elő összeütközés. *Abel* minister közvetitő inditványa vetett véget a' jogvitának. Elismeré a' rendek jogát hat évre maximumot szabni, 's csak azon jogot követelte a' kormánynak, hogy e' maximum határai közt szabad keze legyen, a' pillanat szükségei szerint határozni. Elfogadták. A' Dunagőzhajózást is megvette az állam a' társaságtól. Ohajták, hogy a' kormány Austriával a' dunavám iránt egyezkedjék. Kérték a' sorsjáték eltörlését is.

Eredménye az ors.gyülésnek különben igen kevés. A' növelés és zárdaügyben válaszul kapták a' rendek a' királytól, hogy azon kérdések nem tartoznak rájok. Lehete mindazáltal gondolni, hogy a' vallásügyben tett erélyes fölszólalások nem hangzottak el minden hatás nélkül a' kormányra nézve. Ez szükséges volt. Bizonyos politika ugyanis Bajorországot szerette volna egy fő gyürüvé tenni azon láncolatban, melyly Schweiz egy részét, délnyugoti Németországot, a' rajnai tartományokat, Elsasst, Lothringent és Belgiumot ultramontan szövetségbe foglalá vala egybe. E' politika létesitésére sok történt 1837. óta, *Abel* és *Seinsheim* ministeriuma által. Az ultramontán törekvés főleg három irányban mutatkozott. Kegyeltettek a' szerzetes rendek, elhanyagoltatott a' növelés, sértetett a' protestansok lélekismeret-szabadsága. Több zárdát állitottak, mint a' concordatum után várni lehete, 's olyly rendek hozattak be az országba, mint a' redemptoristák, kiknek fanatismusa a' vallásos békét veszélyezé ez országban, melylynek harmadrésze protestans népből áll. Ide járult a' catholicus clerus eljárása a' vegyes házasságoknál, 's a' katonaság térdelése 's egyéb sérelmek miatti panaszok. A' kormány mindenkép igyekvék olyly szónokok által, mint *Döllinger*, *Vogel*, *Freyberg*, igazoltatni eljárását. Minden ékesszólásuk sem nyugtathatá meg a' bajor népet. 'S az 1845—46-ki ors.gyülés után senki sem kétkedett, hogy *Abel* ministeriuma soká fen nem tarthatja magát. A' mik ezalatt Romában történtek, éles ellentétben állottak az Alpeseken innen buzgólkodó ultramontanok törekvéseivel. Már több jelek oda mutattak, hogy Lajos király egy régibb, köztiszteletben álló ministert akar tárczával megkinálni, midőn egy különös esemény, melylyről külön czikk alatt (lásd „*Lajos király*“ és „*Lola Montez*“ czikkeket) részletesen szólandunk, törésre vitte a' dolgot. A' ministerium ellenzésbe tette magát az uralkodó akaratával; 's ezt igen föltünőleg tudatta egy emlékiratban, melyly tüstint ezer meg ezer példányban keringett a' közönség között, 's gyorsan elterjedt bel és külföldön. Ez emlékirat sötét szinekkel rajzolá Bajorország állapotait; mintha a' nemzet borzasztó forradalom örvénye szélén állana, 's már a' katonaság is a' legveszélyesb hangulatban, készen megtagadni az engedelmességet. Ez emlékirat sietteté a' crisist. *Abel*, *Seinsheim* és *Schrenk* ministerek, 's *Hörmann*, felső bajorországi elnök elbocsátattak, 's helyöket mint ideiglenes kormányzók, báró *Zu-Rhein*, *Maurer* és *Zenetti* foglalák el. Alig léptek e' férfiak kormányra, tüstént jelét adák, hogy a' reform utáni vágyakat igyekszenek kielégiteni. 1847. máj. 26-ról egy felső rendelet a' polgári és büntető eljárás rendezése iránt a' következő alapelveket mondá

ki: Szóbeli eljárás, nyilvány a' törvényszékek előtt, a' közigazgatás és igazságszolgáltatás különválasztása. A' redemptoristák működését korlátozák, 's a' növelési ügyben is tettek javitást. A' vasutépités azonban nem folyt olyly erélylyel, mint ohajtani lehete. A' legfontosabb pályákon még nem történt semmi. Ennek oka nem a' kormány volt. A' rendek a' déli vonalra (Bambergtől az ország határiig) fölhatalmazást adtak 3½ kamatos kölcsönre. Időközben a' körülmények változása miatt nem lehete ilyly olcsó kölcsönt eszközölni. A' pénzügyminister tehát az 1847. sept. 21-ére ismét egybehivott rendekről 4% kölcsönre kért fölhatalmazást. Kérte továbbá az ingó statuskötelezvények (felét a' 127 milliónyi bajor statusadósságnak) kamatlábát szinte 4%-re emeltetni. A' válaszfóliratban megköszönék az alsóházi rendek, hogy rendkivülileg egybehivattak, üdvözlék a' reformokat, mikre kilátás nyujtatott; reményeiket fejezék ki, hogy a' lélekismereti szabadság ótalmaztatni fog, 's ohajtásaikat a' választási törvény javitása, valódi ministeri felelősség, nyilvány, szóbeliség, terjedtebb sajtó- és oktatási szabadság 'stb. iránt, és végre, hogy a' vámszövetség nagyszerü alakitása minden német népfajok még bensőbb egyesitésére vezetend. Midőn felülről kijelentetett, hogy a' kormányi előterjesztések tárgyalásán kivül, egyéb kivánatok előadása is meghallgattatik e' rendkivüli orsz.gyülésen: egymást érte az inditvány. Mindenek előtt a' sajtószabadság ügyét szemelték ki. Inditványozák az előző vizsgálat eltörlését a' belügyekre, szeliditését a' külügyet tárgyazó iratokra, 's minden elővizsgálat megszüntetésére munkálni a' szövetségnél. — 1803-ban legszabadabb volt a' bajor sajtó. Egy kormányrendelet minden elővizsgálatot eltörlött. A' rajnai szövetség idejében eltértek tőle, de ismét viszszaállitá az alkotmány a' sajtószabadságot. Kivételkép csak a' hirlapok külügyi czikkeire volt elővizsgálat, könyvek és belügyi czikkek szabadok voltak, *Schenk* ministeriuma 1831. jan. 28-án elővizsgálatot rendelt a' belpolitikára is; de ez még az évi jul. 13-án viszszavétetett. Az 1831-ki országgyülés elé sajtótörvény terjesztetett, de nem lépett életbe, mert a' követek nagy része nem tartá eléggé szabadelvünek. Másfelől fölhozák, hogy Bajorország a' német szövetség közremunkálása nélkül nem is tehet előlépést a' sajtóügyben. *Rudhart* erre kormányi megbizásból irt ilyly czimü könyvében: „A' szövetség jogai" válaszolt. 1832—1837. a' belügyek elővizsgálat alá nem tartoztak. *Abel* minister, minden régibb szabadelvü nyilatkozata daczára, szigoruan lépett föl a' sajtóügyben. Az ultramontan lapokon kivül minden mást üldözött. E' sérelmeket most igen élesen sorolák elő. — A' censurának egyetlen védője sem akadt; a' vita csak a' sérelmek és kivánatok körül forgott. — *Bauer* decan továbbá szóba hozta, vajjon sajtószabadság mellett elegendő-e a' becstelenitésről szóló mostani törvény. — A' fentebbi inditványok elfogadtattak. 'S kevés módositással pártolá azon inditványokat a' felsőház is. Itt is igen élénk viták folytak e' tárgyban. Keményen leczkézék az előbbi ministeriumot. Csak két felsőházi tag pártolta a' censurát. Nevezetes volt e' tárgyban a' müncheni érsek nyilatkozata. Midőn ezt herczeg *Wrede* megpillantá a' felsőházban, viszszaakará őt utasitani, miután — ugymond — Rómában, a' collegium germanicumban növeltetett 's igy jezsuita. Az érsek tagadta, hogy jezsuita volna, különben egyházi méltóságát sem fogadhatá el. A'

felsőházi rendek pedig nem akartak e' kérdésbe bocsátkozni, miután a' király és pápa az érdeklett férfiut érseknek elismerék. „Tudva van — mondá többek közt az érsek a' sajtóügyben — hogy az egyházi törvényhozás minden egyházi dolgokat illető iratokra szigoru elővizsgálatot rendel. 'S itt és mindenütt mégis csak a' legmérsékeltebb módon él e' joggal az egyház, 's a' tan- és ritusra vonatkozó könyveken kivül, magokra az irókra hagyja, elővizsgálat alá akarják-e bocsátani irataikat vagy sem. Jelenleg kénytelen maga is utólagos szabályokkal érni be, 's a' sajtó ártalmait saját terén azzal gyöngiteni, hogy a' hit és erkölcsiség öregbitésére minden hatalmában álló eszközt felhasznál.“ Társalgás inkább, mint tanácskozás folyt a' polgári és büntető törvénykönyvekről is. Elvkérdések iránt — mint a' szóbeliség, nyilvány 'stb. — köz volt az egyetértés. A' büntető törvény szerkesztésében az eljárási résznek adatott előző fontosság. A' felsőházban csak a' közigazgatás és törvénykezés elválasztására nézve uralkodott nézetkülönbség. A' kormányhatalom erejét némelylyek épen a' birói és rendőri hatalom alsó rétegekbeni egyesitésében keresték. *Zu-Rhein* a' különválasztás mellett szólt. Az anyagi kérdések közt, némi előző viták után, az élelemszükség és drágaság óvszerei fölött, az orsz.gyülés tulajdonképeni föladatára, a' vasúti kölcsönre került a' sor. Sok ellenindítvány, módositvány és hoszszas viták után felhatalmaztatott a' kormány $10\frac{1}{2}$ millio kölcsönt 4% kamatra fölvenni, 's a' földterhek váltságából bejövő öszletet is vámépitésre forditani, 's 6 milliónyi pénztári utalványt bocsátani ki. Föllhatalmaztatott a' kormány, 4% pótlékadósságot venni föl, melyly szerint a' kölcsönszerzőnek nem csak a' most fizetett készöszletért adnak 4% kötelezvényt, hanem részére hasonló öszlet a' régi $3\frac{1}{2}$ kamatos kötelezvényekből is 4%-re emeltetik. 'S ha a' kölcsön nem vezet kielégitő eredményre, a' kölcsönből 's pénztárutalványokból kiesinálandó öszlet 12 millióra emeltetik. Ha ezen 12 millió korán folyamatba nem jöhet, felhatalmaztatott a' kormány $3\frac{1}{2}$ millio 4% kölcsönt előzőleg is fölvenni. Kérték ezek mellett az alsóházi rendek a' fejedelmet, egy műtani elődolgozatokra épitett vasútháló készitése 's a' már kész tervek gyors végrehajtása iránt. Továbbá törvényt ohajtának a' statusjavakon fekvő úri tartozások megváltása iránt, a' bejövő váltságöszletet vasutépitésre forditván, 's végre kérték, hogy a' műépületeknél minden fényüzés kerültessék, 's a' középitészet csak a' legszükségesebbekre szoritkozzék.

E' tárgy bevégzése után nov. 30-án az országgyülés eloszlott.

Egyszersmind bucsut vőn a' *Zu-Rhein*, *Mauer* és *Zenetti* ministeriuma. Fő érdeme, hogy a' hyerarchiai befolyások hálóját széttépte, 's a' törvényhozásnak, némelyly szabadabb elvek kimondásával, uj pályát egyengetett. A' müncheni egyetem ultramontán párti tanitói ellen szigorral lépett föl. E' körülmény, 1847-ik mart. 1—2 napjain nagy utczai mozgalmat is idézett elő. Az eset következő. A' nyelvészet tanára, *Lassaulx* az egyetemi tanácsnál, bár sikeretlenül, egy küldöttséget inditványozott, melyly volt minister Abelnek adja tudtul, hogy hivataláról leköszönése erkölcsi indokait méltányolják. *Lassaulx* e' miatt nyugalmaztatott. A' bölcsészet és vallástan hallgatóit ez esemény anynyira elkeseritette, hogy a' nevezett tanitó lakása előtt, ünnepélyes tisztelgés alkalmával személyes piszkoló-

dásokat intéztek a' király és *Lola Montez* táncozsnő ellen, kinek köz hir szerint, Abel minister megbuktatásában része volt. *Lola Montez* spanyol táncozsnő ugyanis 1846. őszszel Münchenbe jövén, *Lajos* király kegyét anynyira megnyerte, hogy a' király rendeletet tőn, grófi ranggal ellátása végett, a' szükséges, honositási oklevél kiadására. A' közhirré tett ministeri emlékirat, melylyről felebb szólottunk, többek közt e' kényes viszonyokat is a' közönség elé vitte, 's az ifjuság e' rejtelmeket lovagiatlanul fölhasználta most. Az egész utczai mozgalom néhány ablak és lámpa beverésével végződött. A' fölingerült király erre az egyetem bezárását elrendelé. A' ministerium pedig később még több ultramontán párti tanitókat nyugalmazott. — De térjünk viszsza az események fonalára.

Az uj ministerium következő egyénekből alakult. Külügyminister lett herczeg *Oettingen-Wallerstein*, a' felsőház munkás tagja, ismeretes törekvéseiről, egyenjogositani a' vallásokat, 's az ipar- és műtani iskolák alapitásáról. Továbbá *Berks* országtanácsos, *Beissler* a' legfőbb számvevőszék volt elnöke 's *Heres*, az adókataszteri bizottmány igazgatója. E' ministerium 1847. dec. 16-ki legfensőbb rendelet által belügyekre nézve eltörlé az előző vizsgálatot. Fentartá mindazáltal külügyekre, 's olyly czikkekre, melylyek magány személyek becsületét sértik, vagy a' fenálló törvényekben tiltott büntetteket és kihágásokat foglalnak magokban. Természetes, hogy e' rendelettel a' sajtó meg nem elégedhetett. Minden valamire való lap felszólalt ellene. 'S e' szabályozó intézményt később két pótló rendelet követte. Ezekben az utóvizsgálat is fentartatik, mindazáltal csak politikával foglalkozó külföldi lapokra, 's csupán azokra, melylyekre különösen elrendeltetik. 22 külföldi lapra azonnal meg is szüntették ez utóvizsgálatot.

Február 9. 10. és 11. napjain pedig ismét az egyetemi ifjuság csinált mozgalmakat. A' tény imez. Valamint más német egyetemekben, ugy a' müncheniben is több landsmannschaftok vagyis egyesületek voltak a' diákok közt, melylyeknek tagjai leginkább egyenlő sapkával különböztetvén meg magokat, együtt társalkodnak 's főleg isznak. Ilyly landsmannschaft, Bajororszag öt tartományának neve szerint, öt volt a' müncheni egyetemnél. Az utóbbi időkben *Lola Montez*, a' király kinevezése folytán már Landsfeld grófnő, saját udvart alakitott Münchenben, néhány nemes származásu diákok levén szolgálattevő lovagjai. Ezen diákok, számszerint valami 15, a' király megegyezésével, saját landsmannschaftba alakultak, Alemannen név alatt. Ezen alemannok és a' többi diákok közt, részint mivel az előbbiek a' népszerütlen, pazar grófnő lovagjai, részint pedig az ifjuság aristocraticus és pedig gőgös része valának, egyenetlenség fejlődött ki. Az alemannok leczkékre menetelök alkalmával, morgással, fütytyel fogadtattak. Végre az egyenetlenség az utczákon is kitört, miután egy alemann tőrt rántott az őt gunyoló diákokra. A' király ismét parancsot adott az egyetem bezárására. Erre nagy zavar és fölindulás lőn a' polgárok között is. Utczai mozgalmakban a' köznép az egyetemi ifjusághoz állott. A' polgárság tömegben ment a' királyhoz folyamodni, 's midőn fenyegető alakot kezdett ölteni a' zavargás, a' király végre viszszavette az egyetem bezáratásának parancsát, sőt *Lola Montez* és az alemannok el is utasitattak az országból. 'S a' táncozsnő

kegyencze, *Berks* minister is kénytelen volt, a' nép ingerültsége miatt, Münchent elhagyni. Helyette, a' belügyi tárczával *Thon-Dittmer*, regensburgi polgármestert 's szabadelvü orsz.gyülési tagot bizta meg a' király. 'S miután a' hadügyminister, *Hohenhausen* is áldozata lett a' Landsfeld grófnöveli egyetértésnek: a' ministerium, e' változások után, igy alakult: *Wallenstein* herczeg, kül- és közoktatás-ügyi minister, *Beissler* igazságügyi, *Heres* pénzügyi, *Mark* hadügyi és *Thon-Dittmer* belügyiminister. E' mozgalmak sikere neki bátoritá a' müncheni népet. Ilyly hangulatban találta őt a' febrnári párisi forradalom. A' franczia királyság megbukása fölrázta egész Európát. 'S voltak kevés pillanatok, midőn hinni lehete, hogy Bajorország az összes németországi mozgalmak vezetője, irányadója leend. Az egyetemi ifjuság, ez előcsapata a' forradalmaknak, 's a' polgárság a' párisi események hirére petitiokat szerkesztettek. A' diákok folyamodványa igy hangzik. Fölséges 'stb. A' haza veszedelemben van. A' Bourbonok megszünték uralkodni. Franczia-ország köztársaság lett 's hősei lelkesedéssel teli, harczias készséggel, tapasztalt bátor vezérek alatt, fenyegetik hazánkat. A' világtörténet hangos szavakkal nyilvánitja, hogy a' népeszmék ellen csak népeszmékkel lehet küzdeni. Mindeddig Németországban halogatás volt. A' tartományi gyülésekből emelkedjék német parlament. Közönséges népfölfegyverzés, szabad népgyülések és föltétlen egyesületi jog, gondolatszabadság a' bilineseitől megszabaditott sajtó által, nyilvánosság és szóbeliség a' törvényszéki eljárásban, vádrendszerrel és esküttszékekkel leghatalmasb eszközök az egy szabad Németország elérésére, védelmül és átalmul nyugot és kelet ellen. Semmi háboru a' franczia köztársaság ellen, valameddig határainkat tiszteli, 's ha ezt nem teszi, német küzdelem, orosz segély nélkül. Kikerülhetlen választás esetében Franczia és Oroszország között, Franczia-ország mellett Oroszország ellen. Ezek azon kivánatok, melylyeket a' német hazáért lelkesedett ifjuság egy német fejedelem trónja előtt letesz, 's melylyeknek teljesitéséhez azon tiszteletteljes kérelmét csatolja, méltóztassék fölséged kegy. megengedni, hogy az itteni egyetemi diákok szabad csapatot alakithassanak."

Mart. 4-én egyszerre hire fut, hogy erőszakos viszszahatási kisérletek vannak készülőben. „Fegyverre!" kiáltás hangzik mindenfelől. A' fegyvertár nehány pillanat alatt megnyittatik. A' polgárok és tanulók fölfegyverkeznek. 'S aztán rohamléptekkel, zajongva, vonulnak a' királyi lak elé. *Károly* főherczeg tudtokra adja, hogy a' király a' kamrákat mart. 16-ra összehivja, a' nép kivánatait tanácskozás alá véteti. Nem keveset tőn ez engesztelő lépésre *Leiningen* herczeg levele mart. 3-ról, a' királyhoz. Mindenre, a' mi szent, kéri ebben *Lajost*, hogy a' nép másnap benyujtandó kérelemiratát kegyesen fogadja, 's nyilvánitsa, hogy a' kivánatokat a' tüstént egybehivandó rendek elé terjesztendi. A' polgárok kivánataiban, ugymond a' herczeg, semmi olylyas nines, mit a' királyság a' mostani viszonyok közt örömest el nem fogadhatna. Azért ő maga is aláirta e' kérlevelet. „Ha — mond továbbá *Leiningen* — fölséged továbbá is megmarad akarata mellett, nem soká kénytelen leend, miután vérpatakok folytak, megválni atyái trónjától. 'stb. Egyre kérem fölségedet: csak ne fél szabályok!" — A' király engedett a' kényszerüség és okosság

intéseinek. Mart. 6-án szózatot adott ki, melylyben „az országgyülés mart. 16-ra csakugyan egybehivatik, 's igéret nyujtatik, hogy annak a' következő törvényjavaslatok fognak, többek között, haladék nélkül elébeterjesztetni: a' ministerek felelősségéről; teljes sajtószabadságról; választási reformról; a' szóbeliség és nyilvánosság behozataláról a' törvényszékeknél, esküttszéki eljárással; a' statushivatalnokokróli gondoskodásról; a' zsidók viszonyainak javitásáról. Továbbá nyilvánitja a' király, hogy rendőri törvénykönyv készitését rendelte meg; a' hadsereg az alkotmányra rögtön megeskettetik; 's mig a' sajtótörvény elkészül is, az előző vizsgálat e' naptól kezdve megszünik. 'S végre igéri a' király, hogy a' német népnek a' szövetségnél leendő képviseletére 's a' szövetségi alkotmány javitására lépéseket fog tenni." — A' nép e' királyi szózat igéretein ez alkalommal megnyugodott.

Az egybehivott orsz.gyülés mart. 16-án nem nyittathatott meg, mivel a' ministerium még nem volt kész az előterjeszteni igért törvényjavaslatokkal. Hire terjedvén azonban, hogy *Landsfeld* grófnő, *Lola Montez* tánczosnő, a' király kedveltje, ismét viszszatért Münchenbe, élénk népcsoportozás lett. Nagyszámu nép ment a' grófnő szállására, de bár az egész házat fölkutatták, sehol sem lelheték meg. Esti 7 órakor a' rendőrségi épületet kezdte a' nép ostromolni. Az ablakok mind beverettek. A' bezárt kapuk betörettek 's a' nép minden nagyobb ellenállás nélkül behatott az épületbe. Az ablakokon tömérdek irományt és könyvet hánytak ki. A' rendőrséghez vezető utczákon torlaszokat emeltek, 's ekkép működésökben védelmet szereztek magoknak. Majd a' fegyvertárt akarák ismét ostromolni. E' szándékukban azonban az előnyomuló nemzetőrség 's önkéntes csapatok által megakadályoztattak. A' mozgalom nem szünt meg előbb, mig a' király bele nem egyezett, hogy *Lola Montez*, mint csöndzavaró, kerestessék, 's honositási oklevelétől megfosztassék. Nem tudjuk, a' honleányság megadása, vagy ilylyképeni elvétele gyalázatosabb-e? A' mozgalmak alatt egy hang a' müncheni városháznál is kivánta, hogy a' spanyol nőtől vétessék el a' nemesség. Nem talált ott rokonszenvre. Egy hangulag kiálták, hogy csak maradjon nemes.

Ez esemény után nehány nap mulva, mart. 21-én, két legfensőbb nyilatkozat jelent meg a' hivatalos lapban. Egyikben, mart. 20-án, *Lajos* király fia, II. *Miksa*, trónörökös főherczeg részére lemond a' koronáról. Állitja, hogy az alkotmányhoz hű volt uralkodása, népének szentelte életét 's olyly lelkiismeretes kezelője volt a' közvagyonnak, mintha egy szabad ország hivatalnoka volt volna. 23 év óta kormányozott azon elvek szerint, melylyeket jóknak talált; most engedményeket, igéreteket volt kénytelen tenni, melylyeket nem képes megtartani. Ilyly körülmények közt a' koronát leteszi. — A' másik szózatban II. *Miksa* elismeri, hogy olyly időben lép trónra, melylyet nagy követelések tartanak mozgásban. Bizik istenben és őszinte akaratában, hogy megérti 's teljesiti e' kor kivánatait. Mindenben igazságot akar, jogot és törvényes szabadságot egyházban és statusban. A' lemondott király, *Lajos*, *Miksa Józsefi* után 1825. oct. 13-án lépett trónra. Uralkodása alatt nem igen gyarapodott az ország, nem fejlődött az alkotmány. Legtöbb szenvedélyt tanusita a' szépirodalom és müvészetek iránt. Maga is irt rosz német verseket. 'S midőn

fillérezett a' budget fölötti alkudozásokban, milliókat költött remek müvek és diszépitmények készitésére, melylyek csak nem egyedüli emlékei uralkodásának. Leginkább örökiti nevét a' hires Lajos-csatorna, melyly alatta készült el. — Fia, 's II. *Miksa* név alatt utóda, 1811. nov. 28-án született.

Az uj király következőleg alakitá ministeriumát: *Thon-Dittmer*, belügy; *Heintz*, igazságügy; *Lerchenfeld*, pénzügy; *Beissler*, cultus; előbb *Mark* 's aztán *Weishaupt* hadügy-ministere. A' mart. 16-ra egybehivott orsz.-gyülést az uj király 22-én nyitá meg. Voltak kétségtelenül sok tagjai ez országgyülésnek, kik értették az idő szavát. De részint a' házak ókori alapu szerkezete, részint a' nehézkes foglalkozási rendszabályok 's az előmunkálatok hiánya miatt olyly lassu volt eljárásuk, mi a' népet nem ok nélkül tette elégületlenné. Ilyly lassuság nem illett a' forradalmi idők természetéhez. 'S midőn e' lassuságban, régibb tapasztalás után, egyik tényezőnek tarták a' felsőházat: csak a' franczia köztársaság példájára volt szükség, hogy, bár kevesebb zajjal, mint Bécsben történt, Münchenben is sürgessék a' felsőház eltörlését. Hasztalan; maradt minden a' régi mellett. Az orsz.gyülés nem tett egyetlen forradalmi lépést sem. Népszerübb elemekből alkotott házak mellett, a' legcsöndesebb időkben sem mondhatnók eléggé szabadelvünek, kielégitőnek az eredményt. 1848. tavasza sok népnek hozott uj alkotmányt. Bajorország csak királyt változtatott. Ez a' forradalmi időszak legnagyobb eseménye. De lássunk némi részleteket.

Az uj ministerium sokat dolgozott. Törvényjavaslatot terjeszte elő a' büntetőtörvények javitásáról, 's a' ministeri felelősség körüli eljárásról; választási törvényt a' német parlamentre, melyly törvényben napi díj rendeltetik a' frankfurti követeknek; törvényjavaslatot az amnestiáról, a' pfalzi képviselők szaporitásáról, az uri hatóság megszüntetéséről 's a' hübéri terhek megváltásáról, továbbá engedély iránt 7 millió kölcsönre 's a' jövedelmi és tőkeadó beviteléről, 's az alsóház választási alapja rendezéséről. E' javaslatok közül az első, a' minister elleni vádakbani eljárásról, jövőre halasztatott. A' választási reform megtartá a' közvetett választást, jókora censust, 's 25 éves kort választói képességül. Elégedetlenségét e' törvény ellen petitiókban nyilvánitá a' nép. Legtöbb időt vett azonban el az örökváltsági törvény tárgyalása. A' nemesség kevésbbé szükkeblünek mutatkozott, mint a' papság. A' cath. papság többsége ellene volt e' törvénynek, melyly a' középkori hübériség maradványainak lassu kiirtására czélozott, 's azt jogtalannak, alkotmányellenesnek bélyegzé. *Bauer*, prot. decan 's követ, és *Schwindl* előadó alaposan feleltek e' panaszokra. A' nemesség követei között csak *Hegnenberg-Dux* grof és báró *Rotenhan* számitgaták a' nemesség áldozatait. A' felsőházban jó példával ment elő maga az elnök, *Leiningen* herczeg, ki már korábban önként lemondott úri hatóságáról. Az örökváltsági törvényhez tartozik a' vadászati jog korlátozása idegen földön. Az országgyülést jun. 5-én zárta be Luitpold főherczeg, a' király nevében. Mint látjuk, félszegség és határozatlanság jellemzék eljárását. Stockinger, Christmann és Eppelsheimer gyakran sürgettek törvényjavaslatot a' nép-fölfegyverzés és egyesületi jogról is. Az első kivánatot teljesiteni igérte a' kormány, az utóbbi iránt várt a' frankfurti alkotmányozó gyülés határozatától. Ez első nagy

német nemzetgyülés, melylyet olyly roppant örömmel üdvözölt Németország, nem ragadta meg a' kedvező pillanatot, midőn óriási hatalommal birt, mig az egész német nemzet háta mögött állott, 's a' helyett, hogy alkotmányt rögtönzött volna, a' német természethez képest lassan, alaposan, mélyen és logikailag gondolt eljárni. 'S mig az alapjogokról hoszasan tanácskozott, változott a' dolgok kedvező alakja egész Németországon. A' birodalmi alkotmány hat hónap előtt általános lelkesedéssel fogadtatott volna mindenütt. Most csak a' kisebb német kormányok ismerték el. A' nagyobb hatalmak ellene szegültek kihirdetésének. Mint Porosz-, Szászországban és Hannoverben, ugy Bajorországban is hasztalan volt a' nép minden erőködése a' birodalomi alkotmányt életbe léptetni. Jun. 5-ke óta, midőn az országgyülés befejeztetett, különben is sok történt, mi a' kedélyeket ingerlé. Megtiltatott a' katonáknak, hivatalnokoknak részt venni népgyülésekben és politikai clubbokban. A' democrát egyesületek aug. 12-én eltiltattak. Több democrata iró sept. 27-én elfogatott 's pár nap mulva, a' közönség éljenzései közt, ismét kibocsátatott. *Lassaulx* és *Philips* ultramontán tanárok székeikbe viszszahelyeztettek. A' ministeri változások sem voltak kielégitők. Oct. 25-én *Beisler* helyett cultus és belügyminister lett ugyan *Lerchenfeld*, de csak hamar ismét viszszavette a' belügyi tárczát *Beisler*. Általános meggyőződés szerint *Lerchenfeld* fő bűne, hogy az alkotmányt valósággá akará tenni. Az uj minister első tette volt összszehivni a' kamrákat 1849-ki januar 15 kére. Azonban nem érte végét. Februárban *Forster* vette át a' belügyi tárczát 's az ettől különválasztott cultus és közoktatási ügy vezetését dr. *Ringelmann*. *Heintz* és *Weyand* helyébe *Kleinschrod* és *Aschenbrenner* léptek. Végre: mi legfontosabb, april 19-én ministerelnök 's egyszersmind külügyi és kereskedési minister lett *Pfordten*. Az utóbbit kivéve, csupán kezelő hivatalnokok, a' ministeri állás magasabb értelme nélkül.

1849 jan. 22-én nyiltak meg a' kamarák. A' válaszfölirat ohajtását fejezi ki a' német egység létesitése iránt. Elismeri az alsóház a' német alapjogok törvényes erejét. Képviseletet kiván, az összes nép szabad választása alapján, 's a' törvényhozásban a' kezdeményezési jog megosztását a' kamarákkal. Sürgeti a' ház a' még akkor nem teljes ministerium kiegészitését, olyly férfiakból, kik a' kormány közvetlen organumai legyenek. Ohajtanak végre szabad, gyámság alól feloldozott kerületi és községi rendszert 'stb. A' bajor ministerium ellenkezőleg vélekedett a' német birodalmi alkotmányról. Változtatásokat terjeszte elé, melylyek nem csupán egyes tételeket módositanának, hanem egy egészen uj szövetségi alkotmány kidolgozását tennék szükségessé. Austria nélkül nem képzelik Németország egységét 'stb. E' nyilatkozat csak növelé az ingerültséget, melyly már főleg a' rajnai részekben nyilvánosan mutatkozott. Meghiusitva láták az 1849-ki német mozgalom minden reményeit. Nagy népgyülést tartottak maj. 2-án Nürnberg mellett. Boszankodtak, hogy e' kormány nyiltan tartozkodás nélkül tagadta a' német nemzet jogát, a' fejdelmek egyezése nélkül alkotmányt szerezni. Nagy népmozgalom idéztetett elő mindenütt a' frank részekben. Szakadást, Bajorországtól különválást is emlegettek, ha ekkép kijátszatik a' német forradalom. A' nép megeskettetett a' birodalmi alkotmányra. Pfalzban pedig forradalmi

kormány is alakult. Adót, kényszeritett kölcsönt vetett ki a' népre, szabad csapatokat gyüjtött, ágyukat öntetett. A' forradalmi zászló alá mindenfelöl tódultak a' békétlenek, politikai üldözöttek. 'S már egy rajnai köztársaságról is gondolkodtak egyesülve Elsass népével, melylynek nem volt inyére a' párisi események fordulata. A' békétlenség jelei mutatkoztak Würzburgban sőt az ország székvárosában, Münchenben is. Az előbbi helyen a' katonák a' democrata polgárokon és tanulókon sérelmeket követtek el. A' tanulók ezért, maj. 20-án a' közel bádeni városba, Wertheimba mentek. A' tanitóknak nehezen sikerült őket viszszatérésre birni. Münchenben pedig a' tanulók szabad csapata feloszlattatott. Több tanulót elfogtak, némelyiket besoroztak a' hadseregbe. Sokan a' pfalzi fölkelőkhez szöktek.

'S a' köz elegédetlenség az alsóház maj. 21. nyilatkozatában is felszólalt. Elismertetni kivánta a' többség a' birod. alkotmányt, 's egyszermind a' ministerek helyett ujak, mások választását sürgeté. 72 szavazat hozta e' határozatot 62 ellen. De e' többséget a' baloldal a' 15 pfalzi követek jelenléte által nyerte. E' többség megtörésére, a' ministerium majus 23-án, oda munkált, hogy az ország azon teljes lázadásban levő részének követeit a' ház tanácskozásiból kizárja, mig Pfalz viszsza nem tér az engedelmességre. E' kivánat olaj volt a' tűzre. Nagy ingerültség lett. Az elnök nem volt képes a' rendet fentartani, 's midőn a' szavazásból kiakará zárni a' pfalzi követeket, mint a' lázadás részeseit, sőt egy részben a' forradalmi kormány tagiait, az egész baloldal oda hagyá a' termet. A' ház nem volt teljes számmal 's az ülés kénytelen volt eloszlani. Majus 30-án azonban megujult a' küzdelem. Az ülés ismét eredménytelenül oszlott el. miután a' ministerium nehány törvényjavaslatot, 's ezek közt egy igen szigoru sajtótörvényt, terjesztett elő. Végre a' kérdés, a' foglalkozási rendszerint, választmányilag is tárgyaltatott. A' bizottmány jelentése, a' pfalzi követek kizárása miatt, határozottan kárhoztatá az elnököt, bár. *Lerchenfeld*et. Az elnök és tagok közti összeütközés esetében magának tartja fen a' ház a' jogot, itélni. Erre jun. 11-én a' ministerium feloszlatá az országgyülést, melylynek alsóházi többsége határozott ellenzéki volt. *Pfordten*, ministerelnök, a' feloszlató iratban szemrehányást tesz a' pártnak, melyly Németország szeretetének álarcza alatt üzi különködéseit,

Az országgyülés eloszlatása után pár nappal, jun. 13. átlépte a' porosz sereg Pfalz határait. Jun. 14-én ellenállás nélkül elfoglalá a' forradalmi kormány székhelyét Kaiserlauternt. Két kis csatázás után pedig Microslawski vezér parancsára, a' fölkelő sereg (már ekkor csak mintegy 8000 ember) Pfalzból ki, Rajnán át Badenbe vonult, hol a' badeni fölkelés balsorsában osztozott. Pár hónap mulva, orosz beavatkozással, a' magyar forradalom is véget ért. A' fölkelők lerakták a' fegyvert. Austria szabad kezet nyert Németország dolgaiba beszólani. A' bajor kormányban hű szövetségesre talált kivánatai támogatásában. Bajorország rendei pedig, kik 1849-ki sept. 10-én ismét egybegyültek, folyvást kifejezik reményeiket, hogy Németország, Austriát is ide értvén, a' valódi népképviselet alapján, egyesittetni fog — *y.*

Bajza József egyik jelesb lyrai költőnk, criticusunk és történetirónk, szül. 1804. január 31. Szücsiben, Heves vmegyében. Tanulmányait 1811-

ben kezdte meg a' gyöngyösi középtanodában, azokat Pesten folytatta, hol a' bölcseleti, és Pozsonyban, hol a' jogi tudományokat végezte. Az 1825-diki emlékezetes országgyülésen mint unokabátyja, *Földváry Ferencz* hevesi alispán és követ oldala mellé adott országgyülési irnok volt jelen, annak végével Pesten egy jeles törvénytudónál töltött egy' évet törvénygyakorlatban, 1829-ben ügyvédi oklevelet nyert. Átesvén így azon előkészitő pályán, melylyet a' régi világban minden nemes ifjunak egyformán meg kellett járnia, elhatárzá magát, nem ügyvédkedés, nem hivatal utján szolgálni hazáját, hanem az irodalomén. Neve kevés de jeles lyrai dolgozások által már ekkor a' közönségesen ismertek és becsültek közé tartozott. A' költészet és általában a' szépmüvek iránti szeretetét először is a' régi classicusok olvasása költötte fel benne, majd a' magyar literaturával ismerkedett meg, melylyet különösen Kazinczy munkái által megkedvelvén, 1821-ben maga is költői kisérleteket tett, melylyekben Geszner módjára az idyll formával élt. Ekkor indulván meg Kisfaludy Károly Aurorája, azt 1823-tól egészen Kisfaludy halálaig gyarapitotta egyszerü, érzékeny 's ritka szép alakú dalaival. MidőnKisfaludy egészsége 's élete 1830-ban hanyatlásnak indult, Bajzát tüzte ki az Aurora folytatójaúl, kinek ép itéletében a' költészet körül 's tiszta müizlésében szintúgy bizott, mint őt önmagával mindig egyező férfias jelleme 's barátságra hajlandó mély kedélyénél fogva kitünően becsülte és szerette. E' szerint már az 1831-re szóló *Aurorát* Bajza szerkeszté, 's azt 1832 és 1833-ra Trattnernél, 1834-től 37-ig ifj. Kiliánnál folytatta, öszvesen hét évig, 's e' zsebkönyvet a' legjobb erők megnyerése és újak költése által azon magosságon tudta fentartani, melylyen az első kiadója idejében állott. Ömaga azt nem csak verses hanem prosai dolgozásokkal is gyarapitotta, mik közt több becses novella 's történetrajz. Emlékezetes epizód Bajza aurorai pályájában az anynyira elhiresedett *aurorai pör*, melyly 1833-ban Trattner-Károlyi által indíttatott ellene, midőn ő zsebkönyve folytatása iránt Kilián Györgygyel szerződött. Tárgya ez irodalmi pörnek az említett nyomtató által az Aurorára nézve magának követelt kiadói jog volt, 's ennek ügyésze Horvát István, kit Bajza egy élesen és nyomosan irt védiratban (*„Melylyik a valódi Aurora törvény és józan ész előtt?“* Pest, 1834. 4r. 's egyszersmind a' Krit. Lapok V. füzete mellett is) czáfolt meg, melyly azért is emlékezetes, mert az irói tulajdonjog eszméje nálunk először ezen védiratban fejtegettetett. *Verseit* 1835-ben adta ki Kiliánnál, 's azok neki lyrai költőink sorában mindenkorra jeles rangot biztositanak (2-d. kiad. 1844.) Ez időből említendő még a' *„Társalkodó“* melyly 1832-ben az ő szerkesztése alatt indult meg. *Aestheticai és criticai irányban* még 1828-ban kezdett müködni; első és terjedelmesb ebbeli munkája, melylyel hivatását igazolta, az *„Epigramma theoriája“* volt (Tud. Gyüjt. 1828. VII. XII.), melyly minden külső tekintetet mellőző egyeneslelküségével a' „Noli me tangere“-féle embereket ellene már felizgatta. Még inkább vonta magára a' tekintély emberei haragját, midőn a' magyar iró 's olvasó közönséget egykor olyly heves pártokra szaggatott *„Conversations-Lexiconi pör“*ben a' támadó félen állva, két külön iratban Döbrenteit és és gr. Dessewffy Józsefet kiméletlen szigorral ostorozta (1830). E' nevezetes pört a' már 1826-ban tervezett *„Kritikai Lapok“* követték, melylyekből, szövetkezve a' kor nyomosabb criticai capacitásaival, mint Kölcsey,

Vörösmarty, Toldy, Szontagh, Csató, Kállay, stb., 1831—6-ig hét füzetet adott (az első 1833-ban egy második kiadásban). Jeles elméleti és biráló czikkeken kivül, nem kevés vitázat is töltötte be e' füzetek lapjait, melylyeknek jó szándéku czélja az irodalom augiasi ólja kitisztitása volt, különösen az irói tekintély és zsarnokság országának lerontása 's egy, tisztán az ész, helyes müelmélet és finom ízlés törvényein alapodó critica meghonositása. Ez időszakba tartozik még két szépirodalmi kezdeménye: a' „*Pillangó*", Külföldi válogatott elbeszélések Zsebkönyve (Széplaki Erneszt álnév alatt, Budán, 1836), 's jóval előbb még „*Külföldi* Játékszine" (Pest 1830), melylynek első kötetében „Galotti Emilia áll" Kazinczytól, és Schröder „Gyürüje" Bajzától, ennek néhány irodalmi czikkjével együtt. Eredeti elbeszélései közől, miknek néhánya az Aurorában jött ki, két nagyobb: *Kámor* 's *A' fekete lovag* kéziratban maradt. — 1837-tel Bajza irodalmi működésének új tér nyilt. Ő, Toldy és Vörösmarty együtt alapitván az *Athenaeum* és *Figyelmező* iker folyóiratot, amazt, melylynek köre minden tudományokra 's a' szépmüvészetekre terjedett ki, Bajza szerkeszté hét éven át, 's ekkor is, nem a' közönségtől elhagyatván, hanem bele fáradván a' hoszszas bajlakodásokba, rekeszté be 1843 végével. E tudományos közeg mai napig sincs az irodalomban pótolva Nem utolsó érdemei egyikét teszik Bajzának a' *nemzeti színészet* körüli fáradozásai. A' pesti szinház 1837. augustusban volt megnyitandó. A' ház készületlen, a' társaság még nem teljes, a' repertoriumról még csak annyi előgondoskodás sem, hogy eredeti művel lehessen a' főváros első állandó magyar szinházát megnyitni, sem ruhatár, sem függönyök elégséges száma, 's végre az egész organizálatlan. Ekkor hivatott meg Bajza igazgatónak, 's nem elég szabad kezekkel, mert fölötte egy táblabirószerű választmánya állott a' részvényeseknek, melyly úgy hitt megfelelni kötelességének, ha az igazgató irányában ellenzéket képez, a' helyett hogy támogatná. Mégis az intézet aug. 22-kén eredeti előjátékkal ugyan, de fordított fő darabbal, megnyittatott, 's megakadás nélkül folytak a' felkészités, szervezés, az academia segedelmével egy új repertorium előteremtése 's az előadások. Figyelemre méltók az általa azon időben kiadott „Pesti magyar szinésztársaság törvényei" (Pest, 1837) 's még inkább azon erély, melylyel azokat életbe is léptette. De mikor a' belső szervezés 's az egésznek rendes és biztos kerékvágásba hozatala eszközölve levén, már a' művészi szempontra fordíthatott volna főbb figyelmet, közbejött a' pesti árviz (mart. 1838), 's az immár rendesen forgó gépet megzavarta; erősödni kezde az „operai párt" is, melyly a' szavaló szinművet alárendelt 's nappótló szerepre akarta volna kárhoztatni, míg Bajza azt az intézet éltető szellemének tekintette; így a' sisyphusi munkába 's a' kárpit mögötti úgy mint a' választmányi fondorlatokba bele fáradván, májusban lelépett: sajnáltatva a' szinésztestülettől, melylynek ő, ritka szerencsével, meg tudá nyerni bizodalmát, mert törhetlen szigorral részrehajlatlanságot és szelidséget tudott egyesíteni. Az ő eltávoztával a' szinház viszszaczélések, cselszövények és hibák szinhelye lett, 's ez birta őt azon lelkes felszólalásra, melyly mindddig a' legjobb, mi a' magyar színészet ügyében hallatott (*Szózat a' pesti m. szinház ügyében.* Buda, 1839), 's melylyben különösen a' szavaló drúma elsősége mellett győző okokkal kél fel. Neves és névtelen biráló czikkjei az Athenaeumban, társaiéval együtt,

szinte nem keveset lendítettek a' közönség és színészek kimivelésére 's helyesb eszmék terjesztésére. E' folyóirat megszűntével munkássága majdnem kirekesztőleg a' *történet* felé fordult. Több apróbb dolgozásai tanusíták már történetirói hivatását. u. m. Lord Chatam jellemvonásai (Tud. Gy. 1830), Kohári István élete (Aurora, 1832), Coriolán 's a' háborgó Róma (Aur. 1835), a' historiai előadás egyik legszebb példánya irodalmunkban, Eudoxia császárné (Kisfaludy-Társaság Évlapjai, VII. köt.), A' Telekiek tudományos hatása (M. tud. társaság Évkönyvei, VII. köt.). Míg Világtörténetéhez készült, mellesleg „*Történeti Könyvtár*" czimű gyűjteményéből, melyly a' külföldnek némelyly kitünőbb történeti műveit foglalja magában, hat kötetet adott ki (Pest, 1843—5-ben) 's megindítá *Új Plutarch* czimű életrajztárát német után, melyből 1845-től 47-ig nyolcz füzet jelent meg. *Világtörténetének* kiadatása 1846-ban indúlt meg, 's belőle eddig „a' hajdankor" (két kötetben) látott világot. Bármit mondjon e' munkáról az elfogúlt birálat, melyly ignorálva a' szerző előszavát, őt plagiumokkal vádolta, 's bár választott kalaúzait helyenként nyomban követi, mit számos elismert jelességü iró majd bevallva majd hallgatva tett, a' helyes rend, értelmes választás, az okok és következések gondos kimutatása, gyakran a' forrásokra ügyelés, 's mindenütt a' tiszta történeti előadásnál fogva e' munka irodalmunkban első a' maga nemében. Ez időbe esik még a' pesti „Kör" megbizásából általa kiadott „*Ellenőr*, politicai Zsebkönyv" (Németországban, 1847); és Kossuth Hirlapjának szerkesztése, melylynek vezetése őt 1848 második felében annyira elfoglalta, hogy nemcsak egyéb vállalatai akadtak fel, hanem czikkek irására sem jutott ideje, és így ez ideje önfeláldozás közt és dicsőség nélkül folyt el. Említendő még, hogy 1847—8-ban, mintegy nyolcz hónapig, másodszor igazgatta a' most már nemzeti szinházat, 's arról, az említett lap vezérletét csak a' magyar pénzügyminister nem engedő sürgetéseire vevén át, mondott le. Bajza a' m. academiának 1831. óta levelező, 1832. sept. óta rendes, a' Kisfaludy - Társaságnak 1837 óta munkás tagja. Arczképe, melyly először a' Nemzeti Almanach mellett jelent meg 1842. ben, Barabás után Mahlknecht által aczélba metszve, híven ábrázolja a' férfiasan szép arczot, melylyen nyugalmas erő's jóakaratú élesség párosul. — T. F.

Bdellometer, Sarlandière által feltalált műszer, melyly a' naponkint inkább dráguló pióczák pótlására szolgál. Kis szivatytyúval s késekkel ellátott üveg köppülyből áll. Első eszméje ilyly műszernek *Whitford* angolé volt 1816-ban, *Gräfe* 's egyebek tetemesen javitották, de sohasem lehet vele teljes czélt érni. Lásd : *Le Bdellometre du Dr. Sarlandière* (Paris, 1819). — *B.*

Beaumont (Ker. János), franczia mineralóg 's geológ, szül. Lanonban sept. 25. 1798.; a' régibb 's ujabbkor leghiresebb ásványászai's geognostái, mint *de Luc*, *Burnet*, *Voigt*, *Breislak*, *Werner*, *Saussure*, *Brongniart Buch* (l. ott) 's más első ranguak mellé tétetik, jóllehet ő is, mint *Arago*, tudományos vizsgálatainak eredményét nem anynyira önálló munkákban, mint csaknem kizárólag szaktudományi folyóirataiban rakta le. A' IV-ik Henrik collegiuma bányászati 's műipari iskolájában végezvén tanulmányait, 1821-ben utazni ment, 1824-ben bányamérnök, 1829. az emlitett bányászati iskolában, 1832-ben pedig a' College de

Franceban geologia tanárává lett, végre 1833-ban bányászati főmérnök 's az akademia tagja. 1838-ban a' kormány Algirba küldte az ottani földviszonyok 's hegyképletek megvizsgálására. Legnevezetesebb értekezései az „*Annales des Mines*“, „*Dictionnaire des sciences naturelles*“, „*Annales des sciences naturelles*“, folyóiratokban, és „*Memoires pour servir à une description géologique de la France*“ önálló munkában vannak közölve, melylyet Dufrénoyval társaságban adott ki, 4 kötetben Paris, 1833—1838. Lényeges része volt Franeziaország geologiai földabroszának kiadásában. Főleg hiressé tette B-t a' hegyvonalok emelkedéséről kiképzett elmélete, melylyet több értekezésben, 's egy külön röpiratban (Páris, 1834.) adott elő. — *B.*

Bechstein (Lajos), egyike a' legtermékenyebb német költőknek, szül. 1801-ben Meiningen herczegségben, 's tanult ugyanott, később pedig a' gyógyszerészséget Arnstadtban. — 1828-ban jelentek meg költői zsengéi „*Sonettenkränze*“ melylyek a' meiningeni herczeg figyelmét reá vonák, kinek segélyével, elhagyván a' patikát, Lipcsében 's Münchenben magasb müveltséget szerzett. 1831-ben a' meiningeni herczeg udvari könyvtárnoka lett, 1833-ban pedig a' nyilvános könyvtár igazgatója, 's azóta múzájának él. 1835—8-ig négy kötetben adta ki a' regényes Thüringen népmondáit e' czim alatt: „*Sagenschatz und die Sagenkreise des Thüringerlandes.*“ Senki sem lehete alkalmasb ezen népszerü, ősi mondákat a' völgyekben felkeresni, a' gyermekded elbeszélők ajkairól ellesni, 's régi könyvekben felkutatni és egyszerüen 's érzékenyen feljegyezni, mint a' lyrai gazdag tehetséggel biró, egyszerü, kedélyes *Bechstein*. A' *Wiegand G.* által Lipcsében kiadott „*Malerische és romantische Deutschland*“-nak Thüringent tárgyazó osztálya szinte B. kezében van, 's jobb kezekben nem lehet. — *Bechstein*nak csinos tehetsége van, de valódi genieje nincs; túlságosan sokat irt és ir, és e' közt sok gyarló firka találtatik. Költeményei: *Die Haimonskinder*, *Der Todtentanz*, *Arabesken*, *Der Sonntag*. *Faustus Luther*, 's kisebb versei, (Frankfurt, 1836.) melylyek közt sok kitünő szép van. — Kötetlen nyelven irt munkái: *Die Weissagung der Libussa*, *Erzählungen und Phantasiestücke*; *Novellen und Phantasiegemälde*; *das tolle Jahr*; *der Fürstentag*; *Die Reisetage*; *Fahrten eines Musikanten* (3 köt. sok tekintetben jeles mű, főleg a' zenére 's nevelésre vonatkozó becses helyekkel); *Aus Heimath und Fremde*; *Grumbach* 'sat. Drámái igen roszul sikerültek. — *h.*

Beck I. *Károly József* sz. junius 27. 1794. Gengenbachban, a' badeni főherczegségben, hol atyja orvos volt. Tanult 's orvostudorrá lett Freiburgban 1818, ezután tábori, 1819-ben pedig kerületi orvos. 1821-ben a' szemészet 's törvényszéki orvostan rendes tanára lett. 1827-ben a' badeni főherczeg tanácsosi czimmel díszesité, 's később titkos orvosi tanácsnokká nevezte ki. Gyöngélkedő egészsége mellett is buzgón élt hivatalos foglalatosságának. A' sebészetet egész terjedelmében üzte 's tanitotta ugyan, de a' szemészettel legtöbbet foglalatoskodott. Megholt junius 15. 1838. Nevezetesebb munkái: „*Über die Vorzüge der Lappenbildung bei der Amputation*“ (Freiburg, 1819.); „*Handbuch der Augenheilkunde*“ (Heidelberg, 1823. más. kiad. 1832.); „*Abbildungen von Krankheitsformen aus dem Gebiete der Augenheilkunde und einigen augenärtzlichen Werk-*

zeigen“ (Heidelb. és Lipcs. 1836). Ezenkivül számos czikket irt különböző tudományos 's orvostani folyóiratokban. II. *Károly* a' jelenkor egyik jelesb német lyrai költője, született Magyarhonban 1817-ben izraelita kereskedő szülőktől, tanult előbb Pesten az egyetemben, majd az orvosi tudományokat Bécsben, ezután kereskedő akart lenni, majd ismét Lipcsében tanulta a' philosophiai tudományokat, 's bevezettetvén az irodalmi világba, ezentúl Némethonban élt. Munkái: „*Nächte*“, „*Gepanzerte Lieder*“, (Lipcse, 1838.) „*Der fahrende Poet*“, 4 énekben, u. m. *Ungarn.* — *Wien.* — *Weimar.* — *Die Wartburg*“ (Lipcse, 1838.); „*Stille Lieder*“ (1 köt. Lipcse 1840.); „*Saul*“ (szom. ját. 5 flv. Lipcse 1841.); „*Janko, der ungarische Roszhirt*“ (regény, versekben. Lipcse 1841.); „*Gedichte*“ (legujabb kiad. Berlin 1845.); „*Das Lied vom armen Mann*“ (Berlin 1846.); 's több egyes költemény különféle folyóiratokban.— *Becket*, mint költőt, mióta „*pánczélos versei*“ megjelenése után *Guczkow* magasztalásokkal árasztá el, a' birálók igen különböző módon itélték meg. Barátai mingyárt első föllépteokor, mint az ujabb kor legszebb tehetségü 's első lyricusát állitották elő 's emelték ki, melyly túlság által azonban neki inkább ártottak. Hogy azonban B. valódi költői tehetséggel bir, bizonyitja azon körülmény, hogy a' birálat őt legkevésbbé sem zavará meg pályáján, hanem néhány évi csendes viszszavonulása után, érettebb munkáival ismét föllépett. Képzelődése élénk 's tüzes, érzelme mély, képei dúsgazdagok, merészek, gyakran kicsapongók, szavai 's kifejezései erőteljesek, olylykor bizarrok, az alakban nagy ügyességgel bir, 's kétséget nem szenved, hogy tőle még sok jeles munkát várhatni. Legujabb költeménye, melylyet honfitársainak kegyelmet kérve, *Ferencz József* császár ő felségéhez intézett, gyönyörü és nemes bátorsággal teljes, melyly valódi költőhez illik. Szomorujátéka egészen elhibázott. Legsikerültebbek magyar tárgyu költeményei. — *T.*

Becker I. *Miklós* a' hires *rajnai dal* tehetségtelen költője, melyly dal, az ismeretes és száz meg száz féle zenére tett „*Sie sollen ihn nicht haben*“ 1840-ben, midőn Frankhonban, a' londoni juliusi egyezés következtében, harczias hangulat kezde uralkodni, rövid idő alatt egész Némethonban elterjedt, és szerzőjének olyly nevet szerzett, melylyre ő sem ezen dal sem későbbi költeményei által nem számolhatott. *Becker* sz. 1816-b. *Geilenkirchenben* (mások szerint Bonnban); eleinte jogtudományokat tanult Bonnban, később egy törvényszéki jegyző mellett dolgozott Geilenkirchenben. Dala olyly egyszerü 's igénytelen módon fejezé ki Némethon akkori hangulatát, hogy éppen ezért száz ezerek szájába jutott; a' szerény költő több fejedelem által kitüntetett (nevezetesen a' porosz király tanulmányai folytatásában segité, a' bajor király pedig drága billikomat küldött neki,) 's némelylyektől ép olyly túlságosan magasztaltatott, mint másoktól gyaláztatott. Nem sokára megjelent költeményei megmutaták, hogy sem az elsőt, sem az utolsót nem érdemlé. Az események újabb árjában szint olyly hamar tünt le a' napi események teréről, a' milyly hirtelen fölmerült arra. Neve csakhamar elfelejtetett, 's csak novemberben 1845-b. történt halála hivá azt egy pillanatra viszsza a' közemlékezetbe.— II. *Károly Ferdinand* nyelvtudós, szül. 1775-ben Trier mellett, előbb orvos, és salétromgyáros volt; 1813 óta Offenbachban oktató intézetet nyitott 's czóta kezdett a' nyelvtani

téren hírnevet szerezni. Számos német nyelvtanai, 's nyelvtani tabelláiban egészen eredeti, saját uton jár; az anyagot nem történeti, hanem philosophiai szempontból fogja fel. Legujabb jeles műve „*Organismus der deutschen Sprache.*“ (Frankf. 1841—43.) — *B.*

Beckmann (Fridr.) Berlin legkedveltebb comicus színészeinek egyike, szül. 1803-ban Boroszlóban, 's az ottani szinpadnak köszöni müvelését. 1824 olta Berlinben lépvén fel, jeles comicusi tehetsége azonnal elismerésre talált. Az általa olly népszerüvé lett „*Eckensteher Nante*“ comicus alakja egyenesen az ő teremtménye. E' szerepet több mint százszor kelle játszania 's élethűsége és természetes egészséges comicája által olly tetszést nyert, hogy az orosz czár jelenlétében különösen *Schwedtbe* hivatott e' szerep adására. — *Beckmann* gazdag 's ellenállatlan comicai tehetséggel, kimerithetlen humorral van megáldva; rögtönözni igen jól tud 's teli metsző elmésséggel. Köre ugyan az alsóbb comica, de a' burlesktól távol tudja magát tartani, 's folyvást a' természet és igazság határai közt marad. — *Beckmannné* asszony, szül. *Mazzarelli* (szül. Bécsben 1811) szinte kitünő comicai tehetség a' bécsi bohózat nemében, szép hanggal 's ingerlő egyéniséggel. — h.

Bécsi forradalom, *'s Bécs története* 1848-iki *martiustól.* Az 1848-ik év fényes helyet foglal el a' világtörténetben, midőn t. i. közép Európának népei általános lelkesedéssel keltek fel a' szabadság mellett, s nyomatékos erőt vetettek a' statusélet mérlegébe, melylynek végeredményét, az események alakulására nézve, még ma sem lehet biztos kiszámitással meghatározni. — 1813 ban népeik szeretetére és hűségére hivatkoztak a' fejedelmek, Napoleon győzedelmes zászlói ellen. A' népek, bizodalommal és készséggel engedtek ezen felhivásnak. Lelkesedés és kitartás megh ozták a' győzedelmet. A' népek szeretete a' trónhoz, Brennus kardja volt. Európának egy századnegyedes rázkódása után, 1815-ben a' bécsi congressus az álladalmak- és az európai súlyegyen ujbólalakitásához fogott. Itt lett volna az időpont, kölcsönös bizodalom utján, a kormányzás függő kérdéseit a' trónok és a' népek közt, erősen fektetett alapon, hoszszu jövendőre, kiegyenliteni. A' kormányok félreismerték ezen magas missiojukat. Austriában ugy, mint Porosz- és Oroszországban, absolutisticai kormányrendszer uralkodott. A' népek jogára senki sem gondolt, tehát senki sem vette tekintetbe azon hatást, melylyet az első franczia forradalom, 's egy szabadságért lelkesült sereg husz éves diadalpályája, az emberi és társodalmi jogokra nézve, a' kedélyekre gyakorolt. Az 1830-ki fr. forradalmat, a' belgiumi és lengyel felkelés követte. Belgium emancipálta magát, Lengyelország megbukott. Olaszországban is történtek ilylynemü manifestatiok. Németország sem maradt csendesen. Mindezen mozgalmak azonban csak több okot adtak a' kormányoknak az alkotmányos élet megszoritására, mig az az iránti hajlam, egyesületeknapi- és időszaki iratok által tápláltatott a' szivekben. Eszmék és elvek, gondolkozás és érzelem támogatták e' hajlamot. Igy találta az 1848-ik év Európát. A' párisi februári forradalom következtében magát köztársaságnak nyilatkoztatott Franeziaország szikrát gyujtott az elmékben. Ez esemény különösen Német- és Olaszországban zivatar erejével ragadta meg a' kedélyeket. Austria látszólag még csendes volt. Csak a'

magyar országgyülés (martius 3.) fogott egész energiával addig sokképpen gyengitett alkotmányos jogainak megerősitéséhez, de mindig a' törvényesség terén állva, mig Lombard-Velenczében a' forradalmi hangulat tetőpontját érte el, 's daczára az ott összevont seregnek, minden pillanatban kitöréstől lehetett tartani. Ilyly általános electricus lökés Bécset sem hagyhatta hidegen; a' haladás szüksége itt is érezhetővé lőn. Irók és könyvkereskedők, számos aláirással, kérelemlevelet nyujtottak be a' kormánynak a' könyvvisgálati rendszer lágyitása végett. Az akkori kormány tekintetbe sem vette. Ez elbizakodás uj anyagot adott az elégületlenségre. Ipar- és kereskedelmi egyesületek, érdek-viszonyaik szabadelmübb alakitásáért nyilatkoztak. Mártius 13-ára volt határozva az alsó austriai tartományi rendek összejövetele. A' nép különféle osztályai kérelemleveleket készitettek, melylyekkel a' rendek által a' trónhoz juthassanak. A' politico-juridicus olvasó egylet kitűnő munkásságot fejtett ki ez előkészitő mozgalomban, melylynek tagjai a' legszabadelmübb bécsi férfiakból állottak. Különösen az *Aula* tüntette ki magát e' szellemben. Mart. 12-én gyülést tartott, melylyben erélyes bátorsággal, az események élére állani határozta el magát. E' gyülésben egy kérelemlevél benyujtásában állapodtak meg a' tartományi rendekhez, melylyben, az idő igényeivel többé összse nem férő jogintézetek megváltoztatását sürgették. Mart. 13-án reggeli 10 és 11 óra közt indult meg az Aula, sürü embervonalban, a' rendek háza felé (az uri-utczában) e' kérelemlevelet benyujtani. A' Kohlmarkton, Minorita-téren, Józsefpiaczon, Grabenen, a' Metternich palota előtt, kisebb nagyobb csoportulásokat lehete látni. A' mozgalom nem kerülte el a' kormány figyelmét, a' helyőrség csapatai részint a' kaszárnyákban összevonattak, részint a' Burgban és környékében állittattak fel. Az uri-utczában a' rendek háza felé volt különösen nagy tolongás, a' rendek házának udvarát ellepték a' tanulók; itt volt a' mozgalom középpontja. Egy fiatal ember, orvostanár *Fischhof Adolf*, kit társai vállaikra emeltek, nyilvánosan beszédet tartott. Csendes szavakkal nyugalomra és megfontolásra intette a' népet, egyszersmind méltóságos és erős kifejezésekben nyilatkoztatta, hogy az összes austriai nép kivánatait sürgetőleg a' rendek szivére kell kötni. Ezen kivánatok, 1. a' status költségeinek nyilvánosságban tartása. 2. Minden rend és érdek képviselete egy közös birodalmi gyülésen. 3. A' népnek képviseleti részvéte a' német szövetségnél. 4. Tökéletes sajtószabadság. 5. Egyenlőség és szabadság a' vállásfelekezetek közt. 6. Nyilvános törvénykezési eljárás és esküdtszékek. 7. A' ministerek felelősége. — Tehát csaknem ugyanazon pontok, miket a' pozsonyi alsóház (Mart. 3.) sürgetett, a' magyar alkotmánynak szélesebb és biztosb alapokra állitásában. Ezen beszéd kitörő tetszésjellel, tapssal, és kalapfelemeléssel fogadtatott, nemcsak az udvarban levők részéről, hanem még azon hivatalnokok is tapsoltak és kendőiket lobogtatták, kik az egész jelenetnek a' palota ablakaiból voltak tanui. A' beszéd az uralkodóház összes tagjainak megéljenzésével végződött; különösen János főherczeget, Ferencz Károlyt, Ferencz Józsefet, Istvánt éltették. Ezután több szónok lépett még fel, kik ugyanazon szellemben szólottak, többnyire orvosok és jogászok. Egy küldöttség inditattott fel a' rendek teremébe, az emlitett pontokat előadni. Egy óráig akartak a feleletre várni. E' közben egy fiatal ember, őrbódé-

ból hevenyészett szószékre lép, 's német nyelven egy tüzes beszédet olvasott fel, melylyet *Kossuth* a' magyar országgyülésen tartott. A' beszéd, erő- és érzeményteljességében a' legmegrázóbb szavakkal hatott mindenüvé, és minden pontjában odaczélzott, hogy csak egy ember van, ki minden rosznak az oka. Aztán a' rendek teremből egy a' rendek által a' császárhoz küldendő kérelemlevél, a' pénzügyi viszonyok szabályozása tárgyában, másolatban, hozatott le. Ez nyilvánosan szétszaggattatott. Erre egy fiatal ember, dr. *Böhm* lépett fel, 's fenhangon kivánta a' jézsuiták és azon státusférfiu eltávolitását, kitől ama megcsökönyösödött absolutisticai rendszer származott. *Metternich* hg. nevének említésénél hosszas fütyülés és „*le vele*" kiabálás tört ki. Gr. *Colloredó* megjelent az udvarra fekvő erkélyen a' rendek teremből, 's megható szavakkal csendés nyugalomra kérte a' népet. A' császárhoz egy vegyes, rendek- és polgárokból alakult küldöttség neveztetett, mint mondatott, ama kivánatok sürgetésére. Még mielőtt ezen küldöttség elment volna, az első emelet ablakából, hová sokan már jóval azelőtt feltolultak, olylyanforma kiáltások történtek, mintha a' tanulók küldötteinek személyes bátorsága forogna veszélyben. Dühös zajjal nyomult ekkor az ifjuság a' rendek házába fel, ablakok, székek, ajtók összszezúzattak, a' zaj elterjedt az utczákon levő tömegekre is, melylyet a' katonaság első erőszakos fellépése követett az uri-utczában, és a' Minoriták terén több áldozat esett el. Most mindig iszonyubb kezdett lenni a' felzúdult tömegek lármája. „Fegyverre" kiáltották. Egy küldötség a' polgármesterhez ment, 's sürgette a' polgár-katonaság fegyverbehivását a' rendfentartása végett. Nagy néptömegek gyültek összse a' bál-téren is, hol a' tanulók szinte beszédet tartottak; 's „le Metternich-kel, fel a' cancellaria teremeibe" kiáltották. Igy indult és nőtt a' mozgalom, mig végre véres összcütközésre talált a' katonaság részéről. Több ember lett itt is áldozattá, a' nélkül, hogy ez által a' mozgalom elnyomatott volna; ellenkezőleg ez csak nevelte a' tömegek dühét. A' katonaságot *Albert* főherczeg erélyesen vezénylette, 's az háromszor adott tüzet a' fegyvertelen népre; fel a' tartományiház ablakaiba is lőttek, talán jó szándékból, hogy a' golyó senkit ne találjon. Később két oldalrul adtak tüzet a' tartományiház udvarában is. A' hol az udvari haditanács-épület és a' polgári fegyvertár van, oda gyülekezett mindenki, a' fegyvertárat akarták ostromolni, hogy a' népet felfegyverezzék. A' zsidó-piaczon, a' szük-utczák szekerekkel rekesztettek el, miket kövekkel töltöttek meg. A' katonaság mindazáltal áttört e' barricadokon 's lőtt és szúrt itt is hasonlóképen. Minden bolt bezáratott a' városban. Az Istvántéren és több helyeken ágyuk vonattak fel. Nem lehet itt elhallgatni, hogy tüzér *Pollet*, midőn parancsot kapott volna a' Mihály-téren gyülekező tömegre lőni, az engedelmességet megtagadta. A' Karinthiai utczán szinte lőtt a' katonaság, a' Kohlmarkton szuronyokkal fogadták a' Burg felé tolongókat. Sok vér folyt. A' nép erre mindent szétzúzott a' császári épületeken; a' Lőrinez-épületben, hol a' censurahivatal volt, a' rendőrségi hivatalnál, a' főpiaczon, minden ablak bezúzatott, a' vasreteszek kitörettek, 's az utolsó épületről a' „Justitia" szobrát ledöntötték. A' katonaság közbejövetele a' legnagyobb elkeseredésre adott alkalmat; egy megsebesültet lóra ültettek, 's a' város különböző utczáin — kisérve a'

békételen csapatok által — meghordozták. E' szomoru közlátvány még inkább feltüzelte a' kedélyeket 's élenkebb lőn a' fegyverrekiáltás; a' nép kapára, ásóra, villára, dorongokra 'st. kapott, hogy a' katonaságnak ellenálljon. Mindinkább terjedt a' láz és rendetlenség. A' tolongás középpontja a' rendőrségi főigazgatósági épület volt e' pillanatban. Néhányan kezdtek szállingózni most a' polgári őrségből, kik közül egész napon át senkit sem lehete látni, de ezek közül is sokan lövettek le vagy sebesittettek meg. — Délutáni 5 órakor a' tanulók az Aulában összejöttek, 's egy küldöttség innen, az igazgató vezetése alatt, a' császári udvarba ment, a' dolgok sürgető állását nyomatékkal előterjesztendő, 's a' további vérontást megakadályozandó. Hasonló czélból több testület küldöttei jelentek meg a' Burgban. Az uralkodóház herczegei és ministerek együtt voltak. Végre hg. *Metternich* elhatározta magát hivataláról lemondani; a' császár elfogadta a' lemondást, 's határozottan megigérte, hogy a' mozgalom ellen semmi katonai erőszak nem fog ezentúl használtatni. A' katonaság, kivévén azon részt, melyly a' Burgot 's annak bejárásait fedezte, 's a' városnak még egy pár helyeit kivéve, viszszahuzatott. Este 9 órakor az egész város tele volt *Metternich* leköszönésének hirével, egyszersmind placátok hirdették a' népnek a' császár beleegyezését, hogy a' tanulók és a' polgárság, a' rend és a' nyugalom feltartása tekintetéből, a' polgári fegyvertárban felfegyverkezhetnek. A' nép egyéb kivánatainak megvizsgálására 's azok feletti tanácskozás végett ő felsége által a' rendekből és polgárokból, megosztva, választmány hivatott összse. Erre a' tömeg megnyugodott, legalább ezután semmi kihágás nem történt. Vidáman és ujongva jártak a' csapatok az utczákon, melylyek egész reggeli 3 óráig ki voltak világitva. A' melyly ablakban világ nem égett, az betöretett, hasonlókép a' középületek épen maradt táblái bezuzattak. A' nép tömegekben tolult a' fegyvertárhoz, hol a' fegyverek osztattak; hirtelen képződtek most a' fegyveres csapatok, melylyek az utczákon átvonulva, őr és kerülő szolgálatot tettek. Mindenütt a' legnagyobb lelkesedéssel üdvözöltettek. Mindazonáltal a' külvárosok legtávolabb részei, a' vasutvonali közelhelyek, 's maga a' vasutépület, ez eseményteljes éjszakában a' legborzasztóbb rakoncátlanság szinhelyei voltak. Már estefelé nagy számmal gyülekeztek a' nép söpredékei és kezdték a' mariahilfi vonalat rombolni. A' vonal épületei csakhamar lángokban állottak, kiraboltattak, minden könyv- és hivatalos irományok széttépettek; egy pénzőr, ki a' rablóknak ellenszegült, a' lángokba dobatott. Hasonló sorsban részesültek a' közelében fekvő vonalok. Innen, ezen embertelen csapatok *Sechshaus*, *Fünfhaus* és *Braunhirschengrund*ba vonultak, 's ott folytatták a' kerületi rendőrigazgatósági épület- gyárak- és polgárházakban a' rombolást, és rablást. A' granichstätti présgyár felgyujtatott 's összeromboltatott, egy rozsólisgyár, gépek 'st. összezuzattak. Mig végre egy osztály katonaságnak 's a' fegyveres polgárságnak sikerült e' vad rablókat szétszórni vagy foglyokká tenni.

Mártius 14-én reggel 12,000-re becsülték a' felfegyverzettek számát, többnyire tanulók és polgárok. A' fegyverkezés még folyton tartott, a' sor-ezredek őrhelyeit a' polgárkatonaság váltotta fel, kik mindenütt „éljen"nel fogadtattak. Csak a' Burg, Bálháztér és bástyák voltak a'

katonaság által elfoglalva; többi része a' sorkatonaságnak a' józsefvárosi glacin táborozott. A' Burgban egész nap tanácskozással tölt el az idő. Délutáni 3 órakor ismét nagy tömegek gyülekeztek a' Kohlmarkton és Mihály-téren, a' rendek és polgárok küldöttei egymást érték a' Burgban; határozottan nyilatkoztak a' tolongó csapatok elébb nem tágitani, mig követeléseikben nem biztosak, mivel a' sajtószabadság kihirdetéséről szóló előbbi hirek nem valósultak. ½5-kor érkezett egy felhivás a' „nemzetőrség felállitásáról", a' nép tetszéssel fogadta, de egyszersmind több oldalról nyilatkoztak: „egyéb semmi? nekünk sajtószabadság és alkotmány kell". 5 órakor a' „sajtószabadság" biztositatott. A' juridico-politicus olvasó egylet erre nagy fehér zászlót tüzött ki, ezen devise-el „*Pressfreiheit*". József-császár lovagszobra a' Józseftéren fejére koszorut kapott 's kezébe fehér zászlót, közepén „*Pressfreiheit*" szóval.— 6 órakor jelent meg egy nyomott hirdetés, melyly a' könyvvisgálat eltörléséről, 's csakhamar közzéteendő sajtótörvényről szólt. Ezen proclamationak a' kormányelnök *Gestieticzi báró Talaczkó János* volt aláirva. Végezetre a' császár aláirásával még ugyanezen napon elhatároztatott, a' birodalom német és sláv részeinek rendeit, nem különben a' lombardvelenczei királyság középponti gyülését, képviselőik által a' trón körébe összehivni igazgatási és törvényhozási kérdések elintézése végett. Ezen összejövetel határnapjául jul.3-a tüzetett ki. Lelkesitő beszédek tartattak az olvasó egylet erkélyéről, melylyek a' nép által enthusiasmussal fogadtattak. A' sziveket e' pillanatban való lángolás töltötte el a' békes szabadságért, minden ablakból tetszéstapsok hangzottak, mindenütt fehér kendő, fehér zászló lobogott, mindenkinek karján fehér szalag vagy kalapján vagy mellén fehér kokárd. Az ablakok ez éjen át is kivoltak világitva.

Martius 15-én, elhatározó napján a' katastrophnak, a' nép még mindig lázas gerjedésben volt, a' szivek kétség és remény között repestek. A' császár elhatározta magát népe közé kikocsizni. 11 óra felé jelent meg a' császár nyilt kocsiban *Ferencz Károly* főherczeggel, és annak legidősb fiával, mostani föls. urunkkal a' néptömegek közt; határtalan volt az öröm, melylyel a' jó fejedelem mindenütt találkozott, ugy hogy a' szabadság érzetével kézen fogva látszott menni a' „hűség" érzete. Ezen meggyőződés végképen elhatározta a' fejedelmet a' nép kivánatai javára, melyly határtalan öröme mellett is az „alkotmány" szót nem felejtette el emlegetni. 12 órakor érkezett meg *István* herczeg Pozsonból, 's egyenesen a' Burgba szállott. Még délután a' császárnak egy manifestje jelent meg, melylyben a' *sajtószabadság*, a' censurának eltörlésével, olyly módon biztositatik, mint az más álladalmakban is fenáll; a' *nemzetőrség* a' birtok és értelmiség alapjaira állittatik; 's a' birodalomnak az eddigi tartományi szerkezetek tekintetbe vételével, 's a' polgári rend megerősitett képviseletével „*alkotmány*" igértetik. 4 órakor, épen ez alkotmánylevél kihirdetésének pillanatában érkezék a' magyar országgyülési küldöttség, *Kossuth* és *Batthyányi Lajos*sal élén, több mágnás, követ és számos országgyülési ifjuság kiséretében a' fővárosba. Leirhatatlan e' pillanatban a' bécsiek lelkesedése. A' legelső utczasarkon, a' legelső bécsi, ki a' küldötséggel találkozik, megöleli és megcsókolja *Kossuthot*, a' nép egész tömege veszi körül a' küldötséget, a' nemzetőrök, az Aula fegyveres sorokat képeznek kétfelől, az

ablakokból „éljenek“ hangzanak, virágok és szalagok hullanak az érkezők elé. Az egész egy „Virágvasárnap“. Minden rendből számos küldöttségek jelennek meg az udvarban, a' császárnak hódoló tiszteletöket vivén. Később maga a' császár, körülvéve a' császári család több tagjától a' Józseftéren, az udvari könyvtár erkelyén megjelenik, az összesereglett nép és fegyveres nemzetőrök ezerhangu „éljen“nel üdvözlik. Minden szemben köny, minden szivben öröm és lelkesedés; az utczákon lovasok járnak fel 's alá, 's trombitával hirdetik a' „constitutiot“; mindenkinek kezében „papir lap“ van 's ez a' császári „manifestum“, mindenki ezen lapot olvassa, nemcsak szemével, de lelkével. Este fáklyás menetek és zene a' császári palotában, majd *Kossuth* szállása előtt, ki német beszédében *egységre* és *összetartásra* inti a' népet, hogy a' czél eléressék. A' város ki volt világitva, mindenütt zászló, mindenütt transparentek; itt a' jóságos császár, amott a' bécsiek által ekkor tömjényezett Kossuth képe volt kivilágitva. A' fény miatt nem lehetett látni az éjszakát.

Ilylyen volt Bécsnek első alkotmányos napja.

Martius 16-án *Czapka* polgármester, ki ellen a' közvélemény igen fel volt ingerülve, leköszönt, hasonlókép az ezen viszonyok közt lehetetlenné lett rendőrségi udvari tanácsos gr. *Sedlniczky* letette hivatalát. Ezen nap estéjén nyilt meg ujra a' szinház. A' *Carl*-szinházban ingyen bemenet volt. 17-én déli 11 órakor fogadta a' király a' magyar országgyülési küldöttséget. Az uj alkotmány-chartát *István* főherczeg rövid velős szónoklattal nyujtotta át a' királynak, melylynek következtében az ország nádora csaknem alkirályi hatalommal magyarországi teljhatalmu helytartóul; gr. *Batthyányi Lajos* minister-elnökül neveztettek ki. Talán e' pillanatban az események' egymásra toluló rohama erősebb szinnel festette a' német egység' frankfurti irányát, mintsem a' birodalom' többi részeivel öszhangzóbb politikát lehetett vala követni? Anynyi mindenesetre igaz, hogy *Kossuth* politikai pályájának fénypontja Bécsben volt, 's a' mi ezután következett, az csak eredménye volt az itten tett lépésnek. — Ezen nap reggelén nagy számmal jött fel a' pozsonyi ifjuság Bécsbe zenével, az utczákon mindenütt a' „Rákócziinduló“ zengett; az ablakokból virágok, selyem-kendők, szalagok dobattak a' fiatal szabadság-hirdetők elé. A' háromszinű nemzeti zászlóval ékitve, magyar egyenruhában, kardosan és szép rendben ment az országgyűlési ifjuság az egyetemhez, az Aulának tisztelkedését tenni. A' magyar ifjúság nevében *Szarvady Frigyes*, később titoknok a' párisi követségnél, német nyelven szónoklatot tartott. Ugyancsak általa szerkesztve egy adresse küldetett az ifjuság által az egyetemnek, melyly nyomtatásban még a' magyar küldöttségnek eljövetele előtt megjelent és ünnepélyesen átadatott. — Délután történt a' martius 13-ki elesteknek ünnepélyes eltemettetése. Tömérdek nép vett részt a' kiséretben, többen a' magyar küldötség' tagjai közül e' czélból a' fővárosban viszszamaradtak, hogy a' szabadságért elhullottak iránt tiszteletteljes részvétöket tanusitsák. Virágok, szalagok szórattak az elestek sirjára, miket a' nép' könyei hervadásba menni nem engednek. E' napon köszönt le a' birodalmi főcanczellár gr. *Inzaghi*, 's neveztetett ki a' birodalmi felelős ministerium. Ministerelnök gr. *Kolowrat*, külügy gr. *Ficquelmont*, belügy b. *Pillersdorff*, igazságügy gr. *Taaffe*, közoktatásügy b. *Somaruga*, pénz-

ügy b. *Kübeck*; a' hadügyi tárczát később altábornagy *Zanini* vette át. — Martius 18-n. a' császár és császárnő nyilt kocsiban ismét kikocsizott. Az egyetemnél, a' kocsiból a' lovak kifogattak, a' lelkesedett nép tenyerén hordozta volna fejedelmét, de szivébe foglalta inkább, honnan a' felfogott tárgynak nem olyly könnyü kiesnie. — A' rendek' egyesületének ezen a' napon egy értesitése jelent meg, 24 tagból álló ideiglenes választmány' alakitásáról, kik közől 12 a' rendek' gyülekezetéből, 12 az ideiglenesen egybehivott polgársági választmányból vétessék. Legfontosabb része ezen értesitésnek az volt, melylyben a' választmány kötelezi magát, tanácskozmányainek' eseményeiről a' polgárokat tudósitani. Ugyane' napon szüntette meg hg. *Windischgrätz* a' rendkivüli katonai eljárásokat. — Mart. 19-n. *Sardagna* tábornok a' térparancsnokságot vette át. — 20-n a' gallicziai és lombardvelenczei politikai vádlottaknak bünbocsánat adatott. — 21-n az állodalmi tanács és rendőrségi hivatal feloszlatott. A' teljes feloszlatás azonban csak mart. 29-én és april. 4-ikén következett be. Mart. 22-n az ostromállapot megszüntetett. Martius 29-ikén egy hadtest' felállitása rendeltetett Isonzonál *Nugent* parancsnoksága alatt. 31-n gr. *Colloredo-Mansfeld* vette át az akademiai legio' parancsnokságát. Ugyanezen napon jelent meg az ideiglenes sajtótörvény. A' tanulók, daczára *Hye* tanár ékesszólásának, egy kis autodafé-t alakitottak, 's a' 30 §§ usos sajtótörvényt elégették. April 2-án a' császári palota' ablakából, a' fekete-veres-arany zászló lengett, 's ezáltal Austriának a' német egységhez csatlakozása symbolikailag el volt ismerve. Ez időtől fogva minden ugynevezett „*Gutgesinnter*" hordta a' német-szineket. 4-én gr. *Kolowrat*, gyengélkedő egészsége miatt, viszszalép, és gr. *Ficquelmont* veszi át ideiglenesen a' ministertanácsi elnökséget, 5-én *Lajos* főherczeg a' kormány' vezetéséről leköszön. Altábornagy gr. *Auersperg* alsóaustriai vezértábornokul neveztetik ki. 6-n a' Liguoriának zárdájukból eltávolittatnak, 's *Ferencz József* főherczeg csehországi helytartóul neveztetik ki. — A' ministeriumban is változások történnek, april 3-ikán a' pénzügyminister b. *Kübeck* nyugalomba tétetik, 's helyébe a' galliczai kormányzó alelnök b. *Krauss* lép. — Gr. *Kolowrat* ministerelnök elébb csak viszszalép, később végképpen nyugalomba tétetik. April 7-n *Ferencz Károly* főherczeg, az alkotmányos intézkedések által meghatározott működési körben, a' ministertanácsban tettleges részvételre ajánlja fel magát a' közügyekre nézve. April 11-n császári legfelsőbb rendelvény' következtében a' robot és dézma megszüntettetik. April 13-n gr. *Thun Leo*, gr. *Stadion* helyett, csehországi kormányzó elnökül neveztetik ki. April 19-ikén kezdődnek a' frankfurtbai választások. 20-án az igazságügyminister gr. *Taaffe* leteszi hivatalát, a' közoktatási minister lép helyébe, megtartván ideiglenesen előbbeni tárczáját is. — Az Aula e' közben, mint középpontja minden mozgalomnak, fényben, erőben és a' polgárság' és nép' rokonszenvében naponkint növekedett. A' polgárság' részéről köszönő feliratok intéztettek hozzá a' martius 15-iki nyeremények ért; sokan a' város' polgárai közől az akademiai legioba iratták be magukat, a' német egyetemektől, a' párisi republicánusoktól küldöttségek jelentek meg a' bécsi Aulánál, ragaszkodásukat és tiszteletöket jelentvén ki a' szabadság' fiatal előharczosai iránt. A' megjelenő ujságlapok' száma közel 100-ra rugott. Ezek nagy részében

és még számtalan röpiratban, az Aula' democratai szelleme tükrözte magát viszsza. Nevezetesb lapok: *die Constitution; der Freimüthige; Grad aus; der Studentencourier, der Charivari; das democratische Bürgerblatt*, később: *der Radicale; Democrat; Sonntagsblatt* (szerk. L. A. Frankl); a' régibb lapok közül, melylyek csak ritkábban lépték át a' mérséklet' határait: *der Zuschauer (Ebersberg* szerkesztése alatt), *Allgemeine Oesterreichische Zeitung* (előbb *Oesterreichische Beobachter, Schwarzer Ernő* szerkesztése), „*Presse*" (Dr. *Leopold Landsteiner* főszerkesztése alatt). A' mérséklett szellemü lapok közül „*Constitutionelle Donau-Zeitung*, (szerk. *Dr. Hock*, kiadó: *Klang)*; „*die Geissel*" (szerk. gr. *Bőhringer)* 's a' t. — Ezen lapok legnagyobb része elfelejtkezve az austriai érdekekről, oltalma alá vette az olasz felkelést, meleg ragaszkodással szólott a' német egységről, a' nemzetiségi jogokról és szabadságról. Itt is az Aula volt a' zászlóhordozó, melylynek irányadása, különböző idegen befolyások alatt, adta a' majusi és octoberi napoknak az első lökést. Apró utczai krawallok, maeskazenék, szónoklatok, küldöttségek voltak e' napok' decorátioi. A' sajtótörvények' nyilvános megégetése után, mindinkább szélesebb és szabadabb tért kezdtek a' lapok elfoglalni. Azon hatás által, mit a' forradalmi irodalom a' nép' kedélyére gyakorolt, az Aula — mint ezen hatás tulajdonképi képviselője — mind inkább erősebb és határozottabb állást kezdett magának venni. April 2-n a' szent István tornyán kitüzte a' német zászlót, ez időtől fogva minden „német" volt, semmi nem volt „austriai", a' „fekete-sárga" gunynévvé változott. Ezen befolyás uralkodott a' frankfurti választásokban is. 'S igy történt, hogy Austria ollyan követeket küldött Frankfurtba, kiknek nagyobb része a' baloldal' köztársasági törekvéseihez csatlakozott. — Ablakbetörések, gunydalok' éneklése napi renden voltak. A' rendnek' első áthágása ilylyen gyermekes apróságokkal kezdődött. A' közvélemény magát először, elég helytelenül, a' maeskazenében nyilatkoztatta ki. Lassankint készült a' szövetkezés a' tanulók és munkások közt, kik most az állodalom' költségén foglalatosságot kaptak. Mindenki az Aulától kérdett tanácsot, épen azért folytonos összeköttetés volt közte és a' nép' minden osztálya közt. Majd a' clerus, majd a' katonaság, majd a' nemesség volt a' nyilvános botrány' tárgya; kifütyölték a' vallás' szolgáját, az őröket, a' kegyelet 's rend lábbal tiportatott, hogy a' viszszaeléseket nevetségessé tegyék. A' középosztályok és magasabb rendüek' megnyerésére a' „gyülekezési jog" volt az ut. Számos clubbok alakúltak, melylyekben kiválólag *Tausenau* és *Dr. Becher* fejtették ki erélyöket 's agitatori munkásságokat. Azonban még mindig csak a' democratiai elvekről volt szó, mint a' jövendő' üdvéről. Ezen társulatokban kezdtek először némi rendszert kifejteni, és a' népfelség' eszméjét hirdetni. Szép szó és szép eszmék azt a' hatást gyakorolják az emberre, a' mit a' jó bor . . . Ezen kitörések mindinkább hevesebbek kezdtek lenni. Falragaszokban és röpiratokban hirdették, hogy a' nemességet és klastromokat el kell törölni. Röpiratok jelentek meg a' nemzetőrség' organisálásáról, 's mind inkább szóbajöttek a' „*Blousenmann*"ok. Gyülekezések tartattak. Az első ilylyen nagy gyülekezés april 14-én az Odeonban volt; körülbelül 6000 tanuló, polgár, nemzetőr jelent itt meg, napi kérdéseket vitattak, 's a' megjelenendő alkotmányprogrammról beszéltek. *Dr. Schütte*

azt inditványozta, hogy a' császárnak egy „*Sturmpetitiot*“ nyujtsanak be, melyly szerint a' követek már april 25-ig összejönnének, és hogy a' választások census nélkül történjenek. Az inditvány nem fogadtatott el. Itt azon nyilatkozás is történt, hogy a' jelenlegi ministerium, *Pillersdorffot* kivéve, népszerütlen, tehát hogy a' többiek elbocsájtandók, 's helyeik népszerü emberek által betöltendők, hogy altábornagy gr. *Hoyos* a' nemzetőrség'—(melyly már ekkor a' 40,000-et meghaladta)—főparancsnokságától mozdítassék el, minthogy csak polgár parancsolhat polgári őseregnek, és hogy szabadelvű választási törvény alkottassék. Ezen gyülekezést folytatták aztán a' „*német zászlóhozi*“ vendéglőben, és a' „*csiz*“ nél. *Schütte* tanár tartotta mindenütt a' legizgatóbb beszédeket, mig nem april 18-n a' rendőrség által Bécsből kiparancsoltatott. Ez nagy ellenhatást szült, 's a' forradalmiak e' tényben a' nép' alkotmányos jogának megsértését látták. A' mozgalom mindinkább szembetünő kezdett lenni.

April 25-n jelent meg az alkotmányjavaslat. E' szerint az austriai császársághoz tartozó összes tartományok egy elválhatatlan alkotmányos monarchiát képeznek. Jelen alkotmányos oklevél a' császárság' minden tartományára kiterjed, Magyarországot és Lombard-Velenczét belé nem értve. Az egyes tartományok' határai jelen helyzetökben maradnak, és csak törvény által változtathatnak meg. Minden népfajoknak biztositatik: nyelvök és nemzetiségök. A' koronaörökös a' pragmatica sanctio (april 13. 1713) alapján a' habsburg-lotharingiai házban. A' trónörökös 19 éves korában teljes koru. A' császár' személye szent és sérthetetlen. Rendeleteinek valamelylyik minister által kell ellenjegyeztetni. A' császár megesküszik az alkotmányra. A' ministerek felelősök. A' végrehajtó hatalom a' császárt illeti, a' törvényhozó: csak az országgyüléssel egyetértésben. A' császár izen hadat és köt békét, szerződéseket az idegen hatalmasságokkal. 'sat. Ez alkotmányban a' polgároknak személyes és vallásszabadság biztositatott, a' sajtószabadság, nemzetőrség megerősitetett, a' tulajdon felmentetett, előjogok és egyedáruságok megszüntetteknek nyilvánittattak; az országgyülésre nézve a' két kamarai rendszer állapittatott meg. A' tartományi rendek, a' menynyiben ez oklevél rájok nézve változtatásokat nem foglal magában, működési körük- és előbbi szerkezetükben meghagyattak. A' képviselők' választásában a' nép-szám, és az állodalmi érdekek vétettek fel mértékül. Erre nézve egy ideiglenes választási rend fog ott alapittatni. A' katonaság' zászlóeskütjébe az alkotmány beletétetni igértetett, 'sat. A' forradalmiak nem voltak e'józanúl szabad alkotmánynyal megelégedve, megsemmisitve hitték ez által a' martiusi napok emlékét, különösen a' két kamarai rendszer ellen történtek agitatiók. A' szenvedélyek azonban nyugodni látszottak, 's a' napot megünnepelték. Reggel a' glacis-n volt katonai ünnepély, este a' város kivilágittatott, a' politikai olvasó egylet nagyszerü fáklyás zenét rendezett, melylyhez a' polgárok, nemzetőrök, tanulók és az ének-egylet csatlakoztak. A' hoszszu menetben számtalan osztrák és német zászló lebegett, középen a' császárnak aranyozott, virág- és borostyánnal ékitett állóképével. A' palota' belső udvarában, megjelent a' fejedelem és fejedelemnő az ablaknál, „éljenek“ harsogtak és a'néphymnust énekelték. A' democraták azonban nem szüntek meg a' népet izgatni: hogy jogsérelme a' polgároknak az octroyált alkotmány, hogy

nem a' népnek a' császártól, de a' császárnak kellene a' népfelségtől az alkotmányt elfogadni. Ilylyen eszmék terjesztettek, clubbokban, népgyülésekben. Mindenki készült egy elhatározó demonstratióhoz. A' hirlapok hevesebben kezdtek szólani az udvar- a' nemesség- és clerus ellen. Majus 2-án a' császár gr. *Hoyost* saját kérelmére a' nemzetőrség főparancsnokságától felmentette, 's helyébe altábornagy *Hesz* bizatott meg a' parancsnoksággal. A' nemzetőrség azonban, melyly fenállásának ideje óta sohasem tudta, hogy tulajdonképpen mit akar, és mit kell akarnia, csakhamar viszszakivánta gr. *Hoyost* mint parancsnokot. Már april 30. *Zanini* letette a' hadügyi tárczát, és táborszernagy gr. *Latour* lett hadügyminister, egy vállalkozó szellemű és erélyes férfiu. Nevezetes azon napi parancsa, melylyet a' ministeriumba beléptével kibocsátott, a' birodalmi seregekhez. — Május 1-jén volt az első ugynevezett „*Verbrüderungsfest*" a' nemzetőrség, tanulók, nép 's polgárok között. Ezen barátsági gyülekezéseknél erősitették az ellenállás szelleme a' kormányrendeletek ellen. — A' reactio, a' camarilla ugynevezett tulhajtásai (akkori szójárások) emlegetése, volt tápja a' fanatismusnak. A' rendőrségi igazgatóság megszüntetett, 's helyette a' városi kapitányság alakittatott; a' rendőrök helyett ugynevezett biztossági őrök, kik később *Municipalgarde* nevet kaptak. A' rendőrség elleni ingerültség, utczai botránynyá fajult, 's a' *Spitzlik* (technicus terminus) mód nélkül üldöztettek. Egy ilylyen egyént az Aula egy napon, az egyetem' erkelyére állitott közlátványul, azután pedig kalitkába zárta 's ugy hordoztatott meg az utczákon. Majus 4—5-ike éjszakáján, mintegy 10,000-ből álló tömeg macskazenézett gr. *Ficquelmont* és *Taaffe* ministereknek, a' mikor *Ficquelmont*nak házijoga is megsértetett. Ennek következtében a' gr. leköszönt, b. *Pillersdorf* vette át a' ministertanácsi elnökséget és b. *Lebzeltern* a' külügyi tárczát. *Talaczko* báró helyett pedig gr. *Montecuccoli* vette át az alsóaustriai kormányzóság' ügyeit. — Még majus 3-án több jogtudor küldetett a' németszövetség-, és Belgiumba, a' nyilvános és szóbeli törvénykezési eljárás és esküttszékek' felismerése végett. Ugyancsak majus 5-n a' császár ő fels. maga. intő szózatot bocsátott ki a' bécsi lakossághoz, melylyben a' békételenkedőket nyugalomra és a' törvénynek tartozó tisztelet - és rendre szólitja fel, magát és a' haza ügyét egész bizodalommal, a' nemzetőrség, akademiai legio s. t. jobb érzelmére bizván, népeinek szeretetében keresi a' rend' támaszát. Mind ez nem használt. A' túlzás napi renden volt. Május 9-n két ministeri tárcza alakittatott, b. *Doblhoff*, kereskedelmi és földmivelési minister, udvari tanácsos *Baumgartner* közmunka' ministere lett. — Május 6-n a' tanulók' választmánya, a' nemzetőrség és a' polgárok kérelemlevelet adtak a' ministeriumhoz, melylyben követelték, hogy a' második kamara' tagjainak megválasztásában semmi „census" alapul ne szolgáljon, Az első kamara' tagjainak választására nézve „*bedeutender Grundbesitz*" helyett „*ein nicht ganz unbedeutender*" tétessék. Ezen pontot a' pénz-aristocratia' fülelmessé lehetőségével és a' nép' érdekei szemben tartásával indokolták. Végre hogy a' császár ne nevezhesse ki az első kamara tagjait. 'S csak ezen pontok' teljes biztositásában állitották az anynyira szükséges bizodalom' megerősülését és alapitását.

Majus 15-én történt amaz elhirhedett „*Sturmpetitio.*" Már délelőtt lehete észrevenni az utczákon a' tömeges csoportulásokat. Okot szolgáltatott erre

a' nemzetőrségi középponti választmány. A' főparancsnok gr. *Hoyos* ellene nyilatkozott ezen középponti választmány' alakitásának és fenállásának, és a' május 13-róli napi parancsban, annak feloszlatását kimondotta, melyly rendelkezését a' ministerium is helyeselte. E' felett nagy lármát ütött az Aula; május 14- és 15-én délelőtt nagy számu és zajos gyülésben elhatározták a' középponti választmány' feloszlatását meg nem engedni, ennek következtében készült ama „Sturmpetitio." Délután 1 órakor riadót vertek. Tanulók és nemzetőrök felfegyverzetten siettek összse. A' császári palota katonasággal rakatott meg, a' Glaci-n hasonlóképp gyülekeztek. Ezen hirre, a' tanulók is golyó- és puskaporral látták el magokat, és élesen töltött fegyverrel vonultak előre. Esti 7 óra volt. A' ministeriumhoz kinevezett küldöttség még nem tért viszsza, tehát fegyveres tömegekben indultak a' palota ellen, hogy a' ministert ott felkeressék. Nép és munkások csatlakoztak hozzájok, kapával, ásóval, dorongokkal, és több mint 15,000-en várakoztak a' város' kapuin kivül a' tanulók' intésére. Szuronyok lepték el a' palota' udvarát, és a' palota előtt felzúdult tömeg tombolt. A' ministerium engedett, ama napi parancs erőnélkülinek nyilvánittatott; a' város' kapui, a' palotaőrizet barátságosan megosztatott a' katonaság, nemzetőrök és akademiai legio közt, és azon igéret tétetett, hogy a' katonaság nem elébb fogná használni fegyverét, mint a' nemzetőrség, és e' czélból, a' legsürgetőbb esetekben, felszóllitatik. A' fegyveres csapatok ezenkivül iszonyu zajjal követelték, hogy az első összehivandó országgyülés *alkotmányozó*nak ismertessék és nyilatkoztassék ki, a' választások csak egy kamarára történjenek, és hogy az ideiglenes választási törvény revisio alá bocsáttassék. Csak miután a' ministerium a' felelősséget e' tekintetben magára vette, terjesztettek ezen javallatok a' császár elé, melylyek megerősittetvén, odahagyták a' fegyveres csapatok a' palotát, 's az éj' többi része minden kihágás nélkül tölt el. A' nyugalom azonban következő nap állott be, midőn a' császár ez uj engedményeket aláirásával hitelesitette és közzétette. De a' democrata párt győzelmének érzetében mindinkább merészebb lőn. Május 17-én a' Wiener-Zeitungba a' ministerek egy nyilatkozványt igtattak, miszerint gyengülni érzik azok erőt és eszközöket, melylyekkel a' korona' támogatására szolgálatot véltek tehetni, kötelességérzetök kényszeriti őket ennélfogva, mint elkerülhetlen szükségesség, a' reájok bizott ministeri tárczákat ő felsége' kezeibe letenni, hogy ez által a' fejedelmet erős védelmi állapotba helyeztessék. Nagy feszültségben voltak ezen lépés' következése felett, melyly azonban váratlan nem jött, — a' császár május 17-n este egész udvarával elhagyta schönbrunni nyári palotáját, és Innsbruckba indult. A' leköszönése által ideiglenessé vált ministerium, most kötelességének ismerte, a' dolgok' ezen alakulásánál helyén megmaradni. Egy pillanatra megszünt a' szakadás a' nép' minden osztálya között 's egyesült erővel igyekeztek a' rend' biztosság' és nyugalom' fentartásán. A' politikai középponti választmány feloszlott, és gr. *Montecuccoli* elnöksége alatt, mint a' „béke és törvényes rend' fentartására alakult választmány" lépett ismét egybe. Egyhangulag határoztatott: az összes akademiai legio, minden polgári csapatok és nemzetőrök egyesittetnek, 's közösen a' cs. k. katonasággal feltétlenül gr.

Auersperg parancsnoksága alá jőnek. Gr. *Montecuccoli* inditványára a' középponti választmányból azonnal egy küldöttség sietett ő felsége után, hogy őt a' fővárosbai viszszatérésre felkérje. Felszólitás intéztetett a' munkásokhoz, hogy magokat csendesen tartsák. Letartóztatása rendeltetett mind azoknak, kik a' köztársasági mozgalmak' vádja alá jőnének. A' bécsi nép' magaviselete e' kétes pillanatban valóban számitáson kivüli volt. Egy pár fiatal ember, kik a' köztársaság' kikiáltására 's „provisorius kormányra" izgattak, elfogatott és tömlöczbe vettetett. — Emlékezetesek azon sorok, mikeı ez alkalommal majus 18-n a' Wiener Zeitung hozott, majd roszalván a' majus 15-iki eseményeket, majd oltalma alá vevén azokat a' gyanúsitás ellen, „Des Kaisers Abreise wäre die Flucht Ludwigs XVI, der letzte Tag seines Hierseins wäre der erste Tag der Republik; der Kaiser kann nicht nur in Wien bleiben, er muss hier bleiben," és a' császár már ekkor Innspruck felé volt.

Majus 18-n kezdődött a' túlságokat természetesen követő viszszahatás. A' rend biztositását csupán csak az akademiai legio' feloszlatásában hitték feltalálhatni, anynyival is inkább, mivel a' császár' viszszajövetele ezen feltételhez volt kötve. Majus 25-én e'ezélból az akademiai legio' parancsnokától gr. *Colloredo*tól, egy felszólitás jelent meg a' legiohoz, melylyben az felszólittatik a',,nemes" és önkéntes feloszlásra. A' legio tagadó választ adott, egyszersmind falragaszok által adta tudtúl Bécs' lakosságának ebbeli határozatát. A' wiedeni kerület köszönő felirást intézett erre az Aulához tanusitott szolgálatáért; Schottenfeld, Gumpendorf, Neubau külvárosok, hasonlóképp nyilatkoztatták rokonszenvöket. A' nemzetőrség' részéről is felszólitások történtek, hogy az Aulát e' pillanatban el nem fogják hagyni. Majus 26-n a' ministerium nyilatkozványt tett közzé, miszerint az akademiai legio feloszlatása, és az Aulának bezárása szükség' esetében, katonai erővel is végre fog hajtatni. Reggeli 7 órakor, egy osztály nemzetőrséggel ment gr. *Colloredo* az egyetemhez, hogy a' legio' feloszlatását és az Aula' bezárását foganatba vegye, egyenesen a' ministerium' megbizása' következtében. A' felszólitás eredménytelen volt. Nem kevesebb sikerrel jártak el ebbeli kiküldetésökben a' kormányelnök *Montecucculi* és a' városi parancsnok *Sardagna*; a' tanulók, kik éppen őrizeten voltak, röviden és határozottan kinyilatkoztatták: „inkább engedik magokat massacríroztatni, mintsem becsülethelyöket ilyly gyalázatos módon elhagyják." 'S hozzá tették: „ha erőszak fog használtatni, ők felelőssé teszik a' kormányelnököt és a' városi parancsnokot." — Csakhamar erre egy zászlóalj Nugent-gyalogság vette körül az egyetemet, és felszólitotta a' tanulókat a' feladásra Ezek bezárták a' kapukat; a' katonaság pedig viszszahuzódott. Még ekkor igen kevesen voltak a'. tanulók együtt. Egyszerre csak, mint az áradás, öntötte el a' nép az utczákat, azon hirre, hogy az Aulát erőszakkal fogják bezárni, melyly mint a' villám hirtelen terjedt el a' város' minden szögében. A' tanulók' kiküldöttei erősen működtek mindenütt. A' munkások vasrudakkal, dorongokkal, 's t. tolultak a' város felé. A' kapuk ugyan nagy részint be voltak zárva, vagy megerősitett katonaőrséggel ellátva. Az ugynevezett „*Rothenthurm*" kapu azonban a' nép által betöretett, és a' mint az őr tüzet adott, egy polgár halva rogyott le. Erre a' nép lármázva, kurjongatva, iszonyu dühvel rohant be

a' városba; azon hirre „hogy a' kapuknál vér folyʻʻ a' város többi részében is általános lett a' fegyverrekelés. A' zajt a' harangok' zugása, a' dob' pergése, a' mindenfelé hangzó „riadóʻʻ rémületessé tette. Szónokok jelentek meg a' nép közt, melyly minden irányban nyomult az egyetem felé 's a' szenvedélyből, mit az ösztön nem gyujtott, a' szó hatalma verte fel. Most hirtelen emelkedtek az utczákon a' barricadok, a' kövezet feltépetett, az egyetem' minden ablakából padok, asztalok dobattak le, a' szomszéd háznak ablakaiból elegans butordarabok szórattak ki, a' barricadok épitési anyagaul. Az Aulához minden bejárás erősen elrekesztetett. A' convictépületben minden ablak betöretett, melylynek ólom-rámái voltak, 's ezen ólomból öntötték a' golyókat. Az ablaküregek pedig kövekkel és szalmazsákokkal betömettek, vagy csak olylyan lyukak hagyattak ki, melylyeken a' puskacsövet ki lehetett tartani. A' katonaság elhagyta őrhelyeit. A' *Deutschmeisterek* kinyilatkoztatták, hogy nem lőnek, két szakasz Wasa-gyalogság a' néphez szegődött, többen a' katonák közül megosztották töltéseiket a' nemzetőrökkel. Csakhamar az egész belváros barricadirozva volt. Eguipageok, szekerek, matráczok, fadarabok, szalmazsákok, hordók, s. t. összszehordattak, 's téglákkal megerősittettek. A' barricadokon veres vagy fekete zászlók lengtek, a' vér' és halál' jelképei. A' fővámépület előtti hid szétromboltatott, hogy a' katonaság előtt a' városbai bemenetel elvágassék: a' postaház' teteje lehordatott, több postakocsi felboritatott és barricadokul használtatott. A' fiakkerek már jóval előbb a' városból kitakarodtak, 's csak fáradsággal lehetett egyik utczából a' másikba jutni. Az épülőben levő házak' gerendái mind a' barricadokhoz használtattak. 'S mind ez a' katonaság' szeme előtt történt. Ezalatt folyvást alkudoztak a' ministertanács és a' nép' részéről e' czélból kinevezett küldöttségek; mignem délutáni egy órakor, a' ministerium kinyilatkoztatta, hogy az akademiai legio nem fog feloszlattatni, elvárja azonban a' tanulóktól, hogy saját ösztönökből fognak kezességet nyujtani, hogy a' császár' viszszajövetelét biztossá és lehetővé tegyék. Szétszaggatták ez értesitést 's tovább épitették a' barricádokat. — Minden torlasznál számos tanulók, polgárok, nemzetőrök és munkások őrköddtek, mindenünnen sert, bort, és más élelemszereket küldöztek a' munkásoknak. Ezalatt a' nép, a' nemzetőrség' főparancsnokát gr. *Hoyost* hatalmába keritette, 's erős őrizet alatt az egyetemhez kisérte mint foglyot. Összszekutatták gr. *Colloredo*' házát, hogy őt is mint kezest az egyetemnek adják át. Azonban nem találták. Épen ilyly siker nélkül keresték gr. *Montecuccolit*. Csakhamar az első ministeri értesités után egy másik jelent meg, melyly szerint, a' majus 15. és 16-ki császári igéretek egész kiterjedésökben biztosittatnak. Az akadémiai legio megmarad változatlanul. A' katonaság a' kaszárnyákba viszszavonatik, és a' város kapui az akademiai legio, nemzetőrség és katonaság által egyenlő számban fognak őriztetni. Azt feleltük, hogy a' torlaszokat nem előbb fogják szétbontani, mint a' katonaság a' várost egészen elhagyja. Minden vonal el volt foglalva, a' kimenőket megmotozták, nem visznek- e valami sürgönyt magokkal; az equipageokat-, melylyek ki akartak menni, viszszautasitották, és Bécs' tájékán mindenütt „alarmpostʻʻokat állitottak fel; a' telegraphok leromboltattak, munkások küldettek ki, a' sineket felszedni,

hogy katonaságot a' vasuton szállitani ne lehessen. *Häfner* és *Tuvora*, kik Május 18-ikán a' respublicát kikiáltották és tömlöczben ültek, kiszabadittattak. A' lázzadási düh mindinkább nevekedett. A' kedélyek' ezen izgatottságában egyszersmind a' legotrombább hirek keringettek, p. o. hogy a' munkások' ruhájában katonák csusznak a' barricádokhoz, és azok alá puskapor-mináket ásnak; ez által a' legnagyobb bizalmatlanság támadt saját embereik közt. Leginkább pedig azon hir szállongott, hogy uj ezredek vannak indulóban, és hogy a' város bombáztatni fog. Most egymást érték a' küldöttségek a' ministeriumhoz. A' katonaság parancsolatot kapott viszszavonulni. A' munkásokról, hogy azonnal munkáikhoz lássanak és a' rendet feltartsák, gondoskodását igérte a' ministerium; egyszersmind, hogy a' katonaság, csak a' nemzetőrség' egyenes felszólitására fogna igénybe vétethetni. Este felé a' torlaszok körül tüzek rakattak; minden ház falára, kapukra fel volt irva „a' tulajdon szent.“ Találkoztak jó házból való nők, kik hajokat levágták, a' legio' egyenruhájába öltöztek, 's az Aulához mentek fegyvert kérni. — Az éj' első órái nyugtalanul teltek el. Majd az oroszok' érkezéséről susogtak, majd azt állitották, hogy hg *Windischgrätz* Wagramnál táborozik; majd önkéntesek mondattak érkezni a' provinczióból. Ejféltájban „riadó“ verte fel az egész várost, a' harangok zugtak, mindenki a' torlaszokhoz vonult. — Következő reggel 27-én a' ministertanács nyilvános értesitésben kijelentette, hogy igenis katonai csapatok voltak indulóban Bécs felé , de már ellenparancsot kaptak. Még ez sem nyugtatta meg a' kedélyeket. A' munkások a' fegyvertárhoz gyülekeztek 's fegyvert kértek, csak a' tanulók' erélyes közbelépése tartóztatta őket viszsza kivánságuk' végrehajtásától. Ők sürgették a' tanulókat, hogy használni kell az alkalmat. — A' zavar nagy volt, és senki sem tudta miért? *Montecuccoli* és *Colloredo*' lakására ujra rárohantak, képeiket a' falakról leszaggatták, gr. *Bombelles* lithographirozott képeit a' város' különböző részeiben megégették. A' legtöbb lap nem jelent meg ezen két nap alatt, a' melyly lapok megjelentek is, nehány sort hoztak csak, t. i. hogy a' szedők a' torlasz-épitésnél vannak. A' legtöbb torlaszok megkereszteltettek, 's képekkel felékesitettek. Végre egy értesités jelent meg a' ministeriumtól, miszerint a' városi őrizetet a' nemzetőrök és akad. legio adják, és csak a' szolgálatra szükséges katonaság marad a' városban. Gr. *Hoyos* mint kezes letartóztatva marad; azok, kik a' katonai rendszabályok használatának oka voltak a' megelőző napon, nyilvános törvényszék elé állittatnak, a' császár után futár küldetik őt viszszahivandó, vagy ha ez nem történhetnék, hogy egy császári herczeget, mint helytartót küldjön. Egyszersmind „a' polgárok, nemzetőrök és tanulók' választmánya“ nevezet alatt, ideiglenes kormány alakittassék, a' nép' jogainak, a' rend és békének biztositására, melyly a' ministeriumtól „mint egyetlen és önálló hatósága Bécsnek“ ismertetnék el. Ezen választmány, a' biztossági választmány- tanulók- és nemzetőrök (minden századból három) képviselőiből álljon, ülései nyilvánosok legyenek, először a' tanácsházban, később a' zeneegyesület-teremében. A' ministerium kinyilatkoztatta, hogy minden értesitését ezen választmánynyal azonnal közleni akarja; minden állodalmi vagyont oltalma alá helyez, és mivel ezen választmány, minden más hatóságtól független, egyedül legyen

felelős minden rendeletéről. A' munkások mindenfelé oszlani kezdettek, kérdezvén a' tanulókat, ha valljon megelégedhetnek-e ezen feltételekkel? — Ezután a' kisebb torlaszok elhordattak, a' nagyobbak még meghagyattak, rajtok azonban a' szekereknek ut nyittatván. Majus 28-n minden őrhelyet a' nemzetőrök foglaltak el. A' munkások zászlókkal jártak mindenütt. — Az ujonnan alakult választmány, elfogatási parancsot adott ki *Hye* és *Endlicher* tanárok, gr. *Breuner* és b. *Perreira* ellen, kik azzal vádoltattak, hogy a' katonai rendszabályokat előidézték. *Hye* könyezve kérte a' választmánytól elbocsátatását, de hasztalan. A' választmány 36 ágyut kért a' hadügyministeriumtól a' bástyák' megrakására. A' munkásoknak megigértetett, hogy számukra munkáról fognak gondoskodni. Továbbá kijelentette a' ministerium, hogy ezután minden rendelet a' biztossági választmánytól fog kiadatni. — *Pannasch* ezredes neveztetett ki a' nemzetőrség' parancsnokául. *Köhler* százados az akad. legio' parancsnokságát vette át.

Illyenek voltak Bécsben a' torlasz-napok.

A' democrata párt ez uj 's legtöbb következményhez kötött győzedelme által, a' bécsi forradalom határozott menetelt 's némi méltóságos befolyást látszott magának venni — mint a' folyam, melyly utat tört magának. Kebeléből nőtt ki a' biztossági választmány, egy egészen forradalmi hatóság, melylynek tagjai közt leginkább dr. *Fischof*, *Goldmark* s. t. tüntek ki. E' választmány vette kezébe, az igazgatás' nemcsak legfontosabb, de minden középponti szálait. Maga a' kormány hódolt ezen választmány előtt. Ugy hogy azt lehet mondani, hogy tulajdonképen majus 26-a volt azon Ararat, melylyen az özönviz' hajója — a' régi kormányzási rendszer — végképen fenakadt, mert ama' nevezetes szavakra még mindenki fog emlékezni, miket az elüzött cancellár mondott: „utánam az özönviz" — après moi le deluge —

Majus 30-n a' tanulók és nemzetőrök 12 ágyut kaptak a' ministerium által is helybenhagyva. Ezen ágyukat virágokkal megkoszoruzva, nagy ünnepélylyel vették át, azután pedig a' fegyvertárba vitték. Ezen a' napon, mint a' császár' neve ünnepén, nagy templomtisztelet tartatott. Este a' város' nagy része ki volt világitva. A' katonák a' kaszárnyában ünnepelték e' napot. — E' pillanattól fogva nemcsak analogiát találunk többé a' németországi mozgalmak és bécsi forradalom közt, hanem valóságos összeköttetést, egy irányban, egy czélra törekvést. — Egy ugy nevezett „német parlament"nek eszméje, eredetileg a' német egység' alapjára czélozván, nem birhatott más irányunyal, mint minden német elem központosításával, köztársasági kormány alatt. A' badeni nagyherczegség volt a' drama' szinhelye. (lásd: Baden) *Hecker* és *Struvehoz* sokan csatlakoztak. Azonban sem ezek', sem *Herwegh*' vállalata, csoportulásoknál nagyobb eredményre nem vezetett. *Reinhardt*, az elfogott köztársasági comité elnöke' iratai között, nevezetes oklevelek találtattak tervök' mivoltáról. E' comiténak több meghatalmazottja volt, a' német tartományok' minden részében. Ennélfogva a' frankfurti és badeni democraták' tanai Bécsben sem maradtak ismeretlenek, Mint a' hold a' tengerre, ugy hatottak a' németországi mozgalmak a' bécsiekre, melyly hatást belülről a' nemzetiségek' meghasonlása nevelt. Czélom levén azonban csak az események' krónikáját adni, az eseményekre visszatérek.

Majus 25-n a' Wiener Zeitung egy nyilatkozványát hozta a' császárnak, mellyben ő felsége, a' martiusi engedmények' megerősitését igéri, 's a' fővárosbóli távozását azzal okadatolja, hogy hű provinciáira támaszkodván, idegen akart maradni a' katonai erő' használatától a' bécsi zavargók ellen. Junius 1-ő napjaiban, a' tanulók közt, az ugynevezett „*halálfej-legio*" támadt. Junius 6-án 10 tanuló mint kiküldöttek, indultak Wartburgba a' német tanuló egylethez. — A' frankfurti baloldal' programmja mindinkább ismeretesebb és forgottabb lett. Bécsben alig lehete mást, mint német zászlót látni, alig énekeltek egyéb néphymnust, mint az Arndt-ét 's a' Fuchsliedet. A' bécsi radical lapokban alig lehetett mást olvasni: „*Vereinigte Staaten von Deutschland*"nál. A' különböző democratai egyesületek erősen láttak a' munkához. — Junius 7-én a' Wiener Zeitung, junius 3-ról Innsbruckban *Wessenberg*, és *Doblhof* ellenjegyzése mellett, felszólitást hozott a' császártól „a' székváros' hű lakosságához", melylyben Bécs' polgárai — eddig engedményezett jogaik' biztositásával — a' törvényes rend és béke' fentartására szólittatnak fel, hogy a' birodalmi gyülés megnyittatván, ő felsége kedves bécsiei' viszontlátásának minél előbb örvendhessen. — Junius' közepén tört ki a' *Swornost*-forradalom Prágában. *Windischgrätz* hg. szigorú katonai rendszabályokhoz folyamodott. A' város bombáztatott. E' hir erőszakos izgást idézett elő Bécsben; a' ministerium gr. *Mensdorfot* és udvari tanácsos *Klezanskyt* küldötte Prágába, mint biztosokat, a' békét helyreállitani. Itt is a' tanulók kezdték. Mig az egyezkedések tartottak, *Windischgrätz* hg. letette a' parancsnokságot, azonban csakhamar viszszavette azt, 's Prága ostromállapotba tétetett. A' bécsi lapok keményen keltek ki ez eljárás ellen.

Junius 10-n a' ministeriumnak egy rendelete jött közre, miszerint minden önálló munkás, ki 24-ik évét elérte és polgári jogai' szabad gyakorlatában van, azon választókerületben, hol állandó lakása van, mint választó felléphet. Junius 16-n a' császár' egy felszólitást bocsátott ki Innsbruckból, melylyben János főherczeg, ő felsége' helytartójául neveztetik ki a' birodalmi gyülés' megnyitására és egyéb kormányzási ügyekre nézve. Junius 24-n érkezett a' főherczeg Bécsbe. Általános örömmel fogadtatott, még azon éjszakán 2 órakor fáklyás zenével tiszteltetett meg. Következő reggel ő felsége nevében 's mint annak helytartója fogadta a' ministerium, generalitás, helyőrség, nemzetőrség és a' biztossági választmány' tisztelgését. Junius 26-án felszólitást bocsátott ki, melylyben magát, mint császári helytartót mutatja be, 's a' népet állhatatosságra szólitja fel a' császár iránti szeretetben. — A' democratiai párt most kissé viszszahuzódni látszott, minden erejét a' választásokra tartván fen, hogy elvei a' birodalmi gyülésben, mint a' forradalom' helyére lépő törvényes hatalomban, képviseltessenek. — 28-n a' főherczeg nagyszerű szemlét tartott a' nemzetőrség felett. Imposant volt ama' közel 50,000-nyi polgárőrséget látni. Junius 29-n a' frankfurti nemzetgyülés birodalmi kormányzóvá nevezte ki *János* főherczeget. Julius 4-n érkezett Bécsbe a' német nemzeti gyülés' meghivó küldöttsége, 5-n fogadtatott a' cs. k. palotában. 101 ágyulövés dörgötte e' pillanat' ünnepélyességét. E' nap estélyén nagy fáklyás zenét rendeztek a' bécsiek a' frankfurti küldöttségnek. 6-n reggel

a' küldöttség' több tagja meglátogatta az Aulát. *Frannelich* egy merész ifju fogadta a' küldötteket hatalmas democratai szónoklattal. Erre a' küldöttség' részéről *Heckscher* felelt 's épen nem köztársasági értelemben, miért a' tanulóknak kevésbé nyerte meg tetszését, mint *Raveaux*, ki arra emlékeztette a' tanulókat, hogy a' János főherczeg' kinevezésében, sem a' „sérthetetlen" sem „az isten' kegyelméből" szavak nem foglaltatnak. A' szónoklatnak vége hoszsza nem volt. Jul. 7-n az Aula, 's több nemzetőri tiszt zene-kisérettel a' Józef-térre ment, 's a' császár lovas szobrának kezéből kivette a' fehér zászlót 's helyébe a' német tricolort dugta. A' zene szólott, *Friedrich Kaiser*, L. A. *Frankl* és J. N. *Vogl* költeményeket olvastak fel, beszédeket tartottak, ezekre a' frankfurti küldöttek — kik az ünnepélyre meg voltak hiva — feleltek. A' nép tolongott. — Ezen napokban mind inkább hevesen kezdett a' közvélemény *Pillersdorff* ellen nyilatkozni. Viszszalépését kivánták. A' democraták egylete, melyly minden alkalmat használt, erre egy küldöttséget nevezett *János* főherczeghez, hogy *Pillersdorff* leköszönését sürgessék. Ugyanezt tette a' biztossági választmány. Julius 8-n elhagyta *János* főherczeg Bécset. Ekkor ugy mondták, hogy 17-re viszsza fogna jöni, a' birodalmi gyülést megnyitandó. Vele ment b. *Wessenberg* az ujonnan nevezett külügyminister. A' főherczeg még elmenetele előtt *Doblhoffot* bizta meg egy uj ministerium' alakitásával. A' democraták minden lépésöket arra irányozták, hogy erősen képviseltessenek a' birodalmi gyülésen, ezért kivánták *Pillersdorff* viszszalépését, kit nem eléggé tartottak a' nép' emberének. Most a' választások foglalták el a' kedélyeket: *Füster* Mariahilf-, *Goldmark* Schottenfeld-, *Brestl* Rossau-, *Violand* Korneuburg-, *Fischhof* Matzleinsdorfból 's a' t. választattak meg képviselőkül. Mind ollyan emberek, kikre a' democrata párt támaszkodhatott. Ezek voltak a' baloldal' előharczosai. — Julius 10-én kezdődtek az alkotmányozó birodalmi gyülés' előkészitő ülései. — Az utósó napok alatt mindinkább lehetett észrevenni az idegenséget a' katonák' részéről a' legio és nemzetőrök iránt. Az öszhangzás- és kiegyenlités végett e' czélból, julius 14-én gyülés tartatott a' nemzetőrök és katonaság által. Tábornok *Frank* hatalmas beszédet tartott a' katonaság' politikai vélekedéséről, mivel ekkor már a' fegyvereknek is volt véleménye, több tiszt szónoklott még, a' kik t. i. a' kardból nyelvet csináltak, és az egész, forma szerinti kiengesztelő ünnepélylyel végződött. Julius 19-én megjelent az uj ministerium' kinevezése; tanács-elnök és külügyminister *b. Wessenberg;* belügy: *b. Doblhoff;* igazságügy: *Dr. Bach;* hadügy: táborszernagy *gr. Latour*; pénzügy : (ideiglenes állapotban) *b. Krauss;* kereskedelmi ügy : *Hornbostel;* közmunka : *Schwarzer*. A' ministerium' összealkotásával nem voltak eléggé megnyugtatva a' kedélyek. Különösen kellemetlen hatást okozott *Schwarzernek* a' ministeriumba lépése. — Julius 17-n a' főherczeg csakugyan viszszaérkezett Frankfurtból. Ugyanezen napon a' parisi akademia, köszönő feliratot és zászlót küldött az Aulának. Ez viszonozta a' párisi köztársaságiak' rokonszenvét, *Füster* tündöklött e' napon is szónoklatával. A' biztossági választmányban nagy viták folytak a' felett: valjon feloszoljék-e a' választmány, vagy nem? miután az országgyülés összejött. A' választmány nem oszlott fel.

Julius 22-én nyitotta meg *János* főherczeg, a' császár' nevében az or-

szággyülést, az e' végre rendezett cs. k. téli lovárdában. A' baloldal mindenkép irányt akart adni e' gyülésnek, kivül a' democrata-egylet és biztossági választmány által támogatva. És éppen nem lehet eljárását tactikátlannak mondani, mint ez mindjárt az első hetekben a' biztossági választmány által inditványozott „martiusban elestekérti ünnepélynél" kiviláglott, melylyben az országgyülés, mint egész corporatio, vett részt. Az ünnepély nagyszerü volt; a' ministerek közül *Doblhoff*, *Bach*, *Hornbostel* nemzetőri ruhában vettek benne részt; az egész nemzetőrség kirukkolt gálában, közel 100,000 ember sereglett ekkor összse. A' demonstratio sikerült. — Az országgyülés a' baloldal' ilylyen mérközései miatt, ugy szólván september' középeig csupán interpellatiókkal volt elfoglalva. — Ez időre esik, altábornagy és horvátországi bán b. *Jellachich*nak Bécsben léte, ki, mint mondatott, a' magyar-horvát ügyek' kiegyenlitésében, a' császári helytartóvali tanácskozás végett lett légyen ott. Tisztelői fáklyás zenével látogatták meg, minthogy ez időben minden beszéd, vagy látogatás fáklyavilágnál történt „a' nyilvánosság miatt" — szláv énekek mondattak a' nagy katonának, 's midőn az odagyülekezett tanulók a' néphymnus' eldallását fenhangon kivánták volna, a' fáklyás-zenéből egy kis utczai crawall támadt, melyly a' „Fuchslied"del végződött. — Naponkint élénkebb lett a' császár' viszszajövetelének kivánása, anynyival is inkább, mivel a' főherczegnek válnia kellett, a' nép' minden osztályai között. A' birodalmi gyülésen szóba jött e' tárgy, sokan őszintén kivánták e' viszszajövetelt, sokan politikai czélokból. A' kérdés' átvitele sikerült egy zajos gyülésen, 's a' birodalmi gyülés *sürgette* a' császár' viszszajövetelét. Az országgyülés ez által, mint olylyan hatalom jelentkezett, melyly a' korona felett áll. 'S valóban, mint inkább szójárássá vált: a' *democratiai monarchia*. A' küldöttség elindult Innsbruckba.

A' közbeeső idő, a' munkásoknak a' glacis-n tartott népes miséjével, küldöttségek' jövés-menésével a' provinciákba és viszsza, zászlózásokkal, falragaszokkal, macskazenékkel s. t. telt el. A' kereskedés, ipar, pangásban volt, az utczákon nem lehete többé fényes equipageokat látni; általános cynismus, egy általános elhanyagolása a' külsőnek volt észrevehető. Az idegenek odahagyták a' fővárost, azok t. i. kik csak mulatság- és kéjhelyül választották a' bécsi lakást, de annál több idegent lehete látni, kik nem mulatni jöttek. A' viszonyok' ezen ziláltsága azonban, nem anynyira a' sokfejüség — mint sokkalapuságban állott, mivel mindenütt csak calabresereket lehete látni. — Julius 31-n hagyta el János főherczeg Bécset. —

August 6-n történt a' német tricolor' feltüzése a' bécsi helyőrség német zászlóaljainak lobogóira, nagy ünnepélyességgel a' glacis-n. Enynyiben a' frankfurti határozat itt is teljesedésbe vétetett. Austriának tehát benső csatlakozása Németországhoz, esze-ágában sem volt a' kormánynak. 'S ezt meg kell vala jegyezni azoknak jól, kik politikájokat a' provinciában, a' német egységre épitették. A' forradalom' emberei ezen lágymeleg ünnepléssel természetesen nem voltak megelégedve. — August 7-n ugyancsak a' Glacis-n „Te deum" tartatott, az austriai seregek' előnyomulása következtében Olaszhonban. — Aug. 9-n hire járt egy köztársasági mozgalomnak: egyszersmind azon hivatalos közlés jelent meg a' Wiener-Zeitungban,

hogy a' császár Bécsbe viszsza fog jöni.— 12-n érkezett meg a' császár Bécsbe. Tömérdek küldöttség indult már jókor reggel az érkező magas vendég elébe, roppant pompával, ékes beszédváltásokkal fogadták a' jó fejedelmet, ki ministereinek, tábornokainak s. t. körében jelent meg, mindenütt virággal és zászlókkal kiékesitett diadalivek állottak, polgárok, katonák, nemzetőrök által környezve. — Este 8 óra után 10 perczczel (a' szeretet a' perczeket számlálja) érkezett ő felsége Schönbrunnba nejével a' császárnéval. Itt már a' birodalmi gyülés kezdett beszélni, vagy mivel ebből nagy lárma lett volna — annak nevében egy képviselő. Az éj meghunyászkodott már a' nap előtt, mikor a' város még mindig a' lelkesedés- és örömtől dobogott.— August. 15-n egy telegraphi sürgöny Cillyből e' hó 9-ről közöltetett a' Wiener Zeitungban, melyly szerint az austriai seregek Milanoba bevonultak. Mennykőütésnek e' hirt a' democrata párt nem vette, sőt annyival több merészség- és cselekvőséggel gyüléseztek most az Odeonban, az Aulában s. t. hol a' respublikai propagandista és agitator *Schütte* — ki viszszatérvén, ujra meleg részvéttel fogadtatott — august. 16-n, egy a' frankfurti baloldalnak küldendő feliratot terjesztett a' tanulók elé aláirás végett. — Aug. 17-n délután 3 órakor ismét tömérdeken gyültek fel az Aulába *Schüttét* hallgatni. — Ujra felolvastatott ama köszönő felirás, és a' szónok heves beszédben ajánlotta, hogy azt az Aula fogadja magáénak. Tüzes szónoklatok mondattak a' „népfelségről.“ Hasonlóképen ütötték a' meleg vasat a' democrata egyletben, és a' biztossági választmányban. *Schütte* igéretet tőn, hogy néhány felolvasást fog tartani különböző politikai tárgyakról. Ezen izgatások nem maradtak következés nélkül. 16-n este a' „*Studenten-Courier*“ szerkesztőjét — ki sajtóvétség miatt bezáratott — a' tanulók, erejöket közbevetve, megszabaditották. Majd a' német-catholicismus szolgált az izgatás' eszközeül. Maga *Ronge*, ezen rendszer' alkotója, megjelent Bécsben, és beszédeket tartott több összejövetelben. A' democraták ujra mozgásba hoztak minden követ. — August. 19-n tábori mise volt a' glacis-n, a' mikor a' császár szemlét tartott a' nemzetőrség, akademiai legio és katonaság felett. A' csapatok' defilirozása csak déli 12 órakor végződött. Az akademiai legio, midőn a' császár sátora előtt ellépdelt, fejét elforditotta, „hoch“-ot nem kiáltott, zenekara, a' néphymnus helyett a' „Fuchslied“et játszotta. — August. 21-n a' munkások kezdtek crawallt csinálni. A' ministerium t. i. a' közmunkabért szabályozni akarván, a' napszámot lejebb szállitotta. Erre a' munkások, 21-n reggel, mikor a' rendszabálynak foganatba kellett volna vétetni, — aszszonyok és férfiak együtt, zászlókkal kezökben, az egykori liguorianus klastromhoz gyülekeztek, a' hol a' munkások' választmánya gyülésezett, és a' tanácsházhoz, 's a' ministeri rendelet' felfüggesztését követelték. Minthogy ezen követelésnek semmi sikere nem lett, biztossági őrök és nemzetőrök parancsoltattak ki, kik kimélettel igyekeztek a' csoportot szétoszlatni. Hasonló történt a' nagy piaczon, hol beszédek is tartattak a' nép' megnyugtatására. Aug. 22-ke még csendesen tölt el. Annyival merészebben léptek fel a' munkások következő napon.—August. 23-án a' munkások egy kitömött figurát, melyly *Schwarzer* közmunka-minister' holttestét ábrázolta, ki a' napszámból levont 5 xr. miatt megölve lenni képzeltetik — hurczoltak fel 's alá a' városon, 's halotti beszédet tartot-

tak felette. A' zavargás nagy lőn. A' municipál-gárda és munkások közt délután harmad fél órakor a' Leopold városban már összszeütközés is történt. Az elkeseredés nagy mindkét részről, több biztossági- és nemzet-őr megsebesitetett. A' praterben két biztossági őr halálra kinoztatott a' nép által. Most a' munkások torlaszokat kezdenek rakni. Sokan elfogatnak. A' városban riadó doboltatik. A' minister- és választmányok állandóan együtt maradnak. Ministertanácsos *Fischhof* részt vesz a' permanenzben. A' nemzetőrök fegyverben gyülekeznek a' riadó-helyre. Délutáni 4 óra felé egy munkás jelenik meg a' biztossági választmánynál 's jelenti, hogy a' municipál-gárda vérfördőt csinált a' munkások közt, csupán azon tréfa miatt, mit azok egy bábbal csináltak. 5 óra felé a' zaj mind inkább növekszik. A' két verestorony-kapu bezáratik, az őrök parancsot vesznek: élesre tölteni. Boltok és raktárak bezáratnak. Beszélik, hogy a' munkások a' Tábor- és Praterről a' városba akarnak rontani. A' belvárosban is bezáratnak a' boltok, riadó veretik, a' nemzetőrség kirukkol. 6 óra felé a' veszély növekszik, 9 szekér sebesültet visznek a' Jägerzeileba. Az akademiai legio insultáltatik. A' Leopoldvárosban borzasztó a' vérontás. Az egyesült választmánynak azon hírt hozzák, hogy a' munkások az őrseregre lőttek. Nem tudják ellátni, hogy jutottak a' munkások lőfegyverhez. 8—12 éves gyermekek massacriroztatnak a' lovas nemzetőrök által. Ezt *Raveaux* képviselő jelenti, — a' munkások nagy számmal nyomulnak előre. Az összeütközés jelentékenyebb. A' nemzetőrök folyvást tüzelnek. A' katonaság kirukkol. A' nemzetőrök, sok ásót, kapát, karót és két zászlót vesznek el a' munkásoktól. A' nép mind inkább csoportosul a' tolongás' helyére. Ez lehetetlenné teszi a' megtámadást a' zavargókra. A' gumpendorfi munkások társaik' segitségére mondatnak sietni. A' ministeriumtól azon tudósitás érkezik, hogy a' Leopoldvárosban igen roszul mehetnek a' dolgok, miután az őrség két ágyuért folyamodik. *Goldschmid* inditványt tesz, hogy a' ministerium egy saját felhatalmazást engedjen az egyesült választmányoknak, hogy igy a' rendeletekben egység 's a' sikerben biztosság legyen. Esti 7 óra felé, a' választmánytól mindenfelé küldöttek mennek ki, hogy erélyes rendszabások által, a' békét helyreállitani segitsék. A' zaj csillapodni kezd. Az éj' bekövetkeztével mind inkább viszszakapja a' város nyugalmát. Reggelre a' veszély egészen el van háritva. A' munkások tökéletesen érezték gyengeségöket és leveretésöket 's hoszszu időre csendesen maradtak. Aug. 24-én erélyes rendszabályok jelentek meg a' ministerium' részéről, miszerint egyedül fogja a' közbéke és csend' fentartására megkivántató rendszabályokat intézni a' székvárosban, a' honnan, minden végrehajtó organumok, jövőre, csak a' ministerium rendeletei szerint cselekedhetnek. A' nemzetőrség közvetlen a' ministerium' hatósága alá rendeltetik. Mindazon helyeken, hol a' tegnapi zavargások történtek, a' munka betiltatik. A' munkások munkajegyet fognak kapni az illető kerületi biztosoktól. — Azokra nézve, kik a' nemzetőrséget tisztében, fegyverrel, vagy a' nélkül akadályozzák, mint nyilvános erőszakoskodókra, 6 hónaptól 5 évre terjedhető fogság rendeltetik. A' ministerium ezen lépése által, a' biztossági választmány, hallgatva bár, megszüntnek és feloszlottnak lenni nyilvánittatott. Érezték ezt a' forradalmiak, de jelen pillanatban gyengéknek is találták

magokat ellenállani. — A' község és polgárok, nemzetőrök 's tanulók' egyesült választmánya, nem akarván a' történtekért a' felelőséget magára venni, önkint kereste meg a' ministeriumot, hogy a' feloszlatást formaszerint mondja ki és irásban tegye közzé. *Gassenbauer*, egy memorandumot terjeszt elő, melylyben a' biztossági választmány eljárása majus 28-tól egészen august. 20-ig kötelességismerésre nézve hűnek, a' rend, béke, és népjogok megőrzésére nézve tisztának, vérnélkülinek iratik le, tehát hogy a' tegnapi gyászos események nem a' választmánynak tulajdonithatók, Ezen emlékirat a' birodalmi gyülésnek adatott be. Elfogadtatott. Ilylyen értelemben felszólitás iratott a' nemzetőrségi századokhoz is. Egy felmentőparancs terjeszteték elő a' ministerium' részéről, minden a' választmány' kezeibe letett köz- és magánvagyon viszszavételére nézve. — A' feloszlott választmány' tagjai, „polgárok, gazdák és tanulók' népjog-biztositó clubja" nevezete alatt egyesültek később. A'democrata párt most lapokban és placátokban támadta meg a' municipal-gárdát, mint testvérgyilkosokat, a' munkások ugy állittattak a' közönség elé, mint martyrok. A' democrata egylet nyilván kijelentette, hogy közbevetendi magát a' ministeriumnál a' gárda' feloszlatása iránt. A' ministerium azonban e' közbevetést tekintetbe sem vette. Ezért most a' ministerium ellen fordultak. A' hivatalos jelentéseknek az elestek' számáról — hamisságát igyekezték meg mutatni. — Különösen *Latour*, *Doblhoff*, *Bach* és *Schwarzer* ellen voltak elkeseredve. — *Pannasch* letette a' nemzetőrség' főparancsnokságát, *Streffleur* vette azt át ideiglenesen. — Aug. 24-n történt az első sajtóper, nyilvános eljárással, esküdtszék előtt. A' vádlottak' szabadon bocsájtásával végződött. August. 28-n történtek az első felhivások a' democrata-nőegylet' alakitására. Első intézkedései voltak: a' szegény munkásokon segiteni, 's a' napszám' felemeléséért 'a ministeriumhoz folyamodni. Az octoberi napok alatt *Perin* aszszonyság volt az egyesület' elnöknője. —

Septemb. 3-án a' democrata egylet, az aug. 23-án elesett munkásokért, ünnepélyes gyászmenetet rendezett. A' ministerium elleni ezen demonstratioban néhány ezer nemzetőr, minden democrat- és radical-clubbok, az ujonnan alakult nőegylet, az akademiai legio, munkások' egylete vettek részt. A' menet' élén a' democrat egylet' tagja: Dr. *J. A. Becher*, Dr. *Tausenau*, Dr. *Chaises*, Dr. *Frank*, *Eckard* s. t. lépdeltek, a' zászlók, fátyollal voltak behuzva. Az elestek' sirjai virágokkal hintettek be. Énekek zengettek, és beszédek tartattak a' sirok felett. Az egészet ünnepélyes eskü rekesztette be, melylyet a' szabadságért esküdtek. — Septemb. 5-én alakult az ugy nevezett „alkotmányos egylet" melyly csakhamar feloszlott. — 6-án érkezett a' magyar országgyülési küldöttség Bécsbe, leginkább a' magyar-horvát ügyek' kiegyenlitése — és az 1848. aprilban szentesitett törvények' teljes érvénybe vételének sürgetése végett. Szomoru de erős hangon szólott azon emlékirat, melylyet az országgyülés' elnöke, *Pázmándy Dienes* a' király előtt felolvasott. A' nemzet fájdalommal szólott ez iratban és mégis bizodalommal fejedelméhez, nem a' panasz' de a' megsértett jogérzet' hangján; nem fenyegetve, de még is a' meggyőzés' kifejezéseivel; nem volt a' szavakban fény, de annyival inkább melegség; a' mi fény volt, az a' kardoktól volt a' képviselők' oldalán. Ünnepélyes és megható volt a' küldöttség' magaviselete, nemes és

határozott volt nem kevésbé, mint következetes tetteiben. Midőn belépett az elfogadási terembe, nem hangzott ajkain a' megszokott „éljen"; midőn kijött, néma volt. A' magyar nem tud hizelegni. A' küldöttségnek, a' ki-nem-elégitő válasz miatt, nem voltak többé érzései, csak gondolatai. — Septemb. 6-án este, a' democrat — liberal — munkások egyletének tagjai, számos tanulók, nemzetőrök, az István-téren gyülekeztek, és *Borrosch* képviselőnek — ki interpellátioi által tüntette ki magát — fáklyás-zenét hoztak. Az ünnepelt képviselő megjelent az ablaknál, 's életét és vérét ajánlotta a' souverain népért. — Septemb. 9-én a' „*Geissel*" szerkesztőségének ablakából egy feketesárga-zászló lengett. Az ingerült nép leszaggatta a' gyülölt szinü zászlót 's az Aulához vitte. — Septemb. 11-én keletkezett azon krawall, melyly később félelmes irányt vett, a' *Swoboda*-féle magán-részvény-társulat által. Czélja volt ennek, a' kis vagyonuak' pénzszükségén segiteni. Eképen kis illetőségü részvények adattak volna ki, melylyek a' forgásban, mint készpénz jártak volna a' társulat' részvényesei közt. Apró viszszafizetések által tartoztak volna aztán az adósok, az ilylyen módon nyert kölesönzéseket viszszafizetni. A' terv placatok által tétetett közzé, pártolókra talált; kik, midőn a' részvények sehol el nem fogadtattak volna, a' ministerpalota előtt összecsoportosulva sürgették a' belügyminister, hogy érvényesitené a' Swoboda-féle részvényeket. Majd fegyveres erő' használatára került a' dolog. A' minister azt felelte: hogy holnap fog feleletet adni. — 12-én reggel ismét nagy számmal gyülekeztek a' ministerpalota előtt, 's az utczát lármával töltötték el. A' ministerium értesitést bocsátott ki, azon kijelentéssel, hogy a' Swoboda-féle részvény-társulat, magánvállalat, melylyet a' ministerium semmi esetre nem garantirozhat, azonban ki fog nevezni egy bizottmányt, melyly a' dolgot' megvizsgálja, hogy a' már kiadott részvények miatt a' lakosság ne károsodjék 's melyly a' társulat' minden további forgatásait beállitsa. Mind ez — igy szólott az értesités — csak mérséklet, és rend által eszközölhető, a' honnan minden törvényellenes követelés, vagy megtámadás ellen szigor fog használtatni. Gunyolódtak és fenyegetődztek most az összecsoportosult emberek az értesités miatt „mindjárt el fog válni — kiáltották — különben mi fogunk szigort használni, pénzünket akarjuk" — A' lárma mindinkább zabolátlanabb lett. Végre berohantak a' minister' szállására, összetörtek ajtót, ablakot. A' tolongás még növekedett. Délfelé riadót vertek, a' kapuőrök megerősittettek, 1 órakor katonaság is érkezett a' városba, és a' zsidópiaczon 's a' Burgban állott fel. Az akademiai legio is fegyverbe lépett 's az Aula előtt gyült összse. Azonban összeütközésre nem került a' dolog. — A' birodalmi gyülésen csak következő napon került szőnyegre ezen tárgy. 500,000 ft határoztatott a' részvények által kárvallottak' kármentesitésére azonnal utalványoztatni; 's ezen kivül 2 millio, a' kereset nélküli munkával foglalkozók' felsegélésére megajánltatott. Azonban a' Swoboda-társulat nem hagyott fel követelésével, látván, hogy a' ministerium enged. Az Aulában is élénkebb lőn erre a' mozgás. Hirlelték: hogy a' nép a' köztársaságot akarja kikiáltani 's a' birodalmi gyülést szétugratni. A' város allarmiroztatott. Czédulák nyomattak ilylyen tartalmuak: „Bécs polgárai! csak a' biztossági választmány' viszszaállitása menthet meg benneteket." Az ilylyen czédulák kalapok

mellé dugattak, 's roppant tolongás volt a' czédulák' kapkodása miatt. Torlasz-hányásról is beszéltek. Több nemzetőri század letette tisztjeit, kik a' mozgalomhoz nem akartak csatlakozni, 's az akademiai legio' parancsnoksága alá állottak. 1 és 2 óra között küldöttség ment a' ministeriumhoz, a' tanulók — polgárok — és nemzetőrök által küldetve, 's kivánta a' biztossági választmány' viszszaállitását. A' ministerium viszszautasította a' küldöttséget. Az akademiai legio erre és a' nemzetőrök csapatokban járták keresztül a' várost, ama' czédulával kalapjaikon, 's magát a' katonaságot velök tartásra szólitották fel. Azonban a' nemzetőrök nagy része a' katonasággal tartott, 's az aula ellen indulóban volt már a' katonaság ágyukkal, kénytelenek voltak a' czédulákat leszaggatni a' kalapokról: 's a' ministeriumot, *Goldmark*, *Füster* és más baloldali követek' közbevetése, tarthatta csak viszsza a' katonai erő használatától, miután t.i. alaptalan hirnek állitották, hogy a' tanulók az országgyülést szándékoznának szétkergetni. Igy a' katonaság előbb csak az Aula' irányából, később pedig a' városból is viszszavonatott. — A' következő napok, rokonszenvi nyilatkozásokkal töltettek el a' nemzetőrök' részéről az Aula iránt. Először a' wiedeniek kezdték, ezt követték a' többi századok. A' munkások' egylete is ujra köszönő felirásokhoz fogott az Aulához. — Septemb. 18-án ismét érkezett egy magyar küldöttség Bécsbe, a' birodalmi gyüléshez utasitva. A' bécsiek részvéttel fogadták a' küldöttséget. Már a' gőzös' kikötő-helyén tömérdek nép gyülekezett öszsze, melyly a' kiszállókat „éljenével" egész a' városba kisérte. Azonban a' küldöttségnek elfogadása az országgyülésen, heves vita után megtagadtatott. Daczára ennek 19-én a' magyar küldöttség nagyszerü fáklyás zenével tiszteltetett meg. — Ezen időben folytonos zavargások voltak az utczán a' feketesárga szinek' hordása miatt. — Sep. 24-én a' democrataegylet, minden más egyleteket az Odeonba hivott meg. Munkások is voltak nagy számmal. Beszéltek *Tausenau*, *Schütte*: a' monopol' megszünesének szükségéről; Dr. *Jellinek*: a' frankfurti jobb oldalról; *Willner* tanuló, kit a' munkások' királyának neveztek. Ezen a' napon *Kudlich* képviselőnek vittek fáklyás-zenét, ki az urberiség' megszüntetése végett tartott beszédével nyerte meg a' nép' rokonszenvét. Ezen alkalommal beszéltek a' népnek: *Goldmark*, *Brestl*, *Violand* és *Borrosch*, világos jelentésü szavakkal czélozva népfelkelésre, mellynek erejét a' ministerium' gyülölt politikájának sulymérlegébe vessék. Ekkor már elterjedt a' hire a' frankfurti 17—18-ki eseményeknek is, *Lichnowsky* hg. és *Auersbach* meggyilkoltatásáról. A' frankfurtiak' felkelése, mint a' nép akaratának nemes vonása állitatott elő 's a' szomoru esemény a' katonák' erőszakos fellépésének eredményeül tudatott be. — Septemb. 22—25-én ő felsége egy manifestumot bocsátott ki, a' magyar-horvát felkelést illetőleg, minden további zavart megakadályozandó. Azonban a' bécsi democraták, ellenére ezen manifestnek, egy szabad csapat' toborzásával foglalkoztak a' székvárosban, a' magyarok' számára. Az Aula tetemes részt vett ezen csapat' alakításában. Több transportok érkeztek is le Pestre; merész és elszánt katonák voltak többnyire. Az akademiai legio' parancsnokságát ezalatt *Aigner* festő vette által. — Septemb. 26-én *Schwarzer* kilépett a' ministeriumból. — Ugyanezen hónapban még meg jelent a' birodalmi gyüléstől egy törvényszerkezet, az alapjogokról. Ezen dolgozat a' radicalok' ré-

széről nagy örömmel fogadtatott. — Mindazáltal elkomorult hangulat kezdett uralkodni a' városon a' hó vége felé. A' mozgás mindinkább fenyegető jellemet kezdett magára venni. — A' magyarok pákozdi és sukorói csatája habzásba hozta a' kedélyeket. Csak az alkalom hiányzott. Ezt is feltalálták azon napon, midőn a' német granátos zászlóalj Magyarországba leinditandó lett volna. — Itt az események jelentékeny összeköttetésben látszanak lenni a' magyar dolgokkal. A' bécsi democraták ugy vélekedtek, hogy a' ministerium' külügyi politikáját kell paralysálniok, ha ügyök (ők tudják mi volt ez) győzedelmét akarják. Ezért féltékeny vigyázattal követtek minden rendelkezést, mi Magyarországban a' bécsi cabinet' részéről történt. A' drama fejlődésének indult. Nevelte a' szenvedély-zivatart azon hir, hogy a' Pákozd alól viszszavonuló bán Bécsnek tart, ott rendbehozni először a' dolgokat. — October 5-én a' bécsi hadügyministertől a' *Richter* német granátos zászlóalj parancsot vett, azonnal Magyarországba indulni, hogy egyéb Steier- és Morvából érkező sorezredekkel b. *Jellachich'* bán seregéhez csatlakozzék. 6-án reggel az éjszaki vaspályán kellett volna az elindulásnak történni. A' katonaság már a' kaszárnyában hangosan kijelentette, hogy a' magyar fegyverpajtások ellen nem harczol, régi barátságos állomását Bécset el nem hagyja, és sem itt sem ott a' szabadság ellen kezét nem fogja emelni. A' ministerium szükségesnek találta ennélfogva, nevezett zászlóaljat egy engedelmesebb seregosztály által a' vaspálya' udvarába kisértetni. Az izgásban levő nép e' hirre tömegekben gyülekezett a' német katonaság' segitségére, nemzetőrök, munkások, tanulók lepték el a' vaspálya-udvarát, a' vassinek nagy darabon felszaggattattak, a' telegraph szétromboltatott, es a' nagy dunahid szétszedetett — délfelé a' városban és külvárosokban riadó veretett, a' vészharangok zugtak,'s az egész népség felindulásban volt. A'Táborhidon gyilkoló összeütközés keletkezett, egy részről a' német granátos zászlóalj, nemzetőrség, tanulók — más részről a' hű nassaui ezred között. Az összeütközés anynyival véresebb volt, mivel ágyuk is használtattak; a' nassaui ezred több mint 50 közembert veszitett. *Braidi* tábornok elesett, *Frank* fogságba jutott. A' téren mintegy 100 halott maradt, mindkét részről több mint százan megsebesittettek. A' vérengzés' szinhelye most elterjedt az éjszaki vonal és Leopoldvárosból a' belváros' falai közé is, a' legfenyegetőbb constellatiok között; innen is ki akarták a' katonaságot szoritani 's az udvari-haditanács-épületet meg rohanták. Egy része a' viszszanyomott sorkatonaságnak az István-téren és Grabenen kartácstüzben vonult viszsza, 's a' császári fegyvertárat védelmezte az előrenyomuló nemzetőrök, tanulók és munkások ellen. A' fegyverház' ostromlása késő éjig tartott megszünés nélkül, és sok áldozatba került. Itt esett el hg. *Sulkowsky*. Ekközben mintegy esti 5 óra felé, a' legvadabb és verengezőbb csapatok rohanták meg a' hadi tanács épületét, botokkal, dorongokkal, lándzsákkal, összekutattak minden szobát, minden szegletet, mignem a' szerencsétlen erélyes hadügyminister gr. *Latour* kezeik közé került; ruháit letépték, összeszaggatták, 's a' legembertelenebb módon kivégezték, még ez sem volt elég, többször akarták, hogy érezze halálát, 's egy lámpaágasra felkötötték. — Ezen iszonyu vérengezés alatt délutáni 5 órakor a' birodalmi gyülés összeült. Zajos tanácskozásnak néztek elébe. *Hornbostel* minister emelt

szót, szomoruan tett jelentést az eseményekről. Az országgyülés permanensnek nyilatkoztatja magát, magából egy biztossági választmányt nevez ki, referense *Schuselka;* minden fél órában proclamátiók jelennek meg a' néphez, 's egyszersmind a' császárhoz felirat küldetik, melylyben egy népszerü ministerium' alakitását — melylyben *Doblhoff* és *Hornbostel* benn legyenek, *Jellachich* bán' letételét 's amnestiát kivánnak a' mai eseményekért. Továbbá azon parancsolat adatott ki, hogy sem a' déli sem az éjszaki vaspálya-vonalon katonaság öszsze ne vonassék; egyszersmind nyilatkozzanak a' képviselők, hogy a' gyülést el nem hagyják 's utósó emberig állanak a' népért. — Az ujonnan alakult biztosság nagy cselekvőséget fejtett ki. *Scherzert* a' nemzetőrség' ideigl. főparancsnokságával bizta meg; tábornok *Frankot* a' birodalmi gyülés' védelme alá helyezte; parlamentaireket küldött a' császári fegyvertárhoz, hogy a' tüzelést megszüntesse; az akad. legio' sürgetésére töltèseket adatott, a' néphez felszólitást bocsátott, 's minden igyekezetét megfeszitette, hogy a' rendet helyreállitsa. — A' democrata párt nem volt megelégedve, a' császárhoz küldendő adresseel. Ezen pontokon kivül elhatározták az ugynevezett Central-Comitében, Lajos főherczeg és Sophia főherczeg' aszszony' számüzetését sürgetni az austriai határokról. Olaszországra nézve pedig polgári kormányzást kivántak. —

October 7-én a' császári fegyvertárnak ostroma egész éjen át tartott. Az ágyúk először a' Wipplinger utczán, majd a' bástyákon állittattak fel, de itt is igen keveset lehetett általok eszközölni, az erős falak miatt. Azonközben az utczákon mind két részről élénken folyt a' tüzelés, mig nem a' küzdtérre, békezászlóval, a' birodalmi gyülés küldöttsége meg nem érkezett. Ezen utczai harczban a' tanulók különös bátorságot, életmegvetést fejtettek ki. — Reggeli 8 órakor, a' fegyvertárat védő katonaság, a birodalmi gyülés felhivására, az arsenált, a' nemzetőrség- és akademiai legiónak forma szerint általadta. A' mint erre félóra mulva a' nemzetőrség az épület belsejébe nyomult, melylyből a' katonaság a' város sánczolatai felé levő földalatti kapun már kivonult, ismét megujultak az ellenségeskedések, melylyeknek erős tüzelés vetett véget. Nagyobb zavart okozott azonban az, hogy az épület lángba borult, 's attól lehete tartani, hogy a' láng az alsóbb sorokba kap, hol puskaport véltek lenni. A' nép mindezzel keveset gondolva, ragadományért égve, tolongott az épületbe, 's fegyverkezte fel magát. — A' császár ő fels. c' napon, másodszor hagyta oda a' székvárost, 's erős katonai fedezet alatt a' linczi országuton távozott. Csak három nap mulva tudták meg, hogy Znaymon keresztül Olmützbe ment. Mivel a' községi tanács még alig alakult meg, a' ministerium pedig, *Wessenberg* és *Bach* ministerek eltünésével, hulladozott: mindenki csak a' birodalmi gyülés határozataira figyelt, melyly kezdetben bátorság- és erélylyel nézett a' viszálylyal szembe. Több rendeletet tett közzé még azon nap, a birodalom szabadságát, a rendet és az alkotmányos trón és országgyülés sérthetlenségét a' nemzetőrség oltalma alá helyheztette. Ezen napon altábornagy gr. *Auersperg*, a' székvárost megszálló sereget, Wieden külvárosban, herczeg Schwarzenberg palotája és a' Belvedere mellett vonta öszsze, és a' közel fekvő kertekben 8000-nyi seregével erős állást vett. A' következő napok alatt harczvágytól égtek még az ujságlapok is. October

11-én *Messenhauser* vette át a' nemzetőrség főparancsnokságát, már 8-án a' kapuk és sánczok erős őrcsapatokkal láttattak el, az ágyuk kiszegeztettek, ugy hogy a' bejárásokat kereszttüzbe lehessen venni. Az új községi tanács is munkásabb kezdett lenni, a birodalmi gyülés által hatásköréhez képest minden szükséges felhatalmazatokkal láttatván el. A' ministerium *Jellachich* bánhoz sürgönyt küldött, ki 8-án átlépte az osztrák határokat. Ebben a' sürgönyben a' ministerium a' birodalmi székvárosnak a' magyar-horvát háboru szinhelyévé tétele ellen ünnepélyesen tiltakozik. A' birodalmi gyülés részéről pedig, ugyanezen napon, a' császárhoz Olmützbe küldöttség neveztetett, a' fejedelmet a' székvárosba viszszahivni. Kevés nappal ezután másik küldöttség ment Olmützbe, melyly szinte siker nélkül járt. Erre *Hornbostel* és *Doblhof* ministerek beadták lemondásaikat, *Wessenberg* és *Bach* Olmützben voltak. A' birodalmi gyülési bizottmány, melyly b. *Jelachich* bánhoz, Roth Neusiedelbe küldetett, kérdésére, minő szándékban lépte át a bán az osztrák határt, körülbelül következő irásbeli feleletet nyerte „itteni megjelenésének inditó-okai: az elébe mint statushivatalnok és katona elé szabott kötelességek; mint statushivatalnoknak kötelessége, az anarchiát megbüntetni, a' törvényt és rendet helyreállitani; mint katonának, az ágyuk dörgése adta útirányát. A' birodalom egységének épségben tartása, a' nemzetiségek egyenjogusága és a' császár iránt tanusitandó hűség mellett nyilatkozott. Ilylyen körülmények között nem volt részéről a' választás nehéz, kinek engedelmeskedjék. Seregei fegyelmet tartanak, a' kivánt élelemszerek nyugtatványoztatnak; beszállásolást nem kiván, mivel a' szabadban táboroz. Nem ismer sem horvát- sem magyar- csak cs. k. seregeket, mellyekhez az övé is tartozik, és a' szükség esetében erőt erővel torol viszsza." A' dolgok sötétebb szint kezdtek venni; octob. 10-ike éjszakája igen zajos volt, riadót vertek, vészharangok zugtak, az ablakok ki voltak világositva 's az utczákon ide 's tova futostak. Wieden elővárosban t. i. egy nemzetőrségi patrol, a' katonaság körjáró őrcsapatára bukkant, 's kölcsönös lövések történtek, 's ezt a' városban megtámadás jeléül vették. Tüstént az Istvántoronyból rakéták ereszteltek fel, a' környék és a magyarok figyelmeztetésére, kiket közel gondoltak lenni. Az akademiai legio segédirodájába több foglyokat hoztak, többek közt a' magyar ministerelnökké kinevezett *Récsey* tábornokot. Brünnből 500 nemzetőr és tanuló érkezett a' bécsiekért harczolni. A' democraták egylete küldöttséget *(Tausenau, Häfner, Frank)* nevezett a' községi tanácshoz, 's beleegyezését kérte: hogy a' magyarokkal közösen, a' katonaságot megtámadják 's a' horvát bánt elüzzék. A' községi tanács a' birodalmi gyülésre utasitotta a' küldöttséget. A' császár ő fels. elmenetelekor felhivást hagyott viszsza a' jóérzelmű (gutgesinnt) bécsieknek, melylyben a' császár zászlója körüli gyülekezésre szólitja fel őket. Csakhamar erre a' szláv képviselők odahagyták a' birodalmi gyülést. Octob. 11-én a' „Prager Zeitung"ban adták elő viszszalépésök igazolását, kifejezvén egyszersmind azon ohajtásukat, hogy a' birodalmi gyülés összejövetelét a' monarchiának valamelyly más helyén, szükségesnek tartják. Ők Brünn fővárosra gondoltak — a' császárnak későbbi határozata szerint azonban *Kremsier* tüzetett ki e czélból. Mivel azonban a' Bécsben maradt képviselők száma még mindig elég volt arra nézve, (193 tag maradván ott) hogy tör-

vényszerű határozatokat hozhassanak, ezek előleges óvást tettek a' birodalmi gyülés feloszlása ellen; szakadatlanul ülést tartottak, mig nem a' hó vége felé, az ágyuk mindinkább közelebb dörgése által szétmenni kényszerültek, határozottan azonban sohasem nyilatkoztak a' magyarokhozi csatlakozás mellett, 's ezt nekik akkor sokan hibájokul rótták fel. Octob. 12-én *Smolka* galicziai képviselő választatott a' bir. gyülés elnökévé; ezen a napon *Borrosch* azon inditványt tette: küldenének a' császárhoz felirást, melylyben ő felsége, az összezsonyolodott kérdések lehető megoldása végett, Magyarország népeit, egy „népek congressusára" hivná egybe. E' zavaros napok alatt, melylyekben számos csatár-összeütközések történtek a' bécsi vonalok körül, a' községi tanács, a' nemzetőri főparancsnokság, a' tanulok választmánya, és különösen a' democraták clubbja fejtettek ki legnagyobb munkásságot. A' főparancsnokság több mozgóőrségi-csapatokat alakitott, minden fegyverfogható egyén fegyveres szolgálatra szólittatott. A' főhadi szállást a' hg. Schwarzenberg kertjében és a' Belvedernél megszállották, a' honnan altábornagy gr. *Auersperg* tüstént viszszavonult, — a kaszárnyákban maradt fegyvereket és felszerelési eszközöket hatalmukba keritették, a' csatározások szakadatlanul tartottak a' liniákon. Gratz, Lintz és más tartományi helyekről folyvást érkeztek segitő csapatok a' bécsiekhez. October 15-én, 19-én, 22-én Olmützből a' császár több felhivást intézett a' bécsiekhez, melylyekben a' nép bizodalomra szólitatik fel a' császár iránt; biztosittatnak minden a' bir. gyülés által eddig hozott határozatok; teljes elismerése és biztositása igértetik az urbéri viszonyok megszüntetésének, az ezekérti kárpótlásnak, a' nemzetiségek egyenjogusságának 's t. A' 22-ről szóló nyilatkozvány a' bir. gyülést feloszlatja, 's a' képviselőket novemb. 15-én Kremsierbe hivja összze. Octob. 16-án *Messenhauser*, a' bécsi nemzetőrség főparancsnoka proclamatiót hirdetett ki, melylyben *Moga* a' magyar sergek vezére, *Csányi* teljhatalmu kormánybiztossal együtt működve, átlépni mondatnak az osztrák határokat. A' főparancsnokság, ezek következtében, szükségesnek találja a' Belveder irányában tábort alakitani. Táborparancsnok altábornok *Bem* lett.— Octob. 20-án herez. *Windischgrätz* Lundenburgból intézte felhivását a' bécsi néphez, melylyben a' császártól megbizva és minden szükséges felhatalmazással ellátva, számol a' jobbérzelmüek őszinte és erős hozzáállására. Ezen proclamatióban Bécs, külvárosaival együtt, ostromállapotba tétetik; a' polgári hatóságok a' „katonai hatóság" alá rendeltetnek, és a' megszálló seregek parancsnokának rendeletei ellen cselekvők „rögtönitélő biróság" elé állittatni határoztatnak. Erre octob. 22-én a' bir. gyülés következő határozatot szerkeztett:

„Miután a' béke és rend helyreállitása, ha ugyanaz valósággal veszélyeztetve van, csak rendes alkotmányos hatóságokra tartozik, 's csak is ezen hatóságok felhivására avatkozhatik be a' fegyveres erő;

„Miután a' császár, folyó hó 19-ről kelt nyilatkozványában, minden nyert szabadságaink, 's különösen a' bir. gyülés szabad tanácskozásának csonkitatlan épségbentartását ujból biztositotta;

„Miután a' bir. gyülés és községi tanács többizben ismételt előadása szerint, a' bécsi jelenlegi forrongás csak a' fenyegető seregek miatt tart: „A' birodalmi gyülés, herez. *Windischgrätz* ostromállapot- és rögtön-

itélőbirósággal fenyegető rendszabályait *törvénytelen*eknek nyilatkoztatja.“

„Ezen határozatról *Wessenberg* minister és tábornagy hercz. *Windischgrätz* futárok által azonnal értesitendő.“ — *Welcker* és *Mosle* gyülési biztosok Frankfurtból, kiket Olmützbe a' birodalmi főkormányzó János főherczeg küldött, nem kevés reménységet nyujtottak a' bécsieknek, a' békés kiegyenlitésről. Ezenben a' székváros az összevont seregek által mindinkább körülvétetett. A' környéken fekvő helyek megszállattak, 's lefegyvereztettek, mig Bécsnek küzdereje folytonos toborzás által növekedett; a' községi tanács jutalmazásokat, az özvegyeknek, kiknek férjeik szolgálatban maradtak, 200 ftnyi évi járulékot határozott, 's ezenkivül az árvákról is gondoskodást igért. Tömérdek pénzösszeg vétetett e' napok alatt igénybe. A' gyülölség és elkeseredés legfőbb fokát érte el, a' csatározások folyvást tartottak; borzasztó kegyetlenségekről beszéltek, miket a' katonaság az elfogott nemzetőrök- és tanulókon mondatott elkövetni. Nussdorfnál a' katonaság hidat vert, 's Brigittenaut és Lobau szigetet elfoglalta. Ezáltal Béçs alul felül bevolt zárva és minden közlekedéstől elmetszve. Hercz. *Windischgrätz*, Napoleon 1809-ki táborozásainak hasznát vette, a' nagy katona cernirozási strategicus pontjai, e' napokban, ugyanazon jelentőséggel birtak, mint a' század elején. Ennek következtében az élelemszerek ára a' városban magosra szökkent, a' kilátás mindinkább fenyegetővé kezdett válni; sokan az éhenhalástól is féltek. A' magyar seregek igy a' bécsiekkeli minden összeköttetéstől elvágatván, tétlenül állottak a' határszéleken 's várták a' bir. gyülés általi felszólitást, melyly ekközben, a' tartományokhoz folyamodott, 's népfelkelésre hivta fel a' polgárokat. A' tartományi nép valóban mutatta is ittott rokonszenvét a' bécsiek iránt, 's próbálkoztak is fegyveres kézzel segitségre sietni, de lehetlen volt a' szuronyok aczélfalain keresztüljutni, melylyek ekkor már 50—60 ezerre szaporodtak. Octob. 23-án tábornagy hercz. *Windischgrätz* Hetzendorfba tette át főhadiszállását. Innen ismét felszólitást intézett a' bécsi néphez. Ebben Bécs, külvárosai és környéke, 48 óra alatt, a' felszólitás vétele után, magok megadását kinyilatkoztatni, fegyvereiket lerakni 'sat. szólittatnak fel. Minden felfegyverzett hadtest, 's az akad. legio feloszlatnak, az aula bezáratik. Az akademiai legio előjárói és 12 tanuló, kezesekül kivántatnak. Több, a' megszálló seregek főparancsnoka által ezután megnevezendő egyén adassék át. Az ostromállapot ideje alatt minden hirlap felfüggesztetik, a' Wiener Zeitungot kivevén, melyly csak hivatalos közlésekre szoritkozott; minden a' székvárosban tartózkodó idegenek, névszerint tartoznak kimutatni tartózkodásuk okát, az utlevélnélküliek azonnal kiutasitandók. Minden egyesület és clubb, az ostromállapot ideje alatt felfüggesztetik és bezáratik. Mindenki, ki ezen rendszabályokat szántszándokkal, vagy bujtogatási merényből áthágja, kire a' felkelésbeni részvétel bebizonyul, vagy kezében fegyverrel fogatik el, rögtönitélő eljárás alá esik. A' városnak 48 órai gondolkozási idő hagyatik, különben a' legveszélyesb rendszabályok fognak foganatba vétetni, hogy a' város feladásra kényszeritessék. A' mint ezen proclamatio a' birodalmi gyülésen felolvastatott, iszonyu zaj, sziszegés és moraj támadt minden oldalról, a' leglármásabb vitatkozásnak néztek elébe. *Goldmark* haza- és népárulónak

nevezte a' herczeget, új Dschingis-Chánnak mondta, a' nápolyi királylyal hasonlitotta őt egybe 'sat.. *Borrosch* főleg a' kezesek kivánása miatt kelt ki. *Schuselka*, hivatkozva a' császár 19-ki és 22-ki nyilatkozványaira, inditványozta, hogy a' herczeg eljárása, *nemcsak törvénytelen, de a' nép- jog- és alkotmányos trón-ellenének* mondassék ki a' bir. gyülés által" 'sat. Tehát még mindig ráértek beszélni. A' permanens országgyülés küldöttséget nevezett a' császárhoz kettős óvástétellel tábornagy herez. *Windischgrätz* eljárása és a' birodalmi gyülésnek Kremsierbe áttétele ellen; a' községi tanács pedig — melyly különben magát a' bir. gyülés határozatainak alávetette — egy másik küldöttséget herez. *Windischgrätz*hez, a' fegyverszünet meghoszszabbitása végett, a' nélkül, hogy a' feltételek vitatásához kezdenének. A' felszerelés ezalatt folyt a' városban 's az ellenségeskedések kivül. A' Ferdinand-vizvezető elzáratott, a' gázgép Erdberg külvárosban megrongáltatott, 's több körülfekvő épület megsiketült az ágyukkali szóváltások miatt. Különösen tüzes csetepaté volt Brigittenauban a' nussdorfi vonalon; a' gőzmalom és hidfőnél a' Praterben, hol a' közelfekvő házak már égtek. October 25-én ismét proclamatiója jelent meg herez. *Windischgrätz*nek, a' melylyben békés kiegyenlitést, a' kivánt biztositékok nélkül, a' folytontartó ellenségeskedések miatt, lehetetlennek állitja 's határozottan megmarad előbbi feltételeinél, kivánja: tábornok *Bem*-, dr. *Schütte*, m. állodalmi titkár *Pulszky*- és a' gróf *Latour* gyilkosainak kiadatását; a' kincstári és magánépületeket és vagyont a' községi tanács oltalma alá állitja, a' városban történendő károkért és rablásért a' tanácsot felelőssé teszi 'sat. A' községi tanács küldöttsége nem látszott ugyan tudni semmit a' felől, hogy kitől származtak a' proclamatioban felhozott békeajánlatok, sem hogy a' herczeget ki hivta meg seregeivel a' városbai bevonulásra? mégis a' községi tanács, érezve a felelősség terhét, szükségesnek látta magát falragaszok által nyilvánosan igazolni a' történetekre nézve (26. Octob.) Tehát ekkor már az összetartás szálai gyengülni kezdtek. Ugyan ezen napon a' tanulók bizottmánya torlaszépitésre hivta fel a' bécsi lakosságot; a' strategiai tekintetben szükséges helyekre mérnökök küldettek 's mindenüvé egyegy bizottmányi tag rendeltetett felügyelés végett. A' férfi munkás 40 krajczár-, nő 30 krajczár-, gyermek 10 krajczárral pengő pénzben fizettetett a' torlaszrakásnál. Ez jeladás volt a' valóban bekövetkező harczra; ez elhatározó pillanatban azonban sokan vonultak viszsza, többen félelemből, kevesen a' hajós számitásával, ki a' bekövetkező zivatar előtt összevonja vitorláit. October 27-én Bécs minden vonalán tartott a' tüzelés, a' bécsiek dühösen védték magokat. Legélénkebben folyt a' csata a' Leopoldvárosban, a' Schüttelbad-nál, több körülfekvő épület lángba borult, ezek közt két czukor-raffinerie, 's mindkét részről sok ember veszteséggel. E' napon ismét felszólitása jelent meg a' herczegnek a' bécsi néphez, melylyben kinyilatkoztatja, hogy a' határidő eltelvén, erőszakhoz fog nyulni. Inti a' népet hogy az ellenállásban részt ne vegyen, mert senki nem fog kiméltetni, ki fegyverrel kezében találtatik, hogy a' kapukat és ablakokat a' lakosok zárva tartsák, hogy a' melyly házból lövés történik: az a' katonák martaléka 'sat. Természetes, hogy a' felkelők rendelete ellenkezőkép hangzott. Igy történt, hogy az utolsók részéről, több épület mintegy apró várakká alakittatott, honnan a' katonaságot erős

tűzzel fogadták. October 28-án a' székváros minden vonalán dörgött az ágyu. Az ágyuk hangjába a' riadó, a' futkozók jajveszéklése 's a' vészharangok zugása kapott. Szép világos nap volt, melylyet a' puskapor gőze, majd a' gyuladások füstoszlopai takartak időközönként el. A' legerősebb tüzelés, a' Ferenczallée-utczában, az uj lánczhidnál; a' Jägerzeilon, a' Sophielánczhid közelében, és a' gloggniczi vasutépület egy részében folyt. A' katonaság a' nussdorfi vonalon kezdte a' megtámadást, az ágyuzás egyik vonalról a' másikra ment által. A' Biberbástyáról hirtelen vonultak a' felkelő csapatok minden vonalra; legfenyegetettebbek voltak a' nussdorfi vonal, és a' leopoldvárosi torlaszok. *Blum Robert* a' kis-, *Habrofsky*, kinek osztálya a' gőzmalom oltalmazásában csudákat mivelt, a' nagy nussdorfi vonalon; *Vutschel* jogász, százados a' felkelőknél, tábornok *Bem*, 's az akad. legio parancsnoka *Aigner* védték a' leopoldvárosi oldalt. *Plattensteiner*, a' „Landstrasse" kerületi főnöke, megtartotta, a' meddig csak lehetett, ezen positióját. *Burian*, az egyetemi legio második zászlóaljának parancsnoka, a' matzleindorfi vonalon állott, hol a' temetőtől a' vaspályaudvarig erős csata ke'etkezett. *Bauer*, *Aigner* parancsnok helyettese Alser előváros, Währinger-ut és Rossau kerületeket vette védelem alá. *Sternau*, *Leszinsky*, *Haug*, *Gritzner*, *Frank*, a' külső állomásokat foglalták el. *Fenneberg* vezérsegéd, *Enthofer*, vezérkari tiszt, a' parancsnok körül állottak. A' csata általános lett. Ezalatt a' bir. gyülés, a' községi tanács és a' tanulók választmánya együtt ült. A' bástyákat nemzetőrök lepték el. Az ágyuk a' „*Kahlenberg*" és „*Angraben*"ről szakadatlanul dörgöttek. A' külvárosokban, kik részt nem akartak venni a' küzdelemben, házaikba vonultak az emberek, az utczák tégla és üveg cserepekkel voltak boritva, melylyek közé a' hulladozó granátdarabok vegyültek. Délután 4 órakor a' cs. seregek a' rokkantak házának és az uj vámépületnek a' Glacis-n már birtokában voltak; 's a' horvátok kegyetlen elszánással mászták meg a' torlaszokat. Rémitő pusztitás- és oroszláni bátorsággal folyt a' csata a' Leopoldvárosban, különösen a' stajer vadászok iszonyu mészárlást tettek a' cs. seregekben, a' Schönhals zászlóalj, Ludwig és Nassau ezredek igen nagy veszteséget szenvedtek. Déli 11 órától a' külvárosok szakadatlanul bombáztattak a' cs. seregek által. A' harcz kétségbeesett volt; a' katonaság némelyly pontokat többször ostrommal bevett, majd ugyanazon pontokból ostrommal kivettetett. A' felkelők részéről több vezető megsebesittetett, ezek közt *Habrofsky* a' tanulók bizottmányának elnöke és osztályvezér. A' mindig több több tért foglaló katonaság most a' nagy lánczhidon a' Leopoldváros belsejébe nyomult, miután a' felkelők az ugynevezett „csillag torlaszt" is elvesztették, ellenben a' Jägerzeilon dühöngött az utczai harcz esti 5 óráig. A' roppant erősen készült és magas torlasz, melylyen egy német és egy magyar zászló lengett, daczára a' kartács- és granátdaraboknak, melylyek esőmódon hullottak, makacsul tartotta magát. Itt tábornok *Bem* állott nehány lengyel uhlanus-, a' democraták szabad csapata, 's az emlitett stajer vadászoktól körülvéve. Végre is ezen torlasz, melly harmadfél óráig daczolt a' golyókkal, a' Czernin utcza oldaláról megkerültetve, hátulról támadtatott meg a' katonaság által. Egy része a' katonaságnak az oldal utczák házaiba vonult, 's az ablakokból lődözte a' torlaszvédőket. Itt a' legtöbb vér folyt. A' mint az este beállott,

a' cs. seregek urai voltak a' legtöbb külvárosnak. A' horvátok b. *Jellachich* alatt a' Leopoldvárost és főutat foglalták el, gr. *Auersperg* a' Lerchenfelden táborozott, Gumpendorf, Mariahilf, Schottenfeld és Wieden egész éjen át bombáztatott. Végre a' felkelők kényszerültek a' városba viszszavonulni. A' viszszavonulás rendben történt, az ágyukat a' bástyákra vitték fel, hol azok mellett a' puskások egész éjen át mint valami kedves leány mellett virasztottak. Az éjszakát számos égés világitotta. A' birodalmi gyülés együtt volt ugyan a' három utolsó napokban is, mivel azonban hg. *Windischgrätz* csak a' községi tanácsot ismerte el, mint végrehajtó hatóságot, és csak is ezzel bocsátkozott egyezkedésekbe, mindenkinek figyelme csak a' község határozataira volt függesztve. 'S valóban a' „eives circumspecti," bensőleg meg voltak győződve és elhatározva a' város feladásáról, azonban jónak látták erre nézve először a' főparancsnokot megkérdezni. *Messenhauser* e' czélból haditanácsot tartott, melylyben szótöbbséggel a' város feladása elhatároztatott. Ennek következtében a' polgárság már késznek is nyilatkozott a' fegyvert letenni, mig a' kik mindent meg akartak kisérteni, még egy elhatározó ütközetre gondoltak. A' mozgó őrség, akad. legio és nemzetőrség fegyveres csapatai a' bástyákon állittattak fel, 's bár a' város sorsa már el volt határozva, még is csak kevesen mertek gondolni az átadásra. A' határozottabbak sürgették *Messenhauser* letételét is, 's helyébe *Fenneberg*et akarták főparancsnokul. A' zavart nevelte az egyenetlenség. Ezenben a' város kapui berakattak, roppant torlaszt emeltek a' verestorony kapunál 's körül a' bástyák falain árkok hányattak, a' harczolóknak védfalul. A' bástyák casemátái kórházakká alakittattak. 29-ike a' harczrai nagy előkészületekben telt el, golyókat öntöttek, puskaport készitettek 'sat. 30-ik reggelén a' bástyákra felállitott nemzetőrség és a' Leopold városban táborozó katonaság közt, egyes lövésekből, rendes harcz keletkezett, melyly a' cs. seregek részéről borzasztó bombázással végződött. Egyszerre a' városban azon hir kezdett szállongani, hogy a' magyarok jőnek 's távolból az ágyuszót világosan meglehete különböztetni. Egy szempillantás alatt telve volt az Istvántér rózsaszin reménységben levő emberekkel. Az Istvántoronyban fen a' fővezérség és táborkar, melyly tudta már, hogy Schwechatnál a' magyarok és cs. seregek ütköznek, szorongón nézett a' csata-kifejlődés elébe. A' mint az ágyuzás közelebbről hallatszott: akkint nőtt az enthusiasták türelmetlensége. Egyszerre csak rakéták robogtak fel egymás után jeléül a' magyarok érkezésének, ezen tüzijelek a' legnagyobb örömrivalgással fogadtattak. Most minden félórában jelentések dobattak le a' toronyból, a' csata folyásáról. A' városban reményittasságnak adták át magokat az emberek, sokan örömökben sirtak és csókolták egymást esztelen túlragadtatásukban. Erre, kitörés történt a' Leopoldvárosba, hogy az ott táborozó katonaságot elüzzék, a' Jägerzeilban ismét torlaszokat hánytak, 's a' Wieden felé a' katonaságra erősen kezdtek ágyuzni. Azonban az ágyuk durrogása a' távolban mindinkább elhallgatott. A' magyarok viszszaverettek. Most hg. *Windischgrätz* ujra bombázta a' várost, 's a' külvárosok sok kárt szenvedtek. A' községi tanács most már egészen elesüggedve, megint küldöttséget nevezett a' herczeghez egyezkedés végett. A' cs. főparancsnok feltétlen megadást kivánt. Az átadás fogantba vétele következő napra halasztatott. 31-én a' legtöbb fegyver kiszolgáltatott, azonban

egyes századok semmit sem akartak tudni a' fegyverletételről. Még akkor is, midőn a' győzelmes seregek a' Glacis-n, a' Burg kapuja felé nyomultak, a' bástyákon álló mozgó őrség a' katonaságot lövésekkel fogadta. Ezen új megszegése a' capitulatiónak okozta, hogy a' város három óráig bombáztatott. A' Burg kapuja összszelövetett 's a' katonaság rohammal ment a' városba, a' hol már csak elhányt fegyverek hevertek az utczákon. Még az Istvántéren keletkezett rövid csata, egy csapat mozgó őrséggel, kiket a' katonaság rakásra lőtt. Ezalatt lángba borultak az Augustinustemplom és udvari könyvtár fedelei a' congrev rakéták által, melyly tűzet sok fáradságba került kioltani. Az ablakokból most fehér zászlók lobogtak. A' harczolók szét voltak szórva, kikre a' katonák mintegy vadászatot tartottak. A' bujkálókra nézve házkutatás rendeltetett. Az aula csak novemb. 1-én dugta ki a' fehér zászlót, 's a' benyomult katonaság csak hűlt helyeit találta az elszéledteknek. A' belváros még több napig maradt mintegy hermetice bezárva.

A' következő november hó, az ostromállapotra tett intézkedésekkel, a' ministerium ujból alakitásával, altábornagy b. *Weldennek* székvárosi kormányzóvá lett kinevezésével, a' rögtönitélő- és haditörvényszéki itéletek végrehajtásával 'sat. telt el. Az elitéltek 's puskapor 's golyóval kivégzettek közt, következő nevezetesebb egyéniségek voltak: *Blum Robert* frankfurti baloldali küldött nov. 12-én, *Messenhauser Wenzel* nemzetőrségi főparancsnok; *Fenneberg* vezéri segéd nov. 16-án, *Jellinek*, *Becher* journalisták nov. 23-án, 'sat. — *Sz.*

Bécsi akademia. A' már Leibnicz által megpendített régi terv, hogy Bécsben austriai tud. akademia alapitassék, Ferdinand császár által 1847-ben május 14-ikén léptették életbe. — Egy évig tartó előmunkálatok után megjelent az alapitási oklevél. Rendeltetése ezen legfelsőbb pártfogás alatt álló intézetnek a' tudományt, a' kitüzött munkálkodási ágakban a' tagok önálló vizsgálatai, 's idegen működések felbátoritása és segélyezése által előmozditani, hasznos ismereteket 's tapasztalatokat a' haladások 's új felfedezések szemmeltartása által biztosítani 's tudós munkák ismertetése által terjeszteni, egyszersmind a' kormány czélait tud. feladatok 's kérdések megfejtésével gyámolitni. Két osztálya van: egyik a' math. és természettudományok, másik a' történet, nyelv és régiségtan számára. Czéljai elérése végett, külön osztályokban tudományos értekezésekre, az egész akademia pedig a' közös ügyek tárgyalására rendesen 's gyakrabban összejő 's évenkint egyszer vagy kétszer nyilt ünnepélyes ülést tart, 's tud. feladatok legsikerültebb megfejtéseit négy külön díjjal jutalmazza, munkálkodása eredményeit évkönyveiben 's emlékirataiban rakja le. Van egy gondnoka, ki által a' kormánynyal érintkezik, 's ki az akademiai eljárásokért felelős. Áll 48 *valóságos* tagból, mindegyik osztályban 24-ből, kiknek fele Bécsben lakó. Elnök három évről három évre választatik; van továbbá egy alelnöke, 's két titoknoka, kiknek megerősitése a' kormánytól függ, 's kiknek egyike fő titoknok és az összes akademia ügyeit is kezeli saját osztályán kivül. Áll ezenkivül 24-et meg nem haladható *tiszteleti*, 's maga az akademia által meghatározandó számú *levelező* tagokból. Az elnökök 's titoknokok, kik a' *valóságos* tagok közől veendők, ügyelni tartoznak a' szabályok pontos megtartására, értesitik a'

fő gondnokot az akad. ügyek menetéről, 's megválasztatván, legfelsőbb megerősítés alá terjesztetnek. Az alelnököt három évenkint a gondnok nevezi ki. Rendes tag helye ürülvén meg, az akademia három egyént jelöl ki szavazati többséggel, 's ezek közől nevez új tagot a' kormány. Tiszteleti 's levelező tagok választása az akademia valóságos tagjainak joga, de ezek is legf. megerősítés alá terjesztendők. Költségei fedezésére évenkint 40 ezer p. forint utalványoztatott a' kincstárból, melylynek hová fordításáról számol; ezenkivül ingyen szállása van egy középületben, 's az álladalmi sajtó ingyen nyomtat számára. Az elnök fizetése 3,000, az alelnöké 2,500, első titoknoké 1,500 ft. Az akademia elnökei, titoknokai 's val. tagjai hivatalos egyenruhát viselhetnek, 's a' könyvtárok és egyéb tud. intézetek 's gyüjtemények használatánál reájok különös tekintet van. — Az akademia fő gondnokává János főherczeg neveztetett. — Most ezen intézet természetesen a' közoktatási ministerium alatt áll, 's szabályai lényeges változáson mennek keresztül. — Tagjai közt legkitünőbb nevek: *Balbi, Endlicher, Ettingshausen, Grillparzer, Hammer, Hügel, Palacky, Schaffarik;* magyarok közől: gr. *Teleky József*, gr. *Dessewffy Emil*, *Pyrker László* néhai egri érsek, és gróf *Kemény J.* az erdélyi történettudós. — cz.

Becsületrend (Legion d'honneur). Napoleon teremtménye. A' consul, kinek nagy homloka kezdé már a' consuli álarczot szétpattantani, nem tartá elégnek a' szabadelmüséget terrorismussal riasztani viszsza, e' felett a' szolgaiságot jutalmakkal kelle ápolni, a' respublikai egyenlőség eszméit kiírtani, 's a' consult állitni — jó monarchiai szellemben — a' nép elébe, mint minden becsület és kitüntetés forrását. Ezért teremté a' becsületlegiót, ez új nemességet, melyly épen azért, mert nem vala örökös, hanem csak a' *személynek*, az *úr* által kegyelemből nyújtott kitüntetés, nem birt valódi méltósággal 's önállósággal, 's nem anynyira valódi polgári erényre buzditó, mint szolgálatra kész egyéneket nevelő eszköz lett. — A' becsületrend felállitása kétségkivül igen böles sugallata volt a' monarchiai szellemü politikának, a' respublikai formákból monarchiai formákba viszszatérés eszközlésére. A' franczia forradalom viharai közt nem anynyira a' szabadság, mint az egyenlőség szeretete vert gyökeret a' franczíák szivében, és szenvedélyesen szeretett bálványa lett a' népnek. Minthogy szenvedélyt csak szenvedélylyel lehet legyőzni, *Bonaparte Napoleon*, midőn a' forradalom hullámai már olyly magasra emelék, hogy az egyedüli uraság czéljához magát közelgeni látta, — a' diesvágyat, 's birvágyat, az álbecsület szemkápráztató piperéit tette az egyenlőségi szenvedély ellenébe. Ugyanazon időben, midőn az örökös consulsági inditvány a' nép szavazása alá boesáttatott, javaslatot terjesztett a' törvényhozó test elébe „katonai 's polgári érdemeket jutalmazó" becsületrend felállitására, hogy a' kitüntetés és nyereség reménye által baráti buzgalmát élénkitse, ellenеit megnyerje, 's holtiglani consullá kineveztetését biztosítsa. Javaslatát a' közönség nagy része igen kedvetlenül fogadta, 's az egyenlőség megsemmisitésére intézett ezen első kisérlet a' törvényhozó testben 's tribunátusban is nagyobb ellenszegülésre talált, mint minden addigi kisérlet a' szabadság ellen. E' javaslat azon vég-lépesőnek látszott, melyly a' consult korlátlan hatalomra vezeti. Azonban némi csekély többsége csakugyan volt a' törvényhozó testületben, 's 1802. máj. 19-ikén létre

jött a' legion d' honneur, főleg katonai érdemek jutalmazására. A' katonai fő lett természetesen az új rend feje is és azon forrás, melylyből egyesekre kitüntetés 's nyereség áradott. Alatta 7 tagból álló igazg. tanács állittatott fel, 's maga a' rend 16 cohorsra oszlott, egyenkint 407 taggal, kik közt 7 főtiszt, 20 commandeur, 30 tiszt. Öreg, szolgálatra képtelen tagok számára kórházak állittattak ; a' tagok jövedelme, kezdve a' köztagoktól felfelé a' nagykeresztesekig 125—10,000 frankra határoztatott. — Külsőleg ugyan respublikai szinezetet viselt az intézet, mert tagjai, a' felállitás utáni első időkben, az egyenlőség, szabadság, köztársaság fentartására esküdtek, valóban mégis nem egyéb volt, mint Bonaparte teremtményeiből álló új nemesség, 's hatalmának oszlopa, melylyhez támaszkodva 1804-ben császárrá lett. Már ugyanazon évben jul. 11-ikén új organisátiót 's nagyobb kiterjedést nyert a' legio, 's ezen szerkezetét, lényegében, a' restauratio alatt is megtartá. — Hasonló történt Lajos Fülöp alatt is. 1835-ben a' legio budgetje 2,671,000 frankra ment. A' rendjel osztogatásával utóbbi időben igen pazarul bántak, mi által a' rend előbbi magas jelentőségét elveszté, 's gúny tárgya lett. — 1814-ben a' rend tagjainak összes száma még csak 21,629-re ment ; e' szám 1831. kezdeteig már 42,894-re, 's Lajos Fülöp alatt 1835-ig már 50,000-en felül hágott, kik közt 96 nagykeresztes, 219 főtiszt, 805 commandeur, 's 4549 tiszt. Azonban, a' katonákat kivéve, a' kinevezések 1814-től fogva csak tiszteletbeliek voltak, 's fizetéssel nem voltak összekötve, úgy hogy 1835-ben csak mintegy 26,000 tag húzott fizetést. — Y.

Beély (előbb *„Briedl"*) *Fidél*, sz. Benedek rendebeli áld. pap, a' nevelés-, oklevél- és széptan prof., a' frauendorfi kertművelő társaság 's a' m.akad. lev. tagja, szül. Szék.-Fehérvárott 1807. jul. 5. polgári szülőktől. Gymnasiumi tanulmányait szülővárosában a' cziszterciek alatt, a' philosophiát Győrött, a' theologiát Pannonhalmán végzé, hol, áldozó pappá szenteltetvén, fél évig egyházi szónok volt. 1833—34-ben beutazá Alsó-Ausztriát, és Styriát. Irói pályára 1835-ben lépett *Guzmics* bakonybéli apát lelkes buzditására. Azolta egyike a' magyar irodalom legszorgalmasabb, buzgóbb művelőinek, melylyet jeles, főleg aesthetikai 's nevelési tárgyu elemeüveivel gyarapitani maig meg nem szünt. Számos kisebb, nagyobb, eredeti 's forditott vegyes tárgyu értekezés és egyéb czikk jelent meg tollából a' *Regélő, Athenaeum, Világ, Életképek, Tudománytár, Religio* és *Nev.* folyóiratokban; továbbá az *Egyházi Tárban*, melylynek *Guzmics* halála előtt pár hónappal 's annak utána huzamosb ideig szerkesztője volt. Készülőben van nála „Guzmics Isidor részint megjelent, részint kiadatlan munkáinak öt—hat kötetben, Toldy Ferenczczel egyesülten, kiadása. — F. S.

Beer (Jakab, Meyer) közönségesen *„Meyerbeer"* név alatt ismeretes, a' szép müvészetek akademiájának tagja Berlinben, a' becsületrend vitéze, 's külföldi tagja a' franczia Institutnak is ; 1842. óta a' berlini szinház 's udvari opera fő zeneigazgatója, az ugyanitt meghalt héber bankár B. fia, sz. 1794-ben. Első tanitói valának *Lauska* a' zongorán, 's *Zelter* a' zeneszerzésben ; további tanulmányait Darmstadtban folytatá. Legelőször, mint zongoramüvész, lépett föl, még pedig igen fényes sikerrel, ugy hogy hat éves korában már hangversenyekben csodáltatott, kilenczéves korában a' legjelesb zongorajátszók egyikének tartatott, 's 17 évvel Darmstadtban

udvari karmesterré neveztetett. De nem sokára egészen a' zeneszerzésre adta magát. Legelőször irá: „*Gott und die Natur*“ cantatejját, később „*Jephta*“ szomoru dalmüvét, melyly a' müncheni szinpadon épen olyly kevés tetszést aratott, mint „*Die beiden Khalifen*“ czimü comicus dalmüve Stuttgartban és Bécsben. Mindkét művön iskolai feszesség 's erőszakolás látszik. Ez egy időre elijeszté az uj zeneszerzőt, ki elfeledé, hogy *Mozart* 's más nagy mesterek sem arattak zsenge müveikkel egyszerre dicsőséget. Akkor *Rossini* uralkodott, mint istenitett mester a' hangászat világában. Őt követte *Meyerbeer* is, miután Olaszországba ment, 's uj olasz modorban több dalmüvet irt egymásután különböző olaszhoni szinpadok számára, nevezetesen „*Romilda e Constanza*“ (1818.), „*Semiramide riconosciuta*“ (1819.), „*Emma di Resburgo*“ (1820.), „*Margeritha d'Anjou*“ (1822.), „*Esule di Granada*“ (1823.) és „*Crosciato*“ (1825.), melylyek többé kevésbbé gyakran adattak, azonban az utolsót kivévén, minden különös hatás nélkül. Egy sem tarthatta magát a' szinpadon sokáig, 's B-nek el kellett ismerni, hogy a' kedvező tért még nem találta el. Hoszszabb hallgatás után 1833-ban ismét föllépett „*Ördög Robert*“ czimü dalmüvével, melylynek szövege Scribétül, 's fényes szinpadi kiállitása mindent magában foglalt, a' mi csak egy dalmünek hatást szerezhet, 's melyly általános elragadtatással fogadtatott. E' müve után legnagyobb zeneszerzőnek kiáltatott ki, jóllehet ez ellen többen felszólamlottak. Ezt követték 1836. a' „*Hugenották*“ melyly utóbbi operát *Liszt* nagyobb becsünek tart, mint *Ördög Robertet*. „*Das Feldlager in Schlesien*“ ünnepélyi dalmü, melylyet a' berlini új operaház megnyitására irt, Berlinen kivül máshol nem adatott, 's a' nyilvános lapok nem igen dicséretes emlitést tettek felőle. Legujabban *Proféta* czimü dalmüve hozta mozgásba a' zenevilágot, különösen Bécsben is, hol azt ő maga személyesen tanitotta be. Most *Meyerbeer* a' német zeneszerzők közt legünnepeltebb, 's hire betölté a' világot. Ujabb szerzeményei, mikben az olasz zenét a' némettel egyesiti, megjárták Amerikát is. Jean Paul szerint roppant terepélyes fa, melylynek gyökere német földön van, de gazdag lombjai átnyulnak Olaszországba. — II. *Beer (Mihály)* a' zeneszerző testvére, szül. Berlinben 1800. meghalt martius 22. 1833. Szülőinek gazdagsága kitünő nevelésben részelteté, 's a' tudósok, szinészek 's müvészekkeli társalkodás fölébreszté benne a' költői hajlamot. Munkái: „*Klytemnestra*“ és „*Pavia*“ szomorujátékok (1823.) „*Struensee*“ szom.ját. (1827.) minden munkája között legjelesebb. Legutolsó müve volt „*Schwert und Hand*“ szomorujáték. *Schenk Edvard* barátja adta ki munkáit, 's élet- és szellemrajzát a' nagy reményeket gerjesztett, de korán elhalt költőnek, ki még egy pár vigjátékot, 's lyrai és hősköltemenyeket és beszélyeket is irt. — Nemes, jótékony, kedélyes ember volt, lelkesült minden szép és jó iránt. — III. *Beer Vilmos*, Meyerbeer második testvére, kitünő selenograph (holdvizsgáló 's leiró) és dús bankár Berlinben, szül. u. o. febr. 4. 1797. Elcinte katonai szolgálatot tett a' porosz-német szabadsági háboruban, később szünóráit mathesisre 's csillagászatra szentelé. Berlin melletti villájában csillagdát épittetett, 's *Madlerrel* együtt kiadta: „*Physische Beobachtungen des Mars in der Erdnähe*“ (1830.) munkáját, 's azon részvét által lelkesitve, melylyre ezen munka talált a' szakértők között, ezentúl mindketten kizárólag a' hold vizsgála

tára adták magokat. A' régibb holdvizsgálók állitmányait új vizsgálat alá vetették, 's a' leggondosabb kémlelődéseket tették, melylyek által igazolták vagy kiegészitékazt, mit *Galiläi*, *Meyer*, *Schröter*, *Lohrmann*, *Gruthuisen* és mások felállitottak. Az igen nagy tetszéssel fogadott „*Mappa Selenographica*“ (Berlin 1836.) czimü munkához, melylyet a' franczia akademia a' Laland-féle díjjal koszorúzott, 's melylyért a' dán király, a' porosz király által már előbb kereskedelmi tanácsnokká nevezett Beer Vilmost a' Danebrog-renddel tisztelé meg, a' két szerző együtt még a' következő igen jeles munkát adta : „*Der Mond nach seinen kosmischen und individuellen Verhältnissen, oder allgemeine vergleichende Selenographie*“ (2. köt. Berlin 1837. 4.) Tudományos érdemei mellett közjó iránti élénk részvéte is dicsértetik ; 's a' berlini kereskedő világnak egyik legkitünőbb 's legbefolyásosb tagja. — *B.*

Békebiróság. (Friedensgericht, Schiedmanns-institut, a' németeknél; Juges de paix, Justices of the peace, a' franczíák 's angoloknál). A' perek nem egyéb , mit szükséges rosz. Mulhatlanúl szükségesek a' társas életi rend helyrehozására, mint testi bajok elháritására némi keserű gyógyszerek; sok pénzbe 's időbe kerülnek, olylykor többe, mint a' perlekedés tárgya ér, gyakran egésségbe, lelki nyugalomba, 's ezeknél is szentebb javak, erény- és függetlenségbe. Ki nem látta már a' perlekedés szomorú következményeit, ha figyelmesen 's emberszeretőleg tekintett körül az életben? hánynak nem ültetett a' perlekedés égető tövist keblébe? hány család, rokon, sőt község egyetértését tette semmivé! főleg hazánkban, a' perlekedés hoszszas, tekervényes, tömkelegszerű szerkezete, 's az ügyvédség rendezetlensége mellett! — Egyebütt is, hol a' törvénykezési eljárás jobb állapotban volt, mint hazánkban, megvalának a' perek természetéből átalánosan származó elkerülhetlen károk 's nehézségek. Mert még a' legjobb törvények mellett is gyakran kelle vitáknak keletkezni azok magyarázata felett, a' birák ellenkezőleg itéltek 's a' felek kebelében szálka és a' törvények és azok kiszolgáltatói ellen bizalmatlanság és tiszteletlenség maradt fenn, 's a' birák és ügyvédek fejére ezer érdemlett 's nem érdemlett átok szállt. Anynyival inkább régi hazai rendszerünk mellett, hol a' kiváltságos rendek fonák elsőbbségei, egyebek jogkörét igazságtalanúl korlátozó szabaditékai, időlopó kifogások, birói parancsok, perorvoslatok, 's a' rendezetlen, furfangos ügyvédség huzavonái az állapotot szenvedhetlenné tevék. Ezért majd minden müveltebb nép szükségesnek látá olyly módokról gondoskodni, melylyek által az erkölcsi, politikai's gazdasági tekintetben egyiránt kártékony perek lehetőleg kevesbíttessenek, 's békes kiegyezés által szüntettessenek meg, 's a' felek, lemondván a' peruton *talán* nyerhetendő bizonytalan nagyobb haszonról vagy kedvezőbb itéletről, a' viszszálkodás tárgyának olyly békes elintézésében egyezzenek meg, melyly, ha ki nem elégiti is teljesen *egész* követeléseiket, a' hoszzas és költséges pörnél mégis hasznosabbnak látszik. Az egyszerű előkorban mindenütt látunk ilyly békéltető biróságokat a' papok, 's családatyák személyében, kik a' czivódásokat időveszt és 's formaságok nélkül elintézik. Ujabban pedig minden polgárosult országban, hol az igazságszolgáltatás rendszere kijavittatott, találunk ilylynemű intézeteket, különböző alakban 's hatáskörrel, de egyazon szent czélra munkálva 's ezek, a' *békebiróságok*. — Itt azon-

ban jól megkülönböztetendők az egymástól lényegesen különböző *békebirák* Angol 's Franczia országban.

Franczia országban a' Constituante állitá fel a' békebirságokat, 's azon időben még többet 's üdvesbet vártak ezen intézettől mint a' menynyi való érdeme. Akkor még hitték olyly törvények lehetőségét, melylyek nem csak tökéletes bölcsek, hanem egyszersmind tökéletesen egyszerűek, általánosan érthetők 's az alkalmazásban minden kétségen felülieк. *Thouret*, ki az e' tárgybani törvényjavaslatot a' Constituante elébe terjesztette, eféléket beszélt: „minden becsületes ember lehet békebiró, kinek csak egy kis tapasztalása 's ismerete van. A' békebirságot meg kell szabadítni az elsötétitő formáktól. Egyszerű szerződési 's kisebb értékű tárgyakban jobban itélhet a' falusi ember, ki a' peres tárgyat helyben megvizsgálja, 's mindennapi tapasztalásában biztosabb szabályokat talál az itélésre, mint a' törvényszékek a' formák 's törvények ismeretében. Ez által a' földmivelés jobban fog tiszteltetni, a' falusi lakás jobban kerestetni 's a' t. Egy másik szónok pedig, mint a' Moniteur akkori számaiban olvasható, még szebbeket álmodott. „Képzeljetek" úgymond „egy birát, ki polgártársaiért él; a' kiskorúak, 's távollevők gondoskodása különös tárgyai, atya gyermekei körében! egy szót szól, 's a' jogtalanság jóvá tétetik, viszálkodások elenyésznek, panaszok megszünnek! nincs többé per! folytonos, szakadatlan gondoskodása mindenkinek boldogságot biztosit! — ez a' békebiró" 'sa't. — Azonban e' roppant várakozások, e' fényes remények nem teljesedtek; természetesen, mert túlsigázottak voltak, 's a' békebirságoktól, minden nagy hasznaik mellett sem kell lehetetlent, örök béke paradicsomát, 's patriarchális boldogságot várni. Ezenkivül a' békebirságokat felállitó 1790. aug. 24-iki törvény eredeti szelleme már az 1791 mart. 6-iki, és sept. 16-iki, 's még inkább a' későbbi, nevezetesen az 1837-diki törvények által egészen meg változtattatott, 's a' békebirák népbirákból a' kormány helybeli tisztviselőivé lettek. — A' franczia békebiróság, melylynek hivatalos megyéje cantonnak neveztetik, áll egy békebiróból (6—800 fraknyi fizetéssel) két fizetéstelen helyettes birából (suppléans) kik a' rendes birót, ennek gátoltatása esetében pótolják, egy vagy több törvényszéki irnok (greffier) 's szolgából (huissier). A' békebirák előbb, a' canton legalább 25 éves, egy évig a' cantonban lakó 's 3 napszám értékű adót fizető polgárai által kijelölt két canditátus közől a' király által neveztettek, 's a' választhatóságra nem kivántatott egyéb tulajdon, mint 30 éves kor, és 10 franknyi census. Most a' respublicában, a' békebiró természetesen a' canton összes népe által választatik. — A' franczia békebirák hivatása négyféle, mint t. i. 1) békéltető hivatalé. 2) mint valóságos törvényszéké; 3) mint törvényszéki rendőrségi hatóságé; végre 4) mint önkéntes törvényhatóságé. 1) Mint *békéltető hiratal* elébe kell hozni minden panaszos tárgyat, igen kevés kivétellel, melyly rendes birósági foruma elébe nem tartozik, hogy a' feleket még a' per megkezdése előtt ügyekezzék kibékéltetni, A' franczia törvényhozás fényes eredményeket várt ezen békéltetési kisérlettől, de jelenleg az czéltalan formasággá vált. A' békéltetési kisérlet ugyanis következőleg történik: minden pert kezdeni akaró egyén, vagyis jövő felperesnek meg kell a' békéltető hivatal (bureau de conciliation) előtt jelenni ellenfelével együtt; ki, ha jó szántából megjelen-

ni nem akarna, a' huissier által megidéztetik. Megjelenhet maga személyesen, vagy felhatalmazottja által, ki rendesen a' félnek ügyvéde 's nevében kijelenti, hogy békélni nem akar. A' meg nem jelent idézett fél csak úgy léphet rendes per utára, ha 10 franknyi birság lefizetéséről nyugtatványt mutat elő. Megjelenni tehát senki sem kéntelen, a' ki 10 frankot tud fizetni. A' békéltetési hivatal nem egyéb, mint vámsorompó, hol azon engedelemért, hogy valaki az igazság útjára léphessen, előlegesen némi úti pénzt kell fizetni. *Frey Lajos* jeles könyve szerint a' franczia törvénykezésről (Mannheim, 1842) egy egész departamentben, melyly 31 cantonból áll, egy évben csak 800 egyesség, 's a' 31 canton közöl egyben egyetlenegy sem jött létre; 17 olyly békebiró volt, ki csak 5—10 egyességet eszközlött. E' sovány eredmény kétségkül a' békebiróságokat rendező törvények tökéletlenségének tulajdonítható fő részben, mert hogy ügyes eljárás mellett csakugyan sok esetben lehet pert előzőleg kiegyenliteni, bizonyitja azon tapasztalás, hogy Franciaországban a' notáriusok előtt még több egyesség köttetik, mint az ezt hivatalosan eszközlő békebirák előtt. De a' franczia békebirák nagy részint ügyetlen egyének; személyes tulajdonaik és a' törvény által reájok mint *békéltetőkre* bízott szolgálatok közt feltünő aránytalanság van: mert a' törvény, melyly bennök, mint *birák*ban csak a' legegyszerűbb 's csekélyebb kérdések elintézésére tesz föl kellő képességet, mint *békéltetőket*, felhatalmazza, hogy minden, bármilyly magas törvényszék elébe tartozó 's fogalmukat túl haladó tárgyhoz szólhassanak; végre; békéltető szerepük nem is fér összse egyéb attributumaikkal p o. törvényszéki rendőrségi teendőikkel, pedig a' békéltető szónak csak úgy lehet hatása, ha békes és baráti ajakkról jön, és azon száj, melyly néhány percz előtt talán házkutatást, 's elfogatást parancsolt, nem lehet sikeres békeapostol. Hogy lehetne a' panaszos félnek bizalma azon békéltetőhez, kit a' törvény maga képtelennek bélyegez a' peralatti tárgy felett biróilag itélni, 's ki egy órával előbb rendőri büntetést dörgött, egy órával később talán elfogatni rendeli a' panaszost, hivatalának másik attributumánál fogva? — 2) tekintve a' franczia békebiróságot, mint *törvényszéket*, e' tekintetben kétféle, u. m. polgári és büntető hatósággal bir. Mint *polgári biró*, itél részint első, részint első és utolsó folyamodásilag, az az: felebbvitellel 's e' nélkül, és ugyan, tekintettel bizonyos meghatározott összegre, minden tisztán személyes panaszokban, melylyek 100 fr. értékig menő ingó dolgokat tárgyaznak, nevezetesen pedig 50 fr. értékig első és utolsó folyamodásilag az az: felebbvitel nélkül; azon felül pedig csak első folyamodásilag, tehát felebbvitellel; — nem tekintve pedig az összeget, melyly a' per tárgyát teszi, a' békebiró hatásköréhez tartozik, minden panaszos ügy a' mezei 's kerti kártételeket. aratást, határsértéseket, 's bitorlásokat illetőleg, melylyek a' panasztétel előtt egy év alatt követtettek el, és általában minden birtokper (actions possessoires); továbbá a' bérbeadók 's bérbevevők közti peres kérdések a' bérházak- vagy jószágokon teendő javitások (reparations locatives) 's kármentesitések iránt; a' gazdák 's cselédek közti viszonyokat illető perek, végre szóbeli és tettleges injuriák, ha a' megsértett büntető per útjára nem akar lepni, 's némelyly vámügyek. E' felett a' békebirósági hatóság anynyira kiterjeszthető, hogy a' felek, ha nekik úgy tetszik, minden egyéb, a' rendes törvényszékek elébe tartozó

ügyben is, általuk szabadon választott békebiró elébe folyamodhatnak, felebbvitellel vagy a' nélkül, és pedig ez önkéntes alávetésnek helye van a' panaszlott lakhelyére vagy a' panaszbeli tárgy fekvésére tekintet nélkül. A' békebirák, mint polgári első bíróságok, itéletei, a' menyniben felebbezhetők, az *első folyamodású törvényszékekhez* (tribunaux de la première instance) és pedig 3 hónap alatt vitetnek felebb, 's innét nem tovább. — Mint *büntető biró* vagy inkább: *egyszerű rendőri biró* (tribunal de simple police), magához vesz a' békebiró egy helybeli rendőrtisztet, ki a' *ministère public* szerepét viszi, az az: a' rendőri kihágások üldözése 's a' büntető keresetről gondoskodik. Ezen *egyszerű rendőri bíróságok* rendszerint egy kamrából (tanácsból) állanak, 's csak nagyobb városokban bírnak 2, Párisban 3 kamrával, hol a' helybeli békebirák három hónaponkint változó sorban viszik a' rendőri biráskodást. A' bébebiró, mint egyszerű rendőri biró, olyly *rendőri kihágások* (contreventions de simple police) felett itél, melylyek legfelebb 15 napi börtön büntetéssel sújtatnak, 5 frankig felebbvitel nélkül, ezen túlmenő pénzbirságot 's börtön-büntetést rendelő itélet esetében pedig felebbvitellel a' *fenyitő rendőrségi törvényszékhez* (trib. de police correctionelle). A' fr. békebirák büntető hatósága részint *kizárólagos*, részint *közös* vagy *együttes*, a' mint t. i. bizonyos tárgyak felett vagy *csak* ők kizárólag itélnek, vagy pedig a' községi polgármesterrel akkint concurrálnak, hogy a' felek a' kettő közt választhatnak tetszésük szerint. 3) Bírnak *törvényszéki rendőrségi* (police judiciaire) hatósággal, a' menyniben ők is segédszemélyzetűl adatnak a' közügyészek mellé a' büntettek 's kihágások kinyomozására, a' próbák összeszedésére 's a' t. E' szerepében a' fr. békebiró felléphet, mint csupán *feladó*, vagy *vizsgáló biró*; ez utóbbi kötelessége akkor fordúl elő. ha valaki tetten kapatott; ilyly esetben birói jegyzőkönyvet készit, a' tényt megállapitja, tanukat hallgat ki, házkutatást 's elfogást is rendel, — mind ezt, sokágú elfoglaltatásai mellett, természetesen igen hanyagul 's tökélletlenül. Ide tartozó sajátlagos attributumai még a' fr. békebiráknak: bizonyos esetekben polgári itéletek végrehajtását eszközölni, 's franczia polgárok törvényellenes letartóztatása esetében ezeket szabadon bocsátani 's illetőségüknek átadni. 4) Mint *önkéntes törvényhatóság* gyakorlói, bizonyos halálesetekben ők pecsételnek, 's törik fel a' pecsétet, elnökségük alatt tartatnak a' családülések, előttük történnek az emancipatiók (szülei vagy gyámi hatalom alúl) fiusitások, természetes gyermekek elismerése 's némelly végrendeletek 's a' t. Ez a' franczia békebiróság.

A' franczia békebirósági intézettől eredetére, szerkezetére 's teendőire nézve tetemesen különbözik az angol békebiróság. Eredetileg, az ököljog 's erőszak korában, *békeőrökül* (conservatores pacis) állíttattak fel, de igen kevés sikerrel; 1275-ben jöttek létre nagy hatósággal felruházott rendkivüli büntető bizottmányok, melylyek később, miután a' közrend alapjai némileg megszilárdultak, újra felfüggesztettek 's rendes büntető bíróságoknak engedtek helyet. Ama' rendkivüli büntető bizottmányokból fejlett ki a' *békebirák* most is fenálló ősi intézete Angliában, 1351-ben, melylynek eredete 's czélja nem más volt, mint az anarchiát, az általános bátorlétiányt, a' hűbéres nemesség túlhatalmát megszüntetni. Angliában mindenki lehet békebiró, a' ki bizonyos, a' törvény által kiszabott fel-

tételeket betölthet; tehát kinek kinek szabad akaratától függ békebiróvá lenni, 's a' királytól erre csak megbizatik, (the Commission oft the peace), melyly megbizás nem egyéb, mint a' törvény végrehajtása. Ugyanis Anglia minden grófságában van egy béke-bizottmány, melylynek neve: *a' király békéjének bizottmánya;* ezen bizottmányba minden teljeskorú 's becsületes polgár felvétetheti magát, kinek 100 font évi tiszta jövedelme van fekvő birtokából vagy legalább 10 éves haszonbéréből, avagy 300 fontnyi más jövedelme. Ha felvétetni kiván, jelenti kivánságát a' grófság *lord-lieutenantjá*nak (főispányának), 's ezáltal a' *lord-cancellárnak* (ország főbirájának) a' ki, miután igényeit megvizsgálta, megbizási beigtatási oklevelet ad ki számára, melylynek erejénél fogva beirathatja magát a' grófsági békebirák sorába. Sokan megelégesznek ezen megbizási kitüntetéssel, a' nélkül, hogy hivataloskodni akarnának; a' kik pedig valóban működni akarnak, külön oklevelet kérnek, melylyben már egyenesen grófsági békebiróvá (justice of the peace) vannak nevezve. A' békebizottmányba felveendő polgárok száma éppen úgy nincs meghatározva, mint a' működő békebiráké. Van összesen Angliában mintegy 3000 békebiró. Legfőbb békebiró a' király; az ország 12 főbirája békebirói hatósággal van felruházva egész országra nézve; egy-egy grófságban rendesen van 100—300, kiknek hatósága egész grófságra ki terjed. Az angol békebirák ingyen viszik hivatalukat, 's illetőségeiket irnokaiknak hagyják. A' london-vidéki rendőrség új szerkezése alkalmával azonban (1819-től kezdve) ott már fizetéses békebirák állittattak fel, kiknek évdija 100 gvinee. — Angliában hát a' békebiróságra nem kell egyéb, mint jó hir név 's vagyonosság; azonban, ki e' kettővel bir, még nem bír tehetséggel 's ismeretekkel, és ezért az angol békebirák sok gúnynak vannak kitéve. Ez angol intézet azonban (l. angol törvénykezés) igen józan alapon nyugszik, mert anynyi belátással csakugyan bir minden a' mondott tulajdonokkal felruházott angol polgár, hogy a' személyt és vagyont fenyegető veszélyeket megismerje 's elhárítni igyekezzék, 's a' köz rend 's bátorlét háborgatásainak erélyesen ellenökbe lépjen; pedig ebben áll az angol békebiró legfőbb attributuma. Helyesen mondja tehát *Blackstone*, hogy a' bátorsági rendőrség a' világ egy országában sem olyly jó, 's egyszersmind olyly olcsó, mint Angliában. — Az angol békebiró teendői igen bonyoltak; fővonások azonban hivatalos köréből, hogy ő 1) közigazgatási tisztviselő a' mitől a' fr. békebiró távol van, 's mint illyen gondoskodik az iparügyről, (nevezetesen bormérési engedelmet is ő osztogat), a' grófsági közvagyon kezeléséről, a' szegényügyről, felügyel a' jótékony 's egyéb köz intézetekre, börtönökre, nyomdákra, közerkölcsiségre, kezeli a' mezei 's erdei rendőrséget 's a' t. 2) *törvényszéki rendőrtiszt*, 's mint ilylyen felügyel a' köz békére 's nyugalomra (király békéjére) 's teljesiti mind azt, a' mit Francziaországban 's egyébütt a' vizsgáló biró. 3) *polgári biró*, az úgy nevezett bagatell-ügyekben, néhány font st. értékig. 4) *büntető biró* a' fenyitő és egyszerű rendőrségi 's azon bünügyekben, melylyek nem főbenjárók. Az assisek (esküttszékek) elébe csak a' legterhesb bűnök, mint: gyilkosság, gyújtás, erőszak, vannak utasítva. Az angol békebirák, a' fenforgó tárgyak természete szerint, majd egyedül, majd legalább két békebirából álló kis ülésekben *(petty sessions)* majd nagy ülésekben *(gene-*

ral quarter-sessions) végzik dolgaikat. Ez utóbbiakra a' grófság minden békebirája hivatalos, 's 10—40 szokott megjelenni; megjelenhet mind valamennyi, ha úgy tetszik. A' kis ülések 14 naponkint a' kisebb városokban, a' nagyok évnegyedenkint egyszer a' grófság fővárosában tartatnak. — *Egyedül* 's birótársaik segédhatása nélkül itélnek a' békebirák *egyszerü* rendőrségi 's polgári ügyekben, 's cautio-letételek iránt. Kis ülésekben több (legalább 2) békebiró együtt, a' nagy ülésrei felebbvitel fentartásával itél az úr és cselédei, a' gazda's legényei és inasai, a' szegények 's azok gyámtisztjei, az atyák 's természetes gyermekeik, és a' községek egymás közti 's ismét szegényeikkeli perei felett. Nagyülésekben végre itélnek felebbvitel útján a' kis ülésekből felebbezett minden tárgy-, 's a' juryvel együtt, a' grófság minden fenyitő-rendőrségi, sőt könnyebb büntényi ügye felett is. — Ez az angol békebiróság.

Lássuk már a' kettő közti különbségeket. Az angol békebiróság eredetét emlitém már; a' franczia hasonnevű intézet eredete 's czélja egészen különböző attól. Itt saját hatóságot akartak felállítani, melyly a' felek előleges kibékéltetése által a' pereket megelőzze, 's azok számát kevesbittse 's a' birói hatalom aristocratiáját és a' procureurök viszszaéléseit megtörje. Ezen különböző czélhoz képpest a' szerkezet is különbözőképpen ütött ki. Angliában *érdek* teremti a' békebirát: a' kinek félthető vagyona van, az, törvény szerint, éppen annál fogva békebiró. A' törvény alapja azon okoskodás, hogy: vagyonos emberek szeretik a' békét, rendet, nyugalmat, hogy vagyonukat kényelmesen élvezhessék, 's ezért élénken érdekeltetnek azon egyének üldözése- 's büntetésében, kik a' közrendet 's nyugalmat megháborítják. A' közérdek e' pontban öszszeolvad magán-érdekükkel. — Franciaországban nemesebb, költőibb, de igen gyakorlatiatlan, meddő alapon nyugodott a' békebirói intézet miként az eredetileg kigondoltatott; itt az 1789 's 1790-iki törvények szerint *erény* és *értelmesség* a' békebiró czimei; azonban ezeket nem lehetvén census alá vetni, mint a' vagyont, a' siker, még a' szabad népválasztás mellett sem vala elérhető; később pedig a' nemes czélu, patriarchális szellemű intézet egészen mássá lett, mint felebb elmondók. — Az angol *békebirák* tehát csak azért neveztetnek igy, mert a' közbékét fentartani segitő közigazgatási 's biró- tisztviselők, de senkit sem békéltetnek azon értelemben, mint a' békebiróságokat a' czikk elején értelmeztük. A' practicus angolok nem sokat tartanak az ilylyen szép álmokról. —

Azonban, ha a' békebiróságok jól alakíttatnak, ha olylyas hibák, melylyeket a' franczia rendszer leirásában emlitettünk, elkerültetnek, kétség kivül igen hasznos és beeses intézetei lehetnek a' jóra törekvő emberiségnek. — Bizonyitják ezt a' poroszországi, 's dániai nagy sikerű békebiróságok, noha köztük lényeges szerkezeti különbség létezik, mert Poroszországban egyes személyek a' békebirák, Dániában pedig több személyből álló békéltető biztosságok vannak. *Rumpf* szerint (Ressort und Organismus sämmtl. preussisch. Staatsbehörden, Berlin 1837) Poroszországban, hol 1826 olta áll fenn a' „*Schiedsmänner-institut*" egy év alatt 13,000 pernek lett vége ezen intézet által, 's Erfurtban csupán 2 békebiró, *Hadelich* és *Sahlander* polgárok, 447 pert intéztek el 1836-ban. *Starke* törvényszéki statistikája szerint pedig Poroszország öszszes provinciáiban, hol ezen intézet fenn

áll, u. m. Preussen, Pommern, Slézia, Brandenburg és Sachsenben 214,400 tárgy közől 176,680 lőn kiegyenlitve, 's magában Preussen tartományban a' bejelentett összes ügyeknek $^3/_4$-ed része, a' békebirák által. Hasonló eredmény mutatkozik a' porosz példát követett szász herczegségekben. — Rheinbaiernben, nyomtatott hivatalos tudósitás szerint $183^5/_6$-ban 2000 tárgy közől mintegy 900 végeztetett el békésen. Dániában pedig, *Puchta* (Civilist. Archiv) szerint évenkint közel 27,000 per kerülvén a' békéltető biztosságok elébe, ezek közől több mint 18,000 's igy két harmad résznyinél több intéztetett el általuk, 's a' t. Kitetszik ezen adatokból a' jól rendezett békebiróságok üdvös hatása. Milyly tetemes költség- 's időkimélés! és e' felett milyly haszna a' közerkölcsiségnek, milyly befolyás a' polgárok politikai nevelésére! A' békebirák könnyen feltalálhatósága, bizalmat nyerő, egyénisége, 's a' költség csekélysége természetesen vonja hozzájuk a' pereseket. — 'S ezért Belgiumban, Hollandban, Parmában, Rómában, Toscanában, és a' schweiczi cantonokban is virágzik e' jótékony intézet.

Hazánkban békebiróságok nem léteztek; a' törvényszéki birák megkisértették olylykor az egyeztetést, sőt az úrszéki eljárásban a' békéltetési kisérlet mindenkor megtörtént, de ez egészen különböző dolog attól, a' mit itt diesérve emlitettünk. A' törvényszéki birák igen kevés sikerrel működhettek e' részben, mert e' két kötelesség közt t. i. a' pert törvényszékileg folytatni 's elitélni és békéltetésben eszköz lenni, éles ellentét van. A' törvényszéki birónak elhatározott véleményének kell lenni arról, kié a' perlő felek közől, szoros törvény szerint az igazság, 's e' tudalmát, mint békéltető sem vetkezheti le, és mégis a' feleknek egyezést tanácsol azon félnek rövidségével, kinek részén, meggyőződése szerint, tisztán áll az igazság, 's félretételével azon előszeretetnek, melylyel minden törvény tudó, természetesen, a' törvényes formák iránt viseltetik. — E' fölött nálunk azon nevetséges szokás volt a' birák által megkisértett egyeztetésekre nézve éppen a' legfontosb perekben, hogy a' dolog természetes rendének felforgatásával nem a' perek kezdetén, hanem akkor történtek barátságos egyeztetések, midőn a' perlő felek már sokat vesződtek, költekeztek, 's egy ember életen át czivakodva, a' legfőbb törvényszék elébe hurczolkodtak. E' hiány ellen szót emelt az irodalom, 's a' közelebbi segitség el nem maradt volna, midőn a' közbejött gyökeres változások Magyarországnak új alakot adtak, 's *Deák Ferencz* és társai kezéből a' rendezés hatalmát kiragadták. — A' birodalmi igazságügyi minister, a' jeles és tudós *Schmerling Antal* tanár által kidolgozott 's már-már életbeléptetett ideiglenes törvényszéki szerkezetben a' 10-ik §-us igy szóll: „minden, községrenddel ellátott helységben megengedtetik a' lakosoknak, hogy olyly panaszaikat, melylyek értéke 12 p. ftot túl nem halad, a' helybeli elöljáró elébe vihessék. Ez utóbbi a' panasz felett, békebirói minőségben, befejezőleg határoz 's itéletétől további felebbvitelnek helye nincs. De a' felperesnek, érintett panaszára nézve, szabadságában áll, a' helybeli elöljáró mellőztével, egyenesen járási birához (Bezirksrichter) fordúlni." Ezen kivételes rendelet méltányossági tekintetből igtattatott a' szerkezetbe, hogy t. i. azon községek érdeke kiméltessék, melylyek az 1836: 20 szerint csekélyebb szóbeli perekben 12 ft. erejeig itélhettek, 's melylyek különben, az új törvényszékek felállitásánál, a' törvényszék helyét 's ezzel együtt a'

helyben birt igazság-szolgáltatás élvezetét elvesztették volna. Hogy ezen különben hasznos intézkedés nem olylyan békebirói intézet, minőnek üdvös eredményeit p. o. a' porosz *Schiedsmanni* intézetnél látjuk, a' fenebbiekből világos, bír azonban azon intézetnek ama' megbecsülhetlen attributumával, hogy a' szegény földnépe otthon, 's igy költség és fáradság nélkül talál apró ügyeire bizalmas birót, mikint azt ekkorig is talált, azon lényeges különbséggel, hogy e' helybeli birónak itélete ezentúl nem felebbezhető, mint ekkorig, 's igy e' részben lényegesen békebirósági jellemű. Formaszerinti békebiróságok felállítása is szóban van. — T. L.

Béke congress. Ezen philantropiai egyesületnek czélja: a' nemzeteket meggyőzni arról, hogy az *általános* béke, egyedüli biztositéka a' polgári társaság materialis és erkölcsi érdekei lehető legtökéletesebb elérésének, épen ugy, mint maga a' polgári társaság egyedüli biztositéka, az ember anyagi és szellemi kifejlődésének; tehát, hogy az állodalmak népjogi (internationalis) viszonyaira nézve, mindazon nemzeteknek, melylyek physikai és értelmi nagyságukat tekintve, az emberiségnek mintegy élén állanak, parancsoló kötelességök: a' nemzetek, mint az emberiség tagjai közt, egy olylyan jogállapotnak helyreállitása, mint ez, az álladalom tagjai a' polgárok közt már létezik; vagy más szóval, czélja: a' népeket felvilágositani arról, hogy az álladalmakat épen ugy lehet, külviszonyaikat illetőleg, eszmék- törvény- és kiegyenlitések által kormányozni, mint a' polgárok, magánviszonyaikat tekintve, törvény által kormányoztatnak. Ez egyesület e' szerint, az embernek nyers vad természetét egészen kizárja, intézkedései a' culturára vannak számitva. Az erőszakra semmit sem épit. Szemei előtt csak a' távol czél lebeg, a' fejlődés mostani stadiumán egészen túl teszi magát, tehát az eszközöket is ama czél távolában keresi, mellőzvén azon napszámos munkát, és kéz előtt fekvő eszközöket, melylyeket átugrani nem lehet, de a' melylyeket naponkint műbe kell venni, hogy fel nem használtatván, a' küzdő ellen ne forduljanak. Szárnyakkal, halmaz nehézségeket át lehet repülni, de a' folyó, melyly partjai közt halad, épen mert előre megy, *áttöri* az elébe rakott gátakat. — Egy ilylyen rövid közre szoritott munkában, nem tehetvén czélommá, e' tárgy tüzetes birálatát, de az eszme ellen (melyly szép, és nemes) nem is levén kifogásom, annak gyakorlati oldalára kell tennem nehány rövid megjegyzést.

A' nyugalom: ellentéte a' mozgásnak, küzdésnek, versenynek 'sat. A' béke (internationalis tekintetben) a' háborunak ellentéte; a' béke a' nyugalomnak, a' háboru a' küzdésnek felel meg. Ebből a' következik, hogy sem a' béke sem a' háboru fogalmához ninesen kötve a' jog fogalma, mert a' béke és háboru, csupán az ember akarata kihatásának, — a' jog ezen kihatás *egyenlőségének* felel meg; a' miből a' következik: hogy a' jogállapot *egyezkedési* állapot; egyezkedésnek pedig csak olylyan két fél közt van helye, kik erejöket, vagy *nem akarják* egymás ellen mérlegbe vetni, vagy *nem biznak* erejökhez, azt mérlegbe vetni. Azért igen természetesnek fog tetszeni azon állitás: hogy a' hol erőszak a' jog mértéke, ott nines valódi jogállapot; de ugyanezen állitás semmit nem bizonyit a' háboru jogszerüsége- vagy jogszerütlensége ellen; mert épen ugy van jogszerütlen háboru, mint jogszerütlen béke. E' szerint általánosságban,

azt sem lehet mondani, hogy a' háboru tényleges ellenszegülés volna az értelem uralkodása ellen, miután a' történetben számtalan olylyan hadakozásokat mutathatunk fel, melylyeknek czélja, az értelem uralkodásának helyreállitása volt; tehát a' háborut épen ugy lehet igazolni, mint a' békét, és ellenkezőleg. A' természetben sem kirekesztő nyugalom, sem kirekesztő mozgás nincs, sőt gyakran épen ott, hol mi — p. o. a' csillagrendszerben — a' nyugalmat keressük, a' leggyorsabb és legsebesebb mozgás van, ugy hogy, inkább lehetne a' természetet *örök* mozgásunak, mint csak *pillanatnyi* nyugalmunak is mondani; kivevén, ha valakinek épen kedve van Mózes hetedik napján mulatni, mint valami képnek tetsző vonásain. A' természetben egység, öszhangzás van, tehát élet mindenütt, mozgás mindenütt, látszó megállapodás az organismusokban, de nem azok teremtésében, — nyugalom a' bevégzett alakokra nézve; vagy más szóval: a' természetben csak anynyiban van nyugvás, a' menynyiben a' természetnek története van, vagyis, a' menynyiben a' természetben alakodások, uj és ujabb combinatiok, formatiok vannak; különben nem lehetne igazolni az alakok feloszlását, vagy a' halált, sem a' szellemet az örök életüt, vagy az alakok és anyag lényegének, az őserőknek uj helyzet-, uj viszonyok-, uj életbe kelését. 'sat. Ebből a' következik, hogy az ember érintkezési viszonyainak sem lehet tökéletesebb alakját képzelni, ama harmonisticus egységnél, mivel az ember majma a' természetnek, nem a' természet az embernek. Egy ilylyen öszhangzást azonban csak azok közt lehet gondolni, kik ercjöknek tökéletes öntudatára jutottak. Tehát egy ilylyen békés — mondhatnám *szelid* állapotra nézve, kitisztult, erejét érző öntudat kivántatik, e' tekintetben az élet becse megszünik ama magosabb erők becse előtt. 'S ha most meggondoljuk az emberek közt uralkodó ostobaságot, rosz akaratot, előitéleteket, egész őrültek-házát szenvedélyeiknek, 's azon következetességet, állandóságot — melyly mégis az őserőnek typusa — melylyel az ember ezen előitéleteihez ragaszkodik; lehetlen be nem látni: hogy épen ezen körülmények miatt, seregenként kell többször áldozatul vinni az életet, épen azon elvek és eszmék miatt, melylyek ama *szelidebb*, ugynevezett jogállapotnak egyetlen biztositékai; mert ha mi, egy pillanatra is, kételkedünk egy olylyan magas árért az életet oda dobni, ebből a' következik — a' félelem, gyávaság, iszonyon kivül (a' mi ismét gyengeség) — hogy a' létező állapot nagyobb becsesel fog birni minden *lehető jobb* állapotnál, 's a' *fentartás* lesz, a' *fejlődés* helyett czélunk; engedelmével azon gastromaniában szenvedő uraknak, kiknek minden eszméérti lángolás, az emberiség nymphomaniájának látszik. Az ember alaptehetségei ugyanazok ma, a' mik Ádám vagy Mózes idejében voltak, csupán azon viszonyok változtak, melylyek közt az ember ezen tehetségeit gyakorolja; e' tehetségek ennél fogva, csak módositást szenvedtek, nem sarkukból fordultak ki, szint 's alakot nyertek, nem szinöket hagyták meg, mint valami rosz festésü posztó a' napon; öszszemunkálásuk által új tehetségeket vettek fel magokba, tehát nem kevesedtek, de szaporodtak, nem *nemökben*, de *fajukra* nézve; engedelmével legyen mondva ismét azoknak, kik a' civilisatióban valami rongyos ócska köntöst látnak, melylyet egyik század megfoltoz, a' másik a' zsibárusnak ad el, 'stb. tehát az erőnek (*minden* tehetségek

együtt) igénybevétele, épen ugy az emberi munkásság factoraihoz, és természetéhez tartozik, mint p. az értelemnek *(egyes* tehetség) igénybe vétele; ha t. i. akaratában vagy akarata kivitelében az ember, egy másiknak *ereje* által (a' physicairól van szó) támadtatik meg, vagy akadályoztatik. A' fejlődés által csak emez akarat szenvedett módositást, a' különbség tehát az, hogy az ember ma, csak anynyiban nem akar *ugy*, mint régen, a' menynyiben *ma* mást akar. Az egészszel anynyit akarok mondani, hogy a' háboru, magában véve nem erkölcstelen, hanem ha erkölcstelen czélokért foly; nem csak, de szükséges — immedicabile vulnus ense recidendum — tehát *el nem kerülhető*, épen azért, *nem értelemelleni*. Az érzésnek lehet ellene kifogása, vagy jobban mondva: az *érzelékenységnek*; de a' képzelődés nem bizonyit a' valóság ellen. — Egy ember, a' ki igazán el van telve valami eszmével, tehát igazán lángol, igazán akar, igazán szeret (nem épen nőről van a' szó) meg is bir ezen eszméjeért halni, 's vannak körülmények, hogy ezt kell tennie; hiszen az ilyen halál különben is nem egyéb, mint az életet egy pillanat alatt áldozni fel valami kedves tárgyért, melylyet, ugyanazért, több pillanatok alatt áldoztunk volna fel. E' szerint az emberiség fejlődése — bármit mondjanak is a' kislelkűek — nem a' háboruk által vettetik viszsza, sőt többször ezek által mozdittatik elő; gyakran a' méreg is orvosság és gyakran az orvosság is méreg —, mert bár, az emberiség eddigi történetét tekintve, a' had látszik is normalis állapotnak, vagy szabálynak, a' béke pedig e' szabály megtörésének: még sem lehet tagadni, hogy a' mai emberiség, sokkal előbb áll miveltségben, nem a' középkorinál, (ez nem volna nagy mesterség), de a' régi világ mivelt népeinél. Tehát az eszmékben, az erkölcsökben van a' dolog bibéje, a' menynyiben ma másban *kezdik* keresni a' *nagyságot*, a' *dicsőséget*,'stb. Az is igaz, hogy a' háboruk magok ritkulni látszanak, nem olylyan véresek ma, mint régen; de ez nem bizonyit a' hadnak ellene, csak anynyit mutat, hogy ma több türelme van, vagy az uralkodónak vagy a' népnek; vagy hogy a' törvénynyeli kormányzás kezd talán szabály lenni, az erőszakkali kormányzás pedig szabálytalanság. Magok a' békekötések más szellemben történnek ma, mint a' római hóditások korában; de hát ezért meg fog minden háboru szünni? vagy csak a' zászlók, és politikai vitorlák változnak? hiszen minden békekötés örök időkre köttetett eddig is a' hatalmasságok közt, mint a' szerelmesek örökre esküdnek hüséget egymásnak; — csak a' török volt olylyan őszinte, hogy mindig év-számra kötött békét. — 'S ez örök békekötések csakugyan hasonlitottak is a' szerelmesek hüségéhez, t. i. az „örökké és még egy nap"-ból csak az egy napot tartották meg. Vagy a' dolgok általános fejlődése, a' szabadság- elvek, haladási eszmék, a' népek érintkezése, ipar és kereskedelmi conjuncturák, ellenállhatlanul ragadnának ama czél felé? Valóban ezt kellene az embernek hinni, ha az örök béke, a' népjog legmagasabb ideája nem volna, 's ha nem tudnók, hogy a' népeknek más tribunálja nincsen a' hadnál. A' honnan a' háborut, a' nemzetek közt, isten itéletének (Gottesurtheil) mondják, mi pedig magyarul a' menykövet hivjuk igy. — Vagy egyszer a' hadfolytatások egészen labdajátékokká válnak? ugy hogy a' háboruk, kardesapás nélkül, csupán a' seregosztályok tacticai mozdulata által végeztetnek be? vagy

Imre királyhoz hasonlóan, a' hadvezérek egy pálczácskával fognak menni az ellenséges seregek közé, 's foglyul viszik azok vezérét? vagy épen az egyszeri marschallhoz hasonlóan, ki tábornagyi botját eldobta, mivel az ellenséges sereg élén hozzá nem méltó ellen állott, levett kalappal, bókok közt, azt *bátorkodnak* a' népek egymástól kérdeni: ki fog örülni a' szerencsének, hogy első lőhessen? De ha ezen complimentek közt el fog is szunnyadni hoszszabb időre a' harczok vad szelleme: lehetséges marad-e az ágyuk száját ilylyen vékony töltésekkel végképen betömni? vagy épen bikaviadalok döntik el a' népek sorsát? — vagy a' politikai *egyensuly* eszméje vet valamit a' latba? — vagy csakugyan egyszer a' Brennus kardját is oda kell vetni, csupán, hogy meg ne rozsdásodjék? — Az örök béke sohasem fog kötelező, tényleges rendszabályok müve lenni, vagy más szóval: az állodalmak külviszonyait soha, *kizárólag* diplomatikai uton elintézni nem lehet; azért mig állodalmak léteznek, az egyetlen eszköz az örökbékére a' *háboru*. A' küzdés az ember életéhez tartozik. Erejének és tehetségeinek minden oldalu kifejtése: az emberiség czélja, és valóságos rendeltetése. A' had: tett, és a' legmagasabb erőkifejtés; vannak az emberben tehetségek, nagyság, bátorság, erő, vitézség, melylyek csak a' hadban fejlenek ki, mint a' halál által bontakozik ki a' lélek a' testből. Ha a' háboru természet-elleni volna, nem követné a' győzőt a' dicsőség. Nagy hadjáratok után, mintegy rugékonyságot nyer a' müvészet és tudomány, az ipar és kereskedés, melylyek nélkül a' lelkeket mintegy chinai apathia szállotta volna meg: az ember megsiketült érzékeit csak az ágyuk dörgése rázhatja fel. Nem czélom, a' Mars apotheosisát irni, sem az erőszakot az értelem fölé állitani, csupán anynyit akartam mondani, hogy az embernek nemesebb vagyonai vannak a' puszta életnél 's a' ki szép és nemes eszméért nem képes áldozni az életet — pedig épen ugy kelhetnek *jogérzetből* fegyverre a' népek, mint eddig *tekintély* és önző czélok miatt fegyverbe keltek — az a' *lételt* becsüli mindenek felett: még azt sem, mert a' valódi ember *feláldozza életét, épen azért, hogy legyen*. Ki az emberi természetet ismeri, csak anynyit állithat bizonyossággal, hogy az emberi ismeret minden ágaiban szembetünőleg észrevehető haladás változtatni fogja a' hadakozás irányát, czélját, és menetét. Talán a' hóditási, beavatkozási, foglalási kisérletek megszünnek, talán a' tekintély helyét egészen a' jogérzet foglalja el? de mindez nem jön magától, — a' tudomány nem játék, nem dilettánsok kezébe vagy ha tetszik: fejébe való; az embernek meg kell pecsételni tanait életével, mint a' megváltónak.

Az ember azt hinné, hogy IV. Henrik, Napoleon vagy épen Kant, valóban a' hideg biráló ész utján jöttek az örök béke eszméjére, ha nem tudná, hogy az első álmodott, az utósó az *álomtól* félt, a' közepsőnek pedig inkább Nagy Sándor forgott fejében az általános monarchiával, mint az emberiség szabadsága és jóléte, tehát *önérzetét* emelte a' *közérzet* fölébe. Ma a' merész gonoszság azt hiszi, hogy mindent zabolátlanul tehet, hogy a' dolgoknak nincsen mértéke, hogy ki van a' világ szeme szúrva, csak a' bűn titokban történjék; hogy az embernek elég a' nemes és szép érzete által csupán csak *felmelegitve* lenni, — hogy az a' szellem vagy micsoda — mert az ő bolond agyába nem fér — olylyan

délibáb-féle ; a' természetnek egy ilylyen rabló-kizsákmányolása ellen csak a' fegyver az egyedüli eszköz, 's ama merész gonosz viszsza fog ijjedni nem a' fegyvertől, de ördögi meggyőződésétől, melyly felett a' Damocles kardja függ.

A' mi a' békecongresst illeti, az első béketársulat 1815. Neu-Yorkban alakult, igen kevesek által alapitva, 's csakhamar követőkre talált a' szövetséges státusok többi részeiben, különösen a' Quäkerek közt, kiknek tana ezen társulatok törekvésével olyly sokban egyezik. Hasonló ösztönből alakult egy ilylyen egylet Londonban 1816. nagyrészt szinte Quäkerekből állva. Hirtelen terjedtek most ezen társulatok Anglia-, Scotia- és Amerikában. Egymással összeköttetésbe léptek, ujságlapokat alapitottak, számtalan különböző nyelvekre átforditott iratokat adtak ki, 's gyülekezéseket tartottak. Névszerint a' londoni béketársulat, a' világ minden részével levelezésbe jött, és dr. *Bowring*, ki egy ideig a' társulat tollvivője volt, a' külviszonyokat illetőleg, átutazta Európa fővárosait. Miután gr. *Cellon* 1830. Genfben szinte egy béketársulatot alapitott, és a' leghatalmasabb fejdelmekkel levelezésbe jött, melyly mint mondják, az akkori diplomatiára nem volt minden befolyás nélkül ; hirtelen támadtak Belgiumban is ezen társulatok, melyly társulatok *első* nagygyülése 1843. Londonban volt. A' *második* nagygyülés 1848. volt Brüsselben, melyly daczára az akkori körülményeknek, általános figyelmet gerjesztett és a' *3-ik* nagygyülés helyeül 1849-ik évre Párist tüzte ki. A' franczia kormány, azon feltétel alatt adott engedelmet a' gyülés megnyitására, hogy a' háromnapi tanácskozások az elmélet körét át nem hágják, és hogy minden politikai viszonyokat illetetlen hagynak. Programmjában ezen gyülés is elismerte, hogy a' háborunak kiküszöbölése, az emberek megelőző javulása nélkül, lehetetlen ; azért határozataiban, különösen a' nevelés és felvilágosodás gyökeres eszközeire utalt. 'S az egyik nevelési eszköz véleményem szerint a' háboru; mert ott mindig a' fegyvernek van helye , hol a' hajlamok megnyeréséhez többé semmi remény nincsen. A' gyülés elnöke *Hugo Victor*, tiszteletbeli elnöke *Marie Dominique August* párisi érsek; alelnökök : Franeziaország részéről, cath. lelkész *Deguerry*, protest. lelkész *Coquerel*, mint egyházi szónok 's az alkotmányozó és most a' törvényhozó testnek tagja ismeretes; — Anglia részéről : *Cobden* és *Hundley ;* — az amerikai szövetséges statusok részéről *Durty*, Belgimérol *Vischers*, a' 1848-ki brüsseli gyülés elnöke ; Németországérol : dr. *Carové* Heidelbergából. A' gyülés aug 22. 1849. nyilt meg, és tartott 23. és 24-én. — Az elnök megnyitó beszédéből ide igtatok néhány helyet: „Valjon az örök béke, gyakorlati eszme ? elérhető czél ? A' positiv szellemüek, a' politikusok azt mondják : nem ! én azt mondom, igen ; az örök béke nemcsak elérhető, de elkerülhetetlen czélja az emberi fejlődésnek. Az istennek törvénye, melylytől a' világ törvénye nem különbözhet : a' béke. A' mi ezelőtt 400 évvel gunynyal fogadtatott volna : az ma valóság. Igy fognak Európa népei is egymással barátságos viszonyba lépni, kik *történeti egyéniségöket* nem adják ugyan fel, de minden háboru köztök épen olyly lehetetlen lesz, mint most p. o. lehetetlen Normand és Bretagne közt, Lotharingia és Burgund közt. Egy a' népek általános szavazatjogából kifolyó tanács, az lesz Európára nézve, a' mi most a'

parliament Angliára, a' törvényhozó gyülés Franeziaországra, a' birod. gyülés Németországra nézve. Eljön az az idő, midőn az álgyuk felett igy fognak felkiáltani az emberek a' museumokban, hogy volt ez lehetséges !? Ez az idő nincsen olylyan távol, mint a' legtöbben hiszik; mi gyors időszakban élünk, olyly időszakban, melyly századok munkáját egy év alatt végzé be. Hogy ezen időt siettessük, az üdvnek ezen napját, mit kell tennünk franeziák, (tehát a' nemzeti büszkeség van elöl) ángolok, németek, oroszok, slávok (tehát egy sütésből kétszer), europaiak, amerikaiak? Szeressük egymást! (teszszük). Hogy az isten ezt akarja, mutatják az emberi szellem számtalan felfedezései, melylyek mind békére vezetnek; mutatja az embernek mindinkább teljesedő uralkodása a' természet felett; mutatja a' távolság eltünése, a' népek kölcsönös közeledése egymáshoz (egészen a' puska hegyéig); és a' közeledés : kezdete a' békének". — Aztán felszámlálja szóló, menynyi költségébe kerültek a' népeknek 32 év alatt az állandó seregek tartása és háboruk, 's mit lehetett volna ezen roppant költséggel elérni, 's igyekezett megmutatni, hogy épen a' fegyveres békék okai a' forradalmaknak. Beszédét ezen szavakkal zárta be : „a' forradalmak kora kezd lejárni, 's ezzel kezdődik a' békés javitások korszaka. Mától fogva a' politikának, a' *nagyszerü* politikának czélja : a' nemzetiségeket felvilágositani, a' népek történeti egységét helyreállitani, 's ezen egységet a' béke által a' civilisatioval kiengesztelni, a' háboru helyére választó birószágot tenni, 's az igazságnak hagyni fenn az utósó szót, melylyet eddig az erőszak beszélt. Anglia, az ó Európában az első lépést tette, 's példája által a' népeknek azt mondta : szabadok vagytok! Franeziaország a' második lépést tette, 's kiáltott a' népeknek : felség vagytok. Tegyük mi most a' harmadik lépést és kiáltsuk közösen : „testvérek vagytok !" — A' gyülés második napján a' tanácskozás tárgya : az állandó seregek egyszerrei és egyszámu lefegyverzése volt. *Coquerel* Franeziaországot szólitotta fel, hogy e' tekintetben példával menjen elől, mint a' melyly első hozta be az állandó seregeket. Beszédében a' többek közt azt állitotta : hogy „csak a' hamis és rosz lehetetlen". *Emil de Girardin*, a' hatalmas tollu publicista, az állandó seregek történetét adta elő. Inditványa oda ment ki : minden európai állodalmak, állandó seregeiket, a' népesség $^1/_2$ százalékára szállitsák le, 's Franeziaország tegye a' kezdő lépést. A' katonaállitás toborzás utján történjék (egalité). A' harmadik napon egy német szónok, fájlalva emlitette, hogy az ott levő számos zászlók közt a' német zászló nem látható. Hiában kiáltották neki, „hogy ő az élő német zászló"! ő nem érezte, hogy a' szél lengetné, vagy hogy a' légbe beszél. Érdekes *Daguerry* e' napon mondott beszéde „az általános béke eszméje — mond — nem uj, hirdették ezt már az angol, amerikai és franeziai parliamentekben, ma betölti ezen termet győzedelmes (hát a' béke is hóditó) fényével. Ne feledjük el türelmetlenségünkben, hogy az idő az isten első szolgái közül való. Mi vetünk, mások fognak aratni. Ne feledjük el, hogy a' kereszténység czélja : az emberiség. 'sat." Mindenki láthatja, hol hibitanak ezen beszédek. Megemlitendő, hogy *Deguerry* tisztelendő ur, beszéde közben, egy irásbeli jegyzéket kapott, azon emlékeztetéssel, hogy aug. 24-ke évnapja a' párisi vérmenyegzőnek. A' szónok kinyilatkoztatta, hogy ezen emlékezéstől elforditja szemeit.

Hugo Victor pedig ugy szólott : „Igen, igaz, 277 évvel ezelőtt, ugyanezen Párisban, hol most gyülekezünk, harang zudult meg, melyly a' catholikusokat fegyverre szólitotta. A' protestánsok álmaikban rohantattak meg és gyilkoltattak; gyalázatos bün, melylynek véghezvitelére vallási polgári és politikai gyülölség szövetkezett. És ma, ugyanazon napon, ugyanazon városban, hivta egybe isten ama gyülölség elemeit és parancsolja nekik, hogy szerelembe térjenek át. Az isten elveszi ama nap üdvtelen jelentését. A' hol vér folyt volt, sugárt lövell oda, 'stb. Ki tagadhatja még a' haladást ? Ki a' haladást tagadja, istentelen ; mert az a' gondviselést tagadja ; gondviselés és a' haladás egy ; a' haladás, emberi nyelven, nevezése az örök istennek". — Ezzel a' gyülés befejeztetett. Bár sikerét láthatnók a' szép szavaknak! — *Sz.*

Békés vármegye fekszik Magyarországnak hajdani tiszántuli, az uj felosztás szerint a' nagyváradi katonai, és szegedi polgári kerületben, éjszakról a' Nagykunság, egy kis részben Szabolcs, továbbá Bihar, melylytől a' Sárrét választja el ; keletről Bihar és Arad, délről Arad, Csanád, Csongrád ; nyugotról Csongrád, N. Kunság és Heves vármegyéktől keritve. Kiterjedése 65 $^{106}/$ négyszög mfd. Hegyei nincsenek, mert az egész merő rónaság, melylyet csak néha néha szakitnak félbe holmi kézzel hányt halmok. Folyóvizei a' hármas, u. m. *Fekete, Fejér,* és *Sebes-Körös, Berettyó ;* 's ezeken kivül vannak a' szeghalomi, vésztői, ladányi határban több fokok, melylyeken a' *Sebes-Körös* széljelágazik, továbbá a' *Büngösd,* a' békési, *Kákafok* a' szarvasi, *Dánfok* a' békési, *Mirhó* és *Dancza* a' gyomai határban, melylyekben tavaszkor, hóolvadással 's a' Körös vizei kiöntése alkalmával szokott viz lenni ; egyébkor kiszáradnak. Végre emlitést érdemel azon csatorna, melylyet a' csabaiak a' Fejér-Körösből városuk alá vezettek. Mind ezen folyók, csekély esésük miatt lassan folynak, 's hóolvadáskor környékeiket elöntik ; a' honnan a' megye éjszakkeleti részeit nagy kiterjedésü mocsárok és nádas tavak lepik el. Eghajlata mérséklett ugyan, de néha nyárban a' meleg, télen a' hideg kiállhatlan ; az erőszakos szelek és zivatarok gyakoriak. Levegője a' mocsárok körül nem igen egészséges. Használható földje 647537 hold, melylyből 238964 hold szántóföld, 131122 h. kaszáló, 8387 h. szőlő, 2525 h. kert, 40213 h. erdő és füzes, 226326 hold legelő. Földe minősége porhanyós fekete agyag, igen sok televénynyel gazdagitva ; az éjszaki 's keleti részen feltorlasztott korhany és iszapföld. A' szikes helyek is meglehetős térséget foglalnak el. Átaljában Békés Magyarországnak leggazdagabb vármegyéje, 's termékenységben vele csak Csanád és Torontál vetekedhetnek. Tiszta buzát mindenütt igen jót 's legtöbbet termesztenek, melyly sikerességére, aczélosságára nézve mind a' pesti, mind a' nagyváradi piaczokon felette becsültetik ; különösen híres az ecsödi, szentandrási, és békési. Rozsot ritkán vetnek, hanem helyette kétszerest, továbbá árpát, zabot és kölest. A' tengeri itt nincs olyly divatban, mint a' szomszéd Arad és Bihar vármegyékben, 's ezt ugar helyett, vagy földjavitás czéljából használják, midőn már a' gyom és gaz nagyon elharapódzott földjeiken a' rosz szántás és nem ugarolás miatt. A' tatárkát vagy pohánkát nevéről sem ismerik, valamint a' burgonyának is mind eddig kevés becse van, 's nem is szokott jó lenni. Kendert minden helységben termesztenek, legtöbbet pedig Csabán, Tótkomlóson, Oros-

házán és Mezőberényben, hol a' vászonszövés nevezetes ágát teszi az aszszonyi nem szorgalmának. A' repcze mindinkább kezd terjedni, 's a' megyében már is számos olajütő-malom találtatik. Dohányt a' kigyósi pusztán sokat ültetnek a' helybeli kertészek. Dobozon már kevesebbet, de minőségi tekintetben ez legjobbnak tartatik. A' kertészkedésben és zöldségtermesztésben különös gyönyörüségüket találják a' csabaiak és békésiek; a' csabai hagyma eléggé ismeretes. Az itteni kövér legelőkön sok ezer megyei és külföldi göböly hizlaltatik meg, 's vannak puszták, melylyek nagyobb részint buja növésű kaszállókból állnak. Egyébiránt a' bőven találtató csomorika (méregbürök) veszedelmes a' szarvasmarháknak. A' szarvasiak, mezőberényiek, 's némelyly urak luczernát és lóherét is vetnek, 's ezeknek magjaival nem megvetendő kereskedést folytatnak. Gyékény, sás, feleslegeles a sok mocsárban. Nád Gyomán, Váriban, Dobozon, különösen pedig Vésztőn, Szeghalmon, Fűzesgyarmaton anynyi terem, hogy még udvaraikat is ezzel keritik. A' gyümölcsfák nemesitésében szép előmenetelt tettek a' lakosok Szarvason, Csabán, Mezőberényben, Békésen, Gyulán, sokat tevén erre a' halhatatlan *Tessedik* példája 's ösztönzése. A' többi helységek szőllőkertjeiben szinte sok gyümölcsfa találtatik, de az oltást részint nem gyakorolják, részint csak most kezdik. Terem pedig ezekben különösen sok megygy, szilva, cseresznye, alma, 'sat. Dinynyét feles számmal 's igen jó izűt termesztenek Békésen, Dobozon, Vésztőn. Növény és üvegházakkal ékesitett nagyobb kertek találtatnak Gyulán, Kétegyházán, Körösladányban. Szőllőskerte, Dobozt kivéve, minden helységnek van, de a' bor általában gyenge és nem igen állandó. Békésen szinte sok veres világos bor terem, de gyengesége miatt kereskedésre az sem alkalmas. A' Körös mentiben 's a' gátok mellett ugyan vannak fűzesek, de általában véve fában nagy szükséget szenved a' megye, melyly hiányt a' szegényebbek náddal, szalmával, tőzekkel, kóróval pótolják; a' vagyonosabbak pedig tűzifát az Erdőhátról vesznek, honnan ezt kasokban szokták a' Körös segedelmével leereszteni. A' sok és zsiros legelők mindenféle állattenyésztést hatalmasan előmozditnak. Igy nagy bőséggel nevekedik itt szép magyar fajbeli szarvasmarha. Lovat szinte sokat tartanak, 's ezek középnagyságuak, erősek, zömökök, többnyire erdélyi fajbeliek; id. gr. *Wenkheim Józsefnek* a' kigyósi pusztán derék ménese van, angol, arab, török, magyar fajménekkel és kanczákkal. A' juhtenyésztés mind az uraságoknál, mind a' paraszt gazdáknál közönségessé lett, de az utóbbiak többnyire közönséges kétnyiretű birkát tartanak. Nagy szarvu gyapjas magyar juhokat felesebb számmal csak Békésen és Vésztőn láthatni. A' selyembirka-nemesitést itt több uraság nagy tökéletességre vitte. Sertést mindenütt sokat tenyésztenek, de kivált a' megye éjszaki és éjszakkeleti rétségein, 's igen szegény embernek tartatik az, ki télen legalább egy pár hizott sertést le nem ölhet. Egyébiránt nem anynyira a' mangalicza, mint magyar, nevezetesen pedig a' szalontai faj kedveltetik, melyly magas, nyulánk testállása, hoszszu füle, vörös szőre, kemény szalonnája által különbözteti meg magát. A' méhtenyésztés Békésben szinte szépen virágzik, ugyhogy van olylyan parasztgazda, ki 45 akó nyers mézet is elád a' rosnyói kereskedőknek. Fáczán a' dobozi erdőkben, vadkácsa, vadlud, szárcsa, buvár, vöcsök, gém, gődény, szalonka találtatik az itteni

téres mocsárokban 's nádas tavakban, valamint a' beeses kócsagnak két nemét (ardea nycticorax, és ardea cinerea) 's hattyút is láthatni; a' rónaság szép mezőségeit pedig tuzokok lepik el. Vadállatokból farkasok itt ott a' rétes nádas helyeken 's erdőkben kedvökre tanyáznak. Özek, dámvadak a' gyulai vadaskertben, 's dobozi erdőben, nyulak mindenütt feles számmal találtatnak. A' három Körös vizei potykát, csukát, harcsát, keszeget, süllőt, rákot 's néha kecsegét szolgáltatnak. Hegyek itt nem lévén, ásványokról szó sem lehet, 's azon gyeptőzeget (turfa), melyly a' megye éjszaki és éjszakkeleti részeiben bőven találtatik, de használatlanul hever, ide nem számithatjuk. — Mi népességét illeti, a' 17-ik század vége felé 1686-tól fogva 1700-ig egészen elpusztitották e' vármegyét a' kiüzött török tatár seregek, a' németek, de kivált *Kiba* és *Tököli* nevű kapitányok alatt kegyetlenkedő vad ráczok. A' 18-ik század elején némelyly helységek ujra feléledtek, de mégis nagyobb részét a' mostani lakhelyeknek *Harukkern János György* népesitette meg, ki 1719-ben csaknem az egész megyét III. Károlytól magának megszerzette 's ide magyar, tót, német lakosokat hiván be, mindenik nemzet 's vallásbelit külön helységekben telepitette le. Most van az egész megyében 6 mezőváros, 13 falu, 85 puszta, melylyek közül 3, u. m. Ó és Uj Kigyós és Csejt leginkább dohányosokkal van benépesitve; nagy rész pedig urbéri földként használtatik. Népessége a' megyének 166414 lélek, melylyből 108691 magyar, 46129 tót, 3240 német, 7343 oláh, 541 zsidó. A' békésmegyei tótok vagy egészen elmagyarosodtak már, vagy igen kezdenek magyarosodni; általában Békésben mind a' tót, mind az oláh és német férfiak beszélnek magyarul, csupán a' nők közt találtatnak még számosan, kik anyanyelvükön kivül más nyelvet nem értenek. Vallásukra nézve a' r. katholikusok a' nagyváradi megyés püspök igazgatása alatt 9 parochiában 32128 lelket számlálnak. Az ágostaiak 5 anyaegyházban 59326-ra mennek, mindenik ekklézsia két pappal levén ellátva, 's a' bányavárosi superintendens által igazgattatnak. A' 66909 főre menő reformatusoknak 13 anyaegyházuk a' tiszántuli egyházkerülethez kapcsoltatott. A' görög óhitüek 4 anyaegyháza 7510 lélekkel a' nagyváradi consistoriumhoz, 's aradi püspökséghez tartozik. Mi az ipart és kereskedést illeti, néhai *Tessedik Sámuel* szarvasi evang. lelkész 1790-ben Szarvason, az evang. gyülekezet költségén, egy gyakorlati gazdasági intézetet állitván fel, ez által igen sok jó magot hintett el az ide való nép közt, mert ezt nem csak okszerübb gazdálkodásra, gyümölcsnemesitésre, takarmánynövények, u. m. luczerna, lóhere termesztésére, hanem egyszersmind, kender 's gyapjuból való fonásra, szövésre, festésre, 's több technologiai ismeretekre is oktatta; de fájdalom! e' hasznos intézet, részint a' nép szerfeletti értelmetlensége, részint némi tisztt társi viszályok miatt régen megszünt, 's ujabb helyette nem állittatott. Általában véve a' földmüvelés Békésben igen alsó fokán áll a' müveltségnek. A' kézmüvesek száma 2154-re megyen. Legszámosabban találtatnak Gyulán és Szarvason, sőt szükségesebb mesteremberek egyéb mezővárosokban és helységekben is illő számmal találtatnak; csakhogy ezek nyáron inkább mezei munkások. Az aszszonyok, különösen Csabán, Komlóson, Orosházán, Berényben, Szarvason nemcsak jó fonók, hanem szőni is tudnak, úgyhogy takácsokra itt kevés szükség van. Fonnak gyapjut is, 's a'

gyapjufonalat fekete, sárga, zöld, vörös és kék szinre megfestvén abból pokróczot, 's férjeiknek, maguknak ruhát készitenek. Csupán csak ponyvákért a' csabai szorgalmas fejérnép néha 12,000 forintnál is többet be vett évenként. A' megyei rabok 1837 óta szinte az e' végre készült fonóházban zsáknak való vászonkészitéssel foglalkoznak. Buzáját 's más gabonáját a' pesti, nagyváradi, aradi; sajtját, vaját a' nagykörösi aprómarháit a' pesti piaczokon szokta Békés eladni. Hetivásárok több helységben tartatnak; de legnépesebb ezek közül a' gyulai, melyly pénteken esik. A' békésiek marhavásárja országszerte ismeretes; igy szinte a' gyulai áldozóhétben eső vásár hires a' marhákra és faeszközökre nézve, melylyeket a' Körösön hoznak le az erdőhátiak, 's innen tovább Békés, Csanád, Csongrád vármegyekbe vitetnek. A' sept. 22-én tartott vásár pedig gubacsáért nevezetes. Mézét a' rosnyói kereskedők vásárolják fel. A' gyapjut helyben a' zsidók veszik meg. A' Körös vizei sok kárt tesznek ugyan áradásaik által, de hasznot is hoznak, mert ezeken hozzák le az erdőhátiak kasokban a' tüzi és gazdasági szerszámfákat, sőt nagy viz idején Csongrádtól felfelé a' tiszahátiak is szolgálnak jóféle pogácsa 's masánszki almákkal. Utjai a' megyének, kivált esős időben felette roszak, mert kő itt közel sem található. A' hajdani békési jobbágy egy telekben 34—38 hold szántóföldet, 's osztálykülönbség nélkül 22 embervágó kaszálót birván, nem csuda hogy az itteni gazdák ezelőtt is vagyonosok voltak; újabb időkben pedig a' robot és dézma megszüntetésével, az országban talán a' torontáliakkal, bácsiakkal és csongrádmegyeiekkel legtöbbet nyertek. Ilyly egész jobbágytelek számláltatott 3806 $^1/_8$. Nemessége, a' régi kipusztulván, 1848 előtt is kevés volt 's nem ment többre 4442 főnél. Jelenleges birtokosai: Aczél Antal, gr. Almási Alajos, gr. Apponyi György, és Gyula, id. gr. Batthyáni István és László, Bajzáth György, Becsky Jánosné, b. Bedekovics Rudolf, Beliczay József, gr. Bethlen Domokos, gr. Blankenstein József örökösök, id. gr. Bolza János, Csabai Antal, Csepcsányi Tamás, Csepreghy Károly, Csik Imréné, Czuzy Pál, Daróczy nemzetség, b. Drechsel György, Durcsák János, Fejér Imre, gr. Festetics Vincze, Hellebrant János, Horváth nemzetség, Czuzi Horváth, Szentgyörgyi Horváth, Kárász Miklós örökösei, gr. Károlyi testvérek, gr. Keglevich Gábor, gr. Kendefi Ádámné, Kornis Károly, Kosztolányi Péter, gr. Leiningen Lajos, gr. Mitrovszky testvérek, Milecz Teréz, Mondbach Károlyné, Német Antal, Novák Ferencz, Nedeczky György, Omazta Zsigmond, Pákozdy Zsigmond, b. Podmaniczky nemzetség, gr. Rhédey Ádám, Rosty Albert, b. Rudnyászky nemzetség, Salamon Elek, Simay Kajetán örökösei, Skerlecz Rozália, gr. Stockhammer Herman, ör. Szakál Jakabné, Sixti Ferencz, Tallian Magdolna, Tomesányi József, gr. Trautmansdorf, Varga Ignácz, b. Vesselényi Farkas, id. gr. Wenkheim József örökösei, Vigyázó Ignáczné, Virágos Sándor, Vodjáner Sámuel. A' megye székhelye: Gyula, 's mint fentebb emlitettük, a' szegedi polgári kerülethez tartozik, melylyet Csanád, Békés, Csongrád megyék képeznek, Szeged székhelylyel.

Behr (Vilmos József) sz. 1775-ben Sultzheimban, tanult Würzburg- és Göttingenben, 1799-től 1821-ig státusjogtanár volt Würzburgban, 's 1819—21-ig ezen egyetem képviselője a' bajor országgyülésen. Nagy

érdemei vannak az alkotmányos tanok elterjesztése körül Németországon, 's ha némelyly tanai kemény ellenzésre találtak is, jellemének becsületessége általánosan lőn elismerve. Würzburg városa által polgármesterré választatván, miután a' ministerium üldözése következtében oktatói hivatalát le kellett tennie, ezen uj hivatalában sok jót tett, sok viszszaélést megszüntetett, 's a' polgároknak saját népszerü munka: „*Unterhaltungen des Bürgermeisters mit seinen Mitbürgern*" által ohajtott használni. Közelgetvén az 1827—28-iki bajor országgyülés „*Anforderungen an Bayerns Landtag*" czimü 5 füzetes munkájában többek közt buzditá a' követeket, hogy törvényszéki nyilvánosság és szóbeliségre törekedjenek, mintegy sejtve, hogy ő magára is nyomoru sors vár hazája törvényszékeinek titkos, inquisitorius eljárása által. Midőn az 1831-iki országgyülésre ismét követül választatott, a' kormány az által éreztette vele nem tetszését, hogy az engedelmet tőle megtagadá. *Behr* hiába ügyekezett ezen rendszabályt szóval 's tettel megváltoztatni, 's Würzburg őt pártfogolni; a' kormány rá ijesztett a' városra anyagi érdekeire veszélyt igérő fenyegetések által, melylyben egy párt aztán *Behr*nek a' polgármesterségtől felfüggesztését eszközlé; magát pedig az üldözöttet 1833-ban elfogatá, 's a' közönséggel soha nem közlött vád alapján, bizonytalan idejü várfogságra, 's a' királynak arczképe előtt térdelve megkövetésére itélteté. Az üldözés anynyira ment, hogy *Rotteck* is alig kerülheté el a' büntető pert csupán azért, hogy a' szerencsétlen *Behr* családjának kivánságára ennek egyik perbeli oklevelét Schweitzban kinyomatá; védelmére irt minden szó elnyomatott. *Oberhaus* várba vitetett Passau szomszédságában, 's csak 1839-ben engedtetett meg neki, hogy Passauban lakhasson; végre 1842-ben a' már 76 éves öreg engedelmet nyert, hogy Regensburgban vehesse lakását, de folytonos rendőri felügyelés alatt. — Számos iratai közt kitünők: *Versuch über die Lehnsherrlichkeit*; *System der Staatslehre*; *Verfassung und Verwaltung des Staats*; *Darstellungen der Wünsche und Hoffnungen der deutsch. Nation*; *Lehre von der Wirthschaft des Staats*; *von den rechtlichen Grenzen der Einwirkung des deutsch. Bundes auf die Verfassung, Gesetzgebung und Rechtspflege seiner Gliederstaaten* 'sat. Mint statustani iró a' subjectiv rationalismus rendszeréhez tartozik, 's a' menynyiben a' philosophiával érintkezik, Kant iskolájához legközelebb áll; mint pedig politikai üldözött, *Herber*rel és *Jordán*nal együtt, szomoru példája a' veszélynek, melylyel a' régi titkos, inquisitorius törvényszéki eljárás a' szabadságot fenyegeti. — *h.*

Belga forradalom, 1830-ban. Aug. 25-re a' *Portici néma* előadása lőn hirdetve. A' nézők az, „Amour sacré de la patrie!" dalt egész torokból segiték énekelni, 's a' szinház előtti tömeg menydörgő viszhangot ada. Előadás után különféle csoportok rohanák meg a' *National* gyülölt szerkesztője, *Libry Bagnano* lakását, 's leronták azt. Minthogy a' hatóságok kimagyarázhatlan tétlenségökben mindent történni engedtek, a' felizgult kedélyek pörzsölés- és rablással csillapiták forradalmi vágyukat. A' katonaság csak reggel felé lépett közbe, azonban rend, terv és elégség nélkül arra, hogy az óráról órára növekvő insurgenscsapatokkal mérközhessék. Azt kiáltozván: éljen a' szabadság! összezuzták a' munkások a' gyárak gépeit. A' vész elháritására, a' polgárkatonaság ideiglenes alakitásához

azonnal hozzákezdtek; a' főparancsnokságot báró *Van der Linden d' Hoogvorst Jenő* vette át. A' polgároknak sikerült is a' rendetlenség megzabolázása, mig a' katonaság nagyrészt tétlen nézőként viselé magát. Haagba bizottmány küldeték, a' királyt engedékenységre birni. Az oraniai herczeg engesztelő rendszabályok követését ajánlá, azonban *Van Maanen* fejessége ellenállott. Mindazáltal a' herczeg, Fridrik testvérével, Belgiumba küldetett, a' megzavart rend helyreállitása végett. Haagban a' katonai készületek erősen folytak : a' külcabinetek hangulata a' belgák iránt épen nem vala kedvező. Brüssel közelében, *Vilvorde*ban, hova a' herczegek főhadi szállásukat tevék, megkezdődtek az egyezkedések, mik azonban, kisebb nagyobb mértékben, fél rendszabályokul tünvén fel, a' milyly arányban csökkenték a' kormány tekintélyet, olyly arányban növelték az insurgensek önbizalmát. Az oraniai herczeg a' hollandi szinek kitüzését kivánta, mintha külső elismerési jelek körül forgott volna a' dolog! Következése lett, hogy a' városban a' védelmi készületekhez ujult buzgalommal fogtak. Az egyezkedésre hajló közép osztály, a' felláz̈itott munkásosztály erőszakolása következtében, hallgatásra kényszerült. A' herczeg, lovagiassága sugalmára 's *Van Gobelschroy* minister tanácsára hallgatva, azon hibát követte el, hogy megváltan seregétől, csupán segédtisztje kiséretében, a' torlaszokon át, a' fővárosba ment. Alig hagyá maga megett a' kaput, már észreveheté, hogy őt a' fegyverkezett lakosság inkább fogolyképen, mint törvényszerü herczegéül tekinti. Utját palotája felé vennie, nem lőn megengedve ; kényszerittetett a' városházhoz menni, honnan puskalövésektől üldözve, életveszély közt jutott lakába. Mindazáltal igen mérséklett viselete által sikerült az izgatottságot lecsillapitania. De, minthogy a' kormány erőszakot alkalmazni nem akart, kénytelen volt engedményekre hajolni. Egy a' herczeggel közvetlenül érintkező bizottmány a' déli 's éjszaki tartományok tökéletes különválását követelé, mire nézve a' királynál járt küldöttség csak átalános igéretekkel tért viszsza.

A' herczegnek, ki az által, hogy Brüsselbe békésen vonult, fölhatalmaztatásán túlment, nem maradt fel egyéb, mint ünnepélyesen megigértetni magának, miszerint a' belgák, hahogy követelésök megadatik, a' nassaui dynastiához hivek maradnak és a' francziák ellen, ha ezek az országba törnének, sikra fognak szállani. Részéről fölajánlá magát a' herczeg, hogy a' nemzet kivánatait fejdelmi atyjának eléterjesztendi 's azokat nyomatékosan támogatandja, 's mig a' polgárőrség becsületére fogadná, hogy dynastia-változtatást tűrni nem fog, ő azalatt seregeit is viszszavoná a' városból. A' sereg szellemére e' lépés olyly rosz hatással volt, mint valamelyly csatavesztés. A' brüsseli események folytán neki bátorodva, egyéb belgiumi városok is elkezdék a' forradalmat, még Luxemburg sem maradt hátra. Csak Flandriában volt minden csöndes. *Rogier* ügyvéd, a' későbbi ministerelnök, Lüttichből, szabad csapat élén, több ágyuval sietett a' hollandiai vonalokon keresztül, melylyeken minden posta-kocsit szorgalmasan kikutatának, a' főváros segitségére, a' nélkül, hogy bár egyszer feltartóztatott volna. A' hollandi statusférfiak ovatos eljárása, a' nőttön növő nyugtalanság ellenében, nem vala helyén. *Van Maanen* viszszahivattatása csak illusorius helybenhagyás képében

tünt fel. Mindazáltal elhatározák a' Brüsselben levő ország rendei, miszerint meghivatásuk folytán, a' Haagban tartandó rendek gyülésére megjelenendnek. Az országlási tanács, melylynek gyönge kezében vala, a' mozgalom kezdete óta, a' brüsseli kormány gyeplője, kénytelentiteték egy ilyly bizottmány választásában megegyezni, melylyben nemesség, papság, pénzaristocratia, polgárság és proletariatus képviselve valának. Midőn sept. 13-án 1830 a' status rendkivüli ülése megnyilt, a' két fél közti orvosolhatlan szakadás világosan kitünt. A' trónbeszéd leplezetlenül szólt a' lázadás elnyomására szükségeltető rendkivüli sereg- és pénzajánlatokról. Gondolható, mint fogadák e' hirt Brüsselben. A' mozgalom vezetői középponti választmánynyá alakultak, melylynek legismertebb nevei: *Van Meenen*, *C. Rogier*, *Niellon*. *Ducpétiaux*, *Jottrand*. Ezzel a' forradalom organisálva lőn. Ideiglenes kormányról már gondoskodva volt. Párisban Lajos Fülöp- és Lafayette-el folyt az alku.

Fridrik herczeg még mindig azon egyenetlenségre számitott, melyly a' vagyonosabb, nagyrészt oraniai érzelmű polgárság 's az unionisták izgatása folytán fellázadt alsóbb néposztály közt vala kitörendő. De épen e' számitgatás 's várakozás közben nyert mindig nagyobb tért a' forradalmi párt. A' herczeg félszegségekkel hitt magán segiteni. „Nemzeti legióival" igy nevezé katonáit, a' „jó" polgárok meghivása folytán azért szándékszik bevonulni, hogy a' polgárőröket a' terhes őrszolgálat alól felmentse. A' felejtés fátyolát igéré az eddig történtekre boritani, csupán a' főczinkosok, az idegenek, kik viszszaélve a' vendégjoggal, rendetlenségeket támasztának, lennének kivéve. Ilyly adom-veszemféle proclamatiokkal, inkább ingerelt, mint engesztelt. Két polgár, ki a' főhadiszállásra ment a' dolgok állásáról felvilágositást adandó, lázadóképen fogatott el. A' 13,000 ember 's 40 ágyuból álló sereg négy részről indult meg a' város ellen, hol torlaszcsata fejlődött ki, melyly a' hollandiak részére nem mindenütt hajlott kedvezőleg. Azonban a' felső várost sikerült a' seregeknek elfoglalniok, hol erős állomást vettek vala. Sept. 24-én ujra megkezdődött a' harcz 's mind inkább vérengzővé vált. Az elkeseredés mindkét részről iszonyu kegyetlenségekre vitt. Az insurgensek még mindig jó vezető hiával voltak. A' polgári hatóság öt nap óta eltünt; a' legtöbb szóvivő megugrott. E' criticus pillanatban jelent meg sept. 24-én *d'Hoogvorst*, *Rogier* és *Jolly* a' városháznál 's ‚igazgató-bizottmány' névvel föllhivást bocsátottak a' néphez, melylyben a' lőweni lakosság győzelmét, két hollandi csapat ellen, hirül hozák, ehhez azon költeményt toldván, miszerint Brüssel bevétele dijául két órai rablás igérteték a' seregeknek. E' fenyegetésre sok eddig közönyös polgár harczra gerjedt. *Engelspach* rendkivüli munkásságot fejtett ki a' hadszerek beszerzése körül. *Van Halen* spanyol tábornok vevé át a' parancsnokságot. Alatta *Mellinet* tábornok, Napoleon iskolájából, igen kitünt. A' belgák közől *Pletincky* és *Kessels* jeleskedtek. A' növekvő hadi szerencsével, azok bátorsága is ujra meg jött, kik a' veszély közeledtekor odább álltak. 'S igy valóban létre jött az ideiglenes kormány, melylyben a' nevezetteken kivül, *Felix de Mérode*, *Gendebien* és *Van der Veyer* is részt vettenek.

Első tette vala e' kormánynak, hogy a' hollandi szolgálatban levő belga katonákat esküjök alól feloldá. A' fegyverszünet ajánlatát azon

nyilatkozattal utasitá el, mikép rabló- 's gyujtogatókkal nem szokás alkudni. A' herczeg 26—27-kére virradólag viszszavoná seregét a' városból 's előbbi állomásait foglalá el. A' forradalmiak ereje, a' nagy veszteség halottak- és sebesültekben arra birták a' vezért, hogy Antwerp felé viszszavonuljon. Határtalan volt Brüsselben az öröm, melyly megujult, valahányszor belga katonai csapatok, kik zászlóikat elhagyták, jövének a' városba. Diadalmenetszerü volt *de Potter* bevonulása. A' nép, melyly a' számüzöttet riadozva fogadá, ki lőn elégitve ama szép mondattal: ‚nép! a' mik vagyunk, általad vagyunk; 's a' mit teszünk, éretted teszszük'! A' financzia-kezelés nehéz feladatának teljesen megfelelt *Coghen*. Elnyomá a' malomvám- és sorsjátékot, mérséklé a' hirlapbélyeget 's a' serfőzés- 's pálinka égetési adót 'stb. E' közben a' hadi operatiók a' belgák részére olyly szerencsésen folytak, hogy Antwerp, Mastricht 's a' genti erősség kivételével, minden egyéb belgiumi erősségek az ő birtokukba esett. Brüssel lehetőleg védelmi állapotba helyezteték 's oct. 1-jén *Van Halen* megkezdé már táborjáratát a' hollandiak ellen. Néhány nappal később beadá lemondását a' tábornok, minthogy orangistának tartaték. Haagban a' cabinet az által jelenté ki, hogy kész engedni, miszerint az oraniai herczeget, a' déli tartományok helytartójaul, csupán belgákból álló kormányzati személyzettel küldé Antwerpbe, de már késő volt. Az ideiglenes kormány oct. 3-án következő tartalmu határozatot tett közzé: 1) Belgium tartományai, Hollandtól elválasztva, független álladalmat képezendnek. 2) A' középponti választmány a' legrövidebb idő alatt alkotmánytervet készitend. 3) Nemzetgyülés fog egybehivatni, melylyen a' tartományok minden érdeke képviseltetni fog.

Hasztalanul fáradoztak az oraniai herczeg pártján *Kosloffski* orosz herczeg, 's *Cartwright* angol ügyvivő; *de Potter*, ki később másként gondolkozott, nem vala meglágyitható. Ekkor még a' jövendő respublika elnökségérei kilátás csábitólag hatott rá. Midőn a' herczeg, belefáradva a' hasztalan egyezkedésekbe, kijelentené, hogy kész a' mozgalom élén Belgium függetlenségeért vérét ontani, Vilmos király a' ráruházott felhatalmazást viszszavoná: az ideiglenes kormány pedig a' fegyverszünet ajánlatát csak azon feltét mellett vala hajlandó elfogadni, ha a' hollandiak Antwerpet, Mastrichtot és Termondet föladva, hollandi határra vonulnának viszsza. Erről Antwerp parancsnoka *Chassé* tábornok hallani sem akart. A' dolgok ilyly állásában a' herczeg Londonba utazott, hol Hollandia kivánatára az öt nagy hatalmasság tanácskozmányra lépett. A' berchemi szerencsés harcz után a' belgák vezérei Antwerp felé közeledtek. A' városi népség egy részének meghasonlása következtében, a' belga seregek könnyü szerével jutottak a' városba, és kedvező utczaharcz után a' hollandiakat a' felvárba szoriták. Az átadásrai fölhivás kereken viszszautasitaték. Az egyezkedésre kiszabott fegyver-nyugvás ideje alatt a' belgák a' fegyvertár felé tüzeltek, minek következtében *Chassé* minden ütegeiből lövette Antwerpet. A' kártékony ágyuztatásnak fegyverszünet lőn a' gyümölcse, mi a' belgáknak vált csupán hasznára, mivel eddigi állásukat megtarthaták. Haagban a' londoni tanácskozmány ellen igaz okkal nem igen panaszkodhatának. Hogyan hivatkozhatott Hollandia a' bécsi egyezkedésekre, holott utolsó perczig vétett ellenök az által, hogy a' rénusi hajózást,

miként határozva volt, föl nem szabaditá! A' tanácskozmány, nov. 4-ről jegyzőkönyvében, azon kivánatát fejezte ki: hagynának fel a' vivó felek ellenségeskedésekkel 's mindkét részről vonulnának túl azon vonalon, melyly 1814. maj. 30. előtt Hollandiát 's Belgiumot elválasztá. E' javaslatot elfogadá az ideigl. kormány kijelentve, miként Belgiumhoz tartozik a' Schelde egész balpartja. Éjszaki Brabant odaengedésére azonban kénytelen volt ráállani, mert eme tartomány meghóditását magok a' belgapárti tisztek lehetlennek nyilvánitták. Ellenben Mastricht ostroma buzgón folytattaték. Gent és Brügge erőszakosan belevonaték a' forradalmi mozgalomba.

Belgium, a' nemzetgyülés által 1830-*ban kimondott függetlensége óta mostanig.*

Az ideiglenes kormány, heterogen elemeinél fogva, a' status-alkotmányt illetőleg nem tuda megegyesülni. *De Potter* csak respublikáról akart hallani, mig társai az alkotmányos monarchiának hódoltak. Több aristocratiai notabilitas csak köztársasági egyeduralkodást kivánt, ugy hogy a' király a' köztársasági elnök felett egyéb elsőséggel, mint név és öröklött czim, ne birjon, sőt felelős is legyen. A' respublikától azon hiedelemben tartottak, hogy Belgiumot egész világgal, még Franciaországgal is ellenségeskedésbe hozná, és következménye : vagy ez utóbbihozi csatoltatása, vagy háboru lenne. 12 tagból álló bizottmány neveztetett ki az alkotmányterv összeszerkesztésére. Kiindulási pontúl a' monarchicus rendszer választaték, noha *Van Meenen*, *Nothomb* és *Tielemans* azon nézetben voltak, hogy ama kérdés egyelőre mellőztessék 's csupán a' politikai szabadság általános elvei és a' statushatalmak alapitassanak meg. Midőn *de Potter* a' tervet olvasná, azt nyilvánitá, hogy ilyly csekélységért nem volt méltó anynyi vért ontani. Egyenes választás utján nevezett 200 követnek vala fenhagyva e' fölött határozni. Nov. 10-én vette ünnepélyes kezdetét a' nemzetgyülés. 152 küldött jelent meg. Az ideigl. kormány tagjai felhatalmaztatásukat letevék a' nemzetgyülés kezeibe, 's követjelöltekül léptek fel. Csupán *de Potter* volt más nézetben. Ő kötelességének tartá, mig uj definitiv hatalom nem alakitatik, az ideig kormányban megmaradni 's addig követűl választatását el nem fogadni. Midőn néhány nappal később, az ideigl. kormány tagjai, további végzésig hivatalukban megerősitetnének, *de Potter* azon nézet-nyilvánitással, miként a' nép által gyakorlani szokott legfelsőbb végrehajtó hatalom, ha a' nemzetgyülés felett nem, mindenesetre vele egyenlő magasan áll, teljesen viszszalépett; melyly lépése azonban alig véteték figyelembe. A' nemzetgyülés elnökévé *Surlet de Chokier* választatott, kinek szája által mondaték ki a' belga nép függetlensége; továbbá az alkotmányos örök monarchia (a' respublica mellett csak 18 szavazat volt) 's rögtön utána, a' nassaui ház örökös kirekesztetése. Az orániai dynastiának, a' papság ellene dolgozásán 's a' londoni tanácskozmány általi támogattatásán kivül, leginkább ártalmára vált : Lajos Fülöpnek egy titkos ügyvivője, ki Brüsselben az orániai herczeg részére dolgozott. A' nemzet önérzete nem engedé, hogy uralkodóul bárki rátukmáltassék. Mindazáltal alig sikerült volna *Van de Weyer*nek a' tanácskozmányt olyly engedékenységre hangolni, hahogy két eredmény nem lép közbe, mi a' diplomatiát komoly gondolkozóba ejté. Nov. 15-én bukott meg Angliában a' Wellington-mi-

nisterium, 's helyébe a' Franeziaország politikájával rokonabb Grey-ministerium lépett. Ez, és a' nov. 29-én kiütött lengyel-forradalom, 's több német status mozgalmai, a' belgák részére kedvezően hatottak. Anglia, Franeziaországgal egyértelműleg, azon nézetet állitották fel, miként Belgium függetlensége bevégzett tényül tekintendő, 's a' tárgyalások, miután nov. 25-én a' fegyverszünet elébb Hollandia, aztán Belgium által is elfogadtatott, ezentúl a' kérdés egyéb csomói megoldására mehetnek át. Az 1831-diki január 20 és 27-ki jegyzőkönyvek a' németalföldi királyságnak olyly határokat szabtak, mint a' minőkkel 1790 előtt az egyesült németalföldi respublika birt; a' többi határ Belgium részére hagyatott, Luxemburg nagyherczegség kivételével. A' szabad folyam-hajózás, a' két status birtokainak szoros összeköttetését biztositandó, szinte kiköttetett. Február 18-án 1831-ben elfogadá *Vilmos* király eme végzéseket; a' belgák azonban vonakodtak, mivel Luxemburg lakosai is részt vettek a' Hollandtóli elszakadásban.

E' közben a' nemzetgyülés az elébe terjesztett alkotmány-terv taglalásával foglalkozott. A' belga alkotmány, melyly sokáig a' legszabadelmübb volt Európában, mindaddig irott malaszt vala, mig az ország önállósága elismerve 's kimondva nem lőn. Mindenütt anarchia uralkodott, a' törvények- és kedélyekben, az igazgatás- és seregben. A' franczia párt működése, melyly Belgium és Franeziaország egyesülését czélzá, Lajos Fülöp ellenzésén épen ugy megtörött, mint megtört másfelől a' republicanusok vágya is a' birtokos-osztály ellenszenvén, mert ez irtózott a' póruralkodástól. Azonban Belgium felosztásának gondolata, mit régebben *Talleyrand* ébreszte föl, komolyabban foglalkodtatta az elméket, mint valaha. A' nemzetgyülés e' veszélyt megelőzendő, király választásán ügyekezett. Párisban *Gendebien* a' nemoursi herczeg végett alkudoza, 's habár kielégitő igéretben nem részesült, feb. 3-án 1831-ben a' többség szavazata a' nemoursi herczegre esett. A' franczia cabinet titkos intést ada, miként a' leuchtenbergi herczeg e' választást rosz néven veendi. És bár a' londoni tanácskozmány február 1-jén elhatározta mind a' két herczeg kirekesztését, mind a' mellett a' belga nemzetgyülés, miután feb. 7-én az alkotmányt bevégezte, Lajos Fülöphez küldöttséggel járult, melylyet az ilyly szókkal fogadott: „Az én első kötelességem mindenek felett Franeziaország érdekének tekintetbe vétele, 's következőleg az, hogy ne compromittáltassék a' béke, melylyet Franeziaország, Belgium 's minden europai álladalom javára fentartani remélek. Távol minden diesvágytól, egyéni vágyaim kötelességeimmel összehangzásban vannak. 14-ik Lajos és Napoleon példája elégségesek megóni engem azon veszélyes kisértettől, hogy fiaim számára trónokat keressek! Ilyly körülmények közt a' belgák legczélszerübbnek hitték *Surlet de Chokier* kormányzóul választani. Anglia, Szász-Koburg herczeg Leopoldot, férjét a' megholt britt trónörökösnének, ajánlotta, ki kevéssel ezelőtt Görögország koronáját el nem fogadta. Jun. 4-én, 196 szavazatból 152 őt határozta belga királyul. A' vita igen zajos volt. A' herczeg azonban vonakodott addig a' koronát elfogadni, mig a' nemzetgyülés magáévá nem teendi a' londoni tanácskozmány 18 czikkét, melylyhez képest a' határok iránti végzések, valamint a' luxemburgi nagyherczegség azon idő szerinti

állása, miglen ez iránt a' németalföldi király és a' belgák jövendő fejedelme kölcsönösen nem intézkedendnek, fentartandók. Belgiumban erre épen nem vala hajlam, 's *Lebeau* ékesszólásának egész ereje megkivántatott, hogy rábirja a' nemzetgyülést: engedni ama kivánatnak. A' status-adósság felosztása, származatának tekintetbe vételével, volt eszközlendő, ugy hogy Belgiumot az 1815-ki csekély adósságon kivül, csak az 1815 óta felvett kölcsön fele terhelné. Miután a' nemzetgyülés jul. 9-kén a' végzéseket elfogadá, Leopold király elhagyta Londont 's 21-én tartá ünnepélyes bevonulását Brüsselbe. Ministerekké: *de Muelenaere*, *Raikem*, *Coghen*, *de Sauvage*, *C. de Brouckére Teichmann*, *de Theux*, *de Failly*, *F. de Mérode* és *Erain* neveztetének. Az alkotmány-készitő nemzetgyülés berekeszté üléseit, 's a' király a' választandó képviselőház tagjait és senatust september 8-ikára hivá egybe.

Mihelyt értesülének Hollandiában a' dolgok ekkénti fordulatáról, mi a' Scheldén és Rénuson feltétlen hajózási szabadságot engedő czikk miatt, a' hollandi kereskedési rendszerre kellemetlenül hatott, az orániai herczeg, aug. 2-án jól felkészült seregével áttört a' határokon. A' belgákat e' veszély teljesen készületlenül találta, ugy hogy, mig a' hollandiak Szent Trondon át a' brüsseli nagy országut felé tartanának, Leopold király csekély harczható erejével — a' polgárőrség megfutott — kénytelen volt Löwenen túl vonulni viszsza. A' franczia 's angol követek felszólalására, melylyet egy közelgő sereg és egy hajóhad megjelenése gyámolitott, tanácsosnak tartá a' herczeg utját haza felé venni. A' tanácskozmány 24 czikkü ujabb jegyzőkönyvében, Luxemburg vallon- része Belgiumnak, német-része pedig Hollandiának itélteték oda. A' hollandi statusadósság kamatainak fejében, évenként 8,400,000 forint fizetésére köteleztetett Belgium. Mindezt keresztül vitte *Nothomb* a' belga kamarában, de *Vilmos* király makacsul ellenezte. Sok vita után, miközben Oroszország, ki már Lengyelországgal végzett, a' haagi cabinetnek lehetőképen segédkezék, elhatározta a' tanácskozmány: Hollandia ellenében kényszeritő rendszabályokhoz nyulni, mire magokat a' hatalmasságok korábban kötelezték is. *Austria*, *Porosz- és Oroszország* oda szerették volna magyarázni a' dolgot, hogy ők csak *pénzbeli* rendszabályokat értettek, azonban Franczia és Angolország meghatalmazottjai a' „kényszeritést" ugy magyarázták, a' mint természetesen kellett t. i. „anyagi erő" értelemben, 's ez által a' belga ministeriumot, melylynek felelőségét elvállalni *Goblet* hadügyminister egyedül birt utóvégre bátorsággal, kiragadák azon kinos zavarból, melylynél fogva a' Scheldét és Maast a' belga közlekedésnek meg nem nyithaták. Nov. 4-én 1832-ben Texel bezárolására angol 's franczia sereg egyesült, 's 15-én *Gerard* tábornagy vezérlete alatt franczia hadsereg érkezett Belgiumba, olyly utasitással, hogy az antwerpi felvárat, tartozmányaival együtt foglalja el, de tovább egy lépést se tegyen. Az ostrom nov. 30-án kezdődék 's *Chassé* férfias ellenállása után decemb. 24-én a' vár átadásával végződött. Két schelde-parti erősség nem foglaltathatván a' capitulatioba, csak 1833-ban jött Hollandiával létre azon egyezkedés, miszerint a' két ország elhatározó intézkedéseig, minden ellenségeskedés megszünjék, a' Schelde és Maas nyitva legyen a' szabad hajózásnak, Luxemburg- 's Limburgban pedig ne változzék a'

dolgok az idő szerinti állása. Leopold királynak Lajos Fülöp legöregebb leányávali egybekelése, egy uj dynasticus kötelék lőn, mi Franciaországot Belgium függetlenségéhez csatolta.

Ezzel nevezetes csendszak váltá fel az uj álladalom változó sorsát. Mind a' mellett még mindig távol vala az ország ama nyugalom élvezetétől, melyly nélkül a' legigazságosabb ujjá alakulások sem áldáshozók. Az orániai ház a' nemesség 's alsóbb néposztály közt is sok rokonszenvvel birt. Sok nemzetség megbánta forradalmi küzdelmeit. Különösen Gentben a' lakosság szine orániai érzelmü vala, részint mivel kevés hajlam volt a' Brüsselben mind inkább meggyökerező wallonság iránt, részint mert a' hollandi kereskedési rendszer a' genti kézmüvekre kedvezőbben hatott. Antwerpben is, melylynek tengeri kereskedése csaknem tönkre jutott, sok jelei tüntek fel az elégületlenségnek. Ezen kivül volt Belgiumban egy democraticus párt, melyly a' status quo-nál nem akart megállapodni, 's a' háboru folytatását sürgeté. *Gendebien* állott e' párt élén, melylynek végletei némileg összejöttek a' jelenleg divatozó socialismussal. Idáig törekedett *de Potter*. Előtte a' belga forradalom tév-teremtményül tünt fel, 's általa Hollandia 's Belgium isméti egyesülése életkérdés gyanánt hirdetteték. Később *A. Bartels* a' belga-rénusi szövetség tervét is közzétette.

Azonban nem sikerült, sem a' respublikai propagandának, sem az orániai érzelmüeknek a' dolgok fenálló rendje ellen valami derekast görditeni fel. Az ipar- és azon osztályon, melyly kenyerét gyárakban kereste, legnyomasztóbb suly feküdt. Temérdek műhely szünt meg, a' tengeri kereskedés csökkent, a' bevitel több millióval haladá a' kivitelt. Hogyan birja meg kiadásait a' status, mik épen ugy szaporodtak, mint kevesültek bevételei? A' költségvetés, melyly 1830-ban 84 millió volt, 1832-ben 203 millióra rugott. E' bajos körülmények közt nagy dicséretére válik a' belga statusférfiaknak, hogy megértve az idő és nép szükségeit, az ország gazdag segédforrásait mozgásba hozák, 's a' népképviselet figyelmét practicus térre vonták. Minél kevésbé haladt elő, pártszenvedélyek miatt, működéseiben a' törvényhozás, a' ministerek annál nagyobb buzgalommal fáradoztak egyrészt anyagi jólét elővarázsolása, másrészt a' statusháztartásnál megkivántató takarékosság behozatala körül. 1834-ben a' költségvetés ismét normalis állapotára, 84 millióra tért viszsza ; e' mellett a' közlekedés és eszközei nagy mértékben gyarapodtak. A' *Lebeau Rogier* ministerium merész gondolata, miszerint egész Belgium álladalmi vasutakkal hálóztassék be, leginkább javára vált az országnak. Ennek folytán mindennemü gyárak szembetünőleg felvirágzának, ugy hogy rövid időn az ipar- szorgalom rendelkezésére 900 millió frank állott elé. Kevés idő teltén Belgium, Anglia után, első iparországgá lőn. Elég pénz volt minden vállalathoz. A' kivitel, melyly 1831-ben 104 milliót tett, 1835-ben 160 milióra emelkedett.

Midőn 1838-ban Hollandia a' 24 czikkhez megegyezésével járulni késznek nyilatkozott, első világos jelei mutatkoztak a' közel levő zavarnak. Haagban még mindig orangisticus rokonszenvekre számoltak. Azonban a' hirlapok, melylyek ez érdekben irattak, olvasók hiánya miatt, egymás után buktak el. Néhány jelentéktelenebb háborgást leszámitva,

melylyek 1842-ben két elitélt tábornok nevetséges handa-bandájával végződtek, nem tüntek fel többé mélyebben rejlő jelei az elégületlenségnek. Tehát nem maradt fel egyéb a' haagi cabinetnek, mint a' londoni tanacskozmány véghatározataihoz alkalmazkodni, 's ez által egyrészről véget vetni az egyedül Hollandia részére káros ideiglenes-állapotnak; másrészről hozzájutni az évenként fizetendő 8,400,000 forinthoz. Hollandiának e' lépése nagy zajt okozott Belgiumban, hol a' kikötött területekről annál kevésbé akarának lemondani, mivel Luxemburg és Limburg Belgiumhoz erősen ragaszkodott. A' belga kormány hadi készületekkel nagyban foglalkozék. Azonban a' nagyhatalmasságok nem akarták az európai békét ujolag kétessé tenni. A' harczsürgető ministerek, *Ernst* és *d'Huart*, kényszerültek viszszalépni; 's *Nothomb*nak minden ügyességét föl kelle használnia, hogy a' képviselőház a' keserü labdacsot bevegye. A' senatus azzal vigasztalá magát, mikép a' béke és rend a' nemzet szabadságának legbiztosabb védei 's hogy a' tömegek fölizgatása által veszélyezni azon trónokat, mik Belgium függetlenségét kiviní segélték, aligha egyeznék a' becsülettel. April 19-én 1839-ben meg lőn erősitve mindkét részről a' végszerződés. Ekkor kezdődik az időszak, midőn Belgium kikerülve a' gyámság alól, saját rendelkezésére hagyaték. E' változás az ország belügyeire érezhető viszszahatást gyakorolt. Az unio csupán a' catholicus párt előnyére szolgált az utóbbi években. 1840-től adatoltatik a' szabadelmű elvnek bukások által sem akadályozott diadalma. A' katholikus párt politikája ('s ez volt az országban irányadó) eddigelé, abban állott, hogy minden fontosabb kérdés, melylynek megoldásánál a' két elv komoly összeütközése félhető volt, függőben hagyassék; minden elvi vitatások készakarva kerültessenek; 's minden, mi tán rosz vért csinálhatna, halogattassék. E' kormányrendszernek egyedül a' papság látta hasznát, 's az, minthogy nem akadályoztaték, értett a' cselekvéshez. A' financziák ennek következtében szomoru állapotra jutának; fontos ügyek, az ország nagyobb városaival 's Hollandiával, elintézetlenül maradtak; az oktatási- és bankkérdés el nem határoztaték; a' hatalmas szomszédokkal kereskedelmi szerződések nem köttettek. 1840-ben a' nélkül, hogy magok is sejthették volna, a' liberalisok jöttek kormánypolczra, nevezetesen: *Lebeau*, *Rogier*, *Leclerc*, *Liedts*, *Mercier* és *Buzen*. Fellépésök igen bátortalan volt. Programmjuk élire a' civilhatalom öregbitését, vagyis: az ország erősbitését, a' papság 's községek ellenében, tüzvén ki, noha ez alatt nem azt értették, mintha a' katholikusok igazságos kivánatainak is ellen akarnának állani, mindazáltal a' catholikus tábort rendkivül fölingerlették. Vak dühvel támadtak az állitólag nemzetiség és historia elleni centralisáló pártra, melyly a' mellett, hogy a' municipalitások megsemmisitésére törekszik, választási reformja által az országot rabsággal, 's franczia szelleménél fogva a' papságot befolyása elvesztésével fenyegeti. A' képviselőház két ellenséges részre oszlott, és a' senatus adressel járult a' királyhoz, melylyben kéri ő felségét, hogy a' sajnálatra méltó egyenetlenkedéseknek vessen véget: vagyis, más szavakkal, változtassa ministeriumát. Mivel a' király sem a' két kamrát, sem magát a' senatust feloszlatni nem akará, a' liberalis ministerium (1841 april.) viszszalépett. Leopold király azon helyes elvre támaszkodva,

minél fogva alkotmányos monarchiának kötelessége a' többség által kimondott népakarathoz alkalmazkodni : a' liberalisok túlrohanó rendszabályait nem akará helybenhagyni.

A' helyzet embere *Nothomb* leve. Habár az eddigi ministeriumokban a' catholikusok ellenében a' szabadelmű elemet képviselé : most a' catholikus többség élire állott, azon kijelentéssel, hogy igazságos egyezkedés utján a' megzavart békét helyreállitandja. A' liberalisok e' tettben nem láttak egyebet csufos köpönyegforditásnál; *Notomb* pedig érdemül rótta fel magának, a' két párt közti orvosolhatlannak tartott szakadás kiegyenlitését. Nothombban a' nagy talentum 's mindenre kiterjedő munkásság el nem tagadható, azonban rendszerében inkább bizott, mint kellett volna, midőn azt hivé, hogy azáltal, ha a' figyelmet elvi vitatások helyett anyagi szempontokra vonja, az ellentétek ki lesznek kerülve. A' liberalismus nem hagyá magát elámitatni. Átlátta, miként a' catholicusok, a' kibékülés álarcza alatt, ki akarják alóla a' gyéként rántani. Az 1843-ki választásoknál átalános hadjáratot inditottak meg a' szabadelműek. Brüssel példája nyomán, az ország több nagyobb városa részökre állott. Ezen kivül magok a' szigoru catholikusok sem hittek többé Nothombnak. Mind a' mellett a' két párt egyike sem érzett magában elég erőt megragadni a' kormányt. Ismét csak *Nothomb* segité ki őket a' szükségből: uj ministeriumot férczelvén öszsze, melylyben minden árnyéklat képviselve lőn. A' kisérlet sikerült ugyan, de tartósságra nem számithata. A' liberalismus rohammal foglalá el az első, másod- és harmad- rangu városokat, melylynek következése a' Nothomb- ministerium bukása lett. Hoszszas szülési fájdalmak után jött létre az uj ministerium 1845-ben juliusban. A' szabadelmü *Van de Weyer*, Londonból követi állomásáról elhivaték az unio isméti öszszeenyvezése végett. Ügytársai közől *Dechamps*, *d'Anethan*, *Malou*, *Mueleanere* a' catholicus, *Dupont* és *d' Hoffschmidt* a' szabadelmü párthoz tartozának. Azonban e' ministerium egygyéolvadása első probáját sem állta ki. Mihelyt *Van de Weyer* az oktatási kérdésnél a' statushatalom jogát védelmezte, azonnal meghasonlott ügytársai közől a' papi érzelmüekkel. Nevezetes, hogy ilyly körülmények közt sem ért czélt *Rogier*, liberalis programmjával, a' királynál, ki helyes tapintatánál fogva érzé, miszerint a' többség még mindig a' catholikus részen van. 1846-ban *de Theux* bizaték meg ministerium alakitásával, melyly határozottan katholikus szinezetü lett. A' szabadelmüek csak most láták át, miért buktak meg mindanynyiszor ellenfeleik mellett. Az egyház és papság egységi organisatiója a' catholikus pártnak közös jelszó gyanánt szolgált, mig ellenben a' szabadelmüek egy mindent öszszegyüjtő 's rendező központot nélkülözve, legjobb erejöket sikeretlenül forgácsolák el. A' szabadelmüek tehát jun. 15-én 1846-ban közös táborozás tervezete végett Brüsselben gyülekeztek egybe, 's 1847-ben a' legközelebbi választásoknál, határozottan győztek. *Rogier*, *Haussy*, *d' Hoffschmidt*, *Veydt*, *Chazal*, *Frére-Orban*nal általvevé az ügyek vezetését.

Szerencséje Belgiumnak, hogy a' februariusi forradalom kitörése előtt már sorsa olyly szabadelmü ministerek kezében volt, kik állásukat 's az idő szellemét fel tudák fogni. A' reformok, mik Franeziaországban olyly sokáig követeltettek, hogy utóbb a' trónt is felforgaták, Belgium-

ban jókorabb meg valának igérve és kezdve. A' kormány minden tisztviselőtől a' szabadelmü elv nyilt elismerését követelte, 's midőn Parisban a' vész kitört, Belgium a' kormány jó szándékában nem kétkedhetve, csendes maradt. A' király nemes önmegtagadással kinyilatkoztatá, miszerint azonnal kész a' koronát letenni, ha a' nemzet kivánja. Miatta egy csep vér se omoljon. De a' belga nép igen jól tudta, hogy Leopoldban lelkiismeretesen-alkotmányos fejedelmet bir 's hogy a' trón és a legszélesb democratikai alapon nyugvó alkotmány felforgatása, magával rántaná Belgium önállását, nemzeti institutiói- 's népszerü szabadságával egyetemben. Ez iránt egy volt a' vélemény minden felekezetűeknél, 's a' megdöntött catholikus párt diesőségére meg kell vallani, hogy a' nemzet szabadságát elébe tevé szükkeblü pártérdekeknek 's a' ministeriumot minden fontosabb kérdéseknél becsületesen támogatá. A' kamarának csupán egy tagja, *Castiau*, vallott respublicanus elveket 's kilépett a' testületből, melylynek politikai nézeteit a' magáéival ellenkezőnek találta. Átalán igen csekély a' belga republicanusok száma : a' népnél, melyly királya iránti őszinte ragaszkodásának gyakran élénk jeleit adja, scholsem lelnek rokonszenvre. A' republicanusok egyetlenegyszer tettek merészebb kisérletet, *Gendebien* és *Jottrand* vezérlete alatt, midőn az ‚*Alliance*' szabadelmü társulatot hatalmokba akarák keriteni. A' két töredék, melylyre a' liberalismus kezdete óta szakadt, t. i. a' radicalis és mérsékelt, külön középponttal birt, amazé vala az *Alliance*, emezé az *Association libérale*. Ez utóbbi a' radicalok szemében nem volt eléggé határozott szinezetü 's maga *Rogier*, ki az „*Association libérale*"ban főtámaszát lelte, phrasiscsinálóul gunyoltaték általok. Ők leginkább a' status kiadások kevesbitését sürgeték nevezetesen a' had- és külügy költtségvetéseiben, 's a' februari forradalom kiütésekor komolyan figyelni látszottak a' republicanusok sziren-énekére. Ezek organumaiul szolgáltak a' „*Débat social*" *Bartelst*ől, a' „*Libéral liégeois*,' és az „*Impartial de Bruges*" E' körülmények közt a' társaság szigorun alkotmányszerető tagjai, a' többség kétértelmü viselete miatt, kiléptenek : de mind a' mellett azok, kik benmaradtak, nem tudák magokat elhatározni a' respublikai zászló nyilt kitüzésére. Parisból e' végre buzgón működtek. Különösen a' ‚*National*' iparkodott Belgium köztársaságositásán, és szinte valószinü, hogy ama' lap szerkesztői, egyetértve *Ledru-Rollin*nal, elősegiték azon majdnem nevetségessé vált táborjárást, melyly Párisból, martius végével, francziák és belgák által a' belga monarchia ellen intézteték. *Spilthoorn*, genti ügyvéd, ki 1830-ban szülővárosa föllázitásán buzgó részt vett, főnöke vala ezen kalandszerü vállalatnak, melylynek kivitelére *Imbert*, a' parisi polgári hadastyánok igazgatója, ezenkivül a' német *Becker* és *Bornstedt* segédkezet nyujtának. A' vezetők eleve értesiték *Mellinet* 80 éves tábornokot, *Gendebient*, *Bartelst* 's többeket. A' franczia éjszaki kerület praefectje által fegyver- 's lőszerrel ellátva, martius 20-án átlépett a' határon mintegy 100 ember, többnyire belginmi munkás, kik a' mouscroni vasutállomásnál belga katonaságtól megtámadtatva, kék háttal futottak viszsza. A' lázadás Brüsselben és Gentben, melylyre számitottak, elmaradt. Természetesen, hogy ilyly expeditio folytán, az alkotmányos monarchia és a' Rogierministerium a' nép hajlamaiban még erősebb

gyökeret vert. A' republicanusok ügyefogyottságukban egyedül az ország financziáinak kezelése ellen puffogatnak még, nem gondolva meg, hogy a' franczia republicanus kormány minden egyéb lehet, csak nem olcsó.

E' közben ministerek és kamarák a' szabadelmü reformok utján fáradatlanul elébaladtanak. Mi legnehezb volt: a' kereskedés és iparon fekvő nyomás enyhitése, takarékosság és czélszerü financzialis rendszabályok által sikeresen eszközölteték. A' hirlapbélyeg eltöröltetett, a' polgárőrség megalakult, 's törvénynyé lőn, miszerint fizetéses álladalmi hivatal és népképviselői állás összse nem férhetők. A' választási törvény democraticusabbá tételték az által. hogy ezentúlra az alkotmányilag megalapitott legalsóbb adórovat különbség nélkül az egész népességre kiterjesztetett. E' törvényhozási határozat következtében föl kelle a' kamarák- és senatusnak oszlaniok. Az uj választás eredménye meglepő vala. Az „*Alliance*" egyetlen egy jelöltjét sem vihette ki. És nemcsak a' republicanusok, hanem a' papi párt is egyátalán kisebbségben maradt. A' harczért csupán az „*Association libérale*" és az „*Union constitutionelle*" tartották meg. A' mérsékelt párt olyly ellenszenvvel viseltetett a' két ellenséges tábor túlzói iránt, hogy Brüsselben *Ducpétiaux*, ki a' munkás osztályok, a' szegények, és fogházak ügyében olyly sok 's átalánosan elismert érdemeket vivott ki magának, a' községi tanácsba csak azért nem választatott meg, mert az „*Alliance*" társulatból nem akart kilépni. A' trónbeszédben, melylyel a' király junius 26-án 1848. a' rendkivüli kamra-üléseket megnyitá, igazságosan hozatott fel, miként Belgium a' köröskörül dühöngő vészek közt „nyugodt, bizakodó és erős" maradt. A' válaszföliratban a' senatus egyhangulag, a' képviselőház pedig három szó kivételével, bizodalmat szavaza a' ministeriumnak, mihez hasonlót, egy német iró állitása szerint, alig mutathat fel (!) más ország alkotmányos tárgyalásainak története.

Belgium statistikája. Belgium e' legfiatalabb európai status, melylynek története 1830. óta Európa története lett, éjszak felől Holland vagy Németalföld, keletről Németország, délről és nyugatról Franczia ország által határoztatik. 2,942,574 hectár, vagy 1117 négyszeglieunyi vagyis mintegy 533 négysz. mérföldnyi területen 1847-ben 4,335,000 lakost számlált, kik közől több mint 900,000 városokban lakott. 9 provinciából áll, u. m. *Antwerpen* 51, *Brabant* 59, *keleti Flandria* 54, *nyugoti Flandria* 58, *Hennegau* 67, *Limburg* 45, *Lüttich* 52, *Luxemburg* 81, *Namur* 66 négysz. mérföldnyi területtel, melylyek összesen 41 arrondissementra vannak felosztva. A' népnek $^5/_8$-da német eredetü (flamandiak, vlämek), $^3/_8$-da franczia eredetü (wallonok). A' vlämek Brüssel, Löwen kerületekben, Brabant, Antwerpen, keleti 's nyugoti Flandria provinciákban és Limburg nagyobb részében laknak, a' wallonok pedig Lüttich, Namur, Hennegau, Luxemburg provinciákban 's Brabantnak *nivellesi* kerületében. A' népesség $^{19}/_{20}$-ad része r. catholicus, a' többi protestans és zsidó. A' cath. egyházat egy érsek (mechelni) 's 5 püspök (tournaii, genti, brüggei, lüttichi és namuri) kormányozzák; a' protestansoknak összesen csak 28 papjuk van. A' nép Belgiumban, már a' spanyol uraság ideje olta túlbuzgó catholicus 's a' papok befolyása erősebb mint bárhol a' polgárisult világban.

Az európai szárazföldön Belgium a' legiparosb, legéletrevalóbb status, hol a' néperő 's népmunkásság roppant nemzeti vagyonnak tekintetik. Az ország természeti helyzete előmozditja e' törekvést; ezért e' kis status jövedelme már ezelőtt egy évtizeddel túl ment 80 millió frankon. A' közlekedés jó országutak, hajózható folyók 's csatornák, és az egész országot rendszeresen behálózó 's a' szomszéd országokkal minden irányban összekötő vasutak által élénkittetik. Az országutak hoszsza 1842-ben közel 900 lieut tett, a' 15 hajózható folyóé több mint 120 lieut, a' 22 csatornáé 96 lieut, a' vasutaké, mióta egészen ki épitvék, 112 lieut. A' belga ipar élénksége lelkesitve hat a' mezei gazdaságra is, melyly nem kevesbé kitünő 's virágzó, mint a' gyáripar. A' müveletlen föld igen kevés. Nevezetesen, 1840-ben a' 9 belga tartományban volt 246,739 ló, 912,740 szarvas marha, 752,649 juh, és 421,208 sertés. *Antwerpen* tartomány negyedrésze legelő föld, 's mintegy kilenczedrésze erdő. *Brabant*-ban az erdőség nem egészen $\frac{1}{7}$-ed részt foglal el; nagyban megy a' czukorrépa-müvelés. *Keleti Flandriában* nincs sajátképpi erdőség; e' hiányt a' lakosok azáltal pótolják, hogy földeiket faültetvényekkel keritik. Sajátsága e' tartománynak, hogy nem csak a' szarvasmarhát, hanem a' lovat is répával etetik, mitől azok igen meghiznak. *Nyugati Flandriá*-ban lentermesztés a' főkereseték, melylyel 12000 hectar van boritva, 's melyly 6 millió kilogrammot ad. *Hennegaunak* mintegy hatod részét erdő foglalja el; nagyban termesztetik a' czukorrépa 's 1842-ben 22 czukorgyár foglalatoskodott. Tournay vidékén a' gyümölcstenyésztés igen virágzó. *Lüttich*ben az erdő $\frac{1}{5}$-ödrészt borit; a' *Hesbaye* nevü rész igen termékeny, gabona és különösen az olajnövények igen jól diszlenek. *Luxemburg*ban 440 ezer hectár közől 9374 van buzával bevetve; erdő az egésznek egy negyedét foglalja el. *Namurban* a' marhatenyésztés igen jelentékeny, különösen jó lovak, szép szarvasmarha, 's az Ardennekben, *Dinant* és *Philippeville* kerületekben finom gyapjas birkák találtatnak. Az iparmozgalom főleg Hennegau, Lüttich, Namur, Luxemburg, Limburg tartományokban nagy menynyiségü kőszenet 's vasat hoz napfényre, folyvást nevekedő arányban. Legnevezetesb kőszéntelepek vannak *Mons*nál, *Lüttich*nél, *Charleroi*nál. A' kőszénnyeremény már jelenleg 4 millió tonnát tesz 45 millió fr. értékben,'s több mint 250 bányában 37,000 munkást foglalkodtat. A' vasbányákban uj életet hozott elő a' kőszén alkalmazása; Hennegauban 1839-ben 13, Namurban 35, Lüttichben 13, Luxemburgban 8 dolgozó vasgyár volt, melylyek összesen 88,000 tonnát adtak; jelenleg 355,000 tonna termeltetik. Lüttichben hires aczélgyár van. Belgium mintegy 100 ezer mázsa öntött 's 80,000 mázsa vert vasat és vasmüt visz bé, ellenben 120 ezer mázsa öntött 's 100 ezer vert vasat 's vasárut visz ki, A' lütticbi fegyvergyárak világhirüek. Gépeket gyárt Brüssel, Lüttich, Verviers, Charleroi, Boussu, Gent, Tirlemont, világhirű különösen *Cocherill* gépgyára *Seraing*ben; finom vas és aczél árukat Lüttich, Gosselins, Leuze, Lieven, Soignies, Charleroi. Czink bányák vannak főleg Lüttich tartományban. A' gyáripar ágai közt a' posztó 's egyéb gyapjuszövetgyártás, főleg *Verviers*ben 's környékén 40 ezer munkást foglalkodtat, kik évenkint 100 ezer vég posztót készitenek 25 millió fr. értékben; ez iparágban mintegy 75 milliónyi tőke forog.

A' pamutgyártás fészke főleg *Gent;* e' városban 1839-ben 54 pamutfonó 's 19 szövő-gyár, 5 nagy nyomó gyár 's 8 gépműhely volt, gőzerőre. 1835-ben 301,145 orsó dolgozott Belgiumban 81 gőzgép által, 's maga keleti Flandriában több mint 200 ezer orsó 52 gőzgéppel. A' vászonipar egyik legfőbb 's régi hirű ága a' belga iparnak; 45,000 hectár föld lennel van boritva. 1840-ben Franeziaország- 's Hollandból 773,000 kilogramm vászon hozatott be, melyly azután Belgiumban készittetett ki; ugyanazon évben 5,906,904 kilogramm vitetett ki, 's ennek $^3/_4$-ed része Angliába; a' gyárak 400 ezer vég vászňat szolgáltattak, 's gyáron kivüli szövők 74000 véget. Mióta az angolok a' fonógépet feltalálták, a' belga lenipar igen megcsökkent. A' *brüsseli* és *mechelni* csipke vesztett már hajdani hiréből. Azonban *Brügge*ben még több mint 9000, *Ypern*ben 6—7000 aszszony 's leány foglalatoskodik csipkével, 's a' till-gyártás 40—50 ezer nőszemélynek ad kenyeret. Az előbb igen virágzó szalaggyártás megcsökkent ugyan, de még most is üzetik *Antwerpen- Tournai-* 's *Ypern*ben. Kitűnő szőnyeggyárak vannak *Brüssel*, *Antwerpen*, *Gent*, *Brügge*, *Kortryk*, főleg *Tournai*ben. A' *lüttichi* és *staveloti* nagy timárságok maig is megtartották régi hirüket. A' belga kalapok kitűnő jók, a' szalmafonás is honos *Brüssel*, *Gent*, *Antwerpen*ben 's maga *Lüttich* tartományban 6000 lakost táplál. Nevezetesek ezentúl a' brabanti, hennegaui, namuri fél porczelán és porczelán 's a' *charleroi*-vidéki üveggyárok, az olaj-gyertya- és szappangyárok. A' sörfőzés nevezetes *Antwerpen*ben, *Löwen*ben, *Brüssel*ben. A' gyarmati czukor tisztázása főleg *Antwerpen* és *Gentben* üzetik, hol 1839-ben 28 ilyly gyár dolgozott.

A' belgiumi kereskedés, melylyre a' kormány lehető legnagyobb gondot fordit, következő adatokat mutat: a' bevitel tett 1842-ben 77,784,000 tallért az általános, 's ebből 63,273,000 tallért a' speciális kereskedés, az az: a' benső fogyasztás számára, ellenben a' kivitel tett az általános kereskedés (külföldi 's belga árukban) szinte 1842-ik évben 54,541,000 és a' speciális kereskedésben (az az csak belga árukban) 38,351,000 tallért; az átviteli kereskedés 16,189,000 tallért. A' kereskedés élénkülése 's növekedése kedvező tanuságot tesz Belgiumnak Hollandtóli elválása mellett. A' hajózás azonban 1840-ben, az előbbihez képest 17 száztolival szállott alá; Belgiumnak ekkor 452 hajója volt 61,553 tonna teherrel, holott az előbbi 5 év diametrális számitása szerint 543 hajója 72,117 tonnával. Ugy a' kereskedésben, mint a' hajózási közlekedésben Angliának volt Belgiummal legerősebb érintkezése.

A' belga hadsereg 101,400 emberből áll, kiknek fele szabadságon van, ezenkivül a' nemzetőrség 590,910 embert számlál, kiknek egy harmada mozgóvá tehető. A' tengeri erő 14 hajóból áll 84 álgyuval. Jelentékeny kikötője csak kettő ugyan, u. m. *Antwerpen* és *Ostende*, de *Brüssel*, *Gent*, *Brügge*, *Lőwen* hajózható folyók és csatornák által vannak összeköttetésben a' tengerrel. Fő vizek: a' *Schelde* és *Maas;* legnevezetesb csatornák pedig: a' *Brüssel-Rupeli*, a' *Brüssel-Charleroi-i*, a' *Mons-Condéi*, *Ostende-Brüggei*, a' *Brügge-Genti* ó és uj, *Löven-Rupeli*, *Gent-Terneuzeni*.

Az oktatásról 4 egyetem gondoskodik: a' *lüttichi* 448, *genti* 348, *löweni* 809, *brüsseli* 324 tanulóval (1845-ben) továbbá jól rendezett elemi iskolák; egyes szakok számára pedig: az *antwerpeni* kir. műakademia 502

tanitványnyal, a' *mechelni* rajziskola 450, a' *brüsseli* műakademia 600, a' *lüttichi* 300 tanitványnyal; zene-iskolák vagy conservatoriumok Brüsselben 550, *Lüttichben* 300, *Gentben* 260 tanulóval; tengerészeti iskolák *Antwerpenben* 60, *Ostendeben* 110 tanulóval; bányásziskolák: *Lüttichben* és *Monsban*; polg. mérnök iskola *Gentben*; ipariskola *Verviersben*, mű- és kézmű-iskola *Tournaiban*. A' nevelés 's iskolaügy Belgiumban leginkább a' papság kezében van, melylynek során 1845-ben 395 jezsuita is találtatott, kik azonban bizodalomra még e' szigorúan cath. országban sem találnak. Namuri gymnásiumuk olcsó, és jól rendezett. — Azonban a' sajtó hatása mindinkább gyöngiti a' pappárt erejét, 's ha még ekkorig nem tehette is, de bizonynyal kevés idő mulva eltávolitandja a' természetlen nyomást, melyly az iskolákra nehézkedik. A' hollandi kormány alatt a' napi sajtó egyre másra évenkint 2,660,000 bélyegzett ivet használt fel; 10 év alatt ez összeg több mint háromszor annyira ment. A' politikai lapok száma, melyly 1830-ban 34-re ment, 1837-ig már 52-re nőtt, 22,000 bélyeges példánynyi naponkinti szükséggel. 1837-ben pedig leszállittatván a' bélyegadó, 1847-ben már 122 hirlappal birt Belgium, melylyek naponkint 65,000 íven jelentek meg. 1848. máj. 9-ikén végre a' bélyegadó egészen megszüntetett, 's azóta ismét sok, főleg vläm hirlap jelent meg. A' szabadelmü párt legjelentékenyebb lapja az „*Indépendence*“ a' cath. pártéi közt legtekintélyesb a' „*Journal de Bruxelles*“. Orangista lap nincs többé. — Az iskolaügy szomoru állapotának alapja a' belga alkotmány azon szakaszában fekszik, melyly teljes oktatási szabadságot biztosit, minden megelőző rendszabály nélkül, 's a' státusnak minden felügyelését kizárja. Ilyly állapotban a' nevelésügye természetesen egészen papi befolyás 's kormány alá jutott e' cath. országban. Csak 1842-iki sept. 23-án jött létre törvény az elemi oktatásról. 1846. elsején volt Belgiumnak 4949 elemi iskolája 4531 tanitóval 's 1516 tanitónővel; 618 iskolát papi-testület tartott, nagy részint leányok számára, minthogy igen sok apácza van tanitásra kész. A' világi iskolákba 209,343 figyermek, 's 146,217 leánygyermek járt, kik közől 141,643 nyert ingyen oktatást. Állitott ezenkivül a' státus 2 normális, és 26 felsőbb elemi iskolát, 's a' püspökök külön állitottak 7 normális iskolát. — Közép iskola (gymnasium) 74 van Belgiumban, melylyek azonban még roszabb 's rendezetlenebb állapotban vannak, mint az elemi iskolák. *Rogier* minister végre 1847-ben állitott két képző-intézetet középtanodai oktatók számára, kikről akkorig semmi gondoskodás nem volt.

Belgium népének természeti hajlamától segittetve, rendkivüli virágzásnak örvend itt a' régibb századokból örökségül átszállott képző müvészet. A' díjakkal ellátott müvészeti, főleg festői iskolák felette látogatottak. 63 academia 's egyéb nevü tanitóterem van e' kis országban, a' festészet, rajz és épitészet számára mintegy 7000 növendékkel. 'S enynyi festőnek lehetlen volna magát csak szegényül is eltartani, ha a' nemesség 's a' szorgalma által gazdaggá lett müvelt polgárság diesőségét nem keresné a' hazai müvészek ápolásában. — A' zene szinte igen el van terjedve, 's a' kormány 3 conservatoriumot tart fenn, melylyek közt legnevezetesb a' brüsseli, számos jeles müvész (Vieuxtemps, Servait 'sat.) bölcseje. Háromévenként nagy csőd tartatik zenészeti díjnyerésre. A'

győző 10 ezer frankot nyer négy évi utazásra. A' belga müvészet- 's irodalomról lásd, összefoglalva a' hollandival, *németalföldi müv. 's irod.* czikkben. Különös figyelmet érdemelnek végre a' belga városokban a' kórházak 's egyéb jótékony intézetek, melylyek többnyire önkénytes adakozások által tartatnak fel, 's jeles szerkezetük által hasonló intézeteknek példány, képül szolgálhatnak.

Belgium, e' kis Franeziaország, franczia nyelvvel, szokásokkal, életmóddal, főleg dicső községi rendszere 's egész Európában legtökéletesb alkotmánya, és kifejtett, kész vasutrendszere által érdekes, melyly az egész kis országot minden irányban áthálózza, 's az utast annak egyik végétől néhány óra alatt a' másikig ragadja. A' belga vasutak, ezen egyenes és gyors közlekedési eszközök Németország, 's az antwerpeni és ostendei kikötők közt, az 1834-ki majus elsői törvény által teremtettek. Mecheln a' középpont, melylyből a' vaserek ki ágaznak Antwerpen, Ostende, a' porosz-német határ (Lüttich és Aachen) Franeziaország és Hennegau felé. — A' kivitel *Simons* és *de Ridder* ügyes mérnökökre bizatott. A' brüsselmechelni rész már 1835. maj. 5-én, a' törvény hozatala után egy évvel, ünnepélyesen megnyittatott. A' szerencsés kivitelt igen segité a' föld lapos, egyenes természete, melylyen semminemű tunnellek, viaduetok 's egyéb nagy költségű munkák nem valának szükségesek, kivevén az egy lüttichi planum inclinatumot. A' közönség csak hamar nagy izlést, 's minthogy enynyi 's ilyly sebességü vasutakon éveken át semmi szerencsétlenség nem történt, nagy bizalmat nyert a' vállalathoz: mingyárt első hónapban 20 ezer utas fordult meg a' brüssel-mechelni vasuton, 's e' szám harmadik hónapban már 50 ezerre növekedett. Egy év alatt 563,210 személy utazott rajta, nyolczszorta több, mint menynyit ugyanazon távolságon a' közszekerek vontattak A' tartományok egyenkint előléptek kivánságaikkal, 's az 1837. maj. 25-ki törvény eleget tett mindnyájoknak. — Előbb kereskedési czikkelyek olcsó és gyors szállitása volt a' fő szempont, később személyes közlekedés lett az uralkodó eszme, mint ezt minden vasuti tapasztalás világosan kitűnteti. A' mecheln-antwerpeni vonal1836. maj. 3-kán nyitatott meg, 's igy sorban a' következők. Azolta be végeztettek a' vonalok kelet felé a' porosz, nyugat felé a' franczia, 's dél felé a' namuri és ismét a' franczia határra. — E' vasutrendszer tehát öszszeköti Belgium minden jelentőbb városát, mintegy egy millió népességgel 's két helyen érinti a' tengert. Az utazás e' vasutakon igen olcsó; statiónkint 25 centime, vagy egy negyedrész frank, 's Brüsseltől Ostendeig az első rendü kocsi csak 10 fr., a' második rendü char à bank csak $6\frac{1}{2}$ fr. Belgium nemes példája az, melyly Franeziaországot 's a' német statusokat is egy roppant vasutrendszer létesitésére ébreszté. A' fényes siker, melylyet Belgium e' részben előhozott, meggyőzé az embereket, hogy a' nagyszerű remények, mik a' vasutak következményeit illetőleg a' képzelet előtt lengenek, nem hiú álmok, nem velőbeteg számitók öncsalásai. A' belgiumi példa nagyszerű. E' kis lelkes ország, olyly jól, gondosan, 's anynyi sikerrel űzi e' vállalatot, melylyet legelőször ő kisértett meg, hogy nagy kamat után sovárgó magánosoktól se lehetne több erélyt, ügyességet, takarékosságot kivánni. Belgium e' gyönyörű vállalatát, status-adósság csinálás utján létesité; 's az ilyly

productiv, gyümölcsöző status-adósságoktól egy felvilágosodott nemzet se irtózik.

Másik, mi e' kis virágzó országban a' figyelmet főkép leköti, a' jeles községrendszer, melyly az 1835-ki heves vitákba került törvények nyomán jött létre. Belgiumban is, mint nálunk hoszszas és tüzes harczot viselt a' központosítás, 's a' provincialismus; ez utóbbi, a' menynyire csak lehet, függetlenné akarván tenni a' községet a' középponti hatalomtól (mi felelős kormány alatt szükségtelen túlság), amaz pedig a' községek szabad életét 's mozgását egészen meg akarván semmisitni (mi ismét túlság). Az eredmény igen ép és jeles községrendszer lőn, melylynek fővonalai következők: választó a' községekben minden teljeskoru községlakos, ki a' lakosszámhoz képest változó census szerint 15 — 100 frank adót fizet. Ezen választók (kik egyszersmind kizárólag választhatók) választják a' községtanácsot, melyly, lakosszám szerint, legalább 7 — legfeljebb 31 tagból áll, 's melylynek kebeléből a' király nevez polgármestert, és 3—4 „schöfföt." Ezeknek szorosb tanácsa híja összse a' községtanácsot, melylyet rendkivüli esetekben is összse kell híni, ha a' tanácstagok egy harmada kivánja. A' tárgysorozatot maga a' tanács határozza meg; szavazás nyiltan történik, kivévén személyes ügyeket; ha pénzügyi 's a' község anyagi helyzetét illető tárgyak vétetnek fel, az ülések nyilvánosak. A' fizetéssel ellátott polgármester és schöffök collegiuma gyakorolja a' végrehajtó hatalmat, teljesiti a' középponti kormány, a' tartományi tanács és községtanács határozatait, kezeli a' község jövedelmeit, közmunkáit, törvénykezési ügyeit; ez tartja fen a' rendet 's békét, melyly czélra fegyveres erőt is kérhet; évenkint számot ad kezeléseiről, melyly számadás 's a' községbudget a' községházánál letétetik, és mindenkinek nyitva áll. A' községtanács pedig tanácskozó és szabályhozó testület mind a' felett, mi a' községet érdekli; ha azonban olyly tárgyakban hoz határozatot, melylyek a' község vagyonát nagyban 's lényegesen illetik, határozata a' tartományi gyülés 's a' király helybenhagyását igényli. A' belső administratio 's helybeli rendőrség szinte körébe tartozik, szabályai azonban nem ellenkezhetnek az országos törvényekkel, 's a' tartománygyülés általános végzéseivel. Szabályait büntető sanctióval is erősitheti, de csak egyszerü rendőri büntetéssel. A' budget- és számadásokat vizsgálja 's helybehagyja vagy elveti, az adót saját választmánya által vetteti ki, a' községi hivatalokra egyéneket nevez. Ha körét túl hágja, végzése a' tartományi kormányzó által felfüggesztetik, 's ilyly összeütközési esetekben első izben a' tartományi tanács, második 's utólsó felebbvitelben a' király itél. A' községek tehát önálló, saját érdekeiket szabadon 's függetlenül intéző, autonóm hatóságok, melylyek csak anynyiban rendeltetvék a' középponti hatalom alá, menynyiben végzéseik az ország általános érdekeivel összeütköznének. A' kormány csak ilyly esetben avatkozhatik a' községek dolgaiba, különben nines azokra egyenes befolyása, 's a' községtanácsot fel nem függesztheti. Másik foka a' hatalomnak Belgiumban a' tartományi tanács, melyly a' tartomány fővárosában évenkint rendesen egyszer julius hónapban ül összse 15 napra, melyly idő 8 nappal meghoszszabbittathatik. Rendkivüli esetekben a' király híja összse. A' tartománytanács tagjait ugyanazon választók választják.

mint az országgyülési követeket, most már csak 20 franknyi censussal.) Elnöke a' király által nevezett kormányzó. A' tanács tagjainak született belgáknak 's legalább 25 éveseknek kell lenni. A' tartománytanács saját kebeléből 6 tagu állandó küldöttséget választ. A' tagok 4 évre választatnak, 's két évenkint fele részben kilépnek, gyülés idején 5 frank napidijt 's egy órára $1\frac{1}{2}$ fr. úti költséget kapnak, az állandó választmány tagiai pedig 3000 frank évdíjt A' tartományi tanács ugyanaz a' tartományra nézve, mi a' községtanács a' községre; határozatait a' kormány megsemmisitheti, ha körét túl hágta volna, de ennek 40 nap alatt kell megtörténni. Az állandó küldöttség pedig, mint amott a' polgármester és schöffök tanácsa, végrehajtó hatóság, melylyben szinte a' kormányzó elnököl. A' tartományi tanács ezen állandó küldöttsége a' községekre nézve első felebbvitel, különösen olyly pénzügyekben, melylyek 1000 frankot túl nem haladnak. A' tartományi tanácsot a' kormány szinte fel nem oszlathatja.

A' belga kamara, melyly Belgium függetlenségének kikiáltása olta anynyi jeles törvényt hozott, 's meddő és külső politikát illető haszontalan viták helyett lényeges, a' törvényes rendet, az ország jóllétét, az alkotmányban felállitott elvek életbe léptetését 's kifejtését czélozó intézkedésekkel foglalkodott, valóban tiszteletet érdemel. Begiumban a' Nothomb és Devaux előmunkálatai nyomán készült jeles alkotmány harmadik szakasza szerint minden statushatalom a' népből ered; 's a' törvényhozó hatalmat, a' királyon kivül, a' következmra és senatus gyakorolja, melyly elemek mindegyike fel van ruházva inditványozási joggal; de adó 's katonaság megajánlása, 's minden a' statusjövedelmeit 's kiadásait illető törvényjavaslat kizárólag a' követektől indul ki. A' követek nem csak azon vidéket képviselik, melylynek küldöttei, hanem az egész belga nemzetet szabadon 's utasitás nélkül. Mindenik kamra bir verificalási joggal saját tagjaira nézve. Mintkét kamra tagja egyazon időben senki sem lehet. Ki a' követek közől fizetéses hivatalra nevezteték a' kormány által, képviselői helyezetét azonnal elveszté 's csak uj megválasztatás után foglalhatta el ujra. Határozathozásra absolut többség 's a' kamrai tagok többségének jelenléte kivántatik. — Mindenik kamrának joga van saját hivatalnokait megválasztani, magát, eljárási módját 's jogainak gyakorlatát elrendezni, vizsgálatokat rendelni, a' ministerekhez kérelmeket nyujtani, 's azoktól értesitést kivánni. Senkit a' tagok közől véleménye vagy szavazata szabad kinyilatkoztatása miatt üldözni vagy perbe fogni, sem más tetteiért a' kamra engedelme nélkül elfogni nem szabad, kivévén, ha büntetten kapatik. — A' követeket a' meghatározott adómenynyiséget fizető polgárok egyenesen választják; ezen adómenynyiség 20 és 100 frank közt volt, most már 1848. óta csak 20 frank. 98 követ választaték 48,853 választó polgár által, kki közől 14,835 esék a' városokra, 33,018 a' többi községekre. 1000 városi lakosra 16 választó, 's 1900 falusira 11 választó esett, 40 ezer lakosra 's 480 választóra egy képviselő, 's egész Belgiumot véve 85 lakosra 1 választó. — Hogy valaki megválasztathassék, semmi egyéb nem szükséges, mint hogy belga polgár, 25 évet túlhaladott, 's Belgiumban lakó legyen. A' követek 4 évre választatnak, fele rész két évenkint kilép. A' királynak joga van feloszlatás által a' nemzetre hivat-

kozni, 's ekkor egész kamra megujittatik. A' követek havidija 200 frank, de a' kik az országgyülés helyén laknak, semmi fizetést nem húznak. — A' senatus tagjait ugyazon polgárok választják, kik a' követeket, minden egyes tartomány lakosszáma arányában, 8 évre, 's 4 évenkint fele részben kilépendőket, Belgiumban lakos, legalább 40 éves és legalább 1000 fr. egyenes adót fizető polgárok sorából. A' senátorok fele számmal vannak, mint a' követek, fizetést nem húznak; ülést a' követkamra ülésidején kivül nem tarthatnak. A' kamrák rendesen évenkint egyszer (novemb. elején) ülnek összse, ha előbb a' király által összse nem hivatnak 's legalább 40 napig kell együtt maradniok. Ha a' király feloszlatja a' kamrákat, 40 nap alatt uj választásnak kell történni; 's két hónap mulva uj gyülésnek tartatni. — A' ministereknek csak ugy van szavuk a' kamrákban, ha egyszersmind azoknak választott tagjai, de bemehetnek azokba, 's ha szólni akarnak, kihallgattatnak, valamint a' kamrák is követelhetik, hogy megjelenjenek. A' kamrának van joga a' ministereket vád alá fogni 's a' cassatio szék elébe idéztetni, kik ha elitéltetnek, kegyelmet a' királytól csak egyik kamra kérésére nyerhetnek. — A' képviselőház 95 tagból áll, a' senatus 47-ből. *De Theux* ministerium, a' szabadelmü párt által sürgettetve, 1847-ben engedni akart anynyiban, hogy a' képviselők és senátorok száma a' népesség arányában szaporitassék. Az 1848-iki mart. 12-iki törvény tovább ment, 's a' választócensust egész országban az alkotmányban meghatározott legalsó menyinyiségre szállitá le. Egy másik törvény máj. 26-áról szoros korlátokat tűz a' kormánynak a' képviselőkrei befolyása elébe. 'S hogy a' függés és megvesztegetés gyökeresen kiirtassék, elhatározták a' kamarák, kicsit tulságos purismusnak hódolva, hogy a' ministereken kivül semmi köztisztviselő ne lehessen kamrai tag, 's egy évig képviselői megbizásának elfolyása után fizetéses kormányhivatalt senki se vállalhasson, kivévén a' ministeri, kormányzói 's diplomatikai agensi hivatalokat. A' tiszta népakarat tehát a' belga alkotmány szerint lehetségig biztositva van.

Belgium népe nem tartozik ugyan az adóval legterheltebbek közé, azonban pénzügyének igen gazdag forrásokra van szüksége. A' hivatalos fizetések általában igen mérsékeltek, 's a' hivatalnokok olyly democratiai lábra vannak téve, mint egy monarchiában sem. A' közterhek igazságos mérték szerint osztatnak ki. A' közigazgatás példásnak mondható. Azonban még a' Hollanddali összeköttetés idejéből tetemes adósságteher maradt fenn; 1848. elején a' belga státusadósság 626 millió frankra ment 23 és fél millió franknyi kamattal. — A' budget tételei közt nevezetes helyet foglal a' szegények segélyezése. Flandriában és Brabantban, utóbbi években, roppant szükség származott főleg a' lenipar fennakadásából, összekötve az évek rosz termésével 's az élelmi szerek drágaságával. Az ottani lakosok rest és régihez ragaszkodó természete nem bir elég rugékonysággal az eldugult munkaforrások helyébe újakat keresni, 's különösen ellenszenvet érez a' tengervizzel, melylyen pedig sok ezer találhatná élelmét. Már 1841—44-ig 118-ról 145-re hágott 1000 lakos után keleti Flandriában a' szegények száma; 1846-ban mindkét Flandriában több ember halt meg, mint született (az ujabb történetben ritka tünemény!) 's a' népességnek csaknem fele segélyezésből élt. 1847-ben mindegyik

Flandriában több mint 200,000 ember szorult segélyezésre, mire 2,594,000 franknyi összeg fordittatott. Keleti Flandriában minden 5, Brabantban minden 4, nyug. Flandriában minden 3 lakosra jön egy szegény, azaz: közsegélyre szoruló. — A' büntettek száma is ilyly arányban növekedett. 18 év alatti figyermek 1845-ben csak 2146, 1847-ben már 7283; leánygyermek pedig 1845-ben 429, 's 1847-ben már 2069 volt fogságban. — A' kormány legjobb akarata mellett is, csak keveset tehetett ekkorig a' bajnak orvoslására. Az idegen világrészekbe kivitt lenkelmékre 10—11%-nyi praemiumot tett; az ország belsejében *szegény gyarmatokat* állitott, mire *Van den Bosch* hollandi már 1818-ban adott példát; mindent elkövet a' szerszámok, gyártási módszer javitására, takarékpénztárakat, földmivelési bankokat 's egyleteket állit, emeli a' kertészetet, gyümölcstenyésztést. 1848-ban csak Flandriában 1 millio szavaztatott meg vizépitési 's 700,000 frank útépitési munkákra, melyly összegek 1849-ben még tetemesen neveltettek, 'sat., de mind ez ekkorig csak keveset használt; úgy hogy egyedüli gyógyszernek látszik egy a' kormány által eszközlendő nagyszerü kivándoroltatás. A' népesség ugyanis Flandriában anynyira tömött, hogy 13 ezer ember jön egy négysz. mérföldre.

Belgium utóbbi státuséletében előkelő helyet foglalnak el a' *vläm* (flamand) mozgalmak, melylyeknek azonban, fontosságuknál fogva, külön czikket szántunk (l. Vläm mozgalmak).

Figyelmes pillanatot vetve viszsza mind erre, el kell ismernünk a' belga álladalmi 's népélet sokoldalu 's gazdag tartalmát. A' szellem magasb röpte ugyan alá van rendelve a' gyakorlati iránynak, de hiszen a' népek müvelődési utai különfélék. — Mig a' szomszédnépek 1848. óta politikai feloszlásnak 's forradalomnak lőnek kitéve, a' belga polit. pártok épen ez idő óta békét kötöttek, 's félre tették a' forradalmi emlékezéseket, hogy az alkotmány életfeltételeiből reformáló uton fejtsék ki a' közjólétet 's szabadságot. A' belgák nem akarnak sem többet sem kevesebbet, mint a' mit a' meglevő viszonyok terén el lehet érni. Kivévén egy két gyárkerületet a' socialistai elméletek nem találtak kiterjedésre, noha a' belga társaság is szenved azon társadalmi gyarlóságokban, melylyek civilizátiónkat jellemzik. De a' nép törvénytisztelete 's bizodalma igen nagy, kormányférfiai pedig buzgón törekszenek a' bajt orvosolni, vagy legalább enyhiteni. Belgium kétségkivül azon európai példánystátus, melylyben az újszerü constitutionalismus békes tovább fejlését legnagyobb hihetőséggel várhatni. — *T.*

Bell. Scót család neve, melylyből számos igen jeles seborvos, 's e' szakbeli iró származott. A' hires *Bell Benjámin*on kivül, ki e' század elején halt meg Edinburgban, nevezetesek még: *János*, sz. 1762-ben, edinburgi seborvos 's professor, 's ennek testvére *Károly* szül. 1781-ben, előbb londoni, azután 1835. óta, a' hires *Turner* helyébe szinte edinburghi professor. — Boneztani réztáblákkal ellátott, 's testvérével társaságban kiadott, pontosság- 's gondos kiállitás által nagybecsü boncztani munkái, különösen a' „*System of dissections*“ „*System of operative surgery*“ világhirüek. — *h.*

Bellermann (János Joakim) szül. 1754-ben Erfurtban, hol 1784-ben középtanodai igazgató, 1790-ben egyetemi theol. tanár 's a' tud. akade-

mia tagja és titoknoka lett. 1803-ben Berlinbe tétetett át, mint az úgynevezett *szürke kolostori* gymnasium igazgatója, melyly körül nagy érdemeket szerzett. — 1824-ban nyugalomba lépett, 1833-ban ünneplé tudorsága 50 éves jubileumát; megh. 1842-ben, 88 éves korában. Mint tudós theológ, paedagóg, és régiségbuvár egyiránt ismeretes. Számos munkái közől legkitünőbbek: *Über die Gemmen der Alten mit dem Abraxas-bilde, Über die Skarabäen-Gemmen; Geschichtliche Nachrichten aus dem Alterthume über Essäer und Therapeuten; Der Urim und Thummim, die ältesten Gemmen; Bemerkungen über phoenizische Münzen; Versuch einer Erlärung einiger morgenländischen Talismane; de Phoenicum et Poenorum inscriptionibus* 's a' t. — B.

Bellini, (Vincze), egyike a' legjelesebb operaszerzőknek, szület. Siciliában, Cataniában, 1802-ben, meghalt Páris mellett Puteauxban 1835-ben; a' nápolyi conservatoriumban nyeré első zenészeti képeztetését, később *Tritto-* és *Zingarelli*től tanulta a' hangszerelést. Több kisebb zenemű és egyházi hangszerzemény készitése után, mik nem nagy jelentőséggel birtak, 1824-ben „*Adelson e Salvina*" czímű operájával lépett föl először a' nápolyi királyi zeneegylet kis szinpadán, és mind ez, mind később „*Bianca e Gernando*" czímű dalmüve is a' S. Carlo szinházban olyly kitünő tetszéssel fogadtatott, hogy már 1827-ben fölhivatott, a' majlandi Scala - szinház számára irni operát. E' czélből szerzé az „*Il Pirata*" czímű dalmüvét, melyly nevét a' külfölddel is megismerteté. A' mű szerecséjére sokat tett *Rubini* bájoló éneke, ki a' fő szerepet vivé, 's az olasz opera e' korbani meddősége. Ezt követte hasonló szerencsével 1828-ban „*Straniera*" czimű operája. Azonban dicsőségének tetőpontjára csak „*Montecchi e Capuletti*"operája által jutott, melylyet 1829-ben a' velenczei szinpad számára irt. Romeo minden nemzet nagy énekesnőinek diszszerepévé vált, kik Bellini bájos zenéjét a' világ minden részében megismerteték. Rövid időn erre a' „*Sonnambula,*" „*Norma,*" „*Beatrice di Tenda*" czímű világhirű operáit irá, mig végre 1833-ban Párisba utazott, hol az olasz zenén kivül más egyebet is hallván, és tapasztalván, hogy az ottani közönség nem épen föltétlenül bálványzá müveit, igyekezett e' kényes és hatalmas világfővárosi közönség izlését kitanulni, mielőtt uj operával lépett volna fel, és e' közben meghivás következtében Londonba ment, hol a' legfényesebb fogadtatásban részesült. Viszszatérve Párisba, irá az ottani olasz opera számára „*Il Puritani*" ját. A' franczia iskola befolyását ez utolsó müvén már észre lehet venni, és ezzel bebizonyitá, hogy előbbi csupán csak fülesiklándoztató operái szegénységét 's üresség̀ét érezni kezdé, 's azt, mi eddig egészen idegen volt előtte, gyorsan, de szolgai utánozás nélkül tudta elsajátitani. Ujabb müvészi törekvéseinek közepette ragadá el a' halál. Tekintve *Bellini* átalános működését, ez az olasz zene fejlődésére nagy jelentőségű volt. *Rossini* minden utóda közt ő vala a' legönállóbb és sajátságosabb. *Bellini* zenéje a' szó teljes értelmében nem drámai, mert a' szinpadi és egyéni charakteristika teljes hiányában szenved, és e' részben példányképétül, *Rossinitól* nagyon hátramarad; de más részről meg van azon érdeme, hogy az olasz iskola coloraturáját, melyly *Rossini*nál egész a' természetlenségig fokoztatott, némileg korlátozá. B. operái zenészeti-technicai szempontból megitélve sem tarthatnak igényt

kitünőségre, melyly vád azonban utósó dalmüvére legkevésbbé alkalmazható. — Azonban édes, fülcsiklandoztató, érzéki zenéje általánosan elbájolá a' közönséget, 's világhirű lett operáia' világ minden szinpadán forogtak, kerestettek, imádtattak. — Nemzeti szinpadunkon „*Norma*, *Alvajáró* és *Beatrice di Tenda*" operái folyton a' legnagyobb hatással adatnak, — a' „*Puritánok*" mindenek közt legkevesb sikerrel hozatott nálunk szinre. — V. I.

Belső-Szolnok vármegye, fekszik Erdélyország éjszaki részén, az ujabb felosztás szerint a' rettegi és kolozsvári polgári kerületekben, az éjszaki szélesség 46° 57′ 40″ és 47° 39′ 10″ 's a' keleti hoszszuság 40° 54′ 30″ és 42° 5′ 30″ közt. Határai éjszakról Mármarosvármegye, keletről a' beszterczei szászvidék, délre Doboka, nyugotra Közép-Szolnok vármegyék és Kővárvidéke. Legnagyobb szélessége 12, hoszsza 10 mértföld levén, kiterjedése 58^{80}/ osztrák vagyis 60^{69}/ geograph. □ mértföldre tétetik. Természeti tulajdonságát illetőleg, valamint egész Erdélyt csupa hegyes tartománynak mondhatjuk, ugy Belső-Szolnok is csupa hegyvölgyből áll, 's egy kis rónaságot csak a' Szamos folyója mentiben láthatni. Hegyei a' Magyarországból bejövő Kárpátokból veszik eredetöket, nevezetesen pedig a' Beszterczevidék határszélén álló Galacz hegységből, melylyek ágai a' Szamost kisérve e' megyébe is becsapnak 's azt egészen elboritják. Egyik ilyly főhegyvonal a' *láposi*, melyly kezdetét veszi a' Czibles hegységből, és 18½ órai menetele után nyugoti irányából éjszaknak fordul, 's Hagymásláposnál végződik. A' Czibles hegytől kezdve 27 órai vonala van, 's a' következő hegységeken és hegyeken megy keresztül: Pojána-Zimbruluj, Porki, Djálu-Spanuluj, Breáza, Alunis, Dumnyezo, Djálu-Kasseluluj, Koplopi, Arunkás, Vurvu-Fuz, Djálu-Gimi, Djálu-Barkuluj, Kirlior, Djálu-Runkuluj és Djálu-Szerni a' kővári vár omladékainál. Másik, de rövidebb hegyvonal a' *hennuli*, melyly ered Dobokavármegyében a' Sandraja hegységből, 's éjszaki menetében végét éri Somkerék, Magosmart és Koes megyebeli faluknál. Hoszsza 18 mértföld. Határt csinál előbb (3½ órányira) Beszterczevidék és Doboka, majd egy részről Belső-Szolnok, más részről Doboka és Beszterczevidék közt, 's átfutja a' most nevezett 3 törvényhatóságot. Az egész megye a' Szamos folyó vidékéhez tartozik, 's ez legnagyobb folyóvize. Mint közönségesen tudva van, a' Szamos háromféle, u. m. Nagy-Szamos, Kis-Szamos, és e' kettőnek egyesüléséből származott Öreg-Szamos. A' Nagy-Szamos ered Beszterczevidékén 10 öszszefolyó hegyi patakból Uj-Radna mellett, 's innen folyik Szent-Györgyig 3½, innen Földráig 2¾, innen Szalváig 5, innen Bethlenig 6, innen Csicsó-Kereszturig 2¾, innen Dézsig, hol a' Kis-Szamossal egyesül 4 órányi hoszszuságban. Folyik Beszterczevidékén, elválasztja ezt Belső-Szolnoktól, 's aztán e' megyében tovább hömpölyög. A' Kis-Szamos ismét a' Hideg-Szamosból és Hév-Szamosból tétetik öszsze, emez a' bihari, amaz a' kolosmegyei hegyekből eredvén, 's a' Belső-Szolnokmegyében fekvő Dézs városánál egyesül a' Nagy-Szamossal. Az egyesült Szamos folyik Dézstől Rognáig a' megyében, Rognától Szurdokig határt von Kővárvidéke és B.-Szolnok közt, Turbucza és Örmező közt elválasztja Közép-Szolnokot Dobokától, 's ezután Közép-Szolnokmegye közepén folyik Sülelmedig, innen elválasztja Gerdánfalvig

Kővárvidéktől, innen pedig Kolcsérig Kővárt választja el Szathmármegyétől, hol végre a' Tiszába ömlik. Az igy alakult Szamos folyam fővidéke Erdélyben 248 □ mértföldet foglal el. Második nevezetes, de a' Szamosnál jóval kisebb folyó a' *Lápos*. Ered ez több egyesült patakokból Oláh-Láposnál, 's folyását veszi Rogoz, Domokos, Magyar-Lápos, Macskamező, Groppa, Remete, Kovács, Szakállasfalva, Katalinfalva, Hagymás-Lápos és Kis-Bozonta helységek határain keresztül. A' Lápos folyó vidékéhez 69 helység tartozik, 's csupán B.-Szolnokot és Kővárvidéket nedvesítvén, 24 órai menete után Kis-Bozontán alul $^3/_4$ ányira, 's igy már Magyarországban Aranyosnál az Öreg-Szamosba ömlik. Harmadik folyója a' *Sajó*, melyly Dobokavármegyében Felső-Sebes falunál ered, 's B.-Szolnokmegyében 15 órai folyása után Kocsnál az Öreg-Szamosba szakad. E' három folyóján kivül tömérdek hegyipatak áztatja még e' megye földét, de ezeket névszerint előszámlálni feleslegesnek tartom. Miután Erdélynek még völgyei is 2000 lábnyira emelkednek a' tengerszin felett, igen természetes, hogy Belső-Szolnoknak is, melyly merőben hegyekből áll, a' vele egy fok alá eső helyeknél kedvetlenebb tenyészeti ereje van. A' lég melegsége nagyon mérsékelt, 's még naponként is tetemes melegségi ingadozást tapasztalni, ugyhogy néha egy huszonnégy órában 23° melegen is átmegy a' légkör. Legalább Berde számitása szerint anynyi bizonyos, hogy tiszta időben középszámitással minden téli napon 6°, minden tavaszi és őszi napon 9, 5° és minden nyári napon 12, 3° meleg különbséget lehet észrevenni az éj és nappal között. És ezen órák, napok, hónapok és évek közötti meleg-különbség az, mi a' mezőgazdaság termékeit, 's főleg a' bortermés minőségét, csaknem minden évben, más fokán állitja elő a' jóságnak, legtöbbször a' roszszaságnak. Mert általában el lehet mondani, hogy Európa nyugoti része a' hőmérték szeszélyességének nincs ugy kitéve mint Erdély; mert itt gyakran nyárban is, főleg árnyékos időben, az ember csak amugy didereg, 's a' legszebb nyári napok reggelein Horáczczal elmondhatni: Matutina parum cautos nunc frigora mordent. — Uralkodó szelek a' keleti és nyugoti, ez nedves, amaz száraz természetéről ismeretes. Olyly szelek, melylyek órákhoz, évszakokhoz volnának kötve, nincsenek; de említést érdemel az, hogy Dézsnél a' hármas völgy találkozása pontján csaknem örökösen fú a' szél. Egyébiránt a' levegő, ha friss is, de egészséges, honi (endemicus) betegségek nincsenek ugyan, bár némelyly orvosok a' pokolvart, csömört, hagymázt, ilylyeknek számitják. Használható földét B.-Szolnoknak nem tudjuk megmondani, mert Erdély soha fel nem méretett, 's a' nemesség ezelőtt még földjei 's személy-összeirását sem engedé meg. Egy 1828-ki hivatalos összeirás után az adózók kezén volt 37,731 hold szántóföld; 145 h. szőlő; 20,981 h. kaszálló. Anynyi bizonyos, hogy az erdők és kopár bérczes vagy bokros legelők $^3/_4$ részét foglalják el a' megyének. Termékei közül legelőször az ásványok országabeli említendő, miután ezek a' megyében legnagyobb fontossággal birnak. Igy azon kimerithetlen sóhegyvonalnak, melyly Galicziából és Máramarosból jő, egy ága ide is becsap, 's egy gazdag sóbánya most is művelésben van Dézsaknánál. Ez a' hegy hágása szerint 32 öltől fogva legfeljebb 50 öl mélységre művelhető, mivel már ott a' kőszikla feneke repedezett és viz-

eresztő; melyly okból a' sószikla lefelé használható vastagsága legfeljebb 35 öl. Évi termése 30—40,000 mázsa, mi Erdélyben is többet ér 120,000 pengő forintnál. Arany és ezüstnek csak nyomdokai vannak, de bányák nem müveltetnek. Vasércz már több helyt található, de legnagyobb menynyiségben ásatik Oláh-Láposnál. Más érczbánya nincs, hanem igen jó épületkövek ásatnak Dézsnél, Csicsóhegyen. Számtalan friss forrásain kivül van egy vas és kéntartalmu gyógyvize és fördője, Kérő falunál közel Dézshez. Belső-Szolnok határa nem hazája a' gabonatermesztésnek, mert kevés rónaföldje levén, szántóföldje sem sok, 's ennek nagyobb része hegyoldalokon levén sok és gyakori trágyát kiván; a' föld alkotórésze leginkább agyag és mész. Mindezek daczára termesztetik buza, elegybuza, rozs, árpa, káposzta, kender; de legnagyobb kiterjedésben a' kukoricza, melyly az oláhnak mindennapi kenyere, a' magyarnak pedig az ebből készült puliszka reggelije és vacsorája szokott lenni. Burgonyát már nem termesztenek enynyit, pedig kár, mert a' kukoricza kissé nedves években, melylyek itt épen nem ritkaságok, meg nem érik, 's akkor kész az éhség egész Erdélyben. A' sok és erős bőjt kedviért az oláhok a' kukoricza közé pasznljt, disznó- és uri tököt is sokat vetnek, 's az utóbbiak magvaiból olajat sújtolnak. Gyümölcsre nézve nem lenne ugyan rosz az éghajlat, de azért mégis kevés termesztetik. Legtöbb terem még magvaváló szilva és Szamosujvár körül igen sok sárgadinynye, anynyira, hogy ezt meszszi földekre is széthordják; már a' görögdinynyének nem hazája Belső-Szolnok. Mint láttuk, az erdők nagyobb tért foglalnak itt el mint a' szántóföldek, de azért az erdőgazdaság a' legnyomorultabb lábon áll, és vágásokra osztott 's rendesen müvelt erdőket itt hiába keresnénk. Főfanemek a' bikk, tölgy, cser, szil, gyertyán, som, juhar, 'stb. Eperfákat némelyly uraságok kezdtek ültetni; legtöbbet *gr. Bethlen Ferencz* Bethlenben. A' szőlőre nézve szinte nem kedvező a' b.-szolnoki éghajlat, 's a' mi kevés van, savanyu bort terem. Adózók kezén 1828-ban nem volt több 145 hold szőlőnél. Mi az állatok országát illeti, a' különbféle bogarakat mellőzvén csak a' méhtenyésztés említendő, melylyel itt-ott az uraságok bibelődnek; sőt vannak erdei méhek is, melylyek fába fészkelik be magukat. Legközelebb Ilondán egy ilyly vadméhtanya találtatott, melylynek felvert méze 8 vederre ment. Selyembogártenyésztés végett Bethlenben gr. *Bethlen Ferencz* sok ezer eperfát ültetett. Halat ad ugyan a' Szamos és Lápos, de keveset. Az aprómarha tollával és husával bár igen nyereményes kilátást enged, mégis igen csekély menynyiségben tenyésztetik. A' táp drágasága, a' p'acz nem léte miatt, itt mi nyereséget sem hajt. Nagyobb vadak közül medve és őz az, mit gyakrabban találhatni minden nagyobbacska erdőben, különösen a' Cziblesen legnagyobb és leghatalmasabb vadászatok tartatnak, hol a' magyarláposi lakos vadászi bátorsága bámulatra ragadja az embert a' medvékkel szembeni hidegvérüségében. A' sertéstenyésztés itt és a' szomszéd Kővárban és Középszolnokban még meglehetős menynyiségben üzetik, miután e' vidékeken szép makkos erdők találtatnak. Ellenben lovat már keveset tartanak, pedig az álladalom Dézsen hágóménintézetet tart, 's a' megyebeli mezővárosban Rettegen nevezetes lóvásárok történnek. Kecskét a' szegénység tart tehén helyett, 's a' husát csak a' szamosujvári őrmények eszik meg, kik ezt szárítva *boszenyicza* név alatt igen

szeretik. Tehenet nem tartható szegénynek rendesen két kecsketartás megengedtetik. Juhot, 's azt is durva gyapjuval, Belső-Szolnok kevesebbet tenyészt, mint a' többi erdélyi törvényhatóságok; ellenben szarvasmarhát szép számban nevel, 's a' Czibles alatt Egres faluban egy schweiczi család telepedett meg, melyly meglehetős tehénsajtot készit. A' szarvasmarha itt sem olyly nagy, mint Magyarországban, 's tapasztalás szerint a' legszebb érmelléki faj is hamar eltörpül, de munkásságára és tartósságára nézve különös figyelmet érdemel. Népessége e' megyének 1846-ban volt 114,450 lélek, 1828-ban még csak 78763; kik laknak 1 királyi városban Szamosujvárott, 1 nemes városban Dézsen, 1 mezővárosban Rettegen, 194 faluban és 5 pusztán. Nemzetiségi tekintetben legszámosabbak az oláhok, kik 78,740 főre mennek, 's az egész megyében el vannak terjedve; utánok következnek a' magyarok 35,460 számmal, zsidók legtöbben laknak Bethlenben, de összeséggel sincsenek 250-en. Végre vannak itt örmények is számosan, de miután ezek a' magyar nyelvet igen tisztán beszélik, 's maguk is magyaroknak kivánnak tartatni, őket nyelv tekintetében egészen a' magyarokhoz számitottuk. Kelet ezen szép faja Armenia pusztulásával indult Európába. Miután III. *Leo* királyuk egyenetlen fiai török és persákat vegyitének ügyökbe : a' hon e' két testvér nagyravágyásának áldozatja lett. Igy telepedett le vagy 3000 család Moldvában. Honnan 1668. hogy kiütött a' polgári háború felkeltek, 's addig kóborlának, mig 1671-ben Erdélybe költözének, hol I. Apaffi Mihály barátságosan fogadá. Eleinte településök helye volt Gyergyó sz. Miklós, Szépviz, Besztercze, Görgény, Felfalu, Petele, Ebesfalva; de azután többfelé széledtek. I. Leopold csakhamar bejöttük után jogot adott Szamosujvár építésére, a' minthogy e' megyében 1726-ban Szamosujvárt fel is épiték, 's ennek birtokában III. Károly által meg is erősittettek. Nyelvüket, mit behozának, ma is beszélik, de magyarul a' nem született magyarok közt ők beszélnek legtisztábban, 's hogyha miséjöket nem tartanák anyai nyelven, maholnap kimenne dívatból az örmény nyelv. Ugyanis az örmények mindnyájan római katholikusok, még pedig buzgók, de miséjöket nem római, hanem anyai nyelvükön olvastatják. Jelleme az örménynek a' beszédesség, udvariasság. Igen tudván a' nőnem kedvében járni, kereskedési czikkekben a' nőnem izlését eltalálni, mind e' napig ők egyedüli kereskedőink. Termetük közép, kerek arczczal, nagy fekete szemekkel, 's hollósötét hajzattal. A' férfiak pirosak, a' nők pedig, mivel ép' olyly szenvedélyök a' hon ülés, mint a' férfiaknak a' járkálás, többnyire halványok. Öltözetök a' magyarokéval ugyanaz. Papságra és orvosi hivatalra legtöbben készülnek tanultjaik. Mértékletes, szigoruan takarékos emberek, 's azért vagyonosok. Belső-Szolnokban Szamosujvárt csaknem egészen lakják 3025 fővel, 's e' mellett Dézsen 's még másutt is elszórva találtatnak. Vallási tekintetben van itt 6913 római katholikus, 687 unitarius, 27,860 református, 20,121 nem egyesült és 55,831 egyesült görög hitű, és 250 izraelita. A' r. katholikusok 9 parochiája az erdélyi püspök kormánya alatt a' belső-szolnoki esperességbe kebelezve, melyly azonban Besztercze és Kővárvidékekre is kiterjed. A' legszámosabb egyesült görögök a' fogarasi püspök megyéjében 's Bálványos-Váralja, Bethlen, Kaczkó, Középfalva, Oláh-Lápos, Ormány, Retteg, Szurdok nevet viselő deca-

natusokban 156 parochiát számlálnak. Végre a' reformátusok 28, a' nemegyesült óhitűek 29, és az unitariusok 1 anyaegyházuk az illető erdélyi püspök és superintendensek által igazgattatnak. Legnépesebb anyaegyházak a' r. katholikusoké és reformátusoké, az óhitűeknél 500 lélek sem esik átmérőleg egy anyaegyházra, honnan az e' hitbeli papok igen szegények, 's kevés kivétellel tanulatlanok. Milyly fokon áll e' megyében a' népnevelés, ezt a' tanodák számából könnyen megitélhetjük. Igy 1842. volt itt 9 r. katholikus, 25 reformatus és 4 görög hitű tanoda. És igy midőn a' katholikusok és reformátusoknál kettő hiján minden anyaegyház mutathatott 1 tanodát: akkor az óhitűeknél 45 anyaegyházra esett 1 iskola. Ehhez ugy his zem, nem kell commentár. A' belső-szolnoki nép legnagyobbrészben földmiveléssel és állattenyésztéssel foglalatoskodván: a' műipar még itt bölcsőjében van. Egyébiránt Dézsen és Szamosujváron mindenféle és számos kézmüves találtatik, kik készitményeket más szomszéd megyék számára is dolgoznak. A' kézmüves családok összes személyzete 4370. Kordoványbőrt sokat és jót készitenek a' szamosujvári örmények. Vashámor van Oláhláposon, 's a' számosabb szeszgyárak közül legnagyobb a' bethleni. Szamosujvár és Dézs elég élénk kereskedést folytatnak különféle iparkészitményekkel és gyarmati árukkal; mert mint fentebb láttuk, az örmények Erdélynek legelső kereskedői. Marhavásárt Dézs, lóvásárt pedig Retteg tart legnevezetesebbet. Hajdan az Öreg-Szamos mint hajózható viz használtatott 's rajta több ezer mázsa sót vittek ki Magyarországba. Ugyanis e' folyónak szélessége 50—60 öl, mélysége 3—12 láb levén, szabályozva hajót is megbirna. 1780—1786-ig 's még 1820—30 között is szállitgatának tutajokat a' Nagy-Szamoson Dézsig; de ma egészen el van tiltva, mert a' tutajokat a' radnai katonai vidék adta, de igen sok kelletvén, fel kellett hagyni vele; mivel természetesen egy tutaj csak egyszer tuda szállitani, következőleg a' tutaj itt fenn apadt, ott pedig igen megolcsódott. A' kereskedést előmozditja a' megyének több főutvonala. Ilylyen főutvonal először a' beszterczei, melyly Szamos-Ujvártól Dézsig 7360 folyó öl vagy $1^3/_4$ mértföld, Dézstől az árpástói postáig 9050 öl, Árpástól Somkerékig 10,000 öl, Somkeréktől Beszterczéig 10,100 öl, azaz összesen $8^3/_4$ mértföld. E' vonalon több nagy hid van. Legnevezetesebb és legszebb a' közelebbről bevégzett bethleni hid, faragott kőlábokkal, 40 ölnyi hoszszaságban. Somkeréken hajó- vagy hidason járnak, mióta a' hid összedült. Az ut fekvését Szamos-Ujvár és Dézs között 2 kisded hegy vágja ketté; innen Beszterczéig szép lapályos, kivéve egy kis hegyet Balázsfalvánál. Azonban az egész vonal előfogatot nem igényel, és 5 mázsa teherrel 2 nap a' ló bevégzi. A' dézs-nagybányai vonal egyik a' hon legjártabbjai közül. Dézsnél indul ki a' beszterczei fővonalból. Tart Dézstől a' kaczkói postaállomásig 5713, onnan Galgóig 5029, Galgótól az ilondai postaállomásig 7118, innen Gauráig 8771, Nagy-Somkutig 4076, innen Szakállasfalváig 6792, onnan a' magyar szélekig 1740, összesen 37,145 öl, vagy $9^1/_4$ mértföld. E' vonal, nagyon kevés részét kivéve, egészen el van készitve. Futását a' Szamos partján kezdi Sósmezőig, hol meglehetős hegyecske emelkedik, mit az 1817-iki éhségkor készittetének a' néppel, hogy munkájáért élelmet kapjon, mit a' most is fenálló emlék is bizonyit. A' dézs-kapnikbányai vonal szinte figyelmet érdemel, a' menynyiben

ez is csaknem egészen ki van kövezve, 's Dézs vidékét összeköti a' határszéli bányavidékekkel. Ez út hoszsza Dézstől Magyar-Láposig 21,500, onnan Kapnikbányáig 15,800, összesen 37,300 öl, vagyis 9 1/3 mértföld. Magyar-Láposig egy nagy hegye van. Láposon túl mindjárt van egy más; a' többi járható. Bethlentől Somkerék felé egy régi római útnak maradványa most is szemlélhető. Közintézetei közül megemlitendő a' dézsi kisdedóvó, a' szamos-ujvári ápolda, és ugyanitt az országos fenyitőház, melyly a' szamosujvári várban van telepitve. A' hajdan adózó jobbágyság kezén levő fekvő birtok kiterjedését fentebb már emlitettük, itt csak azt toldjuk hozzá, hogy szinte az 1828-ki hivatalos összeirás szerint e' telkeken termett 164,644 bécsi mérő buza, rozs, 192,085 m. tengeri, zab, árpa, 2,707 akó bor, 209,814 mázsa széna, 's volt 489 ló, 11,252 ökör, tehén, 3,943 juh és kecske. És a' 77,204 népesség közt találtatott 266 pap, 4,113 nemes, 153 tisztviselő és honoratior, 4370 kézmüves, 68,300 paraszt. Régi várromok vannak a' következő helyeken: Bálványos-Váralja, Bethlen, Csicsó-Ujfalu, Dézs. A' szamos-ujvári még jó állapotban van. Uradalma csak egy van, t. i. a' szamos-ujvári, melylyet a' kir. kincstár bir. A' többi falukat igen számos család birja, melylyek közt nevezetesebbek: gr. Bánffy, gr. Bethlen, gr. Eszterházy, gr. Haller, gr. Kornis, gr. Lázár, gr. Mikes, gr. Rhédey, gr. Teleki, báró Huszár, b. Jósika, Makray, Tormay, Vér, 'stb. Testületek közül birtokosok Kolozsvár városa és az erdélyi reform. püspökség. Belső-Szolnok elosztatott ezelőtt két kerületre, u. m. alsóra és felsőre és 10 járásra, melylyek a' következő helyekről neveztettek: Kaczkó, Kőfark, Lápos, Retteg (88 faluval képezték a' felső járást), Alparét, Bálványos-Váralja, Bethlen, Dézs, Szurdok és Vád; ezek képezték az alsó járást. A' legujabbi felosztás szerint az alsó járás a' kolozsvári, a' felső járás a' rettegi polgári kerülethez kapcsoltatott. És pedig a' kolozsvári magában foglalja az egész volt Kraszna és Közép-Szolnok megyéket, aztán nyugoti felét Torda, Kolos, Doboka megyéknek és Kővárvidékének, az Aranyosszéket és Belső-Szolnok alsó kerületét. A' rettegi kerületet képezik B. Szolnoknak többi része, Kolos, Doboka és Tordamegyék nagyobb fele. Székhelye: Retteg.

Bélyegadó (Stempelsteuer), egy ága az adók különféle nemeinek, melylyet a' találós financzi ész csak később fedezett fel, 's csaknem minden országban más szabályok alá vetve, fokonként tökéletesitett. Magyarországban az adónak e' neme még eddig teljesen ismeretlen volt, de a' többi osztrák tartományokban már régóta divatban levén, nagyon hihető, hogy vele közelebbről meg fogunk ismerkedni. Némelylyek tudni akarják, miszerint a' bélyegadó Spanyolországban már 1555-ben behozatott: de ez bizonytalan; bizonyosabb az, hogy a' papiríveket legelőször Hollandiában 1624-ben bélyegezték meg, bélyegadó végett. Ugyane' történt 1688-ban Spanyolországban, különösen a' spanyol Németalföldön. XIV. *Lajos* 1655-ben rendelé, miszerint minden törvényes erővel biró okleveleke valami jegy tétessék; de e' rendelet foganatba nem vétetvén 1673-ban a' bélyegpapiros használata ujolag meghagyatott. Kursachsenben a' bélyegpapiros mart. 22-én, Brandenburgban jul. 15-én 1682-ben, Nürnbergben 1690-ben hozatott be. Éjszakamerikában pedig világtörténeti eredménye lett a' bélyegpapirosnak, mert a' bélyegadó

behozatala,'s a' thea-egyedárusság voltak főokai az éjszakamerikai forradalomnak, 's a' bekövetkezett teljes elszakadásnak az anyaországtól, Nagybrittanniától. Austriában először 1686-ban ismerkedtek meg vele, de 1802-ben nagy változáson ment keresztül a' bélyegadó-törvény, minek következtében a' jövedelem is hirtelen megszaporodott, ugy hogy 1802. előtt a' bélyegadó csak 684,764, 1803-ban már 1,732,832 forint volt. Lombard-Velenczére nézve állandóul az 1811-ki patens szolgált sinórmértékül. Később 1840-ben ismét tetemes módositásokban részesült a' bélyegtörvény, mi hasonlóul ujabb jövedelemszaporodást huzott maga után. Igy 1838-ban 3,480,759, 1839-ben 3,574,407, 1840-ben 3,776,338, már 1841-ben 5,280,951, és 1847-ben 5,716,493 ezüst forintot jövedelmezett. Most legközelebb az 1850. feb. 9-én költ rendeletnél fogva ismét lényeges módositásokon ment keresztül a' bélyegadótörvény, 's ha a' magasra szabott osztályi illetőségeket tekintjük, bizonyosan jövendölhetjük, hogy ezuttal hasonlóul nevezetes jövedelemszaporodás lesz a' következmény. A' bélyegadó egyébiránt két főágra oszlik, u. m. a' bélyegpapiros-adóra, és az érvényitési bélyegadóra. Ugyanis első esetben megrendeli az álladalom, hogy minden által, ki törvényes erővel biró iratot akar kiadni, valamint minden törvénykezési eljárásoknál csak olyly papirosivek használtathatnak, melylyek előbb az álladalom által bizonyos bélyeggel ellátva árultatnak 's adatnak el. Második esetben pedig bizonyos iratok csak akkor érvényesek, vagy akkor bocsáthatnak közre, ha előbb az illetők által bélyegzés végett az álladalmi bélyeghivataloknál bemutattatnak. Ilyly bélyegzés tárgyai lehetnek a' váltók, kereskedési könyvek, hirlapok, hirdetések, sorsjegyek, kártyák, naptárak, 'stb. a' szerint, mint az országok különböző positiv törvényei rendelik. Például Angolhonban a' hirlapok és hirdetések is bélyegadó alá tartoznak 's igen sokat jövedelmeznek; ellenben ez az osztrák örökös tartományokban is megkisértetvén, miután igen kevés adót hajtott be, csakhamar megszüntetni rendeltetett. A' bélyegpapirosnál az austriai birodalomban a' fizetendő taksa több osztályra osztatik, 's a' menynyiség részint a' papiros kiterjedése után, részint azon érték vagy pénzösszeg szerint határoztatik meg, melyly a' szerkesztendő okiratban kitétetik. A' váltókra nézve hasonlóul több osztályok állapittattak meg, mint ezt azon szabályzatból, melyly legközelebb 1850-ik febr. 9-én kiadatott, láthatjuk: Például a' váltókra nézve igy áll az osztályzat :

			100	forintig	—		3	kr.
100	forinton	fölül	200	„	—		6	„
200	„	„	350	„	—		10	„
350	„	„	500	„	—		15	„
500	„	„	1000	„	—		30	„
1000	„	„	1500	„	—		45	„
1500	„	„	2000	„	1	forint	—	
2000	„	„	4000	„	2	„	—	
4000	„	„	6000	„	3	„	—	
6000	„	„	8000	„	4	„	—	
8000	„	„	10000	„	5	„	—	
10000	„	„	12000	„	6	„	—	

12000	„	„	16000	forintig	8	forint	— kr.
16000	„	„	20000	„	10	„	—
20000	„	„	24000	„	12	„	—
24000	„	„	28000	„	14	„	—
28000	„	„	32000	„	16	„	—
32000	„	„	36000	„	18	„	—
36000	„	„	40000	„	20	„	—

Továbbá 40000 forinton túl minden 2000 pengő forint után 1 pengő forint fizettetik, ugy mindazáltal, hogy ha épen a' 2000 f. sommát meg nem ütné is, mint teljes somma számittatik fel.

Más, a' tárgyak értéke szerint bélyegzendő okiratok szabályzata pedig a' következő (fekvő birtokok átruházását illető oklevelek kizárásával) :

			20	forintig	—		3 kr.
20	forinton	felül	40	„	—		6 „
40	„	„	70	„	—		10 „
70	„	„	100	„	—		15 „
100	„	„	200	„	—		30 „
200	„	„	300	„	—		45 „
300	„	„	400	„	1	forint	—
400	„	„	800	„	2	„	—
800	„	„	1200	„	3	„	—
1200	„	„	1600	„	4	„	—
1600	„	„	2000	„	5	„	—
2000	„	„	2400	„	6	„	—
2400	„	„	3200	„	8	„	—
3200	„	„	4000	„	10	„	—
4000	„	„	4800	„	12	„	—
4800	„	„	5600	„	14	„	—
5600	„	„	6400	„	16	„	—
6400	„	„	7200	„	18	„	—
7200	„	„	8000	„	20	„	—

8000 forinton túl minden 400 forint után 1 pengő forint fizetendő, ha szinte a' felesleg a' 400 forintot egészen meg nem ütné is. — A' bélyegadó igaztalansága 's nyomasztó terhe miatt sokszor és sok oldalrul keserves panaszokat lehete már hallani. Elmondatott, miszerint anomalia az, hogy épen az álladalom, melylynek kötelessége mindenkinek vagyon és születés tekintete nélkül igazságot szolgáltatni, épen a' szegényebbeknek neheziti meg a' bélyegadó által jogos igényeik keresetét vagy védelmét, miután a' gazdagabbak a' sulyos taksákat jobban megbirják 's aránylag ugy nem érzik, mint a' szegények. Való azonban az, miszerint mindennemü 's igy a' bélyegadó is lehet nyomasztó, ezélszerütlen, sőt igazságtalan, ha a' fizetendő taksák igen magasra tétetvék, vagy épen az értelmiség terjedését támadják meg, hol például az ujságok is bélyegeztetnek; vagy az osztályzat aránytalan 's a' nagyobb tőkepénzeseknek és birtokosoknak kedvez, mint az 1850-ik febr. 9. ki módositás előtt az osztrák birodalomban történt : mindazáltal általánosságban a' bélyegadót rosznak épen nem mondhatjuk, sőt ha igazságos és egyszersmind okos elvekből indul ki , inkább a' legigazságosabb, legczélszerübb adónemek

közé sorozhatjuk. Mert nem emlitvén azt, hogy nincs olyly adónem melylyet az adózó igazságtalannak és nyomasztónak nem találna, mi részünkről az álladalom igazságos igényeit véve tekintetbe, épen nem találjuk helytelennek azt, ha tetemes költségei fedezésére, melylyeket az igazságszolgáltatás igényel, részben magokat a' perlekedő feleket rójva meg. Azt sem fogja senki nehezteln, hogy a' kereskedési forgalomba jövő sommákat igyekszik az álladalom legalább indirecte megadóztatni, miután ezek az egyenes adó alul legkönnyebben kicsuszhatnak, sőt valósággal kicsusznak, holott ez a' fekvőbirtokok tulajdonosit kérlelhetlenül utóléri. És hogy a' kártyák megbélyegeztetnek, igen helyesen történik, 's véleményem szerint a' kártyások magasabb adót is megbirnának. A' váltók hasonlóul többet jövedelmezhetnének, ha a' bélyegzés kijátszása itt olyly könnyü nem volna. Hübner (*Finanzlage der Monarchie*, Wien, 1849. 137 lap.) erősiti, hogy a' kormánynyal olyly szorosan összesógorosodott bécsi bankis, milliókra menő váltóleveleket fogadott el tárczájába, melylyek bécsi házaktól posonyi, 'stb. költött datummal adattak ki, holott mindenki tudja, hogy e' kereskedői házak a' kitett városokban semmi firmát nem viseltek. Ezért nem csudálhatni, hogy 1844-ben az osztrák birodalomban 66,224 vizsgálat fordult elő, a' bélyegtörvény áthágása és meghamisitás miatt. Ezeket előrebocsátván, nem leend érdektelen megtekinteni: menynyit jövedelmezett e' bélyegadó Európa külön országaiban, megjegyezvén, mikép ez adó neméhez némelyly álladalmakban más adónemek is (örökségi, bejegyzési, telekkönyvi adó 'stb.) csatoltattak, 's egy osztályzat alá rendeltettek. Francziaországban az 1849-ki költségvetés szerint a' bélyeg-bejegyzési és telekkönyvi adóból bejövendő somma 75 millió ezüst forintra tétetett; a' költségeket természetesen le nem vonva. Belgiumban ugyanezen adónemek 1848-ban nyersen 8 millió p. forintot, bár népessége az ötödfél millót el nem éri, 's Hollandiában $3\frac{1}{4}$ millio lakossággal 7,500,000 pengő forintot jövedelmeztek. A' 16 millionyi népességü Poroszhonban 1848ban a' nyers bélyegadó $10\frac{1}{4}$ millio pen. forintra tétetett. Hamburg szabadváros, 1845-ben közjövedelmének, melyly $5\frac{1}{2}$ mil. márkára rugott, $\frac{1}{6}$ részét a' bélyegadóból nyerte. Az osztrák birodalomban, az 1849-ki budget szerint, az 1848-ki országgyülésen képviselt örökös tartományokban, csupán a' bélyegadó (a' taksaadó kizárásával) nyers jövedelme 4,148,787 ezüst forintra számittatott, melyly somma Lombard-Velenczét is beszámitva, 5,899,397 forintra emelkedett. Csupán a' német- cseh- és lengyel tartományokban az adóbeszedési és kezelési költség 178,787 forintot, vagyis $4\frac{1}{4}$ száztólit tett. 1844-ben a' bélyegpapirosból következő menynyiség adatott el:

3	krajczárával	3,169,023	darab;	3	forintjával	24,100	darab.
6	„	5,817,169	„	4	„	57,045	„
10	„	1,571,060	„	6	„	39,986	„
15	„	3,137,467	„	8	„	9,862	„
30	„	1,804,165	„	12	„	14,115	„
45	„	93,693	„	16	„	3,506	„
1	forintjával	352,642	„	20	„	13,831	„
2	„	206,014	„	—	—	—	—

Összesen 4,645,143 forint értékben. Az érvényitési bélyegadó (váltók,

kereskedési könyvek, oklevelek után) tett 687,962, és a' kalendariumok, kártyák, hirlapok és hirdetések után 371,022 ezüst forintot. Ezekből a' váltók és óvások csupán 54,965 for. jövedelmeztek, holott Nagybrittanniában a' váltókra vetett bélyegadó 1840-ben $6\frac{1}{2}$ milliom p.frtot. hozott be. Megbélyegeztetett pedig az osztrák örökös tartományokban, a' fenemlitett évben, 1,156,414 darab kalendarium, 7,963,588 példány és iv hirlap, 575,718 játékkártya. — *F. E.*

Bem, József, lengyel és a' forradalom alatt magyar tábornok, szület. 1795-ben Galiczia Tarnow városában, előkelő nemes családból. Apja eleinte ügyvéd később földbirtokos volt, 's fiát a' krakói egyetemben képezteté, ki különösen a' mathematikai tanokban tüntette ki magát; 15 éves korában a' varsói katonai intézetbe lépett, 's itt végezvén tanulmányait, mihez legnagyobb hajlama és készültsége volt, a' lovas tüzérség sorába állt. Az 1812-iki háború kiütésekor abban mint hadnagy vett részt. A' franczia hadseregnek Moszkauból történt viszszavonulásakor, *Ostrowszki* ütegével vel együtt a' danzigi erősségbe vette magát *Rapp* tábornok vezérlete alatt, ki őt elszánt harczias bátorsága 's kitünő talentuma miatt a' becsületrend keresztjével diszité föl. Az erősség feladása után, a' többi lengyellel együtt szabadon bocsáttatván, haza ment atyjához. A' lengyel hadsereg uj rendezésekor 1815-ben B. az első lovasütegbe osztatott, 's 1819-ben századosi rangot nyert, egyszersmind a' congreve-röppentyük behozatalát is rábizták, 's a' varsói tüzériskola tanitójává neveztetett ki, melly állásában alapos tudománya 's jeles előadása által tünteté ki magát. Már ekkor kezdék életét a' legnagyobb halálos veszélyek ostromolni, azonban szerencsecsillaga, melly által egész élte folyamában olly gyakran 's olly csodálatosan védetett meg, kisegité őt bajából. A' congreve-raketák készitésekor az anyagok meggyúlván az üstben, ő az explosiókor legközelebb állt, 's anynyira összégett egész teste, hogy több ideig mindenki kétkedett felgyógyulásán, de ő mégis életben maradt. A' tanitói pályához nem sok kedve lévén, lemondott arról. Ez, és azon körülmény miatt, miszerint lengyel hazafiságát szabadelmüleg bevallá, 's a' lengyel hadsereg eloroszositását erélyesen ellenzé, 1820 óta folyton üldöztetett, háromszor állittatott hadi törvényszék elébe, 's mint statusfogoly három izben záratott a' legkinosabb börtönbe, melly testét ugyan összszeroncsolá, de hatalmas és merész szellemét nem törte meg, sőt ellenei irányában a' legnagyobb gyülölség- és boszúra edzé. 1825-ben elhunyván *Sándor* császár, a' varsói udvar megzavarodását felhasználva, a' hadseregtőli elbocsáttatását megnyeré 's Lembergbe vonult. Katonáskodása alatt több tüzérségi könyvet adott ki, melylyek hadtudományi és chemiai ismereteit fényesen tanusitják. Átlépvén a' polgári életbe, mint gazda, technikus, chemikus és iró foglalkozott, 's még a' pálinkaégetésről is irt könyvet lengyel nyelven. Gőzgépekről irt munkáját épen akkor adá ki, midőn 1831-ben a' lengyel forradalmi háború kezdődött. *Bem* tüstént Varsóba sietett, 's szolgálatát ajánlván a' forradalmi seregnek, egy lovasüteg őrnagyává neveztetett ki. Az Igania melletti ütközetben tanusitott kitünő működéseért alezredesi rangot nyert. Az osztoczkai ütközetben B. a' maga ütegével sebes vágtatva állott elibe az ellenséges vonalaknak, és a' Nare-wfolyón át előre nyomult orosz csapatokat élénk kartácstüzzel nyomá viszsza, ámbár 80 ágyúval dolgoztak

ellene, 's a' lengyel haderő egy harmadrésze nem vehetett részt a' csatában. A' lengyelek ez által megtarták a' csatatért, 's az oroszok éjjel a' Narew tulsó partjára vonultak viszsza. Ezen ütközet után *Bemet* ezredesi rangra emelték; 's rövid időn erre az összes lengyel tüzérség fölötti főparancsnokság bizatott reá. Midőn a' lengyel sereg Varsónál öszpontosult, *Bem* tábornokká neveztetett ki. Mindent elkövetett, hogy a' lengyel tüzérséget a' város megvédésére képessé tegye, és bizodalommal várá a' megtámadást. Azonban Lengyelország megmentése nem egyedül az ő megfeszitett munkásságától függött; főleg *Krukowieczki* magaviselete határozott. 6-ik és 7-ik september vészteljes napjaiban a' lengyel tüzérség egész erejét harczba vivé, sőt már 40 ágyúval az oroszok által bevett Woláig nyomult előre, azonban sem gyalogság sem lovasság által nem lévén födözve, csupán ágyúival nem verheté viszsza az oroszokat. Midőn a' lengyel hadsereg septemb. 7-én éjjel Prágába vonult, 40 ágyúját a' hidon állitá fel, hogy ezt megvédje 's a' sereg átvonulása után megsemmisitse. Azonban 8-án reggel tudósitást kapott az oroszokkal történt egyezkedésről, 's *Malchovszki*tól parancsot vett tüzérségével Modlinba vonulni. *Bem* a' lengyel forradalom utósó eseményeiről érdekes emlékiratot bocsáta közre az Allgemeine Zeitungban (1831.), melylyben *Krukowieczkit* árulással vadolá. Varsó eleste után a' sereg egy részével porosz földre ment át, 's egyideig Némethonban a' lengyel emigratio élén állván, innen végre 1832-ben Párisba menekült.—Bemre nézve igen jellemző az, hogy ő egyikéhez sem csatlakozott azon pártoknak, mellyeket lengyel honosai számüzetésökben is olly szenvedélyesen viszálkodva alkottak. Örökké tevékeny szelleme, miután a' harczolás idejét letüntnek hivé, ismét a' tudományok békehonában keresett foglalkozást. Terve volt egy tudományos és müvészeti folyóiratot alapitani, melyly azonban nem létesült. Mert 1833-ban *Bem* Portugálba ment, *Dom Pedro* ügyének szentelni talentumát, 's már ezzel egyezkedett is az iránt, hogy Portugál megszabaditására lengyel legiót állitson fel. Ámde ezen egyezkedés valósitását a' hon belviszályai, és a' lengyel menekültek pártoskodása meghiusitá, sőt anynyira ment a' dolog, hogy már ez alkalommal is egy honfitársa *Bem*re lőtt pisztolyával, mi miatt erősen meg lévén sebesitve, több ideig feküdnie kellett. Ezután ismét a' tudománynak élt, 's hoszszasb utazásokat tett Portugál-, Spanyol-, Belgium- Hollandia- és Frankhonban, mindenütt a' politikai és hadi életet egyszersmind tüzvén ki tanulmányai tárgyaúl. Ő mint iró és tanitó akárhol is könynyen nyerhetett volna alkalmazást; azonban hona sorsának elgondolása és veleszületett harczias szenvedélye, sehol sem hagyá őt nyugodni. 'S jól jegyzé meg felőle egy német iró, miként *Bem* csak az ágyúk dörgése közt érzi magát jól, neki még a' levegő sem tetszik egészségesnek, ha az körüle csak közönséges alkotóelemeiből áll, az ő számára kénnel és salétrommal kell annak megterhelve lenni.

Az 1848-iki márcziusi napokban *Bem* Francziaországból Lembergbe sietett. A' dolgok fordulata, a' forradalom és harcz nyugtalan 's merész embereit a' tevékenység terén nagyszerű kilátásokkal kecsegteté. Ezen évi october 14-én Bécsben a' nemzetőrség főparancsnokánál, *Messenhauser*nél jelenté magát, ki még az napon placatokban hirdeté a' bécsi népnek, hogy a' strategiai dolgok vezetésében a' hires *Bem* tábornok álland olda-

lán. És Bécsben a' védelmi rendszabályok valódi organisatiója csak *Bem* hozzájárulása által eszközöltetett. Ő minden vonal és sáncz védelmi állapotba helyezését magára vállalá. Az ágyúkat ő helyezé el, 's a' mozgó nemzetőrség táborát is ő rendezé a' Belvedere körül. Átalánvéve B. fáradhatlan tevékenysége mindenkit bámulatra ragadt, és a' mozgó nemzetőrséget az által lelkesité leginkább, hogy mindig köztük forgott 's maga is velök harczolt. Bécsben két proclamatiót bocsátott közre, mindkettőt a' mozgó nemzetőrség szaporitása's buzditása érdekében, kiknek száma mindinkább növekedett ugyan, de azért még sem volt elégséges a' rendes katonasággali megmérközésre, mit midőn valaki aggodalommal emlitett, B. igy válaszolt: „Csak akarjunk, 's erősek leszünk.“ A' mozgó nemzetőrség tüzérsége 10 ütegből 's egy vetágyúütegből állott. A' lengyel legiót csak 60 dsidás lovas képezé, kik azonban kenyértörésre kerülvén a' dolog, rendkivüli bátorságot tanusitának. A' mozgékony B. nem elégedve meg a' védelmi állapottal, ollykor igen merész kirohanásokat is tett. A' védsereg alig állván néhány ezer emberből, *Bem*et, ki sejté a' bekövetkező bukást, *Messenhauser* azon biztatása vigasztalá leginkább, hogy az elhatározó pillanatban 100 ezer ember is fölkél és fegyvert ragad. A' város feladását minden módon halogatni ügyekezett, hogy ezalatt a' magyar hadsereg minél inkább rendezhesse magát 's közelithessen. October 23-ika éjelén a' sereg egy részével nagyszerű kirohanást akart intézni, de a' főparancsnokság nem engedé meg neki a' támadólagos működést; mindazáltal 25-én estve, a' város heves bombáztatása alatt sikerült neki 1500 mozgó nemzetőrt rávenni, hogy a' nuszdorfi vonal felé kitörjenek, 's megtámadják a' császári sereg ottani egy részét. A' vállalat azonban igen roszúl ütött ki, mert a' mint a' Praterben az előcsapatot kemény puskalövésekkel fogadák, 's mindkét részről többen elestek, a' tüzben még soha nem volt mozgó nemzetőrség nagyobb része vad futásnak eredt, 's fegyvereit elhányá. Ez alkalommal B. alól is ellőtték a' lovat, a' mi vele azután is gyakran történt. E' veszteség, továbbá B. szigoru katonai bánásmódja, csupa lengyel főtisztekből állt környezete, 's azon gyanusitás, mintha *Windischgrätz* herczeghez titkon kémeket küldött volna alkudozni, nagyon ellene hangolák a' kedélyes bécsieket, sőt árulással lévén vádolva, egy izben haditörvényszék elibe is akarták már állitani, mi azonban a' vád alaptalansága miatt elmaradt. October 26-án az előrenyomult császári hadsereg által egyszerre négy felől támadtatván meg a' főváros, több épület lángok mártalékává lőn; de B. erélyes intézkedései folytán sikerült a' tüzet eloltani. A' valódi nagy ostrom csak 28-án következett be, midőn a' császári hadsereg erősen kezdett tüzelni, 's a' Jägerzeile végén épitett nagyszerű csillagtorlaszt rohammal ügyekezett bevenni. A' B. vezérlete alatt állt mozgó nemzetőrség szinte hevesen viszonzá a' tüzelést, 's az ostromlókat B. bátoritására többször viszszaveré, de ekkor, minthogy az ablakokból is lövöldöztek rájuk, igen sok elesett közülök; a' védők, különösen a' tüzérség közt is nagy volt a' veszteség. Végre, miután a' *Landstrasse* bevételével a' császári katonaság hátul kerülte meg a' torlasz védőit, B. maga viszszavonulást parancsolt. Minthogy e' napon két golyó találta, és már több éjen át nem aludt, ereje egészen kimerült, de azért még ekkor is kész lett volna a' nagyrészint szétszórt mozgó őrsereg csekély maradványát tűzbe vezetni.

Azonban a' községi tanács capitulált a' belváros átadása iránt, 's B. ekkor egyszerre eltünt; a'mint ugyanis a' császári hadsereg Bécset egészen megszállá, ő magyar utlevéllel ellátva, álruhában 's álnév alatt szokott szerencséjével átsurrant a' vonalakon.

Bécsből egyenesen Pozsonyba sietett, hol a' Schwechat alól viszszavonult magyar hadsereg állomásozott, 's hol *Kossuth* maga is jelenlévén, tüstént beszéltek egymással az iránt, hogy ő a magyar hadsereg valamelyly osztályánál mint vezér működjék. A' csüggedést soha nem ismert B. hadiéletének itt egészen uj korszaka nyilt, 's őt, kit még elkeseredett ellenei is rendkivüli embernek tartanak, sem agg kora, sem számos sebei, sem tömérdek viszontagságai, szenvedései nem rettenték viszsza kitűzött életczéljától, melylynek végiránya. mindenütt élet-halálra harczolni, a' hol csak legkisebb kilátás is nyilik Lengyelország helyreállitására. Eleinte a' magyarok nem igen biztak benne, kivált miután Pesten némelylyek saját honfitársai közül árulással vádolák őt, sőt bizonyos *Koladjeszki* nevű fanatikus ifju lengyel pisztolyát süté rá, 's arczán megsebzé. B. a' Közlönyben igazolá magát, 's ezután a' honvédelmi bizottmány által, mint tábornok, Debreczenbe küldetett olyly utasitással, hogy az ujoncz honvédcsapatokat rendezze, begyakorolja, 's Erdélyt azokkal viszszafoglalni igyekezzék. 'S a' most már lengyel-magyar tábornok rövid idő alatt teljesité feladatát, sőt csakhamar valódi csodákat kezde mivelni. December közepén 8000 gyakorlatlan emberrel 's néhány ágyúval ment be Erdélybe, melyly akkor nagyobbára a' sokkal számosabb császári hadsereg 's ellenséges oláh csapatok által volt elfoglalva. Már dec. 19-én csatát nyert, 's Dézset csakhamar elfoglalá, 's karácsony ünnepén a' meglepetett ellenfélt űzve, Kolozsvárra vonult be, hol rendkivüli lelkesedéssel fogadtatott. Innen Erdély felsőbb részeibe ment, 's egy két győzelmes csata után Urbánt Bukovinába szoritá, 's itt már a' székelyek seregestül tódultak zászlói alá. B. olyly ügyes fordulatokat tett a' hegyes-völgyes Erdélyben, hogy ellenfelei sohasem tudák, hol van, merre jár,'s melyly oldalról vág elibök, vagy kerüli meg őket. Ilyly véletlenül lepé meg jan. 17-én *Puchner* tábornokot is, ki tetemes erővel táborozott Medgyesen, honnan őt B. kiszoritá és Szebenbe kényszerité vonulni. Ezalatt a' székelyek Brassót elfoglalák, B. pedig jan. 21-én a' rendkivül megerősitett Szebent vakmerően megtámadá, de ezúttal keményen megveretett, noha a' kölcsönt csakhamar ismét viszszaadá, miután *Puchner* és *Gedeon* egyesült hadseregét Szelindeknél viszszaverte. Már ekkor közel 30,000 embere volt. A' fenyegetett szászok és oláh bizottság közbenjárására a' császári hadi parancsnokság oroszokat hivott be segitségül, kik közül 6000 Brassót viszszafoglalá, 4000 pedig Szebenbe ment. Február 4-én *Puchner* tábornok Vizaknánál *Bem*et váratlanúl meglepé - 's a' leghevesebb ellentállás daczára is keményen megverte, 's 16 ágyúját foglalá el, ugy hogy már mindenki azt hitte, hogy B. és tábora menthetlenül el van veszve. Szászvárosnál négyfelől volt körülkeritve, 's *Puchner* által fegyverlerakásra szólittatott fel, de ő febr. 7-én szerencsésen kivágta magát, 's azon viszszavonulást vitte végbe, melyly a' hadviselés történeteiben örökké fénypont marad. Dévárról, a' Magyarországból jött segédcsapattal megszaporitván megfogyott seregét, azonnal újra rendezé 's viszszavezeté azt, és febr. 9-én vivta ki a' hires *piski*-i csatát olyly

eldöntő diadallal, hogy *Puchner* seregei teljesen szétverettek. Ezalatt 7000 székely csatlakozott táborához; azonban Kiskapusnál marczius 2-án ismét tetemes vesztesége volt. Ezt ismét busásan kipótolá Szebennek marczius 11-én hadi csel és szuronycsata után általa történt bevétele, mire az oroszokat Verestoronyig üldözé, 's marczius 16-án innen is kiszoritá. *Bem* nem engedé meg katonáinak, hogy az elfoglalt Szebent kirabolják, de a' fegyvereket beszedte, 's a' gazdag szászokra sarczot vetett, egyébiránt teljes amnestiát adott nekik, mit *Kossuth* nem helyeslett 's mi ellen más értelmü rendeletet adott. *Bem* azonban, a' debreczeni rendeletekkel keveset gondolva, ment a' maga útján.—Szeben elestével *Puchner* serege az oroszokkal együtt Oláhországba vonult, 's igy egész Erdély, Károlyfehérvárt és Dévát kivéve, *Bem* hatalmában volt, 's miután tömérdek fegyver 's hadikészület birtokába jutott, seregének organizálását hathatósan folytatá. Megtudván, hogy *Puchner* Orsovánál Magyarhonba tört, csakhamar Lugoson termett, 's *Puchner*t viszszavonul'sra kényszerité. Valamint az is főleg az ő hadvezéri befolyásának tulajdonitható, hogy május közepén a' császáriak másodszor kénytelenittettek a' Bánátot elhagyni. *Kossuth* nem bizván már *Görgei*ben, a' fővezérséget *Bem*nek akará átadni, mi azonban ekkor az oroszok beütése miatt elmaradt, mert *Bem*nek Erdélybe kellett viszszamennie. Az oroszok junius 17-én különböző helyeken törtek Erdélybe, 19-én köztük és a' székelyek közt heves hoszszu csatára került a' dolog, 's más nap is változó szerencsével folyvást csatáztak, noha az ez ütközetben részt vett székelyek száma alig volt czeren fölül, kik a' tömösi szorost leonidási elszántsággal védelmezték, 400 esvén el közülök. Brassó orosz kézbe esett. Junius 27. és 28-án a' tulnyomó orosz erőtől a' Beszterczevidék szélén felállitott székelyek megfutamlottak. *Bem* csak ezután lépett fel rendezettebb erővel, 's nevezetes csatákat küzdve, több helyen viszszavonulásra kényszerité régi halálos elleneit. A' juliusi 12-iki csata után Beszterczén át viszszavonulván, rálőttek a' toronyból, de a' golyó a' kocsiban mellette ült segédét találta. Az oroszok egész Szászrégenig nyomultak elő, hol több csatában majd egyik, majd a' másik fél lett győztes. Julius 16-án Szerétfalvánál és később Szászrégennél *Bem* serege vitézül viselte magát. Ezalatt az egyesült orosz és osztrák sereg egy része Verestoronynál beütvén, Szebent elfoglalá, 's Károlyfehérvár ostrom alóli felszabaditására sietett, 's *Bem* Három- és Udvarhelyszékbe vonult, hol ismét tetemes erőt sikerült összegyüjtenie, melylyel többször megverte ellenségét. Használva az alkalmat, julius 23-án Moldvába tört olly czélból, hogy azt fellázaszsza; azonban terve nem sikerült, 's ezalatt Erdélyben hagyott seregének roszul folytak dolgai. Az Erdély sorsát eldöntő ütközetek egyike Segesvárnál volt julius 31-én. *Bem* ellenében kétszer anynyi erő állt, mind a' mellett eleinte részére látszott hajlani a' diadal, azonban a' segitségül érkezett dsidások megforditák a' csata sorsát, 's a' honvédeket nem kis veszteséggel megszalasztották. *Bem* e' csatában maga is sebet kapott, lováról a' földre esett, 's csak azáltal menté meg életét, hogy arczát köpenye miatt nem láthaták 's magát halottnak tették. De a' csata után 4 székely huszár érte jött, 's föltalálván őt, magukkal vitték. Azonban az oroszok vesztesége is tetemes volt ez napon. *Bem* M. Vásárhelyre vonult hadával, de az érintett és a' szászsebesi vesztett csata után

az anynyi lelkesedés- és elszántsággal harczolt székelység ereje megtört. *Janku*, az ugynevezett havasi király, vérszemet kapva az oroszok beütése által, iszonyu pusztitást, 's barbár vérengzést vitt végbe a' fegyvertelen népen. *Bem* aug. 3-án Medgyesre ment, hol egyesülvén *Kemény Farkas* erejével, 5-én már Szeben alatt állt, 's innen *Haszford* tábornokot, ki igen sok embert vesztett el az utczaharczban, kiszoritá. Azonban 6-án az orosz sereg is egész erejével támadá meg *Bem*et Szeben alatt, ki a' tulnyomó erőnek kénytelen vala engedni. Ezalatt a' székelyföldön *Gál Sándor* volt a' fővezér, ki változó szerencsével csatázott. *Bem* a' Szebennéli veszteség után is csakhamar ismét rendbeszedvén magát, Szászsebesnél ismét kemény csatát vívott, melylyben mindkét résznek tetemes vesztesége vala. Innen Dévára vonult, 's nem sokára Magyarországba átlépvén az eldöntő befolyású temesvári ütközetben egyik vezér volt. De már későn érkezett ide, 's nem birt a' dolognak új fordulatot adni. Itt is lecsett lováról 's kezét megsérté, de tündérszerencséje megőrizte nagyobb rosztól. Ezen vesztett csata után B. Lugosra ment, 's innen, miután katonái mindinkább szökdöstek, csak egy pár ezer emberrel vonult Dévára. 'S minthogy többé semmi reménye nem lehetett győzelemhez, Törökországba menekült, 's itt szivének dühében, 's az oroszok elleni engesztelhetlen haragjában, melyly minden eszközt jónak talált, mi által halálos ellenének ártani reménylett, Mohamed vallására térvén át, basává lett *Amurat* név alatt. Seregének megfélemlett maradványai egymásután lerakták a' fegyvert. Bemnek legderekabb osztályparancsnokai Erdélyben b. *Kemény Farkas*, gr. *Bethlen Gergely*, *Bánffy János*, *Riczko* és *Czecz* valának. Mint segéde, egy ideig *Petőfi Sándor* is oldalánál működött, ki leginkább a' levelezésben segité őt, 's igen kedves embere volt. Mindezt l. bővebben a' m. forradalom történeti leirásában. Külsejéről itélve *Bem*ben senki nem ismerte volna meg a' nagy hadvezért és rettenthetlen, merész kalandort. Alakja átalánéve viszszataszitó, sőt rút, szláv typusú arczát a' sok sebhely elferditė, kiálló arczcsontjai közt mélyen beesett szemei szikráznak, ajkai kidülledtek, orra fitos, 's tüskés ősz szakálla még inkább elvaditja képét. Ő nem barátságos, sőt hideg, hallgatag, laconicus rövidségű, terveit soha el nem árulja, szigorú, 's valóban cátói erkölcsű. Bor, kártya és szerelem nem kell soha neki; harcz és háború 's erre vonatkozó tudományok, egyedüli szenvedélye, 's az ágyúkkali csatazásban legnagyobb mester. A' pénzt polyvakint szórta, de csak a' k'tünő bajnokok jutalmazására 's hadi vagy politikai czélokra, sohasem élvezetre 's mulatságra. A' gyáva és engedetlen katonák iránt kérlelhetlen volt, 's rettentően büntette őket. Mindaz, ki *Bem*et ismeri, nem győzte csodálni fáradhatlan tevékenységét, az akadályok legyőzésébeni állhatatosságát, a' legnagyobb veszélyek közti hidegvérűséget a' harczban, bátorságát és nyugalmát a' legnagyobb csatatűzben, hol a' legveszélyesebb helyekre megy, 's egyenesen elibe áll a' golyózápornak, mintha babonás önhittel birna örökké hű szerencséje iránt; a' mi természetesen fölötte buzditó hatással volt őt imádó seregeire. Szigorusága mellett is lelkesedés 's tisztelettel csüggtek rajta katonái, kik, főleg a' bérczi székelyek, őt valami titkos felsőbb lénynek 's dämoni hatalmu tünemènynek tarták. A' székely megesküdött rá, hogy a' piskii hidnál 3 golyó repült mellébe, a' nélkül hogy megsérült

volna. A' mi csak mesés, csodás és rendkivüli a' harczban, mindazt a' nép az ő személyéhez köté, sőt még ellenei is ördöngös harczfit láttak benne, ki oda terem, a' hol lenni akar. És épen ezért gyakran páni félelem vala szövetséges társa, 's ez tette lehetségessé, hogy csodának tetsző dolgokat művelt. *Bem* nagy fatalista, Mohamed hitére térvén, meggyőződését alig változtatá; 's erősen hiszi, hogy addig golyó halálosan nem találja őt, mig nagy hadsereg élén állva Moskau tornyain és sánczain nem tűzi ki a' diadalmi zászlót. — *V.*

Bendemann (Ede). A' düsseldorfi festész-iskola egyik elsője-, 1838-tól Dresdában a' művész-akademia tanára, 's az akademiai tanács tagja. — Szül. Berlinben, 1811-ben. Ottani gazdag bankár fija; *Schadow V.* tanitványa. Már korán alapitotta meg hirét. Első festvénye melyly, noha csak kisebb körben, figyelmet ébresztett, egy ábradús családkép volt. A' nagy közönség elejébe hirét a' *„gyászoló zsidók“* vitték, melyly képét 21 éves korában festette 1833-ban; egy az iméntitől teljesen különböző szakban adott képe: *„két leány a' kutnál,“* kedves ellentétele az ellenkező leányias jellemeknek. Harmadik nagyobb munkája volt *„Jeremiás próféta, Jerusalem romjain.“* E' képével különösen Franczia országban, hol az 1837-ki párisi műkiállításon mutattatott föl, osztatlan tetszést aratott, annál inkább mivel a' franczíák az idő tájban fordulván a' vallásos és symbolicus-historiai festéshez, B.' ezen képe egészen uj, 's meglepő jelenet volt. Düsseldorfot elhagyván, Dresdában a' királyi palotában fresco — föstéssel foglalkodott, I-ső vagy madarászHenrik életéből festve jeleneteket.—Személyes és művészi sajátságai legbiztosabban megmagyarázhatók fölötte szelid, békes vérmérsékletéből, mély szelleméből és szerénységéből. — Nagyobb műveiben mégis valami csinált, tanult van, hanem a' lyrikai, az idylli az ő eleme, melylyre teremtetett, melylyben jeleskedik. A' symbolicumban, a' historiaiban eltéveszti czélját. Ebben dolgozva az egyestől az egészet, a' kicsinytől a' nagyot nem látja. — Nem lehet tagadni, hogy előadásaihoz magas eszméket, nagy momentumokat választ; hanem hibája: hogy olyly szükre szabja 's metszi azokat, mint csak lehetséges. Bizonyítják ezt e' szakbeli művei, a' gyászoló zsidók és Jeremiása, melylyeken inkább a' fogságnak némi részben pirongós fájdalma, 's családi bú, mint Sionra emlékező, iszonyu nemzeti szenvedés tűkröződik. — E' nemben egyébiránt legnagyobb 's az előbbieknél sokkal becsesebb dolgozata *„Sion és Babel.“* — Lyrikai nemben legjelesebb munkája az *„Aratás.“* A' legtisztább érzelem, legbájolóbb, leggyöngédebb költőiség, mint illatos harmat, leng fölötte. Tökélyes képe az aranykornak, melylyben ártatlanság és béke uralkodtak a' világon. Mutatja az aratást minden munkáival; de a' munkának kinja és fáradalma nem, csak örömei és édessége láthatók rajta. Nincs e' képben semmi mesterkélt, semmi zavaró. Egybehangzó egész az, melylyből a' tiszta, 's osztatlan eszme a' legvilághlóbban tűnik elő. — B.' technikája ritka képzettséget tanusit. Alkotásainak rendezésében, mindig valami épitészileg- bájoló van; alakjainak állatása (Stellung) kedves, illemes és természetes; rajza szigoru és hibátlan; színe való. Munkáinak egészében nemes a' styl, míg a' részletekben bámulandó a' természet studiuma. — Cs. F.

Bene Ferencz, orvostudor, kir. tanácsos, Leopold rendének vitéze,

a m. kir. egyetemnél az orvosi kar, a' budapesti kir. orvosegyesület, 's a' m. t. társ. tiszteleti tagja, szül. 1775. oct. 12-én Mindszenten Csongrád-megyében. Tanulói pályáját Szegeden, Budán, Pesten és Bécsben futotta meg. 1803-ban kezdette tanitani a' pesti orv. karnál mint k. professor az orvosi politiát és orvosi törvénytudományt. 1807—9-ben az orvosi kar dékánja, 1809—10-ben a' k. egyetemnek rectora volt. Kiadott magyar munkái : 1) *A' himlő veszedelmei ellen való oktatás.* Pesten, 1800—1801. 2) *Rövid oktatás a' mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról.* Pest, 1802—1806. E' munkát a' helytartótanács latin, német, tót, ráez nyelvre fordittatta és kiosztatta.3) *Az orvosi tudománynak rövid rajzolatja.* Két kötet, *Budán*, 1812—13. Német nyelven irt munkái : *Kurzer Inbegriff der nöthigsten Grundsätze zur Kenntniss und Heilung der gewöhnlichsten innern Krankheiten der Menschen für angehende Wundärtzte. Pesth*, 1801. 2) *Kurzer Abriss des medicinischen Unterrichtes.* Zwei Bände. *Ofen*, 1812—13. Latin nyelven irt munkái : 1) *Elementa Politiae Medicae Budae*, 1807. 2) *Elementa Medicinae Forensis. Budae*, 1811. 3) *Elementa Medicinae practicae, e praelectionibus publicis edita per Fr. Bene jun. M.* Tom. 5. *Pestini*, 1833—34. — A' szép, egészséges, piros ősz férfinak tiszteletre méltó jelleme 's alapos és nagy praxis által hoszszas éveken át nevelt szaktudománya egész hazában ismeretes. — *F. S.*

Benecke (György Frigyes), hannoverai udv. tanácsos, a' bölesészet rendes tanára és könyvtárnok Göttingenben ; — sz. 1762-ki junius 10-én Mönchsrodeban az öttingeni herczegségben. Tanulmányai közben már jó korán az ó-német nyelvre forditotta figyelmét. 1789-ban a' göttingeni egyetembe ment ; 1789-ben ez egyetem könyvtáránál alkalmazást kapott; 1792-ben könyvtári titkár, 1799-ben őr lett; 1814-től kezdve rendes tanár; 1815-ben alkönyvtárnok ; 1820-ban udv. tanácsos ; 1829-ben főkönyvtárnok. Külföldre többször hivatott meg, nevezetesen Edinburgba az ottani hires ügyvédi könyvtárhoz. De el nem határozhatta magát e' meghivásokat követni. Előadásai főleg az angol nyelvet, melylyről mély történeti ismeretei vannak, és az ó-német irodalmat tárgyalják 's emezt ő vezette be első az akademiai tanítás körébe. Mint a' német nyelv buvárja, elsők között áll. Munkájában : *Beiträge zur Kenntniss der altdeutschen Sprache und Literatur* (2 kötet. Göttin. 1810—1832) sok jeles régi német müvet adott ki 's commentált. — B.' főleg szótári oldalát képviseli a' német nyelvbuvárlatnak 's nagyban birván a' nyelvkincset, alaposan ismervén a' régi német költészetet: beható éleselműséggel, 's finom észleléssel rendezi 's különiti el a' jelentéseket ; 's igy a' tanulókat amaz álértelemből, melylyre a' szavak változott mostani jelentései könnyen tévesztenek, a' valódi és zavartalan fölfogáshoz segíti. — Cs. F.

Benedict (Gyula) eredeti 's kitünő zeneszerző és zongorajátszó, ismerősb Anglia- 's Franeziaországban, mint német hazájában, szül. 1804-ben Stuttgartban. Gazdag bankár fia, mint Mayerbeer. — 1817-ben már hangversenyeket adott; *Hummel* és *Webertől* tanult. Zenészetének alapirányzata a' regényes. 1824ben, *Weber* ajánlatára Bécsben a' karinthi kapui szinháznál zenekar-igazgató lett; 1827-ben pedig a' nápolyi San-Carlóhoz ment hasonló minőségben. Első, még tökéletlen operái : *Giacintha ed Ernesto* 's „*I Portoghesi a Goa.*“ — 1830 után, *Malibrannal* és *Berliozzal* társa-

ságban több hangversenyt adott, 's az időt változtatva Páris-, London- és Nápolyban tölté. Londonban az ujon felállitott opera buffa igazgatója lett, 's itt adatá nagy tetszéssel „*Un anno ed un giorno*“ dalmüvét. Legjelesebb azonban 1831-ban irt nagy regényes dalmüve: *The Gipsys Warning*“ melylyet a' *Drury Laneben* hozott szinpadra, 's melyly egymásután 30-szor adatott. Ez egy szabadon teremtett, egyöntetü jeles mü, melylyben B.' az olasz ének édességét német alapossággal 's franczia kellemmel köti öszsze. — A' zene iránti imádása, 's a' szép nápolyiné, kit nőül vett, cathol icussá tevék. — cz.

Beneke (Frigyes Ede) bölcsészeti tanár Berlinben. Sz. ugyanott, 1798-ban. Gymnasiumi képeztetése után 1818-ben a' szabadsági háboruban, mint önkénytes vadász, szolgált. 1816-ban Halleban theologiát, 's *Gesenius* alatt keleti nyelveket tanult. Később bölcsészetre adta magát 's azon meggyőződésre jutott, hogy a' német philosophiának reformra van szüksége. 1820-ban adta ki: „*Erfahrungsseelenlehre, als Grundlage alles Wissens in ihren Hauptzügen dargestellt*“ Berl. — és „*Erkenntnisslehre nach dem Bewusstsein der reinen Vernunft in ihren Grundzügen dargelegt.*“ Jena. 1820. Ugyanez évben habilitálta magát a' berlini egyetemnél és *Hegel* mellett is nem csekély hallgatóságot tudott szerzeni magának. Azonban 1822-ben eltiltattak leczkéi. Miért? még most is homályban van. Göttingenben mint magánoktató tanitott. Később a' nélkül, hogy tanain változtatott volna, Berlimben ismét megadatott neki a' tanitási szabadság és 1832-ben, *Hegel* halála után, a' rendes tanszék is neki adatott által. — Bölcsészeti nézeténck központja, melylyet a' legtöbb, most nagyobb kisebb körökben uralkodó bölcsészeti rendszerek ellenében állhatatosan és nem csekély irodalmi munkássággal érvényesiteni törekszik, azon meggyőződésben áll, hogy, míg a' követőitől anynyira dicsért absolut philosophia csak üres fogalmakkali játék és igy viszszalépés a' scholasticismusra: addig a' philosophiának valódi megalapítása csak a' tapasztaláshozi 's a' saját öntudatban adotthozi elfogulatlan és szigoru csatlakozástól remélhető. Tehát az empirica psychologia, a' *Verulami Baco* óta divatozó módszerre alapitva, az, mit B., mint bölcsészeti fő- és alaptudományt kiválólag kiképezni törekszik. E' mellett eltávozik a' szokott psychologiától, mivel ő semmi elkülönzött lélektehetségeket nem állít föl, melyly vonatkozásban *Herbarthoz* csatlakozik, kinek vizsgálatai, nem anynyira utósó alapjaikban, mint csak eredményeikben, ugy látszik, itt ott befolyással voltak B-nek nézeteire a' szellemi életről. B. tehát a' jelenkornak szigoruan philosophiai törekvéseire inkább tagadólag mint tényleg hat. — Bölcsészeti nézeteit leginkább föltalálhatni e' munkájában: „*Psychologische Skizzen*“ (2 köt. Götting. 1825—27). Megjelentek tőle még „*Über das Verhältniss von Seele und Leib*“ (Götting. 1824.) —„*Lehrbuch der Psychologie*“ (Berl. 1823.) — „*Lehrbuch der Logik als Kunstlehre des Denkens*“ (Berl. 1832.) — „*Erziehungs-und Unterrichtslehre*“ (2 köt. Berl. 1835—36.) — *Grundlinien des natürlichen Systems der practischen Philosophie* (1. köt: „*allgemeine Sittenlehre*“ Berl. 1837.) — „*Grundlegung zur Physik der Sitten*“ (Berl. 1822.) — „*Schutzschrift für meine Grundlegung*“ (Lipcse, 1823.) — B-nek egyébiránt minden munkájában dicséretes törekvés látszik világosságra, és az általa védett módszert

az észletek gazdagsága és finomsága által fűszerezi. A' materialismus vádja, melylyel B. illettetett, alaptalan. — Cs. F.

Bengália l. keleti India.

Benza, (Károly) magyar dalszinész, a' nemzeti szinház első buffóénekese, szül 1811-ben, Budán. Erőteljes, mély hanggal és szinészi képességgel birván, kereskedői pályáját, melylyre kiképezte magát, elhagyá, 's 1835-ben Bécsben a' wiedeni szinházban kezdett működni. Pesten, a' nemzeti szinházban 1838-ban lépett föl először, 's innen vidékre ment, hol több helyen huzamosb ideig játszott. 1844. óta állandóan tagja a' nemzeti szinháznak, 's egyik kedvenczе a' budapesti közönségnek. Tiszta, erős bariton-hangjával, szabatos, könnyüded énekbeli előadásával kitünő ügyességü játékot párosit, 's különösen jellemző és változatos comikai tehetségét, szinpadi otthonosságát tekintve, méltán lehet őt a' magyar opera Megyerijének nevezni. Legkitünőbb szerepei: *Bartolo* a' *Serillai borbélyban*, *Dulcamara* a' *Bájitalban*, *Sardami polgármester* a' *Czár és ácsban*, marquis *Boisfleurs*, *Lindában*, *Don Pasquale*, és a' *várgróf* a' *Négy Haymonfiban*. Komoly operai szerepekben kevesebb sikerrel működik. 1846-ban 's az idén is a' bécsi karinthiai kapu melletti dalszinházhoz hivták meg őt, 's bár nagyobb fizetést kapna ott, mint nálunk, honszeretete köztünk marasztalá — V. I.

Beőthy Ödön született Nagyváradon (Biharmegyében) 1796. dec. 5-én. Atyja hires alispánja volt Biharmegyének. Mint ifjat sőt gyermeket már gazdag észtehetség tünteté ki kortársai fölött. 1812-ben marcziusban, midőn a' philosophiai tanfolyamot végezé, a' Váradon toborzó Chiemayer-huszárokhoz állott be. Rövid idő mulva, mint huszár-kadét, Lengyelországba vitetett a' muszkák ellen. Néhány hónap mulva pedig már hadnagy lett, majd a' Pozsonyban fölállitott könnyü lovasokhoz, mint főhadnagy áttétetett. Ezen csapat a' franczіák ellen indittatván, *Beőthy Ödön* is minden későbbi ütközetekben részt vett. Jelen volt Lipcsénél és Párisban 's a' nagyszerü dijoni táborban. — Az európai általános béke helyreálltával ismét Lengyelországba ment, honnan azonban 1820-ban, nyolcz évi 's pár havi katonáskodás után, hazájába, 's a' polgári zajtalan magányélet örömei közé viszszatért. E' magányélet csendét nyelvek tanulásával, történeti és politikai munkák 's régi remek irók olvasásával töltvén, 1826-ban biharmegyei táblabirónak kineveztetett. Itt kezdődik közpályája. Alig lépett föl e' téren, mint szónok, 's a' megye bizalmát csakhamar megnyeré. 1828-ban az országos rendek által határozott porták összeirására Biharmegye részéről kiküldetett; de e' megbizást el nem fogadta. Ugyanez évben, tisztujitás alkalmával, szinte az egész választó sereg közkivánatára másodalispánnak kikiáltatott. Nem választathaték meg, mert a' megye főispánja megtagadta a' kijelölést. 'S a' választás csupán a' kijelöltekre volt szoritva. De a' követválasztás szabadságát nem korlátozá főispáni kijelölés. 'S ezért az 1830-iki országgyülésre közakarattal követnek választatott. Azonban nehéz betegsége miatt onnan csakhamar viszszajött. 1832-ben a' nagybáródi (Biharm.) oláh kiváltságos nemes kerület főkapitányául választá. Székét ünnepélyesen el is foglalá. Ugyanez évben megnyilt a' hoszszas országgyülés, melyly 1836-ban végződött. *Beőthy* ismét követ lett. Szóvivője lett a' protestansok sérelmeinek, ostorozója a'

lélekismeretszabadság ellen elkövetett sérelmeknek. Inditványt tőn életbe léptetni a' vallások egyenjoguságát, a' teljes lélekismereti szabadságot. Itt veszi kezdetét hoszszas szenvedélyes hareza a' cath. clerusnak ellene. Ohajták vala, hogy a' mit kerületi ülésben inditványozott, huzza viszsza országos ülésben. Közhir szerint, melylyet maga is igazolt, 60 ezer p. forintnyi öszlettel kináltatott meg, ha viszszahúzza az inditványt. Nem tevé. Ugyanez országgyülés alatt egy más kellemetlen eset is fordult elő. Követtársa, *Tisza Lajos*, Beregmegye egyik követével, *Füzesséry Gábor*ral Debreczenben öszszeszólalkozván, ez öszszeszólalkozás némi tettlegességre is került. Ezért kénytelenek voltak az országgyülést odahagyni. *Tiszá*nak azonban szintén sok népszerüsége volt a' biharmegyei protestans nép között. Párt gyült körüle, melyly ujra elválasztására izgatott. *Beöthy* az esetre, ha ez ujraválasztás megtörténnék, leküldé lemondó levelét. E' körülmény csak növelte az ellenpárt munkásságát. A' clerus hatása, a' *Tisza*párt korteskedése mindent megmozditott, hogy az ujra választás megtörténjék. *Tisza* azonban maga sem fogadá el a' követséget.Ekkor pártja *Budaházy* főügyészt választá el. Csak anynyiban érdemel említést, mert e' választáson *Kölcsey Ferencz* bukott meg. *Kölcsey* volt a' haladási párt kitüzöttje, ki csak nem rég hagyta oda az országgyülést, mivel megyéje, Szathmár, az urbér tárgyában megváltoztatá utasitását. A' *Tisza*pártot *Budaházy*hoz némi személyes hálakötelezettség csatolá. Magány hála buktatá meg a' közügy emberét. Igy válik az erény gyakran hibává. 'S ez az első eset, melyly az utóbbi időkben a' személyes pártoknak Biharban külön véleményszinezetet adott. Aztán mindinkább eltért e' pártok utja. Jelen volt e' választáson *Wesselényi Miklós*, azon kor egyik legnagyobb izgatója is. Mindent elkövetett barátja, *Kölcsey Ferencz* mellett, kiben az országgyülés legjelesebb szónokát veszité el. Midőn látta a' tartományi kicsinyes nézpontokat, melylyek az országos férfiu ellen küzdöttek, *Budaházy*t akará viszszalépésre birni. Nem sikerült. „No tehát menjen fel ön, — mondá türelmét vesztve *Wesselényi*, — de soha viszsza ne jőjjön.“ Valóban nem jött. *Budaházy* meghalt Pozsonyban az országgyülés alatt. *Beöthy* ellenben végig futotta a' követi pályát e' hongyülésen, mint egyik kitünő bajnoka a' haladási eszméknek, 's jelentékeny tagja az ellenzéknek. Az országgyülésről sok szónoki babérral tért meg. Utában mindenütt tapasztalá a' nép rokonszenvét. Többször beszélte, mint érezé magát alacsony, kis termetével a' szálas termetü jászkunok közt, 's miként emelkedett lábujjhegyén, midőn a' tisztelgő küldöttség szónoka őt „*nagy Beöthy*nek“ mondá.

1837-ben megházasodott. Nejét, *Csanády Luizt*, kitünő testi szépség 's fényes észtehetség jellemzé. A' házasság egyszersmind gazdálkodásra vitte. Pusztai jószágán, Uj-Marján, (Biharmegyében, közel Kis-Marja m. városhoz) házat 's gazdasági épületeket készittetett.

Kevés idő mulva a' megye esendét egy püspöki pásztori levél zaklatá föl. A' vegyes házasság ügye Németországból hozzánk is átszivárgott. Az áldás megtagadása nagy ingerültséget támasztott. Biharmegye teremében szóba jött e' kérdés. *Beöthy*, a' vallásügy apostola, mint a' megyei köznép nevezte, nagy hatásu szónoklatokat tartott. Egyszer, mint maga is vegyes házasságban élő (neje reform.), a' közgyülésben jelen volt egyházi tagoknak

irásban viszszaadta az áldást, melylyet reá adott az esketö pap. Tegye, ugymond, levéltárába a' káptalan. Ugyanez alkalommal levelezés támadt közötte és a' n.váradi püspök, *Lajcsák Ferencz* között. E' levelek Németországban is nagy tetszéssel fogadtattak. Sok forditásban keringett. *Beőthy* már ekkor ismeretes név volt a' protestans, főleg német világ előtt, külföldön is. Az egyházi rend előtt azonban annál gyülöltebb volt benn, a' hazában. Főleg ez okozá, hogy roppant erőfeszitéssel sikerült őt az 1840-ki országgyülés kezdetéről viszszatartóztatni. Helyette más választatott el. Pár hónap mulva azonban e' követ közgyülésben viszszahivatván, olyly egyhangulag elválasztatott *Beőthy Ödön*, hogy a' zászlót, melyly alatt a' választók beseregleltek, megyei végzés következtében, az ünnep emlékeül, a' megye levéltárába tették le. Követi pályáját pedig anynyira közmegelégedésre folytatta, hogy a' megye elhatározá, arczképét levétetni, 's a' nagy teremben fölfüggeszteni. Olyly tisztelet, melylyben vele csak *Széchenyi Istvánt* részesité a' megye. Még a' megyei főispánok arczképei is csak a' kis teremben függenek. 'S *Beőthy* e' kitüntetést nem fogadta el. Imitt közöljük levelének szavait: „A' rendek kegyességének 's hazafiui lelkesedésöknek érzem nagyságát; de érzem egyszersmind öntetteim parányi voltát is. A' jutalmak legdicsőbbike az, mit hazafiak adnak: mert ezt nem egyesek önkénye veti kegyelemként oda az azért sovárgónak, mert ezt szabad férfiak szabad akarata adja 's nemzet szenteli nagygyá. De épen mivel ez a' jutalmak legdicsőbbike, azért tárgyai is csak dicsők lehetnek. Hol a' szigoru kötelesség végződik, ott van kezdete az erényszülte érdemnek. Mi marad ennek, ha amaz nyeri már el azon pályadíjt, melyly csak a' küzdés-edzette erényt, csak a' kötelességen túl és felülemelkedő áldozatokat illetheti. Fenn és magasan kell a' nemzeti jutalom dicső koszorújának függeni, hogy csak fáradság, küzdés, legelszántabb, feszültebb törekvés érhesse azt el; becsét veszti, ha a' mindennapi pályán haladók is kényelmesen juthatnak fel ahoz. Én három éveken át haladva, a' t. karok bizalmával megtisztelve, kötelességem teljesitésére forditám minden igyekezetemet, és ezen kötelesség teljesitése az, de csak is az, mit, ha erőm akaratomnak hű segéde lehetett, tettem. Ilyly tett, minek ellenkezője szoros büntetést érdemelne, nem érdemelhet kitüntető jutalmazást. E' szük körü tettért a' rendek helybenhagyása nekem bőjutalom vala. Engedjék a' rendek, hogy e' szép jutalmat nyugtató önérzetemmel együtt, mint legdrágább kincsemet, de igaz keresményemet, tarthassam meg keblemben, és ne legyek kénytelen meg nem érdemlett jutalomért pirulni. Valaki képének közgyülések teremében helyezése olyly fény, és dicsőség, minél több polgárt bajosan sugározhat körül. Nem példátlan ez ugyan hazánkban, de azon tisztes férfiunak (*Balogh Jánosnak*, az egykori barsi követ atyjának) ez osztály része, ki nyolcz országgyülésen volt a' haza ügyének fölszentelt bajnoka, ki a' fenyegető 's incselkedő kisértéseket kiállva, egy hoszszúra terjedt munkás élet számos évein keresztül szerezhetett és szerzett érdemeket. Nekem engedjék meg a' rendek azon őszinte és elhatározott nyilatkozást tennem, hogy szemérem-okozta keserüséggel epesztené keblemet ezen fényes megtiszteltetés; mert nem szégyenit, nem gyaláz semmi anynyira, mint a' nem érdemelt megtiszteltetés és jutalom. Remélem, nem fogják a' rendek rám mérni azt, mialatt roskadnom

kellene, 's nem fognak illetni olyly fénynyel, melylynek tündöklése 's melege isteni, de engem emésztve égetne. Hogy tehát képem a' megye teremébe felfüggesztessék, azt kénytelen vagyok mély tisztelettel, de határozottan el nem fogadni. De ha a' rendek, ha szeretett polgártársaim és rokonim képemet keblökben méltányolják egy helyre, az édes örömet fog rám árasztani ; mert létemmel van azon tisztelet összeolvadva, melylyel öröklöm 'stb." A' szerénység indokain kivül egy titkos elősejtelem is indithatá *Beőthyt*, hogy ne fogadja el a' megtiszteltetést. Ismeré a' tömegek kegyének ingatagságát. Ismeré az erőket, melylyek ellenének rendelkezésére állottak. 'S mintha előre sejdité vala a' napokat, sőt évszakokat, midőn az értelmiségnek napfogyatkozása lett, 's részeg kortes csapatok dultak a' tanácsteremben, káromolva azt, kinek arczképével akarák nem rég diszesiteni e' termet.

1841-ben tisztujitás következett. Főispáni helyettes időközben *Tisza Lajos* lett. Ellensulyozása végett az ellenzék *Beőthyt* kényszerité, hogy vállalja el az első alispánságot. *Beőthy* végre engedett a' nagy többség ohajtásának. 'S midőn most föllépett, senki sem mert vele mérközni a' megyében. Kijelöltetett, 's a' megye választó közönsége közfelkiáltással elválasztá. Olyly föltét alatt vállalá el e' hivatalt, hogy a' törvényes három év lefolyta után semmi esetre tovább nem viendi. Elődének magaviselete inditá e' nyilatkozatra. Törvény szerint ugyanis minden harmadik évben tisztújitásnak kelle tartatni. 'S a' volt főispáni helyettes, mindenféle ürügyek alatt halasztá a' tisztujitás megtartását. A' megye sürgette a' törvényes szokás megtartását, 's midőn a' főisp. helyettes még mindig halasztá tiszte teljesitését, a' megye fölirt ellene. Erős kifakadások történtek a' megyei teremben a' helytartó ellen. Fölszóliták az akkori alispánt, *Tisza Lajost* is, hogy mondjon le. Az első alispánt nem lehete kinevezés utján helyettesiteni ; 's igy a' tisztujitást kénytelen lett volna a' helytartó megtartani. *Tisza* nem mondott le. E' példa után, a' törvényes választási jogok fentartásának érdekében tette *Beőthy* fogadását, hogy három év mulva okvetlenül lelépend.

Beőthy alispánsága a' megyei kormányzás példánya volt. Mindenre kiterjeszté figyelmét. Megmutatá, hogy az egyéniség sokszor pótolja a' rendszer hiányait. A' közigazgatás élénkebb, jótékonyabb lett. A' törvénykezés gyorsabb, pontosabb, részrehajlatlanabb. Biráskodását ellenfelei keresték. 'S a' rendes hivataloskodás határain túl is sokat tett a' megyei nép jóléte emelésére. Egy inséges év után takarék-magtárak állitására, burgonya- és fatenyésztésre buzditá a' népet. Megkivánta, hogy e' részben az egyházi és község-elöljárók 's tisztviselők adjanak példát. Különösen serkenté állásuk fontosságának öntudatára a' községi elöljárókat. Sokat tett a' községi élet kifejtésére. Az adó pontos beszedésére, alkalmas időkben, mikor a' népnek keresetforrásai megnyiltak, figyelmeztette az illető hivatalnokokat. 'S e' tárgyban teljesitett egy nagy mulasztást, mit később fegyverül használtak ellene. A' jobbágytelki nemességet adó alá veté az 1836. : XI. t.czikk. E' törvény mindeddig foganatba nem ment. Sőt azok, kik előtte voltak Bihar kormányán, azon kiváltságsértő törvény eltörlésével biztatták a' köznemességet. Igy ohajták megnyerni a' szegény köznemesség szavazását. *Beőthy* elrendelé a' törvény foganatba vételét.

Ez által, mint mondók, fegyvert adott ellenei kezébe. Időközben ugyanis a' megyei közönség (universitas), és az uj főisp. helytartó között surlódások támadtak. A' megyei főorvos meghalt. Az uj főorvos kinevezését, némelyly megyék gyakorlata után, a' főisp. helytartó magának követelte. A' megye szabad választást ohajtott, hivatkozva a' választás alkotmányos jogára, 's több régibb eseten alapuló szokásra. A' jogkérdés fölelevenité a' régi pártvitákat. Keserü harczok következtek, melylyeknek tusájában uj panaszok fejlődtek ki. A' megyei többség föliratban kérte a' kormánytól a' helytartó elmozditását. Felülről dorgáló leirat érkezett a' panaszló rendek ellen. Bizalom paranesoltatott. E' bizalmat akará a' főisp. helytartó pártja megszavaztatni vesztegetett kortescsapatokkal. 1842. évi mart. 5-én volt e' közgyülés. Már korán betörék a' tanácskozó terem ajtait, 's részeg tömeg foglalá el a' termet. „Nem adózunk!" volt a' jelszó, melyly alatt *Beőthy* ellen történt az izgatás, kiről hirdeték, hogy adó alá vetette a' nemességet. *Beőthy* többször mondá e' nap reggelén: „csak szóhoz juthassak." Némi küzdés után sikerült. Beszélt hoszszasan. Még nem végzé beszédét, 's már őt éljenezé a' tömeg, melylyet ellenei hoztak be.

Az 1843-ki országgyülésre csak azon föltét alatt vállalta el *Beőthy* a' követséget, ha a' nemesség a' köztelherviselést elfogadja. A' választó gyülésben maga a' köznemesség szavazta meg ilyly értelemben az utasitást. Enynyire haladt a' tömeg értelmisége *Beőthy* és pártjának buzgalma által. Midőn a' három év eltelt, megküldé Pozsonyból alispánságróli lemondását. 'S országgyülés után viszszavonult a' magányéletbe. Azonban nem szünt meg megyegyüléseken a' közdolgokra tovább is nagy hatást gyakorolni, 's az akkori ellenzéknek vezetője lenni. Szomoru napjai voltak e' napok a' pártküzdelmeknek. A' kedélyek ingerültsége legfensőbb fokra hágott. Biharmegye történeteibe tartozik rajzolni a' részleteket. Itt csak nehány általános vonást, menynyit életirásunk szükségessé tesz.

Egy decemberi közgyülés határozá el *Beőthy* arczképét fölfüggesztetni a' megye nagy teremében. 'S egy másik év decemberi napjain, csaknem évnapján ama határozatnak, életét is veszély fenyegette.

A' főispáni helytartó elleni panaszok folyvást szaporodtak. A' panaszok vizsgálatára királyi biztos küldetett. Ennek eljárása ujabb sérelmeket okozott. Közgyülésekben a' botrányos jelenetek egymást érték. 1845-ik dec. 15. 16. és 17. napjain azonban legingerültebb harczban voltak a' szenvedélyek. Harczban állott az értelmiség 's a' helytartó párthivei által bevezetett nyers tömeg. A' megyeház előtt katonaság volt fölállitva. Ingerültséget szült már maga a' tárgy, mi fölött a' viták folytak. 'S növelte az elkeseredést a' modor, melylyben a' tanácskozás vezettetett. Egy szónoktól megtagadtatott a' szólás rendén őt illető jog. A' szónok nem engedett. Majd a' szónokok számát, az értelmiség diadalát a' tömeg szavazataival akarák egyensúlyozni. Akadályozák a' tanácskozást, 's szavazást erőszakoltak ki. Okok helyett a vesztegetett kortes csapat számára hivatkoztak. Az ellenzék tactikája ellenben az volt: tanácskozással kifárasztani a' tömeget, 's megnyerni, ha mámora enged. Legroszabb esetben hinni lehete, hogy olyly hoszszasan kihuzzák a' szónoklatokat, mig az ellenfél kortesfőnökei is kifogynak a' költségből, melyly a' köznemesség bentartására kellett. Egy más alkalommal sikerült ez eljárás. A'

tanácskozást kilencz napig húzták egy tárgyban. Most a' három nap óta edzett türelem végre dec. 18-án elérte a' véghatárt. Széksértési keresetet sürgetnek az elnök helytartó ellen. Egy tiszti alügyész tollat vett, fogalmazni a' keresetlevelet. Az elnök a' teremből eltávozik. Utána mentek többen, ezek közt az alispányok. A' nagy közönség is készül elhagyni a' termet. E' pillanatban a' teremből toluló néptömeg zajába fegyverzörej vegyül. A' szomszéd kis teremből, melylynek ajtaján a' főisp. helytartó eltávozott, a' nagy terembe, 's itt a' zöld asztalra megyei hajdúk rohannak az ellenzék szónokaira irányzott szuronyokkal. 'S bunkós botokat emelve ezen szónokokra rohan a' kortes csapat is, melyly már reggel, a' tanácskozás előtt, vérrel fertőzteté a' termet. A' hajduk között egy szolgabiró 's eskütt viszik a' kormányozást, ujjal mutogatván azokra, kik áldozatokul jelöltetének ki. A' menekvők előtt kivülről az ajtó bezáratott. *Beőthyt* egy hajdu rohanta meg, és ha kardja tokjával föl nem fogja a' csapást, melyly fejére intéztetett, 's egy pár becsületes ember által nem védelmeztetik, áldozatul fogott volna esni. Védői közül különösen egy katonát kell emlitenünk, ki veszélyezteté önéletét, hogy *Beőthyt* megmenthesse. A' megyeház előtt fölállitott katonaság föltolulása vetett véget a' vérengezésnek.

Az $184^{7}/_{8}$-ki országgyűlés kezdetére, ellenének roppant vesztegetése miatt, több ezerre menő szavazat mellett sem választathatott meg. Ez év (1848.) marczius napjaiban a' pesti csöndes forradalom Biharban is ismételtetett. Népgyülések tartattak, 's az akkori alispánok *Beőthyt* e' mozgalmak fegyelmezésére fölkérték. A' megyei nemesi egyetem ott is ős népgyüléssé 's aztán az ősgyülés képviseleti bizottmányná alakult. Egy ilyly népgyülés *Beőthyt* az összes biharmegyei nemzetőrség fővezérévé, 's aztán, a' viszszahivott egyik követ helyett, a' megye országgyülési képviselőjeül választá. Az első népképviselő Magyarországon.

Batthyány ministeriuma *Beőthyt*, a' megye kérésére, Bihar főispánjává nevezte. 'S az 1848. juliusban egybegyült pesti hongyülésen a' felsőházban, mint főispán meg is jelent. Első föllépése volt, a' kiváltságos alapon nyugvó felsőház reformját inditványozni. Ugyanez országgyülés által *Beőthy*, mint teljhatalmu országos biztos a'ráczok ellen működő alsó táborba küldetett. Később *Vay Miklós* helyett, Erdélybe küldetett hasonló minőségben. 'S miután e' kormánybiztosi megbizását, mint látszik, a' hadsereg vezérletéveli némelyly surlódások miatt, utóda, *Csányi László* kezeibe letette: Debreczenben, a' törvényhozás ekkori székhelyén, megjelent. *Kossuth* értesité, hogy ügyességét a' kormány a' diplomatia terén szándékszik föllhasználni. Erre ő egy előterjesztést nyujta be, melylyben a' diplomatia körüli nézeteit, 's a' nagy politikát fejtegette, melylyet Magyarországnak, szerinte, követnie kell. Nagy véleménynyel volt egy diplomata állásáról. Emlékiratában többek közt idézte *Capefigue* szavait: „Egy ambassadeur szerepe több feltételt kiván, melylyeket igen nehéz egyesülve találni; első mind valamennyi közt: elismert állás, név, melyly eredete vagy szolgálatai által egyenlépést tarthasson az egész európai aristocratiával; összeszkötni ezzel egyenes értelmet, tapintati finomságot, melylyet semmi sem kerülhet ki, 's önmagának és kormányának méltóságát, melyly a' nélkül hogy valakit sértene, meghallgattassa

magát a' lényeges körülmények- sőt crisisekben is.“ 'S ehez hozzá téve még, mint igen szükséges kelléket, a' nők körüli hóditó tulajdonokat, tréfásan utána veté : miből tehát világos, hogy én már ezért sem vagyok e' pályára való. 1849. april 5-én vette *Beőthy* a' rendeletet, hogy induljon Bukarestbe. 'S hogy keleten rangjáról fogalmat nyujtsanak, kinevezék ezredesnek. April 9-én indult meg N.-Váradról. Itt egy bizalmas körben küldetéséről nehány szót ejtvén, azt *Kossuth* által elhamarkodottnak mondá. Tudta ugyanis *Beőthy*, hogy Bukarestben a' muszka hatalom által viszszahelyezett vegyes kormány e' hatalom befolyása alatt áll, 's hogy Oláhországban a' török udvar akkor nagyon másodrendü szerepet vitt. Mind a' mellett megindult. A' helyett azonban, hogy mint magányember bement volna Bukarestbe kikémleni az illető hangulatot 's előkésziteni a' tért, fölkereste Erdélyben, Szászsebesen, *Bem* altábornagyot, 's tőle levelet eszközölt ki *Ségur*hez, a' franczia consulhoz. Ezzel aztán tudatta, hogy kormánya által küldve van a' két ország közt fenforgó kereskedelmi érdekeket képviselni, 's maga és kisérete számára útlevelet kért. E' kérés Brassóból saját levelében ismétlé az emlitett consulhoz. Nem lett sikere. Ugyan e' tárgyban szinte Brassóból iratott apr. 28-ról *Fuad-Effendi*hez, a' magas porta teljhatalmu biztosához, ismételvén, mikép a' barátságos érzelmek nyilvánitása ment minden utógondolattól, 's csupán arra czéloz, hogy a' félbeszakadt kereskedelmi viszonyok ujra megköttethessenek. Egyszersmind bejelenté, mikép az erdélyi hadsereg fővezére is egy katonai tisztelgő küldöttséget kiván Bukarestbe juttatni, tudatni, hogy a' szomszéd herczegségek határai mindenkor tiszteletben fognak általa tartatni. E' tárgyat mindanynyiszor fölmelegité *Beőthy*, valahányszor a' magyar fegyverek előhaladásáról, 's az ügyek állásáról az illetőkhez tudósitásokat küldött. 'S a' válasz mindig elmaradt. Egyszer kapta meg nehány anonym sor kiséretében a' bukaresti német lap azon számát, melylyben a' kajmakánság a' Magyar és Erdélyországban kiadott útleveleket érvényteleneknek nyilvánitja, 's igy Erdélylyel minden közlekedést megszakaszt. Brassóban majus 1-én kapta *Beőthy* az apr. 14-ki függetlenségi nyilatkozatot. Sok kifogásai voltak ellene Türelmetlenségét a' szerkezettel eléggé mutatja, hogy végig sem hallgathatá, 's olvasás közben sapkáját vágta a' földhez. E' közben hirek kezdettek szárnyalni a' muszka beavatkozásról. Pünkösd napjára támadás váratott az erdélyi szorosoknál. Ilyly körülmények közt, midőn hasztalan várta Bukarestből az utlevelet 's Debreczenből leveleire az egyenes feleletet, 's miután a' szembetegség is elővette, majus 27-kén Brassóból viszsza indult. Szebenből tudósitá a' debreczeni kormányt viszszatéréséről. Ugyanonnan intézett *Fuad-Effendi*hez egy erélyes tiltakozást az orosz beavatkozás ellen, az esetre, ha a' beütés a' szomszéd herczegségek neutralis földéről találna megtörténni. Kijelenté, hogy a' magas porta sem vehetendi rosz neven, ha ilyly előzmény után a' magyar seregek szinte nem fogják tiszteletben tartani a' határt, mint tarták első izben, mikor az orosz sereget Erdélyből kiszoriták. Brassóban mulatása alatt egymást érték nála az önként tisztelgő küldöttségek, a' szász küldöttségek, kereskedői testületek 'stb. küldöttei. *Beőthy* szavai és tettei békitőleg hatottak. Egy igen mivelt szász hölgy, ki szavait hallá, egyszer azt mondá neki : „Sie werden meine Landsleute um ihren Patriotismus bringen.“ Innen viszszajövén,

épen megürült Biharmegyében egy képviselői hely. *Beőthy* lemondott a' főispánságról, 's elválasztatá magát képviselőül. A' debreczeni orsz.gyülés ez alatt elhalasztatott. Pestre hivatott egybe 1849-ki jul. 2-ra; azonban a' magyar seregek viszszavonulása miatt ismét Szegedre tétetett át. *Beőthy* jelen volt Szegeden. Ellenzékinek mutatta magát 's ilyly szellemben szólott egy párszor tanácskozmányban. Miután lemondott a' főispánságról, a' hétszemélyes legfőbb törvényszékhez neveztetett ki alelnöknek.

A' világosvári események után még egy ideig a' hazában benn lappangott. 1849. november végén sikerült a' külföldre menekülnie.

A' Pesther Zeitung 1850-ik februar 3-iki számában ilyly formán ir egy párisi levél: „Sylvester estején (1849. dec. 31.) Párisnak egy szerény körében sok komoly, sápadt tekintetü férfiak ültek. Estebédök csekély volt. Sajtból állott vacsorájok, 's poharaikban a' bor nem pezsgő vagy más nemesebb ital volt. Jele, hogy e' szomoru zarándok serget nem arany teher üzte idegenbe, elhagyván vagyonukat, nőt, testvért, szüléket. Számüzöttek voltak; irva volt arczaikon, hogy menekvők kelet népéből. Igen, magyar menekvők, kiket hoszszas nélkülözés, bús vándorlás hozott egybe a' Szajna partján, ez óriási városban, 's az év utósó napját sivar viszszaemlékezéssel tölték, szép, egykor olyly zöld, 's most vérrel öntözött hazájokra. Egy ősz emelkedett közöttök fejér hajakkal, 's alig ejté ki első szavait, zajosan tört ki: „*Éljen Beőthy!*“ Igen, Biharmegye volt főispánja, *B. Ö.* volt, kiről az uj *Croquis* irja: „Celui qui parle haut à raison aux yeux de la foule. Ez áll *Beőthy*ről. Hibái és fényoldalai szövetséget képeznek az angyalok és démonok közt, lángra keltenek és viszszataszitnak, botránykoztatnak és megnyernek, fölemelik az észt és porba rántják. Egy kis Tyrtaeus Biharból 'stb. „De azon sylvesteri estén hallgatott a' szinpadi mennydörgés, melylyet *Beőthy* különben hallatni szokott, szavának hangja csodásan fájdalmas volt, mint a' czigányzene, melyly most elvesztett boldogságért keserg, majd neki biztatva magát, azt viszsza látszik küzdeni. Egy óráig beszélt. 'S midőn elhallgatott, utána szót nem emelt senki. Óráig ültek még együtt csendben a' menekvők, 's szó nem hallatszott ajkaikról, de sürüen szállt föl a' szivar kék füstje, 's itt-ott egy elmosódott nedves köny ült a' szemekben. 'S közben föl-fölhangzott a' *Rákóczi-induló.*“ — *Y.*

Beranger (Jean Pierre), legnépszerübb franczia dalköltő, 's átalán véve egyike a' legszebb és legsajátosabb költői tehetségeknek, miket az uj idő büszkeséggel mutathat fel. Olyly iró, ki bensősége, gyöngéd kedélyessége, lángoló hazafisága, keresetlen természetessége által minden nemzet szivét elbájolta, meghóditotta remek chansons-aival, ki nemzetére, 's az egész müvelt világra ép olyly nagy befolyással volt, mint leggenialisabb kortársai, 's mind a' mellett még csak a' költő nevet sem igényli szeretetreméltó szerénységében. — Született Párisban, 1780-ban. Gyermekkora első éveiben, nagyatyja, egy szegény szabó viselte gondját. 14 éves korában Peronneba ment könyomdászatot tanulni, 's itt, a' helyesiráson és verselés szabályain kivül semmi más ismeretet nem szerze magának. A' biblia és Homér forditásban, volt első olvasmánya, mi szellemét fölébreszté. Kitanulván mesterségét, 17 éves korában ismét Párisba ment viszsza, hol verseket kezdett irni. Ezután vigjátékot,

hősköltemény akart irni, nagy utazásra készült, de mindez csak tervben maradt. *Bonaparte Lucian* pártolása mellett komolyan kezdé magát az irodalomnak szentelni. Mindenekelőtt az „*Annales du musée*“ szerkesztését vállalá el, 's az egyetem bureaujában hivatalt kapott, mit 12 évig viselt, censorsággal is kinálták, de nem vállalta el. Legelső dalai közt, melylyek a' nép ajkaira is átmentek, a' „*Le roi d'Yvetot*“ és a' „*Le senateur*“ legismeretesbek. Ő nem hizelgett Napoleonnak, midőn a' hizelgéssel pénzt és kitüntetést lehete szerzeni, 's nem gyalázta őt, midőn ismét ez által lehetett fölemelkedni; hanem mint polgár és költő, a' szabadság és hazafiság szellemétől lelkesitve, vidám gúnynyal üldözte azok elleneit, vagy lyrai magasságra emelkedék, midőn hona megalázását és az ismét helyreállitott önkényes hatalomnak azon fonák és nevetséges törekvését látá, melylyszerint ez az előrehaladt népszellemet ujra a' régi kerekvágásba akarta viszszavezetni. Dalai, a' restauratio idejében, történeti fontosságot vívtak ki, miután azok Franciaországban a' nevetségessé tevésnek mindenható fegyverét elragadó erővel villogtaták, vagy a' megbántott népérzelemnek dicsősége elrejtett diadalmi jeleit mutaták fel. A' kormány üldözte őt, de ő még bátrabban lépett föl, és a' nép még hangosabban éneklé dalait. Midőn barátai 1821-ben verseinek ujabb kiadása végett 10,000 aláirót gyüjtöttek, a' királyi ügyvéd, jelentőséget adva ezen körülménynek, törvény elébe idézte őt, 's több dalát istentelenség- és lázitással vádolá. A' birák elitélték őt, de az elitélt dalok még inkább elterjedtek. „*Chansons inédites*“ czim alatt kiadott költeményei miatt, melylyek X-ik Károly ellen majdnem egyenes gúnyolódást foglaltak magukban, 1828-ban ismét üldözőbe vették, 9 hónapi fogságra, 's 10,000 franknyi birságra itéltetett; azonban barátai ez összegnél többet gyüjtöttek összse számára. A' juliusi forradalomban tevékeny részt vőn; azonban a' neki ajánlott hivatalokat, méltóságokat nem fogadá el, hogy függetlenségét fentarthassa. 1835-ben minden verseit „*Oeuvres complétes*“ czim alatt bocsátá közre, melyly azóta több kiadást ért. 1848-ban a' februariusi forradalom után, mint régi kedvelt, sőt a' nép által imádott republicánus szellemü költő, népképviselővé választatott el, azonban nem érezve magában hivatást e' pályára, szerényen lemondott róla. Azóta *Manuel* barátjához irt egy szép verset, melyly magyarra is le van forditva. Mondják, hogy nem rég egy herczeg és egy péklegény majdnem egy időben kérték őt arra, miként menyekzőjük emlékére verset készitsen; a' herczegnek, olyly föltétel alatt, hogy ha a' szegény péklegény kiházasitási költségeit magára vállalja, meg is irá a' verset, de a' péklegénynek nem, ki azonban ez által boldoggá lett. — Átalánvéve Beranger dalait utánozhatlan eredetiség, tiszta népies elem, nemzeti szellem, jószivü pajzánság, ép humor, eleven gúny, 's kellemes könnyüség, tiszta, világos előadás, bélyegzik; olylykor azonban nagyon is frivol. A' mi költőink közt leginkább *Petőfi*t lehet hozzá hasonlitani, modoruk sok tekintetben egyező. *Berangern*ek legtöbb dala nines még magyarra áttéve; szellemi rokona, *Petőfi*, és *Erdélyi János* azonban néhány szép dalát hü forditásban közlék a' magyar olvasó világgal. *Beranger* a' franczia nemzet egyik büszkesége, 's legkedvesebb neve. Kérdezz meg egy francziát hona költői iránt, 's aligha fog első helyen mást említeni, mint

Berangert, vagy épen ennek dalai egyikének refrainjét fogja előtted eltrillázni. 'S egyszersmind e' vidám, könnyelmű költő mindenütt meg fog neveztetni, hol a' franczia ujabb történet tényezőiről van szó, 's helyet foglal Rotteck *Staats-Lexicon*ában *Lafayette* és *Lamartine* mellett. Miért? mert az újabb idő egy férfia sem gyakorolt olyly hatalmas befolyást a' népdal egyszerű eszköze által nemzetének ugy müvelt részére, mint nagy tömegére, mikint *Beranger*. Ő finom, élénk, merész, ledér, harczias, bátor, nagylelkű, mint nemzete, 's ezért nem elég azt mondani, hogy *nemzetének* költ, hanem hogy ugy költ mint nemzete, vagy, hogy ő maga a' költő franczia nép, mint egykor elmésen mondá. Ő már 1815-ben azon öntudattal adá ki verseit, hogy „a' népszerű költészet felette fontos a' szabadság ügyére nézve," 's „hogy szerencsétlen hazáját vigasztalja 's annak dicsőségét és reményeit megénekelje."— *V. I.*

Beregh vármegye fekszik Magyarországnak hajdani tiszáninneni, a' legujabb felosztás szerint a' kassai katonai és ungvári polgári kerületében, keletről Mármaros, délről Ugocsa és Szathmár, nyugotról Szabolcs, Ung vármegyéktől 's éjszakra Galicziától környezve, melylytől a' karpátok választják-el. Használható földe 706,692 hold, melylyből 208,731 h. szántóföld; 43,388 h. rét; 8562 h. szőlő; 9376 h. kert; 94,121 h. legelő; 342514 h. erdő. Nagysága $67^{1}/_{10}$ □ mértföld. Enynyi kiterjedésü tartományban a' természet olyly különböző alakban tünik-elő, hogy valóban azt a' legnagyobb ritkaságok közé számithatjuk. Ugyanis a' megye legfelső éjszaki részét, magas, sziklás hegyek, sőt valódi havasok *(Polonina, Huszka, Osztra,)* boritják; a' föld itt hideg, sovány, ugyhogy a' zabot pohánkát alig termi meg; az éghajlat anynyira zordon, hogy szőlőt vagy más nemesb gyümölcsöt látni épen nem lehet. Azonban nehány mértfölddel alább, nevezetesen Munkács vidékén a' hegyek már szelid alakot vesznek magukra, 's fenyvesek helyett bikkes, tölgyes erdők, szőlőtőkék fedik oldalaikat; Munkácstól délre egész a' Tiszáig lapályos rónaság terül el, melyly mindenféle gabonanemet 's a' legszebb tisztabuzát gazdag kamattal tériti viszsza; a' gyümölcsfák erdőket képeznek, 's *Beregszászon* csaknem tokaji borhoz hasonló hires aszszubort csinálnak. Általában a' megyének hason felét hegyes, hason felét róna tartománynak lehet nevezni, de a' melyly nem merő sikság, hanem itt ott dombok, nagyobbára pedig rengeteg tölgyes erdők által szakittatik félbe. Hegyeit a' *Latorcza* vize 2 tömegre osztja. A' jobb oldalon eső az Ungh megyéből bejött *Osztra*, és *Szinyák* hegyeinek folytatása, 's ezek képezik a' *Zsdenyova, Hrabonyicza. Pinynye, Viznicze* vizeinek szük völgyeit. A' bal oldalon *Borsova* és *Borló* hegyek legnevezetesebbek, melyly utolsó elébb nyugotra, majd *Háterdő* név alatt délkeletre huzódván, *Ilosva* vizét egészen bekeriti, és nemző anyja lesz számtalan pataknak, melylyek kifolyásai okozzák főképp a' 2 □ mfdnyire terjedő *Szernye* mocsárt. A' megyét Galicziától elválasztó kárpáti *Beszkéd* hegylánczban nevezetesebb hegyek: a' *Huszlye, Magura, Polena, Kitsera, Javorinczi, Jászin* és *Javornik*. Végre azon hegy, melylyre a' hires *munkácsi* vár épült, egészen elszigetelve magányosan áll, 's az emlitett hegyekkel semmi összefüggésben nincs. A' Tisza, *Csetfalvánál* lép be a' megyébe, 's ennek déli részét fél holdalakban bekeritvén, 8 mfdnyi igen csavargós utja után, *Lónyán* fölül ismét

elhagyja. Partjait gyönyörü gyümölcskertek (lunkák) kisérik. A' *Latorcza*, Kicsera hegyeiből veszi eredetét, 's nyugot felől *Zdenyova, Hrabonicza Pinynye, Viznicza, Sztára*, kelet felül *Vicse* vizeit magához vevén, előbb dél, majd nyugot felé folydogálván, 10 mfdnyi menete után *Agteleknél* Ung vármegyébe hömpölyög által. Folyása sebes, 's azért minduntalan több medret csinál magának, és számtalan szigetet 's ágat képez, melylyeknek egyesitése már czélba vétetett. A' *Borsova* Mármarosból jön be 's az *Ilosva* vizével öregbülvén, *Beregszászon* alul *Vérke*, majd *Szernye* nevet vesz magára, 's igy még a' *Csarada*, és *Micz* vizekkel nagyobbodva, *Kis Dobronyon* tul a' Latorczába ömlik. A' *Szernye* vagy másképp *gáthi* mocsár Munkács és Beregszász közt fekszik, 1781-ben az akkori felmérés szerint 28701 holdat boritott el (1100 □ ölével); most valamivel kisebb. — Fő termesztménye Beregnek a' tengeri és zab. Az első kedves eledele levén az orosznak, 's a' mellett sertés hizlalásra fordittatván, mind a' magyaroktól mind az oroszoktól nagyban termesztetik sőt az utóbbiak olyly helyekre is szokták vetni, hol a' hideg éghajlat miatt csak ritkán érhetik meg. Tiszta buza elég és szép terem a' magyaroktól lakott déli gazdag rónaságon, de az éjszaki hegyes vidékekben valódi ritkaság; mert az itteni köves sovány földekben a' zab és hajdina is csak sinlődik. Árpát keveset vetnek; a' burgonya szinte nem rég kezd nagyban divatba jönni, valamint rozs is kevés termesztetik. Dohánytermesztéssel szinte több helységek foglalatoskodnak, különösen pedig *Vári* és vidéke. Az éjszaki vidéken mind rét, mind legelő, (kivevén a' *polonyinai, husznyai* havasokat), szük; ellenben a' déli rónaságon bőséggel van, de mivel lapályos és az árvizek gyakran elöntik, inkább szarvasmarhának mint juhnak való. A' szőlőtőkék 8562 holdat foglalnak el, 's általjában csak közönséges asztali bort teremnek; azonban a' *beregszászi, muzsalyi* erős borok a' legjobbak közé tartoznak hazánkban, 's az itt csinált aszút némelylyek a' tokajihoz hasonlitják. A' tiszaháti járásban majd minden helység bir meszsze kiterjedő gyümölcskertekkel, melylyek főképpen szilva, alma és körtefákkal vannak beültetve 's az őszszel beszedett gyümölcsöt, vagy Debreczenbe hordják tengelyen, vagy talpakra rakván, a' Tiszán Szolnokba viszik. Hires különösen *kormos* és *sóvári* almájuk, 's itt 1 ¼ fontos almát látni nem nagy ritkaság. Mit a' gyümölcsről mondottunk, ugyanazt mondhatjuk a' fáról is, hogy t. i. nagy bőséggel van. Lovat a' magyar keveset tart, 's még kevesebbet az orosz, 's azt is csekély fajból. A' juhtenyésztés a' hegyes vidékeken lakó oroszoknál van nagyobb divatban, mert a' rónaságon a' lapályos legelők miatt nem igen szeretik tartani. Ellenben a' szarvasmarha-tartás itt szépen virágzik, ugyhogy ökröket más megyéknek is adhat el. Szinte illy, vagy talán még nagyobb fontosságu, 's egy fő jövedelmi águk a' beregi lakosoknak a' sertés-tenyésztés. Mi a' vadállatokat illeti: medve, farkas, vaddisznó; huros és császármadár, fajdtyuk, az éjszaki rengeteg erdőségekben: mindenféle vizimadár megszámlálhatlan seregekben a' *Szernye* mocsárban; hala kimerithetlen bőségben a' Tiszában; igen nagy és jó izü rák a' Latorczában, különösen *Lucska, Cserlenó* körül. — Hajdan *Beregszászon* aranyat ástak. Vasércz találtatik *Viznicz, Csabina, Bilke* körül. Kréta *Muzsaljnál*; fejer tiszta porczelánagyag, homokkő, melyly malomkövekre fordittatik, 's melylyben timsórészek vannak, *Beregszásznál, Muzsalynál*.

De legnevezetesebb ásványa e' megyének a' szálkásan törő *timsókő*, melly a' Borsova vize és Szernye mocsár közt ásatik, 's melylyből készül a' hires *munkácsi, dédai* timsó. Ásványvizek vannak: *Bukován, Laturkán, Nelipinán, Passzikán, Polénán, Szolocsinban, Szolyván, Szinyákon* és *Ploszkón*, melyly utolsó sokat közelit a' bártfaihoz. *Iványon* nagyon hiresedni kezdő vasas ásványviz találtatik, alkalmas fördőszobákkal. A' *dragobertfalvi* sósforrás felső parancsolatnál fogva behányatott. — Népessége Bereg vármegyének 135,583 lélek, melylyből 58,295 magyar, 68,290 orosz, 2823 német, 615 tót, 5560 zsidó. Vallásukra nézve 12,650 római, 70,358 görög katholikus, 46,315 református, 700 ágostai, 5560 izraelita. A' római katholikusok a' szatmári püspök alatt 6 parochiát, a' görög katholikusok a' munkácsi püspök (ki azonban Ungvárott lakik) kormánya alatt 77, a' reformátusok a' tiszántuli egyházkerületben 73 anyaegyházat számlálnak. — Kézmüvesek számosan vannak Beregszászon és Munkácson, különösen gubások: de a' többi mezővárosokban is találtatnak a' legszükségesebb mesteremberek. Hordát, dongát, sajtárt, 's más faeszközöket nagy menynyiségben készitnek a' tiszai magyarok; fenyőszálat, deszkát, léczet pedig az éjszaki oroszok, nevezetesen *Zsdenyova, Zbunya, Verbócz, Rosztóka* helységek. Hamuzsirt több helyen főznek, évenként 2500 mázsát. *Szelesztón* igen jó vas készül több hámorban, ugyanott vaseszközöket is öntenek, u. m. szép kályhákat, fazekakat, kázányokat, mellképeket pénzformában, stb. Vannak továbbá vashámorok *Bilkén* és *Ilonczon*. Végre Munkács mellett van egy nagy timsófőző-intézet, melylyhez tartozik a' *puszta kerepeczi* is, mind a' kettőt gr. *Schönborn* és a' báró 's nemes *Dercsényi* család fidei commissuma közösen birják; szinte nagy és jeles timsógyár a' gr. *Károlyié Muzsalyon;* a' néhai *Perényi Zsigmond dédai* timsógyárának alaptőkéje, gyári épületekben réz és faedényekben 10,000 pengő forint. A' felhasznált timsókő ára, a' forgó tőkéhez számittatván, ez szinte 10—12,000 pengő forintra rug. Készit pedig a' gyár évenként 3200—3500 mázsát 20,000—21,000 pengőforintnyi értékben. Mind ezen timsógyárak összes termelése 14—16000 mázsa, melyly jóságra nézve minden hazait felül-mulván, a' hires romaival vetekedik. Papirosmalom van *Hraboniczán;* üveghuta szinte a' munkácsi uradalomban. — Beregh vármegye mind nagy városoktól, mind népes és müvelt tartományoktól távol esvén, kereskedése nem nagy fontosságu; ámbár termékei jeles menynyiségben vannak, 's e' mellett a' hajózható Tisza is keresztül futja. Jobbágy-telke nem volt több 1068-nál 18—28 hold szántóföldel, 's az 1828-ki országos összeirás parasztok kezén összesen 111,602 holdat talált. Nemessége számos volt, mert 1846-ban 7989 főt számlált. Uradalmi közül a' roppant *munkácsit* és *szentmiklósit*, melyly hajdan herczegség volt, és $^2/_3$ részét foglalja el a' megyének, birja gr. *Schönborn Ferencz* a' megye harmada a' következő családok és testületek birtokában van: a' kamara, csernekhegyi g. kath. zárda, gr. Barkóczy, gr. Buttler, gr. Károlyi, gr. Teleki, gr. Majláth, b. Perényi, b. Sztojka, b. Vay, b. Vécsey, Ajtay, Almásy, Andrásy, Bay, Bakó, Bárczy, Bárdony, Bégányi, Bényei, Berzsenyi, Bernáth, Beregszászi, Bikkesi, Bilkey, Borbély, Bornemisza, Bösz, Buday, Csató, Csomay, Darvay, Darvas, Dercsényi, Dessewfy, Detrich, Dobra, Domokos, Eötvös, Fogarasy, Füzesséry, Galgóczy, Geecsy, Gerzon, Gorzó, Gulácsy,

Guthy, Hunyady, Horváth, Hudar, Ilosvay, Jászter, Jó, Jobszty, Izsák, Kajdy, Kállay, Klobusiczky, Kende, Komáromy, Komjáthy, Komlósy, Komonyi, Kőszeghy, Krasznai, Landor, Leszkay, Lipcsey, Lónyai, Mező, Meziravszky, Molnár, Morvay, Nagy, Neupaur, Nánásy, Niczky, Novota Orbán, Partetics, Ormós, Péchy, Pogány, Pogyor, Pongrácz, Rácz, Rátonyi, Rogosy, Román, Sisáry, Somosy, Szarka, Szikszay, Szalay, Székely, Szeremlei, Szuhányi, Tarnóczy, Uray, Uszkay, Várady, Vasady, Vásárhelyi, Veres, Vitkay, Zékán, Vitéz. Székhelye a' megyének: *Munkács* vagy *Beregszász*. Mint fentebb emlitettük az, uj felosztás szerint Beregh a' kassai katonai és az ungvári polgári kerülethez tartozik. Ez utóbbi áll Ungh Beregh, Ugocsa, Mármaros vármegyékből, 's a' kerület fő székhelye Ungvár.

Bérenger (Alfonz Maria Marcelin) franczia pair és cassatioszéki biró, a' franczia Institut tagja, szül. 1785. Valenceban, fia a' Constituante egyik tagjának. Grenoblei törvényszéki tag korában 1807-ben Justinián novelláinak franczia fordítását adta ki; 1825-ben a' Drôme-departamentből követté választatott, az örökös pairség ellen szólott, 's aláirta a' XVIII. Lajos bejövetele napján, 1815. jun. 22-ikén készült óvástételt. Később törvényszéki hivataláról lemondván, Valenceban az irodalomnak élt, 's itt irta 1818-ban jeles munkáját: „*De la justice criminelle en France.*“ 1827-ben ismét követté választatván, a' juliusi forradalom után egyike volt a' Polignac-ministerium hivatalos vádlóinak, 's folyvást és következetesen a' józan szabadság érdekében viselte követi hivatalát, melylyre 1831-ben ujra megválasztatott. 1832-ben instituti tag, 's 1839-ben franczia pair lett. Bérenger hidegen okoskodó szónok és iró, meggondoló és lelkismeretes ellenzéki tag, pontos és alapos előadó. — *h.*

Berg I. Günther Henrik, oldenburgi titkostanácsos és minister. Szül. 1765-ben Heilbronn mellett Schreigernben. Tübingenben jogot tanult, Wetzlarban és Bécsben birodalmi törvénykezési gyakorlaton volt. — *Pütter*rel megismerkedvén Göttingenben, általa elhatároztatta magát, utána a' német államjog tanszékét foglalni el. 1800-ban mint udv. és cancellariai tanácsos, és „advocatus patriae“, Hannoverbe hivatott; — 1810-ben mint kormányelnök schaumburglippei szolgálatba lépett. Mint schaumburglippei és waldecki meghatalmazott a' bécsi congressusnál volt. 1815-ben Oldenburgban a' fő fölebbzési szék elnökségét kapta, egyszersmind pedig a' német szövetségi gyülésen mint követ volt jelen, hol 1821-ig Oldenburgért, Anhalt és Schwartzburgért szavazott. 1819-ben, mint e' házak meghatalmazottja volt a' bécsi minister-congressuson. Követségéből viszszatérve az álladalmi és cabinet-ministerium második tagjává is kineveztetett. — 1833—4-ben ott volt Bécsben a' ministeri conferentiákban. — Irodalmi munkásságát gyakorlati irányban intézte. Számos iratai között megemlitendők: „*Das deutsche Polizei-Recht*“ (5. köt. Hannoverb. 1801—9.) „*Abhandlungen zur Erläuterung der rheinischen Bundesacte.*“ (Hannover 1808.) Névtelenül kiadta: „*Die vergleichende Schilderung der Organisation der franz. Staatsverwaltung, in Beziehung auf das Königreich Westfalen und andere deutsche Staaten.*“ (1808.) „*Über die Wiederherstellung des politischen Gleichgewichts in Europa* (1814). II. *Berg* Jens Christian, norvég jogtudós és régiségbuvár

Sz. Drontheimban, 1775-ben. Tanult Christianiában és Koppenhagenben. Előbb historia tanára kivánkozott lenni, de azután a' jogászi pályára lépvén, kerületi tisztviselő lett. 1814-ben ama rendkivüli storthingnak tagja volt, melyly Norvégiának egyesitését Svécziával elhatározta azon föltétel alatt, hogy Norvégia megtartsa önállóságát, 's alaptörvényét, melylyen csak azon változtatások valának megteendők, miket az ilyly államszövetség megigényelt. — A' bizottmányban, melyly e' végből az ország alaptörvényének átdolgozására volt alakitva, B. vitte a' tollat. Azután főtörvényszéki elnök lett ; alkalmazva volt azután a' norvégiai banknál, a' legfőbb törvényszéknél 's több országos bizottmányban dolgozott. Mind e' közhivatalok mellett szerencsés eredménynyel foglalkozott az éjszaki régiségek buvárlatában. — Dolgozótárs volt a' „*Saga*" és „*Budstekken*" folyóiratok kiadásánál és az utóbbit, mint a' norvég jólléti társaságnak tagja, több évig szerkesztette. — 1830-ban históriai jelentést tőn a' norvég honvédségről és Norvégiának rendes katonaságáról általában. Különösen becsültetnek adalékai, mik a' „*Samlingen til det norske Folks Sprog og Historie*" czimü történeti tárban jelennek meg, melylynek szerkesztője nagy részint *Berg*. — *Cs. F.*

Berger l. Arad ostroma.

Berggren (Jakab), Ostgothlandban, skällviki lelkész. Sz. 1790-ben Bohus-Lűn tartományban. Már gyermekkorában kalandja vala, előjóslata azon nagy veszélyeknek , mikkel meglett korában küzdenie kellendett ; t. i. 8 éves korában farkasverembe esett, hol egész délelőttöt eleven farkas társaságában kellett eltöltenie, de melylyből mégis sértetlenül szabadult ki. — 1818-ban pappá szenteltetvén föl, Konstantinápolyba követségi hitszónokul neveztetett ki, 's oda 1819-ben meg is érkezett. Következő évben elment Syriába, onnan Damascusba, honnan kirándulásokat tett Hóránba 's más helyekre; majd Aleppón, Antiochián, Seleucián keresztül Sidonba, innen Damietteba utazott 's meghajózta a' Nilust Kairóig és a' pyramisokig. 1821-ben St. Jean-d'Acreból Palaestinát látogatá meg, — a' karácsont Bethlehemben ünnepelte ; 's 1822-ben Konstantinápolyba tért viszsza, de hol ekkor már a' keresztyének öldöklése kezdődött. Megkapta tehát az engedelmet konstantinápolyi állomását elhagyhatni, 's miután még Párisban és Londonban időzött, 1824-ben haza ment honába. Keleten laktában az uj arábnyelvvel foglalkodott, melylynek szótárát is megkészitette. Ezt kinyomatandó Pétervárra ment 1825-ben ; de a' nyomtatás az első füzet megjelente után félbenszakadt. A' kéziratot az upsalai egyetemi könyvtárnak hagyta. Pétervárról eljőve kiadta munkáját: „*Resor i Europa och Osterländerna*" (3 köt. Stokh. 1826—28.) Ezt *Ungewitter* németre is forditotta (Darmstadt 1829—34-ben.) A' keleti nyelvek oktatására meghivatott Lundba , Chersonba , Charkowba ; megkináltatott a' madagaskari téritőtársaság elnökségével ; de mindezekből semmit sem fogadott el, hanem *Skällrikben* lelkész lett 1830-ban — *Cs. F.*

Berghaus (Henrik), tanár a' berlini épitészi akademiában , 's egy a' legtevékenyebb földirói közül jelenkorunknak. Szül., 1797-ben Kleveben 1811-ben alkalmazva volt az akkori franczia Lippe-departementben a' hid- és utépitésnél; e' szolgálata közben részt vőn az előmunkáknál, mik a' Napoleon által épittetni parancsolt rajna-elbei csatornánál és amsterdam

hamburgi utvonalnál megkivántattak. A' franczia uralom enyésztével önkénytes lett a' porosz seregigazgatóságnál és 1815-ben *Trauenzien* tábornokkal egészen Bretagneba vonult, 's itt szerzette ismereteit Franczia ország talajképletéről (Bodenplastik), mik az általa 1824-ben kiadott franczia térképnek becsét megállapiták. Franczia országból viszszatértével magán térképirási munkák és vándorlások és magosság-mérések foglalták el Weimarban, Thüringenben és Frankhonban. 1816-ban a' porosz hadügyministeriumnál alkalmaztatott, 's a' porosz álladalom trigonometriai fölmérésénél 5 évig volt foglalatos. 1821-ben nyilványos oktató, 1824-ben pedig tanár lett a' berlini épitészi akademiánál. B-nak irodalmi munkássága három osztályu; térképirási, journalistai és a' nagyobb könyvmunkák körüli. *Weilanddal* kidolgozta Németalföldnek térképét 40 kártyában; *Reymann* németországi térképéhez körülbelől 40 lapot szolgáltatott; kiadta a' Harzhegységnek *Julius* által vázolt, de maga által elkészitett térképét; Franczia országi térképét már emlitettük; 1825-ben kiadta Afrika térképét, melyly, ámbár a' tudománynak előhaladtával és mert *Renneré* hasonlithatlanul jutányosabb, sokat vesztett értékéből, de még is a' megjelenésekori anyagzatokhoz képest mindig classikai becsesel fog birni. 1833-ban hirdette Ázsiát, 's ki is adta ennek lapjait. Ujabban physikai atlást inditott meg. A' *Stieler*-féle kéziatlást is dolgozta's folytatta a' *Grimm* által kezdett iskolai atlást. Térképirási dolgozatai ellen nagy a' kifogás, hogy halmozottságuk következtében fölötte drágák. Folyóirati tevékenységének *Hoffmannal* a' „*Herthát*" alapitotta meg, melylynek 1825—29 ki folyamaiban igen becses értekezései jelentek meg. 1829-től kezdve maga szerkesztette az „*Annalen der Erd- Völker- und Staatenkundét:* ezekben azonban a' dolgozatok eredetisége, a' tudni legméltóbb geographiai irodalom ujabb tűneményeinek critikai átnézete, 's a' folyóiratnak szabályos megjelenése tekintetében sok volt a' kivánni való. 1829-ben meginditotta a' „*Kritischer Wegweisert im Gebiethe der Landkartenkunde*", de ez 1835-ben hirtelen megakadt. Az 1834-ben megkezdett „*Cabinets- bibliothek der neuesten Reisebeschreibungen*" csak 2 kötetig ment. 1837—38-ban „*Almanach*-ot adott ki „*den Freunden der Erdkunde gewidmet.*" 1831-ben megjelentek tőle „*Elemente der Erdbeschreibung*", de miket *Ritter Károl*, csaknem az egész belső organismusra nézve saját előadásainak eredményeül tekint. 1837-től 1841-ig az „*Allgemeine Länder- und Völkerkunde*" 5 kötetét adta ki. — *Cs. F.*

Beriot, (Charles Auguste de) az ujabb idő egyik legtökéletesebb hegedüjátszója. Szül. Löwenben 1802-ben, hol első zenészeti kiképeztetését nyeré. 1821-ben Párisba ment, *Viotti*, *Baillot* és *Lafont* vezetése alatt tökélyesiteni magát; de ezektől csak kis ideig tanult. Csakhamar saját uton kezdett járni, és olyly szerencsével, miszerint Párisban *Paganini*val egy időben föllépni merhetett. Játéka legjellemzőbben mesterinek nevezhető; ő a' hegedüjátszás egy irányát sem képviseli különösen, hanem azok összeségét, tekintettel arra is, mit ujabb időben a' hangszerreli bánásmód kiván. Technikája minden tekintetben tökéletes, és hangozása (Intonation) hibanélkülinek mondható. Előadása fölöttébb finom, 's gazdag fokozati 's átmeneteli képessége mellett is fölöttébb nyugalmas. Hangszerzeményei nem valami különösek, de a' hegedüjátszás

mechanikájára nézve birnak jelentőséggel és hangversenybeli előadásra igen hálásak. 1830-ban barátsági és szerelmi viszonyba lépett a' világhirü énekesnővel, *Malibran*nal, kit, később, miután ez férjétől elvált, nőül is vett. Midőn Párisból honába viszszatért, Hollandia királya becsülése jeléül független állásba tette őt 2000 ft. évi díjjal, 's kamarazenészi czímmel ; azonban az 1830-iki események, elszakasztván Belgiumot Hollandtól, megfoszták őt ezen előnytől. 1842-ben *Baillot* helyébe lépett a' párisi conservatoriumba. — *V. I.*

Berlin az 1848. évi mozgalomban. Egy szép verőfényes februári napon történt, hogy a' berlini hársfák alatt szokás szerint délben csoportosan sétálókat az épen akkor Párisból érkezett hirek meglepték. Mindenfelé villanyos élénkséggel és lázas nyugtalansággal, minőt a' berliniek természetén politikai tekintetben még azelőtt észrevenni nem lehete, fogadtatott Lajos Fülep bukásának hire. Néhány órával később fejlődött csak ki megrenditőleg a' tudósitás : hogy Franeziaországban a' respublika kikiáltatott, ideiglenes kormány állittatott fel, 's e' szerint egy világesemény állott be, melyly Berlinre és Poroszországra nézve is a' a' legkövetkezménydúsabb állodalmi viharokat fogja fölidézni. Berlin politikai öntudata most ébredt föl legelőször nevezetes ösztönnel, ugy hogy már februárban hinni kezdék a' berlini forradalmat, még pedig először is maga a' kormány adá e' hiedelmének feltünő jeleit, nagy összecsapásra készülvén, mig a' népszellem még késedelmezve 's elhatározatlanul követé a' század uj mozgalmait. 1848. mart. 4-én rekeszté be üléseit Berlinben az egyesült rendi választmány, melyly januar 17-ike óta a' fenyitőtörvényjavaslat tárgyában tanácskozott. A' király mart. 6. bocsátá el e' választmányt egy trónbeszéd által, melylyben említést tőn a' mindig fenyegetőbbé vált koreseményekről is, megengedvén egyszersmind ez alkalommal az egyesült országgyülés időszakiságát, hogy t. i. az összehivás négyévi határideje, melyly a' febr. 3-i nyilt rendelet szerint csak a' rendi választmányt illeté, most a' porosz rendeknek összes egyesülésére ruháztassék. Csakhamar azonban Berlin falai közt tompa forrongás kezde bizonyos politikai szellemü föliratokban nyilatkozni, melyly föliratok közül leginkább kiemelkedék a' berlini polgárságnak a' városi képviselők gyüléséhez az iránt intézett kérvénye, hogy a' városi hatóság a' királytól egy föliratban a' sajtószabadság tüstenti megadását, a' nép valódi képviseletének egybehivását, az országos rendek gyülésének időszakiságát, sőt „az összes német nemzet szoros testvéritését“ és „annak a' szövetséggyülésen valamennyi német rendgyülés választmányai által leendő képviseltetését“ kivánná. Ugyanekkor az itteni laktanyákon talált egyes falragaszokban a' berlini őrsereg felszólittaték, hogy előadandó alkalommal ne forditsa fegyverét a' nép ellen, hanem emlékezzék meg, hogy a' katona is polgár és a' néphez tartozik! Fontosabbak voltak azonban ezen egyes jelenségeknél a' katonai készületek, melylyek a' lakosságot felingerlék. Egyes személyekre, névszerint a' tudósokra, már különös vigyázat fordittatott, azoknak közlekedése, ugyszinte lakásaik szemmel tartatván. Más részről már apró gyülekezetek is fordultak elő több magánházban. Itt mindazáltal csak a' legszükségesebb korkivánatok, mérséklett alkotmányos népképviselet, sajtószabadság, polgárfegyverzés,

esküttszék, voltak a' tanácskozás tárgyai. A' statuspapirok és részvények árkeletének óránkénti iszonyitó csökkenése leginkább észrevételé az idő erének lüktetéseit. Maga a' berlini forradalom pedig csekély 's alig látszó kezdetét az állatkert ugynevezett sátoraiban, a' berlini polgárok kedvelt mulatóhelyén, vevé, hol legelőször mar. 6-án tartaték gyülés, főleg tanulók, tudósok, boltsegédek, kézmüvesek és munkások vegyületéből, a' „kivánatok" megállapitása 's föliratkészités végett. A' berlini sátorok egyébiránt már azelőtt két évvel némi politikai jelentőséget nyertek a' berlini „világosságbarátok" gyüléseitől, kik itt pártot alakitni ügyekvének pietistai státusirányok ellen; de tervöket a' rendőrség beavatkozása meghiusitotta. A' világosságbarátok tetteinek hajdani szinhelye lőn tehát most is Berlin forradalmi mozgalmának kiindulási pontjává. Az állatkerti gyülésben legelőször tervezett fenebbi ugynevezett „ifjuság fölirata", melyly a' királyhoz vala intézendő, mart. 7-én, midőn ezen összejövetel magát jobban kiterjeszté 's érettebb elemekből is kiegészité, átalános politikai föliratta alakittatott át, melylynek „kivánatait" különösen kilencz pont képezé, u. m. 1) föltétlen sajtószabadság, 2) teljes szólásszabadság, 3) rögtöni és teljes közbocsánat a' politikai- és sajtóvétségek miatt elitéltek és üldözöttek számára, 4) szabad gyüléstartási és egyesületi jog, 5) mindenek egyenlő politikai jogositása, tekintet nélkül vallás- és birtokra, 6) esküttszékek és a' birák függetlensége, 7) az állandó hadsereg kevesbitése 's népfegyverzés a' vezérek szabad választásával, 8) átalános német népképviselet, 9) az egyesült országgyülés leggyorsabb összehivása. Más nap reggel a' hirlapi csarnokban, utóbb Berlin radical elemeinek e' főgyülhelyén, a' berlini rendőrelnök, *Minutoli*, azon küldöttséget, melyly a' királynak ama föliratot átnyujtandó vala, fölkeresvén, azt tanácsolá a' küldöttség tagjainak, hogy állanának el a' személyes átadástól és a' föliratot a' városi posta utján küldjék el a' királynak; mert a' király — ugy mond — határozottan kinyilatkoztatta neki, hogy ilylynemű küldöttséget el nem fogadand: ő tehát a' király parancsára minden efféle küldöttségi kisérletet erőhatalommal is akadályozni fog, habár vérnek kellene is miatta folyni. A' föliratnak mindazáltal nyilvános helyeken aláirások gyüjtése végetti kitevése megengedtetett. Nagyszerű jellemet viselt a' sátorgyülés mart. 9-én, állván 3—4000 emberből, kik már tetemesen felfokozott hangulatot nyilvánitottak, 's a' szónokok által az ország közállapotaira tett minden czélzást dörgő tetszéssel kisértek. De egyszersmind nevezetes volt a' törvényes buzgalom a' népben, egyáltalában a' kifejlődés rendes utján maradni, és az uj jogokat nem a' fenállónak erőszakos felforgatásával érni el. Végeztetett: hogy a' többször említett fölirat a' városi képviselők gyülésének adassék át, melyly azt egyszerre nyujtaná be saját föliratával a' királynak. A' fiatal, természetesen igen éretlen állatkerti fölirat azonban a' város képviselői által mart. 11-i zajos ülésökben el nem fogadtatott; saját föliratuk, melylybe különös köszönet szövetett be a' királynak sajtószabadság iránti rendelkezéseért, elegendőnek tartatván. A' város képviselőinek ezen föliratával egy küldöttség, melylyhez a' tanács is néhány tagját csatolá, mart. 13-án a' kastélyba ment. Ámde a' király kiüzené a' küldötteknek, hogy őket el nem fogadhatja, hanem holnap jőjenek. Még mostohább sors érte az állatkerti sátorok

küldöttségének tagjait, kik a' király által ismételve a' városi postára utasittattak, személyes látogatásuk határozottan elhárittatott, egyszersmind az efféle demonstratiók iránti viszszatetszés kijelentetett. Az állatkerti gyülés mart. 13-án este már komolyabb alakot öltött 's aggasztóbb következményekre mutatott, kivált miután a' polgárok és katonák közti surlódás alkalmával több jeles személy is megsebesittetett. A' városon keresztül egész délután szokatlan sok, de épen nem ingerült embertömeg hullámzott. Szemet szurt mégis 6 óra tájban a' nagy számu lovasság mozgása a' brandenburgi kapu felé. Sőt a' város egyes pontjain már ágyuk is voltak kiszegezve, 's még inkább álmélkodék a' lakosság, midőn a' királyi kastélyt és fegyverházat katonasággal megrakva találta. A' csendőrség szinte ide 's tova nyargalván, nagy munkásságban mutatkozék. Segédtisztek és parancsőrök futkostak fel's alá lóháton, mindinkább sürüdő sorai közt a' sétálóknak, kik e' készületeket részint ijedve részint elménczkedve szemlélék. Mart. 14. megjelent végre a' városi tanács 's képviselők küldöttsége a' király előtt, az emlitett föliratot az ország politikai állapota és várakozásai tárgyában átnyujtani. A' király válaszában mindezek eldöntése az apr. 27-re összszehivandó egyesült országgyüléshez utaltatott. És e' reményben az egész dolog talán békes uton is elintéztethetéh, ha a' terrorismus mind élesebben nem ingerelte volna Berlin polgárait; minek következtében már 14-én este számos és nehéz sebesitések, sőt halálesetek is fordúltak elő; melyly, még ugy szólván véletlen, események sora mart. 15-én is folytattaték. Este felé ugyanis a' kastély terére nagyobb néptömegek gyülekeztek, melylyek legelőször is azért boszankodtak fel, hogy a' kastély átjárásai katonasággal voltak megrakva és elzárva: gunyolni kezdék a' katonákat; ezek pedig ellene nem állhatván az ingerlésnek, most először lövöldöztek a' népre, melyly a' tüzelést felszaggatott járdakövekkel viszonzá, 's ekkép mindkét részről többen megsebesittettek, sőt a' polgárok közül néhányan meg is haltak. Gyujtó tüzanyagot veténck a' heves néptömegek közé a' Bécsből érkezett hirek. Még a' távol utczákban is népcsoportok alakultak, melylyek szónokai a' bécsi eseményekre utaltak, 's már a' király személyéről, a' nép iránti állásáról, a' népnek igazságos és tovább nem ámitandó várakozásiról beszéltek. Mart. 17-ike csudálatos csendet és nyugalmat mutatott. A' népmozgalom e' napon egészen viszszatartá magát az utczákról. Mart. 18-án szombaton, már korán némi ingerültség kezdett az egész városon át vonulni; de még a' kitörésre kész forrongási anyagok háttérbe rejteztek. Reggel a' város különféle részeiben polgárgyülések tartattak, melylyekben a' tanácskozás tárgyát leginkább a' nép kivánatainak közvetlenül a' király elébe terjesztése képezé. Egyszersmind az egész várost befuták a' hirek közelgő szabadszellemű királyi engedvényekről. A' városi képviselők és a' tanács is összeülének; amazok gyüléséből küldöttség járult a' királyhoz bizonyos kérelmekkel, melylyek között elöl állottak : az eddigi ministerium elbocsátása, szabadszellemű rendi alkotvány határozó rendekkel, polgárfegyverzés 's a' katonaság eltávolitása. Ezen küldöttség 1 óra tájban tért viszsza a' gyülésbe azon közléssel, hogy a' király e' kérelmekre a' legkedvezőbben nyilatkozott, 's részint mindjárt, részint nem sokára leendő teljesitésöket megigérte; mire a' tömött karzatokról dörgő tetszés har-

soga. A' tanács pedig minden utczán nagy falragaszokban jelenté : hogy a' király egy szabadszellemű sajtótörvényt már létesitett, és olyly határozatok végrehajtásával foglalkozik, melylyek a' haza javát állandóan biztositani fognák. Délután 2 órakor a' kastély terén 's a' hársak alatt hullámzó roppant néptömegek közt csakugyan olvastaték is a' már kiadott királyi proclamatiók tartalma; egyikében ezen nyilt rendeleteknek sajtótörvény foglaltatott, melyly a' censurát megszüntette ugyan, de a' hirlapi sajtót cautióhoz kötötte; a' másik pedig az egyesült országgyülés gyors összehivását tárgyazta. Öröm, álmélkodás, kétség váltogaták egymást minden arczon. Vidor 's némileg kielégitett érzés járta keresztül a' népsokaságot, melyly nagy csoportokban tódult a' kastély terére, hálát mondani a' királynak. A' király maga kétszer jelent meg a' kastély erkélyén, hol alant a' polgárok ezerhangu örömriadásával üdvözölteték. A' szavakat azonban, melylyeket mondani iparkodott, a' hullámzó népözön morajától nem lehete hallani. Polgárlövészek a' kastély terének átellenben levő erkélyre feltüzék a' porosz zászlót, mire az egyik oldalon tetszést tapsoltak, a' másik oldalon pedig a' helyett a' fekete- vörös- aranyszinű német nemzeti zászlót kivánták. Hirtelen az örömriadás közepett e' kiáltás harsant meg : „El a' katonasággal! Vonuljon viszsza a' katonaság"! Mások rivalgák : „A' király bizza magát polgáraira!" A' kastély bejárásai valóban részint a' potsdami testőrség (az első gyalog testőrezred) embereivel meg voltak rakva. *Arnim* gr., ki a' király mellett állott, jelenté neki a' nép kivánatát. A' király pedig azt felelé, hogy a' katonaság szégyenteljes viszszavonulását csak nem kivánhatják. Most példátlan zürzavar kezdődött. A' hir, hogy a' király nem akarja viszszavonni a' katonaságot, villámsebességgel terjedt el a' tömegek között. Ehez járult még azon vak hir, mintha a' katonák uj megtámadást szándékoznának a' nép ellen intézni. Ez által olyly tolongás keletkezék, melylyben aggály és düh a' legkülönbféle módon nyilatkoztak. Ekkor a' testőr-dragonyosezred is mutatkozék, melylynek szinte kiálták : „El a' katonaság!" Midőn aztán az ezred néhány kanyarodást tön, harsány tetszés hangzott a' tömegből, mivel azt hitték, hogy a' katonaság most csakugyan el akar menni. Ez, ugy látszott, felboszantá az ezred parancsnokát, ki most a' lovasságot nyargalva és kivont karddal vezeté a' nép ellen. Ugyanazon pillanatban a' kastély középső kapuján egy zászlóalj gyalogság jött ki, és a' már hátráló sokaságot szegzett szuronynyal dobpergés között hajtá maga előtt. E' perczben a' katonaság soraiból két lövés történt : mire a' nép rémülten és boszúkiáltással széledt el a' szomszéd utczákba. A' dolog ekkép rögtön véghetlenül bajos fordulatot vön. Délutáni 1 és 2 óra közt az egész városban azon hir terjedt el, hogy a' király az eddigi ministereket elbocsátotta, 's el van tökélve uj ministeriumot alakitani, melylynek tagjaiul az egyesülés hősei, *Schwerin*, *Auerswald*, *Camphausen*, *Beckerath*, voltak megnevezve. Ezen békes közvetitésre mutató szándéknak azonban nem igen látszott megfelelni egy másik körülmény, miszerint t. i. a' józan 's mérséklett eljárásaért kedvelt *Pfuel* tábornok, Berlin akkori kormányzója, e' hivatalából rögtön elbocsáttatott, és helyébe *Prittwitz* tábornok tétetett. A' kastély terén történtek hire mint tűzlárma futá be az egész várost. Az onnan viszszasiető csoportok nyakrafőre rohantak

szerte általános „Fegyverre!“ kiáltás közben. Fenhangon árulásról panaszkodtak. A' katonaság iránti dühös kifejezésekkel a' leghatározottabb politikai nyilatkozatok párosultak. Csakhamar hallatszék a' torlaszok építésének első recsegése 's azok ellen megtámadást hirdető egyes lövések ropogása. Azon pillanatban, midőn a' harcz kigyulandó vala, megjelent gróf *Arnim* minister a' kastély erkélyén fejér zászlóval, melylynek fölirása békére szólító vala. Később délután a' kastély egyik ablakából zászló lengett, melylyen „*Félreértés!*“ volt olvasható. Ámde ezen értekezödések nem vétettek többé észre, 's a' mi már rég megérett, annak végre teljesülni kelle. A' harcz 3 óra után elkezdődött a' hirlapi csarnok közelében, hol az első torlasz emeltetett. A' katonák lövései tüstint megöltek néhány embert a' hirlapi csarnok épületében. Már délutáni 5 óráig az egész város, a' legtávolabb részekben is, el volt boritva torlaszokkal, melylyek több utczában egész az első emeletekig értek. A' tanulók föltegyverkeztek 's a' fekete- vörös- aranyszinü kokárdát fövegeikre tüzték. Mindenütt rohantak polgárok, kézmüvesek, tanulók, napszámosok 's egyéb munkások az utczákra, ellátták magokat, a' mint lehetett, fegyverekkel, lőszerrel, fejszékkel és vasrudakkal, csatatért keresni, vagy valamelylyik torlaszt védelmezni. A' fegyverboltok tartalma mindenütt elvétetett, azon igérettel, hogy a' fegyverek csata után becsületesen viszsza fognak adatni, melyly igéret aztán általában meg is tartatott. Szinházakból szinte kihordák a' fegyvereket a' harczvágyas csoportok. A' fegyveres csapatok mindenütt fekete- vörös- aranyszinü zászlót hordoztak, melylyet a' nép „szabadságzászlónak“ nyilatkoztatott 's mint ilylyet üdvözölt, 's melyly csakhamar minden torlaszon lobogott. A' tanulók közül néhányan lóháton kinyargaltak az oranienburgi kapuhoz, megállottak a' gépmühelyek előtt, és feltüzelték a' munkásokat, hogy jőnének a' városba, részt venni azon harczban, melyly mindenek szabadságában a' munkások sorsát is jobbra forditandja. Csakugyan esti 6 óráig már mintegy 900-an vonultak be közülök a' városba; és ezek hősszerü vitézségének és a' torlaszok megötti kitartásának lehete főleg tulajdonitani, hogy mart. 18-ika éjjelén olyly harcz vivatott, melyly, habár félbeszakadása után az anyagi győzelem kétes maradt is, a' népügyet többé hátra nem tehető jelentőségében tüntetvén elő, a' szellemi győzelmet igénybe vehette. Öt óra tájban hallatszék az első kartácslövés, melyly a' királyi-utczát sodrá végig, hol egész a' Sándor-térig csaknem egymást érték a' magasra emelt erős torlaszok. Legnagyobb mozgalom a' király-utczában lefelé a' Sándor-térig uralkodék. Az utóbb nevezett téren fekvő „*Ökörfej*“ czimü dologházban a' fegyenczek kiszabadittattak 's az itt alakuló forradalmi csapatok közé soroztattak. Az adóságmiatti foglyok szinte szabadságba helyeztettek. Sajátszerü szabadcsapat alakult a' Sándor-terén egy ifju lengyel vezérlete alatt, ki uhlán öltözetben 's lengyel sapkát viselve, kivont görbe karddal 's „Éljen a' szabadság!“ kiáltással jött elől, utána pedig egy dobos, több zászlótartó vörös és sárga lobogókkal 's mintegy 200 emberből álló, legtarkább fegyverzetü legénység. Ezen egyetlen kitünő esetből aztán némelylyek azon hibás véleményt terjesztették el, mintha a' berlini forradalom kiütése 's vezetése leginkább a' lengyeleknek mint főtényezőknek volna tulajdonitandó, holott csak kevés helyen harczoltak még lengyelek

a' torlaszok mögött. 6 és 7 óra között az egész király-uteza hoszszában a' legborzasztóbb torlaszviadal lobbant ki. Az ágyuk folyvást durrogtak, egyes torlaszok ezen utczában már öszszeomladoztak, 's a' mindig elkeserültebben és ádázabb dühhel előnyomuló katonák iszonyu mészárlást kezdének. Hol egy torlaszt bevettek a' katonák, tüstint azon házakba rohantak, melylyekből lövés történt, belőttek a' szobákba, öltek és kergettek mindent, kinek kezében fegyvert találtak, szuronyaikat az ágyakba döfék, hol még gyermekek is estek áldozatául a' gyilkoló aczélnak; végre még a' háztetőkről is lerángattattak az emberek. 7 óra tájig a' király-utcza legnagyobb része be volt véve a katonák által. Az egész utcza vérben uszék, a' házak holtakkal és sebesültekkel tömvék. A' városban rémitő vészharangozás kezdődék, melyly egész éjjel tartott. Több órával később ben támadt csak a' harcz a' kastély másik része felé. Itt eleinte még közbenjárási kisérletek tétettek; több lakosokból alakult küldöttség járult a' királyhoz, *Neander* püspöktől vezetve; de igen kevéssé találta őt hajlandónak azon kérelem teljesitésére, hogy a' katonaságnak rögtöni visszavonulását eszközölné. A' király már győztesnek tekinté magát, kezével az ablakon ki a' király-utczára mutatott és mondá: „Ezen utcza már az enyim, 's a' többit is beveendem!“ Továbbá megjegyzé, hogy csak a' lakosság „mámora“ kezdé e' harczot. Aztán hirtelen egy magas ház tetején lobogó fekete- vörös- aranyszinű zászlóra mutatott. „Távolitsátok el szemeim elől e' zászlót!“ mondá 's a' küldöttséget elbocsátá. Maga a' rendőrelnök *Minutoli* és a' berlini egyetem küldöttsége is hiába kérték a' királyt a' katonaság viszszahuzására. Ekközben elkövetkezék az éjszaka, szép és szelid, minő alig volt valaha tavaszéj. A' hold teljes világánál a' város különféle pontjain, hol torlaszok előtt és mögött csatáztak, tulajdonkép egészen elszigetelt harczjelenetek fordultak elő; mert az egyes városrészekben harczolók közti öszszefüggésről szó sem volt, 's a' város egyik végén nem tudták, mi történt a' másikon, sem azt, miről lesz kérdés tulajdonképen a' végeldöntésben. Sajátszerű élet uralkodék e' torlaszok mögött a' mindenrendü férfiak között, kik egymást minden öszszebeszélés nélkül megértve 's egymásnak utolsó pillanatig testvéri öszszetartást fogadva, a' harczot óriási erőködéssel folytaták. Kézmüvesek, munkások és napszámosok képezték természetesen főalkatrészét a' csatázóknak, kik közt alkalmasint a' társaságnak több gyanús tagja is találkozott ugyan, de azért a' tulajdon mind ezen éjjel, mind pedig aztán szentnek tartaték általok, ugy hogy a' „polgártulajdon“ fölirás elegendő volt a' nyilvános épületek megóvására. Kétségkivül a' városnak legbecsületesebb előkelő lakosai is részt vettek a' torlaszviadalokban. A' kereskedők minden lőszeröket oda adták. Az utczákon leginkább gyermekek önték a' golyókat. Több helyütt láncsák kovácsoltattak. Sok egyes őrálló 's más katona lefegyvereztetvén, ekkép több-több fegyver nyeretett. Némelyly városrészekben pedig egészen sajátságos készületek ötlének az emberek eszébe. Igy például a' parancsnok-utczában erős sodronyszálak huzattak az utczán keresztül a' lovasság előnyomulásának lehetlenitésére. A' lipcsei-utczában ugyanezen czélból a' föld üvegdarabokkal hintetett be. Sok házban viz forraltatott az alant elhaladó katonaság leöntésére; de ez csak kevés esetben használtatott. A' torlaszok mögött csatá-

tázók bátorsága és harczvágya rendkivüli volt, 's mondhatni, minden ágyucsattanással növekedett. Milyly egyenetlen és arányta'an volt egyébiránt az egész viadal, kitetszik főleg azon körülményből, hogy a' kölni tanácsház melletti torlaszt, melyly három órai kartács- és granátostromot állt ki, csak hat lövész védelmezé. A' galamb-utczai torlaszt, melylyen több olajos hordó volt egymásra feltornyozva, szinte csak kevés polgár tartotta. A' polgárok itt először azon alkuval kinálták meg a' parancsnok- őrnagyot, miszerint a' lőfegyver használatától mindkét fél állana el; mit azonban a' katonaság el nem fogadott. Elkezdődött tehát az ostrom, és ennek első áldozata az őrnagy lön, kit golyó vetett le a' lóról. A' második és harmadik ostromnál két más tiszt esett el, kik az első helyét pótolák, 's őket több közember követé. Most a' kartácsok tüze ezen torlasz ellen is megnyittaték. Mint annak hőse, egy fiatal tanuló jelent meg tetején, kinek haja a' légben repkedett, 's kezében háromszinű zászló lobogott. Megsebesithetlennek látszék, mert fülei mellett fütyölt el minden golyó, a' nélkül hogy találná. Az ablakokból az aszszonyok kendőiket lengeték felé, mignem végre a' torlaszt harczosai elhagyni kénytelenittettek. A' tanulók- és munkásokon kivül leginkább a' mesterlegények és inasok fejtettek ki a' torlaszviadalban példátlan kitartást és ellenállást. Igy például a' 17 éves *Zinna Ernő* lakatoslegény maga egyedül védelmezett egy torlaszt a' Vadász- és Fridrik-utcza szögleten egy zászlóalj katonaság ellen. A' véres éj rémségeihez még azon aggály is társult, hogy egész Berlin lángok martalékává lehet. Az oranienburgi kapu előtt levő tüzérszin és a' vasöntöde éjféltájban már meg is gyujtattak, és a' lángok hoszszan kavarogtak a' város látköre fölött. Mindenütt azt kiáltozák, hogy a' királyi épületeket hamuvá kell tenni. A' katonaság nyers és részint embertelen eljárása rémitő's valóban hihetlen módon mutatkozék kivált az általa ez éjjel tett elfogásoknál. A' foglyok, mintegy ezeren, folytonos gunyolódás, kardlapozás, szurony- és puskaagydöfés közben kisértettek Spandauba, 's itt a' vár kazamátáiba zárattak, hol kenyéren 's vizen tartattak másnap délutánig, midőn azon megjegyzéssel bocsáttattak szabadon, hogy a' király őket legnagyobb részint csak elcsábitottaknak vagy büntelleneknek tekintvén, tetteikre a' feledés fátyolát vonja. Mart. 19-én reggeli 7 órakor végre az utolsó ágyúdörgések hangzottak el, 's a' harczoló felek pillanatnyi fegyverszünetet látszottak tartani. Ugyanekkor a' királynak éppen most megjelent proclamatiója mindenütt kiosztatott, melylyben a' bonyodalom folyamata „egy csoport részint idegen gonosztevőre" hárittatik, egyszersmind emlités tétetik a' katonaság győzelmes előnyomulásáról, melylynek viszszahuzása föltétel gyanánt a' torlaszok eltakaritásához köttetik. A' nép aggódva csóválta fejét e' proclamatióra, melyly itt-ott hangos gúnynyal és átkozódásokkal fogadtaték; több helyütt pedig e' kiáltás harsogott az utczákon: „Már késő!" és ezen végzetteljes gúnyszó, melyly utóbb egész Németországban a' napi mozgalmak jeligéjévé vált, Berlinben legelőször ez alkalommal hallatott. Csakhamar ismét puska- és ágyulövések hangzottak az uj király-utcza felől, hol egyik torlasznál a' vitéz berlini polgárlövészek rövid pihenés után ujra elkezdék a' tüzelést, és a' velök szemközt álló katonaságban nagy kárt tevének. E' torlasz előtt megjelent

8 óra tájban *Möllendorf* tábornok gyalog, fejér zászlóval, mint békekövet a' tüzelés megszüntetését inditványozván; de nehány polgárlövész által elfogatott és olyly parancs kiadására kényszerittetett, miszerint az ezredek szüntetnék meg az ellenségeskedést 's vonulnának viszsza laktanyáikba. Két ezrednek csakugyan meg is irá a' tábornok hoszszas vonakodás után e' parancsot. Ámde ugyanazon pillanatban, midőn ez a' tisztek előtt felolvastatott, már minden utczán tudva lön az éppen most kibocsátott királyi parancs is, hogy az egész hadsereg vezettessék viszsza a' laktanyákba. Ekközben még folyvást tartott a' vészharangozás az egész városban; a' még megmaradt torlaszokhoz tóduló fegyveres polgárok csoportjai már ismét szaporodtak, a' házakban és utczákon golyók öntettek, 's a' főtárgy, melyly ellen most a' nép megtámadást intézendett, kétségkivül a' királyi kastély lett volna. De *Naunyn* polgármester a' kastélyba menvén, először is *Bodelschwingh* ministernek elébe terjeszté a' város veszélyes helyzetét 's a' katonaság viszszahuzásának szükségét fejtegeté; utóbb a' minister eszközlése által a' királyhoz is bebocsáttatott. A' király most föltétlenül megigéré a' hozzá intézett kérelem teljesitését, 's *Prittwitz* tábornok tüstint parancsot kapott, hogy a' polgármester és a' kastélyban megjelent néhány más polgár mellé segéd tiszteket adjon, kik e' rendeletet a' katonasághoz a' város minden részén keresztül megvigyék. A' katonák elvonulásának hire mint valamelyly rege terjedt el a' városban. Nem tudaték még, ha valljon Berlinből is eltávolittatnak-e? de a' király, ki a' polgárháboru 's vérontás folytatásának gondolatát el nem türheté, némelyly közelében álló személyek ellenzése daczára, végre elhatározá, hogy a' polgárküldöttségek által megujitva hozzá intézett kérelmek és ohajtások következtében a' katonaság általában a' városból kivonuljon, és csak kis része maradjon a' laktanyákban; egyszersmind kinyilatkoztatá, hogy a' ministerium teljes magváltoztatását a' nép kivánságinak megfelelőleg eszközlendi. Végre a' foglyok kíbocsátását is megigéré, e' sajátszerü hozzáadással: „ha ezek nektek tetszenek!“ Zenével 's mintegy ünnepélyes disztartással vonult el a' katonaság az utczákról. A' kastélyból elvonuló katonák és ágyuütegek élén pedig a' porosz királyi herczeg jelent meg lóháton; egy ezen sereg födözete alatt levő kocsiban, melyly szinte a' kastélyból jött, a' királyi herczeg fia, a' jövendőbeli koronaörökös, ült. Most látták utóljára nyilvánosan a' porosz királyi herczeget ez idő szerint Berlinben. A' Sándor-téren e' tájban, délelőtti 11 órakor, még egy tetemes népmozgalom történt. A' katonaság elvonulása után ugyanis a' polgárlövészek tüstint hadi rendbe állottak a' nevezett téren, 's vitéz és nemesszivű magokviseletéért az oda özönlő néptömegek örömháláját vevék. Itt több szónok sürgető szót emelt az általános népfegyverzés mellett, a' sokaság zajos jóváhagyása közben, 's végzéssé lön: a' kastély terére menni 's e' kivánatot a' király elébe terjeszteni. Utközben véletlenül találkoztak a' népszerütlen *Krausnick* főpolgármesterrel, kit erőszakkal megragadván lemondásra 's velök a' kastélyba menni kényszeritének. A' király kastélyában ezalatt fölötte sajátszerü és megható jelenet készült. Mindenfelől hozták t. i. a' csatában elesettek holttesteit ünnepélyes menetekben részint gyászpadokon, részint nyilt kocsikban. E' véres áldozatait egy természetlen háborúnak a' királyhoz a'

kastélyba hordani, csudálatos és kegyetlen ötlet volt, melyly mint villám járta keresztül a' város különféle részeiben a' nép kedélyét. Mintha csak mindnyájan meghatározott terv szerint belécgyeztek volna; pedig az egész jelenet közös összebeszélés nélkül keletkezett. Az előhozott holttestek véres homlokait legnagyobb részint virágok, zöld ágak és borostyánkoszoruk ékesiték. A' sebek ellenben, borzalmas mutogatással, nyitva hagyattak, melylyek előtt a' nép, mindenütt fedetlen fővel legmélyebb tiszteletet nyilvánitott. Minden gyászpadot egy csoport gyászoló kisért a' népből, némán és levett kalappal. A' halottvivők legtöbbnyire azon torlasz harczosai voltak, melylynél a' halott elesett, 's némelylyik egyik kezében vivé még a' fegyvert is, melylyel amaz csatázott. A' holttestek mind a' kastély udvarán rakattak le, és a' nép borzalmas hallgatással kört képezett. Soknak szemeiben könyek csillogtak. A' csend csak egy-egy uj gyászpad érkezésekor szakittatott félbe, midőn a' halottvivők harsány hangon mondák el : melylyik torlasznál esett el az áldozat, lekartácsoltatott-e, vagy összevagdaltatott. Némelylyek például e' szomoru mondatokból imigy hangzottak : „15 éves, mellettem lőtték le , egyetlenegy fiam!“ — „Kegyelem nélkül leszuratott, miután magát megadta.“ — „Öt neveletlen gyermek atyja.“— „Özvegy aszszony, hét árvának anyja.“ — Most az összegyült népsokaság hirtelen megtöré hallgatását, 's tiszta csengő hangon kiáltá : jöjjön a' király! Aztán ismét csendlön egy pillanatig, melylyben ezen ezernyi torokból egyszerre megharsant egyhangu kiáltás borzasztó értelméről elmélkedni lehete. Ujra hivák a' királyt, olyly hatalmas és rendítő hangon, mintha vele a' kastélyt alapjaiban akarnák megrázkódtatni. Hiába rimánykodék *Lichnowsky* herczeg, hogy engednének nyugalmat a' bús királynak, ki elbágyadva épen most vonult viszsza teremeibe; mert még viharosabban hivák a' királyt, 's mindig általánosabb és áthatóbb lön ama kiáltás; sőt már elhatározák, hogy a' holttesteket, ha a' király meg nem jelennék, egyenesen az ő szobájába fogják fölvinni. A' halottvivők már föl is vevék a' gyászpadokat és közeledének velök a' nagy lépcsőzethez. Ekkor megjelentek odafen az uj ministerek, gróf *Arnim* és gróf *Schwerin;* de nem jöhettek szóhoz a' mindenfelől harsogó iszonyu orditás miatt. Végre megjelent a' kastélyudvar belső karzatán a' király és karján a' királyné , kinek halálsápadt arcza mély megrendülését, határtalan aggodalmát fejezé ki. A' királynak egész föllépésében a' legmélyebb bánat, a' legbensőbb meghajlottság mutatkozott. Azon pillanatban , midőn a' király kilépett, alatta a' téren egy soha sem látott élet kezdődék. A' vérökben uszó holttesteket nyilt sebeikkel a' halottvivők részint karjaikon , részint a' gyászpadokon magasra emelék, a' milyly magasra csak a' király elébe nyujtani birták; és ehez megharsantak a' férfiak fenyegető fölkiáltásai, az aszszonyok legborzasztóbb jajgatásai, kik elvesztett övéikért elégtételt kivántak. A' király és királyné szemei megteltek néma könyekkel. E' kiáltásra : „Le a' kalappal!“ a' király is levette fővegét, és a' nép rákezdé a' halotti éneket. Semmi sem lehetett ünnepélyesebb, semmi szivszaggatóbb , mint e' gyászének, melylyet a' király fedetlen fővel végig hallgatott. Miután az utósó borzalmas hang ellebbent a' szomoru ajkakról, a' király az összecrogyáshoz már közel lévő királynét a' kastély teremeibe viszszave-

zeté. Csakhamar küldöttség jelenteték be a' királynak, melyly *Minutoli* rendőrelnök és *Holbein* városi képviselő által vezettetve, kéré a' királyt: engedné meg a' polgárok fölfegyverzését; mit a' király meg is igért, személyesen lemenvén a' kastély terén összegyült nép közé, és mondván: „Kedves polgárim! önök ohajtották, hogy méltóztatnám megjelenni közöttük, tehát eljöttem. Önök néhány polgártársuk által meggyőztek engem a' felől, hogy a' város nyugalma a' polgárok fölfegyverzésén nyugoszik; én szivesen megadom Önöknek a' fölfegyverzést.“ Délután a' királynak nyilvános hirdetvénye jelent meg, melylynél fogva gróf *Arnim* az uj ministerium alakitásával 's a' kül- és alkotványügyek vitelével, gróf *Schwerin* a' cultus-, *Auerswald* a' belügy-, *Kühne* pedig ideiglenesen, a' pénzügyministerium igazgatásával bizattak meg, a' többi ministerek még egyelőre helyeiken meghagyatván. A' polgárok fölfegyverzése is megkezdetett, 's már ezek fogták el az őrhelyeket. A' király kastélyában ama vitéz polgárlövészek álltak őrt, kik a' torlaszéjben olyly derekasan működtek. Miután a' király e' nap folytában több izben tartott a' néphez biztató és intő beszédet, 's különösen a' munkásoknak is érdekeik védését megigérte : a' néphangulat mintegy varázsütés által rögtön megváltozott. A' harczvágy és forradalmi mozgalom helyébe a' kiküzdött siker hivésének szelidebb érzete lépett. A' katonaság eltávoztával a' nép mint győztes felet tekinté magát, de egyszersmind engesztelten hangultnak mutatkozék a' király iránt, kit diadalünnepébe némileg be is foglalt; boszúszomjat pedig ugy szólván senki ellen sem lihegett. Este az egész város fényesen kivilágittatott, 's a' sürü örömlövések egész éjjel tartottak. Mart. 20-ika derült és vidám szinben virradt fel; a' nép gyönyörködve legelteté kandi szemeit a' forradalom helyein, 's egy-egy kis forradalmi böngészetet is tartott; leszaggatta például azon boltczimeket, melylyekre a' porosz királyi herczeg neve volt fölirva; délelőtti 11 órakor pedig nagy számban a' herczeg palotájához tódulván, onnan a' polgári tiszteletőrt eltávolitotta, 's magát az épületet a' leromboltatástól csak ezen a' falra nagy betűkkel fölirt szavak mentették meg : „Az egész nemzet tulajdona.“ Ugyanis a' nép gyanuját és gyülöletét a' porosz királyi herczeg iránt ennek rögtöni eltávozása még inkább felfokozá. Ellenben a' berliniek e' napon egészen határozott ragaszkodást mutattak a' király és királyné személye iránt, kiknek nevei mindenütt, hol nyilvánosan fölirva voltak,, sértetlenül maradtak és világosan megerősittettek. Szivemelő látvány volt a' lengyel foglyok szabadonbocsátása , melylyet a' király szinte megengedett. *Mieroslawski*, Berlin hölgyeinek kedvencze, felállva kocsijában, a' fekete- vörös- aranyszinü zászlót magasan lobogtatá; a' nép pedig örömriadással, különösen a' hölgyek fejér kendőket lengetve az ablakokból , nagy lelkesedéssel üdvözlék a' kétéves fogságból kiszabadultakat. Maga a' király is, uj ministerei kiséretében, a' kastély erkélyére kilépvén, fövegének háromszori csóválásával köszönté a' menetet. Már elébb is, de kivált e' napon igen számos megrémült nemesi család költözött ki Berlinből Potsdamba, kikhez némelyly hivatalnokok, sőt polgárok is csatlakoztak. Potsdamot ettől fogva a' berliniek ugy tekintették, mint a' reactio középponti székhelyét. Mart. 21-én reggel az udvari nyomdából e' következő hirdetvény jelent meg : A' német nemzethez.

Egy uj dicső történet kezdődik rátok nézve a' mai nappal! Ti ismét egyesült nagy, erős, szabad és hatalmas nemzet vagytok Európa szivében. Poroszország IV. Fridrik-Vilmosa, bizván hősies gyámolitástokban és szellemi ujjászületéstekben, Németország megmentése végett az összes hazának élére állott. Még ma meglátandjátok őt a' német nemzetnek tiszteletreméltó régi szineivel lóháton közöttetek. Üdv és áldás az alkotványos fejdelemnek, az összes német nép vezérének, a' szabad ujjászületett német nemzet uj királyának!" Déltájban csakugyan kiment a' király, lóháton, csillogó nemzeti szinekkel, a' kastély terére, 's az őt környező néphez igy szólott: „Nem bitorlás tőlem, ha magamat a' német szabadság és egyesség megmentésére hivatva érzem; esküszöm istenre, hogy egy fejdelmet sem akarok trónjáról letaszitani, de Németország egyességét és szabadságát védni akarom; ennek ótalmaztatnia kell német hűség által, őszinte német alkotvány alapjain!" — Este pedig ilyly czimü fölhivást bocsátott ki a' király: „Népemhez és a' német nemzethez." E' fölhivásban többek közt jelentetik, hogy az apr. 2-án összehivott egyesült országgyülés fogja adni a' létegeket, mikkel Németország fejdelmei és rendei közös gyűlést tartandanak. A' mindezekre keletkezett közörömet akkor éjjel egy vak hir rögtön megzavará: hogy t. i. a' porosz kir. herczeg az összes hadsereg élén Berlin ellen jő, és a' várost el akarja foglalni. Iszonyu lárma támadt, egyik ember a' másikat ijesztette és ingerlette, 's már számos torlasz emelkedett és sok ezer nép gyült összse az utczákon „fegyverre!" kiáltozván; de az ingerültség alaptalanságáról csakhamar fölvilágositva, 's a' mindenfelé czirkáló polgárőrök által aludni küldetve, csöndesen szétoszlott. Mart. 22-én a' berlini hirlapok azon hivatalos tudósitást közlék, miszerint a' porosz kir. herczeg Londonba utazott. Ugyan ekkor a' szegény nepposztályok inségének némi enyhitésére a' király rendelvényt bocsáta ki, melylynél fogva a' királyi zálogházakban elzálogitott tárgyakat öt tallér erejéig a' zálogjegyek birtokosai ingyen viszszakapták. E' napon ment végbe az elesett martiusi harczosok ünnepélyes temetése valóban nagyszerű és szivemelő módon, melyly némileg a' berlini forradalom tetőpontját jelölé, igazi népies tisztaságában 's méltóságában. Az eltemetendő halottak száma 187 volt. Délután 2 órakor indult meg a' mintegy 20,000 emberből álló gyászkiséret, utközben mindig szaporodva, 's midőn a' kastély előtt elvonult, a' király, néhány ministertől környezve, megjelent az erkélyen, 's ott maradt fedetlen fővel mindaddig, mig a' koporsók mind el nem vitettek. A' katonaság holtjai, számszerint 13 közember és 2 altiszt, csak mart. 25-én temettettek el; melyly csekély számon sokan álmélkodtak. Minden bizonynyal már az előtt tetemes számu katonahalottakat takaritottak el egész csendességben.

A' martiusi napok után Berlinben a' szabadság uj lehelete mindenfelé melegebb, reményteljes vidám és erélyes népéletet kezde kifejteni. A' berlini sajtó, melyly mart. 2-án rázá le legelőször a' censura bilincseit, rögtön szabad szájjal 's a' forradalom fölötti örömzajjal jelent meg. A' politikai hirlapok mellett gyorsan és buján tenyészett föl a' nép- és utczai sajtó, és a' berlini néphumort hirtelen politikai mezbe öltözteté, melylyben az a' legnevezetesebb és legbőszebb ugrásokat tette. A' röpkönyvárusok

a' berlini forradalom főporoszlóivá lettek, ugy hogy a' hatóságoknak minden e' kereskedés megtiltására irányzott utóbbi kisérlete sikeretlen maradt. A' szabad népsajtó mellett 's részint szoros összeköttetésben vele működött a' szabad egyesülés joga, melyly Berlinben csakhamar legsovárabban 's mohón használtaték. Már mart. 12-én alakult egy politikai club, melylyből később a' „democrata-club" eredett. Ennek ellenében mart. 27-én az „alkotványos club" alakult, Berlin mérsékletebb elemeiből. Legnevezetesbek voltak a' sátorok alatti népgyülések, melylyek szabályosan tartattak a' berlini democratia által, 's tömérdek számu kandi néptől látogattattak. Vessünk most már egy pillanatot az uj politikai kifejlődésre, mikép ez a' martiusi napok óta felülről és alulról eszközöltetett. A' király komoly szándoka, az adott igéretek- és engedvényekre, általában az uj statuselvre nézve, leginkább kitetszett ama nevezetes látogatás alkalmával, melylyet mart. 25-én Potsdamban tön, hol a' testőrsereg öszves tiszti kara előtt ünnepélyesen nyilvánitá: hogy mindazt, a' mit adott és tett, „a' legteljesb és szabad meggyőződésből tette 's régóta előkészitette." „Berlinben," mond a' király, „olyly jeles szellem uralkodik a' polgárságban, melyly a' történetekben példanélküli. Ohajtom tehát, hogy a' tiszti kar is szintugy felfogja az idő szellemét, a' mint én felfogtam, 's hogy önök mindnyájan mostantól fogva szintolyly hű statuspolgároknak bizonyitsák magokat, a' milyly hű katonáknak bizonyitották." Király, ki még kevéssel ez előtt a' katonai státus meredek ormán állott, democraticusabb modorban nem beszélhete. Még mielőtt az egyesült országgyülés apr. 2-án összeülne, a' király új ministerium alkotását látta szükségesnek, anynyival inkább, mivel a' népszerüséget nélkülöző gróf *Arnim* ellen az országban már sok hang emelkedett. Ennek kiléptével alakult aztán a' *Camphausen-Hansemann-Schwerin Auerswald-* ministerium. Ezen uj ministeriumnak kell vala, miután az egyesült országgyülés gyorsan bevégezte munkálatait, az eredeti választásokból származott népképviseletet ellensulyoznia, melyly maj. 22-re volt összehiva, és „nemzeti gyülés" nevet viselt. Már magok a' választások sok balfogást mutattak fel, és igen nagy számu képességgel nem biró tagot léptettek a' gyülésbe, a' nélkül, hogy elegendő ellensulyt adnának jeles politikai capacitásokban. A' gyülés pedig töredékek- és töredékecskékre oszlott, melylyek minden egységi haladást lehetlenitettek egy bizonyos czél felé, 's egymást az eredvényhez jutásban kölcsönösen gátolták. A' nemzeti gyülés tehát már eleve sem igen különös hitelben állott a' népnél 's a' közvélemény előtt. A' ministeriumok törvényjavaslatokkal halmozák el a' gyülést; mi által ezen csak alkotványozásra hivott és választott népképviselet határainak összezavarását lényegesen elősegitették. A' nemzeti gyülés ez által benső igényeit egy alkotványozó conventre külsőleg is mindinkább felfokozá; de először is önmagával bonyolódott töredéki tusába, melyly olyly nyomoru és meddő volt, hogy a' nép sem talált benne gyönyörüséget, kivált miután a' nemzeti gyüléstől egy uj mozgalom készitését várta, elégületlen levén a' dolgoknak eddigi eredvénytelen folyamatával. Jun. 15-én csakugyan erőszakos és igen vészes jellemű kitörésre került a' dolog. Ugyanis már néhány hét óta készültek a' fegyverházra a' munkások tömegei, kiktől a' fölfegyverzés

mindeddig megtagadtatott ; a' mondott nap alkonyán pedig az összeütközés vérontással kezdődött, a' polgárőrségnek egy százada a' gesztenyeerdőben közel a' fegyvertárhoz egy csoport munkásra tüzet adván, 's több személyt részint megölvén, részint megsebesitvén. Ez jeladásul szolgált az ez éjjeli borzasztó föllépésekre. A' nép dühe iszonyuan fölgerjedt a' kiontott vér láttára, a' tömegek folyvást szaporodtak az utczákon 's téreken, és áldz boszszukiáltás zugá át a' sokaságot. Az ismeretes népemberek és szónokok rögtön megjelentek 's a' népet elhatározó tettre tüzelték. A' megölt munkások párolgó vérébe mártott kendők rudakra aggattattak és zászlók gyanánt hordoztattak végig az utczákon, az egész várost fölkelésre hivandók. Egy ilyly csapat vörös vérlobogókkal vonult át tanulók vezérlete alatt a' királyhidon, 's kikiáltá a' respublicát; de nyom 's jelentés nélkül hangzott el ama kiáltás ez éjnek általános rémségeiben. Egy rész viszszafutott lakásaira; a' boltok és házak szorgosan bezárattak. Más részről pedig csak növekedtek a' tömegek, 's mindig fenyegetőbb csoportozatokban nyomultak a' fegyvertár felé. Tiz óra tájban a' fölfegyverzett kézmüvesegyesület és a' tanulók testülete elállák ugyan a' fegyverház kapuit; de ellenök már olyly nagy volt a' tolakodás, hogy az ajtók recsegni kezdének. A' nép azt kivánta, hogy a' katonaság a' fegyverházból takarodjék el; 's kiáltozott és tombolt sürű roppant tömegekben. Mindnyájan megőrülni látszottak. Nagy gerendákkal tették az első ütések a' fegyverház ajtaira, melylyek végre engedtek a' hatalmas ütéseknek. A' tömegek most iszonyu gombolyagban hömpölygének a' fegyvertár belsejébe, 's ott általános fegyverrablást kezdettek, melyly alkalommal a' régi historiai fegyverek igen becses gyüjteménye is elvétetett 's a' nép közt kiosztatott. Poroszország régi hadzászlói és diadaljelei a' falakról letépettek és lábbal tiportattak. Mindennemü fegyverek, kardok, puskák, pisztolyok, nagy nehéz ólomrudak, golyók, elvitettek, és a' fegyvertár kirablása már éjfélig tartott, midőn egy század katonaságnak, melyly hirtelen oda rohant, a' már ugy is nagyon megritkult tömegeket elszéleszteni és a' helyet megtisztitani sikerült. Több összegyülekező polgárcsapat pedig még ez éjjel sok darab fegyvert viszszavett, melylyek leginkább gyermekek kezeiben találtattak. Más nap már a' fegyverek legtöbbnyire beszedettek vagy önként beadattak. A' fegyvertár ostromában részes népvezérek közül különösen némelyly ismert gépkészitők, néhány tanuló és tudós befogattak, kiknek pere később nyilvános tárgyalás alá is került.

Ekközben a' nemzeti gyülés mindinkább közeledék elhatározó sorsa felé. Maga a' király állandóan Potsdamban tartózkodott. A' nemzeti gyülés enyészetét különösen az aug. 9-i végzés érlelé, melyly oda ment ki : hogy a' hadügyminister egy a' hadsereghez bocsátandó rendeletben a' tiszteket intse és óvja a' reactionarius törekvésektől, egyszersmind azon tiszteknek, kik az uj alkotványos jogállapotba magokat belé illeszteni nem tudnák, „becsületbeli kötelességökké“ tegye, a' hadseregből kilépniök. Az *Auerwald-Hansemann* ministerium (melyly a' *Camphausen*-féle ministerium helyébe lépett) e' végzést azonban nem véteté foganatba, sőt sept. 4-én *Roth* hadügyminister egész határozottsággal kijelentette : „hogy a' statusministerium azt egyáltalában nem fogja végrehaj-

tani," mire *Waldeck* követ viszonzá : „hogy a' követek egy perczig sem ülhetnének tovább becsülettel a' gyülésben, ha az aug. 9-i végzés foganatba nem menne!" Ezzel a' néptölség kérdése, melylyet olyly sokáig kerülgettek, végre mint lobogó fáklya vetteték a' nép közé, 's annak lángjánál uj erővel gyult meg a' berlini mozgalom. Sept. 7-én *Stein* követnek azon inditványa, „hogy a' ministerek a' hadparancs végrehajtására szorittassanak," többséget nyervén, az inditványozó 's több mások is a' baloldal tagjai közül a' nép által diadalmilag haza vezettettek, melyly alkalommal ujongó sokaság lepé el az utczákat és tereket. „A' nemzeti gyülésben nyert mai győzelem csak még a' forradalom valósitása; a' nép 's képviselői egyesültek; ha ezen egyesülést szilárdul fentartjuk, megvethetjük a' kapuink előtt tátongó tűztorkokat!" mondá gróf *Reichenbach* követ este a' Mylius-palota előtt összegyült sokaságnak. Más részről ezen a' berlini mozgalomra nézve emlékezetes nap szilárditotta meg a' régóta szőtt terveket. Az udvar, kormány, a' csend- és rendszerető polgárság pártja most a' nemzeti gyülésben „conventet" látott, melyly a' forradalom 's néptömegek uralmát mindig tovább terjesztendi. Az *Auerswald- Hansemann-* ministerium sept. 11-én viszszalépett, 's a' királyhoz intézett elbocsátási kérelmében kinyilatkoztatá : „hogy a' nemzeti gyülést a' közigazgatási rendszabályok meghatározása nem illetheti, mert különben az alkotványos monarchia fen nem állhat!" Ekközben Berlin egész helyzete igen aggasztóvá 's fenyegetővé lön. Már egy idő óta tetemes hadtömegek pontosittattak összse Berlin körül, melylynek száma 40—50,000-re ment, Charlottenburgban már az ágyuknak ellenségesen irányzott torkaival találkozék az ember. Ezen hadsereg parancsnokává *Wrangel* tábornok neveztetett, ki sept. 17-én kiadott hadparancsában magát diadalmas seregeivel a' „jó polgárok" támaszául hirdeté; sept. 21-én pedig szemlét tartván, a' körüle kandilag tolongó néphez beszédet intéze, melylyben először is haderejével kérkedett; aztán a' berlinieket sajnálta szerencsétlen viszonyaik, egykor olyly virágzó városuk alászállott állapota miatt, hol most „fű nő az utczákon." Sept. 22-én hirdettetett ki az uj ministerium, melylynek elnöke egy tábornok, egyszersmind hadügyminister, *Pfuel*, volt, kit a' martiusi napok óta a' nép mindig kétes emlékezetben tartott; őt pedig olyly aristocraták bureaucraták és diplomaták környezék mint ministertársak, kiknek nevei minden tekintetben a' rendőrségi 's hivatalnoki kar régi kormányához tapadtak, u. m. *Bonin. Eichmann* és gróf *Dönhoff. Pfuel* az ellenforradalom vezetésére nézve nem bizván eléggé magában, a' népkegygyel kaczérkodék, a' nemzeti gyülésnek oct. 31-i ülésében *Rodbertus* inditványát pártolván, miszerint az ostromlott Bécsnek segély adatni rendeltetnék. Ez volt egyszersmind amaz emlékezetes este, melylyen Berlin democraticus népmozgalma utoljára erőködék hatni már elhasznált ábráival. Népcsoportok fáklyákkal állák körül t. i. a' nemzeti gyülés teremének ajtait, csak a' Bécs részére kedvező szavazás után bocsátandók ki a' követeket. De a' népmozgalom már ezen este igen elgyöngültnek mutatkozék. Talán még ki lehetett volna egyenliteni a' viszályt, ha a' nemzeti gyülés, miután végre az alkotvány fölötti tanácskozásra átment, azon térre nem lép, melylyen Poroszország koronája saját utólsó létjogait a'

fenállás külalakjában is veszélyeztetve látá. Jelesül a' királyi czim, névszerint az „isten kegyelméből“ szavak kihuzása fölötti vitatkozás egyenesen a' király személye megtámadásának és a' trón megrenditésének tartatott. A' királyi előjog korlátozása a' rendjelek osztogatásában és a' nemesség eltörlése szinte nem valának alkalmasok, a' további alkotványtárgyalás iránt jobb bizodalmat gerjeszteni. Hogy a' zivatar már a' láthatár fölé kerekedett, először is *Pfuel* tábornoknak a' ministeriumból nov. 2-án történt kilépte bizonyitá, kihez a' többi ministerek is csatlakoztak. Az uj cabinet alakitásával meghizott *Brandenburg* grófnak ministerelnökké neveztetése mindenütt az ellenforradalom első jeladásaul ismertetett. A' nemzeti gyülés elhatározá, üléseit meg nem szüntetni; egyszersmind 28 tagból álló küldöttséget rendelt a' királyhoz egy föliratttal, melylyben az ország fenyegető helyzete előterjesztetik, és a' *Brandenburg* ministeriumnak, mivelhogy a' gyülés többségét nem birandja, viszszavétele sürgettetik; de e' küldöttség hiába járt a' királynál Sanssouciban, és a' Brandenburg- ministerium kinevezése nov. 8-án hivatalosan kihirdettetett. Tüstint feltünő hadmozdulatokat 's mindenféle katonai előkészületeket lehetett észrevenni a' városban. A' katonák közt rendkivül sok lőszer osztatott ki, a' laktanyák is mindennemü élelemmel láttattak el. A' nép közt elszánt és komoly hangulat uralkodott. Nov. 9-én a' nyugtalanság olyly nagy lön a' városban, olyly homályos és aggasztó különnemü hirek keringének mindenütt, hogy a' nemzeti gyülés oltalmára az elnök fölhivá a' polgárőrséget, melyly számos tömegekben már reggel megjelent az ülésterem előtt. Az elnök 10 óra tajban nyitá meg az ülést; a' ministeri asztalnál megjelentek *Brandenburg* gr., *Ladenberg, Manteuffel* és *Strotha*, mint az uj cabinet tagjai. Mély csend uralkodott a' gyülésben és a' tömött karzatokon. Ekközben királyi üzenet olvastaték, melylyben a' gyülés székhelye Berlinből Brandenburgba tétetik át, és nov. 27-ig, mint az ottani ülések kezdetéig, a' nemzeti gyülés elhalasztatik, azon okból, mivel Berlinben a' gyülés szabad állapotban többé nem müködhetik, miután a' követek vétkes demonstratiók által megfélemlittettek. Gróf *Brandenburg* fölkel és katonai rövidséggel fölhija a' gyülést, hogy tanácskozásait tüstint szakitsa félbe, azoknak Berlinben folytatását törvénytelennek nyilatkoztatván. Erre roppant zaj támad. Az elnök helyreállitja a' csendet és megtagadja a' gyülés berekesztését. A' ministerelnök hiába erőködik szóhoz jutni. Végre a' ministerek távoznak, 's velök a' jobb oldal legnagyobb része elhagyja a' termet. A' karzatokról azon pillanatban, midőn a' ministerek elmennek, többszörösen lehallik e' kiáltás : „Elfogni! elfogni!“ — Nov. 10-én a' nemzeti gyülés egy „proclamatiót“ határoz „a' porosz néphez“, melylyben tagadja a' koronának azon jogát, hogy a' gyülést akarata ellen elhalaszthassa, máshová tehesse át, vagy feloszlathassa, egyszersmind a' ministeriumot, melyly a' koronának e' rendszabályt tanácsolta, az ország kormányzására képtelennek nyilatkoztatván. Délben mintegy 20,000 emberből álló katonaság a' csöndesen néző néptömegek között bevonult a' városba, 's egy része tüstint elfoglalá a' szinházat, melylyben tartá t.i. a' nemzeti gyülés ez idő szerint üléseit, környező téreket, maga *Wrangel* tábornok a' sereg élén. A' házat közvetlenül a' polgárőrség őrizé, melyly a' nemzeti gyülés ótalmára

reggel óta ott állott, 's kinyilatkoztatta, hogy helyét elhagyni nem fogja. A' polgárőrség 's katonaság közti tért pedig egyes néptömegek tölték be, nyugottan nézők ezen olyly meglepőleg jövő dolgok fejlését. Miután *Rimpler* polgár-őrségi parancsnoknak az általa elvállalt békeközti szerep a' katonaság eltávolitására nem sikerült; *Unruh*, a' nemzeti gyülés elnöke, azon irásbeli nyilatkozatot küldé neki, hogy a' nemzeti gyülés nem akar más ótalmat, mint a' polgárőrségét, katonait pedig épen nem; mire *Wrangel* tábornok szóval azt felelé: „hogy a' katonaság semmi körülmények közt nem fog viszsza huzatni; azon uraknak, kik még a' szinházban öszszegyülvék, megengedtetik ugyan ki-, de ismét bemenni nem; ő — ugy mond — nemzeti gyülést nem ismer, mert az tegnap óta a' korona által megszüntetett, szintolyly kevéssé ismer pedig ilyly gyülési elnököt, kivel alkudozásba bocsátkozhatnék." Az elnök erre az ülést, azon nyilatkozattal, hogy a' gyülés csak az ellene alkalmazott katonai erőnek enged, eloszlatá. Most elkezdődék a' nemzeti gyülés bujdosása különféle épületekbe, hol üléseit folytatni ügyekezett; de ezeket a' terembe nyomuló katonaság mindenütt eloszlatá. Végre a' nemzeti gyülés, azon reményben, hogy a' nép által gyámolittatni fog, megkisérté az utolsó eszközt, t. i. nov. 15-én este tartott ülésében a' közadó megtagadását elhatározá. Ámde csalatkozott; mert midőn a' követek ez ülés végével a' Mielentz-teremből szinte katonai erővel kiüzettek és az utczára kiléptek, itt az ujongó és gyámolitó tömegek helyett csak néhány ácsorgó embert 's mély csendet találtak. Az ülésterembe várt munkások is kimaradtak. Valóban ha szinte a' berlini nép sorompóba akart volna is lépni a' nemzeti gyülés mellett, nem teheté; mert a' kormány által elővett rendszabályok még magokat a' békés demonstratiókat is lehetlenitették. A' polgárőrség, melylynek feloszlatása már novemb. 11-én elrendelteték, lassankint mindenütt, még pedig nem igen kiméletesen, ellenszegülés nélkül lefegyvereztetett. Novemb. 12-én esti 6 órakor pedig Berlin ostromállapotba helyeztetett. Brandenburgban nov. 27-ére csak a' „hiven maradt jobb oldal" követeinek kis csoportja jelenvén meg, várni kellett, mig a' lassankint hullározó tagok által a' nemzeti gyülés végzésképessé tétethetett; de ennek vitatkozása igen szerencsétlen volt: azt kivánta tudniillik egy rész, hogy *Unruh* a' brandenburgi gyülésnek is elnökeül elismertessék; minek következménye az ülés zenebonás feloszlása lön. A' Brandenburg-ministerium most eljöttnek hivén az eldöntő pillanatot, a' nemzeti gyülés feloszlatása iránti rendeletet 's a' dec. 5-i alkotványnak régóta szándéklott octroyálását eszközlé, és ezzel az 1848. berlini mozgalom is véget ért. — *M. S.*

Berlioz (Hector) franczia zeneszerző, szül. 1803-ban *St.-Andrében* Isère departementben. Mindenesetre igen nevezetes psychologiai tünemény, bár mint itéljék is meg azon irányt, melylyben ő mint hangköltő működik. Szerzeményei a' legellenkezőbb itéleteket idézték elő; mig sokan a' legnagyobb enthusiasmussal bálványozák: mások fanatikus tévedésnek tarták működését. Atyja, egy tiszteletben állott orvos, azt kivánta, hogy ő is egyazon pályára lépjen vele; a' fiunak azonban nagyobb hajlama volt a' zenemüvészethez. *Haydn* quartettjei vezeték őt be legelőször a' harmonia 's a' zeneszerzési külső formák titkaiba. Szenvedélye

miatt abba hagyván a' gyógytant, apja eltaszitá őt magától. Ekkor lépett conservatoriumba zenészeti kiképzése végett, és énektanitással keresé élelmét. 1828-ban másod rangu, 1830-ban „*Sardanapal*“ czimü cantatejával első rangu pályadijt nyert, mi alkalmat nyujtott neki Olaszhonba utazhatni, hol két évig phantastikus, müvészileg rendetlen, de a' belvilág gazdag ereit feltáró életet vitt. Párisba viszszatérvén egy irnő, *Miss Smithson* ki a' párisi angol szinpadon Ophéliát játszá, anynyira elbájolta őt, hogy megcsalatva képzelvén magát általa, valóságos örjöngésbe esett. Akkori állapotát egy zeneműben fejezé ki, melylyet ő „*Symphonie fantastique*“nek nevezett. Ezen hangszerzemény, melylyben a' régi formák typusát egészen elhagyá, 's mindenféle szokatlan eszközöket használt fel, idézte elő ama különböző vélemények harczát, mi azonban részint „*Benvenuto Cellini*“ operája, de még inkább „*Romeo és Julia*“ czimü hangszerzeménye által a' birálók és müvészek kedvező itélete következtében az ő részére ütött ki. Legkitünőbb szerzeményei közé tartoznak a': *Francs-juges* nyitány, „*Harold*,“„*Május ötödike*“, egy cantate *Béranger* dalához, *Damrémont* tábornok temetésére szerzett requiemje, „*Lear*“hezi nyitánya, 's különösen „*Episódok egy müvész életéből*“ czimü zenemüve, melylyhez a' zenét értelmező szöveg 's programm is van irva. Midőn ezen remekmüvét Paganini először meghallá, az előadás után egész elragadtatással közelitett hozzá, bálványozva térdelt le előtte, mondván, hogy benne *Beethovent* látja feltámadva, 's titkon 20,000 forintot ajándékozott neki. Mint zeneműbiró is kitüntette magát, 's e' téren sok jót irt a' parisi lapokban. 1843. óta Európa több jeles városát meglátogatá, remekül hangszerelt (instrumentált) zenemüveit mindenütt nagy tetszéssel adá elő. A' forradalom előtt Pesten is megfordult, 's a' nemzeti szinpadon személyes vezetése mellett mintegy 100 zenészből állott karral játszatá el jelesebb müveit. A' Rákóczyindulót olyly nagyszerü alkalmazással adá elő, mint ezt azelőtt még soha nem hallottuk. A' sok vonó és fuvó hangszer a' legszebb harmoniával, imposant zengés- 's harsogással emelé a' harczias jellemü riadót, a' szinfalak mögül ágyudörgés hangzék hozzá, 's képzeljük mind ehhez az elragadtatott közönség zajos tombolását, föllelkesedett éljenzései viharzugását: 's méltán elmondhatjuk, hogy *Berlioz* teremtő keze alatt a' Rákóczyinduló apotheosisét ünneplé nemzeti szinpadunkon, 's a' jeles hangköltő ez alkalommal mintegy titkos előérzetének nagyszerü jóshangjait hallatá. Később ugyanesak a' Rákóczyindulót, hasonló hangszerczéssel *Próféta* czimü zenemüvében Párisban is roppant hatással adá elő. — *V. I.*

Bern, a' helvszövetség legnagyobb cantona. Új alkotmánya, melyly munkánk körébe tartozik, a' franczia 1830-iki forradalom által felidézett mozgalmak szülötte. A' berni aristocratia által elnyomott cantoni nép megelégületlensége kitörött 's fenyegető állást vett fel, sőt a' bernvárosi polgárság sem mutatott kedvet az aristocratiai érdekeknek tovább szolgálni. Az alkotmány gyökeres kijavitását követelték, 's midőn a' berni patriciatus ezt határozottan ellenzé, *Münsingen*ben 1831. jan. 10-ikén nagy népgyülést tartottak, hogy erőszakkal is végrehajtsák a' többség követelését, ha a' nagytanács törvényes uton nem fogna segiteni. Most a' megszeppent nagytanács leköszönt, miután 111 tagból álló, 's a' canton minden kerüle-

teiből választott alkotmányzó gyülést h'vott öszsze; — a' nagytanács példáját követék a' magas közhivatalokat elfoglaló patriciusok is. Az új alkotmány 1831. julius 31-ikén fogadtatott el. Ezen új alkotmány 6 évre választott, két évenkint egy harmad részében kilépő de újra választható 240 tagból álló nagytanácsnak adta a' törvényhozó 's főfelügyelési jogot. Választható ebbe minden polgár, ki törvényes korral, 's 5000 schweiczi frank értékü fekvő birtokkal vagy bíztos tőkével bír. Minden község ősgyülést képezvén, 100—100 lakosra egy-egy választó polgárt választ. Ezen választó polgárok kerületenkint jőnek öszsze választásokat tenni, összesen 200 tagot választanak, a' többi 40-et, valamint az évenkint változó elnököt (Landamman) maga a' nagytanács választja. Van ezenkivül 16 tagból álló kormányozó tanács, melylynek tagjai egyszersmind tagjai a' nagy tanácsnak, 's melylynek élén áll a' *Schultheiss*. Ezen kormánytanács 7 osztályra oszlik, u. m. a' diplomatikai ügyek, belügy, igazság és rendőrség, pénzügy, nevelés, hadügy és épitészet osztályaira, melylyek főnökei a' kormánytanács tagjai közől vétetnek. — Az igazságszolgáltatást egy főtörvény szék, első foly. büntető törvényszék, továbbá a' kerületi al, kereskedési, és hadi törvényszékek gyakorolják. A' községi gyülések 6 évre választják elöljáróikat, 's egyes községi alkotmányok a' kormánytanács helybenhagyása alá vannak vetve. A' büntető törvénykönyv 1832-ben vizsgáltatott meg 's javittatott ki, a' polgári törvénykönyv utoljára 1816. óta nézetett át.

A' régi alkotmány 's e' szerint uralkodó városi aristocratia bukta 's a' patriciusoknak a' hivatalokból viszszalépte után, ezek leginkább a' vidéki városok nevezetességeinek kezébe jutottak. Ezen új hivatalnokok járatlansága 's némelyly átmenő nehézségek a' politikai állásnak ingadozását okozák, melyly a' canton hitelét igen megrázta. Legtöbbet tett erre az uralkodó pártban létrejött szakadás, melyly két, egymással éles ellentétben álló's csak az aristocratia elleni közös küzdelemben rokonúlt, u. m. nemzeti, és radical cantoni felekezetre oszlott. Névszerint az utóbbi párt némelyly tagadhatlan önkényességeket 's túlságokat is követett el, mint p. o. az aristocraticus irányzattal vádolt főtörvényszék függetlensége, 's az újdon alapitott főiskola elleni merénylet, az aristocr. egyesületek elleni jogtalan rendszabályok, *Snell* professor kiutasitása 's a' t. Alaposabb bár szinte kemény eljárás volt az úgynevezett családi szekrények, az az: némelyly aristocrata-családok közös ingatlan- és tőkebirtokának magasb érdekek által igazolt megszüntetése, a' sok éven át tartó dotatioper a' státus és város vagyonának felosztása felett. Még nagyobb zajt okozott az 1832. óta megkezdett 's 1839-iki dec. 30-ikán bevégzett felségsértési per az aristocrata-párt reactionárius kisérletei miatt. — A' külsö politika is sok gyarlóságot mutatott; p. o. a' Franciaországból kiutasított lengyelek irányában, kik fegyveresen nyomúltak Savoyába, ott forradalmat szítani, valamint 1836-ban Conseil franczia politikai ügyvivőre nézve, ki hamis név alatt utazta be Schweiczot, hogy ott a' Lajos Fülöp elleni merényletek részvevőit kikémlelje. Nehéz viszonyokba jutott a' berni kormány a' leberbergi kerület kath. lakossága által is. A' Schweicz egyéb részeiben mutatkozó kath. mozgalmakkal egybefüggésben, már 1835. septemberén némi nyugtalanságok ütöttek ki a' községi tanácsosok választásánál *Pruntrut-*

ban, melylyekben a' kath. papságnak fő része volt. Ugyanazon vidékből 8000 aláirással ellátott kérvény intéztetett a' nagytanácshoz a' badeni czikkek ellen (l. Aargau), melylyeket azonban a' nagytanács nagy többséggel elfogadott. Erre a' kath. helyeken csoportozások 's fegyveres demonstratiók keletkeztek. A' kormány elöször katonaságot külde ellenök, 's erővel látszott elnyomni akarni a' mozgalmakat, de csakhamar ismét, ellentétben korábbi elhatározásával, a' pápával lépett értekezésbe a' badeni czikkek iránt, melylyek folytán ezek teljesen elmellőztettek. Új nehézségeket szült a' kormánynak a' franczia nyelvű Jura-rész sürgetőleg ismételt követelése a' franczia törvényhozás újra behozatala iránt, míg a' kormány az egész cantonra nézve egyazon közös törvények kidolgozásával foglalatoskodott. Ezen izgalom az emlitett franczia lakosság közt 1840-ben anynyira hágott, hogy különös teljhatalmú biztosokat kellett oda küldeni. A' nyugalom csak nagy nehezen állott helyre szigorú rendszabályok alkalmazása, 's a' megelégületlenek fejének, *Stockmár*nak szökése által. Legutóbbi években Bern canton politikája, főleg *Neuhaus* kormánytanácsi elnök (Schultheiss) erélyes vezetése alatt, határozottabb állásra vergődött: de a' belső elégületlenség elemei csakugyan megmaradtak, 's folytonos nehézségeket okoztak. *Neuhaust* azon szemrehányással illetik, hogy külső politikájában szabadelmű eszméket követ ugyan, mint ezt az aargaui kolostorkérdésben 's a' luczerni jezsuiták ellenében bebizonyitá, de a' belső politikában absolutisticus elvekre hajlik, melyly hajlama főleg 1845 septemberén nyilvánult, midőn a' kormány önhatalmának terjesztésére czélzó változtatásokat inditványozott az alkotmányban. A' nagytanács elveté ugyan az indítványt, de egyszersmind a' kormánynak bizalmat szavazott. E' közben eljött a' nagytanács egy harmad része kilépésének ideje. A' választások elég nyugodtan folytak, de a' nép, felizgatva a' hirlapok által, alkotmány-revisiót követelt. A' kormány engedett ugyan, de a' revisiót a' nagytanácsra akarta bízni; a' népi sajtó 's népgyülések pedig azt kivánták, hogy ezen ügy saját, e' czélra választandó alkotmányozó tanácsra bizassék. Hogy a' vita befejeztessék, a' kormány jónak látá az egész nép véleményét, ős gyüléseiben, fejenkinti szavazat által megkérdezni, 's ennek nagy többsége alkotmányozó gyülést kivánt, melyly 1836 februárján meg is választatott, 's melylynek kétharmada radicálokból állott. Az alkotmány tehát e' szellemben lőn revideálva.

A' cantoni főváros Bernben, hol a' szövetség-gyülések minden harmadik évben tartatnak, 1834 olta főiskola állittatott 20 közoktatóval, 's mintegy ugyananynyi magánoktatóval.—Nevezetes munkák Bernről: *Tscharneré*, *Haller* és *Heinzmanné*; ujabban pedig *Waldhard* franczia munkája, és *Tillier*. — T.

Bernadotte (Károly János) svéd király. (l. Közh. Ism. Tára VII. K. XIV-ik Károly czim alatt.) Itt csak utóbbi működéseire 's mint királynak jellemzésére szoritkozunk. *Károly János* az alkotmányos kérdésekben vagy csak szenvedőleg tartotta magát, vagy éppen absolutisticus rokonszenveket árult el. Ezért Svédországban sok elégületlenségre adott okot. Hogy tehát svéd alattvalóit kibékéltesse, egész buzgalommal a' közigatás javitására adta magát, 's e' téren épp olyly tevőlegesen és teremtőleg lépett föl, mint az alkotmányos mezőn inkább csak a' viszonyoknak enge-

dett. Rendezte a' svéd pénzügyet, melyly nagy zavarban volt, 's megszabaditotta országát a' nemzeti adósságtól. Lényeges javitásokat hozott be a' földmivelésben, erdőszetben, emelte az ipart, 's új utakat nyitott a' kereskedésnek. Mindez tetemesen emelkedett hoszszas országlása alatt. Gondoskodott a' közlekedési eszközök javitásáról, utakat 's csatornákat épitett, újra szerkeztette a' postaügyet. Jó állapotban tartotta a' szárazi 's tengeri erőt, gyámolította a' tudományok- 's müvészeteket, sokat tett a' népiskolákért. A' törvényszékeket is a' haladott kor szelleméhez képpest módosította, 's 1835. óta nyilvánosság hozatott be a' törvényszéki életbe, melylyet azóta angol utazók is dicsérettel emlitenek. Ezen érdemeihez, melylyekre bátoran hivatkozhatott ellenségei 's ócsárlói ellenében, járult még a' nép hangulatát megnyerő valóban királyi egyénisége. Méltóságos tartása, e' mellett személyes szeretetreméltósága 's társalgási ügyessége mindenkit lekötelezett. Midőn a' svéd fővárosban először megjelent, csak egy itélet volt a' szeretetreméltó, szellemdús ember felől. Ha lóháton ült, katonái előtt, méltóságos alakja sohasem tévesztette el hatását a' nézőkre. Barátságos, nyájas volt, örömest vegyült a' nép közé. Fő hiánya volt, hogy az ország nyelvét nem érté 's e' miatt nem jöhetett közel érintkezésbe az alsóbb osztályokkal. Ezeket hát más uton igyekezett megnyerni; bőkezü volt, nagy összegeket adott a' szegényeknek főleg mostoha években, megczáfolva azon gyanusitást, hogy pénzével bankári nyereked dést űz, 's a' svéd pénzeket saját vagyona nevelésére fordítja. Viselete, banásmódja mindenkor nemesnek mutatkozott, a' személyes boszú szinét mindenkor el tudta kerülni. És pedig ez nem csekély fáradságába került, mert Bernadotte hiú és féltékeny volt személyes előnyei- 's érdemeire, szeretett bámultatni 's e' mellett igen szenvedélyes vérmérséklettel birt, melyly gyakran gátolá őt a' nyugodt 's részrehajlatlan megfontolásban. *Crustenstolpe* jellemzése után rosz embernek kellene őt tartani, ki gyakran éreztette haragját olylyakkal is, kik azt meg nem érdemelték, azonban minden nyilvános politikai vizsgálatoknál, hol személye érdekelve volt, minden felségsértési vagy hűtlenségi perekben a' legnagyobb eszélyességgel viselte magát 's ritkán használta a' törvények egész szigorát. Tagadhatlan azonban, hogy a' birói itéletekre ilyly esetekben szeretett befolyást gyakorolni, 's kivánta, hogy ezek minél szigorúbbak legyenek, hogy ő meg azután kegyelmét annál inkább kitüntethesse. Egyszer mégis nagy zavarba jött, mert *Lindeberg* kapitány, kit a' törvényszék halálra itélt, nem akarta a' király általi megkegyelmezést elfogadni, 's inkább ohajtott lefejeztetni. Ekkor *Bernadotte* kénytelen lett általános amnestiát adni a' politikai vádoltaknak. —

Károly János király politikájának jelleme: eszélyesség 's előrelátás. Mindenkor ki tudta találni a' kellő határt, meddig menni szabadott, úgy a' külföldi nagyhatalmak, mint alattvalói ellenében, 's csak ezáltal volt képes átevezni a' szirtek közt, melylyek kormánya ellenébe szegűltek. Nagy embernek azonban nem mondható, sem erkölcsi sem politikai tekintetben. — Az időzésnek, 's eszélyességnek e' politikája természetesen nem segithetett sokáig gyökeresen; mert az idő kivánatai olyly erélyességi fokra emelkedtek a' nép öntudatában, melyly elhatározott cselekvést kivánt. A' svéd nép democratai hajlamai mindinkább kifejlettek, az ellen-

zék erősbödött, 's elszántan követelte az alkotmány megváltoztatását, különösen az 1840-iki országgyülésen. *Károly János* most is késett, fontolgatott, 's húzta halasztotta a' dolgot, de napjai már számlálva voltak. Meghalt 1844-iki márcz. 8-ikán, több mint 80 éves korában. — T.

Bernburg (Anhalt) egyike a' német duodécz Liliput-státusoknak, melylyeknek 1848 előtti kormányzásában a' nagy státusok minden bűne előfordult. *Sándor Károly* mostani herczeg 1834-ben trónra lépvén, titkos cabinettanácsot állitott fel, melylynek tagjai egyszersmind az országocska legfőbb hivatalnokai voltak. C'sak egy sajtó, 's egy szabadalmazott udvari hirlap lévén az országban, a' felelősségte'en kormánytest undok viszszaélései, kegyenez rendszere, nepotismusa és despotismusa éreztettek bár, de fel nem fedeztettek. Ezen a' herczeg személyét fedező, azonban felelősségtelen cabinettanácsnak 14 évi eljárása, bár hamis dicséretekkel halmoztatott 's némi külső jelekben p.o. a' tartomány szépitésében, rövidebb látású 's könnyen kielégithető vizsgáló előtt jótékonynak mutatkozott, — valódi botrány 's nyomor volt Anhalt-Bernburg népére. Megnyilván 1848-al a' szabad szólás 's irás korlátai, 's lerántatván a' bűnöket fedező fátyol, kisült többek közt, hogy egy ember, ki a' herczegnek bizonyos magas helyzetű státusesalót feladott, 1832-től 1848-ig részint fenyitő- részint bolondházban elzárva tartatott, noha ellene sem büntett, sem elméjének hibássága be nem bizonyult; kisült továbbá a' gonosz gazdálkodás, miszerint a' cabinettanács 14 évi kormányzásának ideje alatt a' kis státus kamatozó adósságterhe 650 ezer tallérral, 's az évi kamat 26000 tallérral nevekedett, mihez még a' köthen-bernburgi vasút épitésére tett 200,000 tallérnyi adósság járul. Pedig a' 15 négyszg. mérföldön 50 ezer lakost számláló kis országnak 430,000 tallérra menő évi jövedelme, jó gazdálkodás mellett, untig elegendő lehete a' közszükségekre. De p. o. a' csak két személyből álló herczegi ház udvartartásának költségei, melylyek 1834-ben 61,696 tallérra mentek, 1845-ben már 90 ezer talléron túl emelkedtek. Kisült végre, hogy a' közigazgatás minden ágába rendetlenség, vesztegetés, értetlenség férgei estek. — 1848 ik év martiusa a' bernburgi állapotokba is lényeges változást hozott. A' nagyherczeg, hallván palotája magasában a' közelgő vihar zúgását, mielőtt az békes alattvalóit is erőszakosan ráznà fel álmaikból, mart. 14-iki sajátságos proclamatiójában felszólitá ezeket, hogy adják elő a' felsőség utján, 's ez által előlegesen átnézve, kérelmeiket 's kivánataikat. A' nép örömmel engedett, de nem azon modorban mint az udvar ohajtotta, hanem népgyüléseket tartva, 's ezekből terjesztve elő régi elnyomott panaszainak és sérelmeinek tömegét. Március 16-ikán tartatott az első népgyülés, melyly 24 kérést nyilatkoztatott, némi helybeli szükségeken kivül ugyanazon lényegü tartalommal, mint ugyane' napokban egész Németország, u. m. sajtószabadság, egyesületi, 's kérelmezési jog, alkotmány népképviselettel 's egy kamrával 's a' t. A' herczeg mart. 24-ikén felelt, általánosságban, semmit határozottan nem igérve, szép jövendőről szép szólásformákat pengetve. E' leiratot azonban a' már egyszer fölébredt 's olyly könnyen ismét el nem altatható nép morogva fogadta. Márt. 25-ikén zajos népgyülés tartatott, melylynek következtében a' főherczeg határozottan 's egyes pontokba foglalva igérte meg a' népnek márt. 28-ikán kivánatai teljesitését. Lett most szokás

szerint tisztelgő küldöttség, kivilágitás 's a' t. 's remény volt, hogy a' kormány 's nép közt minden további összeütközés kikerültetik 's békes fejlésnek indúl az alkotmányos élet. Fő szerepet játszottak ezen mozgalomban: *Oelze* és *Heineman* kormány-ügyvédek, *Zeising* professor, *Hartung* lelkész, *Ahlfeld* gyapjukereskedő, 's a' mozgalom tüzhelye *Bernburg* fővároska és *Koswig* városka volt. Azonban a' kormány csakhamar elkezdé az alkotmányosság elleni cselszövényeit. A' censura márt. 21-kén eltörültetett ugyan, de a' kormányi engedelmezés, cautio 's egyéb fékei a' sajtószabadságnak megmaradtak. A' *Zeising* professor által megindított szabadelmű orgán, a' „*Sprechsaal*" igen szerényen viselte magát, holott a' kormánylap féktelenül rágalmazta 's gyanusitotta a' néppárt embereit, 's a' reactio zászlóját nyiltan kitűzvén, míg élénken rajzolá a' mult állapot csöndes boldogságát, a' népképviselettől, mint költséges, fáradságos és sikeretlen intézettől, el igyekezett idegeniteni a' nép kedélyét. A' választásokra minél nagyobb befolyás gyakoroltatott, 's a' frankfurti bir. gyülésre is a' kormány embere *Zachariä* küldetett követül, minthogy ennek választása nem a' népre egyenesen hanem annak már kormányi befolyás alá vetett képviselőire bizatott. A' cabinettanács folyvást viselte alkotmányellenes hivatalát, 's reactionalis irányát kimutatta mind abban, a' mit tett, mind főleg abban, a' mit elmulasztott. Különösen hátráltatta a' mártiusi igéretek három legfőbbikének teljesitését, t. i. felelős ministerium kinevezését, alkotmányterv közzé tételét 's a' népképviselőknek ezzel összefüggő egybehivását, végre a' folyton áthathatlan homályban tartott pénzügyi állapotnak nyilvánra hozatalát. Végre midőn a' polgárság nehéztelése már igen hangossá lett a' fölött, hogy Anhalt-Bernburg a' legutolsó 's már csak egyetlen német státus, melylynek felelős kormánya nincs, máj. 3-ikán jelent meg a' herczegi rendelet, miszerint a' cabinettanács maga lépett egy alkotm. felelős ministerium helyzetébe a' jövő képviselőház ellenében. A' képviselőház pedig, melyly már meg volt választva, 's néhányszor összse is ült, de az alkotmányterv elkészüléseig haza küldetett, a' határidő többször ismételt elhalasztása után, végre július 31-kére hivatott összse. De semmi sem okozott olyly rosz vért, mint a' pénzügyi állapot felett makacsúl tartogatott fátyol. Hetek és havak teltek 's a' nép nyugtalansága folyton nevekedett. A' „*Sprechsaal*"ban szerényen, de bátran felszólalt, névszerint *Bieler* fiatal polgár; *Braun* kamaraelnök 's kormánytanácsi tag nagyuriasan utasitotta viszsza a' szerény megtámadást. E' miatt a' szabadelmű polgárok fáklyás-zenét csináltak a' Sprechsaal szerkesztőjének; a' kormánypártiak 's ezek által bérbe fogadott proletárok pedig hasonló tisztelgést tettek *Braun*nál, 's egyúttal összszetörték *Bieler* ablakait, 's nagyobb kicsapongásoktól is csak a' polgárok fegyverre kapása által rettentettek viszsza. A' kormány gondosan táplálta a' polgárok közt, főleg a' nemzetőrségben, 's a' „*politikai clubban*" csirázó egyenetlenségeket. Ez utóbbi, július folytán feloszlott, 's a' conservativek külön clubbot állitottak „alkotmányos polgáregylet" czim alatt, melylynek a' szabadelműek „a' népjogok egyesületét" tették ellenébe. A' nép tömege azonban mindinkább elidegenedett a' fejedelmét környező kormánytól, 's az Anhalt-Dessauvali közös gyülésben, alkotmányban, alaptörvényben 's jogokbani egyesülés eszméje, melylyet *Mey* ülnök

Koswigban már eleitől fogva sürgetett, mindinkább kezdett tetszeni 's terjedni.

Az országgyülés 31-kén összegyülvén, *Mey* azonnal előlépett inditványával az anhalti herczegségek emlitett értelembeni egyesülése iránt, fentartva azonban világosan, hogy Anhalt-Bernburg álladalmi teljes önállósága megmaradjon, 's kormánya, pénzügye, közigazgatása elkülönzött legyen. A' ministeri párt dühösen szegült az inditvány ellen, a' herczeg elleni hűtlenséget 's felségsértést látott abban, mégis 13 szavazat 11 ellen választmány kiküldését rendelé el az inditvány megfontolására. A' bernburgi reactio azon sajátsággal birt, hogy a' pórnéppel szokott szövetkezni a' középrendű polgárság józan szabadelmüsége ellen. A' karzatokkal ő rendelkezett, mindazáltal benn a' gyülésben megbukván, azon kivül kezdé el cselszövényeit. A' nép előtt hazafiatlan 's anyagi érdekeit veszélyeztető szinekben mutattatott fel a' dessauvali egyesülés eszméje, 's a' legközelebb tartott népgyülésben *Mey* inditványa ellen petitió jött létre, sőt *Mey* felakasztásáról is volt szó, 's az inditványt pártoló képviselők és azok pártjához tartozó polgárok goromba megtámadásokkal illettettek. Ez okból *Mey* az összes ellenzékkel egyet értve, jobbnak látá inditványát, ilyly körülmények közt, viszszavenni, a' köz nyugalom 's az alkotmányozási mű nyugodt tovább folytathatása érdekében. Ezen, és a' még más alkalmakkal is bebizonyitott engedékenysége azomban mit sem használt a' baloldalnak, melylynek jelesb tagjai *Meyn* kivül a' megfontoló, tudományos *Zeising*, és az elmés, éles, taglaló tehetségü *Gloss*. A' conservativ udvari pártnak pedig legeszesb tagjai voltak *Oelze* és *Hagemann*.

Maga az alkotmányozás munkája a' pártoknak meglehetős egyetértésével 's elég gyorsan folytattaték. A' pártok élesebb vitái inkább csak egyes kérvények 's interpellátiók körül forogtak. Az alkotmányterv vizsgálatának folytán megállapitatott az egyenes választás, egy kamrarendszer (a' mi ilyly kis státusban igen természetes), sőt a' census iránt inditvány sem történt, a' szabadelmű féltől elvből, a' kormánypárt részéről pedig azért, mert a' proletár néposztályokra szokván támaszkodni az értelmes közép osztály ellenében, a' választásokban is ezek által reményelt győzni. A' hol összeütközés vagy ellenkező vélemény volt jobb és balfél közt, mindenütt a' bal győzött, igy az iskola-kérdésben, melylyre nézve a' balfél véleménye az volt, hogy népies álladalomban az iskolának teljesen a' népben kell gyökerezni, 's az állad. kormányé csak a' legfőbb felügyelés; igy az adókérdésben, melyly egészen a' balfél értelmében, t. i. a' progressiv jövedelmi adózás elvei szerint döntetett el; igy továbbá a' *veto* kérdésében 's a't. — A' jobb oldal általában minden kisérleténél, melyly által a' kormány jogait terjeszteni 's a' népképviseletét megszoritni vagy csalékonyokká tenni akarta, csak 5—6 szavazatig birt emelkedni 24 közől. A' baloldal ilyly szilárd többségének oka egy részről abban feküdt, mert mérséklett józan politikát követett, melyly minden túlzó, 's communismusi, respublicai 's a't. szagú követeléstől ovakodott, más részről pedig abban, mert a' jobb oldal ez idő szerint nem mert még a' néppárttól egészen elválni 's kivallani, hogy alkotmányt csak papiron, csak látszólag akar. — A' gyülés csöndes menete azonban mindinkább megzavarodott a' ministerium halogató rendszere által, melyly az interpellátiókra nem felelt, 's a' pénzügyi

választmány sokszor ismételt felszólitására sem terjesztette ez elébe a' pénzügy állapotát illető eredeti okleveleket, miért a' választmány által nyiltan vádoltatott. — Törésre azonban csak oct. 13-ikán jött a' dolog a' képviselőház és ministerium közt, a' ház illetőségének már többször vitatott kérdésében. A' ministerium tagadta a'jelen képviselőház jogát egyébbe is avatkozni, mint az alkotmányozás munkájába, a' ház pedig már sept. 13-ikán elfogadta a' *Mey-Zeising*féle inditványt, miszerint „a' gyülés, az alkotmány megvitatásán kivül, az alkotmány-oklevél megerősitéseig, minden egyébbre is jogosítva van, mire a' kormány által előterjesztett alkotmányterv szerint a' jövő gyülések jogosítva lesznek.“ A' ministerium, ezen határozatot illetőleg, többszöri sürgetés után is, szokása szerint húzta halasztotta a' világos nyilatkozatot , mignem a' ház béketürése oct. 13-ikán kimerült, a' ministerium kiméletlenül lepiszkoltatott, a' gyülés permanentiája, és ministerium-nélküli tovább tartása elhatároztatott, országgy. bizottmány neveztetett ki, a' néphez felszólitás intéztetett, a' nemzetőrség 's katonaság főnökeitől irott igéret vétetett, hogy a' képv. ház ellen semmit sem tesznek.— A' ministerium a' herczeghez szaladt Ballenstedtbe, a' gyülés pedig ugyanoda választmányt küldött, melyly kijelentse, hogy a' ministeriumban 's a' herczeget környező 's őt a' néptől elválasztó udvari személyzetben változtatást lát szükségesnek, 's kérje egyszersmind a' herczeget az emlitett illetőségi határozat megerősitésére. A' herczeg engedett; *Kersten* ministerelnök új ministerium alkotásával bizatott meg 's az ellenzék főtagját, *Meyt* vette maga mellé. A' béke 's bizalom helyreállottnak látszott, az alkotmányzás müve oct. 31-eig bevégeztetett. A' ministerium kijelenté, hogy azzal együtt akar élni vagy bukni. Azonban egyszerre hire érkezett, hogy a' herczeg 's herczegnő elhagyták *Ballenstedt*et, 's a' tartományt, és eltávoztak, camarillájuktól kisértetve, Quedlinburgba. Az alkotmányterv utánok küldetett, de a' herczeg kijelenté, hogy azt bővebben akarja megfontolni, egyszersmind a' vele utazott *Krosigk* titkos tanácsost bizá meg új ministerium alakitására, 's a' birodalmi kormányzót (János főherczeget) ismételve megkéré egy birod. biztosnak Bernburgba küldésére. — A' gyülés, noha *Krosigk* iránt bizalmat nem érezhetett, szokott mérséklete szerint elismérte a' koronának minister-kinevezési jogát, de szinte elküldé *Piper* tanárt Frankfurtba, birodalmi biztos küldése végett. És csakugyan elküldetett *Ammon* bir. biztos, ki a' herczeget viszszatérité ugyan Ballenstedtbe, a' gyüléssel azonban semmi nyilt és hivatalos közlekedésbe nem lépett, 's csupán egyoldalú értesitések szerint járt el. E' miatt a' gyülés panaszt emelt ellene Frankfurtban, de sikeretlenül, mi által csak nevelé *Ammon* elfogúltságát. Azonban zárt, bizalmas tanácskozmányban csakugyan értekezett a' képviselőkkel. Ez alkalommal újra megpendíttetett a' dessauvali egyesülés eszméje, melyly mellett most már a' herczeg eljárását megsokallt, 's a' képviselőiveli méltatlan bánásért boszankodó nép is kérelmezni 's hangosan nyilatkozni kezdett, 's nov. 29-ikén, 18 szóval egy ellen elhatározta a' gyülés a' frankfurti birodalmi középp. hatalomhoz azon kéréssel járulni, hogy „a' fenforgó politikai 's a' herczegi családban kifejlett sajátságos viszonyok miatt a' dessaui herczeg vegye át az összes anhalti herczegségek regensségét, Bernburg önállóságának fentartása mellett, ki

azonnal erősítse meg az alkotmányt, nevezzen ki annak biztositására népszerű ministeriumot 's léptessen életbe esküttszékeket és törvénysz. nyilvánosságot.“ A' herczegi párt ebben felségsértést látott; a' birod. biztos azonban szinte csak a' Dessauhozi csatlakozásban látta a' bernburgi zavarok kiegyenlitésének lehetségét, de az általa gyülölt országgyüléstől külön, diplomatikai uton gondolta azt végrehajtani. — *Schmerling*, a' birodalmi igazságügyminister dec. 12-éről kelt iratában helyeselte az anhalti herczegségek összeolvadását, de teljesen, 's a' bernburgi önállóság fentartása nélkül ohajtotta annak létesülését, miután a' kis *Bernburg*, 50 ezer lakosával, úgysem képes magát kellőleg fentartani.

E' közben, 1848 vége felé, a' szomszéd nagy német álladalmakban, különösen Poroszországban, győzvén a' reactio s feloszlattatván a' brandenburgi porosz országgyülés, előre látható volt, hogy a' kis Bernburgot hasonló sors fogja érni. A' képviselőház, sejtve e' sorsot, már dec. 7-ikén előleges óvást tett e' törvénytapodó lépés ellen, melyly dec. 14-ikén, *Krosigk* minister ellenjegyzése mellett, csakugyan bekövetkezett. A' herczeg neki tetsző alkotmányt octroyrozott, 's új rendes országgyülés összehivását igérvén, a' gyülölt szabadelmű alkotmányozó gyülést feloszlatta. A' szomszéd kastélyban katonaság volt consignálva; történetesen ugyanekkor ment egy csapat porosz katonaság is Bernburgon keresztül. A' követek, hivatkozva korábbi óvástételükre, csendesen szétoszlottak, 's a' házba nyomuló katonák azoknak már csak üres helyét találták.

E' törvénytelen 's erőszakos lépés nyilt felkelés volt egyszersmind a' frankfurti középponti hatalom ellen is, melylyet a' herczeg maga kért közbenjáróul a' közte 's népe közt kiütött egyenetlenségre nézve. E' miatt ismételve erős jegyzékek is küldettek Bernburgba Frankfurtból, melylyek a' ministeriumot igen megriasztották. A' néppárt pedig nagy munkásságot fejtett ki, 's mohon fogta fel a' birod. igazságügyminister által kimondott Dessauvali teljes egyesülés eszméjét, és küldöttséget is bocsátott Frankfurtba az ellenkező törekvések meghiusitására. Ezzel legalább azt nyerte, hogy az egyesitési munka diplomatikai uton folytattatott, 's a' dessaui és bernburgi ministeriumok közt az alkudozás valóban meg is kezdetett. Később a' középponti német hatalom ájultságán természetesen ezen ügy is, mint anynyi sok más, hajótörést szenvedett.

Az octroyirozott bernburgi alkotmány szerint 60 nap alatt országgyülés lévén összehivandó, az összejövetel határideje febr. 18-ára csakugyan kitüzetett. A' nép kegyében álló, tevékeny szabadelmű párt, az ellenpárt erős működése 's eszközei daczára, 17 követet küldött, holott a' ministeri párt csak 7-et tudott nagy nehezen keresztülvinni. Legtöbb hatással voltak a' népre *Bieler* és *Calm* polgárok. — Történt azonban, hogy *Schierstedt* választása Ballenstedtben a' kormány által önkényesen 's törvénytelenül megsemmisittetvén, midőn *Calm* polgár ezen eljárás ellen egy népgyülésben kikelt, a' kormány rendeletére elfogatott 's Bernburgba márt. 16-ikán szenynyes börtönbe vettetett. Még a' képviselők 's jobb polgárok kezesség melletti szabadon bocsátásán munkálkodtak, 's ezt a' főtörvényszék már meg is engedte: a' nép feltörte a' börtönt, 's vállain hordozta kedvenczét, ki azonban azonnal átadta magát a' törvényszéknek. Ezalatt katonaság nyomúlt a' városba. A' fegyvertelen nép szét-

futott, mintegy 16—18 egyén azonban, többnyire családapa, semmi roszat sem sejtve a' téren maradt, 's részint leszúratott, részint agyonlövetett. A' kedélyek e' miatt fellázadtak, 's egy kis torlasz is emeltetett, de tovább nem ment a' dolog, 's egész rendetlenség inkább csak utczai cravall színét viselé. A' ministerium mégis ostromállapotba tette Bernburgot 's vidékét, 's 1000 porosz katonát hivott bé, kik 5 hónapig ott tanyáztak. A' márt. 16-iki kicsapongás következtében szigorú rendőrségi 's törvényszéki vizsgálat rendeltetett, melylynek még 1849. év végén sem volt eredménye; sokan elfogattak. *Gloss* és *Bieler* képviselők, kikre hasonló sors várt, kimenekültek a' kisszerű zsarnokság körmei közől. A' frankfurti központi hatalom már ekkor semmit sem tehetett, szép szavakon kivűl; a' méltatlan vérontás miatti panasztétel, melylyről *Bassermann* igaz részrehajlólag referált, közömbösen a' ministeriumhoz utasíttatott. A' bernburgi kormány sietett a' középponti hatalomtól 's annak alkotmányától elpártolni 's a' 3 királytervhez csatlakozni, miáltal amannak minden befolyását lerázta magától. Azóta tesz és tétet a' képviselőházzal, a' mi szemének szájának tetszik. — T.

Berneck (Károly Gusztáv) mint német iró *Bernd von Guseck* név alatt ismeretes. Szül. 1803-ban Kirchheimban, alsó Luzátziában; nevekedett Dresdában. 1820-ban tiszt lett a' porosz lovasságnál, azután történettanitó a' katonanöveldében. Munkái: novellák, Dante 's Byron verseinek fordítása, *Die Stedinger* (1837.); *Das Erbe von Landshut* (1842.) történeti regények; *Jakobaea* drámai költemény; *Vielliebchen* zsebkönyv (1842. óta). — Szerencsés elbeszélő, eszmedús, gazdag képzeletü regényiró.—*h.*

Bernhard (Erich, II-ik) szász-meiningeni uralk. herez. szül. dec. 17-én 1800. Atyja, a' derék *György* herczeg korán halt meg mind fiára mind országára nézve dec. 24-én 1803-ban, 's egyetlen fia *Bernhard*, alig 4 éves korában követé a' thrónon anyjának, *Louisa Eleonora* született *Hohenlohe Langenburgi* herczegnőnek gyámsága alatt. (ki meghalt aprilhó 30-kán 1834.) Első nevelője volt *Mosengeil Fridrik*; további kiképeztetése a' jénai és heidelbergi egyetemekben folytattatott, 's különböző utazások által végeztetett be. Azon pillanattól, midőn december 17. 1821. önállólag a' kormányra lépett, egyedül országa javán működött 's minden figyelmét a' kormányzási viszonyokra fordította. Mart. 23. 1825. egybekelt Máriával, *II. Vilmos* haszsziai választó fejedelem második leányával. Mingyárt uralkodása kezdetén átlátta a' czélszerü reformok szükségét; azért is már nov. 25. 1823. az országos főhivatalok uj organisatióját, 's sept. 4. 1824. az ország 's rendi alkotmány alaptörvényét életbe lépteté. Midőn a' szászgothai ág kihalása által a'meiningeni herczegséghez Hildburghausen és Saalfeld, Hamburg grófság 's Kranichfeld uradalom is csatoltatott 1826., szükségessé vált olyly uj alkotmány behozatala, melyly ezen különböző részekben egységet idézzen elő. Ezen alkotmány *Ibell*, nassaui státustanácsnok, *Kraft* haszsziai ministeri tanácsnok 's *Schmid* ismeretes státusjogtudós által dolgoztatott ki, miben maga a' herczeg is nem csekély részt vőn, 's aug. 23-án 1829. lépett életbe. Az ország rendei e' szerint 24 tagból állanak, 8-an a' nemesi jószágok birtokosaiból, 8-an a' polgári rendből 's ugyananyniyan a' parasztokból. A' jótékony változtatások, melylyek e' kis országban mindenütt láthatók, különösen feltünnek Meiningenben, melyly szék-

város és környéke most sokkal kellemesebb alakot öltött magára, mint azelőtt. B. herczeg, mint ember, példányképen áll alattvalói előtt, nemes érzésű, erkölcsileg tiszta, szelid, gyöngéd, e' mellett egyszerű szeretetre méltó egyénisége ugy köz, mint magány- és családi életében általánosan tiszteltetik. Egyetlen fia *György*, ki sz. apr. 2-án 1826., a' legkor- és czélszerübb nevelésben részesült. Testvére *Adelheid* 1837. óta IV. Vilmos angol király özvegye; *Ida* huga Bernhard szász- weimari hg. neje. — *B.*

Bernhard (Károly) szász-weimar-eisenachi hg., született május 30-án 1792, *Károly Fridrik* uralkodó főherczeg testvére, ismeretes hadi pályajáról, mostani állásáról, mint németalföldi tábornok, utazásai 's tudományos munkáiról; olyly férfiu, kiben, a' mi igen ritkán szokott olyly nagy mértékben megtörténni, a' vér nemessége sziv nemességével párosul. Már 1806-ban még csak 15 éves korában, Jena mellett harczolt *Hohenlohe* hg. táborában. 1807-ben szász kapitány lett a' granátos őrezredben. 1809-ben őrnagy,'s mint ilylyen csatázott *Bernadotte* alatt Wagramnál. Az 1812.— 13-iki hadjáratokban nem vett részt; 1814-ben mint szász ezredes harczolt a' francziák ellen Hollandiában. 1815-ben egészen hollandi szolgálatba állott, 's a' waterlooi ütközetben, mint dandárfőnök volt jelen. Azóta altábornagygyá léptetett elő, 1819-től a' belga forradalom kiütéseig, mint keleti Flandria tartományi kormányzója, Gentben lakott. 1830. palotáját kiraboltatni látta, 's a' túlnyomó erő által kényszeritetett Antwerpbe viszszavonulni. 1831. a' polgári 's katonai kormány élére állittatott *Luxemburg*ban. Utazásai között, melylyeket békes időkben tett, legismeretesebb az, melylyet az éjszak-amerikai egyesült statusokba tőn 1825- és 26-ban. 's melyly „*Reise Sr. Hoheit des Herzogs Bernhard von Sachsen-Weimar durch Nord-Amerika*“ (Weimar 1828-ban 2 köt.) czimü munkában van leirva, melyly Philadelphiában angol, Dortrechtben holland nyelvre is fordittatott. Igen becses munkája „*Précis de la campagne de Java en* 1811.“ (Haaga 1834) abroszokkal és térképekkel, melyly szinte hollandi nyelvre fordittatott. Mindenütt, hol csak megjelent, a' legnagyobb tiszteletben részesült, melylyet munkás és érdemdús élete által vivott ki magának, nevezetesen 1838-iki utazása közben is, melyly őt Pétervár, Odessa, Stambul, Smyrna, 's Olaszhonba vezeté. — *B.*

Bernhardy (Gottfried), rendes tanára a' régi irodalomnak Halleban. Szül. 1800-ban Neumarkban, Landsberg mellett. Első fontosabb munkája „*Eratosthenica*“. 1828-ban hozzá kezdett a' „*Geographi graeci minores*“ kiadásához. 1829-ben kiadta a',, *Wissenschaftliche Syntaxe der griechischen Sprache*“t. E' munkájában, B. egészen uj ösvényt tört. Megoldotta a' föladást: a' görög syntaxist egészben és egyesekben mint eleven, 's tisztán rendezett organismust fogni föl, annak egyes részeit eredeti alakjokra vezetni viszsza, további fejlődésöket időkön és irmódnemeken keresztül, történetileg előadni 's aestetikai és grammatikai becsök szerint, előitélet nélkül, itélni meg. Hasonló mély irányzat mutatkozik későbbi irataiban is, miket Halleban adott ki, hol 1829-ben a' kedvelt *Reisig* halála után tanár lőn. Itt „*Grundriss der römischen Literatur*“ (Halle 1830), „*Grundlinien zur Encyclopaedie der Philologie*“ (Halle 1832), és „*Grundriss der griechischen Literatur*“ (1. rész Halle, 1836) munkáit egymásután következtette, melylyek egyenkint tanusitják, miképen B. távol van attól,

hogy egyoldalulag csak egy irányára vesse magát a' philologiának, sőt inkább azt egész tudományos terjedelmében fogja föl. Lényeges hézagot igyekezett pótolni *Suidas* kiadásával, 's még nagyobb érdemet szerzett magának a' „*Bibliotheca scriptorum latinorum*" szerkesztésével, kiknek feldolgozására, éretten megfontolt terv szerint, nagyszámú jeles nyelvtudóst egyesitett. Ebben is alakra és tartalomra nézve legtöbb és legjobb B.-tól van még ott is, hol nem akarta a' müvet magáé gyanánt kijelölni. Foglalkodásának ujabb tárgya volt a' „*Scriptores historiae augustae*;" Cicero: „*De natura Deorum*," 's Horátz ódái. Irataiban merész elfogultlansággal lép tárgyainak ellenébe; éles pillanattal lát rajtok keresztül, nem riadva viszsza semmi nehézségtől, semmi ünnepelt névtől. Fölfogásainak bár a' közönségestől eltérő sajátsága, mégsem viseli magán a' keresett eredetiség bélyegét; természetes az és elfogulatlan; bizonyosan eltalálja igazi szempontját, 's ösztönt ad további észlelésre. Hasonló B.-nak sokszor megrovott előadási modora is, nem gondolva a' szokásos phraseologiára és csinra, előtte az élesen találó csipős megjelölés a' fődolog; e' czélból a' nyelvet épp olyly bátran mint szellemdúsan kezeli; eredeti képek, uj szó- és fogalomkapcsolások, valamelyly leirás különféle vonásainak a' legszükebb keretbe (Rahme) szoritása az által, hogy tömött és a' tartalomtól néha tulterhelt rövidséget használ, irmódjának sajátságos szinezetet kölcsönöznek, melyly benső mélységénél fogva is, nem éppen kényelmes olvasót igényel. — *Cs. F.*

Bernoulli (Kristóf), szül. Baselban, 1782-ben azon hires tudós családból, melyly Baselnek egyik dicsősége. Fia *Dániel*nek, ki szinte Baselben természettan professora volt. Már első fiatalságában tudományos pályára neveltetett. Ifju korában azonban hivatalviselést kelle kezdenie. De mint hivatalnok is, leczkéket hallgatott; sőt 1801-ben a' göttingeni egyetembe ment tanulni, hol csaknem kizárólag a' természettudományoknak szentelte fáradságát. Már 1802-ben kiadta munkáját „*Uiber das Leuchten des Meeres*" (Göttingen), 1804-ben pedig „*Physische Antropologie*" jelent meg tőle. Halleban a' paedagogiumba rendes tanárul alkalmaztatott. Tanszékétől azonban, miután utóbb emlitett munkájának kiadása által némi eszközökhöz jutott, két év mulva elvált 's ment Berlinbe és Párisba. Itt leginkább *Cuviert* hallgatta. 1806-ban szülő városába tért viszsza és ott magán tanintézetet alapitott, melylynek kitünőleg realisticus irányt adott. Intézete azonban a' köz tanintézetekkel, nem versenyezhetvén, azt föloszlatni kényszerült. Már 1807-ben adta ki munkáját: „*Leitfaden für Physik und Mineralogie*", továbbá mineralogiai zsebkönyvét. Ezért a' báseli egyetemben a' természetleirat rendes oktatójává neveztetett. Mivel azonban e' tudomány fejlesztését nem tüzte ki feladatai közé: azért inkább az idő által igénylettebb 's iparos környületeinek megfelelőbb munkákhoz fordult. Az ipardús Elsassnak közelsége és hajlama is az okszerű technologia irójává tették őt. 1824-ben: irta „*Anfangsgründe der Dampfmaschinlehre*" 1825-ben: „*Betrachtungen über die Baumwollenfabrication*"; 1829-ben: „*Rationelle Darstellung der gesammten mechanischen Baumwollenspinnerey.*" Még 1822-ben irt „*Uiber den nachtheiligen Einflusz der Zunftverfassung auf die Industrie.*" Ez irata miatt sok oldalról megtámadtatott, miböl alkalmat vett a' közgazdászatot (Nationalökonomie) különösebben

tanulmányává tenni, 's ebből később leczkéket is adott. Nem elégelve, ilyly uton terjeszteni e' téren új nézeteket, társaságot alakitott a' közügyek tárgyalására 's ennek organumául megindította a' „*Bürgerblatt*"ot, melyly 6 évig folyt. Evvel egy időben 1828—30-ban szerkesztetett általa a' „*Schweitzerisches Archiv für Statistik und Nationalökonomie*" 5. kötete. Ugyanekkor egyik legtevékenyebb tagja 's Báselban elnöke volt a' sveiczi közhasznu társaságnak. Az 1831-ki változások azonban föllhagyatták vele mindezen munkásságot. Hamar belátta, hogy politikai nézetei kortársai előtt nagyon mérsékeltek; ezért teljesen a' technologia terére szoritkozott viszsza. Több röpiraton fölül, megjelent tőle 1833—34-ben a' „*Handbuch der Technologie*" (2 köt.); 1833-ban „*Handbuch der Dampfmaschinenlehre.*" (Stuttgart); 1834-ben: „*Handbuch der industriellen Physik, Mechanik und Hydraulik*" (2 köt.); 1836-ban: *Geschichte der brittischen Baumwollfabrivation*" *Baine* után; 's „*Vademecum des Mechanikers*" (Stuttgart); 1840-ben „*Handbuch der Populationistik*" (Ulm).— B. mind e' munkák által a' legjelesebb technologiai 's közgazdászati irók közé sorozta magát, kettős czélja levén, egyik, hogy a' műtannal megismertesse a' nagy közönséget; másik, hogy az iparosokat a' szükséges segédtudományokba beavassa. — *Cs. F.*

Berry (Károly Ferdinand hg.) X. Károly király, és savoyai *Mária Teréziá*nak második fia, sz. jan. 24. 1778.—1798 óta az elüzött 's országról országra bujdosó Bourbonok szomorú sorsában osztozott,'s ezeknek előbbi szerencséjét viszszaállitani, tüzes 's tevékeny lelke folytonosan működött. Ő különösen alkalmatos is volt erre, mivel szilárdabb lelki tulajdonai mellett szelid 's hóditó egyéniséggel is birt. De csak a' szövetségesek győzelme után sikerült 1814-ben hazájába övéivel együtt viszszatérni, hol barátságos és szelid magaviselete által házának minél több barátot igyekezett szerezni. Midőn azonban a' Bourbonok viszszahelyeztetésének müve, Napoleonnak Elbáboli kitörése által (aprilben, 1815) félbenszakasztatott, a' szeretetreméltó hgnek nem sikerült, a' parancsnoksága alatti sereget a' Napoleonhozi átszökéstől viszszatartóztatni; azonban a' belle — alliancei csata 1815-ben a' királyi családot újra viszszavezette Frankhonba. 1816. *Carolina Ferdinanda Luiza* siciliai herczegnőt vette nőül; de boldog házasságában csak 1820-iki februárhó 13-kaig élhetett, midőn *Louvel*, fanaticus bonapartista a' dalszinházból kijövetele alkalmával halálos szúrást tett rajta, melylynek következtében más nap reggel meghalt. Halála egész Frankhont mozgásba hozá, 's jóllehet *Louvel* tette semmi nagyobb összeesküvési tervvel nem vala kapcsolatban, a' pártok mégis ismét mozgani kezdének, mert kölesönös vádak keletkeztek, 's kivételes törvények léptek életbe. —

A' herczeg, *Karolina, Ferdinanda Louiza* nejétől, a' hires *Berry* hgnőtől (sz. 1798) csak egy leányt, *Louise Teréz* artoisi herczegnőt, hagyott hátra (sz. 1819.) Az özvegy azonban, a' Bourbonház kimondhatlan örömére, sept. 29-én 1820. herczeget szült, kinek neve: *Henrik, bordeauxi* hg, kiegészitett czime: *Henri Charles Ferdinand Dieudonné d' Artois, Petit-fils de France.* Midőn a' julíusi forradalom az orleansi hget a' trónra emelé, B. hgnő gyermekeivel *X. Károly* királyt követte Holyroodba. Azonban Franeziaország déli részében 's a' Vendéeben V. Henrik

érdekében nagy párt dolgozott melylynek nézete szerint ő volt Frankhon törvényes királya. Hogy ezen párttal, az úgynevezett *Henriquinquistá*kkal, közelebbi érintkezésbe jöhessen B. hgnő 1831. Olaszhonba ment, hol az említett párthoz tartozók nagy számmal sereglének öszve, 's tervet koholtak Franciaország földére kiszállani és V. Henrik zászlaját fölemelni. 1832. april. 30-ikán *Ciotatban*, közel Marseillehez, *Carlo Alberto* genuai hajó jelent meg szárd lobogóval, melyly az öszszeesküdteket hozá, 's *Marseille*ben lázadás tört ki, melyly azonban elnyomatott. *Carlo Alberto* hajó elfogaték, de a' merész és kalandos hajlamú herczegnő már partra szállt, 's *Bourmont* herczeggel Bordeauxba és a' Vendéebe szaladt, hol mindent elkövetett a' juliusi dynastia ellen 's fia érdekében. A' lelkes és bájló herczegnőnek csakugyan sikerült is polgári háború fáklyáját gyújtani meg, melyly néhány hóig tartott, 's melyly csak azért nem lett véresebb, minthogy mindkét részről kevés fegyveres erő állott ki, 's a' fr. kormány nem akart szigorú lenni, reménylvén, hogy az idő a' kedélyeket úgy is kibékíti's a'lázongás leesillapúl, mihelyt annak bujtogatója elzáratik. De ez sokáig nem sikerült. Az érdekes regényhősnő mindenütt és sehol se volt, majd egy pórnő, majd egy pásztornő, majd egy polgárnő álöltözetében; a' kalandkedvelő 's lovagias kedélyeket fel tudta ügye iránt lelkesiteni, 's midőn megismerték, már csak hült helye volt. Hősileg türt minden nehézséget, szenvedést, nélkülözést, a' családokkal imádkozott, a' harczosok soraiban lelkesitő beszédeket tartott, 's olyly erélyességgel 's kitüréssel vitte munkáját, melylyre csak erős és egyszersmind fanatizált lelkek képesek. Vállalata valóban megérdemlé, hogy szebben végződjék, mint alacsony árulás által; — de a' kormány, egyébkint nem boldogulván, ez utat választá a' hősnő elfogására, miáltal tisztelőinek csak alkalmat adott ennek még nagyobb magasztalására. Eszközül szolgált maga a' herczegnő titoknoka, *Deutz* nevű keresztelt zsidó, kit maga XVI. Gergely pápa ajánlott hozzá, minthogy 1828-ban kath. hitre tért át. Ez felfedezte a' herczegnő lappangó helyét Nantesban, nov. 6-ikán, hol, *Duguigny* kisaszszony házában, *Menars* gróffal, lovászmesterével, *Guibourg* ügyvédével, 's komornájával, *Kersabic* kisaszszonynyal tartózkodott. — A' ház körülvétetett, a' herczegnő említett társaival együtt egy a' kandalló mögé rejtett 's vaslappal fedezett szűk lyukba bújt, de miután a' kandallóba tüz gyújtatott, fuladástól fenyegetve, végre elárulta magát. Most, mint státusfogoly, *Blaye* várba vitetett, Bordeauxtól 7 órányira, hol vele rangjához 's neméhez illő figyelemmel bántak, bár igen gondosan őrizték. A' fr. kormány nagy zavarban volt, mit tegyen ezen érdekes regényhősnével, 's a' kamrák elébe akarta terjeszteni a' kérdést, midőn egy felfedezés más, és elég nevetséges fordulatot adott a' dolognak. A' herczegnőn t. i. terhesség jelei kezdtek mutatkozni, miket ő sokáig titkolt; végre azonban ki vallotta, hogy valóban terhes 's hogy *Lucchesi Palli* gróffal titkos házasságban élt. 1833. május 10-ikén leánya született. Ez által megváltozott a' dolgok állása; *Berry* herczegnő elvesztette politikai fontosságát; a' feláldozó anya 's érdekes nő elvesztette szentsége nymbusát. — Jun. 8-ikán, felgyógyulása után, szabadon bocsáttatott, 's Palermóba vitetett, onnét Rómába 's Németországba ment. Leobenben öszszejött X. Károlylyal, de ez hidegen fogadá 's nem nyerhetett engedelmet, hogy Prágában

a' Bourban családdal együtt lakjék. Azonban csakugyan eljött Bécsbe 's Prágába, kibékült az angoulemei herczegnővel, 's 1834-ben *Brandis* cs. kastélyban lakott Csehországban. Azóta részint az ausztr. birodalomban, részint férjével Olaszországkülönféle városaiban, többnyire Velenczében, a' nagy csatorna egyik szép palotájában, élt. — B. T.

Berryer (Péter, Antal) ügyvéd, a' fr. képviselőház' tagja, legkitünőbb parlamenti szónok, született 1790, Párisban, atyja nagy tehetségü jogász volt, 's leginkább *Ney* tábornagy vádperében tüntette ki magát, kit a' pairek' kamrájában *Dupin*-nel, az előtt már alsóházi elnökkel, együt védelmezett B. atyja mellett állott, 's barreaubani első felléptével 1812. nem mindennapi ügyvédi szónok-tehetséget fejtett ki. Fényes tehetségei azonban, 's határozott legitimistai elvei, felsőbb körökben, figyelem nélkül maradtak, ugy hogy ő isolálva, talán épen elhanyagolva is maradt, daczára a' bourbonokhozi nyilvános ragaszkodásának. Politikai vonzalma a' restauratio iránt egészen elidegenitette tőle a' kedélyeket, ugy hogy gyakran szónoki tehetségét is kétségbe vonták. A' népből származván, nem juthatott állodalmi szolgálatba eleinte. Geniejét, a' nemesség' előjogainak 's az aristocratai kormány' ezen rendszerének nevetséges követelései és rendszabályai, csak emelték. B. minden akadályt ugy tekintett, mint fejlődési és magasabb törekedési alkalmat. A' royalisták a' legelőkelőbb városhatósági hivatalokat kérték fel számára, ő nemes nagyravágyással utasitott viszsza minden felhivást. 1829-ben a' felső loirei kerület kepviselőjeül választotta el. Most alkalma nyilt fényes tehetségeit megmutatni, 's parlamentaris ismereteiről tanubizonyságot tenni. Ez időtől fogva folytonosan tagja maradt a' parlamentnek, 's politikai elveitől, sem a' forradalmak, sem a' körülmények változása, sem a' köztársasági torlaszok, csak egy hajszálnyira sem távolitották, vas következetességgel maradt a' legitimisták közt, a' Bourbonok mellett, még azután is, hogy ezek koronájukat és trónjukat elvesztették. Hűséget esküdött ugyan *Fülöp Lajos*nak, de egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy régi rokonszenvéről nem mond le, 's folytonos összeköttetésben is maradt a' számüzött királyi család' tagjaival. — Munkás volt a' *Polignac* ministeriuma' összeszerkesztésében. Erős ellenzéket alkotott, azon 221 képviselőnek a' király' trónbeszédére irt nevezetes válasz-felirata ellen, melylyben kinyilatkoztatták, hogy Franczia-ország, a' kormány' politikája miatt mélyen meg van illetődve, 's hogy vagy a' ministeriumot, vagy a' kamarát kell feloszlatni a' királynak, ha az anarchia' vagy despotismus' szirteit ki akarja kerülni. B. ékesszólásának egész erejével támadta meg a' képviselők' jogát, a' ministerium' elbocsátását sürgető követeléseikre nézve. Ezen erélyes és szolgálat-teljes fellépésével anynyira magára vonta az udvar' figyelmét, hogy X-ik Károly cabinetje tárczával gondolta B.-t megkinálni, mi azonban, a' hirtelen kitört juliusi forradalom miatt nem létesült. — A' legitimista párt' egy része óvást tett az uj dynastia ellen. *Montmorency*, *Laval* és *Croi* herczegek, gr. *Latour*, *Dupin*, marquis *Latour-Maubourg*, *Chateaubriand*, *d' Ambray's*: a' képviselők közül *Beaulieu*, *le Maistre*, *Kergorlay*, *Devandeul* és mások, azon kinyilatkoztatással — hogy az uj kormányt felségsértőnek tartják, részint az eskületételt megtagadták, részint a' közdolgok' tárgyalásától viszszavonultak. B. nyolcz más képviselő társával együtt letette a' hűségi

esküt, a' szerint, a' mint fenebb emlitve volt. Sokáig egyedül állott az alsóházban, mint legitimista, azért a' felkelés' első évében, igen kevés hallgatói voltak; lassan lassan azonban mégis elismerést nyert, 's több alkalommal, beszédének hatalmával erős és mély benyomást keltett társaiban. Nem egy könnyen győzte le a' politikai hitvallomásaért megtámadó ellenszenvet. A' kamara' személye iránti türelmetlen előítélete átszivárgott azon bíróságokhoz is, melylyek előtt mint ügyvéd, valamelyly legitimistai lapot, vagy pártjabeli előkelő férfit védelmezett. Valamivel szerencsésebb helyzetbe jutott, a' mint a' képviselők' házában a' legitimisták' száma növekedett, 's a' jobboldal ezen emberei, gyakran a' legszélső baloldallal, a' kormány ellen, mint ellenzék egyesültek. Ezen időtől fogva, több izben védője volt a' köztársasági párt' vezetőinek is, 's különösen *Napoleon Lajos*' bolognei merénye után, sokszor jelent meg a' pairek előtt a' vádlottak' ügyvédekint. A' vendéei felkelés' alkalmával őt küldték *Berry* herczegnőhöz, hogy a' zavarok' tovább folytatásáról lebeszélje. *Thiers*-ministeriumának viszszalépése után, tűzes ellene volt a' *Soult-Guizot* ministeriumnak. Most is a' nemzetgyülés' tagja 's bizottmányának elnöke. Parlamentalis jelentékenységét B. legfőképp az által bizonyitotta be, hogy hazája becsületének és dicsőségének közös érzetét inkább osztotta meg minden politikai pártokkal, mintsem legitimista nézeteit gyakran ezeknek áldozatul ne hozta volna. B. *Mirabeau* után Francziaország legnagyobb szónokának mondható, kivel sem *Foy* tábornok, sem *Lainé*, sem *de Serre*, sem *Casimir Périer*, sem *Benjamin Constant*, sem *Manuel* nem mérkőzhettek. B-nek már maga a' természet kedvezett. Alakjára nézve nem magas, de kifejezésteljes és megnyerő vonásai, nemes magatartása, hajlékony zeneszerű hangja megkapják a' lelket. Ő ékesenszóló egész személyével. Nála az ékesenszólás sajátságos művészetté fejlődött ki 's ha egyéb szónokok csak a' pillanat behatásainak 's ihletésök tüzének engedik át magokat, ő művészi biztossággal minden látszó eltérést félre dobva tartja szemei előtt a' czélt, melylyet maga elébe tüzött. B. mindig tudja, hová tartozik és hova akar jutni. Ellenét homlokegyenest támadja meg; messziről ereszkedik hozzá; ellenvetéseit positioról positiora veszi be. Böles kiszámitással közeledik felé. Sarkában van mindenütt 's érvezéseinek (argumentatio) kettőzött erejével ostromolja. Ilylyen B. parlamentalis modora. *Mirabeau* az ellentmondások és akadályek közt volt nagy. A' fegytelenség és a' zavar felett szeretett uralkodni. Ő harczos, a' had embere volt. Soha sem volt szebb mint a' harcz tüzében. *Mirabeau* a' zajhoz csatlakozott, a' nélkül hogy az által legkevésbé is lett volna félben szakasztva. B. bizonyos nemével a' méltóságnak csendes figyelem közepett szónokol. Az ő hallgatósága az ő viszahangja lesz, melyly részvéttel ismétli szivében minden megjegyzéséit. B. vonz, mint a' mágnes, áthat mint a' melegség, meggyőz okokkal, merengésbe hoz édes szavával. Hű és terjedelmes emlékezete a' legbonyolultabb adatokat talpraesetten tudja felhasználni. A' legszámosabb szétszórt oklevelek közt habozás nélkül és alkalomszerűleg tesz választást. Ügyes elemzésben áll értekezésének ereje. Feleletében higgadt 's ilylyenkor szorosan áll a' törvény mellett, mint valódi ügyvéd. B. különben hajlamánál fogva inkább a' világ, gyönyör és szórakozás embere, mint a' munkáé, a' nélkül hogy e' tekintetben nagy fogé-

konyságot ne mutatna. Azért inkább csak hevenyész. B.-t inkább hallgatni, mint olvasni kell. Szereti a' kényelmet és játékot. Argenville jószágát barátai 1836 aláírás utján mentették meg! B. kevésbé politikus mint szónok, 's mint szónok elragadó még mindig. B. soha nem tartott a' néppártiakkal. Ma is azon mérsékletek közé számittatik, kikről Napoleon Lajos azt hiszi, hogy a' socialisták ellen hatalmas szolgálatot fognak tenni. A' legújabb párisi felszólitásban, melylyben a' békés polgárok a' katonaság kötelességteljesitésére nem kevésbé számitanak mint Thiers, Mólé, Montalambert royalistai elveire, a' B. neve is emlittetik ez ismert capacitások közt. Sz.

Berserker. Gyakran olvasni e' kifejezést, főleg svéd és éjszaki német müvekben. Tesz : dühös embert, 's a' harczias vadság *berserker-dühnek* neveztetik. *Berserker Arngrim* az éjszaki mondák szerint egy félelmes harczos volt, ki sisak nélkül ment a' csatába ; innét neve: Berserker azaz : sisaktalan. *Sirafurlam* király leányával 12 fiút nemzett, kik éppen olyly vadak 's dulakodók valának, mint ő maga, 's rohanó dühöket használák fegyver helyett. — *h.*

Bertha Sándor (Felső-Eőri), szegények és adózók, 's a' m. t. t. rendes ügyvéde és lev. tagja, szül. 1796. april 7-én Komárommegye Ete helységében. Tanulói pályáját a' pápai collegiumban kezdte 's törvény hallgatással a' posonyi akademiában végezte. Az $182^5/_7$-ki országgyülésen folyvást jelenlevén, azt részletesen leirta, melyly munkája „$182^5/_7$-*ki diaetai Jegyzetek*" czím alatt, valamint „*Posonyi promenád*" czimü országgyülési levelei is megvannak kéziratban. Ekkor irt egy tisztelő versezetet is a' m. t. társaságot 1825-ki nov. 3-án tartott kerületi ülésben megalapitottak tiszteletére, de a' melyly az akkori körülmények közt ki nem nyomathatott. Leirta az 1830-ki koronázó orsz.gyülést is, melyly azonban csak 1843-ban láthatott világot „1830-*ki országgyülési tárcza*" czím alatt. Az $183^2/_6$-ki országgyülésen, a' kerületi rendek megbizásából a' *ker. naplót* szerkeszté ; e' jegyzőkönyv azonban ki nem nyomathatván, a' szerkesztéssel föl kellett hagynia. Ugyanekkor *Dessewffy A ntal* temesi követtel 's ker. egyik jegyzővel az eredetileg latin nyelven szerkesztett *árbéri* törv. czikkeket magyarra forditotta. Apróbb dolgozatai a' Jelenkor 's Társalkodóban, majd a' Tud. tárban jelentek meg. 1839-től fogva Verbőczy hármas-törvény-könyvének az akad. által eszközlött forditásában dolgozó társ volt, egyébiránt a' magyar egyesületi téren lelkesen működött, 's munkás részt vett. — *F. S.*

Bertin (Lajos Ferencz), szül. Párisban 1770-ben, 1805-től a' „*Journal des Débats*" szerkesztését vezérelte. 'S csak az ezen hirlaphozi viszonya teszi emlitendővé mind őt, mind fijatalabb testvérét *Pierre Louis Bertin de Vaux*-t, a' ki ama hirlaptól szinte nem távol állott. Az idősbik testvér a' vezérczikkeket irta 's egy két angol regényt forditott. Az ifjabbik főleg csak bankár-ügyeit gondviselte. A' forradalom alatt mindig royalisticus hirlapokkal foglalkodtak 's már a' consulatus alatt dolgozó társai voltak a' régi politikai, vallási és irodalmi tanok viszszahelyeztetésén munkálkodott „*Journal des Débats*nak." E' hirlap a' császári időszakban, „*Journal de l'Empire*" czimet vett föl, 's félhivatalos lap volt, de *Napoleon*, *Fiévée* publicistát tette *Bertin* mellé mintegy censorul 's főszerkesz-

tőül. 1814-ben a' lap bourboni-royalisticus lett 's felvette régi czimét. A' 100 nap alatt, minthogy a' két testvér a' Bourbonokkal együtt elhagyta Franciaországot, más kezekbe esett. Ekkor az idősbik részt vőn a' „*Moniteur de Gand*" szerkesztésében. A' Bourbonok második viszszatértével az idősbik ismét viszszavette a' „*Journal des Débats*" szerkesztését; az ifjabbik pedig, a' ministerium kedvezéséből, a' kamarába választatott, a' rendőri ministerium generalsecretairje lett, sőt belépett az álladalmi tanácsba is. Midőn *Chateaubriand* és az *Agier*-töredék *Villéle*-től elvált, a' *Journal de Débats* is megcsalva a' Bourbonok várakozását, az ellenzékhez ment át, 's e' miatt perbe fogatott, mellyben magát az öregebb *Dupin* által oltalmaztatá. A' szabadelvű hirlapok ismeretes tiltakozásához az ordonnanceok ellen nem csatlakozott ugyan; de midőn a' juliusi forradalom győzött, a' J. de D. is az új monarchia mellé nyilatkozott és a' justemilieu-uralma óta folyton a' doctrinairek elveit védte, csak egyes jelentéktelen pontokban nyilatkozott a' ministeriumok ellen. Föladata, melylyet csaknem mindig szerencsével oldott meg, volt: egy részről ministeri lapnak maradni meg, minek sokféle előnyei vannak, más részről a' lap érdekeit az előfizetők irányában nem veszélyeztetni. (l. Journal des Débats). Az ifjabbik testvér, kevéssel a' juliusi forradalom után követül küldetett Németalföldre; onnan rövid idő mulva viszszatérvén, pairré neveztetett ki és ismét az álladalmi tanácsba lépett. *Az idősbik B. leánya* 1830-ban egy olasz, 1826-ban pedig a' Hugo Victor Notre Dame-ja után irott „*Esmeralda*" daljátékhoz zenét irt; de kevés szerencsével. — *Cs. F.*

Bertrand (Henrik Gratien) gróf, ismeretes nagy barátjához 's pártfogójához, Napoleonhozi tántorithatatlan hűségéről, kinek oldala mellől, jó és bal szerencsében soha sem távozott, kit számvetésébe is követett, 's azok közt volt, kik Sz. Helena szigetén a' haldokló hős szemeit befogák (1821). Ezután viszszatért Frankhonba, 's chateaurouxi jószágán búban 's hű emlékezésben, viszszavonulva élt. Az 1830-iki juliusi forradalom után azonban ismét tevékeny közszolgálatba lépett, 's követté választatott. Mint ilylyen legbuzgóbb pártolója volt a' határtalan sajtószabadságnak, 's egyike az 1842-ben megszüntetett „*Journal du peuple*" czimü forradalmi lap alapitóinak. Midőn 1840-ben Napoleon hamvait kellett vala áthozni Sz. Helenából, ő is meg volt bizva e' kegyeletes küldetéssel, 's annak december 15-iki pompás eltakarittatása alkalmával tiszteletbeli szerepet viselt. Megholt 1843-ban. — *B.*

Berzelius (János Jakab, báró) sz. 1779. Linköpingben, keleti Gothlandban. 1796. 's következ. években Upsalában tanulta a' gyógy- 's természettudományokat, különösen a' vegytant, több tudományos utazást tett, orvostudor, a' vegytan és gyógyszerészet tanára lett, ezenkivül ülnök a' svéd kir. egészségi collegiumban, 's a' tudományok kir. akadémiájának titoknoka Stockholmban, több rendek vitéze, 's XIV. *Károly János* király által nemesi rangra emeltetett. 1835-ben *Poppius* státustanácsnok leányát nőül vevén, bárónő 's 1838-ban országtanácsnokká neveztetett ki. B. a' vegytan körül roppant érdemeket szerzett magának 's e' mezőn egyik legnagyobb tekintély. Fölfedezé a' selent, 's thóriumot; több elemeket mint a' *calciumot, baryumot, strontiumot, siliciumot* 'sat. először állitott elő érez állapotban; a' vegytani egyesülések egész osztá-

lyait szorgalmatosan vizsgálá 's új elnevezésekkel és osztályozással látá el ; legkitünőbb érdeme pedig abban áll, hogy soha sem elégszik meg egyes tények fölkeresésével, hanem mindenkor olyly beható vizsgálatokat tesz nagyobb terjedelmü mezőkön, hogy általuk a' vegytanra, mint egészre, nem csekély haszon 's nyeremény háramlik. Nagyobb munkái közől emlithető : „*Föreläsningar i djur Kemien*“ (2 köt. 1806—8) ; „*Afhandlingar i fysik, kemie och mineralogie*“ (6 köt. 1806—18.) ; „*Lärbok i Kemien*“ (németre fordította *Wöhler* 4 köt. Drezda 1825—31 ; 4 kiadás 10 kötet, 1835—41 ; 5 kiad. 1843—45.) ; „*Übersicht über die Zusammensetzung der thierischen Flüssigkeiten*“ (németül *Sweiger-Seideltől.* Nürnb. 1815.) ; „*Übersicht der Fortschritte und des gegenwärtigen Zustandes der thierischen Chemie*“ (németül *Sigwarttól.* Nürnb. 1815.) ; „*Die Anwendung des Löthrors in der Chemie und Mineralogie*“ (németül *Wöhlertől.* 3 kiad. Nürnb. 1837.) ; „*Jahresberichte über die Fortschritte der physischen Wissenschaften*“ (németül *Gmelin*, később *Wöhler.* Tübing. 1822—43.) — *B.*

Berzeviczy Vincze báró szül. 1781. mart. 16-án, Daróczon, Sárosmegyében (más adat szerint Kassán) ; szülői *Berzeviczy Fer.* cs. kir. kamarás, és b. *Vécsey Teréz* csillagkeresztes hölgy ; iskoláit Kassán járta, 's azokat 1795-ben elhagyván, mint kadét *Dalton*, utóbb b. *Alvinczy* m gyalogezredébe állott, melylyel Olaszországba ment, hol sebet is kapott, 's rövid idő alatt főhadnagygyá neveztetett. 1807-ben kilépett ; de már 1809-ben ismét a' horvát felkelő seregnél kapitányságot viselt. A' lelkes, de kissé könnyelmü fiatal embert szerencsétlen társaságok a' játék örvényébe vonták, 's fölingerült atyja megvoná tőle segedelmét, 's ő kénytelennek látta magát azon müvészetet választani pályául, melylyet Olaszországban megszeretvén, ritka szorgalommal teve, lélektudományi szempontból, studiumai legkedvesebb tárgyavá : azon derült de sok tekintetben legszomorúbb müvészséget — a' színészetet. Idegen név rejté lelkes földinket Németország színésztársaságai közt. Csak 1817-ben nyiltak meg ujra előtte atyjának karjai, 's ő visszatért hazájába, hol nem sokára atyja és anyja elhunytak. 1818-ban lépett házasságra *Szinnyei Merzse Annával.* 1829-ben nyilt alkalom színészi tudományai- és tapasztalásainak nemzeti czélokra fordithatására, midőn Abaujmegye 's Kassa városa kérelmére az ottani m. játékszin igazgatóságát magára vállalta. E' nehézségekkel teli pályán nemcsak nagyobb pénzáldozatokkal, de, mi több, tanitással, buzditással mozditá elő a' m. színészet ügyét, terjeszté az iránta való hajlandóságot, 's buzdita egyebeket annak föntartására. Az ő inditványára történt a' megyének azon lépése, melylynek következtében a' m. akademia jutalmakkal buzditá iróinkat a' drámai irodalom gazdagitására. A' nemzeti játékszinnek ügye körött szerzett tagadhatlan érdemei elismeréseül vevé fel őt a' m. akademia 1832. mart. 10. tiszteleti tagjai sorába. A' buzgó férfiu, 's ritka hazafi Kassán april 15. 1834. halt meg, élete 53-ik évében. — *F. S.*

Berzsenyi Dániel, hazánk egyik legjelesebb lyrai költője, szül. Vas megyében Hetyén majus 7-én 1776-ban. A' Közh. Ism. Tárainak 2-ik kötetében ugyan benn foglaltatik 1830-ig terjedő életirása barátjától *Döbrentey Gábortól*, hogy azonban nagy költőnkről *egészet* adjunk, nem

tartózkodunk itt némi ismétlésektől. Atyja, *Lajos*, nagy barátja lévén a' philosophia-, 's a' régi classikus világnak, 's különösebben a' magyar nemzetiség- és alkotmányos szabadságnak, saját szép elveit fia fogékony lelkébe már jókor átszivárogtatá, mi életpályájának irányára, természetesen, nagy befolyással volt. A' fiu beteges, gyönge alkotású lévén, atyja, gyermekéveiben inkább testi, mint lelki erejének fejlesztésével gondolt, 's különféle testgyakorlatok és edzések által anynyira megerősité őt, hogy utóbb igen nagy elevensége, 's erejének szilaj csapongásai miatt alig lehetett vele birni. Tiz éves korában küldték őt a' soproni evang. tanodába, hol könnyen felfogó eszével az elemi tanulmányokkal már több idő óta küzdött pályatársait csakhamar utolérte, gymnastikai gyakorlatok-, birkózás-, lovaglás- 's úszásban pedig túltett mindeniken. Az ép edzett testben ész és szabadságra törő lélek fejlődött ki, melly az iskola szük korlátait nem türheté. Innen az, hogy B. már növendék korában katonává akart lenni, azonban atyja erővel elnyomva a fiu természeti hajlamát, haza vitte őt az iskolából, 's csak egy év mulva adta őt ismét a' sopronyi lyceum akkori igazgatója *Vietorisz* keze alá, ki a' szónoklati osztályban magasabbra törő lelkét jó irányban képezé. Itt a' szónoklati és költészeti szabályokon kivül egyebet tanulni nem volt kedve, hanem a' latin nyelvből sok ragadt reá. A' német nyelvet a' soproni szépektől tanulta el, kikhez a' keblében fölgerjedt ifju szerelmi ösztön vonzá őt. Illy körülmények közt, miután hősi pályára nem léphetett, egy másik, vele született nemesebb hajlam, a' költőiség szent lángja tört ki szelleméből, 's 18 éves korában irá első szerelmi dalát. Mint első évi rhetor, ekkor hagyá el az iskolát végképen; atyja, mint tanulni nem akarót, olyly czélból vitte őt haza, hogy gazdát képezzen belőle. Ámde a' lánglelkű ifjunak más hivatást tüztek ki istenei. B. mind a' mellett, hogy atyja, költői hajlamát elnyomni akarván, mind a' classikus, mind az ujabbkori német költők műveinek olvasását tiltá neki, 's csak a' prósai irókat olvastatá vele, éjelenként lopva kezdé olvasgatni Horáczot, kit később példányúl tűze ki magának, mint ezа' latin költőhöz irt verséből kitünik, melyly B. költészete szellemét 's irányát leginkább jellemzi. B. haza vitetvén lelkét nyügben tartott iskoláiból, itt ismét atyja spártai szigorával, 's egyoldalu növelési irányával kellett harczolnia, mi őt magábavonulttá, sőt lehet mondani, már ifjukora rózsahajnalán komor ábrándozóvá tette. B. mint minden lángész, az önmüvelődés titkos szentélyébe vonult, 's egy pár év alatt többet tanult, 's alaposabban képezte ki magát, mint más köznapi ember, ki élete nagyobb részét haszontalan, ferde irányú iskolázással tölti el. A' legmagasztosabb honszeretettel, 's valódi költői hivatással párosult, mély és nagysikerü önstudium eredménye volt az, miszerint Berzsenyi már 21 éves korában, 1797-ben, midőn még nemzeti nyelvünk félig sem vala kimüvelve, 's szépirodalmunk ugyszólván még egy tökélyhöz közelitő művet sem birt felmutatni, olyly remek ódákat irt, melylyek minden tekintetben a' classicitás, 's kül- és beltökély örök becsre méltán számitható bélyegét viselik magukon. 'S ezután 25-ig dolgozott legtöbbet, 's irá legjobb költeményeit, a' nélkül hogy azokat sok ideig közölte volna másokkal 's világ elébe akarta volna bocsátani. Összes költeményeinek kézirata legelőször *Kis János* kezébe került, 1808-ban, azután *Kazinczy*éba, ki

egészen el lévén ragadtatva általuk, csodáló magasztalásaival nem szünt meg tömjénezni az igénytelen költőnek. Ő és többen gyakran készültek költeményei gyüjteményével meglepni az akkor még igen csekély magyar olvasó világot; a' végrehajtás dicsősége azonban *Helmeczy Mihálé* lett, kinek buzditásaira több lelkes hazafitól különösen a' pesti seminárium papnövendékeitől önkéntes adakozások gyültek összve a' mű kiadására, 's igy Helmeczy „*Berzsenyi Dániel verseit*" a' költő arczképével, 's némelly a' szerző által nem helyeslett neologiai javitással 1813-ban csakugyan közrebocsátá, mi meglepő jelessége által egyszerre hirt és nevet szerze az eddig ismeretlen Berzsenyinek. 1813-ban vallásos tárgyú philosophiai művet irt prózában, melylyet *Kazinczy Ferencz* fölötte dicsért, de szabad szelleme miatt ki nem adhatónak nyilvánitott, 's melyly most hihetőleg K. hátrahagyott iratai közt található. Versei első kiadásának 500 példánya kevés idő alatt mind elkelvén — mi ama jó régi időben nagy dolog volt — 1816-ban második kiadás kivántatott, de ezt már B. a' maga saját felügyelése alatt eszközlé. 1815-ben szinmüvet kezdett irni, melylynek tárgya *Kupa* vezér István elleni zendülése volt, melyly azonban összes müvei közt nem adatott ki, mit csak sajnálni lehet. Ez időben B. melancholiába esett, 's más testi és lelki bajok is járulván hozzá, több évig nagyon szenvedett. 'S épen e' kórállapotban találta őt *Kölcsey*nek tulszigorú kritikája, melylyet a' Tudományos gyüjteményben irt verseire, 's ugyane' tárgyban Kazinczynak hozzá irt levele. A' beteg költőt, mind a' mellett, hogy hiuság és dicsvágy által nem igen gyötörtetett, mélyen sérté a' birálat modora 's barátaibani ugyvélt csalatkozása és különben is ingerlékeny 's, mint később maga megvallá, hagymázos állapotában szenvedélyes ellenbirálatot irt arra, melylyben ő is tulment a' méltányosság határain, mit később mind ketten meg is bántak. Csak 1825 felé kezdett javulni megrongált egéssége; de most már átalánvéve ritkán szólalt meg muzsája, 's koránsem olyly magas ihletettséggel mint azelőtt. 1830-ban a' magyar tudományos akademia rendes tagjává választatott el a' philosophiai osztályban, 's ezután irá aesthetikai 's bölcsészeti értekezéseit, mik mély gondolkozást, tiszta, éles itéletet, és széles olvasottságot tanusitanak. A' magyar akademia 1832-iki nagy gyülésére, somogyi magányából eljött Pestre, hol már régóta nem fordulván meg, egészen új világ tárult fel előtte, hol ujra találkozék b. *Wesselényi Miklóssal*, ki az atyja hamvaihoz irt remek ódájától lelkesitve 18 éves korában személyesen tisztelgett nála, és hol gróf *Széchenyi István*, mint egyik legkedvesebb költőjével, szorosabb baráti viszonyba lépett vele. Az 1834- és 5-iki gyüléseken ismét jelen volt, 's föltette magában öreg napjaira Budapestet választani állandó lakhelyül, hol irodalmi munkásságát folytatandó vala. Azonban szándoka nem létesülhetett, miután 1836-ban megszünt élni, 3 jól nevelt fiút, 's egy lelkes leányt hagyván hátra maga után. Nagy költőnk összes müveinek ujabb kiadását rokonai kivánatára, az idvezült egyik legkedvesebb barátja, *Döbrentey Gábor* eszközlé 1842-ben, melyly kiadás B. minden verses költeményét, 's jelentékenyebb prózai dolgozatát magában foglalja, 's melylyhez a' kiadó, bár dagályos előadással, de meleg ügyszeretettel, érdekes életrajzi adatokat, 's kritikai függelékeket csatolt. Mellőzve a' régi római és görög classikusok, 's a' német *Mathisson* azon idegenszerü befolyását,

melly költőnk majd minden müvén, ha nem is épen belső lényegében, de külsőleg veres fonalként végig vonul, *Berzsenyi*nk méltán számitható a' legeredetibb, 's legnagyobb hatású költők sorába, különösen hazafias szellemü ódáinak némelylyike méltó helyet foglal Pyndár-, és Horáczéi mellett; általánvéve mély nemzeti érzelem, gazdag föllengző phantázia, rendkivüli lángerő, megrázó előadás, 's hatalmas nyelv jellemzi azokat, 's tekintve keletkezésök idejének mostohaságát, csodálkozva látjuk bennök a' költő jósszellemét, ki korát valóban megelőzte meteorfeltünésével, 's a' magyar nemzeti élet kifejlesztésére roppant hatással volt. Hisz köztudomású dolog, miként a' „*Magyarokhoz*" irt költeménye — *Romlásnak indult hajdan erős magyar!* az utóbbi két évtizedben még az iskolás gyermeknek is tettekre buzditó szent imája volt. Szerelmi dalait, játszi könnyüség, kellem és kedélyesség, elégiáit mély érzelem, megható előadás, költői leveleit, 's didactikus költeményeit, epigrammjait, józan életbölcseség, olylykor egészséges jó humor, nemes irány, és tiszta világos előadás, emelték a' legbecsesebb és kedvesebb magyar olvasmányok sorába. 'S ime a' költő, ki mint növendék a' lélekölő iskolákban tanulni nem akart, későbbi korában úgy tünt fel előttünk, mint az egész magyar nemzet egyik legbölcsebb, leglelkesitőbb tanitója, 's vezére. Ugy hiszszük, közkivánatot fejezünk ki, midőn azt ohajtjuk: vajha a' nagy költő müveinek hozzá méltó új kiadását, majd annak idejében *Toldy Ferencz* vállalná magára, ki már annyi jeles magyar iró elmetermékeinek kiadását 's ismertetését, legfinomabb tapintattal eszközlé. — *V. I.*

Beskow (Bernard) svéd költő, a' svéd akademia titoknoka, szül. Stockholmban, 1797-ban. Sokoldalú művészi tehetséggel bir, fest, zeneműveket költ, 's ir. Folyóiratokban elszórt közkedvességű költeményei gyüjteményét 1828- 's 1829-ben adta ki, azóta több drámát irt: „*Erik, Hildegard, Torkel Knutson, König Birger och Hans Att*" czimekkel, melylyek közől főleg a' két utolsó, ha terv, és jellemrajzra nézve kifogások alá eshetik is, dictio 's verselés tekintetében legalább igen jeles; irt két dalmű szöveget: *Ryno*-t és *Trubadur*-t, melyly utóbbit a' svéd koronaörökös tett zenére. 1832-ben 2 kötetben megjelent „*Wandrings-minnen*"ei már több kiadást értek. Ezen érdemeiért 1824-ben Oscar herczeg titoknoka, 1827-ben kamarás, 1831-ben a' kir. szinház igazgatója, nemességre emeltetett, 1833-ban udvari marschall, 1834-ben az akad. titoknoka, 1836-ban az éjszaki és csillagrend commandeure, 1842-ben az upsalai egyetemnél philosophia tudora lett. Kellem, és szeretetreméltóság, szelíd meleg érzelem, egyszersmind forró honszerelem leng költeményein. —*h.*

Besson, rendesen *Besson Bey*, Mehemed Ali al-admirálja Egyptusban, két tekintetből igen nevezetes férfi a' történetben, először Napoleonnali összetalálkozása miatt a' legelválasztóbb pillanatokban, midőn ez tetteinek szinteréről örökre lelépni szándékozott továbbá az egypti reformokhoz való viszonya miatt. B. 1782 táján született Frankhonban, már kora ifjuságában szolgált a' tengerészetnél, részt vett Napoleon Oroszhon elleni hadjáratában, Danzig megszállásánál hajóhadnagy lett, 's mint olylyan 1815-ben a' tábornoki karnál működött, midőn Napoleon hasztalan kisértvén meg a' franczia trón visszszafoglalását, 1815-ben a' szabad Éjszaki-Amerikába szándéklott evezni. Nagy merény volt ezen

szándék kivitele, mivel az angol czirkáló hajók egy hajót sem eresztettek el szorgalmas kikutatás nélkül. B. azonban e' merész vállalatra, melylyhez a' császár szabad rendeletére álló fregát parancsnokának nem épen nagy kedve volt, bátran elhatározá magát, 's a' sors kedvezni látszott vállalatának. Ipának 3 hajója a' rocheforti kikötőben horgonyzott, melylyek közől *Magdalena* sebes hajó pálinkával volt terhelve 's Éjszak-Amerikába vala evezendő.— B. sietett a' császárt ezen kedvező körülményről tudósitani, 's terve hogy őt a' hajó legalsó osztályába elrejtve, Amerikába áttegye, tetszett a' császárnak; *Bertrand* és *Lascases* is beleegyeztek. B. maga akará vezetni az átmenetelt, 's majdnem élte feláldozásával tette a' szükséges előkészületeket. A' császár azonban késedelmezett, 's testvérének, *Bonaparte Józsefnek* megjöttével julius 13. 1815. szándokával egészen felhagyott. B. tehát elutazott hajójával, 's a' nélkül, hogy angol czirkáló hajót látott volna, minden akadály nélkül Amerikába érkezett. Viszszatérvén Franeziaországba, miután Napoleonnali terve kitudódott, a' Bourbonoktól 's ezek teremtményeitől semmi jót sem várhatott, 's elszomorodván a' gyalázaton, melyly Napoleont 's őt magát is érte, Holsteinba ment, ipának házába. Több kereskedelmi utazás után 1821-ben Egyptusba jutott, a' hol a' megkezdett statusreformok reményt nyujtottak neki, hogy erejéhez mért hatáskört találand. *Mehmet* által szivesen fölvétetett 's rövid idő mulva uj urának olyly fontos szolgálatokat tett, melylyek nélkül Egyptus, a' porta ellenében, meg nem állhatott volna. Kizárólag tengeri szolgálatra adta magát, a' Marseilleben épült *Bahire* fregat parancsnokságát elnyerte 's ez alkalommal még egyszer volt hazájában. Az admiraltanács tagjává neveztetvén, *Cerisi-Bei*, 's *Soliman basa*, egy másik francziával az egypti tengeri erő valóságos alapitója lőn, valamint egy harmadik franczia, *Selves*, Lyonból, a' szárazon működő hadsereg teremtője ugyanott. B. megholt september 12-én 1837. az admiral-hajón Alexandriában. — B.

Bestuscheff vagy *Bestuschew* (Sándor); *Marlinsky* név alatt ismeretes orosz regényköltő, született Pétervároott 1795-ben; először családi nevével lépett fel, 's 1823-ban *Rijelew* barátjával kiadá a' legelső orosz zsebkönyvet „*éjszaki csillag*“ czim alatt, 's ebbe raká le szépirodalmi munkálatainak zsengéit, melylyek méltánylást érdemeltek 's találtak is. Az 1825. december 14-ki lázadásba bonyolódva, *Rijelew* halálra itéltetett, B. pedig, ki mint hadnagy szolgált a' testőrseregnél, közlegénynyé lecsapatva, Sziberiába számüzetett. Itt találkozott *Erman* berlini tanárral, ki 1829-ben meteorologiai és magneticai kisérletek tétele végett Szibériában szerte utazott. Ennek irt később egy levelet tele humorral 's élénk, ragyogó leirásokkal, melylyet később orosz nyelvre leforditott. Nem sokára kegyelmet nyervén ezredével együtt a' Kaukazusra ment a' cserkeszek ellen, 's ott az őrseregi állomásokon szabad ideje lévén, *Marlinsky* név alatt, szép beszélyeket 's novellákat irt. Legjobb munkája „*Amaleth-Beg*“ novella, melylyben a' cserkeszek félvad jellemét, 's gyönyörü hegyvidékeit költői elevenséggel rajzolja. Portyázás alkalmával 1837-ben *Jekaterinodar* kaukazi városka közelében, cserkesz golyó által esett el. Novellái egy részét *Seebach* forditá németre 1837-ben. — B.

Beszédes József, sz. müv. dra, kapos- és sárvizi, balatoni, körösi é beretytyói, ipoly- és bodrog-folyói igazgató vizmérnök, m. akad. ltag, szü 1787. évi febr. 13-án Magyar-Kanizsán, Bács megyében. Iskolai tanul mányait Szegeden, Temesvárt, majd Egerben folytatta, hol az érseki papnöveldébe lépvén, a' philosophiát hallgatta 's folytatta Pesten, majd a' mérnöki és mezőgazdasági tudományokban képezte ki magát. 1839-ben bocsátotta közre a' Kolozsvártól Grétzig hajózható országos nagy csatorna eredeti tervének programmját. 1836-ban a' helyt. tanács elébe terjesztette a' Sebes-Körös és Berettyó vizek mocsárainak kiszáritását, melyly munkának részletes tervét 1839-ben készitette el. A' linz-budweisi vasut-társaság megbizásából 1827—28-ban a' vasutra káros hatású vizfolyásokat igazittatta ki. Tárgyavatottsággal figyelmeztette hazafiait a' Duna medrében Vaskapunál létezett 's a' hajókázást anynyira gátlott 's veszélyeztetett kőszirtek szerterobbantására, minek következtében mint alapos szaktudós utazott 1830-ban Széchenyi Istvánnal a' Dunán Galaczig, onnan Konstantinápolyba. Műértő tollal irt számos szaktudományi értekezés jelent meg tőle koronkint a' Tud. Gyüjteményben, Hirnök, Századunk, 's Társalkodóban, melylyek közől némelylyek külön nyomtatásban is megjelentek. — *F. S.*

Beszterczebánya, németül *Neusohl*, Zólyom vármegye székhelye, 's Magyarország egyik élénkebb 's szebb városa, melylyet az erdőkkel, 's kies völgyekkel változó regényes vidék, 's olcsó élelem igen kedves lakhelylyé tesz. Fekszik Körmöcztől 3, Selmecztől 4, Pesttől 18 mérföldnyi távolságra. Épületei szilárd alakzatuak, 's ezek közt nevezetesebbek: a' régi vár, melylyben van a' kath. két paroch. szentegyház; a' káptalan székesegyháza; az evangelikusok szép izléssel épült templomai; a' nagy kiterjedésü püspöki kastély; a' kanonokok lakháza, melyly hajdan jezsuiták collegiuma volt; vármegye-'s városház, a' bányászkamarai épület, a' polgári kórház. Életet adnak Beszterczének az itt székelő országos és kincstári tisztségek. Van itt továbbá kath. és evang. gymnasium, kath. nemzeti főiskola, papi növendékház, leánynevelő 's kisdedóvó intézet. Lakosok száma 5630, kiknek fele evangelikus. Egyébiránt a' város határán levő apró helységek lakosaival együtt az egész népesség mintegy 11,000 lélekre megyen. Ugyanis Beszterczebánya határa 46,354 hold, melylyből 5538 h. szántóföld, rét, stb., 40716 hold erdő. A' lakosok fő élelme bányászat és kézműipar. A' nyers réz a' beszterczebányai rézhámorokban dolgoztatik, 's belőle vagy olyly táblák készittetnek, melylyekből aztán Körmöczön rézpénz veretik, vagy kazányok és más konyhaedények; e' mellett még rézsodrony és rézhamu is termeltetik. Beszterczebánya bánya-zöldet (Berggrün) is állit elő, melyly festék ezelőtt igen drága és kapós volt, most ellenben csekély áron sem kél-el. A' kir. kincstárnak szinte itt van egy sodronygyára, melylyben jó sodrony évenkint 300 mázsa készittetik, melylyet részint a' környék veszen meg, részint, többszörösen véve, bányakötelekre forditanak. Az ezüstöt dolgozóház Radván és Beszterczebánya közt van. A' kamara által közbirtokolt magántársulati olvasz-műhelyek Libetbányán és Pojnikon, a' hozzájok tartozó pőrölydékkel Vaiszkován, Beszterczebányán és Kosztiviarszkon 15000 mázsa kovácsolt vasat gyártanak; e' társulatban a' kamara után Beszterczebánya város

legnagyobb részvényes. Veres-rézmüves czéhe számit 4 ügyes mestert 16 legénynyel; és e' czéhhez még 54 mester van bekebelezve, kik az országban szerteszét egész a' török szélekig laknak. Ezeken kivül öt sárgarézmüves dolgozik, kik rezet itthon, ellenben horganyt, választóvizet és kénsavat, nem különben sárga rezet és sárga sodronyt, továbbá pakfongot és tompakot Bécsből kapnak. Az igen számos kovács, szegesináló, lakatos, készitményeiket az ismeretes csipkárok által küldözgetik szét az alsó megyékbe. Ezüst és aranymüvesei közt, kik számszerint hatan vannak, *Libay Sámuel* müvész országos nevet is vivott ki magának remekével. Vannak itt továbbá fazekasok, festők (6), takácsok, kik szép gyapotgyártmányokat is készitenek, kettő pedig lószőrből vagy érczsodronyból szitákat csinál; egy kis posztógyár, 15 posztós, kik az ujabb időkben finomabb posztókat is készitettek. A' bőrkészités szinte nagy fontosságu, 's a' kalaposok (9) uri kalapjai a' bécsiekkel 's párisiakkal versenyeznek. A' szabadalmazott *hermaneczi* (Beszterecze határán) papirgyár évenként 6000 mázsa többnyire finom gép- és kézmüi papirt gyárt; ezenkivül szinte a' beszterczei földtéren, az ugynevezett *Sztiavnicska* és *Kosztiviarszka* helyeken két papirgyár létezik, melylyek 3000 mázsa meritett papirost gyártanak. Részvényekre alapitott répaczukor-gyára, többnyire Franczia országban készitett gépekkel és üstökkel, 800 mázsa nyers, 's ebből 600 finomitott czukrot készit; a' 600 mázsára menő szörp, minthogy különben el nem kél, szeszgyártásra fordittatván. Végre van még Beszterczebányán szalajfőzés is (hamuzsir), melyly többnyire a' hermaneczi papir-, és körmöczi kőedénygyárban használtatik fel. Hétfőn tartott hetivásárai különösen gabonára nézve hiresek. — Beszterczebánya ezelőtt szabad királyi város volt, 's ezzé már IV. Béla király tette 1255-ben, III. András Thurócz és Liptó felé határát megnagyobbitotta. Szinte ez történt 1309-ben. 1478-ban Corvin Mátyás Beatrixxal együtt gyakran mulatott itt, — 1620-ban az itten tartatott országgyülésen Bethlen Gábor magyar királynak kiáltaték ki. 1761-ben a' tüz egy rézhámorban kiütvén, több mint két milliom forint kárt okozott. 1776-ban Mária Terézia helyben egy rom. kath. püspökséget állitott fel, 's jezsuita jószágokkal megajándékozván, megyéjét kiterjesztette egész Zólyom, Thurócz vármegyére, Nyitra és Bars vármegyéknek pedig kisebb részére. — F. E.

Besztercze, szász vidék Erdélynek éjszak-keleti csucsában, az ujabb elosztás szerint a' szebeni polgári kerülethez csatoltatott, bár attól egészen elszigetelve áll. Határa éjszakról Mármaros megye; keletről Bukovina és Moldva; délről Kolos és Doboka megyék, nyugotról Belső-Szolnok megyének egy része vagy is a' rettegi polgári kerület. Nagysága $57^2/_{\square}$ geopraph. mérföld. E' vidéket igazán hegyes tartománynak mondhatjuk. Erdélynek éjszakkeleti csúcsán, hol a' kárpátok ide is bejőnek, névszerint *Galacz* hegyéből ered egy hegyvonal, melyly nem csupán Beszterecze vidékét, hanem Erdély éjszaki részét egész félkörben bezárja. 56 órai menetelében következő hegységeken megy által: Piatra-Semingi, Mihályasza, Obursia-Kormáji, Obursia-Rebri, Pojána-Batrina; Tó-mucsed, Munesel, Vurvu-Fasetuluj, Kápu-Priszlop, Kápu-Setreczul, Setrev, Fak-rotund, Pojana Stefaniczi, Opesina-Kruesilor, Djalu-lui-Petru, Pojána-Czibles, Kápu-Czibles, Prelut, Play-Batrina, Hudyi-

na-mika, Mogura- Porkoluj, Djalu- Szék, Piatra- Voredek, Prisz-lop, Pietri- Djaluluj, Pojána-Rotunda, Guttin, és Satornoffi. E' hegyek megmérve nem levén, magasságukat meg nem mondhatjuk, hanem *Unókő*, Radna mellett 1193, *Czibles*, Szuplaj helységnél 959, *Gatin*, a' határszélen 750 bécsi ölre tétetik. Folyóvizei közül legnagyobb a' nagy *Szamos*, melyly magában a' vidékben 10 összefutó patakból ered Uj-Radna mellett, 's innen megy által Belső-Szolnok vármegyébe, hol Dézsnél a' kis Számossal egyesül. Másik főbb folyója az aranyos *Beszterce*, melyly a' *Galacz* hegyéből eredvén egy darabig határt von Mármaros és Beszterczevidék közt, a' *Vályе Cziboluj* patak beömlésétől kezdve a' *Vályе Djáka* patakig ismét elválasztja a' vidéket Bukovinától, 's innen Bukovinába, Moldvába, majd a' székely Csikszékbe megy által. Kisebb patakait, melylyek igen számosak, nem emlitem, csupan a' *Tó-mucsed* hegytetején levő tó érdemel említést ritkaságáért. — A' vidék fekvése átalában magas levén, és zordon hegyek által keresztülszakitva, éghajlata inkább hüvös mint meleg, a' tenyészet csekély, de levegője fris és egészséges, mit izmos erős testalkatu lakosai tanusitanak. Termékei közül kukoriczát leginkább termeszt az oláh, melyly azonban gyakran nem érik meg, hanem a' vidék katonai kerületében burgonyát is sokat és jót termesztenek. Tiszta buza megérik ugyan itt, de keveset szoktak vetni, valamint árpát, kendert, lent is csupán házi szükségre 's arra sem elegendőt. A' magasabb fekvésű vidékeken pedig csupán zab tenyészik. Gyümölcs Besztercze körül meglehetős menynyiségben terem; egyébütt csaknem egyedüli gyümölcsfaj a' magvaváló szilva; a' szőlő is csak sinlődik. Vad állatok közül még medve is találkozik a' *Czibles* és *Galacz* hegység környékén. Lovat aránylag sokat tenyészt Besztercze-vidék, valamint szarvasmarhát is, hanem juhot, 's azt is hoszszu durva gyapjuval igen keveset, minek oka hihetőleg az lehet, hogy a' beszterczevidéki lakos távol esvén Oláhországtól nem küldheti nyájait teleltetni olyly könnyen ki, mint a' déli erdélyi lakosok. Egy 1828-ki hivatalos összeirás talált itt 14,238 hold szántóföldet (holdját 1600 □ ölével számitva) 582 hold szőlőt, 12699 h. rétet; melylyeken termett 62130 bécsi mérő buza és rozs, 72484 m. kukuricza, zab, stb. 10,868 akó bor, 126,990 mázsa széna. Állatokból volt 5445 darab ló, 10691 d. szarvasmarha és 1549 juh. Azonban ez összeirásban nincs a' katonai vidék, melyly pedig felét teszi egész Besztercze vidékének; 's igy a' használható földek, és termékek 's barmok menynyiségét kétannyira bátran felvehetjük; kivevén egyedül a' bortermést, miután a' 2-ik oláhezred egész megyéjében nem találtatik szőlőhegy. — Ásványok nélkül sem szükölködik Besztercze, 's historiánk mondja, hogy Radna régen olyly fényes bányászváros volt, miszerint 1242-ben benne 40,000 bányászt (?) öltek le a' tatárok. Ma már nem virágzik anynyira a' bányászat, de azért jelenleg is ásnak aranyat, czüstöt, vasat, és ólmot. Az utóbbiból 1825-ben 3152 mázsát vált be a' kincstár. 1842-ben a' statistikai tabellák szerint kincstári termék volt 1789, magánosoké 988 mázsa. Fejét ónat nem bányásznak, pedig elég volna. — Népessége Beszterczevidéknek 38,231 lélek, és igy egész Erdélyben 1 □ mértföldön itt legkevesebb ember lakik Ezek közül 32,668 oláh, 4793 szász és német,

650 magyar, 120 zsidó; vallásukra nézve 3 parochiában (Besztercze, Radna, Naszód) 1150 r. kathólikus, 20 parochiában 29,253 görög kathólikus, 6 anyaegyházban 3415 görög nem egyesült, 19 egyházban 4043 ágostai. Ezenkivül a' r. catholikusoknak Beszterczén van egy piárista és egy minorita-zárdájuk. Az emlitett népesség lakik 1 sz. k. városban Beszterczén, és 55 faluban. Az 1833-ki összeirás szerint volt e' vidéken 33,531 lakos, kik közt 111 papi személy, 57 honoratior, 4205 kézmüves és kereskedő, 29,158 földmüves. Iskola az ágostaiaknál minden egyházban van, ellenben a' göröghitüek ebben nagy hiányt szenvednek, hanem a' katonai kerületben *Naszódon* jó real- és katonai intézet találtatik. A' müipar és kereskedés gyülpontja Besztercze város, hol mindennemü kézmüves nagy számmal találtatik; falukon néhol a' legszükségesebb mesteremberek is hiányzanak, de Borgóprundon papirosmalom van. — Végre mi e' vidék felosztását illeti, eloszlik ez polgári és katonai kerületre. Ugyanis a' 2-ik oláhezrednek Besztercze vidékén, Kolos, Doboka és Torda vármegyék szélső keleti részein egy külön kiszakitott megyéje van, melyly 44 egészen katonai községet foglal magában; 's igy Erdélyben egyedül a' 2-ik oláhezred van tisztán elkülönözve a' polgáriaktól; az 1-sö oláhezred, továbbá a' 2 gyalog és egy lovas székely ezredek legényei vegyest laknak a' polgáriakkal. A' 2-ik oláhezred 34,198 népességéből 963 lélek esik Torda vármegyére, 2462 l. Kolos megyére, 8138 lélek Dobokára, a' többi 22,638 lélek Besztercze-vidékére, (26 falu) a' minthogy fendéke (Stab) is e' vidék kebelében Naszódon van. Magának a' vidéknek fővárosa *Besztercze*, Béestől 138 mfdnyire, 6600 lakossal; ezenkivül nevezetes hely *Radna*, arany-ezüst-ólom-vas bányáiról, és nagyon látogatott vasas savanyuvizéről és fördőjéről. A' gyönyörü regényes fekvésü *Radna* olylyan, mintha klassikai nevezetesség lenne. *Radna* volt a' mult század fénye 's maig sem látszik egészen elhanyatlani. Dr. *Nyulas* 1800-ban kiadott munkájában Radnáról ugy értesit, hogy 1798-ban volt az itteni fördőben 316 vendég, 50 kocsi 248 darab lóval; 1799-ben már 430 személyt emlit, 76 kocsi 364 lóval, kik részint Erdély, részint Magyar, Galiczia, és Moldva országokból gyültek össze. Ö felboncolja a' radnai borviz kutát 's a' *dombhátit* jeleli ki legjobbnak; megjegyezvén, hogy a' Mogura hegyen egy □ mfdön legalább is 25 iható borvizet számlálhatni. Felveti, menynyi borviz fogyott el naponként és ugy találta, hogy ivás, elhordás, és egyéb szükségekre kiadott a' dombháti kut naponként 9300 fertályt, 's igy egy éven közel 30,000 vedret. — F. E.

Bethlen János gróf, 1791-ben született. Tanulását Maros-Vásárhelyen a' ref. tanodában végezte. Europa viszonyai akkor az aristocratiának legfényesebb kilátást igértek a' katonai pályán. *Bethlen* is ezen pályára lépett, 's csakhamar kitüntetvén magát, két év alatt már kapitánynyá lett; de miután a' szövetséges hatalmak Párisba vonultak, 's Napoleon megbukása és a' restauratio által a' világbéke helyreállott, *Bethlen* katonai állását polgárival cserélte föl, 's az erdélyi udvari cancelláriánál tiszteletbeli titkárrá neveztetett ki. A' birodalmi fővárosban *Bethlen*, a' szép külsejü, fényes talentumu, magas születésü és rendkivül kellemes társalgási modoru fiatal ember azon könnyelmü szerepet játszotta el,

melylynek vége: sok tapasztalás és nagy csalódások, életbölcseség és csőd. Szerencséjére épen midőn minden vagyonából kifogyott, nagybátyja halála által az elvesztegetetthez tökéletesen hasonló nagyságu birtokot örökölött. *Bethlen* azon erélyes jellemek közé tartozott, kik tévedéseiknek következményein okulva, magukat egy szilárd eltökéllés által ugy szólván ujrateremteni tudják. Ő Erdélybe viszszavonulván, takarékossá lőn 's jószágainak rendbeszedésére és jövedelmezőkké tételére fordità figyelmét. Sokáig nem vett semmi részt a' közdolgokban, 's nőjének betegeskedése miatt többnyire Beszterczén lakott, egy igénytelen városkában. Midőn az oppositio naponként nevekedett, és a' megyék többsége az absolutisticus irányu kormányzási rendszer ellen, melyly egyaránt támadá meg az alkotmányos jogokat és az ország anyagi érdekeit, határozottan kezdett nyilatkozni, *Bethlen* megjelent Kolosváron, elmondá a' megye közgyülésén véleményét, törvénytelennek nyilatkoztatta ki a' főkormányszéket, minthogy tagjai nem az országgyülés által választattak meg, fölirást javaslott ő felségéhez a' diaeta rögtöni öszvehivása iránt, elhatároztatá, hogy a' megye a' kormányszéknek megtagadja az engedelmességet 's csak azon kérdésekben türi el rendeleteit, melylyek nélkül az administratio teljesleg megakadna. Az ország majd mindenütt a' kolozsmegyei közgyülés irányait fogadta el, a' kormányszék rendeletei föl sem olvastattak, megszakadott csaknem minden kapocs azon igazgatással, melylynek csupán egy törvényes állásu tagja vala, de az is már rég beadta nyugalmaztatási kérelmét. *Bethlen* ezen szilárd vagy talán merész föllépése által rögtön az oppositio vezérévé lett, és azok, kik régibb befolyásuak valának, elösmerék szelleme felsőségét. A' főkormányszék maga érezé, hogy helyzete az ország sark-törvényeibe ütközik, kétségtelen lévén, miként a' régi törvények szerint a' fejedelem tanácsosai az országgyülésnek felelősek valának, és szintén az is kétségtelen lévén, hogy a' Leopold császárrali kötlevélnél fogva, melyly Erdélynek az ausztriai házzali viszonyait határozza meg, minden tanácsosnak az országgyülés által kellett volna választatni. Azonban diaeta 1811 óta nem tartaték. A' főkormányszék a' kellemetlen viszonyok közt erélytelenné vált. Tudván, hogy nincs igaza, nem mert parancsolni. Az anarchia kikerülhetlennek látszott, ha a' nagy többséggel biró ellenzék követeléseit tulfeszíti 's véleményeiben elágazik. De szerencsére a' pártfegyelem ez időben az oppositionál igen szoros volt. Nem támadtak veszélyes nagyravágyások. *Bethlen* határozó tekintélynek tartaték. Ő állandó lakását Kolozsvárra tette át; örökké nála folytak a' párttanácskozmányok és Erdély különböző vidékeiből eljöttek a' megyei befolyások tőle utasitást venni. Szóval: az ellenzéki mozgalmak centralisálva voltak, 's minden hatás fonalszálait *Bethlen* tartotta kezében, ki a' milyly határozottan szabadelvű, olyly óvatos, mérséklő, sőt ha kellett ravasz is tudott lenni, mind olyly tulajdonok, melylyek pártvezérben szükségesek. Azon idő, melylyben *Bethlen* befolyása legélénkebb, legeredménydúsabb volt, az 1832. és 1833-ik évekre esik. Ekkor a' megyei gyüléseken kivül, még egy küzdhomoka vala a' pártoknak, t. i. az erdélyi egyházi főigazgató tanács (főconsistorium) nagy-gyülései. Az erdélyi viszonyok némi ösmerete nélkül lehetetlen képzetet formálni ezen hatáskörről. Kénytelenek vagyunk tehát egy pár sort szentelni az akkori állapotok jellemzésére.

Erdély alkotmánya a' három nemzet (magyar, székely, szász) és a' négy bevett vallás (catholica, reformata, lutherana és unitaria) teljes jogegyenlőségén nyugvék. Ingatagabb állapotot alig lehetett ennél képzelni. A' hivatalok papiroson egyenlőleg osztatának el, minden befolyás szorosan kiméreték, és meglatoltatott, hogy se nehezebbnek se könnyübbnek ne találtassék. A' szembetett érdekek Cerberusként ellenőrözték egymást 's ugy kimarták minden positióból, hogy végtére a' befolyás egészen a' hivatalszobákba vonult, 's nem létezett egy közjogi sőt aránylag igen kevés magányjogi törvény is, melly a' gyakorlati életben sértetlenül föntartotta volna magát. Erdély a' sokféle garanciák miatt korlátlan absolutismusba esett, 's minthogy a' catholica vallás az osztrák birodalomban más vallásoknál több kedvezményekben részesült, tehát Erdély a' jogegyenlőségi szép theoriák daczára tapasztalni volt kénytelen, hogy valamint közigazgatása absolutisticus vala, szintugy hivatalnokai majdnem kivétel nélkül catholicusok voltak. Ebből következék, hogy az ellenzék, kivált az első időkben többnyire protestánsokból, a' kormánypárt pedig alig valami kivétellel mind római hitűekből állván, a' politikai küzdelmekben vallási színezet, érdek és irány vegyült. Ez elevenebbé, de eredménytelenebbé is tette a' tusát. Különösen a' reformátusok egyházi főigazgató tanácsa igen gyakran volt az ellenzék legnevezetesebb kérdésében, az erdélyi főkormányszék törvénytelen helyzetének megtámadásában, még fényesebb szónoklatok, 's még erélyesebb határozatok színhelye, mint magok a' megyei gyülések. A' törvény szerint t.i. a' püspökön kivül az egyházi főigazgató tanács többi elnökeinek az erdélyi főkormányszék reformatus tanácsnokaiból kellett volna választatni. Legalább ez látszik két ellenkező törvény legloyalisabb magyarázatának. De azon egyetlen tanácsnok, ki az erdélyi főkormányszéknél reformált hitű volt, hivatalánál fogva követelte az egyházi főigazgató tanácsnál az elnökséget. Az ellenzék tiltakozott az ilyly jogbitorlás ellen, mert a' guberniumot nem ösmerhette el törvényesnek, 's haszintén azt törvényesnek tekintette volna is, csak olyly elnök alatt kivánt egyházi főigazgató-gyülést tartani, ki szózattöbbség által választatik e' méltóságra. Szándékát keresztül vitte, 's még határozottabb győzedelemmel a' megyei gyüléseken. A' kormányszék megaláztatva és tekintélyéből kivetkeztetve vala. Bethlen János, ki a' főegyházi tanácsnál is vezére volt az ellenzéknek, szózattöbbséggel egyik elnökké megválasztatott. Alig lőn e' diadal megnyerve, midőn az ország figyelmét még inkább igénybe vette az egyházi főigazgató tanács organisatiojának kérdése, melyly ugy került szőnyegre, hogy az aristocraticus érdekek egész viszszahatását felköltötte, 's több aggodalmakat gerjesztett a' kormánypártnál, mint a' szabadelvűek minden más tettei és nyilatkozatai. Mert a' régi törvények kiszabták azon cathegoriákat, melylyekből az egyházi főigazgató tanácsnak alakulni kell; de olyly homályosok valának e' cathegoriák körvonalai, hogy a' törvénymagyarázat utján egyaránt lehetett volna az egyházi főigazgató tanácsot bureaucratiai, aristocratiai vagy democratiai alapra fektetni, nem is emlitve azon menynyiségét a' befolyásnak, melyly a' papság számára vala fentartandó, 's melyly viszont a' törvénymagyarázónak hajlama szerint igen különböző nagyságunak üthetett volna ki. Csak egy példát emlitünk, minthogy sajátlag azon fordult meg az egész organisatio

kérdése minden pártszakadásokkal és ingerültségekkel együtt, melylyeket magával vont. A' törvény szerint némelyly papi és világi hivatalnokon kivül az egyházi főigazgató tanács tagjai közé tartoztak minden *patronusok*. De a' kérdés ez volt: kiket lehet patronusnak tekinteni? Erre semmi fölvilágositást nem nyujtottak a' régi adatok, a' régi gyakorlat; mert a' vallásügyben is az ellenzék erélyes fellépése előtt a' hatalom a' szokott viszszaéléseknél fogva kizárólag a' hivatalnokok kezében vala. Bethlen János, és az általa vezetett párt a' képviseleti rendszer utján vélték a' kérdést megoldandónak. Ha emlékezetünk nem csal, 94-re határoztaték a' bizonyos évekre megválasztandó patronusok száma, 's minden protestans családfő választási joggal ruháztatott föl. De a' választás kétfoku vala, minthogy akkor az erdélyiek az éjszakamerikai alkotmányra forditván legtöbb figyelmet, a' kétfoku választás által hitték egyeztethetőnek az átalános szavazatjogot a' rend eszméjével. Mihelyt az egyházi főigazgató tanács organisatioja elkészült, a' választások megrendeltettek, a' nép, melyly századok óta soha semmi iránt meg nem kérdeztetett, élénken vett részt ezen szokatlan működésben. Az eredmény anynyiban kedvező vala, hogy majd mind ellenzékiekre estek a' szavazatok; de viszont aggadalmat gerjeszthetett azért, mert néhányan, kik magukat születésüknél és vagyoni viszonyaiknál fogva az egyház oszlopainak tekintették, egészen mellőztetének. Aztán megtörtént, hogy a' nép egy pár olyly patronust is választott, kik az alsóbb osztályba tartoztak. A' kormánypárt és a' szabadalmak barátai rendkivül felingerültek valának ez organisatio miatt, 's az csak ugyan kétséget nem szenved, hogy a' széles alapu képviseleti rendszer az egyházi ügyek igazgatásánál, legkevesebb öszhangzásban sem volt azon absolutisticus és aristocraticus formákkal, melylyek Erdély közjogának minden gyürüzetén átvonultak. Az egyházi főigazgatótanács mintaoskolája akar lenni a' democratiának, és az ellenzék megmutatni kivánta, hogy miként szándékozik Erdély közjogát átalakitani: ezen gondolat foglalatoskodtatta a' kormány- és aristocratapárt egyéneit. Több fölterjesztések küldettek az udvarhoz, 's Bécsből rövid idő mulva egy pirongató rendelet érkezett a' kormányszékhez, melyly az organisatiót megsemmisiti, 's mindent a' régi lábra állit viszsza. A' kormányszék, melyly törvénytelen helyzete miatt olyly sokszor támadtatott meg az egyházi főigazgató tanács által, örömmel ragadta meg az alkalmat a' kölcsön viszszafizetésére, 's egy catholicus biztost nevezett kebléből, ki a' consistorium nagy gyülésében megjelenvén, a' pirongatást és az organisatio megsemmisitését föl-olvassa. Ezen eljárás méltó boszankodással fogadtatott, de magára a' felső rendeletre nézve az engedelmességnél egyéb választás nem maradt fön. Minden körülmények arra mutattak, hogy a' pártok közt már olyly nagy hézag támadt, melylyet egyes engedményekkel többé betölteni nem lehet. Vagy a' rendszernek 's az azt képviselő egyéniségeknek kellett megbukni, vagy a' kormánypártnak az erőhatalom segitségére vala szüksége, hogy a' rend, olyly értelmezésben mint általa vétetett, helyreállhasson. Bécsben az utolsó fogadtatott el. A' horvátországi bán teljhatalommal megérkezett Kolozsvárra. Minő politikát kell a' kivételes viszonyok közt követni? nehéz kérdés vala, annál inkább, mert minden öszszejövetel, minden értekezlet gyanus volt. Öszhangzás a' legtávolabbi vidékek eljárásá-

ban a' központ törekvéseivel és szoros egyetértés az ellenzék soraiban, ezen nyugvék a' siker lehetsége. Bethlen mindent elkövetett erre nézve; de látszék, hogy az akadályok szaporodnak, 's maga a' szabadelvű párt is kezd a' kitüzendő terv iránt megbasonlani. Bethlennek nézete volt: a' horvátországi bánt nem azonositani az erdélyi kormánypárttal, 's arra törekedni, hogy az biróvá tétetvén a' viszonyok fölött, az ellenzéknek adjon igazat. Illy nézpontból kettő következett volna: először a' bán alkotmányellenes megbizatását nem támadni meg, vagy legalább csak formából; másodszor az erdélyi kormánypárt törvénytelenségeit az eddigi őszinteséggel ostromolni. De báró *Wesselényi Miklós*, ki Magyarországból babérokkal és nagy szónoki hirnévvel érkezett meg, hibáztatta e' politikát. „Ha, igy szólott, *Wlassich* tányéron hozná és nyujtaná nekem át lélekidvességemet, azt sem fogadnám el tőle.“ Az ellenzéknek a' két irány közül választani kellett, 's az a' Bethlenét tette magáéva. A' bán szivesen hallgatta ki a' szabadelvüeket, rokonszenvet kezdett érezni Bethlen és társai iránt, megvallá, hogy Erdély illy alkotmánytalan helyzetben soká nem maradhat, és sürgeté ő felségénél az országgyülés kihirdetését, mi a' kormányszék főhivatalnokainak megbukásával egy vala, miután már elvileg nem hozaték kétségbe, hogy törvény szerint a' diaetának kell választani a' kormánytanácsot. E' közben *Wlassich* báró, midőn legkevésbé gondolta volna, Bécsbe fölhivatott 's többet soha le sem jött. Erdélyben gyaniták, hogy a' kormányelnök és pártja buktatta meg a' bánt az ellenzékkeli czimborálás miatt. Ezért nagy harag volt és nagy méltatlankodás, noha belátni alig lehet, hogy mi büne van egy pártnak abban, hogy magát oltalmazza. *Wlassich* távozása után kitünő idegenkedés kezdett a' polgárok és a' katonaság közt fejlődni Mi volt oka? senki sem tudá. Némelyek a' *Kendeffy Ádám* gróf temetésekor támadt nehezteléseksből magyarázták; mások hinni akarták, miként a' katonaság lázzadási szellemet lát mindenütt. A' gyúanyagok közé egy fiatal ember gondatlansága szikrát vetett. Az 1834-ki farsang utolsó napján t. i., az őr letartóztatott valami rendetlenségért a' főőrhely előtt egy tanulót. E' miatt többnyire diákokból álló csoportozat alakult, 's az ifju kiszabaditásaért küzdés kezdődött. A' zavar hirére támadó doboltatván, sortűz adaték, 's a' különben is futó nép szuronynyal űzetett mindig tovább. Bethlen több társaival a' nagy piaczra sietett, hol a' csoportozat és a' katonaság közt a' krawall már elkezdődött. Ők csendesiteni akarták a' kedélyeket és személyes tekintélyökkel befolyni a' rend helyreállitására. De Bethlent egy szurony arczban sértette meg, és a' sortüz alkalmával az ellenzéknek néhány tekintélyes tagja szintén sebet kapott. Nagy zaj támad egész Erdélyben a' kolozsvári szerencsétlen esemény miatt. Az ellenzék a' kormányelnökre háritá, noha alaptalanul, a' krawallt, minden felelősségével együtt. A' megyegyülések a' diaetának, melyly a' sok rendetlenségeknek véget vessen, összehivásaért folyamodtak a' legkomolyabb hangon, 's küldöttségeket neveztek ki az udvarhoz, kik fáradhatlanul és ismételten kérjék az ország alkotmányos jogainak viszszaadását. De még mielőtt ezen deputatiók fölérkeztek volna, már az országgyülés kihirdettetett majus 2-ikára. A' választásokban az oppositio győzött majd mindenütt. Bethlen, mint az ellenzék feje, a' központi megyének bizodalma által tiszteltetett meg, azonban követségéről lemon-

dott, mert királyi hivatalossá neveztetvén ki, barátjai a' párt érdekében czélszerübbnek találták, ha a' követségtőli viszszavonulás által alkalmat nyujt még egy taggal szaporitani az országgyülési ellenzék számát. Az 1834-ki diaeta a' legfényesebb volt minden erdélyiek közt, ha a' szónoklatokat tekintjük; de a' legkevésbé gyakorlott és a' leghibásabb, ha a' kinálkozó alkalmak eszélyes fölhasználásáról 's az eredményről itélünk egy törvénybozás fölött. Bethlennek kevés része volt a' tanácskozmányokban, mert a' dolgok természete csakhamar megmutatá, hogy a' hol egy házban ülnek a' képviselők azokkal, kik senkit nem képviselnek, ott ha nagy minoritásban vannak is a' nemzet megbizottjai, mégis okvetlenül uralkodni fognak. Mert a' nagy birtok érdekei csak addig képviseltetnek a' törvénybozásban, míg a' pairek külön teremben tanácskoznak; de mihelyt a' főrend leszáll, mint testület, az alsóházi padokra, ne reméljen ott népszerűséget ha alá nem rendeli magát. Az 1834-ki diaetán hamar kitünt, hogy a' vezérszerep csak követ kezében lehet. Bethlennek nem lévén semmi ambitiója, örvendett az alkalmon, melly föloldja őt azon cselekvényességtől, azon folytonos munkásságtól, mellyre különben sem vala elég hajlama. *Wesselényi Miklós*, *Kemény Dienes* és *Szász Károly* közt oszlott meg az ellenzék vezénylete. Eleinte *Szász* és a' mérsékelt irány látszott tulsulyra kapni; utóbb *Wesselényi* és a' radical párt került fölül. Az országgyülés eredmény nélkül oszlattaték szét. *Wesselényi* Pozsonba ment, *Kemény Dienes* hatása csak Fehérmegyére szoritkozott, 's igy a' viszonyok régi medreikbe menvén viszsza, *Bethlen János* körül gyültek öszsze megint a' tekintélyesebb egyének. Neki volt egyedül központi hatása, de a' melyet ezentul is diaetai szónoklatok által nem szándékozott támogatni. Ő nem költői, de tiszta, kellemes, elmés és igen logicus előadással birt. Előnyeit nem kivánta használni. A' parlamenti nagy napokban rendszerint észre sem vétette magát; de ha irányt kelletett kijelölni, az mindig az ő teremében és általa nyerte a' legelső és az elhatározó lendületet. Továbbá ha egy tárgy óvatos keresztülviteléről volt szó, akkor minden részleteket ő rendezett. E' birt egy magos személyt azon nyilatkozatra, hogy inkább szeretne Wesselényivel egy házban, mint Bethlen Jánossal egy országban lakni. — *K.*

Beudant (Ferencz Sulpicius) a' tudományok franczia akademiájának tagja, 's a' párisi egyetemnél az ásványtan tanára. Sz. Párisban 1787-ben 1811-ben a' mathematika oktatója lett az avignoni lyceumban; 1813-ban pedig a' marseillei collegiumban physika tanára. A' restauratio után XVIII. Lajostól megbizást kapott, hogy ásványgyüjteményét Angliából szállitsa Franeziaországba. Ennél aztán aligazgató lett; ez idő óta főleg az ásványtannak szentelte tanulmányait és e' tudomány különböző ágaiban igen kitünő szolgálatokat tőn. — 1818-ban kormányköltségen utazta meg Magyarországot 's vizsgálta azt meg ásványtani vonatkozásban. Vizsgálatainak eredményét e' munkájában tette közzé: „*Voyage minerologique et géologique en Hongrie*“ (3 köt. Parisb. 1822. atlaszszal) olyly munka, melyly Magyarország trachitformátióira és harmad képleteire nézve igen fontos. A' 3-ik kötetet, melyly a' földismei eredményeknek rendszeres öszveállitását foglalja magában, *Kleinschrod* németre is fordi, totta (Lipcs. 1825.) Magyarországból viszszatértével a' párisi egyetemnél

alkalmaztatott; Magyarország föld- és ásványtana körül szerzett érdemeiért pedig a' m. akademia külföldi lev. tagjai közé soroztatott. Fő munkája: „*Essai d'un cours élementaire et general des sciemes physiques*", melyly két részre oszlik, az egyik: „*Traité élémentaire de physique*" (5-ik kiadás, Párisb. 1833. németül: Lipcséb. 1830.); a' másik: „*Traité élémentaire de minéralogie*", (Párisb. 1824. 2 köt. kiadás 1830; németül Lipcséb. 1830). Jelesül ez utóbbik nagy figyelmet ébresztett; benne B. nem csak igen ajánlkozó ásványrendszert állitott föl az elemeknek Ampéreféle körörü (kreisförmig) egybeállitása alapján: hanem a' részletek, kivált a' vegy- és láttani viszonyokkali bánásban is igen czélszerü haladást fejtett ki. Mint önálló természetbuvár, már az előtt igazolta magát vizsgálataiban: „a' tengeri puhányok életének lehetségéről az édes vizben" 's munkáiban: az ásványok önsulyáról,'s az ásványtestek vegybontásáról. — *Cs. F.*

Bezerédj István, fia az öregebb Istvánnak, szül. 1796-ban nov. 28-án Sopron megyében, Szerdahelyen, iskoláit végezte Sopronban és Pozsonyban, hol magát nyelvekben 's tudományokban kimüvelvén, áttette lakását Tolna megyébe, melylynek a' lelkes öreg *Csapó Dániel*lel együtt reformátora, 's benne úgy a' szabadelmü ellenzésnek, mint általában a' közjó előmozditására irányzott nemesebb közszellem kifejlésének teremtője lett. Már az 1825-ki o. gyülést megelőzött években, midőn az alkotmány aláásása megkisértetett, a' küzdők közt látjuk Bezerédj Istvánt, ki lelkes szavakat emel 's repraesentátiókat ir a' megtámadott nemzeti jogok védelmére. Az 1830-iki országgyülésen már mint követ van jelen, úgy a' hoszszú $183^{2}/_{6}$-ikin is, hol főleg az úrbéri tanácskozásokban már kitünteti magát azon emberszerető 's népbaráti nemes hév, azon humanitási szellem által, melyly Bezerédj egyéniségének különösen jellemző sajáta. Jelen volt az $183^{9}{}_{40}$-iki országgyülésnek egy részén is, de a' politikai pártoskodásnak már ekkor Tolna megyébe is beoltott métélye viszszahivatását eszközlé 's helyébe *Perczel István* küldetett, kit az országgyülési közönség gúnya 's fütytye fogadott. Az $184^{3}/_{4}$-iki országgyülésen *Bezerédj* ismét Tolna megye követi székén ült, ezuttal *Perczel Mór* társaságában. Az utolsó posonyi országgyülésre azonban, 1847-ben, nem választatott meg, ekkor az administratori rendszert pártoló, 's ezáltal megvesztegetett conservativ párt levén erőben és többségben. Mindazon országgyüléseken, hol jelen volt, a' szabadelmü oldal legbuzgóbb tagjai, 's legkitünőbb, legékesb szónokai közé tartozott, valamint azon megyék zöld asztalai mellett is, hol befolyást gyakorolt, mint Tolnában, Sopronyban. Az 1840-i országgyülésről kiküldött büntető-törvényjavaslat-készitő orsz. választmánynak kitünő tagja volt, 's pártja szellemében több vezérczikket is irt a' Pesti Hirlapban. Hü és munkás részt vett ezenkivül az egyesületi életben, 's több egyesületnél, mint p. o. a' kisdedovó-egyletnél, védegyletnél, gyáralapitó társaságnál 'sat. az igazgató választmányban foglalt helyet, 's szóval és tettel és pénzáldozattal lelkes hatást gyakorlott az egyesületi hazafias vagy emberbaráti czélokra. Nevezetesen *Hidján* kisdedóvó intézetet is alapitott. (l. Bezerédj Amália). Még mielőtt az országos védegylet eszméje megpendült volna az 1844-iki orsz.gy. végén Posonyban, Tolna rendei már egyesületet alakitottak kizárólag magyar posztó viselésére, 's ezen egyesület egyik leghübb

tagtársa Bezerédj István volt, ki, hogy e' törekvéseknek a' gyártás positiv mezején is megfeleljen, tolnai jószágán szederfákat ültetett, szederegyletet alkotott és nagyobb terjedelmü selyemtenyésztést kezdett. A' legsajátabb tér mégis, mellyen Bezerédj előszeretettel 's lelkesült buzgalommal működött, az emberszeretet 's a' szegény adózó nép érdekének, boldogitásának tere volt. Ezért főleg az úrbéri tartozások kevesbitése, könnyitése, az örökváltság, 's közteherviselés azon tárgyak, mellyekben Bezerédj az elsőséget senkinek se engedi által, 's melly őt, mint parlamenti és megyei szónokot anynyira lelkesiti, hogy illy alkalmakkal önmagát túlhaladja. Ő volt legelső, a' ki az 1844-iki eredménytelen országgyülés után, midőn a' közteherviselés életbeléptetése, melylynek elvét a' phariseusok czifra phrasisokkal pártolák, de valóságát megbuktaták, ismét boldogabb időre halasztatott, az önkéntes adózás eszméjét kimondá, 's magára azonnal alkalmazá is, a' mi, ha gyakorlati tekintetben csekély sikerü 's ezért a' practicus gr. Szechényi István roszalását magára vonó rendszabály volt is, de minden esetre a' legnemesb forrásból eredt, 's Bezerédj, és mindazok, kik őt e' téren követék, keserü gúny helyett legőszintébb tiszteletet érdemeltek. És ismét ő volt legelső, ki tolnamegyei kokasdi jobbágyaival kedvező feltételek alatt örökváltsági szerződést kötvén, bebizonyitá, hogy a' jobbágyok felszabaditása nála nem csak pengő szó, hanem komoly meggyőződés 's érett szándék. Ezen jobbágy-boldogitási térre tartozik még a' *telepités*, mellyet szabad föld alapján, Tolnában, jó sikerrel életbe léptetett úgy, hogy *Szedres* szabadközség, mellyben az első házak 1838-ban épültek, már 150 házra szaporodott. Bezerédj a' becsületesség és emberszeretet, szivjóság 's szolgálatra készségnek példánya, 's az emberiségért, az örök jogért 's igazságért fenlobogó lelkesedése ollykor túlságokra is ragadja, és hideg számitó politikusok gúnyainak teszi ki. A' Croquis szerzője így jellemzi őt: Bezerédj István Magyarország első quakkere. Genienek tartatik 's csupa becsületességből mindent elkövetett, hogy e' véleményt megczáfolja. Bezerédj alaposabban szólana, ha beszéde alatt jeget tennének fejére 's limonádot adnának innia. Neki sok esze 's itélő tehetsége van, csakhogy mindkettő elgőzölög az érzés és képzelet roppant tömegében, mellyet ő monopolizál. Lássátok őt, ha valamelly kérdés különösebben heviti, mint elpirúl a' kis férfiú; szava, szeme, egész teste sir; Bezerédj politikai Jeremiás, kinek könyei drasticusabbak, mint szavai. Legfényesb specialitása a' philanthropia; ez az ő kedvenez leánya, melylyre büszke, melylyet ápol, felpiperéz 's benső örömmel és lelki gyönyörrel mutogat. Ez az ő vallása, theocratiája, melylyért vértanúvá lenne. 'S ez legkevesbet sem hasonlit Bentham önző philantropiájához, ellenkező pólusa a' malthusféle pessimismusnak. A' mostani socialisticus rendszerek terén kivül állva, e' philantropia arra törekszik, hogy minden törvényt bizonyos emberiségi punctum gravitatissal lásson el 's a' felforditott pyramist talpra állitsa. Erzi a' szenvedő emberiség érverését, philanthropicus orvos-tanácsokat ad a' magyar törvényhozásnak 's rendeletei bizonyitják, menynyire szorúl maga is orvosra. Én azonban szeretem 's tisztelem e' férfiút, mert rokonszenvét embertársai java iránt tiszteletreméltónak találom, ha eszközei 's azok használata czélszerütlen 's túlfeszitettnek látszik is. Nincs undokabb az emberi társaságban, mint azon önzés, melylyet felebarátá-

nak sem java sem fájdalma meg nem indithat. Bezerédj nemes férfiú, de státusférfiúnak 's böles törvényhozónak nem mondható, és ha az ellenzék egykor hatalomra jut, Bezerédj számára külön *emberszereteti* tárczát kell felállitnia, hogy őt némileg használhassa." Ezen jellemzésben sok túlzott elmésségvadászat, de sok igaz is van. Bezerédj, mint szónok, a' magyar szónokoknál olly ritka sokoldalú tudományosság 's aesthetikai müveltségén kivül, főleg azon ihletett lelkesedés által kitünő, melly őt kedvenez tárgyai védelménél elragadóvá teszi. Szent irása a' változhatlan, örök igazság, a' természeti jog, mellyből, mint valamelly ősi szent forrásból. főkép szereti meritni védokait. 'S e' védokok sokszor nem is anynyira védokok, mint nemes, megragadó érzelmek. Ő a' tűzpróbát több évtizeden át kiállott, tántorithatlan hazafisággal általános emberszeretetet párosit, 's midőn illy tárgyakról szónokol, derült nagy homlokán mintegy fénysugár látszik lengeni. Egyik legelragadóbb beszéde volt p.o. az 1844-iki országgyülésen az, midőn a' halálos büntetés eltörlése mellett emelte föl hatályos szavát. Polemiában, épen ezen tulajdonainál fogva, nem erős; ajkairól sértő, gúnyos, veszekedő szavakat sohasem hallani, ő ellenségeivel is gyöngéd kimélettel bánik, hiven philanthropismusához. Ezért beszéde olylykor elragadó, de mindenkor jótékony 's megnyugtató hatású. Külseje, kopasz nagy homloka 's egész fejalkata a' régi görög bölcsekre emlékeztet, 's az aesthetikai müveltségbe avatott, classicusokat ismerő szónoknak ollykor valódi antik zamat van beszédében, melyly neki nem ok nélkül szerezte meg a' magyar Demosthenes nevét. Hogy a' Croquis irójának, bár kisebb mértékben, igaza volt akkor, midőn Bezerédj számára külön emberszereteti tárczát javaslott, ezt elismeré a' magyar ellenzék 's maga Bezerédj is azáltal, hogy az ellenzéknek 1848-iki év mártiusán kormányra jutásával Bezerédj István, bár pártjának egyik legbefolyásosb, 's legtiszteltebb embere, hivatalt nem vállalt. Azonban a' pesti országgyülésre Tolna megyéből népképviselőül választatott, 's mind végiglen, egészen a' világosvári catastrophaig, az is maradt, folyvást bizva Istenben, 's a' szabadság győzelmében, melylyet Isten nem hagyhat elveszni. Osztozott a' forradalmi országgyülés 's kormány minden sorsában, Debreczenbe 's Szegedre ment. Azonban minden alkalommal, természetének legbensőbb lényegéhez képest, mérséklési, kiegyenlitési szellemben, 's minden kegyetlen, vérengző, terroristicus rendszabály, különösen a' vésztörvényszékek 's a' meg nem jelent követek kizárása ellen nyilatkozott. Hivatalt mind végiglen nem viselt. Első neje volt a' lelkes *Bezerédj Amália*, vele egyazon család tagja, (l. Bezerédj Amália), második nőül vevé, már a' kitörendő forradalom sejtelmei közt, de a' jövőbe vetett erős hittel, első nejének testvérét, a' szinte lelkes *B. Adélt.* — *T.*

Bezerédj Amália. *B. István* neje szül. 1804-ik évben Vasmegyében Sz. Ivánfán. Egyike volt azon egyéniségeknek, melylyek a' legeredetiebben csak önmagok szerint fejlenek ki 's alakulnak, 's melylyekben egyszersmind a' képesség azonnal eredményben igyekszik magát kifejezni, és a' tehetség valódi életet is keres. Szerencse, ha az efféle természetek ép, erős és eleven erkölcsi érzékkel is birnak, mi *Bezerédj Amáliá*ban kitünő mértékben megvolt, az erkölcsi törvény mint ösztönszerü szükség élvén benne, 's a' szellemi világban fejlődő igazságok és szabályok, nem mint

új, meglepő jelenetek, hanem mint már honos nemtőknek ismerős testvérei foglalván helyet ifjú lelkében. Hajadon, sőt már gyemekkorában ugy, mint házassága után, melylyre távolrokonával *Bezerédj István*nal 1821-ik évben lépett, ezen tulajdonai sokféle jelenetekben mutaták ki magokat, melylyek azonban közelebb körén kivül alig terjedének, kivévén jeles irodalmi munkálatit, melylyek közől a' német nyelven irt *novelláiból* megjelent két kötet ismeretesb. Közelebbi körének azonban igazán lelke volt, és abban, mint hazájának hü leánya, 's eredeti typusú magyar hölgy, a' mellett pedig mint az emberiség általános, legmagasb érdekeiért buzgó vallásos lélek nem keresett, de annál kedvesb és hatályosb befolyást gyakorlott; férjének különösen politikai életében és a' szó magasztos értelmében valódi feleségének mondathatott. — Csak később egyetlen leányának *Flóri*nak 1834-ben történt születése után nyilt fel előtte azon tér, melylyen ő a' legsajátságosban hivatva volt: a' gyermeknevelés. Fájdalom, kora halála 1837-ik évben bezárta már pályáját, melylyen gazdagon fejlődő tehetségeinek csak még kevés idő kellett volna, hogy bőven gyümölcsözzenek a' hazának.

Mutathat azonban az irodalom és az élet maradandó emléket ezen időszakbani működése után. *Flóri könyve*, melylyet nagyrészben, leánykáját ölében tartva, szült benne és mondogatott elő rögtönzve a' kisded előtt az anyai lélek, és melyly hevenyében tett jegyzetei után, a' hidjai kisoskola számára szolgálandó tankönyv kezdet-töredékeivel együtt jelent meg halála után — *Bezerédj Amália*nak a' gyermek-irók közt kitünő helyet biztosit, mint az Athenaeumnak ezen gyermekkönyv feletti igen méltató itéletét annak kelete 's eredménye folyton igenis igazolja. *Flóri könyvé*hez sorozzák magokat a' „*Földesi* — szintén korán félbeszakasztott — *esték*". Sajnálni lehet valóban ezen gyermekirodalmi ritka talentomnak elhunytát működésének derék kezdetén, és igen természetes, 's bennünk igen eleven ohajtás: *bár találkoznék a' magyar anyák közölt, ki szintolyly eredeti lélekkel és kifejtéssel folytatná, mit Bezerédj Amália a' magyar kisdedek számára megkezdett.* Szegény hazája áldása jutalmazná őt, melylynek magyar szellemü jövendője, reá szorúl valóban, most inkább mint valaha, hogy az, fiai 's leányainak már első zsengéjében ilyly ápolást nyerjen. Másik emlékét gyermeknevelési hivatásának *Bezerédj Amália* a' kisdedóvás ügyében hagyá, nemcsak az intézeteknek terjesztésére nézve buzgó 's bár csak közvetett, azonban nem csekélyebb hatásu működésében, hanem egy olyly kis oskolának, lakhelyén, *Hidján* Tolnamegyében az ő saját eredeti módja 's felfogása szerinti felállitásában is, melylyet ő maga szerzett, alakitott, és melylynek életbe léptetésében töltötte nagyrészét halálos nyavalyája utolsó szabad napjainak, együtt nővérével *Etelká*val — ki aztán azon oskolát elhúnyt nénjének szellemében híven folytatva, azt sok szegény gyermekre nézve jobb és méltóbb élet kútforrásává tevé. Átalán *Bezerédj Amália*nak életéről e' tekintetbea alig lehet szóllani a' nélkül, hogy vele összekapcsolva testvérhuga *Etelka* is ne emlittetnék. Melyly két hölgy szeretetben és lélekben összeforrva és egymást kiegészitve működött igénytelenül a' szegény-gyermek-nevelés isten előtt kedves pályáján, a' melylyen az érdem olyly gyengéd és magasztos, hogy földi jutalmon felül áll. — *V.*

Bibliographia l. könyvtan.

Biddle (Miklós) az egyes. éjszak-amerikai státusok bankjának elnöke, sz. 1786-ban Philadelphiában, 's atyjától, ki Pennsylvánia státus alelnöke volt, 9 testvérével együtt igen gondos nevelést nyert. A' philadelphiai 's princetowni intézetekben tanulván, 1804-ben ügyvéd lett, 's *Armstrong* követ kiséretében, mint titoknok, Párisba ment, hol a' Franeziaország által több amerikai keresk. háznak fizetendő pénzek rendezésével foglalkodott ; ezután *Monroe* követ 's későbbi elnökkel, szinte követségi titoknok minőségében, Londonba ment, 's onnét 1807-ben tért viszsza hazájába. Itt előbb ügyvédkedett 's *Dennie*vel társaságban a' democrata szellemü *Portfolio* lapot adta ki, 1810—11-ben szülővárosának képviselője volt Pennsylvánia törvényhozó gyülésében, 's határozottan és melegen szólott a' *Clay Henrik* által tervezett ugynevezett amerikai rendszer, 's nemzeti bank felállitása mellett. 1814-ben szinte Philadelphia városa Pennsylvánia senátusába választá meg, 's az Angliávali háboru alatt ő vezette a' főváros és Pennsyilvánia státus katonai szervezését. 1817 's 18-ban a' democrata párt követjelöltje volt a' congressusba, de a' foederalisták pártja ezuttal megbuktatá. 1819-ben jött először érintkezésbe az egyes. státusok bankjával, melyly akkor nagy veszélyben forgott, mert a' congressus egy saját választmányra bizta ügyeinek megvizsgálását, melylynek véleményezése nem igen volt alkalmas a' közönség ez intézet iránti bizalmának megerősitésére. A' congressus közel állott hozzá, hogy a' bank szabadalmát viszszavegye, 's ennek activái 25%-tel állottak párin alul. E' mostoha körülmények közt választatott *Biddle* bankdirectorrá, *Langdon Cheres* pedig elnökké. Ez utóbbi tehetségeinek köszönte a' bank újra felvirágzását, azonban *Langdon Cheres* már 1821-ben letette hivatalát, 's helyébe a' már ekkor pénzügyi ismereteiről elhiresedett *Biddle* lett a' bank elnöke. *Monroe* és *John Quincy Adams* praesidenssége alatt teljes bizalmat élvezett a' bank, de ez időben már elkezdtek *Biddle* és a' bank-directorok a' státusügyekbe avatkozni, hirlapokat bérelni, politikai jelentőségeket zsoldba venni, 's a' választásokra befolyni. *Biddle*, a' pénzaristocratia élén állva, legaljasabb oldalról ismérte meg az embereket, látta e' gyülöletes rendszert egész demoralisátiójában, a' whigpárt lábainál feküdt, a' sajtó nagy része kezében volt, a' tőle bérbe nem vett lapok alig tengettek, képviselőket, kormányzókat, senátorokat választott a' különböző státusok számára. Ilyly hatalom 's befolyás birtokában bizonyosnak tartotta a' praesidensi széket. E' szemtelen avatkozás és túlhágások következménye volt a' bank 's a' democrata-párt közötti nevezetes küzdelem (l. Éjszak-amerikai bank). Midőn a' pennsylvániai bank megbukott, B. csalással 's a' státuselleni összeesküvéssel vádoltatott ; 's törvényszék elébe állittatott, de ettől fölmentetett. Azolta viszszavonulva élt philadelphia-melletti mezei jószágán, hol 1844-ben halt meg. A' nyilvános gúny, melylynek élte utolsó éveiben az eldölytösült pénzaristocrata kitéve volt, még temetését sem kiméltе ; de tagadhatlan, hogy nagy elmetehetségü férfiu volt, kinek legfőbb hibája féktelen diesvágya. — *h.*

Biedermann (Károly) bölcsészet rendkivüli tanára Lipcsében, szül. 1812-ben, tanult Dresdában, Lipcsében, Heidelbergben, 's nagyobb

utazás után letelepült 1834-ben a' lipcsei egyetemnél. A' német bölcsészet gyakorlatiatlan iránya ki nem elégitvén, ő irataiban 's tanitásaiban anyagiabb, és practicusabb térre lépett. Philosophiai nézeteinek terjedelmes előadása van Lipcsében 1839-ben kiadott „*Fundamental-Philosophie*"-jában. Ugyanezen évben mondta el „*Wissenschaft und Universität*" iratában az akademiai életről nézetcit, főleg *Schindler* hasontárgyú, de ellenkező értelmü irata ellenében. Ezen anyagi és gyakorlati irány azonban nem tetszett a' szász kormánynak, 's tudtára adaték, hogy annak tovább terjesztését legfensőbb helyen nem ohajtják. A' becsületes *Biedermann* azonban meggyőződéséről le nem akarván mondani, le mondott inkább a' státuséletben lehető jövendőjéről 's ezentul egészen iróvá lett. 1840-ben a' franczia tud. akademiától kitüzött díjért pályázva, e' munkát irá: *Kritische Darstellung der neuern deutschen Philosophie von Kant an;* melyly tartalmára nézve dicsérettel fogadtatott ugyan, de hibás fr. nyelve miatt nem pályázhatván, ujabb kidolgozásban németül jött ki Lipcsében 1842—43. 2 kötetben. — 1841-ben alapitá B. a' *Deutsche Monathschrift* czimü jeles folyóiratot, melylyben a' német nemzeti életet anyagi 's ipari kifejlésének előmozditása által igyekezett erősitni 's alakitni. E' havi iratban, melyly 1845. végével korlátlan kötetekben megjelenő évnegyedes Folyóirattá lett, valamint 1844. óta alapitott *Herold* czimü folyóiratában a' státus és egyházbani haladás ékesszólló, eszes és szabadelmü védének bizonyitá magát, miért 1848-ban polgártársaitól képviselővé is választatott 's a' frankfurti parl. kitünő tagja 's jegyzője volt. — *h.*

Biernatzky (J. C.) született Altonában, tanult Jenában, Hálában, és Kielben; lelkész lett *Hallig* szigetcsoporton, a' dán partok nyugoti oldalán, később pedig Friedrichstadtban a' holsteini herczegségben, hol 1842-ben holt meg. Munkái pietisticus szellemüek, 's részint magas költői becscsel birnak, u. m.: „*Der Glaube*" (költemény. Schleswig; 1825.): „*Die Wege zum Glauben, oder die Liebe aus der Kindheit. Wanderungen auf dem Gebiete der Theologie im Modekleide der Novelle.*" (Altona 1835·); „*Die Hallig, oder die Schiffbrüchigen auf dem Eilande in der Nordsee.*" (Altona 1836.); „*Der braune Knabe, oder die Gemeinden in der Zerstreuung.*" (2 köt. Altona 1839.). Összes munkái kijöttek 8 köt. nagy 16-rét. Altona 1844. — Benső, mély jámborság, hitérti lelkesülés, nemes érzelem, szerencsés költői tehetség, 's jeles előadás jellemzik B. minden költeményét; az életről nézete nem ment minden egyoldalusságtól, nevezetesen a' nagy városok elleni bigott elfogúltság, a' léleküdvnek csak vallásos elvonultságban keresése csaknem a' nevetségig nagy; eszméje theologiai kérdéseket illy uton fejteni meg, nem a' legszerencsésebb, mert csak félig elegit ki. Egyes ábrázolatok azonban, különösen „*Hallig*"-jában valóban mesteriek, 's mély gondolkodóra,'s erőteljes lélekre mutatnak. *II. Alaios Prosper* lengyel gazda 's pénzügyér, ki az utolsó lengyel forradalom alatt szomorú nevezetességre jutott. Szül. 1788-ban *Kalisch* palatinatusban, régi nemes családból; Németországban 's hoszszas utazásokon müvelte ki magát; hazatérte után példány-gazdaságot állitott 's gazdaképző iskolát *Sulislawice*ben, 's egészen a' gazdaságnak élt, egy második *Thaer*. Azonban az 1820-ik év forduló pontot képez életében. Tagja lett ekkor Kalisch részéről az országtanácsnak, 's e' minőségében olly erőteljesen

ellenszegült az orosz hatalom zsarnoki rendszabályainak, hogy a' kormány mindent elkövetett újra megválasztatásának akadályozására. És ez sikerült is; ő azonban ezentúl el nem némult, 's több hazafival együtt aláirta azon addresset, mellyet a' kalischi palatinátus Miklós czár koronáztatása alkalmával a' lengyel alkotmány sérelmeit illetőleg benyújtott. *B.* 1829-ben másodszor választatott a' tanács tagjává, 's midőn a' forradalom kitört, Kalischba sietett az oroszokat lefegyverezni. A' dictator parancsára a' számvevő kamra elnökségét vállalta fel Varsóban, 's midőn a' dictatúra helyébe, többek közt az ő sürgetésére is, a' nemzeti kormány lépett, 1831. januárján, pénzügyminister lett. De a' pártviharok dühöngése közt nem sokáig tarthatta magát e' sikamlós polczon. Varsó bukta után a' Zakroczinban alakult új nemzeti kormányban ismét pénzügyminister volt, 's miután minden elveszett, Franeziaországba szaladt, hol ismét földmüveléssel 's e' téreni munkák irásával foglalatoskodott. — *B.*

Bignon (Lajos Péter Eduárd.) Lásd: Közh. Ism. T. II. k.— 1830-ban a' júliusi napokban az ideiglenes kormány külügyi ministerré nevezé's Lajos Fülöp is aug. 11-ikén a' ministertanácsban meghagyá, de már ugyanazon év novemberén kilépett a' ministeriumból, 's a' doctrinairek győzelme után elhatározottan az ellenzékhez csatlakozott, 's a' követkamrában, melylynek 1817-től 1837-ig folytonosan munkás tagja volt, több izben nagy erélylyel lépett fel a' ministerek külügyi politikája, 's kivételes rendszabályai ellen. — Hatalmas szót emelt a' német szövettség 1832-iki július 28-iki határozatai ellen is. — 1837-ben pairré neveztetett, 's 1841-ben jan. 7-én meghalt Parisban. — Franeziaország egyik legkitünőbb publicistája, méltán áll azon hirben, hogy a' külviszonyokat, az idegen álladalmak alkotmányait, közigazgatását és segédforrásait jobban ismeré, mint a' franczia'k közönségesen szokták. Józan, tudományos fő, 's a' történettan és saját élete tapasztalatai által okúlva 's megérlelve, mindenkor böles mérsékletet mutatott, 's nem osztá a' pártok túlságait, melylyeknek ezek, mozgalmas időkben, olyly könnyen adják át magokat 's melylyek által azután vesztükbe rohannak. Egyetlen elfogúltsága: Napoleon 's a' diesteljes császárság volt, melylyhez legszebb emlékezései ragadák. — Napoleon, végrendeletében, következő intézkedést tett: „*Bignon* bárónak 100,000 frankot hagyok, 's felszólitom, hogy irja a' franczia diplomatia történetét 1792-től 1815-ig.“ — E' felszólitásnak *Bignon* nem teljesen ugyan, de részben mégis eleget tett 1827-től 38-ig megjelent 7 kötetes munkájában, melylynek czime: *Histoire de France depuis le* 18 *brumaire* (1799) *jusqu'a la paix de Tilsit*, 's ennek 1837-ban kiadott 4 kötetes folytatásában: „*Histoire de France depuis la paix de Tilsit jusqu'en* 1812.“ Ez Bignonnak legjelentékenyebb munkája, melyly a' legjelesb történeti munkák során kitünő helyet foglal. — h.

Bihar vármegye. Fekszik Magyarországnak az uj felosztás szerint n.-váradi katonai kerületében, 's határozzák keletről Erdélyország, délről Arad, nyugotról Békés, Szabolcsvármegyék, 's Hajdukerület; éjszakról Szabolcs és Szathmárvármegyék. Nagysága $200^{56}/_{100}$ □ mérföld és igy legnagyobb az egész országban. Csaknem fele az egész megyének, és pedig a' keleti, erdős, hegyes; ellenben nyugoti fele gyönyörü rónaság, melylyet erdők csak ritkán szakitnak meg. A' hegyes résznek legnagy-

sabbja az erdélyi határszéleken 's a' *béli* vidéken fekszik, innen nyugotra a' hegyek mindinkább szelidebb alakot vesznek magukra; a' bikkeseket, tölgyes, eserjés erdők, a' kősziklás zordon hegyeket viruló szőlőhegyek 's dombok váltják fel, mig végre ezek is a' végtelen sikságban egészen elenyésznek. A' *Kárpát*, melyly Mármarosból Erdélybe lép, ide is bejön, 's a' megye emlitett keleti részét elboritja; még pedig a' bihari hegyek mindnyájan a' Kárpátból erdő *Batrina* hegysornak ágazatai. Ebből két ág megy ki, 's nevezetesebb részei : a' *Gyalu*, *Ripi*, *Kalinyásza*, *Kukurbita*, a' nagy magasságu kopasz *Bihar*, a' *Moma*, a' vasérezekkel bővelkedő *Sánczhegy*, a' *Kumunnczet*, a' Sebes-Körös völgyének hegyeit magasságban tulhaladó *Magura*, *Boiczа*, *Affinget*, *Keczina*, *Ples*. A' harmadik fő hegytömeg a' Sebes-körös és Berettyó közt fekvő tért boritja el, 's szinte folytatása az Erdélybe menő, de a' Sebes-Körös forrása megkerülése után ismét viszszatérő batrinai hegyágazatnak. Itt legnevezetesebb hegyek az *Oszoly*, *Hágó*, különösen pedig a' *Réz*, melyly egész hegylánczot képez, és zordonsága által nyilván mutatja a' kárpáttali atyafiságát. A' *fonáczai* és *pesterei* vagy mint mások nevezik, *esküllői* csepegőköves barlangok nevezetesek. Folyói közől emlitést érdemlenek a' nevét méltán viselő *Sebes-Körös*, gyorsaság tekintetében vetélytársa a' Vágnak és Hernádnak; miután Erdélyből Feketetónál beköszöntene, a' vármegye közepén egyenesen nyugotnak foly, 's regényes szépségü völgyet képezvén, Váradon túl már sebessségéből alább hagy, sőt Vizesgyánon alul ágyát is elveszteni látszik, 's a' mellékén fekvő helységek határait árvizeivel pusztitván, roppant kiterjedésü nádas rétségeket képez, 's Okányon túl Békésvármegyébe lép által. Váradig talpakra hajózható, 's ezen hozatik le Erdélyből a' temérdek fenyőszál, deszka, 'stb. A' *Fekete-Körös*, nevét hihetőleg feketezöld szinéről vehette. Ered a' bihari havas alján, 's miután a' *Gyepest* és *Kölesért* magából kibocsátotta volna, szinte Békésmegyébe megy által. Rajta kasokban sok fát szálitanak Békésbe, 's fövenyéből gyakran mosnak aranyat. A' *Berettyó* ered az Oszoly hegy forrásaiból, 12 mérföldnyi folyása után a' Sárrét mocsáraiban rendes medrét elveszti, 's több ezer hold legtermékenyebb földet tart viz alatt. Az *Ér* Kraszna vármegyéből jön, 's mintegy 5 mértföldnyi folyása után Poesajnál a' Berettyóba szakad. Ez csendes és lassu viz, a' honnan nagy károkat nem tesz. Melléke igen kies és termékeny; hajdan szép nádat termett, de mióta szabályozása elkezdetett, sok nádsága kiszáradt; nagy viz idején sok és jó izű csukával bövelkedik. Nevezetes, hogy Biharban e' folyó mellékén tapasztaltattak, a' leggyakoribb, 's legerőszakosabb földrengések. Többi vizei : a' *Korhány* Szalonta mellett; *Töz*, melyly Szuszág melletti nagy hegyből ered, 's magas eséssel mint csekélyebb patak törekszik az utjában levő köveken keresztül a' laposabb tájakra, Tamásdánál Aradból ujolag a' bihari határra lépvén a' Feketeköröshe vegyül. Majd mindenütt roppant erdőségek közt folyván, ágya mód nélkül megtelt fákkal, melylyek vizét a' szép erdőségekre vetvén, sok károkat. és számos kiszakadásokat okoznak. *Hollód* ered a' rossiai hegyekből a' rippai határban 's a' Fekete-Köröshe ömlik ; *Pecze*, a' belényesi járásban az ugynevezett Bányahegyekből jön, 's miután a' Püspökfördő mellett elfolyván, ennek, és alább a' Felixfördő meleg vizét

kebelébe vette volna, N.-Váradot keresztülfutván, Uj-Palota mellett a' Sebeskörösbe siet. Kicsiny, de némelylykor hirtelen áradó kártékony viz, más oldalrul ritkán fagyván be, iparos müvek forgatására nagyon alkalmas. Apró tavakban, nádas rétségekben és mocsárokban nagy bősége van e' megyének, mert csak azon *Sárrét*, melylyet Sebeskörös és Berettyó vizei képeznek, 70,000 holdnál többet foglal el, pedig a' többi folyóvizek is nem megvetendő nádas réteket 's mocsárokat hagynak maguk után. Levegője általában egészséges és tiszta, kivált a' hegyes vidékeken; de a' sárréti rétségek körül is erős pozsgás emberek láthatók. A' belényesi járásban több helyeken, a' szalontai járásban *Botfejen* gelyvások találtatnak. Ásványviz van *Kalugyer* helység határán, melyly hideg forrás koronként félbeszakadó kifolyással, (dagadó forrás), 's a' köznép, inkább babonából, több bajban használja ugyan, de különös foganatot tanusit az üdült csúzok, 's gyöngeségen és gyuladásos állapoton alapuló szembajok ellen. Hévviz három találtatik. t. i. kettő közel N.-Váradhoz ('s egymáshoz is közel) *Püspök* és *Felix* fördője vagy bányája név alatt; az első *Hajó*, a' második *Pecze Sz.-Marton* helység határán, a' harmadik *Robogányban*. A' Püspök-bányabeli vizet iszszák is, a' *Felix*bánya vizét pedig csupán fördésre használják. A' *robogányi* meleg forrás egészen el van hagyatva, mig a' másik kettő, különösen pedig a' második nyáron által sok vendégnek örvend. Konyhasós forrás van *Tatarosnál* nem meszsze egy asphalt-kőszén telephez, melyly azonban egy lapályos téren minden viszontagság szabad kényére hagyva, gyógyvizül nem használtatik. Vasas savanyuvizforrás találtatik *Szalárdon* és *Tenkén*, az első rendes fördői épületekkel ellátva.—A' föld minősége és termékenysége igen különböző. Ugyanis a' rónaságon felette gazdag fekete agyagból áll, melyly rosz mivelés és semmi trágya után gyönyörü tiszta buzát, tengerit, árpát, csak eső legyen, gazdag kamattal térit viszsza. Sárga homok felette kevés van; csupán Debreczen körül fekvő néhány helység határán láthatni ilylyet, 's itt is leginkább erdőnek, legelőnek, szőlőskerteknek használtatván, a' sivatag, mérföldekre terjedő homokbuczkák Biharban nem boszantják a' szemet. A' dombos vidékeknek valamivel roszabb föld jutott, de javitással ez is termékeny. Ellenben a' hegyesvidéki hideg agyagföldek, melylyek sok helyt kaviccsal keverttek, erős trágyázást kivánnának, mit azonban a' dologtalan oláh épen nem tesz 's ennélfogva nem is sokat arat. Használható földe a' megyének 2,096,833 hold, melyből 585,681 h. szántóföld; 201,470 h. rét; 58,328 h. szőlő; 27,616 h. kert; 808,414 h. erdő; 415,224 hold legelő. Biharmegyének két fő termesztménye van, t. i. a' tiszta vagy vegyes buza, és a' tengeri, melylyet másutt kukuriczának hivnak. Ugyanis a' magyar főképen tiszta 's kétszeres buzakenyérrel, az oláh pedig tengeri kenyérrel vagy máléval élvén, e' gabonanemek nagyban termesztetnek, azon különbséggel, hogy a' tengerit nem csak a'mezőségen, hanem a' hegyes részeken is egyformán termesztik, holott a' buza a' hegyes vidékeken meg nem terem, vagy ha megterem is, keveset szoktak vetni. Tiszta rozsot felette keveset vetnek; árpát és kölest a' kövér mezőségi vidéken sokat termesztenek, de e' gabonanemek a' hegyes részeket részint nem szeretik, részint nem lehet őket a' sok apró madártól megőrzeni. A' pohánkát egyedül a' *bika*-

csiak vetik, magyarok és oláhok előtt nevéről alig ismeretes. A' burgonyát a' magyar megveti; az oláh, kinek pedig nagy szüksége volna rá, nem termeszti, és igy nagyban csak a' *bikácsi*, *görbedi* tótok, *palotai*, *tarjáni* svábok, *Hoszúpályi*, *Monostorpályi*, *Vértes*, *Sámson* magyar helységek ültetnek, mivel Debreczenben jó nyereséggel eladhatják. Fekete, de inkább fejér zab mindenütt elég van. Végre helylyel helylyel láthatni tavaszbuza, őszi árpa, tenkely, alakor és őszi repeze vetéseket, de csekély menynyiségben. Kereskedési növények közül fő helyet érdemel a' kender és len, hanem kereskedést vele ritkán üznek. Dohány több helyen termesztetik, de füstölni legjobb az *ártándi*, *félegyházi*, és *tarjáni*. *Diószegen*, *N.-Létán*, 's még néhány helységben nagyban üzik a' dohánytermesztést. Vad sáfrányt a' debreczeni vásárokra hordanak a' *sárréti* és *szalontai* járások mezőségi helységei. *Kis-Szántón* napvirág magvából olajat ütnek. A' fekete gyapár, melylyel a' bőrt veresre festik, uton utfélen terem. *Derecske*, különösen pedig *Sarkad* sok foghagymát, vöröshagymát termeszt, 's vele szinte nem megvetendő kereskedést üz. *Harsányban* és *Ugrán* hires fejeskáposzta terem. Paszulyt, babot az oláhok böjt alkalmával nagyon fogyasztván, bőven termesztenek mind a' kertekben, mind a' tengeriföldeken. Rét és legelő dolgában nagy bősége van e' megyének, különösen a' mezőségi résznek, mert a' hegyes vidékeken többnyire rendes legelőket nem találhatni, hanem a' marhák részint az erdőkben, részint lekaszált réteken, részint az összeviszsza használt szántóföldeken legeltetnek. Gyékény-sás, nád feleslegesen van a' *sárréti* mocsárokban, az *Ér*, *Kölesér*, *Korhány* vizeiben. A' bihari lakos gyümölcstermesztésre 's nemesitésre kevés szorgalmat fordit, de a' természet e' kevés fáradságot is gazdagon jutalmazza. A' hegyes vidékeken, főkép pedig *Bél* vidékén, *Rézalján*, a' *belényesi* járásban szerfeletti bőségben terem a' szilva, 's a' regényes Körös völgyének déli oldala csaknem egy szakadatlan szilvaerdőt képez. E' gyümölcsöt a' dologtalan oláh leginkább szereti, mert kevés munka után szép pénzt vehet belőle, vagy maga pálinkát főzvén belőle, vagy e' czélra a' zsidóknak adván el. A' szőlőhegyeken 's a' hegyek közt mindenütt termesztenek cseresznyét. Dió szinte a' szőlőhegyeken és a' hegyes vidékeken bőséggel van, ugyhogy az utóbbi helyekről több ezer zsákkal visznek Békés és Csongrádmegyékbe. Valamint a' hegyes és dombos vidékeknek a' dió, 's cseresznye édes gyermekök szokott lenni, ugy viszont a' mezőséget a' meggy szereti főkép, anynyira : hogy ez még a' szikes helyeken is diszlik. Nemes faju alma, 's körte nem igen találtatik, ámbár e' részben *Debreczen* jé példával megy elő; továbbá hires a' *grossi*, *kárándi*, *feketetóti* alma, a' *belényesi* körte és alma. Noszpolya, berkenye, igen szép kajszin baraczk és mórabóra *Debreczenben*, gesztenye *Sitéren* de kis szemű, őszi baraczk különféle nemű 's gyakran különös jóságu mindenütt van a' szőlőhegyeken. A' *sámsoni*, *debreczeni* iszonyu nagyságu görögdinnyék egész országban ismeretesek, valamint szinte a' *sarkadi*, *gyantai* sárgadinnyék, a' *szalontai* vérbélű görögdinnyék dicséretre méltók. Átalában dinnyét sok helyt termesztenek, és pedig nem kertekben, hanem szántóföldeken. A' mogyorót, somot, vadalmát és körtét (vaczkor) földi epret, áfonyát 's más vadgyümölcsöket, melylyek a' keleti rengeteg erdőségekben bőség-

gel találtatnak, nem említvén: csak a' makk érdemel még figyelmet, melyly az *Erdőháton* és *Rézalján* nevezetes ágát teszi a' földesurak jövedelmének. Legnemesebb gyümölcse azonban a' szőlő. Biharmegyében a' szőlőtőkék 58,328 holdat foglalnak el, 's kevés mezőségi kertet kivéve, mind hegyekre vagy dombokra vannak ültetve. Milyly jó borokat termenek e' szőlőhegyek, hazánkban eléggé tudva van, legalább az érmelléki fehér asztali 's különösen a' bakarborok teljes mértékben megérdemlik a' dicséretet, mert állandóság mellett igen kedves izzel és zamattal kérkedhetnek. Egyébiránt a' bihari szőlőhegyeket 2 fő tömegre lehet osztani. Az első fekszik az *Ér-* és *Berettyó* közt; ez visel tulajdonkép *Érmellék* nevet. A' második fekszik a' *Berettyó* és *Sebeskörös* közt, 's itt már megjegyzésre méltó, hogy több szőlőhegy földének alkatrészei közt kő 's kavics, mint p. o. a' *Lakságon*, majd ismét több mészföld találtatik, p. o. *Váradon*, holott az érmelléki hegyek kavics nélkül csupa sárga és fekete agyagból állanak 's igen egészséges bort teremnek. Jó bort termő főbb helyei: *Vajda*, *Sz.-Imre*, *Diószeg*, *Kóly*, *Janka*, *Kis* és *Nagy-Kágya*, *Székelyhid*, *Otomány*, *Asszonyvására*, *Kereki*, *Szunyogd*. A' második tömegben, melylyet *váradi*nak nevezhetünk, legjobb bor terem *Terjén*, *Tótiban*, *Telegden*, *Örvénden*, *Biharon*, *Csatáron*, *Kovácsi*ban, *Hegyköz-Pályi*ban, *Száldobágyon*, *Vásárhelyen* és a' *Lakságon*. A' *belényesi*, *szalontai*, *sárréti* járások igen szegények bor dolgában. Végre megjegyezzük, hogy Biharban a' bormérték nem *akó* hanem *cseber* 's a' *kis-cseber* 100 iczczét foglal magában. A' megye fele, azaz a' mezőségi rész nagy szükséget érez fadolgában, 's itt csak Debreczennek vannak roppant erdőségei, 's még néhány helység bir erdőket, a' többi szalmával, ganéjjal tüzel. A' vármegyének Araddal határos szélein felséges tölgyesek láthatók; a' hegyes és dombos vidékek is szép erdőségekkel kérkedhetnek. A' jó faju lovak tenyésztésében kevés igyekezet látszik itt. A' magyar köznép lovai aprók, 's megelégszik ha szekerében valamit, a' mi mozog, befogva láthat. Az oláh még annyit sem gondol e' becses állattal mint a' magyar; ott is, hol alkalmas hely lehetne, vagy igen kevés számmal vagy épen nem szaporittatik. Ellenben a' szarvasmarhát az oláh is jobban kedveli, a' magyar pedig a' czimeres ökröt kevelységének tartja, különösen a' *sárréti* és *szalontai* járások mezőségi vagyonosabb helységei felette szép marhát tenyésztenek, 's kitűnő szép bikákért semmi áldozatot nem kiméllnek, sőt még a' dombosabb és soványabb részek lakosai is valóban jeles marhákat tartanak, különösen *Tenkén*, *Gyantán*, *Bélfenyéren*, *Hosszúszón*, *Tulkán*, *Kocsubán*, *Kisházán*, 'stb. A' hegyek közt lakó oláhok ökrei aprók és kurta szarvuak. A' földesurak is nagyban üzik a' szarvasmarhatenyésztést, 's többen egész gulyákat tartanak, melylyek közül a' *Körmösdi* pusztán (*Bereg-Böszörmény*hez és *Sas*hoz közel) levő gróf *Csáky Petronellaé* egész országban legszebb. Juhot, de csak közönséges magyar juhot, sokat tenyészt *Debreczen* és a' *Mezőség*. Nemesitett birkákat az uraságok tartanak. Kecskéket a' hegyes vidékeken, különösen a' *belényesi* járásban láthatni. A' sertéstenyésztés olyly virágzásban van, hogy nem csak a' belső tetemes szükséget kielégiti, hanem még kereskedésre is felesleges menynyiségben marad. Különösen a' *szalontai* járás e' tekintetben a' többieket jóval felülmulja. A' *szalontai* sertések ország

szerte ismeretesek. E' városban némelylyek több százból álló nyájakat tartanak, különös figyelemmel levén a' szép állású kanok és magló kocák kiválasztásában, és a' kis malaczoknak erőteljes tartásában. A' *szalontai* fajon kivül tartanak még fekete és fejér mangaliczákat is, melylyek könnyebben nevekednek és szaporábbak a' vöröseknél. A' méhtenyésztés meglehetős divatban van, a' hárs som és más fákat termő hegyes részeken, 's az aradi zsidók akó vagy vékánként magukhoz szedvén a' kasból mindenestől összevett mézet, nagy sommákat nyernek. Ellenben a' selyembogár tenyésztés nem sok figyelmet érdemel, sőt a' József császár idejében ültetett epreskertek is elpusztultak annyira, hogy jelenleg csak Debreczenben van két községi epreskert, melyly némileg említésre méltó. Vadállatok közül különfélék kerengik a' megye vidékeit, és nem csak a' hegyesebb részeket szökik keresztül kasul az őzek, hanem a' lapályos, erdős és cserjés helyeken sem ritka tünemények. Nyul igen sok, kivált a' *Mezőségen*. Farkasok a' nádas rétségekben 's keleti erdőkben bőséggel tanyáznak. Erdélynek havasai közül az ezekkel egy lánczolatban álló hegyekbe egyenkint, de ritkán, medve, vaddisznó, sőt szarvas is kitévelyedett már. A' borz a' tengerikben nagy károkat tesz. Fáczányok találtatnak *Bél* környékén, 's a' váradi deák püspök fáczánkertében Püspöki mellett. Császármadarak a' közép magasságu bikkes hegyeken; apró fenyves madárkák a' hegyes részeken sereggel repkednek. A' keletre fekvő köves hegyekben nemcsak közép nagyságu, hanem nagy sasok is költenek. A' mérföldekre terjedő róna mezőket tuzokok 's darvak lepik el, a' számos rétségeket fehér és fekete gólyák, különféle gémek, libuczok, sőt kócsagok, továbbá vadkácsák seregekben foglalják el. A' *Berettyó*, *Ér*, *Sebeskörös*, *Gyepes* jó izü halakkal kedveskednek, de a' *Feketekörös* legtöbb halakat nevel; *Komádi*ban igen sok. *Hodoson* a' *Berettyó*ban 's a' *Tőz* vizében igen nagy rák fogatik. Teknősbékákat egyenkint a' hegyesebb részeken is találnak, mint p. o. a' *krajovai* tóban, de valodi tanyájuk ezeknek a'*sárréti* roppant rétség. A' *grossi*, *hagymási*, *barzesdi* köves hegyeken sok és szép csigákat lehet szedni, 's Biharban a' bánsági csigákra semmi szükség nem lenne. A' *Feketekörösből* néha borsónyi nagy aranyat mosnak ki. Ezüst ásatik *Rézbányán* évenkint 1000 marknál több (egy mázsa rézérczben 2 márka). Réz szinte *Rézbányán* évenkint 840 mázsa; továbbá ólom 500 mázsa. Sok vasérez a' *vaskói* uradalomban, *Kimp* helység határán a' *Sánczi* hegyekben, és *Petrócza* vidékén. *Kimpen* ásnak még szép márványt valamint *Rézbánya*, *Belényes*, *Élesd* környékein szinte szép és különféle márvány töretik. Közönséges mészkő *Belényes*, *Kornicsel*, *Élesd*, *Zaránd* 's *Várad* környékén 's *Fonáczán* bőséggel. Jó fazekasagyag van *Telegden*, *Kórójon*, *Csatárban*, *Nagyréven* és *Sonkolyoson*; e' két utóbbit meszszi vidékekre üveghutákba is hordják. Porczelánföld van *Robogány*ban, de nem használtatik. A' *grossi* és *hagymási* kősziklás tetők középjóságu kisebb daráló és malom köveket szolgáltatnak. Tüzkő *Csernoházán*, *Dubricson*ban, *Kornicsel*en, az *élesdi* uradalomban és *Agrison* találtatik. Kőszén *Dernán A. Verzáron*, és *Terjén* sok. Asphalt ásatik *Bodonospatakon*. Természetes ásvány-alkali (szikső, szóda) sok helyen van, főkép pedig *Debreczen*, *Konyár*, *Esztár*, *Hoszszú-* és *Monostorpályi*, *Kis-Pircs*, *Derecske*, *Bagos* és *Sarkad-Keresztur* határain;

's a' debreczeni hires szappan ennek köszönheti nagyobb részt szépségét. Népessége 480,533 lélek, kik laknak 1 királyi, 1 püspöki, 29 mezővárosban, 448 faluban, és 228 pusztán. Nyelvökre nézve nagyobb részt magyarok 's ezek lakják a' róna és dombos vidékeket, sőt elszórva a' hegyek közt is vannak magyar helységek, ellenben az oláhok a' hegyes vidékeket foglalták el; névszerint van 327,685 magyar, 147,512 oláh, 1500 német, 3836 zsidó. Egy pár helységben, mint *Bikácson, Görbeden*, 'stb. van tót gyarmat is, de ezek nemzetiségüket elvesztvén, a' magyarokhoz számíttattak. Vallás tekintetéből a' római katholikusok a' *nagyváradi* püspök kormánya alatt 39 plebániában 35,793 lelket számlálnak. A' görög egyesült katholikusok 37,743 lélekkel 65 szentegyházat birnak, 's a' *nagyváradi* görög egyesült püspöktől függnek. Az evangelikusoknak csak *Szább-Olaszi*ban és *N.-Váradon* van egyegy anyagyülekezetük 1215 fővel; főpapjok a'tiszáninneni és túli superintendens. A' 263,248 főre menő reformátusok 136 anyagyülekezete mind a' tiszántúli egyházkerülethez tartozik. Nem egyesült óhitüek száma 138,698, 's ezeket 302 apró parochiával az *aradi* püspök igazgatja. A' többi zsidó. Biharvármegyét a' természet mindennel megáldotta, hanem az emberek keveset tettek és tesznek érette. A' magyarnak, ki olyly földön lakik, melylyet mindeddig trágyázni sem kellett, csak szántani kellene jól és idejében, de ezt sem teszi. A' hegyes részeken, hol a' földnek terméketlenebb volta miatt legnagyobb szükség volna a' szorgalomra, a' mezeigazdaság leggyengébb lábon áll, kivált az oláhság közt. A' javitásnak minden legkisebb jele nélkül rendetlenül és bokrok közt hevernek itten a' trágya után szomjuzó szántóföldek. Egyébiránt az épületi fák és szerszámok készitésében sok helység kitünteti magát, kivált a' *szalontai* járásban. Kézmüves mindenféle és elég jó találtatik *Debreczenben* és *Váradon*, sőt *Debreczenben* a' szappankészités (évenkint minegy 7000 mázsa), a' guba-, csizma-, közönséges férfi posztóruha-, mindenféle bőr-, fésü-, pipa- és csutora-készités valóban nagy fontosságu; mert ezen készitményekkel nem csak az egész környéket kitartják, hanem más meszsze vidékekre is kereskedést üznek. Jó cserép-edényeket csinálnak *Csatáron, Telegden, N.-Réven, Lehecsényben*, 's még néhány belényes-járási helységben: gyengébbeket *Bélben, Tenkén, Vaskón* derék vashámor van, melyly üzletét ujabban nevelte. A' *petrószai* vasgyár évenkint 6000 mázsa vasat dolgozik fel, melylyből 4000 mázsa kovácsolt vas, ugyanitt szeg-, 's más vasmügyár is van keletkezőben. *Dernán* van egy talajkoczkagyár; papirosmalolom Belényes mellett *Fenesen*, melyly elég jó papirost készit. Üveghuta van *Almaszegen, Élesden, Bélben*. Kereskedése a' megyének lankadt; mert termékeire bent kevés a' fogyasztó, máshová tengelyen szállitani pedig költséges; a' honnan a' gabonának gyakran épen semmi ára nincsen, a' bornak is csekély kelendősége van. Különben sertéssel, szalonnával, szarvasmarhával, nyers termékekkel és saját iparczikkekkel Debreczen nagy kereskedést üz, 's 4 országos vásárát még a' külföldi kereskedők is ismerik. Minden járásnak van egy jó karban tartott, kaviesesal csinált országutja, melylyek Váradon, mint központon egyesülnek. Egész jobbágytelket a' megyei összeirás az 1775-től fogva mostanig történt változatok szerint $6786^{11}/_{80}$ részt mutat ki. Szavazó nemes iratott összve 1825-ben 5194;

e' szám 1829-ben 5242-re szaporodott; az 1845-ki összeirás pedig már 10,272 szavazó nemest talált; és igy 1825—1843-ig azaz 20 év alatt a' szaporaság 5078. Az összes nemesség száma pedig jelenleg 30,816 főre megyen. Uradalmai közül: a' *váradolaszi*, *caskói*, *béli* roppant uradalmakat 90 néhány helységgel, melylyek közt nagy magyar mezővárosok és faluk is találtatnak, birja a' váradi romai kath. vagy deák püspök; a' *belényesi* szinte roppant uradalmat a' váradi görög katholikus püspök; a' gazdag és jövedelmes *nagyváradit* a' váradi római kath. káptalan; *pecze-szentmártonit* vagy *asszonyrásárit* a' praemonstráti szerzet Sz. István Váradhegyről nevezett prépostsága; *szent-jóbit* a' hasonnevü apaturság, melyly ideiglenesen a' szathmári püspöknek adatott át használatul; a' *derecskei* 16 helységből álló roppant uradalmat birja herczeg *Eszterházy; diószegit* gr. *Zichy Ferencz; székelyhidit* gr. *Stubenberg; nagylétait* b. *Mandl; margitait* gr. *Csáky Sándor;* az eddig előszámlált uradalmak, vérhatalommal is birtak. Továbbá a' szalárdi uradalmat, melyly a' *Csákyaké* volt, több zálogos birja; *pankotait* gróf *Csáky Károly* özvegye; *keresztszeg-apátit* gr. *Csáky Petronella; sitérit*, *kővágit* gr. *Vay Ábrahám; sarkadit* nagy részben gr. *Almásy Alajos; palotait* gr. *Frimont Béla; élesdit* gr. *Batthyány József; nagyrévit* gr. *Batthyány Arthúr; hagymádfalvit* b. *Huszár, váradaljait* a' kamara; *gesztit: Tisza Lajos; bakonyszegit* és *kötegyánit* gróf és nemes *Rhédey* nemzetség, *kéczit* gr. *Károlyi György*. Ezeken kivül nevezetesebb birtokosok még e' következők: Debreczen, Szoboszló városok, az alapitványi kincstár, Balku, Balogh, Bagossy, Baranyi, Baráthi, Barcsay, Bázel, Beőthy, Bekk, Beleznay, Beliczay, Bernáth, Bessenyei, Berzsenyi, Bige, Bónis, Boronkay, gr. Bethlen, b. Breczenheim, Borbély, Borbola, Blaskovics, Böszörményi, Bujanovics, Budaházy, Butulo, Bükk, Buday, Buzáth, Csanády, Csapó, Chernel, Csengeri, Csatka, Darvay, b. Döry, b. Dessewffy, Dessewffy, Derekassy, Dobsa, Domokos, Domonkos, Dobozy, Dömsödy, Draveczky, Egry, Ercsey, Erdődy, Fáy, Farkas, Fényes, Ferdényi, Fráter, Gálbory, Gázsy, Géczy, Genesy, b. Gerliczy, Gulácsy, Gruden, Halmágyi, Hegyi, Hodossy, Horváth, Hrabovszky, Hunyady, Ilosvay, Irinyi, Jármy, Jakabffy, Juricskay, Józsa, Kabos, Kalicza, Kazinczy, Katona, Kalotay, Kelemen, Kiss, Komáromi, Klobusiczky, b. Klengberg, Korda, Kölcsey, Könes, Kruspér, Kultsár, Laky, Lakatos, Lányi, Lehelősy, Lévay, Lónyai, Lovassy, Magyari, Medve, Menszáros, Miklósy, Miskolczy, Mittermiller, Molnár, Muraközy, Nadányi, gr. Nemes, b. Névery, Niczky, Novák, Okolicsányi, Olasz, Oláh, Ördög, Örhalmy, Pálinkás, Papszász, Papanek, Péchy, Péczely, Petraskó, Pompéri, Pyber, Radnóthy, b. Radivojevich, Radvánszky, Ravaszdy, Rhédey, Reviczky, Sántha, Sissáry, Semsey, Servánszky, Sárközy, Sárosy, Sombory, Száraz, Szarka, Szártóry, Szappanos, Szénásy, Széles, Szegezdy, Szentiványi, Szerdahelyi, Szilágyi, Sulyok, Szlávy, Szodoray, Sztachó, Sztaroveczky, Técsy, Tihanyi, Tisza, Thurzó, Tokody, Topay, Tóth, Török, Ugray, Ulman, Uray, Uza, Vad, Vodianer, Valaszky, Venter, Verner, Vertán, Vér, Verebélyi, Vidovics, Vincze, Vinkler. Ezelőtt Biharvármegye 5 járásra osztatott fel, u. m. 1. a' sárrétire, 2. az érmellékire, 3. a' váradira, 4. a' szalontaira, 5. a'

belényesire. Jelenleg a' megye két részre szakittatott, 's az éjszaki rész, melylyet Debreczen, továbbá a' sárréti és érmelléki járások képeznek, a' *debreczeni* polgári, a' déli rész pedig Váraddal, ismét a' váradi, szalontai és belényesi járásokkal együtt a' *váradi* polgári kerülethez csatoltatott. — F. E.

Björnstierna (Magnus Fridrich Ferdinand) gróf, svéd tábornok, diplomata és iró; mint igaz honfi, mindenben buzgón részt vett, a' mi hazáját a' legközelebb lefolyt 50 év alatt érdeklé. Született Drezdában October 16. 1779. 1793-ig Némethonban neveltetett, ezen évben a' svéd hadseregbe lépett, melylynél a' finn háborúban őrnagygyá léptetett elő (1808.) 1813-tól fogva több diplomatai küldetéseket vett át, még 1813 a' svéd hadsereggel, mint ezredes ment el Némethonba, 's nevezetesen a' *Grosszbeerend* és *Dennevitz* melletti csatákban részt vett (aug. 23. és sept. 6. 1813.) Septemberhó 27. Dessaut ostromlotta, 's itt kapott sebe daczára is a' lipesei ütközetben csatázott. A' Lübeck és Mastricht átadása feletti alkudozást ő vezette; Páris eleste után Holsteinban csatázott 's munkás részt vett azon egyezésben, melylynél fogva Svéczia Norvégiával, october 20. 1814 összeköttetett. A' következő évben vezérsegéd — 's báróvá lett, 1820 altábornagy, 1826 grófi rangra emeltetett, 1828—1833, mint Svédhon teljes hatalmu ministere működött az angol király mellett, 's ismét Svédhonban lépett föl, mint képviselő az országgyülésen. Itt, valamint az irói pályán is, a' mérsékelt szabad elvű párton volt. Mint iró, két müvében ajánlotta az angol fond-vagy stock-rendszer alkalmazását, de sikeretlenül. — B.

Biot (Ker. János). Ezen kitünő természettudós és csillagász, a' franczia institut, és számos tudós egyesület tagja, kinek neve *Aragóé*val szokott együtt neveztetni, szül. apr. 27-dikén 1774 Párisban. Először tüzérséghez lépett, de a' tudományok iránti vonzalomból ismét Párisba ment, 's ott a' polytechnicumot szorgalmasan látogatá. Ezután tanár lett Beuvaisban, 1800-ban a' természettan rendes tanára a' „*Lycée de France*"-nál Párisban, 1802-ban az Institut első osztályának tagja, 's mint olylyan 1804-ben rávette az Institutot, hogy Napolen császárrá választatása mellett ne szavazzon. 1806-ban Spanyolországba küldetett, hogy Aragoval a' délkör nagyobb ivének mérését folytassa, melylyel a' tizedes rendszer behozatalának előmunkálatai megkezdettek. Viszszatérése után ismét folytatta vizsgálódásait, 's felolvasásai által igyekezett hatni szaktudománya minden ágában. 1817-ben az Orkney-szigetekre ment, hogy ott a' még kétséges csillagászati vizsgálatokat mérések által kiegészittse, 's 1816-tól fogva a' „*Journal des Savants*" cz. folyóiratban a' mathematikai szak szerkesztőségét vette át. B. a' physikában, különösen a' világosságot tárgyazó fölfedezései által sok érdemet szerzett magának. Becses munkái közől emlitendők: „*Traité de Physique experimentale et mathematique*" (4 kötet Paris 1816.) Kivonat ebből „*Précis elementaire de physique experimentale*" (2 kötet Paris 1818), „*Traité elementaire d' astronomie physique* (2 köt. Páris 1805; legujabb kiadás 1842.); „*Traité analitique des courbes et des surfaces du second degré*" (Par. 1802.) „*Recherches sur les mouvements des molécules de la lumiére autour de leur centre de gravité*" (Páris 1814.); „*Memoire sur la constitution de*

l'athmosphére terrestre" a' „*Connaisance des temps*" 1841-diki folyamában. 's a' t. — B.

Birch-Pfeiffer Carolina, ismeretes nevü színésznő és szinköltőné, szül. 1800. Stuttgartban, *Pfeiffer* tanácsos leánya, kinek ellenzése daczára a' korán fejlett leány már 13 éves korában szinpadra lépett. *Zuccarini* vezetése alatt csakhamar nagy előmenetelt tett, főleg a' tragikai szerelmes szerepekben, 's e' szakmányt 1818 olta Münchenben ő töltötte bé. Több műutazás 's vendégszereplés után, melyly közben meleg játéka 's költői felfogása általános tetszést nyert, 1825-ben hamburgi *Birch* nevü iróhoz menvén nőül, ettől vette azon nevet, melyly alatt később, midőn szinpadi hatása a' kor súlya és testi elnehezedése alatt csökkenni kezdett, mint költőné lépett fel. Költői tekintetben silány darabjai, melylyek azonban szinpadi hatásra számitvák, 's a' közönség izlésének ismeretét bizonyitják, mindenfelé elterjedtek 's részint nálunk is adattak forditásban, — ilylyenek: *a' bársonyczipő, Pfefferrősel, Hinkó, A' kegyenczek, a' notredamei harangozó;* a' pesti német szinpadon *Scheiben Tonija* és *Guttenbergje* is adatott. — Regényeket 's beszélyeket is irt, mint: *Burrton-Castle* (München, 1832) 's a' t. — h.

Birmánok. l. Kelet India.

Birnbaum (János, Fer. Mih.) szül. 1792 Bambergben, tanult Erlangen 's Landshutban, 1816—17-ig mint magánnevelő sokat költött 's jeles drámákat irt, mint; *Alberada* 's *Adalbert von Babenberg.* Azontúl azonban a' jogtudományt müvelte 's Lőwenben jogtanár volt, hol a' *Bibliotheque de Jurisconsulte* folyóiratot adta ki. Innét a' forradalom után, mint külföldi, elüzetvén, Bonnba ment 's ott tartott leczkéket, és kiadta iratát a' „*dézsmák jogi természetéről.*" — 1835-ben Utrechtbe hivatott jogtanárúl, innet 1840-ban Giessenbe, hol jelenleg is jogtanár és titkos igazságügyi tanácsos. — h.

Bischoff. I.) *Ignácz Rudolf,* cs. tan. 's therapia és klinika közoktatója a' bécsi József- akademiában, szül. 1784-ben Kremsmünsterben, 1808-ban lett orvostudorrá a' bécsi egyetemnél és csakhamar nagyszerű gyakorló orvossá. Nevezetes főleg az ideglázak gyógyitásában 's ezeket illető orvosi irodalomban. Több jeles orvosi munkája van a' typhusról, lázról, chronicus betegségekről, gyuladásokról; legujabban pedig (1837—39) *Grundzüge der Naturlehre des Menschen* 's a' t. munkát irá. Egyik ő Németország legjelesb orvosai közül, 's enemű érdemeiért austriai nemességet (Edler v. Altenstern) és tanácsosi rangot is nyert. 2.) *György Fridrik,* a' német zeneünnepek alapitója, sz. 1780-ban Ellrichben, hol atyja orgonista volt, zeneigazgató lett Hildesheinban, 's megh. 1841-ben. — 1808-ban Napoleon 's egyéb európai fejedelmek előtt rendezett Erfurtban nagy zene-előadást, 's ezért csász. zeneigazgató czimet nyert. — 1810 olta, midőn Frankenhausenban az első önkéntes zeneünnep tartatott, mind inkább elterjedt e' szép és nemes mulatság főleg a' Rajnánál, Schweiczban, Thüringenben és Szászországban 's *Bischoff* volt ez izlésnek legbuzgóbb terjesztője, 's lelkesitő vezér és apostol e' téren. Több cantatét irt, 's kéziratban hagyá a' zeneünnepek történeti leirását. — h.

Bitnicz Lajos, szombathelyi megyei áld. pap, phil. dra, a' szombathelyi lyceum igazgatója 's mathesis proff., a' boroszlói tud. társaság

tiszt., a' pesti phil. kar tagja, 's a' m. akad. rendes tagja, a' mathematikai osztályban, 1830 óta, midőn a' Közh. Ism. Tárának II-ik Kötetében életetirása megjelent, kiadta *Magyar nyelrtudományát* két kötetben (Pest., 1837.) 's különféle hirlapokban, folyóiratokban 's önállólag megjelent vegyes tárgyu értekezései által tetemesen gazdagitá honi irodalmunkat. — A' *Közhasznu ismeretek tárát* nevezetesen, főképp aesthetikai, régiségtani és életirati czikkekkel ő is gyarapitotta. — F. S.

Bizonyitás, bizonyitási theoria. Tárgy, melyly Bentham előtt 's után a' gondolkodó juristák egyik kedvenez tanulmányát képezé, de melyly maig sem meritteteti ki, 's igen távol áll a' kielégitő tökéletességi fokozattól. — Juridikai bizonyitásnál az igazság kideritésére magasb értelemben nem is gondolhatni. Inkább csak empiricus tartalomról, érzéki szemlélet tárgyairól van szó, 's ezekre nézve csak subjectiv igazultartás kivántatik. Ilyly igazultartás pedig nem apodicticus, kétségkivüli, hanem csak hihetőségi okoskodáson alapul, a' menynyiből ez olylyféle, hogy belőle tapasztalás 's a' dolgok rendes folyama szerint a' bebizonyitandót némileg következtetni lehet. Minél tisztábbak az e' körüli nézetek, minél inkább legyőzetnek a' befolyó akadályok, annál közelebb lesz a' valódi igazság. Ama subjectiv meggyőződés azonban mindig hiányos marad, a' menynyiben nem állithatni, hogy adott egyes esetben mindenkinél egyformán létezzék, 's végigazolását csak az itélő egyénnek lelkiismeretében találja fel.

Polgárisult országokban a' bizonyitásnak két módja divatozik. Vagy törvényes bizonyitási theoriát állitottak fel, 's ez által igyekeztek meghatározni az előfeltételeket, melylyek alatt a' biró előtt fekvő bizonyitási anyag teljesebb vagy kisebb mértékben szolgáltasson juridicus igazságot. Vagy pedig egyenesen az itélőnek lelkiismeretére bizták a' határozást, 's a' tények feletti itéletmondást egy kizárólag csak meggyőződése 's lelkiismerete szerint eljáró esküttszékhez utasitották, 's azt ismét vagy általában minden, vagy csak bizonyos faju peres ügyekre nézve.

A' mi az első módot illeti, vagy a' *tapasztalásból* 's *dolog természetéből* levont szabályok *tudományos* rendszerét lehet felállitani, miszerint az egyes bizonyitási eszközök osztályoztathatnak, 's a' meggyőződés azokból eredő fokozatai mérethetnek. Ilyly rendszereket állitott fel p. o. *Cicero* (Rhet. ad. Herenn. II. cap. 2—9. De invent. rhet. I. cap. 24, Topica cap. 2. 'sat.) 's *Quinctilian* (Instit. Orat. lib. V.) a' régibb, *Bentham* (Traité des preuves judiciaires) ujabb korban. Vagy egy amattól különböző, *törvényes* bizonyitási theoriát lehet gyártani, melylynek czélja a' subjectiv, egyéni véleménynek feszes támaszpontokat adni, melyly tehát meghatározza mindazon előfeltételeket, melylyek alatt bizonyos adott tényekből biztosan lehet a' bebizonyitandó dolognak igazságára következtetést húzni. — Ilyly theoria azonban mindenkor igen hiányos, mert a' tények, melylyekből valószinüségi következtetéseket lehet levonni, (a' bizonyitási eszközök) korlátlanok, 's felszámithatlanok. Csupán a' szabályosan előforduló 's minden fenforgó esetre illő néhány tényt lehet kiemelni. Az ilyly törvényesen kijelölt bizonyitási eszközök neveztetnek azután *egyenes-* vagy *természeteseknek*, 's a' többiek *mesterségeseknek*, vagy *indiciumok*nak. Milyly csalékony, 's milyly borzasztó törvényszéki gyilkolásokra vezet

olylykor ezen szerencsétlen indiciumok általi bizonyitás, tudja minden gyakorlatos fenyitő biró, 's rémes példákat mutat föl kiváltkép mindazon nemzetek törvényszéki története, hol titkos eljárás, és felelőségtelen biróság dúl a' polgárok élete, vagyona 's becsülete fölött.

A' peres ténykérdések elhatározásának második módja az esküttszéki eljárás, az esküttek *verdictje*. Ezen mód alkalmaztatik Angliában 's az éjszakamerikai szövetséges státusokban mind polgári, mind büntető pereknél. Franeziaországban pedig 's az 1848-ik év általános forradalma óta egyebütt is a' polgárisult világban, büntető és sajtópereknél. A' polgári perekben természetesen nem mindenütt 's nem mindenkor alkalmazható az esküttszék, p. o. nem alkalmazható ott, hol a' vitatárgy oklevelek, szemle vagy eskü által van megállapitva. Főleg használható ott, hol a' határozás az ipar vagy kereskedés egyes ágainak különös ismeretét teszi szükségessé, feltéve, hogy szakértőkből álljon. A' polgári perekben alkalmazott esküttszék fontossága csekélyebb, ellenben hátrányai olylykor tagadhatlanok. A' jogtudomány jelen állása ugyanis lehetlenné teszi, hogy esküttek által egyéb, mint ténykérdések döntessenek el; ezeket pedig, polgári perekben, sokszor éppen nem lehet a' jogkérdésektől elválasztani. — Ellenben büntető ügyekben, a' bizonyitási szabályok csak alig-alig lévén sikerrel alkalmazhatók, sokkal jobb a' hasonérdekü, szemeikkel látó, füleikkel halló, részvevő 's érző polgártársak meggyőződésére 's lelkiismeretére épiteni az itéletet, mint a' holt, rideg, csalékony bizonyitási szabályokra. Igy p. o. az ártatlanság bizonyitására nem lehet *eskül* venni ki, részint azért, mert büntető perekben hamiseskü-letételre felette nagy a' kisértés, a' tagadólagos eskü tehát nem fogna hitelt érdemleni, részint azért is, mert az esküttetés kiegyezés természetét viseli, ennek pedig a' köz- azaz álladalom részéről inditott büntető perben nincs helye. Továbbá a' vádoltnak *önvallomása* vagy *elismerése*, melyly polgári perben teljesen bizonyit, büntető perben nem elegendő az elitélésre, ha csak összse nem vág a' tőle függetlenül 's külön tisztába hozott tényállapottal. *Oklevelek*, melylyek polgári perben az elmarasztalásra elégségesek volnának, büntető perben, más körülményekkeli összehasonlitás 's egybehangzás nélkül, a' bünt még nem bizonyitják. Igy van a' *tanúkkal* is. Ha polgári perben két jó tanúnak vallomása teljes bizonyitásul vétetik, büntető perben ezen vallomások bizonyitó ereje minden egyes eset különös körülményeitől függ, 's általánosságban felállitott positiv szabály után el nem határozható. Szóval, büntető perekben nagyon veszélyes 's ezért kárhozatos lenne bizonyitási szabályokhoz lenni kötve, mert ezekben az itélet alapjának nem annak kellene lenni, a' mi bizonyos positiv szabályok szerint *igaznak tartatik*, hanem, a' mi *valóban igaz*; a' valóban igaznak biztos megismerése pedig csak minden egyes eset összes körülményeinek józan méltánylásából eredhet. A' tapasztalás száz meg száz szomorú 's kebellázasztó példával tanusitja, hogy büntető ügyekben minden juridicus bizonyitási theoria veszélyes csalódás. A' törvényhozás nem tud, a' legjobb akarattal sem tud olyly bizonyitási eszközöket felállitani, melylyek a' reájok épitett birói itéletek helytelensége ellen biztositsanak. A' józan ész nem engedi, hogy csupa conventionális bizonyitási eszközök használtassanak, milylyenek voltak a' párviadalok, ordáliák, sorshúzások 'sat. Azonban

minden juridicus kényszeritő törvény a' tények bebizonyitásáról, melylyeknek legjobb 's egyedüli bebizonyitása azoknak mindenkori lehetségig szabad és teljes felfogásában 's a' felölök minden egyes körülményeik 's viszonyaik után képződött erkölcsi meggyőződésben áll, végre is az emlitett tévutakra, 's a' valódi bizonyitás lerontására vezet. A' törvényhozónak ugyanis kényszeritni kell a' birót, hogy minden egyes előforduló esetben ne azt tartsa 's mondja ki igaznak, a' mi saját erkölcsi meggyőződése szerint igaz, hanem azt, a' mit a' törvényhozó, a' nélkül, hogy a' fenforgó büntett minden különös személyes és tárgyilagos tüneményeit 's viszonyait önmaga, saját szemlélés, felfogás 's átvizsgálás után, ismerné, már előlegesen 's általánosságban, néhány kevés tapasztalati szabály szerint, hihetőnek tart, 's ezért juridicus bizonyitássá kijelölni jónak látott. A' törvényhozó azt mondja: ha ezen 's ezen két vagy három körülmény, p. o. két tanúnak, vagy a' vádoltnak vallomása (melyly már ezer esetben hibás vagy hamis volt) összevág, ekkor parancsolom neked biró, elhinni, hogy a' vádolt valóban bűnös. Minden biró 's az összes nép, minden jövő esetben higyje el ugyanazt, a' mit én igy előzőleg elhiszek, vagy elhinni akartam, ha szinte az egyes esetek ezerképpen különböző körülményei szerint, melylyeket a' világ semmi törvényhozója sem láthat előre 's foglalhat törvényes szabályba, 's melylyeket a' biró fog ismerni, nem pedig én, mert csak a' biró látja 's hallja a' vádoltak 's tanúk minden arczvonását, szavát, mozdulatát, az igazságnak vagy ellenkezőjének a' legjobb árulóit 's bizonyitóit, — egészen ellenkezőleg lenne is meggyőződve. A' biró tehát, az én tökéletlen, ezerképpen csalékony, abstract szabályaim szerint mentsen fel bünösöket, 's ölessen meg ártatlanokat!" — Észszerü 's igazságos beszéd e' ez? ezen állitólagos juridicus bebizonyitás szinte nem más, mint *erkölcsi meggyőződési* vagy *esküttszéki itélet*, csakhogy tökéletlen, melylyet a' törvényhozó előlegesen, 's a' tények pontos és szemléleten alapuló ismérete 's vizsgálata nélkül hozott, melylyet maga sem hisz igaznak, mert tudnia kell, hogy egyes esetekben az ellenkezőt fogná igaznak tartani. Ha a' biró szót fogad 's megtartja a' szabályt, öntudatosan fog olylykor hamisan itélni, öntudatosan követend el törvényes gyilkolásokat; ha pedig a' szabályt nem követi, törvényt sért, a' törvény iránti tiszteletet teszi félre, a' mi ismét rosz. — Igazságos büntetőperi bizonyitás tehát csak jól alkotott esküttszékek által lehető, hol értelmes 's becsületes, egyszersmind elfogulatlan 's minden egyes esetre külön összehivott, hoszszas büntető gyakorlat által el nem keményült szivü polgártársaknak szemmel látás, füllel hallás, a' vádoltak 's tanúk minden egyes szavának, mozdulatának, arczvonásainak, pirulásának és sáppadásának, könyeinek 's egyéb psychologiai jelenségeinek gondos vizsgálata alapján képződött *erkölcsi meggyőződése* 's ezen épült, holt szabályokhoz nem kötött verdictje pótolja a' bizonyitási theoria nyomoruságát. — A' jelenségek általi bizonyitás kétségkivül nyomatékosabb, mint akár az önvallomás, melylyet inquisitorius eljárás mellett a' tortúrának még mindig divatozó és semmi törvény által meg nem gátolható szelidebb nemei, gyakran félőrültség, életúntság 'sat. sugallanak, akár a' tanuk általi bizonyitás, melyly a' törvényszéki kiviláglás legsilányabb eszközlője; de csak akkor, ha a' biró nem az irományok

poros rétegeiből csinál magának képet a' vádoltról, hanem tulajdon szemeivel látja a' tanukat úgy, mint a' vádoltat, 's ha az eljárás bizonyos kivántatóságokkal van ellátva, milylyeket p. o. az esküttszéki eljárásban találunk fel. A' bizonyitások tökéletlenségének mérlegezése 's innét származott aggodalom tehát egyenesen az esküttszékek mezejére vezet, hová az alkotmányos polgár még egészen más tekintetekből is folyamodik. (l. Esküttszékek, Büntetőtörvény). — A' németek közől l. *Feuerbach*, *Mittermaier*, *Möser*, *Gans*, *Welcker* jeles munkáit; *Welcker* értekezését a' *Jury*ről Rotteck és Welcker Staatslexiconában; nálunk különösen *Szalay László* munkáját: „a' büntető eljárásról, különös tekintettel az esküttszékekre". 'S ugyanannak e' tárgyú nagybecsü czikkeit a' Pesti Hirlap 1845—46-iki folyamaiban. — *T.*

Biztositó intézetek. Biztositásnak (assecuratio, assurance) olyly szerződés neveztetik, melyly szerint valaki, egy másik ellenében, bizonyos dijért, valamelyly veszélyt vagy koczkáztatást vállal magára. Jogi természetére nézve e' szerződés a' sors- vagy szerencse- vagy reménybeli szerződések (franczia codex szerint; *Contrats aléatoires)* fajához tartozik, melylynek lényege abban áll, hogy egyik, vagy mindkét fél szerződése, bizonytalan 's a' szerződők hatalmától független esemény- vagy eredménytől függ. Úgy a' veszély, mint a' dijfizetés sokféle lehet, 's mindennemü tárgyra és esetre vonatkozhatik. Legszokásosb, és gyakorlatban levő, már nálunk is meghonosodott ágai: a' tüz elleni, jégkár elleni, élet- és hajóbiztositás. (l. ezen czimek alatt). Az irásba tett biztositási szerződés vagy oklevél *police*nak neveztetik; a' kikötött dij, ha, mint rendesen, pénzben áll, *praemium*nak, 's mindenkor száz- vagy ezer utáni menynyiségekben (procent, promille) számitatik.

A' biztositó intézetek különféle nemei igen fontos tényezők különösen a' szegénység elleni rendszabályok közt. Az emberek okosan fedezik magokat a' nyomor ellen a' *biztositó egyletekbe* lépés által, az az: olyly egyletekbe, melylyek mérséklett járulékok befizetése mellett minden tagnak szilárd szerződési jogot nyújtanak a' biztositási szerződés által meghatározott esetekben kikötött segélyhez. — T.

Blacas d'Aulps (Péter Lajos, herczeg) szül. 1770. Aulpsban Provencében szegény, de régi nemesi családból. Francziaország diplomatái közt egyik figyelemre méltóbb a' juliusi forradalom előtt. Korán katonai szolgálatba állott, 's Condé seregében, később Vendéeben, a' franczia köztársaság ellen szolgált. Ezután Olaszhonba ment, XVIII. Lajossal igen barátságos lábon állott; ettől Pétervárra küldetett, később ugyanazt Angliába követte 's vele 1814-ben ismét viszszatért Francziaországba, hol a'királyi ház ministerévé neveztetett ki, majd mint követ Nápolyba ment, Berry herczeg házasságát Maria Carolina nápolyi herczegnővel (l. Berry) ő eszközlé ki, 's nagy részt vett azon 1813-ki concordatumban is, melyly nem igen kedvezőleg esett ki a' gall egyház irányában. Később a' veronai 's laibachi congressusokon volt jelen, ismét mint követ járt kelt több felé, nevezetesen Olaszhonba, végre ennyi hü szolgálati jutalmául 's bourboni szivének örömére „premiére gentilhomme de la chambre du roi" lett a' tuilleriákban. Ujra Napolyban volt követ, midőn az 1830-iki forradalom kiütött, 's őt királyával együtt megbuktatá.

Hüségét azonban szilárdúl megőrizé a' Bourbonok öregebb ága iránt, 's épen e' miatt elveszté pairi méltóságát, mivel Lajos Fülöpnek, az uj királynak hűségi esküt tenni nem akart. Ezután X. Károlyt követte Holyroodba, Prágába és Görzbe, ennek halála után pedig az angoulémi hggel annak kastélyában, Kirchbergben élt, hol november 17-én 1839 meghalálozott. B. Párisban a' legkitünőbb művészeti gyüjteményekkel, nevezetesen keleti emlékpénzekkel birt. Hasonlitsd összse *Reinaud* becses munkáját „*Description des monuments musulmans du cabinet da M. le duc B.* (Paris 1818). B.

Blanc (Lajos), a' híres történetiró, journalista és socialista, a' februári forradalom után alakult ideigl. kormány egyik tagja 's titkára, szül. 1813-ban oct. 28-án Madridban. Atyja, egykor kalmár, valamint nagyatyja is, üldözve volt a' rémuralom alatt. Nagyatyja vérpadon halt meg, atyja szökés által tartá meg életét, egy gyakorlott tolvaj segitségével, kit *Monseignat* ügyvéd, a' Blanc család baráta, mentett meg a' bitófától, 's ki az ügyvéd iránti hálából ennek barátját kötéllétra segélyével megszökteté. Ezután *Blanc* úr, Lajosnak atyja, Bonaparte József udvaránál szolgált, 's a' császárság utolsó éveiben pénzügyi főinspector volt. Felesége, Lajos anyja, corsicai leány *Pozzo di Borgo* családból. Talán innét a' fiúnak barna arczulata, nagy, fekete, villámló szemei, tömött déli alakja. A' restauratio alatt az öreg *Blanc* a' kármentesitendők sorába vétetett fel, 's nyugpénzt és fiai számára szabad helyet nyert egy kir. középiskolában. Blanc Lajos, ki 7 éves koráig Corsicában volt, 1820-ban Párisba jött 's bátyjával együtt a' rodezi collegiumba küldetett. Jó előmenetel után 1830-ban elhagyta az iskolát 's Párisba tért, hol még állottak a' forradalom torlaszai, 's ő csak úgy mehetett be a' városba, hogy a' kapun kivül letépte öltönyének liliomos gombjait. Vele volt testvére Károly, most szépmüvészetek igazgatója a' belügyi ministeriumban, 's a' két fiatal ember egy szerény fogadóban szállott meg. A' Bourbonok bukása megsemmisité atyjok jövedelmét, 's a' 17 éves, félénk, gyermekded Lajosnak élelem után kelle látni. Sok nehézséggel küzdött, mert a' bátortalan ifjonczra senki sem akart valamit bizni. Gyakran fél kétségbe esve tért viszsza szegény lakába. Egyik beszédében, melylyet 1848-ban april. 29-én a' munkások bizottmányában tartott, következőleg rajzolja akkori helyzetét: „én a' nép fia vagyok. Igen, barátim, ifjukoromban éppen anynyit 's többet is szenvedtem, mint bárki közületek; én is voltam szegény, igyekeztem arczom verejtékében keresni kenyeremet, én is éreztem magamra nehezedni e' roszúl szerkezett társaság súlyát. Azért még gyermekkoromban megesküvém Isten 's lelkemismeretem előtt, hogyha valaha hivatva lennék ezen roszúl szerkezett társaság feltételeire befolyni, nem fogok elfelejtkezni, hogy egyike valék a' nép legszerencsétlenebb gyermekeinek, hogy e' társaság súlya engem is nyomott. 'S e' társasági rend ellen, melyly testvéreim olyly nagy számát teszi szerencsétlenné, Hannibal esküjét tevém." — Nagybátyja, *Ferri-Pisani* státustanácsos, *Jourdan* marschall veje, végre némi kis segélyezést nyújtott neki 's ezentúl mathematikai oktatás által keresett valamicskét. 1831-ben írnok lett Callot ügyvédnél. Ekkor ismerkedett meg *Flangergues* követtel, kit az ifju szelleme meglepett 's ki őt *Constant Benjamin* politikájába

bevezeté. A' heves fiú azonban csakhamar túl ment mesterén. 1832-től 1834-ig Arrasban élt, mint magánnevelő *Hallette* gyermekei mellett, a' „*Propagateur du Pas-de-Calais*" lapba irogatott, 's három müvével az arrasi akademiától díjt nyert, melylyek czimei: *Mirabeau*, 's „*Invalidusok kórháza*" (mindkettő költemény) és „*dicsérő beszéd Manuelre*". — *Degeorge*, az emlitett lap szerkesztője, rá beszélte *Blanc*t, kinek nagy tehetségét méltánylá, hogy menjen Párisba és legyen kizárólag journalistává. Itt először is a' „*Bon Sens*" democrata-lappal, 's *Cauchois-Lemairrel* annak szerkesztőjével jött összeköttetésbe, kitől, első müvének megjelenése után 1200, de 14 nap mulva már 3000 frank évpénz ajánltatott számára, mignem 1836-ban önmaga is szerkesztő lett. Dolgozott ezenkivül *A. Carrel* „Nationaljába" is, a' „*Revue Republicaine*" és „*La Nouvelle Minerve*" folyóiratokba. Czikkei a' Revueben p. o. „az erény mint kormányzási eszköz; Mirabeau méltánylása; Ugo Foscolo; az amerikai democratia" 'sat. nagy hírt nevet szereztek neki, 's a' National elhatározott democratai irányára is nagy befolyása volt. — 1839-ben, miután a' *Bon Sens* új tulajdonosa ennek szellemét elváltoztatá, *Blanc L.* a' *Revue du progrés* folyóiratot alapitotta, melyly aug. 15-én hozta a' *Lajos Napoleonról* szóló nevezetes czikket, minek megjelenése után néhány nappal órgyilkosok támadták meg az éjjel haza térő *Blanc*t. Több igen jeles értekezésén kivül „*Organisation du travail*" czimü munkája is ezen Revueben jelent meg először.

Első nagyobb munkája „a' tiz év története" (Histoire de dix ans 1830—40; 5 kötet Páris, 1841—44.) Az 1830-iki democrata párt régóta ohajtá már nagyobb történeti munkában adatni elő a' juliusi forradalomra vonatkozó tényeket 's Lajos Fülöp kormányát és bűneit. *Sarrans*, *Cabet* 's egyebek kisebb, és alárendelt becsü iratai e' czélt be nem töltötték, mignem az Blancban talált méltó megfejtőjére. Ez nagy szorgalommal gyüjtötte a' szükséges adatokat a' nagy szabadságharcz még élő hőseitől, főleg Lafittetől, kinek saját memoirjei, halála után, elcsikkasztattak; 's ügyesen használta fel a' lapokat, röpiratokat, 's a' torlaszi harczosok élő elbeszéléseit. Igy származott a' harmadnapos harcznak 's Lajos Fülöp cselszövényeinek azon eleven képe, melyly világszerte bámulva fogadtatott, 's ha e' korról utolsó 's elhatározó itéletnek nem tekintethetik is, mindenesetre igen nevezetes tünemény. *Blanc* részrehajlással, pártossággal, túlzással vádoltatik, de hamis adatok közlését reá bizonyitni nem lehet. Pártos ugyan, és akar is az lenni, a' menynyiben ezzel méltánytalanság vagy éppen hamisság fogalma nincs összekötve. Mint democrata, mint párthive egy meghatározott világnézetnek, szigoruan bánik itélete tárgyaival, de a' tényeket nem ferditi el. Igaz, hogy előadása inkább subjectiv, mint tárgyilagos, de ha meggondoljuk, hogy azon korban, melylyet fest, benne élt, csodálni fogjuk az objectivitásnak azon fokát is, melylyre B. vergődött. Az orleansi politika kiméletlen birálása, 's csaknem dogmaticus vak hite a' democratia győzelmébe, demagogiai polemia bélyegét nyomják müvére; ragyogó rajztehetsége, bátor sőt merész ecsete, melylyel a' jellemeket festi, hires kortársak eleven képtárává teszik azt; de e' mellett tagadhatlan az is, hogy a' biztosság, melylyel a' tényeket előadja 's elhelyezi, 's a' látható nyomok, miket az időben

hátrahagytak, való történeti becset adnak neki. A' könyv igen sok és nagy egyes szépségekkel bir ; élő tanúk állitják, hogy a' három nap leirása hüvebb nem lehet. 'S midőn Blanc e' könyvet irá, még nem volt 30 éves. Senki sem tagadja annak nagy befolyását a' franeziaországi democratia fejlődésére, 's a' juliusi dynastiának a' közvéleménybeni lealacsonyitására. — Másik, még be nem végzett nagy munkája a' „franezia forradalom története" (Páris, 1847. 1 és 2 kötet) , egy igen jelentékeny, tartalmas, 's szerzőjét jellemző munka, melylynek bevezetésében Blanc rendszerének egész történeti fejlése 's összes politikai és társadalmi nézetei foglaltatnak. Ö itt nemcsak a' revolutio politikai történetét adja, mint *Thiers* és *Mignet*, hanem a' 18-ik század sociális történetét is ; ő a' politikai forradalmat a' sociális állapotok által magyarázza , 's egyszersmind be akarja bizonyitni , hogy socialistai eszméi nem tegnapiak , hanem történeti fejlemények. Itt állitja fel hires nézetét, miszerint a' világot 's történetet három elv osztja : a' tekintély, individualismus és testvériség elve ; az első a' catholicismusé 's uralkodott Luther ig ; a' második Lutheré 's a' Constituante iróié, és a' mostani társasági állapot lelke , a' jelennek vezéreszméje ; a' harmadik csak ideálkint tünik még elő, a' távolban. Az első elv elnyomást szül a' személyesség elfojtása által, a' második szinte elnyomásra vezet anarchia által, a' harmadik ad csak szabadságot, harmonia által 'sat.

Blanc L. mint a' juliusi dynastia nyilt ellensége, nem elégedett meg szóval és tollal, hanem pártja választásainál is munkás volt. A' februári forradalom idején a' legszélsőbb párthoz csatlakozott, melyly a' *Reforme* lapban találta legfontosb képviselőjét. E' lap volt tüzhelye a' titkos egyleteknek, melylyek a' rendőrségi szabályok által , legalább régi alakban lehetlenekké tétettek. 1848. febr. 20-ikán *Flocon*, a' Reforme szerkesztője elég érettnek vélte a' város hangulatát, hogy hadi tanácsát összehíja. Azon ürügy alatt tevé ezt, rendőrségi üldözések kijátszása miatt, mintha a' Reforme lap pénzügyi állapotáról tanácskoznának , melyly már bukó félben volt 's csak a' banket-kérdés miatt vala még néhány napig megjelenendő. Febr. 21-én este a' néppárt összes főnökei, a' National szükebb körének kivételével, mintegy 120-an összve valának gyülve a' Reforme szobáiban, köztük *Louis Blanc*, *Ledru-Rollin*, *Edgar Quinet*, *Alton-Shee*, *Caussidiére* 'sat. Kiderült a' tanácskozásból, hogy 3000 fegyveres republicánus van rendelkezésükre, kikhez még a' nép nagy tömege csatlakozandik. A' merény sikerülte 's Lajos Fülöp futása után, febr. 24-ikén új tanácskozás volt a' felett, hogy a' győzelem gyümölcsei a' National mérsékeltebb pártjának kezeibe ne jussanak. Az ideiglenes kormány tagjairól levén szó, *Blanc*, *Odillon Barrot*-t ajánlá, hogy a' nemzetőrséget annál inkább meg lehessen nyerni. *Odillon-Barrot* azonban e' gyülekezetben megbukott ; elfogadtattak : *Ledru-Rollin*, *Arago Ferencz*, *Blanc Lajos*, *Lamartine* és *Garnier-Pagés*. — *Marrast*, a' National szerkesztője csak olyly feltét alatt fogadtatott el, hogy *Flocon* a' Reforme szerkesztője is, megválasztassék ; *Marie* pedig csak nehezen lőn elfogadva, szinte a' nemzetőrség megnyerése tekintetéből. Végre egy tag a' munkás osztályból, *Albert* is megválasztatott, derék férfi, 's a' Reforme régi barátja. Ezen elhirtelenkedett kinevezések ellen akkor senki sem szólalt fel, mert a'

pártok jól átlátták, hogy a' győzelem biztositására mulhatlanul szükséges a' meghasonlás elkerülése. A' városházánál a' mondott nevek kihirdettetvén, azokban semmi változás nem történt, kivévén, hogy *Blanc L. Flocon*, *Marrast* és *Albert* valós. kormánytagok helyett kormánytitoknokok lettek, melyly megszoritás azonban már néhány nap múlva ismét megszüntetett. A' kormány kebelében csakhamar viszálkodások fejlettek ki, nem személyek, hanem dolgok miatt. A' National pártja mérsékeltebb, a' Reformé gyökeresb elveket képviselt. Blanc a' szélső bal embere volt. Látván, hogy ha az ideiglenes kormány, dictatorságát a' csakhamar összehivandó népképviselők kezeibe leteszi, a' függetlensége gyakorlatára még politikailag egészen ki nem müvelt nép ismét a' vagyonosok befolyása alá kerül 's rövidséget szenvedend, — a' nép ideiglenes gyámságban tartásának szükségét mondá ki, természetesen egészen más szempontból, mint a' régi diplomatia.

Blanc, mint socialista, *Organisation du travail* 's egyéb e' szellemü munkái által már évek óta hatalmasan felzaklatta a' néptömegeket; most e' tömegek, látván, hogy egyik legbefolyásosabb ügyvédük a' kormányban ül, annál hevesebben jöttek kopogni a' hatalom ajtaján. Nem akarván itt bővebben szólani a' socialisták, nevezetes Blanc rendszeréről (l. socialismus), melyly a' jelenkor legfontosb 's legérdekesb vitája, csak azt emlitjük, hogy Blanc e' rendszerét, mint kormánytag is következetesen fejlesztette 's tanitotta, megtámadva 's folytonosan üldöztetve olyly nagy tekintélyek, mint a' Journal des Débats, Constitutionnel, Siecle, Globe, Commerce 'stb. nagy lapok, *Chevalier*, *Léon Faucher* későbbi minister 's egyebek, — védelmezve ellenben az elmés, lánglelkü *George Sand* által. Hiven tanaihoz, a' respublika megalapitása után azonnal megpenditette az eszmét, hogy a' februári forradalom inkább sociális, mint politikai természetü. A' néptömegek folytonos zúgása közt a' városház körül, keresztülvitte a' kormányban azon proclamátiót, melyly a' munka organizátióját igérte. E' felett külön munka-ministerium felállitását követelte. Az öreg *Arago*, baráti viszonyukra kérte őt, hogy e' gondolattal hagyjon fel, de Blanc rendithetlen maradt 's különbeni kilépését jelentette, a' mi jeladás lett volna a' munkás osztály felzendülésére. A' kormány kerülni akarván a' polgári háborút, középutat keresett, 's külön munkaministerium helyett „*munka-bizottmányt*“ nevezett ki, melylynek elnöke Blanc, alelnöke a' munkás osztálybeli *Albert* lett 's melyly a' Luxembourg palotában tartá üléseit. *Marrast* 's a' National pártja ez úton akarta Blancot, a' socialismus roppant talányával együtt, nyakáról lerázni. *Blanc* hire a' mérsékeltek előtt roszabb volt, mint ő maga, mert noha a' veres zászló hiveihez számittatott, *Lamartine*-nel egyik fő inditója, a' lapokban és tanácsban erélyes védője, és szerkesztője volt azon febr. 27-ki nemes törvénynek, melyly a' halálos büntetést politikai bünökre nézve eltörli, 's melylyre a' kormány eleinte hajlani nem akart. *Lamartine* ez alkalommal hozzá sietett, megrázta kezeit 's mondá neki: „Ön nemes müvet alkotott“. — Febr. 28-ikán jelent meg a' munkabizottmányt felállitó törvény, 's márt. 1-jén tartatott a' commissio első ülése, melyly alkalomal a' leléptetett pairek fényes teremében mintegy 200 munkás népember foglalt helyet, barnult 's durvakezü gyárosok és kézmüvesek; 's a' munkaidő naponkint

1 órával megrövidittetett, 's a' gyári alvállalkozóknak a' gyármunkást leginkább nyomó osztálya megszüntetett. Márt. 10-ikén tartotta *Blanc* az összes párisi kézmüvek 's gyárok rendes közgyülését, melylyre 250 küldött jött összve, 's a' különböző socialista-iskolák fejei is, u. m. *Daveyrier* és *Careaux* (st. simonisták), *Considerant Victor* (fourierista) *Vidal* és *Pequeur* (uj rendszerü socialisták) sőt *Enfantin atya*, *Pierre Leroux* és *Girardin E.* is híva valának, 's az utóbbi hármat kivéve, meg is jelentek. Blanc látván, hogy ilyly nagy gyülekezetben nem lehet sikerrel tanácskozni, 10 tagból álló, állandó választmány kinevezését hozta inditványba, a' mi elfogadtatott. A' választmány 10 kézmüvesből állott, titoknoka *Vidal* volt. Márt. 19-ikén a' kormány ünnepélyes látogatást tett Luxemburg-palotában, 's ez alkalommal kiáltotta ki *Blanc* örömsugárzó arczczal az újságot, hogy *Metternich* megbukott 's elszökött. — A' bizottmány lényegesen jó szolgálatokat tett a' munkások és vállalkozók közti kérdésekben, békéltetőleg lépvén föl, 's *Blanc L.* általában békéltető és csillapitó szellemben nyilatkozott, mi azonban azon radicális álláspontun, hová magát helyezé, meg nem mentheté őt, hogy egész hatása lázitónak ne tartassék. — Munkaorganizatio terveztetett, fő vonásaiban Blanc terve szerint, szerkesztve *Vidal* és *Pecqueur* által; munkások egyletei alkottattak, melylyek közt legnevezetesb volt a' szabóké Clichyben, mintegy 1200 társsal.

Blanc bukásának magva épen azon földön kelt ki, melylyet hatáskörül választott magának. A' kormány félre tolta ugyan a' városházáról a' socialistai elméleteket, de nem utasithatta el az ouvrierkat, kik kenyeret követeltek. *Marie* volt a' közmunkaminister, ki ezen egész fontos ügyhöz semmit sem értett, azonban minden áron munkát kellvén teremtenie, *Emile Thomas* mérnök éretlen terve szerint *nemzeti műhelyeket* állittatott, melylyek nem csak Blanc tervével nem egyeztek, sőt egyenesen úgy voltak alkotva, hogy Blancnak a' munkásokrai befolyását csökkentsék. A' munkások közé egyenetlenség magvai szórattak, 's ezek főleg a' nemzeti műhelyekből jöttek ki, melylyek ellentétbe tevék magokat a' luxemburg-palotai bizottmánynyal, 's üldözték ennek párthiveit. A' nemzeti műhelyek roppant összegeket költöttek el, 's jutalmazták a' korhelységet; a' luxemburgi bizottmány pedig fanatikus szeretettel csüggött mesterének elvein, 's éhezve tartotta üléseit, mégis minden gyülölet, melyly a' májusi socialista-forradalmat érte, egyenesen Blanc fejére szállott, mint mindennek első szerzőjére. A' választási küzdelemben élénk részt vett Blanc, 's Páris részéről 20 munkást akart képviselőül választatni, de megbukván meggyőződött, hogy elveinek kevés sikert igérhet a' franczia nemzeti gyülésen. Másik bukása volt, hogy az ideiglenes kormány hatalma hoszszabb időre ki nem terjesztetett. Megnyilván a' nemzetigyülés, Blanc számot adott eljárásáról és leköszönt. Azonban arra akarván kényszeritni a' nemzeti gyülést, hogy a' socialismus felett véleményt mondjon, munkaministeriumot inditványozott, kijelentvén, hogy ő maga azt el nem fogadja. A' nemzetigyülés elveté inditványát. A' mérsékelt párt az ideiglenes kormány egyik tagját sem üldözé annyira, mint őt. — Végre május 15-ike kedvező alkalmat nyújtott megbuktatására. A' kamarába tódult népcsapatoknak most, mint azelőtt, csak Blanc volt bálványuk;

őt keresték, 's megtalálván majdnem agyon szoritották nyájasságukban, tépett ruhákkal hordozták kezeiken, 's egy székre állva szólnia kellett. Midőn *Huber* a' nemzeti gyülést hallatlan vakmerőséggel szétkergette, 's a' lázadók egyes csapatai a' városház ellen indúltak, a' félig ájult Blanc, testvérével együtt, bérkocsiba ült 's a' városház felé indúlt, de hallván, hogy az már katonákkal van rakva, viszszament a' kamarába, hol a' bemenetelnél a' nemzetőrök által kegyetlenül megveretett 's hajfürtei kitépettek. Megölték volna, ha *Arago*, atyai barátja, 's több képviselő, segitségére nem jön. Ilyly állapotban lépve a' terembe, ott is roszúl fogadtatott. Engedelem kéretett a' gyüléstől, hogy perbe fogathassék. A' gyülés azonban még ez alkalommal megtagadta az engedelmet, miért *Portalis* és *Landrin* közügyvédek, 's *Favre Gyula* belügym. státustitkár azonnal lemondtak. *Cremieux*, az igazságügyminister *Blanc* mellett szavazott, 's ezért szemrehányásokkal illettetvén, szinte lemondott. — De e' győzelem nem vala tartós. A' juniusi napok után, midőn parlamenti vizsgálat rendeltetett a' májusi és juniusi eseményekről, *Blanc* újra vádoltatott, tanúk léptek fel ellene, mint a' lázadás részese ellen, 's bár magát hoszszas beszédben fényesen oltalmazá, perbe fogására most engedelem adatott. *D'Aragon* követ, politikai ellenese, titkon elszökteté. Néhány óráig aludt e' jóakarója házában, azután *Felix Pyattól* kisértetve Belgiumba szökött az éjszaki vasuton. Azóta Angliában él, hol becsülete védelmére írta az „*Appel aux honnêtes gens*" továbbá a' „*Revolution de février an Luxembourg*" röpiratokat, 's egyéb szinte Londonba ment külf barátival egyesülve adja ki a' „*Le nouveau monde*" havi lapot. — *Blanc* külseje szerény, igénytelen; szilárd fellépése, tömött termete, barna arcza, fekete tüzes szeme van; öltözete egyszerü sőt gondatlan, munkától barnúlt kezeit mellénye nyilásába szokta dugni. Tovább kell arczát vizsgálni, hogy azon a' gyöngédebb izomjátékot, 's mélyebb szellem kifejezését észrevegye a' néző. Hangjának szelid, csaknem női zengése van, és csak a' beszéd kinyomása által nyer férfiasságot. — *T.*

Blasius (Ernő) sebészet tanára 's a' klinika igazgatója a' hallei egyetemben, szül. 1802. Berlinben, tanult ugyanott, 1827-ig katonaorvosi szolgálatban volt, 1830 olta mint hallei közoktató működik, és e' téren közkedvességet nyert, valamint a' sebészeti klinika hatásköre is igazgatása alatt (1834 óta) rendkivül nevekedett. Seborvosi számos munkái szakának első irói közé emelik. Több orvossal egyesülve adta ki 4 kötetben 1836—8-ig az „összes sebészet és szemészet kézi szótárát"; 1830—32-ben 3 kötetben az „Akiurgia kézi könyvét" melyly több kiadást ért. 1833-ban az 50 réztáblából álló folio-alaku akiurgiai rajzokat, melylyek Németországon kivül is nagy kiterjedést nyertek; 1838-ban *der Schrägschnitt, eine neue Amputationsmethode*" 'sat. — cz.

Blaye. Gironde fr. departamentben hasonnevű kerület fő helye 's vár, melyly már a' rómaiaknál *Blavia* név alatt, 's a' középkorban is ösmeretes volt, 1832—33-ban pedig nevezetes lett azáltal, hogy a' kalandos *Berry* herczegné, Nantesban elárultatása 's elfogatása után, itt tartatott fogva 's itt szülte meg titkos szerelmének gyümölcsét (l. Berry) A' várparancsnok az időben *Bugeaud* volt. — h.

Blessington (Márgit, grófnő) termékeny angol irónő, szül. 1786-ban,

Waterford irlandi grófságban, korán nőül ment *Leger-Farmer* kapitányhoz 's ennek 1817-ben történt halála után *Gardiner Károly János* blessingtoni grófhoz, ki őt a' magasabb körökbe bévezette. Ezen körökből vette ő azután regényei személyeit 's bonyodalmait. Második férjével nagy utazásokat tett a' száraz földön, Genuában barátságot kötött Byron lorddal, kinek azontúl buzgó véde 's magasztalója lett. 1829-ig, midőn második férjét is eltemeté, Párisban élt, azolta Angliában, családi jószágán, *Gorehouse*-ban Kensington mellett lakik, a' londoni nagyvilágtól eléggé elkülönözve; azonban estélyeit sok kitünő angol 's főleg idegen látogatja. — Mint irónőt többre becsüli Franczia ország, mint hazája, mert itt csak a' másodrendű irónők közé számitatik. Előadása terjedelmes, de nyelve igen ékes, elegans. Regényei a' teremek túlmüveltségének kinövéseit, a' fashionable élet fény- és árnyoldalait érdekesen festik. Ismeretesb regényei: *the Victims of Society, The Confessions of an elderly gentleman* és: „*of an elderly lady; the Repealers; Two friends; The Idler in France; The Idler in Italy; The governess; Strathern, or Life at home and abroad* 's a' t. h.

Blittersdorf (Fridrik Landolin Károly, báró) badeni statusminister, 's később követ a' német szövetségi gyülésen, a' reactiónak egyik legroszabb nevű hőse Németországon. Sz. Mahlbergben, hol atyja Landvogt volt, februárhó 10-kén 1792. Tanult a' karlsruhei apród-intézetben 's lyceumban, 1809—1812. pedig a' freiburgi 's heidelbergi egyetemekben, hol jogtudományra készült; ezen kivül nagy szorgalmat fordított a' történetre, philosophiára 's az ujabb nyelvek megtanulására is. Alig 21 éves korában már követségi titoknok lett Stuttgartban, 's 1814-ben mint *Berstett* báró badeni hadügyminister segéde, a' szövetségesek hadi szállásán nem csekély diplomatai ügyességet tanusitott. Midőn *Berstett* a' német szövetségi gyülésen követ lett, 1816-ban követségi tanácsnok minőségben volt vele; 1817-ben a' badeni nagy herczeg titkos cabinetjébe hivatott; 1818-ban ügyviselő lett az orosz udvarnál, 1821-ben pedig szövetségi követté neveztetett ki Frankfurtba. Ez utólsó állásában maradt, badeni titkos tanácsnok czimmel, nov. 1-eig 1835. 'S mint született és meggyőződése szerinti aristocrata elszántan működött a' democratai mozgalmak ellen, melylyek 1830-tól fogva Némethonban 's egész Európában elterjedtek. A' bádeni kis de bátor kamara, melyly 1831-ben akkorig nem sejtett erélyességet fejtett ki, ismételve látá magát kénytelennek a' frankfurti szövetséggyülés határozatai ellen óvást tenni, 's a' nagy herczegi kormánynál sürgetni: adna követének olyly utasitást, hogy a' képviseleti alkotmány szövetséggyülési határozatok által ne veszélyeztessék. A' kamara különféle óvástételei, valamint az ország átalános hangulata, melyly a' nép képviselői, 's a' sajtó által is nyilatkozott, a' badeni szövetségi követ állását, kit születése és véleménye tespedő sőt viszszamenő elvhez csatolt, 's ki e' mellett a' katholicismusnak buzgó pártolója volt, alkalmatlanná és terhessé tették. A' második kamara tagjai világosan látták, hogy a' badeni követ Frankfurtban csak egyoldalú 's az ország többségének akaratával szemközt ellenkező érdekek, nem pedig a' német nép java 's az álladalom haszna mellett küzd. A' követ pedig érezé, hogy azon elégedetlenség, melylyet a' kamara, 's benne nevezetesen *Itzstein*.

Welcker, Rotteck 's mások szabadelvü pártja olyly gyakran nyilvánitott a' szövetségi gyülés rendszabályai ellen 's a' szövetségi alkotmány átalakitásának sürgetése az ő frankfurti működéséveli elégedetlenség jele egyszersmind. Ez által igen feszült viszony támadt a' frankfurti követ 's a' kamarai ellenzék között, melyly igen kellemetlen nyilatkozatokra adott alkalmat, midőn *Türkheim* báró a' néptől szeretett 's elbocsátott státusminister helyére, éppen azon időben, midőn *Nebenius* státustanácsnok hatásköre is korlátoztatott, a' külügy, 's a' nagy herczegi ház ministerumát a' gyülölt *Blittersdorf* nyerte el, 's ezen minőségben részt kezde venni a' kamarák tanácskozataiban. Már az 1837-diki országgyülésen heves jelenetek támadtak e' miatt, melylyek a' következő országgyüléseken még dühösebben ismételtettek, mivel B. a' leggyülöletesb rendszabályok daczos ismétlése által nevelte népszerütlenségét. Igy p.o. ő tartatott a' hivatalnokoktól megtagadott megjelenési engedelem,'s a' 2-ik kamarai ellenzéket elitélő manifestum szerzőjének, ő irta alá az 1842. máj. 2-iki körlevelet, melyly a' választásokrai befolyást a' községeknek meghagyja 's a' t. A' minister ilyly korellenes rendszeréveli elégedetlenség mind inkább elterjedett, mig végre 1843-ban minister lenni megszünt, azonban előbbeni állásába, mint szövetségi követ, ismét viszszalépett. (l. Baden) B. sok tudománynyal, sebes átpillantással 's nem mindennapos ügyességgel bir, mit ellenei sem tagadnak, e' mellett kész nyelvű szónok is; de aristocraticus irányával, melylyel finom udvari ember modorát köti ö-zsze, inkább látszik alkalmatosnak arra, hogy valamelyly önkényesen uralkodó monarcha udvarában szolgáljon, mint alkotmányos országban, 's inkább a' középkorban, mint a' democratia nyereményeit, az ember és polgár jogait semmiféle aristocratai dölyf- és csinynek fel nem áldozó jelenben. Az udvarok méltányolták Blittersdorfnak ilylynemű törekvéseit, nagykeresztese lett a' zähringi oroszlány-rendnek, commandeurje az austriai Leopoldrendnek, nagykeresztese a' hesseni Lajos-rendnek 's a' t. de mind ez nem gátolá, hogy az 1848-iki mozgalmak lesodorták őt a' szinpadról, 's emlékezetén a' forradalomba korbácsolt bádeni nép sohajos átka nehézkedik. — B.

Block (Albrecht) a' sléziai hitelintézet igazgatója, 's világhirü gazda, szül. 1774-ben Saganban; *Schierau* nevű jószágán 1838-ig mezőgazdasági intézetet tartott, 's legutóbb Liegnitzben élt. — Mint haszonbérlő 's több nagy gazdaságnak részint kezelője, részint tulajdonosa, roppant érdemeket szerzett magának a' sléziai gazdaság körül, főleg a' váltógazdaság terjesztése, a' trágyakezelés, birkatenyésztés és burgonyatermesztés javitása által. Iratai a' gazdaközönségnél nagy elismerésre találtak, nevezetesen: *Mittheilungen landwirtsch. Erfahrungen* (3 K. Boroszló, 2-ik kiadás 1837—39.); *Über den thierischen Dünger* (Boroszló, 1835); *Die einfache Landwirtsch. Buchführung* (Boroszló, 1837) *Beiträge zur Landgüterschätzungskunde* (1840) 's a' t. —h.

Blum (Károly) sz. Berlinben, 1790 körül. Már kora ifjuságában (1805) megkisérté a' szinészeti pályát a' Rajna táján, innen mint énekes Königsbergbe ment, a' hol *Hiller* vezetése alatt a' hangászat elméletét tanulta. Miután Bécsben *Salieri* alatt 1817. és Párisban erejét megkisértette, 's a' kőnigstädti szinház technikai igazgatóságát vitte egy ideig Berlinben, ezután a' kir. udv. szinháznál mint udvari zeneszerző 's rendező az opera

mellett állandó alkalmazást nyert. Megholt Berlinben. 1844. — Munkái: „*Theater* (1—4 köt. Berlin, 1839—44.); „*Das laute Geheimniss*“ (Calderon és Gozzi után. Berlin. 1841.); „*Des Goldschmieds Töchterlein.*“ (*„Jahrb. deutsch. Bühnenspiele*“ folyóiratban; 14-dik évfolyam.); „*Mirandolina*“ (vigjáték Goldoni után. Berlin 1844.); „*Der schöne Narcisz.*“ Bagatelle. (a' Theater-Almanachban, 3-dik évi foly.); „*Der Spiegel des Tausendschön.*“ 1836.); „*die Herrinn von der Else*“ (Sheridan után) *Ich bleibe ledig; Metastasio* 's a' t. — Az anyag kidolgozásánál feltünő nagy ügyességgel 's szinpadi ismerettel eleven 's elmés párbeszédet köt öszve, olyly tulajdonok, melylynek drámai müveinek a' közönség tetszését nagy mértékben megnyerék. Eredeti munkái alárendeltebb becsüek, mint fordításai, vagy inkább alkalmazásai a' német szinpadra, hol a' franczia vaudevillet is próbálta meghonositni, de tartósb siker nélkül. Irt operetteket is, melylyek közől a' *Rosenhütchen* 39-szer adatott egy folytában Bécsben. — *B.*

Blum (Robert) szül. Kölnben nov. 11. 1807. Atyja szegény kézmüves, anyja mosónő lévén, kik nevelésére semmit sem áldozhattak, a' gyermek Blum is mesterséget, nevezetesen rézmüvességet tanúlt, 's később *Schmitz* lámpagyárába jutott Kölnbe. Főnökével Németország nagyobb részét beutazván, saját természeti hajlama nyomán, önszorgalma által kezdte magát kimüvelni. 1830-ban játékszini szolga lett *Ringelhardt* igazgatónál Lipcsében, 's későbben, fejlő müveltsége nagyobb fokozatához képpest, titoknok és könyvtárnok a' lipcsei szinháznál, majd könyváros, hol hosszas ideig szorgalmas és ügyes dolgozó társa volt a' „*Sächsische Vaterlandsblätter* folyóiratnak; *Herlossohn* 's *Marggraff* társaságában szerkeztette a' „*Theaterlexicont*“ (Lipcse, 1838); 's kiadta 1843 óta a' „*Vorwärts*“ czimű népzsebkönyvet. Csakhamar megnyerte lipcsei polgártársai bizodalmát 's tiszteletét. A' nép szegény fia, ki magát önmüvelte szellem, szorgalom 's becsületesség által vivta fel a' legalsóbb néposztály szenynyéből Németország nevezetességei közé, csakhamar ismerős lett hazájában. Mint a' szabadság és igazság lelkesült, olylykor tulbuzgó, bajnoka, első vala, ki szóval 's irással erőteljesen képviselé a' német-katholicusoknak *Ronge* által felizgatott vallásos mozgalmát, 's ritka ékesszóllásának erejével egy ilyly német-kath. község megalapitását eszközölte Lipcsében, miután ő maga tettleg régóta megvált a' róm. kath. egyháztól. Szerzője volt az 1843-iki szász országgyülésre benyújtott kérelemnek is a' sajtó-szabadság tárgyában, melyly kérelem a' felvett tárgyat teljesen felvilágositja, 's a' nép kivánatát és szükségét ritka hévvel köti képviselőinek szivére. Az 1845. aug. 12-ki véres kicsapongások után Lipcsében Blum Robert népszerü ékesszóllása 's a' nép előtt kedvelt egyénisége tartá viszsza a' népet további, még veszélyesb kitörésektől, miért nagyszámu tekintélyes polgár köszönő emlékiratot nyújta át a' becsületes demagógnak. Érdemei- 's tehetségeinek általános elismerése nyilatkozott abban, hogy városi képviselővé 's 1848-ik év tavaszának eseményei után a' frankfurti német parlament tagjává választatott. Itt a' baloldalhoz, a' demoeratákhoz tartozott, 's a' conservativek által élesen gyülöltetett. A' bécsi octoberi napok alatt Bécsbe jövén 's ott a' város bevétele után kezeiben fegyverrel találtatván, lázitó beszédei 's fegyveres ellentállása miatt halálra itéltetett 's

novemb. 9-kén agyonlövetett. Baráti 's tisztelői mélyen megilletődtek a' jeles szónoknak 's becsületes embernek e' szomorú vége felett, és elhagyatott számos családja számára Németországszerte, de főleg Szászországban, 's polgártársai közt, Lipcsében aláírási uton hazafiúi segélyezés gyűjtetett. — Y.

Boas (Edvard) sz. Landsbergben a' Warthe mellett 1811-ben, igen jó nevelésben részesült; eleinte a' kereskedelmi pályára, később azonban tudományokra szánta magát, nagyobb utazásokat tett, 's azóta mint bölcsésztudor 's magánytudós élt szülővárosában. Munkái: *„Reiseblüthen aus der Oberwelt."* (2 köt. Grimma. 1834.); *„Reiseblüthen aus der Sternenwelt, und Mond-Novelle."* (Altenburg. 1836.); *„Reiseblüthen aus der Unterwelt"* (u. o. 1836.); *„Deutsche Dichter."* (Novellák. 1 köt. Berlin 1837.); *„Literaturstoffe."* (Landsberg 1840.) *„Des Kriegs-Commissäi Pipitz Reise nach Italien."* (comicus regény 4 rész. 12 képpel Stuttgart 1841.); *„Sprüche und Lieder eines nordischen Braminen.* (Leipzig. 1842.); *„Pepita" olasz idyll* (Lipcse. 1844.); *„Französiche Thronfolger" Eine Vision.* (Stuttgart 1844.); *„In Skandinavien." Nordlichter"* (Lipcse 1845.); ezeken kivül egyes elbeszélések, költemények 's a' t. külömböző folyóiratokban. — Mély érzelem, gazdag 's mozgékony phantasia, vidor szeszély, az alak szerencsés kezelése, ezen szép tehetségü irónak a' német literaturai világban igen jó nevet vittak ki. — B.

Bobbinet-gyártás, ujabb korbeli 's folytonos fejlésben levő gyári iparág, melyly főleg Angliára szoritkozik. *Bobbin-net (bobbin :* orsó és *net:* háló szavaktól) névvel neveztetik az előbb kézi munkával készitett, vert csipkealnak (Spitzengrund) gépek általi készült utánzása. Kevésben külömbözik tőle a' *petinet (point-net).* A' gépgyártmány természetesen, mint mindenütt, ugy itt is, elnyomja a' kézi munkát, melyly vele sem egyenlőségben, sem olcsóságban nem versenyezhet. A' Bobbinet-székek is tehát elragadták a' csipkeverőktől az egyszerü csipkeal készitését. A' Bobbinet-gyártás közel rokon a' harisnyaszövéssel, melyly már 1664 óta üzetik gépekkel Angliában. *Lee Vilmos* már 1589. állitotta Nottinghamban az első harisnyaszövő-széket, de találmánya hoszszasb ideig elhanyagoltatott 's csak 1664-ben nyertek az angol gépharisnyatakácsok a' parlamenttől testületi jogot. A' tizennyolczadik században találtatott fel előbb a' *point-net*-gép, melyly akkorában csak a' harisnyaszövő szék függeléke volt; azután *Strutt* és *Horton* által olyly gép, melyly csaknem a' bobbinethez hasonló szöveteket adott; de csak 1809-ben sikerült *Heathcoat*nak olyly tökéletes gépet készitni, melyly csaknem ugy dolgozott, mint a' mostani bobbinet-gépek, csakhogy 24 mozdulatot tett, mig a' legujabb gépek csupán 6-ot szükségelnek. 's hatszor anynyit dolgoznak kettős szélességben, mint ama gép. Csakhamar roppant tőkék lőnek ezen iparágba fektetve, 's 3 év alatt 5,000 bobbinet szék volt felállitva, 3 millió font st. felállitási tőkével. De a' javitások 1833—34-ben olyly sebesen következtek, hogy a' régibb gépeket, mint kopott vasat, kellett eladni. 1836-ban Nottinghamban az 1831-ben létezett 3,712 gép közől már csak 165 volt meg; a' többi mind megujult. Ezen uj gépek által nem csak a' sima bobbinet (plain-net) 's a' később behozott csikok (quillings) javultak tetemesen, hanem faconnirozott áruk (fancies) gyár-

tása is lehetséges lett. 1836-ban 3647 bobbinet-szék dolgozott Angliában, több mint 10 ezer embert foglalkodtatva, melylyek közől már több mint 1,000 dolgozott *fanciet*. Legujabban egész törekvés csak ezen utóbbi ágára irányoztatott a' bobbinet-iparnak. Anglián kivül a' bobbinet-manufactura igen csekély előmenetelt tett. Magának a' bonyolt gépnek, a' gépépitészet egyik legszebb találmányának leirását, mint tudományos szakmunkába illőt, itt elmellőzzük. — h.

Bock 1) *Augusz Károly* 2) ennek fia, *Károly Ernest*. Mindketten hires és termékeny német irók a' boncztan mezején. Amaz szül. 1782-ben Magdeburgban, élt Lipesében, mint kitünő közoktató 's boncztani muzeum őre; 's megh. ugyanott 1833-ban. Munkái: *Beschreibung des fünften Nervenpaars* (Meissen, 1817 és 1321 folio); *Handbuch der Anatomie des mensch. Körpers* (2. köt. Meissen, 1818); *Darstellung der Venen* (Lipcse 1833); *Darstellung des Gehirns und der Sinnenwerkzeuge* (Lipcse, 1834); *Darstellung der Organe der Respiration* 'sat. (Lipcse, 1827); *Darstellung der weiblichen Geburtsorgane* (Lipcse, 1825); *Katechismus der pract. Anatomie* (Lipcse 1835); *Die Rückenmurknerven* (1827); *Darstellung der Saugadern* (1828); *Der Prosector* (1829); *Chirurgisch-anatomische Tafeln* (3 f. 1830—1833.) melylyet fia folytatott halála után. — Emez szül. 1809-ben Lipesében, 's akad. tanitó ugyanott. Munkái: *Handbuch der Anatomie* 'sat. (2. k. 1834; 3-ik kiad. 1842); *Anat. Taschenbuch* (1839; 2-ik kiadás 1841); *Gerichtliche Sectionen* (1843); folytatta végre az atyja által megkezdett jeles boncztani tabellákat. — cz.

Böckh *(I. Fridrik, von)*, badeni pénzügyminister, polgári születésü, atyja tanácsos volt Carlsruhéban, hol Böckh 1780-ban született. Korán hajlama volt a' cameralis tudományokhoz, melylyeket Heidelbergben nagy sikerrel tanult. Sebesen haladván a' közhivatalok lépcsőin, 1818 után, midőn Baden alaptörvényt nyerve a' középkor elveiből 's formáiból kimenekült, 's a' főbb hivatalok megszüntek kizárolag a' nemesség ápoldái lenni, Böckh az első badeni országgyülésen kormánybiztos, 1821-ben statustanácsos 's ideiglenes, 1828-ban pedig valóságos pénzügyminister lett. 1830-ig, mig *Lajos Vilmos* nagyhg. a' katonaságnak 's önkénynek barátja, élt, nem lehetett a' statusháztartásban takarékosságra gondolni; pazarlás jellemezte a' ministeriumokat, a' pénzügyinek kivételével; *Böckh* állhatatosan fentartá a' pontosság, rend, és takarékosság elveit. A' kamarák, melylyekben 1819. óta folytonosan megjelent, mint kormánybiztos kedvezőleg nyilatkoztak a' pénzügyi eljárásról, 's *Böckhöt*, bár többféle rendjelet 's nemességet is nyert, azon polgári, erőteljes egyénekhez számiták, kik mint *Nebenius*, *Winter* 'sat. kormányban 's közigazgatásban a' reform szelidebb elveit követék. Különféle böles rendszabályok, főleg a' tized-megváltási törvényjavaslat által, népszerü nevet vivott ki magának, melylyet az első kamra ellentállása még inkább nevelt. A' későbbi kamarákban azonban mindinkább eltért a' többség nézeteitől, *Blittersdorf* rendszabályait buzgón védelmező, miért korábbi népszerüsége el is elnyészett. De mint pénzügyminister, mind végig munkás, hasznos, és ügyes hivatalnok maradt. 1834-ben Berlinbe utazott 's Badennek a' német vám szövetséghez csatlakozását munkásan segitette elő. — *Bockh*

ügyes szónok, tehetségdús, szakértő financier. 1843-ban, hivataloskodása 40-ik éve ünnepélyesen ületett meg a' badeni kormánytagok által. *II. August* hires, és Németországon kivül is ismeretes nyelv- és régiségtudós, 's e' nembeli iró, az ékesszólás 's régi litteratura rendes közoktatója a' berlini egyetemnél, 's az ottani tud. akademia bölcsészeti 's történettani osztályának állandó titoknoka; szül. 1785-ben Karlsruheban, tanult Halleban; előbb Heidelbergben, 1811. óta Berlinben közoktató, hol e' minőségben, 's mint a' philologiai és paedagogiai seminarium igazgatója, igen üdvös hatást gyakorolt, 's nagyszámu kitünő nyelvészt, neve őt 's oktatót képezett. Irói hire főleg következő munkáin alapul: *Pindár* kiadása (3 k. Berlin 1811—21) a' versmérték uj elrendezésével 's mély vizsgálatokkal a' görögök zenéje fölött; *„A' Görögök nemzeti gazdasága"* (Berlin, 1837. 2. k.) alapos és éles combinatiókkal teljes munka, melyly francziára 's angolra is fordittatott; *Metrologiai vizsgálatok a' régiség mértékei, pénzei és sulymérői felett* (Berlin 1838); *Oklevelek az attikai status tengeri erejéről* (Berlin, 1840) 's végre a' tetemes és igen fontos *Corpus inscriptionum graecarum* (Berlin 1824-ben kezdve.) E' nagy müvein kivül többet irt még Plátóról, kiadta Philolaus töredékeit, tartalmas értekezéseket rakott le a' berlini akad. emlékiratainban, 's enynyi tud. érdemeiért 1830-ban t. tanácsossá neveztetett; 1840-ben a' porosz „pour le merite" rendet 's a' franczia becsületrendet nyerte. Számos külf. akademiának is tagja, Egyébiránt *Böckh* a' politikában 's minden életviszonyaiban szabadelmű 's egyenes jellem. — h.

Bodrogh l. Bács.

Boguslawszki (Palm Henrik Lajos) csillagászat őre 's rendes tanár Boroszlóban, szül. Magdeburgban 1789-ben, 's az ottani oskolában 1802—1805-ig igen szük állapotban neveltetett. Már ifju korában a' csillagos ég vonzá főkép magához, 's a' csillagászat lőn azon tudomány, melylyet magának választott. Az 1806-ban kiütött háboru őt is fegyverre hivá, 's félbenszakasztá csendes tanulmányait. Szolgált a' szileziai tüzérdandárban, 1811-ben hadnaggyá lett, 's engedelmet nyert a' berlini hadi főtanodába mehetni. Itt személyesen megismerkedett a' hires csillagász Bodeval, a' kivel már 1806. év óta levelezett, 's az 1811-diki üstökös-csillagot vele együtt vizsgálta. *Bessel*-lel is levelezésbe lépett. A' szabadsági háboru alatt, használván a' jó alkalmat, meglátogatá a' leghiresebb csillagdákat 's csillagászokat, és *Bode* által ajánlva, a' legkitünőbb férfiak ismeretségébe jutott. A' belle-alliancei csata után, hol mint tüzérkapitány saját kezével lőtte el az utolsó golyót, szemei gyengesége miatt bucsut vett a' katonai élettől, egy ideig mezei gazdászatot üzött, gazdászati lapokba czikkeket irt, 1829-ben a' földesuri 's jobbágyi viszonyokat rendező bizottmány 's a' szileziai gazdasági egyesület tagja volt Boroszlóban, 1831-ben pedig conservator lett a' boroszlói csillagdán, miáltal gyermekkora óta ápolt kedves vágya teljesedett. 1832-től fogva a' szileziai népnaptár csillagászati részét dolgozá. Bár milyly tökéletlenek valának is itt távcsövi készületei, mégis vizsgálat alá vevé Saturnus hatodik holdjának fogyatkozását, a' *Biela* és *Enke*-féle üstökösöket, 's 1835-ben első találá meg a' *Halley* üstököst 's még *Lamont*nál is tovább kiséré azt három nappal, miért is őt a' tudományok akademiája Párisban a' Laland-

féle pályadijjal, a' jenai egyetem tudori oklevéllel, 's a' dán király arany érdempénzzel ajándékozá meg. Mintán a' berlini geographiai társulat is tiszt. tagává nevezte ki, 1836-ban rendkivüli tanár lett a' bölcsészeti karnál. Több jeles értekezése különböző csillagászati 's gazdászati folyóiratokban van lerakva. Ezenkivül *Humboldt Sándor*, *Herschel*, *Gauss* 's mások társaságában, számtalan csillagászati, meteorologiai, magnesi és physikai vizsgálódásokat tett, 's a' természetbuvárok boroszlói gyülésén a' földirati helyhatározás kényelmesb módszerét tette közzé. 1839. óta a' vörös sas rend 4-dik osztályának lovaga lett. — *B.*

Bohlen (Péter), königsbergi professor, egyik a' legtanultabb, 's legelmésebb orientalisták közől szül. 1796-ban Wüppelsben, az oldenburgi herczegségben. Éltének első 20 évét nyomasztó körülmények közt töltötte. Atyja, ki maga is kézi munkája után élt, majd semmit sem költhetett nevelésére, 's midőn szülői kora halála által ezen bármi csekély segedelemtől is elmaradt, nem volt egyéb hátra, mint idegen háznál szolgálatot keresni. Ilyly körülmények közt jutott egy franczia tábornok kisérői közé 1811-ben 's szerencséjére 1814-ben Hamburgba, hol 3 évet szolgálatban töltött. Kitünő hajlamai, vidor lelkülete, 's minden akadálylyal daczoló tudományszeretete által nevezetesen a' szabad kőmüvesek társulatának figyelmét vonta magára, melylynek valóban emberszerető tagjai előidézék a' szükséges eszközöket, hogy B. tehetségei tudományosan kimiveltethessenek. E' végre 1817-ben a' hamburgi gymnasium növendéke lett, különösen *Gurlitt* atyai ápolására bizatott, 's már 1821-ben megkezdheté akademiai pályáját. Először Hálába ment, hol *Gesenius Rödiger* és *Hoffmann* vezérlete alatt, a' keleti tanulmányokat, melylyekre már a' gymnasiumban igen jelesen előkészült, tudományosan kezdte mivelni; 1822-ben Bonnba ment, hogy *Freitag* alatt arab- és persa tanulmányait folytassa, 's ezekben nem sokára olyly készséget szerzett magának, hogy már 1825-ben a' keleti nyelvek 's literatura rendkivüli, 1836-ben pedig rendes tanárává lehete Königsbergben. 1831-ben tudományos utazást tett Angolhonba, honnan ekkor szerencsésen tért viszsza. Második utában, melylyet 1837-ben szinte oda tőn, erősen megbetegedett, ugy hogy déli Frankhon szelidebb ege alatt leve kéntelen enyhülést keresni mellfájdalmainak, melylyek mindinkább elhatalmazván, 1843-ban a' tudomány nagy kárára 's barátai résztvétteljes bánatára, csakugyan megölék a' jeles tudóst 's becsületes embert. Több régiebb latin munkán kivül, p. o. *Commentatio de Motenabbio; Tentamen de Buddhaismi origine; carmen arabicum Amali dictum* 'sat. irá legfontosb munkáját „*Das alte Indien mit Bezug auf Aegypten*“. (2 köt. Königsb. 1830—31.); továbbá „*Sententiae Bhartriharis.*“ (Hamburg 1835.) latin commentárral, 's német forditással; „*Die Genesis, historisch-kritisch erläutert*“. (Königsberg) melyly munkája azonban igen gyenge, és sok oldalról alaposan megtámadtatott. Vannak ezen kivül versei is (Königsb. 1826.) Utolsó munkája volt 1840. egy az évszakokról szóló arab leiró költemény kiadása *(Ritus anhara)*. B. mint tudós és nyelvbuvár igen jeles előadó tehetséggel is birt egyéb kitünő tulajdonain kivül, ugy hogy ha hoszszabb életben részesülhet, éles elméjével 's izlésével kelet helyesebb felfogása 's annak szellemi kincsei gyüjtésére rendkivül sokat tehetett volna. — *B.*

Bolivia. déli amerikai szabad státusnak, melyly (előbb Spanyolországnak felső Peru tartománya) *Bolivárról*, megszabaditójáról, viseli nevét, 20 ezer négysz. mérföldön 1,800,000 lakosa van, úgy hogy egy négysz. mérföldre 90 ember esik. Egyike a' föld legmagasb országainak, Amerika Tibetje, hol az *Andes* csúcsai, *Sorate* 23,000, *Illimani* 22,000 lábnyi, a' Csimboraszszót is meghaladó magasságra emelkednek. Bányái, főleg a' *potosiak*, világ hirűek. (1. Amerika). — Ejszaki folyói a' *Maranhon*, a' déliek a' *Paragvay* folyó medréhez tartoznak; amazok: *Beni*, a' nagy *Madeira*, melylynek eredeti vize *Rio Condorillonak* neveztetik, 's később *Rio-grande*, *Guapahi* és a' *Marmoréreli* egyesülése után *Madeira* neveket vesz fel; a' *Paraguay*ba ömlenek pedig *Pilcomayo*, *Vermejo* 's a' t. — *Peru* és *Bolivia* közt fekszik a' hires *Chucuito* vagy *Titicaca* azúrtó, hóval fedett magas bérczektől környezve, melylyet bájoló fekvésén kivül azon körülmény is tesz emlékezetessé, hogy egyik szigetén állott az Ynkák idejében a' nap fényes temploma. E' tó 38¼ mfd. hoszszu 's 15½ mfd. széles. Habjaiba szórták az ős lakosok Peru legszebb kincseit a' rabló spanyolok érkezésekor. — A' termékeny föld bőven ad gabonát, rizst, tengerit, czukornádat, pamutot, bort, déli gyümölcsöket; 's a' rengeteg erdőségekben igen sok a' vad. Az ipar még alacsony fokon áll, 's a' kereskedés is csekély jelentésü. Fő kiviteli czikkek a' bányatermékeken kivül: a' vicunna-gyapjú, gummi, 's festő- és orvosanyagok. A' lakosok részint spanyol eredetü kreolok, részint vadan 's félvadan élő indusok, ez utóbbiak a' népesség hét tizedét képezik, az Andesekben részint már keresztyének, 's csöndes és békes természetűek. A' civilisált lakosok vallása a' r. catholica, egy érsek 's három püspök alatt. — A' törvényhozó hatalom a' tribúnok, senátorok és censorok három kamarája közt van felosztva, 's a' végrehajtás élén egy egész életére választott elnök áll. A' közjövedelem 4 millió forinton felül megy; a' haderő 30 ezer emberből áll. — A' respublika öt részre oszlik. 1) *La Paz*, melyly áll *La Paz*, *Sicasica*, *Chulumani*, *Pacajes*, *Apolobamba*, *Larecaja* 's *Omasuyos* tartományokból, 2000 négysz. mérföldön mintegy 400 ezer lakossal. Legfontosb város: *La Paz* 20 ezer lakossal. 2) *Potosi*, melylynek provinciái: *Lipes*, *Potosi*, *Porco*, *Atacama*, *Chayanta*, 2300 négysz. mfdön 315 ezer lakóval; fő városa: *Potosi*, most alig 15 ezer lakossal. 3) *Charcas* vagy *Chuquisaca*, *Charcas*, *Yamparaes*, *Carangas*, *Oruro*, *Paria*, *Tomina*, *Zinti* tartományokkal, 1800 négysz. mfdön 246 ezer lakóval, *Chuquisaca* fővárossal, hol a' congress és kormány széke 's 30 ezer lakos van. 4) *Cochabamba*, melylynek alrészei: *Cochabamba*, *Tabacari*, *Sacaba*, *Misque*, *Clissa*, *Palca* és *Arque*, 3000 négysz, mfdön 435,000 lakóval; fővárosa; *Oropesa* 16 ezer lakossal. 5) *Santa Cruz de la Sierra*, melylynek tartományai: *ValleGrande*, *Baures*, *Pampas*, *Chiquitos*, *Mojos;* ezen rész 10 ezer négysz. mfdnyi roppant terület, egész Boliviának fele, csak 320 ezer lakossal, *San Lorenzo* 4000 lakosos fő várossal a' régi *Santa Cruz* helyén.

Bolivia legujabb története röviden e' következő; az 1826-iki, Bolivár által adott alkotmány, 1828-ban megváltoztattatott, 's *Sucre* tábornok, a' respublika első elnöke, megbukván, *Santa Cruz* választatott presidenssé. Eleinte nem akarta elfogadni a' hivatalt, de miután *Velasco* bitor elnök letétetett, 's *Blanco* tábornok 1829-iki újév éjjelén megöletett, csakugyan

elvállalta azt. Ő azután lecsillapította a' belső nyugtalanságokat, rendbeszedte a' pénzügyet, becsületrendet alkotott, codexet (Codigo Santa Cruz) adott az országnak, sokat tett annak kifejtésére. De hódítási szellem megdönté a' béke munkáját. Mintha az egyes státusok különben is már túlságos nagyok nem lennének, a' délamerikai főnökök, mihelyt hatalmukat egy kissé szilárdulva érzik, azonnal annak terjesztésére, hódításra gondolnak. *Santa Crúz* is Perura veté szemeit. Egy ottani benső egyenetlenség a' kormányban, melyly miatt őt elég vigyázatlanul avatkozásra szolitották fel, ürügyet ada neki; 1835. aug. 8-ikán Cuzcónál megverte *Gamarra* tábornokot 's 1836. tavaszán Bolivia, éjszaki 's déli Peru szövetségének lépett élire, 10 évre protectorrá választatván. De most *Chili* aggódni 's féltékenykedni kezdett, háború ütött ki, 's *Chili*, egyesülve *Gamarrá*nak pérui pártjával, 1839. jan. 20-ikán *Yungay*nál tönkre veré Santa Crúzt. — *Gamarra* pérui praesidens lett, *Santa Cruz* pedig még Boliviában is megbukott, hol *Velasco* lett praesidens, a' ki Chilivel békét kötött. Santa Crúz 1839. mártiusán elhagyta az országot 's Ecuadorba ment. Hátramaradt azonban elég hatalmas pártja, melyly őt csakhamar felmenteté, 's *Velascót* elfogá; *Santa Cruz* azonban nem sietett viszsza, 's ezalatt *Ballivián* tábornok egyesité maga körül a' pártokat, megerősité hatalmát, megverte a' peruiakat 1841. novemberén Viachánál, minthogy ezek La Paz tartományt el akarták foglalni Boliviától. A' béke, Chili közbejöttével, 1842. jún. 7-ikén jött helyre. — 1843. elején összeesküvés fedeztetett fel Boliviában, melylynek feladata volt *Ballivián*t megölni. A' részesek, nevezetesen *Santa Cruz* unokaöcsesei, azonnal lefejeztettek. Ugyanazon év novemberén maga *Santa Crúz* akart Peruból Boliviába nyomúlni, de a' perui praesidens *Castilho* által elfogatott, 's ennek elüzése után *Vivanco* által a' chilei kormány felügyelése alá adatott. — T.

Bölcselet, *bölcsészet* l. Philosophia.

Bolyai Farkas, (Bolyai), a' maros-vásárhelyi colleg. math. és physica' prof. 's a' m. akad. l. tagja, szül. 1775. febr. 9. Iskolai pályáját Enyeden, Kolosvárt kezdé, majd Jénában 's Göttingában végzé. Kiadott szép irodalmi munkái: *Öt szomorujáték.* (Irta egy hazafi. N. Szebenben 1817.) 3) *Pope próbatétele* az *emberről*, melyly kötetben válogatott költemények is találtatnak angolból 's németből forditva. (M. Vásárhelyt, 1819.) Adott magyar 's diák nyelven több kötetben mathematikai iskolai könyveket. F. S.

Bolygócsillag-rendszer. A' nap bolygó-rendszerét illető legujabb felfedezések a' csillagászatnak méltán dicsőségére szolgálnak, mivel nem véletlen esemény, hanem pontos kiszámitások eredményei. Midőn *Bode* 1807-ben a' Vestát fölfedezé, azt jövendölte, hogy egy év mulva a' tizenet-szám be leend töltve. Ez azonban be nem teljesedett, jóllehet *Olbers* 10 évig fáradozott új bolygócsillag fölfedezésében. Egyszerre Némethon egyik zugában azon hir szárnyalt, hogy új bolygócsillag fedeztetett föl, 's *Astraea* nevet kapott. Nem egészen két év lefolyta alatt még négy más bolygó fölfedezése következett egymásután. Három terjedelmes munka, melyly, jóllehet már korábban megkezdetett, csak a' mult évtized elején lépett világosságra, okozá e' tan egészbeni átalakulását. Először: *Leverrier*

alapos vizsgálatai a' bolygópályák időszaki háborgatásai körül. Ezen munkának eredménye Neptún elhiresedett theoreticai fölfedezése. A' második itt megemlitendő munka, az 1750-től fogva szaporodott greenwichi észrevételek reductiója. A' harmadik igen fontos vállalat: a' berlini akademiai csillagabroszok, melylyek már 1824-ben terveztettek 's el is kezdettek, de csak a' mult tized elején végeztettek be nagyobb részt. Ezen abroszok alapján, néhány buzgó csillagász, mindenek fölött *Hencke* Driesenben, az éj egyes tájai számára még pontosabb abroszokat készitett, 's azokat folytonosan átvizsgálta, úgy hogy velük anynyira megismerkedett, menynyire csak a' csillagok végetlen nagy száma mellett lehetett. Astraeának *Hencke* általi fölfedezése decemb. 8-kán 1845. 20 évi munka gyümölcse volt. Az új bolygó mozgása legelőször a' berlini csillagdában vétetett észre, 's nem sokára azután majdnem minden más csillagdában, 's pontosan kiszámittatott. Miből kitünt, hogy az új bolygó a' Mars és Jupiter között keringő apró bolygók (Planetoidák) családjához tartozik.

1846. nyáron *Leverrier* a' franczia akademiának azon jelentést tevé, hogy vizsgálódásai nyomán meg van győződve a' felől, hogy az eddig meg nem magyarázott eltérések az Uranus pályájában, egy azon túl keringő bolygótól származnak; 's aug. 31. átadá a' még nem látott bolygónak elméletileg meghatározott pálya-elemeit. Mivel még Párisban mindig kételkedtek, legalább az eget szorgalmatosan nem vizsgálták, *Leverrier*, *Galle* kitünő csillagászt kérte meg levele által Berlinben, szivesked nék az égen vizsgálódni. (Meg kell jegyezni, hogy Frankhonban a' számolók 's vizsgálók, majdnem soha sincsenek egy személyben egyesülve. Maga *Leverrier* is kizárolag csak számoló). *Galle* engedett a' fölhivásnak 's az eredmény olyly jól sikerült, hogy a' bolygó mingyárt az első estvén fölfedeztetett, még pedig csak 4 időpercznyire azon helytől, melylyet *Leverrier* neki kijelölt. Ilyly győzelmet még soha sem ünnepelt Newton nehézkedési törvénye. *Neptún*, — mert ezt a' nevet adta neki fölfedezője — legtávolabb kering minden ismert bolygók közt, napkörüli futását 166 év alatt végzi be, földtőli távola 626 millió mföld. Nagyságára nézve az Uranushoz hasonló, de tömöttebb. *Lassel* Angolhonban egyik, *Bond* Cambrigdeben (Massachusettsben) másik holdját födözé fel.

Végre 1847-ben julius 1-én *Hencke*, augustus 13-án *Hind*, és october 18-án ismét *Hind* 3 új bolygót fedeztek fel, melylyeknek *Hebe*, *Iris* és *Flora* nevet adtak. Mindnyájan a' planetoidák, mint látszik, igen számos családjához tartoznak, és ugyan a' Vesta körül csoportoznak. Átmérőjük igen kicsinynek látszik lenni, 's alig sikerülend azt valaha mérés által meghatározni. A' bolygók jelenlegi sorozata következő:

Bolygó neve :	Futási ideje :	Naptóli távolság:	felfedezési ideje :
Mercur	88 nap	8 millió mf.	
Venus	225 —	15 — —	
Föld	365 —	21 — —	
Mars	687 —	32 — —	
Flora	1192 —	46 — —	1847. oct. 14. felf. *Hind.*
Vesta	1325 —	49 — —	1807. mart. 29. felf. *Olbers.*
Iris	1335 —	49 — —	1847. aug. 13. felf. *Hind.*

Bolygó neve:	Futási ideje :	Naptóli táv. :	Felfedezési ideje :
Hebe	1360 —	50 mill. mf.	1847. jul. 1. felf. *Hencke.*
Asträa	1509 —	54 — —	1845. dec. 8. felf. *Hencke.*
Juno	1594 —	56 — —	1804. sept. 1. felf. *Harding.*
Ceres	1680 —	58 — —	1801. jan. 1. felf. *Piazzi.*
Pallas	1685 —	58 — —	1802. mart. 29. felf. *Olbers.*
Jupiter	4333 —	108 — —	
Saturnus	10,759 —	196 — —	
Uranus	30,687 —	395 — —	1781. mart. 13. felf. *Herschel.*
Neptun	60,625 —	626 — —	1846. sept. 23. felf. *Galle.(Leverrier).*

A távolak és futási idők itt csak kerekszámban adattak. A' régibb bolygókra nézve pontosabb adatokat találhatni a' csillagászati munkákban, a' mi pedig az újabbakat illeti, még évek szükségesek, hogy a' legutolsó részletekig pontosan meghatároztassanak.

Megemlitendő még, hogy *Mädler* már 1842-ben megkisérté a' bolygók felosztását, 's *három* csoportot állitott fel:

1. *Belső csoport.* Merkur, Vénus, Föld, Mars. Közép nagyságu, meglehetősen sürü, kevéssé belapult, mintegy 24 óra alatt, igen hajlott tengely körül forgó, holdnélküli, egyetlen egy kivétellel. Négy ismeretes bolygó.

2. *Közép-* vagy *planetoidák csoportja;* kicsiny, tömegben szegény, egészen hold nélküli, pályájuk egymásba font, igen változó, szerfelett hajlott 's többnyire igen szétágazó (excentrisch), szemeink által az álló csillagoktól alig megkülönböztethető. Itt 8 bolygó van, melyleknek száma szaporodhatik. (*Mädler*nek sejtése már is teljesült. *Graham* csillagász a' Markree-Castle-i csillagdán Irhonban, aprilhó 25-én 1848. ismét új bolygót fedezett fel, melylyet *Hind* Londonban azonnal közelebbről vizsgált. Ezen bolygó minden esetre a' Mars és Jupiter között találtató planetoidák csoportjához tartozik.)

3. *Külső csoport.* Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptun; eddig négy ismeretes tag. Igen nagy, kevésbbé sürü, erősen lapitott, sebesen forgó, (18—11 óra alatt) holddús; az egyenlitők, a' holdpályák siklapjai, valamint sikok és gyürük által kijelölve; a' pályák egymásra keveset hajlottak, a' körtől csak mérsékelten eltérők. A' pályasorozat további menetét nem ismerjük. *B.*

Bombay l. Kelet India.

Bommel, (Cornel Richard Antal,) lüttichi püspök, a' római kath. reactio fő bajnoka Belgiumban, sz. 1790-ben, vagyonos 's nagy tekintélyü családból Leydenben, hol ifju éveiben gondos nevelésben részesült. Miután Münsterben, hol a' *Droste*-házzal barátságos szövetségben volt, pappá szenteltetett, kizárólag neveléssel kezde foglalkodni azon szellemben, melylyet a' római hierarchia a' népek kiskoruságban tartására parancsol, több kath. oktató-intézetet vezetett 's maga is a' haegeveldi seminarium igazgatója lett. Midőn a' belga kath. párt tulzása 's fanatismusa a' hollandi kormányt arra kényszerité, hogy minden tanintézetet a' status szigoru felvigyázása alá helyhezzen, a' többi kath. oskolákkal együtt az övé is bezáratott. — B. magányéletbe vonult; egyébiránt a' kormánynyal jó egyetértésben élt, jóllehet különböző röpiratokban a' szabad tanitás feletti vitákben ő is részt vett. 1829-ben a' hollandi király lüttichi püspökké nevezte. Ezen időben, midőn az egyesült kath. és szabad elvü

ellenzéknek Holland elleni harcza előre látható volt, B. igyekezett a' király bizodalma, 's az ultramontán párt rábizott érdekei között, sajátlagos ügyességével, némi közép állást szerezni magának, mig titkon arra használta fel ezen állását, hogy a' németalföldi kormány elleneinek győzelmet szerezhessen. A' forradalom kiütése után Belgiumban, *Vilmos* hollandi király, ki *Bommelt* hivének vélé, püspökségének Mastrichtba áttételét ajánlá néki; B. azonban határozottan a' független Belgium mellett nyilatkozott, hol a' kath. pártnál igen nagy befolyást vivott ki. Alig nyilatkoztatta magát Belgium Hollandtól függetlennek, *Bommel* is nyilván föllépett elveivel 's a' római sz. szék suprematiája mellett mindent elkövetett befolyásos helyzetében. A' nép vallásos érzelmére támaszkodó papság győzelmesen emelé föl fejét a' liberalismus fölött. A' *Droste-Vischering* féle ügyben a' porosz kormány ellen működött, sőt azzal is vádoltatik, hogy a' porosz rajnai tartományok fellázitásán igyekezett, mi ellen azonban ismételve tiltakozott. A' vád nincs ugyan bebizonyitva, de valószinűvé tétetik azon ismert szellem által, melyly Bommel működéseiben, pásztori leveleiben 's a' befolyása alatt álló belga kath. lapokban (Journal de Liége 'sat.) mutatkozik. Ő nevezetesen elkeseredett ellene a' szabad kőmüveseknek, 's minden hatalmában álló fegyverekkel üldözi ezeket. E' mellett uralkodásra vágyó; ravasz; forradalmár, vagy legitimista, a' mint a' körülmények kivánják. Semmi eszköz sem elég alacsony előtte, hogy czélját érhesse. A' közvélemény gyakran kimondá már itéletét e' ravasz jezsuita fölött. — *B.*

Bonald, apja és fia, amaz *Lajos Gábor Ambrus*, fr. pair 's publicista, emez *Lajos Károly Móricz*, cardinál 's lyoni érsek, mindketten ismeretesek, mint a' reactio 's ultramontanismus, a' zsarnokság 's vakbuzgóság, az önkény és sötétség apostolai. Az apa *Bonald* szül. 1760-ban Milhaud közelében, régi tekintélyes nemes családból. 1791-ben mint departamentének elnöke, már a' régi monarchia mellett nyilatkozott, kiköltözött hazájából, a' kiköltözöttek seregénél szolgált, azután Heidelbergbe vonult, 's roszhirü könyveiben védelmezte a' Bourbonok ügyét. Hires müvét, mellynek czime: „*Theorie de pouvoir politique et réligieux* (3 k. 1796) a' directorium elkoboztatta, mire azonban szükség nem volt, mert mind ezen, mind későbbi sötét munkái igen kis körben találtak csak rokonszenvre. Napoleon alatt viszszatért Francziaországba, 's 1808-ban a' közoktatási ministeriumban alkalmaztatott. Azonban hű maradt legitimista-elveihez, *Chateaubriand*dal együtt dolgozott a' royalista „*Mercur de France*" folyóiratba; a' restauratio után 1815-ben a' kamarába a' „*chambre introuvable*"-be megválasztatott 's ott az ultramontán nézeteket hiven képviselte. Már 1806-ban fellépett a' házassági elválás ellen, 's a' kamarában is azok közé tartozott, kik, a' többi sötét 's vakbuzgó rendszabály során, az elválás eltörlését sürgeték 's a' sajtószabadság legdühösb ellenei, a' jezsuita-rendnek 's pápai csalhatatlanságnak, általában a' vak tekintélynek imádói voltak. Ezen érdemeiért XVIII. Lajos király által az akademiába felvétetett, vicomttá, 's 1823-ban pairré is-neveztetett. A' juliusi forradalom után nem akarván hódolati esküt tenni az Orleans-dynastiának, letette pairi helyét, viszszavonult monnai kastélyába, 's ott 1840-ben meghalt. Munkái közől legnevezetesb 's elvtársai által leginkább dicsértetik a': „*Le-*

gislation primitive" (3 k. Páris, 1802), melyly azonban, hamis és gonosz alapelvein kivül, nagy történettani tudatlanságot is árul el. Képzelődése túlszárnyalja a' megfontolást,'s a' józan eszet,'s egészséges logikát gyakran tönkre teszi müveiben, melylyeknek nyelve is mint tartalma dagályos és incorrect. Munkáinak öszves kiadását ő maga eszközölte Párisban, 12 kötetben, 1817—19. — E' munkákban a' legelvakultabb pártszellem uralkodik; nevezetesek az igazságnak olyly merész elcsavarása 's elforditása által történetre 's főleg a' szabadelmüekre nézve, hogy ilyly meghamisitások csak azon korlátolt olvasót csalhatják meg, ki a' censura által vagy más módon gátolva van az igazságot való forrásaiból ismérni meg, másokat pedig csak boszonkodással vagy szánakozással töltenek el. Azonban ez elfogult iró, becsületes következetes ember volt, 's élete szeplőtlen, és hű kinyomata vallásosságának. A' mint kezdé pályáját, úgy végezé, szóban 's tettben önmagához hiven 's következetesen.

Első munkája, melylyel közfigyelmet vont magára „*La Theorie du pouvoir*" mit fenebb emlitettünk. A szerző előtt nem más a' politikai hatalom, mint isten parancsainak pontos alkalmazása a' polgári társaságra; elveit történeti példákkal világositja, minden törvényhozást hiányos- és barbarusnak talál, míg a' keresztyénség világa nem lelkesité a' népeket. Az ember pedig a' *kijelentés*ből ismeri Isten akaratát. *Bonald* maga is érzé, hogy egy kétkedő, ki az övéhez hasonló erős hittel nem hir, ez ellen sok kifogást tehet, azért maga is úgy mondja, hogy a' politikai hatalom Isten parancsainak *észszerü* alkalmazása a' polgári társaságra. De, hogy ezen alkalmazás észszerű-e vagy sem, azt ismét csak az ész itéli meg. Nekünk keresztyéneknek igaz és egyedüli kijelentésünk a' keresztyénség, melylynek szentségét hiszszük, de hát azon népek 's országok, melylyek más hitüek? és azután igaz-e, hogy a' keresztyénség megjavitotta a' kormányokat 's törvényhozásokat? lemondtak-e a' *legkeresztyénebb* státusok a' vadságról? hol a' keresztyénség evangeliumi szelleme az inquisitióban, II-ik Fülöp 's Alba eljárásában, a' spanyolok' ördögi kegyetlenségeiben Amerika szegény őslakói ellen, a' Bertalanéjben 's a' hugonották és zsidók üldözésében 'sat.? miben különböznek a' keresztyén zsarnokok a' pogányoktól? nem mutatott-e fel még a' legujabb kor is gyönyörű példányokat? *Bonald* a' forradalomban látja minden rosznak, minden szerencsétlenségnek okát, melyly Franeziaországot érte, 's a' Bourbonok helyreállitásában talál egyedüli orvosszert az anarchia, atheismus 's minden egyéb társasági bűn és nyomor ellen. De mikor tört magának utat Franeziaországban a' rendetlenség 's atheismus szelleme? XV. Lajos 's a' regenssség kora talán erkölcsiség, kegyesség, törvénytisztelet példáit adá a' népnek? vagy a' *Pompadour*ok 's *Du Barryk* maitress-uralmában keressük előképeinket? valjon az alsó rétegekből tört-e felfelé a' bűn és romlottság, a' kunyhók mérgezték-e meg a' palotákat? A' forradalom nagy károkat tett Franeziaországnak; de ki okozta e' forradalmat? ok-e az, vagy okozat ok nélkül, szülőtlen gyermek, gyümöles, fa és gyökér nélkül? *Bonald* és párthivei feleljenek. — Bővebben kifejté hamis és vészes elveit *Legislation primitive*jében, hol a' szólást 's irást is isteni kijelentéssé teszi, 's egy valódi papstátust állit fel a' régi egyptusi hasonlatosságára, a' jezsuiták és mysticusok örömére, hol a' monarcha az atyaisten, 's papság és nemes-

ség a' megváltók az absolutismus alatt boldog, szenvedőleg engedelmes, vakon hivő nép számára. Vegyes tartalmú irataiban *Melanges littéraires et politiques*, ugyanezen elveit fejtegeti. 1818-ban adta ki philosophiai munkáját „az erkölcsi ismeretek első tárgyairól." (Recherches philosophiques), mellyben minden bölcseleti rendszert szigorú bonczkés alá vet, saját eszméihez képest. Szerinte *Kant* critica philosophiájának nem volt egyébb eredménye, mint szakadás, elkeseredés, 's általános undor. Ilyly irományok, a' szerzőnek legjobb akarata mellett, aláássák nem csak a' szabadságot, hanem a' trónokat 's a' valódi vallásosságot is.

Az öreg vakbuzgó publicistának, apjuk elveit követő három fia volt, *Henrik*, *Victor* és *Lajos Károly Móricz* a' lyoni érsek. Ez utóbbi szül. 1787-ben Milhaudban, előbb *Fesch* bibornok, lyoni érsek segéde, 1823. óta puyi püspök, 1839. olta, *Fesch* után, lyoni érsek, 's bibornok. A' bibornoki kalap átvételére 1842-ben személyesen ment Rómába; viszszajövetele után erősen küzdött az oktatás-szabadsági ügyben, ultramontán szellemben, 's nevetséges főpásztori leveleket bocsátott széljel. — *T.*

Bonaparte-család. A' Bonaparték anyja 's részint nagyanyja *Laetitia* (szül. *Ramolini*), az új kor e' tiszteletreméltó Niobéje, 1836. febr. 2-án halt meg Rómában, 86 éves korában, az aggkor teljes elgyengülésében, szeliden, nyugodtan, 's öntudatának teljes birtokában. Utolsó éveiben elveszté szemei világát, mikkel nem láthatá többé nagy fia' dicsőségét, 's csipőtörés által a' mozgás lehetségét is. De sohasem panaszkodott, emelkedett lélekkel tűrte fájdalmait; már túl van a' panaszokon, szokta mondani. Bármilyly öreg, gyenge 's roskadt volt is a' tiszteletreméltó agg oroszlánynő, egész büszkesége fölébredt, ha fia emlékei újúltak meg előtte. Midőn 1834-ben a' franczia kamarában inditvány történt, hogy a' király hatalmaztassék föl a' számüzött Bonaparte-család azon tagjainak kiket viszszahíni jónak lát, viszszahivására, 's egy öreg katona ez ujságot Laetitia előtt felolvasá, — ez fölemelkedett beteg ágyában, és sajátságos erélyével igy kiáltott fel; „fiaim senkitől sem fogadnak el kegyelmet; ha Francziaországba, mint közpolgárok, térnek viszsza, ez csak akkor történnék, ha a' nép akarata hija őket oda, 's ha ez eseten kivül bármelylyik ilyly kegyelmet elfogadna, erőt szeretnék karjaimba, hogy őt megfojthatnám." — E' nyilatkozat mutatja Laetitia jellemét 's a' Napoleonidák reményeit. Utolsó napjaiban, mostoha testvére 's számüzött lyoni érsek, *Fesch* bibornok volt körüle. — *Bonaparte József* (Survilliers gróf) Napoleon legidősb testvére, a' volt nápolyi király, ki 1815 óta Amerikában főleg tudományoknak élt, 's magának jótékonysága és igénytelen valója által szomszédai tiszteletét 's szeretetét nyerte meg, 1830-ban New-Yorkból óvást intézett unokaöcscse, a' reichstadti hg. érdekében az ifjabb Bourbonág thrónralépése ellen. 1832-ben Londonba utazott 's hoszszasb ideig Angliában tartózkodott. 1841-ben Olaszországba ment, hol két, még élő testvéreivel találkozott, 's 1844. julius 28-ikán meghalt Florenczben. Neje *Clary Mária Julia* megh. 1845-ben. Legöregebb leánya *Laetitia* (szül. 1801.) *Károly, caninói* 's *musignanoi* herczeggel, Bonaparte Lucián legöregebb fiával van 1822 óta öszszeházasodva, 's ennek több fiat szült. Tudományosan müvelt nő, ki férjét, a' hires természettudóst, e' nembeli munkáiban segiti, 's a' német irodalommal sokat foglalatoskodván, Schiller némi mun-

káit lefordítá olaszra. Másik leánya, *Charlotte* (szül. 1802) 1825-ben lett *Napoleon Lajosnak*, *Bonaparte Lajos*, a' császár testvére második fiának nejévé, kinek 1831-ben történt halála után, anyjával Florenczben élt 's jótékonyságáról és müvészi tehetségeiről volt hires, mignem 1839-ben megholt. — *Bonaparte Luczián* (caninoi herczeg), a' császár legtehetségesb testvére, annak bukta óta részint Olaszországban, jószágain, részint Angliában élt, 's 1840-ben halt meg Viterboban. Első neje volt *Boyer* kisaszszony, egy Var-departamenti fogadós testvére, kitől két leánya maradt: *Sarolta*, előbb *Gabrielli* herczegnő, 1845. óta *Centamori* dr. neje; és *Christina*, *Dudley Stuart* lord neje. Másik hitvese volt *Jouberton* bankár leánya, kitől 4 fia 's egy leánya származott. A' legöregebb: *Károly*, *caninoi's musignanoi* herczeg, Bon. József leányát, Laetitiát birja hitvesül; hoszszasb ideig élt Amerikában, nagy sikerrel foglalkodik a' természettudományokkal, több ilyly czélú utazást tett, sőt 1837-ben Párisban is volt; 's igen népszerű és tisztelt név Olaszországban. Pompás természet-, főleg madártani (ornithologiai) munkákat adott ki, 's mint e' szak egyik legkitünőbb tudósa jelen volt 1847-ben a' m. orvosok és természetvizsgálók sopronyi gyülésén is. Többször megfordulván Franczia országban, hol, tudományos czéljai tekintetéből, hoszszasb tartózkodása is eltüretett, 1839-ben a' parisi akademia zoologiai osztályának tagjává is akarták választani, de *Agassiz* egy szavazattal elüté. Arczában feltünő hasonlatosság van nagybátyjával, a' császárral. — Lucián második fia *Pál* már 1827-ben elhalt Görögországban; többi két fia *Péter Napoleon* és *Antal*, Olaszországban vad életet élt, 's 1836-ban a' rendőrséggel nagy bajba keveredett. Egyik, *Péter*, megölvén a' rendőrtisztet, ezért halálra itéltetett, de ezen itélet a' pápa által számüzetésre változtattatott; miután mindkét testvér Amerikába ment, honnét utóbb ismét viszszatértek Európába. — *Bonaparte Lajos* (st. Leu gróf) a' volt hollandi király, ki *Beauharnais Hortensiát*, Napoleon mostoha- 's fogadott leányát vette nőül, bővebben előfordúl fiának *Lajos Napoleonnak*, a' mostani fr. köztársasági elnöknek itt következő életirásában, hol ennek testvéréről, *Bonaparte Jeromós*, a' császár legifjabb testvére, westfáliai király, 's *Montforti* grófról és ennek gyermekeiről is van szó. — T.

Bonaparte Lajos Napoleon, a' franczia köztársaság mostani elnöke, *Beauharnais Hortenziától*, Napoleon császár mostoha leányától, született harmadik fia *Bonaparte Lajos*nak, volt hollandi királynak, ki testvérbátyja, a' nagy franczia császár által 1806-ik évben a' fejedelemszékre ültettetvén, ugyanezen zsarnok császártól, az angol kereskedés megsemmisitése czéljából Európára ráparancsolt, és Hollandia érdekeivel összve nem fért continens-zár elleni nyilatkozata miatt szenvedett lealacsonyitások által elkeseritve, 1810-ik évben lelépett, és *Saint-Leu* gróf neve alatt a' magányéletbe vonult viszsza. — A' köztársasági elnök született Párisban 1808. évi april 20-án, megkereszteltetése (*Károly Lajos Napoleon* nevekre) jóval később történt meg Fontainebleauben *Fesch* bibornok, *Bonaparte Laetitiá*nak, a' fiu volt nagyanyjának mostoha öcsese által, ki őt Napoleon császár második nejével, *Maria Ludovikával*, tartotta a' keresztvízre. — A' gyermek örököse lett azon előszeretetnek, melylyel Napoleon császár nevezett mostoha leányának elsőszülöttje, a' hollandi

örökös koronaherczegi minőségben, 1807-ik évben meghalálozott kis *Napoleon Károly* iránt viseltetett. Édes atyja, nejétől elkülönözve, később pedig ünnepélyesen elválasztva, Florenczben élvén, a' kis fiú édes anyjának maradt, ki 1810. évtől fogva folytonosan Párisban tartózkodott 's az ismeretes *száz napot* megelőzött császárszellemü összeesküvés lelke volt, Napoleon Szent-Ilonára vitelekor pedig, a' bajor király által, (ugymint a' ki *Auguszta* leányát még 1806. évben *Beauharnais Ödön*nek, Hortenzia testvér bátyjának, volt olaszországi királyi helytartónak, később leuchtenbergi herczegnek feleségül adta) meghivatva, kis fiával Augsburgban vette ideiglenes lakását, honnan vele együtt Olaszországba, ottan tartózkodó Ödön testvéréhez menvén, később, 1824. évben, szinte fiával, Schweicz Thurgau cantonában szerzett *arenenbergi* jószágán telepedett meg, öregbik fia (*Napoleon Lajos*) atyjánál Florenczben élvén. Nem lesz felesleges e' helyen megemliteni a' *Beauharnais* családi összeköttetéseket, minthogy Beauharnais-vér, anyai származásánál fogva a' mostani franczia köztársasági elnök ereiben is foly. Ennek nevezett nagybátyjától, mint atyjuktól, származott unokatestvérei közül 1) *Eugenia Joséfa Maximiliana* 1823. évben *József Ferencz Oszkár* akkori svédkoronaherczeg neje lett, kinek három fiút 's egy leányt szült. 2) *Eugenia Napoleona* († 1847.) *Fridrik*, hohenzollern-hechingeni herczeghez adatott férjhez. 3) *Auguszt Károly Ödön Napoleon* († 1835.) *Donna Maria da Gloria* portugál királynénak első férje volt. 4) *Amalia Auguszta Eugenia Napoleona, braganzai herczegnő*, 1834-ik évben hunyt el; I. *Dom-Pedro* braziliai császárnak neje volt, kitől egy leánya, *Maria Amalia*, maradt fenn. 5) *Theodolinda Luiza Eugenia Napoleona, würtembergi Vilmos* gróf tábornokhoz ment férjhez, kitől két leánya lett. 6) *Miksa József Ödön Auguszt Napoleon, leuchtenbergi* herczeg, 1839. évben *Miklós* orosz császár leányával *Mária* nagyherczegnővel házasodott össze, melyly házasságból már négy gyermek eredt. Van még egy, szinte figyelmet érdemlő másik Beauharnais-családág, gróf *Beauharnais Klaudius* ága. Ezen grófnak, ki Napoleon császár udvarában többféle magasb hivatalt viselt és 1819. évben halt meg, *Stefanie* nevü leányát Napoleon császár örökbe fogadta és 1806. évben herczeg *Károly Lajos Fridriknek*, később badeni nagyherczegnek adta hitvesül, kinek három leánya közül *Josefa Friderika Luiza*, herczeg *Hohenzollern Károly*nak neje.

Bonaparte Lajos Napoleon, franczia köztársasági elnök, testileg a' schweiczi hegyek közt erősödve, a' tudományokban is kitünően haladt, nevezetesen a' thuni katonaiskolában nyert oktatása után még ifju éveiben irt és 1835. évben sajtó alá bocsátott munkája „*Manuel d'artillerie*" szakértők által dicséretre méltónak találtatott. Mig tehetségei ilylyképen fejlettek, időközben közelge 1830-ik év, melyly a' juliusi franczia forradalommal a' Bonaparte család reményeit is felélesztette. Gróf *Survilliers* név alatt New-Yorkban letelepedett *Bonaparte József*, testvér bátyjának császársága idejében nápolyi 's azután spanyol király, New-Yorkból 1830. september 18-áról, az akkori reichsstadti herczegnek, Napoleon császár fiának, jogai mellett nyilatkozva, a' franczia követkamara által véghezvitt azon választásnak, melyly által a' korona Lajos Fülöpnek jutott, ugy szólván előre ellenmondott. Azonban a' régi Bourbonok alatt 1816. évi

januar 12-én hozott amnestiatörvény által a' Bonaparte családra nézve kimondott örökös számüzés az uj dynastia által nemcsak fenntartatott, hanem 1832. évi aprilben meg is ujitatott. Belgiumban, ennek 1831-iki forradalma és hollandiától elszakadása után, a' Beauharnais családnak legalább sugárzott némi remény, miután a' franczia udvar Nemours hg. számára a' belgiumi királyszéket el nem fogadván, a' belgák *Beauharnais Ödön* öregbik fiát, leuchtenbergi herczeg *Augusztot* akarták a' koronával megkinálni, melyly választás ellen azonban Franczia ország nevében ellenmondás vettetvén közbe, e' remény füstbe ment. — Mindezáltal a' Bonaparte család fiatal tagjainak el kelle keseredni, midőn különben is a' forradalmi gyuanyag Európában olyly mértékben el volt terjedve, hogy épen nem csoda, ha általa ezen herczegek is elragadtattak. Párisban azonban a' Napoleonidák igényei viszhangra nem találván, sőt azonnal elnyomatván, más utakat kelle megkisérteni. — 1830. évi oct. havában *Hortenzia*, ifjabbik fiával, itt szóban levő *Lajos Napoleonnal*, Rómába utazván, útközben Florenczben öregbik fiával *Napoleon Lajossal* értekeztek. *Hortenzia* kevés idővel VIII. Pius pápa halála előtt, 1833. november végén *Lajos Napoleonnal* Rómába érvén, ugyanott összejött az öreg, tiszteletre méltó *Laetitiá*val, *Fesch* bibornokkal, és *Bonaparte Jeromós*sal, Napoleon császár idejében volt westfáliai királylyal, (ki később gróf *Montfort* neve alatt magányéletbe vonult viszsza) 's ennek családjával. *Jeromós*nak akkor életben volt második neje, (az elsővel volt házassági köteléke t. i. Napoleon császár által 1805. évben megsemmisittetvén) — *Friderika Katalin Zsófia Dorottya*. I. *Fridrik* würtembergi király leánya volt, melyly házasságból 3 gyermek eredt, ugymint 1) *Jeromos Napoleon*, 1847. évben Florenczben elholt würtembergi főkatonatiszt, 2) *Amália Mathilda*; *Demidow* orosz gróf neje, és 3) *Jeromós*, ki a' hirlapokban közönségesen „*Napoleon Bonaparte*" neve alatt fordúl elő, 1822. évi sept. 9-én Triesztben született, 's mint alább látandjuk, unokatestvérének, a' köztársasági elnökségre juttatásában nagy szerepet játszott, bár maga, egy nagyeszü, magas eszmékkel és nyugtalan szeszélylyel telt ifju, később *Lajos Napoleon* reactionárius politikája ellen többször hevesen roszalva nyilatkozott, 's ki madridi követségi helyét, emlitett roszaló nyilatkozatai miatt az elnöktől vett szemrehányó levélnek a' „*Memorial bordelais*"-ban lett kihirdetése következtében, az elmenetelre kért engedelmet be nem várva, hagyta el, és ezért e' hivatalától meg is fosztatván, a' nemzetgyülésben előbbi ülését meginti elfoglalta.

A' volt franczia nagy császár fennemlitett rokoninak Rómában léte ugyanott aggodalmakat szült, különösen a' nyughatatlan fejünek ismert, rosz hirü *Lajos Napoleon* jelenléte a' kormánytól nagy gyanakodással láttatott. Igy lőn, hogy a' *Fesch* bibornokhoz intézett intések elegendők nem lévén, az alkalmatlan vendéget 50 pápai katona szép móddal a' határon túl vitte. — Időközben, a' franczia juliusi forradalom által feltüzelve, az ingerültség Olaszországban is növekedett, hol a' várva várt alkotmányok megadása elmaradván, 1831. évi febr. 4-kén és 5-kén a' forradalom egyszerre *Modená*ban, *Parmá*ban, *Bologná*ban, és *Reggio*ban tört ki. A' Romagna felkelvén, a' háromszinü zászló *Ferrará*ban, *Urbinó*ban és több más városban lobogott. *Sercognani* és *Armandi*, az insur-

gensek élén, Anconát foglalták el. *Napoleon Lajos* és *Lajos Napoleon* nyakra főre siettek részesülni a' felkelésben. A' városok meg nem egyeztek, féltékenyek valának egymás ellen, és vezérek hiányán felsőbb igazgatás sehol sem vala észrevehető. A' nevezett két herczeg, a' menynyire lehetett, mozgó csapatokat teremtve, 's a' harczot organizálni törekedve, *Sercognani*val együtt a' pápai hadseregen több helyen győzedelmet vivtak ki, jelesül utószor *Civita Castellána*nál, 's az insurgensek táborában nagy öröm volt, a' Vaticanban ijedtség és félelem. De a' dolog csakhamar más fordulatot vett; mert ámbár a' franczia két kamara ünnepélyesen nyilatkozott, hogy semmi interventiót nem türend, mindazáltal a' február 25-én már a' Po mellett állott osztrák sereg Parma és Modena felé nyomult elő. — A' városokban akkor fennállott többféle, egymástól független ideiglenes kormányok közül az, melyly Bolognában létezett, bizonyos felsőbbséggel birt, és a' felkelés némi középpontját képezte. Ez, az osztrákokat Reggióból és Modenából viszszaszoritani igyekezve, *Sercognani*nak és a' két herczegnek hagyta meg, hogy Róma felé vett irányuktól álljanak el. A' nevezett herczegek minden személyes vitézségük és népszerüségük mellett sem valának képesek magoknak valódi befolyást szerezni. Meg lett parancsolva nekiek a' gyanakodó kormány részéről, hogy a' tábornoktól rájok bizott parancsnokságot letéve, a' hadseregből távozzanak el. Ekként kiutasitva, Bolognát 1831. marczius 19-én elhagyták. E' szerencsétlenségüket egy másik is követte, *Napoleon Lajos* t. i. az úton megbetegedvén, marczius 27-kén Forliban elhunyt. *Lajos Napoleon* anyjával Pesaroban találkozva, Anconába ment, de a' provisorius kormány, mielőtt maga lelépett volna, a' herczeget tanácsadólag megintette, hogy Anconából is távozzék el. Az olasz tartományok a' szökevények előtt zárva valának. E' körülmények közt *Lajos Napoleon* maga is ugyanazon nyavalyába esett, melylyben *Napoleon Lajos* kevéssel előbb meghalálozott. *Hortenzia*, hogy egyetlen fiát titkon ápolgatva megmenthesse, azon hírt terjesztette ki, hogy ez Corfuba hajózott. Nagy veszedelmek közt sikerült végtére a' gondos anyának fiával Franeziaországba és Párisba érni, hova aprilhóban jöttek, természetesen csak incognito. Itt mellékutakon és csak nagy nehezen juthatott *Hortenzia* a' király elébe, ki ámbár ezen találkozás ellen a' kérelmi bejelentés alkalmával tagadólag tiltakozott, őt mégis igen nyájasan fogadta 's jó reményekkel kecsegtette. *Hortenzia*, *Lajos Fülöp* irányában azelőtt mindig barátságos viszonyokban állott, és ez neki némileg le is volt kötelezve még Napoleon császár idejéből, ki 1815. évben *Hortenzia* közbenjárására, Lajos Fülöp anyjának, 's ángyának *Bourbon* herczegnőnek, Franeziaországban lakhatásukat megengedte és az előbbnevezettnek évenkénti 400,000, az utóbbinak pedig 200,000 franknyi jövedelmet utalványozott. — Azonban *Hortenzia*nak és beteg fiának Párisban húzamos tartózkodásuk *Lajos Fülöp* királynak és *Perrier Kázmér* akkori ministerelnöknek nagyon alkalmatlan kezde lenni. *Hortenzia* nehányszor gyalog ment ki 's nehányan reá is ismértek. Miután tehát 1838. május 5-én a' császár halála napjának megünneplésére, a' Vendome-oszlopnál népdemonstratio történt volna, ugyanazon napon *Hortenzia*nak a' király adjutánsa által meg lett parancsolva, hogy fiával utazzék el, ha a' betegnek halálos veszedelme nélkül lehet. El is távoztak

Párisból april 6-án, és menekültek Angliába, mit nekik *Lajos Fülöp* és ministere magok tanácsoltak.

Mind azon ellenszenv mellett is, melylyel IV. *György* király a' volt franczia császár ellen mindig viseltetett, az angol aristocratia e' szökevényeket nyilt karokkal fogadta. De mások voltak e' diplomatiának nézetei és érzelmei. *Talleyrand*, az akkori ottani franczia követ, *Hortenziát* utazása czélja és szándéka iránt megkérdeztette. Ez erre azt válaszolta, hogy Belgiumon át Schweiczba viszszatérni kiván. — Ezen válasz az angol lapokban közzétett azon hírrel, miszerint *Hortenzia*, a' belgiumi koronát fia számára a' hatalmoktól kikérni jött Londonba, összeesvén, új aggodalmak születtek ; minthogy Belgium ugyanekkor forradalmával alig készen, épen alkotmányán dolgozott. Ezen aggodalmakat *Hortenzia* nyugtatólag szüntette meg, sőt *Lipóttal*, a' mostani belga királylyal, barátságos érintkezésekben volt. De ellenben *Hortenziának* és fiának sokkal alkalmatlanabb lett egy szinte Londonban megjelent új vendég : a' *Berry herczegnő*, ki a' Bonaparték ottléte hallatára szinte oda sietvén, szándékukat ki akarta kutatni, maga pedig Franczia országba menendő, ezen szándokának eltitkolhatása végett, a' kormány figyelmét máshová vezetni törekedett és ezért saját pártja lapjaiban azon álhirt terjesztette, hogy *Hortenzia* és fia alattomban Párisban tartózkodnak. Ennek következtében a' londoni franczia követség azon parancsot vette, hogy Bonapartéknak útilevelek ne adassanak. Kellett tehát Angliában maradniok és mentek a' *tunbridge-wellsi* fördőbe. Ugyanakkor *Bonaparte Lajos Napoleon* — mint *Hortenzia* tudósitásaiban állittatik —, több oldalról szólittatott fel, hogy Párisba jőne és a' bonapartei mozgalmak élére állana, sőt levelek jöttek republikánusoktól is, kik sem a' népben, sem a' katonaságban nem bizván eléggé, köztársasági intézetek létrehozatalát csak egy *Napoleon* alatt gondolták lehetségesnek. *Lajos Napoleon* azt felelte, hogy el nem szánhatja magát egy nemzet kivánatai felett erőhatalommal határozni, és hogy a' nemzet határozatait bevárandóknak tartja.

1831. auguszt 7-én *Hortenzia és Lajos* fia Schweiczba szóló utilevelekkel, melylyekben *Hortenziának arenenbergi* herczegnő czim volt adva, elutaztak Angliából. Arenenbergbe érkeztek ugyanazon hó közepén. Ekkor kezdődött tulajdonkép a' lázas mozgalom, fellobogott remények és hosszas csatavesztés ideje, melylyben a' bár nem is organizált állapotban, de még mindig fennállott 's a' franczia hadsereg és nép egy része rokonszenveiben gyökerezett Bonaparte-párttali titkos összeköttetések, röpiratok, összeesküvések és felkelések, ha nem egyébre vezethettek is, legalább anynyiban használtak *Bonaparte Lajos*nak, hogy ennek neve későbben, a' köztársasági elnök választásakor, a' franczíák előtt majdnem ismeretesebb volt, mintsem az új *Cavaignac* maga. — Vannak, kik állitják, hogy egy hadi osztály lett légyen, ezredesekkel és tábornokokkal, melyly az ország határszélén a' *római királynak* (reichstadti herczegnek, Napoleon császár fiának) eljövetelét várva várta. Lengyelország akkor agonizált. Franczia országnak vagy inkább : a' franczia kormánynak részvétlensége mellett, magoknak a' lengyel vezéreknek hibái által temettetett el a' forradalom. — 1831. auguszt 18-án Varsóban megünnepeltetett Napoleon császár nevenapja, melyly alkalommal egykori franczia

császári katonaegyenruhákba öltözött ismeretlen idegenek valának ott láthatók ; de azon hírre, hogy az oroszok a' város kapui előtt vannak, *Krukowiecki* a' börtönökben zárvatartott tiszteket, mint árulókat, lekonczoltatta. A' lengyel országgyülés elbódulva, minden bátorságát elvesztette, és sept. 8-án Varsó az oroszoknak átadatott. Azelőtt nehány nappal a' lengyeleknek egy nem hivatalos küldöttsége Arenenbergben jelent meg, 's *Bonaparte Lajos*t felszólitá, hogy a' lengyel felkelés élére álljon, mire a' herczeg, anyjának ellenzésével 's tudta nélkül, Lengyelország felé sietett, de Szászhonban már értesittetvén Varsó esetéről, ismét hazatért. — Ekkori nyugalmában kezdett hozzáfogni azon tudományos munkáihoz, mikről alább még emlitést teendünk. — Uj fordulatot adott a' reichstadti herczegnek Schönbrunnban 1832. julius 22-én bekövetkezett halála, melyly által *Bonaparte Lajos Napoleon* tulajdonkép koronapraetendens lett. Tudva van, hogy *Napoleon*, a' franczia senatus 1804. május 18-án hozott határozata mellett lévén császárrá, egyszersmind dynastiájának örökössége is kijelenteték ugyanazon hatalomszó által, melylybe a' törvényhozó testnek és a' nemzetnek semmi befolyásuk nem volt. Ennélfogva *Napoleon* császár e' hiányt pótlandó azon kérdés iránt: valljon családjában a' császárság örökös légyen-e ? az egész birodalomban szavazati lajstromokat nyittatott. A' franczia nemzetnek jóváhagyás végett következő határozat terjesztetett elő : „A' nép kivánja a' császári méltóságnak örökösségét *Bonaparte Napoleon* egyenes , természetes , törvényes és örökbe fogadott és *Bonaparte József*nek 's *Lajos*nak természetes és törvényes ivadékaiban.“ — 1804. nov. 6-án a' szavazatok igenlő eredménye lőn kihirdetve. — Továbbá 1809. december 15-én *Napoleon* császárnak nejétől *Beauharnais Josefá*tól az egész család jelenlétében véghez vitt elválásakor, történt ugyan, hogy *Beauharnais Ödön*, *Hortenzia* testvére azon esetre, ha a' császár magtalanul halna meg, a' számára azelőtt biztositva volt olasz trónra, és ugyanazon feltétel mellett *Hortenzia* is a' franczia koronára nézve, igényükről lemondottak ; de a' reichsstadti herczeg halalával azon régi igények ujonnan feléledtek. E' szerint *Lajos Napoleon*, mind atyja mind anyja oldaláról származó igényeinél fogva, dicsvágyát, melylynek igaz barátjai más irányt akartak adni, most már egyedül Franeziaországra irányozta.

Múlt az idő. Franeziaország nem látszott boldognak. 1832-ik évi junius 5-én és 6-án. *Lamarque* tábornok temetése után, Páris utczáin harczoltak. 1834. évi april 9—13-ik napjain pedig Lyon városa, azon kamarahatározat folytán , melyly által a' titkos egyesületek felfüggesztettek, rettenetes dúlás és küzdelem szinhelye volt. Ugyanazon hó 16-án *Lunéville*ben katonai lázadást kellett elnyomni. Az érintett lyoni mozgalom hirére Párisban feltámadt a' republikánus párt, melyly a' Transnonain-utczán vérzett el. — 1835. évi febr. 6-án kezdődött az ugynevezett aprilper, (lásd ott) melyly a' *lyoni, párisi, marseillei, st. etiennei*'sa't. felkeléseket egy nagy vádba foglalta, 's az üldözés módja miatt, csak a' népnek az üldözöttek iránti sympathiáját nevelte. A' *Lajos Fülöp* személyére irányzott merényletek majdnem halmozva szaporodtak. *Bonaparte Lajos* és pártosai a' juliusi dynastiát mármár bukottnak tarthatni vélték. A' herczeg a' baden-badeni fürdőket gyakrabban látogatván , ugyanott

Vaudrey ezredest, a' Strassburgban állomásozott 4-ik tüzérezred parancsnokát, maga részére megnyerte. Szándékában állott Strassburgban kezdeni, Strassburg megnyerése után pedig, lelkesitő felhivással, az egész országot magával Páris felé ragadni. Páris kapui elött — ugy vélte *Lajos Napoleon* — ő ellene a' juliusi kormány részéről csak igen kétes hadsereg állitathatik ki, a' külvárosok pedig részére felkelnek, 's *Lajos Fülöp* ingadozó ezredei két tűz közé szorulnak. Azután a' franczia nemzet, ősválasztások mellett, összehivandó lett volna, népfelsége erejével a' legjobbikra 's legvitézebbikre szavazni. Természetesen *Lajos Napoleon*, a' győztes, önmaga lett volna azon legjobbik és legvitézbik. — A' legelső kisérlet, midőn *Lajos Napoleon* a' strassburgi őrsereg megnyerése végett alattomosan oda jött, az általa megkezdett bonaparte-érzelmü tisztektől még időelőttinek jelentetvén ki, abban maradt. — *Lajos Napoleon* levert kedélylyel tért viszsza Arenenbergbe édes anyjához, kinek tudta nélkül történtek mindezek. Nem hiányoztak tanácsadók, sürgetők, kiknek szerencséje a' herczeg előmenetelétől függött. Irt tehát az alsó Rajnavidéken parancsnoklott *Voirol* tábornokhoz, találkozásra szólitván fel őt. Ezen tábornok, ámbár a' császár régi katonáiból való, a' találkozásra rá nem állott, nem is válaszolt, hanem kötelességének tartá a' dolgot a' kerületi praefectusnak bejelenteni, ki a' herczeg közelében tartott agense által már előbb mindenről tudósitást nyert. Nem sokára, hasonló vigyázatlansággal, *Raindre* kapitányt kereste meg. Ezen levele is, a' *Voirol*hoz intézett előbbivel együtt, *Thiers* ministernek küldetvén be, ez ravaszul ugy szinlette, mintha a' dologról értesitve nem volna, 's az elvakultat játékát üzni hagyá. 1836. october 28-án *Lajos Napoleon* ujonnan Strassburgba jött, miután Freiburgban (Badenban) több avatott magas személyre három napig hiába várt volna. Strassburgban barátjánál, *Persigny* urnál, ki a' merényt már három hónap óta igazgatta, 29-én értekezett az összeesküttekkel. A' jelenvoltak közt különösen neveztetnek *Vaudrey*, ki ez alkalommal a' merényletet még nem tartá tanácsosnak, és *Parquin* parancsnok, ki arra könnyebben reá állott. A' tanácskozások eredménye azon elhatározás lőn, hogy a' már egyetértésben volt mérnökosztályról kérdés úgy sem forogván fenn, a' 3. és 4-ik tüzérezredek megnyerése után, a' Finkmatt-kaszárnyában tanyázó 46. gyalog ezred megnyerése végett ugyanazon laktanya, útközben pedig a' város legfontosabb középületei elfoglaltassanak. Egy másik tervtől, melylyszerint a' fegyvertárból, melylynek kulcsai *Vaudrey* kezeinél valának, ágyuk lettek volna kiveendők, 's a' gyalogezredek a' várossal együtt engedelmességre kénszeritendők, maga *Lajos Napoleon* rettent viszsza. A' pártosok eloszlottak, az Auszterliczféle kaszárnyához, a' 4-ik tüzér ezred tanyájához közellévő házban proclamatiok szerkesztettek a' néphez, a' franczia hadsereghez és Strassburg lakosaihoz. — A' proclamatiók alatt *Napoleon* neve állott. — October 30-án reggel 5 óra tájban a' herczeg két levelet irt édes anyjának; az egyik őt a' terv jó sikeréről tudósitá, a' másik az ellenkezőről. Ezen leveleket adjutansának adá által. — Ugyanazon reggeli órában *Vaudrey* ezredes az auszterliczi kaszárnyában nagy riadalt trombitáltatván, a' katonák közt megjelent *Lajos Napoleon* olyly lelkesen fogadtatott, hogy örömében már is győztesnek tartván magát, adjutansának az érintett jó

hirrel béllelt levélnek elküldését meghagyta. De mindazon törekvés mellett is, melylyel *Laity*, *Duppenhoët*, *Gros*, *Parquin*, *Debruc*, *Querelles*, *de Scaller*, *Lombard* és más tisztek, valamint a' fennevezett pártosok is működtek, és ámbár *Choppin* praefectusnak és *Voirol* tábornoknak fogságba tétele, és a' közintézeteknek, ugymint a' telegráfnak és a' városi nyomdának elfoglalása jó előmenetel jelei valának, az egész merénylet mégis hajótörést szenvedett még ugyanazon napon délután a' Finkmattkaszárnya udvarában, hova *Lajos Napoleon* 400 emberrel benyomult és a' megnyerendő 46-ik gyalogezrednek ablakokon lenézett embereihez szólalt fel. A' katonák az udvarba siettek, és már is hallatszott a' „vive l'empereur", midőn köztök rögtön azon hir terjede el, hogy a' herczeg csak ámító és *Vaudrey* ezredesnek a' nagy névvel hamisan viszszaélő rokona. Ekkor az ott termett *Taillandier* ezredesnek könnyen sikerült a' 46-ik ezred bizalmatlanná lett embereit arra birni, hogy a' lázitókat szuronyszegezve hajtsák ki. Most a' nagy zajra az utczáról a' tanya udvarába berohantak a' Lajos Napoleon pártján állott 4-ik ezredbeli tüzérek és kemény harcz vivatott. *Lajos Napoleon* legyőzetve még megmenekülhetett volna, két pártosa ajánlkozván neki karddal utat törni; de ő vonakodott és fogságba vitetett. A' 3-ik tüzérezred, a' herczeg esetéről értesitve, az utczán oszlott el, 's ennek példájára a' mérnök osztály is. *Lajos Napoleon* iránt magok a' strassburgi polgárokban kedvező vélemény nem volt; igen természetesen, mert a' nép előkészitése és megnyerése végett semmi ügyes lépés nem tétetvén, a' meglepett lakosság alig tudta, mit tartson az egész dologról. — Lajos Napoleonon kivül *Parquin* és *Debruc* parancsnokok 's *Querelles* és *Laity* hadnagyok is fogságba kerültek. Hasonló sorsa lett *Gricourt*nak és *Gordon* aszszonynak, a' herczeg szenvedélyes pártosainak.

A' *Lajos Napoleon* mint fogoly elleni eljárás kérdése a' franczia kormánynak nem volt kellemetes. A' pairek udvara, mint törvényszék, biztos nem vala. A' pairek közül többen, kik a' császársággal összefüggésben voltak, 's ha nem is viseltettek különös hajlammal a' herczeg iránt, a' biráskodás erkölcsi lehetlenségét, mégis érezték, előre kijelentették, hogy a' biráskodásban nem részesülnek. — Más részről a' jury, ezen a' juliusi dynastiát gyülölő népbiróság előtt a' „*nem bünös*" vala lehetséges. — A' ministeri tanács határozata lőn, hogy *Lajos Napoleon*, büntársaitól elválasztva Amerikába küldessék számkivetésbe. 1836. novémber 21-én „*Andromeda*" hajón Lorientból indulva 1837-iki martius kezdetén New-Yorknál szállt ki az ujvilág partjára. — Büntársai, nevezetesen *Vaudrey*, *Parquin*, *Debrue*, *Laity*, *Querelles*, *Gricourt* és *Gordonné*, 1837. januar 6-án a' strassburgi jury előtt megjelenvén, ugyanazon hó 8-án mint „*nem bünösek*" mentettek fel, a' hallgatóság nagy örömére ugyan, de a' ministeriumnak nagy zavarodására. Ez eset következtében ött létre az ugynevezett „*Disjunctio-törvényjavaslat*" melylyet a' miniterium, 1837. martius 6-án a' kamarában előterjesztett, 's melyly szerint kkor, mikor valamelyly bün közösen a' hadsereg tagjai és a' polgári sztályból valók által követtetett el, az elsőbbek a' hadi törvényszék, az ttóbbiak pedig a' jury elébe állitandók; melyly törvényjavaslatot azonban ' kamara többsége megbuktatott.

1837. évi őszszel *Lajos Napoleon* levelet vévén haldokló anyjától, hozzá sietett. Sikerült neki megismerés nélkül Arenenbergbe érni kevés idővel anyjának oct. 5-én bekövetkezett halála előtt. Schweiczban jelenlétét, a' fr. határ szomszédságában, a' franczia kormány rosz szemmel nézte. A' ministerium azt hivé, hogy *Lajos Napoleon* Angliába térend viszsza. Ekkor jelent meg *Laity*nek egy röpirata, melylynek kidolgozásában állitólag *Lajos Napoleon* is részesült. Ezen röpirat, a' strassburgi merénylet apologiája, egész Franczíaországban szétterjesztve olvastatott. A' ministerium (Molé) *Laytit* a' pairek udvara elébe állitatván, a' fiatal ember 1838. julius 10-én, 10,000 franknyi pénzbeli elmarasztalás mellett, 5 évi fogságra itéltetett. Nem sokkal később, ugyanazon évi augusztban, herczeg *Montebello*, schweiczi franczia követ, kormányának nevében *Bonaparte Lajos Napoleon*nak Schweicz határáboli kiutasitását követelte. Schweicz ez ellen ünnepélyesen tiltakozott, sőt a' thurgaui nagytanács Bonaparte Lajos Napoleont thurgaui polgárnak jelentette ki. Erre 25,000 franczia katona indittatott a' határ szélére. Most *Lajos Napoleon*, kötelességét Schweicz irányában megértve, kijelenté, hogy szabad akaratából elhagyja Schweiczot, melylyet háboruba keverni nem akar, ennek komoly protestatioi és a' nagytanács határozatai által elegendőképen be lévén bizonyitva, hogy méltóságát és jogait fenn tudja tartani. — 1838. oct. 24-én *Lajos Napoleon* Londonba ért, hol az aristocratia által ismét szivesen fogadtatott, és idejét az „*Idées Napoléoniennes*“ szerkesztésére forditotta.

Időközben Párisban a' ministerek tarka sorban változtak. Végtére 1840. martius 1-én *Thiers* mint ministerelnök kezdette szerepét. — Napoleon császárnak Sz. Ilona szigetén létezett hamvai viszszakövetteltettek az angol kormánytól, melylynek ebbéli beleegyezése már 1840-ik május 12-én a' franczia kamarának ministerileg bejelentetett. Franczíaország e' miatti enthusiasmusa, 's az ennek következtében, a' Bonaparte-családnak számkivitéséből leendő viszszahivatása végett a' következkamarához több oldalról intézett petitiók, a' közbotrány, melylyet a' külhatalmak közt, Franczíaország kizárásával, 1840. julius 13-án a' napkeleti kérdésben létre jött szövetség okozott, 's melyly botránkozást Lajos Napoleon az orleans-dynastia ellen irányzottnak vélt, azon erős hitre birák *Lajost*, hogy e' körülményekben, franczíaországbani személyes megjelenése már magában elegendő leend az ország hódolásának megnyerésére. Mind ez a' gyulékony *Bonaparte Lajos Napoleon*ban a' strassburgi tapasztalást feledésbe hozta, 's ő ujabb, vakmerő tervre vetemedett. Boulogneban partra szállni, és onnan Franczíaországot meghóditani lőn szándéka. Még ez egyszer azonban ettől a' Bonaparte-ügyet igazgató párisi comité, melyly a' szándékról vett tudósitás folytán, e' vakmerőség miatt megrémülve, ellentanácsot küldeni sietett, viszsza lőn tartóztatva.

Bonaparte József és *Jeromós*, *Lajos Napoleon*nak nagybátyjai akkor Londonban tartózkodtak, kikkel ő ugy szólván Bonaparte-congressust képezett. — 1839. november és decemberben bonapartei journalisták és cselszövők befogatásai történtek Parisban 's Lyonban. 1840. májushóban közreboesátatott *Bertrand* tábornoknak *Bonaparte József*feli levelezése, Napoleon çsászár kardját illetőleg, melylyet *József* az invalidusok

parancsnokának kivánt átadatni, *Lajos Fülöp* király pedig magáévá tett. Ez ellen *József* a' hirlapokban óvást tett, melylyet *Lajos Napoleon* 1840. juniusban a' „*Courier francais*ban erős és némileg fenyegető kifejezésekkel ismételt. Nincs tehát kétség, hogy *Lajos Fülöp* és *Thiers*, *Lajos Napoleonra* vigyázó szemmel voltak, és játéka folytatását csak szinletten engedték meg. Végtére ez csakugyan hozzá fogott tervének kiviteléhez, mi végett az előkészületek már 1840. august 1-én meg voltak téve. Nevezetes fegyvervásárlások már juliushóban történtek, 's *Lajos Napoleon* aug. 4-én Londonban hajóra ült, 40—60 társsal, kik közt gróf *Montholon* tábornok, Napoleon császárnak Sz.-Ilona szigetén volt hű társa', *Voisin* ezredes, *Parquin*, *Querelles*, *Lombard*, *Persigny*, *Laborde* 'sat. 1840. aug. 6-án szárazra szálltak Vimeréuxnél, honnan Boulogne városának mentek. Oda érvén, a' 42 ezred tanyája udvarában a' strassburgi jelenet ujult meg; hasonló lelkes fogadás a' katonák részéről hasonló kimenetellel. A' nép felbuzditása végett kiosztogatott proclamatióban, melyly Londonban nyomatott ki és Napoleon által datum nélkül volt aláirva, a' többi közt az algiri had az ország nagy bajának neveztetett. A' hajón később feltalált decretumjavaslat az Orléans-család letételét, a' kamarák eloszlatását, a' nemzetgyülésnek a' végett, hogy a' kormány formáját határozza meg, Napoleon Párisba érkezte után leendő összehivatását, *Thiers*nek az ideiglenes kormány elnökévé kinevezését és *Clauzel* tábornoknak a' párisi hadsereg parancsnokságával felruháztatását foglalta magában. Boulogneból az alprefectus a' nemzetőrséggel Lajos Napoleonnak elébe ment 's viszszavonulásra szólitotta fel. Akkor még könnyen érhetett volna hajójához. E' helyett társaival a' város és a' part közt lévő emlékoszlop körül szállt meg, melylyet itt hajdan Napoleon császár az 1805. évi nagy tábor ünneplésére emeltetett, melylyre *Lombard* hadnagy felmászván, tetejére sast tűzött ki. Alant pedig hangzott a' „vive l'empereur". A' merénylet vége lőn: katona erővel szétveretésük. *Lajos Napoleon* egy tompa puskagolyót kapott karjába, *Voisin* ezredes megsebesittetett, *Faure* nevü kereskedő agyonlövetett; a' csónak, melylyen menekülendők valának, partra vettetvén, gróf *Dunin* vizbe halt, az uszva menekülni törekvők többsége fogságba került. *Bonaparte Lajos Napoleon*, *Montholon*, *Voisin*, *Laborde*, *Montauban*, *Parquin*, *Conneau*, 50 társsal részint a' parton részint a' környéken elfogattak. August 8-án reggel *Lajos Napoleont* erős őrkisérettel postakocsin vitték el Párisba. 1840. august 28-án kezdődött meg a' nyilvános per a' pairudvar előtt. A' kormány szükségesnek találván a' dologban igen óvatosan járni el, előleges vizsgálat után mind azok, kik csak némi valószinűséggel állithaták, hogy Londonból elmenetelük alkalmával a' herczeg szándékát még nem tudták, szabadon bocsáttattak; vád alatt csak 19 volt, mint az összeesküvés megkezdője vagy részvevője, u. m. *Bonaparte Lajos Napoleon*, *Montholon*, *Voisin*, *Le Duff de Misonau*, *Parquin*, *Bouffet de Montauban*, *Lombard*, *Persigny*, *Forestier*, *Bataille*, *Aladanize*, *Laborde*, *Alexandre*, *Conneau*, *Ornano*, *Galvain*, *d'Alembert*, *Orsi*, *és Bure*. — Midőn Lajos Napoleon a' Luxembourg épületbe belépett, a' katonaőr tisztelgett neki. Még inkább szembetünő volt, hogy a' pairek közt is többen köszönték. Neveiknek, mint jelenlévő biráknak, szokott felhivására csak 167-en felel-

tek. A' Napoleonféle nemességből valók többsége és mások is számosan, némán maradtak. *Lajos Napoleon* engedelmet kért néhány észrevételét előadhatni. Születésére és a' császári család jogaira, nem különben a' népfelségnek Franciaországban 50 év óta szentesitett elvére hivatkozva, továbbá arra figyelmeztetve, hogy azon egész időszak alatt, a' nemzet akarata soha sem mondatott ki olyly ünnepélyesen 's olyly számos szavazattal, mint ez a' császári alkotmány részére történt, magát minden önző gögtől 's gyengeségtől mentnek, 's korán sem császári restauratióra törekvőnek, hanem magasb tanban neveltnek és nemesebb példákat szem előtt tartónak mondá, „ki el nem felejtette , miként édes atyja, midőn a' kormánya alatt volt Holland érdekeinek Franciaország érdekeivel összve nem férhetését átlátá, inkább a' koronáról mondott le, mintsem franczia hazájának ártson, és miként nagybátyja, a' császár maga, szinte leköszönt azért , mivel a' császári birodalmat lealacsonyitó szerződések mellett megvenni, Franciaország határait korlátolni, és az országot a'külföld azon megvetésének, melylynek tárgyát jelenleg képezni látszik, kitenni egyátaljában nem akarta" 'sat. Ilyly előadás mellett *Lajos Napoleon* a' nemzetgyülés összszehivatásának szükségéről szólott, hogy ez saját választása szerint a' kormányalakot határozná meg. A' kérdésben levő esetre pedig ugy nyilatkozott, hogy mindent egyedül ő maga igazgatott, 's büntársai nincsenek ; a' pairudvar ez esetben politikai 's nem birói testület, nem lehet itt szó perről , hanem csak a' legyőzött és a' győztes közti viadalról". Ezeket mondá *Lajos Napoleon* a' paireknek, azon kérdésekre, mik büntársait illették, nem válaszolván, hanem társait, hogy magok szabadon beszélnének, ismételve megkeresvén, kik védelmök előadásában hasonló rendszert követve, a' merénylet tervébei avatottságukat többnyire egészen tagadták. *Lajos Napoleon* ügyvéde *Berryer* volt, ki ez alkalommal szónoki tehetségét fényes beszéddel tüntette ki. *Montholon* tábornok nemes szavakkal igazolta magát : „Én Sz.-Ilonán a' császár utolsó sohajtását vettem által, hogy tudtam volna Boulogne partján *Napoleon* unokaöcsését sorsára hagyni"? — A' fő-közvádló (*Frank Carré*) *Bonaparte Lajos Napoleonra* halálbüntetést kivánt, de a' pairudvar a' herczeget holtig való fogságra, *Aladenèze* hadnagyot deportatióra, a' többit 20—5 évi letartóztatásra itélte. 1840. oct. 7-én ezen itéletnél fogva *Bonaparte Lajos* „Ham" várba vitetett el; *Montholon* tábornok és *Conneau* orvos engedelmet kapván saját fogságukat *Lajos Napoleon*nal együtt állani ki.

1840. december 15-én Napoleon hamvai tétettek le Párisban az invalidusok templomában. A' császári család tagjait számkivető törvény visszavétele végetti petitiók szaporodtak, de hiába. Az 1840. octob. 21-én lelépett *Thiers* helyébe jött *Soult-Guizot-Duchatel*-féle ministeriumtól a' repressivtörvény eltörlése nem vala várható. A' Bonaparték viszszahelyheztetése végett a' kamarához az 1841. évi ülések kezdete óta intézett kérelmek, az ellenzéknek 1842—1843 és 1844 években a' császári idő dicsőséges emlékezeteire ismételt hivatkozásai *Guizot-t* semmire sem birhaták. Mindazáltal ezeknek hire, mint hajlam 's részvét tanusága, vigasztalására szolgált a' fogoly herczegnek, ki magánosságában azelőtti munkáinak fonalát megint felvette. 1844. májushóban jelent meg röpirata „*a' pauperismus megszüntetéséről*". *Lajos Napoleon* édes atyja, a' volt

hollandi király, ki mindgyárt a' boulognei merénylet után, az ő állitása szerint csak cselszövők által elcsábitott fiának bevádoltatása ellen óvást tett volt, 1845. évi august hóban élte végnapjait közelitni érezvén, *Molé*, *Decazes* és *Montalivet*hez irt, hogy közbenjárásukkal fiának szabadulását eszközöljék ki. A' kormány jobban szerette volna *Lajos Napoleont* nem tudni ama fogságban, melyly népszerüségét táplálta; de *Lajos Napoleon* reá nem akart állani a' kormány azon feltételére, hogy a' királynak adandó becsületszava mellett igérné, Francziaországot soha többé viszont nem látni. Beteg atyjának levelén azonban megindulva, *Duchatel* belügyministerhez irt, édes atyja meglátogatására adandó engedelem végett, azon igérettel, hogy fogságába önként térend viszsza; a' ministeri tanács ezen engedelemben egy a' királyra nézve haszontalan kegyelemüzést találván, megtagadta azt. 1846. januar 14-én *Lajos Napoleon* hasonló kérelemlevelet intézett maga a' királyhoz; szinte hiában; a' ministerium hasonló nézetekből ezen lépést is meg tudta hiusitani. Végre atyjának levelei Florenczből sürgetőleg egymás után érkezvén, *Lajos Napoleon* elhatározta magát Ham várból megszökni, melyly szándékát 1846. majus 25-én majd nem csudaként vitte véghez. E' megszökésnek körülményei, mikről maga *Lajos Napoleon*tól irt levél értesit, olyly szinben tünnek fel, hogy a' várőrök példátlan vigyázatlansága a' nekiek ezen szökés esetére a' kormány részéről már előre megadott helyeslő utasitásokra mutat, ámbár *Canneau* tanár, ki maga csak öt évi fogságra lévén itélve e' büntetése idején túl ön szives akaratából maradt csak *Lajos Napoleonnál* a' várban, a' herczeg megszökése miatt, mint e' részben avatott, a' departamenti törvényszék elébe állitatott 's három havi fogságra itéltetett. Kétségkivül *Lajos Fülöp* és *Guizot* örültek, hogy ekképen az alkalmatlan fogolytól megszabadultak.

Lajos Napoleon 1846. majus 26-án Londonba ért, onnan Livornóba indulandó ott reá váró haldokló atyjához. De uti levelet nem nyerhete. A' volt hollandi király Livornóban 1846. julius 25-én kimult, a' nélkül, hogy fiát viszont láthatta volna. *Lajos Napoleon* Londonban maradt. Az ottani franczia követhez (gróf St.-Aulairehez) intézett levélben, melylynek czélja Francziaországban letartóztatott barátai fogságának megrövidittetése volt, önként igérte, hogy ezentúl a' franczia kormány ellen semmit sem teend, melyly szavát meg is tartotta. Tartózkodása anynyira ment, hogy a' februári franczia forradalom után 1848. april 10-én az angol chartisták ellen a' kormány pártjához állott 's a' félt lázadás elnyomásában szolgálatot tenni, a' constablek sorába iratta be magát.

Azonban a' februári forradalom sokkal kedvezőbb kilátásokat nyita a' császár örököse előtt. *Lamartine* és *Ledru-Rollin* elméletei nem valának képesek a' minden kapcsolatában megrendült társaságot csendes ösvényre vezetni. A' társaság mintegy ittason ingadozott. Segitségre volt szükség; de honnan? a' gyülölt régi Bourbonok tehetlenekké váltak; az Orléansok csak polgári háboru által valának viszsza állithatók. Csak a' Bonaparte család volt még hátra; 's a' republicanusok is kedveztek ennek. *Carrel Armand* a' mostani köztársasági elnökről egykor ajánló szavakat ejtett. *Blanc Lajos* még a' forradalom előtt régen dicsérve irt róla. *Lajos Napoleon*, mint már mondva van, a' strassburgi és boulognei, bár roszul tervezett 's nem

sikerült merényletei által szerteszét ismeretes vala, 's a' tömegekre kedvezőtlen benyomást soha sem tett. Irományai 's röpiratai ajánlására szolgáltak, mikben bár kevés lángész, de tudományos avatottság, sok szabad elv, a' nép szava iránti tisztelet és a' képviselési rendszerek teljes elfogadása találtatik. („*Réveries politiques* 1832." „*Considerations politiques et militaires sur la Suisse.* 1833." „*Manuel d'Artillerie* 1835." „*Idées Napoleoniennes.* 1839". „*Fragmens historiques.* 1841". *Analyse de la question du sucre*, 1842." *Extinction du pauperisme.* 1845." és a' „*Dictionaire de la Conversation*"ban, (Paris 1833—46) olvasható „*Histoire du Canon*". A' világtörténet tanulmányára legnagyobb szorgalmat forditott, A' *Fragmens historiques*" végén azt irja: „a' Stuartok példája mutatja, hogy idegen támaszok képtelenek megmenteni olyly kormányokat, melylyeket a' nemzet örökbe nem fogad. Angolhon története fenszóval mondja a' királyoknak: „Menjetek századotok eszméi előtt, és ezen eszmék követendnek benneteket és segitendnek rajtatok. Járjatok utánuk; 's elragadandnak. Menjetek velök szemközt 's megbuktatandnak."

Az 1848-ki februári forradalommal a' Bonaparték megjelentek Parisban. Februar 26-án kelt levelében *Lajos Napoleon* az ideiglenes kormánynak ekként irt: „Azon perczben, melylyben a' nép győzött, a' város házára mentem. Kötelességében áll minden jó polgárnak a' köztársaság körül öszszesereglení. Én egyike vagyok azoknak, kik e' kötelességet teljesitik, boldog leszek, ha hazaszeretetem hasznos czélra fordithatő." A' provisorius kormány megérteté vele, hogy jelenlétét nem épen legjobb szemmel nézi. Februar 29-én *Lajos Napoleon* egy másik, szinte a' hirlapokban is megjelent levelet irt: „30 éves számkivetés után" ezt irá „szabaddá lett hazájában tüzhelyét ismét feltalálhatni vélte; de a' kormány, Párisban jelenlétét veszedelmesnek tartván, ő megint távozik". Ez elegendő volt a' köz szánakozás, részvét és figyelem felgerjesztésére. E' részben az ajánlásokon kivül, az üldözések is nyereségére valának. Ellenségei nem csak a' provisorius kormányban, hanem a' nemzetgyülésben is találtattak. 1848. majus 19-én a' nemzetgyülés bureauiban vita alá vétetett azon kérdés: valljon Lajos Fülöp volt királynak és családjának számkivetése törvényhozásilag elhatároztassék-e? melyly alkalommal a' Bonaparte család ellen 1832. évben hozott számkivető törvénynek *Bonaparte Lajos* irányában fentartása is szóba jött; a' nemzetgyülés majus 26-án a' számkivetést az Orléans család ellen elhatározván, ez alkalommal ismét szó volt a' Bonapartékról is. A' hirlapokban már megjelent *Lajos Napoleonnak* Londonból a' nemzetgyüléshez intézett levele, melylyben ő a' kivételi törvény ellen óvást tett. „Ő előbb nem akarta" ez volt nyilatkozata, hogy Franeziaország egy embernek, egy családnak, egy pártnak apanage gyanánt maradna. Ő a' provisorius kormány iránti tiszteletből számkivetésébe tért viszsza. Ő a' nemzetgyülésbe való megválasztatás ajánlatát el nem fogadta, mivel Franeziaországba viszsza nem akar térni, mielőtt az uj alkotmány nem létesül. Ő egy 200 követ által választott király ellenében megemlékezett arról, hogy önmaga négy millió választó hajlama által alkotott császárság örököse volt, de a' republicanus népfelség szine előtt csak a' franeziai polgár jogát követeli 'sat". Végre a' nemzetgyülés maga érezte, hogy három Bonapartenak (*Napoleonnak*, Jeromos

fiának, *Péternek*, Bonaparte *Lucian* fiának, és *Luciánnak*, néhai *Murat* volt nápolyi király, *Bonaparte Mária Karolina* nejével, Napoleon császár testvérhugával szült fiának) a' gyülésbe lett megválasztását azelőtt már érvényesnek ismervén el, a' Bonaparték elleni kivételi törvényt már tettleg érvénytelenitette. Ekként *Bonaparte Lajos Napoleonnak* a' legközelebbi képviselő-választások alkalmával a' kijelelendők sorában leendő fellépése ellen semmi törvényes akadály többé fenn nem forgott. A' részvét iránta, és a' Bonaparte-féle izgatások növekedtek, ugy Párisban mint a' tartományokban. Páris lázba kezde jőni és *Lajos Napoleon* neve a' fenyegető mozgalam oka vagy ürügye volt. Junius 12-én a' nemzetgyülés helye körül lévén táborozva, fel kellett híni a' nemzetőrséget annak védelmére, melylynek parancsnokára nehány pisztolylövés irányoztatott. Az ülés viharos lőn. *Bonaparte Napoleon* (Jeromos fia) a' szónokszékről mentegette unoka-testvérét, mint kinek névével csak viszszaélnek, minthogy a' kormány, melyly a' mozgalmat maga idézte elő, a' számkivetési törvény megujitására ürügyöt keres. *Lamartine* erre felelvén, és *Lajos Napoleont* gyanusitván, *Bonaparte Péter* rohant a' szószékre, 's a' kérdésbeni merénylet elleni utálatát nyilatkoztatván, megesküdött, hogy a' köztársaságért élni halni kész. Utánna *Bonaparte Napoleon*, ugyan e' biztositásokat ismételve, *Lajos* unokatestvérének mentésére melegen szóllalt fel. Junius 13-án, miután a' mult estvei concordiatéri cravallnak utczagyereki jelleme tisztába jött, a' nemzetgyülés nagy szótöbbséggel fogadta el (*Thiers* is azok közt lévén, kik a' szavazásnál felálltak) *Lajos Napoleonnak* a' képviselőségre képességét, melyly végzés a' kamarán kivül leirhatatlan enthusiasmussal fogadtatott. 1848. sept. 17-én Párisban és a' departementekben ujonnan választattak képviselők. Sept. 20-án *Bonaparte Napoleon* (Jeromos ismételve emlitett fia) egy levelet intézett a' hirlapszerkesztőkhez. Már junius 12-én egyszerre négy uj lap jött létre, melyly fenszóval nyilatkoztatá, hogy *Bonaparte Lajosnak* Francziaország elnökévé kell lenni. Fenebbi levelében *Bonaparte Napoleon* azon hirt, mintha unokatestvére Boulognenél partra szállt, és a' néphez proclamatiót intézett volna, megczáfolva egyszersmind kezeskedett rokona készségéről a' köztársaság és a' jó rend irányában. A' parisi uj választások september 21-én hirdetett eredménye volt, *Bonaparte Lajosnak* 110,752 szavazattal képviselővé megválasztatása. *B. Lajos N.* mellett *Fould* és *Raspail* szinte párisi képviselőkké választattak. *Lajos Napoleon* megválasztatásának ezen roppant eredménye még magasbra szállt az által, hogy a' tartományokban, Lille, Metz városokban, az alsó charenti 's a' yonnemelléki departementekben szinte képviselővé választatott, melyly eredmény még saját pártosait is meglepte. De a' nép nyugadalom után kivánkozott, és *Lajos Napoleonnal* a' békés átalakulás valószinünek látszott. A' dynastia emberei és a' legitimisták, mint reményüket választották őt, a' socialisták és a' proletárok pedig mintegy boszuságból *Cavaignac* ellen, kinek kardja dictaturához látszott vezetni 's ki testvéreiket agyon lövette volt. *Lajos Napoleon* 1848-ki septemb. 24-én Londonból Párisba érkezvén, sept. 26-án vett ülést a' nemzetgyülésen. Egyszerü ruhában jelent meg, egész személyén méltányosság, szelidség és mások megbecsülése mutatkozott. Nagy termete szembetünő volt és

arczának barna napkeleti szine 's már is őszülő haja. Igaz, hogy arczvonásai nem igen találtattak nagy észre mutatóknak, keveset hasonlitván nagybátyjának történeti profiljához. Midőn a' terembe belépett, a' Yonne- departamenti választás vétetett szőnyegre. A' választás rendesnek találtatott. *Lajos Napoleon* a' szószékre hágott, és következő beszédét olvasta le: „Polgárképviselők! A' sok rágalmazás után, melylynek tárgya valék, lehetetlen hallgatnom. Fenszóval kell nyilatkoznom azon első napon, melylyen szerencsém van önök közt ülni, meg kell tudatnom önökkel azon érzelmeket, mik engem mindig lelkesitettek. A' számkivetés 33 éve után valahára szabad nekem Franczíaországot, polgártársaimat viszontlátnom. A' köztársaság adá meg nekem e' szerencsét, fogadja tehát a' köztársaság háladatosságom és készségem esküjét! Nemes polgártársaim, kik engem választó szavazataikkal tiszteltek meg, számithatnak azon buzgó törekvésemre, melylyel, velök kezet fogva, a' democraticus intézeteket, miket követelni a' népnek joga van, kifejteni iparkodandom. Eddig csak olvasás és gondolkozás által vehettem tudomást önök munkáiról. Ma, kedves collegáim, magam is részesülhetek azokban. Viseletem önök közt olylyan lesz, milyly a' férfiuhoz illik, ki erősen el van szánva, magát a' rend fentartásának és a' köztársaság javának feláldozni." October 5-kén kezdődött az elnökválasztás feletti vita. *Lamartine* october 6-án tartott fényes beszéde a' kérdést, a' nép közvetlen választása értelmében döntette el. Az átalános köz választási jog, melylynek a' reactio idejében monarchicus alakja lett, győzedelmet vivott ki. Az alkotmány elfogadása után nov. hóban megkezdődvén az elnökválasztás, ez nem sokára csak *Cavaignac* és *Bonaparte Lajos* közti viadallá lett. B. *Lajos* N.-nak, ki programmjában mérsékelt republicanus szellemben, minden párt irányában igazságosan nyilatkozott, különösen pedig a' polgári osztálynak (bourgeoisie) pénzügyi javitásokat és békét igért, a' december 10-ki választásnál jutott 5,534,520 szavazat, *Cavaignac*nak pedig 1,448,302. A' többi (a' választók összes száma 7,426,252 vala) *Ledru-Rollin*, *Raspail*, *Lamartine* és *Changarnier* közt oszolván el. December 20-kán ezen eredmény a' kamarával közöltetvén, *Cavaignac* volt ideiglenes elnöki foglalatosságait letette. A' ministerek mindnyájan lelépvén, *B. Lajos* szabály szerint eskedtetett meg, mint a' franczia köztársaság elnöke. — Ezen uj, és nem csak Franczíaországnak, hanem egész Európának sorsa mérlegében is nem keveset nyomó szerepe, és abban eddig követett 's még követendő politikája; továbbá: valljon a' császárság utáni vágy, miről most több oldalról vádoltatik, menynyire való és hová vezet? ezek olyly kérdések, mikről, mint inkább a' jövendő mint a' mult dolgáról maga idején irhatni mások feladata lesz, legbiztosabban csak akkor, midőn a' férfiu, kire most egész Európa szemeit figyelmezve mereszti, jelen pályafutását elvégzendette. — L.

Bonin (Ede) tábornok, a' schlezwig-holsteini seregek fő parancsnoka, kinek nevét tisztelettel emliti Németország, pommeráni katona családból 1793-ban született Stolpeban. Atyja szinte tábornok 's Blücher hadi segéde volt. Már 13 éves korában katonává lett 's Lübecknél elfogatott és megsebesittetett. Gyógyulása után tanúlni kezdett, 's 1809-ig a' prenszlaui gymnasiumot látogatá, ugyanez évben tisztté lett, 's a' lüneni csatában

érdemrendet nyert. Fokonkint haladván előre, 1842-ben ezredes, 1848-ban pedig a' 16-ik gyalogezred parancsnoka lett. Márt. 26-kán vette kormányától a' parancsot, hogy Schlezvig-Holsteint a' dánusok megtámadása ellen védelmezze. Rendsburgba ment, az ideiglenes kormány rendelkezése alá adta magát, 's tábornokká neveztetett. E' percztől kezdődnek érdemei Schlezvig-Holstein ügyében. (l. Schlezvig-Holstein). — A' malmői békekötés után a' porosz király a' német középponti hatalom rendelkezése alá adta Bonint, 's az őt a' német birodalmi seregek főparancsnokává nevezé Schlezvig-Holsteinban. E' minőségében sikerült neki, ritka teremtő erővel, néhány hónap alatt jó hadsereget szervezni, melylyel több ütközetben maradt győzelmes, gyakorlott 's régi hadsereg ellenében. Mint hadtudományi iró is fellépett *„Grundzüge für das zerstreute Gefecht“* czimű munkával, és több értekezéssel a' lapokban. Midőn a' porosz seregnél becsülettörvényszékek állittattak fel, ő választatott a' gardatestület tisztei által ezen becsület-törvényszéknek elnökévé. — *Bonin* egészen a' tett embere, gyorsan határoz, körülnéz 's tudja, mit tegyen. Strategiai combinatiói biztos tapintattal találják ki 's hiusitják meg az ellenség czélzatait, rendelkezései világosok 's egyszerüek. Genieje főleg elhatározó pillanatokban mutatkozik, bátor lélekkel 's vidám szemekkel pillantja át a' már forró csata viszonyait 's erős kézzel vezeti azokat. Katonái élnek halnak érte. 1850. ápr. 11-én *Willisen* váltá fel. — h.

Bonin-szigetek. Feküsznek a' csendes tengerben, számuk 89, 's az éjsz. szélesség 16° 50′-tól 27° 44′-ig terjednek ki. A' japániak 1675-ben találván fel e' szigeteket, *Bonin-Sima* az az: embertől üres szigeteknek nevezték, 's büntető gyarmattá tevék, 50 év mulva azonban ismét elhagyák. Csak 1826-ban kezdé két angol matróz, önkéntesen hátra maradott, a' főszigetet *(Peel)* müvelni. *Beechey* kapitány még azon évben elfoglalá e' szigetet Anglia számára, 's a' lakosok a' Sandvich-szigetekről, szökevények 's önkéntesek által meglehetősen szaporodtak. *Peel* szigetnek jó kikötője van, 's igen alkalmas nyugpont a' czethalászoknak 's a' japáni tenger hajósainak. Főfontosságok Japánhozi közelségükön alapul. Innét Anglia kényelemmel viselhet háborút, rajta erősségeket állithat, 's a' japáni és chinai kereskedést kedve szerint korlátolhatja. A' csoportnak tiz szigete nagyobbacska, 's termékeny, ellátva jó ivóvizzel 's erdőkkel; a' többi homok vagy sziklafészek. Disznó és kecske nagy bőséggel tenyészik; dohány, czukornád, tengeri, yam, dinnye, hagymafajok előnyösen müveltetnek; szárnyasa, hala, főleg teknősbékája igen sok van. Mostani egyedüli helysége: *Boyd*, Peel szigetén. Rendezett kormánya még nincs. Kimeritőleg irt e' szigetekről *Belcher* kapitány *(Voyage round the world*, London, 1843) 's nagyobb fontosságot igért nekik, mint a' Sandvich-szigeteké. —*h.*

Bonctan l. Orvosi tudományok.

Bordeaux herczeg; a' régi Bourbonok reményteljes sarjadéka, keresztnevével *Henrik*,'s mint franczia thrónkövetelő, a' legitimisták nyelvén, *Vik Henrik*, szül. 1820-ban sept. 29-kén. Midőn született, atyja a' *Berry* herczeg (lásd: Berry) már egy fanatikus gyilkos fegyverének áldozata lett, 's ő, mint fájdalom gyermeke jött a' világra, bár hozzá a' dynastia 's ennek hiveinek legfényesb reményei valának kötve. Egész akkori

Franeziaország örömujongások közt fogadta születését. 10 évvel később, nagyatyját 's rokonit számüzetésbe követé, 's kerülni kellvén az országot, melylyet magáénak tekint, idegen földön él nyugtalan életet, folytonos felügyelés alatt, csak a' látogatásra jött legitimistáknál találva őszinte hódolatot, különben csak fél részvétet 's szánakozást azon udvaroknál, melylyekkel ügyes utóda's thrónról leszoritója ki tudott békülni. Ehez járul anyja szégyene (l. Berry hgnő), egy számüzött árnyudvar kisszerű tolongása, a' vak pártszellem által ébren tartott csalóka remények, szemközt a' szomorú valósággal, a' veszély, vagy legalább a' megaláztatás: mások által idegen czélok eszközeül használtatni; az ellentét azon fényes sors közt, melylyre magát születettnek hiszi, 's valódi szerény helyzete közt; egy elhibázott élet öntudata, melyly ifjuságára nehezkedik. A' Bourdeauxi herczeg valóban igen szerencsétlen ifjú; a' mire születése meghivá, azt elvesztette ősei büne miatt, önhibája nélkül — 's e' meg nem érdemlett sors még is gátolja őt, hogy más életnemben szerencsét, rendeltetést, jóllétet keressen. Egyébiránt a' herczeg, szám kivetésében, az angoulemei herczegnő 's *Batil* bibornok, *Blacas* hg. és *Damas* báró felügyelése alatt, jezsuitai 's legitimistai elvekben neveltetett, míg. X Károly át nem látta egy katonaibb's életre valóbb nevelés szükségét, miután *Damas* 's a' jezsuiták elbocsáttattak, és nevelése *Hautpoult* grófra bizatott. 1833. sept. 29-ikén, ó franczia szertartás szerint, nagykorúvá nyilatkoztatott. — h.

Borghesi (Bartolomeo) gróf, igen szorgalmas olasz régiség-buvár sz. Savignanoban, 1781-ben: 1795—98-ig a' Collegio dei Nobili' tanitványa, 1798—1800-ig a' bolognai nemesi collegiumban tanult, hol főleg archäologiai, numismaticai 's epigraphiai tanulmányokra forditá egész figyelmét. Különösen tökéletesitette magát *Gaetano Marini* társalkodása által Rómában 1802-től fogva; ezentúl Olaszhon városaiban élt, 's az ottani pénzgyüjteményeket rendezte vagy vizsgálta. A' vaticani pénzgyüjtemény jegyzékét elkészitette, 's midőn VII. Pius pápa megengedé neki hogy fáradalmas munkájaért jutalmat kérne magának, egyedül azt kéré „oldozná fel őt a' böjtök megtartásától." Sok utazása, archaeologiai vizsgálódásának eredményei, 's azon haszonlesés nélküli készség, melylyben mindenkit, a' kiliteraturai tanácsért folyamodott hozzá szivesen részeltetett, a' bel- és külföld legjelesebb tudósaival hozá egybeköttetésbe. 1821-től a' sz. marinoi köztársaságban élt, hol több politikai hivatalt is viselt. 1842-iki májusban, mint a' köztársaság követje 's fölhatalmazottja Rómába ment, a' pápai kormánynyal a' só- és dohányadó iránt alkudozni. Már mint 11 éves fiú irt egy értekezést „Heraklius bronzpénzéről", melyly 1792 Cesenában nyomatott ki. Ő egyik alapitója a' „*Giornale Arcadico*" folyóiratnak, melylynek tartalma gyógytan, archaeologia és szépliteratura. B. ifjuságában maga is költő volt 's néhány sonettet irt, melylyek tetszést arattak Számos becses archäologiai értekezését az e' nemü német 's olasz folyóiratokba rakta le. — B.

Bortermesztés 's kereskedés. A' termesztés éjszaki határa Európában az 51-ik fok; mert hogy iható bort szürhessünk, erre nem csak az szükséges, hogy az évi középmérséklet a' $9\frac{1}{2}^0$-t meghaladja, hanem egyszersmind télen több mint $+0^0$/$_3$ és nyáron legalább is 18^0 meleg igényel-

tetik. Francziaországban a' Garonne völgyében, névszerint Bordeaux-nál az év, tél, nyár, és ősz hévfokai $13^0/_8$; $6^0/_2$; $21^0/_7$; és $14^0/_4$. A' bálti sikságon, ($51^1{}_2{}^0$ szélesség) hol ihatatlan bor termesztetik, e' számok következőleg állnak: $8^0/_6$; — $0^0/_7$; $17^0/_6$; és $8^0/_6$. (Lásd Humboldt Kosmos 1. k, 350 l.). Mig Magyarhon egészen a' bortermő égalj alá esik (az éjsz. szél 44° és 50° közt), 's Francziaország szinte csak kevéssel nyulik tovább az 51°-n túl: akkor Németország a' borégaljban csupán déli felével vesz részt. Nevezetesebb bortermesztő német tartományok: a' porosz rajnai kerület, Hessen, Nassau, Baden, Würtemberg, Bajorország és Austria. A' szőlőhegyek egész világon legnagyobb tért foglalnak el Francziaországban, mert itt *Dupin Károly* jelentése szerint a' szőlőültetvények 30-ik részét foglalják el a' franczia földnek, 's igy közel 333 □ mérföldre terjednének. Ezután mingyárt következik Magyarország, hol a' szőlősföld 150 □ mfdet foglal el. Harmadik helyen áll Németorszag 100 □ mfdnyi szőlőültetvénynyel. E' három ország a' szőlőföldből összesen olyly nagy tért foglal el, hogy ehhez hasonlitva a' világ minden bortermő tartományára alig esik $^1/_3$ rész, melylyből jön Helvetiára 3 □ mfd, Spanyolországra 55 □ mfd., Portugalliára 10 □ mfd., Olaszországra Siciliával, Görögországgal, cyprusi és joniai szigetekkel együtt 17 □ mfd, Muszkaországra $1^1/_2$ □ mfd, Madeirára $2^1{}_2$ □ mfd, 's végre Afrikának Capföldjére 5 □ mérföld. Ámbár ezeken kivül a' földgömb többi részén szinte termesztetik bor, melylynek menynyiségét közelitőleg sem határozhatjuk meg: mindazáltal inkább többet mondunk, ha azt állitjuk, hogy az egész földgömb szőlőfölde 1000 □ mfdet foglal el, 's igy a' szárazföld felszinének 2000-ed része lenne csak bortermesztésre szánva. Ha a' kecses hölgy, Európa, egy statistikai bizottmány előtt megkérdeztetnék: hol vannak legjobb 's legbecsesebb szőlőhegyei? lélekismerettel bizonyosan ezt felelné: szép, de helylyel közzel elhanyagolt szőlőhegyeket birok Portugal-, Spanyol-, Olasz- és Görög- országokban; szinte nemes ültetvényeket Németországban; de a' legjobbak 's legtermékenyebbek Francziaországban és Magyarországban vannak. A' nemes *tokaji* bel és külföldön egyiránt ismeretes, 's méltán neveztetik borok királyának, mint a' melyly tiszta sárgazöld szine, kövérsége, tüze, édessége, tartóssága, zamatja, 's főképen csoda balzsami ereje által, melynélfogva gyengélkedőknek 's lábbadozóknak jóltevő erőt nyujt, egyformán kitünő. De nem csupán Tokaj hegyormain, hanem inkább ennek környékén, az ugynevezett *Hegyalján* terem ezen éltető nedv, 's a' Kárpát ágainak legdélibb hegyfokát képezi Zemplénvármegyében, 's e' terület mintegy 5 □ mfdnyi tért foglal el. Az ős tokajinak a' fiatal *ménesi* aszúbor méltó vágytársa, mint melyly sötétvörös szine, édessége, tüze, 's más boroktól különböző felette kedves zamatja által, melyly szegfűéhez hasonlit, anynyira elhiresedett, hogy sokan még a' tokajinak is elébe teszik. *Ménesi* név alatt jönnek még: *Paulis, Gyorok, Kuvin. Kovaszincz, Világos* és *Kladova* helységek borai, melylyek mindnyájan Aradvármegyében feküsznek. A' magyarországi nemes aszúborokhoz számittatnak még a' *ruszti, soproni; szentgyörgyi, bazini, pracsai* (németül Weinern, magyarul Szőlős) Pozsony vármegyében. Az asztali borok részint 's nagyobbára fejérek, részint vörösek. A' fejérek közt kitünőek: a' *somlyai, szerednyei, neszmélyi, érmelléki* (Bihar

és K. Szolnok vármegyékben), *balatonmelléki*, Nográdban a' *penczi*, *váraljai*; Pestben a' *tótfalusi*, *kőbányai*, *csömöri*, *szadai*; Pozsonyban a' *pracsai*, *diósi*; Baranyában a' *versendi*, *szilágyi*, *berkesdi*, Tolnában a' *decsi*; Tornában a' *varbóczi*. A' vörösek közt hiresek a' *szentendrei*, *pomázi* Pest vármegyében. A' Heves megyében termett *egri* és *visontai* vörös borok azonban a' budainál is többre becsültetnek. A' visontai vörös bor setétebb szinű az egrinél, 's jóságára nézve többen a' burgundihoz hasonlitják. A' visontai hegy, folyton menő hegylánez, melyly Gyöngyös mellett az országutnál vévén kezdetét, éjszaknyugotra Verpelét felé huzódik, 's magában foglalja a' *sári*, *tótnánai*, *domoszlói* szőlőhegyeket, melylyeknek termései szinte visontai név alatt adatnak el. A' visontai bor jó pinczében 2 év mulva tökéletesen megérik 's izére nézve sokat hasonlit a' ménesihez. A' *villányi* setétvörös ó korában, és édeses szőlőnedv, külföldön is eléggé ismeretes; de a' szomszéd szőlőhegyek *Palkonyán*, *Rácz petrén*, *Kövesden*, *Harsányon*, *Siklóson*, szinte becses vörös borokat szolgáltatván, kereskedésben *villányi* név alatt adatnak el. Kitünő vörös borok még : a' *szegszárdi*, *vágujhelyi* 's a' temesi bánságban a' *verseczi* és *fejértemplomi*.—Franczia ország csaknem minden tartományában termeszt bort, főkép azonban *Champagne*, *Bourgogne*, *Gascogne*, *Guienne*, *Languedoc*, *Provence*, *Roussilon*, *Anjou*, *Orleannois*, *Aunis*, *Saintonge* tartományokban és *Corsica* szigetben. A' *bordeauxi* vörös bort és a' *champagnei* pezsgőt egész világon ismerik és becsülik.—Németországban az osztrák tartományokon kivül 419,669 porosz hold szőlőhegyen közép számmal 2,914,782 porosz akó bor terem. (A' porosz hold több felénél egy osztrák holdnak, 's a' porosz akó $^1/_6$-val nagyobb a' bécsinél). Ebből Poroszhonra jön 67,087, Bajorországra 104,231, Würtembergre 104,626, Szászországra 6,703, Hohenzollern herczegségre 5, Hessenkasseli nagyherczegségre 1234, Hesseni fejedelemségre 39,091, Thüringenre, 1163, Badenre 79,285, Nassaura 15,543, Frankfurtra 700 p. hold. A' legnemesebb német borok Rajna, Mosel, Neckar folyók mentiben teremnek. A' *moseli* bor fejér és vörös 's igen kedves izű, egészség tekintetében legjobb ha egy éves. A' legnemesebb német borok közt ismét legnemesebb az, melyly Nassau herczegségben terem, különösen *Rüdesheim*, *Hochheim*, *Höchst*, *Nassau*, *Braubach*, *Eltville*, *Runkel*, *St.-Goarshausen*, *Wiesbaden* járásokban. A' *rüdesheimi* járásban ki ne ismerné a' világszerte hires *johannesberg*-it, melyből egy 10 akós hordó 4,000 ezüst forintért, sőt a' jobb boréveké drágábban is eladatik. Szinte jeles borokat állit elő a' bajor és porosz rajnamellék, 's frankóniai borok közül a' *würzburgi* érdemel elsőséget; ellenben a' badeni borókkal külföldre nem igen szoktak kereskedni, kivévén a' vörös *affenthalit*, és *markgräflit*, melylyek másutt is nagy becsben tartatnak. Alsó-Austriában 80,180 holdat foglal el a' szőlőtőke, 's nevezetesebb borok itt a' *nusszbergi*, *klosterneiburgi*, *bisambergi*, *weidlingi*, *grinzingi*, *pfuffstetteri*, *brunneri*, *mödlingi*, és *vöslaui*. Mind ezek különösen tartósságuknál fogva jelesek, 's ó korukban izre nézve nagyon megközelitik a' rajnai borokat; a' vizet megszenvedik, 's azért rendesen vegyitve iszszák. Igen szépen diszlik a' szőlőtő déli Stájerországban, hol 54,644 holdon 817,679 akó terem évenkint. Első osztálybeli borai : a' *lettenbergi*, *radkersburgi*, *kirchbachi*, *jeru-*

salemi, *marburgi* és *pettaui*. Nevezetes bortermő vidék itt a' *sausali* a' marburgi kerületben. Karinthiában csekély terjedelemben üzetik a' bortermesztés, melyly Krajnában már virágzó karban áll, 's nagy becsben tartatik a' *csernikali*, *wippachi*, és *ratschachi*. Tyrol, valamint általában átmenetet képez Németországból Italiába, ez esetben áll a' bortermesztésre nézve is. Itt az Etsch völgyében e' földmivelési ág csaknem minden más keresetmódot kizár. *Merant*ól lefelé az *Etsch* folyó mind két melléke, mint egy szakadatlan szőlőhegy tűnik elő. E' roppant kiterjedésü szőlőföld azonban sok, de minőségre csekély bort terem, a' *terlani*, *boczeni*, *leitachi*, *tramini* palaczkosborok kivételt érdemelvén. Az *istriai* bortermés évi menynyisége 340,000 akóra becsültetik. Csehországban szőlőt csak 4 kerületben müvelnek nagyobb kiterjedésben, névszerint *Leitmericz*, *Bunzlau*, *Rakonicz*, *Kaurzim* kerületekben; a' többi kerületben a' bortermesztés csekély terjedésü. Összesen a' csehországi szőlők 4004 holdat foglalnak el 18,110 akó vörös és 31,550 akó fejér bor évenkinti termés-sel. Jóság tekintetéből a' *melniki*, *auszigi*, *csernoseki*, *lobosiczi*, és *schreckensteini* borok leginkább dicsértetnek. Morvaországban 26,383 hold szőlőhegyen 311,859 akó bor szüretik, melyly közt a' legjobbak közzé sorozhatók : a' *zuckerhändleri*, *edelspiczi*, *blattniczai*, *poppiczi*, és *palaui*. Helvetia részint vörös, részint fejér borokat termeszt, melylyek közül becsesbek a' *la-vauxi*, és *la-cotei*. A' neufchateli cantonban *Cortaills* falunál olyly jeles bor terem, hogy azt némelylyek a' legjobb champagnei és burgundi mellé teszik. A' *vallisi* borok szinte kitünők; különösen a' *Brieg* és *St.-Maurice* közti térföldön. Itt 2 fajt különböztetnek meg, egyik *Coquempin*, másik *Vin de la Marque*. A' sz. Bernárd tövében termett *martinachi* ereje és tüze által lett hiressé. — Olaszország szinte jeles borok hazája, 's ezekből a' *syracusait*, *sardiniait*, *nápolyit* és *toscanait* külföldre is elhordják. A' pápa birtokában legnemesebb borok teremnek *Orvieto* körül, fejér és igen édes; a' *Fiascone* hegyen vörhönyeges szinü kellemes muskatály bor; továbbá *Viterbo*, *Livania*, *Ardea*, *Albano*, *Montemulo*, *Perugia* környékein. Nápoly adja a' hires *falernoit*, melyly sürüsége, világos vörös szine, édessége és tüze által különbözteti meg magát. A' *Chiarello piccante* világos vörös, könnyü, és igen kellemes izü és szagú. De koronája mind ez olasz boroknak a' Vezuv hegyén termett *Lacryma Christi*. *Calabria* jeles vörös muskatályt szolgáltat, továbbá a' sárga szinü *vingreco*-t 's más több rendü fajokat. *Sicilia* részint tüzes, részint édes és kellemes italu borokat terem. Amazok közt a' *fárói*, emezek közt a' *syracusai* leghiresebb. A' *sardiniai* borok inkább a' spanyol mint a' franczia borokhoz hasonlitnak. Legjobbak teremnek *Algheri*, *Cagliari* és *Cap de Logudori* környékén. Velencze, Genua és Toscana hasonlóul erősen űzik a' bortermesztést. — A' *spanyol* borok általában véve sürűk, erősek, sok tüzzel birók, 's külföldre nagyon hordatnak. *Újcastilia* adja a' *valdepennasit*, egy burgundiaihoz hasonlitó asztali bort, a' könnyü vörös *foncarrelit*, és a' kellemes fejér *ridabaviait*; *Granada* az ismeretes *malagait*, melyly részint vörős, részint fejér; *Sevilla* a' felséges *Xeres* bort, melylyből 2 fajtát szoktak megkülönböztetni, az egyik fejér és igen édes *Pajarete* név alatt, másik kesernyés 's gyomorerősitő 's *Vin seco*-nak hivják; továbbá az ugynevezett *tintói* sürü vörös bort; *Valencia* az ismeretes

alicanteit és *benicarloit; Catalonia* a' fejér *malvasiait*, a' vörös szinü édes *garnachait*, 'stb.; végre *Navarra* szolgáltatja a' nagy hirü *peraltait*, melyly fejér és felette erős. Azonban *Murcia*, *Arragonia* és *Majorca* is sok és hires bort termesztenek. A' *canariai* szigetek erős, kedves izü csemege borokkal kedveskednek, melylyekkel nagy és meszszeföldi kereskedés üzetik. A' portugalliai borok közt első helyen áll a' *portói*, de a' Tajo partjain is *Alentejo*ban és *Estremadurá*ban hires bor szüretik; *Faro* jó fejér, *Setubal* muskatály bort szolgáltat. Az *azori* szigetek beeses boraikat meszsze elküldözgetik.—A' török birodalomban Moldva és Oláhország legtöbb bort termeszt; ezekután következik Bulgaria, Natolia, Syria és a' szigetek. A' görög szigetek közül boraikról hiresek *Scios* és *Cyprus*. Az Európa határán kivül termett borok közül hozzánk csak egy fajta hozatik, névszerint az igen beeses *capi* vagy jó reménység foki, melylynek különböző nemei vannak, de a' vörös *constantiai*, és az ugynevezett *péteri* borok legnevezetesebbek. A' világkereskedésben kitünőleg a' franczia, spanyol, portugali borok játszák a' főszerepet; a' jeles magyar, német borok közül szinte szálitanak más országokba, de nem olyly menynyiségben, menynyiben óhajtani lehetne. Ennek főoka részint a' magas vámokban, részint 's inkább a' borkezelés hiányában, melylyet a' magyarok és németek még nem értenek tökéletesen, fekszik. Ellenben a' borkezelés mestersége (e' szó: *hamisitás* az udvarias szólásmóddal ellenkezik) Franeziaországban 's névszerint Bordeauxban olyly magas fokra hágott, melyly jelenkorunk leleményes eszét élesen mutatja. A' legnemesebb borok, melylyek Angolország, 's a' gyarmatok számára vásároltatnak fel, közönséges rhónamelléki borokkal és pálinkával vegyittetnek. A' nem épen finom borokhoz spanyol borok (leginkább *alicantei* és *bencarloi)* vétetnek; továbbá az uj bor *Bergerac* vidékeibeli fejér borral kevertetik, a' forrás kén által fojtatván el, mit ők mesterszóval: *vin mortnak* neveznek. A' másik borral vegyitve fejlődik ki a' forrás, melylyet a' többi borral közöl, vasabroncsok erősitik a' hordót e' forrás bontó ereje ellen; a' hordó szája a' levegő kitódulhatása végett nyitva marad, 's e' második forrás a' bor korát tetemesen megváltoztatja, 's a' kereskedő borjegyzékén, mint igen régi ó bor jelenvén meg, ára is magasabbra szökik. A' florenczi Iris, szegfü és földieper azon eszközök, melylyek *Medoc* nemes borainak zamatot adnak. Minden nagyobb londoni borkereskedőnek tulajdon borkészitő intézete van itt, melyly vevői izlését tüzi ki czélul, minthogy ezek közt sokan a' *portoi* és *madeirai* borokhoz hozzá szokván, a' *medoci* nemes bort mága tisztaságában nem szeretik. Franeziaország, 's 's különösen *Bordeaux* borkereskedése az ujabb időkben tetemesen alászállott. Igy Bordeaux 1829-ben vitt ki 43,832,064 litre bort, 1830-ban 28,511,864 litrét, 1831-ben 24,409,604, 1832 és 1833-ban még kevesebbet, sőt 1846-ban csak 21,500,000 litrét. E' csökkenés a' prohibitiv rendszernek természetes következménye; mert Svédország 's Némethon ezelőtt borért Franeziaországba vasat küldtek cserében, de mintán egy mázsa idegen vasra 26 frank vám vettetett, a' vaskereskedéssel együtt a' borkereskedés is megcsökkent. Az osztrák birodalomban, bár Magyarország meglehetős menynyiséget visz ki, a' borbehozatal meghaladja a kivitelt. Az utóbbi tudniillik hivatalos jelentés szerint 1843-ban 205,227

mázsára (egy akó 120 font) rugott, $1^1/_2$ millió forintnyi értékben, holott ugyanazon évben hordókban bevitetett 388,691 mázsa, és 185,386 palaczk $2^1/_2$ millió forintnyi értékü. Ellenben Magyarország 1845-ben vitt ki külföldi tartományokba 433,292, a' többi osztrák koronaországokba, 1,052,694 ezüst forint áru bort, 's igy összesen 1,485,986 pengő forint értékben. A' bortermesztésről, kimeritő magyar munka még eddig nem jelent meg. Legtöbb figyelmet költött még annak idején *Schams Ferencz* folyóirata a' bortermesztés és kezelésről. Azonban magyar hazánkfiainak is igen ajánlható azon német munka, melylynek czime: *Der practische Weinbau* 'sat. *von Franz Xaver Trummer*, (*Wien* 1815.) — F. E.

Börne *Lajos Károly* mint *Löb Baruch*, 1786. majus 22-én ménusi Frankfurtban izraelita szüléktől született. Atyja *Jákob Baruch* váltóüzlettel foglalkozott. E' származás különös befolyással volt B. jellemére. „*Juif de Francfort*", mit egykor a' frankfurti rendőrség utlevelébe irt, mint ő maga mondja, bántotta és elkeseritette. Ö nemesen állott boszút; hazáját büszkévé tette politikai életére. A' berlini és hallei egyetemekben az orvostudományokra szánta magát, miután atyja házánál *Sachs* nevelő által az elemi tudományokban kiképeztetett. B. atyja szigoru zárkozott ember volt, gyermekeitől függést és engedelmességet kivánt; világnézettel birva 's az élet viszonyait ismerve, előkelő embernek tartatott; tagja volt azon követségnek, melylyet a' frankfurti izraeliták a' bécsi congressusra küldtek, hogy polgári jogukat a' restauratio ellenében biztositsák. A' községtől ezért neki szánt ajándékot viszszautasitotta. Azon politikai elveket, mikkel B. később fellépett, atyja elég értelemmel birt méltányolni, mint olylyanokat; de meggondolatlanságnak tartotta azok kimondását. Nagy befolyással volt fia jellemére, épen ugy mint első tanitója, ki *Mendelssohn* és *Friedländer* reformatori eszméitől egészen át volt hatva. B. különös olvasási szenvedélylyel birt, már mint gyermek képes volt tiz óra hoszszant egy könyvbe elmélyedni. Első olvasmányait világtörténet, emlékiratok, költemények tették. Saját vallomása szerint titkon sok románt olvasott Lafontainetől. Később *Hetzel* tanárhoz jött Giessenbe, innen *Herz Mark* orvoshoz Berlinbe, orvosi tudományok tanulása végett. Azonban többet olvasott a' történettanból, mint szaktudományából. Itteni fejlődésére nagy befolyással voltak *Herz* aszszony iránti gyöngéd érzelmei. *Herz* orvos halála után is levelezésben állott a' nagyrabecsült nővel. *Herz* aszszony beszélte rá B. szüléit, hogy Halléba küldjék a' hires *Reil* házához. Ez történt 1804-ben. *Reil* gyógytudományi előadásait izlés, philosophiai eszmegazdagság és szabad politikai nézet különböztették meg. Ezen előadások B. gondolkozó tehetségét nagy részben ébresztették fel. Első politikai próbairatai egészen *Reil* elvei után készültek. A' derék tanár anatomiai leczkéit B. szorgalommal járta. Három évi itt tanulása után Heidelbergbe ment, hol elhatározta magát az orvosi pályáról lemondani' 's cameralistikai tudományokat tanult. 1808-ban aug. 8-án Giessenben bölcsészettanár lett. Ekkor mondta ki először, a' verdüni szerződés által Franciaországtól elvált Németország egyesülési eszméjét. 1809-ben levelező tagja lett a' kincstári gazdászati társulatnak Erlangenben. 1811. Frankfurtban rendőrségi jegyzővé lőn, olyly állás, melylyben belátást és szorgalmat tanusitott, de a' melyly mindig a' leggúnyosabb ellentétben

állott jellemével. Ez időtájban *Müller*, a' történetiró, és *Voltaire* voltak kedves olvasmányai. Alig szünt meg a' franeziák urasága Frankfurtban, hogy a' régi szabadvárosi alkotmány ujra viszszaállitatott, 's B. évi nyugpénzzel, a' tanács által hivatalától felmentetett. A' franczia zászlókat kevéssel ezután a' szerencse elhagyta, 's Németországban a' szabadsági eszmék nagyban terjedtek. B. névtelen czikkekben szolgált a' szabadelmüek ügyének, melylyek a' frankfurti ujságban jelentek meg. Erélyel és szeretettel adta magát a' journalistikának. Már 1815. Stuttgartba utazásakor alkalma nyilt *Cotta* hires könyvkereskedővel megismerkedni, ki felszólitotta őt az irásra. B. kedvenez olvasmánya ez időben *Jean Paul* volt. 1818. jun. 5-én az evangelica vallásra tért, 's ekkor cserélte fel családi nevét is. Ekkortájban jelentek meg tőle, a' „*Wage*" czimü tudományos és szépirodalmi lap első számai. Áttérése mind addig titokban maradt, mig a' frankfurti olvasó társulatbai felvétethetése végett kereszténylétét igazolnia kényszerült. Ujsága csakhamar elterjedt egész Németországon. Éles, mély, alapos bátor szerkesztőnek nevezték őt. Lessingéhez hasonlitották mübirálatait. B. birálatában, az iró izlésén kivül különösen annak érzületére (Gesinnung) is figyelmezett. Legnagyobb voltpedig előtte az erkölcsi mérték. Igy p. o. megtámadta *Göthét*, mivel fájt neki, hogy olyly nagy tehetséget, mint embert, nem szerethet; megvetette *Schiller* Tell Vilmosát, mivel e' müdarabnak kényszeritett hőse ugy állott előtte mint philister, nem csak, hanem mint rosz és aljas ember. B. tudta volna menteni, hogy valaki hazája szabadságaért gyilkosságot követ el, vagy hamisan eszküszik; de azt nem tudta megengedni, hogy valaki saját gyermekét feláldozza azért, hogy mindenkinek szolgálatot tehessen. Valami sötét van ez eszméi láncolatában, de anynyi mindenesetre látszik, hogy ez B.-nél valami szelid, gyöngéd kedélylyel függött összse. B. mint publicista, Napoleon bukásával fogott tollat. Bár menynyire csodálta is e' nagy katonát és törvényhozót, idegen volt tőle, mint a' forradalomnak hamis végrendelkezőjétől. Mélyen feküdt szivén hazájának sorsa; a' szent szövetségnek ünnepélyes kihirdetése aggodalmat gerjesztett benne, a' bécsi congress igazolta aggodalmát. Azonban azt lehete gondolni, hogy a' szövetségi gyülés még is csak több lesz, mint egyszerü diplomatiai képviselet. Csakhamar erős reactio támadt az aacheni, karlsbadi és veronai congressusokon; a' szabadelmü statusférfiak, kik a' néppel tartottak, kényszerültek lemondani, és nagy részben az ellenzék sorai közé állottak, melyly, daczára a' sietséggel készült alkotmányoknak, időt nyert magát organisálni. Menynyivel fenyegetőbb állapotban látta a' német nép azon eszméket, mikkel nemzeti egységét és szabadságügyét öszszekötötte, anynyival erősebb volt a' magán eszközökkeli hatás a' közdolgokra nézve. A' nép emberei kiléptek, titkos egyesületek vették át a' munkás szerepét. Ezeknek nyomára jöttek, 's fiatal emberek töltötték meg a' fogházakat. Azonban azt mégsem kerülhették ki, hogy a' nép ujjitási hajlamát, és gyanakodását kikerüljék. A' cselszövők, ellenkezőleg, a' nép polgári jogait igyekeztek gyanuba hozni. B. lapjában különös tapintattal fogta fel e' viszonyokat. Ismerte honfiai jellemét. Ekkor irta „*Schüchternen Bemerkungen über Oesterreich und Preussen*" szellemdus czikkét. Osztotta a' külföldi jelesebb publicisták nézetét Németország

viszonyai alakulására nézve. B. szigoru volt itéletében, de lelkiismeretes mindig. Különös örömét találta a' szép zenében és müdalokban. *Malibran*ról egész elragadtatással szól párisi leveleiben. Mozart operáit mint egy lelkébe szítta. Aesthetikája nem csak benső életére terjedt ki; szerette a' tisztaságot, jó izlést öltözetében, a' finomságot életmódjában. Solid volt, szeretetreméltó könnyüséggel. Szép lelke a' derék drámaköltőkön csodálatos szeretettel függött. Egészen áthevült p. o. egy *Grillparzer* költői tüzétől. Ez idő tájban alig volt valamirevaló dráma, melylyben a' személyek cocardot nem viseltek, 's a' szerelmes legalább is önkéntes vadász ne lett volna a' francziákkali táborozásban B. erős és éleselmü kritikával ostorozta a' *látvány-darab*okat és *látvány-ember*eket. Kritikai remeke müitészi tekintetben Schiller „*Tell*"jének és „Hamlet"nek birálata. Schiller vesztett, Shakespeare nyert e' kritikai szétszedés által. 1819. jaanuar 1-én a' „*Staatsristretto*" szerkesztését vette át, 's négy hónapig folytatta a' guerillaharczot a' censorokkal. Még ugyan azon évben a' „*Zeitschwingen*" folyóiratban vett részt. Ekkor B. fogságba is esett, demagóg iratok terjesztésével vádoltatván, azonban egészen felmentetett. Még 1816. telén ismerkedett meg egy hölgygyel, kinek ismeretsége egész későbbi élétét sajátságos módon fonta át. W. aszszony, kihez a' „*parisi levelek*" vannak adressálva, kedélyes, erkölesileg tiszta barátságot érzett B. iránt. E' titoktalan barátság a' sirig tartott. B. 1822-től csendes viszszavonulásban élt Frankfurt- és Hamburgban, mig a' juliusi forradalom állandóbban Francziaországba vonta, hol azt találhatni hitte, mit Németország izgatott politikai hajlamának nem nyujthatott. Parisban a' „*Balance*"ot alapitotta, azon nemes szándékkal, hogy ebben a' német ügyért a' franczia közbenjárását felgerjeszsze. A' „*párisi levelek*" első kötetei csak történetesen kerültek nyomtatás alá; t. i. „*összes iratai*" vevőinek még nehány ivvel maradt adós, 's igy használta fel W. barátnőjéhez irt leveleit. Ez időből való meleg részvéte *La Mennais* iránt. Megtartotta ezen melegséget a' sirig. *Heine* irányában őszinte, megelőző barát volt. Ez megtámadta őt a' sirban, midőn B. már magát nem védelmezhette. (*„Heine über Börne"* Hamb. 1840.) Életének utósó éveiben rendkivüli irói cselekvőséget fejtett ki. Soha nem volt ebbeli ösztöne erősebb. Szándéka volt a' franczia forradalom feletti észrevételeit kiadni. Olvasott szorgalmasan, jegyzett, és kivonatokat csinált. Végső dolgozata *„Menzel der Franzosenfresser"* szép tanubizonyságot tesz lángoló hazaszeretetéről: szomoru, elegiai hangja e' műnek nem hagyhatja az olvasót megindulás nélkül. Ez volt hattyudala. Meghalt 1837. februar 12-én. Alacsony, sovány volt termetére nézve, magatartása gondatlan; képe halvány, haja sürü fekete, szemei fényesek; beesett arczait apró szakálla fedte be; hangja inkább magos mint mély és nem erős; külsőleg nyugodt volt még akkor is, ha keblében a' leghevesebb tüz égett; a' nyugalom volt modora. Apróságokra sok pénzt költött, gyakran játékszereket vett, ha azok megtetszettek neki, mint egy gyermek. Hátrahagyott irományai nem okiratok ugyan egy jövő kor történetéhez, de lehet azokból még is pragmatikai eseményeket meriteni, melylyek ugy vannak festve, mint egy körrajzolat Ez iratokat világnézeteinek természetessége teszi érdekessé. Ö naturalista volt azon értelemben, mint Lessing. Látszik ezekből, hogy B. életében

nincsenek rendkivüli motivumok, mégis szép és öszhangzatos az. Nem tudná az ember, valjon életrajzát rózsákból kell-e öszszerakni, mivel a' szeretet betüi rozsákból vannak, vagy karddal kell-é irni, mivel a' szabadság karddal ir. Nemes lelkének szeretetreméltósága, szellemének szabad szárnyain repült. Szerette hazáját, mint egy római a' nélkül, hogy egy görög müvészi tehetségét nélkülözné, és lángolt, mint egy franczia, a' nélkül, hogy Németország egységéről megfelejtkeznék. Jellemére az első franczia forradalom férfiai voltak legnagyobb befolyással; tanult *Danton*tól, emlékezett *Mirabeaura*, szerette *Ropespierret*, kiválogatva a' szépet, a' nagyot, a' nemest mindeniknek jelleméből, mint egy szivárványnak öszszefont sugárait. Ha azon félreismerést tekintjük, melylyel őt kortársai fogadták, azt lehetne mondani, hogy ő a' lomha Németországnak Pygmaliona volt. Szeretett lánglélekkel, szerette az emberiséget; gyülölt lánglélekkel, gyülölte az embereket, és még is fáradott értök, mert anynyira igyekezett nekik használni, a' menynyire őket gyülölte. B. lelkében semmi nem volt mesterség, mégis minden müvészi. A' szabadság azonban még sem volt nála müvészet, mert ez minden tekintetek előtt, felette állott, mint a' keleti bölcsek előtt a' vezércsillag, Szelleme kiapadhatlan forrása volt a' melegségnek. E' melegség érzékenynyé tette őt gyengeség nélkül, erőssé, keménység nélkül, nagygyá, nagyravágyás nélkül. Itéletének, érzelmeinek, jellemének a' függetlenség legkitünőbb vonása. Nem függött egyébtől csak elveitől 's elveinek végpontjai a' szabadság és emberiség eszméjében értek öszsze. Munkássága leginkább a' juliusi forradalom által élénkittetett. Egy formán nagy, mint publicista, mint aesthetikus, és mint ember; kitünő mint stylista, nyelve könynyü, mint valamelyly zene vagy idyll folyása; eszméi nemesek; gondolatai szabadok, fellengők, mint sas. Azt lehetne róla mondani, hogy ő vérével irt. A' mit *Jean Paul* feletti emlékbeszédében mond, azt róla is hasonló joggal lehetne mondani. Mert ő csakugyan csillag volt, saját fénynyel, mert ő csakugyan jós volt Pythia kétértelmüsége nélkül. B. érezte, sejtette az események alakulását mint mágnes a' vas közellétét. Azt lehetne mondani, hogy *Jean Paullal* egy bokorról nőtt, mivel szelleme élénk, genialis, tárgyával játszik, érzése mély, 's fest, mint Rafáel. Azonban *Jean Paul* nem tudott vagy nem akart gyülölni. B. rózsái nem voltak ilylyen tövisek nélkül. B. azt mondja valahol lord Byronról, hogy körülrakja szivét tövisekkel mint valami rózsát, hogy a' barmok meg ne egyék. Ilylyen volt B. szive is. Nyelve éles, hangja metsző, gúnya epés, mint Juniusé. Párisi leveleit legjobban lehet hasonlitani ez angolféle Brutus leveleihez. Mi volt elötte a' becsület és erköles fogalma, látni irataiból. De e' bizonyitványok közt fénypont e' tekintetben ama kis czikk, melyly az emberekkeli bánásról szól. B. azt mutatta meg, hogy embernek lenni anynyi, mint angyalnak lenni, ki mint *Gutzkow* mondja, az égből száll le, repesve bolyong a' földön, nem tudván hol leljen kaput, melylyen hazájába viszszatérhessen. B. élete olylyan volt, mint a' szellő, melyly a' virágokról száll 's azok illatát hozza. A' hol élt, ott viszsza maradt emlékezete, mint az elválásnak fájdalma. Lelkesitett a' nélkül, hogy a' kik vele éltek, tudták volna, honnan jő e' varázs, mint virtuoz ujjain nem veszi észre a' hallgató, honnan származnak az ezüthangok. B. maga

alkotott Németországra nézve egy közvéleményt, mint a' műitészetre nézve is iskolát. 'S e' tekintetben őt apotheosissal követni, anynyi volna, mint *Cormenin* vagy *Gutzkow* hatalmas tollával versenyezni. Megjelentek „*összes iratai*“ 8 köt. Hamb. 1829–31; második kiadás 1835; a' *párisi levelek*“ és „*ujabb párisi levelek*“ az „*összes iratok*“ 9—14 köteteig terjednek. (Hamb. 1832 és Paris 1833—34.) A' „*Balance*“ban irt czikkeit *Cormenin* szedte összve. Életirását gyönyörüen adta át a' közönségnek *Gutzkow*. Németországi barátai Parisban a' „Père Lachaise“ temetőben 1843-ban emléket állitottak számára érczből, melylyet *Dávid* képfaragó az elhunyt iránti tisztelet- és barátságból készitett. — Sz.

Bornhauser (Tamás) a' schweiczi politikai átalakulás egyik leghőbb előmozditója, sz. 1799-ben Thurgauban. Fiatalságának koreseményei, *Klopstock* költeményei és ismeretsége a' világ- 's különösen a' schweiczi historiával, korán felköltötték benne a' költészet, szabadság és haza iránti szeretetet. — Theologiára adta magát 's mivelte a' bölcsészetet és poesist *Weinfelden*ben, hol tanitó volt, ugyanitt egy kéziratban maradt tragoediát is irt „*Hans Waldmann*“ czim alatt; mint matzingeni lelkész 1824-ben irta „*Gemma von Art*“ szomorujátékát. (Trogen, 1829). Mint politikai iró már korábban tűnt föl, minden áron igyekezvén kiviní, hogy Thurgau alkotmánya revideáltassék — Nagy figyelmet gerjesztett a' tőle megielent „*Rede beim Volksfeste am Stosz* 1826,“ és értekezése: „*Über Thurgaus bürgerliche Bildung und Schulwesen.*“ — Mind inkább nagyobb befolyást nyert a' népre, melylyre a' daltársaságok által is hatni törekvék. A' juliusi forradalom bátrabb föllépésre intett és B-nak irata „*Über die Verbesserung der thurgauischen Verfassung*“ igen élénk viszhangra talált. A' bizottmányba, melyly az alkotmányi tervet kidolgozni lőn kiküldve, majd a' nagy tanácsba is fölvétetett a' népnek világos akaratára, mind a' mellett hogy a' törvény onnan a' papságot kizárta. Ezért az aristocraticus párt elkeseredése ellene kiválólag nagy volt. Protestans pap létére, a' a'katholicus nép előtt, mint a'kath. egyháznak ellensége festetett le. Élte is veszélylyel fenyegettetett, 1832-ki jan. 2-án, az aristocraticus párt fanaticus követője, *Häberle* által. Egyébiránt az alkotmányozó bizottmány, B. által vezetve, *Eder*nek ügyessége 's tapasztalmai, és *Keller*nek következetes szabadelvűsége által istápolva, az alaptörvény tervezetét csakhamar elkészitette, melylyet, némelyly változtatások mellett, a' nagy tanács 1831-ki april 14-én el is fogadott. B., kinek gyakran hivatalvadászatot hánytak szemére, már előbb kinyilatkoztatta a' papság előtt, hogy az alkotmány elkészitése után a' magánéletbe viszszavonuland. Ezt 1831-ben teljesitette is, *Arbonba* menvén, hol lelkészi foglalkodásaitól üres idejét irodalmi munkásságban töltötte. 1833-ban azonban, midőn *Keller* a' nagytanácsból kilépett és az ellenpárt fejét emelni kezdé, hazafiui kötelességének hitte magányát a' köznek áldoznia föl. De e' közben a' politika ernyedtebb lőn 's igy B-nak elhatározottabb nézeteivel nem mindig lehetett boldogulnia. Csak a' kolostor-ügyben sikerült neki 1835-ben, a' kolostorok eltörlésére tett inditványa által, kivinni, hogy ezek álladalmi igazgatás alá helyeztettek és a' novitiatus eltörültetett. — 1837-ben, midőn a' thurgaui alkotmány revisiója ismét szóba hozatott, ez ellen volt, azt

hivén, hogy ez ezúttal nem a' népnek, hanem csak egyesek hivatalvadászatának fogott használni, és hogy a' javitások, miknek szükségét ő sem tagadta, egyszerű törvényhozási uton is eszközlésbe vehetők. Midőn azonban a' thurgaui népnek nagy többsége e' revisiót kivánta, ő e' szavazást elbocsátványul tekintette, melyly mellett ismét elvonulhasson a' nyilványos élettől, 's a' nagy tanácsból kilépett. — Nagy tetszéssel fogadtatott „*Lieder*" czím alatt Trogenben 1832-ben kiadott dal-gyüjteménye, továbbá hős költeménye „*Heinz von Stein*" (Zürichb. 1836). „*Ida von Toggenburg*" történeti regényét is sajtó alá bocsátotta 1838-ban. 1834-ben „*Andreas Schweitzerbart*" jelent meg tőle, egy népi irat a' szövetség javitása iránt; számos czikkeket irt a' „*Wächter*" hirlapban; 1833-ban pedig kiadott „*Verfassungen der Cantone der schweitzerischen Eidgenossenschaft*" czimü gyüjteményt. — Cs. F.

Borrosch l. osztrák birod. országgyülés.

Borsod vármegye az uj felosztás szerint fekszik a' pesti katonai és az egri polgári kerületben, 's határozzák éjszakról Torna, Gömör; délről Heves; keletről Abauj, Zemplén, Szabolcs; nyugotról Gömör, Heves vármegyék. Kiterjedése $65^{525}/\square$ mfd. Mivelés alatti földe 698,875 hold, melylyből 241,328 h. szántóföld, 44,899 h. rét; 25,262 h. szőlő, 5300 h. kert, 250,939 h. erdő, 131,147 hold legelő. Borsodot a' természet nem csak kies, egészséges levegővel, 's bájoló tájékokkal, hanem mindenféle kincsekkel is bőven megáldotta, ugyhogy kevés kivétellel itt mind azt fel lehet találni, mit Magyarország nagyban mutathat. A' megyének $^1/_4$ részét lapályos sikság teszi, $^3/_4$ részét pedig dombos és hegyes tájak foglalják el. A' föld minősége a' lapályon fekete agyag, itt ott szikes, vagy iszapos területekkel vegyitve; a' hegyeken kemény sárgás fekete agyag, melyly már nehezebb mivelésü, de azért jó megmunkálás mellett tisztabuzát is megterem; a' *Sajó* és *Bodva* gyönyörü völgyeiben legtöbb a' porhanyós kertiföld, melyly mindennemü gabonát gazdag kamattal térit viszsza, 's azért a' megye első osztálybeli határai többnyire itt vagynak. A' *szendrői* járás sok helyt kövecses és terméketlen, de itt is több helyen találtatik jó föld, különben pedig roppant erdőségei pótolják a' hiányt. A' megyebeli hegyek részint a' Cserhátnak, részint a' nyitrai hegysornak ágazatai. A' *Cserhát* Nógrádból jön által, 's *Hámor*nál kétfelé válván, lételt ad a' természeti szépségéről hires *diósgyőri* völgynek, két szárnya pedig éjszakról a' *Sajó*, délről az *Eger* vizei felöl lapulnak-el. Nevezetes hegyek e' láncolatban: a' magas, vadakkal bővelkedő *Osztra* Varbó mellett, és a' kősziklás 's különös alkotásu *Nyárlyuk* Visnyónál. Barlang találtatik a' diósgyőri völgyben, *Apátfalvá*nál és *Cserépfalu*nál. A' nyitrai hegysor 2 helyen jön be a' megyébe, t. i. egyik ágával Gömörből, másikkal Szepesen keresztül Abauj vármegyéből, 's a' két ág képezi a' bájoló és termékeny *Bódva* völgyét. — A' *Tisza* folyó *Szederkényen* felül lép a' megye határára, melylynek délkeleti részét 4 mfnyi távolságra mossa, de csak jobb partjával, mert a' bal Szaboleshoz tartozik. Kigyódzó tekervényes folyása, 's alacsony partjai okozzák a' gyakori áradásokat, ezek pedig a' meszszire terjedő ingoványos helyeket. A' *Sajó* Gömörből hömpölyög által, 's elébb keletnek, majd délnek folydogálván, 's a' *Bódva* és *Hernád* vizeivel egyesülvén, 8 mfdnyi menetele után, Örö-

sön tul a' Tiszába szakad. Völgye ennek különösen szép és termékeny, kivált *Kaza*, 's *Sz. Péter* körül valóban igen regényes, egyébiránt hirtelen áradásaival tetemes károkat okoz. A' *Bódva* Tornából siet be, 's délnek vevén utját, szinte gyönyörü, termékeny völgyet nedvesit, 's 3 mfdnyi folyása után Sz. Péteren alul a' Sajóba vegyül. Az *Eger* vize csaknem 6 mfdre Borsod és Heves vármegyék közt folyik 's Valkón alul a' Tisza nyeli el. Patakjai közül különös említést érdemel a' *Hejő*, melyly a' tapolczai hévviz völgyéből jövén, soha be nem fagy, és gyárakra igen alkalmas. Ha a' II József császár által kiküldött választmánynak hitelt adunk: ugy Borsodban, nevezetesen Miskolcz körül teremne a' legnehezebb, legsikeresb tiszta buza egész Magyarországon, melylynek jóságát, szépségét egyébiránt a' miskolczi hires kenyérsütőnék, 's pékek eléggé bizonyitják. Kétszeres, rozs, árpa, zab mindenütt bőven termesztetik. Kereskedési növények közül a' dohány és kender fő szerepet játszanak, 's a' dohány főképen a' déli részen van divatban, valamint a' kertészségben *Szirma* minden helységet felülmul, 's ennek nagyfejü kemény káposztája leginkább kerestetik. A' meleg és szelid éghajlat igen kedvező a' gyümölcsfáknak, 's innen gyümölcs bőséggel találtatik, ámbár termesztésére, nemesitésére a' lakosok kevés figyelmet forditanak. Különösen szép és sok gyümölcsöt adnak-el *Diós Győr* és *Kis-Győr* helységek, hol egyszersmind legnemesebb baraczk - és mondolafák lepik el a' szőlőhegyeket. — Borsodnak 25,262 holdra terjedő szőlőskerteiben nagy kincs fekszik. Legkiterjedtebb szőlőhegye van Miskolcznak magának, hol 1424 pinczénél több találtatik. A' *miskolczi* bor szinére nézve fejér, kedves italu, szeszes, és csak középszerü jó esztendőkben is felette erős, e' mellett állandó; mire a' hideg és száraz pinczék nem keveset tesznek. Szinte becses első osztálybeli borok teremnek: *Sz. Péteren*, *Csabán*, *Görömbölyön*, *S. Kereszturon*, *Nyéken*, *Geszten*, hol néha aszút is csinálnak, mint Miskolczon, *Kazán*, stb. Vörös bor csak *Eger* tájékán szüretik 's itt a' *noszvalyit*, *ostorosit*, *kis tályait*, méltán az egrihez hasonlithatjuk. Az erdők 250,939 holdat boritván el, fában mindenütt bőség van, kivevén a' délkeleti róna tájékot, hol az ebbeli szükséget nád és szalma pótolja. A' megyének délkeleti részén, a' Tisza mellett, nagy kiterjedésü legelők és rétek levén, itt sok és szép szarvasmarha tenyésztetik; lovat is sokat nevelnek, kivált a' nemes helységek. A' *szirmabesenyői* nemes lótenyésztés említést érdemel. A' birkatartás egész megyében közönségessé lett, 's a' fajnemesités mind inkább inkább örvendetes gyarapodást nyer. Végre a' roppant bikkes, tölgyes erdők makkot bőven adván, a' sertéstenyésztésben szinte nevezetes kincse fekszik Borsodnak. Réz van *Rudóbányán* és *Telekesen*; vas *Diós-győr*, *Uppony*, *Tapolcsány*, *Nekesény* körül 's más helységekben; palakő *Kis-Győrött* és *Visnyón*. Ez igen hires, 's házfedélre egész Pestig, Posonyig elhordatik. Kőszén találtatik *Diósgyőrnél*, *Malyinkánál*, *Szilvásnál*, *Ózdnál*, *Királynál*, *Czenternél*, *Sajó-Németinél*, továbbá *Várkony*, *Nádasd*, *Arló*, *Parasznya* helységeknél. Porczelánagyag legjobb van a' *tapolczai* meleg fördő völgyében; innen hordja *Miskolcz*, *Apátfalva* és *Telkibánya* is. Ásványvizek vannak *Csaba*, *Tapolcza*, *Csernely Kács*, *Tapolcsány* helységekben; ezek közt leghiresebb a' *tapolczai*, hol egyszersmind fördőintézet van. Borsod népessége 218,536 lélek, kik

laknak 1 szabad koronai, 9 mezővárosban, 171 faluban, 26 népes puszták. E' megye szinte a' legtisztább magyarok közül való, jelesen 202,969 magyar mellett lakik 3913 ruthén, 2086 tót, és 9568 zsidó. Vallásukra nézve a' róm. kath. 53 anyaegyházban 84,513 lelket számlálnak. Főpapjok az egri érsek. A' görög-katholikusok 10,583 lélekkel 12 szentegyházat birnak, és az eperjesi püspök által igazgattatnak. Az evang. lutheranusok száma 4628 és 3 anyaegyházaik, u. m. Miskolczon, Sajó-Kazán és Arnóton a' tiszáninneni és túli egyházkerülethez tartoznak. A' reformátusok 94 anyagyülekezetben 109,064 lelket számitanak, a' tiszamelléki superintendens által igazgattatva. A' nem-egyesült óhitüeknek 1 templomuk van Miskolczon, számuk: 280. — A' borsodi köznép szorgalmát általában véve dicsérni nem lehet, sőt az alsó osztálybeliek közt sok korhely, erkölcstelen ember is találtatik, mint ezt a' számos fenyitőper is bőven bizonyitja. — Mindenféle és számos kézműves lakik Mikolczon, és Diósgyőrben. A' *rakaczaszendiek*, *szalonnaiak* s más szomszéd helységek mindennemű faedényt 's eszközt, a' *diósgyőriek* pedig borkulacsot készitenek 's ezeket messze földre elhordják. Végre a' palócz aszszonyok sok vásznat szőnek. Fekete 's olajszin kőedénygyár van *Szilváson*; fejér kőedénygyár *Apátfalván*, *Miskolczon*; boritékgyár (fournier) *Diósgyőrön*; szalajgyár *Szendrőn*, *Dédesen*; keményitő- és burnótgyár *Miskolczon*; végre nagy czukorgyára van *Szász-Coburg* herczegnek *Edelény*ben, melyly eddig legnagyobb a' magyarországiak közt; évenkint 3000 mázsa czukrot készit. Papirosmalom van *Mihályi*ban, *Dédesen*, *Apátfalván*, *Diósgyőr*ben, melyly utolsó különösen jó készitményt szolgáltat. Üveghuta van *Visnyón*, és a' diósgyőri határban. Vashámor: *Dédesen*, *Tapolczán*, *Ozdon*, *Szilváson*, *Diór-győrben*; *Szilváson* hires öntött vas, *Diósgyőrött* Magyarországon legjobb aczél készittetik. Borsodot a' természet kimerithetlen kincsekkel ajándékozván meg, felesleges javaiból másoknak is bőven juttathat. Fő kereskedési czikkek: gabona, bor, gyapju, sertés és rongy, melyly utóbbiból évenként mintegy 15,000 mázsa adatik-el. A' kereskedés gyülpontja: *Miskolcz*, melylynek mind heti, mind országos vásárai a' legnevezetesebbek közé tartoznak. Egyébiránt az egész kereskedés zsidók és görögök kezeiben van. Országutai e' megyének a' legjobbak közé tartoznak Magyarországban. Egész jobbágytelek volt itt 3232. Az 1828-ki országos összeirás szerint az adó alatti föld menynyisége 153,754 hold; portája 84. — Borsod vármegyének nemessége 35,424 főre megyen, és igy legtöbbre az ország megyéi közt. Urodalmai közül: a' *diósgyőrit* birja a' királyi korona; *ónodit* gr. Erdődy; *szirmabéseny*őit gr. Szirmay nemzetség-, *cserépváraljait* és *edelényit* Szász-Coburg herczeg; *szilvásit* és *sajóvámosit* gr. Keglevich nemzetség, *szendrőit* kevés kivétellel a' Csáky grófi család. Ezeken kivül fő birtokosok itt: a' kegyes alapitvány, egri érsek, kassai és szathmári püspök, munkácsi püspök, egri káptalan, egri kis prépost, jászói prépost, egri szerviták, egr. papnevelőház, gr. Almásy, gr. Andrássy, gr. Gyulay, gr. Károlyi, gr. Serényi, gr. Vay, b. Kemény, b. Nyáry, b. Orczy, b. Eötvös, b. Palocsay, b. Szepessy, b. Vay, Ágoston, Almásy, Ambrózy, Aszalay, Bay, Bakó, Balogh, Bárczy, Bárdos, Barczikay, Barkasy, Bárány, Buzsó, Básty, Bernáth, Berzeviczy, Bekényi, Biró, Bory, Bogoh, Bolyki, Bonis,

Bük, Boldizsár, Blaskovics, Brezovay, Császár, Csemniczky, Csépán, Czékus, Csoma, Csomós, Czövek, Darvas, Dobozy, Dessewffy, Dominkovics, Dőry, Fáy, Fodor, Garas, Gencsy, Gombos, Gulácsy, Herke, Hodossy, Holló, Horváth, Hubay, Illés, Jakabházy, Jakabfalvy, Jankó, Janoviczky, Kállay, Kandó, Kárász, Kerekes, Kiszel, Kiss, Szathmári-Király, Komáromy, Kolosy, Kovács, Karácsondy, Klobusiczky, Kornis, Kubinyi, Kürty, Lánczy, Lenkey, Lengyel, Liptay, Liszkay, Lónyai, Lőkös, Losonczy, Lubik, Madarassy, Máriássy, Makay, Majtényi, Melczer, Miskolczy, Mocsáry, Moksányi, Molnár, Morvay, Nagy, Nedeczky, Németh, Okolicsányi, Orosz, Óváry, Paksy, Palóczy, Pápay, Pap, Papszász, Patay, Paulikovich, Péchy, Plathy, Podhorányi, Pogonyi, Pócs, Puky, Putnoky, Rácz, Radvánszky, Ragályi, Rutkay, Semsey, Somogyi, Sós, Subics, Szabó, Szalay, Szakál, Szepessy, Szentimrey, Szentmiklósy, Szerencsy, Szontagh, Sturman, Thassy, Thuránszky, Thuza, Tihanyi, Tomka, Török, Trajtler, Vadasy, Vadnay, Vizy, Visolyi, Zsolnay, Zsebe, Zsóry. A' megye székhelye: Miskolcz. — F. E.

Börtönreform. A' büntetés czéljáróli különböző elméletek szerint, a' mint t. i. testi vagy erkölcsi elrémités, lelki bánkódás valamelyly elkövetett jogtalanság felett, szükségesség, vagy a' bünös javulása ismertetett el a' büntetés motivumaul, a' fogházak szerkezetéről nézet is lényegesen különböző változásoknak volt alávetve. Mivel pedig a' különféle elméletekre épitett büntetőrendszerek, több több gáncsolásnak voltak kitéve, a' státushatalmak egészen odahagyták a' theoriát, 's a' gyakorlatban csak a' tényleges törvényekre szoritkoztak; melyly törvényeknek a' *boszú* levén alapelve, a' birák megelégedtek azzal, ha a' törvény kegyetlenségét többé vagy kevésbbé megszoritották, semmit sem gondolva arra, hogy ez által az önkény- és ellentmondásokba mindinkább belebb estek; ugy hogy a' történetet egészen az ujabb időkig mindenütt beszenynyezve látjuk a' kegyetlenül ontott vérrel. — Az első erős ösztön a' börtönreform iránt a' quäkereknél támadt. *Howard* Londonban, és különböző quäker társulatok Philadelphiában több lényeges javitások által kezdték meg a' börtönök reformját. Megmutatták, hogy az állodalom, tömlöczeiben, valódi büniskolákat tart, hogy a' könynyelmü, ki csekély hibáért fogházba jut, a' megrögzött gonosztevők befolyása következtében, mint tökéletes bünös kerül ki a' fogházból. Azért erkölcsi alapokra kivánták a' büntetés elméletét fektetni. Munkálataik anynyival kevésbé maradtak eredmény nélkül, mivel ez azon időre esett, midőn *Beccaria*, *Kant* és mások, az állodalom fenyitő jogát, philosophiai vizsgálat alá vették, 's egy általános philantropiai érzület tette magát jelentékenynyé, melyly inkább könyeket hullatott, mintsem a' bünöst büntette volna. A' fogházak egyszerre egésségesebben és a' tisztaságra gonddal épittettek; elkülönitették egymástól nem csak a' nőket és férfiakat, hanem az ifjakat és öregeket is, megrögzött vétkeseket az ujonczoktól, a' fegyenczeket a' bünvádi kereset alatt levőktől, bizonyos oktatási órák rendeltettek a' rabok számára, a' fördők használata szokásba hozatott; 's különös gondot forditottak a' vétkesek javulására. E' tekintetben nagy haladásnak lehet mondani, az ugynevezett *javitó-intézeteket*. Ezek által az állodalom, dologtalan, henye, garázda, tolvaj és erkölcstelen emberekből, az emberiségnek egy

uj hasznavehető osztályát nyeri meg. A' mit ezen intézetek, a' bünös kiépülésére nézve tesznek, azt a' *visszaesés* ellen, az elbocsátott fegyenczek javára alakult egyesületek viszik véghez. Ezek a' büntetésöket kiállottaknak munkájáról gondoskodnak, 's elveszik azokról mintegy a' szégyent, melyly őket régi pályájokra viszszarántaná. Bármilyly sok történik is ez uton a' vétkesek megjavitására, mindazáltal magok a' vétkek csak *milylyenségökből* látszottak veszteni, t. i. kevesültek a' vad erőszakkal elkövetett büntények, szaporodtak pedig az olylyanok, melylyeknek elkövetésére inkább ravaszság és fortély kivántatnak, különösen tolvajság és csalás. E' szomoru látvány, azon következéssel hatott viszsza az eddigi büntetőrendszerre, hogy az alapelvek megtartásával, ezen lassu javitási módot itt ott elhagyogatták, 's az összes fogházjavitási ügynek egész átalakitásáról gondolkoztak. Ez az oka annak, hogy a' két, ugynevezett *auburni* és *philadelphiai* rendszer ujabban általános figyelmet vont magára. A' két rendszer megegyezik egymással abban, hogy a' foglyok erkölcsi elkülönitésének elvét szorosan keresztül viszi. A' philadelphiai rendszer *valóságos testi elkülönitési* alapra van épitve ; 's e' szerint minden fogoly nappal és éjjel elkülönitetik a' másiktól. Az auburni rendszernél csak éjjel van a' valóságos testi elkülönitésnek helye, nappal pedig, azáltal foganatositatik, hogy a' foglyok közös munkájoknál tökéletes hallgatásra kényszeritetnek. A' magán- (philadelphiai) rendszer szerint az egyes czellák ugy vannak épitve, hogy a' foglyok közt a' legkisebb közlekedés is lehetlenné válik; a' hallgatórendszer (auburni) szerint a' szellemi elkülönités szoros, gyakran testi büntetések által tartatik fen. A' magánrendszer szerint a' fogházak sajátságos épitésmódja kivántatik meg, hogy az isolálás mellett a' foglyoknak elkerülhetlen szemmeltartása is lehetséges legyen. Ezen czélt először az ugynevezett dobosz-épitès által (Schachtelbau) érték el, melylyszerint, a' tulajdonképi fogház egy külső fallal vétetett körül, melyly a' tisztek lakszobáit, és a' fedél alá vont térközökben, ezektől a' belső czellácskákig — folyosókat foglalt magában. Mivel ezen épitésmódnak azon hátránya volt, hogy a' foglyok a' levegőt nem közvetlenül a' légkörből, hanem csak a' tető alatti térközből szivták : felhagytak ezen rendszerrel, 's az ugynevezett sugárépitést hozták divatba. E' szerint középen egy centrál-épület van, melyly a' felügyelő tisztek lakszobáit foglalja magában ; ebből seprő vagy legyező formán több hoszszu épületszárny megy ki, melylyeknek középen, szabad corridorjok van, ugy hogy a' centrálépületből, az egész sort a' legkülső pontig átlehet látni. Mind két oldalon, a' foglyok czellái, szük folyosóval a' felügyelők tartózkodási helye felé néznek. A' belső elrendezés többnyire következő, némi a' körülmények szerint előforduló nem lényeges különségekkel : minden fegyencz neve, sorszámmal a' fogházkönyvbe bejegyeztetik, a' név elhallgattatik, a' látogatók csak a' sorszámokat tudhatják meg. A' fogoly saját öltözetet kap, midőn a' fogházba bevezetik. Először szokásban volt addig munka nélkül hagyni, mig csak maga azért nem folyamodott ; most a' munkátlanság veszedelmes voltát átlátták, a' honnan a' fogolynak mingyárt foglalkozást nyujtanak, e' mellett, bibliát és más vallásos könyveket. Mindeniknek kell valami mesterséget kezdeni ; ha nem tud, tanitást vesz valamelyly alfelügyelőtől egy hozzá illő munkában. Ha már

valamelyly kézi munkával megismerkedett, azonnal kap mérséklett munkapensumot, mulatság és szórakozás végett. Ha a' kiszabott munkánál többet végez, akkor a' felesleg neki feliratik, 's az intézetből elbocsáttatásakor kifizettetik. A' szorgalmatos munkások este gyertyát kapnak. Élelmök bőséges, vagy legalább elegendő, tiszta és tisztességes. Dohány, pálinka, bor, elvannak tiltva. A' fogoly maga csapolja vizét, a' czellákba nyuló csövekből. A' ruházat egyszerü. Mindenben néznek a' tisztaságra. A' butorozat csak a' legszükségesebbekre szoritkozik. A' mi csodálatos, borotva sok helyütt a' szoba-szerek közt van. Gond forditatik arra, hogy a' foglyok szabad légen is mozoghassanak, a' menynyiben a' czellák előtt sétafolyósok 's kis udvarok vannak, melylyekbe a' foglyok, a' nap bizonyos órájában kibocsátatnak. A' foglyok ekkor is egyedül vannak, magas falaktól környezve, a' nélkül, hogy valami összeköttetésök volna kivülről. Az elkülönités elve alkalmaztatik az isteni tiszteletnél is, p. o. a' pap, a' czellaszárnyak közép folyosóján áll, és a' szobácskák ajtaja csak anynyira nyitatik ki, hogy a' benlevő az egyházi beszédet hallhassa, a' nélkül, hogy fogoly társait láthatná. A' hitszónokok, és az intézet főfelügyelője tartoznak a' foglyokat gyakran meglátogatni, hogy jó emberek társaságának hiával ne legyenek; a' felügyelőknek kötelességök, napjában többször minden czellát meglátogatni. A' makacsság- és roszakaratérti büntetések, a' munka elvételében, éheztetésben, a' munkabér elvonásában, a' világosság elrekesztésében 'sat. állanak. A' hallgatórendszernek ugyanezen alapvonásai vannak, azon különbséggel, hogy az elkülönités csak éjszakára történik. Nappal a' fegyenczek együttdolgoznak a' közteremben, 60—70 együtt, 15—20 egy csapatban, folytonos hallgatásra kényszeritve szigoru felügyelés alatt. E' rendszernél a' sétafolyosók is közösek, a' foglyok sétaközben is szó nélkül maradnak. A' büntetések közönségesen kemények; vannak azonban fogházak, melylyekben a' bánásmód szelidebb, 's a' tapasztalás azt mutatja, hogy ez czélszerübb is. Több auburni fogházban, a' munka ideje alatt, vallásos és oktató felolvasások tartatnak.

Mind a' két börtönrendszer az ugynevezett *javitó intézetek* tovább fejtése, 's alapeszmére nézve egymástól nem különböznek. Szembetünőbb azonban e' rendszereknél, a' miveltség- és emberiségrei különösebb tekintet. Melylyik rendszer bir a' másik felett előnynyel, ez ideig elhatározva nincs. Sokan e' kérdést egyértelmünek tartják annak elhatározásával: „a' bünös javulására nézve, melylyik rendszernek van nagyobb és biztosabb hatása?“ A' tapasztalás különösen egyik rendszer mellett sem szól e' tekintetben, sőt egy ilylyen alaponi eredmény, a' megfejtésre nézve egyoldalu is volna, mivel maga a' javulás: negativ dolog; és ha bebizonyitható volna is, hogy p. o. a' magányrendszernél a' bünös javulása biztosabb: még akkor is azon kérdést lehetne felállitani, melylyik rendszer hat inkább viszsza az ember bensőségére, és társalmi tulajdonságaira nézve, és melylyik rendszer menti meg a' bünösnek a' társaságra nézve megkivántató, ugynevezett, utilisálható tehetségeit? Vagy más szóval, a' javulás mellett melylyik rendszer menti meg a' bünösnek cselekvő jellemét, vagy melylyik fejti azt ki? A' magány mindenesetre szükséges arra nézve, hogy a' bünös magába szálljon, tisztúljon, de gyakorlatba nem

vétele által azon tehetségeinek, melylyeket csak emberekkel együtt használhat, nem tompulnak-é el ebbeli érzékei? És e' magábaszálláson kivül — hogy a' jóság valóban erő lehessen — a' léleknek még bizonyos felemelkedése is kivántatik, mihez a' bünös, magányában kevésbé szokhatik, sőt e' magánylétel bizonyos titkolódzás, álszégyenhez szoktatja őt, tehát a' jót megnemesitnie soha nem — vagy csak igen ritkán — marad hatalmában. Ezen erő nélkül pedig javulása a' legtöbb esetben gyengeség marad, 's épen ezért a' bünöst viszszaeséstől lehet félteni. A' két rendszer megitélhetésére nézve, talán biztosabb azon nézőpontból indulni ki, hogy a' hallgató-rendszernél inkább *erkölcsi hatás* által munkálnak a' bünös javulására, mig ez a' magánrendszernél — legalább az elkülönités tekintetében — anyagi eszközök által történik. Azon tétel volna e' szerint elhatározandó, valjon a' szellem felébresztésére erkölcsi vagy anyagi eszközökkel kelljen-é hatni, és a' biztosságra nézve melylyik mód ajánlhatóbb? Tagadni nem lehet, hogy az embernek eltompult lelki erejét igen gyakran csak erős testi kényszer hozza mozgásba, mig az erkölcsi hatás maga már fogékonyabb lélekállapotot feltételez; és hogy nem ritkán a' szelidség rontott, hol a' szigor javitott volna. A' tapasztalás azt mutatja, hogy még ezen lélektani kisérletek sem elegendők a' két rendszer közül valamelylyik előnyének bebizonyitására. A' honnan például több franczia börtönnél a' két rendszer egyesitve van. És pedig e' lélektani kisérletek anynyival kevésbé elegendők, mivel igen sokan vannak, kik magát az alapot, t. i. a' javulás lehetőségét kétségbe vonják. Igy p. o. *Elam Lynds*, kinek gazdag tapasztalása volt a' fogházi ügyekben, agyrémnek állitotta a' bünös megjavulását. Mindaddig, mig az emberiség sorsa, ugy szólván a' végzet kezeiben hagyatik, 's az ember szellemének erejéről bölcsészettani nézetek át nem tisztulnak, mig az emberek vérét a' lélek fensőbb erejéről hit egészen át nem hatja: addig a' bünös javulásábani kétkedés is határozatlansággal hat viszsza egyik vagy másik rendszer felőli helyes itélet alaposságára nézve. Egy *Lynds*-féle meghatározás származhatik a' tökélyesülés feletti elcsüggedésből. És általában nincs az embernek módja az erkölcsi javulás eseteiről biztos számitással szólani. Ki akarná például a' léleknek gyöngédebb érzéseit, az ártatlanságot, szelidséget, lelkiismeretességet, érzékenységet 'sat. számokba foglalni? Tehát a' felállitott tétel alapján sem olyly bizonyos a' két rendszer különbségeit megmérni. Azon irók számáról itélve, kik a' börtön- és büntetések körül jogtudományi tekintetből forgolódtak és a' hallgató- és magánrendszerről is itéletet hoztak, a' magánrendszernek kellene az elsőséget adni a' hallgató rendszer felett. E' szerint ugy látszik, hogy e' kérdés még egészen a' tudományé, pedig a' legvégső bizonyság ilyly állodalmi intézetekre nézve mindig a' gyakorlat, vagy az élet. A' tudomány eszméinek és elveinek az életbe kell átmenni, hogy valamelyly politikai institutio helyességéről itélhessünk. E' sorok irója — a' menynyiben nézeteit dióhéjban előadni van kényszeritve — azon véleményben van, hogy a' hallgató rendszer a' javitás erkölcsi kivánatainak inkább megfelel. Magányban, egy semmi mivelődéssel nem biró lélek, viszszahull, eltompul, pedig épen a' volna a' czél, hogy a' bünös elkövetett tettének erkölcsi öntudatára jusson. Olylyan bünösre nézve pedig, ki előtt az élet és a' társaság uralkodó eszméi nem

ismeretlenek, a' magány, kedvezés, mivel a' teljes elkülönzés, személyére nézve erős érv (argumentum) marad, hogy jövendőben is ne másképen cselekedjék, mint multjában cselekedett. A' magányban az álszeméremnek van kedvezve, hogy t. i. a' bünösök az életben egymásra rá ne ismerjenek. És igy a' javulás külokoktól, nem a' lélek benső erejétől feltételeztetik; pedig ezen benső erősödés nélkül a' javulásnak nem sok állandóságot lehet igérni. A' magány viszszavonulttá, bizalmatlanná, gyanakodóvá teszi a' lelket, és hol az embernek benső tulajdonait ilylyen zárkozottság mintegy vámsorompóival kell védeni: ott nem lehet szabad független erkölcsi életre számitani. 'S a' léleknek ezen szabadsága nélkül nincsen erkölcsi javulás. Magányban a' bünös a' társalmiságtól szokik el. Az ilylyen, ha javult állapotban fogott is kikerülni, régi életének emlékezete viszszatartja őt az emberekhezi közeledéstől, soha ez öntudatos emlékezet miatt olyly bátorsággal nem fog birni, melyly a' müvelt szabad és önakaratu ember életének feltétele. A' magány az önállásrai fejlődésnek ellentétele. Igaz, hogy ezen társalmiság, a' hallgató rendszernél is csak az együttlétben határoztatik, és a' beszédbeli közlekedés által nem segitetik elő. De olylyanok közt, kik gazok vagy roszak, eszme-eserét sikerrel nem is lehetne megengedni. Az együttlétet nem is mint különös érvet emlitjük, 's csak anynyi fontosságot helyezünk benne, a' menynyi megkivántatik az emberben arra nézve, hogy lelkibátorság-, 's valódi szeméremhez a' büntől, 's felemelkedéshez szokjék azok szemei előtt kikkel együtt vétkezett. A' magányrendszernél kikerült fegyencz, ha történetesen valamelylyik társa nyomára jött, hogy együtt voltak bebörtönözve, meg fogna lepetni ennek szemtelen hozzátolakodása által, a' mi ugyan a' hallgató rendszer mellett is megeshetik — de ez utósó esetben a' megjavultnak lelki ereje azt nyeri a' nyilvánosság által, mit amott a' titoktartás által veszt. A' hallgatórendszer mellett a' szabadság, nyiltság, önérzet és felemelkedés fogalmai szólnák, 's ugy szólván, a' léleknek itt tágabb erkölcsi kör engedtetik. Maga a' hallgatás erősebb tusát kelt a' lélekben, tehát erősebb okot is a' javulásra. Iró nem tartaná feleslegesnek, ha ez Encyclopaedia szük köre megengedné, mindazon okokat lélektani tekintetben itt felhordani, melylyek a' nyilvános és titkos szavazás mellett vagy ellen politikai tekintetben szólanak; mivel e' kérdésnél ezen oldalról nézve, épen azon lélektani alapokra lehet támaszkodni. És, a' mi ugyan merész paradoxnak látszik, ha ismerettel birnánk mindazon irók házi életéről, kik a' magányrendszert pártolják, fognók tapasztalni nálok mindazon gyengeségeket, mik egy zárkozott lélek tulajdonai.

A' magányrendszer barátai elsőséget tulajdonitanak rendszeröknek, mivel — ugymond — a' magányrendszer önrendszabályai által tartatik fen, a' hallgatórendszer complicált működéseinek hatása pedig egészen a' börtönigazgató személyzettől függ. — De miért legyen épen a' magányrendszerü fogházak igazgató- és felügyelőiben több kötelességérzet, mint a' hallgató rendszerében? — A' magányrendszer szerinti felügyelet könnyebbnek, egyszerübbnek mondatik, de nincsenek-é az anyagi elkülönitéssel még nagyobb nehézségek összekötve? a' hallgató rendszernél igaz, *közvetlenül* történhetnek közlekedések a' foglyok közt. Nem fog e' ezen közlekedés *közvetve* a' magányrendszernél előjöhetni? És

pedig amaz inkább a' felügyelők szeme előtt történik, tehát nyomban követheti a' büntetés, míg a' magányrendszernél nem egykönnyen lehet, ha történik is, nyomába jönni. A' nagyobb vétkek mindig a' titkot keresik, és azok kisebb kihágások, miket az ember felvigyázó szemek előtt követ el, mivel ezeket nyugodtan folytatni nem lehet. A' fogoly a' magányrendszernél szabadon társaloghat a' czellát naponta meglátogató kulcsár — vagy felügyelővel, azt magának megnyerheti, megveszteget-heti. — Ezenkivül a' tapasztalás azt mutatja, hogy a' magányrendszernél a' gonosztettek száma a' népességnél nagyobb arányban nő; igy például Philadelphiában — hol a' magányrendszer van divatban — az utósó 32 év alatt ugy áll a' népesség növekedésének száma, a' kisebb gonosztevőkéhez, mint $2^3/_4$: a' 7-hez; míg New-Yorkban az utósó 40 év alatt a' hallgatórendszer mellett a' gonosztetteknek száma a' lelkek számánál kisebb arányban nőtt. — *Bentham* a' büntetés hatását különösen a' példásságban helyezteti, és véleménye szerint, ez anynyival czélszerübb, ha a' lehetőségig szelid eszközök által, a' büntetésnek lehető legnagyobb példásság szereztetik. A' magányrendszeri büntetés lényege szerint legkevésbé példás azokra nézve, kikre a' büntetés által hatni akarunk, mivel a' magány eltakarja a' szenvedéseket, és e' mellett azt sem lehet állitani, hogy a' magánynak sok kinzó oldalai ne volnának. Ha pedig ez a' rendszer enyhitetik, mint azt annak némelyly pártolói is kivánják: akkor semmivé lesznek mind azon érvek, melylyek a' magányrendszer előnyei mellett felhordatnak. — Lehetne a' magányrendszer ellen egészségi tekintetben különösen beszélni. Az idegrendszer 's a' test egyéb szerveinek gyengülésével van a' magánybani fogság összekötve; a' betegségek a' fegyenczeknél különösen elfajulnak. Az önfertőzés leginkább uralkodó azon nyavalyák közt, mik a' magányrendszeri czellákat meglátogatják. A' mi a' javulást illeti, azt lehet mondani, hogy a' magányrendszernél a' fegyenczek — kik huzamos ideig tartatnak fogva — anynyira elgyengülnek lelkökben, hogy a' börtönből kikerülvén, nem anynyira a' roszrai hajlam, mint ezen gyengeség miatt ártalmatlanok. A' hallgató rendszernél egy ilylyen lelki elgyengülésnek nagy részben eleje van véve a' nappali együttlét által. Azt állitják a' magányrendszer baráti, hogy minden gonosztevő anynyival többet szenved a' magányban, menynyivel súlyosabban vétkezett. Ezen állitás igazságára bekellene bizonyitani, hogy minden ember lelkiismeretében maga iránt igazságos. E' tétel bebizonyitására pedig a' vallás gyenge okainál alig foghatnánk más érveket felhordani. A' tekintély nem bizonyit. Azért a' büntetés arányát a' bünhöz épen olyly kevessé lehet eltalálni mind a' két rendszer szerint, mint a' bün fokozatát csupán a' lelkiismeretből meghatározni. Az ember csak jobb érzelmei által emelkedhetik fel, 's a' kiből minden melegség kihalt, arra sem a' magányrendszeri teljes elkülönités, sem a' hallgatórendszer erkölcsi elkülönitése nem fog anynyira hatni, hogy magába szállhasson. Az embernek csak abból adatott teremteni a' mi van, nem létezőből nem teremthet. Talán maga a' világ is inkább *termett* mint *teremtetett*. — Azonban az auburni rendszer erkölcsi elkülönitésénél, a' hallgatás nem czél csak eszköz, azért az együtt dolgozó rabok közt a' közlekedésnek lehetősége a' rendszer ellen nem bizonyit. — A' rabok oktatását illetőleg

is, a' hallgatórendszer a' javulásra nézve kedvezőbb, mivel azt nem lehet feltenni, hogy kevés egyházszolgák a' magányrendszernél minden czellában külön külön elegendő időt fordithatnának a' rab nevelésére, kivált a' hol a' foglyok száma sok. A' mit a' pap a' magányrendszernél csak megosztott erővel eszközölhet, azt a' hallgató rendszernél, időt nyervén, mindig uj és összepontositott erővel eszközölheti. Tehát a' hallgatórendszer mellett e' tekintetben a' gyakorlat bizonyit, mig a' magányrendszer mellett csak az elmélet. Pedig a' valóság végső próbája a' dolognak. A' mivel nem azt akarom mondani, hogy az eredmény egyedüli mértéke volna a' küzdésnek, mert ez hiányos elv, de hogy azon eszmék, melylyek valósággá lehetéséről még a' legkésőbb jövendő sem kezeskedik, csakugyan téveszmék. Ezenkivül a' magány inkább hat az ember képzelődő tehetségére mint gondolkozó erejére, azért magában az életben — az ember *önzése miatt* ebben a' *nagy magányrendszerü fogházban* — igen sok tiszta lelkü erényes ábrándozót találunk, kiket ha a' képzelődésből a' valóság mintegy kiszorit, nem birnak állani saját erejökön, mivel azon kép, melylyért lelkesülni látszottak, csak ugy volt szivökön mint egy leszakitott virág, de nem volt egész gyökerével szivökben. Az emberiség legnagyobb gondolkodói, tehát a' kik legtöbbet használtak az emberiségnek, társasági életet éltek, mig az ábrándozók, — tehát a' kik legtöbbet rontottak az emberiségen — vallásos mysticismus ködnymbusába burkolóztak zárkozott magányokban, mint a' tekenős béka teknőjében, és mégis akartak Achillessel versenyt futni. — *Beaumont* és *Toqueville* 's ismét b. *Eötvös* bizonyitása szerint, mindazon rabok, kikre a' magányrendszer Philadelphiában alkalmaztatott, érzelgő beteges állapotban találtattak, 's közülök mindenik a' legkisebb alkalommal könyükre fakadt. A' könyek csalják meg leghamarább az embert, azt a' ki könyez, és azt, a' ki könyezni lát. A' magányrendszer a' rab képzelődő tehetségére hat inkább 's ha valaki azt hiszi, hogy egy vallásos ábrándozó erős a' jóban, felette csalatkozik. A' magányrendszernél kikerült — ugynevezett *megjavult* rabok legfelebb vallásos ábrándozással birnak. — A' valódi erény, független minden *lények* és *minden tekintetektől*. Nem mondom, hogy a' hallgatórendszernél a' megjavultak ilylyen erénynyel kerülnek ki, de csak anynyit állitok, hogy a' hallgatórendszer inkább hat a' rab gondolkozó tehetségére. Nem akarván czikkemből vivsorompót csinálni, azzal rekesztem be összehasonlitásomat, hogy lélektani tekintetben, minden *nemesebb* elvek a' hallgató (auburni) rendszer mellett szólanak, és hogy minden gyakorlat hiányos, és ideiglenes, melyly nem ilylyen elveken épül. Nem is szólva a' megőrülési esetekről, melylyek a' magányrendszernél gyakoriak, csak azt kell még mondanunk, hogy a' büntetéseknek Bentham által felállitott tulajdonai: az egyszerüség, haszonrafordithatóság, népszerüség 'sat. inkább alkalmazhatók a' hallgató, mint a' magányrendszerre. 'sat.

Az amerikai fogházrendszerekkel Európában leginkább Anglia és Helvetia foglalkoztak. Angliában először lord *John Russel* szólalt fel a' börtönreform ügyében, követte őt sir *Robert Peel*. — Angliának jelenleg mintafogházai vannak London, Belfast, Perth és Bath-ban, mind a' philadelphiai rendszer szerint, némi javitással és belrendezési különbséggel az épitésre nézve. Legkitünőbb a' *pentonvillei* mintafogház Londonban,

(l. *Tóth L. Uti Tárcza*, V. kötet). Helvetiának fogházai, különösen Gentben, az auburni rendszer szerint épitvék, némi módositással. Franeziaországban kezdetben az auburni rendszert fogadták el. Aztán ezt a' philadelphiaival cserélték ki. Az eredményt kedvezőnek állitják. Ugyanezen véleményben vannak a' pennsylvaniai rendszerü fogházról, melylyet Warsauban gr. *Skarbeck* alapitott. Dánia mind a' két rendszernek hódol. Svétzia és Norvegiában a' király egy röpiratában a' magányrendszer mellett nyilatkozott. Olaszországban a' pennsylvaniai rendszernek van elsősége. A' tudósok congressusa Paduában 26 szavazattal 4 ellenében ezen rendszer mellett nyilatkozott 1846-ban. Main melletti Frankfurtban a' börtönreform barátjai gyülést tartottak, hol Európa minden állodalmaiból még Éjszakamerikából is jelentek meg látogatók : *Dwight* Bostonból, *Lurasco* Olaszhonból, *Grochorow* Oroszországból, *Russel* Angliából ; *Ducpétiaux* Belgiumból ; *Dém Text* és *Suringar* Hollandból, *Moineihen* Norvegából, gr. *Sparre* Svécziából, *Ferriére* Genfből ; *Mittermaier*, *Welker*, b. *Closen* 'sat. Németországból. A' gyülés egyakarattal abban állapodott meg : hogy az egyedüliség mint szabály az elitéltekre nézve is megmaradjon, mindazáltal ugy, hogy naponkint részesülhessenek a' szabad lég, 's erkölcsi, vallási és értelmi oktatás élvezetében, az igazgató mindennapos látogatásában, isteni tiszteletben és a' fogházjavitó társulat és a' telügyelő választmány tagjainak látogatásában. A' huzamosabb fogságra itéltekre nézve is az *egyedüliség* szabályában állapodtak meg, fokozatos könnyitésével a' magánynak, a' menynyire ez az elkülönités elvével megegyeztethető. — Szászország 1832. óta auburni rendszert követ. — A' berlini mintafogház a' pennsylvaniai rendszer szerint van épitve. Angliában a' legujabb időkben azt kezdik szokásba venni, hogy a' foglyok 12—18 hónapig egyedüliségben tartatnak, és aztán vagy a' gyarmatokba deportáltatnak, vagy más börtönosztályokban a' közmunkákra használtatnak.

Hazánkat először *Bölöni Farkas* derék hazánkfia, kit mindenek fájdalmára korán elvesztettünk, ismertette meg az amerikai börtönrendszerekkel „*Utazás Éjszak Amerikában*" czimü jeles munkája által. Alig van politikai életünkben kérdés, melyly nagyobb rokonszenvvel fogadtatott volna, közpályán haladó férfiaink által, mint a' börtön-reform. A' megyék és ujságlapok vetekedve szólaltak fel ez ügy mellett. Több megyékben a' fogházak ujból alakitattak. Bihar példával ment elől. A' $^{39}/_{40}$-iki országgyülés küldöttséget nevezett ki e' tárgyban. A' magyar tudós társaság, mintegy előkészitésül pálya-jutalmat tüzött ki „*a' halál-büntetésről*". — Alig volt külföldön utazó hazánkfia (Szemere, Pulszky, Tóth L., Irinyi), ki az amerikai börtönrendszereket utleirásában ne igyekezett volna a' közönséggel megismertetni.

A' börtönreformot illető számtalan munka közül ajánlhatóbbak : „A' börtön- és javitó-intézetek évkönyvei" (Jahrbücher der Gefängnisskunde und Besserungs anstalten) kiadják *Julius*, *Nöllner*, *Varrentrapp*, (Frankfurt a. M.) *Rittelhueber* „büntető és javitó intézetek korunk szükségeihez" (die Straf- und Besserungsanstalten nach den Bedürfnissen unserer Zeit. Maintz 1842.) — „*Ueber die Besserungsgefängnisse in Nord-Amerika und England. v. Louis Tellkampf.* Berlin 1844. — *Oskar*, Kronprinz von

Schweden : *über Strafe und Strafanstalten*, németül *Treskow* és *Juliustól* (Lipcse 1841.) *Petelli di Roretto, della condizione attuale dei carceri e dei mezzi di migliorarla.* (Turin 1840.) *Torrigiani Carlo* Marchese *„tre dissertazioni lette all' academia economico agraria dei Georgofili di Firenze sul diritto di punire, applicato come mezzo di ripressione e di correzzione* (Firenze 1841). *Temme : die preussischen Strafanstalten.* Berlin 1841. Nálunk : *„Fogházjavitás“* irták b. *Eötvös József* és *Lukács Móricz* (Pest. Heckenastnál 1842.) 's *Balla Károly* hasontárgyú munkája. — *Sz.*

Bosnia és ujabb története. Bosnyákország Herczegovinával, 850, 's mások szerint 1060 □ mfdnyi területén 1848-ki hadügyministeri összeirás szerint 1,400,000 lakost számit. A' lakosok eredetökre nézve sláv bosnyákok, horvátok, morlakok, montenegróiak, törökök, szerbek, görögök, zsidók, czigányok, magyarok, örmények, olaszok, németek, illyrek, dalmaták. A' *bosnyákok*, kik a' népességnek alig ⅓-t teszik (mintegy 370,000) részint az izlámot, részint a' görög és római cath. hitet követik. Vadak 's nyersek szokásaikra nézve, daczosak, viszszataszitók az idegenek irányában, különben harczosak, és merészek; igazság- és békeszeretők házi és szomszédi viszonyaikban, e' mellett szorgalmasok, egyszerüek, mindenekfelett ügyes lovasok. Legfelebb karavánkereskedést üznek, szenvedélyes vadászok és halászok. A' nők mint a' férfiuk erős szabályos testalkatuak, magas és kellemes növésüek. Itt a' nők nem élnek olyly viszszavonulva, mint egyéb török tartományokban, nyilvános helyeken azonban csak fátyolosan jelennek meg. A' bosnyákok után a' *horvátok* vannak legnagyobb számmal, kik közt kevés a' moslem (muhamedánus). A' *morlakok* (mintegy 150 ezeren) nagyobb részint Herczegowinában laknak, udvariasak, sok kereskedői ügyességgel birnak, tüzes ellenei az ozmanoknak. Mind keresztyének, részint a' görög részint a' római egyházhoz tartozók. E' három faj után számra nézve az *ozmánok* jőnek. A' tartomány fővárosa *Bosna-Serai* vagy *Sarajewo*, *Migliazza* viznek a' Bosna folyamába ömlésénél, 70 ezernyi nagyobb részint moslem lakossággal. Számos szövet- és érczgyára által egyik legfontosabb városa az ozman birodalomnak. Itt laknak a' tartomány örökség szerinti nemzeti főnökei, míg a' tulajdonképi kormányzó, a' három lófarkas basa, Trawnikban székel, melyly *Bosna-Serai*nál sokkal kisebb alig 10 ezer lakosos város, várral megerősitve. Több nevezetes vára van a' tartománynak, (Zwornik, Banjaluka, török Gradiska) még azon időből, midőn az egész Bosnia Magyarországhoz tartozott. A' század elején, midőn a' szerbek függetlenségökért fegyverre keltek, a' bosnyákok sem maradtak minden izgás nélkül. Azonban a' bosnyákoknak a' török felsőségtőli idegensége, 's régi függetlenségök emlékezete, meg egy kis orosz emissarius avatkozás 1832-ben kitörésre hozták a' dolgot. Oroszország, mindig a' porta legfőbb hivatalnokait igyekezett zsoldjába keriteni, 's a' megvesztegetésnek ezen neme rendszeresen folytattatott. Oroszország politikája mindig az volt : *ellenségét barátjává tenni, hogy aztán barátját is ellenségének tekinthesse.* 1832-ben is a' helytartók és a' katonaság támadtak fel. Ekkor azonban a' lázadást *Reschid*-basa nagy vezér elnyomta.

A' legujabb időkben a' tartomány, ujból zavaroknak lett szinhelye. 'S

ma az eddigi lázzadási tényezőkön kivül, az utósó két év eseményei, 's délkeleti Európa uj stadiumba lépése sem látszanak a' bosnyákok előtt ismeretlenek lenni. Daczára ennek, a' bosnyák felkelést szabadságharcznak nevezni nem lehet, jóllehet az ma terjedtebb és komolyabb minden eddigi felkeléseinél. Egy guerillacsatározás az, melyly a' hegyekbe vonja magát, hogy megpihenjen, és megujuljon. Legtöbbnyire e lázzadásokra az „adó" kivetése nyujtott alkalmat; ma ez okhoz a' török kormány ujonczozási készületei járultak. Már a' mult évben lehetett a' lázzadás előjeleire ráismerni; ez évben pedig, a' mint a' porta, az orosz, osztrák és török differentiák miatt a' magyar és lengyel menekültek kérdésében erősen látott a' fegyverkezéshez, az osztrák birodalom déli vonalaitól egészen Bánjalukáig kitörőfélben volt a' lázadás. A' krajnai törökök a' vezéri (császári) rendeleteket ellenszegüléssel fogadták. Első működésök volt *Bihácz* elé vonulni, elüzni a' basát 's a' várnak urává lenni. A' felkelők vezetője *Ale Kedic*. A' felkelők Casinból szándékoztak, Bihácz ellen menni, elindulások előtt azonban a' vezér követe megérkezvén, a' felkelők következő feltételeket kötöttek ki a' szétoszlásra nézve: 1) az uj adó megszüntetését 2) A' tized 's az uj poresz elengedését. A' feltételek megadása esetében engedelmességet igértek a' vezérnek. Ez alatt a' bihácz basa nagy lőszerekkel, 's élelemmel látta el a' várat. A' helyőrséget megnövelte. A' török kormány 6000 ujonczot kivánt Bosniából, ekkor még cordonhuzásról is beszéltek az osztrák és török határok közt. Az ujonczozási készületeket a' felkelők megelőzték, anynyival is inkább, mivel *Tahir* basának felelete az ismeretes feltételekre meg nem érkezett. A' kedélyek még lángolásban voltak, 's a' szétoszlásnál egymásnak fogadott esküjöket beváltották. *Bihácz* a' felkelők által csak ugyan bevétetett; a' 400 arnautából álló őrségnek szabad elvonulás lőn engedve. A' felkelők 60 ágyu, töltvény, élelemszerek 's több zsákmánynak jutottak birtokába. Innen *Banjaluka* felé mentek, hová azok is érkezendők valának, kik *Todororó*nak indultak el. A' bihácz vár a' basa távollétében helyettesére *Hasszszanbégre* volt bizva, ki a' bihácz kádiával és a' kormány több hű embereivel szerencsésen megmenekült. A' bihácz vár bevétele után mint egy 2000 felkelő a' szabad ég alatt, népgyülésbe jött összse. Ezen népgyülés nyilatkozatot intézett a' trawniki helytartóhoz, melylyben kijelentették, hogy ők a' padisah kormánya ellen nem lázzadtak fel; hogy mindenbe bele egyeznek, mit a' nagy ur rendel; azonban Bosnia helytartóitól t. i. a' vezértől, a' pasáktól 's musleminektől önkényes rendszabályokat és elnyomásokat nem türnek, egyszersmind tiltakoznak az arnauta őrség viszszafogadása ellen. A' helytartót a' cs. fermánok közlésére felkérték. Ezen nyilatkozványnak azonban nem nagy sikere lehetett, mivel a' felkelők *Ale Kedic* vezérlete alatt a' buzimi muteselimet felszólitották a' vár átadására, ki erre semmit nem hajtván, *Buzin* várát april 1-én 1850. elfoglalták. A' felkelők mozdulatairól ezek a' legutósó tudomások. — Sz.

Botanica l. Füvészet

Botany-bai l. Ausztriália.

Böttiger (Károly Vilmos) udvari tanácsnok, 's történet és literatura tanára az erlangeni egyetemben, a' hires archäolog *Károly August* fia,

több tudós társaság tagja, sz. Bautzenben 1790-ben, Lipcsében tanult, 1812-ben házi nevelő, 1817-ben akad. privat docens Lipcsében, 1819-ben rendkivüli tanár ugyanott; 1821-ben Erlangenben rendes tanár 's egyetemi másod könyvtárnok lett. Kizárólag historiai tanulmányokkal foglalkozván, a' történetet sima stilben, 's csak tanitványai 's az úgynevezett müvelt osztályok számára irja. Nevezetesebb munkái: „*Biographie Heinrichs des Löwen*“ (Hannover, 1819.); „*Die deutsche Geschichte für Gymnasien und Schulen*“ (Erlangen. 5 kiad. 1833.); „*Allgemeine Geschichte für Schulen und Haus*“ (7 kiad. Erlangen, 1842.); „*Geschichte Bayerns nach seinen alten und neuen Bestandtheilen.*“ (2 kiad. Erl. 1837.); „*Geschichtedes Kurstates und Königreichs Sachsen*“ (2 köt. Hamb. 1830.) „*Geschichte des deutschen Landes und Volkes*“ (2 köt. Stuttgart 1835—36. 3 kiad. 1845.). Legujabb munkája: „*Die Weltgeschichte in Biographien*“ (8 köt. Berlin 1839—44) igénytelen olvasó könyv, melylyben nagy számu biographia van összeállitva, hogy azok által az emberiség kifejlődésének világtörténeti menete felvilágositassék. — B.

Boulay de la Meurthe, a' franczia köztársaság alelnöke, megválasztatott 1849. jan. 20-ikán, 417 szóval *Baraguay d' Hilliers* csonka karú régi katona, 's *Vivien* ellenében, kinek 277 szavazata vo't. Letévén a' hitet, rövid beszédében megismeré, hogy sajnálja megválasztatását olyly érdemes jelölttársak mellőzésével, 's hogy tudja, mikint e' kitüntetést csak Napoleon Lajos barátságának köszöni. Es igazat mondott. Mert Európa 's maga Franczia ország is csodálkozva kérdezé: ki ezen *Boulay?* — Egykor követ, 's az 11-ik legio ezredese, de politikai semmi; egyébiránt becsületes jó ember, ki a' puskaport nem találta fel. E' tekintetben méltó vetélytársa volt *Baraguay*, az öreg harczos. Mindkettő Napoleon Lajos jelöltje volt, ki úgy látszik, ilylyenek által Franczország mulattatásáról akar gondoskodni, — vagy, komolyan szólva, magánál külömb embert nem akar alelnöknek. A' szegény respublica pedig ilyly választásokat tesz; úgy látszik: a' lélek erős, de a' hús gyarló. — h.

Bourbon Károly Lajos Mária, *Montemolin gróf*, d. Carlos öregebb fia, kinek Franczia országbóli elszökése új polgárháboruval fenyegette Spanyolországot, (l. Spanyolország, D. Carlos) született Madridban 1818 január 31-ikén, tehát most 32 éves. Osztozván családja sorsában 's bujdosásaiban, 's különféle helyeken lakván, 1838-ban sikerült neki, franczia legitimisták segélyével, a' franczia rendőrséget kijátszani 's Don Carloshoz jutni a' harcztérre, hol azonban a' carlosista vezérek működéseit csak gátolá, mert ezeknek folytonos tekintettel kelle lenni a' kir. család őrzésére. Egy évvel azután, a' vergarai egyesség folytán, Franczia országba menvén, Bourgesban lakott. Innét ujabb időben ismét megszökött. — Ott laktában sokat járt a' könyvtárba, 's társalgott tudósokkal. és valóban sok ismerettel is bir, 's németül, angolul, franczául 's olaszúl türhetően beszél. Nők irányában udvarias, férfiakkal szemközt gyanakodó 's tartózkodó, szenvedélyes, ingerlékeny, kitünő lovas. Külseje csinos, vonásai szabályosak, homloka szabad, de szemei kifejezése sötét, 's összeszoritott szája zárkozott jellemre mutat. — h.

Bourmont (Lajos Aug. Victor de Ghaisne, gróf) szül. 1773-ban Bour-

mont kastélyban, Anjouban, 's korán a' fr. testőrségbe lépett, melylynek tiszte volt, midőn 1789-ben kivándorlott. Ezután Condé hg. seregében, majd a' Vendeében szolgált 's Angliában járt, az angol ministerium gyámolitását sürgetni. Itt ismerkedett meg Holyroodban Artois herczeggel, ki neki sz. Lajos rendét adá. *Hoche* generál legyőzvén Vendeét, Bourmont másodszor is Angliába ment; később, 1789-ben Maine provinciában vezetett egy csapat chouant, kikkel többször győzött; oct. 16-ikán Mons várost bevette 's az ottani jeles történeti oklevélgyüjteményt (1480-tól, 60 kötetben) felégette. — Később meghódolt a' respublicának 's Párisban telepedvén le, megházasodott. Mint ügyes udvaronez, behizelegte ugyan magát az első consulnál, de *Fouché* minister nem hitt neki, 's 1803-ban csakugyan bezáratott a' Tempelbe, később pedig a' dijoni és besanconi várakba; fogságából két év mulva sikerült neki megszökni, 's ezután családával együtt Portugallba ment. — *Junot* elfoglalván Lissabont, *Bourmont* engedelmet nyert hazájába viszszatérni, 's nem sokára anynyira megnyerte Napoleon bizalmát, hogy ez őt a' nápolyi seregnél tábornokká tevé, 1813 's 14-ben jól verekedett, főleg Nogentnál, 's osztály-tábornokká lett; de 1814 mart. 30-ika után az elsők közt volt, kik a' királynak hódoltak. Ez őt azonnal a' becsület-rend tisztévé (!) nevezé, 's a' 6-ik katonaosztály parancsnoka volt Besanconban, midőn Napoleon Elbából viszszajött. A' királytól parancsot vett, hogy *Ney* marschallal egyesüljön, kinek elpártolását látván, erről jelentést tenni Parisba sietett. A' király azonban elutazott, a' nélkül, hogy utasitást adott volna neki. — *Napoleon* újra alkalmazá a' jó katonát, főleg *Ney* közbenjárására, *Gerard* generál seregénél, de ez junius 14 ikén több tiszttel együtt hűtlenül elhagyta parancsnoki helyét 's külföldre ment. E' becstelenséget, mit neki Franeziaország soha el nem felejtett, azzal tetézé, hogy a' második restauratio alatt, *Ney* marschallnak pere 's elitéltetése alkalmával, szenvedélyesen működött ennek kárára. A' hálás Bourboncsalád kegyeivel tetézé. A' kir. gárda egyik osztályának parancsnoka lett. Mint katona, kitüntette magát a' spanyol háborúban 1823-ban, 's megverte a' spanyolokat St. Lucasnál, mire madridi főparancsnokká neveztetett, de eljárása nem egyezvén a' dipl. testület nézeteivel, csakhamar viszszahivatott. Mint a' pairkamra tagja, elhatározott royalista volt, mi által az angoulemei hg. (dauphin) kegyét még inkább megnyerte. 1829-ben Polignac ministeriumában hadügyminister lett, a' közvélemény daczára, melyly őt bélyegzett embernek tartá, 's megveté. Mint hadügyminister azonban több czélszerü intézkedést tett a' fr. hadseregnél. 1830-ban april. 11-ikén az algieri expeditio főparancsnokává, 's Algier bevétele után Franeziaország marschalljává neveztetett. A' Bourbonok öregebb ágának bukása után elhagyta Algiert, hol *Clauzel* lett követője, 's Maconba hajózott három fiával. A' negyediket az ütközetben nyert sebe ölte meg. A' juliusi ordonnanceok miatt, mint távollevő, számadásra nem vonathatván, 1832-ig még marschalli czimét is viselte, ekkor azonban a' fr. hadseregből elbocsátatott, 's elment Angliába, hol a' holyroodi számüzött Bourbonokkal folytonos összeköttetésben élt. Később Schweizban, Genfben lakott, 's onnét fonta cselszövényeit a' legitimistákkal. — 1833-ban Don Miguel tette őt Portugallban seregei élére, de ügyének nem nagy sikerével; a' rövid hadviselésben don Pedro

ellen elveszté *Bourmont* legöregebb fiát. Ez uton látszott őt büntetni akarni a' gondviselés, midőn rosz ügynek szolgált. 1837-ben Rómába ment 's ott működött a' spanyol carlositák érdekében. 1840-ben elveszté franczia státuspolgári jogait, 's Marseillebe jövén, a' nép gúnyainak 's bántalmaknak volt kitéve, mert nincs Franczia országban gyülöltebb név, mint Bourmonté. — h.

Bowditch (Nathanael) Amerika legjelesb mathematikusa, Herschele; szül. 1773-ban Salemben, Massachusettsben. — Ön erejével müvelte magát, mint Franklin. Tanulási forró vágygyal ritka ügyességet kötvén öszsze, lassankint szép vagyont szerzett, melylynek nagy részét tud. czélokra forditotta. Első, nagy figyelmet gerjesztő müve volt a' „*The american practical Navigator.*" Azután müvészileg forditotta *Laplace* franczia munkáját „*az ég mechanicáját*" 's jegyzetekkel kisérte, mik *Legendret* bámulatra ragadták. Cambridgeben (Amerikában) mathem. és astronomia tanitószékével kináltatott meg, de nem fogadta el, hanem a' massachusettsi életbiztositó társ. igazgatója lett. A' bostoni Athenaeumot, melyly elnökévé választá, egészen újra szerkeztette, 's arra tetemes öszszeget részint maga ajándékozott, részint barátival iratott alá. Majd ismét a' bostoni mechanicai intézet elnöke, a' camdridgei egyik igazg. vál. tagja, 's a' bostoni tud. és müv. akademiájának elnöke lett. Sok európai t. társ. számlálá őt tagjai közé, 's a' párisi Inst. is elválasztá tagúl, midőn 1837-ben megholt. Emlitett munkáján kivül több jeles értekezést irt az amerikai *Rewiew*kben. Fia szinte jeles mathematikus. — h.

Bowring (John) hires angol radical parl. tag, kevésbé pártfőnők, mint ügyes politikai harczos, és igen haszonvehető agense azon pártnak, melylyhez tartozik. Főleg a' kereskedelmi és pénzügyi szakban, de általában a' politikában szakembernek lehet mondani. Született Exterben Devonshireben 1792. oct. 17-én. Előbb kereskedő volt, de később kizárólag iró 's politikus lett. Gazdag nyelvismerettel bir. 'S ezen tehetségét számos utazásai által, miket a' népfaji sajátságok kikutatása, népdalgyüjtés, 's hazája kereskedése érdekében tett, sokoldalulag kimivelte, 's általa széles és kitünő ismeretségeket szerzett. Különös előszeretettel látszott mindig a' nemzeti költészetek iránt viseltetni; és nagy érdemeket szerzett magának a' régibb és ujabb csaknem minden europai nyelven irt népdalok öszszegyüjtése és forditása által. E' tekintetben első volt, ki nemzetünk gyönyörü zengzetes nyelvét az ángolokkal megismertette. *Vörösmarty, Kisfaludy, Czuczor* 'sat. ismeretségébe ő általa jutottak a' britt szigetek; 's ezen érdemiért a' m. akademia lev. tagjai közt is helyet foglal. 1821—23 „*Specimens of the russian poets*" két köt. 1824 „*Batavian antohlogy*"'s „*Ancient poetry and romances of Spain*" 1827 „*Specimens of the polish poets*"—„*Servian popular poetry*"—1830. „*Poetry of the Magyars*" 1832. „*cheskian anthology*" munkákat adott ki, 's ezen kivül régi angolszász, fries, dán, svéd, norman nemzeti dalokat is gyüjtött. J. *Benthammal* közel viszonyban állott. A' mély gondolkozásu jogtudós őt bizta meg végrendeletének végrehajtásával, ugy szinte öszszes iratainak kiadásával is barátja *Dumont* halála után. B. lényegükben osztotta e' nagy bölcselő politikai nézeteit. Utazásai miatt sokan

alaptalanul gyanusitották B.t, mintha idegen bujtogatók emissariusa lenne, 's ezen gyanu folytán francziaországi utjában 1822. oct. 7-én Calaisban a' béke 's népek közti baráti szövetség e' derék apostolát, mint bujtogatót, elfogták 's Boulogneban erős fogságban tartották, mig nem Canning közbenvetésére szabadon eresztetett. 1824-től, a'Bentham iskolájának szellemében „*Westminster review*" szerkesztése által megmutatta menynyi érdekkel viseltetik a' gyökeres javitások iránt. 1825-ig csak mint dolgozó társ működött e' nevezetes lapnál; ekkor a' szerkesztést vette át 's csak a' juliusi forradalom után hagyott azzal fel. 1828-ban Hollandiát látogatta meg, 's a' németalföldi kereskedést tárgyazó „*Morning Herald*"ban megjelent és hollandiai nyelvre áttett leveleiért a' grőningeni egyetem jogtanári oklevéllel tisztelte meg. Következő évben Koppenhágában a' scandinaviai anthologiára gyüjtött adatokat. Később az angol kormány megbizásából, különböző állodalmak kereskedelmi viszonyainak felismerése érdekében utazta be Európát, 's utazása által különösen jelentékenynyé tette politikai pályáját. Tagja lett azon vegyes választmánynak, melyly az angol- franczia kereskedelmi viszonyok megbecsülésére hivatott összse; 's az 1834 és 35-ben, a' parliament elé terjesztett, általa és *Villiers* által szerkeztett jelentéseket az azokban egybeszedett biztos és gazdag adatokért, mesterműveknek lehet a' magok nemében mondani. Hasonló szellemben igyekezett B. „Helvetia ipara, gyárai, és kereskedése" feletti jelentésében (Zürich 1837) a' tiltórendszer ellenében a' szabad kereskedés előnyeit fejtegetni. Már előbb beutazta Olaszországot, különösen Toscánát (1836) aztán Egyptust, Syriát, hogy a' parliamenttel a' kereskedelemre nézve kielégitő materialékat közölhessen. Ezen czélból utazta be a' német vámszövetség tartományait is. „Német vámszövetség" felőli jelentése (Berl. 1846) sok nevezetes dolgot foglal magában. 1835-ben az alsóház tagjává választatván, nem tekintve a' kormányhozi különös viszonyára, több rendbeli jeleit adta függetlenségének, 1837-ben kimaradt választóivali összeütközése miatt, de 1840. ujra megválasztatott. A' londoni ugynevezett béketársulatnak darab ideig tollvivője volt, 's e' tekintetben az első agitátorok közé tartozik. 1849-ben cantoni britt consullá neveztetett. *Bowring* erőteljes, igen munkás, élénk, mozgékony férfi, ritka példány Angliában; hangja dörgő, tudománya bő és sokoldalu, ezért igen kitünő parlamenti-, 's még inkább népszónok; vállalkozási szelleme a' legmerészebbek egyike. Hazánkról 's annak mindennemü viszonyairól egy angolnak sinesenek alaposb nézetei, mint fajunk ez őszinte barátának, ki nyelvünk szépségeit ismeri, 's nemzeti jellemünket nagyra becsüli. Egyébiránt senki sem érdemli inkább a' világpolgár nevet, mint e' férfi, ki örökké közérdekben utazik, minden utazót saját nyelvén köszönt, nemzeti előitéleteket levetkezett, idegen szokásokat tisztel, 's mindennek, ki vele általános emberi rokonszenvben találkozik, mint régi ismerősnek, 's az emberiség szolgálatában szövetségesének, nyujt baráti kezet. — Sz.

Boyen (Herrman von) porosz tábornok 's hadügyminister szül. 1771, keleti Poroszország Kreutzburg városában, 1783-ban már katonai szolgálatba lépett, 1788-ban hadnagy lett 's felvétetett a' königsbergi hadi iskolába, midőn egyszersmind *Kantot* is hallgatá. Hadi pályája 1794-ben a'

lengyel háborúval kezdődik, hol a' derék 's tudós katona *Günther* tábornok oldala mellett segédkedett, kinek később (1834) életirását adá. 1799-ben kapitány volt, 's értekezést irt a' katonai törvényekről, melylyben a' közkatonákkali emberibb bánást ajánlotta. A' fr. háború közeledtével egy erről szólló iratot nyújtott be a' királynak, melyly ennek figyelmét anynyira magára vonta, hogy őt kisérete tisztei közé vevé. Az 1806-iki szerencsétlen hadviselésben Jenánál nehéz sebet kapott, 's csak bajosan menekült meg a' fogságtól. Gyógyulása után a' vezérkarnál működött, őrnagy 's azon bizottmány tagja lett, melyly *Scharnhorst* nagy gondolatát, a' porosz nép felfegyverzését, életbe lépteté. — 1810-ben a' hadügyministerium részéről előadó volt a' királynál katonai ügyekben, e' helyét azonban 1812-ben, midőn Napoleon hadviselése Oroszország ellen 's Poroszországnak ebbeni részvéte határozatba ment, ideiglen elhagyá, mert Napoleon alatt nem akart szolgálni. A' dolgok fordultával 1813-ban ismét a' királyhoz csatlakozott Boroszlóban, 's mint vezérkari ezredes, majd ismét vezérkari elnök a' harmadik hadtestnél, jelen volt a' luckaui, dennoviczi, lipcsei 's a' t. csatákban; a' párisi első béke után pedig vezérőrnagy 's hadügyminister lett. E' minőségben követte a' királyt Párisba; azonban 1819-ben, elégületlenül a' cabinet akkori szellemével, *Beyme* és *Humboldtal* együtt, kik vele a' szabadelműséget képviselték, letette tárczáját 's viszszavonúlt a' magányéletbe. Csak 1840-ben lépett ismét a' nyilvánosság terére. IV-ik Fridrik Vilmos azonnal thrónra lépése után meghivta őt a' státustanácsba, 's 1841-ben gyalogsági tábornokká, 's majd hadügyministerré, titk. tanácsossá, és a' ministerium elnökévé nevezte. E' hivatalát ifju erővel folytatá, 's igen bölcs intézkedések által tette emlékezetessé. 1842-ben egy gyalogezred tulajdonosa lett, ugyanazé, melylyben egykor mint káplár szolgált; 1843-ban Berlin és Charlottenburg tiszt. polgárává választatott, jeleül a' köztiszteletnek, melylyben az ősz férfiu részesült. Viszszavonultsága alatt történet és költészet valának társai 's mulattatói, 's többek közt „*Scharnhorst* ismertetését" irá. (Berlin, 1833.) Dalai közől a' „*Preussische Losung*" népdallá lett, 's ötször tétetett zenére. — *Boyen* azon nyilvános jellemei közé tartozik Németországnak, melylyek az idők minden viszontagságai közt hivek maradtak magokhoz 's a' becsülethez. Eszméi, melylyeket már 1799-ben leirt, később, Poroszország üdvére léptek életbe. Összetalálkozott ő ez eszmékben későbbi barátival, *Scharnhorst* és *Gneisenau*val, kik szinte, mint ő, becsületérzésben 's hazafiságban találták fel a' katona lényegét, 's zsoldos csapatok helyett, kiket csak bot tart rendben, népfelfegyverzést kivántak, melylyben a' haza minden gyermeke, kivétel nélkül, részt vegyen, és kik úgy vélekedtek, hogy a' tiszti helyek nem lehetnek egyes osztályok kiváltsága. — h.

Boyer l. Haiti.

Brandis (Keresztély Auguszt) porosz titkos tanácsnok 's a' philosophia rendes tanára Bonnban. Született 1790, Hildesheimban; tanult Göttingában és Thielben; tudorrá lett Koppenhágában, 1813. Felolvasásait megkezdé Berlinben 1815-ben. *Niebuhr* követségi titoknokká választotta, 's 1816-ban magával vitte Rómába. Ezen minőségben nem sok ideig maradt, mivel már 1817-ben a' tudományok akademiája Berlin-

ben azon munkálatok egy részét rá bizta, melylyek Aristoteles összes müveinek kiadására szükségesek valának. E' végre Europa nagyobb részét beutazá. Franczia-, Olasz- és Angolország legnagyobb városaiban mulatott, 's az ottani könyvtárakat használta. A' munka nagyobb részének bevégeztével 1822-ben Bonnban a' philosophia rendes tanárává lett. Még mindig Aristotelessel foglalkozván itt irá: „*Diatribe academica de perditis Aristotelis libris, de ideis et de bono, sive de philosophia*" (Bonn 1823.) és „*Aristotelis et Theophrasti Metaphysica*" (I köt. Berlin 1823.) Egyéb nevezetesebb munkái: „*Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie*" (I K. Berlin 1835.); „*Scholia graeca in Aristotelis metaphysica*" (Berlin 1837): „*Mittheilungen über Griechenland*" (3 köt. Lipcs. 1842). Ez utóbbi Görögországban tartózkodásának eredménye, hová mint Otto király tanitója 's tanácsosa ment, több évre engedelmet nyervén kormányától. — B.

Branyiszkó. Hegy Szepes és Sáros megyék határán, Lőcse és Eperjes közt, nevezetes azon ütközetről, melylyet itt Görgei seregei, névszerint *Guyon* tábornok vezérlete alatt, gr. *Schlick* altábornagy seregének gr. *Deym* vezetése alatti dandárja ellen víttak. Egyike lévén ez ütközet a' magyar forradalmi háború legfényesebb pontjainak, kissé körülményesben fogjuk azt leirni. — Görgey serege, melyly a' moóri csatavesztés 's Pestnek a' cs. seregek általi elfoglalása után éjszakra, a' Karpátokba vonúlt, 1849. febr. 1-jén lépte át Szepes határait, megedzve a' téli táborozás viszontagságai, szenvedései által. Az egyik csapat, melylyet *Guyon Richárd* tábornok, ezen valóban oroszlányszivü Richard, vezérlett, a' gömöri hegyszorosokon át Iglóig nyomúlt; a' másik, *Görgey* alatt, Liptó felől jött, 's a' késmárki vidéket boritotta el. Lőcsén *Kiesevetter* cs. k. őrnagy egy zászlóalj Nugent-ezredbeli gyaloggal, 50 lovassal, 's néhány congréve-röppentyűvel tanyázott. *Kiesevetter* őrnagy igen ügyesen intézte el dolgát; a' febr. 3. 's 4-ike közti éjen, megtudván kémei által a' m. sereg hadi jelszavát, átjött az előörsökön, kik katonáit magyaroknak tartották, 's már közel volt Iglóhoz, és a' várost röppentyűvel több helyütt fel is gyújtá, mindőn az előörsök a' cselt észrevették 's lődözni kezdvén, az Iglóban álomba merült m. katonákat felriasztották. Heves utczai harcz kezdődött; a' 10 ezernyi iglói m. sereg természetesen viszszavonúlni kényszerité a' sokkal gyengébb megtámadókat 's elvett tőlük 1 álgyút 's több ezer röppentyűt. A' holtak és sebesültek száma 40-re tétetett ez alkommal. Az ausztriaiak febr. 4-ikén Lőcsén 's Szepesváralján át a' branyiszkói hegyszorosig vonultak, szüntelen üzetve a' m. huszárok által, kik a' hegyet még ez nap este kétszer próbálták elfoglalni, de mindkétszer keményen viszszaverettek. Este felé megérkezett a' Kassa mellett *Klapkával* küzdő gr. *Schlick* által küldött dandárnok, gr. *Deym*, 4 zászlóalj gyalogsággal, ugyanannyi század lovassággal, 's 11 álgyuval, és egyesülvén *Kiesevetter* csapatával, állást vőn seregével a' branyiszkói hegytetőn, ezt megvédeni szándékozva. Az álgyuk olyly pontokon valának felállitva, honnét a' golyók az egész utat sodorták; a' gyalogság a' hegy másik oldalán, hol a' tulajdonképpi bérezszoros kezdődik, csatarendben várta a' megtámadást. A' Szepesből Sárosba vezető többi út szinte őrséggel vala ellátva a' gondos tábornok által,

ki Sirokkán tartott hadi szállást. Dandárjához Eperjesről még 2 század nehéz lovas csatlakozott 7 álgyuval. A' magyar sereg, 10 ezer gyalog, 1500 huszár 's 25 álgyuból állott. *Guyon*, ügyesen kidolgozott terv szerint vezette a' merész megtámadást előlről, míg egyszersmind az ellenséget körülvette hátulról. Febr. 5-ikén, dermesztő hidegben, ő maga vezette ki seregét Szepesváraljáról, 's felállitván azt Korotnok mellett, két zászlóaljnak szigoru parancsot adott rohammal foglalni el a' hegyet, kiválasztván e' czélra ujonczokból álló két zászlóaljat, 's kartácscsal töltött két álgyút állitván hátuk mögé. „Előre! meghalni!" kiáltá szokása szerint, 's a' zászlóaljak, nevezetesen a' *zólyomi*, szuronyszegezve rohantak a' meredek hegynek, 's nem gondolva a' kartácstüzzel, melyly egész sorokat lesodrott, az ellenséges álgyukig nyomultak 's kettőt elfoglaltak. A' csata d. utáni 1 órától éjfélig tartott, melyly idő alatt 23 erős hegyi állomásból veretett ki a' védő sereg. Az austriaiak, nem akarván szuronycsatát kezdeni, elhagyták a' hegytetőt, 's a' hegy másik oldalára vonultak, ott a' szorost védeni. De ez már késő volt, mert ezalatt *Ujházy* vadászcsapata a' hegyeken át, titkos uton, megkerülte a' sereget, és hátában kezdte azt fenyegetni. Gróf *Deym* tehát, nagy veszélyben látván az egész hadtestet, a' branyiszkói szorost elhagyta 's egy Párma-zászlóalj által fedeztetve, melylynek vitézei majd mindnyájan elestek, vagy elfogattak, — elvonúlt Eperjesre, onnét Kassára, hol *Schlick* gróf altábornagy hadtestével egyesült. *Guyon*hoz parlamentair küldetett azon kéréssel, hogy gr. Deym viszszavonulását ne háborgassa, 's *Guyon* ezt meg is igérte, és csak másnap délben ment be Eperjesre, honnét *Deym* szerencsésen menekült Kassára. Eperjesen, a' magyarok bevonulása után nagy volt a' dínom dánom, fényes Te-Deum tartatott, 's a' zólyomi zászlóalj, melyly a' rohamnál főleg kitűntette magát, új zászlóval ajándékoztatott meg, melylyre e' szavak valának irva: „*Branyiszkói győzelem.*" — A' magyarok egész vesztesége 50 halott 's ugyanannyi sebesültre tétetik, az austriaiaké 80 halott, 's 60 fogolyra. E' győzelem megnyitá *Görgey* utját Sárosba, az egyesülést *Klapkával* 's az egyenes közlekedést Debreczennel; erkölcsi hatása pedig kiszámithatlan, mert ez lévén a' Pesttőli viszszavonulás óta első győzelem, megalapitá a' gyakorlatlan honvédek önbizalmát, kik később azután anynyiszor mutaták a' vitézség csudáit. *Guyon* személyes rendkivüli bátorságát ellenségei is elismérik; ő elől ment, lobogóját golyó vitte el; szónoklatai, melylyekkel katonáit lelkesitni szokta, eredetiek. Magyarúl csak egyes szavakat tudván, a' támadás előtt ezen beszédet tartá az Ujházy vadászokhoz: „Jäger itt, Jäger ott, dupla lőhnung, hátul kartács!" Igy a' honvédek, kiknek itt mindegyike hősileg viselte magát, részint lelkesitve, részint kényszeritve, szuronynyal rohanták meg az álgyúkat, és szó szerint, azok torkába másztak. — T.

Brasilia. E' roppant kiterjedésü, de még igen rendezetlen állapotban sinlő délamerikai birodalomnak legujabb története azon időponttól kezdődik, midőn a' folytonos pártviharokba únt császár, *Dom Pedro* 1821. april 7-ikén kiskoru fia javára, a' trónról lemondott. April 9-ikén fia, *Dom Pedro de Atcantara*, (szül. 1825) lépett Brasilia vészfelleges trónjára. A' pártok örültek, 's békezálogúl tekinték ez eseményt. De a' nemzeti élet azért igen

szomorú 's zavaros maradt. A' három tagból álló regensség, melylyet a' kamarák ideiglenesen kineveztek, *Francisco de Lima*, *Carcavellas* és *Verguiero* nem birtak a' pártokkal. Hiába adtak általános amnestiát, hogy a' pártokat lecsöndesitsék; lázadásra lázadás következett. A' leköszönt császár még Európába sem ért, midőn *Rio-Janeiro* és *Bahia* már véres polgárháború szinhelyei lőnek, melylyet csak az angol 's franczia tengeri erő, 's a' jó szellemü polgári őrség tudott elnyomni. A' republicánus lapoktól 's társaságoktól felszitva, a' fővárosból *Bahia*, *Pernambuco* 's *Para* tartományokba is elterjedt a' zendülés, melylynek azonban a' polgárság erélyesen ellene lépett. E' folytonos népmozgalmak természetesen igen rosz befolyást gyakoroltak a' státus belső gépezetére, 's a' pénzügyre. A' kamrák jun. 17-ikén állandó regensséget választottak, 's *Limát* meghagyván, a' más két tag helyébe *Carvalhot* és *Munizt* ülteték; az ifju császár mellé pedig nevelőül *Jose Bonifacio d'Andradát* adák. Egyszersmind elhatározák az alkotmány átalakitását. Ez újra felkölté a' pártszellemet, 's republicánusok, és foederalisták, katonák és polgárok, moderádók és caramurok pártjai küzdöttek egymással, sőt a' lelépett császár mellett is nagy párt keletkezett, melylynek működését azonban ennek 1824-ben történt halála megszakitá. Ilyly vihar ellenében a' ministerium elvesztette erejét, 's már 1832-ben lelépett, melylynek helyébe a' regensség csak bajjal tudott mást összeállitani. — 1832 is lázadásokban telt el, 's *Andrada* helyébe *Itanhaem* tétetett a' fiatal császár nevelőjévé. Ezen anarchiának az alkotmány teljes reformja vetett némileg véget 1834-ben, melyly Brasiliát szövetséges státussá alakitotta át, melylyben a' császár örökös elnök szerepét viszi. Szerinte minden tartományban törvényhozó gyülések alkottattak, melylyek az éjszakamerikai szabad státusok hasonlatosságára önmagokat kormányozzák 's a' köz-országgyülésre követeket küldenek. Egyszersmind a' háromtagú regensség letétetett, 's *Feijo* neveztetett ki egyedüli regenssé 4 évre: 1835-ben sajtótörvény hozatott be, melyly a' republ. lapok kicsapongásait fékezze, 's külön törvény által mondatott ki, hogy a' fiatal császár magnélküli kihalása esetére a' portugál királyné a' trónöröködésből kizáratik, 's *Januária*, *Dom Pedro* második leánya, ismertetik el trónörökösül. Az új alkotmány azonban nem talált általános tetszésre, 's a' pártdüh *Para* tartományban, 1835-ben, véres lázadásba tört ki, melyly lassankint elaludt ugyan, de folytonos anarchiát hagyott hátra maga után. A' pártfőnökök meg tudák nyerni a' Maranhon partjain lakó mestizeket 's mulattokat, 's ezek segélyével bevevék *Para* várost, melyly gyilkolás és kicsapongások szinhelye maradt, mig 1836. januárján angol flotta nem foglalá el az elpusztitott várost. Hasonló jelenetek törtek ki 1835. juliusán *Bahiá*ban is, hol a' negerek fellázadtak 's a' respublicát kikiáltották. Sikerült azonban, hű városok segitségével, a' lázadókat beszoritani, kik magokat kegyelemre adván meg, részint lenyakaztattak 's Afrikába vitettek.

A' rendetlenség folyton tartott legújabb időkig. 1837-ben *Rio Grande de Sul* tartomány kiáltotta ki a' függetlenséget. Ilyly körülmények közt *Feijo* letette a' regensséget ugyan 1837-ben, 's helyébe *Pedro Aranjo de Lima* választatott regenssé, ki 1840-ig állotta meg nehéz helyét. Ekkor fel akarta oszlatni a' kamarákat, de ezek együtt maradtak 's haragjokban

a' 14 éves császárt, törvényt sértve, teljes korúnak nyilatkoztatták. *Andrada* testvérek, a' határozat eszközlői, ismét ministeriumba léptek, hol azonban csak kevés ideig tarthaták magokat, 's a' conservativek által kiszorittattak, kik közt legkitünőbb *Pereira Vasconcellos* senátor. Az új ministerium feje lett *Carneiro Leao*, büszke heves ember, kit 1843-ban mérsékeltebb ministerium váltott fel, *Almeida Torres*-é. Azolta több nyugalom volt, jobb törvények hozattak 's az egész állapot sokat szilárdult. A' roppant térű, csekély népességű 's bensőleg igen tág öszszeköttetésű tartományokban elkerülhetetlen részletes lázadások ritkábbak lettek, 's nevezetesen 1845-ben a' *Rio Grand de Sul* tartománybeli több éves lázongás a' lázadók meghóditásával végződött. Legújabban azon ellenszegülés által vonta magára Brasilia a' világ figyelmét, melylyel Anglia kereskedési politikai terveit viszszautasitá, mig ellenben a' német vámegyletnek kezet nyujtott, — holott p. o. a' laplatai zavargásokra nézve Angliával 's Francziaországgal öszszetartott. Ez utóbbival családi lánczok is kapcsolják. A' fiatal császár 1843-ban nőül vevé siciliai herczegnő *Therézt*, 's egyszersmind *Francisca* testvérét *Joinville* hgnek, Lajos F. fiának adá; 1844-ben pedig öregebb nőtestvére *Januária* az *aquilai* grófhoz, egy másik siciliai herczeghez, ment nőül. A' császár kevés személyes részt vesz a' kormányzásban, noha jó szándéka, müveltsége, szigorú kötelességérzete 's a' hasznos közintézetek ápolása miatt dicsértetik. 1845. febr. 23-kán koronaörökös is született. Ministerei közt 's a' kamrákban nem mutatkoznak kitünőbb státusférfiak. Úgy látszik, terjedni kezd a' vélemény, hogy nyugalom a' jóllét feltétele, 's hogy e' nyugalom a' monarchiai forma alatt jobban van biztositva. A' szomszéd státusok példája meggyőzi a' brasiliaiakat saját örökös császárságuk becse felől.

Brasilia császárság 113,000, más adat szerint 124,000 négysz. mérföldnyi területen csak mintegy 5—6 millió lakost számlál. Tengerpartjának hoszsza *Oyapok* határfolyótól Guyana felé a' La Platáig közel 1000 mérföld. Éghajlata, az országnak éjszakról délre nyúló 500 mérföldnyi hoszszúságában. változó ugyan, de általában igen kellemes és egésséges, a' túlmeleget rendes széljárás hűsíti; főleg az Amazon folyó sikjának bájait nem győzik az utasok dicsérni. Nyugotindia ostora, a' sárga láz, itt ismeretlen. A' növénygazdagság bámulásra ragad, 's a' növényország kiirthatlan életereje 's dús, tullámzó bujasága sokszor leggyőzhetlenül gátolólag lép a' települők elébe. Az erdők telve Délamerika vadaival; feltünő a' szárnyasok, pillangók, 's bogarak szinragyogása, mikkel e' dús természet lepve van. Az ország nehézségei közé tartoznak a' kigyók mérges 's vészes fajai, crocodilok 's gyíkok; óriás hangyák, melylyek egy faja ételül is szolgál, górpókok, scorpiók, moskitók 's egyéb kártékony férgek. A' gazdag bányák jövedelme, a' müvelés haladásai által, még igen nagy mértékben nevelhető; a' nyert aranyból a' kormány egy ötödőt kap, 's e' jövedelem egyik utóbbi évben 300,000 tallérra ment.

A' földmüvelés legújabb időben emelkedik ugyan, de a' nagy terjedelem, ritka népesség, rabszolga-munkához szokottság, 's a' restség ősi szeretete mellett, csakugyan század része sincs még müvelve a' földnek. A' kézmüvesség is igen alacsony fokon áll 's inkább csak idegenek által üzetik. Főkiviteli czikkek: a' kávé, melylynek termelése utóbbi husz év alatt

tizszereztetett, 's melylyből a' kivitel 1840-ben 5 ½ millió arrobára (32 font) ment, 18,200,000 frank értékben; 7 millionyi gyémánt és arany, 6 millionyi czukor, melylynek kivitele folyton kevesbedik, bőrök, rhum, festőfák, orvosszerek, 's az éjszaki tartományokból: pamut, de a' melylynek kivitele szinte évenkint alább száll 's 1842-ben csak 90 ezer ballra ment, mert a' tisztitás, és begöngyölés évrül évre roszabb. A' bevitel 1835—40 közt 62—64 millióra ment, miből gyapju selyem és pamut ruhanemüekre 35 millió ft. esik. A' beviteli vám legtöbb czikkre nézve 20 pct., Anglia azonban csak 15 pctet fizet. Austria, Poroszország 's a' hanzavárosok hasonló keresk. szerződéseket kötöttek. A' pénzügy igen zavaros állapotban van, évenkinti hiány mutatkozik, melyly körülbelöl feléri az öszves státusjövedelem ⅓ át. A' státusadósság 100 millió milreis; vagy 250 millió forintra rúg. A' kiadás 1842—43-ban közel 22 millió, a' bevétel csak 16 ½ millió milreisre ment.

A' népesség civilizált része mintegy 15 városban, 75 kisebb városban, 's 620 faluban lakik. Különböző népfajokból 's vegyületekből áll: portugálok, kik Európából vándorlottak be, az országban született portugálok, kreolok, mulattok, mestizek, negerek, 's különböző ind törzsökök, melylyek a' parti tartományokból egészen eltüntek, 's a' belső részekbe vonultak. Több mint 100 féle faj 's dialectus. A' különböző vegyületek között a' *mulattok* mindinkább szaporodnak, 's vérkeveredés következtében olyly népfaj fog eredni, melyly a' sürü 's göndör haj, 's az arcz olajszinénél fogva inkább a' néger fajhoz, mint az európaihoz közeledik. A' népesség erkölcsi állapota igen szomorú. Ezen elhagyatottság okát az előbbi eseményekben kell keresni. Az anyaország hajdan elhanyagolá Brasiliát, 's leginkább kétesjellemü gyarmatosokat, börtönből elbocsátott gonosztevőket, erkölcstelen nőket, 's átalában olyly személyeket küldött oda, melylyek Portugálban a' státus terhére voltak. Midőn később Brasilia arany- 's gyémántgazdagsága fölfedeztetett, ezen romlott népcsedéshez merész kalandorok is csatlakoztak. A' két nem szokásos elkülönzésétől az erkölcsiségre nézve jobb állapotot nem várhatni. Nehány tengeri várost kivévén, hová az európaiak befolyása mélyebben hatott, a' nők a' társaságban nem igen jelennek meg, 's éltüket a' konyhában, és függő ágyban töltik. Mivel hamar elvirágzanak, a' férfiak rabszolganők- 's mulatnőkkel szoktak élni. Vannak egész kerületek, melylyekben alig találtatik néhány törvényes házas pár. Boszuvágy másik büne a' brasiliaiaknak. A' gazdag családok gyakran gyilkosokat tartanak szolgálatukban; a' szegény többnyire személyesen boszulja meg magát, de soha sem párviadalban, melyly egészen ismeretlen, hanem orgyilkolás által. Az igazság-kiszolgáltatás megvesztegethető, 's azon esetekben is, melylyekben komolyan lépne föl, tehetetlen. Az igazságügy-minister ezen tehetetlenséget a' kamara gyülésében 1843-ban maga igy nyilvánitá: „midőn *Albuquerque Uchra Pedro* meggyilkoltatott, az igazságügyi osztály a' gyilkos tettét be nem bizonyithatá, mivel egy tanu sem merte az igazságot kimondani.“ Alig lehet hinni hogy illy emberek egy szabad nép alkotó részét teszik, 's alkotmányos ország polgárai, mivel ez ország most is alig egyéb, mint urak 's vazallok egyesülete. A' papság befolyása semmi, mivel ez is épen olyly erkölcstelenül él, 's tudatlan, mint a' többi osztály. A' legtöbb brasiliainak ne-

velése az elemi oskolában bevégződik, melylyek száma még most is igen csekély. E' viszony azonban mindinkább javúl. *Rio-Janeiro*, melylynek népessége 400,000-re rúg, csak 1350 elemi iskolást számlált; *Minas Gerges*, a' legnépesebb 's legmüveltebb, 8000-et; a' két orvostanoda, *Rio-Janeiro* 's *Bahiá*ban 300 növendéket számlál; két jogászoskola *Oliveda* 's *San-Paulo*ban, 200 tanulót, végre a' szép müvészetek akademiájának mintegy 50 fiatal ember veszi hasznát. A' számos neger rabszolga most már átalában szelidebb bánásmódban részesül, de most is azon embertelen szokás uralkodik, hogy a' rabnőknek, terhességük 's szülésük ideje alatt, munkájokból semmi sem engedtetik el. Azért is a' magzat elüzése napi renden levő bűntett, 's itt fészkel oka, hogy Brasiliának évenkint 30,000 új rabszolgára van szüksége, hogy fekete munkásai hiányát kipótolja. A' benszülött rabszolgák között a' halálozási esetek mindig túlhaladják a' szülésieket. A' bevitt rabszolgák Kongo-negerek, 's nem csak szép alkatuk, hanem szorgalmuk 's takarékosságuk által is kitüntetik magokat. Egyesek ára 400—600 tallér között ingadoz; egy szorgalmas néger urának évenkint 150 tallért jövedelmet. Mivel 10 évi munkaképesség vétetik szabályul, a' rabszolgatartás igen jól jövedelmez. A' Kongo-négerek nagy számmal szokták magokat kiváltani, mivel a' mi pénzt vagy pénzt érőt kapnak, szorgalmasan öszszetakaritják, mig a' kiváltásukra megkivántató összeg birtokába nem jutnak. Azért is a' szabad négerek száma igen tetemes, 's csak Bahiában 12,000-re megy. Ezen veszedelmes szaporodás gátlására gyakran terveztetett őket a' városokból egészen kiirtani. A' veszély a' *mulattok* által még inkább nagyobbodik, kik igen nagy számmal vannak, főleg a' parti tartományok nagy többségét teszik,'s a' négerekhez igen közel állanak. A' mulattok és négerek egyesülése által ütött ki Bahiában a' már emlitett borzasztó lázadás. Mind két faj „halál a' portugáloknak!" riadással költ fel, 's irgalom nélkül gyilkolá a' kreolokat 's portugáli származásu fehéreket. A' forradalmi mozgalom élén *Sabino* mulatt állott, kitünő orvos, kinek vezérlése alatt Bahiában a' fehérek csaknem egészen kiöletlek. Szövetségi alkotmány hirdettetett ki, 's olyly kormány alapvonatai, melyly egészen a' mulattok és négerek kezeikben leendett. A' lázadók öt egész hónapig tarták magokat. Végre czászári seregek érkezének meg, 's Bahiát szárazon és vizen bezárták. Átadásrai felszólitásaik félrevettettek, 's a' seregeknek négy napig kellett ostromlani, mig a' város birtokába juthattak. A' kétségbe esett szinesek tűz által akarák a' várost elpusztitni, mi azonban megakadályoztatott. A' kevésbbé veszedelmes indusok, kiknek legnagyobb faja, a' *Tupis*, egészen elenyészett, 's kik közt legvadabbak a' *Botocudok*, legmüveltebbek a' *Guaycanák*, legnagyobb számmal vannak *Para* tartományban. 1835-ban *Para* fővárost bevevék, 's egy ideig meg is tarták. Az indusok azonban kevesebb pusztitást tettek, mint a' segitségre öszszecsődült császári seregek. A' fehérek gyalázatos viselete az indusokban örökre megmaradandó gyülölséget szült. Megrohanák falvaikat, a' legerősebb férfiakat 's aszszonyokat rablánczon elhurczolák, 's rabszolgákul adák el. Következménye volt, hogy az indusok az ős erdőkbe futottak. A' hű indusok is szoktak olylykor, ha módját ejthetik, szabad testvéreikhez csatlakozni. Most a' rabszolgakereskedők, vagy a' kalmárok leggyalázatosabb csalásainak vannak kitéve. A' pálinka rend-

szeres kiosztogatása itt is ugyanazon szerepet viszi, mint Éjszak-Amerikában. Az angolok, kik Guyanában Brasiliával határosok, az indusokkali ezen rosz bánásmódot arra használják, hogy áruczikkeiknek az indus törzsökök között keletet szerezzenek. A' politikai befolyás azután következendik. A' brasiliai közhivatalok munkássága hasonló azon képhez, melylyet a' lakosokról általában adánk. A' státusgépezet külső formái, melyly következkamrából, felsőházból, a' nép által választott 's a' császártól megerősitett státustanácsnokokkal, felelős ministeriumból, 's a' császárból, mint a' státus fejéből áll, magokban helyesek. De hiányzik a' hazafias, becsületes szellem. A' brasiliai jellem nagy hibája: határtalan önszeretet, melyly minden belföldinek tulságos becsülésében, 's a' külföldinek ócsárlásában mutatkozik, és a' közügyekben is tulnyomó súlylyal bir. A' kamarákban minden szónok azon igyekszik, hogy honfitársai büszkeségének, 's különösen azon tartománynak, melyly őt választotta, hizelegjen. Második jellemvonás a' példátlan tudatlanság, melyly szépen hangzó szavak megé bújj. Az olyly gyakori ministeri változások, a' legcsekélyebb okokból, többnyire sértett kevélységből 's aljas becsvágyból származnak. Az erkölcsiség 's vallásosság általában igen alacsony fokon áll; az itt ott mutatkozó müveltség is csak felületes csillám, franczia regények viszszasugározása. Minden kormányzati ágnál napi renden van a' legrútabb megvesztegetés. Ugyan ez áll az igazságügyről is. Sok eset van, hogy polgári pörökben a' gazdagabb párt nem ellenével, hanem birájával egyezkedik, büntető ítéletek csak akkor hajtatnak pontosan végre, ha a' vádlott magát meg nem válthatja.—A' hadsereg és tengeri erő a' nemzeti erőnek majd nem felét nyeli el, még is mind a' kettő nyomorú. A' hadügyministeriumnak valami 4 ½ millió tallérra van évenként szüksége, mig a' hadsereg zsoldja csak 1 ¾ millióra megy. A' fölösleg a' törzstisztek zsoldjára, két lőporgyár fentartására, 's a' romlott fegyverek kijavitására fordittatik. Mintegy 16,000 ember áll fegyver alatt, a' tisztek száma túlságos nagy, A' gyalog és lovas nemzetőrség, 6000 emberből mondatik állani. Azon intézkedés, hogy a' főbb tisztek mind ezredesi ranggal birnak, a' hadszolgálatban sok zavart okoz. Tapasztalt derék tisztek csak azok, kik portugáli szolgálatból léptek át. A' seregek tartása igen rosz. Az ujjonczállitás erőszakosan történik; az alsó osztálybeli emberek elvitetnek, de csak a' városokban, mivel a' falukon félnek a' lakosok boszujától. Szökések természetesen igen gyakoriak, 's még az által is segittetnek elő, hogy a' szökevény, ha más tartományba menekülhetett, többé nem üldöztetik. A' tengeri erő áll egy sorhajóból, 3 fregát, 5 korvett 's 6 briggből, összesen 76 hajóból; a' matrózok száma 3800, a' tisztek 300; a' kiadások évenként valami két millió tallérra mennek. Gőzhajóknak igen érezhető hiánya van. A' főváros 's tartományok közötti közlekedés leginkább vizen történik a' partok mentében, hol a' folytonos szelek a' vitorlávali hajózást felette nehezitik. Ujabban a' kormány mégis megvett nehány gőzöst Angliában, melylyek azonban szolgálatra igen gyöngék, 's a' mérnökök ügyetlensége miatt a' mozgonyok sokszor kárt szenvednek. Az ország pénzügyi állapota igen kétséges. A' külső nyilvános, 5 %ttel kamatozó adósság kerékszámban 35 millió tallérra megy, hova még 13 milliónyi Portugaltól átvett kötelezvény is tartozik, a' belső kamatozó adósság 19 millió, a' nem kamatozó majd nem

4 millió, öszvesen 71 millió tallér. Az 1843-dik évi bevétel 11,430,000 tallérra tétetett, a' kiadás, 16,500,000 tallérra, miből 5,070,000 tallér hiány mutatkozik. Ezt részint papirospénzkiadás, részint a' vámok fölemelése által igyekeznek kipótolni. Ez utolsók teszik a' jövedelem majd nem egész öszvegét. A' vámok szaporitása azonban nem ér mindig czélt, mivel általa a' külkereskedés elijesztetik. Azon önszerelmes brasiliai elv, hogy Brasilia Európa nélkül ellehet, de Európa Brasilia nélkül nem, a' műipar jelen állásánál épen nem mutatkozik. Brasiliába a' legtöbb gyártmányt, melylyre szüksége van, be kell vinni, mert gyárai jelenleg csak némi szappant, papirt 's közönséges vásznat készitnek. Rio-Janeiroban kristálygyár is létezik, melylynek gyártmányai azonban olyly roszszak, hogy a' kormány szükségesnek látta azt 15 évre kizáró szabadalommal biztositni. A' növényország főterményei: pamut, kávé és czukor. Az első czikkre nézve az egyesült státusok Brasiliát már jóval túlhaladák. A' szállitási költségek anynyira drágitják a' pamutot, hogy csak azon hajók rakodnak meg belőle, melylyek viszszafelé más terhet nem kapnak. A' kávé, melyly különösen Rio-Janeiro tartományban termesztetik, jó minőségű. Mostanában selyemgyárakat akarnak állitni. Útépitésről B.-ban alig van fogalom. Az ország legjelentékenyebb utja, melyly Parahybától Ouropretoig visz, 1835-ben kezdetett, de talán soha sem lesz készen. Az utazás leginkább karavánokban történik, mert a' rablók száma igen nagy, 's e' számos rablót a' hatóságok csak akkor nyugtalanitják, ha rablásaik mellett gyilkolnak is. Az aranymosások, melylyek azelőtt anynyit jövedelmeztek, most majdnem egészen megszüntek. Szóval, Brasilia egy a' természettől megáldott, de az emberek által igen elhanyaglott, és a' valódi civilisátio kezét epedve váró birodalom, melyly a' kiköltözőket épen anynyira csábitja dús földével, terményeivel, szelid szép egével, mint ijeszti biztosság, béke, 's a' személyt és vagyont őriző intézetek hiánya által, mik nélkül az élet örökös kellemetlen harcz és agály. — *B. T.*

Brassai Samu, jeles tanár, iró, természettudós, 's m. ak. tag, sz. a' mult század végén Thoroczkón Thordamegyében. Atyja unitarius lelkész volt, 's kitünő miveltségü férfiu, ki szegénysége mellett is a' vidéken legbecsesebb könyvtárral birt. Fiát eleinte önmaga növelte és tanitotta, később iskolába küldé, de az élénk 's már önmunkásságra ébredett ifjút ki nem elégitték az iskolai tanulmányok; eldobván a' collegiumi tógát, magányba vonula és szorgalmasan tanult; zene, régi 's ujabb irodalom, és természettudományok voltak kedvencz tanulmányai, Rövid idő alatt igen keresett ember lőn. A' kolozsvári főrangu családokban alig volt jelesebb tehetségü ifju vagy nő, ki kedvencz tudományaiból ne vett volna tőle órát: olyly különös jelenet volt e' democrata és cynicus férfiu Erdély salonaiban. Ekkor két kézi könyvet bocsáta közre; „*általános földleirat*“, és a' „*füvészet elemei*“-t. Ez utolsót nagy előszeretettel üzte 's egyike volt a' legjelesebb füvészeknek. Erdély flórája neki köszönhet legtöbbet. Számtalanszor beutazta ezért Erdély 's Magyarország e' tekintetben nevezetesebb helyeit 's a' havasok lakóinál nem egy anekdota él róla. Egyszer mint garabonczás diákot épen megkötözték. Az akkor tájban igen elhanyagolt természettudományok iránt minden uton igyekezett részvétet ébreszteni. A' jelesebb tehetségü ifjakat maga körül gyüjté, ingyen tanitotta, 's barátjok apjok

volt. Később mint biráló lépett föl az erdélyi Társalkodóban, 's azon magas szempont, melylyhez mérte az akkor nagyon elkényeztetett müveket, sok ellenséget szerzett neki. „*Bankismeret*" czimü munkája pedig Szechényi barátságos figyelmét szerzé meg neki. Továbbá *Világfi Antal* álnév alatt becses czikkeket 's birálatokat közölt az Athaeneum- és Társalkodóban. Különösen nevezetesek: „*Valami az éneklő drámáról, A' füvész örömei, Polemia Lendvainé és Laborfalvi Róza ügyében*" 'sa't. De ő nem kivánt rideg tudós vagy fényes iró lenni, ő használni kivánt, neki előképe Franklin volt, és szeretetének tárgya a' nép. Kolozsvárott társaságot alapitott, melyly népies lapok és könyveket adjon ki. Igy született a' „*Vasárnapi újság*", melylynek ő szerkesztője lőn. Évtizedeken át ez volt az egyetlen népies lap a' két hazában. Helyét becsületesen be is tölté és sokkal több pártolást érdemelt volna különösen Magyarországon, mint a' menynyiben részesült. Mellőzve e' lap egyéb jeles oldalát, kiemelendő azon jól eltalált tapintat és népies olylykor vastagocska humor, melylyel a' politikai eszméket és ujdonságokat magyarázta a' népnek. A' vasárnapi ujság később a' martiusi napok után az erdélyi democrata-párt közlönyévé lőn, 's tisztán politikai lappá alakult. 1837-ben tanárrá választatott a' kolozsvári unitárius főiskolában. Egész 1848-ig tanitott ő itt, előbb historiát, később mathesist és természettudományokat. Azon reformok, melyleket az iskolánál életbe léptetett, idegenektől is keresett leczkéi 's őt szerető 's nagy előmenetelt tett tanitványai, fényesen bizonyitják tanitói tehetségét. Tanitásában mint mindenben sajátságos ember volt. Egészen eltért a' divatozó modortól. Kérdezősködve és fejtegetve tanitott, 's elmésséggel és geniális tréfákkal fűszerezé a' komoly tudományokat. Ez idő tájban „*kék könyvtár*" czim alatt iskolai könyvgyüjteményt inditott meg, melylynek szállitmányai legjobbak, mit csak a' magyar irodalom e' nemben fölmutathat. Ezek közül különösen a' szülőknek eléggé nem ajánlhatók: „*Számitó Socrates, Német nyelvtan, Rajzminták, Magyar rendszeres olvasókönyv*" 'sa't. Socialis uton is sokat tett a' tudomány és növelés körül. Többször kirándult a' külföldre, saját pénzével vásárolt természettudományi eszközökkel gazdagitá a' szegény iskola museumát, gazdasági eszközmintákat hozott az erdélyi gazdáknak, kik szavára nagyon hallgattak; az erdélyi gazdasági egylet alapitásában 's működésében nagy részt vett, a' nevelő körnek, melylyet a' martius előtti kormány csakhamar betiltott, egyik legbuzgóbb tagja volt 's a' növelőket tanácscsal, és könyvekkel segité. 1848-ban a' pesti országos katonai iskola egyik tanárává neveztetett ki. Ekkor földleirási munkán dolgozott 's magyar nyelvtanon. Egyik sem került sajtó alá. Az utolsó igen érdekes lehet, mint néhány megjelent nyelvtani czikkéből sejthető. Ezekben ő a' népnyelvet vévén alapul, meg kivánja mutatni, hogy az irók nagy része 's a' tudós társaság nyelvtana, sok helytt menynyire eltérnek az eredeti ép magyar nyelv természetétől. A' forradalom legyőzése óta senki sem tud róla semmit. Él-e vagy megholt? nem bizonyos. Külsőjére nézve magas száraz férfiu, nagy ősz hajjal és szakállal. Öltözete elhanyagolt, modora fesz nélküli, természetes, a' nélkül hogy nyers legyen. A' világ őt különcz tudósnak gunyolta, pedig ha valaki hazánkban megérdemli a' practicus democrata tudós nevét, ugy leginkább ő az. — *Gy.*

Brassó; szász vidék, melyly *Bárczaságnak* is neveztetik, Erdélyországban. Fekszik az éjsz. szélesség 45° 25′ 0″—46° 0′ 30″ és a' keleti hoszszaság 42° 44′ 3‴ 's 430 33′ 40′ közt. Határozzák nyugotra Fogaras vidéke; nyugot-éjszakra Felső-Fehér vármegye; keletre a' miklósvári székely szék; kelet-éjszakra ismét Felső-Fehér vármegye; éjszakra az Olt folyam; dél és délnyugot felöl Oláhország. Kiterjedése 31 □ mfd és 363 □ bécsi öl. Természeti tulajdonságát tekintve, e' vidék jó részben hegyes ugyan, de a' tulajdonképpeni Bárczaság gyönyörű róna tartomány, ugy hogy ez legkiterjedtebb siksága egész Erdélyországnak. Földe egy részben fekete és sárgás kövér agyag, részben pedig homok, mi Erdélyországban ritkaság. Fő folyója az *Olt*, melylynek vidékéhez tartozik az egész Bárczaság, de van számos pataka is, melyly a' gyönyörű mezőket 's virágos réteket keresztül hasitja. Termékenységét tekintve a' brassói vidék egész Erdelyországban a' jobb megyék közé sorozható. Terem itt szép tiszta buza, árpa, rozs, tengeri, mindenféle hüvelyes, és kerti vetemény. A' brassaiak köleskásával nevezetes kereskedést üzvén, ez okból a' köles itt nagy kiterjedésben termesztetik. Lent egész Erdélyországban itt vetnek legtöbbet, 's a' haricska vagy pohánka szinte csak e' vidéken, 's a' szomszéd székely székekben van divatban; másutt nevéről is alig ismeretes. Vad állatjai közül nyúl, fajd-és nyirtyuk 's más erdei madár nagy bőséggel van; a' brassai piacz rákjairól hires. A' haricskatermesztés egy uttal a' méhtenyésztést is előmozditja itt, 's vannak gazdák, kik 2—300 méhkast mutathatnak. Nem rég a' méhtenyésztés végett egylet is alakult a' Bárczaságon, valamint magában Brassóban is, mi méhser kereskedésének, melyly régtől igen jó hirben áll, uj nyomaték leend. Ló- és szarvasmarhatenyésztése nem sokat jelent, de juhot nagy menynyiségben tart, azonban erdélyi módra. Ugyanis tudjuk, hogy Erdélynek 1 millió darabra menő magyar juhából csak 300,000 szokott bèn az országban maradni, a' többit (700,000 darabot) a' szomszéd Moldva, Oláhország, sőt Bulgaria is szokta teleltetni, többnyire a' kaszálás és leétetés alá nem jött lábon száradt füvén. Legnagyobb szerepet játszik az ilyly tenyésztésben Hétfalu környéke Brassó vidékben, hol némelyly gazdának, milylyen egy *Csuta Máté*, és *Cirka*, 10—20,000 darabja is van; 's a' határszélen tavaszszal a' nyiróknak egész serege koppasztja az áthajtandó juhokat. — Népessége 89,942 lélek, 's igy jön egy egy □ mfdre 2880 lakos; azaz Brassó vidéke egyik a' legnépesebb erdélyi törvényhatóságok közül, anynyira, hogy a' tekintetben csupán Medgyes és Szerdahely szász székek, Aranyos székely szék, és Küküllővármegye mulják felül. A' mondott népesség lakik 1 városban, Brassóban, és 29 faluban, melylyek közül 13 szabad község, 14 paraszt falu, 2 pedig végvidéki katonai hely. Brassó igen nevezetes arról, hogy szász vidék létére magyarok is tetemes számmal lakják, sőt van helység, p, o. *Ujfalu*, melylyben ezelőtt szászok laktak, 's jelenleg tiszta magyarok, mivel elmagyarosodtak. Emlitést érdemel továbbá az is, hogy a' magyarok legnagyobb részt evang. lutheranusok, mi ismét ritkaság, mert a' magyarok Erdélyben külömben a' kath., reform., és unitarius vallást követik. Végre megjegyzésre méltó, hogy egész Erdélyben csak Brassó vidéke az, hol egyesült görög hitüek nincsenek, az itteni oláhok az ortho-

dox görög vallást eredetiségében megtartván. Nyelv tekintetében van itt: 26,668 szász és német, 16,873 magyar, 42,410 oláh, 3849 czigány és 142 idegen; vallási tekintetben: 4140 római katholikus, 38,359 evang. lutheranus, 966 reformatus, 117 unitarius, és 46,340 nem egyesült görög hitü. A' szabad községek e' következők: *Földvár* (Marienburg), *Rosnyó*, *Prázmár* (Tartlau), *Feketehalom* (Zeiden), *Botfalu* (Brendorf,) *Höltövény* (Heldsdorf), *Hermány* (Honigberg), *Keresztényfalu* (Neustadt), *Mogyorós* (Nuszbach), *Szent-Péter* (Petersberg), *Veresmart* (Rothbach), *Vidombák* (Weidenbach), *Volkány* (Wolkendorf). E' 13 szabad községben lakik 17,360 német evangelikus és 9530 oláh óhitü. Paraszt községek: 1. *Apácza*, 2. *Bácsfalu*, 3. *Csernátfalu*, 4, *Hoszufalu*, 5. *Krizba*, 5. *Pürkerecz*, 7. *Tatrang*, 8. *Törcsvár*, 9. *Türkös*, 10. *Ujfalu*, 11. *Uj-Tohán*, 12. *Vledény*, 13. *Zaizon*, 14. *Zsernest*. Ezekben lakik ismét 12,324 magyar lutheranus, és 24,606 oláh óhitü. Az oláhok többséget tesznek Zsernesten, Vledényben, Uj-Tohánban, Törcsváron (itt 8000 oláh lakik), és *Hoszúfalu*ban; a' többi helyen magyarok a' tulnyomók. Végre a' két katona helységet, u. m. *Ó-Tohánt* és *Szunyogszeget* 2863 óhitü oláh lakja. Az 1844-ki összeirás szerint e' vidéken 6475 ember foglalatoskodott kézmüveknél, gyárokban és kereskedésben, Fő fészke az iparnak és kereskedésnek Brassó város maga; de ezen kivül gyolcsszövéssel nagyban foglalatoskodik *Feketehalom*, *Prázmár*, *Höltövény*; fuvarozással; *Höltövény*, *Feketehalom*, *Vidombak*; malátakészitéssel: *Höltövény*; lenmagolaj készitéssel: *Ujfalu*. *Zsernest* nem áll jelenleg csaknem csupa fuvarosból, mint a' dunai gőzhajózás előtt. *Türkösön* sok kecske és juhbőr készittetik; 's a' paraszt községekben, sőt Brassó felső külvárosában is az oláh aszszonyok csaknem mindnyájan pokrócz- és teritőszövők, 's gyapjuból készült készitményeikkel nem csak saját családaikat látják-el, hanem kereskedésbe is juttatnak. Általjában el lehet mondani, hogy a' marhatenyésztést 's az evvel összekötött turó- és sajtcsinálást főkép az oláhok, a' földmüvelést pedig a' szászok és magyarok üzik. *Brassó*, (németül Kronstadt) legnépesebb városa nem csak a' szász földnek, hanem egész Erdélynek, 's egyszersmind első gyári és kereskedői helye. Fekszik szük völgyben, meredek hegy tövében, Bécstől 126. Budapesttől 90 mértföldnyi távolságra. Házai a' belső városban csinosak, de a' külváros még sok szegény házat mutat. A' várostól éjszakkeletre fekvő várhegyen van kis fellegvára, melyly az $184^{8}/_{9}$-ki magyar forradalomban nevezetes szerepet játszott. Van itt kath. és evang. középiskola, jókarban tartott elemi tanodákkal, árvaház, kórház, 2 szegények-háza, szász és oláh kereskedői testület, és sok 's jeles kézmüves. Népessége 22,886 lélek, kik a' belvárosban, továbbá *felváros*, *óváros*, *Blumenau* és „*méheskertek*“ nevü külvárosokban, 3795 magán épületben laknak. Nemzetiségi tekintetben van köztök 9116 szász és német, 8493 oláh, 4364 magyar, 789 czigány és 119 idegen; vallást illetőleg 8675 lutheranus, 9341 nem egyesült óhitü, 3880 római katholikus, 894 reformatus és 96 unitarius. A' lakosok csaknem kirekesztőleg kézmüvességből, kereskedésből és fuvarozásból élnek. Ugyanis az 1844-ki összeirás szerint volt itt 1227 mester, 243 özvegy mesternő, 1319 kézmüves legény, és 296 inas. Ezeken kivül szász kereskedő 21, oláh 118, gyógyszerész 6, borbély 7, órás 5, bőrfestő

8, kőedénygyáros 2, kesztyüs 2, posztónyiró 4, sárgarézmű 7; a' czinöntők, harisnyások, kéményseprők, fodrászok, továbbá az igen számos liszt- és kalló-molnár, rézhámorbirtokos, 's a' szinte feles számu oláh pokróczszövő és gombkötő, mézeskalácsos, szegcsináló mint nem czéhbeli az összeirásból egészen kimaradt, melylyek számát 1000-re bizvást felvehetjük. A' czéhbeli kézmüvesek közt van 32 posztós, 63 gyapju- és 167 gyolcsszövő, 44 timár, 23 szijgyártó, 32 szücs, 17 rézmüves, 53 kötélgyártó, melyly számok legjobban mutatják, hogy minő kézmüvek virágoznak itt. Kereskedése Brassónak szinte nagy fontosságu Bécs, Pest és Oláhország felé, részint gyarmati és gyármüi, részint nyers árukkal. A' brassói gyertyák, pokróczok, készitett bőrök Erdély határain tul is ismeretesek, valamint a' brassói kása és méhser mindeddig jó hirben áll. Brassó fővárosa a' róla nevezett szász vidéknek. — F. E.

Braun I. *János Vilmos József* a' hermesi iskola egyik legkitünőbb szóvivője 's 1844-ig a' kath. theologia közoktatója Bonnban szül. 1801-ben. Hermes nyerte meg 1821-ben a' theologiai tanulmányoknak, melylyeket, státussegély mellett Bécsben 's Rómában folytatott. 1833-ban nyerte professorságát, 's alapitotta *Hermessel*, ki azonban csakhamar meghalt, a' „*Zeitschrift für Philosophie und kath. Theologie*" folyóiratot, melylyben erélyesen vivott a' vakbuzgó párt ellen. Ellenségei anynyira vitték a' dolgot, hogy folyóirata 1835-ben betiltatott. Ezen ügyre vonatkozó védiratai is elnyomattak. Most maga ment Rómába, *Elvenich* barátjával, ügyét oltalmazni, hol azonban törekvései meghiusittattak, sőt kénytelen volt reversalist irni alá, hogy eddigi elveit nem hirdeti. Ezen igéretet 1843-ban viszszavonó a' köllni hirlapban, miért azután hivatalából, bár fizetése megtartása mellett, eltávolitatott. II. *Károly János*, *braunthali* lovag, a' jelenkor kitünő költője, szül. 1802-ben, Egerben. Lyrai munkája: *Die Himmelsharfe* (Bécs, 1826); drámai: *Loda* (1826) *Julián* (Berlin, 1831) *Die Geopferten* (1835) *Shakspeare lovag* (Bécs, 1836); 1840 óta a' regény mezején is dolgozott *Jean Charles* álnév alatt, de csekély sikerrel. Regényei: *Az élet nem álom; Szép világ; A' vér szava; Költőélet; Donna Quijote;* 'sat. Grün Amastasiussali párbaja sok botrányt okozott. III. *Sándor Károly Hermann* kitünő törvénytudó, a' szász második kamra elnöke, szül. Planenben 1807-ben. 1839-ben lépett a' politikai pályára, követté választatván, hol a' büntető törvénykönyvjavaslat körül szerzett nagy érdemet, 's e' tárgyban tett tudós és kimeritő jelentésével magának olyly nevet, hogy közköltségen utazhatott a' külföldre, annak törvénykezési intézeteit megtekinteni. A' következő országgyülésen második kamra elnökévé lett, 's a' törvényszéki nyilvánosság és esküttszékek ügyében ismét lelkesen működött. Mint elnök, részrehajlatlan, 's a' karzatok iránt igen szigoru. Egyébiránt egyénisége kedves 's közvetitő. —h.

Braunschweig. E' német herczegség 71 négysz. mfdjén a' lakosok száma jelenleg 272 ezerre tétetik, kik 15 városban 's összesen 539 helységben laknak. — Az alkotmányforma: alkotmányos monarchia, melylyet az 1832. oct. 12-iki alaptörvény határozott meg szorosabban. Fő vonásai ennek, melylyekben a' régi feudális alkotmánytól külömbözik: a' parasztok képviseltetése, a' tagok egy kamrába egyesitése, az aristocratia

túlsúlyának megszüntetése, a' választási elv általános elfogadása. Szerinte a' még mindig igy nevezett *rendek*, kik a' lakosok összeségét képviselik, helybenhagyási (Zustimmung)'s tanácskozási joggal birnak minden fontosb törvényhozási kérdésben, megszavazzák az adót, a' kormánynyal együtt megállapitják a' budgetet a' következő három évi időszakra, de meg nem tagadhatják azt; 's felügyelnek a' herczeg magánjavaitól elkülönzött státusjavakra. Rendesen 3 évenkint hivatnak összse, 's a' tagok fele részének mindenkori kilépése által ujitatnak meg, kik 6 évre választatnak. Némelyly esetekben herczegi összehivás nélkül is összejöhetnek, 's folytonosan képviselve vannak 7 tagból álló bizottmányuk által, melyly a' kormányt ellenőrzi, a' törvények végrehajtására felügyel, 's az országgyülést, ha az a' hg. által 3 évenkint összse nem hivatnék, ön hatalmával összehija. — Áll e' kamra a' nemes rend 10, a' városok 12, a' falusiak 10 küldötteiből, 's 16, minden rendek által közösen választott követből, összesen 48 tagból. A' herczeg a' státus feje, ki a' gyülést feloszlathatja, de ez esetben 6 hónap alatt ujat tartozik összehini; — legfőbb kormánytestület, a' ministerium, egyébiránt külön épitési-, kamrai-, adóhivatalok vannak, 's a' kormánygépezet olly bonyolt 's egyszermind költséges, hogy sokkal nagyobb ország számára is felesleges volna. A' rendszer általában bureaucraticus. A' ministerium alatt áll a' polgári közigazgatást 's rendőrséget kezelő 6 kerületi, 's 2 városi igazgató, kik évenkint kétszer együtt üléseznek. Legfőbb törvényszék a' wolfenbütteli *Oberappellationsgericht*, a' melyly közös *Waldeck* és *Lippe* herczegségekkel; második folyamodású törvényszék a' wolfenbütteli *Landesgericht*, melyly alatt áll 19 kerületi 's 2 városi törvényszék. Vásár alatt Braunschweigban kereskedelmi törvényszék tart üléseket. — Hol a' speciális törvények nem rendelkeznek, a' közöns. német törvény érvényessége van elismerve. —

Fridrich Vilmos herczegnek 1815-ben a' quatrebrasi csatában történt hős halála után, ennek kis koru fiai helyett *IV. György* angol király, akkor regens, vevén át a' gyámsági kormányt Braunschweigben, *Münster* gróf, egyszersmind hannoveri minister, vezette Londonból az ország közügyeit, ki a' státusélet lényeges változtatásába 's annak szellemi kifejtésébe nem bocsátkozott ugyan, ezt a' jövő fejedelemnek hagyván fel, de a' rábizott ország anyagi jóllétének emelésére sokat tett, a' közigazgatást, pénzügyet jobb rendbe hozta, 's a' nemesség ismételt kivánatára a' régi feudális rendi alkotmányt nemcsak helyreállitotta, de 1820. a' rendekkel egyetértőleg reformálta is, melyly alkotmány a' kor kivánatainak meg nem felelt ugyan, de mégis későbbi szabadabb kifejlés csiráit hordta magában. — 1823-ban oct. 30-ikán az akkorig nagykorúvá lett *Károly* herczeg vette át a' kormányt, míg testvére *Vilmos* Oels herczegséget nyerte sajátúl. *Károly* herczeg őrülten kezdte magát viselni; a' megváltoztatott rendi alkotmánytól megtagadta helybenhagyását, 's a' gyámság utolsó évében kiadott törvényes rendeleteket érvényteleneknek nyilvánitotta. Ez által botrányos összeütközésbe jött nagybátyjával 's gyámjával, az angol királylyal, és *Münster* gróffal, ki ellen lapokban 's röpiratokban becsületsértő vádakat terjesztetett, miért őt a' szövetségi gyülés személyes bocsánatkérésre itélte megbántott gyámja előtt, 's vádiratainak visszavoná-

sára. Ezen eszelős lépéseivel olyly önkényes uralkodást kötött összse, melyly Braunschweigot fájdalmasan elkeserité. Országgyülésről szó sem volt, a' ministerium hatással nem birt, a' herczeg maga kormányzott cabinetéből, hol alacsony gazemberek 's hizelkedők sugdostak fülébe gonosz tanácsokat. A' Münster gr. által jó rendbe szedett pénzügy a' herczeg által, ki minél nagyobb összegeket húzott magánypénztárába, egészen feldúlatott; a' státusszükségek, igazságügy, közigazgatás, közlekedés, adósságfizetés, fedezetlen maradtak 's elhanyagoltattak, mert a' herczeg a' státusjövedelmeket kegyenczeire és szeretőire pazarolta. Az előbbi kormány tagjait's a' szabadelmű és igazmondó férfiakat képtelen dühvel üldözte, és névszerint *Schmidt-Phiseldeck* t. tanácsos csak futás által menekülhetett a' legroszabb sors elől. A' törvényszékek függetlenségét megsemmisítette,'s itéleteit kény szerint megváltoztatta vagy felfüggesztette. Letiprott mindent, a' mi souverain akaratának ellenszegűlni merészlett; könynyelműség, boszszúvágy, gyermekes makacscság, 's szenynyes kincsvágy valának fő tulajdonai, melylyeknek heves véralkat, 's eladó és elvetemedett teremtmények folytonos tápot adtak. A' pénzvágy még domaineket is adatott el vele, miknek árát saját erszényébe dugá. E' veszett gazdaság 7 egész évig tartott, 's hiába kivánták a' rendek ismételve is az 1820-iki alkotmány elismerését. Végre, megsokallván a' törvényszegést, 1829 iki máj. 21-ikén az alkotmány által nekik megadott egybegyülési jognál fogva, gyülést tartottak 's a' német szövetség közbevetését kivánták. A' herczeg e' közben Párisba utazott, 's 1830 nyarát 's a' juliusi forradalom idejét ott tölté. A' nagy látvány megnyithatta volna elvakúlt szemeit, de ő semmi okos elhatározásra képes nem volt, sőt viszszatérte után még erősebben űzte szerencsétlen rendszerét, főleg a' gyalázatos kémrendszert, de a' nép türelme már kimerült 's a' franczia szikra Németországban is gyújtott. Midőn a' herczeg, rablott kincseivel, éppen külföldre akart menekedni, 1830. sept. 7-ikén kitört a' régen forrongó megelégületlenség, a' herczegi palota ostrom alá vétetett 's felgyújtatott, és a' zsarnok alig tudott gyors futás által menekűlni. Ezen forradalom, bár főleg az aristocratia, 's ettől Braunschweigba hozott idegen proletárok által kezdetett, csak azért sikerült, mert az egész ország általános sympathiájából nőtt ki, 's ezért az elszökött herczeg későbbi kisérletei, hogy beszenynyezett thrónjára még egyszer felülhessen, mindenkor megbuktak. Helyét, a' német szövetségi gyülés 's a' braunschweigi család egyezésével *Vilmos* herczeg foglalta el. A' nyugalom azonnal helyreállott, az 1820-iki alkotmány elismértetett, a' rendek összszehivattak, a' herczeg közbizalom férfiaival vette körül magát. Azonban a' legutóbbi tapasztalások bebizonyították ez alkotmány tökéletlenségét, 's a' régihez ragaszkodó aristocratia kivételével, minden osztályoknál általános lett a' reform utáni vágy. 1831-ben új alaptörvény terveztetett, 's terjesztették a' rendek elébe, kik annak megvizsgálását saját bizottmányra ruházták. Egy év mulva ezen bizottmány 's a' kormány közremunkálásából nőtte ki magát azon braunschweigi alkotmány, melylyet a' rendek 1832. octoberén elfogadtak,'s melylynek fővonásait felebb adtuk. E' szerint történtek most már a' választások. A' választás a' nemes rendnél egyfokú, a' más két rendnél kettős; választásra 's választatásra census kivántaték,

minden választó-kerület saját köréből választott; státustisztviselőkre nézve a' kormány engedelme volt szükséges.

Az első országgyülés ezen eléggé bonyolt választó törvény szerint 1833 jún. 30-ikán ült összse, 's csak 1835 májusán végződött. A' bizalmatlanság, melyly a' belépő új szabadelmű elem ellenében az aristocratia- 's kormánynál kifejlődött, igen nehezité a' tanácskozásokot, 's roszúl hatott az or.gyülés eredményeire. A' rendi tanácsoskozások nem valának nyilvánosak 's a' nyilvánosság iránti inditvány a' nép nagy boszonkodására, e' reformált kamra által is elvettetett. A' hozott törvények közt legfontosbak voltak: az új városi rend, melyly a' polgároknak nagyobb befolyást biztosítván a' városi ügyekre, igen sokat tett azon erős középrend kifejlesztésére, melyly következő években nagy fontosságra emelkedett 's az agrarius törvények. Egyébiránt mindenben látható volt a' józan haladás vágya, 's a' jobbra törekvés úgy kormánynál, mint a' nép többségénél 's a' munkába fáradt országgyülés a' kormánynyal meglehetős egyetértésben oszlott széljel. — A' második, igen élettelen országgyülés 1836. november 27-ikén nyílt meg 's 1837. juliusaig tartott. Ennek legnevezetesb törvénye volt a' feudális jogok megszüntetése vagyis: allodificatio; megpendíttetett a' nyilvánosság kérdése, de ismét eredmény nélkül; megszavaztatott a' braunschweig-harzburgi vasútra 400 ezer forint. A' kormány megdicsérte az országgy. loyalitását 's feloszlotta azt. Azonban a' népben folyton fejlett az alkotmányos szellem, és szükségessé tette, hogy már ugyanezen év telén rendkivüli or.gyülés hivatott össze a' herczegség némelyly részeinek a' vámegylethez csatlakozása tárgyában, melyly alkalommal erős felszólalás történt Hannover megzavart státusviszonyai miatt is, a' mi azontúl gyakran ismételtetett. 1839 apriljén a' politikai foglyok általános amnestiát nyertek. — A' wolfenbüttel-harzburgi vasútra szükséges ujabb költségek miatt 1839 májusán másik rendkivüli országgyülés nyittatott meg. — A' harmadik rendes országgyülés 1839 decemberén kezdődött 's több félbe szakasztással 1842 januárjaig tartott. Ennek legfontosb eredménye a' fenyitőtörvénykönyv, melyly 1840. oct. 1-jén lépett életbe. A' nyilvános törvényszéki eljárás, halálos büntetés eltörlése és sajtószabadság iránti inditványok a' kormánynál megbuktak. Nevezetes tárgyát képézték ezen gyülésnek az ország vám- és adóviszonyai, melylyekre nézve eltérés 's egyenet'enség volt Braunschweig és Hannover közt, miknek folytán a' braunschweigi kormány a' német vámszövetségbe kivánt felvétetni. Ez meg is történt 's a' rendek által helybehagyatott, de az ország déli része még egy évig Hannoverrel maradt egyesülve. Az e' kérdés feletti viták erős összeütközéseket szültek a' kormány 's rendek közt, melylyek a' legközelebbi választásokra is befolyást gyakoroltak, 's egyszersmind a' szabadelmüek egyrészével szövetkezett nemesi párt által felhasználtattak a' *Schleinitz-Schulz* féle ministerium elleni cselszövényekre. *Geyso* és *Caspari* státus hivatalnokok ugyanis, mivel a' kormány véleménye ellen mertek a' kamarában szavazni, hivatalaikból elmozdítással büntettettek, mi által az 1842-re megújúló választásoknál általános lett a' vélemény, hogy a' hivatalnokok helyébe független polgárokat kell választani. A' nemesség, bár más indokokból indúlva, szinte pártolta e' törekvést, 's minden erejét felhasz-

nálta a' hivatalnokok ellen, éppen azért, hogy ő maga juthasson hatalomra. Azonban a' belátóbbak csakhamar észrevevék a' dolgok gyanús állását, az aristocratia önző czélait, 's maga a' kormány is bebizonyitá *Steinacker* ügyvédnek az 1842-iki országgyülés elnökévé lett megerősitése által, hogy azon párttól, melylyre akkorig támaszkodott, elvonta bizalmát. Az emlitett 1842 — 5-iki országgyülésen a' rendek 's kormány közti egyetértés, az ellenzék tapintatteljes viselete által, zavaratlan maradt; a' Hanoverreli vámviszonyok befejezőleg elintéztettek, az ország a' német vámszövetségbe felvétetett, 's a' Hannover felé vezető vasút költségei megszavaztattak. Az 1844-iki folytatólagos ülésekben községi törvény tárgyaltatott, továbbá egy inditvány a' német-dán herczegségekbeni öröködést illetőleg, végre a' hivatalnokok fizetése 's a' büntető eljárás javitása iránt a' szóbeliség és nyilvánosság elveihez alkalmazva. A' kormány mindezt ellenezte, nem elvben ugyan, hanem forma-'s idő tekintetéből, bővebb fontolásra halasztván a'világos és rég megvitatott kérdéseket. Mindezen tárgyakban *Steinacker* nagyon kitüntette magát. A' pénzügy nem javúlt, noha a' bevétel évek olta szaporodott. 1836-ban a' bevétel alig haladta túl a' 3 milliót, 1845-ben már 3,752,000-re ment; mindazáltal tetemes hiány mutatkozott a' státus-háztartásban, mert a' kiadások is nagy mértékben neveltettek. Midőn a' rendek 1846 elején ismét összejöttek, ezen hijány élénk viták tárgya lett, miknek folytán az elkeseredés nagyobb fokra hágván, april. 8-ikán a' kamra, melyly ezuttal, a' státushivatalnokok csaknem teljes elmellőzésével, független elemekből egészittetett ki, a' herczeg által feloszlattatott. A' legujabb fejleményeket lásd e' czikkben: *Németország 1838-tól fogva. —h.*

Breithaupt (János Aug. Frid.) oryctognosia tanára a' freibergi szász bányaiskolában, éleselmű 's érdemdús mineralóg, szül. 1791-ben, tanult Saalfelden, 's Freibergben; professor lett 1827-ben. Munkái, mikben mély tudományosságot egyszerüséggel 's könynyen érthetőséggel párosit: *Ueber die Echtheit der Kristalle* (Freib. 1816.) *Volständ. Characteristik des Mineralsystems* (Freib. 1820 's 1832) *Uebersicht des Mineralsystems* (Dresda, 1832); *Handbuch der Mineralogie* (Dresda, 1836—41) — h.

Bremer (Friderika) egyike a' jelenkori legkedveltebb svéd regényirónőknek, szül. 1802, Abóban, Finnlandban, de kiskorában Schonenbe jött lakni; élte egy részét Norvégiában töltötte *Sonnerhjelm* grófnő 's barátnéjánál; jelenleg nevelő intézezete van Stockholmban. Kiképeztetését főleg német olvasmányoknak köszöni. Termékeny irónő, 's a' házi életből vett kedélyes és hű képei főleg Németországon kedveltetnek. Regényei közt: *A' ház; az elnök leánya; a' szomszédok; per és béke* 'sat. legismeretesbek, 's egy gyüjteményben jöttek ki: *Teckningar ur Hvardagstifvet* czim alatt (Képek a' hétköznapi életből). Német forditásban nálunk is forognak. — h.

Brentano (Kelemen) a' regényes iskola egyik jelentékeny német költője, szül. 1777-ben Frankfurtban. (l. Közh. Ism. T. II-ik k.) Ujabban *Arnim Achim*mal, a' hires *Bettina* férjével egyesülve adta ki a' „*Des Knaben Wunderhorn*“ czimű regéket, 's *Wickram Györyy* „*Goldfaden*“ ját. Legujabb regéje, melyly müveinek legjobbika, a' „*Gockel, Hinkel und Gachaleia.*“ Ez a' közfigyelmet újra nagy mértékben vonta a' költőre, ki

láthatólag törekvék Göthe után, bár forrongó szelleme 's érzésiránya nem engedte őt Göthe plastikai művészetének nyugalmára felemelkedni. Utóbbi regéje a' természet-poézis gazdagságára nézve mindent felülmúl a' német irodalomban, noha benne csodálatos satyrai irány is mutatkozik. Megh. 1842-ben. II. *Brentano Lőrincz* l. badeni forradalom.

Bresson (Károly) gr., fr. pair, sz. Parisban 1798. Atyja Napoleon alatt osztályfőnök volt a' külügyi ministeriumban, 's fiát is a' diplomatai pályára szánta. A' restauratio alatt Columbia délamerikai szabad státusba küldetett, ennek Franeziaországhozi viszonyait rendezni. A' juliusi forradalom után határozottan az uj dynastiához csatlakozott, 's Lajos Fülöp egyik leghűbb szolgája lett, ki fontos megbizásokkal tisztelé meg. Első küldetése Schweitzba volt, azután Londonba ment, mint első követségi titkár, épen mikor a' nagy hatalmak fontos tanácskozmányai tartattak. E' helyzetében alkalma volt fényes diplomatai tehetségeit kitüntetni, 's később is nagy részt vett a' Belgiummali viszonyokban. Ennek jutalmául berlini követté neveztetett, hol ügyesen tudá a' Franeziaország elleni idegenséget megszüntetni, 's az orosz udvarrali szövetséget tágitani. 1837-ben ő vezette azon alkudozásokat, miknek nyomán Orleans hg. mecklenburgi hgnő Helénát nőül vevé. Lajos Fülöp ugy örült ennek, hogy Bressont grófi rangra emelé, 's pairré is tevé. Már 1834-ben novemb. 12-én megkináltatott a' külügyi minister séggel, de nem fogadta el. A' pairkamrában, menynyire diplomatai elfoglaltatása engedé, buzgón védte a' kormánypolitikát p. o. a' párisi erősitések kérdésében. Berlinből visszatértével kezdődik életének kevesbé dicséretes szaka. Madridba menvén követnek, a' franczia udvar machiavelli politikáját, miszerint t. i. a' két infansnő ugy adassék férjhez, hogy a' spanyol thrón okvetlenül franczia herczegre szálljon, olyly botrányosan szőtte végig, hogy ezáltal a' spanyol nemzet független részénél ugy mint otthon és Angliában közboszonkodást okozott. A' cselszövő követ helyzete e' miatt ugy a' spanyolok, mint az angol követ *Bulwer* ellenében igen kellemetlen lett, 's a' franczia udvar kéntelen volt őt viszszahíni. Tengerészeti ministerséggel kináltatott, ezt azonban el nem fogadá, hanem mindent elkövetett, hogy Angliába 's később ismét hogy Madridba jöhessen követül. Ez nem sikerülvén, 1847-ben a' nápolyi követséget válalta el, kevesbé fényes helyzetet, mint melylyre vágyott, melylyre azonban vagyontalan állapotában kényszeritve volt. Nápolyba érvén, ott fényesen fogadtatott, azonban ugyanaz nap éjjel, oct. 31-én megölte magát, áldozatja becsvágyó tervei roszul sikerülése miatti kétségbe esésének. Fia, spanyolországi granddá neveztetett *Santa-Izabel* hgi. czimmel. — cz.

Bresztyenszky Béla, phil. dr., sz. Benedek rendebeli tihanyi apát, a' jénai ásványtud. társaság tiszt. 's a' pesti phil. kar tagja, m. akad. ltag, szül. 1786. aug. 5. Német-Prónán, Nyitra megyében. Iskolai tanulmányait Fehérvárt folytatá, majd belépvén Sz. Benedek szerzetébe, philosophiát és theologiát Pannonhalmán végzett. 1810-ben áldozó pappá szenteltetvén, egész 1838-ik évig az ifjuság tanitásával foglalkodott Győrött a' lyceumban és akademiában a' tudományok különféle szakában. 1837. évi oct. 3-án tihanyi apáttá neveztetett. Tanitói hivatalkodása különböző évei közben bentazta hazája nagyobb részét, úgy Austria 's Németország neveze-

tesebb városait. A' *Tud. Gyüjteményben* mathematikai értekezések jelentek meg tőle magyar, valamint több iskolai kézikönyv is diák nyelvén. — F. S.

Breton de los Herreros (Don Manuel) spanyol *Scribe*, szül. Quelben, Logrono mellett, 1800. Madridban nyerte kimüvelődését, később a' hadseregnél, 's a' kormánynál is szolgált; a' restauratio után azonban egészen viszszavonult. 17 éves korában irá „*A la vejez viruelas*" czimü vígjátékot, melyly minden hiányai mellett is nagy tetszésben részesült. Ezt követték egymásután: „*Los dos sobrinos*" „*El ingenuo*" „*A Madrid me vuelvo*" „*La valsa illustracion*" „*Marcella*" „*Un tercéro en discordia*" „*Un novio para la nina*" „*El hombre gordo*" *Todos es fursa en esto munda*" „*Achaques a lós vicios*" „*La redaccion de un periódico*" és „*El poeta y la beneficiada*; továbbá „*Elena*" és „*Merope*" drámák, 's nagyszámu fordiatások, összesen több mint 120 szindarab. B. Spanyolhon egyik legolvasottabb 's legnépszerübb költője; nyelve tetszős, könynyü még is erőteljes; vígjátékai telvék csipős elmességgel, 's finom gúnynyal. A' szomoru-játékban kevesbé erős. — Egyéb költeményei is igen dicsértetnek, melylyek „*Poeslas sveltas*" czim alatt jöttek ki Madridban 1831-ben, 's melylyek közől *Wolf* gyüjteményében is több foglaltatik. — B.

Bretschneider (Károly Gottlieb) consist. elnök 's fő superintendens Gothában, szül. 1776. Gersdorfban, hol atyja pap volt, 's tanult a' lipcsei egyetemben. 1804-ben privát docens lett a' wittenbergi egyetemnél, melyly azonban 1806-ban eltörültetvén, 1807-ben pap lett Schneebergben. 1808-ban superintendens 's annabergi pap, 1816-ban pedig Góthába hivatott, hol egyházkormányzati 's tud. érdemiért a' szász erneszti házi rend keresztjét is kapá. — Korunk leghiresebb theologusainak egyike, kit alapos, sok oldalu tudomány, termékeny toll, éles és tiszta felfogás 's itélet, igazságszeretet, 's szónoki tehetség tüntet ki. Dogmaticus rendszere a' rationalis supernaturalismus. Sok nevezetes szakmunkát, értekezést, és egyházi beszédet irt, melylyek közől a' Dogmatika kézi könyvét (2 k. Lipcse, 1838.); az ujabb evang. theologia apologiáját (Halle, 1826.); Unio feletti aphorismáit (Gotha, 1818.); a' dogm. fogalmak rendszeres kifejtésének kisérletét (Lipcse, 4-ik kiad. 1841.); Henrik és Antóniót (Gotha, 1843.); a' ker. egyház hitének 's történetének tankönyvét (Gotha, 1824. 's 1827); „St. Simonismus és keresztyénség" czimü munkáját (Lipcse, 1832.) emlitjük. — Sokat irt Hermes és Pőlitz évkönyveibe is. Theologiai rendszerét egész összefüggésében ez iratban adta elő: *Der religiöse Glaube nach Vernunft und Offenbarung* 'sat. (Halle, 1842). — Mindenkor élénk részt vett a' legfontosb egyházi koreseméayekben. A' pietismus ellen ezen munkájával lépett fel: *Die Grundlage des Pietismus* sat. (Lipcse, 1833.); azon szemrehányást, mintha a' theologiai felvilágosodás forradalmakat idézne elő, szinte saját iratban czáfolta meg: „*Die Theologie und die Revolutionen*" (Lipcse, 1835.); a' köllni események ilyly czimü jeles munkát irattak vele: *Der Freiherr von Sandau oder die gemischten Ehen.* A' kegyeskedők hypocrisise szülte „*Clementine*" czimü igen érdekes müvét. A' német katholikusok mellett ismételve fellépett különböző röpiratokban. Munkái többnyire gyorsan egymásután több kiadást értek. — 1832. olta 1846-ig *Zimmermann*nal együtt szerkeztette az *Allg. Kirchen Zeitung*ot". — *h.*

Brewster (Sir David) hires angol természettudós, főleg opticus, szül. 1785. Skócziában, előbb gyógyszerárusságot tanult, később a' természettudományokra adta magát, tagja lett a' tud. kir. társaságnak 's kitünő érdemei miatt baroneti rangra emeltetett. Felváltva élt Edinburgban 's Allerly jószágán Tweed folyó mellett. Mély vizsgálatai, miket a' világosság polarizatiója 's az optika egyéb tárgyai felett tőn, részint az emlitett társaság könyveiben (Transactions) jelentek meg, részint az általa szerkeztett tud. folyóiratokban, mint az *„Edinburgh-Journal"* *„Philosophical Journal"*. Az *Edinburgh-Encyclopoedia* folyóiratban is tőle vannak a' legszebb term. tud. czikkek. *„Letters on natural Magie"* czimű munkájában a' természeti magiának optikai csalódásokon alapuló tüneményeit világositja fel, épen olyly tudományosan, mint mulattatólag. *„Treatise on optics"* (London, 1832) munkája alapos előadása a' világosságról tudománynak; *Newton életirásában* pedig (London, 1832. németül *Goldbergtől* Lipcse, 1833) ezen nagy tudósnak tudományos vizsgálatait 's felfedezéseit fejti ki. Hires ugy is, mint a' *kaleidoscop* feltalálója (l. ott) — h.

Bridgewater. Angol család, melylyről a' *Bridgewater csatorna*, Anglia legrégiebb csatornája, 's a' *Bridgewater könyvek* nevüket vevék. Amazt épiteté *Bridgewater herczeg* (Francis Egerton) a' ki sz. 1716-ban, 's megh. 1803-ban. Ezeket pedig *Francis Henri Egerton, Bridgewater* gróf alapitotta, ugyanazon család fiatalabb tagja, a' ki 1755-ben született 's papságra volt szánva, Eton- és Oxfordban tanult 's több plébániát kapott, miket azonban, angol szokás szerint (l, angol egyház) nem maga kormányzott, 1823-ban a' grófi czimet öröklötte. Ö többnyire Párisban élt, 's különösségeiről volt ismeretes; főleg szerette a' kutyákat, melylyeket emberi ruhába öltöztetve asztalához ültetett 's magával sétáltatott. Szenvedélyes vadász is volt. Azonban e' különcz Nimródfi egyszersmind szerette a' tudományokat 's az emberiséget. Végrendeletében a' britt muzeumnak hagyta kéziratait 's 5,000 font st. és a' londoni akademiának 6,000 font sterlinget, azon czélra, hogy kimeritő munkát adjon ki, melylyben Isten hatalma, bölcsesége 's jósága legyen kimutatva a' teremtésben. Ez uton származtak az ugynevezett *Bridgewater könyvek*, melylyek kitünő iróktól szerzett monographiákat foglalnak magokban, kiemelve különösen a' vallásos tekinteteket a' termeszettudományokban. Főleg kitünök ezek közt *Buckland* geologiája 's minerologiája, *Whewell* physikája 's astronomiája, *Prout* chemiája 's meteorologiája, *Kirby:* az állatok és növények hasonlitó phisiologiája; *Bell:* az emberi kéz 'sat, E' jeles, tanuságos könyvek németre is fordittattak (9 kötet. Stuttgart. 1836—1838.) — h.

Brittország alkotmánya a' reformbill óta. Sokkal a' reformtörvény keresztül vitele előtt a' követek háza, mint a' harmadik rend képviselője, és a' parlament népelemi része, tekintetett a' tulajdonképeni nemzeti képviseletnek. És a' most uralkodó dynastiának trónra meghivása óta azon osztálya a' parlamentnek, melylyben a' nemzet képviselői ülnek, tartatott a' parlament fő alkotó részének. A' királyi hatalmon kivül, ellensúlyul a' nemzetnek képviselői által gyakorolt hatalmával szemben ott volt ugyan a' felsőház, és az alsó ház semmi határozata nem birt érvényességgel, ha az az

utóbb emlitett két hatalom által is el nem fogadtatott. Igaz, hogy e' szerkezet által a' nemzeti képviselet hatalma semmivé tétethetett volna, ha ezen utóbbi, alkotmányos alaptörvény által, fel nem ruháztatott volna joggal az állodalom fentartására, és a' kormány működésére megkivántató pénzbeli eszközök megtagadására. Mert, ha az alsó ház az álladalmi költségvetést el nem fogadná, az egész kormánygépezet felakadna, 's a' dolgot netaláni egyetnemértés esetében enynyire jutni nem engedi sem a' király, sem a' lordok háza; hanem hogy a' gyakorlat ezen jognak és elméletnek mindig megfeleljen, megkivántatott, hogy az alsóház mindig tiszta, független, a' nemzettől szabadon választott férfiakból, mind igazi képviselőiből álljon, és azon esetben, midőn a' követek többségét a' korona, vagy a' lord teremtményei képeznék, a' nemzeti képviselet joga csak szinleges, és puszta csalódás lenne.

Közelebbről megtekintvén, miként volt a' nemzetet képviselendő alsóház alkotva, azonnal látandjuk, hogy a' nemzet képviselésére szánt alsóház épen nem képezte valódi képviseletét a' nemzeti testnek, nem volt hű tolmácsa a' nemzeti akaratnak, és közvéleménynek, hanem az aristokratia hatalma gyarapitására, és szilárditására szolgált. Az angol birodalmi földbirtok legnagyobb része nem nagy számu előkelő és gazdag család birtokában volt, melylyeknek fejei a' lordok házában ültek. A' grófsági (megyei) követek választása legnagyobb részint e' családok befolyása alatt állott, és ilylyen követekül többnyire a' hatalmas pairek ifjabb fiai, vagy rokonai választattak, kik aztán természetesen leginkább családaik, és az aristokratia érdeke szerint szavaztak. Ha minden nagyobb város, hol roppant gazdagságu, de a' születési aristokratiához nem tartozó férfiak laknak, kik sem megvesztegetés, sem megfélemlités által egy különös osztály érdekeire meg nem nyerhetők, az alsó házban képviselve lett volna, ezeknek követeiben a' magas aristokratia oligarchiája mindig hatalmas ellenzékre találanda. De számos város, melylyek közül többen száz ezeret felülhaladó, mindegyik legalább tizezernyi lakost számlál, nem birt joggal bár csak egy követet is küldeni az álsóházba, csupán azon okból, mivel több száz év előtt még nem voltak jelentékenységgel biró helységek. Ellenben léteztek irott törvények, melylyek 204 kis helységnek biztositották az alsóházbai követküldési jogot. E' 204 helység közül igen sok, időfolytával olyly csekélylyé silányult, hogy egyik sem volt képes 50 választót felmutatni; 125 ilylyen helység felett 89 felsőházi lord gyakorolt véduri jogot, más 70 felett más személyek gyakorolták ugyanazt, hatról pedig a' korona rendelkezett. E' kis helységek (rottenboroughs) mindöszve 293 követet küldöttek az alsóházba, kik tehát mind nem voltak a' nemzet által választottaknak tekinthetők, hanem választásuk más, többnyire személyes befolyás eredménye volt. Sok ilyly nyomorú, de parlamenti joggal felruházott helységben a' követválasztást 50—60 font sterlingen meglehetett vásárlani; több ilyly helység választási jogát gyakran eladta a' keletindiai kereskedő társaság egyedárussága, és a' nyugotindiai rabszolgaság védőinek, kik egyébbel nem gondoltak, csak a' létező viszszaélések fentartásával, ugy hogy e' kis helységek választási jogával formaszerinti kereskedés üzetett. Több törvény állott fel ugyan Angliában a' parlamenti megvesztegetés ellen. Harmadik Vilmos egy törvénye p. o. tiltotta választás alatt a' választóknak valamit fizetni, a' megvesztegetett választó választási jogának, és a' jelelt

megválasztathatási jogának elvesztése alatt. Más törvény az ilylyen választási megvesztegetésekre 500 fontnyi büntetést szabott. E' szerint tehát megvolt ugyan tiltva a' választóknak a' választás alatt pénzt, vagy más egyéb jutalmazást adni, de semmi törvény nem tiltotta azt, hogy a' követi jelelt a' választás előtt vagy után biztositson és adjon a' választóknak kárpótlást uti 's egyéb költségeikért és időveszteségükért, sőt inkább a' legtekintélyesebb angol jogtudósok itélete szerint is ez szabad volt, és ez épen olyly szabad és méltányosnak tekintetett, mint időveszteség és utiköltség fejében kárpótlást nyujtani a' tanúnak, kitől valaki törvényszék előtti bizonyságtételt kiván. Ezáltal természetesen tág kapu volt nyitva a' megvesztegetésnek, csakhogy más név alatt. Igaz ugyan, hogy ujabb időben az efféle vesztegetések mind ritkábbakká váltak; és az alsóházi követi jeleltek adományai leginkább a' választóknak adott nagy lakomákból állottak. Többen próbálták bizonyitni, hogy a' parlamenti helyek ezen vásárában semmi bünös, vagy a' közjóra nézve kártékony dolog nem fekszik, hivatkozva az egyházi és katonai hivatalok megvásárolhatására, melylyek azért még sem láttatnak el roszúl. Mondák: ha lehetetlen a' személyes indokokat egészen elháritani, 's ha ezek utoljára is több tekintetben jobb választásokra vezetnek, mint milylyenek más tisztább, magasabb, de tévedésnek inkább alávetett indokok működése mellett volnának elérhetők, nincs mit tenni, mint el nem érthetve a' képzelt tisztaságot, azokkal megelégedni, és a' megvesztegetés, mi ellen anynyi felszólalás történik, nem egyébre megy ki, mint arra, hogy a' nép személyes érdekét kell számba venni 's a' nép kegyét megnyerni.

De azért tagadhatlan volt, hogy a' parlamenti választások körül nagy viszszaélések hatalmasodtak el. Még mielőtt a' franczia forradalom a' tökéletes népképviselet eszméjének új lengülést ada, már élénken érezteték annak szüksége, anynyira, hogy maga *Pitt William*, kiről azt mondják, hogy a' nemzet üterét jobban ki tudta ösmerni, mint bárki más, szükségesnek találta a' közéletben fellépése alkalmával, egy tetemes párt kegyét az által keresni, hogy a' parlamenti reformot inditványba hozza, melylyet azonban abbahagyott ministerkorában. Ellenben *Burke Edmund* minden viszonyok között állhatatosan ellensége maradt a' parlamenti fenálló szerkezet változtatásának, 's mindig ellene volt az egyes újitásoknak azon okból, hogy megtétetvén az első lépés, nem lehet tudni, hol lehetend majd megállapodni. A' parlamenti reform ellenzői a' históriai jogra támaszkodtak, de csakhamar felléptek mások, kik őket épen a' historiai jogokból czáfolták meg. Lord *John Russell*, és mások oklevelekből ellenmondhatatlanul bebizonyitották, hogy az alsóház akkori alkotása csupán csak viszszaéléseken, és első Edvárd alatti (1294) eredeti öszveállitásának elfajulásán nyugodott. A' nemzeti képviselet ujjá alakitásának szószólói mindinkább megnyerték részökre a' felvilágosult közvéleményt, és törekvéseikben, minden előitéletekben el nem fogult hazafi gyámolitására számithattak, kik megismerék, hogy az alkotmányba becsúszott számtalan viszszaélés elszüntetésének akadálya leginkább az alsóház hibás szerkezetében fekszik. Mig azonban a' Napoleon elleni háboruk tartottak, a' nemzet figyelmét a' külügyek sokkal inkább lefoglalták, hogy sem komolyan foglalkozhatott volna belügyeivel. De a' toryk csalódtak azt hive, hogy

a' reformereket a' béke helyreállása után is el lehetend hallgattatni. Már a' *Wellington* alatti tory-ministerium kénytelen volt engedményekre hajlani 's a' katholikusok emancipátiója által a' conservativek régi rendszerétől eltérni; a' király pedig csak hamar el nem kerülheté whig ministeriumhoz folyamodni, hogy Angliát a' franczia-országi juliusi forradalomhoz hasonló catastrophától megóvja. Az új ministerium már 1831. mártiusban a' parlament elébe terjesztette a' reformbill tervét. A' reform ellenzői azonban akkora tevékenységet fejtettek ki, hogy e' törvényjavaslat az alsóházban csak egyetlen egy szavazat többségével ment keresztül. A' király ebből alkalmat vőn feloszlatni a' parlamentet, de a' május végén történt új választások eredménye az lőn, hogy 388 reformbarát választatott meg, ellenzői közől pedig csak 247, 's ezek között is 180 olylyan volt, kik megválasztatásukat épen azon választási joggal felruházott kis helységek védurainak köszönék, melylyek az új törvényjavaslat szerint e' jogukat el fogták veszteni. Az új parlament megnyittatván, a' bill újra szavazás alá került, 's ekkor az alsóházban nagy többséggel fogadtatott el; lord *Russel* azután a' felsőház elébe vitte, a' lordok házában szavazásra kerülvén, 199 szavazattal 158 ellen elvettetett; a' többség között 27 rottenborough-tulajdonos, és 21 egyházi pair volt. De ezen elvetés rosz következményei csak hamar mutatkozni kezdettek. A' fő ellenzők, *Londonderry, Newcastle*, 'sat. palotáit és mezei lakait a' nép lerombolta, magok pedig a' legdurvább megtámadásoknak voltak kitéve. Több reformellenző lord sietve megerősitette kastélyát, magát a' megtámadások ellen védendő. Anglia majd minden városában és helységében gyülések tartattak ellenállás, vagy támadás czéljából. Több helyt lázadás ütött ki, mint Nottingham, 's Derbyben, legborzasztóbban pedig Bristolban. A' legolvasottabb napi lapok az egyesületeket fegyverkezésre szólitották, részint, hogy a' torykat engedékenységre kényszeritsék, részint, hogy a' pórnép rablási kisérleteinek elejét vegyék. Londonban az egész City nagy diszmenetet tartott a' lordmajor vezérlete alatt, hogy a' király, ki a' tory gondolkozásu udvar, és idegen cabinetek befolyása következtében ingadozni látszék, el ne boesássa whigministeriumát. Nem kevesbé aggasztó alakot öltöttek magokra a' dolgok Skócziában; többnyire minden grófságban gyülések tartattak a' nép felizgatására. A' hirlapok az országban mindenütt alakuló reformegyesületeket fegyverre szólitották. Hiában adott ki a' király proclamátiokat a' lázongó gyülekezések ellen. *Burdett* elnöklete alatt csakhamar nagy középponti egyesület alakult, melyly czélül tüzte ki az összes néperőt ezen egy czélra irányozni. A' dolog állása ez által igen megváltozott. 1831. december 6-án a' parlament újra megnyittatván, a' parlamenti reform szükségessége a' király által a' trónbeszédben, a' nemzet kivánságának megfelelőleg, a' leghatározottabb kifejezésekben kimondatott, 's miután az alsóház december 18-án a' némelyly pontjaiban módositott, de lényegében nem változott reformbillt elfogadta, a' lordok háza többé törvénynyé emelésének nem mert gátlólag utjába állani.

A' reformbill által az alsóház öszves tagjainak száma nem szenvedett változást, ugyanaz maradt melyly azelőtt volt, t. i. 658; hanem Anglia most abba 110 grófságából 143, 185 városából és helységéből 324, oxfordi, és cambridgei két egyeteméből 4, tehát öszvesen 471 követet küld; Wales

13 grófságából 15, városaiból, és helységeiből 14; Skóczia 30 grófságából 30, 76 városából, és helységéből 23, tehát öszvesen 53, végre Irland 32 grófságából 64, 34 városából, és helységéből 39, 's a' dublini egyetemből 2, tehát öszvesen 105 követet küld. A' választási rendszer nagyon megegyszerüsittetett. Örökké arra néztek Angliában, hogy csak a'müvelt osztályba tartozó személyek nyerjenek ülést a' parlamentben, innen keletkezett azon elv, hogy csak „gentleman" lehet parlamenti tag. Ilylyennek pedig csak az tartatik, ki némi önállósággal bir, és életkeresetére nézve nem függ közvetlenül másoktól. P. o. a' ki nyitott boltot tart, kis boltos, mesterember, kézmüves, nem tartatik igazi gentlemannek, 's azért meg sem választható a' parlamentbe, épen ugy nem a' fogadós, vendéglős, kávéházos, 's még kevésbé a' ki másnak szolgálatában áll. Ellenben gentleman, és parlamentbe választható a' gyár- vagy kézmüvészeti üzlet tulajdonosa, nagykereskedő, földesur, freeholder, (szabad kis birtokos) farmer (jószágbérlő). 'S mivel általában miveltség feltételéül bizonyos vagyon felvehető, örökké néztek arra, hogy bizonyos jövedelemmel birjon minden, ki a' parlamentbe megválasztatik, 's jelenleg a' jövedelem kimutatásának kötelessége alól csak is a' lordok legidősebb fiai, midőn az alsóházba követül választatnak, és az egyetemek követei mentesek; minden többi tag megválasztatási feltételeül a' grófságokban 600 fontnyi, a' városokban 300 fontnyi saját vagyonáboli évi jövedelem van megszabva. Angliában a' parlamenti tagokra nézve bizonyos vagyon, és jövedelem birása azért is szükséges, mivel sem utiköltséget, sem napidijakat nem kapnak. Azért a' radicalok a' választási census eltörlését sürgetvén, egyszersmind a' parlamenti tagokra nézve napidijak behozatalát kivánják. A' reformbill által a' választók száma tetemesen megszaporittatott, mert a' választói jog feltételéül 10 fontnyi évi tiszta jövedelmi minimum van meghatározva, sőt városokban elegendő annak kimutatása, hogy valaki 10 fontnyi házbért húz vagy fizet; 's nemcsak a' szabad földbirtokosok vannak választói joggal felruházva, hanem az emphiteuták (örökbért fizetők) is, ha 10 fontnyi tiszta jövedelmet képesek kimutatni. Ámbár pedig a' parlamenti reform által a' szavazók száma a' választásoknál tetemesen öregbedett, azért most is a' választások többnyire gazdag emberekre esnek. Hanem a' községi rendszer átalakitása által a' reform elvei a' községi rendekben is keresztül vitettek, és a' helybeli szavazatjog az általánossal öszhangzásba hozatott, ez által a' községi szavazók száma is tetemesen öregbittetett, 's a' reform a' városi hivatalbeli családokra nézve épen olylyan hatással volt, mint a' lordokra nézve; mert ezek ez által túlnyomó befolyásukat a' parlamenti választásokra elvesztették, 's a' népelem befolyása tetemesen gyarapodott. A' véduraságnak, Anglia régibbi státusférfiai eme nagy emeltyüjének bukásával jövőre minden kormány a' nép gyámolitásától tétetett függővé.

Azonban Nagy-Brittaniában a' parlament alsóháza alkotása körül most sem egyforma, hanem igen különböző anyagi, és törvényi viszonyok hatnak be. A' parlamenti választással biró földmivelők ezerenként állanak függésben nagy földesuraktól, és különösen Angliában sok föld van 2 fontnyi örökbérért nagy földes uraktól átengedve, mivel a' reformtörvény szerint az ilylyen örökbérlő, sőt az egyszerű jószágbérlő is választói jogképes. A' mesteremberek is ezerenként állanak egyes nagy kézmüzeti, és gyártu-

lajdonosok szolgálatában. Skócziában a' mesteremberek ugyan inkább dolgoznak magok kezökre; Irlandban a' földmivelők függése a' földesuraktól még nagyobb; hanem itt a' protestans földesuraktóli függéssel szemben nagy ellensulyt képez a' katholikus földmivelő ragaszkodása hitsorsosaihoz. Angliában a' földmivelők számra nézve nagyon hátra állanak a' többi rendek mögött, Skócziában körülbelől ezekkel sulyegyenben állanak, Irlandban pedig sokkal felülmulják. 1832-ben, a' reformtörvény első évében Anglia, és Wales 656,337, Skoczia 64,447, és Irland 92,152, is igy az összes hármas királyság 822,936 választót számlált. Ambár pedig a' parlamenti reformnak következtében az angol alsóházban a' népelem nagyobb szerepet játszik, mint azelőtt, azért az aristokratiai elem még sem szorittatott ki, sőt azóta is igen tetemes befolyással bir; csupán csak azóta inkább ugy tekinthető, mint a' népelem szine, hogy sem mint a' magas születési aristokratia kizárolagos castája; egyszersmind e' két elem folytonos vegyülése az angol alsó házat megóvja democratiai túlságoktól. Angliában a' néptömeg, 's igy a' választók nagy része a' társadalmi viszonyok által előidézett, és azokban gyökerező függési állapotban lévén, e' körülmény fontos indokokat szolgáltat a' radicaloknak folytonosan a' választási mód megváltoztatásán dolgozni, 's a' nyilvános szavazás helyett titkos szavazás béhozatalát kivánni; sőt a' radicalok pártja a' választók számának a' reform törvény által előidézett szaporitásával meg nem elégedve, a' parlamenti választásokra nézve általános szavazatjogot sürget.

Az angol alkotmány a' legujabb időkben is kitüntette jelességét, kezen fogva járván vele igazi nemzeti politika, melyly egyaránt gondoskodik kereskedés és műiparról, közigazgatás és rendőrségről, közbátorság fentartásáról, nyilvános igazságkiszolgáltatás mellett, tökéletes nyilvánosságot tartva fenn nemzetgazdászati, és pénzügyekben, a' magasabb politikával, és diplomatikai alkudozási mesterséggel a' nemzet és minden egyes polgárok, és érdekeiknek a' külfölddel szemben erőteljes oltalmára, nagy hazájok virágzása, és hatalma fentartására, és gyarapitására élve. Az emberek, kik az angolok önzését emlegetik, olylyanok, kik az angolok fáradhatatlan önfeláldozó hazafiui közszelleméről legtávolabbi sejtelemmel sem birnak. Igen, mert a' józan fontoló angol nép szivesen megragad, kivált kereskedésben, minden, kivált más kormányok, és népek ügyetlensége következtében, kinálkozó előnyt. Beszélnek az angol nép borzasztó inségéről, kevés dúsgazdaggal szemben, meg nem gondolva, hogy megczáfolhatlan statistikai adatok szerint Angliában a' jobb élelmiszerekből, p. o. hús, buza, kenyér, ser, czukor, káve, theából egy év alatt egy angol népemberre 10, sőt 20 anynyi esik, mint sok más müvelt európai országban; és hogy az ország közügyeiben vett élénk, többnyire népünnepileg gyakorlott részvét az angol polgárnak sokkal magasztosabb, 's hazájára büszkébb öntudatot, és magasabb életélvet szerez, mint sem azt az önkény alatt élő csak gyanithatná is. Pedig Angliában az angol alkotmánytól egészen független hátrányos viszonyok léteztek. Ezek az angol alkotmánynak nem árnyoldalaiul tekintendők, hanem dicséretéül felemlitendők; mivel ezen akadályok daczára azon alkotmány, olyly nagy polgári szabadságot, olyly nagy államdalmi hatalmat, és virágzó nemzeti jóllétet volt képes megalapitni. Anglia több izben meghódittatott szászok, dánok és normánnok által; az or-

ság többnyire felosztatott a' győztesek között, és a' győztes elnyomta a' győzöttet; ebből a' nagy személyes egyenletlenségből, nyomasztó hűbéri viszonyokon kivül, keletkezett a' vagyonnak, különösen a' földbirtoknak nagy egyenletlensége. De az erőteljes hajdani szász szabadsági elvek a' szabad angol alkotmánynak, a' szabadságszerü népfejlődésnek és ezen alapuló mai alkotmánynak magva azáltal tüntette ki dicső erejét, hogy a' személyes és hűbéri nyomásokat és egyenletlenségeket, 's a' hivatalbeliek önkényét olyly korán 's olyly tökéletesen legyőzte. Az angol, és átalában a' szabad alkotmánynak jelességei között nincs természetesebb, szembeötlőbb és nagyobb, mint az, hogy az országnak legjobb kormányt, legjobb ministereket teremt és biztosit. Ott a' státusférfiak élete, tehetsége, nyiltan tárva áll a' nemzet előtt, és kitünik a' szabad országban minden politikai viszonyok nyilvánossága mellett. A' nemzet választott képviselőinek többsége, szabadsajtó, népgyülések és kérelmezések által nyilvánuló szabad nemzeti szózat ellenőrködése, felvilágosult fejedelem vezérlete alatt, határoz a' ministerek képessége és méltó volta felett, 's mig ezek a' bizalomra méltóknak mutatkoznak, velek van a' nemzet akarata és ereje, 's az ellenzék csak arra szolgál, hogy belátásuk élesbittessék, 's kettőztetett buzgalommal törekedjenek a' fejedelem-, haza- és nemzetnek üdvös, dicsőséges és szeplőtelen tiszta kormányzására. De továbbá az angolok és az angol alkotmány jelessége, egyfelől az ó angolszász néptörzsök ama sajátságos jellemszilárdságában fekszik, melylyel mindig szilárdul ragaszkodott ó germán ősjogaihoz és hajdani szabad institutióihoz; ugy, hogy midőn azokat tettleges megsértéstől meg nem is tudta oltalmazni, megmentette legalább azok jogeszméjét, magasztos elveit; másfelől e' néptörzsök sajátságos gyakorlati tehetségében, józanságában és elegendő erő mellett gyakorlati mértéktartásában. Végre az angol alkotmány lényege az emberi polgári és politikai szabadságban, és a' közügyek szabad önkormányzásában fekszik, lehetőleg egyszerü, czélszerü állodalmi hatalmak vezérlete alatt, melylyek alkotmányszerüleg a' köznemzeti életből sarjadzva ki, egymást egészséges életeleven kölcsönhatás által gyámolitják, egyszersmind egymást alkotmányszerü korlátok közt tartják. Ezt nevezik az angolok *a' hatalom sulyegyenének*, Montesquieu pedig a' hatalmak czélszerü felosztásának nevezte. A' lényeges dolog itt ama jeles, mindig tökéletesebben kiképződött szerkezet, miszerint sem a' király, sem valamelylyik kamara, sem a' hatalomnak valamelylyik organuma, sem népgyülések egyedül magokra korlátlanul, 's a' többi organumok és ezeknek működése ellen, az alkotmány, és a' társadalom egészséges szerkezete ellen dulólag nem hathatnak; sőt inkább az ilylyen vészes működés azonnal kizáratik, meggátoltatik, erőtlenné tétetik; 's a' hatalmak sulyegyene magasabb organicus értelemben véve az angol alkotmány remekmüvének leglényegesebb mesteri vonását, 's a' politika legnehezebben megoldható feladatát képezi.

Brittország parlamenti története a' reformbill óta. 1833-diki február 5-dikén nyittatott meg az első parlament a' reformbill után, whigministeriummal, melyly, rövid félbeszakasztást kivéve, 1834-ben, — 1841 közepeig kormányon maradt. A' *Melbourne*-ministerium hét éves fenállása alatt mindinkább aléltságba sülyedt, 's a' kivált belpo-

litikai kérdésekből támadó nehézségeken teljességgel nem tuda erőt venni. Minden jól ment 1837-ig, míg az ipar, és kereskedés virágzása mellett a' közjóllét folyvást gyarapodott. Hanem 1838-ban a' beálló iparcrisissel megfordúlt a' koczka. A' ministeriumnak erőhatályos, de minden tekintetet félretevő külpolitikája lord *Palmerston* vezetése alatt Nagy-Britannia hatalmát 's befolyását minden világrészben addig nem is képzelt magasságra emelte ugyan, de egyszersmind az országot egy csomó baj és háboruba keverte, mi roppant pénzbe került, és a' birodalom criticus pénzügyi állapotját még terhesitette. A' kincstárban évről évre nagyobb lett a' hiány, 's annak fedezése az addigi eszközökkel mindinkább lehetetlen. E' körülmény nyugtalanságba hozta a' nemzetet, melylyet egyszersmind a' közinség keserite 's ingerle. A' whigek elvesztették fejöket, 's a' nemzet, reményeiben csalódva, a' torykra vetette szemeit, kik több izben megmutatták, hogy elkerülhetetlenül szükségessé vált javitásokat, ha elveikkel 's érdekeikkel ellenkeznek is, hatalmas befolyásuk által tetterősen kivinni képesek. Azon hét év alatt a' tory-párt az alsó házban anynyira gyarapodott, hogy a' whigh ministerium, midőn elvesztett népszerüségének viszszaszerzése végett a' gabonatörvények eltörlését inditványozá, kisebbségben maradt. A' ministerium a' parlamentet feloszlatta, de az újonnan választott 's egybegyült parlement 80—90 szótöbbséget tüntetett fel a' toryk részére. A' whigek viszszaléptek a' kormányról, 's helyökbe toryministerium ült *Peel*, mint a' kincstár első lordja alatt.

Peel, kormányzását a' lehető legnehezebb bel- és külkörülmények közt kezdette meg. A' whigek örökül hagyták a' chinai, és afghanistani háborut. Francziaország *Palmerston* tekintetnélküli politikája által ingerelve, Anglia iránt épen nem táplált 's tanusitott barátságos érzelmet. Az éjszakamerikávali viszonyok mind fenyegetőbbekké váltak. Sőt a' brittek keleti győzedelme a' Levanteban a' zultán részére, épen nem szolgált arra, hogy ennek tekintélyét 's a' török birodalom oszlopait megszilárditsák: mert a' Syriában, és Kis-Asiában sűrűn kiütő lázadások tanusitották, hogy az angollal szemben franczia és orosz befolyás sikeresen működik. De mindezen nehezségek csekélyek voltak azokhoz képest, melylyek az ország belállapotjából, és az uj ministernek mind saját pártjához, mind ellenfeleihez való állásából támadtak. Az el nem titkolható, 's mind inkább növekedő kincstári hiány parancsolólag szükségelt olyly rendszabályokat, melylyek saját pártja kebelében a' nagy földesurak részéről hatalmas ellenállásra fogtak találni. *Peel* nem a' nagyhatalmu és büszke britt főnemesség soraiból származott; születésénél fogva azon középosztályokhoz tartozott, melylyeknek érdekei azon testületéivel olyly éles ellentétben állottak. Az időviszonyok, melylyek között a' közéletben fellépett, a' tory párt soraiba vezeték. De ezen saját pártja kebelében elég titkos, és hatalmas ellensége volt. Még hatalmasabb, és befolyásosabb ellenfeleket számlált a' whigekben, kik személyesen sértve érezték magokat éveken át tartó ellenzésével, melly által végre kiszoritá őket a' kormányból, hogy mint előre tudák, a' saját magok által tervezett rendszabályokat vigye keresztül. Még eltökéltebb ellenségei voltak a' parlamenten kivül. Az iparüző osztályok csak a' gabonatörvények teljes eltörlésében szemlélték üdvöket, 's tudták, hogy *Peel* nem hajolhat kivánságukra, ha csak saját pártja tömeges elszakadá-

sát elő nem akarja idézni. A' dolgozó néposztályok számtalan tömegei az évekig tartó inség, a' legelkerülhetlenebb életszükségek roppant drágasága által kétségbeesésre vive, készeknek látszottak az országot lázadás- és vérontással boritni el. Végre súlyos teher volt Irland, hol O'Connell egy elnyomott nép igényeinek törvényes téren maradó, de a' törvényesség szélső határáig menő szakadatlan izgatás által törekedett érvényességet szerezni. *Peel* az általa alkalmazandó segédszerek előadását legfeszültebb figyelemmel váró alsóházban kijelenté, hogy a' folyó ülés alatt nem fog állandó rendszabályokat terjeszteni elő a' hiány fedezésére, és az országos költségvetésben a' bevétel, és kiadás közötti sulyegyen helyreállitására. A' jövedelemhiányból támadó szükség ideiglenes fedezésére, kincstári jegyek kiadását, 's a' parlament által megajánlandó hitel megadását inditványozta, mi el is fogadtatott. Ezzel october 6-án az ülés bezáratott. Időközben alkalma volt előkészitni az ország állapota által igényelt 's a' közvélemény által tőle várt rendszabályokat. Különösen Irlandot 's erkölcsi dictatorát *O'Connell*t arról igyekezett meggyőzni, hogy a' kormány komolyan hozzá látand Irland bajai és sérelmei orvoslásához. A' külpolitika is nagyon igénybe vette ezen idő alatt az új kormány gondoskodását. A' chinai háboru nagy hévvel folytattatott; Spanyolországban *Espartero* szabadelmü politikája helyeseltetett és gyámolittatott. Az éjszakamerikávali lehető bonyolódások miatt nagy tengeri készületek tétettek, ámbár a' kiegyenlités végső megkisértése czéljából lord *Ashburton* oda rendkivüli követül küldetett. A' keletindiai dolguk állása az addigi főkormányzó lord *Auckland* által követett politika megváltoztatását tette szükségessé, 's ennek viszszahivása után a' fontos állomásra lord *Ellenborough* neveztetett ki. November elején *Victoria* királyné fiat szült, 's a' nemzetnek fiu trónörökös reményét nyujtván, ezen esemény lényegesen befolyt a' nép jó hangulatára 's az új ministerium állásának megszilárditására. Azonban ezalatt az ország belállapota napról napra aggasztóbbá vált; számos erőszakos támadás történt személy és vagyon ellen. Tulságosan nevekedett a' kivándorlás, kivált gyárvidékekről. Sok véletlen szerencsétlenség is történt. A' britt sereg chinai győzelmei, 's a' Nagybritannia és Persia közötti kereskedési szerződés megkötése, melyly az angol kereskedés részére tetemes előnyöket biztosita, nem volt képes az ország csüggesztő belállapotjából támadt kedvetlen hangulatot enyhitni, valamint az öt európai nagy hatalmasság közötti szerződés sem a' rabszolgakereskedés eltörlésére. Kevéssel a' parlament megnyitása előtt kilépett a' cabinetből *Buckingham* herczeg, ki roppant befolyással birt a' földmivelő megyékben, 's ez által elárulta, hogy *Peel* és az általa képviselt és a' parlamentben számos párt között komoly véleményegyenetlenségnek kellett támadni a' gabonatörvényekben behozandó módositványok iránt. 1842-ben februar 3-ikán nyittatott meg a' parlament, 's febr. 9-ikén adta elő *Peel* törvényjavaslatát a' gabonatörvény kérdésében. A' mozgó vám-scalát megtartotta 's csak a' vám maximumát szálitotta alá 35 shilling, 8 pencéről, 1 quartertől 20 shillingre, midőn egy quarter buza ára az országban hat héti középár szerint 51 shillingre emelkedett: a' piaczi ár emelkedésével a' vámnak megforditott arányban szállani kelle. Hasonló arányban mérsékelte a' vám maximumát más gabonák, 's hüvelyes veteményekre nézve. Az angol gyarma-

tokból behozandó buza vámját 5 shillingben állapitotta meg, mihelyt ennek ára a' belpiaczokon 55 shillingre szállott. E' törvényjavaslat által a' nagy földbirtokosok legnagyobb mértékben koczkáztatva lenni vélték érdekeiket; a' whigek *Peel* engedményeit jelentékteleneknek nyilvániták a' fogyasztó nép könnyitésére, 's állandó vámot javasoltak; a' gabonatörvény elleni liga a' gabonavám teljes eltörlése mellett szólalt fel. Megkezdődött a' nagy parlamenti harcz *Peel* ellen: de *Peel* győzedelme tökéletes volt. Hanem e' törvény nem fogadtatott olly helyesléssel a' parlamenten kivül, 's az ellene tartott zajos gyülésekben, kivált az elkeseredett gyári népesség között mind hevesebben kikeltek, sőt némelyly helytt *Peel* képét nyilvánosan megégették. E' tájt érkezék külföldről ama borzasztó tudósitás, hogy Kabulban az angol consul *Macnaghten* megöletett, a' britt sereget a' fellázadt népesség megverte, viszszavonulásra kényszeritette, szinte megsemmisitette. A' toryk már ezelőtt nem helyeselték lord *Aucklandnak* Indiában követett hóditó politikáját, kijelentve, hogy az Induson inneni hóditmányok meg nem tarthatók, mig a' folyónak elébb egész hosszában nem lesznek urai; de azért a' ministerium a' britt fegyveren ejtett szégyent megboszszulandó, azonnal a' szükséges erősitések megküldéséről gondoskodott, mi a' nép helyeslését megnyerte. De iparkodott belpolitikájára nézve is megnyerni a' közvéleményt. A' kivándorlási törvény által könnyebbségek szereztettek azon szegényebb néposztálynak, melyly kivándorlás által kivánt sorsán javitni, 's addig mindennemü húza-vonának, csalásoknak volt az áthajózásnál és megtelepedésnél kitéve; valamint más törvények által az anyaország és gyarmatok közötti forgalom addig fentartott szoros tiltórendszere is enyhittetett. 1842. martius 11-ikén adta elő Peel tervét a' kincstári hiány fedezésére és a' megbomlott pénzügyi viszonyok szabályozására, melylyet a' következő évek legdúsabb sikerrel koszoruztak, 's melyly e' státusférfi mély belátását tanusitotta. Eléadva a' pénzügyi állapotot, jövedelmi adó behozatalát inditványozta; e' merész rendszabály barátját és ellenségét bámulásba ejtette, 's nem ok nélkül mondták el arról, hogy az az egész pénzügyi és adózási rendszernek gyökeres átalakitására vezetend. E' jövedelmi adót minden 150 font sterlinget meghaladó jövedelemtől 1 fontra 7 pencere, tehát 3 %-ben javasolta megállapitni. Ilyen adó ott háborús idők alatt fordult ugyan elő, de a' rendszabály különösségét az tette, hogy minden 1500 pfton alóli jövedelem adómentes maradt, holott azelőtt egész 50 fontig le megadóztatott a' jövedelem. Előlegesen 5 évre állapittaték meg. Ugyanekkor egyszersmind más törvényjavaslatot is terjeszte elő a' ministerium, melyly az ipar és kereskedésnek akkor nyomott állapotjában tetemes könnyitéseket nyujta, több változásokat hozva be a' vámjegyzékben. E' változások azon elven alapultak, hogy minden véd- 's más olylyan vámok eltöröltessenek, melylyek a' kincstárnak nem hajtanak tetemes jövedelmet, ellenben a' forgalmat érzékenyen nyügözik; valamint a' gyári nyers anyagokra vetett vámok is, melylyek az iparczikkeket drágitván, ezeknek keletét korlátolják. Kiki érezte, hogy e' rendszabályok kezdetét teszik Anglia pénzügyi 's kereskedési rendszere gyökeres átalakitásának, minőt, a' whigek legnagyobb hatalmuk idejében sem mertek javaslatba hozni. E' törvényjavaslatok benyomása bel- és külföldön roppant volt. Minden csudálkozott azon kor-

mányférfi merészségén, ki a' kormányról leszoritott ingerült, hatalmas befolyásos párttól megtámadva, saját pártjában teljesen nem bizhatva, sőt a' népnek is nagy részétől gyanus szemekkel tekintve, bátorkodott állása nehézségeit még öregbitni a' vagyonos, tehát az álladalom leghatalmasabb osztályai előrelátható ellenzésével, mivel e' rendszabályok különösen ezeket találták. De csakhamar kitünt, hogy a' jövendő, valamint a' jelen igényei mély belátásával, finom tapintattal párosult magas kormánytudománya, a' körülmények nehézségeit megbirta, 's a' tornyosuló akadályokat legyőzni képes volt. Javaslata által olyly áldozatokat rótt a' föld- és pénzaristocratia nyakába az ország közjaváért, mint addig az ország legerélyesebb háborus korszakában sem történt. 'S az áldozatok meghozattak, bár vonakodva, bár duzzogva, bár szidalmazva azoknak inditványozóját; mert végre a' törvényjavaslatok a' leghevesebb ellenzés daczára is mind két házban keresztül mentek.

Hanem ezalatt mind fenyegetőbben alakult a' belállapot, kivált a' gyárvidékeken, melylyeknek szenvedésein azonnal közvetlenül nem lehete segitni. Fenyegetőleg emelte fejét a' chartismus. (l. Chartisták). A' vidékeken előforduló vagyon- és személy elleni megtámadások mind komolyabb politikai jelentőséget nyertek. Külföldön az éjszakamerikávali viszonyok zavarták a' jövendőre kinézést. Az ásiai háboruk nem kevésbbé öregbitették a' ministerium nehézségeit, folyvást költséges hadikészületeket tévén szükségessé. A' braziliai cabinet is az Angliával kötött kereskedési szerződés kitelése után oda látszott hajlani, hogy magát Anglia kereskedési nyüge alól felszabaditsa. 'S mindamellett, hogy a' törvényhozás az ülés folytán nagy eredményeket mutatott fel, 's az ország pénzügyi viszonyai a' negyedévi bevételi kimutatások szerint javulni kezdének, nem csillapulának a' kedélyek, sőt inkább az izgalom nőttön nőtt, 's a' tömegek mozgalma olyly fenyegető alakot ölte, hogy a' kormány szigoru rendszabályokboz lön kénytelen nyulni. Irlandban *O'Connell* a' repeal zászlóját ujra és tevékenyebbül tűzte ki, mint valaha. Ilyly aggasztó forrongás közepett záratott be az ülés.

Feszült várakozással néztek elébe az 1843-iki ülésnek, az ásiai győzelmek, és hóditások olyly fényt árasztottak az angol hatalomra, hogy vetélytársai féltékenységét felköltvén, befolyását mindenütt tetemesen nevelte; benn pedig az elhatározó parlamenti győzedelmek, 's a' munkás osztályok fenyegető lázadásának elnyomására tett erőkifejlések a' kormány tekintélyét tetemesen megszilárditották ugy, hogy a' közhatalom ezen megszilárdulásában bizva, *Peel* ezen évben felhagyott az anyagi javitások utján való tovább haladással. Irlandban *O'Connell* óriási kiterjedésü izgatása következtében olyly fenyegető alakot öltöttek a' dolgok, hogy a' kormány, minden történhető eseménynyel szembeszállandó, erejét nem darabolhatá szét. Eljövén az 1844-iki ülés, *Peel* nem halaszthatá tovább azon rendszabályokat, melylyeknek életbeléptetését a' reformerek hathatósan sürgették; mivel 1845-ben kitelvén azon időszak, melylyre a' jövedelemadó megvolt ajánlva, nem remélhető annak ujabbi megadását, hacsak legalább némi részben eleget nem tesz, a' további javitási igényeknek. Ezen ülés legfontosabb rendszabálya, az angol bankügy reformja volt azon czélból, hogy a' pénzforgalom szabályoztassék, és az elégtelen rosz aratások ki-

séretében mindig beállani szokott ipar 's pénzcrisiseknek eleje vétessék. Más fontos lépése volt a' czukorvám alábbszállitása; itt azonban ellenzésre talált egyfelől az érdekeikben sértett nyugotindiai ültetményesek, másfelől a' whigek és szabad kereskedési párt részéről, mivel *Peel* állhatatosan a' rabszolga-munkával terményzett czukornak az angol piaczról leendő kizárása mellett maradt. E' tárgyalások alatt, valamint a' nem sokára szőnyegre került gyárbill alkalmával, melyly a' gyárokban dolgozó gyermekek 's ifjak munkáját szabályozá, többször feltámadott ellene a' torypárt; mindannak következése azonban csak al régi nagy tory- és whigpárt mind nagyobb felbomlása lett.

A' ministeriumra nézve kedvező előjelek között következett be az 1845-diki ülés megnyitása. Az álladalmi jövedelmek gyarapodása, a' kereskedés és ipar virágzása fényesen tanusitá megkezdett pénzügyi 's kereskedelmi rendszabályai czélszerüségét, 's hatásuk kedvező benyomása alatt *Peel* új nagyobb reformokhoz készült. A' jövedelmi adó további fentartásának kinézése nyujtott minden ellene egyesülő pártnak anyagot megtámadásra. Februarius 14-én adta elő nagyszerü javaslatait uj vámjegyzéki, és adózási változtatásokra nézve, melylyeknek rendeltetése volt a' nép könnyebbségére, különösen az ipar, és kereskedést nyomasztó adónemeket mérsékelni. Előadta, hogy a' jövedelmi adó segedelmével a' nem egyenes adozás körül már az előbbi években nyujtott többféle, és tetemes könnyitések mellett 5,000,000 font sterlingnyi jövedelmi felülséget várhatni, ellenben a' jövedelmi adó nélkül az országos jövedelem egyéb forrásai még sem volnának elegendők a' kiadások fedezésére: tehát a' vámok, és acciseknek további mérsékelhetése végett a' jövedelmi adónak további három évre megtartását inditványozta, 's ezzel egybefüggőleg a' czukorvám további alábbszállitását, minden kiviteli vám eltörlését, majd minden ipari nyers anyagra vetett beviteli vám, és az igen nyomasztó üvegaccise eltörlését. Mindezen törvényjavaslatok minden részint heves megtámadások, részint vonakodó ellenszenvek daczára mind a' két házban nagy többséggel keresztül mentek. Azon meggyőződésből indult ezekben ki *Peel*, hogy valamint a' jelenkori álladalmaknak átalában, ugy különösen Angliának az ipar, és kereskedés fő életforrása hatalma, 's nagyságának, tekintélye 's befolyásának, jólléte, 's vagyonosságának alapja. A' vámtörvény megerősitette *Peel* állását; a' vagyonos, iparos középosztályok benne szemlélték azon férfit, ki elég szellemi tehetséggel 's erélylyel birt elveiknek lassankénti érvényesitésére. Ezeknek segedelmével állotta ki a' nagy vihart, melly ellene a' *Maynooth* és Collegium-bill alkalmával keletkezett, melylyek által Irlandban jobb köz- és népoktatás alapját akarta megvetni. Kevéssel a' parlament bezárása után a' középszerünél roszabb aratás miatti köz aggodalom bizonyossággá vált. Már october végén, a' természettől gyámolitva, roppant tevékenységet kezdett kifejteni a' gabonatörvény elleni liga, 's a' whig párt legbefolyásosabb tagjai, addig mérsékelt állandó gabonavám védői, egyszerre a' gabonatörvény teljes és azonnali eltörlése mellett nyilatkoztak, ide szegődött a' „*Times*“ is Anglia legbefolyásosabb hirlapja. A' dolgok leendő alakulásának bizonytalansága közben azon hir lepte meg a' fővárost, hogy a' ministerium tömegesen lemondott. Ezen időpontban Nagybritannia közállapota még kétségesebb vala, mint midőn

Peel átvevé a' kormány gyeplőit. Az egész országban olcsó kenyér utáni kiáltás hangzott az élelmiszerek folyvásti drágulása mellett. Amerikában az Oregonvidék miatt, Ásiában a' Shikek katonai álladalma részéről háboru fenyegetett. De *Russel*, a' whigpárt főnöke, az állapotot igen nehéznek találta, 's nem vállalta el a' ministerium alkotását, ugy hogy még az év vége előtt *Peel* ujra az igazgatás élén állott, hol mint a' vagyonos középosztályok bizalomférfia megtette a' főcsapást a' régi kiváltságos társaság organisatioja ellen. (Lásd: *angol gabonatörvény és Peel* azon időszakig, midőn *Peel* a' ministeriumból ujra kilépett.)

1846-ban *Peel* a' ministeriumból ismét kilépvén. a' nép egy része ohajtotta volna *Cobden*, a' nagy gabonatörvényelleni izgató belépését az uj ministeriumba; más felől *Peel*, és jeles ifjabb társai nem fogadták el a' lord *Russel*től tett ajánlatokat, ugy, hogy tiszta whig ministerium alakúlt, melylynek iránya *Peel* rendszabályai által ki volt jelelve. Folytatása a' megkezdett gyakorlati javitásoknak, egyiránt felkarolva a' földmüvelő, müiparos, és kereskedő osztály érdekeit. *Russel* legsürgetőbb társadalmi javitásoknak jelelte ki: a' közoktatás emelését, a' vétkesekkeli czélszerűbb bánásmódot. nagyobb gondoskodást a' városi, 's falusi egésségügyről. Különös tekintetet érdemelt Irland állapota, hol inség, elégedetlenség, erőszakosság napi renden volt. Mingyárt az ülés kezdetén *Russel* a' czukorvám alábbszálitását, és a' rabszolgai czukorra vetett tiltó vám eltörlését inditványozta. A' gyarmati ültetvényesek kárpotlásául szolgálandott, a' gyarmatokban az angol áruk részére fennállott differentiális vámok eltörlése. A' törvényjavaslatot a' többi közt *Peel* is támogatta, és *Peel* társai, meg whigek segedelmével a' bill mind a' két házban tetemes többséggel keresztül ment, és törvénynyé emeltetett. Azonban e' fontos parlamenti ülés augustus végével bezáratvan ama komor fellegek, melylyek már *Peel* szerencsés kormányzása alatt kezdtek emelkedni a' britt egen, mind inkább elboritották a' láthatárt; az aratás tökéletes rosz volt, Irlandban és Skócziában éhség, a' kereskedés nyomasztó állapotban, nagy crisis elősejtelmétől aggasztva, a' tőkék tulüzött vasuti speculatiók által kimeritve. a' külviszonyok biztalanok; az éjszaki nagy hatalmasságokkal feszült viszonyban állott Anglia Krakko bekebeleztetése miatt, Franeziaország ellen el volt keseredve a' spanyol házasságok miatt, Éjszaki Amerikával szemben az Oregon kérdése idézett elő feszültséget; mindenütt anyag elégedetlenségre, és háborura. —

Ilyly viszonyok között nyittatott meg az 1847-iki parlamenti ülés. Ezen idő közben már meglehetett itélni, miként hatnak a' vámleszállitások a' közjövedelemre: a' hivatalos kimutatások kedvező eredményt tüntettek fel. Éppen a' reformrendszabályok által érdekelt közjövedelmi ágak mutattak fel több jövedelmet előbbi évekhez képest, 's Anglia állapotát virágzónak lehetett volna tekinteni, ha Irland állapota olyly áldozatokat nem igényelt volna, melylyek az országra nagy teherként sulyosodtak; 's ha már évek óta nem volt olylyan trónbeszéd, melylybe Irland elkerülhetetlen megemlitése kellemetlen hangzatként ne vegyült volna, ugy ez évben ez olyly nagy mértékben történt, hogy Irland insége, 's ennek miként eszközölhető felsegélése a' trónbeszéd főtárgyát képezte. Irland

ügye mindkét ház elébe legsürgetőbb gyanánt ajánltatott, 's az egész ülések alatti tárgyalásokon átvonuló komor felleget képezett. Azonban bármi borzasztón hangzott ez inség segitségkiáltása Sz. György csatornáján át Angliába, még sem hiányoztak emberek, kik a' nyomor e' legmélyebb örvényét, melylybe emberi társaság sülyedhet, éhség, járványok és bünök ezen iszonyu chaoszát gazdagok magánérdekei előmozditására kivánták volna felhasználni. Sehol olyly tömegesen nem mutatkozott a' szegénység, mint Irlandban; mert ha bár a' skott felföldön 's Wales egy részében is nagy inség, és több gyárvidéken keresethiány uralkodott, melyly irlandi koldusok oda özönlése által még inkább öregbedett, mind a' mellett ezen inség enyhitésére Angliában nagy részint elegendő volt a' magány jótékonyság összeköttetésben a' kormány új rendszabályaival, gabona beszerzésére külföldről és a' legszükségesebb élelmi szerek fogyasztásának csökkentésére. Legfontosabb két rendszabály volt a' gabonavámok és hajózási törvény felfüggesztése a' közelebbi aratásig. Az anyagi jóllétről gondoskodás után következtek a' nép szellemi érdekei. Az angol népiskola ügye legujabb időkig olyly elhanyagolt állapotban volt, melyly a' nemzet egyébkénti müveltségének éppen nem felelt meg. Mellőzve a' társadalom legalsóbb rétegeit, a' dolgozó néposztályoknál általában nagy tudatlanság uralkodik. Ezen állapot szomoru voltát félszázad óta belátták, 's mindig javitásokon dolgoztak, de melylyek közül legujabb időkig egy sem lépett életbe. Ennek legfőbb oka az angolok hitfelekezeti szellemében feküdt, melyly az oktatásügy emelésére irányzott minden kormánytörekvésben proselyta-csinálást látott, 's mintsem a' gyermekeket a' hitváltoztatás veszélyének tegye ki, inkább szellemileg elnyomorodni engedte, különösen a' dissenterek, kik az oktatást kizárólag magánügynek kivánják tekintetni, hogy az angol főegyháznak ne légyen alkalma proselyta-csinálásra. A' kormány javitási terve, kivált a' felsőházban hevesen nyilatkozott ellenzék daczára, váratlan nagy többséggel keresztülment. E' törvény szerint a' kormány a' közoktatás ügyére azóta nagyobb befolyást gyakorol, és a' hol szükség, álladalmi pénzzel segiti azt. Sokat foglalkozott ezen ülés a' dolgozó néposztályok, különösen a' gyári munkások anyagi és erkölcsi állapotának javitásával is; nevezetes törvény hozatott ezen fölül a' deportatio rendszerének megváltoztatása iránt, 's általában elmondhatni, hogy Anglia belső álladalmi életében az erkölcsiség és emberiség elvei mind inkább érvényességre jutnak. — *Russell* igazgatása alatt az Anglia által követett régi védő kereskedési politikának utolsó maradványa és korlátja is lehullott: a' hajózási törvény, melylyből csupán azon pont határozata tartatott fenn, melyly a' nagybrittanniai parti hajózást kizárólag angol hajók számára biztositja; egyébként az egész tengeri szállitás, az angol és gyarmati piaczokra, fel-zabadittatott, és most Anglia, mint a' kereskedési versenyben leghatalmasabb versenytárs, biztos léptekkel halad a' szabad kereskedés és szorgalom pályáján, senkinek vetélkedésétől nem tartva. — Az angol institutiok szilárdságáról, és a' nép keblében mélyen meggyökerezett törvényességgel párosult alkotmányos élet előnyeiről fényes bizonyságot tett az utóbbi két év mozgalmi kora, midőn a' forradalom hullámai, 's a' majd minden kormányt és álladalmi szerkezetet megin-

gatott felforgató mozgalom megtörött Albion partjain: 's az egésznek folyama alatt egyszer Londonban 1848 april. 10-dikén próbált chartistai mozgalom is nevetséges kimenetelüvé vált és semmiségbe sülyedt, meghiusulva a' trónhoz, alkotmányhoz, törvényekhez hűn ragaszkodó polgárok szilárd maguktartásán; 's midőn majd minden európai szárazföldi ország azoknak következtében ipar és pénzerisisekbe és pénzügyei zavart szorultságba jutottak, Anglia ezen forradalmi zavarokat is saját haszna's érdekére felhasználva, gyarapodott ipara 's kereskedése virágzásában, közjóllétben, 's ezen alapuló országos pénzügy kedvező állapotában. — R. E.

Brittország statistikája. A' britt birodalom, az europai anyaország, és más világrészi gyarmatai- és birtokainak kiterjedése legujabb adatok szerint következő: Anglia 2378'3, Wales 350'5, Skóczia 1518'3, Irland 1504'5, kisebb szigetek a' britt tengerrészeken 15'7 □ mérföld, és igy az egyesült hármas királyságé összesen 5767'2 □ mérföld. Többi európai birtokai a' jóniai szigetekkel együtt 57'7; Ázsiában a' korona közvetlen birtoka 1164'6, a' keletindiai kereskedő társaságnak közvetlenül alávetett birtok 28792, a' társaság közvetett birtoka 26904, a' birodalom afrikai birtokai 9474; éjszaki amerikai birtokai a' kereskedő-társaságok birtokain kivül 20744, az amerikai kereskedő társaságok birtokai 83481, nyugotindiai birtokok 6020, austráliai birtokok 2761, és igy összesen Európán kivüli birtokai 95918'7 □ mérföld, az amerikai kereskedő társaság birtokain kivül, és igy az összes britt birodalom kiterjedése 101685'9 □ mérföld, melyly összes területnek az európai anyaország területe csak 5%-ét teszi. Minden országban fontos szerepet játszik kereskedés és közlekedésre nézve a' tengerparti és határszéli hoszszuság; Anglia anyaországát a' két nagyobb európai sziget képezvén, határszéle csupa tengerpart; Nagy-Brittannia parthoszsza 576, Irlandé 310 mérföld; ezen adatokból a' következő fontosabb fekvési, és területnagysági viszonyok tünnek ki: Anglia összes birtoka az egész szárazföldi területnek 4'2%, európai birtoka Európa területének 3% teszi; egy mérföldnyi parthoszszra, illetőleg határszéli hoszszra esik 6'5 □ mérföldnyi terület; a' kormányszék helyének távolsága az anyaszigetek legtávolabbik pontjától 140, legtávolabb fekvő europai birtokától (Zante szigete) 295, Azsiában (Hongkong) 1420, Afrikában (*Cap*város) 1270, Amerikában (Astoria) 1850, Australiában (Uj Seeland) 3050 mérföld.

A' britt birodalom politikai intézetei kevés kivétellel maiglan is megtartották ódon szinezetüket; igy politikai felosztása sem szevedett az ujabb időkben legkisebb változást, hanem a' régi maradt.

Az egyesült királyságban hegység és sikság csaknem egyenlő arányban van felosztva, de az egyes királyságokban különbözőleg; Angliában a' lapály az összes területnek $^3/_5$-ét teszi, Skócziában a' hegység kétszeranynyi mint a' lapály, Irlandban a' lapály kétszer anynyi, mint a' hegység.

Brittország vizei a' szigetország csekély szélessége mellett sehol sem fejlődhettek nagy folyórendszerekké; Angliának azonban az a' szerencséje vizeivel, hogy bármi rövid folyásuk, bármi csekély kinézésük, mégis rendkivül nagy fontosságuak a' hajózásra nézve, mivel a' tengertől, a' gőzös légkörtől táplálva bámulandó mértékben hajózhatók, és torkolatjuk meganynyi remek kikötő; hol pedig a' természet eléggé nem gondoskodott, mesterség segitett fáradhatatlan szorgalommal. Igy egész

folyók csatornákká vannak változtatva, kisebb folyók zsilipek és átmetszések által hajózhatókká téve; ugy hogy bajos megválasztani a' természetes víziutakat a' mesterségesektől. Legnagyobb vizének (Themse) folyamhoszsza 50 mérföld, 's folyamvidékének kiterjedése 228 □ mérföld. Anglia és Walesben a' természetes hajózási vonalak hoszsza 400 mérföld, Skócziában 50, Irlandban 150, tehát összesen 600 mérföld; a' csatornák hoszsza körülbelöl 600 mérföld; ugy hogy Angliában egy mérföld földközi vizi utra csak 4'3 □ mérföld terület esik; oda véve a' parthoszszat Anglia összes hajózási vonalainak hoszszusága 2080 mérföld, 's egy mérföldnyi hajóutra csak 2'8 □ mérföldnyi terület esik.

Mint tudva van, a' brittszigetek az éjszaki szélesség 50 és 59-ik foka közt feküsznek, tehát kiterjedésök a' délkör hoszszában 9°. A' 11°, és 8° isotherm vonalok közt fekszik; tehát déli fokától éjszaki fokáig 3° közép melegkevesedést mutat, miből egy szélességi fokra $^1/_3$° esik. Ebben tünik ki a' szigeti égalj sajátsága; mert a' szárazföldön Európában 1 szélességi fokra 0'6° melegkevesedés esik: e' szigeti égalj a' melegnek egyarányu felosztása által tünik ki: mert az 1200' magasságban fekvő helyek középtéli légmérséklete sem szál 0°-ra; holott a' legmelegebb nyári hónapok közép melege sem hág 18°-ra. Anglia közép évi melege 9°, legnagyobb az 50° é. sz. alatt 11°, legkissebb az 56° é. sz. alatt 6°. A' tél közép melege 3'6°, legnagyobb 7°, legkissebb 0'4°. A' nyár közép melege 15°, legnagyobb 17'5°, legkissebb 12°. A' leghidegebb hónap közép légmérséklete 0'2° és — 6°; a' legmelegebb hónap légmérséklete 13°, és 17'6° között áll. A' nyár és tél közép melege közötti különbség $6^1/_2$ — $29^1/_2$° : mi 36°-nyi különbséget tüntet fel a' legszélső hévmérsékletek között.

Népességi viszonyok. Ámbár Anglia a' mostani nemzetgazdászati irodalom és politikai számtan szülőföldje, és törvényhozó testületének sajátságos irányhajlama van statistikára, minélfogva a' pénzügy- és nemzetgazdászatra vonatkozó statistikai kimutatások, mint az évi parlamenti tárgyalások kiséröi és bizonyitványai, e' nemben mindent felülmulnak, még sem tagadható, hogy az 1841 előtti népösszszeirások tetemes hiányokban szenvedtek. 1841-ben ezeken két fontos uj rendszabály által lett segitve: a' nép összeirás az egész királyságban ugyanazon időben vétetett munkába, és egy nap alatt vitetett véghez. Maga az összeirás két módon történt; először az összeiró biztosok által, a' kerületében létező házakban találtatott személyek béirása által; másodszor a' házi urak és az önálló lakók által, kik a' ház minden lakói iránt elejökbe adott kérdésekre irásban feleltek, nyomtatott tabellák szerint, melylyeket az összeiró biztosok több nappal azelőtt kézbesitettek és az összeirási napon összeszedtek.

1841-ben Nagy-Brittannia és Irland összes népessége 26,702,677 lakosból állott; ebből esett Anglia- és Walesre 15,906,829, mi az egész népességnek 59'6% teszi, Skócziára, 2,620,610, az összes népességnek 10%, Irlandra 8,175,238 az összes népességnek 30'4%. Az 1831-iki álláshoz hasonlitva e' tizéves időszak alatt a' népesség az összes királyságban 11'1%-el szaporodott, és pedig tulajdonképeni Angliában 13'8%, Skócziában 10'8%, Irlandban 5'2%; mi következő évi szaporodási arányszámokat ád: Az összes királyságra 1'1%, Anglia- és Walesre 1'4% Skócziára 1%, Irlandra 0'5%. Ámbár az egyes grófságok e' közép arány-

számoktól tetemes eltéréseket mutatnak. Nagy-Brittannia szigetén legnagyobb volt az évi szaporodás következő grófságokban: Lancaster 2·5; Monmouth 3·7, Stafford 2·4, Glamorgan 3·7, Dunbarton 3·3, Lanarc 3·5% ezek többnyire gyárvidékek; más, különösen földmüvelő megyékben a' szaporodás sokkal kisebb, vagy épen semmi szaporodás sem volt. Irlandban azon különösség állott elő, hogy e' század harmadik évtizedebeli nagy szaporodás után (14·2%) sok megyében a' negyedik évtized alatt a' népesség tetemesen csökkent. Dublinmegyében évenkint 2%, Cork városban 2·4%, Limerick városban 2·7% Waterfordban 2%, volt a' kevesedés. Legnagyobb volt ott a' szaporodás Galwayban: 4·8%. Ezen század első tizedében a' népesség szaporodása Anglia- és Walesben 14%, Skócziában 14%, második évtizedében Anglia- és Walesben 17·5%, Skócziában 16%, harmadik évtizedében Anglia- és Wales 14%, Skóczia 13, Irland 14, és az összes királyságban 15% volt. 1700-ban Anglia népessége még csak 5,135,000, Skócziaé, 1,000,000, Irlandé 1,350,000 volt. 1800-ban Anglia népessége 9,200,000, Skócziáé 1,600,000, Irlandé 5,400,000 volt; 's ha az 1841-iki álláshoz az évi szaporodás arányszáma szerint a' szaporodást hozzáadjuk, az egyesült királyságok jelenlegi népességét következőnek vehetjük fel: Anglia 18,280,000, Skóczia 2,882,000, Irland 8,610,000, 's igy összesen 29,792,000. Látjuk, hogy 1831 óta az évi szaporodás tetemesen csökkent: e' tünemény oka, midőn, mint alább látandjuk, a' születések száma öregbedett a' halálozás arányának kisebbedése mellett, nem egyébben rejlik, mint a' kivándorlásokban; 's az 1831—41-diki évtizedbeli szaporodás hiánya az 1821–31-dikihez hasonlitva 208,998 lelket tesz; már pedig a' kivándorlási jegyzékek szerint a' 4-dik évtizedben 282,322 emberrel vándorolt ki több, mint a' 3-dikban. A' népesség szaporodásának különösen Irlandban tetemes csökkenése a' 4-dik évtizedben 's azóta, terjedelmes vizsgálatra adott alkalmat: 's ennek lényeges oka az irlandi népesség mesterséges elfolyásában találtatott kivándorlás által a' gyarmatokba 's Amerikába, letelepedések által Nagybritanniában, és ujoncozás által a' sereg és tengerészet számára. Különösen nevekedett az utóbbi években az irlandiak átköltözése Skóczia- 's Angliába; Liverpoolban 50,000, Glasgowban 45,000 irlandi él; 's a' 4-ik tized alatt ezen utakon 572,464 személy költözött ki Irlandból; kiket ha a' benmaradt népszaporodáshoz számitunk, látandjuk, hogy a' népesség gyarapodása születések által, az utolsó évtizedekben sem csökkent.

E' népességi adatokat a' terület adataihoz viszonyitva, a' viszonyos népességet következőnek találjuk: Angliában esik egy □ mérföldre 7686 lélek, Skócziában 1850, Irlandban 5724's az összes királyságban 5218; azonban az egyes megyékben tetemes eltérések fordulnak elő e' közép arányszámoktól, tetemesen tömöttebb a' népesség a' gyárvidékeken, p. o. Lancasterben egy □ mérföldre esik 17,000 lakos; a' skót felföldön különösen gyér a' népesség, 's tulajdonképi Angliának is némely földmivelő megyéiben.

Azon az europai szárazföldön mindenütt észlelt tünemény, hogy a' nőnépesség a' férfinépességet felülhaladja, Angliában is előfordul: igy itt a' kettő közötti viszony 105 : 100; a' szaporodási arány is nem szerint különböző; az összes királyságban a' férfinépesség évi szaporodási aránya 1',1%; a' nőnemé 1',08%; Angliában 1',5% és 1',4%: Skó-

cziában 1·,1% és 1·,0·3%; Irlandban 0·6%; és 0·5%. — Az évi születések száma 800,000; 302 előre esik tiz születés, mi 1 : 30·2 arányt ad; 1830-ban 1 : 34·3 volt. 100 fiú születésre esik 95 leány születés; mi következő arányt ad a' kettő közt : 1 : 0'95; 's mivel mind e' mellett a' férfiak számát a' népességben a' nők száma felülhaladja, ebből előre következtethetni, hogy a' férfiak halandósága tetemesen felülmulja, kivált fiatalabb években, a' nők halandóságát. A' törvénytelen és törvényes születések közötti arány 1 : 14; 1830-ban 1 : 18 volt; tehát azóta a' törvénytelen születések száma 1·6%-el szaporodott; átalában 1000 élő nőre 4·2 házasságon kivüli születés esik. A' halálozási arány szélsőségei Lancasterben (36 előre 1 halál) és Devonban (56 előre 1 halál) találtatnak; de ámbár Lancaster grófság bir Angliában legnagyobb gyári népességgel, még sem következtethetni ebből a' gyárvidékek tulságos halandóságát: mivel sok más gyárvidéken a' halálozási arány a'közép aránynál kedvezőbb p. o. Nottinghamban 1 : 46; Leicester 1 : 45; Warwick 1 : 44. Feltünő a' tengerparti egyszersmind földmüvelő népesség csekély halandósága; Devon 1: 56; Sussex, Cornwall 1: 55; Southampton 1: 53, mi a' tengeri lég kedvező hatását az egészségre bizonyitja. Az egy éven aluli gyermekek halálozása átalában az összes születések 14%, az összes halálozások 21·5%-ét teszi, ámbár a' gyárvidékeken a' csecsemők halálozása a' munkás családok szük lakása miatt e' középszámot 3—4%-el meghaladja. Középszámmal 45 előre esik évenkint 1 halálozás, mi a' születések részére 14—15%-nyi kedvezést tüntet fel: 100,000 előre esik 3209 születés és 2167 halálozás. 100 nőhalálozásra 103 férfihalálozás; 10,000 halálozás közül 317 volt erőszakos 1838—1842-ben.

Egy házasság középszámmal 136 előre esik évenkint; de egyes megyékben tetemesen eltér az arány; Londonban 102-re; Yorkshireben 108-ra; Surreyben 208-ra, Middlessexben 212-re; a' házasságok és törvényes születések közötti arány 100 : 458; a' házasságot kötő férfiaknak 4·5%-je, a' férjhezmenő nőknek 13·4% volt kiskoru; a' házasságot kötő özvegyférfiak száma az összes házasulók 13%-je, a' nőké 9% volt.

Angliában átalában 100,000 élő közül 30,615, Londonban 36,480 él 20—40 éves korban; ezen 20—40 évkorból egész Angliában átalában évenként 40 közül, Londonban 37 közül köt 1 házasságot.

Európában közönségesen mindenütt ugy veszik fel, hogy a' 20 éven alóli népesség száma a'20 éven felülivel egyenlő: hanem az Angliában olyly pontossággal véghez vitt 1841-diki összeirás e' tekintetben eltérő 's következőleg meglepő eredményt mutat, melylyből Angliában a' közép életkor öregbedését méltán következtethetni; ugyanis a' 20 éven felüli népesség száma a' 20 éven alóliét mintegy 11%-el fölülhaladja, sőt különösen a'nőket véve 21%-el; holott 1831-ben a' kettőnek száma majdnem egyenlő volt, ugy hogy jelenleg Nagybrittanniában az összes népességnek 46% 20 éven alóli 47% 20—60 év között áll, 7% 60 éven fölül. Irlandban ugyan átalában az tűnik ki, hogy a' városi lakosság közép életkora rövidebb a' falusiénál, de másfelől a' két fő földmivelő tartományban, Munster és Connaughtban sokkal rövidebb, mint a' más kettőben; mivel ott az irlandi földmüvelő népesség nagy tömege a' lehető legalsóbb fokon állva, az emberi élet minden szükségeiben 's tápszereiben szükséget szenved, holott az iparos vidékeken

a' lakosság az élet fentartására nézve némi könnyebbségben részesül. Angliában 1841-ben a' laképületek száma 2,943,939, Skócziában 370,000, Irlandban 1,387,360, e' szerint az összes királyságban 4,701,299 volt; Angliában tizév alatt a' házak száma 18·5%-el 's ugyan azalatt a' népesség csak 14%-el szaporodván, ebből méltán következtethetni a' nép előhaladását jóllét- 's kényelemben. A' családok száma mintegy 6,000,000, 's egy házra lakóul kevéssel esik több 1 családnál, sőt csak a' tulajdonképeni Angliát véve 100 házra csak 85 család esik lakóul; Irlandban ugyan a' családok száma a' lakházakéhoz nagyon kedvező arányban áll, de igen csalódnék, ki ebből a' nép jóllétére Angliához hasonló következtetést huzna; mivel a' házak felvételénél beszámittatott minden lakhely, ha még olyly nyomoru földkunyhó volt és egyetlen lakszobával birt is. 'S a' felvételi bizottmány ott a' lakhelyeket 4 osztályba és a' 4-dikbe a' csupa egyetlen szobából álló föld- 's agyagkunyhókat sorozta; ezeknek száma 516,931; a' 3-dikba a' 2—4 szobát tartalmazó kunyhókat, ezeknek száma 566,659; a' 2-dikba a' közönséges majorsági épületeket és városi kis házakat; az 1-sőbe minden többi jobb épületeket; már az irlandi népesség 35%-ja csak egy lakszobából álló földkunyhókban lakik, és pedig ugy, hogy 25,553 családdal esik több ezen osztály lakosaira, mint menynyi az ide sorozott kunyhók száma; tehát enynyi számu szük kunyhó két-két családnak szolgált nyomoru lakhelyül: mi az emberi inség szélső fokát tanusitja. A' városok közül Londonban 1841-ben 250,908 ház volt 1,873,676 lakossal, ugy hogy minden 1000 lakosra 133 ház, és 1 házra közép számmal 7·4, Edinburgban 6, Dublinban 13 lakos esett; 's Angliában közép számmal 1 □ mérföldre 1237 ház, Skócziában 376; Irlandban 924 esik.

Tulajdonképeni Angliában a' városi népesség az egész népességnek 59% a' falusi 41%-ja; London népessége az egész népesség 12·5%-át teszi. Skócziában a' városi népesség 72%, a' falusi 29%; Irlandban nincs tisztán kiszámitva. Nevezetes némelyly városoknak népszaporodási aránya az 1831—41-iki évtizedben. Londoné megegyezik az ország középszaporodási arányszámával 14·8%; Manchester népessége ugyanazon időalatt 30%, Liverpoolé 40%, Birminghamé 30%, Prestoné 51%, Ashtoné 38%, Wearmouthé 67%, Bradfordé 49%-val szaporodott, 's több más közép nagyságu városoké hasonló arányban; Skócziában Glasgowban 26%, Dundeeban 38%, de Edinburghban csak 3%-val szaporodott; mindazon nagy szaporodásu városok gyárüzők; ámbár csalódnék, ki e' rendkivüli szaporodást a' születések rendkivüli számának tulajdonitná, mert az beköltözések eredménye.

Az összes népességnek mintegy 63%-ja a' german néptörzsökhöz, 36% celta fajhoz tartozik; a' többi zsidók, czigányok, idegenekből telik ki. Vallásra nézve az angol egyház követőinek száma 1841-ben Angliában 12,770,000, Skócziában 85,000, Irlandban 870,000, összesen 13,725,000 volt, az összes népességnek 51·6%-ja; katholikus Angliában 920,000, Skócziában 150,000, Irlandban 6,635,000 összesen 7,705,000, volt, az összes népességnek 29%-ja; presbyteriánus Angliában 490,000, Skócziában 1,889,000, Irlandban 655,000, összesen 3,034,000; az egész népességnek 11%-ja; más dissenterek Angliában 1,590,000, Skócziában 505,000, Irlandban 28,000, összesen 2,123,000, az összes népességnek 8%-ja.

A' brittországi népösszeirások alkalmával vizsgálat különös tárgyát

képezte a' kereseti viszonyok kitudása, 's e' tekintetben ott olyly részletes adatok találtatnak, melylyeket másutt hiában keresnénk. A' csupa viszonyos népesség ismerete nem elegendő arra, hogy abból következtetéseket huzzunk az ország nemzetgazdászati állapotára; hanem összse kell vetni a' nép keresetmódjával, melylytől a' lakosság elélése közvetlenül függ: mert tisztán vagy nagyobb mértékben földmivelő vidékek soha sem birhatnak olyly sürü népességgel, mint azok, hol egyszersmind müipar, kereskedés, és bányászat virágzik. A' kereskedési ministerium által a' nép keresetviszonyairól „Occupation Abstract" czim alatt kiadott kimutatásból a' következő nevezetes adatok tünnek ki: (előre megjegyezve, hogy minden iparosztály munkás népszámából a' házi cselédség ki van zárva, és csak a' valósággal és tettlegesen foglalkozó személyek, nem pedig az egész családok, vannak felszámitva). Nagybrittanniában a' földmüvelésben foglalkozó személyek száma az összses népességnek 8%-ját, a' müiparban és kereskedésben foglalkozók 16·5%-ját teszik, tehát ezeknek száma azokét kétszeresen haladja fölül, a' mi pedig e' két fő foglalkozási osztály felosztását az egyes grófságokban illeti, Anglia azon nevezetes tüneményt tünteti fel, hogy az iparos foglalkozások az ország minden részein igen egyarányulag vannak felosztva, mivel a' leginkább földmivelő megyék földmüvelésből élő népszáma a' müiparosok számát alig haladja meg 6%-val, és csupán a' legöszpontosultabb müiparos megyék, mint: Chester, Lancaster, Middlessex, Warwick, York W. R. müiparos népessége haladja meg ugyanott a' földmüvelő népességet 24—25%-val.

Nagy-Brittannia összses népességének átnézete a' foglalkozások fő osztályai szerint következő: I. Kereskedés és müipar: 20 évesnél idősebb férfiak 2,039,409, 20 évesnél ifjabbak 389,940, nők 20 éven felül 483,017, 20 évesnél ifjabbak 198,010, összesen 3,110,376, az összes népességnek 16·5%-ja. II. Földmivelés: (szántóvető és marhatenyésztő gazdák, kertészek és napszámosok) 1,499,278, ezek közől a' gazdák száma 360,715, a' napszámosoké 1,138,563. A' földmüvelő népesség az összes népességnek 8%-ja. III. Mindennemü bérmunkások: (bányamunkások, kővágók, mosók, ajtónállók, hirnökök, futárok, kocsisok, postakocsisok, betegápolónők, tüzoltók, utvámszedők, halárusok, kihordók, tisztogatók, féregpusztitók, gázmüi, vasuti, dock, csatorna, és vizmüi munkások, terehordók, és más meg nem nevezett bérmunkások) 761,868, a' népesség 4%-ja. IV. Szárazi haderő 131,000 a' népességnek 0·7%-ja. V. Tengeri haderő és kereskedési tengerészet 288,630, a' népességnek 1·2 %-ja. VI. Szaktudósok (papok, jogtudósok, orvosok,) 63,184, a' népességnek 0·3%-ja. VII. Magasabb kiképzésü más keresetü személyek 142,836, a' népességnek 0·7%-ja. VIII. Polgári kormánytisztviselők 16,959, a' népességnek 0·1%-ja. IX. Községi tisztviselők, 25,275, a' népességnek 0·1%-ja. X. Házi cselédség, 20 éven felüli férfiak 164,384, 20 évesnél ifjabb férfiak, 92,024, 20 évesnél idősebb nők 562,734, 20 évesnél ifjabb nők 346,095, összesen 1,765,233, népességnek 6·2%-ja. XI. Független jövedelmü egyének 511,440, a' népességnek 2·7%-ja, ezek közül férfiak 137,807, nők 373,633. XII. Alapitványi alamizsnából élők, nyugpénzesek, foglyok 200,026, a' népességnek 1·1%-ja. XIII. Az eddigi osztályokba be nem foglalt népszám (ebben foglaltatnak a' gyermekek mind, a' szülőik házában élő nőszemélyek, a' foglalko-

dóknak külön keresettel nem biró nejeik, szülőik házánál foglalkodás nélkül felnőtt fiak, olyly férjek, kik nejeik vagyona, vagy keresete után élnek) 10,997,865⁰, a' népességnek 58·4%; ezek között 20 évesnél idősebb férfiak 276,526, 20 évesnél ifjabb férfiak 3,434,456, 20évesnél idősebb nők 3,594,366, 20 évesnél ifjabb nőszemélyek 3,692,517. Érdekes még a' 20 éven felüli férfinépesség átnézete a' foglalkozás különböző főosztályai szerint; ezeknek száma a' matrózok, tengeri és szárazi katonák kizárásával 1841-ben 4,707,600 volt Nagy-Brittánniában; ezek közül földmüvelésben foglalkozott 1,215,264 (25·8%), kereskedés- és műiparban 2,029,409, (43·3%). Tőkepénzesek, bankirok, papok, jogtudósok, orvosok, irnokok, tanárok, mérnökök, könyvvivők, zenészek, ujságirók, épitőmesterek, irók, színészek 286,115 (6%). Mindenféle bérmunkások 610,157, (13%). Házi cselédek 164,384 (3·5%). A' többiek száma 392,211 (8·3%). Ezen adatokat az 1831-iki megfelelő adatokhoz hasonlitva kitünik, hogy a' földmüvelők száma körülbelöl egyenlő maradt; ellenben a' kereskedők és műiparosok száma szinte 30%-val szaporodott, valamint egy egész harmadrésznyivel szaporodott a' harmadik osztályba tartozó férjfiak száma, kik a' dolgozó néposztály szinét teszik, magasabb észtehetségü és képzettségü, finom életmódu és gazdag keresettel biró személyeket foglalva magában; miből az angol nemzetnek jóllétben tetemes gyarapodását következtethetni, mit a' házi cselédség számának tetemes szaporodása is bizonyit.

Irlandban a' nép nemzetgazdászati állapotáról az összeiró bizottmány tudomást szerzendő, az egész népességet 3 osztályba sorozta elélési módjára nézve; az 1-sőbe azon tőke birtokában levő vagy magasabb szellemi képzettséggel ellátott családfőket helyezte, kik személyes munkatétel nélkül elélni képesek; továbbá az 50 acrenél nagyobb birtoku földbirtokosokat; a' 2-dikba az állandó jövedelmü vagy biztos keresetü családfőket, kik azonban nem mentesek személyes munkatételtől; továbbá az 5—50 acre birtoku földbirtokosokat; végre a' 3-dik osztályba azon családfőket, kik sem pénz, sem föld, sem különös szerzett ismeretekben nem birnak tőkeértékkel; azon napszámosokat, kik egyszerü, majd semmi előleges kiképzést nem kivánó munka után élnek, és 5 acre 's azon alóli birtoku földmüvelőket. Ezen osztályzata szerint az egész népességet magokban foglaló családoknak az 1-ső osztályba tartozik a' falusi népességnél 1·8%, a' városinál 6·6%; a' 2-dikba a' falusiból 28·3%, a' városiból 50%; a' 3-dikba a' falusiból 68%, a' városiból 36·4%; látni ebből, hogy a' falusi népesség legszegényebb, 's két harmada legalsóbb osztályu napszámosokból áll; mi a' fennebb adott lakházak osztályzatával is megegyező eredmény. Továbbá Irlandban a' népesség felosztása a' foglalkozások fő osztályai szerint a' következő: *Földmüvelők*: bérlők 471,062; napszámosok 978,135; összesen 1,349,197, az összes népességnek 22·7%-ja. kereskedés és műiparban foglalkozók 1,167,608; a' népességnek 14%-ja; a' vegyes keresetüek száma 107,109; a' házi cselédeké 328,889; a' népességnek 4%-ja. A' különböző foglalkozási osztályokban dolgozó felnőtt (15 éven felüli) férfiak száma 2,213,457; a' gyermekeké 128,763; ugyanott a' felnőtt (15 éven felüli) nők száma 1,077,814; leánygyermekeké 91,821; 's az összes dolgozók száma az egész népességnek 43%-ját foglalja magában; a' többi 57% ezeknek keresete 's jövedelme után él, mint családtag, vagy segélyezett szegény.

Terményzés, Földmüvelés. Az angol földmüvelés bámulandó előhaladása a' mult század 2-dik felével vette kezdetét, és pedig három lényeges körülmény javitó befolyása alatt: 1-ör a' földeknek általános gyakorlatba vett bekertelése, 2-or az ugar helyett zöld aratások behozatala, 3-szor a' marhatenyésztés gyarapodása és tökéletesitése, melyly a' földmüvelés tökéletesitésének egyszersmind okozója 's eredménye volt. — Mindamellett jelenleg tagadhatlan, hogy a' földmüvelésnek mostani állapotában közép aratások mellett az egyesült királyságok képtelenek népességöket teljesen ellátni földterményekkel és kisebb nagyobb mértékben függnek a' külföldi beviteltől, melylynek azonban tetemes részét teszi a' canadáböli bevitel. Az összes gabonaterményzés jelenleg mintegy 61,500,000 quarter, levonva ebből a' magot 8,800,000 quartert, marad fogyasztásra 52,700,000, az évi gabonafogyasztás pedig középszámmal 54,600,000 — tehát közönségesen marad külföldi bevitel által fedezendő 1,900,000 quarter gabonakellék, ámbár a' legutóbbi években a' gabona- 's lisztbevitel fölülhaladott 4 millió quartert. Hivatalos adatok szerint Nagybrittannia és Irland összes kerülete 77,374,434 acre, miből esik Angliára 28,749,000 a. müvelt, 3,984,000 müvelhető, 4,341,000 a. terméketlen föld; Skótziára 's a' szigetekre 5,648,970 a. müvelt, 6,116,000 a. müvelhető, 9,092,000 a. müvelhetlen föld; Irlandra 12,525,000 a. müvelt, 4,500,000 müvelhető, 2,416,600 a. müvelhetetlen föld; mi összesen az egyesült királyságokra nézve 46,922,970 a. müvelt, 14,600,000 müvelhető és 15,870,500 a. terméketlen földet. Igen nevezetes és szembetünő körülmény, hogy az Anglia és Wales kerületét tevő 37,074,000 acreból 17,300,000 acre a' magánbirtokban, és 5,029,000 acre a' községi birtokban levő legelő és rét, tehát az összes területnek majd kétharmada; azonkivül luczerna 's más rétfüvek müvelésére fordittatik 1,200,000: ellenben buzára, Anglia fő élelmi szerére csak 3,250,000 a., rozs és árpára 1,250,000 a. zab és hüvelyes veteményekre 3,200,000, káposztanövényekre és repczére 1,200,000 a., ugarban fekszik 2,100,000; 's az erdőség nem több mint 1,200,000 acre. Itt megemlitendő egyszersmind mint a' földmüvelési müipar legnevezetesebb ága, az égetett szeszes italok terményzése: szaladra fordittatik összesen 4,090,000 quarter gabona, és az összes évi égett-italok előállitásának menynyisége mintegy 20,610,000 gallon, mitől 5,171,180 font sterling fogyasztási adó fizettetik. Azonkivül bevitetik külföldről 8,100,000 gallon szeszes ital, 's nevezetesen 2,400,000 gallon pálinka, 4,823,000 gallon rum. Borbevitele pedig évenkint 8,585,000 gallont tesz. — Marha-létszáma legujabb parlamenti adatok szerint következő: 2,500,000 darab ló 67,000,000 font sterling értékben; 15,000,000 darab szarvasmarha 215,000,000 font sterling értékben; 50,000,000 darab juh 67,000,000 ft. st. és 18,000,000 darab sertés mintegy 18,300,000 ft. st. értékben. Gyapjuterményzése évenkint 125,000,000 font. Maga Anglia ugyan majd semmi lent 's kendert nem termeszt, hanem annál nagyobb előmenetelt tett ujabb időkben ennek terményzése Skóczia és Irlandban, ugy hogy most jelenleg majd 4,000,000 fontot tesz. Azonkivül Anglia nyers terményzésében fontos helyet foglal el a' vas és kőszén. Nagy-Brittannia évi vasterményzése körülbelül 30,000,000 mázsa. Közönségesen ismeretes

dolog pedig, mit köszön Anglia jeles kőszene kimerithetetlen bányáinak. Jelenleg évi kőszénterményzése 500,000,000 mázsa, miből kivitetik mintegy 50,000,000. Azonkivül bányászatában tetemes helyet foglal el a' réz és ezin 's a' bányászatban foglalkozó személyek összes száma Anglia- és Walesben 173,500, Skócziában 20,500, Irlandban 3000, összesen 197,000.

S ha a' műipar napjainkban minden europai ország belviszonyaiban fontos szerepet játszik, méginkább Angliában, hol a' kereskedéssel együtt a' nemzeti jóllétnek anynyira fő emeltyüje. Főhelyet foglal itt el mind az előállitott gyártmányok értekére mind a' benne foglalkozó személyek számára nézve a' pamutipar; a' jelenleg feldolgozott pamut évi menynyisége 644,600,000 font, melylynek $^3/_4$ része Ejszak-Amerikából jön, 's a' pamutgyártmányok összeségi értéke meghaladja az 50,000,000 font sterlinget, miből 1840-ben kivitetett 24,000,000 font sterling áru. A' benne foglalkozó személyek száma 377,700 Nagy-Brittanniában, azonkivül csipke- és harisnyakötő-gyárokban mintegy 87,000, melyly összes számból 220,000 nő, és 156,000 huszévesen aluli munkás. — A' gyapjuiparban is határozó túlsulylyal bir a' többi europai országok felett; a' benne összesen foglalkozó személyek száma mintegy 335,000, kik 7,000,000 font sterlingnyi munkabért huznak, 's csak a' kivitt gyapjuáruk értéke 8 és $^1/_2$ millió, és az összes gyapuipar évi terményének értéke 25—26,000,000 font sterling. A' len- és kenderipar hazája nem anynyira tulajdonképeni Angliában, mint inkább Skócziában 's még inkább Irlandban van. A' gép-lenfonó-gyárak száma 5,003,500,000 orsóval, melylyekkel éven át 10,000,000 font sterlingnyi lenfonal állittatik elő. A' lenszövetek évi összes értéke 6,000,000 font sterling, melylyből több mint 3,000,000 fontnyi értékü kivitetik, 's a' benne foglalkozó személyek összes száma 213,000. A' selyemipar ámbár csak az utóbbi évtizedekben indult virágzásnak Angliában, mégis már hatalmas versenytársa a' franczia selyemiparnak, 's évi terményének értéke 3,500,000 font sterling, 's foglalkoztat 84,000 munkást. Minő fontossággal bir az érczgyártás, megtetszik csak az évi vasterményzés menynyiségének megtekintéséből, melylynek legnagyobb része benn az országban dolgoztatik fel, 's az érczgyártás átalában a' bányászokon kivül 38,000 munkást foglalkoztat. Ezek azonban csak fő-fő ágai az óriási angol műiparnak, 's ebben kitünő helyet foglal el még kőedény-, üveg-, bőrárúk- és gépek gyártása.

Földmivelés és ipar fejlődésével egyenlő lépést tartott a' kereskedés, melly ma óriási kiterjedésében szétágazó karjaival a' világnak minden részeit felöleli, 's az angol földmüvelés és ipar virágzó állásából következik, hogy a' bevitel tárgyát többnyire olylyan fogyasztási és gyártási nyers anyagok képezik, melylyek angol földön elő nem állittathatnak, vagy nem elegendő menynyiségben. A' bevitel főczikkeit képezik: pamut 645,000,000 font, czukor 545,000,000 font, kávé 51,000,000 font, épületfa 2,000,000 teher, pálinka és rhum 8,100,000 gallon, kakas 5,000,000 font, tojás 76,000,000 darab, len és kender 2 és $^1/_2$ millió mázsa, keztyü 2,200,000 pár, indigo 9,000,000 font, gabona és liszt több mint 4,000,000 quarter, lenmag 650,000 quarter, olaj 780,000 mázsa, bors 9,000,000 font, higany 1,900,000 font, rizs 550,000 mázsa, salétrom 470,000 mázsa, selyem 4,900,000 font,

dohány 45,000,000 font, faggyu 1,200,000 mázsa, thea 51,000,000 font, bor 8,500,000 gallon, gyapju 77,000,000 font. A' bevitel összes értéke ugyan csaknem egyenlő a' kivitel értékével, melyly 52,000,000 font sterlinget tesz, hanem számbaveendő, hogy annak tárgyait többnyire fogyasztási és műipari nyers anyagok, ennek tárgyait pedig a' nemzeti műipar terményei képezik. A' kivitel főczikkeinek értéke font sterlingekben: pamutáruk 19,000,000, pamutfonal 7,000,000, gyapjuáruk 7,700,000, vas és aczél 3,600,000, lenszövetek 3,062,000, lenfonal 1,050,000, vasgyártmányok 2,200,000, réz 1,700,000, gyapjufonal 1,070,000, selyemkelmék 764,000, kőszén 970,000, kőedény 830,000, czin 664,000, gyapju 555,000, finomitott czukor 470,000, üveg 357,000, ón 200,000, só 220,000. font st. Geographiai irány szerint pedig ezen kivitel igy oszlik fel: Éjszak-Európára 14,300,000 font sterling, déli Európára 11,300,000, Afrikára 1,600,000, Ázsiára 11,500,000, éjszakamerikai egyesült státusokra 8,000,000, angol Éjszakamerikára és Nyugot-Indiára 5,200,000, nem angol birtokban levő Nyugot-Indiára 1,200,000, Közép- és Dél-Amerikára Brasiliával 5,450,000. Megjegyzésreméltó és tanuságos körülmény, hogy az európai státusoknak Anglia irányábani többnyire ellenséges vámjegyzéke daczára az összes angol kivitelnek több mint fele Európára esik. E' külkereskedési forgalomból a' kincstár vámjövedelme 19—20,000,000 font sterling. Az angol kereskedési hajózás létszáma mintegy 32000 hajó, szinte 4,000,000 tonna tartalommal, és 220,000 matrózzal; az angol kikötőkbe éven át beérkező hajók száma 24000 körül van 5,000,000 f. meghaladó tonna tartalommal, az elvitorlázók száma ugyancsak 24000 körül van, mintegy 4,300,000 tonna teherrel, mert viszszaszállitásra nem minden hajó kap anynyi terhet, mint odaszállitásra. Angliában a' közlekedésnek megnyitott vasutak mérföldhoszsza 42 mérföld, épités alatt lévőké 228 mérföld, azoké, melylyeknek épitése biztositva van, 1165 mérföld.

A' postára vonatkozó hivatalos adatokból kitetszik, hogy 1839. előtt, midőn a' penny-levélbér behozatott, a' postán küldött levelek összes száma alig érte el a' 38 milliót. 1842-ben már 104,000,000-ra emelkedett, 1845-ben 272-re, jelenleg pedig 300,000,000-t meghalad 1,900,000 font sterling brutto postajövedelemmel. — Takarékpénztárak állása következő: Angliában és Skóeziában van 515 takarékpénztár, melylyekbe Angliában 832,300 betevő 25,113,000 font sterlinget tesz be, Skóeziában 70,000 betevő 1,040,000 fontot; Irlandban van 74 takarékpénztár, melylyekbe 91,250 betevő 2,750,000 font sterlinget tesz be egy éven át.

Az ország pénzügyi állása Peel finánczreformjai óta folytonos javulásban van; a' bevétel és kiadás közötti egyensúly nemcsak helyreállitva, hanem az évi bevétel többnyire tetemes öszveggel fölülmulja az évi kiadás öszvegét, minek következtében vagy további alábbszállitásokat lehet eszközölni a' dolgozó néposztályokon különösen nyugvó, vagy az ipar és kereskedést és életszükségi fogyasztást terhelő adónemekben, vagy a' státusadósságból törleszthetni bizonyos megfelelő menyniységet. A' kincstári jövedelem öszvege mintegy 49,760,000 ft. st; 's a' jövedelem főágai a' vám 19,500,000 fttal; az accise 14,100,000 fttal, a' jövedelmi adó 6 millio fttal. A' kiadások öszvege 49,400,000 ft; miből a' státusadósság kamatoztatása és egyéb költsége 30,607,000 ft; a' szárazi haderő 6,700,000 ft;

a' tengeri haderő 7,521,000, a' hadszertár költsége 2,543,000. E' költséghez járul még a' szegényi adó a' pauperismus felsegéllésére, 1845-ben Angliában 7,000,511 ft. sterlingnyi szegényi adó szedetett, 's a' közsegélyczésben részesült szegények száma 1,010,136 volt. A' haderő állása következő: a' szárazi hadsereg létszáma 139,000 ember; a' hajóhad pedig áll: valóságos szolgálatban 17 sorhajóból 1570 ágyuval, 32 fregátból 1446 ágyuval, 90 gőzhajóból 414 ágyuval, 109 kisebb hajóból 992 ágyuval. Az épitésben és szolgálaton kivül levőkkel együtt a' hajók összes száma: 636, 17681 ágyuval; 10500 tengeri katonával és 30000 matrózzal. A' tiszti kar áll 29 admirál, 39 aladmirál, 86 ellenadmirál, 717 kapitány, 842 commodore, 2528 hadnagy, 428 masterből, összesen 4723 parancsnokból. — *R. E.*

Brockhaus nevezetes könyvárus, kiadó 's nyomdatulajdonos család Lipcsében. Alapitója volt *Friedrich*, ki szül. 1772-ben Dortmundban, 's meghalt 1823-ban. Előbb Amsterdamban, azután Altenburgban nyitott könyvkereskedést, 1817-ben pedig, üzlete terjedtével, Lipcsébe, a' könyvárusság nagy piaczára, költözött át. — Ő kezdte az első német *Conversations-Lexicont*, melyly azolta 9 kiadást ért, 's neki roppant jövedelmet hozott. Az eredeti lexiconnak folytatásai: Conv.Lex. der Gegenwart 'sat szinte nagy keletnek örülnek. E' fényes siker természetesen sok utánzóban ébresztett kedvet hasonló vállalatokra, 's igy származtak a' *Pierer*, *Meyer*, *Wolf*, *Reichenbach*, *Ersch* és *Gruber*, *Wiegand* 'sat. féle többé kevesbé jó és kimeritő társalgási lexiconok. Brockhaus e' miatt sok oldalról megtámadtatott, vádoltatván, hogy az encyclopaedicus ismeretterjesztés sirja a' valódi tudományosságnak, 's forrása a' felületességnek. Másik kiadása, mi miatt, erkölcsiségi szempontból, sokat vádoltatott, *Casanova* memoirjai. — Halála után *Fridrik* és *Henrik* fiai folytatták az évről évre terjedő üzletet, kik mindketten e' század elején születtek, amaz Dortmundban, ez Amsterdamban. Alattok az intézet mindinkább tökéletesedett, 's számos nagy vállalattal foglalkodott, melyly jelenleg már Németország legelső intézetei közt áll, összekötvén a' tiszta és gyors nyomással kitünő betüöntést, chilographiát, stereotypöntést 'sat. A' személyzet jelenleg 450 egyénből áll, kik közől 170 nyomtató és szedő, 40 könyvkereskedő, 70 betüöntő, 30 könyvkötő 'sat. *Henrik* viszi az üzlet könyvárosi 's kiadói részét, összekötve azzal Párisban egy német 's külföldi könyvkereskedést „*Brockhaus és Avenarius*“ czimzet alatt. Kiadásai közt van a' „*Blätter für Lit. Unterhaltung*“ *Gersdorf* nagy repertoriuma; a' jenai *Allg. Litteratur Zeitung*; a' lipcsei *Allg. Deutsche Zeitung*; *Uránia* zsebkönyv, melylyben a' német költészet legszebb virágai vannak lerakva, különösen *Tieck*től sok novella. *Henrik* a' szász kamrának is kitünő szabadelmü tagja. — A' harmadik testvér *Hermann*, keleti, főleg sanscrit irodalommal foglalkodik, 's több e' szakbeli munkájáról ismeretes. — *T.*

LIBRARY
11
MAY
1978
UNIVERSITY
OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

AE
31
U45
v.1

Ujabbkori ismeretek tara

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 12 11 08 011 9